БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 тыҢда үндезилеттингеп.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
2
СУББОТА
№ 283 (6919).

Өртээ 2 көп.

Н. В. Подгорныйның Финляндияга баар дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Дарганы Н. В. Подгорный Финляид Республиканың Президентиле Урхо Кекконенниң чалаавын ёзугаар Финляидияның хамаарышпас чоруунуң 50 чылының баймалтызына киржири-биле декабрь 4-те Хельсинкиге чеде бээр.

Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Мюрисеп. Ленинград хооркӱ̈комунуң даргазы А. А. Сизов, ССРЭ-ниң Дашгыкы хереглер министриниң орадаачызы С. П. Ковырев, ССРЭ-ниң Финляидиядағы элчизи А. В. Ковалев олар Н. В. Подгорныйны үдеп чоруур.

Совет-сирий чугаалажыышкынналр

Ноябрь 30-де Сирий Араб Республиканың Премьер-Министри Юсеф Зуэйн Кремльге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинге барып чорааи.

Оон дараазында ССРЭ-ниң болгаш САР-ның чазактарының башгымнарының аразында чугаалажыышкынналр болган. Чугаалажыышкынналр чоруп турда совет-сирий найыралчы харылзааларны улам ынай хөгжүдеринниң айтырыгларын көргеи. Кайы-каймызынга сонуургалдыг дегелейниң чугула айтырыгларының, оон иштинде Чоокку Чөвүн чүкте байдалдың, талаын-биле санал-оналарының солчулгазы болган.

(СЭТА).

БЕШ ЧЫЛДЫ ХУУСАА БЕТИНДЕ КҮҮСЕДИР ДЭЭШ!

СЭКП Тыва обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде болгаш Облпрофэвилел чөвүлелинде

„Тыва даг-дүгү“ комбинаттың, Кызылдың электри станциязының, Таңды районнуң колхозтарының болгаш совхозтарының 1968 чылдың улус ажыл-агый планын болгаш беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле инициативазының дугайында

Даг-дүгү арыглаар «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, Кызылдың электри станциязының, Таңды районнуң колхозтарының болгаш совхозтарының коллективтериниң 1968 чылдың улус ажыл-агый планын болгаш беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш облпрофчөвүлел чугаалажып көргеш, үстүнде айыттынган коллективтерниң ол инициативазын үүлдүг деп көрүп турар доктаалды хүлээп алган.

1968 чылдың улус-ажыл-агый планын болгаш беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир дугайында айыттынган мурнакчы коллективтерниң инициативазын чугаалажып көрүп, калбаа-биле нептередирин партияның Кызыл хооркомунга, райкомнарынга, ВЛКСМ обкомунга, үлетпүр бүдүрүлгелерниң, тудуг болгаш транспорт организацияларының, колхозтарның болгаш совхозтарның партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга хүлээдип турар.

Беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседири, бүдүрүлгениң экономика талазы-биле ажыктыын бүгү хемчеглер-биле бедидери, иштики курлавырларны эң долузу-биле ажыглаары, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин бүдүрүлгеге нептередир чорукту дүргедедири, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам ынай бедидери, продукцияның бот-үнезин чигедири дээш, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүнүң болгаш мал ажылының продуктулуунуң үзүктел чок өзүлделиг болуру дээш социалистиг чарышты улам калбартырын республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг болгаш транспорт организацияларының, колхозтарының болгаш совхозтарының коллективтеринге ук доктаалда саналдап турар.

Оон-биле кады бүдүрүлгелер коллективтериниң, организацияларның, колхозтарның болгаш совхозтарның чедиишкиннерин пропагандалаар талазы-биле ажылды калбартып, оларның аразында социалистиг чарыштың чорудулгазын калбаа-биле чырыдып, оларның ажылынын дуржулгазын калбаа-биле көргүзүп турарын «Шын», «Тувинская правда» солуннарның редакцияларынга база Радио даичыдылга болгаш телевидение талазы-биле комитетке дааскан.

Беш чылдың үшкү чылы—1968 чылдың планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле Кызылдың электри станциязының коллективиниң

СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

1968 ЧЫЛДЫҢ ПЛАНЫН ХУУСАА БЕТИНДЕ КҮҮСЕДИР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КЫЗЫЛ ЭЛЕКТРИ СТАНЦИЯЗЫНЫҢ АЖЫЛЧЫННАРЫНЫҢ, ИНЖЕНЕР-ТЕХНИКТИГ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ БОЛГАШ АЛБАН-ХААКЧЫЛАРЫНЫҢ АЛГАН, БЕДИТКЕН ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ:

Электри күжүн ажылдап үндүрер талазы-биле күжүни камнап алганы ол болур. Хереглекчилерге берген 1 киловатт-шактың үнезин 0,06 көпеек чигтедир болгаш оон-биле чергелештир 34,5 муң рубльди камнап алыр.

Хереглекчилерге берген 1 киловатт-шак электри күжүнге онаштыр оттулар түүл чарыгдалын планнаанындан 6 грамм эвээжедир болгаш оон-биле чергелештир 3,5 муң рубль үнелиг 350 тонна оттузар түүлдү камнап алыр. Боттарының хереглелиге чарыгдаар электри күжүн планнаанындан 0,3 хуу эвээжедир. Боттарының хереглелиге чарыгдаар 120 муң киловатт-шак электри күжүн камнап алганы ол болур. Хереглекчилерге берген 1 киловатт-шактың үнезин 0,06 көпеек чигтедир болгаш оон-биле чергелештир 34,5 муң рубльди камнап алыр.

Кол болгаш дузалаар ажылдар кылып бээр дериглериниң, транспорт чепсек-херекселдериниң, бажын-балгаттың капитал септелгезин 1968 чылдың октябрь 20-де ажыг шынаалыг доозакы кылдыр ажыглаарынга чедиишкиннииг белеткеиир.

Сайзырагайжымдага кылыр саналдарны ажыглалга киирериниден 16 муң рубль түүнүг камналганы алыр.

Электростанцияның, кожулда станцияларының болгаш электри дамчыдар шугумнарының идегелдиг ажылдаарын, хереглекчилерни электри күжү-биле үзүк чок хандырар.

ТС-20 котёлдуң каъгташтыр салган оттулар түүл-биле ажылдаар турганындан доозун кылдыр үүретккен оттулар түүлдүг болуруиче шилчидер.

1968 чылда 69 км дурттуг 35 квадрат болгаш 150 кв дурттуг 10 квадрат электри дамчыдылгазының шугумун ажыглалга киирер.

500 квартиралыг чурттарга шөлүн тудуп, ажыглалга киирер.

Станцияның девискээрин чаагайжыды тударының, ногаанчыдарының, будурүлге бажыңнарының эстетиктиг хевирлээшкиннииң планын ажылдап шылыр.

Электростанцияның болгаш үруглар садының девискээрин ногаанчыдарын болгаш чаагайжыды тударын улам ынай үргүлүүлээр: 350 мяшты олуртур; 400 каластарга чадан ыштарны олуртур; 580 дорбелчин метр төлге чечектерин тарыыр.

Кызыл электростанцияның ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының ниити хурлаының бо социалистиг хүлээлгелерни чугаалажып көргеи болгаш хүлээп алган.

• • •

1966—1970 чылдарның беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле Кызылдың электри станциязының

СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

1966—1970 ЧЫЛДАРНЫҢ БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫН ХУУСАА БЕТИНДЕ КҮҮСЕДИР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ МОСКВА ХООРАЙНЫҢ АЖЫЛЧЫ ЧОННАРЫНЫҢ ЭГЕЛЭЭШКИНИН ДЕТКИВИШААН, КЫЗЫЛ ЭЛЕКТРИ СТАНЦИЯЗЫНЫҢ КОЛЛЕКТИВИ ДАРААЗЫНДА СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРНИ АЛГАН:

1966—1970 чылдарның беш чыл планын хуусаа бетинде, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 53 чылының хүнүнде күүседир болгаш пландан ажыр 13,0 миллион киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүрер. 1 киловатт-шакка онаштыр чаңгыс аай одлар чүүлдүң бот-чарыгдалын беш чылдың төнчүзүнде 600 граммга чедир эвээжедир. Бир киловатт-шак электроэнергияның бот-үнезин планга удур 0,5 көпеекке чигтедир.

Котёлдарга кывар чүүлдү каъгташтыр салып одаарындан доозун шинчилиг кылдыр үүредип алгаш одаарынче шилчидер.

Беш чыл дургузунда 250—300 км дурттуг электри дамчыдылгазының шугумун ажыглалга кииргеш, эргежок чугула кожулда станцияларын база тудар. Хову-Аксының болгаш Кызылдың кожулда станцияларын ажыглалга киирер.

6 муң киловатт күштүг турбина-генераторну болгаш шакта 20 тонна буе бээр 6 дугаар котёлду 1968—69 чылдарда эптеп тургузар болгаш ажыглалга шиңгээдип алыр.

Эрик насозун чаартыр болгаш алгыдар. Хүдү вагонетка-биле үндүрер турганындан сут аксын хүн үндүреринче шилчидер.

Септелге-будурулге базазын болгаш 12 квартиралыг чурттарга бажыңын тудуп, ажыглалга киирер.

Ийи котёлга, а ол ышкаш ийи турбинага чаңгыс машинист ажылдаарынче шилчидер.

Кызылдың электростанциязының ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының ниити хурлаының бо социалистиг хүлээлгелерни чугаалажып көргеи болгаш хүлээп алган.

• • •

„Тыва даг-дүгү“ комбинаттың коллективиниң 1968 чылда

СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

Комбинаттың коллективи Улуг Октябрьның 50 чылынга алдаржыткан социалистиг чарышка чедип алган чедиишкиннерин быжыглаар, ийи-лейлиг чылдың планныг онаалгаларын күүседир дээш күжениишкиннииг ажылдаар чүткүүдүт.

1968 чылда коллективтиң мурнунда оон-даа артык харыысалгалыг соруглга тургустунган. Ону күүседиргеге чаа техниканың болгаш депшилгелиг технологияның чедиишкиннерин шиңгээткенинге үндезилээш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, продукцияның шынарын экижидер, экономиктиг реформаны амыдыралга боттандырар, планнар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүседир курлавырлар каминаар, күрүне болгаш күш-ажылдың сагыыга-чуруумун быжыглаар дээш социалистиг чарышты улам калбартыры чугула рольду ойнаар.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары беш чыл планының үшкү чылы— 1968 чылдың планын күүседир болгаш ажыр күүседир талазы-биле социалистиг чарышка киришпишаан, боттарының аргаларын сайгаа кергеш, дараазында социалистиг хүлээлгелерни алган:

Чыл планынга немей 1000 тонна сорттуг даг-дүгүн арыглаар.

Продукцияны сайгарарының чыл планын бежеи муң рубльге ажыр күүседир. Будурүн үндурүн турар продукцияның бот-үнезин бежеи муң рубльге чигтедир. Күш-ажылдың будурүкчүлүүн 1967 чылда херек кырында чедип алганындан беш хуу бедидер.

Даг массазын тыварының планын декабрь 25-те доозар.

Продукция будурериниг электроэнергия чарыгдалын 1967 чылдың деңелиниден беш чүе муң киловатт-шакка эвээжедир.

ПРЖ-1 марканың даг-дүгүн болбаазырадырының технологиязын шиңгээдир болгаш ону ийи чүе тоннаны будурер.

Бедик сорттуг даг-дүгүн будурериниң күселү-биле 70 муң рубльдиң баранныг продукциязын немей будурер.

Чаартыкчы саналдарны шиңгээткеш, 80 муң рубльдиң камналгазын алыр.

Электростанцияның алгыдыышкынын ноябрь 7-ге чедир доозар.

Чыл төнчүзүнге чедир 3563 дөрбелчин метр чаагайжыды туттунган чурттарга шөлүн, 600 олуттуг культура бажыңын, 140 орунныг яслисадты, үлетпүр барааннарының магазинин болгаш столованы ажытталга киирер.

Хоорайны чаагайжыдар талазы-биле ажылдарны кылыр.

Бүдүрүлгени планнаашкынының болгаш экономиктиг идиг бериишкиннииң чаа системазынче шилчидер.

Коммунистиг күш-ажылдың коллективи болгаш шалыпчылары деп ат дээш чарышты калбартыр. Коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинге комбинаттың ажыл-ишчилериниң 60-дан эвээш эвес хуузун хаара тудар.

Шеф дузазын чедирип турар «Большевик» колхозтуң котельная, чунар-бажың тудуунга, школа септелгезинге, дүжүт ажаалдазынга дузалажыр.

• • •

„Тыва даг-дүгү“ комбинаттың коллективиниң 1969—1970 чылдарда

СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

Комбинаттың коллективи ССРЭ-ниң Дээди Совединиң 3-кү сессиязының 1969—70 чылдарда чурттуң улус ажыл-агыйын болгаш культуразын хөгжүдериниң планнарының дугайында шиитпирин сеткил ханмышкын-биле хүлээп алган.

1969—70 чылдарда комбинаттың ажыл-ишчилериниң мурнунда улуг соруглга туруп турар. Ону чедиишкиннииг күүседир дээш, техниктиг депшилге дээш могаг-шылаг чок демисеживир. будурүлгенин экономика талазы биле ажыктыын улам бедидери, ажыл-агыйның иштики курлавырларын чөп ажыглаары, шынар талазы-биле көргүзүгүү бедидери чугула.

СЭКП-ниң XXIII съездиниң беш чыл планының Директиваларын чедиишкиннииг күүседир, В. И. Ленининиң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болуруи төлептиг утказуур дээш комбинаттың коллективи Москваның будурүлгелериниң беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш эгелээшкинин шын-биле деткивишаан, дараазында социалистиг хүлээлгелерни алган:

Сорттуг даг-дүгүн будурериниң беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-ге чедир күүседир.

5 чылдың төнчүзүнге чедир комбинаттың баштайгы эдлээнин сорттуг даг-дүгүн будурер талазы-биле күүгүүн ийи катап улгаттырар.

Беш чыл планының дургузунда күш-ажылдын будурүкчүлүүн 40 хуу бедидер.

Үүрмектеп-сорттаар комплексинн ажыглалга киирер болгаш шилиттингеп руда тывыжында хол-биле кылыр ажылды ийи катап эвээжедир.

Комбинаттың оруулгалыг чоруун беш чылдың төнчүзүнге чедир 1967 чылдың деңелиниден 1,2 катап бедидер.

1968—70 чылдарда спорт дериглелиг стадионну, ногаа остурер черии, 50 орунныг дүнеки профилакторийни кыжын турист базазы кылдыр ажыглаар 250 орунныг шионер лагерин тудар.

Ак-Довурак хоорайның чурттарга бежиңнарының 50 хуузун газ-биле хандырар.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-дүгү арыглаар фабриказында мергежилдиг ажылчын Оолак Салчакович Донур нарын башкарылга техниказын терениин шиңгээдип алган. Кайда чүү болуп турарын сайгылаан точкаларын барымдаалап көөр. Бо мергежилди эш Донур дораан-на шиңгээдип албаан. Ону чедип алырынга хандыкшылдыг эвээдилге, кызыган ажыл негеттингеи. Чүгле оон түрлелиңде ол, кадр ажылчын болган.

ЧУРУКТА: О. С. Донур башкарылганың төп талыында.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Тыва АССР-ниң көдээзинин бүгү ажыл-ишчилеринге Таңды районнуң көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының чөвүлел хуралының киржикчилериниң

КЫЙГЫРЫЫ

Бистиң районнуң колхозтарынга болгаш совхозтарынга юбилейлиг чылды байлаи дүжүт-биле, мал ажылынга бедик көргүзүглер-биле демдеглээн. Октябрьның 50 чылынга алдар кылдыр алган хүлээлгелеривисти мынчаар күүсетикеи бис: тараа культураларының гектар бүргүзүнден 13,4 центнер дүжүттү алган болгаш Төрээн чурттуң шыгжамырынга 58,4 муң тонна тараапы урган. Районнуң малчыннары күрүнеге сүт, эт, дүн садарының чыл планын хуусаа бетинде күүсетикеи. Пландан ажыр эвээш эвес продукцииы саткан.

Ажыл-агыйларның экономиказы быжыглп, көдээнин ажыл-ишчилериниң идепкейи өзүп турар. СЭКП ТК-ның март (1965 ч.) Пленумунуң болгаш СЭКП-ниң XXIII съездизинин соонда көдээде социал-экономиктиг амыдыралдың чаа демдектери улам көскү апарган.

Чер болгаш мал ажылының культуразын чайгылып чок бедидеринче, продукцияның единицазынга күш-ажылдың чарыгдаларын эвээжедиринче, колхозтарның болгаш совхозтарның экономиктиг көргүзүглерин экижидеринче республиканың көдээзиниң бүгү ажыл-ишчилерин бистер, чөвүлел хуралдың киржикчилери, кыйгырып тур бис.

Бүдүрүлгеге мурнакчы дуржулганы, эртемниң болгаш практиканың чедиишкиннерин калбаа-биле нептередирнге үндезилээш, бүгү көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедидерин, техниканы бедик будурүкчүлүг ажыглаарын, ниитиниң мал ажылының продуктулуун бедидерин чедип алыр бис.

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседирим дээш, В. И. Ленининиң төрүттүнгеи хүнүнден бээр 100 чыл болганынга төлептиг үмүражыры дээш социалистиг чарышка киришпишаан, районнуң көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери беш чыл планын күрүнеге тараа садар талазы-биле 1968 чылда, сүт, эт, дүн садар талазы-биле 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир деп шиитпирмивис. Бо соруглганы шиитпирлээр төлээде, беш чылдың планында тараа культураларының гектар бүргүзүнден 11, а суттарыгныг черлерден 15 центнерден эвээш эвес дүжүттү, кукурузаның ногаан массазын — 200, картофельди—90, ногаалларны—120 центнерни алыр. Районга тараанын ниити чыыдазын 89 муң тонна, күрүнеге садарын 35600 тонна чедирер.

Бир инектен-не 1700 кг сүттү, азы планнан 73 кг хөйнү саар, ону күрүнеге садары 6200 тонна, азы планнан 210 тонна хөй болур, эттии 2850 тоннаны садар. Хой бүргүзүнден ортумаа-биле 2,5 кг дүжүтү алыр болгаш зачёт деңзи-биле 280 тонна дүжүтү күрүнеге садар.

Бо хүлээлгелерни чедиишкиннииг күүседиринге мурнакчыларның дуржулгазы биске дузалаар. А дуржулгазын өөренип алыр, үлегерин эдерер кижилер бистее бар.

«Межегей» совхозтуң № 3 трактор-хову бригадазының Петр Ермолаев удуртқан тараажылары бо чылын тараа культураларының гектар бүргүзүнден 22 центнер, дуржулга станциязының Николай Сидоров бригадирлээн № 3 бригадазы—20,9 центнер дүжүттү алган.

«Межегей» совхозта Мария Сабельникова, Зинаида Кравченко, Серафима Пилипенко, Зинаида Реодько, Матрена Хроменко, «Элегес» совхозта Бадарчы Алтаккыс, Бай-Кара Бичии-кыс, Нина Кармолитова, Тамара Опи, «Россия» совхозта Анна Стебляпских, Надежда Клепикова болгаш оон-даа өске мурнакчы салынчылар эрткен он айлар иштинде инек бүргүзүнден 2500 килограммдан хөй сүттү сагганнар. «Россия» совхозта Клавдия Үүремчи, «Тиилелге» совхозта Моңгуш Чечекмаа ажаап турар бызааларының хонукта ортумак дензи немелдезии 1120 грамм чигиргеннер. Районнуң эң дээре хойжулары—«Тиилелге» совхозта Куулар Дажы-Серен 100 хойга онаштыр 120, «Коммунизмнин херели» колхозта Моңгуш Дөстек—115, «Элегес» совхозта Опи Оранбай—111 хураганы алган.

Хүлээлгелерни күүседиринге бүгү курлавырларны болгаш аргаларны ажыглаар бис.

Тракторларның болгаш кожуг машиналарының септелгезин 1968 чылдың апрель 1-де доозар бис. Септелгенин шынарынче онза кичээнгейни салыр.

Кышкы үеде механизаторларны белеткээр болгаш мергежилин бедидер талазы-биле ажылды чорудуп, олардан ийи кижи бүргүзүнүң бирээзинге-ле бирги, ийги класстың тракторист-машинизи деп атты тывысқан турарын чедип алыр.

1968 чылда машина-трактор парыгының хандырылгазы эң ажы болуруи чедип алыр.Ол дугайында техниктиг хандырылганың чаа үш турум пунктуларын тудар болгаш көдээ ажыл-агый дуржулга станциязында техниктиг хандырылгаиы түүгле механизастаттырган чепсектер-биле чорудар.

1968 чылда кывар-чаар материалдарның камналгазын 1967 чылдыы-биле деңнээрге 6 хуузга көвүдедир. Тракторларның болгаш комбайннарның заправказын 100 хуу механизастарын чедип алыр, кывар-чаар материалдарның чарыгдалын экижидер.

Хөрзүнге өл-шыкты камгалап артырар соруглга-биле чайгы, күскү аңдарган черлериңг эрте илиртээшкинин 5—7 хүнде чорудар бис.

1968 чылда 4000 гектар шөлге органиктиг, 10000 гектар шөлге минералдыг чемчиңдилгелерии төгер, авиахимиктиг прополканы 30000 гектарга чорудар, 800 га суггарылгалыг черни немей ажыглаар.

Тараа культураларының тарылгазының 97 хуузун сорттуг үрезиннер-биле тарыыр. Комбайн бүргүзүнге эвлчегде ортумак ажылдап кылышкынны 15—20 хуу бедидер.

Төрүүр 100 баш малга онаштыр 80 быжааны, 90 хураганы, төрүүр кол хавандан 12, дүпгүш хавандан 6 төлдү алыр. Кызыраар чорукту үзүткээр соруглга-биле инектерниң, хойларның тарын боозадылгазын калбаа-биле ажыглаар.

Районнуң ажыл-агыйларынга инекке, уй, быжаага ийи, хойга ийи, хавапга бир кажааны болгаш чемпер белеткээр ийи механизастаап цехти, тарын боозадылганың ийи пунктузун тудар. Дуржулга станциязың төп болгаш Хадың-Аксы фермаларынга суггарылганы, саалданы, одек аштапгазын, «Россия» совхозтуң төп фермазынга саалданы бүрүн механизастаар.

Бедик хүлээлгевисти күүседирде, беш чылды хуусаа бетинде күүседирия дээш дайынчы социалистиг чарышты калбартырынче республиканың көдээ ажыл-агыйының бүгү ажыл-ишчилерин кыйгырып тур бис. Мал ажылдакчыларының тускай билиин бедидери-биле кышкы үеде ажыл-агый бүргүзүнге. ферма болгаш бригада бүргүзүнге зооветеринарлыг өөредилгени организастаар.

Алган хүлээлгелеривисти төлептиг күүседири дээш социалистиг чарышты калбартып, ону үре-түңнелиг кылдыр организастаар бис. Моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкиниииң аргаларын калбаа-биле ажыглап, малчыннарның чурттарга болгаш культура-амыдырал байдалдарын улам экижидер бис.

Колхозчулар, совхозтарның ажылчыннары, көдээ ажыл-агый тускай эртемниглери! Эртемнин чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дуржулганы көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бүгү адырларынга чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаалынар! Бедик организастыг, медерелдиг сагылга-чуруумнуг, салдынган соруглгаларны шиитпирлээрнинг оперативтиг болуру бистен негеттинип турар.

Беш чыл планын хуусазының бетинде күүседир дээш, 1968 чылда бедик дүжүттү өстүрерин болгаш ниитиниң малының продуктулуун бедидерин чедип алырынга бүгү күжүвүстү болгаш энергиявыс салыр бис.

Чаа-чаа күш-амыдыҢы чедиишкиннер-биле Төрээн чурттувусту өөртүүлүүнер!

Кыйгырыглы хуралдың киржикчилери 1967 чылдың ноябрь 30-де бир үн-биле хүлээп алган.

СЭКП Төп Комитединде

БҮДҮРҮП ҮНДҮРҮП ТУРАР ПРОДУКЦИЯНЫҢ ШЫНАРЫН, ИДЕГЕЛДИИН БОЛГАШ ҮР ЭДИЛЕЛДИИН ШУДУРГУ БЕДИДЕР

Бүдүрүп үндүрер продукцияның шынарын бедидер талазы-биле хемчеглерниң Саратов областың бүдүрүлгелерине ажылдап кылган системазын нептередир талазы-биле ажылды күштелдирер дугайында айтырыгны СЭКП Төп Комитеди чугаалажып көрген. Саратов болгаш еске-даа областарның үлетпүр бүдүрүлгелериниң ол системаны ажыглап турарының хөй чылдыг практиказы болза оон ажыктыының беднин, техниктиг депшилгенн дүргедедиринге, үлетпүр кылыгларының идегелдиин болгаш үр эдилелдинн бедидерине улуг ужур-дузалыын бүзүрелдин-биле көргүзүп турар дээрзин хүлээп алдынган доктаалда демдеглеп турар.

Бо депшилгелиг системаны нептередир талазы-биле ажылды чорудуп турарының идепкейи четпес, чамдык министерстволар болгаш төп албан черлерн, тус-тус партия комитеттери бо херекке эргежок чугула шудургу чорукту көргүспейн турар деп, доктаалда моон-биле кады демдеглеп турар. Продукцияның шынарын экижидер талазы-биле практиктиг хемчеглерни ажылдап кылырына болгаш боттандырарына эртем-шинчилел болгаш конструктор организацияларын кошкак киништирип турар.

Улам ыңайгы эртем-техниктиг депшилге, кылыгларның шынар характеристикаларын экижидер, оларның идегелдиин болгаш үр эдилелдинн бедидер дугайында партияның XXIII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның сентябрь (1965 чыл) Пленумунуң негелделерин күүседир талазы-биле организакчы болгаш политиктиг ажылды күштелдирерин эвилелдешкен республикаларның компартияларының Төп Комитеттеринге, партияның крайкомнарынга, обкомнарынга СЭКП ТК-ның шнитпири-биле сүмелеп турар.

Продукцияның шынарын беднидерин хандырып турар хемчегленің системазын нептередир талазы-биле Саратовтуң партия организациязының, үлетпүрнүң мурнакчы бүдүрүлгелериниң коллективтериниң дуржулгазын бо ажылга калбаа-биле ажыглаарын саналдап турар.

Саратов областың үлетпүр бүдүрүлгелериниң дуржулгазын калбаа-биле нептередир талазы-биле практиктиг хемчеглерни боттандырарын, үлетпүр кылыгларының шынарын, идегелдиин болгаш үр эдилелдинн бедидер талазы-биле ажылга эртем-шинчилел организацияларының ролюн күштелдирерин адырлар министерстволарынга дааскан.

Бүдүрүп үндүрер продукцияның шынарын, идегелдиин болгаш үр эдилелдинн бедидер талазы-биле үлетпүр бүдүрүлгелериң коллективтериниң, партия организацияларының ажылының дуржулгазын үргүлүү чырыдарын төп, республикалар, крайлар болгаш областар солуннарының база журиалдарының редакцияларынга, радио дамчыдылга болгаш телевиденне талазы-биле комитеттерге дааскан. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга талазы-биле комитет бо айтырыгларның талазы-биле эртем-нептерелдиг болгаш тайылбыр-техниктиг массалыг литератураны парлап үндүрерин баш бурунгаар көөр ужурлуг.

Чарыштың эгелекчилериниң хуралы

1967 чылдың ноябрь 30-де Таңды районнуң төвү—Бай-Хаакта культура бажыныңга районнуң кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының төвүлел хуралы болган. Бо чылдың эрткен он бир айларында районнуң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажылының түңнелдери болган моон сонгаргы сорулгалар дугайында айтырыгны хуралга чугаалаткан.

Бүрүнеге сүт, эт, дүк садарының чыл планнарын ноябрь 1-де күүсеп бава дүжүт ажаап алышкының организастыг чоруткан, тараа садар планны 191 хүү чедиргеш, районнуң кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери Улуг Октябрьның 50 чылының чедишкининг ужурашканын райкүүсков даргазы эш Ш. Б. Күүлар илеткелиниге чугаалаан.

Тараа болган мал ажылының продуктуларын бүдүрериге, күргүнеге садарынга улуг улуг-хуулуг киирген ажыл-агыйларны, фермаларны, бригадаларны болган түс-түс мурнакчыларны илеткелчи деңгеглээн, бар четпестерни, эрттиринкен түүлерни болган моон сонгаргы сорулгаларны чугаалаан. Районда кеңир чылдың тарыгазынга белеткээн чер бүгү тарыыр шөлүүн чүгле 40 хүүзү болур, картофель үрезинни четпес, тараа культураларының үрезиннерининг ыпнары куду, техника септелгези четпес чоруп турар, малдың баш санының өзүлдези оожум, малдан чаң тол алырының хүүзү эвээш, хорамча ам-даа улуг, уксажыдыга ажылы эки чоруттунмаан, мал ажылында хей күш үнер ажыдарны механизастары хомудан турар. Ынчангаш продукцияның бот-үнези планнаныңдан ораанчок ажыл турар.

Хуралга санал бергенер боттарының ажыл-агыйларында юбилейлиг чылга чедип алган түүлдерни болгаш четпестерни чугаалаан, беш чыл планның хүүсаа бетинде күүседиринче кол кичөөнгейни салганнар. Хуралдың ажылынга СЭКП обкомунуң секретары эш В. Н. Филиппов киржип, бодунуң чугаалынга беш чыл планның хүүсаа бетинде күүседир дээш чүртта калбарын турар шимчээшкинин, ында киржир толээде, кодээнің ажыл-ишчилериниң мурнунда ажыл салдынып турар сорулгаларны түүнеп чугаалаан.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери республиканың кодээ ажыл-агыйының бүгү ажыл-ишчилериниге кыйгырыгны хүлээп алган. Үк кыйгырыгда беш чылдың үшкү чылынга районнуң кодээ ажыл-агыйынга чедип алыр сорулгаларны тодаратхан. Оонбиле кады беш чыл планның хүүсаа бетинде күүседири дээш социалистиг чарышты кайбартыш, тодаргай, бедиткен хүлээлгелерни алырынче республиканың кодээзининң ажыл-ишчилери чарышка кыйгырып турар.

Таңдыжыларның бо патриотчу эгелээшкинни республиканың бүүнү бүрүзүге изин-биле деткээн турары чугула.

КЫЗЫЛ--1968-1970 ЧЫЛДАРДА

Кызыл хоорай Совединиң сессиязындан

Республика пайызылалының ажылчы чоннары, бүгү совет улусбиле бир дөмей. Октябрь революциязының 50 чыл болган оон өөрүшкүлүг чедишкиннер-биле демдеглээн. Хоорайның үлетүр бүдүрүлгелери иинти продукция бүдүрериниң он айда планныг онаалгазын хуусаа бетинде — Октябрь 18-те күүсеткен болгаш бо чылдың ноябрь 1-ге чедир оны 107,3 хүү күүсеткен. Ол үениң дургузунда 1 млн. 200 муң рубльдиг продукциязын планнаан дашкаар бергеп. Эрткен чылдың ол-ла үезиндеп 9 хүү хей хемчээлдиг продукцияны бергеп. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерининң талазы-биле онаалданы үлетүүр бүдүрүлгелерн 104,6 хүү күүсеткеп. Чиг-эттн, материалдарны, оттулар чүүдү, электрн энергиязын камнаан ап турган, эргелеен-чагырар аппаратгарны тударынга чарытдалды экономедип, бүдүрүп үндүрген продукциянның бот-үнезин чиигедип турган. Кызыдың чамдык бүдүрүлгелери бүдүрүлгечи бедик көргүзүглерни чедип алган. Оларның арасында алгыкеш заводу (директору Г. И. Сафиуллин) Октябрьның юбилейин таварыштыр СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвүлелиниң турасхаадыг тугун. республиканың типографиязының коллективинге (директору В. И. Чемков)—СЭКП Кызыл хооркомунуң болгаш хооркүүсковкомунуң турасхаадыг тугун мөңгеде кадагалаар киидыр тывыскан.

Хоорайның автоажыл-агыйлары 10 айларның планныг онаалдаларын байырлалга чедир ай бурунгаар — Октябрь 8-те-ле күүсеткеп. Ол үеге дээр 240,4 муң литр кывар чүүдү камнаап алган, а пландан ажыр 483 муң тонна улус ажыл-агый түгүн дажыглаан. Автоажыл-агыйлардан № 1, 2 АТА-лар кесиү чедишкиннери-биле хоорайның ажылчы чоннарын өөрткен. Юбилейниң бүдүүзүнде № 1 АТА-га СЭКП Тыва обкомунуң, Министрлер Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвүлелиниң турасхаадыг тугун, а № 2 АТА-га — СЭКП Кызыл хооркомунуң болгаш хооркүүсковкомунуң турасхаадыг тугун тывыскылаан.

Ол чедишкиннер тураа-даа хоорайның үлетүүр бүдүрүлгелериниң болгаш транспорт организацияларының ажылында четпестер база бар дээрзин сессиягa демдеглээн. Сессиягa 1968 чылда хоорайның улус ажыл-агый хөгжүлдезиниң планның талазы-биле илеткел кылган Кызыл хооралаанның даргазы депутат Р. С. Гинзомедова Кызылдың түүйбу заводунуң болгаш «Тыва түдүг» трезинниң дузалаар бүдүрүлгелер комбинадын шыңгыы шүгүмчүлээн. Үк бүдүрүлгелер эрткен айларның дургузунда чангыс-даа катап планныг онаалгазын күүсеткеп, а пиво заводу 10 айларның бүдүрүлге планын чедир күүсеткейн барган болгаш юбилейге үткүштүр чарышка харысалга чок киришкен деп илеткелчи демдеглээн.

— Республиканың түдүглариңга материалды четчиргн-биле бээр, оонбиле түдүг-монтаж ажыдарының темпизин ыспкатпазынга дугаларар бүдүрүлгелер комбинадының ажылы улуг рольдуг. А «Тыва түдүг» трезинниң ыңдыг комбинады түгле хоорайның бедин түдүгларын материалдар-биле чедиштир хандырып ыңдавайн келгеп. Он айларда түүйбу заводу 2 миллион 517 муң түүйбуну чедир бербээн. Хоорайның сүт заводу, Таңдының «сельхозтехника каттыжышкынын», «автосепгелге заводу» ассортимент талазы-биле планын күүсеткейн турар. Пассажирлер АТА-зы чамдык чедишкиннерниг болза-даа үк организациянның адрезинге ажылчы чоннарның негелде хомудалдары үзүктелбейн турар. Чурттакчылар хоорай автобустарының доктаар черлерниге хей үе-шак чидирип, маанар үжурга таваржып турар. Эът комбинадының, демир-бетон полигонунуң, № 35 профтехучылищенин, респотребсоюзтуң дузаалар ажыл-агый черинин болгаш еске-даа черлериң чурттакчылары хоорайның нефтебааза уушче чоруур автобузунуң маршрудун узадырының дугайында хоорүүсковкомга дилег кииргеннер. Хоорай Советиниң күүскомунуң бо чылдың сентябрь 6-дағы шинтпирин ёзугаар, пассажирлер АТА-ының удуртулгазынга нефтебаазаже, эът комбинадынче, № 35 профтехучылищеже чаа маршрутту ажыдарын хүлээдирген. Ынчалза-даа ол АТА-ның начальнигн эш Шмидт ынчага дээр ук шинтпирин күүсеткейн келген.

Хоорайның амыдырал хандырылга комбинадының ажылында бар четпестерни база сессиягa демдеглээн. Ол комбинаттың экономиктиг болгаш бүдүрүлгечи көргүзүглери эки болза-даа, чурттакчыларның амыдыралчы негелделерин ыракта чедир хандырып шыдавайн турарын депутаттар демдеглээн турган. Чаа хей даарадын алыры, эрги хенти септедири, амыдырал техниказын септедири чурттакчыларны бергедедип турар, баш таварар черлер хоорайда ам-даа чедишпес.

Код тудут организациязы «Кызыл тудут» эргелези (начальнигн эш Остапец) күрүне планны үргүзүү күүсеткейн келген. Он айларның тудут-монтаж ажылдарының планы чүгле 76,9 хүү күүсеттингеп, а тудут ажылының ортек-үнези 9 айларда 50,2 муң рубль чедир артаан. Чурттагга тудуун ажыглагга киирериниң планныг даалгазын эргелеп үскеп. Тудутчуң шынары биезги хевээр куду болуп артпышаан. Тудут шөлдериниге күш-ажыл чүрүмүн сагыыр чорук ношкак, үрей кылышкынның массалыг болуп турарының үржүү-биле катап кылыр чорук болза таварыжыр.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң тудут болгаш транспорт база садыг организацияларында бар четпестерни дарый чайладырының хемчегларин хоорай Советиниң депутаттары чугаалаанын, хоорүүсков ук черлериниң удуртукчуларындан негелдезиниң ыңгыырадырын чугула деп санаан. Ылаңгыя, күш-ажылды организастаарын удам чаартырынче, ажылчын күжүн чоп таварыштырарынче, ажылчыннарның оргузунга киженидиге ажылынче кол кичөөнгей салыры депутаттар негээн.

Хоорай Советиниң депутаттары бо сессияга хоорайның 1968—70 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдеринің планын чугаалажын кергеп. Ол план ёзугаар хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниң иинти продукция бүдүрер хемчээли 1968 чылда 8,4 хүү, а 1969—70 чылдарда — 9 хүү өскер. Найызылалга 1968 чылда 55 мин. киловатт-шак электроэнергиязы, 9265 тонна хлебти болгаш хлеббудочка кылыгларын, 695 тонна комбитер кылыгларын, 7969 тонна арыг сүттен кылган продукциязы, 385 тонна саржагны бүдүрүп үндүрери көрдүгеп.

Хоорайның амыдырал хандырылга комбинадының чурттакчыларның хереглелин хандырары дыка бединр. Чүгле бараанның продукциязы бүдүрери безин 880 муң рубльге көрдүгеп, а оон иштинде даараглыг хепти 200 муң рубльге бүдүрген турар.

Чурттагга тудуун улам нөвүдеринче муруидагчызы дег база-ла улут кичөөнгей салдынын турар. Чыл дургузунда 10.284 дөрбелчин метр чурттагга шөлүн ажыглагга киирери көрдүгеп. Кок-Тейниң чурттакчыларынга 800 дөрбелчин метр чурттагга шөлүн тудугчуулар келир чылын бээрлер. А «Сукпак» совхозтуң ажыл-ишчилери кеңир чылын 514 дөрбелчин метр чурттагга шөлүн алырлар.

Садыг черлериниң талазы-биле хоорайга универмат болгаш 52 олуттуг столовая ажыглагга киирер. Коммунал ажыл-агый черлериниден «Кызхем» суурга 20 кижи хары үзүк киирер чүвар бажыңны, 1 км 300 метр узун дурттуг сут дамчыдылгазының четкизин, 3 км дурттуг каналнзацияны ажыглагга киирери көрдүгеп.

100 уруглар өөренир школаны доозары; 24-ку болгаш 12-ги квартылдарда 140 орунныг ийи уруглар садын ажыглагга киирер, 240 орунныг эмнелге комплексининиң болгаш эмчилериниң иинти чурттагга черинин түүдүн үргүлчүлээр.

Кызыл хоорайның улус ажылагый планының кол сорулгаларын чедишкиннинг боттанырары бүдүрүлгелер болгаш организациялар удуртукчуларының эргежок чугула хемчеглерни ажылдап кылып, ону боттандырар дээш организакчы күжениишкининден хамаарыжыр дээрзин сессиягa онаалап демдеглээн. Ылаңгыя бүдүрүлгелериң курлаырларын четче ажыглаарынче, бүдүрүлгенің кол фондуларын ажыглаарынче, продукцияның шынарын бедидеринче, бот-үнезин чиигедиринче, бүдүрүлгө чарыгдалын эвээжедиринче кол кичөөнгейни салыры сессиягa онаалап демдеглээн. Илеткелдериң талазы-биле депутаттарның санал-онаа солчулгазы болган.

— Черби болгаш Кара-Хаак суурлар чыл келген тудум-на өзүп сайыраң, чаагайжыг кел чыдар. Юбилейлиг чылда Чербиде 320 уруглар өөренир школаны ажыглаада киирген, ында эмнелге пунктузу туттунуп турар. Ынчалза-даа кайы-даа суурларда тудут ажылының темпизи дыка оожум. Кара-Хаакта клуб тудуу ам-даа эгелевзен, Башкылерниң чурттаар бажыңнары чедишпес. Коммунистиг партия болгаш Совет чазак сөөлгү үеде совет кижилериниң амыдырал хандырылгазынче онаа кичөөнгейни утпаидырып турар. Ындыг болзажок, хоорайның амыдырал хандырыгга комбинады Черби, Кара-Хаак суурларның чурттакчыларын шуут хандырбайн турары көнчүт харааданчыг—деп, Черби кодээ Советиниң даргазы депутат эш А. И. Барков санаадаан.

Шынаа кодээ Советиниң даргазы эш Д. Д. Конбу санал бергеп, чамдык шинтпирлеттинмейн турар айтырыгларга доктаагеп. Куйгуртуг суурда участок эмнелгези ажыктан турар. Үк азбан черинде чоннуң кадыкшылын камгалаварынга таарымчалыг байдал тургустунза-даа, эмчи кадрлар-биле чедир хандыртынмаан. Аңаа херек кырында сес кижи ажылдаар ужурлуг. Ам ында 5-ле кижи ажылдап турар. Ынчангаш эмнелгенің кадрлар-биле четчелээрин ол онаалап демдеглээн.

Эмнелге ажылдакчыларынга чурталга бажыңны тударынга база кодээ Советтиң бажыңны алгыды кылырынга хереглээр акша-хөреңгини бээрин хооркүүсковкомдан дилээн.

СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары девүтет эш П. Т. Киселёв бодунуң саналын хоорайның чурттакчы чонунуң амыдырал хандырылгазында бар четпестерже утлаидырган. Чоннуң амыдыралының чагаа чоруун эмнелгер дугайында СЭКП Төп Комитединиң сентябрь (1967 ч.) Пленумунуң шинтпирлерин бүгү совет улусту сорук киирип турар. Чер болганда чоннуң амыдырал хандырылгазын эмнелгелерниче утланган хемчеглер алдынын турар. Ынчалза-даа хоорайда бо талазыбиле байдал чаа негелдеге дүүшпейн турар. Амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелериниң удуртукчуларынга хооркүүсковкомуң талазындан шыңгыы негелдени тургузар ёй келген. Коммунал ажыл-агый черлери кышкы үеде котёльныялырның ажылын хынаап көөр ужурлуг. 26 дугаар квартылдың бажыңнарының чамдык квартираларында батареяар четче чылытпайн турарындан чурттакчылар чөптүт негелдени тургузуп турар. Үлетүүр бүдүрүлге, албан организация черлери беш ажыл хүнүүт неделяже шылчын турда, амыдырал хандырылга албан черлерн ажылын шын эвес организастап, улуг чазығны кылган. Ажылчыннарның дыштанып турар үезинде чагыгаар хүлээп алыр пунктулар ажыдавас, чүвар бажыңнарга уузун эдиет тургустунуп турар. Дыштанылга үүнеринде амыдырал хандырылга черлери чонта бараан болуп ажыглаар хүлээглелиг. Мындыг байдалды хынамчалыг өөренип көргеш, ажыктыг дарый эде организастаары негеттинип турар.

Сессияга хооркүүсковкомуң садыг талазы-биле кандынның эргелекчизи эш Ш. Ч. Ооржак, Элегес-Аксы суур Советиниң даргазы депутат эш М. А. Мергенкова, хооркүүсковкомуң сотсиал хандырылга кинзинниң эргелекчизи депутат эш З. П. Аранчаа, хооркүүсковкомуң даргазымның оралакчызы депутат эш М. М. Попова болгаш өскелер-даа санал бергеп.

* * *

Юбилейлиг чылдың артқан хөнүттарында ыңгыза чогуур ажылдар хончуг хей дээрзин депутаттар боттарының чыңыжыңга демдеглээнер. Кайы-даа бүдүрүлге коллективинің мурнунда нол чугула айтырыг болза, чыл программазын чедишкиннинг доозары болуур дээрзин айтыкан. Бир-ле дугаарында бүдүрүлге чоруулгезының ден-деңги болур чоруун, оон адырлар, салбырларының тодаргай деминг ажылдарын чедип алыр, тудутларга болгаш бүдүрүлгелерге чылдың эң-не парын үезинкының үеин белеткедиг эрттиреринер, беш чыл планының үшкү чылын бүрүн белеткедиг үткууру чергелиг айтырыгларже онза кичөөнгей салыры чугула дээрзин сессия демдеглээн.

Беш чыл планын хуусаа бетинде, Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур оюнга чедир бүгүн доозар дээш москвачыларның ийин үндүрген социалистиг чарыжын Ленинградтың, Киевтиң, Донбасстың, Минскиниң болгаш еске-даа хоорайларның ажыл-ишчилери деткизин биндингир болгай. Кызылдың бүдүрүлге коллективтери үк эгелээшкинин деткип, ону идепкейлеңдин чорудар ужурлуг.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле чогуур шинтпирни сессия хүлээп алган.

О. НАМЧЫЛАК,
Г. МОНГУШ.

Сессияның айтырыы—кыштаглаашкын

Өвүр районнуң Торгалыг кодээ Советиниң бешки сессиязынга совхозта мал кыштаглаашкынының чоруп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле совхозтуң кол зоотехниги эш М. Лайзаанның илеткелин депутаттар дыңнап чугаалашкан.

Бо кыжын «Торгалыг» совхозтуң шээр малы 107 кезек черге, ыйыстыг бода мал 17 кезек черге кыштаар.

Бо чылын 47 чаш мал кажаазын, 120 ажыг мал кажаазын септээн. Ноябрьның орта үезинде малчыннар шупту кыштагларынче кешкен. 561 тонна мал чемин кыштагларже сөөртүп чедирген. Торгалыг, Чаа-Суур салбырлары кыштагларын организастыг эгелээн. Кадый-Бажында, Бара-Талда хойлу бригадалар (бригадирлери К. Кертик-оол, Д. Туматт) 300 ажыг тонна сигенни, зеленкалы белеткээн, кыштагларда чедирген. Малчыннар Санчат-оол, Лампажык, Серен-оол, Кызыл-оол, Конгар олар кышка эки белеткенгеп.

Ынчалза-даа бо ажыл совхозта ам-даа дыка четпес чоруп турарын илеткелчи демдеглээн. Сарыг-Хөл, Ак-Чыраа салбырлар мынчага ниэр бар кажаалларын септеп чыыглаваан. Ылаңгыя Ак-Чыраа салбырында 12 кыштаг чедир септеттингээн. Оон бригадирлери эштер Дивитпаа биле Б. Доржу организастыг хемчегни чорутпайн келгенин сессия демдеглээн.

Совхозта 38 чурталга бажыңы, 30 хире чаш малдың кажаазы чедир септеттингээн. Сарыг-Хөл, Бөкталга сигеннерни ында Донгак Кызыл-ооллуң фермазының инекгери чип турар.

Совхозта 5 шээр мал бригадазында чунар бажыңнар бар хирезинде-ле, малчыннар аңаа чуннайн турарын, малчыннарга автолавкаларның базары болгаш солуң чедирилгези организас чок болуп турарын санал бергеп депутаттар шинтпирни шүгүмчүлээн.

Үстүнде айыттынган четпестерни кыска хуусаада чайладыр шинтпирни сессия хүлээп алган.

О. ДУДЕРАА.

СОЛУН-ДАА, АЖЫКТЫГ-ДАА

Партиямын Улуг-Хем райкомунуң организастаанын ёзугаар херээженнер чөвүлелиниң даргаларының ийи хүнүт семинары болган. Оон бир хүнү «УТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырының төвүнге болуп, ында херээженнер чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазы-биле танышкан. Конторанын деңгеп ороллеринде аскылаан хана солуннар, кыдыраалтар, салбырның ажыл-агыйының көргүзүглери, тараан болгаш аргаан чүүдерни делегеген семинарның киржикчилерни сонуургаткан. Анаа херээженнер чөвүлелиниң чамдык даргалары кандыг-бир деңгеглердің бижип олурарын бо-ла эскерип көөр турган.

Херээженнер чөвүлелиниң органы «Совет херээжен» деп хана солуннуң сескн дутаары үнген. Үк хана солуң чуруктар-биле кластаттынган. Ында «Херээженнерге сүмелер» деп булуңу тургускаңы солун. Ылаңгыя столга аъш-чемин болгаш алк-саваны делегээрнин, ону ажыглаарының чурумаркының талазы-биле сүмелерни бергени ажыктыг. «Херээженнер чөвүлелиниң булуңу» деп эгеле кудумчу комитеттерни калчаар тургускаңы, оларның кызыр кол ажылларын бижип каап. Оон ангыда херээженнер чөвүлелиниң кежигүннерин айыткан, оон кожазында чөвүлелдин ажыл планның бижип каап. Хозбиле кылган чүүдерниң делегелгезинде херээженнерден ангыда, ар кижилер база киржип турарын көргүскен.

Ак-Туругда херээженнер чөвүлелиниң даргазы эш К. Содунам тодаргай танылыганы кылган. Ак-Туруг —совхозтуң бир кол салбыры болуп турарын ол башгай деңгеглээн. Ол салбырның күш-ажылчы херээженнери беш чыдың ийги чылынга мал продуктуларын бүдүрериң удам ковүделир дээш бедиткен хүлээлгелерин алган. Олар ол хүлээлгелерин боттарының толептиг күш-ажылыбиле күүсеңнн шылаан ээрзин түңнелдер керечилеп турар. Чүл ээрге салбыр күрүнеге садар эдилиин, сүүдүүн планнарын хуусаа бетинде-ле ажыр күүсеткеп. Ында Чаш-Тал фермазы районда ат-сураглыг фермаларны бирээзи кылдыр санаттынып, совхозтуң фермалар арасынга шылчын чоруур тугун чаалап алган. Дыка хей херээженнер өөредилгенин ниизү-бүрү хевирлериниге хаара тутпуган. Чөвүдел партия эге организациязының бюрозу бадызаан план ёзугаар ажылдап, хураллрны ойшаанда чыыдырып, аңаа чугула айтырыгларны шинтпирлеп, оон күүселгези дээш демисежин турар. Чөвүлелиниң чанында секциялар, кудумчу комитеттери ажылдап турар.

Суурнуң чурттакчыларының дыштанылгазын организастап, культура массалыг хемчеглерин арттырып турар. Парторг эш Мактар, мал эмчизи эш Васильев, башкы эш Өлчей болгаш өскелериин-даа ол-бүлези, оларның бичии уруглары киржикчилиг концерттер көрүкчүлерни магазаткан. Соолгу үезе ол-бүле концерти кудумчу, кварган концертинче шылчын турар апаргаң, бо чорук көргүзер түүлдерниң программазын байыткан.

Ак-Туруг салбырның херээженнер чөвүлели партия райкомунуң «Кодээ суурларның эң эки херээженнер чөвүдели» деп тукчуглалын чаалап алганының эки талазын бадыткап турар. Семинарның киржикчилери ында кадыкшылыга школазынга, кодээ библиотекага, уруглар яслизинге болганы, 9265 тонна хлебти болгаш хлеббудочка кылыгларын, 695 тонна комбитер кылыгларын, 7969 тонна арыг сүттен кылган продукциязы, 385 тонна саржагны бүдүрүп үндүрери көрдүгеп.

Семинарның киржикчилери ол суурда чурттап турар аныг ол-бүле Маадыр-оол, Январь Монгуштарның чурттап олурар бажыңынга чорааннар. Оларның чурттап турары шынап-ла кайгамчык, бажыңы бичежек болза-даа оон иштн үргүлчү арыгсилиг чыдар болгаш ажыддан турары, уругларының кижиландыгези дээш бажыңнар аразында чарыштың тиилекчизи болуп, кызыл тукчугашбиле шаңнатхан. Херээженнер чөвүлелиниң даргалары совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи Монгуш Кочукаевич Сагаанның оонге кирип, оон ажыл, амыдыралын база сонуургап танышканнар. Малчыннын оонуң ыяжын чаа кылган, ону ак-кок будук-биле будаан, кидистерни база чаартхан, отнуң иштн деңгем, шокар пос-биле долгандыр кежегелеттингеп.

Эш Сагаан сал ажылынга үр чылларда ажылдап, чылгы, ыйыстыг бода малдарны база кадарып келген. Амгы үеде келир чылын күрүнеге дужаар яттерни хүлээп алган, беш чылдың үшкү чылында оон хүлээлгези болза, ортучак деңгинни бешеи килограммдан кудулаттпас, бир башгай 3,4 кг дүктү алыр сорулгалыг.

Д. АРАНЧАА,
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

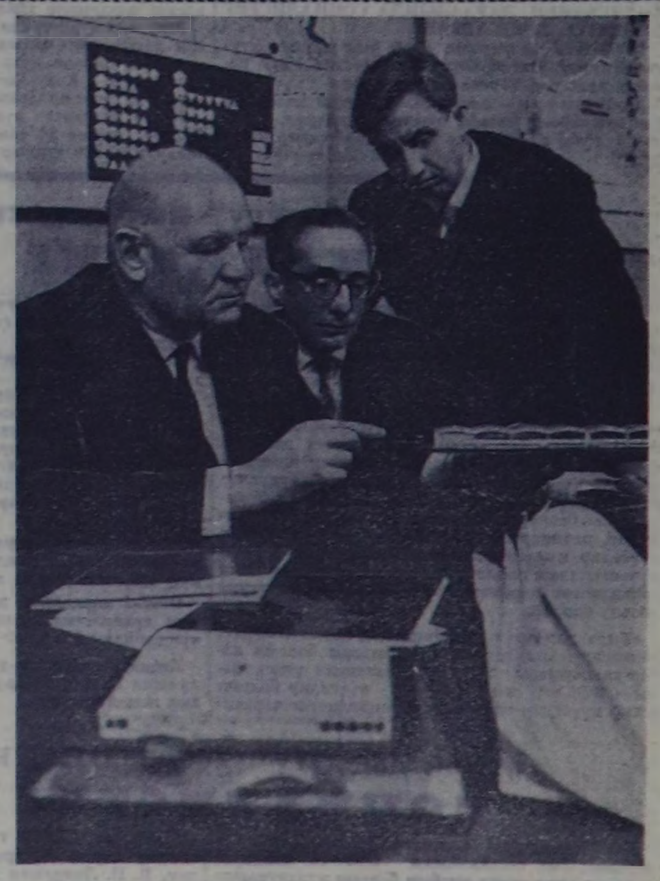

Чымн ишгэр демир бетон каңттарны индустриалдыг арга-биле белеткээрин тургусканы даэш, Ленинградтың тудуг организацияларының болуук инженерлеринге 1967 чылда ССРЭ-ниң Күрүүне шаңналыын тывыскан.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан оң талазынче): Күрүүне шаңналының хаүреаттары Главзапстройпуң начальнигн К. А. Газуховскнй, Күрүненнің «Ленпромстройпроекто толевилел институдунуң нол конструктору Б. В. Горенштейн болгаш ССРЭ-ниң Күрүүдүнүң Толевилел институдунуң нол епецнализи В. Я. Пшнлайнен.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Бөдүүн ишчи

Хертек Төмүр-Маадыр күшажылчы базымны он алды харлыындан эгелээн. Бай-Тайга коңкоовунуң пекарнязынга дузалакчы ажылчын боон кирип алган. Биштай-ла сүт сөөртүп ажылдаан, а оон соонда магазиннерже хлеб сөөртүр ажылга кирген. Оон бээр ам чээрби алды чыл эрткеп. Ам-даа ол бодунуң бодүүн үүлеши уламчыдып, хлеб сөөртүп ажылдавышаан.

Кижи бодаарга хлеб сөөртүр ажыл ыңдыг-ла онзагай эвес ышкаш көрдүр сагыындырар. Ынчалза-даа ол чоннуң амыдырал хандырылгазында хүн бүрүүң эргежок чугула ажылын-дыр. Оны Төмүр-Маадыр эки билир. Кижилерниң ажыл-керээ, дыштанылгазы хлеб сөөртүр ажылдан база хамаарыжыр дээрзин ол үргүлүү бодап чоруур.

Тээли суурда чеди кезек черде хлеб сөөртүп чедирер садыг четкилери бар. Кыштың чыккылама соогунда-даа, чайның туналргай шинээде-даа шанактыг аңа тергеглиг аътка хлеб сөөрткеп ак халаттыг кижини кудумчуга хаая эвес көрүп болур.

—Суурнуң аъш-чем магазиннерине Төмүр-Маадырның бурууу-биле хлеб сөөртүлгези үзүлгеп таварызга черле турбаан, онаашкан ажылынга тергиин-не кымымак кижи диижп — чурттакчылар мактап чугаалажыр.

Пекарнядан хлебти хүлээп алган, магазиннерге сөөртүп дедиргеш, бичии-даа дудагдап чок, хир, довуракка дээспейн, арыгшеверги дужаан бээрн мырыңай чаңчыл болган. Хлеб сөөртүрүнүң графигни он черле хамыктпас. Кандыг-бир чылдагаан-биле пекарни хлебти чедир быжырбайн, азы чогуур үезинде үндүрбейн баргаи таварызгада, дораанна ооң чылдагаанын тодарадып алыр ийнкне райпо баштаар черниге үк айтырыгны дарый тургузар дээш чеде бээр.

Хүлээгеп ажылынга чүткүдүг болуп, чоп мурнунга үр чылдарда бараан болуп келген хоочун ажылдакчыны райпо баштаар черн хей удаа өртектиг түүлдер, мактал бижиктер-биле шаңнап келген. Ол шынаа кооперацня шугумунга хей чылда ажылдаан даэш шаңнатканы «хереглекчилер кооперацнязының тергиини» деп хорей демдээ оон хорээн квастан чоруур.

А. НАМЗЫН.

Мурнуку одуругда

«УТКА-ның 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперацнязының Шктнн-Хем суурда магазинининң бо чылгы септелгези эки шнпарлыг чоруткан. Оттуулар ынчы магазинининң дежисковринде дүжүртүүгеп.

Садыгжылар аныяк ог-бүле Шүрту болгаш Ларнса Сарыглар олар үш чыл бурунгаар Кызылдың садыг-кооператнв училищезнн доозкан. Олар күрүненнің ончу-хореңгизин камгалап кадагалаар, чоннуң хереглеглнн чугула барааннары-биле хандырар херекке ак сеткилдиг чоруун көргүүп турарлар. Оңаашкан ажылынга харысалгалыг, садыг алыкчыларга ээздек, чагыгаар күүседиринге сагыш човаачал садыгжыларын чон мактап чугаалажып турар.

Шүрту, Ларнса Сарыглардар Иштнн-Хем магазинининге ажылдаа-ла ийи чыл четкен. Оң үениң дургузунда бараан ээзарылгазының ай, квартал болгаш чыл планнарын доктаанал ажыр күүседип келгеп. Юбилейлиг чылдың он айларынңа бараан ээзарылгазының планнын 109,3 хүү күүсеткеп. Ам олар райкоопгүп дээре ажылдыг садыгжыларының одурүүнда киргеннер.

Т. ОЧУР-ООЛ.

1967 ч. декабрь 2.
ШЫН
2-ги ЯРЫН

ХҮЛЭЭЛГЕНИ АЖЫРАР

Ноябрьның бир аяс хүнү турган. Чоон-Хемчик районуның «Чыраа-Бажы» совхозунда Шык-Бажы сүт-бараан фермазынга чеде бердинис. Бо ферманың дугайында, ында сурагжаан саанчылар Хомушку Кувискаал, Кара-Сал Таан болган өскелериин-даа дугайында моон мурнунда хөйүү дыннаан улус бис. Ынчангаш ферманың ажыл-ишинин дугайында сонуурган көөрү черле солун.

Ферма эргелекчизи Монгуш Шериг-оол бо. Бистин салган айтырывыска харыылап, ол мынча дидир:

— Чылда бир инекке онаалтыр 1700 кг сүт саап алыр хүлээлгелиг турган улус бис, он айлар дургузунда ону 1896 кг кылдыр күүседткен бис. Чыл тоңгүже чедир ону 2 муңдан дыка ажырар бодап турар бис.

— А дээре дээн саанчыларның коргузуглериниң дугайында чүнү чугаалап болуур силер?

— Оларның коргузуглери оондаа бедик болдур ийин. Чижээлээре, Хомушку Кувискаал биле Кара-Сал Таан олар кайызы-даа эрткен он айлар дургузунда бир инекке онаалтыр 2269 кг сүттү саптаннар, а оларның хүлээлгелери — чыл дургузунда кайызы-даа 2300 кг сүттү саары турган болгай, ынчангаш чылдыы-биле алырга хүлээлгелерин ажыр күүседип шыдаар улус. Монгуш Өшкү-Саарны ап көрээли. Бир инекке онаалтыр чылда 2250 кг сүттү саап алыр хүлээлгелиг турган, 2032 кг чедирипкен. Өскеда саанчыларывыс боттарының чыл хүлээлгелерин ажыр күүседир хире болуп келген, чижээлээре, Монгуш Опуй, Монгуш Чочаймаа, Монгуш Бичии-Уруг оларга хамаарыжыр.

— Сүт саалдазының алдынган хүлээлгелерден белии ажып турар ындыг бедик көргүзүглерии канчап чедип ап турар силер? — деп, ферма эргелекчизинден база айтырдывыс.

— Кол-ла чүве— инектериниң ажаалда, чемгерилгезинде— деп, ол чугаалады. — Сүт саалдазын кудулатпас дээш, бо чылын инектерии эрте-ле тургузу азырап киришкен бис. Чем четчир. Амдыызында бир инекке-ле хонукта 15 кг силос, 1,5 кг чарба, 3 кг ногаан сула бериш турар. Савацны буска ылбыраткаш бээр. Дүс четчир. Ынчаарга чайын серии чайлагга, эки өткө турган бис. Ана база-ла малдың чемгерилгезиниң дугайында улуг сагышты салып турдувус, ылангыя инектериң одарын солуур хемчеглер сүт-сүт дээш...

Фермада бо хүннерде 200 инек бар. Төрүүр ейү чоокшулап, сүдү соглу бергеннерии калып калыптарга, ам саап турар инек— 110. Бүгү инектерни шуптузун-даа саар турда, ында 6 саанчы ажылдап турар. Ынчангаш, сүт саалдазының ковудеп турарынга база бир улуг идиглиг чүве—оларны машина-биле саап турары: инектер аңаа чанчыгып кааргa, оларның сүдүн саалда бүрүзүнде бүрүн алыр арганы ол база бээр. Ында хары угда 8 инекти саар саалда аппарады бар, ол артында-ла кожуп чөрүүр.

— Машина-биле саарының ажыктыы чүдел?—деп айтыраргa, ында саанчы бүрүзү аңаа тодаргай харыылап бээр.

— Хол-биле саап турар үевисте инектерии 12 кижи саап турган, ам 6 кижи бис —дижирлер. Бир артык — чедиги саанчы база бар, ол болза саанчылар эвлечжии, кайы бирээни дыштанып турда, оон орнун солуур.

Электри саалда турда, саанчыларның ажылы улуу-биле чигээр. Эртенги саалданы 5, кежээкизин — 6 шактан эгелээр. Ынчангаш бүдүн чартык шак иштинде инектерии саап четтингиптер, а хол-биле саап турда, аңаа ийи ажыг катап шак үнер турган.

Саар ейде инектер чарбаны чип турарлар. Электри саалдага шилчээни-биле холбаштыр саанчылар чамдык баштактанганзыг чүүлдерии база чугаалаарлар. Электри саалданы эгелеп турар үевисте мотор ажылдап киришкенде, инектер оон даажыңга хөлөп чөрүп турганнар, а ам дээрге мотор ажылдай бээрге-ле, боттары маңнажып келгилээр, ынчангаш инектиң шолазын адап кыйгыраргa-ла, ол болу саалдага турар черинге кээп туруптар-даа дижирлер.

ЭКИ ШЫНАР ДЭЭШ

Сан талазы ындыг-ла-дыр. А шынар талазы кандыгыл? Бо талазын база сонуурган турдувус.

—Сүдүнүң арыг болурунуң талазы-биле бо ферма совхозта бирги черде турар болдур ийин—деп, бистин-биле кады чорааш, чүрүк тыттыкчызы эш Экер-оол аңаа чугаалады.

Мону фермаңың кижилери кандыг хемчеглер-биле чедип ап турарыл? Оларның саггаи сүдүн чүге черле холуп корбээнил? Маңаа ферма эргелекчизи, фермаңың хамаарышкаңы салбырып зоотехниги тодаргай харыылап бердилер: саалда аппарадыы саалда мурнунда содалыг, изиг сүт-биле чүүр, арыг аржыылдар-биле чүдүүр. Бүгү савааларны арыг тургузар. Саанчылар боттарының холдарын эки чүп алырлар. Сүттү арыг марля-биле шүүрээр. Инектериң эмиглерин эки чүүр, инектер каза-даа хирлиг черлерге чыткылап алыр болгай, ону үттпас.

Сүттү доора чыттардан база айгылаар. Чижээлээрге, сүттү машинага чүдүүп турда, машинаны ажылдатпас, чүге дээрге бензин чыды холужуп болур. Сүт соортор машинаның кайы хире арыын ыяап хынаар. Мынчангаш сүт ажый бээр, өске доора чүүлдербиле бокталы бээр таварылга ферма шуут үзүткаттынган.

— Сүт саалдазын ковудедир, оон шынарын бедик болдурар, чижээ, сүттү холуг чокка арыг кылдыр дужаап турары дээш, ферма ажылдакчыларының материалдыг сонуургалын бедидер талазы-биле хемчеглер бисте ажылдап кылдынган, ам Шык-Бажы фермазының ажылдакчыларынга ол бүгү чүүлдер дээш немелде 20-хуу төлевирии бээр бис—деп, совхозтуң кол зоотехниги Й. Янбуков чугаалап турар.

Шык-Бажы фермазында сүттүң үскүрүи бедидер дээш демиселди чорудуп турарын айтыр херек. Ферма эргелекчизиниң сөзүнден алырга, инектериң сүдүнүң үскүрү кыжын январь ай үезинде 5,1 хуу чедип турар, ынчалза-даа 4,5 хуудан черле кудулавас. Бо талазы-биле алыр хемчеглерии фермада эки билир. Сүттүң үскүр болуру — чеминиң рационундан болгаш малдарның селгүүстээшкинниден улуг хамаарыжыр. Чижээлээрге, эки чемгербеске, ылангыя белоктуг чеминер эвээштe, сүттүң үскүрү кудулаар. Саалданың техниказын шын чорудары, инектериң эмиглерин эптиг массажтаары сүттүң болгаш оон үскүрүнүң ковудээринге улуг салдарны чедирер, ылангыя саалданы дүрген дооза-рга эки. Инектиң сүдүнүң үскүрү сүдү соглурунуң мурнунда сөөлгү 2—3 ай иштинде онза бедирер дээрзин фермада киҥээнгейге ап турар.

Ферманың бүгү инектери симменталь уксаалыг болгаш ам ында 110 быжаа бар. Чаш быжааларда бир, а оон өскелеринде — ийи кижи ажылдап турар. Чаш быжаалар ажаакчызы М. Бапый быжаага кандыг-бир арыг болур болза, хемчеглерни ап, херек апарза, эмнерии сыкыртып-даа алыр. Бо дээрге зооветеринарлыг өөредилгени чорудуп турганының ажыктыг түннели ол-дур. Быжаларның ижин-шөйүүдү зарыгларынга, өпектээр чүүлдериңге ухур ижин чазаарынын янзы-бүрүдүр дээш немелде 20-хуу төлевирии бээр бис—деп, совхозтуң кол зоотехниги Й. Янбуков чугаалап турар.

Шык-Бажы фермазында сүттүң үскүрүи бедидер дээш демиселди чорудуп турарын айтыр херек. Ферма эргелекчизиниң сөзүнден алырга, инектериң сүдүнүң үскүрү кыжын январь ай үезинде 5,1 хуу чедип турар, ынчалза-даа 4,5 хуудан черле кудулавас. Бо талазы-биле алыр хемчеглерии фермада эки билир. Сүттүң үскүр болуру — чеминиң рационундан болгаш малдарның селгүүстээшкинниден улуг хамаарыжыр. Чижээлээрге, эки чемгербеске, ылангыя белоктуг чеминер эвээштe, сүттүң үскүрү кудулаар. Саалданың техниказын шын чорудары, инектериң эмиглерин эптиг массажтаары сүттүң болгаш оон үскүрүнүң ковудээринге улуг салдарны чедирер, ылангыя саалданы дүрген дооза-рга эки. Инектиң сүдүнүң үскүрү сүдү соглурунуң мурнунда сөөлгү 2—3 ай иштинде онза бедирер дээрзин фермада киҥээнгейге ап турар.

Сорулга — 3 мүң килограмм...

«Чыраа-Бажы» совхозта Шык-Бажы сүт-бараан фермазының дуржулгазындан.

ру сускуннарын кылыр: шай хайындыргаш азы сиген хандыын жииртир дээш, оон-даа өске. Быжаа өпектей бергенде, ол дораан алыр хемчег — эртен ону шүүт чемгербейн баар, дүште—хайындырган шай бээр, а кежээ— чартыы шай, чартыы — сүт сускуну бээр. Шак-ла ынчаар хемчеглерии алгаш турупкар. 4—6 айларлыг быжааларда —Монгуш Ондар-оол база чедишкинниниг ажылдап турар, хонукта оон чедип ап турар немелде деңзизи ортумаа-биле бир быжаага онаалтыр 650 грамм.

ТАРЫП БООЗАДЫЛГА, УКСААЖЫДЫЛГА

Төрүүр инектериң ажаалгазының дугайында зоотехник М. Мундукай чугаалап турар.

— Төрүүрүнүң мурнунда инектерни ай бурунгаар тургузу азыраар бис—деп ол мынча дидир. — Бо ейде оларга силос, ажыг бүдүмелдерлиг чемнер бербее, оларны хөй бээр болза, ара-салып болур, чүгле белоктуг чемнер бээр. Чоокта чаа сигенивисти хынап көөрүвүске, оон минералдыг бүдүмелдери, чижээ, ында галий, фосфор, микроэлементилер эвээш болган, ынчангаш ону чугай, прикеттер-биле четчелештирер апаар бис. Бо ейде малдың чемин шын эвес бээр болза, быжаа кошкак төрүттүнүп болур. Инек төрээн соонда, быжааларга хамаарыштыр түскай антеканы чеп ажыглаар дээш быжаа ажаакчылары кызыдарлар. Фермада чурумну алырга, быжаалар чаа төрүттүнген соонда, оларны 10—15 хонукта иезинии аа сүдү-биле эмзирер, а оон соонда ында алды ай дургузунда бир быжаага-ла ортумаа-биле 135 кг сүт онаажыр кылыр берип турар. Чогуур ейүнде машинага тыртырган сүттү бир башка 400 кг онаажыр кылыр база берип турар. Оон-биле кады кылымал сүт белеткээрип мында чуруи болдурган, ол чорук аңаа сүттү камнап, оон бараанныг талазын ковудедир арганы бээр.

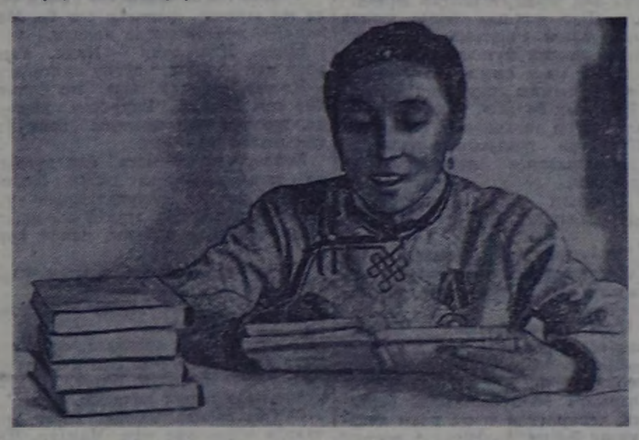

Кара-Сал Таан кичээнге белеткенип олур.

Оон ынай чүл? Эки быжаалар алыр дээр болза, эдержилгени чеп организастаар. Чамдыкта малчыннар аныяк малды чогуур назыны четпээнде эдержилгеге киирипгер чүүл бар, оон ажыы чок, ындыгларының быжаалары кошкакдаа, сүдү эвээш-даа болур. Ынчангаш чүгле ийи хар четкенде эдержилгеге киирер, ынчаарда оларның организми улуг инектериниң деңнелинге четкен турар. Бо фермада сөөлгү үеде тарып бооздылганы чедишкинниг чорудуп турар. Оон түннелинде мал кызыраар чорук шуут үзүткаттынган. Тарып бооздылганың кандыг деңнелинге хөөн кирип келгенин барымдаалап турар, чижээлээрге, кежээ болганда быжаа өпектей бергенде, ол дораан алыр хемчег — эртен ону шүүт чемгербейн баар, дүште—хайындырган шай бээр, а кежээ— чартыы шай, чартыы — сүт сускуну бээр. Шак-ла ынчаар хемчеглерии алгаш турупкар. 4—6 айларлыг быжааларда —Монгуш Ондар-оол база чедишкинниниг ажылдап турар, хонукта оон чедип ап турар немелде деңзизи ортумаа-биле бир быжаага онаалтыр 650 грамм.

ТАРЫП БООЗАДЫЛГА, УКСААЖЫДЫЛГА

Төрүүр инектериң ажаалгазының дугайында зоотехник М. Мундукай чугаалап турар.

— Төрүүрүнүң мурнунда инектерни ай бурунгаар тургузу азыраар бис—деп ол мынча дидир. — Бо ейде оларга силос, ажыг бүдүмелдерлиг чемнер бербее, оларны хөй бээр болза, ара-салып болур, чүгле белоктуг чемнер бээр. Чоокта чаа сигенивисти хынап көөрүвүске, оон минералдыг бүдүмелдери, чижээ, ында галий, фосфор, микроэлементилер эвээш болган, ынчангаш ону чугай, прикеттер-биле четчелештирер апаар бис. Бо ейде малдың чемин шын эвес бээр болза, быжаа кошкак төрүттүнүп болур. Инек төрээн соонда, быжааларга хамаарыштыр түскай антеканы чеп ажыглаар дээш быжаа ажаакчылары кызыдарлар. Фермада чурумну алырга, быжаалар чаа төрүттүнген соонда, оларны 10—15 хонукта иезинии аа сүдү-биле эмзирер, а оон соонда ында алды ай дургузунда бир быжаага-ла ортумаа-биле 135 кг сүт онаажыр кылыр берип турар. Чогуур ейүнде машинага тыртырган сүттү бир башка 400 кг онаажыр кылыр база берип турар. Оон-биле кады кылымал сүт белеткээрип мында чуруи болдурган, ол чорук аңаа сүттү камнап, оон бараанныг талазын ковудедир арганы бээр.

Оон ынай чүл? Эки быжаалар алыр дээр болза, эдержилгени чеп организастаар. Чамдыкта малчыннар аныяк малды чогуур назыны четпээнде эдержилгеге киирипгер чүүл бар, оон ажыы чок, ындыгларының быжаалары кошкакдаа, сүдү эвээш-даа болур. Ынчангаш чүгле ийи хар четкенде эдержилгеге киирер, ынчаарда оларның организми улуг инектериниң деңнелинге четкен турар. Бо фермада сөөлгү үеде тарып бооздылганы чедишкинниг чорудуп турар. Оон түннелинде мал кызыраар чорук шуут үзүткаттынган. Тарып бооздылганың кандыг деңнелинге хөөн кирип келгенин барымдаалап турар, чижээлээрге, кежээ болганда быжаа өпектей бергенде, ол дораан алыр хемчег — эртен ону шүүт чемгербейн баар, дүште—хайындырган шай бээр, а кежээ— чартыы шай, чартыы — сүт сускуну бээр. Шак-ла ынчаар хемчеглерии алгаш турупкар. 4—6 айларлыг быжааларда —Монгуш Ондар-оол база чедишкинниниг ажылдап турар, хонукта оон чедип ап турар немелде деңзизи ортумаа-биле бир быжаага онаалтыр 650 грамм.

ЧҮГЛЕ БҮДҮРҮЛГЕ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЭВЕС

Шык-Бажы фермазынга 1962 чылда-ла коммунистиг күш-ажыл коллективи деп бедик атты тывыскан. Ынчангаш ында ажылдап турарлар ол атты чүгле бүдүрүлге талазы-биле коргузүглериниг хамаарыштыр шынаыктырып турар эвес, оон-биле кады өөредилге, чурттаалгага база үлегерии өскелерге коргузуп турар. Фермада бар бүгү 7 саанчы болгаш кадарчылар кежээки школада өөренип турар. Олар кежээки школаның 6, 7, 8, 9 класстарында. Эрткен чылын зооветеринарлыг өөредилге турган, бо чылын ол база ажылдап киришкен.

Ындыг өөредилгени программа үзүгаар двосаннарга түскай шынчылгалар бээр. Кижилериниң билининиң хирезин көрүп турган, моон соңгаар саанчыларга бирги, ийиги, үшкү класстың саанчызы дээр чергениң аттарын тыпсырып чүрүмчүдар бодалдыглар. Ынчангаш саанчыга оон класын барымдаалап турган, ажыл төлевирин немеп бээр, классты тыпсырда, оон билиг мергежилиндеи аңгыда, каш чылда, кайы хире ажылдаанын база барымдаалап көөр.

Саанчылар, кадарчылар хөйниити ажылының талазы-биле идепкейлиглер. Олар бот-тывынгыр уран чүүл болгүнеринде хаара туттунган болгаш боттарының күжү-биле оюнарны чоига бо-ла көргүзе берген турарлар. Көрүнернен: Кувискаал шүлүк номчаш, Чочаймаа кожамыктар ырлап, танцылаап турупгар, Кара-Кыс, Маичың-оол, Ыдый-оол олар янзы-бүрү ырларга мергежилдиг, Багай-оол сыгырты бээр. Ферма эргелекчизи болу база шүлүктээш киришгер...

Оларның чурттаалгазын кандыг дээрил! Чаңгыс аай төлевилел ёзугаар эки бажыңнарны оларга үүдүп берген. Кымның-даа бажыңында кире бээрге, арыг-силиг, чырык чаагай. Радиоприёмниктер, номнар делгээн чүүлдер, ханада, шалада чатkан хевистер, хеп чүүр машиналар, стол кырының шактары... Бо бүгү оларның амыдыралында чаңчыл болган чүүлдер. Хостуг шактарында номнар, солуннары, сетгүүдер номчугулаан олургулаар. Бижии бүрүзү солуннарны, журналдарны кашкаш кылдыр чагыттынып алган.

Чоокку үеде кылыр чүүлдер дугайында сонуургап, салбыр агроному М. Мундукайдан айтырарывыска, ол мынча дидир:

— Улуг Октябрьның 50 чыл ооруга үттүштүр алган хүлээлгелерии ферма чедишкинниг күүседткен, ам бо хүннерде сүт саалдазын ковудедир дээш бүгү күштү салыр бис. Ол соруга-биле малга бээр чем рационун кышка таарыштыр эде кордувус, тодаргайларга, малга силос, чарба, сигеи, саваң болгаш өске-даа чемнерии бээриниң нормазын ковудеткен, мал чеми четчир. Ынчангаш бистиң фермавыска сүттүр укланыг инектерии өстүрер деп алыс соруга ёзугаар, ону чедип алырда, инектериң бай санында, бир инекке онаалтыр алыр сүттү-даа ковудединиң оруубиле ажылдаар бис.

Зоотехниктиң бо сөстерии бадыткаанзыг, малдың кажаа-хораа чүүлдериниң талазы-биле хемчеглерии алз берген. Бо чылын 150 быжаа киирер болгаш 30 инек төрүүр кажаапы ажыглага киирер. Оон-биле кады чоокку келир үеде 300 инекке кажаапы база тудар, аңаа электросаалда талазы-биле байдалды ажыглыдан улам эки кылдыр таарыштырар.

Бо бүгү чүүлдерии бүдүрериниг саанчыларның салыышкынын тодаргай чугаалаан бис, ынчаарга маңаа кадарчыларның үлүүн база үшпас херек, оларның аразында ылангыя Куулар Семизей, Куулар Тогус-оол болгаш Донгак Маичың-оолду онзалап айтыр бис.

* * *

Бо бүгү оорушкулуг түннелдерии чедип алырынга ферма ажылдакчыларының инициативтиг, чүткүлдүг ажылынан аңгыда, ында партия болүүнүң (удуртукчузу Хомушку Кувискаал) организасчы, удуртукчу ролю шинтирлиг рольду ойнаан дээрзии демдеглээр херек. Фермада коммунистер аныдыралдың бүгү айтырыгларын идепкейлиг шинтирлеп турар болгаш коммунист инектерии, бүгаларны совхоз өске ажыл-агыйларга садып-даа турар кыдыр, ажыды ынчаар организастары планнаттынган.

«Чыраа-Бажы» совхозта Шык-Бажы сүт-бараан фермазының дуржулгазындан.

бүрүзү даалгалыг, оон күүседиези дээш хуралдар мурнунга олар доктаамал отчёдуи кылып турарлар. Совхозтуң коммунистериниң чөөкта чаа болуп эрткен отчёт-сонгуудалыг хуралынга бо дугайын база демдеглеп турган.

Шык-Бажы фермазының ажылыжының эки чүүлдери ындыг-дыр. Ынчалза-даа четпестер база барын чугаалавас аргажок. Ол түл дээрге, продукциялың бот-үнезин чингедириниң айтырының чугаалажыр, оон чугуузазын билип турар болза-даа, ол дугайында экономиктиг саналгалар кылып, түнеделерии үндүрген, ону анализтээш, хемчеглер азыр талазы-биле черле четпес ажылдап турар. Бо дугайын, чижээлээрге, салбыр зоотехнигинден, совхозтуң кол зоотехнигинден айтыраргa, тодаргай билбестер. Кол зоотехник харын-даа: «ол дугайын совхозтуң экономизинден айтырып көрүңер» деп каар. Олар ындыг болганда, саанчыларның, черле ферма ажылдакчыларының байдалы кандыгыл дээрии билдингир-дир.

Бо айтырыг ында ниити ажылдың иштинде, бир янзы чугаалаарга, «боду дужунда шинтирлеттинии чыдар», тодаргайларга саналгага, анализке үндезилээш, зоотехниктиг, экономиктиг эртемге үндезилээш, системелиг ажылдап кылган чүүлге үндезилээш шинтирлээр чорук амдыызында болуңуң делгем оруунда киргёзээн. Оон караазында фермаңың ажылдакчыларында бо талазыига экономиктиг саналга кылыр чаңчыл хүн бүрүүнүң кол сагыш салыр чүүлдериниң бирээзи болу бербээн, ол кончуг хомудаңчыг. Ынчангаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, продукциялың бот-үнезин чингедирин талазының айтырыынче моон соңгаар бир кол кичээнгейни салыры негеттинин келген, бо талазы-биле хамыктың мурнунда мал ажылының түскай эртемниглери эгелекчилер болур, олар бо херек дугайында масса малчыннарны өөредир ужуралыг. Бо айтырыгны чедишкинниг шинтирлеп алыр болза, фермага ажыл дээрге, тырлы берген дош хенертен шиҥээш, хем шыылады агып бадыңаны-биле бир домей, ынчаар шүлүүдэй бээр ийик.

Улуг ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарыштыг калбартыр деп инициативаны бистиң чүртүүң ажылагыйының янзы-бүрү алырларының коллективтери үндүрген. Ынчаарга Шык-Бажы ферманың ажыл-ишчилери ону деткивишаан, боттарының мурнунда шинтирлеттинизээн айтырыгларны боттуг шинтирлеп ап, келир үедеги планнарын чедишкинниг күүседип шыдаар дээрзинге бүзүрээр бис. Ынчаарга оларның кол планы — келир чылын бир инекке онаалтыр сүт саалдазын фермага ортумаа-биле 3 муң килограмм чедирери болуп турар.

С. САМБА-ЛЮНДУП,
«Шынның» түскай корр.
Фотолар К. ЭКЕР-ООЛДУУ.

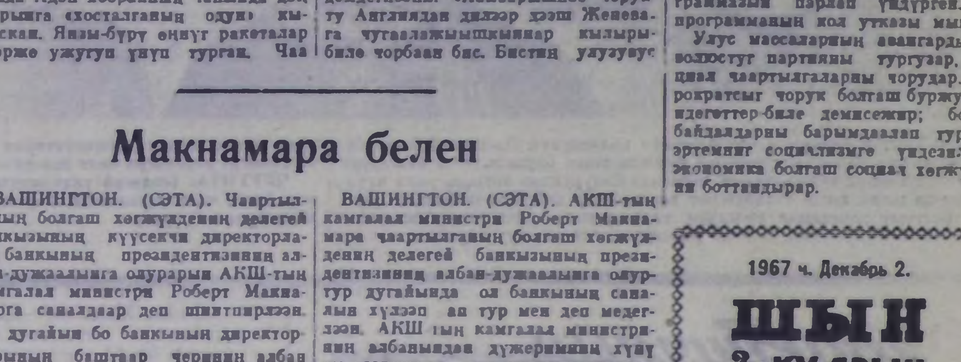

Солагай талададан — ферма эргелекчизи М. Шериг-оол, кадарчылар Д. Маичың-оол, К. Семизей, К. Тогус-оол, М. Ыдый-оол.

ДАШТЫКЫДА

Великобританияның Компартиязының XXX съездизи доозулган

ЛОНДОН. СЭТА-ның корреспондентизи О. Пивоваровтуң дамчыдыл турары болза:

Великобританияның Коммунистиг партиязының XXX съездизи бодунуң ажылын доозаан. Съездиниң түңнел хуралынга делегаттар «Түреңги чорук-биле демиселдиң дугайында» Күүе-комнуң киирген резолюциязының төлевилелии чугаалажып көрген. Англияга «чечектелген импилелдиң» дугайында буржуаз пропагандаңың шуугазынналарының бүгү хоозунун ол резолюция сойгалап турар. Чурттуң чеди чурттачызының бирээзи-де түреңги байдалда чурттап турар дээрзин ол резолюцияда айтыпкан.

Түреңги чоруктуң үндезини чыдагааны инитилелдиң ады характеринде деп, резолюция демдеглеп турар. Түреңги чорук-биле демиселге өртектериниң болгаш орулгаларының амгы политикалың узуткаары, национал байлактарны эде хуваары, шериг чарыгдаздарының чартык кезиин кызырары эргежок чугула. Бо талазы-биле алыр далаштыг хемчеглер болза, ажыл төлевириниң эң эвээш дээн магадылал хемчээлии доктаадыры, пенсияларның болгаш өске-даа пособиелериниң хемчээлдерии бедидери, квартира хөлезизии чигедири болгаш турар ужурлуг.

Делегейиин коммунистиг шинчээлекчиниин дугайында резолюциязында съезд империализмге удур демиселдиң чаңгыс аай фронтузун көмкадып турар Кыдаттың Коммунистиг партиязының удуртулгазының чарыадырыкчы ажыл-чорудулгазын шинтирлиг буруу шалкап болгаш кыдат улус чуртту болгаш партияны шын оруккче катап эгидип шыдаар дээрзинге идегелии илергейлээн. Коммунистиг осне-да партияларбиле, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязыбиле кады Великобританияның Коммунистиг партиязы коммунистиг болгаш ажылчын партияларның делегей човулел хуралын чыыдырар дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүбиле консультатитиг ужуражышкынны чыыдырарының идеяын деткээн деп, резолюцияда демдеглеп турар.

Съезд кара чаңгыс шын политика дээш демиселге чөөн күштериниң чаңгыс эвинин дугайында резолюцияны түүлдүг деп санаан болгаш чазаптың утпаныжышкынын бүгү аңгыи улустуң эрге-ажыктарынга таарыштыр үндезинии-биле өскертирии чедип алыр деп кыйгырган.

Улуг монополистиг капиталдың эрге-ажыктарынга дүгжүп турар амгы экономика утпаныжышкынынга удур демиселдиң тодаргай оруктарын орулгалар талазы-биле политиканың дугайында резолюция айтып турар.

Делегей херектеринге Британияның ролюүн дугайында резолюция империализмге удур. тайбың, национал хамаарыжыпас чорук. демократия болгаш социал дешпилеге дээш демиселге чурттуң дешпилелиг күштериниң кол соруулгаларын айтып, Вьетнамда америк агрессиязын сокеадыр дээш демиселди ол соруулгаларының эң чугулазы кылдыр көрүп турар.

Съезд партияның «Социализмче британ оруктө деп программазының төлевилелии база чугаалажып көрген. Коммунистиг партияның эчис соруулгазы—социалистиг хөгжүдениң оруунче Англияның тайбың шинчии киреринии оруктарын болгаш аргаларын ол программа тодарадып турар.

Делегаттар программаның төлевилелии улам ыңай өөренип көөр болгаш тодарадыры-биле, а ол ышкаш англан ажылчы чоннарның ортузунга калбаа-биле пенгередир төлээде, чер-черниң партия организацияларынга шинчидип бээр деп доктаатkан.

Съезд партияның Күүсенчи комитединиң чаа составынга 45 кижини сонгаан.

Партия Англияның амгы кризизиниң тодаргай анализин кылып, бистиң маңаа хүлээп алган шинтирлериивис ол кризистен уштуңуп үшериниң оруун, англан ажылчы чоннарның бурунгаарлаар оруун айытkан дээрзин ВКП-ниң даргазы Фрэнк Стали съездиниң түңнел хуралынга чугаалаан.

Съездиниң хигдыганын чарлаан. Партийжи гимн «Интернационал» залга чаңгыланып турган.

Макнамара белен

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Чаартылганың болгаш хөгжүдениң делегей банкызының күүсенчи директорлары банкының президентизиниң албан-дужаалынга олурарын АКШ-тың камгалал министри Роберт Макнамарга саналдаар деп шинтирлээн. Ол дугайын бо банкының директорларының баштаар черинин албан ёзугу-биле эвес хуралы болган соон да чарлаан.

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың камгалал министри Роберт Макнамара чаартылганың болгаш хөгжүдениң делегей банкызының президентизиниң албан-дужаалынга олурутур дугайында ол банкының саналын хүлээп ап тур мен деп медеглээн. АКШ-тың камгалал министрии албанындан дужериминиң хүнү ам дээрезинде тодаратынмаан деп, Макнамара түскай медеглелинге айытkан.

Аравияның Мурнуу чүгү түскай догуннаанын байырлап турар

АДЕН. СЭТА-ның түскай корреспондентилери А. Кисловтуң болгаш В. Борисовтуң дамчыдыл турары болза:

Чаа араб күрүне — Мурнуу Йеменниң Улус Республиказының улузу «Хосталга хүнү» деп чарлаан хамаарышпас чоруктуң баштайгы хүнүн ноябрь 30-де байырлаан. Аравияның Мурнуу чүгүнүң черии 128 чылдарда эжелеп келген сөөлгү англи солдаттар ноябрь 29-та ында шериг баазаларындан үнүп чоруткан.

Ноябрь 29-тан 30-че дүн ортузунда Аден хоорайның чанында дең кырынга «хосталганың одун» кывыскан. Янзы-бүрү өңнүг ракеталар дээрже ужугун үнүп турган. Чаа республиканың национал гимнизин эң-не баштай күүседткен.

Англи чазактың төлээлери-биле Женевага чугаалажышкыннар кылып чораан, чаныш келген «Хосталганың национал фронтузунуң» Кахтан аш-Шаабби баштаан төлээлерии уткууру-биле муң-мун аденчилер, чоон хоорайларның болгаш районнарының чурттакчылары ноябрь 30-де дыка эрте турда, Аден аэропортунга чыглыи келген.

Аденге чедип келген соонда дораан-на корреспондентилерге кылган медеглелинге аш-Шаабинин демдеглээни: «Хамаарышпас чоруктуу Англиядан дилээр дээш Женевага чугаалажышкыннар кылыры-биле чорбаан бис. Бистиң улузувус бүрүн түскай догуннаашкынны болгаш хамаарышпас чоруктуу бодунуң кады демиселиниң ачызында чедип алган».

Революциянның бирги үе-чадазында кол соруга болза, хамаарышпас чоруктуу чедип алырында болуп турган, ынчаарга оон ийиги үе-чадазында социал революцияны боттанырарын эгелээр ужурлуг деп, аш-Шаабби демдеглээн.

АДЕН. (СЭТА). «Хосталганың национал фронтузунуң» информация бюрозунуң хүн санында үнер «ас-Саури» деп информация бюллетенинге фронтунуң политиктиг программазын парлап үндүрген. Ол программаның кол утказы мындыг.

Улус массаларының авангарды революстуг партияны чорудар, социал чаартылгаларны бүүлетерин

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнөөн бээр 100 чыл болуруңга

В. И. ЛЕНИННИ КАМГАЛАП ЧОРААН

1920 чылдың ноябрь 7-де В. И. Ленин Ф. Дзержинскийи болгаш Н. И. Муралов олар-биле кады Москваның 1-ги кавалерия школазынга хүрээлеп курсантыларының хураанга чедип келгеш.

Ол үеде Н. В. Смирнов ол школаның курсантызы турган. Ленинниң анаа чедип келиринге дүгайын бүгү курсантыларга дыңнаткан турган. Курсантылар Зубов шөлдүң чанында маневрже чыскаалыпкан. Ильичиң машин турган. Үр-даа болбаанда ийи чиик машина машнап келген болгаш оон үнген элээн кап кижилериң арагындан В. И. Ленинни бүгү курсантылар таныш каанчаар.

Ильич чүве чугаалаар дээш холуп ору көдүргеш. Курсантылар ынчаш-на бараан. Владимир Ильич бодунуң кыска чугаазынга Совет аргачагыргынның үш чыл иштинде чедип алган чедиишкинин тайылбырлаан, кызыл командирлер иштинги болгаш даштыкы контрреволюцияга удур демиселге идепкейлиг киржир дээрзинге бүтүрелин илергейлээн.

Ол үжуражыышкын дыка хөй курсантыларның большевиктер партизынга кирер күзел, бодалдарын оттурган. Н. Смирнов мичээрде партизынга кирген. 1921 чылдың март айда школаның болук курсантызарыг Кремльче — ВЦИК (Бүгү-эвилелдиң Төп Күүсекчи Комитези) аттыг 1-ги каттышкан шериг школазынче командировкаладыр чорутткан. Оларның арагынга Смирнов турган. Кремль камгалалдынга албан эрттирери — улуг идегел. Ылаңгыя 27-ги постута (турушка) таныпызыдаары эң харысаалгалыг. Ол болза В. И. Ленинниң квартиразынче кирер эжик аксы болгай.

27-ги постута курсант Смирнов турушкан. Эртен Ильич квартиразындан үнгеш, таныпызыды көргеш:

— Экии, эки курсант! дээн.

— Экии, эки Ленин—деп, Смирнов харыылаан.

Ол-ла чылыын курсант Смирнов бир-ле катап дүнекиниң 3 шакта 27-ги постуга кирген. Солуп турары курсант Ильичиниң ажылдаар кабинединде ажылдап ораарын дыңнаткан. Хенертен ажык ажытылган соонда Ленин үнүп келген. Оон моган, шылагдааны черле ядеп. Квартиразының эжинге чедип келзе-даа, ынаар кирбээн болгаш коридорнаан, ынчалза-даа тацпыыл хижи узуе-биле чугаалашпас дүгайын инструкцияда айытказ турган. Оон соонда чылдарда Н. В. Смирнов Ленинниң чалбыыттыг чугааларын чаңгыс удаа эвес дыңнаан.

1922 чылда школаның курсантызары В. И. Ленинни Хүндүлүг курсантыга соңгаан болгаш 1923 чылдың сентябрьда Ильичиге Кызыл командир деп хүндүлүг атты тыпсыр дүгайында шийтирип хүлээп алган. Улуг театрга болуп эртикен байырлыг хуралга Ленинге хүндүлүг ат тыныскан байыр чедирикшинин Николай Васильевич Смирнов ынчуур ужуруг турган. Ынчалза-даа ол хуралга Ильич келбейн баргаш, оон кадыы бажыраажыдан Горкиге турган.

Чылдар эрткен. Кызыл командирлериң саныы-чолу кандыг болганы? 40 чыл эрткенде, азы 1963 чылдың сентябрь 16-да, ВЦИК аттыг школаның доозукчулары В. И. Ленинге Кызыл командир деп атты тыныскаанының 40 чыл оон деңгеерээри-биле Москвага чыыланнар. Анаа 50 кире кижи келген. Дыка хөй курсантылар Ада-чуруттуң Улуг дайынында, совет кызыгаарлы камгалаарынга боттарының амы-тыныы берип, революцияның чаалап алышкынчарын камгалаарынга шынчы болуур дүгайында боттарының даңгыраан күүсетпеннер. А дириг артиканнары — Ильичиниң чагыгларын боттандырарынга үлүг-хуузун бо хүнүерде безин кирип турар. Оларның бирээзинге Н. В. Смирнов хамаарыжыр. Хоочун большевик, курлаырының полковниги Н. В. Смирнов «Билиг» иштилелиниң Төп бажыңының лектору. Төрөөн чуруттуң бүгү булуңнарынга барып, Октябрь, Ильич, партия дүгайында ленинизм, бесседаларны номчуп чоруп турар. Ол—чоокта чаа Тывага кээп, лекцияларын номчаан.

ЧУРУКТА: Н. В. СМИРНОВ амгы хүнүерде.

Бесседаны И. ЦЕЛИЩЕВ дыңнаан бижээн. Фото авторныүү.

АГАР-ЭЛЕЗИН

Кызыл туктуң кызаңнавы—сайзырагаан,
Кыпсып турар Краснодарск ГЭС-аин көрдүм.
Ийи суурнуң арагында чылыш деңдээн:
Ишиг бустар соокту хойлуп, бүргүрээп тур.
Эртем биле кижи күжү катчыл алаш,
Хөректериң кертии кавыраан чалыыжыр бар.
Эдремчиктер дүзээн кырдан даңнаашкан дег,
Көөрүүлеп аргузовиктер солчуп турлар.
Дээның хөрээн шыйлаңнадыр күрделиг даан
Дегдыр-мызыр орук-биле баткаш, чөптээн
Трубчугулар үүле кылын, шуужуп турда,
Тулчуушкунче киреенер дег сургуу болду.
Өөндүве чулук сөөртөкен кымыскалыктар дег,
Өөр оолдар бедик моондак кырлап турлар.
Аккан сугнуң оттар кымспыр оттуруңө эптеп,
Агрегаттың күл боор таваан салчып турлар.
Кижи, дүңгээ, күчү, сорук, агар-элезин
Киржип турар түрүү-биле төрелдеттим.
Иржык ымыда — шалынчылар дайзыны,
Ыры ымыда — маадыржаалнар хереглиг.
Аът байтык, демир-орук сөөртүп албас.
Аары дендин хөрекселдер ымыда бар-дыр.

Ажылчын кыс шиңгиир хоолай башкарып тур.
Агар-элезин оваларындыр сварыыл туру.
Агар-элезин! Ишиг хүндүс соок сугче
Ооргу дыштер шакылваже шыпкыя алаш,
Аңдаштаныл, хөрээн сеңээ чиңнеп чордум.
Оорган дургаар чыпшыңгылаар чассыг чордуң.
Агар-элезин! Частыг-чарлыг чайзы шагда
Чамдык хемнер эрбя чуртуң далдан каалтар,
Азыя-теңээш, өскө черже чакпылайдай бээр.
Чаңгыс сен-не чуртуң эдлеп артар чордуң.
Агар-элезин! Кепеп шаалва сеңээ келгеш,
Адыштарым долдур-доларуг аспактанкаш,
Үрезиннер чашкан арат дөзээр бодаваш,
Үен-балай сени сварып, ойнап чордум.
Агар-элезин! Ам мен сени кайзап тур мен.
Авыралдыг ГЭС-тиң тутчур чыңгыңэ бар-дыр.
Дүңгээ-биле совет хижи сени хоглаан,
Тудуг кылган — чалгыг дозар күчүгеп сен.

Монгуш КЕНИН-БОПСАН.

Краснодарск ГЭС,
1967 чылдың ноябрь.

Большевикчилерниң сөзү

Чыккылапа кыштың соогу дазжаалаак.
Чыжыралпа ак шаң-биле шыгтыжылаак.
Барык-ла чаа бүлүүл доңгаан зэремерде
Балык ам-даа дунчулаалак ге турде,
Барлык уну
«Большевиктиң» кижилери
Бежен чылды
Белек-сеңнүг үткүп алчык —
Маадыр иш дээш
Партияның, чазаавыстың
Тураскаалдыз
Түгүл ээлээр чолдуг болчук.
Оранывыс хоочун ады — Эрги-Барлык,
Октябрьдан аныяксаан, чаа черге,
Артель дериң, «Большевик» деп адап тура,
Атка төлеп, шынчы боорум айыткаан бис —
Ие-чурттуң,
Ленинниң ачызында
Чаартынган,
Чалгынналган, чалыыткаан бис.
Чечектелген,
Черивистиң алуңээзинден
СЭКП-ге:
«Четтирдим!» — деп могейдивис.
Эрги-Барлык сыңыштааже тарып, малдап,
Элбек сүттү Ак-Хем-биле хемчээл түңнеп,
Ыйгылакты когаан хоорай болдурарын
Ынак чуртка ыры-биле даңзыраглаа!
«Большевиктиң»
Могаа билбее олуу-кызы,
Балыкывыс
Барлык хемче деңнеп алыыл —
Бервен сес дээш,
Бераанипкеш, ажылдаалы,
Тураскаалдың
Түгү бистиң баштаа чоргуу!

Сеңчак МОЛДУРГА.

Аас-кежиктиг дүгайында чугаа

(ТООЖУДАН ҮЗҮНДҮЛЕР)

Донгак БЕГЗИ

Чайгы аяс хүнде Танды-Уулаңы Надежда биле бистиң бар чораан черлеривис таварты ашкан кижи. Тывада бар үңгүтерниң, аңнарының, куштарының барык-ла дээжиниң көрүп болур. Мында дыт, терек, хадың, чодураа, шырлаң, тал, пөш, хады, шөлүн үнген зоонмер, мөөрүктер үзүлбес; чадаң ыяштарның кайызын ол дээр. Чайның башкы айында болап ажырга, хады, шөлүн, пөштүң чуксумаар арыг чыды аас, думчукка тулуп, хөректи долуп көөр. Тыныш бөзин чиик, ажык чүве дег апаар. Бүдүн-бүдүн оймактарны хөй янзы чечектер долган. Аяңгар шыпкан айыраң кызыл шеңне чечээ, байырлал хүннеринде шимелде шыпкан, кызыл чайт. Ай, бестиг оймактарның кайызын ол дээр. Ындыг шыктарны черлик хавааннар чидиг азыг диштерн-биле, андазын-биле андырган чүве дег, карартыр чүшкүү каапкан чыткылаар.

А аңнар? Адыг, чердик, хавак, сыын, мыйгак, алык, хүдбүс дээш ескелериң-даа кайызын ол дээр! Чамдыкта олар орук аксынга бо-ла кестүр. Дииң, хөөрүк мяң кырлап, бо-да сылдыртайындыр саячып тургулаар.

А куштарны кайызын ол дээр: болап ашкан кижи тайга куштарының хогжүмүн дыңнаар!

Чайның сөөлгү айы — августуң оңнүң үеэзи, бистиң Танды-Уулаа ашкан үеэзис, кат, чодураа, тооруктуң бышкан үеэзи болгай. Ынчалза-даа мяң бүргүү иогаан хевээр. Чүгле шарланнар тайга эзимнеринде күстүң кел чыдарын хереченгеп, аддын-сарыг апартыпаан тургулаар.

Тайганың бо чараш чурумалдарының арагынга кайгамчык кысык ынак сеткилиниң хайыкканындан арт-сынның кадыр-бергии, узун оруктуң ыракшылын уттушкан чорлум. Ынакпылымны Надежданга сөглээр-дир деп бодап келгеш, чадаштым.

Ол аңгы-аңгы аллаларга каш орус ырлар ырлааш, бир-ле чүве дугайын бодаңгаа шынчылыг чор. «Моон душтуу бар ирги бе, чок ирги бе?» деп бодал сагыштан ыраастаан. «Бар, чок-даа болаа, маңаа баштай элээн «чөңгээлеп» чораш, ынаамны чоорту чугаалаайн»:

Надежда мээң амыдыралга келир үедегеи ынанымны сонуургап айтырды. Ийи чыл болгаш, Москваже өөренип чоруур апаарымны, ол дугайты Культура намыныңың саймдының аазаашкынын чортаарал-биле чугааладым.

— Москвага үр өөренир? Оон соонда башкылаар?—деп айтырадыр.

— Үш — дөрт чыл Москвага өөренип алгаш келген соонда, нам, курүне ажылы кылыр мен—деп дөрт харыыладым.

— Чүге башкылавас? Башкы ажылы сеңээ солуп эвес?—деп мынды.—Мен бодаар: сен башкы ажылын сонуургаар.

Таварыга боон башкылай бергенимни, келир үеде чонга улам дузалыг кижи болур төлөөзинде, чоокку каш чылдарда бодумнуң чүткүл-соруумну өөренирп кылдыр шилип алганымны Надежданга бирден бироа чоокка тайылбырлап бердим. Ол бодумуң планын сонуургап айтырналак чорумда, чугаалай берди.

— Мен кезээде эмчи болур бодаардыр.—Хөй өөренир, улуг эмчи болур деп бодавас-тыр. Сен билир: мен кончуг бичии эмчи. Мээң ажыл бичии-даа болза, арат чонга кончуг херек. Ону мен сонуургаар.

Надежданың өөренир дугайында тодаргай план чогу сеткилимге таарыштаан-даа болза, бодунуң ажылын үнелеп билириин, оозунга ынакшылдыын бодаап, эмчи ажылы эң солун, хүндүткелдиг, буянныг ажыл деп оон бодалынга чөпсүнген мен.

— Сээң ажылың чонга аттаар дег херектиг ажыл-дыр. Надежда.

— Ийе. Ынчангаш мен аас-кежиктиг-дир. Дембек. Сен база—дээш боданы берди.

— Чүге?—деп сонуургадым.

— Мынчаар бодаар-ла, Дембек—диидир.—Сен башкы, мен эмчи. Мээң ажыл, сээң ажыл кайызы-даа берге. Кым берге ажык кылыр—чонга хөй дуза чедирер-дир. Ынчаган аас-кежиктиг деп билир.

Ол харыы мени бодандырыпкан. Надежда дээрге чүвени хандыр бодаар, мени мяакта-ла ажар кижидир деп чүвени билдим. «Чоннуң херээже ёзулуг бердинген кижи-дир. Комсомол кежигүнү кижи ындыг болбайн канчаарь деп магадап кагдым.

— Менде сеңээ чугаалаар бичии чүгаа бар, дыңнаар-ла, Дембек—деп, Надя элээн болганда мынды.

— Кончуг эки-дир, чугаала — дээш, маңай бердим.

— Бис чайлагга бичиңде таныпкан — деп сестер-биле уруг чугаазын эгеледи.— Ам улгатпаан, чаңгыс черге ажылдаар. Мындаа Кара-Суттга сен мендээ чүнү чугаалаан, ам бодаар-ла. Бис найыралдыг болур, мен тывалаан, а сен орустан чугаалап өөренир. Аңаа база дуалажыр-ла. Ону Ужарлыгга баргаш, эгелээр деп бодаар. Сен кандыг бодаар?

— Улуу-биле четтирдим. Надя — деп, четтикпейн харыыладым.— Бот-бодувуска шыдаар-ла шаавыс-биле дужалажыпыл, өөңүктер болуулу.

Надежда менче оңаа элдек, эрге-чассыг көргеш, чугаавысты дыңнаан кылдыр бадыткаары-биле холун сунду. Ол шакта Надежда меңээ, найыралывыстың дөмдээ кылдыр. Михаил деп орус атты шаңнаан. Мен оон орус адын тыважыдып, Идегел деп адаар болдум.

— Ак-кек дээр, улуг Танды, силер дыңнаан: мээң тыва ат Идегел!—деп, Надежда кый дээрге аърга-даш чаңгыланды.— Чассыдыл адаар — Идегелчик болур.

— Мээң орус адым Михаил — деп, Надежданың сестерин өттүнүп кый дээримге, эзимнерже чаңгыланып чоруй барды.

— Мен сеңээ чаңгыс-ла бичии тыва ыр ырлаар, дыңнаар сен бе, Михаил?— деп Надежда диледи.

Ырла, Идегелчик — Надя, амыраар мен — дээш, уругну мактадым: —Идегел, сен хөй тыва ыр билирдир сен. Мындаа, Улуг-Хем кежерде, ырлаан ийи ырыңны база катап ырлап бээр сеп.

Хендертеде чайлагга бир дугаарла таныжарывыста сөзүн бижип бергеш, уруска ночулаттырып турган кожамыымны ырлай каапкаш, че, кандыг-дыр дээнзиг, менче көрдү.

Кайгай-ла бердим. Оон уламындан ангадаан чүве дег апардым.

— Чүге сен ыыттавас? Ындыг ыр дыңнаваан, Миша?

— Ону канчап мынчага чедир утпаан кижи боор сен. Элдеп-ле чүведир, чугаалап корем. Идегел — деп, далаштыра аарак диледим.

— Ону соонда, кажан херек, ынчаарда чугаалаар мен. Маңаар. Миша. Мен бодаар: аңаа сен ажымас?—деп магадылады.

— Соонда дыңнаар мен. Кажан чугаалаарын бодуң бил. Идегел — деп чөпшээреттим.

«Надежда мээң ырымны утпайн, чоргээре дерт чыл иштинде шыгжап келгеш, эң херектиг өйде, чогум-на бөгүн, ырлааны меңээ улуг шаңнал болду. Ону ам, шалээн, төрымчалыг өйде, ырлай бергеин таварылга эвес-тир. Мени үргүлүү бодап чораанын илдең-дир» деп бодап кээримге, өөрүнчүүн чү дээр!

Бодум база-ла бо ыр ужун, бо шаңнал ужун Надежданга өрелиг артпаан болдур мен ийин. Менде бир кожамык ыр бар деп чугаалаарымга, ырла дээш албадай бергеи. Шынында мээң сес одуруглуг ырлыгаавым база-ла Надяны эң баштай көргеи чылымда, аңаа ынакшаан сеткилиниден тывылган.

Хөректи алгылыр чөдүргүлээш, ырлап, сытыртырынга белеткеп бердим. Эжиин көргеи, сагыш-сеткилим ырлаарынга таарыжып, хөөн кирип, хайыгыш кедип. Аазаап кожамыымны ырлаарынын кайызы чораш, хенертеи сүрээдей хона бердим.

— Ча, ыраажыр-ла эң, башыңы —деп далаштырдым.

— Баштай Надяга шагда бижип бөртеним, ам чаа-ла оон дыңнаан ырымны сыгыт-биле күүсеттим.

Уругуң шыраймында өөрээн шинчи кирип, чаактары долбаннаның келгенин эскердим. Эдигии келген боостаамны демей-ле алгыдыр чедүргүлеп, өске кожамыкты ырлаарынга белеткеп бердим. Ырлыгашта кижиниң сагыш-сеткилин хайыктырыгы дег онза чүве чок-даа болза, эргим кыска бодумнуң үүмбиле сеткилимниң илеренин сөглеп бээр боладым. Ынчан ол ырны ырлаарымны бодап кээримге, Надяның мурнунга шылгалда тударымбиле демей, девиденчиг болган. Хөректи сөөлгү катап алгыдып чөдүргүлээш, ырны хоочун тыва аянга — конгуртай-биле бадырыптым.

Хамык мыштар араанда
Калбак азым шеди чараш,
Хамык кыстар араанда
Караа чымчак ынаам чараш,
Хей-ле мыштар араанда
Көгеренээн шинии чараш,
Хей-ле кыстар араанда
Хөңүү чымчак ынаам чараш.

— Миша, ам сен ырлаан ырыңны сөзүн чугаалаар-ла — деп, Надежда сонуургай берди.

Кармаанымда дептерижитежимде чыын бижээн ыр, шүдүктерим араанда демги ырның сөзүн Надежданга үзе соп бердим. Ону ооңчүп, «шет», «хуштуг», «хөңүү чымчак» деп сестерни айтырып, билип ап чорду.

— Ам база ырла, Миша—деп уруг диледи.

Ырны дагны ырлаан, сытыт-биле күүсеттим. Надежда ыыт чок, бирле чүвеги хандыр болаан, бир-ле чүвеге таалаавааш чоруп орду.

— Сен эки ырлаан-дыр, — Сытыт кончуг эки-дир. Ужарлыгга баргаш, сен меңээ ырлаар, сытыртыр, Миша? — деп айтырды.

— Сонуургаар болзуңда, оон-даа эки ырлап, сытыртырым ораалажыр мен — деп эрим хайыын чорду.

—Хамык кыстардан чараш ыяаң ам кайда, Миша? Ачаң сугнуң аазында бе?—деп уруг айтыра-дыр.

Чүү деп харыы бээр чоор деп бодаанын чор мен. Сен-дир сен дээрге, эң чок, далаш, шынзыг эвес болгай. Тааржыр харыы бээр-дир деп бодаанын чоруурум кадында, кыс база айтырды:

— Чүге сен ыыттавас, Миша: ырлаан чараш кыс кайда?

— Удавас көөр сен. Ол чараш кыс мында, бо тайгада, бир чыдар оруувус аксында — деп даап башкатандым.

— Орук аксында чүү ындыг кыс ол — деп Надежда база башкатандым.— Даг, сут ээзи боор ындыг, Миша?

— Ийе, ийе — деп башкатандым.— Ол кызы бир-ле хемчегештиң суунган көөр сен.

— Ындыг болза, көөр мен — дээш, Надежда тыва кожамыктың сөзүн, мээң чап-чаа-ла башкатанганымга таарыштыр, ырлай каапты:

Сугга-кара сээң эжиң
Сугга чүнүң олур-ла боор,
Эрге-кара сээң эжиң
Эдремде эштии тур боор...

Бир километр ажыг хире черни чортуп эрткеннивис соонда, оруувус аксында элээн улуг доора хем кестүп келди.

— Бо чүү хемил, билир сен бе?—деп айтырдым.

— Хөлдүг-Хем-дир. Миша — дээ бо ийин.

Хемниң ады мээң дем ырлаан кожамыымның сөөлгү одурүүлериниң эге сестеринге хөлчек аннашкан кылдыр сагындырганындан Надежданга чугаалаадым:

— Хөй-ле кыстар араанда хөңүү чымчак ынаам Хөлдүг-Хемдеп кестүп ээр боор, Идегел.

Элдеп чылын мааза чораашаа, улуг саарыг көрүп алганын Надежда чугаалаады. Борта эштип, чемненип алырын-даа сүмеледи.

— Ынчаалы, Идегел — дээш амырай бердим.— Чайын изиде ажыл кылган, аътты ырак чер чораашаа, туруп шагзыраан кижи сугга эштирге, могааны чидип, мырыңай аваа апаар чоор.

— Ам сен куду бадар, эштир-ле. Оон соонда мен эштир. Оон соонда чемненир — дей-дир он.

Суг кыдымга, хөлегеге, аътгарымыстың багаан кагдымыс. Шырын эзимнерлиг, бедик даглларга хүрээлеткен бичии оймакты бедик хөрөп келген, дал дүнүгүн кият хүүг чидиг хөрелдери-биле хаймра тып чиртии тур.

Артыкчаамдан арыпмыл, савең үштүп алгаш, чаорби шаа метр черде бажыңы хаваазы хире бедик халдап ажа халын чыдар саарыгны көрүп кагдым. Дораан-на хевим үштүп каапкаш, саарыгның арыг, серинги суунга каш минута иштинде кавтырып алдым. Дүрбүттүүнүп турумда, Надежда, чассыл аарак кый дээр:

— Миханл кайда сен? Чүнү кылып турар? Сугга кыстың мен көргеп-дир.

— Эштии тур мен, Идегел. Ол кыс сеңээ дөмей-дир бе?— деп, айтырдым.

— Дөмей, дөмей эвес — та кандыг, сен бодуң көөр-ле, Миша —деп кый дээр.

— Бээр вел, Идегел. Беш минута болгаш-кел — деп кыйгырдым.

Кеттиниң алгавымда, Надежда аржыылым, сугга эштии кедер хевии тудуп алган маңнап келдим. Уруг эжизиниң дээш, аътгар чанынга кылаштап келгеш, хөлегеге олуруп алгаш, ыр сомалай бердим. Удавазында Надежда база кый дээр:

— Миша, суг серигии, кончуг эки-дир.

— Эжим, Идегел. Сеңээ эки болза, амыраар мен—деп кагдым.

Ырга таарыжыр сестер дилеп, карандажтың ужуң маырын алган бодаанын ор мен. Надежда сээдей хона берди. Ырлыымы кончуг. Чүгле Хөлдүг-Хем шулуураар. Кыйгырарынга, уруг харыылавады. Элээн болгаш, чаштынга аарак, кедең көргүзээримге, Надежда улуг дыттан даянып-

кан, улуп, сырый кара чаъһын ийи чаа өрүп алган, хажыызынче бирле чүве көрүп тур. Оон көргеи уудан, ырак аавсте, ээлим шазында, ийи мыйгак оглуу, олардан мындылады мыйгак болуу, кестүп, шөлээн оътган ыраар. Бойдустуң чараш чурумалының арагында сүүр кулактарлыг, узун даманнарлыг бичии амыттанарны, оларны чаптаан ыыты көргеш, амыдыралдың чараажын магадап турдум. Оон уламындан Надежданга ынак сеткилим хайыгыын кеидн. Уруг хая көрүүн келирге, оон өөрээн арын-шырайы, чаашкыя соонда кыпан дээрде тырткан чөлээш дег, чараш, чырык болду.

— Миханл, беш минут болгаш, келир-ле. Мен хеп кедер. Бистс солуп, чараш аалчылар бар, көөр-ле — деп, кый дээш, ажыттады берди. Мыйгак оолдары незиидеп оолаап турун алган, моонпарынга өгешпшкеп, чаптанчыы-даа аажок.

— Миша, бээр кел — деп, уруг ачар кый дээрге, чараш аңнар хойбаның дээш, чанынче оожум, кедеңгирлеп кылаштап келдим.

— Бо чараштарны көр, Миша. Бистиң аалчылар-дыр — деп, Надя кеттиниң алгаш чугаалап тур.

— Бис оларның аалчылары бис, Надя — деп, өөрүп тур мен. Аңнар бичии мынай чүтүрүшкеп, оттап бердилер.

— Бо чараш аңнар биске бир чүве күзээн-дир. Чүнү күзээн, сен билир? — деп, Надя баштанганды. Салган айтырыын боду-ла харыылап кагды:— Михаил биле Идегел өң-нүктер аас-кежиктиг боор силер деп күзээн-дир.

— Ийе. Ындыг, аас-кежиктиг боор бис, Идегел — дээш, кысче диидим көргүледим.

(Уланчылыг).

(Эгээи № 282 «Шында»).

СПОРТ

ЧАА КАТОК

Улуг-Хем районнуң Үрбүн сес чыл школазының башкылары болгаш өөренирчилери Улуг-Хемниң адыры—Акыржактың бир семинде эки шынарлыг чаа катокту аштаан. Дерип алганнар. Чаа катокту ажыктаан хүн ол школаның башкылары биле өөренирчилериниң ийи командалары хоккейге маргылдашкан. Аңаа башкылар командазы тинилээн.

Эрткен лыштаныр хүнде «Найырал» совхозтуң аныяктарының чыынды командазы биле Үрбүн школазының өөренирчилер командазы хоккейге маргышкан. Аңаа Үрбүн школазының өөренирчилери 4:3 санныг болуп, тинилелгенин чедип алган. Ам Үрбүн школачылары Баян-Колче аалдал барып, анда ортумак школаның өөренирчилери болгаш «Х Улуг хурал» колхозтуң аныяктары-биле маргылдаалар кылыр дээш белеткенип турар.

СОЛУН УЖУРАЖЫЛГА

Тес-Хөм районнуң Берт-Даг суурунуң клубунга Самагалдайның болгаш «Тес-Хем» совхозтуң шыырап шыдыраачыларының команда төлээ-биле ужуражылгаазы болган. Маргылдаа эгелээринин мурнунда шыдыраа спортунуң ужур-дузалының дугайында лекция болган. Маргылдаазы сонуургап көөр, лекция дыңнаар дээш кижилер клубка аажок хөй чыылган. Чон лекцияны сонуургап, хөй-хөй айтырыгларны салган.

Оон соолунде, бо чылын Иваново хоорайның пединститудуң доозукаш, Самагалдай ортумак школазында ажылдап келген мастер, кандидат Иван Федорович Маходин чүве чугаалаан, школаларга шыдыраа секциязын организастаарының чугулаазын демдеглеп, ам үеде Самагалдай школазында шыдыраа секцияда 50 кижи киржип турарын чугаалаан.

Дараазында ужуражылга эгелээн. Аңаа Берт-Дагның шыдыраачылары эки белеткелдиин көргүскеп. Ийи-ийи салыглыг, 4—4 кижилиг командаларның маргылдаазы хайым боор доозулган. Ол маргылдаага эң Маходинниң чараш болгаш тыныштыр ойнаазын шөрүкчүлер дыка магадаан. Берт-дагжылар чаа чыл бетинде Самагалдайның шыдыраачыларынга аалдап чедө бээрин аазаан.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

Кудукка ниити бөдүрээ

Ижер сут арыг, өң чок, чыдыг болгаш баларыг эвес болзур ужурлуг. Аарыг-аржык болдурар, кадыкшылга хоралыг будумелер болгаш микробтар аңаа турбас ужурлуг.

Оон ужурудан кудуктарны болгаш сут баштарын хирлендирбес болза чогуур.

Бир эвес кудуктар багай тутқан мал кажаалдарының азы арыглаңыр черлериниң чанынга турар болза, сут хирлеги берии болзур. Кудук сууп бөдүрээлер-биле база хирлендирип каап болзур.

Бөдүрээлер үргүлчү-ле арыг-силиг турбас болгай. Оларны үргүлчү ажык каапкаар, ынчангаш аңаа бичии бокпар, довурак-довуун чыгдыр. Чамдыкта кайы-хамаан чок чоруктаан сутлуг бөдүрээни чер кырынга салырга, оон дүвүне довурак чыпшынар, а олар-биле кады халдамырлыг аарыгларның микробтары болгаш кыжалар чуургалары саваже кирип болзур.

Кандыг-бир бажыңга халдамырлыг аарыглыг, чиңээ, кыжыктыг кижилер-даа турун болзур. Чоокта чаа кыжыктаан аараан, эккээн кижилер 2—3 айлар дургузунда дизентериядан аарткаар халдамырлыг микробтарны тарадып чоруур болгулаар. Ынчангаш ындыг бажыңдан эккелген бөдүрээ дизентерия микровунга борашкаш, халдакырлыг апарганы ховар эвес.

Кудуктарда бөдүрээлерни хирлендирбес дээш, оларга ниитиниин бөдүрээзин баглаар херек. Сугну оон-биле ускаш, бажыңдан экклеген бөдүрээзинге кудуп алыр.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Чоон-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң Даштыг-Тей сут-бараан фермазы районда мурнакчы фермаларның бирээзи. Оон кижилери чүгле ажыл-ишке ежээ-шалыш, кымнак болурундан ангыда, уран чүүлге база-да ынак, мында таланттыг мөөрээкчилер хөй. Бот-тывыгыр уран чүүл бөлүүмү донтаамал ажылдап, талантыглыг аныяктар кежээзинде «Чыраа-Бажы» совхозка болгаш районнуң өске-даа суурларынга, сут-бараан фермаларынга концерттерни көргүскеп. Олар ам Барыын-Хемчикке конперт көргүзери-биле белеткенип турар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) саанчы, талантыглыг мөөрээкчи Куулар Анай, ишек тарыкчызы Ооржак Долзат, саанчы Монгуш Анай олардың мөөрээкчи турары.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Кино

ДЕКАБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Малахов мурган» 10, «Парель херек чок» (1-ги, 2-ги сериялары) 12, 3, 6, 9.15 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дайын болгаш тайбың» (3-кү сериязы) 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг-чуруктар Ю. «Федька» 12, «Күчүлүг сөөртүүлер» (1-ги, 2-ги сериялары) 2, 5.30, 9 шактарда.

«ВОСТОК»: «Өскерээнчи черүк» 3, 6.40, «Алдын кыс» 4.50, 8.30 шактарда.

Редакцияның адреси:

Кызыл Шетинкин—Кравченко кудумчузу бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийни ажыырал киллизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизиниң 37-13, коозе ажыл-агый киллизиниң 21-47, үдетпүр киллизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш коозе корреспондентилер база совет тургузуг болгаш аимдырал киллистериниң 21-27, иштики информация киллизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргавда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл Шетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—01380.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 тыпта үнделектиишгеп

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. декабрь 3 | ВОСКРЕСЕНЬЕ № 284 (6920) | Өртээ 2 көп.

СОВЕТТИҢ даяныр күжү

Николай Алексеевич Беляшов— Кызылдың харылзаза белдирииниң начальнигы, хоорай Соведининиң депутады. Ол харылзаанның ажыл-херектеринден ангыда, сөңгуүчулариың амыдыралчы айтырыгларын шиитпирлээр, чагыгларын күүседир депутат хүлээлгелиг. Округтуң сөңгуүчүлэры ажылыг арга-сүмэ алыр база өске-даа улуг, бичө айтырыгларны шиитпирлеп алыр дээш Николай Алексеевич Беляшовка улуг идегел-биле хандып турарлар. Ол, сөңгуүчүларның мурнунга улуг харылсаллганы медереп билбишаан, оларның дилег, билдириишкиннерин ниичээнгейге ап, сагыш чевээчал чоруун коргузуп турар. Дыка хөй сөңгуүчүлэр боттарының хуу-даа, хөй-ниити-даа ужур-дузалыг айтырыгларының талазы-биле депутадындан боттуг дузалы алган.

Эш Н. А. Беляшов хоорайда № 12 депутат болүүнүң удуртукчузу. Ол болүкте хоорай Соведининиң 9 депутады бар. Депутат болүүнүң планын ёзугаар округ бүрүзүнде кварталл комитеттерин тургускан, депутаттарның сөңгуүчуларны хүлээп алырының хүн, шагын округтарда докладып чурумчуткан. Хоорай Соведининиң сессиязы болуп эрткен санында-на өөң шиитпирлерин сөңгуүчүларга таныштырып, ону күүседир хемчеглерин организастап турар. Болүктүң кежигүннери сөңгуүчүларга боттарының отчёттарын чылдың баштайгы чартыында шупту берген. Олар боттарының округтарынга часкы, күсүү ыяш олуртулгазын болгаш чазагаймыдыганы организастап, ол ажылга чонну, бүтү хөй-ниитинии кайбаа-биле киришиитирген. Депутаттар Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга СЭКП ТК-ның Тезистерин сөңгуүчулар ортузунга калбаа-биле тайылбырлап, таныштырган. Кудумчуларны, третуэрларны, кавза-херимни бүрүн-бүдүү, арыг-шевер тургузар, хөй-ниитиниң коруи-чурумун, кудумчу шимчээшкинниниң чурумун сагыыр дугайында болгаш өске-даа амыдыралчы темаларга танылыга, бесседаларны план ёзугаар чорудуп келген.

Бин-Хем районнуң Аршаан кожа Соведининиң депутаттары ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунуңуң сорулгаларын чедиишкиниг шиитпирлээр талазы-биле улуг организаячы ажылды чорудуп турар. «Ажылчы чоннар депутаттарының кожа болгаш суур Советтериниң ажылын эжиидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын бо чылдың мартта сөңгуткан Советтиң бирги сессиязынга танышпаш, хамыктың мурнунда организассаалыг ажылды эжиидериикден эгелеп, Советтиң ажылын эде организастаан.

Мурнунда Аршаан кожа Советтиң сессияларын чогуур хуусаларында чылдырбайн, ону хамыдып келген. Ам Совет ыңдыг байдалдан бүрүн ушпунган. Депутаттар сөңгуүчулар-биле ушуражып, отчёттарын кылып, Советтиң болгаш өөң күүскомунуң база үстүкү органнарның шиитпирлерин, сөңгуүчуларының чагыгларын күүседиринче чонну мобилизастап турарлар. Кожа Советтиң күүскомунуң ажылының дугайында отчёттарны бүтү суурларга, ферма болгаш бригада бүрүзүнге күүсиин кежигүннери кылгылаан. Ук отчёттар бедик деңнелге эрткиваан. Советтиң доктаалл комиссиялары, депутаттарга баштатхан хөй-ниити организациялары, ылаңгыя депутаттар болүктери кожа Советтиң болгаш өөң күүскомунуң ёзулуг даяныр күчү, дайынчы дузалакчылары апарган.

Бо бүтү боттуг ажылдың үре-түңнелдери Советтиң ажыл-агый амыдыралында илези-биле кестүп келген. «Өөк» совхозтуң болгаш «Хадың» колхозтуң ажыл-ишчилери бо чылын эвбеи дүмүттү остүргеш, тараа садарының күрүне чагыын планнан ыракта ажыр күүседикен. «Хадың» колхоз күрүнеге зът, дүн, сүт садар планын шагда-ла ажыр күүседипкен. Улуг Октябрьның бежен чыл ойнга алдарлыткан социалистиг хүлээлгелеэнии чедиишкиниинг күүседип тургаш, Советтиң ажыл-ишчилери Хадың, Чазаловка суурларда клубтарны, фермаларда кызыл-булуңнарны, совхоз төвүнде ийи хаът ортумак школаны, 10 эгэл ишти чурттаар бажыңны тудпаи. Тарлагда болүүн спорт шөлүн кылган. Аршаан суурда тарылал паркты остүрген, ийи кол кудумчуну дескинеп чагаймыттыган, малчыннарга элээн маш бажыңнарны тудуп, эргилерин септээн.

Кожа күүскомунуң даргазы М. О. Бичии-Урут, депутаттар И. П. Ахмова, З. И. Дармаа, К. К. Сердинова, Хадыңда депутаттар болүүнүң удуртукчузу П. К. Айыжы, доктаалл комиссиялар даргалары М. Г. Диханова, С. А. Күскешин, А. Т. Тонгашмуров болгаш оон-даа өскелер хамык улуг биләмлиг удуртуулгада, боттуг организаячы ажылда деп партийнин принциптиң үлегер-чижээ болуп турарлар.

Республиканың Эрги-Барлык, Элегес, Шуй, Хайыракан, Сарыг-Сеп ышнаш мурнанчы кожа Советтериниң депутаттарының, дыка хөй доктаамал комиссияларының, хөй-ниити активиниң чонга баразан болдурган организаячы, кижизидиргелиг улуг ажыл-чорудуулгазы чонну, бүтү хөй-ниитини хөй-аът кижирип өөртүп турар. Ол болза «Кожа, суур Советтериниң ажылын эжиидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы ажыдыралда боттанып турарының херечизи-дир.

Совет депутат — чонның айбычызы, оларның күзел-соруунуң илергейлекчизи. Ол күрүнениң ажылдаачызы болбушаан, чонның аңаа коргүскен бедик идегелин шынзыктырар хүлээлгелиг. Ындыг турбуже, чер-чер Советтериниң депутаттарының чамдык кезии ол улуг болгаш харылсаалгалыг хүлээлгелериниң негелдеверии ам-даа чедир күүсетпейн турар. Ылаңгыя Тес-Хем, Эрзин, Тоджу районнарының чамдык кожа Советтери депутаттарының ажылында ындыг-ла иөскү идепкейжидигени ам-даа чедип албаан. Дыка хөй доктаамал комиссиялар, хөй-ниити организациялары четпес ажылдавышаан. Актив-биле ажыл кошпак. Совет ажылдакчылар-биле болгаш хөй-ниити организацияларының удуртукчулары-биле совединегеминарны ховар чорудуп, мурнанчы дуржуулганы нептеретпейн турар. Депутаттарның ажыл-чорудуулгазын чонга улам-на иөскү болдурары-массалар-биле оларның харылзаазын бүзыктырары — чер-черде партия, совет органнарының чугула сорулгазы ол.

СЭКП ТК-ның сентябрь (1967 ч.) Пленумунуң шиитпирлери совет кижилерни улам сөрүк кижирип, чаа-чаа ажыл-херектерге хайнытырып удурген. ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтери 1968 чылда база беш чылдың сөөлгү ийи чылында улус ажыл-агыйының планнарын болгаш 1968 чылда Күрүне бюджеттерин бадылаан. Чер-чер Советтериниң, оларның күүскомнарының болгаш депутаттарының, республиканың бүтү хөй-ниитизиниң ажыл-чорудуулгазы партия биле чазаитың ол шиитпирлерни амыдыралга боттандырарынга бүрүн чагыртнан турар ужуруг.

ОН БИР БЕЛЕН

«Сельхозтехниканың» Таңды каттыжышкынының механизаторлары техниканы часкы тарылгага белетээринге улуг кичээнгейни угландырган. Дөртөү кварталда ук коллектив колхозтарга болгаш совхозтарга 34 тракторну септеп бээр ужурлуг. Ам оларның он бирин септээш, белен тракторларның шугумунда туругускан.

Партия организациязы болгаш администрация септелге ажылын экижидер хемчеглерни ап турар. Трактортуң чорудар кезектерин септээр цехтиң ажылы четпес турган. Ам ону кадрлар-биле четчелээн. Септелгенин технологиязын ажылдап кылган. Бо хүннерде механизаторлар Василий Логачев, Владимир Пахомов, Михаил Тонких олар шалыпчы фронтунуң мурнакчылары болуп турарлар.

План ашкан

Ак-Довурак даг руда тывыкчыларының бригадазы бо чылын алган хүлээлгезин хуусаа бетинде күүсеткен. Даг рудазының бригадаларының чарыжының бирги черинде Иван Красновтуң удурткан бригадазы чоруп турар. Бригада 27 тонна шилиндек руданы бээр онаалданы ноябрьның 22-де 28 тонна кылдыр күүсеткен. Декабрь айның бүдүүлге планын күүседир дээш демиселиин темпизи улам күштелип турар.

Руда шилип чыыр ажылчыннар Ооржак Мазыр-оол, Хомушку Сүге, Сарыглар Бичилей, Монгуш Очур олар дүн бүрүнүң онаалдазын докладнал ажыр күүседип турарлар. Ноябрьның бүдүүлге планын Монгуш Бүдеректиң удурткаиы ажылчыннар бригадазы бир неделя эрте күүсеткен. Ооржак Дүдүй-оол, Монгуш Кара-оол оларның бригадалары база-ла мурнуку одуругда чоруп турар.

Шудургу ажылдаар

Даштын турган селяканы үш кижи септээн тур.

— Даштыгаа-даа ажылдап-ла турар ышкажыңар чүл? — дээдим.

— Ийе. Моөң ыяыр чүвезин эвээш бээрга, базынчактап турарывыс ял-дур ийин — деп, механизатор Танов баштактаны-дыр.

— Декабрь 20-ге чедир элээн шудургу ажылдаарын шиитпирлээн бис — деп, бригадир Монгуш Самбуу тайылбырлай-дыр. — Даштын сөөк уям турда, ыяыны эвээш селялларын, андазыннарны ыяып аптарын орайдаяып турар бис. Чүге дээрге септелге ыяып турар орансававыс ишти аажок ыызыы.

Оөң ынча дээри-де ышын болду. Ийи трактор, үш селяка, ийи андазын септеп турар мастерскаяның иштинче ниере бээримге кижи базар, баар чери-даа чок болуп. Ыышкам-дапкыш-на чүве. Онда-ла өөзунуң эжиктерин безин чыяыгдап албаан, кижилер чок болза, бөра-хөкпештер душкан-на удуидем кирип кээр хире.

— Мастерскаяларның ейбак-дыдымын чоп дуглап албазыңар ол? — деп айтырарымга, бригадир Монгуш Самбуу мынчаар харыылады:

— МТМ эргеленчизи Хүрең-Даш мастерская белен дээн, бистер септеп кирипнен, бе-ла улус-ла болгай бис.

Кижи бодап көөрге бригадирлер биле МТМ эргеленчизи демнежип, сүмележип, механизаторларны организастап тургаш, мастерскаяны кышкы үеде ажылдаярынга таарымчалыг кылыр белетиеп ажыр болза, эки болгу дег. Ол чазыгны ам ажыл аразында здер алырганы чугаа чок, кыш иээргээр эвес.

Совхозтуң механизаторлары техника септелгезин багай эвес чорудуп турар. Дөрт трактор, 8 андазын, 8 селяка, 150 кижинр септээр ужурлуг болза, (дөртиу кварталдың планы ол) ноябрь 27-ге чедир ийи трактор, 4 андазын, 4 селяка, 120 кижинр белен болган. Ам ийи трактернуң мотору, ходовой кезээ белен. Кедээ ажылагый машиналарыяың септелгезинде септенчилер Монгуш Ойнаар-оол, Ооржак Как-оол, Сат Тин-Мунзук, Кара-Сал Борбак-оол, Монгуш Танов, Монгуш Очур-оол, Кара-Сал Хеймер-оол, Сат Чыыба; трактолар септелгезинде Ондар Буян, Куулар Чыдай-оол, Петя Сат, Сат Комбуй-оол, Сат Кошкар-оол, Сат Анай-оол, Виктор Куулар, Сат Маадыр олар ажылга кызымак, шудургузун коргузуп турар.

Квартаядың септелге планын канчан, канчаар доозар силер? — деп айтырарымга, трактор бригадаларының бригадирлери Монгуш Самбуу, Хөваяың Очур-оол олар мынчаар харыыладылар:

— Декабрь 20-де 14 селяка, 16 андазын, 150 кижинр белен турар. Трактолар септелгезининң планы база ажыр күүсеттинер. Бо дээш бистиң механизаторларывыс шудургу ажылдаар. Төкарылар Монгуш Дондук, Монгуш Калдар-оол ийи эзлчег-биле ажылдап, эзримнер берттери дээш ышкаш быжыглаар чүүлдерни четчиги-биле белеткеп берип турар.

Совет эрге-чагырганың бешен бирги чазының сезонунга бүтү тала-биле белеткелдиг ужуражыр дээш Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозунуң механизаторлары хынамчалыг белеткенип турарлар.

С. ПАВУ.

Эгелээшкинни деткивишаан

Кызылдың хлеб заводу Октябрь байырлалынга аддар бөдүүрген социалистиг чарышка кириишкен, чедиишкиннерлиг болган. Завод беш чылдың ийиги чылынын продукция бүдүрер талазы-биле планын Октябрь 22-де күүсеткен. Он ай иштинде планнаан ажыр 165 муң рубльдин хлеб-булочка кыяыглар продукциязын бүдүргеи. Социалистиг чарыштың бирги черин Мария Зиминиянын бригадазы чаалап алган.

Беш чылдың планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле москвачуларның болгаш ленинградчыларның эгелээшкинниң деткивишаан, хлеб заводунуң коллективи чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-де, хуусаа бетинде күүседир деп хүлээнгеи. СЭКП Тоо Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң москвачуларның эгелээшкинниң деткээн доктаалынга сорук кирген коллектив чыл төнчүзүнге чедир 470 муң рубльдин продукциязын немей бүдүрер деп сорулга салган.

Беш чылды хуусаа бетинде

Беш чыл планын хуусаа бетинде доозар дугайында москвачуларның эгелекчи сайалын Тыванын ажыл-ишчилери ынак-биле деткип турарлар. Хөй-хөй коллективтер мурнунда алгылаан бедиктен хүлээлгелерин эде коруп, бүдүрүлге программазын улам чедиишкиннер боттандырарының аргаларын дилеп, күралыргларны улам долу ажыглаарын шиитпирлээннер.

Кызылдың хлеб заводунуң ажылчыннары, инженер-техниктиг кадрлары москвачуларны деткип, беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 10-да бүрүн доозарын хүлээнгеннер. Коллектив келир чылын чедип алыр сорулгаларын тодаратқан. Чижээ, ол завод 1968 чылдың даалгазын декабрь 24-те бүрүн доошкаш, 51 муң рубльдин продукциязын немей белеткээрин хүлээнген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиктери база бир чугула сорулгаларның бирээзи болган.

ШУПТУ КЫШТАГЛААН

Кышка хынамчалыг белеткел малды хүр чыл ажырып, келир чылда мал ажылындан улам хөй продуктуну алырының магадылалы болур дээрзин Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунда малчыннары шыңгыы барымдаалап турар. Ынчангаш колхозтуң 28 кодан шээр малы, 2 сүт-бараан фермалары ам үеде шупту кыштагларында барып хонупкан.

Артельдиң малының чыл санында немей өзүп турарынга дүүштүр, бо чылын эътикир угланыышкынныг бир ферманы Алаак деп черде ажыткаш, комсомолчуаныяктарга хүлээдип берген. Оон аңгыда 1200 баш хой кирер 4 чаа кажааны немей туткан.

Чаа фермада 4 чурттала бажыңын, бир кызыл-булуңну, 100 баш инек кирер бир кажааны кылган. Оон аңгыда хойжуларга 6 чаа бажыңнарны тудуп берген болгаш малчыннарның чайгы үеде чурттаар 38 өглерик чаа кидис-биле, ак пөс-биле шып берген. Улуг-Хову деп черде кыштагда бир өрүмнээн кудукту ажыглалга киирген. Ч. Салчакка удурткан кыштаг септээр звено малчыннарның чурттаар бажыңнарының печкаларын салып, шала, соңга, хаалгаларын будаан, бажыңнарны чугайлаан.

Кыштаглаашкынга белеткелди боттарының күжү-биле бүрүн кылып алган мурнакчылар база бар. Оларга хамыктың мурнунда Саая Аракчаа, Хомушку Орбуй-оол, Саая Серик олар хамааржыл, малдап турар хойларына сигеннии боттары белеткеп, кажааларын бүрүн септеп алганнар. Ам үеде кыштагларже мал чеми чедирерин үргүлчүлеп турар. Шолук-Ховуда № 1 хойжу бригаданың малчыннарында 120 тонна, Көк-Боомда № 2 бригаданың хойжуларында 70 тонна сигеи чедиртинген.

Х. ОТТУГАШ.

Малчын, аңчы

Эрзин районнуң сургалыг хойжузу, районнуң дээрге аңчыларының бирээзи Намдал Орус-оол кыштаглаашкынга белеткелин эрте доозуп каапа, шөлээзин диилээргинге ажылдаан. Хоочун аңчы 10 кыш, 200 диилң кергээзин чарып чаапа, аңнап воренген чери—Сарыс-Хөлче дүмбээзы Биче-оол-биле ааттанылкан.

Баргап черинде диилң элбек болган. Намдал Орус-оол 256 диилни, 11 кыштыг, Биче-оол 253 диилни 17 хонук иштинде өлүргеннер. Чалбак хүннерде 40—50 чедир диилни өлүрүп турганнар. Шынаргыя улуг байырлалдың бүдүүлү ноябрь 5-те Орус-оол 54, Биче-оол 53 диилни өлүргеннер.

Аңнап чоргаан малчын ам ээп чанып келген. Беш удур эки белеткээн кыштаанда кээп хонуткан. Малдап турар хою хүр, семис. Аңдымызында үш хой торээн, оларның хураганнары белди.

Бай-Тайгадан медээлер

ЧАҢГЫС ХҮННҮҢ ШЕВИ

Районнуң «Кара-Хөл» колхозунуң ажыл-ишчи херээженнери колхоз бүдүүлгезинге, школага болгаи хөй-ниитии черлеринге шефтээшкинии организастаарынга идепкейлиг киржии келгеннер.

Колхоз конторазынга оттуулар ыяы белеткээри-биле 14 колхозчу херээженнер Даяыг-Адыр деп черге 15 автомашина иштии кургаг ыяыты чоокта чаа чаңгыс хүннүң иштинде белеткеп кылган. Аяаа колхоз баштаар чери өөрүп четтиргеи.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл ойнга турасхаатқан найыралдың аян-чорүү-биле Москва—Ленинград чедир туристиг путёвка-биле «Кара-Хөл» колхозтуң мурнакчы хойжулары Иргит Балчый, Хертек Успун-Сагды олар чораан.

Олар байырлал бүдүүлүнде төөгүлүг черлерге чораап, көрген солуи чүүлдерин чаңгыс чер-чурттуг колхозчуларынга улуг күзел-биле таныштырып, ужурашканнар.

30 ажыг тоннаны хүлээп алган

Барыын-Хемчик районнуң белеткел конторазының ажылдакчылары бо күзүн аъш-чемге болгаи эмге үнелиг чыжыргана чыыддазын организастыг чоруткаш, 30 ажыг тонна чыжырганы хүлээп алган:

Тус-тус черлерде белеткел конторазының ажылдакчылары Б. Сарыглар, Д. Монгуш, С. Монгуш олар чурттакчы чоннар-биле керээни чогуур үезинде чарганындан 6—7 тонна ажыг чыжырганы районнуң төп складынга экжеп дужаалган.

Д. МОНГУШ.

ЧЫЛ-БИЛЕ ҮЗЕ САНАШКАН

Кызылдың № 2 автоажыл-агыйы юбилейлиг чыяың планын ноябрь 25-те бүрүн күүсеткен. Декабрьга чедир улус ажыл-агыйынга чугула 188 муң тонна түүктү немей соорткен.

Коллектив мынды магалыг түннелди социалистиг чарыштың бүтү хевирлерин чөп организастаанынан чедип алган. Ажыл күжениишкинниг болган-даа болза, 180 муң литр кывар-чаар материалдар камнаттынган. Түүктүн бөт-үнези планнаанындан чиигээн болгаи күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 13 хуу бедээн.

Ам № 2 автоажыл-агый планда көрүнгеии ёзугаар карылгалыг организациядан оруглалыг апарган.

Соцчалистиг чарышка С. Бородкинге, П. Поповка, В. Маровка удурткан коммунистиг күш-ажыл бригадалары онза шылгараан.

Байпазынниң суг белдири бистиң чурттуң эң улуг суггарылга тудуушкуннарының бирээзи болур. Таджик ССР-ниң девискээринде ол тудугда ажыл графикти мурнап күүсеттинип турар.

Чурукта: суг белдирииниң иишти хевири.

СЭТА-ның фотомедээзи.

Кызыл туктуг ферма

Шагаан-Арыг хоорайда СЭКП райкомунуң болгаи райкүүскомнуң бажыңының чанында чеде берген кижи узун адагашта кызыл туктуң кижезин турарын дораан-на эжерип каар. Ол болза күш-ажылчы алдарлыг тугу-дур, ону Кара-Тал фермазының могаг бөлбес кижилеринге алдар кылыр кодургеи.

Шак ындыг кызымак фермаиың алдын холдуг кижилериниң ажыл-ишчии сонуургап, олар-биле чугаалажыр дээш келгенивис ол. Ол дугайын чугаалаарывыска, эргелекчи Сат Шөмбүлович Самый-оол бистиң кызыл-булуңче чалады. Фермаиың кызыл-булуңу бо. Хамык-ла ажыл-ишчии канчаар чоруп турарын оон көрүп ап болур. Ында ишти фермаиың база тустуе саанчыларның эрткен чылын болгаш бо чылгы түннелдерин бирдеи-бирзо чокка бижиглээп. «Бистиң шолбаннарывыс» деп каан көргүзүтге Ооржак Саара, Дамдын Чечек, Долгар Борбай, Сат Моңгуш олариың түннелдерии бижиглээп болду.

— Бистиң мурнакчы саанчыларывыстың бирээзи Долгар Борбай бо-дур, танылып көрүңер — деп, Сат Шөмбүлович чугаалайдыр.

Борбай Сандановна 1958 чылдан бээр саанчылап эгелээн. Бо аразында ол черле план күүсеттейн барган таварылга турбаан. Эрткен чылын ол бир инекке онаалтыр 1057 кг сүттү саагап турган болза, бо чылдың он айларында безии 1860 килограммны саагап. Ажаалда, чемгерилгениц экижээниинден бо эки түңнел чедип алдынган.

— Бодап көрүңер даан: мурнунда чылдарда мал чеми дыка багай турду, саваның безии өске ажыл-агыйлардан сөөртүп турдувус — деп, бистиң сонуургаан айтырывыска саанчымыс чугаалап үнду.

Фермада инектиң уксаазын экижидер-биле улуг ажылды чорудуп турар, ам сээр инектиң 50 хуузу симменталь уксаалыг апарган. Инектиң тарын болзалыгазын чогуур негелдеге тургускаиындан коллектив бо чылын 100 баш инекке онаалтыр 85 быязаны алыр планныг тургаш, 91 баш кылдыр күүсеткеи.

— Мурнунда черле инектиң уксаазы багай турган, аарыг инектер база тургулады, индыг түүлдерни ам болдурбастаан бис. Бо чылын 50 хуиажын инектер немешкеп, кедиргелиг чылын олар бо чылдазындан-даа хөй сүттү бөөр алаар — деп, Сат Шөмбүлович фермага келген баштайгы хүннерии сактып чугаалады.

Фермада 6 коммунист, 4 комсомолчу бар. Олар кижи бүрүзү тускай даалгалыг. Коммунистиг күш-ажылдың деп бедик адыпта толептиг болур дээш фермаиың коллективии ажылга болгаш амыдырал-чурттаалгага үзегерии өскелерге көргүзер деп чүткүлдүтүлер. Шынап-да ферманда кижи бүрүзү чагыдылгалыг, чамдыктары 3—4 чедир солуннарны, журналдарны чагыткан.

Ферма эргелекчизи-биле мал чеминиң дугайын чугаалажы бердивис.

—Мал чеми ажырбас. Бо чемни көрүңер даан. Мында кукуруза безии 906 тонна, ам саваның база сөөртүп турар — деп, Сат Шөмбүлович чугаалады. Ферма кыштаглаашкынче организастыг кирген. Саанчылар болгаш инек кадарчылары курлаг одекти болуп, кажаалаарын чылытхан, чүтейлээн, сиген болгаш саваның боттары кажаалап алгылааннар.

Үстүнде чедиишкиннер-биле кады Сат Шөмбүлович фермада четпестер дугайын хомудан чугаалады. Чүл дээрге механизация көңгүе чок. Фермада бир трактормуу быжыглаан, оозу ам үреген, одек аштаарда безии саанчылар боттары сөөртүр.

Малчыннар чурттала бажыңнары-биле четче хандыртынмаан. Ам харын келир чылын 2 эзел ишти чурттаар бажың тудары нордүгеи. Оон аңгыда совхозтуң дирекция черии саанчыларга немедге толевир бээр дугайында дужаалды үндүрген, фермага кээп дыңнатпас, планнал акпаиы ой-шаанда бербес.

Наиыралдыг коллектив чыл төнчүзүнге чедир ай-даа 20 тонна сүттү дужаар деп бедик хүлээлгелиг. Оозун күүседип шыдаар-даа. Фермаиың кызыл-булуңунда кызыл тук бар. Ол болза сүт саалдазын көөдедир болгаи күрүзеге хөй сүттү садарын дээш чарышка СЭКП райкомунуң болгаи райкүүскомнуң фермалар аразынга шилчии чоруур кызыл туту-дур. Олар ону быжыы-биле тудуп турарлар

С. ХЕРТЕК.

Грек коммунистериниң белээ

В. И. Ленининиң Төп музейи база бир тураскаал көргүзүглүг болган. Грецияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Политбюро кежигүнү Панойотис Мавроматиске баштаткан Грецияның Коммунистиг партиязының төлээлери ноябрь 24-те музейге белек кылдыр Ильичиниң портредин бергеи. Портретти Грецияның Компартиязының ТК-зының кежигүнү — Георгис Трикалиноос кара бажын эмнелгезинге силибирлеп көрүскеткеи.

Эргим аалчыларның аразында — Трикалиноостуң кадайы—Янна бар. Оларга музейиин директорунуң оралакчызы Я. И. Александров чүректин хавызындан байыр чедиргеи.

Грецияда фашистиг террор калчаарап турар болза-даа, хамыыр бай-чурумнуң ол байдалынга безин таваракшп тура, грек улус шериг чагыргазынга удур демисежии турар деп, Панойотис Мавроматис ол белекти тутсуп бергеш чугаалаан.

Ам Грецияның кара бажыңнарында болгаш хоругдал лагерьлеринде он-он муң патриоттар хинчектеиип турар. Оларның аразында 53 харлыг Георгиос Трикалиноос база бар. Ол патриотту кара бажыңдаашп, ортулукче шөлүүнеи. Бо чылдың апрельде ону катап тудуп хоругдаан, Юра ортулукче, оон соонда Лерос ортулукче чорудушкан. Октябрьның бирдеи-бирзо чокка бижиглээп. «Бистиң шолбаннарывыс» деп каан көргүзүтге Ооржак Саара, Дамдын Чечек, Долгар Борбай, Сат Моңгуш олариың түңнелдерии бижиглээп болду.

— Бистиң мурнакчы саанчылаарывыстың бирээзи Долгар Борбай бо-дур, танылып көрүңер — деп, Сат Шөмбүлович чугаалайдыр.

Борбай Сандановна 1958 чылдан бээр саанчылап эгелээн. Бо аразында ол черле план күүсеттейн барган таварылга турбаан. Эрткен чылын ол бир инекке онаалтыр 1057 кг сүттү саагап турган болза, бо чылдың он айларында безии 1860 килограммны саагап. Ажаалда, чемгерилгениц экижээниинден бо эки түңнел чедип алдынган.

— Бодап көрүңер даан: мурнунда чылдарда мал чеми дыка багай турду, саваның безии өске ажыл-агыйлардан сөөртүп турдувус — деп, бистиң сонуургаан айтырывыска саанчымыс чугаалап үнду.

Фермада инектиң уксаазын экижидер-биле улуг ажылды чорудуп турар, ам сээр инектиң 50 хуузу симменталь уксаалыг апарган. Инектиң тарын болзалыгазын чогуур негелдеге тургускаиындан коллектив бо чылын 100 баш инекке онаалтыр 85 быязаны алыр планныг тургаш, 91 баш кылдыр күүсеткеи.

— Мурнунда черле инектиң уксаазы багай турган, аарыг инектер база тургулады, индыг түүлдерни ам болдурбастаан бис. Бо чылын 50 хуиажын инектер немешкеп, кедиргелиг чылын олар бо чылдазындан-даа хөй сүттү бөөр алаар — деп, Сат Шөмбүлович фермага келген баштайгы хүннерии сактып чугаалады.

Фермада 6 коммунист, 4 комсомолчу бар. Олар кижи бүрүзү тускай даалгалыг. Коммунистиг күш-ажылдың деп бедик адыпта толептиг болур дээш фермаиың коллективии ажылга болгаш амыдырал-чурттаалгага үзегерии өскелерге көргүзер деп чүткүлдүтүлер. Шынап-да ферманда кижи бүрүзү чагыдылгалыг, чамдыктары 3—4 чедир солуннарны, журналдарны чагыткан.

Ферма эргелекчизи-биле мал чеминиң дугайын чугаалажы бердивис.

—Мал чеми ажырбас. Бо чемни көрүңер даан. Мында кукуруза безии 906 тонна, ам саваның база сөөртүп турар — деп, Сат Шөмбүлович чугаалады. Ферма кыштаглаашкынче организастыг кирген. Саанчылар болгаш инек кадарчылары курлаг одекти болуп, кажаалаарын чылытхан, чүтейлээн, сиген болгаш саваның боттары кажаалап алгылааннар.

Үстүнде чедиишкиннер-биле кады Сат Шөмбүлович фермада четпестер дугайын хомудан чугаалады. Чүл дээрге механизация көңгүе чок. Фермада бир трактормуу быжыглаан, оозу ам үреген, одек аштаарда безии саанчылар боттары сөөртүр.

Малчыннар чурттала бажыңнары-биле четче хандыртынмаан. Ам харын келир чылын 2 эзел ишти чурттаар бажың тудары нордүгеи. Оон аңгыда совхозтуң дирекция черии саанчыларга немедге толевир бээр дугайында дужаалды үндүрген, фермага кээп дыңнатпас, планнал акпаиы ой-шаанда бербес.

Наиыралдыг коллектив чыл төнчүзүнге чедир ай-даа 20 тонна сүттү дужаар деп бедик хүлээлгелиг. Оозун күүседип шыдаар-даа. Фермаиың кызыл-булуңунда кызыл тук бар. Ол болза сүт саалдазын көөдедир болгаи күрүзеге хөй сүттү садарын дээш чарышка СЭКП райкомунуң болгаи райкүүскомнуң фермалар аразынга шилчии чоруур кызыл туту-дур. Олар ону быжыы-биле тудуп турарлар

С. ХЕРТЕК.

ПАРТИЙЖИ ДЫЫДЫРАЛ

КОММУНИСТИҢ АТ-АЛДАРЫ БОЛГАШ ХАРЫЫСАЛГАЗЫ

Улуг Ленинниң тургусканы Коммунистиг партиниң хүрээлениинге кирип тургаш, коммунизим тургузукчуларының мурнуку авангардынга чоруургу—улуг алдар болгаш харыысалгага сеткил чүвени кижи бүрүзү хамызы-биле бодаар. Бодунуң хүрээлениинге кежигүнеринге кирген ап тургаш, партия кежигүнериниң ээкелерден ийи, үш катап артык харыысалгалыг болуруп ажыы-биле партия чугаалап турар. Партиянга кирген кижи бодунга партиниң эң-не бижик, эң-не чаагай сеткилдиг саглыга-чурумун ёки-чура-биле хүлээп алганы ол.

Коммунистер бодунуң партиязының, чонунуң идеалы дээш мурнуку одурууга туржуп, бодунуң худаг үлегери-биле маадырлыг чоруктарны кылып, боттарынга эң-не үнелиг чүүлүн — аны-тыныын харамаанайын турганын партиянын бүгү эртиен оруундан хөй-биле көрүп болур бис. Тывага хамаатты дайынын, национал-хосталга революциязының болгаш гитлержи эжелекчилерге удур демнеглеттиң чыыдарында чонунуң эдс-кежиин дээш аны-тыныын бергеи коммунистер — Крюковту болгаш Беспаловту, Оюн Чүркеней болгаш Павел Городищевти, Сат Бүрзекей болгаш Агафон Пахомовту болгаш өске-даа хөй-хөй коммунистерни бистиң чонувуе кажан-даа үптээс.

Социалистиг тургузуушкунуун чыыдарында коммунистер ажыыдың эң-не берге черлеринге туржуп, ажыл-агыйның болгаш культура-ның тургузуушкунуунга ажылчы чонну баштаан. Совет эрге-чагырганың алдарлыг байырлалын — Улуг октябрьның 50 чылын тавартыштыр чазак шаңналыг адгаларының болгаш Күш-ажылчы алдарның дептеринге кирер бижээнилерин арагында коммунистер Степан Бүлүүнүң болгаш Фотей Казанцевтиң, Алексей Алдын-Хередиң болгаш Ольга Чуеваның, Тимофей Бичеп-оолтуң болгаш Семен Балчырның база өскелерниң-даа аттары бар. Араттарның коллективтиг ажыл-агыйже киреринге баштаан тургаш, үлеттүрге, транспортка, көдээ ажыл-агыйга — улуг ажыл-агыйының бүгү адырларынга—коммунистиг күш-ажыл дээш шинчээшкинниң өгелекчилерин —коммунистерниң аттары найы хөй. Коммунистер улуг чырыдыышкынында, кадык шаңгалалында, культура—чырыдыышкын черзеринде, литературада болгаш үран-чүүлде ажыыдан турар интеллигенциянның коллективтерин баштап турар. Коммунистер—кара-даа үлегер-чижек!

Бистиң Ленин орденниг, Кызыл туулуг республикавыстың Совет эрге-чагырганың байырлалын тавартыштыр соңгалистиг чарышка Россия Федерациязының крайларының болгаш областарының мурнуку одуруунда чоруп турарынга партия организацияларының, оон кежигүнеринің улуг үлүг киргеп.

Партия чедиишкиннерге меңзоргенимес, бодунуң күштерин ылаптыы-биле үнелээр, четпестерни дидиим-биле илереткеш, оларны ойлаанда чайладып, коммунистиг тургузуушкунуун сорулгаларын улам чедиишкинниг чорударын биеке ооредип турар. Ынчаңгаш Ленинниң партиязының бедик адын эдлээнелерге улуг харыысалга оналаажып турар. Оң улуг ат-алдарны үреп турарының фактылары биете база бар.

Республиканың улуг ажыл-агыйларының бирээзи — «Тес-Хем» совхозун удуртуруп коммунист эш Балчыр-оолга идегээн. Дээди эртиенниг, ажыл-агыйжы дуржулгалыг коммунист аңаа үш чыл ажыының үезинде ажыл-агыйны кодургуп, малчыннарның анмдырылының материалдыг болгаш культурлуг деңнелиин кодургер ушуулуг турган. Аңаа бүгү де өргежок чугула мал чемнинң баазазы, техниктиг хандырылга, хөй санныг бедик мергежилдиг кадрлар турган. Оон орунга үүү болганыл дээрге, совхозтуң мал баазы чүүлү айлы-биле чыл бүрүде кудулап, күрүнеге дужаар мал продукциязының планы үеттүп, каража улам-на өзүп, малчыннарның культура-ажыдырал байдалын хандырары бакыраан.

Бо бүгү ажыл-агыйның салым-чолуун идегээн коммунист эш Балчыр-оолду бичии-даа дүүретпээн. Байдалды хаңы ооренип, бодунуң ажыл-чорудулгазынга шын үнелелдэ берип, ажылдың стилин үндезинин-бизе өскертиринің орунга, бүгү-ле буураашкыннарны «барымда чок» планнаашкынга, ажыл-агыйның турар черинде, агаар-бойдустуң байдалында деп янзы-бүрү чылдагаанар тып турган. Ындыг «чылдагаанарыме тып тургаш, пинтиниң ажыл-агыйынга чедиргеи чедиргеи болгаш коммунист харыысалганы бодундан чайладырын орадаңнаан.

Коммунизим тургузукчузунуң моральдыг дүрүмүн ёзугаар коммунист бодунуң ажыл-амыдыралынга моральдыг бедик принциптерин шыңгыы сагыыр хүлээлгелиг. Ынчалза-даа, партия кежигүнериниң арагында боттарының дужун хараар кижилер ышкаш ап чоруурлар база бар.

Чаңгыс чижектен көрээлиг. Михаил Долгов Каа-Хем районда «Танделге» колхозтуң парторганизациязының секретарынга ажыдаан турган. Арагага хандырыр чоруктарын каш удаа үүлгедип турган дээш, партияның шыңгыы доңгузадакын хүлээткен. Чеже-даа катап эттиинин алырын ол аазап турган. Аңаа бүгүреп, СЭКП ТК-ның чанында партияның Дээди школазынга ооренир арганы база бергеи. Эзээн үе эрткенде партийжи хемчегин дүжүрүп. Ленин аттыг колхозту даргалаарын аңаа бүзүрээн. Арын-шүүр болгаш ат-алдар деп чүвени билир кижи шын түңнелдиг кылып, партия организациязының болгаш удурткучузуунга соңгун алган колхозчуларның идегелиг шыңгыдар ужуруг турган. Ындыг болза-даа Долгов ону билбээн, коммунистиң ат-алдарын үнелеевээн, бодунуң бедик харыысалгазын үүкан. Чыл эртиен соонда катап арага ишкеш, коммунист деп бедик атка дүүшпес үүлгедигин кылбаан, ажыдындан дүжүрткеп, партия кежигүнүнден үндүрткеп.

Чамдык черлерде партия кежигүнүне кирип турарларга негелдеп кошкаткаңындан партиянын күрээлеңинге ырыг эвес арын-шүүлүүт, пинтиниңден хөйүү адырын бодаар, хуу онгуүүрен кижилер шүүгүп кире бээр таварылгалар бар. Оон чыыштаг кылып эгелээш, дооспаан, кажаанын хаңазын шала кылгаш, няш материалы чок дээш бызаңчылар оске хөйжүнүн бажынын барып туда берген. Бо чылын үскен 500 ажыг баш хураган кадарган Ооржак Карандашка ол доозумбаан кыштагны быжыглаан. Чадагай черде хар кырынга хонуп турар хураган-дөтпелер каш-ла хонуктуң иштинде арын бакыраан. Дон черге ходдары, буттары, чилиглери донуп келирге, эртен чыткан черинден турарда тендирип тургулаар.

Хөйжүнүн бажынынга баарывыска, үш дөтпени одардан чаа эккелген, чилиглери донганындан кылаштай албас апарган болду.

— Дөрт баш өлдү. Бо чүвелер кайын мал боорул, ам олардың 20 ажыг баш база бөгүн, даарта болган, боларның чежезин бажынга киирерил, чиртпир чем база чок, ат болган чүве — деп, дузалакчы хойжу Ооржак Анай мунгарап чугаалады.— Бо колхозтуң даргаларын чү дээр боор, бо малды, бистерни тоол көрбес, өөда адаанга дожээр саван бар болза, амдыызында мал кайын бакыраар боор — деп, ол база немеп кагды.

Хойжунуң бажыны кандыгы? Чаа түткан бажынны бүрүн дооспайн каапкан. Эжин чылыглаттынмаан, соңгаларының рамалары шуут чок, кидис, кара-саазын-биле луй шыпкылаан алган. Хүндүе бажынга ажыл кылырда, чем белеткээрге караңгы болур, ынчангаш эжикти шала ажыдып алыр.

Дөгээнин Бызыыра талазында хойжулар Самбужап, Болат-оол олардың хойлары база чадагай черде хонуп турар. Оларда эртиен чылларда хөй кыштадың турган траншеяларның кыры амга чедир дуглаттынмаан.—Дон черге хондурган иргилгештерни эртен тургузарга, арай бөөрда туруп кылаштаар, чамдыктары тендирип тургулаар-дыр, мынчага чедир оона савак чок ат чүве болду — деп, Тюлюш Самбужап чугаалай-дыр.

Ол ышкаш Селик Хомур-оол болгаш оске-даа хойжуларның кажаларының соңгалары ойбак, чурттап олурар бажынарының соңга рамалары чаңгыс каът, шилдери бузун-дежик, оске чүү-хоо-биле дуглап алгылаан.

Колхозтуң баштаар чери, мал ажылының түскай эртемниглери, ында партия организациязы мал ажылын чогум канчаар коруп турарыл? Малчыннар дугайында сагыш салышкыл кайдал? Совет парлалганың медээзин олар чүге тоол көрбейн турарыл? деп айтырыгның тургустунары черле чөптүт. Кыш чаа агелеп, оон улуг саок үези келбейн турда-да, мал ажылынга мындыг байдалдың тургустунганын ам улуг-дувураазының айтырыг кыдыр көрзе чогуур.

Кыштаглаашкын талазы-биле белеткел чоруптаанының уржуңдан бо тургустунган байдалды дарый эдер дээш колхозтуң удурткучуларын хөлөдирериниге район организациязының кирижиглеп, дээштиг хемчегни алыры база негеттинип келген дээш болдаар мен. Оон башка олар хөделип чадап турда-ла, пинтиниң малынга улуг карака чугаа-жок таварыш апаар.

М. ЛЮНДУП,
«Шынның» түскай корреспондентизи.

Саанчыларның өөредилгези

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң Хадың-Аксы сугбарлап фермазының 8 аймак саанчыны Чайдананың бог-өөредилгезинге оргулак школазының Шени сес чыл школазында өөредилге-консультация пунктузунуң 8—9—10 класстарында ооренип турардар. Пунктуның башкылары неделяның патында хүнүнде фермага эртемнер айды-биле келгеш, ооренчиилерге кичээлдерни эртирип, ооренип эрткен темаларга сөңүттарны хүлээп ап турар. Саанчылар ооренир үезинде хостуг болуур кылдыр дузуржуп алган.

Ферманың кызыл-булуңунда кежээки школаның будуңун тургускан. Башкыларның ооренчиилерге берген онаалгаларын бижээш, анаа алып турар. Саанчылар ону ёзугаар кижилерге белеткеиир. Саанчы кыстар К. Опаа, Р. Кулар, М. Барымдаа болгаш өскелер-даа өөредилгеге кызыыдаан көргүзе бергенмер.

Фермада пинтизи-биле 160, а саар 84 инек бар. Оларның кадарчызы М. Демирейни өдөр-белчирнин шын хүлээп билир эвес кадарчы деп ферманың коллективи санап турар. Ферманың 4 саанчызы электри саалда агрегады-биле инек саап турар. Ында түскай мотор бар. Электрик А. Ондар ажылын эки билир кижи, чырык кыннайн баар таварылга фермага турбаан.

Фермада үрүлеер ялизин база ажыктан. Ында ойнаарактар хөв. Кижиидикчи Л. Ондар саанчыларның 13 бичии үрүлерин эки өйладып, ажаал келген.

Саанчылар К. Бакаан, К. Биче-Кара, О. Хейлерек олар чылда алган социалистиг ыыжлагелерин ыракта ажыр күүседикээн. К. Бакаанның эки ажылын үнелеп көргеш, Москваже баар халас пүгекпе-биле ону шаңналыг ооруниуг болган. Ферманың коллективи сут саарының талазы-биле чыл аланын күүседиринге бүгүреалдыр.

К. СҮТТҮГ-ООЛ.

Вера Даңдаевна Бараан — Тожу районда «Совет Тыва» колхозтуң мурнакчы саанчызы. Колхоз баштаар чер бо чылын саар инектен-ле 1050 кг сүттүг саарын саанчыларга даалеап турган. 13 чыл иштинде үзүктел чок саанчылаан келген. Вера Бараан ибилейлиг чылдың даалгазын 9 ай иштинде-ле күүседипкеп. Ол—районнуң саанчыларының оргузунга калбарган сопиалистиг чарыштың ийиги черин доктаамал эзелеп келген.

— Чыл төнчүзүнге чедир бодумга быжыглаан 14 инектиң бирээзинден-ле 1300 килограммдан эвээш эвес сүттүг саап алыр мен—деп, Вера Даңдаевна чугаалап турар. Бо коргузут болза Тожу районнуң байдалынга хамаарыштыр алырга багай эвес болуп турар.

ЧУРУКТА: В. Бараан. А. АЙРИҢ фотозу.

Рейдиниң изи-биле

МАЛ АЖЫЛЫН ЫНЧААР КӨРҮП БОЛБАС

Бо чылдың октябрь 7-де үнген «Шынның» номеринде «Хайың участок, кошкак хайгаарал» деп эгелиг рейд материалында Бии-Хем районнуң «Искра» колхозунуң Догээ дагның одарларында кыштагларынга септелге шуут чоруттунмаан, колхозтуң сиген бригадазының Баян-Кол уунда кезии каан сигенни болдүнмейн чыдып берген деп илередип бижээн турган.

Рейд соонда колхозтуң баштаар черн (даргазы эш П. Дежнев) болгаш парторганизация (секретары эш А. Власов) кандыг-даа хемчег албаан. Район организацияларының, ылангыя районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң талазынган бо талазы-биле база хемчег албаан. Оон түннелиниде Догээнің кыштагларында байдал ам эң дувуренчиг апарган болгаш бир команда хөй чудап, хорамчага таварыжып эгелээн.

Кыштагларның кажаалары-даа чурттаага бажынарын септеттинмээн, ам чаа-ла чамдык бажынарда печкалар салып турар. Кыштаг саныида эвээш иогаан сула эккеп дүжүрген, а оске мал чемнери түдүм-даа чок. Баян-Кол уунда кескен сигенниң чамдызы болдүнмейн черде калган.

Кыштагларда байдалдан каш чижектерни көрээлинер. Бар турар хөй кажаларының соңгаларының шилдери бузук, дээвирлери ойбактарлыг, ажыктери чылыглаттынмаан. Ынчангаш кажаалар соок, адаа дон. Курлаг өдек болдүнмээн. Өдек чүге болуп албаан силер? дээрге, «бо черниң улузу өдек болбес, мал адаанга саван дожээр чүве» дижир, а савапныг кыштаг база чок.

Кызылдан 12 километр черде чаа кыштаг кылып эгелээни, дооспаан, кажаанын хаңазын шала кылган, няш материалы чок дээш бызаңчылар оске хөйжүнүн бажынын барып туда берген. Бо чылын үскен 500 ажыг баш хураган кадарган Ооржак Карандашка ол доозумбаан кыштагны быжыглаан. Чадагай черде хар кырынга хонуп турар хураган-дөтпелер каш-ла хонуктуң иштинде арын бакыраан. Дон черге ходдары, буттары, чилиглери донуп келирге, эртен чыткан черинден турарда тендирип тургулаар.

Хойжунуң бажынынга баарывыска, үш дөтпени одардан чаа эккелген, чилиглери донганындан кылаштай албас апарган болду.

— Дөрт баш өлдү. Бо чүвелер кайын мал боорул, ам олардың 20 ажыг баш база бөгүн, даарта болган, боларның чежезин бажынга киирерил, чиртпир чем база чок, ат болган чүве — деп, дузалакчы хойжу Ооржак Анай мунгарап чугаалады.— Бо колхозтуң даргаларын чү дээр боор, бо малды, бистерни тоол көрбес, өөда адаанга дожээр саван бар болза, амдыызында мал кайын бакыраар боор — деп, ол база немеп кагды.

Хойжунуң бажыны кандыгы? Чаа түткан бажынны бүрүн дооспайн каапкан. Эжин чылыглаттынмаан, соңгаларының рамалары шуут чок, кидис, кара-саазын-биле луй шыпкылаан алган. Хүндүе бажынга ажыл кылырда, чем белеткээрге караңгы болур, ынчангаш эжикти шала ажыдып алыр.

Дөгээнин Бызыыра талазында хойжулар Самбужап, Болат-оол олардың хойлары база чадагай черде хонуп турар. Оларда эртиен чылларда база моральдыг каражаны чедирер. Ынчаңгаш партия кежигүнүнүң бедик адын бакыраткан коммунистен шыңгыы негелдеп тургузар. Оңу суда салыры чурумнуң улам кошкаарынга болгаш кидрлар моральталазы-биле үрелии болурунга чедирер.

Чамдык коммунистерниң үүлгедиглерни көөрде, партия организациязының талазынган чымчадыр, харын-даа кезеиче хөрээнден чайладар өрааздаашкынынны кылып турар. Чижээ: СЭКП кежигүнү Александр Адыгжы, төлеп чок үүлгедиглер дээш каш удаа партийжи хемчегелиг турган, 1966 чылда база катап үргүлүү арагалаар болгаш онаашкан ажыыдан бакыраткан дээш шыңгыы темчегни хүлээген. 1967 чылдың майда партия эге организациязы ажыл үезинде арагалап турар, эзирии улуг сергедир черге үш катап киргеп дээш Адигжыны партия кежигүнүнден үндүргеп. А СЭКП-ниң Өвүр райкому Адыгжыга шыңгыы доңгузадаиы хүлээдир, учёт карточказынга кирер бижиир кыздыр көргеп. (Оон учёт карточказында ону бижиир чер ам артпаан). Ындыг шинтпир эш Адыгжы-биле кады ажыыдан турган, ону эки бижир коммунистерниң болгаш Хавдагайты суурнуң хой-ниитизин кайгаткан.

1966 чылда коммунистер Ондар Кадыр-оолду арагалап, хулиганнан, 15 хөнүк бажыңнадып турган дээш, партия кежигүнүнден үндүргеп. Соолгу үеде ажыыдан турган черинден багай характеристиканы турган. Ындыг болза-даа партияның Чөөн-Хемчик райкому ацаа шыңгыы доңгузадаиы учёт карточказынга киир бижиивиилеп, хулээдери-биле кызыгаарлаттынган. Херектя уставтыг норманы үреп, эге организацияга кергеиинден бээр дерт чартык ай эрте бергенде көрген.

Коммунист турган Гостевскийниң төлеп чок үүлгедиглери-биле СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкому үр үеде эштежип келгеп. Оон арагалап, кадайын эттеп турганының хынаалдазы 1966 чылдың октябрьдан 1967 чылдың январына чедир, оон партия кежигүнүнден үндүрткеии-биле доозулган.

Партия организациялары партиниң авторитедин карак огу дег камгалаар сорулгалыг. Партия кежигүнү бүгүүр бодунуң ат-алдарын болгаш төлептиин бедик тудуп, кажа-даа партийжи эвестерге үлегерлиг болур.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң каттыскан байырлыг хуралынга СЭКП ТК-ның чиргиве секретары Л. И. Бержнев бодунуң илеткелиниге: «Партияның ат-алдарын кадгаарындан, чөп-биле оон харыысазының бажыңнарындан, оон күштериин ковудедириидеп артык бедик түлээлге коммунистерде, бүгү совет кижилерде чөп» деп чугаалаан. Бо сорулга болза коммунист бүгүүр ленинчи партияга хамаарылгалыын бедик үнелеп, коммунизим дээш демисеелге бодунуң харыысалгазын бедик тударын-биле күүседиттинер.

М. ПАХОМОВ,
СЭКП Тыва обкомунуң парткомиссия дартаы.

ШИИТПИРНИҢ КҮҮСЕЛДЕЗИ КАЙЫЛ?

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң баштаар черинин болгаш партбюронуң каттыскан хуралынга кыштагларже мал чемнерин беш ажыл хүнүнде сөөртүп доозар сорулга-биле бүгү машина техниканың күжүн олче уламдырар дээш шиитпирлээнин дыңнаан. ажок өөредип мен. Малчын кижи аңаа өөрүвейн канчаарыл.

Ындыг шиитпир үнгеиден бээр үстүүде хуусаа эрте берди. Моөң кыштаамда болгаш бо чоок-кавыда чедя кыштагга эртиен хүннерде сигеп, саваң келбээн. Демги хураадың шиитпириниң күүселдези кайыл?

«Беларусь» тракторлар-биле кыштагларже мал чемнерн сөөртүр ажылды эш М. Достай-оол харыылаар. Октябрь айда аңаа базырыма, бөгүн, даарта саан кыштаанче мал чемн сөөртүп шыдавас бис. эзилеп маңнаар сайлер дээн. Оон бээр бо хөрек дээш үш удаа бааргыым. Мынчага чедир моөң кыштаамче саваң сигеп сөөртинээп. Ынчап турувуста, шаадо ийи машина чүүлү хире арбай саваның оор алды.

Бо ажылды бир-таа харыылаар кижи болганза, эш Достай-оол чүге айтышкынга берип каап олурбайн, трактористерниң, чолаачыларның ажылын болу башкарып чоруттуса чогуур. Чамдыкта умнурааны бергеш, бо дугайын айтырарга, чүдүрүкчү чок, боттарынар чүдүрер сайлер дээр. Бир эвес мазат чүве болза, сөөртүлгенин графигин тургускаш, трактористерни, чолаачыларны малчыннарже чоруткун. Олар харын амыраш хүлээп алыр. Бир эвес мал чемнериниң сөөртүлгезин хүредетпес болза, черде сигеннер, тараа шөлдеринде ногаан савапнар өскелериниң холунга кире бээр. Ам бегин будун сараатгарының орыы артып турар апаргаи.

Оон ынай, кыштың байдалында «Беларусь» тракторлар-биле малчыннарны одаар ыыш-биле хандырары чугула. Колхозтуң частан бээр түскай бригадазының белеткээн токпак ыжы канчаи барган чүве иймек. ам малчыннарга эге-ле доң ыяш эккеп берип турар. Ындыг доң тоолактың орунга кургаг сырада. черзи-даа дээре.

Чөөнге чаа «Шын» солуннуң рейдизи колхозта мал кыштагладышкынының талазы-биле улуг четпестерни илереткеп. Ол шын. Оон соонда шыңгыы хемчегнер алдынар боор деп малчыннар кордап турган бис. Ынчалза-даа оңза өскерииишкин болбаан.

Малчыннар боттарывыстың тахавыстан шиитпирниң малын кыш ажырар дээш, чаш толуп бүрүн алыр дээш бүгү арга-хемчегни алыр бис. а оон-биле кады колхоз баштаар черинин. түскай эртемниглериниң талазындан бистин негелдевисти хандырарын негеп турар бис.

М. МАЖАА,
колхозтуң хойжузу.

Чаа ном

„РОССИЯНЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙЫ“

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылын тавартыштыр «Россельхозиздат» деп ном үнүрер чер РСФСР-ниң көдээ ажыл-агый министри Л. Я. Фдоренгьевка удуртқан болук эртемдевнериниң белеткеп кылганы «Россияның көдээ ажыл-агыйы» деп кобилейлиг номну парлап үндүргеп. Хемчээл талазы-биле индиг-даа улуг эвес бо номга В. И. Ленинниң чер ажылының дугайында оорединиге. көдээни кооперастарының талазы-биле оон ажыыдан кылган планынга үнделиээш. Россияның көдээ ажыл-агыйын социалистиг орук-биле чартыры үзээ Коммунистиг партиязының чартык чүс чылдың дургузунда демисеелиниң дуржулгазын индыг моөнден көргүскеп.

Бо ном республиканың көдээ ажыл-агыйының бежен чылдарда хогжудезиниң дугайында статистика-публицистиктиг очерк болур. Ол иэрге. Россияның революция мурнундагы быыргай. хуу тараачын көдээ ажыл-агыйындан эгелээш амгы үеним сайгыраигай колхоз. совхозтарынга чедир узун болган берге оруу-дур. Номнуң авторлары. ол оруунуң эргиделиг чылдары — совхозтарны организастаанын. көдээ ажыл-агыйны коллективизастаанын. машина-трактор станциязарын тургусканын, дайын соолунде көдээ ажыл-агыйны катап тургусканын. кур черлерни шинээдип алганын. СЭКП Тоң Комитединиң март (1965 чыл). май (1966 чыл) Пленумнарының. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлериниң болдурганы көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин деңнелиинин чайгылыш чок көдүрүүшкүнүн тодаргай. эргинде бүрүзүнүн аайы-биле деңгеглеп. тайылбырны бергенмер.

Хаан чазак үезинде көдээ ажыл-агыйының хожудаашкыны бүдүрүлгенин чепсээ ыыш аңдазын. ишинр. кадыыр. ачырбе болуп. бичии-даа механизацияа чок турганы болур. Көдээ ажыл-агыйга бар турган энергетикалыг күштерниң 99,2 хуузу эътгар болгаш шарылар турган, а чүгле 0,8 хуузу механиктиг шинчедикчилер. тодаргайларга. помещиктерниң локомобильдери болуп турган.

А ам канимгыл? Күчүдүг. бодаазырагай тракторлар. комбайнар болгаш көдээ ажыл-агыйының өске-даа техникалары шаандакы тараачын хер-хереккелдерни бүрүү-биле кызыл үндүрүпкеп. Аңгы үеде Федерациянын колхозтарында. совхозтарында чер аңдарар. тараа болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый культураларын чажып тарыыр. оларның дужүдүн ажаан алыр ажылдар 100 хуу механизастаттынган. Республиканың көдээ ажыл-агыйының ниити энергетика күчүлери 1917—1965 чылдарда 7,3. катап. а оон иштинде моторлуг шинчедикчилерниң күчүзү 139 катап улгатқан.

Революция мурнунда Россияга электри күжүн аазап каш он-он үүрмек электри станциялары ажылдап үндүрүп. олар чүгле поменшиктерниң ажыл-агыйын хамырып турган. А 1965 чылда күрүнеиин энергия системазы Федерациянын колхозтарының 94. совхозтарының 99 хуузун хандырып. ол чылын республикага бир колхозка-да ортумаа-биле 34. бир совхозка-да 89 электри мотору хамааржып турган. РСФСР-ниң көдээ ажыл-агыйынга ажылдап турар бир кижиге-де ооваштыр энергия-биле чепсегелеп 10,7 ат күжү (техниктиг единица) чеде берген.

Энергия-биле чепсегелеңниң оскеии, машиналар кылып үндүреринин көвүдээни мал ажылынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн база бедиткеп. 1965 чылда Федерациянын мал ажылының фермаларынга инек саалдазын колхозтарга 21. совхозтарга 37. сут дамчыдыгазын ол ажыл-агыйларның тус-тузунга 49 база 53. хой кыргыдазын—68 база 89 хуу механизастаан. Мал кажаларының иштин арыглаар. мал чемн белеткээр болгаш тараны дажыыр чергелиг хол-биле кылыр ажылдарны механизастаары улам калбарып турар.

1913 чылда Россияның хонушколдериниге (колдуунда-ла поменшиктериниң болгаш чудурук-байларының шолдеринге) 149-ла муң тонна минералдыг чемнимчидилгелерни (даштыкы чурттардан салып эккелген) төккен болза, 1965 чылда республиканың ажыл-агыйларынче чурт иштинге кылган барык 11 миллион тонна минералдыг чемнимчидилгелерни тараткан. Колхозтар. совхозтар көдээ ажылагый культураларының хээкчилеринге болгаш бөк үнүштерге удур демисеелге хоран-химикаттарны болгаш гербицидтерни калбаа-биле ажыглап турар. а хаанчыг Россия ол будумелерни сураан бээн дыңнаваан.

1918—1928 чылдарда республиканың көдээ ажыл-агыйынга капитал салымшкыны 68 миллион рубль турган болза. чүгле 1961—1965 чылдарда (беш чыл дургузунда) 17406 миллион рубль болган.

Бо бүгү сан-чурагайларны ук номнуң чүгле «Көдээ ажыл-агыйының материал-техниктиг базазы» деп кезээнден алдывыс. Бежен совет чылдарның дургузунда республиканың көдээзинин ажыл-ишчилериниң культурлуг болгаш материалдыг чагай байдалының бедээнинин. колхозтарынга болгаш совхозтарынга күш-ажылды организастаарының. көдээ ажыл-агый эртемин хогжудеринин. көдээ ажыл-агыйын улам ынай хогжудеринин перспективаларының дугайында кончуг солуп сан-чурагайларны ол номнуң оске-даа кезектеринден көрүп болур. Бодуның амыдыралчы күжүн үе-шагның шылгалдаларынга бүзүреди-биле түдүп шыдаан көдээ ажыл-агый будурулгезинин социалистиг арга-дүржулгазының күштүүн ол сан-чурагайлар кончуг тода хереченлеп турар болгай.

«Россияның көдээ ажыл-агыйы» деп ном — республиканың көдээ ажыл-агый будурулгезинин бежен совет чылдарның дургузунда хогжүп келгенинин оруктарының дугайында улуг эртем ажылы болур. Номну кылган болук авторларның ачы-хавыязы номнуң дыл-домаан, үжүр-утказын, чүрүк-хорүүн калбак номчукчу массага таарыштырганы болур. Ол ном ажыл-агый удуртукчуларынга. түскай эртемниглерге. партия, совет ажылакчыларга. парлалга болгаш эртем ажыдакчыларынга болгаш көдээ ажыл-агыйның хогжудезин сонгурган турар бүгү-ле кижилерге үнелеп четпес сүмелекчи болгаш организакчы.

(«Россияның көдээ ажыл-агыйы» деп журналдан).

Политшколада

Кызыл тудуг эргелелиниң партия организациязының чанында политшкола ажылдап турар. Школаның дыңнакчылары 14 кижи. Өөредилге эгелээнден бээр чеди катап кичээлдеп. Политшколаның удуртқучузу «Тыва тудуг» трестиниң код механиги А. П. Морозов кичээл эгелээр мурнунда делегейде боон турар болуушкуннар дугайын дыңнакчыларга таныштырып турар.

Кичээлдер эрттирерде ажыл-агый темазы-биле холбаштырып турары база солун. Чоокта чаа болган кичээлге Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылын канчаар байырлаарын удуртқучузус биске сонуургаткан. Бистиң политшколада коммунистер Чайдып, Наболокин доозу өскелер-дээ кончуг идепкейлиг ооренип, кичээлдерге бүрүнү-биле олуруп турар.

С. САНДАН.

СОЛУН ЛЕКЦИЯЛАР

Баян-Кол ортуман школазының директору, «Билиг» нинтизелиниң кежигүнү Оюу Седий колхозтуң болгаш суурнуң ажыл-ишчи аныяктарынга болгаш ада-иелерге «Араганың хөрелыг үрмүктары» база «Биче-чаштаарны коммунизим ёзузунга кижизидери» деп темаларга солун лекцияларны номчуп бергенин чыыганнар кончуг сонуургап дыңнааннар. Арагаиың кижиге зарыг болгаш кемниг, олурнуг бооп турар үрмүктарын тодаргай чижектер-биле көргүскеп.

Биче чаштарны ёзугуг совет кижи кылдыр кижизидеринге школа коллективтери, ада-иелерниң сандар камзарыягазын лектор кончуг тодаргай чугаалаан. Лекторга чыыганнар өөрүп четтиргенин илередип, хөй-хөй айтырыгларны сайын турган болгаш лекцияларны кончуг кичээнгейлиг дыңнааннар.

Б. БАГЫТ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ПИНТИНИҢ ХЕРЭЭ ДЭЭШ

Бистиң пинтилелиистиң хогжудезинин бир онзагай чүүлү — улуг-даа. бичии-даа коллектив бүрүзүнде куш-ажылдың организастаашкынының хүн, ай, чыл бүрүде улам экижип орары болур. Оон бир тодаргай чижээ—Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң № 2 хойжу бригадазының коллективиниң ажылы болур. Бо чылын бригаданың ажылы эрткен чылдарныындан алаэн экижээн. Ол бригадага төрүүр 2230 хойну 10. бо чылын үскен 1039 хураганы 2 кодан, 531 ешкуну бир кодан, 210 бода малды 3 кодан кылдыр үскен.

Бригаданың девискээринге пинтизи-биле муң ажыг хой турар ийи чаа кыштагны кылган, 2 эрги кыштагны эки одарлыг чаа черже кожурген. малчыннарның бажыңнарында болгаш чаа мал кажаларында 12 чаа печканы кылган. 5 кыштагның мал кажаларын алгыдып. хаңаларын бедиидир чаарты септээн. Бүгү кажалар чылыглаттынган. Кыштагларда өлек белеткеттинген. мал чемнин курлавырлары бар. Кыштагларда дужуртунген мал чемнинге немештир мал чемн сөөртүрүнге бир ДТ-75 трактордуң күстен эгелеп быжыглаан. Ол трактордуң башкарып турар эш Д. Чамыяп мал чемнерин үзүктел чок сөөртүп. кыштагларже болгаш Дерггун сүт-бараан фермазынче 60 ажыг тонна мал чемнин бо хүнге чедир сөөртккеп.

Эрткен чылдарда бригадага онаашкан ажылынга харыысалга чок. арагалаар. коллективтиң организастаазын ажылындан оспаксыраар чамдык ийи-чаңгыс малчыннар бар турган. Колхозчуларның ниити хуралының негелдезин ёзугаар ындыг кижилерни пинтинин мал ажылындан үндүргеш. одарның орнунга аныяк. бодунга болгаш эш-сөөрүнге шынгыы негелделиг. онаашкан ажылынга бедик харыысалгалыг малчыннар-биле солаан. Ам бригадага коллективтиң организастаан ажылындан оспаксыраар хөөнүүг кижилер чок. шупту чаңгыс ай коруу-чуруу-биле ажылдап турар.

Колхоз баштаар чери мал кыштагдашкынының харыысалгалыг участоктарынга ажылдарыбиле 19 кижини немей чоруткан.

Х. АРАҢЧАА.

ЧАРЫШТЫ ДЭЭШТИГ БОЛДУРАР

Юбилейлиг чылда Кызыл-Мажалык автотранспорт ажыл-агыйы бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Чарыштың түнелинде автоажыл-агыйның он айларның бүдүрүлге программазын 100,7 хуу күүсеткен. Оон иштинде октябрь айның планныг даалгазын тонна-километр талазы-биле 125,5 хуу болган.

Кызыл-Мажалыктың автоажыл-агыйы (начальниги П. Симонов), партия организациязы (секретары В. Кочкин), профэвилелдиң месткому (даргазы А. Быков) чолаачыларның болгаш автослесарьларның ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирип, социалистиг чарыштың, хөсөү агитацияны эдээн экижиткен. Оон түнелинде автоажыл-агыйда мурнакчыларның саны өзүп турар апарган. Чолаачылар Иван Чичкин, Донгук Кызыл-оол, Александр Алексеев, Ооржак Байлак олар ам 11 айларның даалгазын ажыр күүсеткеш, декабрь айның үлүүнде ажылдап киирипкеннер. Слесарьлар Сотпа Тадарык, Николай Рубинов, токарь Иван Андреев, электрик Василий Богданов, зарган Григорий Герасимов олар боттарының онаашкан ажыл-херээн ак сеткилдиг көрүп. ээлчег дүргүзүнде кыяза чогуур нормаларын үргүлчү 110—120 хуу чедир күүседип турарлар. Олар түгле күш-ажылга мурнакчы эвес, харын коллективтиң хөй-иниин ажылынга идепкейлиг киржип, аныяк чолаачыларга болгаш слесарьларга боттарының үлегер-чижээн көргүзүп келгеннер. Ол кижилерге коллективтиң чоргаарланыш турары-даа чөптүг.

АТА-да ийи автоколонна бар. Оларның аразында социалистиг чарышты калбарткан. Он айларда планныг даалгаларын күүседир талазы-биле № 2 автоколонна (начальниги В. Рыпкин) дээре түнелдө чедип ап, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган.

АТА иниитизи-биле планын күүсеткен-даа болза, алган социалистиг хүлээлгелерин күүседири дээш чолаачыларның, слесарьларның болгаш токарьларның, инженер-техниктиг ажылдакчыларының ортузунга политик-кижизидилгелиг ажылдарның чүгүлө кезээ болур социалистиг чарышты ам-даа кошкак боттандырып чорукан. АТА иниитизи-биле чүк сөөртүрүнүң планын 105,3 хуу күүсетсе-даа, кол көргүзүлгер — тонна-биле планын түгле 64,9 хуу, пассажирлер сөөртүрүнүң планын — 80 хуу, пассажирлерни сөөртүрүнүң километр талазы-биле планын 64,8 хуу чедирген. Ийиги автоколонна чүк сөөртүрүнүң планын 10 айлар иштинде 132,7 хуу күүсеткен. Ынчалза-даа тонна болгаш пассажирлер сөөртүрүнүң планын чедир күүседип шыдаваан. Бо колоннада күш-ажылды организастаана болгаш сагылга-чурум ам-даа уламчылап турар. Автобустар түскай ажылдап кылган графиктерни сагывас болгапындан чамдыкта остановкаларга хары үгда 3—4 автобус эдержип алган келир.

Чоокта чаа СЭКП Барын-Хемчик райкомунуң бюрозунга Кызыл-Мажалык АТА-да социалистиг чарыштың чоруп турарыны болгаш оны ажыктыр хемчеглер дугайында АТА-ның начальниги эш П. К. Симоновтуң илеткелиг дыннап, чугаалашкан. Үстүнде демдеглээн четпестерни чоокку хүүсаада эдерипке угланган шиитпирни, практиктиг хемчеглерни ажылдап кылган. Кызыл-Мажалык автоажыл-агыйның удуртукчулары ажылда бар ол улуг четпестерни чайладыр дээш боттуг хемчеглерни ап, социалистиг чарыштың дээштиг салдарын күштелдирип, колонналарга болгаш пехтерге коммунистиг күшажыл дээш шимчээшкинниң калбартып, ажыл-агый чылын чедиишкинниг доозары дээш чогуур хемчеглерни алыр хүлээлгелиг.

Ол херекке Кызыл-Мажалык автоажыл-агыйның администрациязы, партия, комсомол, профэвилел организациялары чугула рользу ойнаар ужурлуг.

Х. КЕСТИКЕЙ.
«Шынның» штатган дашкаар корреспондентизи.

УЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ

Чаа өөредилге планнары болгаш программалар

Совет иниилелде бижик билбес чорук шагда-ла үзүктээттинган, бүгү-ниитиниң ортумак өөредилгезинче чоорту шизчирин чүртта ам боттандырып эгелээн.

Иниилел амыдыралы бурунгаар хогжуп олурар. Эртеминиң болгаш техниканың хогжүлдези база үлептүрүү болгаш кодээ ажыл-агыйны аңаа үндезилээш эде чепсегээни өөреникчилерниң ниити билиг белеткелинге бедик негелдени салып турар. Эртем-техниктиг хогжүлдеден школаның чыдып каарын болдурбас дээш СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ортумак школа дугайында доктаалынга эртемге үндезилеттинген чаа өөредилге планнарын болгаш программаларны тургузарын көрген.

Эртемнерниң үндезиннерин өөренириниң доктаамал курузун бешки класстан эвес, харын дөртку класстан эгелээрин чаа өөредилге планында көрген. Ынчангаш эге өөредилгевиң хүүсаалга үш чыл болур. Эге класс өөреникчилериниң шинчээдип алыр мергежили бедип турар, олар билиглерни дүрген болгаш бедик деңнелге шингээдип ап болурун школаларга чорутkан шинчилелдер болгаш дүржүлге ажылы көргүзүп турар. 9—10 класстарга эртемнерниң үндезинин улам хандыр шингээдип алырының аргалары калбарганы ол болур-дур. Эртем талазы-биле билиглерниң амгы үеде байдалдарының дугайында чаа материалды өөреникчилерге биилингир кыдыр программаларда киирген.

Физиканың чаа курузунуң үндезини болза вещественүн атомнуг болгаш молекулярлыг тургузуунуң теориялары, молекула-кинетиктиг болгаш электроннуг теорилар, радиоэлектроника, атомнуң болгаш атомнуг ядронуң физиказы болур. Элементилерниң периодиктиг хөйлүзүн эртем талазы-биле амгы байдалдарга үндезилээш тайылбырлаарынче химияның курузунда улуг кичээнгей салдынган. Географияның школа курузунуң теория талазы-биле деңнели алаэн бедээн. Геологияның, климатологияның, гидрологияның болгаш биогеографияның элементилерин география курузунда киирген. Географтыг харылзаларны хандыр өөредир. Ажыл-агыйның социалистиг системазының капиталистиг системадан артык күштүүн тодаргай өөредирп көргүнген.

Өөренир түүлдерниң аразында харылзазын чаа программаларда чугула деп көргеп. 1—3 класстарның орус дыл кичээлдерине өөреникчилер фонетиканы, лексиканы, морфологияны, чугаа кезектерин, сөс каттыжыышкыннарын болгаш домактарны өөренип эгелээн. Ниитилел-төөгүлүг чугула түүл болур төрээн дылга биилиглерни өөреникчилер улам хандыдырын 4—9 класстарның программазында көргеп.

Совет төөгү эртеминиң совлгу чедиишкиннерине үндезилеттинген төөгүнүң курузу кол төөгүлүг болуушкуннарны дес-дараалаштыр өөретпишаан, төөгүлүг чорудулга дугайында биилиглерниң системазын школачыларга бүрүну-биле бөөр.

Төөгүнүң программалары адаүрт төөгүзү-биле даштыкы чүрттарның төөгүзүн шын холбаштырар. Ол ышкаш делегейниң революстуг чорудулгазын улам хандыр өөредир. Математиканың чаа үе курузунуң бүгү белүктерин кол үндезин болур натуралдыг саннар болгаш кол хемчегларни долгандыр чангыс аай кыдыр иссинээн. Өөредилгениң кайы-даа үе-чадазында алгебра биле арифметиканың аразында харылзаа чок апарып чок болдурган. Геометриялың курузунда дээди алгебраның элементилерин база киирген.

Күш-ажыл кичээлдериниң политехниктиг деңнели, кижизидилгелиг салдары бедик. 1—3 класстарның күш-ажыл өөредилгезинин чаа программаларында өөреникчилер түгле белен түүлдерни кыларындан аңгыда, олар кылыр ажылдарын планнаар, эскизти, шыйгыны тургузар, самалыкыннарны чорударлар.

4—8 класстарның өөреникчилери кандыг-бир ажылды күүседир тура чедип алыр техниктиг билиглериниң хемчээли тодаратчыгнган. Кодээ ажыл-агый талазы-биле программаларда нурмуулга ажылы коскү черни ээлеп турар. Өөреникчилерниң техниктиг белеткелин бедидер практиктиг хемчегларни бүгү программаларда хөйү-биле киирген. Амгы үениң будурүлгезиниң технологиязы болгаш организациязы база техника талазы-биле чамдык эге билиглерни күш-ажыл кичээлдерине уруглар биилип алыр.

Өөредилгениң биилиглиг үндезинин күштелдиргени — өөреникчиниң теоретиктиг белеткелин бедидериниң кол үгланышкынны болбушаан, совет школаның чаа программазының онзагай талазы боон турар.

Школаның совүүргалыг ёзугаар чамдык эртемнерни улам хаңылаар өөренириниң түскай болуп ааны-биле кичээлдерни киирген школачыларның ниити билиг-белеткелин сайыраңгайжыдар.

Чаа өөредилге планнарынче база программаларынче киреринин белеткел ажылы ССРЭ-де чоруп турар. Чаа өөредилге номарын тургузар авторлар коллективтери тургузатынган, школларның өөредилге херекселиниң чижек-хемчээлин эге көрген, башкыларга методиктиг сүмелерни белеткеп турар. Чаа программа ёзугаар кичээлден эгелээр эртем бүрүзүнүң башкыларын түскай куретарга өөредир, ол мшкаш семинарлар база болур. Башкылашкынны эртем талазы-биле бедик деңнелге база амгы үениң методиктиг негелделеринге дүүштүр чорудар дээш башкы бүрүзүн аңаа белеткээри негеттинип турар.

Владимир СТРЕЗИКОЗИН,
РСФСР-ниң Чыргыышкын Министерствозунуң программа-методиктиг аргелелиниң начальниги.
(ПМА).

ДАШТЫКЫДА

КОЛ АССАМБЛЕЯНЫҢ БИРГИ КОМИТЕДИНДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «Ядролуг чепсекти хоруур дугайында кежээни чарар дугайында» айтырыгны ККОонуң Кол Ассамблеязының Политиктиг айтырыгнар болгаш аймыл чок чоруктуң айтырыгларының талазы-биле комитетке чугаалажып көөрүн двоскан. Декабрь 4-те резолюциянық чогуур төлевиилелиниң талазы-биле бадылаашкынны чөрүдарын комитет саналдап турар.

Совет Эвилели ындыг кежээниң дугайында айтырыгны Ассамблеяның хүн чурумунга киирген. Ол айтырыгны чугаалажып турда саналга берген 30 ораторнуң хөй нуруузу совет инициативаны бедии-биле үнелеп көрген.

Ындыг кежээ чепсегленишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүмүреринче орукка чугула базым болган турар ийик, ол кежээ ядролуг халаптың тыптып келирининг айыылын эвээшедип, ядролуг чепсекти тыптынын алырынче ядролуг эвес чамдык чүрттарның чүткүлүн сонсадыр ийик деп, Совет төлээлекчи Л. И. Менделевич демдеглээн.

Ядролуг чепсекти амыглавас дугайында кежээни чарарынга удур АКШ-тың болгаш Англияның комитетке идип үндүрген чылдактарын совет төлээлекчи буруу шапкан. Ындыг кежээ болза, күүнелерниң айыыл чок чоруун дорамчылаап турар «боттуг эвес базым» болур дээр чүвени ол чүрттарның төлээлекчилери чүлчүруп турган. Барыын талакы күүнелер «күштү балансылаарының болгаш коргударының» туруштарынга артарын үргүлчүлевишаан турар деп чүвени ол чылдактар көргүзүп турар дээрзин совет төлээлекчи чугаалаан.

КЫДАТТА БОЛУУШКУННАР

Хунвэйбиннер штабтарының ажыглаар ыыткыр радиорепродукторлары Пекин кудумчуларынга кезек када ыыттаашаин турган, катап алгыжы берген. Хунвэйбиннерниң солуннарын сатканнарны долгандыр бөлүк-бөлүк аныяктар чыглып турар. Олар түлүктүг маргышкаш, алгыжарда. оозу болганчок-ла шошсодаа болуп доозулгулаар. Найысылалдың өөредилге черлеринде онза дүүрөзининг, аңаа үргүлчү месилдежиишкиннер болгулаш тур деп медээлер кээп турар.

Бо хүннерде Пекин бажыңнарының ханаларында ККП ТК-ның кежигүнү, ККП-ниң Үйгуур автономнуг область — Синьцзяң комитединиң бирги секретары Ван Энь-маонү бактаан улуг плакаттарны аскылап каан. Ван Энь-маону катап бактап эгелээнин Синьцзяңга хунвэйбиннер биле шериг кезектериниң аразынга шынгыы месилдежиишкиннер болганы-биле холбап турар.

Мао Цзэ-дуннуң бөлүүнге удурланганнарны дерзин кырып турар үүлгедиглер дугайында Кыдаттың ыңгы-аңгы районнарындан дыңнаалар келген. «Хэнань жибао» солун Ужанчжоу хоорайның стадионунга болган митингининг дугайын тодаргайлап бижээн. Анаа 16 «дайынны» шиитken доктаалды чарлап цыпяткан. Оларның чамдыктарын таажылап өлүрер деп шиитken болган шиитkелди ол-ла черинге күүсеткен. Ол черниң шериг гарнизонуның начальнигиниң оралакчызы Ван Хүэй ук хоорайның аар-берге байдалдыг апарганын митингиге чугаалаан. Маога удурланганнар «удурдедир дугуржуп алган. Мао Цзэдуннга баштаткан пролетаржы штабты чарылдырарын орландажып», «культура революциязын» шок дүжүреринче чүткүлүн салып турар» деп, оларны Ван Хүэй буруу шапкан. Бо дугайында мурнуку түүлүнге «Хэнань жибао» «чаа бөү-чуруму бижыглаарынче болгаш детиннирине» кыйгырган.

Даштыкы чүрттарның агентилелдерининг дыңнадыгларын бөзугаар алырга. Гуанчжоуда хунвэйбиннер дүржоктанып турар апарган. «Чоон чүк хадыг» дээр отрядтың чоп ыдыкчылары ол черниң ийи партия ажылдакчызын—ККП-ниң Гуандун можу комитединиң бирги секретары Чжоу Цзы-янны болгаш ККП-ниң ол-ла можу комитединиң кежигүнү—хереэжен Оу Мын-цюэни хаак-биле кымчылап эриндээн. Оларны Мао Цзэ-дуннуң угланышкынынга удурланган дээш ынчанган.

Шаньси можунуң кол хоорайы Тайюаньга маопиздувчулар бо чылдың эгезинде боттарының ааймыдан артпес «эрге-чагырганың чаа органнарын» тургузуп апкан-даа бол, ол можунуң байдалы дүшкүүлүг болбушаан. «Шаньси жибао» солуннуң дыңнадыы турарын бөзугаар алырга, можунуң «революстуг комитединдээр чүвенин даргазы Лю Гэ-пин илеткел кылгаш, ол можуга катап «улуг болуушкуннарны болур дей берген деп турар дамчыыр чугааларны хөй чүве кылдыр тайылбырлаксаан. Лю Гэ-пин ынча деп турган хирезинде-ле, «совлгу үеде Тайюань аажок үй-балай байдалдыг апарган» деп миниин чугаалаан. Ындыг байдал бар апарганынга буруулугнар Мао Цзэ-дунга удурланганнар болур дээн. «Чаа эрге-чагырганың» төлээзи ооскө бодалдыгларының шуптузун базып каар деп кыынган. Заводтардан дескен ажылчыннарның катап ажылдаарын, а студентилерниң — өөредилге черлеринче баарын Лю Гэ-пин шыңгыы негээн.

Дөтүннүң хөмүр-даш казар черининг «Хунба» шахтазының октябрьда хөмүр-даш тывыжының планын «чедиишкинниг күүседиргеге шериг кезээнин киржилгези негеттингеп деп, «Шаньси жибао» солуп ноябрь 22-де дыңнаткан. Ол-ла солуп оон бар хүн бурузагар ук можуда хөмүр-даш чедиппейн турар деп бижээн. Солуп хөмүрүү эң шыңгыы камнарынче кыйгырбышаан. Мао Цзэдуннуң «дайынга белеткенир, халаптыг айылдар болурунга белеткенир...» дээн айтыышкынын бодунуң кыйгырыынга барымдаа болдурган.

Хоозуп «культура революциязының» уламындан улус ажыл-агыйының үй-балай байдалдыг апарганын ажыл эртелинге чепсектиг күүнерни идепкейлиг киристирип турары кыдат парлалганың дыңнадыгларындан биилинген. Хэнань можуга болгаш Автономнуг Иштин Моол районга хөмүр-даш тывыжының арай арбыдаанынга «кедергей улуг хемчээлдин-биле» дөгүм болган чүве чер байлаа тывар үлетпүрүнүң бүдүрүлелериниг шериг кезектериниң турганы болган деп, «Жэньминь жибао» солуп онзалап демдеглээн.

«Сычуань жибао» солуп Вайюаньның хөмүр-даш үүргайларында солдаттар коступ келген деп, ноябрь 20-де үнген дугаарында дыңнаткан.

Чепсектиг күштер кодээ девискээрлерде база калбаа-биле ажыглаттының турар. «Цзилинь жибао» солуп белеткел кампаниязын чорударыңга армиянын киржип турарын ноябрь 20-де дугаарында тодаргайлап чугаалаан. Цзилиниың шериг округунуң канцелиязы аъш-чем айлаан белеткээр болгаш үндүрүг хавырар ажылдың чөвүдел хуралын эрттиргеп.

(СЭТА).

Агрессорну буруу шапкан

КОПЕНГАГЕН. (СЭТА). АКШ-тың Вьетнамда шериг кем-херектерин истеп хынаар талазы-биле Делегей трибуналының ийиги сессиязының түүнел хуралы декабрь 1-де Роскиллеге болган.

12 хүннүң дургузунда трибунал хөй хереченнерниг, АКШ-тың Вьетнамда агрессиязының айылынга таваржыг чоранаарының болгаш ол агрессиянның киржикчилериниң өчүтерин, АКШ-тың дайынны чорудуп турарының араатанзыг арга-методтарын истеп хынаан трибуналдың түскай комиссияларының иликтеңдерин дыңнап, Вьетнамда имерин дамнымаарактарның кеминг үүгтедиишкиннерин хереченлеп турар хөй санныг документтерни, боттуг бадыткаашкынныларны болгаш өске-даа материалдарны хынаан көргеп.

Декабрь 1-де трибуналдың хуралынга АКШ-тың чазаан Вьетнам удуету узугтааринга бурууаг деп санаа турар бурууадыр доктаалды комчаан болгаш тутturган шериглерге база хамааты чонга удур аратанзыг ажыглаашкыны дээш, делегей эргенни үрээни, делегей дүрүмнерин ёзугаар хорааи чепсекти ажыглааны дээш АКШ-ты буруу шапкан.

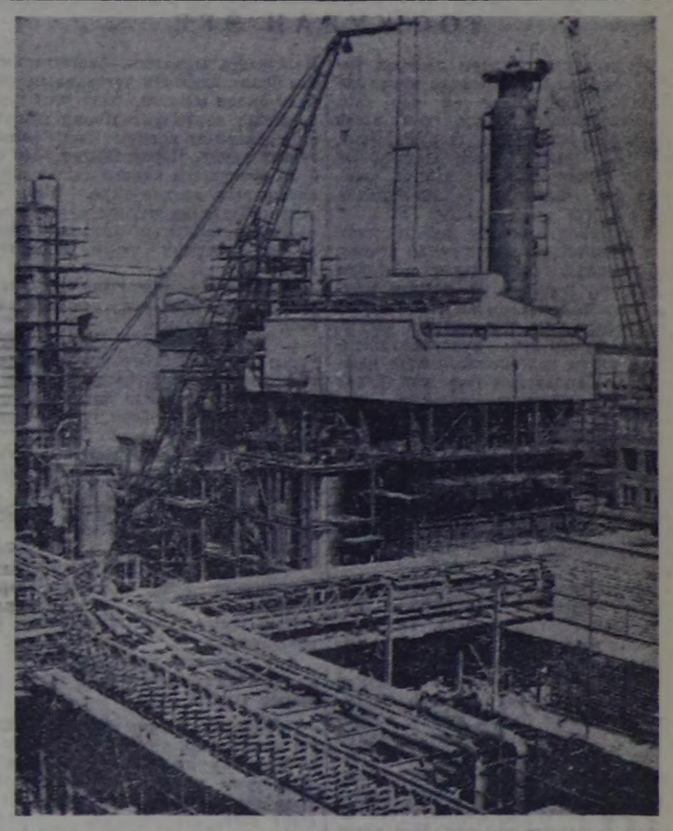

Шал хоорайда (Чөөп Словакия) химияның улуг комбинадын тудуп турар. Комбинат Чехословакияның улуг ажыл-агыйны чемишчидилгебиле хандырар болгаш химия продукциязының өске-даа он-он хевирлерин будүрүп үндүрер апаар. Будүрүлгениң чиг эдп—совет бойдуг газы.

ЧУРУКТА: аммоний болгаш мочевина будүрер талазы-биле заводтуң тудуу.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

МАЛИ. Чоокта чаа чөөрби харлыг мали ужудукчу Уеман Бокум баштайгы ужудукчу болгаш корабльдин командири болуп. «Ил—18» самолёт-биле ужудуучкунну мали күрүнениң «Эр-Мали» дээр аныяк ужар чүүл компаниязының төөгүзүнде ыне баштай боттандырган. Уеман хамаату ужар чүүлдүң совет учалышелериниг үш чыл өөренген. Анаа, Малиге, Уеман Бокумуун башкылары хамаату ужар чүүлдүң Соңгу талакы эргелелиниң Ленинград ужар чүүл кезээнин бөлүүнүң командири Александр Федотов болгаш хамаату ужар чүүлдүң Азербайджан эргелелиниңден келген Александр Сазанов болуп келген болгаш болуп-даа турар.

ЧУРУКТА: баштайгы ужудукчу Уеман Бокум биле Бакудан келген Александр Сазанов.

СЭТА-ның фотохрониказы.

1967 ч. Декабрь 3.

ШЫН
3-КУ АРЫН

КЕРЭЭ-КОНТРАКТАЦИЯ

БИСТИҢ КОНСУЛЬТАЦИЯБЫС

Юбилейлиг чылда Тываның ажыл-ишчилери кодээ ажыл-агый продуктуларын болгаш оон чиг-зиин будүрериниг база күрүнеге саларынга чамдык өөрүнчүг түнелдерни чедип алган. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлери кодээ ажыл-агый продуктуларын будүрүп үндүрерин көвүдедир, оон шынарын экижидер, колхозтарның, совхозтарның, белеткел организацияларының аразында харылзаалырын быжыглаар соруглганы салып, бо ажылды керээ-контрактация ёзугаар шынгыы чорударын айыткан.

Керээ-контрактация ажыл-агыйларның экономиказын быжыглаарынга чоннуг материалдыг чаагай чоруун экижидеринге чугула документилериниң бирээзи болур. Совлгу чылларда бистиң республикага чер болгаш мал ажылларының продуктуларын будүрер болгаш салар талазы-биле күрүнениң чагыт-планнарын чедиишкиниг күүседип турар ажыл-агыйлар көвүдээн.

1968 чылда керээ-контрактация чарарынга холбаштыр амгы күштүг болуп турар негелделерниң чамдык түүлдерин эде көргеп. Ажыл-агыйлар белеткел организациялары-биле керээге мал болгаш чер ажылының продуктуларын чангыс черге ниитилештир көруп турган болза, 1968 чылдан эгелээш, чарар керээ-контрактацияларны продуктулар аайы-биле түс-түс ангылап чарар чурумну доктаатkан. Ол чорук план-чагыгны күүседирин болгаш оон күүседезин хынаарын тодаратkан болгаш ол ажыл дээш белеткел организациялары база харылсалгалыг болурун көргеп. Бо негелде хамаарышкан айтырыгларны дүргеп. ий-шаанда шиитпирлээринге эптиг болур. Чижээ, тараа культураларын ассортимент аайы-биле аңгы-аңгы керээге биижээн турар. Садыг организациялары бодунга херек кодээ ажыл-агый продуктуларын түскай байдал ёзугаар үүрмектеп садар садыг четкилериниг чедир керээни чарган туруп болур.

Керээ-контрактация улуг ажыл-агыйын хөгжүдериниг, күрүнениң планныг продуктуларын садып алырынган аңгыда, продукциияны планнан ажыр садып алырын хандырар. Ам күштүг болуп турар керээ-контрактацияның негелделеринге 1968 чылдан эгелеп керээнин күүселдезинин дугайында хыналданы күштелдиреринин, белеткел организацияларының болгаш колхоз, совхозтарның дүжаап турар база хүлээп ап турар продуктуларының шынары дээш харыысалгазын бедидериниң эң чугулазын барымдаалаш, чамдык пунктуларга чаартылгаларны киирген. Чижээ: 3-ну пунитуга, белеткел организациялары ажыл-агыйлар-биле керээ чарарда күрүне планың барымдаалаар болгаш продуктулар садып алырда, керээ-контрактацияны барымдаалаар, а плангдан ажыр продуктулар садып алырда, улуг ажыл-агыйының хереглелин долузу-биле хандырарынга дүүштүр чорудар.

6-гы пунитуга, белеткел организациялары колхоз, совхозтар-биле керээ-контрактацияны садып алыр продуктуларның хевир аайы-биле ангылап чарарын бир чыл хүүсаалыг чорудар. Бир эвес кайы-даа тала ук керээни элээп каш чыл иштинде турушкуг болгаш ажыктыг деп санап турар болза, керээни 2-ден 5 чыл чедир чарар болгаш продуктуларның ассортимент аайы-биле дамылап биижээн, чыл бүрүде оон шынарын, хүүсаазын хынап дужаарын чорудар.

26-гы пунитуга, ажыл-агыйларны стандарт савалар-биле хандырар болгаш оларның санажылгазының дугайында немелде тайылбырны берген. Керээни чарып турар кайы-даа таланың харыысалгазы чугаалаан кезээнде, бир эвес дужаагаң продукция дээш ий-шаанда төлевээнде, белеткел организациялары ажыл-агыйларга мурнунда 0,01 хуу хоону төлээр турган болза, ам ону 0,1 хуу кылдыр өткен. Керээде көрүнген график ёзугаар дужаар продуктуларның хүүсаазын эрттиргенде азы шуут дужаавааңда, туруш чогу дээш 2 хуу штрафты продукциянын ассортиментизиниң аайы-биле керээде ынчаар айытынмаанда ниити түүнүн барымдаалап болгаш 0,1 хуу хоону төледир. Ол ышкаш, белеткел организациялары келген продуктуларның шынарын, хемчээлин, оларның төлевирин шын эвес кылганда, ажыл-агыйга төлеттинмээн түнге болгаш шын эвес саналаа ниити хемчээлиниг хамаарыштыр 5 хуу штрафты төлээр.

35-ки пунитуга, мал болгаш чер ажылының продуктуларының планынга керээ-контрактация ёзугаар колхоз-совхозтардан келген малдарны болгаш өске-даа продукцияны белеткел организациялары хүлээп албаанда азы хүүсаазын эрттиргенде, ынай-бээр сүргени, сөөртkени дээш 3 хуу штрафты төлээр. Ажыл-агыйлардан келген, дүрген үреличел, ынчалза-даа эки шынарлыг продукцияны белеткел организациялары ий-шаанда хүлээп албаанда, ол штрафтан аңгыда, продукцияның долу өртээ, сөөртkен шүүделин ажыл-агыйларга төлээр.

Ынчангаш керээ-контрактацияга киирген бо өскерилгелер продукцияның шынары, оон ий-шаанда дужаалдазы дээш харыысалганы бедидерин белеткел организацияларының болгаш ажыл-агыйларның удуртукчуларының кайызындан-даа шынгыы негеп турар-дыр.

М. БАДЫ-НАЗЫН,
республиканың кодээ ажыл агый продуктуларының шынар талазы-биле күрүне инспекциязының улуг инспектору.

ДАШ КЫРЫНДА ПӨШЧҮГЕШ

Рассказ

Кашпал хемчигештиң суу бодунуп чанчыл болган ырын ырлавышаан, үзүксоксаал чок холурткайнып-ла чыдар. Хемнин кадыр эриктериниң кырындан үнген чоон, чодур шивилер, боттарының адааңда шык черден үнген оът-сигенни хүн карааңдан чажырып, кумагалаан чүве дег, адыраш будуктары-биле так туттунчуп алган. Оларның девээзинин серини аажок. Дал дүште, чайгы изиг хүнүнүң кидин шонуп турар үезинде, удумзургай ол шивилер дөзүнге одагланы бердивис. Удаткан чок болганда, оттуң чалбыжы чылбаңайнып үнүп, хөөлүг кочалдың дүвүн каш чылгаан соонда-ла, чаагай чыттыг сарыг шай ажа дывылап үндү.

Эртенги одарның сөөлүнде аъштанып-чемненип алгаш, аннаашкындан көрген, билген чүүлдеривисти чугаалажып, кежээки аннаашкынның планын дугуржуп олур бис.

Ол-ла чугаа кадында, Хертек Амырбитович хедевисте дагже көргеш, кайгаанындан мырыңай алгырыпты:

— Ой, дөө ол, көрүнерем!

Бистер ону аң көрүп каан-дыр деп бодадывыс.

— Чүү болду? —деп, дааш апкаш халып чоруй баар аң мырыңай чанывыста турган чүве дег, Ак-оол сымыраны аарак айтырды:

— Дөө ол даш кырында пөшчүгештп магадап олур мен ийин—дээш, Хертек Амырбитович серте чок каттырды.

Таптыг-ла өг дег кара хаяның мырыңай час-тейнинин кырында бичии пөшчүгеш, чаражы кончуг апарган, бодунуп шак ындыг берге черден канчап үнүп келгенинге чоргаарланып, көөргеттиниптаа турган ышкаш, чымчак салгынга чүлгүүштелчек будуктарын харбаннадып каап тур.

— Оон пөш үнүп келир деп кижи бүзүрээр-даа арга чок! Көңгүс кылаң даш кыры ышкажыл.

— Че, кайынам оолдар!— деп, Чамзы бүзүреведи. — Ким-бир кижи ону бо аргадан кескеш, ол хая кырынга аппарып, анаа-ла кадап каан-дыр. Оон башка көрзүн чок даш кырындан пөш хамаан чок, сиген-даа үнмес.

— Шынап-ла оон канчап үнүп келир боор?

— Улус аппарып кадап каан чадап чок тур.

Бараанын көөрге, холдарын бисче чаңгып турар, дириг чүве дег, пөшчүгеш. Бүзүреп көөрү-биле хаяга чеде бердивис.

Чок, ким-даа аппарып кадап кагбаан, даш кырындан боду үнүп келген пөшчүгеш-тир! Ооң дазылдары хаяның шаараш чарык тиглерин куду узап баткаш, чеминш бээр ие-чернин хөрзүнүнге ханылап кире берген. Ам аңаа хат-шуурган-даа коргунчуг эвес. Бойдуста амыдырал, черле болдунар арга чок кылдыр кижиге сагындырар ындыг байдалга безин боттанып турар. Амыдырал деп чүве ол-дур! Ол кайда-даа, кандыг-даа хевир-биле боттанып, мандып турар.

— Бо пөшчүгеш моон канчап үнүп келген дээр силер!—деп чугаалажы бердивис.

— Мында кижи билип чадаар чүү боор—деп, Ак-оол харыылады. — Хамыкла ыяштарны куштар, аннар, хат-салгын тарып турар чүве болбазыкпе. Манаа кээрген тоорук эккеп хөөп кааш, уттупкан-дыр. Ооң үрүңү чазылгаш, бо пөшчүгеш үнүп келгени ол-дур.

Даш кырында чараш пөшчүгеш, амыдыралга өөрүп байырлаан чүве дег, бичии будуктарын саглаанадыр чайганыпла турар.

К. АРАКЧАА.

И Й И Ш Ү Л Ү К

I. КӨПЕЕК

Хар-даа чагбас чыл-дыр,
Кара кыш болур боор.
Халактарым садыпкаштын
Конфет садып чиир-дир.
Дагта таакпас хөлгезин
Тас-оол ынчаар садыпкан.

Көпеектер төнген,
Хөвең дег хар чаапкан.

II. КАДАГА

Очур ойнап каапкан.
Оналгазын уттупкан.
Кадагалаан кижи боор,
Карак ажыт чыпкан.

Эки көрген башкызы,
Эмчи чалап экелген.
Шарыыр-эмчи шинчилирге
Чалгаа ларыг болган.

Анатолий ДОПЧАА,
Барыын-Хемчик районнуң
Доң-Терезин школазының
башкызы.

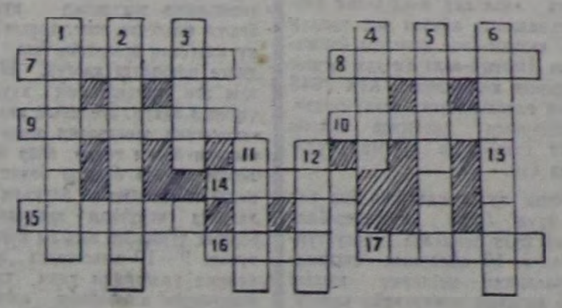

ДООРА ДУРГААР

7. Ужудучу-космонавт, «Восход» порабльдиң командири, Совет Эвилелиниң ийи дашкыр Маадыры.
8. Совет Эвилелиниде ийиги улуг ортулук.
9. Барыын Европада күрүне ады.
10. ССРЭ-ниң найысылалы.
14. Космонавт шттың шола ады.
15. Спорт мастери, Ленинградтың «Труд» командазының кежигүнү, хөл шыдыраачы.
16. Делегейниң хөл шыдыраа гроссмейстери, чех шыдыраачы.
17. Сибирьде эң улуг хөл.

ТЫВЫҢАР

УЗУН ДУРГААР.

1. Бистиң чуртувуста В. И. Ленинниң адын эдилээн аныяктар организазилазы.
2. Казах ССР-де хоорай ады.
3. Японияның найысылалы.
4. Делегейниң хөл шыдыраа федерацилазының судузы (арбитры), ченгр шыдыраачы.
5. Японияның сонгу чүгүнде хоорай.
6. Бичө Азиада күрүне ады.
11. 1912 чылда Сонгу полюсче баштай үнген орус экспедицияның начальнигы.
12. Антарктидага 1912 чылда четкен англан экспедицияның начальнигы.
13. Литов ССР-де хем ады.

Кроссвордту тургускан
М. СЮРЮН-ООЛ,
Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозу.

Күчүлүг лесовоз

ССРЭ-ниң Улуг ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делегелгезиниң толчугештеринде биргээнде онза машина көстүп келген. Ол—бодунуп кожун боду чүктеп алгаш чоруур «ЗИЛ-157КД» деп автомобиль. Ажылдаар черниге чедип келгеш, кожун дүжүре тыртып алыр, оон ыяжын түдүрүп ап эгелээр. Оң ыяш сөөртүр автопоезд рейс сайында-ла 16 кубометр чудук ийиккө будуктуг ыяшты сөөртүр, ийи лебёдкалыг.

Октябрь революциязы аттыг машиналар бүдүрер заводка кылган. Урала иженеп көрген автопоезд-лесовозтар ак черже ыяш үндүрериге болгаш ону салдадыр хемнерге чедиредге солуттуунхаас эт болган.

Бо чыл эргижирооже ол завод он-он мыдыг машиналарны бүдүрер.

Кыргыс Тоглакаевич ЧҮЛДҮМ

1967 чылдың декабрь 1-де аяан хүлээлгезин күүседип чораан, милициниң Бай-Тайга район киидизиниң начальнигы, милиция подполковнигы Кыргыс Тоглакаевич ЧҮЛДҮМ созал-оңнакка таварышкан иезээн.

Эң Чүлдүм 1923 чылда Тыва АССР-ниң Улуг-Хем районунуң Арыг-Узуу деп черге төрүттүнген, ядыы дараттың ог-бүлелиниге өзүп, ак-сеткилдиг күш-ажылчы амыдыралды чуртаан эртken.

1944 чылдан бээр милиция органнарынга ажылдавышаан, ол аңаа шагдаалан шагдаанның район киидизиниң удурткучузунга чедир депшээн. Төрээн чуртун мурнунга аъдар-хавыязы дээш Кызыл сылдыс орден-биле болгаш медальдар-биле шаңнаткан. Тыва АССР-ниң лайынчы болгаш күш-ажылчы хүндүткелиң дептеринге кирер бижиттken, ажылчы чоннар депутаттарының районнуң Советиниң депутадынга соңгуткан.

Коммунист эң Чүлдүм бодунуң бүтүн күжүн болгаш эртем-биилинге даанырган ажылынга берип, сагыш-човаңгыр аш болуп келген.

К. Т. Чүлдүмнүң дугайынга чырыткылыг мураскаал бистиң чүрээтериивиске кезээде чурттаар.

Бөлүк эштери.

ЧОГУМ-НА КИЖИ-ДИР СЕН, ИДЕГЕЛ

ТООЖУДАН ЭГЕ

Мурнувуста оруктун даштыг, кадыр черлери арткынындан чүгле козурадыр чортарынга өй чор бис. Ыңайлаавывыс тудум, хем иштн кызаалап, азиминерлиг, хорумнарлыг, хөй-көй ушкан озаң ыяштарлыг бедик сыннар ийи талазыстан чыырып кел чыдыр. Таңды-Уулдан Улуг-Хемче агыл киргеи шапкын даг хемининң бажында хөй-көй даштыг кежиглерни катап-катап кежип, ыр-шоорлуг, каткы-хөглүг чоруп орувуста, кара-ногаан эзимге шугладып алган, чүгле шыпшык бажында шоолуг эвес чер тазарып чыдар, бедик, кадыр арт, хүнзедир иштнбиле чоруп келгеннивис, ымаа кашпалдың бажын дүй туруткан, бисче ширинги кончуг көрүп келди.

Арт аксынга чедир Надеждаиың тывалап чугаалаан кылыр чазыгларын эдип, шын чугаалаарынга шөнеп өөредип, дугурушкаңывыс ёзугаар, баштайгы «кичээлди» эгеледи. Ол моөң билир каш орус сөстерииин дыңнап, чамдык үнеринп, сөстерии шын адаалып өөредип чорду.

Артты ажар мурнунда эзердериин колуп, чиримии дыңыпкаш, хөндүргелей тыртып кагдым. Аът дөштү өрү чүктүүрге, эзер аткаар сывырлып келгы дег. Арттың аар-ийиндө аяк иштиидеи сыстып баткан дамырактар шулуртайндыр ырлажып, чаржып бадып чыдар. Улуг-Хемче киргеи хемчигештиң үнгеи дөзү бо-ла болгай. Надежда кашпагай аъды-биле моөң мурнумга кирип алган, дөштү өрү кавирелдир үүктүпүшаан, бодунуң дыңыпга аимии чаңгыландыр ырлап чор. Мен чүгле оон дугайын бодап чордум.

«Дыка-ла эрес уруг-дур бо. Сагыш-сеткилиинң буянныг-чаагайны кандыг дээр. Арат чонга эң херектир дуганы чедирер дээш бүгү назынында эмчи болуруи ыяк бодап алган. Моөң үезии чамдык уругдар, эртем-биилиглиг-даа болза. Идегел—Надя дег чаагай сеткилдиг эвес болдур ийин. Кыйбын-сыйбын, чүвени эки угаап билбес уруглар чылыг бажыңындан кайын үнер, ынчаарын хинчек кылдыр бодаар ийнеи. Идегел, Идегел, сен ындыг эвес сен! Сен дээрге чогум-на кижи-дир сен! Ындыг кижи-биле ог-бүле тударыг—аас-кежик. Ындыг кижи дангыраанга ыяшчы болуруу чугаанныг чок. Дүргеи-не саиаа киирип, хөделээ дээре-дир. Ынчаннмас болзумза, озалдап каар мен. Ынакшаавыныы сеңээ сөглээр мен. Идегел, ыиап-ла сөглээр мен!».

Артты орту кииир үнүп орувуста, Надежда айтырды:

—Миша, сен чүү бодап чоруур? Уругнуң хевертеи салган айтырыынга харыы бээринге бергедей хөна бердим. Бир-ле болза, чүү бодап чоруурумну, эргим кыстың айтырыын ажылаааш, дидими-биле чугаалап бээр, бир-ле болза, эгеииичел чаным-биле өөдеиир харыы бербейн, ыыт чок эрттирип каар ужурга таваржып келген ындыг мен.

— Идегел биле Миша өөнүктерни бодап чордум—деп, арай дидим эвес харыы бердим.

— Канчаар бодаан, Миша?—дижир.

— Чок, ынаа-ла — деп кагдым.

Надя-биле салым-чолду холбаштырар дугайы чаа-ла бодап чораан бодалдарым сөглеттинмес. Ынчаарыкже сөглээрии дагын-дагын ораладжып чор мен.

«Дем чаа-ла. Хөлдүг-Хемиин кыдаң суурга сыядап алгаш. Идегел-ле, Ужарлыг хеминиң оң талазын — оюк-дилик дазырзарыыг, козургай даштыг хөвүвү—куду шошкудун бадып ор бис. Орук бисти улуг, бичө ийи ак өстүг аалга киирип келди.

— Миша, бо аалда бир өгге кирер бе? Бо—бистиң баштай көрген аалдыр—деп Надя диледи. — Бо аал улузу-биле бис өөнүк, тала боор чадавас бодаар—дидир.

Улуг өгнүң чанында бөгларашка чортуп келириивиске, ээлери, бистиң келириивисти маиаан-даа чүве дег, дашкаар шерген үнүп келдилер. Оон ар ээзи, чолдаксымаар ашак кижи, бисче дүргеии кончуг кылаштап келгеш. Надежданың аъдын бөгларашка бөглап кагды. Эолдек кижи бисти өгже чалап киирип келген. Таныжа көрииивиске, келген өөвүс—суму чагыртазының эктивчизи, нам кежигүнү, арбан даргазы, сумунуң шүүдүнүн дажыглап турар Сергеленмей деп кижиниң; бичии өг — оон оглу, арево үүрүнүң даргазы Долаан-оолдуң өө болган.

Бистиң кайын, кандыг албаннажыл үжурунда келгеиниивисти Сергеленмей эптиг-эвилеи кончуг айтырды. Бистер бо сумуга школа биле эмнелге черинин ажылын хүлээп алган. бирээвис башкы, бирээвис — эмчи мындыг улус бис деп чүвеии чугаалажырывыска:

— Йоо, экизии але: башкы-биле эмчи кады келген—деп, Сергеленмейниң кадайы утбай сеткил ханыи чугаалады. — Чогум-на аалчылар келген-дир, Ужурлугбай.

— Ийет, аан, Шуутаарбай, амыраан чөп-дур бис—деп, Сергеленмей улаштыра каапты.

— Мындыг аныяида бүдүп суму чонунга ачы-дузаамны чедирер дээш келген, буянныг-ла уруглар-дыр бо —деп, утбай тамбыралай каапты.

Аажок чугаакыр, дессес кижи болбайнаан, бо утбай деп, дораан билдим.

— Келген эргим аалчылар-биле бо кижиге чүве чугаалаштырбас чиктиг-ле улус чур бо: аваи биле ачам—деп. Долаан-оол хыйланды.— Ужурлугбай, Шуутаарбай дишкеп.

— Чон ха-дунмаиың тыпназы бар ийикпе: бир-ле кижиии шоолаай шаан аар. Сеиа Сарыгбай деп шоолап алган чорбадылар бе, оол—дээш, чугаакыр утбай оглувуи чугаазын үзе кирдп.

— Мындыг сеи ийин авай: кижээ чүве чугаалатпас —деп, Долаан-оол хыйланмышаан олур.

Иешкилериии мурнуи быыаажып чугаалажырын дыңнаап, Надежда хүлүмзуруп кагды.

— Бо аалдың улуг улузу шупту шооланыг улус тур силер аа? —деп чугаа эредим.

Мээң айтырымымы Долаан-оол мурнап харылады:

— Ачамны Ужурлугбай, аваимны— Шуутаарбай деп шоолаалар болгай. Оон вадыма меңээ база «сагыл четиртпишке» чоп эвесне бо. Ужарлыг улузу—дээш, тадыладыр каттырылады.—Кижи шоолаларда амыр-ла чон. Ачамны Ужурлугбай деп шоолаан ужуру мындыг: хурал-судлазга даады-ла чүве чугаалаар, ол чугаазында «ужурлуг» деп сөстү үргүлчү сөглээр. Аваимны — чугаакыр боорга шоолаваи. Шупгувус чугаакыр чаныыг улуг бис, бужурганмайн көрүдер, эргим аалчылар. Бо аал ишти ниитивис-биле Шуутаарбайлар деп шоолаттаи мындыг улуг бис—дидир.

Надеждаиың тыва дылды эки билирии чаа черге келгеш ужураштаи баштайгы таныштары аажок изиттаап.

— Ол-ла болгай. Мырыиай арыг тывалаар эмчи-дир—дээш, кадайын Долаан-оол эмчи-биле таныштырды:

— Бо орар уруг—моөң кадайымдыр, эмчи. Ады Долаанмаа. Сизерни маиаи орар, ишти-сааттыг кижи боор.

Бирээзи ынча дээрге, бижиирээн чүве дег, ыыт чок ортаи Долаанмаа шат-ла олур. Ишти улгадып, божуур чоокшулаан кижи болду.

— Долаанмааны мен божудар, силер удавас олчалыг боор—деп, эмчи өөрүп олур.

Аалчылары бистерге Сергеленмейлер сагыш-човап, тывааларыиың чаңчылын ёзугаар хүндүткеп эгеледи-лер. Шуутаарбай утбай дөрде арыг ширтек кырынга мырынай чаа сыраан бичии кылын ширтек, ооң кырынга чаа хуудус, дүктеи кыягаи садыг ооргаиы, арыг ак хаптыг сыртык салгаш, эмчизин дыштанып чыт дээш дилеп бээрге, чортаараанып, магадап, өөрүп ордум.

Надежда хүндүткелдиг дөжеи кырынга ол дээрезиидө чытпаза-даа, олурар ужурга албадаткаи. Долаан-оол семис хураганыы ша-даа четпейн дөгере каапкаи. Өг чанында дүжүп турувуста-ла даштыга одагга тип турган «шиме» арагазын безин бисче суиган.

Сертеленмей адашкылар школа, эмнелгеиин тудуг, септелгезиниң байдалын тайылбырлай шаап берди.

— Улуг ышкооланы, аки эмчи черии суму чону чаңгыс-ла ныжын, чаңгыс-ла чайын, күрүнеден тынчаңгыс көпеек-даа чокка тудуп алган—деп, Ужурлугбай чугаалады.— Ол дээрге амыр эвес ажыл болур ужуруг деп, баштай-ла билип турдувус. Ышкооланыг, эмчи черлиг болур ужурлуг бис дишкеш, чоп дап бээрге, чүү-даа эвес-тир.

— Бо ажылга аныяктар ниржип турда амыр чүве дивес силер бе — деп Долаан-оол мындыг.— Эмчи черииин бажың-балгадын тутка чудуктарыи арево кежигүннери болгаш аныяк өскеи кескеи болдубу. Эмчи черии база аныяктар тутка.

— Кончуг эки болган-дыр, эш үүр даргазы — деп, Надежда чугаалады.— Аныяктарга четтирдим.

— Ийе, силериң эмчи черии аныяктарның ачызы-биле тутка —деп, арево үүрүнүң даргазы чоргаарланган сетkил-биле бадыткаи чугаалады.— Мактанган-даа канчаар, аныяк өскенни эки-ле эвилелдедим. Мен бодум үш кижиниң кезии, суурга чедирер ыяжын күүсет ыыдым. «Дарга кижи аскы-биле ажыл будурбес, хол-биле тудуп кылыр» деп бодап келгей мен. Аревэчилерии база угаадып, сурган турдум. Эш-даа ыыткыр үнү-биле кезек кадыы шаалаарыг чугаалай каапкаи, менче бодунуң улуг, сарыгламаар карактары-биле көрүп алган, эң диштериниң удургуларын көзүлүр, аскын шала ажыдып алган ор.

— Шынап-ла эрес болган-дыр силер, акый — деп мактадым.

— Чүгле суртаал салып каарга ажыл кайын бүвер — дей-дир.— Ындыг даргаиы чоп бактаар

Аскы-биле хувусканалчы
Адыргакты өттүнгээли.
Ажыл-ишке шалыг дириир
Адывысты ышкынмаалы.

Бо-дур, бистиң аныяктарның ыры. .

— Эмчи кызым, сээң-биле бичии хөөрежип ап көрейн — деп, Сергеленмей кадайы диледи.— Адың ким деп кижи сеи, аваң ачаң кайдал, уруум?

Бирээзи ады, фамилиязын, тыважыды адазар адын адап, ада, иеиииең кайда чурттап турарын чугаалап бертеи.

Эмчиниң адын утбай каш катап аза-муна катаптады:

— Надээшта, Надээшта. Тывалап Идегел. Идегел — Надээшта. Шынап-ла сумувус чонунуң идегели сеи-тир сеи, уруум — деп, утбай чугаалаиимышаан олур.— Чогум-на бүяиныг кижиниң ады-дыр: Надээшта — Идегел.

— Долаанмаанын хырында ап чоруур телү кыс болур болза, Надээшта — Идегел деп адап аамынар шиңме — деп, Долаан-оол баштактаның кагды.

— Кончуг өөрүнчүг-дүр. Эш Долаан-оол, эш Долаанмаа — деп Надя мындыг.

Долаанмаанын арыы кызыл каап орду.

— Силериң шола эвес, аиаа ат кымыл, утбай?—деп Надя айтырды.

—Херел деп кижи мен, уруум.

— Кончуг чараш ат-тыр.

— Сээң адыңга кайын чедер, уруум. Уттуидуруп бар чыдар атдыр ийии. Шуутаарбай дижирге, нат-ла атсыиып калдым. Надээшта, Надээшта. Ырак черге барып ажылда дээрге мунгаравадың бе, кызыл?—деп айтыра-дыр.

— Чок, утбам — деп бирээзи харыылады. — Бодум келгеи-дир Ужарлыгга эмчи болур мен, чорудуп көөр силер бе? деп дилээи-дир.

Ынча дээш, Надежда менче көрө каапкаи:

— Шынап-шынап — деп онзалап бадыткады.

Шуутаарбай утбай бистиң орус аттарывысты адап, дорталадып ап ор: «Надээшта, Мыкылаай».

Авазының бистеи бир-ле чүве айтырыксаан хөөнүн Долаан-оол эвдевейн, чугаалап үнүп:

— Бодаарымга башкы-биле эмчиден бир чүве айтырар дээш, авам дидиимейн олур ышкаш. Эмчок-даа болуруи чадавас, ынчаныыже айтырын көрейн дээш — бисче көргүлеидир.

— Силер чүвү айтырар, чугаалаар-ла — деп, Надежда мындыг.

— Башкывыи эргими Идегел эмчи ирги бе?—деп бирээзи айтырыпты.

— Ой, авчыын ай бо оолдун—дээш Шуутаарбай утбай белиңиегиледи.

Надежда, ча чүү дээр сеи дээп ышкаш, менче хүлүмзүруй аарак, чымчак көре-дир.

— Чок — деп чаңгыс сөс-биле харыылады.

— Башкыныи эргими эвес мен, аиаа өөнүү мен — деп, Надежда немеи кагды.

Чаа черге келгеш, бир хүтаар ужурашкан таймыштарывыска эки хүлээп алышкыны дээш өөрүп четтиргеиивисти илереткеш, Ужарлыг сууру —Ак-Талче бадыпгарынга бедеткеи бердивис. Ынчалза-да Шуутаарбайлар бистеи салыр хөөи чок болдувас.

— Суурга орай, дүнеледир чедер апаар силер. Аиаа баярласкалчы орун-дөжээнер-даа чок. Боттарыңарда бар бе?—деп утбай мындыг. — Бөгүи суур киргеш келдим — дейдир.— Эмчиниң оруну белеи, школа бызаңчызы Домбуужук ирей чаваи каза чорду. Башкыныи орувун чазап эгелеп турганы кай.

Утбайның айтырыкта харыы кылдыр Надежда чугаалады:

— Менде ам дөжек чок. Соонда эмчи чүгү-биле кээр.

Менде эштир чоорган, ак чооргандан ынай дөжек херексели чогун билиидим. Бистиң харыывысты дыңнаааш, Херел утбай биле Долаанмаа биске чаа хуудустар белеекке бээр дижи бергеииер. Албас бис, ажырбас хээриивиске-даа дыиыаар хөөи чок болдулар. Оиу билгеш, хуудусту албас болза хоржок, өөнүктер эпчок бодаар деп, Надежданы бүзүреттим. Хуудустар чедиржип Долаан-оол база сууг киреп деп барган. Чаңгыс аай эртеи бистиң чедиржип каай аан, карөңгылай бергеиде каиа шүүдеп турар хээп, ийи өгге ийи тарай хондувус.

Чаа шүлүктер

Чаңгыс чораан черии утпайн
Чаныган аът чаиа маннаар.
Эзремчигей четкиди дег,
Эртеи оруум сактып боор мен.
Чазып-теиип, азып болур.
Шаптараазын чүү-даа турду.
Сөрүлгамче, чүткүлүмче
Чоиум өрүү — согун болду.

Аяс тургаш булут тыртып,
Чаъстап келир хүиер турар.
Аяк-сава кангыладып,
Чаңчаттынар шактар турар.
Агаар-бойдус хамаан эвес,
Хүиүп-даа бол, кылыктаизыи.
Амырактың ындыг бооруи
Бүзээр туржук — оштавас мен.

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

• • •

Барыын-Хемчик районнуң Аксы-Бардык ортумак школазының сүлделиг таңнагы читкенин барымдаалаш, ону күш чок деп санаар.

Тыва АССР-ниң Хөй-ниитиниң корум-чурум кангалалының министерствозу, СЭКП-ниң Бай-Тайга райкому болгаи райкүүском районнуң шагаа киидизиниң начальнигы, шагаанын подполковнигы

Кыргыс Тоглакаевич
ЧҮЛДҮМНҮҢ

озал-оңнакка таварышкаш алекке моөзээи-биле холбаштыр моөзээи кижиниң ог-бүдезиниге болгаш доргул-горелиниге ханы кажыдалын илергейдеп тур.

КИНО

ДЕКАБРЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Тимур болгаш ооң командазы» 10, «Пароль херек чок» (1-ги, 2-ги сериялары) 12, 3, 6, 9.15 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сампо» 10.30, 12.30, «Кавказка туттурубчу» 2.30, 4.30, «Даймы болгаш тайбың» (3-ку сериязы) 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг-чуруктар 9.40, «Күчүлүг сорунтуглар» (1-ги, 2-ги сериялары) 11, 2.10, 5.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Казан Голета дугайында бодала» 3, «Фантомас», «Фантомас холээи үнгеи» (2 серия катай) 5, 8.30 шактарда.

ДЕКАБРЬ 4-ТЕ.

«НАЙЫРАЛ»: «Хоочун чурттакчы» 10, «Пароль херек чок» (1-ги, 2-ги сериязы) 12, 3, 6, 9.15 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Марианна» 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Күрүнеиин кеминг херек үүлгедикчизи» 9.40, «Күчүлүг сорунтуглар» (2 сериязы катай) 11.20, 2.25, 5.30, 9 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кавказка туттурукчу» 10, 11.50, «Фантомас», «Фантомас холээи үнгеи» (2 сериязы катай) 1.30, 5, 8.30 шактарда.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

Редакциянын адрези: Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи аимыдырал киидизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киидизиниң 37-13, колээ ажыл-агый киидизиниң 21-47, улеттүр киидизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш колээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш аимыдырал киидистериниң 21-27, иштики информация киидизиниң 20-60, бухгалтериниың 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаида 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда алды катал үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Совудунуиың чаныыза шырааза эргелелиниң типографизазы. (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—01382.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. ДЕКАБРЬ 5 ВТОРНИК № 285 (6921).

Өртээ 2 көп.

БӨГҮН — СОВЕТ КОНСТИТУЦИЯНЫҢ ХҮНҮ

Чыл планы күүсединнген

Кызылдың хлеб заводунуң коллективиниң юбилейлиг чылдың баштайгы хүнеринден эгелээш, алган социалистиг хүлээлгелерин күүседирбиле чүткүлдүг ажылдап, Совет Конституциязының хүнүнге чедир чыл планын күүседипкен, тодаргайлаарга. 2323 муң рубльдиң продукциязын бүдүргеи.

Завод он бир айлар дургузунда пландан дашкаар 181 муң рубльдиң продукциязын, а хлеб-булка кылыгларын даалгадан ажыр 1121 тонналы бүдүргеи.

Заводтуң пехтеринден Ф. Петухова удуртқан хлеб быжырар цех мурнакчы болуп, он бир айлар дургузунда планга кордунгенинден 950 тонна хлебти ажыр быжырганнар.

Заводтуң мурнакчыларының саны хүн келген тудум озуп турар. Заводтуң ажылчыннары У. Полухинина, Е. Зарубина, А. Онатка, Е. Холушева болгаш өскелер-даа оларга хамаржыр.

Бистиң чурттуң үлетпүрүнүң болгаш кодээ ажыл-агыйының мурнакчы коллективтериниң беш чыл планын хуусал бетинде күүседир дугайында кыйгырымын хлеб заводунуң коллективи ийи-биле деткип, беш чыл планын 1970 чылдың октябрь 10-га чедир күүседирин боттарының хуралынга шиитпирлээннер.

Амгы үеде хлеб заводунуң коллективи беш чыл планының үшкү чылының планын күүседириңче ажылдап кирипкен.

Т. ХЕРТЕК.

Аңчыларның олчазы

Тожунуң аңчылары бо чылын күрүнеге 161 муң рубльдиң өлүүн дужаар планныг. Ам 62 муң рубльдиң өлүү белеткел черлеринде киргеи. Аңчылар «чымчак алдын» тывыжын үргүлчүлеп турар. Олар 55 муң дииң дужаарын ам 59 муң кылдыр ажыр күүседткен.

Аныыр ажыл-агыйының Сыстыг-Хем улустуғ 63 муң рубльдиң өлүүн киирер тургаш, ам 42900 рубль түнүг өлүктү дужааган. Оон иштинде 40 муң дииң садарын 34800 кылдыр, азы планның барык 88 хуузун күүседип апкан.

Районда дииичилерден эң Дуганчы 733 дииңни. Чащин 500 дииннии, Эзирлеп 21 киштиг. Харааҥыгай 18 киштиг дужааган.

Полиграфистерде

Республика типографиязының линотиптиг орүүге машиналарының цегинде Р. Заворотнаяның баштаанының липотипистерниң «Тувинская правда» солуушу өрүп турар бригадазы, беш чылдың ийиги чылының планныг даалгазын хуусал бетинде күүседириңге боттарының үлүүн киришкирөр дээш, поштың бригадалар аразынга калбарган чарыжыпга киришкеш, айлар санында эки түннелдерни чедип ап турар мурнакчы бригаларның бирээзи болган.

Ол ноябрь айның бүдүрүлге онаалдазын база-ла чүс ырак ажыг хуузга күүседткеш, Совет Конституциязының хүнү — декабрь 5-ке күш-ажылчы белектиг ужуражып турар. Бригаданың кежигүннериниң ноябрьның ажыл планын 3 Герасимова — 111 хуу, Г. Боборыгина — 126 хуу, бригадир Р. Заворотная — 128 хууларга күүседткилээш, ажылшчы чоруун көргүзүп турарлар.

Мурнакчы бригаданың линотипистери амгы бо хүннерде декабрьның бүдүрүлге программазын бедик көргүзүглүг күүседткеш, чаа чылга күш-ажылчы белекти бараалгадыр дээш чүткүлдүг ажылдап кирипкеннер.

С. ТАМЧАЙ.

Пролетаржы демократия кандыг-даа буржуаз демократиядан **МИЛЛИОН КАТАП** демократчы, Совет эрге-чагырга эң демократтыг дээн буржуаз республикадан **МИЛЛИОН КАТАП** демократчы.

В. И. ЛЕНИН.

ААС-КЕЖИИН ЧАЯАП ТУРАР АЛДЫН ХООЙЛУ, УЛУГ ХООЙЛУ

Бөгүн, декабрьның 5—ССРЭ-ниң Конституциязының хүнү. Советтер чурттунуң Кол Хоойлузу болза Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле социалистиг тургузугну бүрүнү-биле тургускаш, коммунистиг ниитилелди калбаа-биле тудуп киришкен бистиң чөнүвустуң улуг тиилелгелериниң түңнели-дир. 31 чыл бурунгаар хүлээп алдынган Совет Конституция хамаатыларның демократтыг эргелерин болгаш хосталгазын чарлаан болгаш хандырган. Ол эргелерниң күштүг, дендиш дивес үндезиннерин ССРЭ-ниң хөй-ниити болгаш күрүне тургузуу, оон экономиктиг күүзүзу хандырып турар.

Совет нижилер бодунуң эрге-чагыргазының бежен чыл оюн найгамчыг чедишкиннер-биле демдеглээннер. Ам Совет Конституциязының хүнүн байырлалдыг демдеглеп турар үеде олар В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл болуур оюнга төлептиг ужуражыр дээш чаа-чаа бедиткен хүлээлгелерни алган ажылдап турарлар.

Москвачыларның база ленинградчыларның эгелээшкинин деткивишаан, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, Кызылдың электри станциязының коллективтери, Таңды районнуң колхозтары болгаш совхозтары 1968 чылдың улус ажыл-агый планын болгаш беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле инициативаны кодурүп үндүргеннер.

1966—1970 чылдарның беш чыл планын хуусаа бетинде, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 53 чыл болур хүнүнде, күүседир болгаш пландан ажыр 13 миллион киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүрер, 250—300 км дуртуг электри дамчыдылгазын ажыглалга киирер деп бедиткен хүлээлгелерни Кызылдың электри станциязының коллективи алган.

Даг-дүгү тывынчыларының хүлээлгелери бо: сорттуг даг-дүгүн бүдүрериниң беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-ге чедир күүседир. Беш чылдың төнчүзүнде комбинаттың баштайгы эзэлээниң сорттуг даг-дүгү бүдүрер талазы-биле күүзүн ийи катап улгатырар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 40 хуу бедидер, хол-биле кылыр ажылды ийи катап эвээжедир.

Таңды районнуң тараажылары болгаш малчыннары республиканың кодээ ажыл-агыйының бүгү ишчилеринге кыйгырыгны хүлээп алганнар. Беш чылды хуусаа бетинде күүседир. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурун төлептиг уткуур дээш чарышка киришпишаан, күрүнеге тараа садарының беш чыл планын мырыңай-ла 1968 чылда, сүт, дүк, эт садарын — 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир деп хүлээлге алганын оларның кыйгырыынга чугаалап турар. Оон-даа бедик хүлээлгелерни районнуң чамдык колхозтары, совхозтары, бригадалар болгаш фермалар алган. «Мемегей» совхозтуң малчыннары күрүнеге продукция садар беш чыл планын В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл болур хүнүнде күүседир деп хүлээнгеннер. Совхозтуң Алаак фермазының саанчылары инек бүрүзүнден 3000 литр чедир сүттү саап алыр дээш турмуп турарлар.

Эгеленчилерниң идепкейин Тываның чер бүрүзүнде амыл-ишчилер детпип турарлар. Бо чорук дээрге аңаа-ла аазаашкын эвес-тир. Бедиткен хүлээлгелериниң күүседезиниң баштайгы сан-чурагайлары, үлегер-чижектери амдан-на нөстүп эгелей берген.

Бо бүгү патриоттуг хөрөктер чүнү көргүзүп турарын дээрге, ажыл чонталыр чоруктан кезээ моңгеде чарылган совет кижилерге күш-ажыл чүгле амыдырап-чурттаарының эвес, маадырлыг чоруктуң өөрүшкүнүң үндезини апарган деп чүвени хөрөчилеп турар. Ону Совет Конституция доктаадып берген.

Совет эрге-чагырганың чылдарында бистиң чуртувус делегейниң эң бедик культуралыг күрүнелериниң бирээзи кылдыр хүүлган. ССРЭ эң хөй өөренимчилерлиг- эң хөй сүргүүлдарлыг чурт. Ам Совет Эвилелинде бүгү ниитиниң ортуман өөредилгезинче шилчилге чоруп турар. Ол база Совет Конституцияның ! амыдыралчы идеяларының боттаныышкыны-дыр.

Делегейде эң баштайгы социалистиг күрүне бодунуң хамаатыларының амыр-дыжының дугайында онза сагышты Октябрь революциязы тиилээнининң баштайгы хүннеринден-не салып келген. Сес шактыг ажыл хүнүн бир-ле дугаар боттандырган. ССРЭ-ге социализм тургузуушкунунуң улуг чедишкиннери делегейде эң кыска — чеди шактыг ажыл хүнүнче шилчиир арганы берген. Ам бо чыланың бүгү ажылчын. колхозчу. албан-хаакчыларны ажыл шагын кызырбайн тургаш, беш ажыл хүннүг, ийи дыштанып хүннүг неделяже шилчидерин боттандырып турар. Ол ажыл-херек декабрь айда бүрүн доостур. Оон-биле чергелештир ажылчы чоннарның, оларның ажы-төлүнүң дыштанып чөрлериниң четкизи улам калбарар. Бо дээрге чүгле социалистиг күрүнениң Конституциязы дүрүмчүдүп болур чаагай херек-тир.

Совет хамаатыларның материалдыг чаагай чоруун бедиделин Коммунистиг партия болгаш Совет чазак боттарының дээди принцини кылдыр көрүп келген. Оон тодаргай херечизи болза, ССКП ТК-ның сентябрь (1967 ч.) Пленумунуң төөгүлүг шиитпирлери болур.

Бистиң социалистиг күрүневис коммунизминиң бедиктеринче бүзүрелдиг базып орар.

Бөгүн бүгү совет хамаатылар аас-кежикти төрүп турар Алдын Хоойлунуң, Улуг хоойлунуң—ССРЭ-ниң Конституциязының хүнүн Коммунистиг партия, Совет чазак дээш улуг өөрүшкү-биле демдеглап турар. Ол болза совет нижилерниң хоойлу ёзугаар өөрүшкүзүаас-кежии, байырлалы-дыр!

ССРЭ Конституциязы делгерезин!

Совет-сирия чугаалажыышкыннар

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин биле Сирия Араб Республиканың Премьер-Министри Юсеф Зуайниин араазында чугаалажыышкыннар Бремльге үргүлчүлээн.

Найыралчы байдалга эртикен чугаалажыышкыннарга ийи таланың сонуургап турар айтырыгларын көөрү үргүлчүлээн.

(СЭТА).

«Космос-194» ужудуушкунда

Совет Эвилелинге 1967 чылдың декабрь 3-те Черниң «Космос-194» дээр кылымал спутнигин ээлчег ёзугаар салып үндүрген.

Спутникте 1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлааны программалы ёзугаар космос делгемин шинчилээрин үргүлчүлээр дээн аппаратуразын тургускан.

(СЭТА).

Н. В. Подгорныйның Финляндияже чорупканы

Финляндияның хамаарышпас догуннаанының 50 чыл оюнуң байырлалынга киржип-биле Финляндия Республиканың президентиниң Урхо Кекконенниң чалаанын ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный декабрь 3-те Москвадан Хельсинкиже чорупкан.

Эстон ССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Даргазы А. А. Мюрисеп, Ленинград хооркүүскомунуң даргазы А. А. Сизов, ССРЭ-ниң дашткы херектер министриниң орлакчызы С. П. Козырев, Совет Эвилелининиң Финляндияда элчизин А. Е. Ковалев олар база ол байырлалга киржир.

ССРЭ-ниң күрүне туктары-биле шиметтинген Ленинград вокзалынга Н. В. Подгорныйны эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, И. В. Капитонов, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Даргазының орлакчызы М. А. Яснов болгаш албанның оон-даа оске кижилери үдээн.

(СЭТА).

ШЫНАР ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

ДОНЕЦК. (СЭТА-ның хорр). Украинаның ЛКСМ 15 чыл аттыг машиналар будурер заводка беш чыл планын хуусаа бетинде күүседирип дээш чарыштыг баштай 3 дугаар механика цегиниң ажылчыннары эгелээн. Олар 1970 чыддың ноябрь 7-де беш чыл планының программазын боттандырар, будуруп үндүрер машиналарының идегелдиг болгаш үр хуусаалыг эдилеттинерин хандырар деп боттарының мурнунга тодаргай сорулганы салып алган.

Ставокчу А. П. Мандрыка чер байлактары казар дериглерни будуруп үндүрерде оларның шынарын улам бедидер деп санаалдаан. Продукцияны холук чок будурериниң дуржулгазын ол будуруге черинге ажыглап эгелей бээрге, А. П. Мандрыка кончуг эки шынарлыг продукция будурериниң мастери деп ададыр эрге дээш станокчулар шинчаашкынын баштап эгелээн. Алексей Петрович — тергиин чергениң фрезержизи. Будурүп дооскан эдинге бодунуң хууда демдээн салып казар. Ол демдекти анаа кончуг эки шынарлыг продукция будурериниң мастери деп ат тыпсыр дугайында аттестат-биле катай тывыскан.

Мандрыконың база ыдыг хүндүлүг ат алган 140 салгакчылары ам боттарының будурген эттеринге хууда харыысалгалыг ажылдап турар. Боттарының будурген эттерин техниктиг контроль кылдызынге киирбейн дужаар эргеин оларга бергеи. Кылыгларны холук чок будурериңче база муң хире станокчулар шилчээн, олар ук будурүлге черинде боттарынга улам бедик негелделиг ажылдап турар. Будурген бүгү эттериң барык үштүң ийи кезиин ам техниктиг контроль кылдызынге шуут хүлээдип берип турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Транспорттуң мурнуу № 6 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязының дыңнадыы

1967 чылдың декабрь 2-де округ соңгулда комиссиязы «Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар талазы-биле дүрүмниң 54-кү үүлүнге үндезилээш, Транспорттуң мурнуу № 6 соңгулда округунуң талазыбиле Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң депутадының кандидадынга № 2 автотранспорт будурүлгезиниң ажылчыннарының, албан-хаакчыларының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының ниити хуралындан депшиттиргеи, 1924 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү Тыва АССР-ниң кадык камгалалының министри Александр Архипович ЛЮБИМОВТУ бүрүткээн.

Чөөн-Хемчиктиң «Большевик» колхозунуң ажыл-ишчилери боттарының хостуг шактарын культурлуг эки дыштанып эртирип турар. Суурнуң херээженнериниң дыка хөйү дыштанып хүннерде ураан-шевер кылдыр аргын, сырып, даараарынга шактар. Оларның кылган чедиглери, шыгыглары бажыңнарының иштин, үргүлелап даараан, аргаан идик-хевин боттарын хаастап турар.

Колхозтуң ажыл-ишчилери Совет Конституция ёзугаар дыштанып эргеин бергенинге өөрүп четтирээнин улередип, хостуг шактарын, дыштанылга хүннерин боттарынга болгаш хөй-ниитиге ажыктыг кылдыр эртирип чаңчыкканнар.

ЧУРУКТА: колхозтуң кассири, шевер кижилерниң бирээзи Кара-Сал Домбаалаковна Опей бүңмазы, кежээки школа башкызы Кама Кара-Салды аргыларынга өөредип олурары.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

ЭҢ КЫСКА АЖЫЛЧЫН НЕДЕЛЯ

ИНТЕРВЬЮ

Василий Иванович ПОПОВТАН бистиң корреспондентивис дилээн.

— Кыска ажыл хүнүг неделяже шилчилгенин дугайын азы амгы үеде бо ажылдың кайы хире боттанганын чугаалап берип көрүнерем, Василий Иванович?

Бистиң республикавыстың үлетпүр бүдүрүлгелериниң, өскедээ адырларның ажылчыннары ёөлбей байырлалының мурнунда күш-ажылдың чаа неделязын ёзугаар ажылдай бергеннер. Ажылчыннарны беш ажыл болгаш ийи дыштанып хүнүг неделяже шилчиткени политиктиг болгаш күрүне ужур-дузалыг айтырыг. Партия болгаш чазактың бо айтырыының талазы-биле күлээп алган доктаалының күүселдези бүдүрүлгеге болгаш ажылчын бүрүзүнге кончаар-даа ажок ажыктыг болган. Чаа неделяже шилчээн коллективтерде бүдүрүлге периглериниң ажыглалы мурнукузундан экижээн, каналга болгаш орулга тургустунуп келген. Ажылчыннарга хамаарыштыр алырга оларның дыштавырынга, боттарының ниити биливип бедидериңге таарымчалыг байдал тургустунган. Бодап-даа көрүнерден, делегейге болуп турган революцияларның негелделериниң бирээзи ажыл шагын кызырары деп негелде турган-па болгай. Ынчаарга Октябрь революциязының ачызында чүгле ажыл шагы эвес, а күш-ажылдың неделязы безин кызырлыр аргалыг болган. Мону Совет Конституциязының хүнүнде чугаалап, демдеглеп каары артык эвес.

— Күш-ажылдың чаа чурумунче шилчээн соонда бүдүрүлге көргүзүглериниң деңнели кайы хире оскен ирги?

Бо айтырыгның талазы-биле чамдык деңнелгелерни болгаш түңнелдерни кылып болур. Эрткен он айларның планын республиканың бүдүрүлгелери 105,9 хуу күүседкен иймекпе, азы планнан ажыр 1 млн. 535 муң рубльдиң продукциязын бүдүргеннер. Эрткен чылдың ол үеэн-биле деңнээрге ниити продукция бүдүрүлгези 8,2 хуу оскен. Бо дээрге ниити көргүзүглер-дир. Тодаргай чижектерден ап көрөлл. Кызылдың алгы заводу чаа ажыл чурумунче шилчээш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 2 хуузе бедиткен. Бо чылдың үшкү кварталында заводтуң камналгазы кажангызындаадаа артык болган. Бо эки көргүзүглерни заводтуң ажылчыннары бүдүрүлге периглелерин беш хүн дургузунда эң бүдүрүкчүлүг ажыглаазы, неделяның арткан 2 хүнүнде профилактика септелгеби чорудуп турганы-биле чедип алган дээрэ билиингир.

Чадаанаанын болгаш Кызыл-Хавактың хөмүр-даш бүдүрүлгелери ажылчыннарын хүнүнүн-ээнай бээр соөртүп турар. Чаа чурум ёзугаар субботада улус соөртпелиндеп транспорт чарыгдалдары кызырылган болгаш сон дөрт муң ажыг рубльди камнап алганнар. Кызыл-Хавак шахтазы үш муң ажыг рубльдиң электроэнергиязын камнап алган. Бо ыяжаш чижектерни уламчылап болур. Хамык ужур бүдүрүге чорудулгазын болгаш ажылчыннарның күш-ажылын ыяп организастаарында, чепсек-херекселдерин, ниитиги курлавырларын долу ажыглаарында болур. Тустус бүдүрүлгелерде партия организациялары бо айтырыгларже кичээнгейин угландырар ужурлуглар.

— Шилчиишкин-биле чертелештир чамдык четпестер, алдагдалдар турган бе, Василий Иванович?

— Тургулаав. Беш ажыл хүнүг неделяже шилчилге дээрге, «че» диштеш, дужаал бижээш, кыла бээр ажыл эвес турган. Экономиктиг санаашкыннарны, анализтерни кап удаа кылып, бо айтырыгны быжырымчалыг шиитпирлеп алгаш, шилчээн организациялар шулуудан ажылдай бергеннер. Ынчаарга амыдырал хандырылгазының чамдык албан черлери чогуур белеткел чок болганнар. Коллектив кежигүнүпери-биле лугуржуп, солуушуп ажылдаар графиктер тургузуп тургаш, чаа неделяже бүгү бүдүрүлгелер шилчип болур. Чижээлээрге, республиканың садыг четкилери чаа байдал ёзугаар ажылдаар чурумну черле эки шилчип алганнар.

Беш ажыл хүнүг неделяже шилчээнин-биле чергелештир чоннуң культурлуг дыштанылгазын, өөредилгезин организастаар талазы-биле партия, совет, ыялгыя профсоюзтар, комсомол организациялары улуг ажылды чорудар ужурлуглар. Кол кичээнгелерни, база катап демдеглеп каайн, будурүлгеже угландырар херек. Ажылчыннарның беш хүн дургузунда ээ күжениишкинниг ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, кижиаидилге ажылын күштелдирип тургаш, кижи бүрүзүнүң будурүлге, ажылдап турар коллективиниң дээш сагып човаа чоруурун чедип алыр херек. Чажыт эвес-ле болгай. Тудуг материалды чогуудан азы ажылчыннарның кылыр ажылын чогуур уезинде тодарадып бербээнивиден чамдыкта болук ажылчыннар шак-шагы-биле аңаа турарлар. Ындыг байдал биске турбас ужурлуг. Будурүлге айтырыгларын, ээт-херекселдиң ажыглаал, септелгезин партийжи контрольга алыр херек.

— Сөөлгү айтырыг. Бүгү коллективтер кажан дөгере шилчинир ирги?

Сезонныг ажылдыг кодээ ажыл-агыйга хамаарышкан черлерни чугаалаваска, республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларының ажылдакчылары, албан организацияларының черлери декабрь 18-не чедир шилчий бээр. Бо дугайында доктаалды партия обкомунуң бюрозу, Министрлер Чөвүлели болгаш облпрофсөвүдел хүлээп алган.

УЛУГ ЭРГЕ, ЫДЫКТЫГ ХҮЛЭЭЛГЕ

КҮРҮНЕ—ОЛ ДЭЭРГЕ БИС-ТИР БИС

К. Н. ДИИГА,
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары.

Конституция. Үндезин Хоойлу. Бо сөстер совет кижи бүргүзүнге эң-не чоок болган бладингир. Чүге дээрге хостуг кижиниң чугула эргелери болган демократтыг хосталгалары ында чарлаттынган болган магадызаттынган. Улуг Октябрьдан төрүттүнген Совет күрүнениң юбилейлиг чылында Совет Конституциниң байырлалы биске эң-не улуг үнемчелиг болган тураскаадыр.

— Эрткен бо төөгүдүг үениң эң-не кескү түңнели болза, чаа үениң хостуг совет кижизиниң хевирлеттинин тургустуттугы болур, ооң маадырлыг деңнелиниң болгаш эрес-шудурту ажылчорудулгазының ачызында Октябрьның чаалап алышкынналары кампаландырган, бөстиң чүрттүвүста социализм бүрүн болган долу тиилээн, чүрт коммунизмни калбаа-биле тургузуп турар— дээн, Совет эрге-чагырганың 50 чыл ооңга тураскаткан СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң болган РСФСР-ниң Дээди Советтериниң каттыжган байырлыг хуралынга Л. И. Брежнев бодунуң иштеккеринге айыткан. Бо бүгү болза чүрттүн бүрүн эргелиг эзен—совет кижиниң угаан-бодалының, энергизының болган күш-ажылчы холдарының хереэ-дир.

Ниитилел ажыдырлының демократтыг хевирлери массаларның чогаадыкчы чорууна дегем эргелерни берген. Совет кижилер күрүнени боттары эргелеп башкарбышаан, чүрттүн ёзулуг үелери бис деп чүвени медереп билип, экономика болган культура тургузуушкунуунуң сорулгаларын шиитпирзөрүнге бүгү күжүн кирип турар.

ССРЭ Конституциязының болуптери болган ягелери совет кижилер бүгү-ле чүвениң эзэн деп кол бодалды илередип турар. Черим, ооң байлыктарым, суггу, арга-шыыты, заводтарым болган фабрикаларны, шахталарны болган рудниктерни, транспорттуг, харылзаалың бүгү хевирлерни, үлетүрүнүң болган кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлгелерни, пожмунал болган ажыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелерни, чүрттээр орал-савазың пол фондузун ажылчы чоннар күрүне органнарын болган хой-ниити организацияларын дамчыштыр эргелеп башкарын турар.

Советтер болза масса чоп-биле түдүш харылзашкал, оларның дүрүмүлгазынга болган биличиңге даянып алгап, чогум-на чоннуң адыг тура-соруун ажыдыралга боттандырып турар дең В. И. Ленин айыткан. Советтериң ийи миллион ажыг депутаттарының чартыныдан хой кезии ажылчыннар болган колхозчулар, чэрби ажыг хүүзү эртемнер, культураның, уран түүлдүң, чырыдышкынның болган надык камгалалының ажыдакчылары, бүдүрүлгелериң үдуртукчулары, инженерлер болган осте-дээ тускай эртемнигер.

Ажылчы чоннар Советтерни дамчыштыр күрүнениң ажылхеректерни эргелеп башкарырына, ажыл-агый болган культура тургузуушкунуунуң айтырыгларын шиитпирзөрүнге идепкейлии-биле киржип турар. Бо дугайын Тыва АССР-ниң ажыдыралы керек кырында бадыткан турар. Эрге-чагырганың чер-чер органнары ажылчы чоннуң калбак киржилгези-биле улуг ажылды боттандырып турар. Республиканың 3000 чыган депутаттыг бүгү Советтерниде 354 доктаалга комиссия бар. Оларның иштинде 10 кижиниң-не бирээзи Советтерде аза хой-ниитиниң кайы-бир организациязында ажыдап турар. Оң ышкаш Советтериң күүсекчи комитеттериниң ажыл-чорудулгазында хой-ниити эгелээшкин казбарган. Күүсекчи комитеттерде штаттан дашкаар кылдыстер тургустугандан бээр ыңдыг-ла үр үе эртизээн. Ам ыңдыг кылдыстер бөстиң республиканың районнар болган хоорайлар Советтериниң күүсекомнарында ажыдап турар. Кодээ, суур, хоорай болган район Советтериниң күүсекомнарының барык шуптузунда күүсекомнар дарганарының штаттан дашкаар орадакчылары бар. Районнар болган Кызыл хоорай Советтериниң аппаратларында ам барык 200 хире штаттан дашкаар инспектор болуп ишкинээр. Бо бүгү фактылар болза социалистиг демократтыг эгелерниң ёзулуг тиилелгезинин, Совет Конституциниң магадызаттынган бажытказының хереэнин-дир. Моон ушурундан совет кижилер күрүне — ол дээрге бис-тир бис. Чүрттүн бүгү ажыл-херектерни боттарывыс эргелеп турар бисе деп бедик чоргаарал-биле чугаалап турарлар.

Күрүнени башкарарынга ажылчы чонналарның калбак киржилгезин совет соңгуда системазы хандырын турар. РСФСР-ниң болган Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге база республиканың чер-чер Советтеринге бо чылдың мартта болуп эрткилээн соңгулдаларның ийы-бүрү комиссияларынга чүгле бистиң республиканга безин 23 муң чыган совет актив киришкенин чугаалаарга-ла четчир.

Совет ниитилелдиң амыдыралының чугула айтырыгларын шиитпирзөөрүнге чоннуң калбак киржилгезиниң киржин турарының база бир тода илереди болза, Советтерде соңгудуп турар депутаттарның составында соңгулдалар састында-ла доктаалга чартып турарында. Бо чылын болуп эрткен соңгулдаларга Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттарының 64 хүүзү, районнар болган хоорайлар Советтериниң депутаттарының 65 хүүзү, суур болган кодээ Советтериниң депутаттарының 66 хүүзү бир-ле дугаарында депутатка соңгуткан. Моон ышкаш республиканың Советтериниң ажыл-агый болган культура тургузуушкунуунуң херээнге чоннуң улам-на хой кезии киржин, эргелеп башкарарының школазын эртип турарлы-дыр.

Чоннуң бодунуң эрге-чагыргазы болуур Советтериниң эргелеп башкарар болган күүсекчи органнары бүгүдениң хаара тутказ. Күүсекчи комитеттериниң, оларның кылдыстериниң Советтер болган чон мурнунга, а депутаттарның соңгуткучулар мурнунга отчёт бээр дүрүмүттүгеп. 1967 чылдың баштайгы чартында республиканың чер-чер Советтериниң 80 ажыг хүүзү боттарының ажыл-чорудулгазының дугайында отчёттарны ажылчы чонналарның мурнунга берген. Амгы үеде районнар, хоорайлар, суурлар болган кодээ Советтериниң күүсекчи комитеттери Советтер мурнунга, оларның депутаттары соңгуткучулар мурнунга отчёттарын кылып турар. Соругга чүдел дизе, ыңдыг отчёттарны ажыл-херекчи ёзу-биле бедик деңнелге эрттирип, депутаттарның, соңгуткучуларның шүгүмүүлелдерин, өртектиг санал-оналдарын амыдырапга боттандырарының чугула хемчегерин организастаары болур.

«Ажылчы чонналар депутаттарының кодээ болган суур Советтериниң ажылын экижидер хуғаймында» СЭКП ТК-ның доктаалы Советтериниң бүгү звеноларының ажылын экижидериңге, оларның масса-биле харылзаазын күштелдиреринге база совет демократтыг улам ыңай көгжүдеринге чаагай салдарны берген. Ол чугула документтиниң хүлээп алгандан бээр үр болбаан. Ынчалза-даа республиканың Советтериниң дыка йөй кезии боттарының туруштарын шын тодаратказын, практиктиг ажылады улам тода шиитпирлеп турар апаргаан.

Тыва АССР-ниң чер-чер Советтери СЭКП ТК-ның доктаалын күүседир талазы-биле улуг организакчы ажылды чоруткан. Чер болганга боттуг хемчегерни ажыдап кылган амыдырапга боттандырып турар. Бо айтырыгны кодээ болган суур Советтериниң сессиязынга чугаалажып корген. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму база Министрлер Чөвүлели бо доктаалдың Бай-Тайга болган Улуг-Хем районнарында кавчаар күүсеттиниң туруарын хынаан.

Кодээ болган суур Советтериниң материал-техниктиг базазын быжыдар талазы-биле чамдык хемчегелер адыңган. Оларны эт-херекседер болган транспорт-биле хандырарының арга-дарны көрдүүп турар. Кодээ Советтериниң хой нуруузу бо чугула доктаалды күүсеттишпээн, колхозтарның болган совхозтарның экономиказын улам ыңай кодүрериңге боттарының салдарын күштелдирген. Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң айтырыгларын Советтериниң сессиязынга, күүсекомнарының пленумнарынга, өртектиг санал-оналдарын амыдырапга боттандырарының чугула хемчегерин организастаары болур.

«Ажылчы чонналар депутаттарының кодээ болган суур Советтериниң ажылын экижидер хуғаймында» СЭКП ТК-ның доктаалы Советтериниң бүгү звеноларының ажылын экижидериңге, оларның масса-биле харылзаазын күштелдиреринге база совет демократтыг улам ыңай көгжүдеринге чаагай салдарны берген. Ол чугула документтиниң хүлээп алгандан бээр үр болбаан. Ынчалза-даа республиканың Советтериниң дыка йөй кезии боттарының туруштарын шын тодаратказын, практиктиг ажылады улам тода шиитпирлеп турар апаргаан.

Тыва АССР-ниң чер-чер Советтери СЭКП ТК-ның доктаалын күүседир талазы-биле улуг организакчы ажылды чоруткан. Чер болганга боттуг хемчегерни ажыдап кылган амыдырапга боттандырып турар. Бо айтырыгны кодээ болган суур Советтериниң сессиязынга чугаалажып корген. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму база Министрлер Чөвүлели бо доктаалдың Бай-Тайга болган Улуг-Хем районнарында кавчаар күүсеттиниң туруарын хынаан.

Кодээ болган суур Советтериниң материал-техниктиг базазын быжыдар талазы-биле чамдык хемчегелер адыңган. Оларны эт-херекседер болган транспорт-биле хандырарының арга-дарны көрдүүп турар. Кодээ Советтериниң хой нуруузу бо чугула доктаалды күүсеттишпээн, колхозтарның болган совхозтарның экономиказын улам ыңай кодүрериңге боттарының салдарын күштелдирген. Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң айтырыгларын Советтериниң сессиязынга, күүсекомнарының пленумнарынга, өртектиг санал-оналдарын амыдырапга боттандырарының чугула хемчегерин организастаары болур.

Ниитилелдиң амыдыралының чугула айтырыгларын шиитпирзөөрүнге чоннуң калбак киржилгезиниң киржин турарының база бир тода илереди болза, Советтерде соңгудуп турар депутаттарның составында соңгулдалар састында-ла доктаалга чартып турарында. Бо чылын болуп эрткен соңгулдаларга Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттарының 64 хүүзү, районнар болган хоорайлар Советтериниң депутаттарының 65 хүүзү, суур болган кодээ Советтериниң депутаттарының 66 хүүзү бир-ле дугаарында депутатка соңгуткан. Моон ышкаш республиканың Советтериниң ажыл-агый болган культура тургузуушкунуунуң херээнге чоннуң улам-на хой кезии киржин, эргелеп башкарарының школазын эртип турарлы-дыр.

Чоннуң бодунуң эрге-чагыргазы болуур Советтериниң эргелеп башкарар болган күүсекчи органнары бүгүдениң хаара тутказ. Күүсекчи комитеттериниң, оларның кылдыстериниң Советтер болган чон мурнунга, а депутаттарның соңгуткучулар мурнунга отчёт бээр дүрүмүттүгеп. 1967 чылдың баштайгы чартында республиканың чер-чер Советтериниң 80 ажыг хүүзү боттарының ажыл-чорудулгазының дугайында отчёттарны ажылчы чонналарның мурнунга берген. Амгы үеде районнар, хоорайлар, суурлар болган кодээ Советтериниң күүсекчи комитеттери Советтер мурнунга, оларның депутаттары соңгуткучулар мурнунга отчёттарын кылып турар. Соругга чүдел дизе, ыңдыг отчёттарны ажыл-херекчи ёзу-биле бедик деңнелге эрттирип, депутаттарның, соңгуткучуларның шүгүмүүлелдерин, өртектиг санал-оналдарын амыдырапга боттандырарының чугула хемчегерин организастаары болур.

«Ажылчы чонналар депутаттарының кодээ болган суур Советтериниң ажылын экижидер хуғаймында» СЭКП ТК-ның доктаалы Советтериниң бүгү звеноларының ажылын экижидериңге, оларның масса-биле харылзаазын күштелдиреринге база совет демократтыг улам ыңай көгжүдеринге чаагай салдарны берген. Ол чугула документтиниң хүлээп алгандан бээр үр болбаан. Ынчалза-даа республиканың Советтериниң дыка йөй кезии боттарының туруштарын шын тодаратказын, практиктиг ажылады улам тода шиитпирлеп турар апаргаан.

Тыва АССР-ниң чер-чер Советтери СЭКП ТК-ның доктаалын күүседир талазы-биле улуг организакчы ажылды чоруткан. Чер болганга боттуг хемчегерни ажыдап кылган амыдырапга боттандырып турар. Бо айтырыгны кодээ болган суур Советтериниң сессиязынга чугаалажып корген. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму база Министрлер Чөвүлели бо доктаалдың Бай-Тайга болган Улуг-Хем районнарында кавчаар күүсеттиниң туруарын хынаан.

Кодээ болган суур Советтериниң материал-техниктиг базазын быжыдар талазы-биле чамдык хемчегелер адыңган. Оларны эт-херекседер болган транспорт-биле хандырарының арга-дарны көрдүүп турар. Кодээ Советтериниң хой нуруузу бо чугула доктаалды күүсеттишпээн, колхозтарның болган совхозтарның экономиказын улам ыңай кодүрериңге боттарының салдарын күштелдирген. Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң айтырыгларын Советтериниң сессиязынга, күүсекомнарының пленумнарынга, өртектиг санал-оналдарын амыдырапга боттандырарының чугула хемчегерин организастаары болур.

Ниитилелдиң амыдыралының чугула айтырыгларын шиитпирзөөрүнге чоннуң калбак киржилгезиниң киржин турарының база бир тода илереди болза, Советтерде соңгудуп турар депутаттарның составында соңгулдалар састында-ла доктаалга чартып турарында. Бо чылын болуп эрткен соңгулдаларга Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттарының 64 хүүзү, районнар болган хоорайлар Советтериниң депутаттарының 65 хүүзү, суур болган кодээ Советтериниң депутаттарының 66 хүүзү бир-ле дугаарында депутатка соңгуткан. Моон ышкаш республиканың Советтериниң ажыл-агый болган культура тургузуушкунуунуң херээнге чоннуң улам-на хой кезии киржин, эргелеп башкарарының школазын эртип турарлы-дыр.

Чоннуң бодунуң эрге-чагыргазы болуур Советтериниң эргелеп башкарар болган күүсекчи органнары бүгүдениң хаара тутказ. Күүсекчи комитеттериниң, оларның кылдыстериниң Советтер болган чон мурнунга, а депутаттарның соңгуткучулар мурнунга отчёт бээр дүрүмүттүгеп. 1967 чылдың баштайгы чартында республиканың чер-чер Советтериниң 80 ажыг хүүзү боттарының ажыл-чорудулгазының дугайында отчёттарны ажылчы чонналарның мурнунга берген. Амгы үеде районнар, хоорайлар, суурлар болган кодээ Советтериниң күүсекчи комитеттери Советтер мурнунга, оларның депутаттары соңгуткучулар мурнунга отчёттарын кылып турар. Соругга чүдел дизе, ыңдыг отчёттарны ажыл-херекчи ёзу-биле бедик деңнелге эрттирип, депутаттарның, соңгуткучуларның шүгүмүүлелдерин, өртектиг санал-оналдарын амыдырапга боттандырарының чугула хемчегерин организастаары болур.

«Ажылчы чонналар депутаттарының кодээ болган суур Советтериниң ажылын экижидер хуғаймында» СЭКП ТК-ның доктаалы Советтериниң бүгү звеноларының ажылын экижидериңге, оларның масса-биле харылзаазын күштелдиреринге база совет демократтыг улам ыңай көгжүдеринге чаагай салдарны берген. Ол чугула документтиниң хүлээп алгандан бээр үр болбаан. Ынчалза-даа республиканың Советтериниң дыка йөй кезии боттарының туруштарын шын тодаратказын, практиктиг ажылады улам тода шиитпирлеп турар апаргаан.

Тыва АССР-ниң чер-чер Советтери СЭКП ТК-ның доктаалын күүседир талазы-биле улуг организакчы ажылды чоруткан. Чер болганга боттуг хемчегерни ажыдап кылган амыдырапга боттандырып турар. Бо айтырыгны кодээ болган суур Советтериниң сессиязынга чугаалажып корген. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму база Министрлер Чөвүлели бо доктаалдың Бай-Тайга болган Улуг-Хем районнарында кавчаар күүсеттиниң туруарын хынаан.

Кодээ болган суур Советтериниң материал-техниктиг базазын быжыдар талазы-биле чамдык хемчегелер адыңган. Оларны эт-херекседер болган транспорт-биле хандырарының арга-дарны көрдүүп турар. Кодээ Советтериниң хой нуруузу бо чугула доктаалды күүсеттишпээн, колхозтарның болган совхозтарның экономиказын улам ыңай кодүрериңге боттарының салдарын күштелдирген. Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң айтырыгларын Советтериниң сессиязынга, күүсекомнарының пленумнарынга, өртектиг санал-оналдарын амыдырапга боттандырарының чугула хемчегерин организастаары болур.

ЫНЧАНГАШ ЧОРГААР БИС

Совет Конституциязының байырлалынга онза чоргаарадыг ужуражып турар бис. Ол бүгүдете биидингир: Совет улус Улуг Октябрьның чартык чүс чыл ооң чоокта чаа байырлал эрттиргеш, бо хүннерде коммунизим тургузуушкунуунуң күш-ажылчы ээлчээзинде ажылдап турар. Бистер—совет кижилер, делегейге коммунистиг ниитилелди тургузарының эгелекчилери бис. Ынчангаш бистиң чонувус чоргаар, оларның ажыл-ижин ондур улуг, буянныг, хостуг болган тайбың, чаагай.

Тыва АССР—Россия Федерациязының ачы-дүкпа улуг ог-бүленизинде деп эргелиг 16 Автономнуг Совет Социалистиг республикаларның бирээзи. Аныяк республиканың ажыл-ижин кижилери бүгү чүрттүн ажылагый, культура тургузуушкунарынга бүрүн эргелиг киржип турары Совет Конституциязының эң демократтыг, улусчу характерлиниң база бир бадыткалы ол. Мен ам 59 харлыг мен. 1946 чылдан бээр партия кежигүнү. Чүрттүп өрткен чылдарында тыва араттарның амыдыралынга болгулаан чаартылгаларны карааи-биле көрүп келдим. Республиканың улус будурүлгелериниң бирээзи — «Тыва кобальт» комбинадының тудушун Валерий Чалаибаевич Кунгаанын бригадазында ам элээп үеде ажылдап келдим. Коллектив чыл-бүрү дээре коргулгаларын чедип ап, мурнуку одуругда чоруп турар. Бистиң комбинатта орус, тыва, хакас, украин болган оске-дээ хой-хой национальларның талаэлекчилериниң чаңгыс сорулгалыг, найырадыг ог-буле болуп ажылдап турары дыка-ла өөрүнчүг. Шуптузуп өөрүшкүлүг, чоргаар ажылдап, чүрттүп, хой-ниити организацияларының ажылынга идепкейлиг киржип турарывыс социалистиг демократтыгның, Совет Конституциязының ачы-хавыязы болур.

Бүгү-ле чүвениң кижиге, ооң чаагай чоруунга баразалгалып, дурумчулуп турар Совет Конституция — ёзулуг-ла чоннуу. Дээди шыны, деп эргени тыпсып берген бодунуң хоойлузунга ынчангаш бистиң чонувус чоргаарланыр.

И. ШОЖУТ,
«Тыва кобальт» комбинадының ажылчыны.

ЧУРУКТА: Валерий Кунгаанын бригадазы.

УТТУНДУРБАС ААС-КЕЖИК

Сентябрьның совазу бир хүнүнде меңээ өөрүнүүл медээ келген. Колхозтуң соңгаар чоррур мурнакчыларының аразында семи база киирген, дүрген белеткенгеш, октябрь 1-де чедип кел дидир деп, бригадир чугаалаптарга, өөрээниледен билиңмес чыган апарган мен. Чүгле арыг хеп белеткеп алыр, акша-мөңгүнү халас деп дыңнаткан. Моон мурнунда Саян ажын, улуг чер көрүп чораан эвес, мээң анидырадымга улуг аас-кежик таварышканы ол-дур, артында Улуг Октябрьның алдарлыг 50 чылының байырлалының будуүзүнде. Аңаа өөрүүзёң, чүү чүвеге өөрүүр боор ышчаш.

Октябрьның 2-де Кызыл хоорайга чедип келиривиске, Шушенское тавараш, Абаканга алып чоруткун «Найырал» деп демир-оруунга олурган, Москва, Ленинград чедер деп чугаалашкан, чылган кижилер 600 ажа берген. Оларның аразында малчыннар, механизаторлар, коднэ ажыл-ажыйның тускай эртемнигелери, башкылар, эмчилер, удуртур ажылдакчылар болза кыпкарны чок дээрил. Бо дээрге Улуг Октябрьның, Совет Конституциязының ачызы-дыр.

Улуг автобустар улуг Саянны ашканындан эгелээш бүгү чүве меңээ чаа, солун апарган. Шушенскоеде В. И. Ленинниң музей бажыңын көрдүвүс. Бистиң улуг чуртувустуң чүрээ Москвага барган, барган, көрген черлериниң ат-бажын тыппас мен. Чүү-даа болза, ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелзезинге, зоопаркка. Кремльге, ында Съездилер ордузунга баргинивысты үгпас мен. Болареп чүү көрбедивис дээрил, көрбээнивисти көрген бис, кижиниң уламан - сагыжинге-д а а кирбес, кайгамчык соңгал, сайзыраңгай чүве болду. Москвеның кудумчуларын, улуг бажыңнарын, млалгыя чер адаанда кавас чараш ораанны көрге магалыза! Оны метро дээр дээ биске таныштырган. Ооң вагонунга олурупкаш, бир черден үнүп турдувус. Бир черге баргаш, сылдыстарны, айны база көрдүвүс. Оны планетарий дээр. Ындыг чүвени кым дүжеп чораан боор.

Ленинградка барывыска, Москва-биле база дөлей-ле. Аңаа эрмитажка. Ленинниң музейинге, дайын үезинде олеп солдаттарның тураскаалынга болган Ленинниң истеп-сургушкүнден чаштының турганы Разлив деп черинге чөрүдүвүс. Оон ынай-даа хөйну көрдүвүс — адап, санап четпес.

Бир эвес Октябрь революциязы, Совет Конституция чок болза, бистер ыяштан бедүүк кижилер ындыг улуг ораага — улуг чүрттүн төвүзүнге, революциялың тиилеп үнген төөгүдүг хоорайынга чедер, ыяштаар үдеттирип чорууру хуу-салым кайда боор. Маңаа келгеш, хойну эң-өөрүүлге көрген-билгенимни чугаалаар аайын тыппайн турдум.

Бо чорук меңээ уттундурбас аас-кежик болгам. Юбилейлиг чылда бодумнуң ажылын түңнели ыңдыг болган: 100 хойдан-на 99 туроган, хой бүрүүндеп 3 ке дүк. Келир чылын моон куду эвес көргүзүгну чедип алыр дээш ажылдаар мен. Аңаа кол чүве — кыштыг хүр эрттирери, чаш төлдү бүрүн камгалап алыры болур.

М. ШОЙЛАА,
Бии-Хем районнуң «Искра» колхозунуң хойжуузу.

ДЭЭДИ ШЫННЫҢ ХООЙЛУЗУ

1967 чыл — совет улустуң амыдыралынга уттундурбас чыл. Совет күрүнениң 50 харлаан. Бежен чылдың бедиинден көөрге улус өөредилгезиниң хөгжүлдезинде кайгамчык улуг чедиишкиннер чедип алдынган. ССРЭ Конституциязында совет хамаатыларының өөренир эргезин хоойлужуткан. Бистиң чүрттүвүста үш кижиниң бирээзи-ле өөредилгенин кайы-бир хевиринде хаара тутказ.

Үжен ажыг чылдар мурнунда үжүк-бижик чок чорван тыва улустуң ап көрээзи. Улуг Октябрьның ачы-салдары-биле тыва улустуң амыдыралы үндезинин-биле өскерилген: черивис чаартынган, чонувус чалгынналган. Совет Тывавыс хоорай, суур бүрүзүнде школалар бар, ында уруглар эртемнерини чажыттарын чедип ап турар. Республикавыс 166 ортумак, сес чыл, эге школаларында 49 муң хире оолдар, уруглар өөренип турар. Чүгле Чөвүн-Хемчик районда — 23 школа бар. Мээң ажыллап турарым Шеми сес чыл школазында 385 өөренекчи өөренип турар.

Школада ажыдап турар башкыларда дээди болгаш дооспаан дээди эртемнигер хөй. Ол ышкаш улус өөредилгезиниң шугумунга хөй чылдарда ажыллап келген хоочуннар база бар. Чижээ, Буулар Намзыраевич Очур-оол аныяк салгакчыларны кижизидериниң хереэнге 25 чыл бараан болганы, арга-дүрүлгелиг байлак, мурнакчы башкыларның бирээзи. 1967—68 өөредилге чылының бирги үлдүүн чедиишкиниг дооскан класстар бисте хөй. 2 «б», 3 «б», 8 «б», 6 «а» класстар бедик көргүзүг болган.

Башкы болур, уруглары эртем-билиңге өөредир улуг кежикти меңээ Совет эрге-чагырга тыпсып берген. Эртем-билиңге делгем өөрүктү кижи бүргүзүнге ажыдып турар дээди шыныңың хоойлуу — Совет Конституциязга кым-даа чоргаарланыр.

О. ШИРИНДИВИИ.
Шеми сес чыл школазының директору.

Коммунистиг тургузуушкуннуң үезинде социалистиг күрүне ёзузу сайзыраңгайжыыр болгаш демократия улам ыңай хөгжүүр.

(Улуг Октябрьның 50 чыл ооңга СЭКП ТК-ның Тезистеринден).

САННАР БОЛГАШ ФАКТЫЛАР

☆ Совет Эвилелиниң девискээри 22,4 миллион дөрбелчин километр болуп турар, ол — кургаг чериниң алдызының бир кежин-дир. ССРЭ-ниң чону — 235,5 миллион кижи.

☆ Социалистиг ниитилел — ажылчы чонналарның ниитилели, ол — найырадыг ийи аңчыдан — ажылчы ангыдан болгаш колхозчу тараачыннардан база совет интеллигенциядан тургустуттуган.

☆ Совет Эвилелиниң чонунуң 76, 39 хүүзү ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар, колхозчу тараачыннар — 23,58 хүү.

☆ 1966 чылда үлетүрге болгаш тудутка 33 миллион 860 муң ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар, коднэ ажыл-агыйга — 9 миллион 365 муң, транспортка — 7 миллион 400 муң, эртемге болгаш чырыдышкынга — 9 миллион 600 муң, надык камгалалыңга — 4 миллион 430 муң кижи ажыдап турган.

☆ 1913 чылда чүрттүн ажыл-агыйынга дээди болгаш ортумак тускай эртемниг 200 муң кижи ажыдап турган, а 1966 чылда олар 13 миллион кижи болган.

☆ ССРЭ-де кирип турар 15 авазелдешкен болгаш 20 автономнуг республикаларда 100 национальлар болгаш улустар чүрттан турар.

☆ Дээди болгаш чер-чер Советтериниң депутаттары 2 миллион ажыг кижи, оларның иштинде ажылчыннар болгаш колхозчулар — 60 хүү.

☆ ССРЭ-ниң Дээди Советиниң чедиги чыңгызына 1966 чылда 143917031 соңгулгучулар 1517 депутаттарны соңгаан. Оларның аразында ажылчыннар болгаш колхозчулар 698, а хереженнер—425 кижи.

☆ ССРЭ-ниң национал орулгазы — 200 миллиард ажыг рубль болуп турар, ооң дөрттүн үш кезии чонның материалдыг болгаш культурлуг херегелиң хандырарынга кирип турар.

☆ Аныяк үеде бистиң чүрттүн ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының күш-ажылчы неделязының үргүлчүлеп 41 шак. Ынчаарга СЭКП-ниң XXIII съездиниң шиитпирин ёзугаар ийи дыштанар хүнүүг беш хоңукчуг ажыл неделязинче шилчирип боттандырган. Ол чорук кижи бүргүзүнге, мурнунда ажылдаар черинче баар орукка чарыгдап турганы 1—2 шакты неделяда кампан бээр, а чыл дургузунда неделяда 8—10 дыштанар хүнүү база бээр.

☆ ССРЭ-де 34 миллион кижи кыраан дээш база инвалид болганы-биле пенсиялары ап турар. Оларның иштинде — колхозчу пенсионерлер — 8,9 миллион кижи.

КЫЗЫГААР ЧОК ӨӨРҮШКҮ

Улуг назылыг кижилер Октябрь революциязының мурнунда чүрттап чораан, арат кижиге хостуг хоойлу — Конституция деп чүвени билбес чорбувус. Ам бо хүнүү чүге деңзээри?

ССРЭ-ниң Конституциязының хүнү ам бүгү улустуң хостуг эрге-шөлээзиниң улуг байырлалы апаргаан, ооң алдын херелиниң адаанда арат кижи аас-кежиктиг-даа, өөрүшкүүдээ кызыгаар чок.

Революция мурнунгаты Тываның чоңу иштики болгаш дашгыкы дарлалдың кадыг-дошкуп каргыс хоойлузунуң адаанга чоюлаң корүп чораан. Бодап көрүнер даан: кижизиг амыдыраар хээш, анаа удурланган 60 маадырларның 40-иниң базыын кезип шаажылаан. Оюнар сумузу арат өскүс-ооллу хаан хоойлузунга удурланган дээш, холдарын соокка доңурган, чолдайты кезип каан. Чүгле бо ийи чижек безин кайы хире бужар, кадыг-дошкуп чорукту чугаалап турар-дыр.

Шаанга ажылдаар, дыштанар, өөренир, кырый бергеш дузалаачы алыр эрге дээ чүве кижи дүмүгеедээ кирбейн чораан. Аныяпка феодалдарга ямыр-дыш, уйгу-чыдын чок ажылдан берип, элег-түрек корүп, аштап-сускап чораан, назылап кыраан соонда ову кым-даа тоовас, чүгле ооң «салым-чолуу» биллир чорду. Ам Совет Конституция ёзугаар хамаатыг кижи бүргүзү таварыжыр ажылды ап, өөренип, хогуг дыштанып, ажыл кыза албастаанда, кыраанда пенсиядыг ап турар болгай. Бо хээрге Улуг Октябрьның, Ленинниң Коммунистиг партиязының ачызы-дыр.

Октябрьның хереливдээ одуругаан тыва чер, ооң кижилери, ажыл-агыйы таныттынмас кылдыр чаартынган. Ол хээрге арат чоннуу сорук киргеш күш-ажылы-биле, Совет Конституциязының хереливге чырыттыргаш, чедип алган түңнели-дир.

А партия болган чазак шак ол күш-ажылчы кижи дээш үргүлчү сагыш салып турар. Ол дугайын назылап кыраан, азы ажыл кылыр аргазын оскунган кижилерге күрүнениң пенсиязын тыпсып турары хереглеп турар.

Мен пенсия ап орар улуг назылыг кижилериниң бирээзи мен. Мурнунда чоңумга, партиямга, күрүвемге ажылдап берип чораанымны дээш, ам амыдыралга четчир пенсиямны меңээ тыпсып турар. Ёзулуг боттуг үндезин хоойлу деп чүве бо-дур. Чүгле ол эвес. Бүгү совет кижилериниң, ылаңгыя пенсионерлериниң дугайында ленинчи сагыш салымышкынның чаа хереглээн СЭКП ТК-ның сентябрь Плевумунуң, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң III сессиязының шиитпирээри ол-дур.

Кижиниң күш-ажыл алдаржыдар, күш-ажыл бирги хүнээзе дээ Конституциязының сестери материалдыг хандырынга-биле тудуш. Ынчангаш, күш-ажылчы-даа, пенсионер-даа совет кижиниң өөрүшкүүзүнде кызыгаар чок.

Д. ДАНЗЫН-ООЛ,
пенсионер.

1967 ч. декабрь 5.
ШЫН
2-ги арын

Кызылдың эмчи училищезин бистиң республиканга ортумак эртемниг эмчи кадрларны белеткээр өөредилге чери. Анда 750 хире сургууддар билиглерни шиитээдип ап турар. Училищениң доозукчулары — фельдшерлер болган эмчи сестралары республиканың кайы-даа буцуларында чонга бараан болганнар. Эмчи сестраларының бир чыл хуусаалыг курлуу база ажыттынган.

ЧУРУКТА: Кызылдың эмчи училищезиниң бирги курлуунуң сургууддары литература кичээлин эрттирип турлар. Оларның башкызы Надежда Николаевна ВОРОНЦОВА кичээл үезинде.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Совет хоойлу ээлери бис

Кара болгаш ак-даа кештиг
Кандыг кижи бисте чогул,
Догереги аңы-дүңма
Төрээн чүрттүн ээлери бис.

Албан-хаакчыт, ажылчын-даа
Аразында маргыы чок,
Чаңчыл улуг ажыл-ишкин
Чаартыкчы ээлери бис.

Күрүнеевис ажыл-херээн
Догереевис башкарар бис,
Доозу быжыг божаш дивес
Күжүүсүүнүң чажыды ол.

Хоорайга-даа, көдээе-даа,
Хостуг шакта, ажылга-даа,
Сорулгавыс үүнүп болбас
Совет хоойлу ээлери бис.

Салчак ОНГАЙ-ООЛ,
ажылчын.

ПРОПАГАНДИСТ

—СЭКП-ниң Чоон-Хемчик райкомуның бюрозу— Ооң айтырыгларының бирээзи—политшколаларның пропагандистерин бадылаар дугайы.

— Чадаана хоорайда политиктиг эге школаның пропагандизинге дооспаан дээди эртемниг, СЭКП кежигүнү эки Түметейни бадылаар дугаймда сөвөл бар—деп, райкомның пропаганда болгаш агитация кылдызының эргелекчизи допчузу-биле чугаалаан, олуруп алган.

— Маркснчи-ленинчи теорияны пропагандалаары хөөрге, эң чугула партийни даалгаларның бирээзи болгай. Пропаганда болгаш агитация кылдызының бо сөвөлни канчаар көрүп тур силер, эки Түметей?— деп, бюро хуралын дарталаан райкомның бирги секретары оожум айтырган.

— Политшколага пропагандистеп ажыддарыг—дыка харымаалыг болгаш улуг чымыттыг херек дээрзин билир мен. Ынчалзажок, бо партийни чугула даалганы ылаптыг күүседир төлөөде, күжүм, билиним, дуржулган ажыглаан, кыныы ажыддар мен—деп, Түметей дорт харылаан.

Оон бээр ам ийи чыл ажыг үе эртикеп. Политиктиг эге школаның бүгү 78 дыңнакчылары бо аразында «Политиктиг билиглериниң үндезинниери» деп воинуң эзээн каш темаларын өөренип эртикеп болгаш Коммунистиг партияның база Совет күрүнеииң үндезилекчизи, бистиң чуртувустуң болгаш делегейниң бүгү ажылчы чонпарының улуг башкызы Владимир Ильич Ленининиң намдарын хамыны-биле өөренгеннер.

Партия чырыдыышкыының системазының чаа 1967—1968 ооредиглге чылының эгезинден бээр кичээлдерин В. Түметей 5 катаи эрттирген. «Октябрьниң социалистиг Улуг революциязының 50 чылы» деп СЭКП Төп Комитединиң Тезистерин школаның дыңнакчылары ам өөренип дооскан. СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советиниң 1967 чылдың ноябрь 3-те болган байырлыг хуралынга Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиигизе секретары Л. И. Брежневтиң илеткелиниң болгаш Улуг Октябрьниң алдарлыг бежен чылының оске-даа материалдарын политиктиг школаның дыңнакчылары ТК-ниң Тезистеринге холбаштыр өөренгеннер.

Марксизм-ленинизмниң теориязын он үш чылдарның дургузунда пропагандалаан келген дуржулгалыг пропагандист эш Түметей кичээлдерни республиканың, районнуң, Чадаана хоорайның амыдыралы-биле сырый холбаштыр эрттирип, Чоон-Хемчиктиң ажыл-агый, культура турғузуушкунунуң планныг соруглаары кончаар күүсеттиниң турарын дыңнакчыларга доктаамал информастаи келген. Чижээ, «Социализмниң үгаан-бодал культуразы болгаш ажылчы чонпарның коммунистиг кижизидилгези» деп темалыг кичээлди ол эрттирип тургаш, 1930 чылга чедир национал үжүк-бижии чок чорааи Тывага культура революциязының чечектелиин ботганының тодаргай холбаштырып чугаалаан.

Кичээлдериниң идей-теоретиктиг деңнели, тема бүргүзү дыңнакчыларның хандыр, бижиг кыдыр шиңгээдип алыры хамыктың мурнунда пропагандистиң белеткелинден, мергежилиинден коп хамаарыжыр дээрзин Василий Бажурович конгуг эки билир. Ынчангаш, ол кичээл бүргүзүне ыяк кыдыр белеткеиип ап турар. Дуржулгалыг пропагандист кичээлдерге белеткеиирде түгле өөредилге номнарын эвес, харын-даа улуг башкылар Карл Маркстың, Фридрих Энгельстиң, Владимир Ильич Ленининиң чогаалдарын болгаш чаа созулгаларны, журналдарны ажыглап келген.

«Социалистиг бүдүргүлгениң хөгжүлдези болгаш чонпуң материалдыг чаагай чоруунуң кодургүшкүзү» деп темага хамаарышкыр катаптаашкыны кичээлин хоочун пропагандист дыка созуп кылдыр эрттирген. — Бистиң чуртувуста аъш-чем бүдүргүлгениң өөредилгин чугаалап көрүнерем, дыңнакчы эш Дичик деп, Чадаана хоорай Советиниң күүсекомунуң даргазын индирже пропагандист чалаан.

— Кодээ ажыл-агый бүдүргүлгенин дүрген хөгжүдер талазы-биле партия болгаш чазактың сөөлгү чылдарда ап чоруткан шинчилиг улуг хемчеглериниң ачызында аъш-чем бүдүргүлгеи бистиң чуртувуста өскен. Чижээ, 1966 чылда 171,2 миллион тонна тараапы, азы 1940 чылдааэзиндан 1,8 катаи хөйүү, эттги — 10,8 миллион тонпаны, азы 2,3 катаи хөйүү, мал саржаан — 1,2 миллион тонпаны бүдүрген. Юбилейлиг чылда күрүнеге мал ажылының продуктуларын болгаш тараа садар социалистиг хүзөлгелерин бистиң районнуң ажылчы чонпары улуг байырлалдың бүдүүзүнге чедир эзээн ажыр күүсеттиннер — деп, дыңнакчы оожум болгаш тодазы-биле чугаалаан.

Социалистиг бүдүргүлгениң созулдези совет улустуң материалдыг чаагай амыдыралын болгаш культуразын бедидериие бижыг базазыны тургускаанын, 1966 чылда бистиң чуртувустуң ажылчыиарының боттуг оруглазы 1913 чылдаазы-биле деңнээре 6,6 катаи, тараачыиарның боттуг оруглалары ажылдап турар кижиге онаштыр алырга 8,6 катаи ковудээнин дыңнакчылар А. Өлзей, М. Кожуунмай, Б. Монгуш олар боттарының харыларынга немеп чугаалааннар. Ийи шак иштинде кичээлдиң эрткени дыңнакчыларгадаа, пропагандиске-даа билдиртпээн.

Пропагандист Василий Бажурович Түметей көргүзүг материалдарны болгаш өөредилгениң техниктиг херекселдерин кичээлдерге калбаа-биле ажыглап турар. Чижээ, политиктиг билиглериниң үндезиннериие болгаш В. И. Ленининиң намдарынга хамаарыштыр диафильмиерни фильмоскоптуң дузазы-биле кичээлдерге ол көргүспүшаан, ында капсырылга таймылбырны дыңнакчыларга очулдуруп берип келген. Ол чорук тема бүргүзүн дыңнакчыларның ханызы-биле бижиг кыдыр шиңгээдип алырынга улуг ужур-дузалыг боон турар.

Политиктиг эге школаның кичээлдери, аңаа өөредилге дыңнакчыларның амыдырал-чурталгазынга, бүдүргүлге ажыл-чорудулгазынга, оларның ажы-төлүүнүң кижизидилгезинге болгаш өөредилгезинге таарымчалыг салдарны чедирген турарынче улуг кичээлгейни мергежилдиг пропагандист угландырып келген. Политшколага шиңгээдип алган билиии ажыл-албанынга, ажылчыннар оргузунга суртаал ажылын чорударынга чедиишкинниг ажыглап турар дыңнакчылар эвээи эвес. Чижээ, коммунал ажыл-агый конторазының начальниги К. Монгуш ажылчынар оргузунга маасса-политиктиг ажылды чорударынга идепкейлиг киржип турар. Бо чылдың үшкү кварталында бодунуң бүдүргүлге планын контора 109,1 хуу күүсеткен.

— ПАРТИЯ КЕЖИГҮННЕРИНИҢ МАРКСИСЧИ-ЛЕНИНЧИ ӨӨРЕДИЛГЕЗИН, ОЛАРНЫҢ ЫЛАҢГЫЯ АНЫЯК КОММУНИСТЕРНИҢ ИДЕЙЛИГ КАҢНАЛЫЫШКЫНЫН ШИИТПИРЛИГ ЭКИЖИДЕРИ ПАРТИЯ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЭҢ ЧУГУЛА СОРУЛГАЗЫ БОЛУР ДЕП СЪЕЗД САНАП ТУР, СЭКП Төп Комитединиң отчёттуг илеткелиниң талазы-биле Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIII съездизиниң Резолюциязында шак ынчаар айтыкан.

Ындыг турбуже, Чадаана хоорайда чамдык партия эге организациялары коммунистерниң политиктиг өөредилгезинге кандыгдаа контрольду боттандырбайн турар чорук таарыпиае. Чижээ, тараа белеткелиниң Чадаана конторазындан 4, Чоон-Хемчик райпозундан 5 коммунистерни эш Түметейниң удурткан политиктиг эге школазынга киирип, быжыглаан турган. А ол коммунистер чаа өөредилге чылының эгезинден кичээлдерге чангыс-даа катап келбээннер. Ынчаарга, хамаарышкан партия организациялары база СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдызы мынчага чедир ол дугайын эскерип корбээнин агартыр барымдаа турбас ужуражыр.

Д. ИРГИТ.

ТӨРЭЭН ЧУРТТА

ИЙИГИ РУДА КУРЖАА

АЛМА-АТА. Рудалыг Алтайның бүдүрүлгелери коргулачун, чес, цинк, ховар металлдар бүдүрелин көвүдедир арганыг апарган. Сөөлгү чылдарда Иртыш хемиииң оң талакы эриинге шинчилеп дооскан элээп хөй полиметаллыг черлер ажыглалда киргеи. Бо деиискээр болза Казахстанның чоон талазында туруп турар болгаш чурттуң оңнуг металлургиин базазынга чугула курлавыр болуп турар.

Ажыглалга кирип турар чаа байлактыг черлер 18 түе чылда ажыдып, шинчилээн Алтайның руда куржаа-биле чергелешкек болуп турар. Оң деиискээрде даг-тывыш болгаш металлургия үлетүрүнүң күүлүг базазын тургускан.

Казахстан оңнуг металлдар бүдүрүлгезиниң талазы-биле бистиң чурт-тувуста кол черии эзлеп турар болгаш бодунуң продукциязын дашты-кы 30 чурттарже үндүр садып турар.

БОЙДУСКА ЫНАКТАРНЫҢ УНИВЕРСИТЕТТЕРИ

ВИЛЬНЮС. Латва ССР-ниң хоорайларында болгаш районнарында бойдуска ыиактарның университеттерин организастаан. Оон дыңнакчылары кыш чоокшулап орда алык, кодаи болгаи осие-даа аңнар чемнеп, оттаар черлерии кылган. Хат, шуургай болганда аң, куш чагалактаныр сериэлери база кылган. Алеактарда болгаш эзимнер кыдымда кодаи чиир капустаны, чигирзаг люпинаны база тараан, мичанган аңнарга таарымчалыг байдал тургустуиуп турар.

ЭЛЕКТРИ ЛАМПОЧКАЛАРЫНЫҢ ЗАВОДУ

ФРУНЗЕ. Электри лампочкалары бүдүрер талазы-биле бистиң чуртувуста эң улуг заводтуң баштайгы ээлчээ Киргизиида ажылдап эгелээн. Завод чылда 300 миллион кезек лампочкаларны кылыр.

Киргизиияиың заводтары электри шимчедикчилерии, кабельдерии, приборларны болгаш янзы-бүрү аппаратуралары бүдүрүп турар, оларны Азия, Африка болгаш Европа чурттарынче хөйиү үндүр садып турар.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

ХЕРСОН. Беш чылдың баштайгы ийи чылында «Каховский» деп тараалаи совхоз гектардан-иа ортумаабиле 30 центиер үрезии тарааны ап келген. Ол ажыл-агый үрезии тараа садар планын ийи чартык катап ажыр күүсеткеш, юбилейлиг чылдың тураскаалдыг тугу-биле шаңнаткан. Совхозтуң ажылчыннары беш чыл планын В. И. Ленининиң төрүттүнгенниидеи бээр 100 чыл ооида күүседирин шиитпирээн.

КУР-ЧЕРЖИЛЕРНИҢ ПЛАНЫ

АЛМА-АТА. Соңгу-Казахстан областтың Сергеевск районнуң тараажылары Волочиссклиия чер ажылдыгларынын эгелээшкиинин детквшаан, күрүнеге тараа садарының беш чыл планын кедир чылын күүседирии шиитпирээннер. Ол эгелээшкиинии Казахстанның Компартиязының ТК-зы түүлдүтүнгеи.

ХҮЛЗЭЛГЕ БОЛГАШ АЖЫЛ-ХЕРЕК

ФРУНЗЕ. Киргизияда Талассек районнуң «Тинделге» колхозу сүт, дүк болгаш өскө-даа продукция бүдүрер талазы-биле беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дугайында хүлзэлгеии алган.

(СЭТА-ның корреспондентилери).

Делегей бо хуннерде

Вьетнамның Демократтыг Республиказы. Ханойда Донг Нгуаниың рыногу вьетнам ай наиондарым йзугаар чаа чылдың бүдүүзүиде.

ВИА-СЭТА-ның фотозу.

Чугула айтырыгларны чугаалашкан

БУХАРЕСТ. Румыниың Коммунистиг партиязының ТК-ниң пленуму чоокта чаа болган дээрзин дыңнадыгда чугаалап турар. Пленум 1968 чылда улус ажыглыйын хөгжүдериниң күрүне планының болгаш күрүне бюджединиң төлевилелдерин корген болгаш түүлдүг деп санаан. Ол төлевилелдерни Улуг национал хуралга бадыладыры-биле киирер. ТК-ниң пленуму аныяктарның оргузунга киижизидилге ажылыың аажыктер дугайында доктаалды хүлээп алган, а ол ышкаш РКП-ниң декабрь 6-да ажыттынар национал конференциязынга белеткел-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып корген.

Чурттакчыларның өөрүшкүзү

УЛАН-БАТОР. Совет Эвилелиниң дузазы-биле Улаастай хемни кежир тутқан 103 метр узун дургуг демир-бетон чаа ковүрүгүү ажыглалга киирген.

Ковүрүгиү ажыглалга киирер үезиидеи чүве чугаалап тургаи, МАРның чазак комиссиязының даргазы, Улаи-Батор хоорайның улус депутаттарының хуралының күүсекчи эргелелиниң даргазы Д. Цэдэв агаар-бойдустуң кадыгдошкун байдалдары туржок, ковүрүгүиүң түдүүи кыска хүүсээда доозуп шыдаан совет дугжуулларга моол найысылалдың чурттакчыларының өөрүп четтиринишкиниң илергейлээн.

(СЭТА).

Сафра калбарып турар

ГАВАНА. Кубада улустуу сескн сафра—чигир үнүүжи ажаан алырының болгаш ажылдап кылырының сезону эгелээн болгаш ол ажыл улам калбарып турар.

Ориенте, Канагуэй болгаш Лас-Вильяс мөжуларда 23 чигир заводтарының плантациялаарында чигирлиг үнүш кезиидезии чорудуп турар.

Тое будургелериин ажылчыннары чаа дүжүттүү чигир үнүжүи ажыдап кылырын эгелээн.

(СЭТА).

Вьетнамда дайынга удур

Вьетнам улуска удур дайын чорудуп турар шеригге америк аныяктарны келдиреринге удурланышкынның национал кампаниязы Каттыжкан Штаттарда эгелээн. Студент, чүдүүге, иегр болгаш өскө-даа организациялардың төлөөлекчилериниң —кампаниявиң организакчыларының парлап үндүргеи дыңнадыында эйтып турары болза, америк чазак чуртту делегейниң үшкү дайынынче книр чыгаи, Вьетнамда чепсектиг холгаарлаашкынны угаан-сарыыл чокка үргүлчүлеп турар.

• • •

Улуочу дүзаламчының француз иитилели ВДР-ниң кыаны крестизинге чорудар сан талазы-биле он үшкү санитар машинаны садарынга эргежок чугула акша хөреигиии чыгган дээрзин чарлаан.

Чуртуың бүгү областларында иитилелдиң ажыткан туский салбырлары акша хөреигиии, а ол ышкаи ВДР-ниң чонунга хеп болгаш аъш-чемниң чымадазын чорудуп турар.

• • •

«Вьетнамда бистиң бүдүрер үүлевис-даа чок. Боттарынын аал-чуртувда вьетнамнарның чедип ажыр деп демисежип турар хөрээ дээш бистер аал-чуртувуста. АКШ-та, база демисежип турар болгай бис!» деп, аныяк америк солдат Уильям Персал медеглээн. Барыын Германияда бир америк шериг кезээиде ол солдат албан эрттирип турар. Уильям Персал негрлерге хамааты эргелерии тыпсыр дээш шимчээшкиниииң идепкейлиг киржикчизи болуп турар.

Кажан ону Вьетнамче чорударын шиитпирлээн үезиидеи ол солдат Даниже дээе берген. Ынчалза-даа У. Персалды америк эрге-чагыргаларга тудуп берген болгаш кара-бажыидан олуруткан. У. Персал кара-бажыидан дезип үнгеш, Швецииже чоруй барган дээрзин «Экспрессиии» солуп дыңнадыр турар.

• • •

Вьетнамда дайынга удур демисежип турар америк шажынчыларының национал комитеди медеглеидн парлап үндүргеи. АКШ-та хүрээлериниң хөй санныг ламалары дайынга удур шимчээшкиниго каттыжкан деп, ол медеглелде чугаалап турар. Вьетнамда дэйиниың калбарышкынынга удур демисежиин турар 80 ажыт чүдүүге организациялары чуртта ам ажылдап турар дээрзин медеглелде база айыткан.

(СЭТА).

Делегей трибуналының сессиязында

КОПЕНГАГЕН. (СЭТА). АКШ будун нацииы күш талазы-биле узуткаарыиче утландырган болгаш делегейге тергиидээриче америк империализминиң чүткүлдериидеи база бир үе-чада болур кеминг дайынны Вьетнамда чорудуп турарын маргыш чок бадыткап турар барымдаалары делегей трибуналыига киирген дээрзин трибуналдың кежигүнү профессор Делио Бассо (Италия) түүнел хуралга медеглээн. АКШ Вьетнамга дайынны чорударынын кеминг аргаларын, делегей керээлерин ёзугаар хөраан чепсеккн кижилерии массалыбиле олтуреринге, малды болгаи тарылганы узуткаарынга ажыглаи турар. Америк дайынзырактар хөраан будумелдерии, частыр оъктарны, шарик болгаш эртендирер бомбаларны ажыглаи турар деп, Делио Бассо үргүлчүлеп чугаалаан. Шериг албанныгларын-да база ол ышкаш хамаагы чонну-да, кырганнарны, херээженнерии болгаш бичии уругларны америк дайынзырактар эттеп, ариидеп, оларга удур аратаилыг аажылаашкынны үүлгедип турар. Мурнуу Вьетнамда 250 муң кижини олуреи, 750 муң бичии уругларны балыглаан болгаш бертик-бежел болдурган. Бо бүгү аратаилыг үүлгединиккиннер дээш америк солдаттар буруулуг.

Вьетнамны камгалаары-биле катыжкар деп делегейниң бүгү кижилерин Л. Бассо кыйыргаи.

Боттарының эргелери дээш

РИМ. Эрткен чылын Италияга ажыл соксадымышкыннарының түүнелиидеи 14 миллион ажыл хүнү халас эрткен.

ПАРИЖ. Менлюсонга (Алье департамент) болган чыскаалга 5 муң кижи киришкен. Ажылчыннарны ажылдап үндүрериигге болгаи ажылтөлевирииниң эвээжиигге удурланышкынның демдээ кылдыр организастаан чыскаалдың үезиидеи хөөрайның будүүлгелери барык шуптузуның ажылчы чонпары удурланышкынның шимчээшкинииге киришкен.

Үстүү Сена, Марна Йонна, департаментилерде судиолар ажылдакчылары ажыл соксадып турар. 40 судиолар шимчээшкиии чок турупкан.

ЛОНДОН. Керкоддиие Сифилд шахтаның 1.500 дагжылары күш-ажылдың байдалдарын экижидерии негевишаан, ажыл соксадымышкынын эгелээн.

Лутоида хөөрай автобус транспортуиуң 200 ажыг ажылдакчылары ажыл соксадып. боттарының эйтеринге хамаарыштыр сагыига-чуруу хемчеглериие удурланып турар.

МОНТЕВИДЕО. Уругвайда эге болгаи оргуумак школаларның башкыларының болгаи хавырыига ажылдакчыларының, дээди өөредилге черлериниң башкыларының болгаи студентилериниң бүгү-нииги ажыл соксадымышкыны болуп турар. Ажыл соксакчылар улус өөредилгезиниң хереглеринге бюджет дозевилелдерии ковудедирии негеи турар.

(СЭТА).

Грек хунтаны чепсеглеп турар

ВАШИНГТОН. АКШ-тың хөлөзиээни... алды америк эсминецтер болгаи суг шииги-биле чоруур ийи хемелер Грецияның шериг-далай флодуиуң составында бар. Ийи эсминецтиң болгаш суг шииги-биле чоруур бир хеменнң хөлезиизээи хүүсаазы доозуланы-биле холбаштыр АКШ-тың сенады ону база беш чылда узадыр дугайында шиитпирии хүлээп алган.

(СЭТА).

Политиктиг күштер каттыжып турар

ЛОНДОН. Грецияда шериг эрге-чагыргазының ёзу-чурумуна удур демисеи улам-на калбарып, коммунистерден эгелээш, барыын партиялерга чедир чурттуң эң янзы-бүрү политиктиг күштерин каттыштырып турар деп, Грецияның Коммунистиг партиязының ТК-ның бирги секретары Костас Колиянниис Лондонга болган парлалга конференциязынга медеглээн.

Амгы кризисти-дүргеи үзуткаарын Грецияның болгаи Киприиң национал эрге-ажыктары, Чөр оргуузу далайның бүгү чөөн талазында тайынның болгаи айыыл чок чорукчуң эрге-ажыктары пеген турар. Киприи НАТО-нуң шериг базазы болгаш АКШ-тың ракета базазы болдуруп алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар соруига-биле дүшкүүргүзүг чорукту өөскүдүп үнүрериие грек эрге-чагыргаиың ролюи Колиянниис онзалап демдеглээн.

Эрге-чагыргага үдур демисеидеи чедиишкиниииң үндезини болза, ишкиның бүгү угаан-сарыыдыг күштериииң чаңгыс эки болур дээрзин Колиянниис чугаалаан. Бүгү политиктиг партиялар ол демисеиге боттарының күштерии каттыштырар болгаш партийжи хууда эрге-ажыктарындан ону бедик көөр үзуруг.

Бистиң партиивис болгаш бүгү чөөн күштер бо угланышкынга ажыды бичии-даа кошкатпайн чорудар деп, Колиянниис чугаалаан.

Эрге-чагырганы эжелеп алыр болгаш бодунуң байдалын быжыглаарыбиле эрге-чагырга бүгү фашистиг ёзу-чурумнарга бот дүүшкеи ергаларыы: хөө, шүүлдү, күүчүзээшкиниң, терроруу, угаан-сарыыдыгларны иетеп сүрерии өжылаап турар. Ам эрге-чагырга, хаан дүжүлгеи болгаш оларның төп разведка эргелеры шыкаш, даштыкы өөзөржикчилөрп фашистиг ёзу-чурумиу «дүрүм ёзугаар» киир чүве-биле чамырып чаарын ораидажып, Грецияның конституциязын эде көөрүи шүүтажып турар. Бир эвес эрге-чагырганың ам белеткеп турар «конституциязы» кажан бир шагда көрек кырыига ботганы биир чүве болза, ол «конституция» диктатураның дүрүмү, чурттуң политиктиг амыдыралынга кирлингаи бүгү деиилелгелиг күштерии «дүрүм ёзугаар» чайладырының чепсээ болуруидан өске чүү-даа эвес болгаи турар ийик.

Чиик эвес демиселди чорудар апаарын бистиң партиявыс биилп турар деп, Колиянниис чугаалаан. Бис болгаш чуртта өске-даа деп-шилгелиг күштер Грецияны демократиянын орузуиче тайбың аргабиле, чоннуң эң калбак массаларының күжениишкиннери-биле киирерии ораидажыр бис. Ындыг болзалда бир эвес эрге-чагырга хостапга болгаш демократия дээш шимчээшкиниин базары-биле иүүтү моон сонгаар-даа ажылгаар болза, күшке удур күүтү турғузар апаар.

Грецияның политиктиг амыдыралынга Коммунистиг партиияның ролюнга онзалап доктаагаш, Колиянниснн демдеглээвин: Коммунистиг партия 1947 чылдан эгелээш, чижыт байдалда туражыр, Грецияда оон салдары улуг, чүге дээрге улустуң эрге-чагыттары дээш ол демисеиниң турар. Ам эрге-чагырганың истеп сүрүүшкүнүиге таварышкан-да болза, боттарының чуртуига хостапга болгаш демократия дээш демисеилериниң биргн одуруулда Грецияның коммунистери чоруп, Коммунистиг партияның хүрээлеиииге чаа-чаа кежиктүлер кирип турар.

Грецияның хостапгалы дээш сураглыг демиселчи композатор Микис Теодоракис Афинының кара-бажыидында чидар болгаи өлүрүүчүлер ону эттеи эриидеи, оон утаи-бодалын сый шаварын ораидажып турар дээ, Костас Колиянниис дыңнаткан. Грецияның улустуң маадыры Манолис Глезосту Лерос оргуулуига ябадал лагеринче шелүшкеи.

(СЭТА).

1967 ч. Декабрь 5.

ШЫН

3-КУ АРЫН

Комсомол конференцияларындан

КҮШ-АЖЫЛГА КИЖИЗИДЕР

Чоокта чаа Бай-Хаактың Культура бажыңынга районнуң бүгү-ле булуңнарындан комсомол организацияларының төлөөлери чыглып келген турган. Олар Таңды районнуң комсомол организациязының чыл иштинде чорудуп келген ажылын чугаалажып, моон сонгаар соруглаарны салыр дээш районнуң комсомол конференциязынга киржири-биле чедип келгеннери ол.

Отчёттуг үеиии дургузунда комсомол организацияларының, оон кежигүннериниң ажыл-чорудулгазында улуг өскерилелгер болганын эш С. Седеи-оол районнуң мурнундан отчёттуг илеткелиигe демдеглээн. Комсомолчуларның хөй кезии улус ажыл-агыйының чугула адырларында хөй-биле ажылдап турар. 1600 комсомолчуларлан 700 кижи колээ ажыл-агыйда, 200 кижи тудугда, 310 аныяк интеллигенциянын, 147-зи мал ажылының түскай артемнигдери, 317 механизаторлар бар.

Колээ ажыл-агыйның үзеттүрүүн хөй санныг мурнакчылары аныяктарның ортузунлан үиген. Олар «Хүндүлелдин демдээ» орденнин эдилекчилери саанчы Оюи Чечек (Дуржулга станциязындан), хойжу Монгуш Алдай-оол («Коммунизмниң херели» колхозтан), Күш-ажылчы Кызыл тук орден хөрээи кластаан Михаил Монгуш, «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медаль-биле шаңнаткан Ооржак Эзир-оол болгаш өске-даа чүс-чүс комсомолчулар болгаш аныяктар болур.

Комсомолчу-аныяктарның коллективтери байырлал мурнунуи социалистиг чарышкыга иденкейлиг киришкеи, алган хүлээгелерии чедиишкиниигe күүсеткеннер. «Коммунизмниң херели» колхозтуң Могай фермазының найыралдыг коллективи (комсомол бөлүүнүн организакчызы Лөбөвь Оюи) сүт-бараан фермаларының арасында социалистиг чарыштың он айлар түннелиинде тиилекчи болган. Ферма он айларның дургузунда бир саар инекке онаштыр 1300 кг сүттү саап, азы эрткен чылдың бо үезиинге болзарга 103 кг хөй сүттү бир инектен саап алган. Фермада 21 саанчыларның он дөрту комсомолчулар. Олар коллективтин хой-ниити ажылларына идепкейлиг киржип турар. Бог-тывынгыр уран чүүлүүн концертнери, лекциялар, беседа-лар, дыштанырга кежөөлери ферманың кызыл будуунга үргүлчү болуп турар. Ферманың комсомол группазы районнуң комсомол группаларының аразында социалистиг чарышка тиилекчи болган. Бо чылын ВЛКСМ кежигүнүнге 8 аныяк малчыннарны хүлээп алган. Ай санында комсомол хуралдарын эрттирип, аңаа ажыл-агыйның, кижизидилгенин үгүлга айтырыгларын чугаалажып турар.

Отчёттуг үеиии онзалаиыр чүүлү чүл дизе, районнуң комсомол организацияларыиың аныяктарны ажыл-агыйжы соруглаарыны күүседирииче хаара тудуп, оларны күш-ажылга кижизидириие боттарының ажыл-чорудулгазын угландырганы болур. Дуржулга станциязының, «Коммунизмниң херели» колхозтуң, «Тиилелге» совхозтуң комсомол организациялары мал ажылының продуктуулуун көдүрер, депшилгелиг технологияны ажыглаар болгаш колээ ажылагыйның культуразын өстүрериниң мурнакчы дуржулгаларын непгередиринге аныяктарны эвилелден шылаап. Аныяктарның оргузунга түскай мергежилдерии чедип алыры дээш шимчээшкин калбарган. Оон түннелиинде чүс-чүс оолдар болгаш кыстар трактористер, комбайнер, чоллачы мергежилдерни чедип алганнар. Үүгле бо чылын 86 дээре комсомолчуларны болгаш аныяктарны мал ажылынче чоруткан.

Үстүнде комсомол комитеттери аныяктар коллективтериниң болгаш аныяк ажыл-ишчилериниң оргузунга социалистиг чарышты калбартып, оларның ажылдаарынга, өөреиирииге болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузуп бээринге шуулургу ажылдааннар.

Аныяктарны күш-ажылга кижизидип турарында ам-даа четпестер районнуң чамдык комсомол организацияларында бар. «Революциянын чалбыкшы» колхозуң сүт-бараан фермаларында аныяк саанчыларның ажылдап турар чери хирлиг, күш-ажылдың чүрүмүн тургускаиы болган социалистиг чарышты калбартканы куду деңнелдиг. «Элегес», «Межегей», «Россия» совхозтарда аныяктарның иштинден чаңгыс-даа кижи коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинге киришпейн турар.

Соолгу чылдарда мал ажылынга ыяк хөй аныяктар келген. А чежелери фермалардан чоруй барганы? Хөй кезии деп чугаалап болур. Ол комсомол комитеттери аныяк малчыннарга таарымчалыг байдалды тургузар дээш ажылдавайн турарын хереченлеп турар. Комсомол организациялары аныяк кижи бүргүү-биле, оон онзагай байдалын өөренип турган, түскай ажылды чорудуп, оларны хөй-ниитижи чорукка кижизидерин чедип алыр ужуралуг.

Аныяктарның коммунистиг кижизидилгезин улам экижидип, оларның будүүлгеге киржилгезинге, иинтегболгаш политиктиг биилии бедидерииге коп кичээнгейии салырын «Революциянын чалбыкшы» колхозтуң комсомол организациязының секретары В. Шелепов, «Тыва кобальт» тудугда бригадир Инна Визак, Дуржулга станциязының эртем ажылдакчызы В. Барышников-даа, башкы Е. Чимдан болгаш өскелер боттарының саанал-оналынга бергеннер. Комсомолдуң иштики ажылдарын сайзырадгайжыдар, аныяктарны совет улустуң революсчу, күш-ажылчы болгаш даймичы чанчылдарынга кижизидерин конференцияга айыткан.

Конференцияга В. И. Ленининиң төрүттүнгенниидеи бээр 100 чыл болуруи база ленинчи комсомолдуң 50 чыл ооиы таварыштыр ап чорудар хемчеглериие хүлээп алган.

Райкомнуң чаа составының организастыг пленумунга комсомол райкомунуң секретарьларынга К. Шамгыр-оол, В. Ревемсний олар сонгуткан.

ФЕРМАДА КЫШ

Бысканнап каан харга мал-даа кыштаарга, машина-даа машаарга, довурак бурунайнып-ла турар. Ол хиреде соопу аажок. Кара доңдак кончуг дээри-ле шын. Шаандз болза, «шанактанырга шанак чорбас, тергеленирге терге шимчевес, канчаар чоор?» дээш, чушкуу дырбаш олуруптар хире уе.

Хуу тараачып ажыл-агый деп түвенин ужу-кыдыын болумнуң каразы-биле көрген кижи болганында сактып тур мен. Бистиң кыжывыс үр-даа, соогу-даа дыңзыг, «Шанаанны чайын белетке» деп соствн тыптып келгени-даа таварылга апес. Кыжын соортур түве-ле хой. Чин-маң дээп ышкаш албан херектерин санаваска, тараачын кижи одаар ыяжын, сигеп, саваның, бүрүзүп, шандазын кыпты кыштадыр соортуп келир. Дан халазындан карадгы дүнге чедир шыгыралып келир. Домейле дулдуген ажылындан ушта булганып шыдавас, амыр-дыштаа чок, кылыр ажыл-даа эгээртинмес. Чаңгыс кижи чүзүнге четчир, чеже шырбаяр.

Ам магалыын көрүдер аан! Дүүнгү тараачынның оглу, кызы көдээ ажыл-агый артелинин кежигүнү азы күрүненин көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин ажылчыны! Мунган аът-хөлү техника, хоюнда түткен чепсээ база-да техника.

Доргун сүт-бараан фермазынга чоокта чаа чеде бердинис. Инек өдээ болуп турган бульдозер фермадан үнүп бар чор. Оон өске ажыл кылыр дээш бар чыдары чугаажок. Моон мурнунда оон ол бичии када-ла кылып каапкан ажылын ферманың бүгү кижилери хүүрээн, хетпезин түткан, носилкалап арыглаан, шанактап соорткен турар, аңаа бир хүн, ийи хүн чарыгдаар турган. Бистиң малчын улуузувус трактору шарыга, автомобильди аътка хомейлээр, трактору бо шагның шарызы дижип шолалаан-даа тургулаар. Оон үтказы база-ла шын. Трактор чоржан-даа болза бодур дээнзиг, ырак эвесте сиген соорткен трактор чоруп олур. Шынап-ла «шары, бүгө кожуп алгаш, тракторга канчап деннээр» деп ыр сагышка дораан-на кирип келир. Сараат чыгыы сигенни соортуп алган. Трактордың башкарыкчызы Күжүгет Докен-оол. Фермага мал чемнериниң курлавырын мооннээри-биле ийи автомашина, бир трактор быжыглап каан чүве-дир. Олар тараа толунден саваның, шынаадан сигенни ферма чанында экеп мооннеп-ле турар. Ам ферманың кажаазының иштинде күзүн соорттүнгени-биле, ам-соорттүнгени каттыштыр каш-даа узуннузун сараатгар кылдыр тургустунган — түүйбү кургадыр сарайлар-ла. Техника деп чүве ындыг магалыг-дыр.

Фермаңың тергиин саанчыларының бирээзи Мария Сандгы-Бадыраа фермада дежурныйлаан тур. Ферманың ажылын башкарып турар саанчы Монгуш Алдын-кыс отчёт дужаар дээш чоруй барган чок болду.

— Фермаңарны көргүзүп көрүнерем — деп, дежурныйдан дилединис.

— Чээ, харын көргүзер-даа чүвүс бар боорун аан. Инектеривис үне берди. Салган сүдүвүсту дужаап чорудуптувус — дээш, Мария Сандгы-Бадыраа «моон-на чүү-хөө чүве көрүп ааргар боор» дээнзиг, кызыл-булуңунче эрти. Бистер база олче углаптывыс.

Шынап-ла, ферманың ажылының көрүнчүү кызыл-булуң болур ужурлуг. Ферма болунга бердинген планны канчаар күүседип турарын, саанчыларның канчаар ажылдап турарын кызыл-булундан көрүп ап болур. Ындыг-даа болза бо ферманың кызыл-булуңундан ындыг чүвелер билип алыр арга чок болду. «Коммунистиг күш-ажыл фермазының социалистиг дүүзэлгелери» деп стендиде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн дугайында В. И. Ленининиң чугаазын бижээн. Ферманың шаңнаткан ийи шаңнал бижии бар. Ферманың бо чазын 100 инектен алыр быжаазының белеткеп алыр ситенининң дугайында домактар бижиттинген. Саанчыларның аттарын чыскаап бижип каан боордан башка, оларның алган хүзээлгелери ол хүзээлгелерининң канчаар күүсеттинин турарының дугайын бижиир ужурлуг көзенектер куруг артпышаан. Ферманың кварталдар аайы-биле күрүнеге садар сүлү деп көзенек база ак хевээр. Ол болза коскү агитацияны бо фермада херекке албайн турарының херечизи ол.

— Фермаларның кодан-девискээрин эргип көрээлинерем — дээш, дежурный-биле кады чоруптувус.

— Бисте бир өөрүнчүг чүве болза — дээш, Сандгы-Бадыраа өөрүшкү-биле тайылбырлады. Бүс-биле иштер одалганын (паровоонустун) чаа ажылдай бергени. Ол ажылдай бээрге, чаштаа, доруккан-даа быжаалар турар өрээлдер чылыг турар болдур ийин. Инек ижер сүт база чылыг болур. Кол-ла чүве болза инекке чиртир саван ыбырадыр. Бо чылын силозувус дыка эвээш болган. Ооруста камнап, харамнаның тур бис. Ынчангаш саваң ыбырадырын четтикпейн манап турдувус. Паровоовус ажылдап эгелей бээрге, бир эмырадывыс. Ам-даа кезек маназ боор бис. Бо талазы-биле ёлуг амыраар үевис удавас. Механиктер саван ыбырадыр херекселди септеп ажылдарыы-биле кылыр дей бергени. Бо өйде силос бере бээривиске, сүт немежи бээр чүве. Ам сүт немешпейн турар. Хүндүс чер оттаргаш, артеп, кежээ кургаг саваң, сиген бээрге, канчап немежир деп бодаар силер. Бо болза күс хүр болгай, ам саваң ыбырадып бергеш, шала часкаар, кадыг-берге үеде бичии силозувус ажыдып бераривисее деп бодап турар улус бис. Ынчаар болзувусса сүт бүдүрүлгеэн чоорту көвүдээр боорлан башка кудулавас — дээш, саанчы чүү чугаалаптын дээнзиг бот дугайты боданы берди. Бистер кочегарның чанынга чедип келдивис. Бичии өрээл иштинде «КВ-300» деп котёл шүжүгейидир ажылдаан тур. Оон одакчызы аныяк оолдан айтырдым:

— Саваңны кажан ыбырадып эгелээр силер?

— Та, билбес мен. Мээң хераам моңу одаар бо-ла — дээш, шүжүгейнин турган ак котёлче айытты. Механизаторлар ийи-үш мергежилдиг боор чүве болгай, котёлду наштышаан, саваңны ыбырадып шыдаптар боор бо деп бодал-биле ынчап айтырганым ол ийин.

— Саван ыбырадыр херексел бо-ла болгай,— дээш, дежурный саанчы даштын дербелчиннеп ээп каан демир хоорганы көдүре тутқулап, чүнү-даа шүжүгейлиг дээш ада-иелер, школа, хөй-нимти комсомолчуктың демир херекселди холу-биле дээп, «мен билир турган болзумза, шагда-ла эптеп, ажылдыпкан турар ийик мен» дээнзиг, кезек када шырайы хомудаанзыг кынны бергеш, уламчылап чугаалады.— Бистиң механиктеривис моңу ээп көрүп, холу-биле деттен уеве. Кылып берилтелер боор.

Саван ыбырадыры азы ыбыраткан саваң — саанчыларның бөгүнгү күзели ол. Оон өске ажылдар фермада багай эвес тургустунган. Арган болгаш кырган 8 инекти ангылаан. Оларны каларчы Донгак Дадар-оол түскай чемгерип турар. Өске инектерниң күжү эки. Хүнде 4 литр хире сүт берип турар. Быжаа ажаакчылары Дүктүг биле Көк оларның ажаап турар быжааларының күжү эки. Ферма бо чылын чүс инекке онааштыр 88 быжааны алган. Инектер ам-даа төрүп турар.

Монгуш Алдын-кыс, Ооржак Севен, Мария Сандгы-Бадыраа, Сарыглар Балбак-Кара, Сат Чылбак, Ирина Сат, Ооржак Өнермаа олар боттарынга быжыглаан инектериниң бирээзинден-не 1047—1958 литр сүттү сагганнар. Бо фермаңың күш-ажылчы коллективи сүт бүдүрелиниң талазы-биле чыл планын хуусаа белинде күүседипкен.

С. ПАВУ.

Чөөн-Хемчик районда СЭКПниң XXII съездиниң аттыг совхоз.

МОСКВА. Келир үениң Шушенское хоорайының макединг ССРЭниң Улуг ажыл-агый чедишкининериниң делегелгезинде делгээн. «Гипрогориуң» № 2 мастерскаазының архитекторлар коллективи Шушенскоеның чаартырының болгаш эде кылырының кол планын ажылдап кылып, В. И. Ленининиң төрүттүнген хүмүнден бээр 100 чыл боаурунга чедир оон ады-биле хозбашкан бажыңны чаарты тудар база суурнуң оон чоогунда кезиин заповедник болдурар соруганы салган. Аңаа хөй каът бажыңнарыны, магазиннерни, школаларыны болгаш өске-даа бажыңларыны тудар.

ЧУРУКТА: Улуг ажыл-агый чедишкининериниң делгелгезинин корукчуларының келир үеде Шушенскоеның макединг көрүп турары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ПРОПАГАНДИСТЕР СЕМИНАРЫ

Партия обкомунуп пропаганда болгаш агитация киадизи база политиктиг чырыдышкын Бажыңы бо чылдың ноябрь 30-деп декабрь 2-ге чедир семинарга 160 ажыг пропагандистер келген. Оон аңгыда СЭКП райкомнарының болгаш Кызыл хоорком унуп пропаганда болгаш агитация киадистеринин эргелекчилерин семинарга чалаан.

Теориянын айтырыгларын өөренирринге дыннакчыларның сонуургалын бедидер чугула сорулгага политиктиг эге школаларның пропагандистеринин амгы семинарын колдуунда холбаштырган. Кызылдың педагогика училищезинин башкызы С. С. Оюн «Өөредилге чорудулгазының психологтуг үндезиннери», «Билиг» нинтилелиниң кежигүнү, хоочун лектор Ф. М. Кузьмин «Политиктиг литератураны ажыглаарынга дыннакчыларны чанчыктырар талазы-биле пропагандистиң методиктиг ажылы». СЭКП Тыва обкомунуп болгаш Кызыл хоорком унуп политиктиг чырыдышкын Бажыңының эргелекчизи С. С. Сонам «Теориянын өөренирринге дыннакчыларның сонуургалын бедидер талазы-биле пропагандистиң методиказы», партия обкомунуп лекторлар бөлүүнүн удуртукчузу А. Ф. Емельянов «Социализминиң угаан-бодал культуразы болгаш ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгези» деп темаларга база лектор И. П. Себалев амгы делегей байдалының дугайында лекцияларны семинарга номчаллнар.

Москвадан түскай чалдың келген эртемденнер семинарның ажылына база киришкен. Төөгү эртемнериниң доктору А. А. Галиниинең «Октябрь болгаш делегейниң революстуг чорудулгазы», юридиктиг эртемнериниң доктору профессор Б. С. Мандовскийиинең «Совет пинтилелидин социалистиг тургузуу болгаш социалистиг демократиянын хөгжүдезин» деп темаларлыг лекцияларын семинарның киржикчилерин улуг сонуургал-биле дыңнаанар.

Пропагандистер боттарының дуржулгазын семинарга база солушкан. Политиктиг эге школаларга кичээлдерни канчаар эртирип, катаптаашкыннарны канчаар чорудуп турар дугайында айтырыгларга хамаарыштыр Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозта политиктиг эге школаның пропагандизи О. Хомушиу, Кызыл хоорайда — Л. Козлова, Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозта —И. Комбу, Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозта—Х. Кудуракпай, Тожунуң Тоора-Хемге—Н. Доржу олар семинарга тодаргай чугаалааннар.

Районнардан келген пропагандистер Кызыл хоорайның албан организациязы, будурулге, тудуг болгаш транспорт черлеринде политиктиг эге школаларның кичээлдеринге барып олурушкаанар.

Чагаалардан одуруглар

Иштин-Хем сес чыл школаазынга ада-иелер хуралы боош эрткен. Школада өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарының байдалы база ада-иелерниң школа амыдыралынга киржилгезининң дугайында школа директору Д. Б. Дорлук, ада-иелер комитединиң даргазы Х. Ч. Сүрүң дыннадыглар кылган. Бирги улдуунда школаның түңнели багай эвес болган. Школа болгаш ада-иелерниң аразында харылзаа бижыг. Ылангыя 6-гы, 2-ги, 5-кы класстарның өөредилге хуузу бедик болган. Уругларының өөредилгезин херекке албас, школага чаңгыс-даа келбес чамдык эштерин ада-иелер комитединиң чугаалашкан. Уругларның өөредилгеэн болгаш кижизидилгеэн дээш ада-иелер, школа, хөй-нимти шупту харылсалгалыг болуруп хуралга чугаалашкан.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Улуг-Хем район.

• • •

Улуг-Хемиң Ак-Тал суурда сес чыл школазын бо өөредилге чылында 7-класска чедир ажытканы ында чурттап турар малчыннарга, тараажыларга таармычалыг апарган. Өөредилгениң баштайгы улдуунуң дугайында ада-иелер хуралынга өөредилге эргелекчиин эш Маадыр-оол илеткел кылган. 1-ги, 3-кү, 7-ги класстарның башкылары Донгак Бичe-кыс, Ховалыг Кара-кыс, Борис Донгак уругларны быжыг билиглерби-ле чепсегеп турар. Ийиги класстың өөредилге деңгели чавыс болган. Өөредилге-кижизидилге ажылын экижидиринче угланган хемчегерни алырын хураа шийтирдиэн.

Д. ШУЛУУ.

• • •

Ак-Туруг ортумак школазы 1-ги улдуунуу чедишкининиг дооскан. Школаның иштиг өөредилгези 90 хуу болган. Бирги улдуунда 4—5 дем-дежке өөренген өөреникчилер хөй. 3 «а» биле 3 «б» класстар 100 хуу өөредилгелиг болган.

Комсомолчуларның «Прометей» деп бөлүүмү эки ажылдап турар. Комсомолчулар В. И. Ленининиң намдарын өөренирини дозупкааннар. Оон аңгыда суурнуң улусчу дружина чөвүлелининиң ажылынга улуг дузаны комсомолчулар чедирип турарлар.

Н. ШОЙДАА.

Улуг-Хем район.

Үнүш чизези

Казах ССР-ниң эртемнер академиязының ботаника институду Казахстанның үнүш чизезин дооскан. Девискээр талазы-биле чурттуң ийиги черии эзлеп турар ол республикага эртемденнер 5650 чүзүк үнүштерни данзылап алган. Теди чүзүк үнүштүң бирээзи-де чүгле Казахстанның үнүжү болган. Казахстанның үнүш бойдузу чүүлгевир талазы-биле Совет Эвилелиниң бүгү үнүш бойдузунуң барын үштүң бири кезии болуп турар.

Үнүш аймаан чизелээни—оон тыптып келгенин өөренип көөрүнче чүгүлә базып болбас. А Казахстанның чер үнүштерин культурлуг болдурарын дүүгедиримге ол бала чүгүлә.

Оларның арагындан ажыктыг 1500 ажыг чүзүк үнүштер илереттинген.

Чаа библиотека

Кызылдың 26-гы кварталында чаа библиотека ажыттынган. Ол библиотеканың иштики дериалге-чепсегеледи оңаагай. Оон ном салыр полкаларын хоорайның амыдырал хандырылга комбинадының демир-дес мастерскаазы демир аймаандан кылып берген.

Библиотека ажыглалга кирер хуусаазындан үш ховук мурнай ажыттынган. Борта оон эргелекчиин Г. М. Вахованың чүткүлдүг чоруу ролдуг болган. Амдыызында библиотека 2 муң ажыг ном фондулуг, инда политиктиг, уран-чечен литературалар болгаш уруглар номнары база бар. Ном фондузу чаа чылдан эгелеп улам немежир.

С. СОДНАМ.

Күзенчиг аалчы

Кым-на оңаашкан ажылынга ынак, оон харымсалгазы дээш кызыммаккай болуруп, ону чон хүндүлээр, мактаар. Ындыгларга Улуг-Хем районнуң «Х Улуг хурал» колхозунда почтачы Вера Хирлиг-оол хамаарыкмыр.

Комсомолчу аныяк кыс колхоз төвүнге почтачылаап ажылдаа-даийн чыл ажыл турар. Бо үениң дургузунда суурнуң чурттакчыларының чагыткан солун, сеткүүлдерин база чагаа, бижиктерин чогуур үезинде эзлеринге чедирип, мактал, хүндүткелди чедип алган. Оон ак сеткилдиг кызыммаккай ажылын колхоз баштаар черии, инда партия организациязы үнелеп, каш удаа өртектиг болгаш мактал бижиктер-биле шаңнап келген.

1967 чылдың чагыдылгазынга идепкейлиг киржип, 600 рубльдиң чагыдылгазын ол бижиткен. А 1968 чылдының 1400 рубльге организастаан. Вера Хирлиг-оол бодунга оңаашкан үүлүн оранчок ажыр күүседип, ам республика солунналарының чагыдылгазын чорудуп турар. Колхозчу ажыл-ишчилер 200 «Шыны», 60 «Тувинская правданы», 180 «Тываның аныяктарын» болгаш дыка хөй төп солун, сеткүүлдерин чагытқылап алгызаанар.

Вера Хирлиг-оол чүгле бодунуң оңаашкан ажылынга түткүлдүг эвес, харын колхоз баштаар черииң болгаш комсомол райкомунуң пленум кежигүнү болуп, херээженнер човүлели дээш хөй-нимтиниң ажылынга идепкейлиг чоруун база илереттип турар.

Вера Хирлиг-оолду Баян-Колдун чурттакчы чону бистиң күзенчиг аалчывыс деп турары чөп. Ол хүн бүгү суурнуң бажың бүрүзүнге кирип, чонунуң чагаа, бижиктерин оскал чок чедирип турар. Ынчангаш Вера чонунуң хүндүткелин чедип алган.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

Көдээ клубта

Улуг-Хем районда Ак-Туруг суурнуң көдээ клубунуң ажылы моон мурнунда багай турган чүве.

Бо чылын ында байдал сыр эскерлүг клубтуң септелгезин эки кылган. Оларлыш удуртулгеэн. Боскү агитацияны көрүштүг кылган. «Коммунист» деп хана солун доктаамал үнүп, ажыл-ишчилерниң чедишкинин, чамдык четпестерин илередип турар. Иштин залда үредиг сандайларны солаан. Клубтуң чаа составтыг човүлелин тургускан, оон кежигүннери ажыл-бүрү болгумнериниң ажылын организастап эгелээн.

Н. ШОЙДАА.

Бирги чер дээш

Өвүр районнуң төвү—Хандагайты суурнуң шыдыраа талазы-биле бирги чери дээш суурнуң 18 шыырак шыдыраачылары мөргүшкен. Оларның аразында бирги разрядтың 1 кижи, ийиги разрядтың 4 кижи болгаш үшкү разрядтың шыдыраачылары база бар.

Бирги чер дээш болган чидиг демисеэдиң түңнелиниэ Хандагайты ортумак школазының башкызы Маадыр-оол Лопсан-Сереп тиилээн.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

МӨОЛ ӨҢНҮКТЕРНИҢ ШҮЛҮКТЕРИ

С. ДАШДООРОВ.

Гобиниң эртени

Элезиниер торгу-даа дег,
Эзэкгерде чуруттунган.
Сарыг-айраң хевис-даа дег,
Сагыш четпес делгем-дир сен.

Кызылгыр хүн чөөн түктен
Кыстар мышкаш бакмылап кээр.
Делегейни көрүкгезиттиң
Дерии чажып турган-даа дег.

Эриг алдын хереллер-даа
Чалгыглар дег чаттыг-да бээр.
Эрээн-шокар дилиндектер
Чавырып каап шөйлү бээрлер.

Катап-катап көре бээр сен —
Ала кештер чадып каан дег.
Харын бирде улуг пар-даа,
Арт дег кылдыр чыдыпканзыг.

Чырык болгаш хөлегезер
Чыглып, тарап солчуп турар.
Үзүп-бүрүп өңнер холчуп,
Түтээп-чуруп турганзыг-даа.

Хөлегези шөйлү берген
Теве шолээн базып чоруур.
Хөлге мунган ээзи кижи
Деңсеннипкеш, челиннаттер.

Орус дылдан очулдурган
О. СУВАКПИТ.

Ц. БАДАМДОРЖ.

Хандагайтының кызынга

Шырайында хүлүмзүрүүң
Шынчы сеткил, аажы-чаңың,
Төрээн черим бүрят чурттуң
Төлептиг кызы сагындырды.

Хандагайты кылаң суунга
Арлың көрүп олур сен бе?

Кайгап хамнас чаражыңны
Ам-на бодуң эскердиң бе?

Хандагайты кара суу дег,
Карактарың хонор, чымчак.
Ырак Тывам аглары дег
Ынакшылың арыг боор, аа...

Моол дылдан очулдурган
Г. САНЧАА.

Ч. Ян-оолдуң «Кыштагда» деп чуруу.

БАЖЫҢ ХЕРЕКСЕЛДЕРИН АШТААРЫ

Өң кирбээн, лактаваан азы савыла, дерматин-биле шап каан диван, кресло херекселдерни өл пос-биле хүн бүрү чодуп турар.

Өң кирип, лактап каан херекселдер болза оларны дуктугур материалдыг (дуктен кылбаан) кургаг пос-биле чодар. Сиилбиглерни чымчак хылдыг хеп щётказы-биле аштап турар.

Нарык шепкен, пос материал-биле шап каан чымчак диван, креслону аштаары элээн берге. Оларны доозун сордурар автоматтыг приборнуң күжү-биле аштаар. Оңу электри удазыныңга улаптарга кандыг-даа херекселде үлээн доозукну ундур соруптар. Чамдык улуг бажыңнарның эргелелдери чурттакчыларга доозун сордурукчуларын ажыгладып турар.

Бир эвес доозун сордурукчузу чок болза чымчак диван, креслоларны чылда бир-ийи катап каптап арыглаарга эки. Бир эвес аггарның таарымча чогундан даштыгаа ундурери берге болза соңгаларны ажыткаш, өрээл иштинге каптап болур.

Оларны каптаарда дараазындагы ийи аргаларның бирээзин ажыглаза чогуур, чүл дизе; бирээде, креслонуң азы диванның шагының азы хевистиң кырынга эрги, өл ак чоорганны ийикпе, кандыг-бир эрги өл пости чыпшыр салгаш, оон кырын дургаар чиңге, узун шаш-биле ук пос зириккиже чедир каптаар, зиригин калган пости сугга булгап каапкаш, каптаашкынны катап уламчылаар. Ийиде, тон аштаар кадыг кыдыг щёткага чылыг, сугга оттурун каан ийи каът марляны ораап алгаш оон-биле креслонуң, диванның шагыларын, а ол ышкаш хевистерни ханага тургузун аштаар. Ындыг щёткалар-биле сыртыктарны база аштап турар. Хевистерниң кырынга хар чашкаш, щётка азы кадыг шырбыл-биле аштаарга оларның зири эки ормыр. Оларны өл дус-биле арыглап база болур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **Уругларга дириг-чуруктар** 10, «**Пароль херек чок**» (1-ги, 2-ги сериялары) 12, 3, 6, 9.15 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **Марианна**» 10.30, 12.30, 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: **Уругларга дириг-чуруктар** 9.40, «**Күчүлүг соруктуглар**» (1-ги, 2-ги сериялары) 11, 2.10, 5.30, 8.40 шактарда.

«ВОСТОК»: **Кипочымнды 10**, «**Биздиннес солдат чок**» 11.40, «**Малиновкага болган куда**» 3.30, 7.10, «**Цыган**» 1.40, 5.20, 9 шактарда.

ДЕКАБРЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «**Чадаг-тергелер чагырыкчылары**» 10, «**Истелте уламчылап турар**» 12, 1.50, 3.40, 5.30, 7.50, 9.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «**Марианна**» 10.30, 12.30, 2.30, 4.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «**Максимка**» 10, «**Хуулгаазын тон**» 12, «**Күчүлүг соруктуглар**» (1-ги, 2-ги сериялары) 2, 5.30, 9 шактарда.

«ВОСТОК»: **Уругларга дириг-чуруктар** 3, «**Бүзүрел чокка**» 4.50, 6.40, «**Дүн ортузундагы ошкашкыны**» 8 шактарда.

Редакциянын адрези

Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киадизинин 23-54, агитация болгаш пропаганда киадизинин 37-13, көдээ ажыл-агый киадизинин 21-47, улетоур киадизинин 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киадистеринин 21-27, иштики информация киадизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргалда 32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—01385.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. ДЕКАБРЬ 7 ЧЕТВЕРГ № 286 (6822).

Өртээ 2 көп.

Чарыштың тугун бедик тудар

Октябрьның Социалистиг Улуг революциязының бежен чылының юбилейлиг чылы дөстүр чөвүлүлээп олурар. Ол болза совет улустуң бүдүрген ондур улуг үүле-хөрекселериниң, чогаадыкчы инициативазының нааштаң нептерелиниң кайтамчын чылдарының бирээзи болган. Коммунистиг тургузуушкунуң нааштаң программазын айыткан, СЭКП-ниң XXIII съездизи: «Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында-ла, амыдчын аңгының кодуруп үндүргени, социалистиг чарыштың тугу биспин Төрээн чуртувустуң экономиказын хөгжүдериниң чаа беш чыл планын нүүседири дээш партияның болгаш улустуң демиселиниң бүгү оруктарында ондур чаагайы-биле киискип туруңар!» дип онзалап демделээн. Беш чылдың ийи чылдарында совет кижилер найгамчын чаагай чедишкиннерни чедип авган. Ол бүгүнүң дугайын юбилейниң бүдүүзүнде сеткил ханылышкыныбыла түңнеп көрген. Ынчалзажок совет кижилер чедип алдынган чүүлдеринге наажан-даа соңгургавас болгаш келир үеде боттарының сорулгаларым база перспективаларын тодарадыр чазагай чанчылдыг.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планын хуусаа бетинде нүүседири дээш социалистиг чарышты нааштаң талазы-биле үлетпүр бүдүрүлгелериниң, транспорт, тудуг организацияларының коллективтериниң, колхозтарның болгаш совхозтарның инициативазының дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң долгаалыңга үндезилеттинимээн бүгү чурттаазы ышнаш, Тыва АССР-ниң үлетпүрүнүң, недээ ажыл-агыйының хей-хей коллективтери чаа-чаа бедитнең хүлээлгелерни ап турар. Ол чарыштың эгелекчилери болган Москваның болгаш Ленинградтың үлетпүр бүдүрүлгелериниң коллективтериниң патриоттуг эгелээшкиннерин здербишаан, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, Кызылдың электри станциязының коллективтери болгаш Таңды районнуң ажылчы чоннарыңа бо талазы-биле чарыштың эгелекчилери болган.

СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш обаппрофзивилел чөвүлели мурнакчы коллективтериниң болгаш Таңды районнуң ажылчы чоннарының эгелээшкиннерин бүрүн деткип, республиканың үлетпүр-тудуг болгаш транспорт организацияларының база колхозтарның болгаш совхозтарның бүгү ажыл-ишчилериниң оргузунга беш чыл планын хуусаа бетинде нүүседир дээш социалистиг чарышты улам калбартып, ону дээштиг кылдыр организастаарын чер-черде партия, профзивилел, комсомол организацияларынга сүмелээн.

Алдынган хүлээлгелерде болгаш Таңдының ажылчы чоннарының ыйгырыында оңу нүүседиринің талазы-биле тодаргай практиктиг хемчегларни айтып турар. Чижээ, беш чыл планын хуусаа бетинде нүүседир дээш, В. И. Ленининг төрүттүнген үүнүнден бээр 100 чыл болурунга төлептиг ушуралыр дээш социалистиг чарышка киришпишаан, Таңды районнуң недээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери күрүнеге тараа садарының беш чыл планының соруулгаларын 1968 чылда база эътти, суттуг, дүктуг садарының планын 1970 чылдың ноябрь 7-де нүүседирин аазаан. Ол соруулгаларны чедишкинниг нүүседир төлээде, беш чылдың үшкүзү — 1968 чылда база-ла тодаргай хүлээлгелерни авган. Ол ышнаш «Тыва даг-дүгү» комбинаттың база Кызылдың электри станциязының коллективтериниң хүлээлгелерин экономика талазы-биле тодаргай саналгаларга үндезилеттинген болгаш практиктиг база техниктиг хемчеглер-биле бымыгаттынган. Ол хүлээлгелер болгаш кыйгырыг республиканың солуннарынга тарпаттынган.

Хүлээлгени алыры, эгелээшкинни ныйыры аазырга улуг ажыл-хөрекпиң чүгле эгээи-дир. Кол чүве чүл дизе, ону нүүседир талазы-биле организастыг болгаш техниктиг хемчегларни күштелдирери, бар курлавырны, аргаларны долузу-биле ажыглаары болур. Оон-биле кады партия, профзивилел болгаш хей-нигити организацияларга ажылчы чоннарның күжүн планныг соруулгаларны нүүседиринче мөбилизастап, социалистиг чарышты калбак нептерелдиг кылдыр организастаар, оон дээштиг чоруун бедидер хүлээлгелиглер.

Ынчалзажок бисте социалистиг чарышты организастаарын экижидер талазы-биле хемчегларни кошкан организастап турар, хүлээлгелер экономика талазы-биле үндезилеттинимээн, тодаргай эвес, ону нүүседиринге организастыг болгаш техниктиг хемчеглер ажыллап кылдыныңаа болгулаар. Хову-Аксының хлеб заводунуң, Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың туувйбу заводтарының, Чадаананың база Тожунуң ажыдырал хандырылга комбинаттарының, нигитизи-биле тудуг организацияларының социалистиг хүлээлгелериниң нүүседиттинмейн турарының бир чылдагаанга оон-биле тайылбырлаттынар. Нигитизи-биле республикада он үш бүдүрүлгелер юбилейлиг хүлээлгезин, ээзээн каш коллективтер күш-ажылдың бүдүрүнчүлүүн бедиделиниң он айлаар планның нүүседтээн чоруук беш чылды хуусаа бетинде нүүседирине багай салдарны чедирип турарын шуут чугаалаар херек.

Недээниң ажыл-ишчилери юбилей чылында боттарының алган хүлээлгелерин нүүседири дээш эрес шудургу ажылдааны билдингир болгай. Ынчалзажок чамдык «Тес-Хем», «Барлык» совхозтарда хүлээлгелерни нүүседир талазы-биле организастыг хемчегларни кошкан боттандырып турар. Оон-биле кады Эрзинниң «Чаа оруң», Бии-Хемнин «Искра» колхозтарында болгаш ескө-даа черлерде кыштаглаашкынны багай организастаан, ынчангаш мал чудал эгелээн дугайында недээлер редакциягa көөп турар апарган. Амгы үеде байдал ындыг турда ол ажыл-агыйларга хүлээлге нүүседир дугайында кандыг чугаа турарыл?

Алдынган хүлээлге бүрүзү экономиканга үндезилеттинген, ону нүүседир талазы-биле организастыг хемчеглер-биле бымыгаттынган турар үнүрлүг. Ажыл-агый чылы дөстүп турар чүве төлээде, коллектив бүрүзү юбилейлиг чылда кыдынган ажыл-херектериниң ханы анализин кылып, ажыглаттынмаан курлавырны, бар аргаларны дилеп тывар херек. Оон-биле кады беш чыл планын хуусаа бетинде нүүседири дээш хайныгып үнген бүгү улустуң социалистиг чарышынга үлетпүрүнүң болгаш недээ ажыл-агыйының ажыл-ишчи бүрүзү хаара туттунган турзун дээш партия, профзивилел болгаш ажыл-агый органнары ону улам калбак нептерелдиг, дээштиг кылдыр организастаар, материалдыг болгаш моральдыг идиг беримшкинни шын дүүштүрер үнүрлүг. Ындыг таварылгада хүлээлге чедишкиннинг нүүсеттинер, социалистиг чарыш чаагай үре-түңнелдиг болур дээрзин утпас херек.

«Тыва кодаа тудуг» трестиң Шуурмакта тудуг ыяжы белеткээр комбинадының ажылчыннары бо чылдың багай эвес көргүзүглериг ажылдап турарлар. Бо чылын инитизи-биле 26 мун 200 кубометр тудуг ыяжы белеткээр тургаш, декабрь 1-ге чедир 23 мун 150 кубометрни кезип сөөртпеннер. Чыл төнчүзүнге чедир планны бүрүн күүседир дээш ыяш кезикчилери бо хүннерде хайнышкынныы ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: комбинаттың мурнакчы ажылчыннары, ыяш кезикчилери М. Юрьев (солагай талазында) биле П. Радостьев.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Бүгү күштү үндүрүп тургаш...

Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозунуң Оюн Шаравии удуртқан № 1 хойжу бригадазы юбилейлиг чылда шээр малдың баш санын өстүрүп, оон продуктулуун бедидер талазы-биле боттарынга алган хүлээлгелерин чедишкинниг күүсеткенинден ам колхозтуң дээре ажылдыг хойжу бригадаларының бирээзи болу берген.

Чаш хураганнар камгалап алырының база дүк кыргыырының талазы-биле колхозтуң берген планныг онаалгаларын ажыр күүсеткилээн хойжуларга Улуг Октябрьның 50 чыл ооңнуң юбилейин чыртыкылыг байырлал кылдыр демделеп эрттиргеннер.

Дарлакчы эрге-чагырганы дүжүргеш, күрүнениң чаа хевирин — Советтер Республиказын тургускаш, демократияның чаа хевирин — ажылчы чоннарның демократиязын бадылап, тургускаш, Улуг Октябрьның социалистиг революциязы дарлакчыларның эрге-ажыынга бараан болуп, байларның эрге-чагыргазын камгалап турган арги суд системазын дүжүрген.

1917 чылдың ноябрь 22-де (эрги сан-биле) революстуг суттар дугайында айтырыгны РСФСР-ниң улус комиссарларының Чөвүлелиниң хуралынга чугаалашкан соонда, В. И. Ленин суд дугайында № 1 Декретке ат салган.

Бо Декретти ёзугаар хаанның Россияның суд системазының бүгү звеноларын дүжүрген болгаш кижи төрелгетеннин төөгүзүнде ол чөптүг суд тывылган, ол суд күш-ажылчы чоннуң эрге-ажыктарын бүрүнү-биле камгалап, эрге-чагырганы холга алгаш, социалистиг күрүнени тургузуп эгелээн чонну камгалап турган.

Бежен чыл бурунгаар тургускан совет суд алдарлыг болгаш берге оруктуг эрткен. Революцияның баштайгы хүнериниң эгелээш-ле шиитпекчилер — ажылчыннар болгаш солдаттар — Совет эрге-чагырганы чаа революстуг эргелериниң чепсээ-биле, а херек апарганда ланчыларны холга алгаш камгалап турган. Чаа экономиктиг политиканаже шилчип, социалистиг экономикага удур капиталистиг артынчыларның кем-херектиг үүлгедиглеринге удур демисел үезинде совет суттуң ролю улам өскен.

Совет эрге-чагырганың дайынчарын хайыра чогу-биле шиитпишаан, бистиң суд бодунуң бүгү төөгүзүнүң дургузунда чаа ёзугуруумнуң ёзулуг кижизидикчизи, эрги шиитилелдиң хораглыг чаңчылдарынга удур идепкейлиг демиселчи, хамаатыларның политиктиг, хамаатылар, күш-ажылчы эргелериниң камгалакчызы болбушаан, ыпын шиидилге талазы-биле ленинчи принциптерниң боттандырыкчызы болуп келген.

Совет судтуң тургустунуп эгелээнинден башталгы хүннеринден эгелээш, оон ажыл-чорудулгазынга миллион-миллион кижилерни, судка улус төлээлекчилериниң хүлээлгезин күүседип эгелээн кижилерни, долу эргелиг шиитекчилерни хаара туткан.

Улус шиитекчилери болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң кежигүннери эштер О. Т. Охемчик, С. С. Шалчима, И. Ф. Петухов, А. Т. Соломатов, Д. Б. Ондар олар-биле чергелештир чоннуң авторитединг дүрүм ёзугаар чаалап алган улус төлээлекчилери эштер Лавва, Хвостов, Чернова, Серен, Чичит, Ондар, Кошкар-оол болгаш ескелер-даа ажылчы чоннарның негелде, хереглелдеринге боттарының сагыш-сеткилинин хаңызындан эвилен болуп, кеминг чемпериниң сөөртүлгезин түүкгээшкиннинг эгелээн.

Кыштагларда чедир кылдыңмаан үүрмек сеңгелгелерни чоокку хүнерде бригаданың кежигүннери боттарының күжү-биле доозар болгаш малчынарның чурттарга бажыңнарында, өглеринде чамдык чылыттынмаан үүлдерни чедир кылыр талазы-биле хемчегларни ап турар.

— Амгы үеде мал оолдаашкынынга белеткел талазы-биле кичээнгейни улам улгаттырып тургаш, бо чылын чаш хураганнарны чидирип чокка бүрүн ажаап алыр дээш демиселл — бистиң ап харыысалгалыг ажылывыс ол, ону организастыг эрттирер дээш бүгү күжүвүстү үндүрер бис — деп, хойжулар чугаалап турарлар.

С. ТАМЧАЙ.

Беш чылды — хуусаа бетинде

Өөрүнчүг медээлер

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле чурттун мурнакчы бүдүрүлгелериниң эгелээшкинин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели чүүлдүгзүнүп, тускай доктаалы үүлээп алган болгай. Ол эгелээшкинин чурттун бүдүрүлгелериниң, колхозтарының болгаш совхозтарының ажыл-ишчилери изин-биле деткип турарының дугайында сеткил оорунчуг медээлер бо хүннерде чурттун бүгү булуңнарындан кээп турар.

• • •

ВИЛЬНЮС. Бедик бүдүрүкчүлүг он-он чаа станоктарны бүдүрерин хуусаазындан чыл бурунгаар шингээдип алыр бүдүрүлгенин технологтуг чаартылгазын боттандырар болгаш беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 6-да күүсеткен турар деп. Вильнюстун «Жальгирис» дээр станок кылыр заводунуң коллективи шиитпирлээн. Беш чылдың төнчүзүнге чедир планнан ажыр чүс-чүс мун рубльдин продукциязын бээр.

• • •

РУДНЫЙ. Казахстанның «Соколоврудстрой» трезининиң коллективи беш чыл планын хуусаа бетинде, 1970 чылдың ноябрь чедиге чедир күүседир дээш чарышпышаан. Соколовск-Сарбайның даг-руда арыглалының комбинадының калбартып турар арыглал бүдүрүлгезининиң бүгү объектилерин, а ол ышкаш Лисаковскинин даг-руда бүдүрүлгезининиң бирги ээлчээн ой-шаанда ажыглалга киирерин шиитпирлээн.

• • •

ЖИТОМИР. Полесьениң колхозтарының тарып өстүргөн торгуланчак волокнодан болган дёндан баштайгы он-он мун тонна материалды Житомир областың заводтары ажылдап кылган. Постаавы бүдүрүлгелеринче бедик шынарлыг 320 тонна торгу удазының планнан ажыр чоруткан. Ол материалдан миллион чыгам метр постерни белеткеп болур.

• • •

СТАВРОПОЛЬ. Бо крайның ажыл-агыйлары хөрээнге күскү шык сиңирерин доозкан. Планныя Правоегорлыктың суттарынга системазының зоназында ажыл-агыйларның тараажылары өнза эки ажылдаан, ол зонаның колхозтары болгаш совхозтары планнан ажыр он-он мун гектар черлерде сүтну сиңиннктиргеп.

• • •

КИРОВ. Зуевск депозунуң машиннстери нормадан ажыр чыл эгезинден бээр бир миллион 200 мун тонна ажыг чүктерни сөөрткеп. Миллион киловатт-так электроднергияны камнап алган. Москвачылардың эгелээшкинин детквившаан, депонуң коллективи чүк сөөртүлгезининиң талазы-биле беш чылдың онаалгазын дөрт чыл он ай дургузунда күүседирин хүлээнген. Ону чедип алырының аргалары демир-орукчуларда бар. Олар чыл планын шагда күүсеткен.

• • •

САРАНСК. Даг-дүгү болгаш пемент кылыгларның Алексеевск комбинадының коллективи москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелээшкинин изин-биле деткээн. Беш чылдың онаалгазын 1970 чылдың ноябрь 7-ге чедир күүседирин болгаш онаалгадан ажыр 21 миллион шифер плиталарны база 290 километр хоолайларны бүдүрүп үндүрерин шиитпирлээн. Бо чылдың он бир айларының

ЧЕДИИШКИННЕРНИ УЛАМ БЫЖЫГЛААР

БАШКИР АССР. Салаваттың техниктиг шил бүдүрер заводунда прокат цеги ажыглалда кирген. Завод чылда 3 миллион дөрбелчин метр шил бүдүрер—телевилеттинген күчү-шыдалдыг.
ЧУРУКТА: чаа цехтиң шил эзилдирер печказы.
Фото Б. КЛИПИНИЦЕРНИЙ.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Таңды районуң ажылчы чоннары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерни эрестиг күүсеткеш, ам беш чыл планының соруглаларын хуусаа бетинде доллур болган ажыр күүседир дээш боттарының мурнунда соруглаларны салган ажылдан турарлар. Чыл планынган ажыр 27800 тонна тараалы, 478 тонна сүттү, 296,2 тонна этти, 64,5 тонна дүктү күрүнеге саткан. Юбилейлиг чылдың планның соруглаларын болган боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин күүседиргеге «Межегей», «Элегес», «Тинлелге» совхозтар болган «Революцияның чалбыжы» колхоз онза шылгаран үнген.

Социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде эрестиг күүсеткен дээш, районнуң бүгү колхозтары болган совхозтары кызыл туктар-биле шаннатканнар: «Элегес» совхозту РСФСР-нин Дээди Соведининг Президиумунуң, Министрлер Чөвүлелининг болган ВЦСПС-тиң тураскаалдыг Кызыл тугу-биле шаннаан. Дуржуна станциязы СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Соведининг Президиумунуң, Министрлер Чөвүлелининг болган облпрофчөвүлелдиң тураскаалдыг Тугу-биле шаннаткан. «Межегей», «Тинлелге», «Россия» совхозтар РСФСР-нин Министрлер Чөвүлелининг болган ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл туктары-биле шаннатканнар. «Коммунизминиң херели» колхозту партия райкомунуң болган райкүүскомунуң моңгези-биле кадагалаар тураскаалдыг Кызыл тугу-биле шаннаан, а «Революцияның чалбыжы» колхоз юбилейлиг чылдың 9 айларында районнуң колхозтарының болган совхозтарының аразынга чаруштың тинлекчизи болуп, СЭКП райкомунуң болган райкүүскомунуң колхозтар болган совхозтар аразынга шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Бо чижектер, Таңды районнуң колхоз, совхозтарының ажыл-ишчилериниң юбилейлиг чылда эки түңнелдерлиг ажылдаанын болган оларның ол эрес-маадырлыг күш-ажылын бедии-биле үнелеп коргенининг барымдазы болур.

Улуг байырлалга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерни доллур болган ажыр күүседиргеге бистиң мурнакчыларывыстың улуг-хуузу болгаш үлегер-чижээ улуг. Оларга 700-ден 1000 ажыг га черниң тараазын кестирген сураглыг механизаторлар Монгуш Маадыр-оол, Ооржак Балдар-оол, Михаил Монгуш («Тинлелге» совхоз), Леонид Исаков, Михаил Чернышев («Межегей» совхоз), Сайгы Баржын-Кара («Россия» совхоз), Оюн Дыртык, Леонид Бибик («Коммунизминиң херели» колхоз), 11 айларда саар инек бүргүзүнден 2500-ден 3000 кг чедир сүттү саап алган сураглыг саанчылар Мария Сабельникова, Зинаида Кравченко, Серафима Пилипенко, Зинаида Реодько, Матрена Хроменко («Межегей» совхоз), Бадарчы Аптак-кыс, Бай-Кара Бичии-кыс, Нина Бармалитова, Тамара Оюн («Элегес» совхоз), Анна Стебликовских, Надежда Клепикова («Россия» совхоз), алдарлыг хойжулар, чүс хойта онаалтыр 108-ден 120 хураганнарны алган Куулар Дажы-Серен, Оюн Балган («Тинлелге» совхоз), Монгуш Достек, Оюн Сактай («Коммунизминиң херели» колхоз), Оюн Орамбай, Серен Монгуш («Элегес» совхоз); мурнакчы бызаа ажалакчылары, хонукта бызаа бүргүзүнден ортумаа-биле 1120 грамм немежде деңзинни ап турар Монгуш Чечекмаа («Тинлелге» совхоз) Клавдия Чүреми («Россия» совхоз), Илия Эйснер («Межегей» совхоз) болган оон-даа оске хой-хой мурнакчыларның аттарын адап болур.

Ол ышкаш, ажыл-херээнге мергежилдиг, кодээ ажыл-агыйның будүрүлгезин организастаарынга боттарының организакчы талаларын болгаш ханы билиин коргүзүп турар кодээ ажыл-агыйның түскай эртемниглериниң чамдыктарының аттарын адап болур. Оларга «Тинлелге» совхозтуң кол агроному Василий Новиковту, дуржулга станциязының кол агроному Степан Модогдевти, «Межегей», «Тинлелге» совхозтарының кол зоотехниктери Заркевич, Степан Прудкинни, зоотехник Валерий Чернованы, «Элегес» совхозтуң улуг мал эмчизи Иннокентий Зверевти, үлегерлиг станциянның мал эмчизи Карбановту, районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң кол агроному эш Иван Андреевти киирип болур.

Колхоз, совхозтарның партия, профзвилел, комсомол организацияларының болгаш баштаар чердери социалистиг чаруштың кодээниң ажыл-ишчилериниң ортузунга коскуу, дээштир болгаш чоруун чедип алырынга күш-ажылдың материалдыг болгаш моральдыг сонуургалын калбаа-биле ажылгап турган. Социалистиг чаруштың тинлекчилерин бүгү талазыг мактап, шаңнаар, оларның хүндүткеп коор чоруктар районнуң колхоз, совхозтарынга бригада, ферма бүргүзүнге калбарган турган. Районнуң колхоз, совхозтары 53 мурнакчыларны Кызыл — Шушенск — Абакан — Москва — Ленинград чедер «Найырал» демир-оруунга экскурсиядып чоруткан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл болган оюн таварыштыр социалистиг чаруштың эң шылгараан тинлекчилериниг тыва үзер чүгеннинг 3 аъттарны, 3 мотоциклдерни байырлыг хураддарга болган митингилерге тывыскан. СЭКП райкому, колхоз, совхозтарның баштаар чердери болган партия, профзвилел организациялары, социалистиг чаруштарга бедик коргүзүглерни чедип алган 300 хире мурнакчыларны хүндүлүг бижиктер-биле болгаш 1300 ажыг мурнакчыларны ортектиг белектер-биле шаңнаан. Ол ышкаш 15 эң эки мурнакчылар районнуң күш-ажылчы алдарының хүндүлел дептеринге кинр бижиткен.

Мындыг янзылыг хемчеглер кижилерниң күш-ажылга сонуургалын бедидип, оларның кылган ажыл-херээнге харыысалгазын улгаттырып турар. Байырладыг чылда чедип алган чеднишкиннер беш чыл планының салган соруглаларын ажыр болган дээдир күүседиргеге чүгүла идиги берип турар .

Районнуң партия организацияларының болгаш бүгү коммунистери чедип алган чеднишкиннерни быжыглап, беш чыл планының үшкү чылының планныг соруглаларын чеднишкиннерниг күүседиргеге чүгүла чүүлдерни амдан эгелеп тургузарынче кичээнгейни салып, эртип турар ажыл-агый чылында турган четпестерни каттаваас дээш, боттарының кылган ажыл-херээн аналиптеп, шүгүмүлеллиг ёзу-биле көрүп турар.

Юбилейлиг чылдың II айларында ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чедип алган чеднишкиннер-биле чергелештир четпестерниң барын айтыры чүгүла. Ылангыя районнуң ажыл-агыйларында кодээ ажыл-агый машиналарының септелгези ам-даа шуудавайн, кончуг оожум темпилиг чорун турар. Чамдык «Межегей», «Россия», «Тинлелге» ышкаш совхозтарда бо ажылдар куду деңнелде болгаш ол темпиин дүргедетпее болза, дөртку кварталдың тракторлар септээрининг график-планнарын үзеринге чоогунда турар. Үрезин арыглаашкыны болгаш үрезиннерни солуурунуң талазы-биле ажылдар оожум чорун турар. Бо ажылдарны дүргедедип, чогуур негелдезинге чедир тургузарының талазы-биле колхоз, совхозтарның улуртучулары болгаш партия, профзвилел организациялары тодаргай хемчеглерни кыска хуусаада ап чорутқан турар ужурлуг.

«Россия» совхозтуң болгаш «Коммунизминиң херели» колхозтуң улуртучулары болгаш партия организациялары мал кыштагладыышкынынче четпес кичээнгейни салып, ылангыя ырак черде чурттап турар малчыннарның культура болгаш амыдырал хандырыгазынче кичээнгейни чогуур үезинде салбаанының түңнелинде бо ажыл-агыйларның чамдык малчыннарының кыштаар бажыңнары соок, эки сентептиимээн, одаар ыяжы четпес. «Коммунизминиң херели» колхозтуң Бак-Ыяшта, Элегес унунда, «Россия» совхозтуң Ортаа-Үзүүнде, Калбак-Аргада малчыннарга кино, автолавка болгаш кижи эмчилери кончуг эвээш барып турар. Районнуң чамдык ажыл-агыйларында малчыннар ортузунда зоотехнирлиг ооредилгелерни ам-даа эгелеваан. «Элегес», «Россия» совхозтарның партия, профзвилел организациялары малчыннар ортузунга политик-кижизидилгениг ажылды кошкаткан болгаш ол ажылдарны ам-даа чогуур негелдезинге чедир тургуспаан.

Үстүнде айттынган четпестерни кыска хуусаада чайладырынче угланган чогуур хемчеглерни алыры хамаарышкан партия, профзвилел организацияларындан болгаш районнуң кино четкилериниң дирекция черинден, кадык кыналал киидизинден негеттинип турар.

Таңдының ажылчы чоннары беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш, чоокта чаа кодээниң бүгү ажыл-ишчилеринче кыйгырыгны үндүрүп, чаруштың эгелекчилери болганнар. Районнуң партия организацияларының чүгүла соругазы болза кодээ ажыл-ишчилериниң бүгү күжүн, беш чыл планының соруглаларын хуусаа бетинде, 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседиринче угландырып, социалистиг чаруштың бүгү талалыг калбартып тургаш, бедик дүжүттү өстүрериниң болгаш нинтиниң малының продукчуулуун бедидерин чедип алыры болур.

Ылангыя, чоннуң коллуглуушкүнүн, оларның эгелекчи инициативазын улам детпин калбартпышаан, бистиң партиявыстың болгаш совет күрүнениң организакчызы болгаш тургузукчузу — Владимир Ильич Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр үче чылынга бүгү талалыг чеднишкиннер-биле ужуражыр дээш социалистиг чаруштың улам калбартып, партия организацияларының талазындан мадза организастыг хемчеглерни күштелдирер ужурлуг.

С. ХИРЛИГ-ООЛ,
СЭКП-ниң Таңды райкомунуң секретары.

ЭКИ ЭГЕЛЭЭН

Мал кыштагладышкының организастыг чорудары, малга эргежок чугула чем суурну тургузары, кышкы үеде малчыннарның амыдырал хандырылгазын эжиндерн амгы үеже эң чугула айтырыгларның бирээзи.

Өвүр районуң «Кызыл тук» кодээ ажыл-агый артелинде бо талазы-биле байдал кандыгы?

Беш чылдың ийнги чылында күрүне мурнуна күүседир хүлээлгелерни колхоз Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга чедир бүгү коргүзүглер дайы-биле күүсеткен. Ынчангаш ниитиниң малынга чылыг болган тодуг кыштагладышкынны организастаар, хөлү ам хой ажылдарны кылган. Колхозтуң шээр малы 29, бода малы—24 кезек черде кажааларын эки шынарлыг кылдыр сентээн, эвбек оът-сигенниг кыштагларда чеде берген.

Хорумнуг-Ойда Кара-Сал Седип эргелекчилээн сүт-бараан фермазы кыштагладышкынга үлегерлиг белеткенген. Ол фермаңын ажыл-ишчилери мал кажааларының септелгезин оскээртен күш негевейн кылып алган болгаш 150 тонна сигенни фермазының чанында чедирип алган. Эрткен кыжын ол фермага мал кыштагладышкыны чогумчалыг эрткенинин түңнелинде, коллектив күрүнеге сүт саларының чыл планын ноябрь айның эгезинде күүседипкен. Фермаңын малчыннары чылыг, чырык бажыңнарда чурттап, сеткил-сагыжы долу оорушкулуг ажылдап турарлар.

Ында чунар-бажың, клуб доктаамал ажылдап турар. Фермаңын ажыл-ишчилери клубунуң докгаамал залчылары болуп, анаа концерттерни белеткеп, аныяктар ырының, таңцының болгаш оске-даа түүлдүң болгуниерде улуг сонуургал-биле оореним турарын айтыр херек.

Бок-Тейде эң Кара-Сал Даваның хойжу бригадазы бо ажыл-агый чылында эки түңнелдерлиг ажылдаан, чүс хойга онаалтыр чүс хураганны алган. Ол бригаданың кежигүннери амгы үеже шуптуг кыштагларында. Бодан бүргүзүнде мал чемнин чедирген.

Колхоз баштаар черн малчыннарның амыдырал чурталгазын улам эжиндеринче кичээнгейни салган, бо чылын хойжуларның кыштагларында 8 чаа чурталга бажыңын тудуп берген. Сарлык кадарчыларындан адыда, хойжулар, саанчылар, инек кадарчылары болгаш бызаа ажалакчылары чаа чурталгаларга чурттап турарлар. Малчыннарга хамаарышкан 30 бажыңның септелгезин эки шынарлыг кылдыр кылган, ырак-узак черлерде чурттап турар малчыннарның бажыңнарының хой кезинде радиоприёмниктер бар.

Автолавка садыгжызы Роза Монгуш малчыннарның күзенчиг залчызы. Чугула хереглеелдиг бараанларын чагыг ёзугаар ап алган, кыштагларны эргилдир садыглап турар.

А участок эмнелгезинин эргелекчизи Нина Васильевна Михайлович малчыннарның аалдарынга бо-ла чеде берген турар. Ол эмчи аалдарга баргаш, ажыл-ишчилерниң кадыын хынаан, ажыларлан камгаланырынга тайылбырларны кылып чоруур, бажыңнарга культурлуг амыдырал чурталганы тургузарының дугайында ажыктыг сүмелерни база бээр.

Малчыннарның материалдыг сонуургалын бедидер талазы-биле хемчеглерни колхозтуң баштаар чери чыл санында боттандырын келген. Эки ажылдаан малчыннарга 27 хураганы, 2 бөгбаны, 2 мөлдурганы болган 1700 рубльди немелде төлевир кылдыр берген. Оон иштинде чүс хойга онаалтыр 114 хураганны камгалап алган Сая Мижит-Доржуга беш хураганы берген.

Мал кыштагладышкының эки эртпер дээш колхоз баштаар чери ам-даа хемчеглерни ап, дустуу болгаш мал чеминин 80 хуузун кыштагларда чедирген. Малчыннарның коданнарынче одаар ыяш сөөртүлгезин организастыг эгелээн. Ол ажылда 5 автомашина хаара түттүнган.

Бо түңнерде малчыннар мал солдаашкынынга хынамчалыг белеткелдерни чорудуп, чаш хураган кажааларын септеп, оларга чидиртпир эки шынарлыг чемнерни хынамчыныңдыр белеткеп ап турарлар. Чамдык коданнарда хой оолдан эгелей берген. Ынчангаш колхоз баштаар чери сакманщиктеп ажылдаар кижилерни шилип, олар-биле сургаалгалыг беселаларны кылып турар.

Колхозта партия организациязы малчыннар ортузунга кышкы үеде чорудар масса-политиктиг ажылдың планын тургузуп, агитаторларны малчыннарның кыштагларында, сүт-бараан фермаларында быжыглаан. Чыраа-Бажында болгаш Бок-Тейде хойжу бригадазарның төптеринде ийи кызыл булуннарны дерип тургускан. Солуннар болгаш журналларны почтальоннар малчыннарга чогуур ой-шаанда чедирип турар.

Мал кыштагладышкынының талазы-биле колхозтуң бо байдалын өөренип көргеш, оон дуржулгазын нептередириниң хемчеглерни районда ала берген болгаш «Кызыл тук-туң» ажыл-ишчилери кыштагладышкын талазы-биле ажылдап кылган хемчеглерин үлегерлиг күүседир дээрзинге кижи бүргүз бүзүрелдиг.

К. ХЕРТЕК.

ЧАРЫШ КАЛБАРГАН

Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга тураскаатқан социалистиг чарышка алган хүлээлгелерин Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозунуң малчыннары амыдырапга боттандырган. Күрүнеге эт, дүк, сүт садар планнар байырлал мурнунда ажыр күүсеттинген.

Малчыннарның күженнишкининг ажыыдаанының түңнелинде малдың баш санын өстүрер план күүсеттинериниң кырында. Чүс баш төрүүр малга онаалтыр 88 хураган, 79 анай, 74 бызаа, 91 күлүн алдынган. Шээр мал кадарчыларынган 37 кижи төрүүр чүс баш хой ашкы-соруңчуг. Юбилей чылында Иргит Эрелчин төрүүр чүс хойдан 113 хураган, хой бүргүзүнден 2,5 кг дүк алгаш, совхозтуң чемпиону болган. Чүс хойдан 111 хураган, хойдан 2,6 кг дүк кырғын алган, Иргит Кадар-оол ийнги черни алган. Кадарчылар М. Маадыр-оол, С. Кандан, С. Чүдүм, Х. Баактыг малдың чаш төлүн камгалап алыр болгаш дүк будүрериң ковүдедир талазы-биле бедик коргүзүглерлиг болганнар.

Совхозтуң сүт-бараан фермаларының ажылдакчылары юбилейлиг чылдың эрткен айларында база үре-түңнелдиг ажылдаанар. Сүттүн агрегаттарын ажыглазга кииргеп дутайын, делегейде эң улуг доминаны Кривой Рогта ажылдадын эргелээн дутайын, азы көдээ ажыл-агый чылының эки түңнелдериниң дутайын дыңнаан бөдүүн кыдат хамаатыны пекин чагырыкчылар ону төөредип турар деп, база Совет Эвилелни —ол дээрге бууразашкынче чыгатырган, «капитализм катап тургустунуп турар» чүрт эвес, а күүлүг болгаш чечектелгеп социалистиг күрүне-дир деп чүвени биилеп каар-ла болгай. Кижан улусчу Кыдат бистиң чүртүвүс-биле хол-колундан туттунуп алган, оон аңы-дунма дузаламчызынга даянмышаан, экономиканы болгаш культураны хөгжүдүнге улуг чедиишкиннерни чедип ап турган үениң дугайын ол хамаатыны сактып кээп болур болгай. Мао болган оон бөлүү чүртту оон үндезин эргелажыктырга дүүшкен оруктан чайладып аппар чоруурун бөдүүн кыдат хамааты биилеп каар болду бе деп. Мао Цзэ-дуннуң бөлүүгелиниң коргун турар чүвези ол-дур.

Чогум-на харын оон ужурунда ССРЭ-де болган социалистиг өскедаа күрүнелерде ажыл-херектериниң байдалының дугайында шынныг информацияны бижиннрнини орнунга, кыдат парлалга «Октябрь революциязының 50 чылының бүдүүзүнде— Совет Эвилелинде—Ленининиң төрээн чуртунда — бууразашкынның болгаш ундаразашкынның шинчизи кестүп турар» дээр чүвенің дугайында хоозун даап бодалашкыннарбиле бодунуң номчукчуларын төөредиринин орайлажыл харын-даа совет кижилер «Мао Цзэ-дуннуң идеяларының тугун Кремльдиң кырынга киискидиргенин» түгле иүзеп турар дээр чүвени безин бүзүредип турар. Моон-биле кады пекин пропагандистер «Мао Цзэ-дун дээрге, совет хамааты бүргүзүнүң түрээниде сиңиишкен эң-не, эң-не, эң-не кызыл хүндүр» дээр янзылыг чүвени боттарын даап бодап алгаш, ону совет кижилер чугаалаан деп чыныыр тудуп иүүлдеп турар.

Бо мугулай болгаш ажык чок иүүлдээшкиннерниң, а ол ышкаш еске-даа чурттарның улустарының «Мао Цзэ-дунга бүгүнү хаара тутқан инакшылы» дээр хоозун чулчуруушкуннарның сорулгазы чаңгыс — «улуг ураң тудукчунуң» дыка кашкаан ат-алдарын кыдат ажылчы чоннарының мурнунга өндептип көлүреги болуп турар.

Пекинниң удуртукчулар Улуг Октябрьның ужур-дузазын бичелеприп-биле кандыг-бир чүвени кылыптар хире шаг-шивек чок болганнар. Ынчангаш олар Октябрьның 50 чылының «байырладынъ... антисоветчи лоозунарын адаа-биле эртперинден дээре чүү-даа болаш ап шыдаваанныар. Ноябрь 6-да Пекинниң «Жэньминь жибао», «Цзефаңцзюнь бао» солуннары болгаш «Хунци» журнал сөөлгү үеде кыдат парлалганын арыннарынга суг ышкаш куттунуп келген иүүлдээшкинни

(Уламчыны 4-кү арында).

Хоойлувус ындыг

«Улуг Совет Хоойлуну алдаржыдып тур мен» деп Джалбуа бижээн. Кижиниң чаагай чорууп чогум-на ол хоойлу хандырып турар болганда, ону мактап ырлаавас, алдаржыпсаарга чок. Коллувустуң партия болган Совет чазак Совет Эвилелиниң хамаатыларынга ССРЭ-ниң Конституциязының бергени хамаары эргелерни алыдырала боттандырып турар. Октябрь революциязының мурнунда эргe-шөлээ дугаймында кижилер чүгле бодап чораан. Социалнаа совет кижи бүргүзүнге билиглее дегем орукту ажыдып бергеп.

Бистиң чуртта 46,7 миллион өөренирчи ниити школаларда, а 71,7 миллион кижи бүгү өөредилге хевирлеринде хаара тутқан. Чүгле аныяк хоорай — Ак-Довуракта безин 2360 кижи өөренип турар. 1966 чылда үш кат общежитиелиг, 220 олуттуг профтехучилище ажыттынган. Ында орус, тыва, украин, хакас шаңналарның үрүлгары чаңгыс оо-булекиң төлдери дең пайыралдыг өөренип, чурттаа турарлар. 1967 чылда кежээки техникум 51 техниктерни белеткеп үндүрген. Кежээки школада ак 320 кижи өөренип турар. Бо чылын оку 83 кижи доозуп үнген. Ак-Довурак хоорайның өөредилге черлеринде дээди эртемниг 50, дооспаан дээди, ортумак эртемниг 48 башкылар ажылдап турар.

Партия болган күрүне совет кижилерниң өөренириниге, ажылдарынга, дыштанырынга бүзү тааржымалыг байдалдарны тургузуп келген. Бүгү-ниитиниң он чыл өөредилгезиниң дугайында Хоойлу ак алыдырала чедиишкиннер боттанып турар. Бо бүгү Совет Конституциязының ачызы-дыр. Ынчангаш совет улус байырлалды оорушку, чоргаарал-биле байырлал эрттирген.

И. ПАНАРЕТ.

ОКТЯБРЬНЫҢ 50 ЧЫЛЫ БОЛГАШ МАОЦЗЭДУНЧУ ПРОПАГАНДА

Делегей кайгамчык хүннерни чурттап эрттирип турар. Төөгүлүг чаңгыс-даа хүнүү. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылы шыкаш, чер болганга мындыг чаңгыс-даа радио чалгынында — чер болганда бо хүннерде чугаа Октябрь дугайында, Совет Эвилелиниң дугайында болуп турар. Социализмни тургузуп турар улустар, национал болгаш социал хосталга дээш, тайбың болгаш демократия дээш демиселчилер Октябрьның юбилейин чыртыкылыг янзы байырлалы кылдыр ворун турар. Күш-ажылдың кижилери совет улустуу болгаш бистиң чуртувустуу эң чөптүг инитилелгечкоммунизмче баштап бар чоруур Ленининиң партиязынга хүндүткелдин ёзулаалы болур чогуур-биле кылып турар. Бо байдалды «күш-ажылга, депшилгеге, эртемге, тайбыңга ёзулуг-ла гимн» деп делегейниң депшилгелиг парлалгазы адаан.

Мао Цзэ-дун болгаш оон бөлүү Октябрьның 50 чылын боттарывыбиле демдеглээн. Байырладың биичин-ле мурнунда олар антисоветчи калчаараашкынны базбартып, ону бүгү кыдат пропагандының кол өзөө кылып алганнар. А байырладың хүнүнде олар Октябрь сөөлүнде 50 чылдар тургузунда совет улустуң чедип алган бүгү чаалап алдыышкыннарын бужартадырып орадаштыышаан, оның калчаарап эгелээн. Совет улустуң чедип алган чедиишкиннерин ыңт чоока эртинерин хазрын орадаштыышаан, пекин пропагандистер Совет Эвилелиниң иштинги болгаш чаңгыкы политиказын чепсээ болу бергенинин фактызы шуут чугаалап турар-дыр. Маочуларның бижээн хоозун түүлдерин ЮСИА дээр америк албан черн. Барыын Германиянның болгаш Японияның эң реаксылыг солуннары күзеедин-биле чаа парлал, тарадып турар. Амгы пекин удуртукчулар социализминиң төрээн чуртунга удур демиселче идея талазы-биле Эвилелчилер кылдыр империалистиг реакциянын албанынга бараан болуп турар. чедир чилча шаптыммаан акэмиграпчы идегеттерниң болгаш национализчи дээрбечилерниң баштыңнарын ажыглап турар.

Мао Цзэ-дуннуң бөлүүнүң бүшкүүрү болу берген «Жэньминь жибао» солун байырлал хүннеринде антисоветчи калчаараашкынны бир арындан экээш эвести парлап турган. Совет Эвилелиниң экономиктиг политиказын, чуртталга бүдүрүкчү күштерин дүрген хөгжүдеринче, улустуң хереглеел баранаарын бүдүрерин көөгедиринче, квартираларны, школаларны, эмнелгелерни, кино театрларны, клубтарны тударын калбартырынче бистиң партиявыстың болгаш Совет чазактың утланыышкынын ол хоозун бижиилеринде «буржуаз дедир төрүттүнген чорук», «капитализмниң катап тургускуннаны» кылдыр айтып турар. Маочуларның сөөү-биле алырга, мындыг политика «совет улусту элегдедүргедилдиң тамызынче кииp октавазе, чүге дээрге, амыдырал деңнелиниң бедээни болгаш культураның хөгжүдеэн «социализмден өскээр аппар чоруур».

«Культура революциязы» дээр чүве Кыдаттың экономиказынга шынгы когаралды чедирип, кыдат улустуң амыдырал деңнелин улам кудулаткаңы билдингир болгай. Сөөлгү чылдың дургузунда Маонуң бөлүү ажылчыннарның боттуг ажыл төлевирин 10—15 хуу аяазежедирип, а ол ышкаш тараачыннарның орулгаларын улуу-биле кызырарын боттандырган. Чүгле капиталистерниң —аңаа-ла ат кадгалаан эвес, а ёзулуг капиталистерниң—ам Кыдатта шөлээн чурттап, социал таартылталарының мурнунда эзлеп турган бүдүрүлгелериниден ажык-кончаалаарының үлүүн ам-даа ап турарларның кезээнге дегбээн болгаш хевээр артырган ындыг политикалыг тургаш, совет кижилерниң чаагай амыдыралын бедидер талазы-биле улуг хемчегжерин дутайында шынны кыдат ажылчы чоннарга чугаалаан бээр чүве болза, бодунуң утланыышкынынга буруудадыр доктаалды онааганы ол болур ийик. Ынчангаш пекин пропаганда ол бүгү хемчегжерни. оон иштинде СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң, ССРЭ-нин Дээди Соведининг сөөлгү сессиязының бүгү делегейге түүлдүгүнүң көргеп шиитпирлерни шуут-ла ыңт чоока эртинерип турарлар.

Мао Цзэ-дунуң болгаш оон талалакчылары кыдат үлегерни эдерериниге Совет Эвилелиниң болгаш еске-даа чурттарның улустарын кийгырып. «Кыдаттың бөгүнгүзүү бүгү делегейниң даартагы хүнү-дүр» дээр чүвени медегленп турар. Өттүнер чижек кылдыр чартык шериг суурлугаштарының Лацин нефть тывыш черлериниң хевирин саналдан турар. Ол нефть тывыш черлериниге ажылчыннарны казарма дүрүмүн ёзугаар чурттаар болгаш материалдыг амыдыралдың эргежок чугула үүлдерин «улуг ураң тудукчунуң» айыткаларын ноючууру-биле солуурун албадап турар. Дачжай бригададан үлегер ап, амыдыралды экижидер дутайын бодавайн, харын ыяш ангазын-биле чер аңдарар болгаш озук-биле ажылдаар деп тараачыннарга база шак ынчаар сүмелеп турар.

Пекин пропаганда совет эртемге болгаш чырыдыышкынга, литературага болгаш ураң үүлге кадыгдошкун халдаашкынны кылып турар. Бистиң литературавыстың кол ажылдакчыларын пекин пропаганда «реаксылыг чогаалдарның» тургузукчулары болгаш «контрреволюсчулар» деп адап турар.

Өөредилгенин совет системазын маочулар «сураганыг буржуаз эртемденнериниң нептередип турар «ёражон чүүлү» кылдыр буруу шаап, ынчаарга сөң-не үнелиг эртемвер маочуларны «Тинлелге» совхозтарының кол зоотехниктери Заркевич, Степан Прудкинни, зоотехник Валерий Чернованы, «Элегес» совхозтуң улуг мал эмчизи Иннокентий Зверевти, үлегерлиг станциянның мал эмчизи Карбановту, районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң кол агроному эш Иван Андреевти киирип болур.

Колхоз, совхозтарның партия, профзвилел, комсомол организацияларының болгаш баштаар чердери социалистиг чаруштың кодээниң ажыл-ишчилериниң ортузунга коскуу, дээштир болгаш чоруун чедип алырынга күш-ажылдың материалдыг болгаш моральдыг сонуургалын калбаа-биле ажылгап турган. Социалистиг чаруштың тинлекчилерин бүгү талазыг мактап, шаңнаар, оларның хүндүткеп коор чоруктар районнуң колхоз, совхозтарынга бригада, ферма бүргүзүнге калбарган турган. Районнуң колхоз, совхозтары 53 мурнакчыларны Кызыл — Шушенск — Абакан — Москва — Ленинград чедер «Найырал» демир-оруунга экскурсиядып чоруткан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл болган оюн таварыштыр социалистиг чаруштың эң шылгараан тинлекчилериниге тыва үзер чүгеннинг 3 аъттарны, 3 мотоциклдерни байырлыг хураддарга болган митингилерге тывыскан. СЭКП райкому, колхоз, совхозтарның баштаар чердери болган партия, профзвилел организациялары, социалистиг чаруштарга бедик коргүзүглерни чедип алган 300 хире мурнакчыларны хүндүлүг бижиктер-биле болгаш 1300 ажыг мурнакчыларны ортектиг белектер-биле шаңнаан. Ол ышкаш 15 эң эки мурнакчылар районнуң күш-ажылчы алдарының хүндүлел дептеринге кинр бижиткен.

Мындыг янзылыг хемчеглер кижилерниң күш-ажылга сонуургалын бедидип, оларның кылган ажыл-херээнге харыысалгазын улгаттырып турар. Байырладыг чылда чедип алган чеднишкиннер беш чыл планының салган соруглаларын ажыр болган дээдир күүседиргеге чүгүла идиги берип турар .

Районнуң партия организацияларының болгаш бүгү коммунистери чедип алган чеднишкиннерни быжыглап, беш чыл планының үшкү чылының планныг соруглаларын чеднишкиннерниг күүседиргеге чүгүла чүүлдерни амдан эгелеп тургузарынче кичээнгейни салып, эртип турар ажыл-агый чылында турган четпестерни каттаваас дээш, боттарының кылган ажыл-херээн аналиптеп, шүгүмүлеллиг ёзу-биле көрүп турар.

Юбилейлиг чылдың II айларында ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чедип алган чеднишкиннер-биле чергелештир четпестерниң барын айтыры чүгүла. Ылангыя районнуң ажыл-агыйларында кодээ ажыл-агый машиналарының септелгези ам-даа шуудавайн, кончуг оожум темпилиг чорун турар. Чамдык «Межегей», «Россия», «Тинлелге» ышкаш совхозтарда бо ажылдар куду деңнелде болгаш ол темпиин дүргедетпее болза, дөртку кварталдың тракторлар септээрининг график-планнарын үзеринге чоогунда турар. Үрезин арыглаашкыны болгаш үрезиннерни солуурунуң талазы-биле ажылдар оожум чорун турар. Бо ажылдарны дүргедедип, чогуур негелдезинге чедир тургузарының талазы-биле колхоз, совхозтарның улуртучулары болгаш партия, профзвилел организациялары тодаргай хемчеглерни кыска хуусаада ап чорутқан турар ужурлуг.

«Россия» совхозтуң болгаш «Коммунизминиң херели» колхозтуң улуртучулары болгаш партия организациялары мал кыштагладышкынынче четпес кичээнгейни салып, ылангыя ырак черде чурттап турар малчыннарның культура болгаш амыдырал хандырыгазынче кичээнгейни чогуур үезинде салбаанының түңнелинде бо ажыл-агыйларның чамдык малчыннарының кыштаар бажыңнары соок, эки сентептиимээн, одаар ыяжы четпес. «Коммунизминиң херели» колхозтуң Бак-Ыяшта, Элегес унунда, «Россия» совхозтуң Ортаа-Үзүүнде, Калбак-Аргада малчыннарга кино, автолавка болгаш кижи эмчилери кончуг эвээш барып турар. Районнуң чамдык ажыл-агыйларында малчыннар ортузунда зоотехнирлиг ооредилгелерни ам-даа эгелеваан. «Элегес», «Россия» совхозтарның партия, профзвилел организациялары малчыннар ортузунга политик-кижизидилгениг ажылды кошкаткан болгаш ол ажылдарны ам-даа чогуур негелдезинге чедир тургуспаан.

Үстүнде айттынган четпестерни кыска хуусаада чайладырынче угланган чогуур хемчеглерни алыры хамаарышкан партия, профзвилел организацияларындан болгаш районнуң кино четкилериниң дирекция черинден, кадык кыналал киидизинден негеттинип турар.

Таңдының ажылчы чоннары беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш, чоокта чаа кодээниң бүгү ажыл-ишчилеринче кыйгырыгны үндүрүп, чаруштың эгелекчилери болганнар. Районнуң партия организацияларының чүгүла соругазы болза кодээ ажыл-ишчилериниң бүгү күжүн, беш чыл планының соруглаларын хуусаа бетинде, 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседиринче угландырып, социалистиг чаруштың бүгү талалыг калбартып тургаш, бедик дүжүттү өстүрериниң болгаш нинтиниң малының продукчуулуун бедидерин чедип алыры болур.

Ылангыя, чоннуң коллуглуушкүнүн, оларның эгелекчи инициативазын улам детпин калбартпышаан, бистиң партиявыстың болгаш совет күрүнениң организакчызы болгаш тургузукчузу — Владимир Ильич Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр үче чылынга бүгү талалыг чеднишкиннер-биле ужуражыр дээш социалистиг чаруштың улам калбартып, партия организацияларының талазындан мадза организастыг хемчеглерни күштелдирер ужурлуг.

С. ХИРЛИГ-ООЛ,
СЭКП-ниң Таңды райкомунуң секретары.

Номчукчулардың чагааларындан

ШЫН

Чаа магазинде

Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» колхозунуң төвү — Даңсы-Аксы суур республиканың хаймылазындан зүн мырак суурларның бирээзи. Ынчалза-даа ол өскө бүгү суурлар биле бир дөмей. чыл келген чудум чаагайжыды сайзырап турар. Оон бир чижээ, юбилейлиг чылдың байырлалының бүдүүзүнде шыда үлегүр бараанчарының болган аъш-чемнинг чаа магазининиң ажыттыганы болур.

Ук магазинни республиканың херегзекчилер шиитпелиниң тудугжулары кылган. Чырык, дезгей соңгаларлыг, иштин-даштын таварымчалыг түткан магазин суурда носку-чараш бажыңнарның бирээзи. Магазинде садыгжылар Сарыглар Зоя, Сарыглар Сүүр-оол олар бараанчарының болган аъш-чемнинг көргүзүг ветеринараларын шевергин кылдыр дериг алган болган оларның өртенүзүнзин чараштыр бижип алган, садып алыкчыларга эптиг-ээлдек чорууп көргүзүп турарлар.

Чаа магазинниң садыгжылары садыг алыкчыларның негелдерехерегелдерингө саглыш-чованыгыр чорууп илередиң, оларның чагыгларын саадал чонга хандырып турарындан чонуң хүндүлелин чедип алганнар.

А. БАРБА.

Олчалыг аңчылар

Чөөн-Хемчик районнуң аңчылары бо чылдың аңнаар сезонунуң планын ноябрь 20-де дыка ажыр күүсеткен. Белеткел конторазының олуг хүзээл алыр пунктуларынче 44,5 муң рубльдиң «чымчак алдынын» киргеп. Планныг даалгазын 178 хуу күүсеткенин ол. Дининң аңнал тывараның планын 250 хуу боттандырган. Белеткел черлеринде 42 муң ажыг диңиг, 400 ажыг киш, 169 кымыл дизги болган өске-даа үнелиг олуг дужаттынган.

Октябрь айда болуп эрткен районнуң аңчылар слёдунга аңчыларның мурнунга тодаргай сорулганы салган. Аңчылар боттары бедиткен хүзээлгелерин азган. Од ышкаш слётка районнуң бүгү аңчыларынга ыңгырыгны үндүргеп. Ында аң-олуг тывараның чыл планын ноябрь 20-де күүсеткеннер. Ынча ап-ле болуп, аңчылар чыл планын ноябрь 11-де күүсеткеннер.

Райондан 400 ажыг аңчылар тайгажөө аңнап үнген, оларның иштинден дыка хөйү керээ-хүзээлгезин 150—250 хуу күүсеткеннер. «Большевик» кедээ ажылагый артелиниң аңчызы Ж. Хованыт 540 диңиңи, Монгуш Биченей—313, «Пекрав колхозта Монгуш Чамзыр-оол—335, Чадаана хоорайда Михаил Шарагин 159 диңиг, 15 киштиг, Ленин аттыг колхозта Сат Чадамба 420 диңиг, 20 киштиг дужаагаш, мурнанчылар болганнар.

Дуржулгалыг аңчылар түгле боттары эки аңнап турар эвес, харын аныяктарны аңнаарынга база өөредип турарлар. Хөөчүн аңчы Сат Чадамба бодунуң байлак дуржулгазын бо чылын аныяк аңчы Александр Сятка дамчыдып берип, аңнаарынга өөредип турар. Сат белеткел черинге 107 диңиңи дужаагаш. Районнуң аңчылары чедип алган чедишкиннерин ноябрь 20-де доктаавайн, аъш-чем болгаш ок-чемзектиң курлавырын алгаш, 150 ажыг аңчылар тайгаже ийи дугаар аъттанып үнүшкеннер.

Т. ХЕРТЕК.

Олчалыг аңчылар

Чөөн-Хемчик районнуң аңчылары бо чылдың аңнаар сезонунуң планын ноябрь 20-де дыка ажыр күүсеткен. Белеткел конторазының олуг хүзээл алыр пунктуларынче 44,5 муң рубльдиң «чымчак алдынын» киргеп. Планныг даалгазын 178 хуу күүсеткенин ол. Дининң аңнал тывараның планын 250 хуу боттандырган. Белеткел черлеринде 42 муң ажыг диңиг, 400 ажыг киш, 169 кымыл дизги болган өске-даа үнелиг олуг дужаттынган.

Октябрь айда болуп эрткен районнуң аңчылар слёдунга аңчыларның мурнунга тодаргай сорулганы салган. Аңчылар боттары бедиткен хүзээлгелерин азган. Од ышкаш слётка районнуң бүгү аңчыларынга ыңгырыгны үндүргеп. Ында аң-олуг тывараның чыл планын ноябрь 20-де күүсеткеннерин айыткан. Соглаан сөзүнге эң болуп, аңчылар чыл планын ноябрь 11-де күүсеткеннер.

Райондан 400 ажыг аңчылар тайгажөө аңнап үнген, оларның иштинден дыка хөйү керээ-хүзээлгезин 150—250 хуу күүсеткеннер. «Большевик» кедээ ажылагый артелиниң аңчызы Ж. Хованыт 540 диңиңи, Монгуш Биченей—313, «Пекрав колхозта Монгуш Чамзыр-оол—335, Чадаана хоорайда Михаил Шарагин 159 диңиг, 15 киштиг, Ленин аттыг колхозта Сат Чадамба 420 диңиг, 20 киштиг дужаагаш, мурнанчылар болганнар.

Дуржулгалыг аңчылар түгле боттары эки аңнап турар эвес, харын аныяктарны аңнаарынга база өөредип турарлар. Хөөчүн аңчы Сат Чадамба бодунуң байлак дуржулгазын бо чылын аныяк аңчы Александр Сятка дамчыдып берип, аңнаарынга өөредип турар. Сат белеткел черинге 107 диңиңи дужаагаш. Районнуң аңчылары чедип алган чедишкиннерин ноябрь 20-де доктаавайн, аъш-чем болгаш ок-чемзектиң курлавырын алгаш, 150 ажыг аңчылар тайгаже ийи дугаар аъттанып үнүшкеннер.

Т. ХЕРТЕК.

Кызыл туктуг ферма да

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының чартык чүс чыл оюн Тожу районунуң «Совет Тыва» колхозунуң Талым сүт-бараан фермазының коллективи күш-ажылчы белектерлиг байырлап эрттиргеш, юбилейлиг чылдың арткан хонуктарында күжениишкинниг ажыглаан, беш чылдың үшкү чылы—1968 чылды бедик көргүзүглерлиг уткуур соруганы салып алган.

Эрткен кыжын малдың ажаалдатежөлдээн эки организастаан, чайгы одарлаашкынче кичээнгейин салганы-биле ферма сүт саалдазы эрткен чылдарга бодаарга дыка бедик. Коллектив чайгы надатты хынамчалыг чорудуп турган, саалдазы хонукта үш катап чорутканының түңнелинде сүттүң ниити чыыдазы ковуйзын. Сүттүң ниити чыыдазының чыл планын фермаың ажыл-ишчилери байырлалдың бүдүүзүнде 94 хуу күүсеткеш, күрүнеге сүт садар талазы-биле социалистиг чарышка алган хүзээлгезин ноябрь бирде күүсеткен. Юбилейлиг чылга күрүнеге 100 тонна сүт садар планын ийи ай бурунгаар күүсеткеш, коллектив 1968 чылдың планын күүседип киришкен.

Фермаың мурнакчы хижилерин байырладың бүдүүзүнде колхоз баштаар черя, партия организациязы, бүгү колхозчулар демдеглээн. Мая Кол, Кол Баирчык, Дина Дарийга олар он айларның дургузунда саар инекке онааштыр 1000 — 1155 кг сүт сагташ, социалистиг чарышка алган хүзээлгелерин ажыр күүсеткеннер. Фермаың малчыннары бо чылын төрээн 132 инектен 123 бызаны остурүп алган. Саанчылар боттарынга бижыглаан болуп инектеринден 10-дан 13 чедир бызаларны остургеш, кадарчыларга дужаан бертеннер. Фермада бызаа ажаакчызы Бараан Куш-оол колхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи, аныяк оол ам дөрт чыл иштинде бызаа ажаап, эки көргүзүглериниг болуп келген. Оон ажаалдазында ам 90 бызаа бар. Күш-дең-ялдези тергиин. Кол Севек он чыл дургузунда фермаың инээн кадарын келтеп, одар-белчиңнин таарыштырарынга улуг мергежилдиг. Оон түңнелинде сүт саалдазы чыл-чылда-ла бедии келген.

Кышка белеткелдерни коллектив үлегерлиг чоруткан. Мал чемининг курлавырын тургускан, бүгү кажааларны, чурттарга бажыңнарын септеп чылыглаан, кажаа иштинге төгер өдекти, оттулар ыяштыг четчирибиле белеткеп алган, кажааларының, чурттарга бажыңнарының печкалары кылдыган. Кышка үткуштур белеткелдерни хынамчалыг чорутканы-биле ферма сүт саалдазы бедик. ажыл-ишчилериниң ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунган.

Коллективтиң кежигүннери чайлыг үелерни чеп ажылган, колхозунуң өлүг планын күүседиринге боттарының үлүгүн база киирип турарлар. Фермаың аңчылары Улуг Октябрьның байырлалының бүдүүзүнде 880 диңиг кежин колхозунга дужаган. Хостуг шактарында диңиеп тургаш, хоочун аңчылар Бараан Чунгурай 220. Торлук Лопсаң — 210, Бараан Куш-оол—116 диңиин колхолчу аңчыларның ниити тывыжынга кииргеннер. Фермаың аңчылары өлүг тывыжын үргүлчүлеп турарлар.

Ферма партия эге организациязының секретары Кол Бичө-оол, ферма эргелекчизи коммунист Торлук Лопсаң коллективтиң кежигүннериниң политиктиг билиң. культурлуг дыштанылгазы дээш бүгү-ле аргаларны хереглеп турарлар. Партияның эге политшколозунда 20 ажыг кижи хаара туттунган. Кичээлдер организастыг эртип. дыңнаачылар өөренип эрткен темаларын эки шиңгээдип ап турарлар. Политинформацияны неделяда бир удаа кылып, хава солунун, агитхуудусту доктаамал үндүрүп турар. Ферма кызылбулун эки деритингеп, солун, сеткүүлдерни, номнарны делгээн, кескү агитацияны тургускан. Агитаторлар малчыннарга беседаларны, солун номчулгамны доктаамал кылып турарлар. Ферма комсомол бөлүүнүң удуртукчузу Д. Ларийга, аныяктар Б. Куш-оол, В. Бичө-оол олар коллективте политмассалыг болгаш культура-массалыг ажылдарга эң не идеяктейлиг киржип турорун хемдеглээри артык эвес.

Күш-ажылчы, эң-найыралдыг коллективтиң кежигүннери коммунистиг күш-ажылдың фермазы деп бедик атты чедип алыр дээш демисежип, хөйү чаңгызы, чаңгызы хөйү дээш ажылдап турар. Ферманы партия эге организациязы бодунуң ажыл-чорудулгазын бо демиселге дүүштүр чорудуп, коллективтиң социалистиг чарыжын удуртуп, оон түңнелин ай, квартал санында түңнеп, коммунистерниң ажык хуралдарынга чугаалап, чедип алган чедишкиннерни анализтеп, мурнакчыларны демдеглеп, четчестерни эдер талазы-биле хемчеглерни ап келген. Партияның иштики ажылыбиле ажыл-агыйны дүүштүрүп келгенинин түңнелинде малчыннарның күш-ажылының бүдүрүмчүлүү бедиидип, фермаың мурнунда салдынган сорулгалар, ишчилериниң социалистиг хүзээлгелери ай, квартал санында ажыр күүсеттинип келген.

Талымчыларның күш-ажылчы чедишкиннерни СЭКП райкому, райкүүсөвөт үезээ каргеш, районнуң колхозтарының сүт-бараан фермажарының арказында социалистиг чарышка он айларның түңнелинде тиилекчи болганы дээш юбилейниң байырлалынга холбаштыр шилчинир Кызыл туктуг тывыскан. Чаалап алган тугун сазбас дээш ферманың коллективи күжениишкинниг ажыздап турар.

Чедип алдынган чедишкиннерни улам-на быжыглаар сорулга-биле фермаың коллективи чоокку үеде кылып алыр түүдерни тодарадып алган, чаңгыс деминг ажылдап турар. Чунар-бажыңны тварыштыр эде кылыр. 3—4 хире арыгланыр черлерни тудар. дериг-хереженгиг үш шланкты. малга чем каап бээр кормушкаларны четчеген белеткээр болгаш өске-даа ажылдар ам чорутунуп турар. Саанчылар, кадарчылар мал чемин каналгалыг чарыгдаар талазы-биле хемчеглерни амдыгаштан ап эгелээн. Мал чемгерер делгем чадагай кажааны тутка. ында кормушкаларны тургускан.

— Культура-массалыг ажылга болган хандырыгада аскан турар түүлдер бисте бар—деп. партия эге организациязының секретары Бичө-оол. ферма эргелекчизи Лопсаң олар хомудаан сеткилин илередип, чугаалап чорууллар. Оларның оозу-да шын. ферма Бин-Хемниң ол чарында болганы-биле чайгы үеде концерт. кино көргүзүлгези ховар болуруп, садыгның үзүктели базарын кадарчылар. саанчылар чугаалап турарлар. Кижи ажчилери биске хаяа аалчылар болу берген дээн чугааны кижи бүрүзүнден ыңнаар. Бо талазы-биле колхоз баштаар черя. партком база районнуң партия, совет органнары өөренип көргеш. малчыннарның негелдезин хандырары чугула апарган.

А. ДОРЖУ.

Чөөн-Хемчик районда «Чырга-Бажы» совхозуң хойжуу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, коммунист С. С. Сагбалдай хойжуларының арказында кадбарган социалистиг чарышчы тиилекчиниң бирээ, юбилейлиг чылда Сат төрүүр 100 хойдаана 116 туразынны, бир хойдан 2,7 кг дүүгү кыргын алган. Хойжу бодунуң күжү-биле 35 тонна ноогаан сигенни болган кок суурны кезип белеткээш, кыштаазында соорлуп алган.

ЧУРУКТА: Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Сат Сагбалдай.

К. ЭКЕР-ООЛДУҢ фотозу.

Черле шиитпирлеттинер

Эрзин районнуң Ленин аттыг көдээ ажыл-агый район төвүбиле кожа, ынчалза-даа колхоз баштаар черинин конторазында ийи телефон точказы бар. олар чаңгыс шугумда. шыы-бир организапия-биле телефон дамчыштыр харылзажыры берге.

Бир эвес колхозта харылзаа салбырынга коммутатор тургузуптар болза, чээрби ажыг точкалы тургузуп болур. Телефон харылзаазынга улуг негелделиг. чугула организациялар колхоз төвүнде ажылдап турар. Уруглар. медицина албан черлери. школа болгаш өске-даа албан черлериниң ажылдакчылары район төвү-биле болгаш өске-даа черлерде албан черлери-биле харылзажырда колхоз конторазынче машинажыр. боттарының-варазынга харылзажыр хевиде ынаң-ла барып чедер.

Колхоз баштаар черя, көдээ Советтиң күүскому колхозта албан черлерин телефон точказы-биле хандырар дугайында айтырыгны районнуң харылзаа конторазының начальнигни Чумбуруукка тургузуп келген, а начальнин «коммутатор чокта чаңгыс шугумга каш точка тургузар боорөдеп каар. Бир эвес колхозта албан черлериниң дилээн эң Чумбуруук хандырар деп болдаа. республиканың харылзаа эргелелиниге айтырыгны тургузар болза, черле шиитпирлеттинер.

С. ОНДАР.

Дыңнаан болза...

Ажылчы чоннар депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң Шынаа көдээ Советиниг хамаарыжы турар. Кунгуртуг суурда бүдүрүлгенниң культура-амыдыралдың болгаш чуртталганың чаа тудугларны ажыглалга киирип турар. Юбилейлиг чылда чугула объектилерни тудуп. ажыглалга киирген.

Бо чылын колхозчулардан сес өгбүле чаагайжыдыр туттунган бажыңнарны алган. мен база чаа бажың алган мен. Чаа чурттарга бажыңнары август айда ажыглалга киирген. оларда радио шугуму ынаңа чедир кииртинмээн. Чаа бажыңнар алган колхозчузар, бистер сес айдан бээр радио чок боон келдинис, радио шугуму кииртип азыры-биле Кунгуртуг суурда харылзаа салбырынга каш катап дилег-чагыг киирген-ивис чедир үзамдыктырын келген.

Колхозчуларның культура-амыдыралынче көдээ Совет, колхоз баштаар черя, партия организациязы, харылзаа салбыры сагыш салыр болза, удазын тывылган. чаа бажыңнарның чурттакчылары радио дамчыдылгазын дыннап турер ийик.

К. ШООЖУҢ.

Бир чагааның изи-биле

Донгуруктан даңгырак чидиг

«Эргим редакция. Албан-хүзээлгемни эки эрттирип. Торээн чуртумга барып болуп турарымга. бижыг туруштуг солдат болганымга чоргаарланыр-дыр мен.

1965 чылда Совет Армиязының хүрээлеңнеринге албан эрттирерим-биле келдирер мурнунда өгленип алган, бадылаадыг кадайлыг. уруглуг кижи мен. Кадайым — Зоя Тюлюшовна Ылың 1946 чылда төрүттүнген, уруум — Эмма Декабренна Даңмыт ам ийи харлыг.

Шеригже чоруурумга чедир-ле Зоя биле аразында ынчуг эптиг-ийиралдыг болуп, эки чурттап, бөгүнге чедир багай сөстер-даа соглежип көрбээн, бактажыышкыннар-даа болбаан түве. Кадайлыг, уруглуг — өг-бүлелиг болганымга, оларымга кызыгаар чок ынак болганымга дыка-ла чоргаарланып чордум. 1967 чылдың февраль айга чедир үргүлчү чагаалажып келдивис. Март айдан эгелеп Зоя чагаа биживестей берген. Тос ай иштинде чагаа бижип келгенин сөөнда, хемнерген өөрүшкү чок чагаа алдым. Комсомолчу Зоя Ылың бо чылдың апрель 5-те уруун ап алган. Улуг-Хем районнуң Ийи-Тал суурда Бодаган Кара-оол деп кижиниң бажыңында барып олуруп алган, оон-биле өг-бүле түткөн болду.

Зоя Ылың мээң ынак кызым Эмманың салым-чолун, төрээн адазы мээң оны эргелеп-чассыдарымны, кижизидеримни бодаваанны, ынакшылды үнелеп-зөөни, социалистиг өг-бүленин бүсеканы, хереженген кижининг ат-алдарын, ырын-күүрүн бужартатканы дыка-ла хомудаанчыг-дыр. Зоянын оң үүлгедип менээ улуг согуг болган. Ылаңгыя он дүтаймда чагаагы алганымнынг баштайгы айларында сагыш-сеткил талазы-биле дыка-ла улуг бергедээшкиннерге таварлажып, кандыг-ла бир аар дарыгга алыскан кижи дег турдум. Ынчалза-даа бодумнуң ыдыктыг хүзээлгемни эки-чаагай эрттирерим бодап келгеш, бижыг туттунуп, бодумну хоргa алдым.

Байыр-биле Д. ДАҢМЫТ».

• • •

Солдатты үүге манавадың?

Ийи-Тал суурга чедө бергеш, сураглаан бажыңнымыска кирдивис.

— Бодаган Кара-оол силер силер бе?

— Ийе, мен мен ийик — деп, харылады.

«Кара-оол мээң дуңмам-тыр. чаа-ла он сес харлаан оол болгай» деп, оон утбазының. оларның бажыңынче барывыс мурнуу чарымда чугаалаанын сактып олурдум.

Ыракыы Чөөн чүктө шериг албан-хүзээлгезин эрттирип турар Декабрь Тюлюшович Даңмыт бодунуң хомудаан сеткил-сагыжын илереткен чагаазы редакциязже чорутканын чугаалаан. оон бижип турары шын бе, кандыгыл деп айтырдым.

— Шын чүве, бот-боттарывыска ынакшыжа бергеш, кады чурттаар дээштин олуржуп алган бис — деп. харылады.

Өг-бүле деп сес ээ-не аргам. үнелиг. Мээң өг-бүлем. бистиң өг-бүленивис, ажыл-төлүм, уруумнуң, оглумнуң адазы, аазы— дээш өг-бүлеге хамаарышкан өске-даа эвээ сестерни адаарга безин эптиг, бо сестер кижининг мага-бодуя чылдыдыр, сеткил-сагыштыг чырыдыр, сергедиптер.

Социалистиг өг-бүленин тутказ, бадылаадыг болганда, кижи бүрүзү-ле эптиг-ийиралдыг, эки-чаагай, моңге-быжыг өг-бүленин күзөөр. Өг-бүленин аас-кежиктиг болуруу түгле бистиң боттарывыстың ажыл-чаңывыстан, социалистиг өг-бүленин, ынакшылды хүндүлеп билириивистен хамаарыжыр. Орус улустуң «кижи бүрүзү болунун аас-кежиининиң дарганы» деп үлегер чугаазы бар болгай. Шынап-ла бистин аас-кежиивис боттарывыстың ажыл-ишчи чоруувустан, төлептиг ажыл-чаңывыстан хамаарыжыр. Ынчалгаш өг-бүленин аас-кежии дээш демисежип ужурлуг бис.

Социалистиг өг-бүле тудуп, ашак-кадай болуп бадылашкан соонда, ону бүзүп болбазы, өг-бүленин дүрүмүн ыдыктыг сагыыры, ону улам быжыглаары коммунизмниң туругзукчузу совет кижи бүрүзүнүн моральдыг дүрүмү дээрен бистин шуптунусска билдингир болгай. Социалистиг өг-бүленин быжыглап. ону улам-на сайзырадырын СЭКПниң чаа Программазы негеп турар.

Пролетариаттың улуг баштыкчылары К. Маркс. Ф. Энгельс. В. И. Ленин өг-бүленин быжыглаарының. ынакшылды үнелеп билириниң дугайын боттарынын шылгарангай ажылдарында тодартай айтыкчылаан болгай. «Чарлыышкын дугайында дүрүмүн төлевилелиг» деп чүүлүндө К. Маркс мынча деп бижээн: «Ашак-кадай болурунга ыям-даа албадаттырбайн турар. ынчалзада-да өг-бүленин тутказ соонда, ашак-кадай болушканының дүрүмүнге кижи бүрүзү албадаттырын чагыртказ турар ужурлуг».

Декабрь Даңмыттың чагаазында: «...ковчуг эптиг-ийиралдыг болуп, эки чурттап, богүнге чедир багай сестер-даа соглежип көрбээн, бактажыышкыннар-даа болбаан» деп бижээн болгай. Кандыгдаа чыдагаан чок черге, албан-хүзээлгезин эрттирип турар солдатты үүге манавадың, бадылаадыг өг-бүленин үүге бустун. Зоя? Бо айтырыгга Зоя кандыгдаа харыы берип шыдавайн турар. Социалистиг өг-бүленин быжыг тудуп шыдаазының, ынакшылды үнелеп билбезин ол көргүскен.

Төрээн чуртуң камгалап турарларның дыка хөйү өг-бүлелиг. Оларның кадайлары уруг-дарыын кижизидип, өг-бүленин эки эдилеп, башкарып, колхозунда, совхозунда, бүдүрүлгезинде, албан организациязында күш-ажылчы туруужун төлептиг эдилеп, ажылга кызымак, шынчы чорууп көргүзүп турар. Оларның хөйү колхозунуң, совхозунуң, бүдүрүлгезинин мурнакчылары болуп шылгараан. Ындыгларны бистин республиканың хоорай, суур, колхоз, совхоз бүрүзүнден хөйү-биле адап болур.

Ашаанның шерит албанын эрттирип турарын ажыглаан алгаш, моральз талазы-биле будулуп, бүзүр үүлгедиглерин кылып, социалистиг өг-бүленин бүзүп чоруур. ынакшылды үнелеп билбес Зоя Ылың ышкаш ийи-чаңгыс кижилерниң бары хомудаачыг болбайн ханчвар. Социалистиг өг-бүленин бүзүр чорук ажы-төлүн сагыш-сеткилин ундарадып. муңгараашкынга таварлаштырып. оларның кижиландилгезинге багай салдарны чедирип болур болгай. Зоя Ылың уруу Эмманы адазының эргелелинден. оон чылыг-тымчак сөстерин дыңназырындан. оон ёзулуг төрээн ада кижизидилгезинден чарганы ол-дур дээрзин ажыы-биле чугаалаар апаар.

Зоя Ылың биле Бодаган Кара-оол мындыг үүлгедиглиг кылып, социалистиг өг-бүленин бүзүп турда, оларга хамаарышкан комсомол организациялары, көдээ Совет, оларның ада-иези үүнү көрүп турганыя деп айтырыг маңаа база-да тургустунуп келирдир. Зоянын ада-иези моон мурнунда «Найырал» совхозтуң Бүлүң-Терек салбырынга ажылдап турган, ам Жданов аттыг колхозта малчыннай бергеп. Кара-оолдуң адазы база-ла ол колхозтуң колхозчузу. Бодаган ашак коммунист. Ол, оглун үүге сургаваанныя, оон ындыг үүлгедиглерин номчукчулар маннаар көрүп турарыл?

Т. КЫЗЫЛ-ООЛ,
«Шынның» тускай корреспондентизи.

МУРНАКЧЫ КОЛХОЗТА

Каа-Хем районнуң «Тиилелге» колхозу районда мурнакчы ажыл-агыйларның бирээзи. Көдээ ажылагый продукцияларын күрүнеге садар талазы-биле чыл планын колхоз Улуг Октябрьның байырлалының бүдүүзүнде күүсеткен. Эът планы 109 хуу, сүттүү—115 хуу күүсеттинген.

Колхозка сүт саалдазы бир саар инекке онааштыр ортумаа-биле 1200 кг болган. Чамдык саанчылар саалданы кудулатпайн, чыл төнчүзүнге чедир бир инекке онааштыр 1500 кг сүттү саар соруга салып алган ажылдап турарлар. Декабрь бирде түңнел-биле алырга, Клавдия Родонская, Мария Московская, Анастасия Артемова болгаш өскелер-даа он бир айларның дургузунда бир инектен-не 1400 кг ажыг сүт сагган.

1968 чылда эът бүдүрерин көвүдедир сорулга-биле колхоз 200 баш хаванны семиртилгеге тургускан чорук. беш чылдың үшкү чылының бирги кварталында он тонна ажыг хаван эъдин күрүнеге садар арганы колхозка бээр. Семиртилгеге тургускан хаваннарны дуржулгалыг Анна Семенкова биле Татьяна Баралдай ажаап-тежээп турарлар.

Колхозчу Ондар Дүктүгбей алдан хар харлаанын шагда-ла демдеглеп эрттирген болза-даа, ниитининг малын кадарарындан чарылбайн чораан. Мал ажылынга кызымак. дуржулгалыг ходжу колхозунга хөй хураганны өстүрүп. хөй дүктү кыргып берген. Колхоз үш чыл бурунгаар 50 ангор өшкү садып алгаш, ажаап өстүрери-биле Дүктүгбейге дужаап берген, оон коданында ам 218 өшкү бар. Юбилейлиг чылда чүс баш төрүүр өшкүге онааштыр 107 анай алган.

Ниитининг малының кыштаглаашкынының талазыбиле айтырыгны колхоз баштаар черининг болгаш партия организациязының бюрозунуң каттышкан хуралынга чугаалажып көргеш, мал чемининг сөвртүлгезинде четпестерни эдерининг хемчеглерин алган. Ам тос трактор кыштагларже. фермаларже сигенни, саваңны болгаш өске-даа чемнерни сөвртүп турар.

П. ПОПОВ.

• • •

Колхозтуң төвү—Ильинка суурга ажылдап турган ниитининг чунар-бажыңы үш чыл бурунгаар хагдынган турган. Артельде чунар-бажың чогунуң дугайында шүгүмчүлелдиг материалдар республика солуннарынга каш катап үнген. Шүгүмчүлелдер дээштиг болган: көдээ Советтиң күүскомун, колхоз баштаар черин дүвүредипкен.

Ниитининг чунар-бажыңын тудар смета-төлевилелди колхоз баштаар черя кылгаш, даш тудугну кылдырып эгелээн, ажыл оожум чорун турза-даа, чоокта чаа доозулган, колхозчулар эки дериттинген ниитинин чунар-бажыңын алганнар. Эр, хереэжен улустуң чукар черин ийи аңгы кылдыр дерип кылган, бус-биле изидер, хаяа үгда үжен кижи кирер. Хеп уштур өрээлдер база тускай.

Чунар-бажың электри чырыткызы-биле болгаш оттулар чүүл-биле хандырынган, аңаа ажылдаар кижилерни база тускайлаан. Баш таарар өрээлди ам дерип турар, удавас ажылдаар.

С. КЕНДЕН.
И. ГРИБКОВ.

Кызыл хоорайга ном тарадырының айы чарлаттынган турган. Аңаа дыка хөй ном тарадыкчылары киришкен. Оларның аразындан бирги черни телестудиянын чолаачызы Владимир Башкирцев алган. Оон тараткан номнарының өртээ 100 рубль ыракта ашкан.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның эң дээре ном тарадыкчыларының бирээзи В. Башкирцев садып алыкчыларга сүме берип тур.

Ш. СЕДЕН-ООЛДУҢ фотозу.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

Вьетнамдан дыңнадыглар

ХАНОЙ. Мурнуу Вьетнамны Хосталарының улуечу чепсектиг күштери Куангнам можуга ноябрь 19-тан 21-ге чедир чоруткан кадыг-доңкун тулчуушкуннарының түңнелинде 300 америк далай чадаг шериглерин сандан үндүрген деп, Хосталга агентиледдің дыңнадымы барымдаавааш, ВИА агентилел дамчыткан.

Мадак можуга патриоттар чалча шериглериң үш ротазынче хепертен халдаашкын кылган. Дайзынның бир рота шерини бүрүү-биле узуткаан. Оон өске ийи ротага улуг чидиргин таварыштырган. Ноябрь 27-де Ратыя можуга патриоттар шерит аэродромунче халдаашкын кылган болгаш беш америк самолёттуу узуткаан.

Ноябрь 28 болгаш 29-та Хосташкынның улуечу чепсектиг күштери Бьенхоа можунуң сөңгү талазында Будон секторда дайзынның туружунче халдаашкын кылган. Ол тулчуушкуунуң түңнелинде америк батальонну болгаш сайгон чалчаларның беш рота шерини чылча шапкан.

НЬЮ-ЙОРК. Мурнуу Вьетнамны хосталарының улуечу чепсектиг күштери дайын чорудулгаларының инициативазын бодунуң холунга хевээр артырарын үргүлүүлевишпаан. декабрь 4-те Мурнуу Вьетнамда Лонгбинде эң улуг америк базазже халдаашкын кылган дээрзин ЮПИ агентилел дыңнаткан. Баалада ерт үнген. Субботада мурнуу-вьетнам патриоттар чүүлүн өске-даа районнарынга дайын чорудулгаларын үргүлүлеп турган. Озар Сайгондан сөңгү талаже 24 километр ырак турган судноларны боолаан. Шаажылакчылар чораан бир судноңу суг дүвүче киирген. Сайгонуңу чоогунда америк кургаг чер шериглериниң штабынче патриоттар халдаашкын кылган.

Дактога патриоттар чажыт шериг дериглезин чүдүрүп алгаш үжүдүп чораан бир америк вертолёттуу дүжүр аткан.

ПАРИЖ. Вьетнамның Демократтыг Республиказының суг эриктеринде чоруп турар шериг корабльдерге телептиг айтыр шаамычыкты ВДР-ниң камгалакчылары берип турар.

ХАНОЙ. Тодаратыңган медпозер-биле алырга, ноябрь 29-та ВДР-ниң агаардан халдаашкынга удур камгалал кезектери бир америк вертолёттуу дүжүр аткан.

ТОКИО. Токиода америк шериг полициязы шеригге албан эртиреринден ойталаан америк солдат Лерой И. Ормсвинн тудуп хоруглаан. Бо 23 харлыг солдат Нокосука шериг-далай госпиталынга албан эртирип турган. Ол өске ат-биле Токиого чедип келген болгаш бир госпитиилпага доктаваган. «Майнити» солунуңу дыңнатканы-биле алырга, «Интеринд» авиапосещтиң дөрт америк далайжыларының үлегерни эзерери шиитпирлээн Ормсвинн тудуп алган.

(СЭТА).

ШЕРИГ БААЗАЛАРЫН ТУРГУЗАРЫН ПЛАННАП ТУРАР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Каттышкан Штаттар Индий океанда бодунуң шериг күчүзүн оттуреринң планнап турар. АКШ «айыыл чок чоруктуң каттышкан күштерин» ол районга тургузар дугайында чүтаалажыышкыннарны Англия, Австралия болгаш Чаа Зеландия-биле кылып турар. Ол күштерни сайгара тургузар шериг баазаларын ортулуктарда тургузуп турар.

СОФИЯ. Маңда Октябрьның 50 чыл ойнуң бүдүүзүнде ажыттынган «Октябрьның социалистиг Улуг революциязы болгаш ооң Болгарияга салдары» деп национал делегейге улуг чедишкинниг болган.

Делегейде 1000 ажыг көргүзүглерни делгээн, оларның 350 хирээни Совет Эвилелиниң музейлери чорудуп берген.

ЧУРУКТА: Делгеегеги чонуң көрүн турары.

БТА—СЭТА-ның фотозу.

БИРГИ КОМИТЕТТЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). ҚНО-ның Кол Ассамблеязында совет төлөөлер ядролуг чепсекти хоруур дугайында берээни чарар дугайында айтырыгның талазы-биле резолюцияның төлевилелиң бирги комитетке бадылаары-биле киирген.

Бо резолюцияны хүлээп алыр чорук тайбыңны улам ыңай бижыглаарынга бараан болур болгаш делегейниң ажыктыг контролун бауглаар чепсегленишкинниң бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрер дугайында чүтаалажыышкыннары чиигедир дээрзин Совет Эвилелиниң төлөөлекчизи Л. И. Менделевич демдеглээн.

Резолюцияның совет төлевилелиң чүүлдүг деп санаан. Ол төлевилел дээш 56 чурттарның төлөөлери бадылаан, 33 чурттарның төлөөлери бадылаарындан дадагалаан, аңаа удур ким-даа бадылаваан.

КИПРИҢ ЧАЗААНЫҢ ХАРЫЫЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Киприң ҚНО-да дөктаамал төлөөлекчизи Россидестиң ҚНО-ның чиигше секретары У Таннның чагаазынга харыызын ында тараткаш.

Грецияның болгаш Турциялың чепсектиг күштерин Киприң девискээриндеги үндүрер дугайында чүүлге Киприң чааза бүрүү-биле чепшээрежин турар дээрзин ол чагаада чүтаалаан турар. Ол болза, Каттышкан Нацилар Организациязының шериглериниден аңгыда, бүгү чепсектиг күштерин Киприң девискээриниден бүрүн үндүрериге баштайгы базым болур.

Хосталганың оду Аденниң кырында

Ноябрь 30-че дүне Аден хоорайның чанында кадыр дөңнүң кырынга «хосталганың оду» кыйыскан. Язы-бүрү өөнүг ракеталар агаарже ужутуп үнген. Чаа, сан талазыбиле алырга, 14-ку. хамаарышпас араб күрүне — Мурнуу Йеменниң Улус Республиказының национал гимнизи эң-не баштай дыңналып үнген. Бо дээрге, делегейниң дипломаттыг сөвүзүнде чанчыкпаан ат-дыр, делегей парлаглазының арыннарынга, радионуң болгаш диштыкы агентилелдериниң дыңнадыгларынга чаа араб республиканы Аден. Мурнуу Аравия, аңаа-ла Аравий чартык ортулуктуң Мурнуу чүгү деп эрги хевээр айтып турар. А канчаарга-даа Араб Чөөн чүктүң ол районунга Британиянын колониалдыг тергиндээшкинниң барык 130 чылдарда үргүлүүлеп келген үези доозулган болгаш Мурнуу Йеменниң Улус Республиказының хамаарышпас чорууп чарлаан.

Ол орук шорулгактыг-даа база үрдээ болган. Мурнуу Аравия колониазаторларның эжелеп алган баштайгы араб девискээрлериниң бирээзи болгаш хамаарышпас чорукту чедип алган сөөлүгүлериниң бирээзи болгаш. 1839 чылдың январының бир хүнүвде англи шериг корабли Аден ортаазалге чедип келген, оңу капитан стафорд Хейнс командызын чораан. Ол үеде Аденниң бактаан турганы Лахедж дээр хаан күрүнеанның суптанынга чоруткан негелде бижиниге англи колониазаторуңу калчаалыбиле негээни болза: «Англия биле ооң эжелел черлериниң арагында дүжүртүнер база бир бадза болур Аденни эжелээрин ооң өөүнээзи-биле чазак менээ дужаагаң чүве. Аденни ажыглазыны дээш чылда 8 мүң реалды төлээрни силерге санаадан тур мен».

Англия бодунуң тергиндээшкинниң хээли болгаш оотуг арга-биле, чепсектиг болгаш чыданың күжү-биле тургузуп ап турган. Англи колониазаторлар феодал таанчыгаштарга дөгээн кулдавыг керээзи-биле мурнуу-аравий хаан күрүнелерни бектеп алган. Британ эжелел черлерин 1959 чылда Мурнуу Аравиянын дээр федерацияга кылдыр чарлаан болгаш Англияның эң чугула колониязы — Аден кыдыр чарлаан болгаш Англияның эң чугула колониязы — Аденни сөөлүгүредир ооң составынга киирген. Стафорд Хейнстиң үезинден эгелээш, амгы англи колониазаторлар чедир Аден Чер ортузу далайның чөөн талазындан Индий океанга чедир бодунуң баалаларын сайгара тургускан британ шериг-стратегтиг системаның идегелдиг белдири болуп келген.

Ынчалза-даа Мурнуу Аравияга боттарының тергиндээшкинин хевээр артырып алырынга болгаш тус черниң тура халышкынче көдүрүп үнген чонунга удур шаажылал хемчегларын чорудырынга англи колониазаторларның аргалары эвээжок тудум-на, Аден болгаш ооң чоогунда хаан күрүнелерни колониазаторларга удур хуулгаазынныг күш болу бергеп. Аравий чартык ортулуктуң Мурнуу чүгүнге национал-хосталгалыг шимчээшкин кожазы Йеменге антимонархичи революциянның соонда оваа күштелген. 1963 чылда Мурнуу Аравиянның патриоттары колониализчи ёлу-чурумга удур бүгү улустуң чепсектиг тура халышкынын эгелээн. Национал хамаарышпас чорук дээш демисселге патриотчу организациялар — Аравий чартык ортулуктуң Мурнуу чүгүн хосталарының Национал фронтузу, Аденниң профвилелдер конгреси киришкен. Мурнакчы араб чурттар, хамыктың мурнуунда Каттышкан Араб Республика, Мурнуу Аравиянның патриотчу күштерниң идепкейлиг деткимчени дораан көргүзүп эгелээн.

Бо бүгүнүң түңнелинде Англия Аденден бодунуң шерилерин үндүрер болгаш эрте-чагырганы Мурнуу Аравиянның патриоттарынга шилчидип бөөр дугайын медегээр ужурга таварышкан.

Мурнуу Аравияга хамаарышпас чорукту тыпсыр дугайында хосталганың Национал фронтузунуң ооң удуртукчузу Кахтан аш-Шааби башкылаан төлөөлекчилери биле англи чазактың төлөөлериниң аразынга чүгаалажыышкыннар сөөлгү үеде Женевага болуп эрткен. Мурнуу Йеменниң Улус Республиказының баштайгы президентиниң болган аш-Шааби Женевадан ноябрь 30-де чанып келгеш, сөөлгү үеге чедир-ле англи политиктикчилер мурнуу-аравий патриоттарже ыйыжыкшыны кылыры-биле канчаар ораалдажып турганы чугаалаан. Ынчалза-даа оларның ыйыжыкшыны түңнел чок болган дээрзин фронтуның удуртукчузу медеглээн. Хамаарышпас чорукту бодувустуң демисселивис-биле чедип алган бис, ол дээш ханывысты токкен бис, ынчалза-даа хамаарышпас чорукту дилеп албаан бис.

Аденге хамаарышпас чаа араб республиканың төрүттүнгенин антиимпериалисчи хайыжыкшыныыг чыскаалдар-биле уткаан. Республика ам белен бодунуң баштайгы базынарын кылган. Хосталганың Национал фронтузунуң политиктиг программазында демдеглеп турарыбиле алырга, дараазында сорулгаларны боттандырарын бодунуң эчис сорулгазы кылдыр салып турар: улустуң күштериниң ивангарды революстуг партизаны тургузар, социал чаартылгаларны чорудар; бюрократтия болгаш буржуаз идеяттер-биле ажыттынгыр; боттуг байдалдарны барымдаалап турган, эртеминг социализмге үндезилээш, экономика болгаш социал хөгжүлдени чорудар, ажылчы массаларның чаңгыс аймакчыл политиказын чорудар деп турарын фронтуның удуртукчулары бижыыбиле медеглээн.

Ф. СЕПФУЛЬ-МУЛЮКОВ.

(СЭТА).

ЛЕКТОР

Республиканың колхозтарында, совхозтарында, бүдүрүге, албан организацияларында черлеринде «Билиг нинтилелиниң эң организацияларының хөй санныг кежигүннериниң аразында политиктиг болгаш нинти билиглерни пептередир дээш бодунуң херээже бердинген ажылдан турар лекторлар хөй.

Оларның бирээзинге Туранда тыва ортумак школаның башкылыы Иргит Достайны хамаарыштырып болур. Чеди чыл мурнуунда «Билиг нинтилелиниң кежигүнүге ол киргеп. Бо үениң дургузунда байлак дуржулганы чедип алза-да, өскелерден өөренип чоруур. Эш Достай түгле Турап хоорайга лекция номчуп турар эвес, харын партия райкомунуң организастааны малчыннарже үүүшкүннерге үргүлүү баар. Ол—«Кызыл тараачын» колхозтуң Ээрбек салбырының малчыларының күзенчиг аалчызы.

— Лекцияны солуп кылдыр эрттирерде, чүүүн-даа мурнуунда аңаа хаяы белетеңнирп чугула. Арганыгла болза дыңнакчыларның эртембилиг, профессия айыы-биле деңнелиниң билип алыр болза зин. Оон соонда херектиг литератураны тыпкаш, белеткенир. Лекцияның сессомаан биледингир тургускаш, тус черниң амыдыралчы чижектерни ажыглаш, көргүзүг материалдарын белеткеп ап турар мен—деп. Иргит Арапгановичиг чугаалап турар.

«Кызыл тараачын» колхозтуң Турапда сүт-бараан фермазының коллективинге «Социалистиг лагерьниң тургустуңгаңы» деп лекцияны номчуп турганда, эш Достай социалистиг чурттарның чедишкиннерин көргүскен диафильмин үндүргеп, тайылбырлаан. Лекция улуг чедишкиннинг, солуп болуп эрткен. Школада өөреңнип турар уругларның ада-иелериниге лекцияларны лектор Достай үргүлүү номчуп турар.

Дуржулганыг лектор чүгле сөөлгү үениң дургузунда «Уругларны кижилдеринге школа болгаш өг-бүлениң аразында харылзаазы», «Уруглары күш-ажылга кижилдерең», «Кижилдиге болгаш ада-иениң харылзалгазы», ол ышкаш СЭКП ТК-ның база ССРЭ-нин, РСФСР-нин Дээди Советтериниң Октябрьның социалистиг улуг революциязының 50 чыл ооңга турасказаган катпышкан байырлыг хуралынга СЭКП ТК-ның Чиигше секретары эш Л. И. Брежневтиң иletкелиниң талазы-биле лекцияларны номчаан.

Лекция соонда салдынар хөй айтырыгларга ыңы болгаш биледингир харыы бөөри ыңдыг-да белен эвес. Ынчангаш лектор лекцияга бүгү таза-биле белеткенир апаар. Оон-биле кады бодунуң политиктиг бэлгаш ниитиниң билиглерни бедидеринче доктаамал кичээнгейни салыр ужурлуг. Иргит Арапгановичиг солуп, сеткүүдерни үргүлүү номчаан, оон чугула түүлдерни ушта бижээн, редвоюу дыңнаан орар. Лекция пропагандазынга оларның чедирип турар дузазы-биле билиглерни бедидер. Эш Достай бо чугула партийжи даалганы эки күүседип келгени дээш Хүндүлел бижиктер болгаш ортектиг шаңналдар-биле каш удаа шаңнаткан.

Т. ХЕРТЕК.

Массалыг болдурарынче

Тес-Хемде шыдыраа оюнугга ынакшылдыгларының хүрээлеңи чыл бүрүде-ле ааш, аңаа соңуургалы улгадып, мергежилги бедип бар чоруур. Байырлалдыг чылда районнуң шыдыраачылары маргылдааларын, командалар аразының ужуражылгаларын организастап арттырылгон болгаш оон түңнелдерин үндүрүп, тиилекчилерге шаңнал-макталдарны тывыслыылаан.

Мурнуку чылдарда районнуң бирги черге дээш маргылдаага район төвүнүң шыдыраачылары чемпион болуп турган болза, эрткен чылдың төнчүзүнде болган маргылдаа ол чаңчылды эскертпикен. «Ак-Эрик» колхозтуң шыдыраачызы Ш. Дайгараа шыырак ойнаан, район чемпиону атты байырлалдыг чылга белек кылдыр чаалап алган болгаш ол адын ам-даа камгалап артырар сорулга-биле улуг белеткелди кылып турар.

Районда спорт төвүлели бо чылдаан март айда район чемпиону чурттап турар Ак-Эрик суурга район төвүнүң болгаш кедээ шыдыраачыларның 4—4 кижи составтыг, ийи долганыг-биле ойнаар ужуражылгазын организастаан. Ужуражылганың мурнуда «Шыдыраа уран түүлү» деп лекцияны номчаан, ону шыдыраага чыак кижилер улуг кичээнгейбиле дыңнаавышаар. Ол ужуражылга 6:2 санныг кылдыр район төвүнүң шыдыраачыларының тиилелгези-биле доозулгеп.

Эрткен чылын районнуң мурнакчы малчыннарының хүнүвде болган маргылдаага Ак-Эрик школазының башкызы М. Көрген-оол тиилекчи болган. Бо чылын малчыннар Наадымында эрттирген маргылдаага С. Тамба, күш-культуржуңуң хүнүвде болган швейцар системалыг маргылдаага районо инспектору Н. Бебашов тиилекчи болганнар.

Бо чылын Иваново хоорайның башкы институдуң доозуп үнгеш. Самагалдай ортумак школазында сан башкызынга ажылдап чедип келген И. Ф. Махоткинниң киржилгези

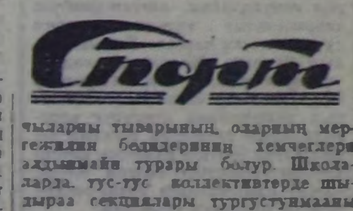

Ажыл шагы төне берди хосту...

В. ВОЛЧЕНКОНУҢ чураан чуруу.

Аргалар болгаш түңнелдер

Өвүр район — шагдан туре мегелер-биле сураглаан районнарның бирээзи. Оон чижээн республикага ат-сураа биледингир, каш удаа шүглүп, үжүүрлежип чораан мегелер Куулар Шагдыр-оол, Ажы Архимед болгаш оон-даа өскелерден көрүп болур. Өвүрлүүлер республикага болуп эрткен национал спорт хевирлерге маргылдааларга чылдың-на барып, эки киржип, республикага дэрэ черни эдеп турар. Оон чижээге Өвүр району 1964, 1965, 1967 чылдарда национал хүрешке II-ги черни эдеп келгенинден көрүп болур.

1967 чыл. Спорттуң национал хевирлеринге республика спартакиадазы. Хүреш. Деңги аайы-биле биске дөрт моге херек турган. «Торгалыг» совхозтуң шыырак мегелери яазы-бүрү чылдагааннар-биле аңаа киришпес ужурга таварышкан, ямык ужур совхозтуң спорт удуртукчузунуң маңаа шүшпен чоруулдан болган. Моон мурнуунда район шурнуңдан совхозтуң үскэй командазы боон киржип чораан болза, ам чаңгыс-даа кижи киришпээн. Ынчангаш түгле район төвүнүң командазы спартакиадаже чораан.

Деңги аайы-биле түгле ийи моге киржип ужурга таварышкан, ортумак болгаш аар деңгиге мегелериниз чок болган. Ынчангаш Владимир Мандан-Хорлуу, Монгуш Чыргал-оол, Майынды Доңгак (хууда) Ч. Кара-Сал (хууда) киржип чораан.

Команда дээш түгле ийи моге киришкен. Владимир Мандан-Хорлуу бирги, ийиги хүннерде кыыгдаа октаттырбайн, удурлашкылаарын дыка чараш октап, көрүкчүлерниң хүндүткелин чаалап алган. Түңнелинде ол бодунуң деңгизинге 1-ги черни быжыы-биле эдеп, республика чемпиону болган. Чиик деңгизге Монгуш Чыргал-оол удурлашкылаарын мырыңай чер алыспайн (13 моге-ни арыг катташ), республика чемпиону болган. Майынды Доңгак В. Мандан-Хорлуунуң деңгизинге хууда хүрешкен. Ол оң-на деңгизге II-ги черни алган. Ч. Кара-Сал база-да багай эвес бооп, алды кижини окташ, октаткан.

Ынчангаш Өвүрдөн келген мегелер эң-не чедишкинниг болганын демдеглээр херек. В. Мандан-Хорлуу моон мурнуда ооңгар аразынга хүрешкеш, республикага III-кү черни алган. Ол ам Хандагайты школазының 10-гу классының өөреникчизи. хостуг хүрештиң секциязының удуртукчузу. Районнуң спорт ажылынга эң-не идепкейлиг киржип турар.

Седен ДАНОВ,
районнуң спорт төвүлелиниң даргазы.

Редактор К. И. КУДАЖЫ.

ОКТЯБРЬНЫҢ 50 ЧЫЛЫ БОЛГАШ МАОЦЗЭДУНЧУ ПРОПАГАНДА

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арыда).

болгаш дорамчылаашкынныры систематчидип бижээн үүлдү кады парлаа үндүрген. Ол-да хүн Мао Цзэ-дунуң белүү кыдат парламентиниң бажыныңга «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бөжен чылынга тураскаал болдурган митинг» дээр чыыштыгашты организастаан.

Партия, комсомол, профвилел болгаш өске-даа организацияларны чылча шавар дугайында Мао Цзэдунуңуң дужаалын күүселириниге «шылгараан» хүнээйбиннер болгаш пзафаньчылар, кыдат коммунистерни эттеп-арнидээп, оларга деңгү кедирип алгаш, хоорайларны кезээдир сүрүп алгаш чоруп турган кижилер, ажылчыннарны эттеп-арнидээри-биле тускай черлерни белеткеп турган кижилер ол «митингиге» киришкен. Президиумда олуттарны Чжоу Энь-лай, хүнээйбиннерниң болгаш пзафаньчыларның сорук кирикчилери Кан Шэн, Мао Цзэдунуңуң кадайы Цзян Цин эжелеп.

Мао Цзэ-дунуң «чоок соратнигы» болгаш «салгакчызы» Линь Бяо хүнээйбиннерниң ол чымычыгажыңга чүве чугаалаан, сөөлгү чылдарда Мао Цзэ-дунуң бөлүүнүң овааладыр чыыш алган бүгү-ле антисоветчи даап бодаашкыннарын катаптаан.

Мао Цзэ-дунуң бүгү политиказының буурап дужүүшкүнү илерээн тудум-на, чекин пропаганда социалистиг күрүнелериниң чедишкиннерин улам калчаалы-биле бужартадырын орадажып, бистиң чүгүвүске удур күүлдээшкиннерин болгаш дорамчылаашкыннарны бар-да шаавиле кылып турар. Ындыг болза-даа пекин пропаганда шынаар чүвени доза шаап, бүгү-ле боттуг болгаш ак сеткилдиг күүлдерни боол тудуп шыдавас. Угаан-сарыылдыг болгаш болуушкуннарның хөгжүп турарының мялптыг чорудуушкуунун биилеп турар коммунистер болгаш партия кежигүнү эвес кижилер Кыдатта хөй. Бо хүннерде маоцзэдунчу моошдактарны чаза таварып эрткен чагаалар КУР-ның Совет Эвилелинде кээп турар. Мао Цзэ-дунуң болүүнүң үүлгедип турар күүүл-мегелиндээ. күчүлээшкинин-даа Октябрь революциязының төрээн чүгүнге кыдат улустуң ынакшылыы болгаш хүндүткелин өөрүгүп шыдавааш дугайын ол чагаалар хөреглеп турар.

ККП-ниң болук кежигүннериниң (оларның аттарын биледингир чыыпаган-биле маңаа адаа болбас) Гуанжоудан чоруткан чагаазында чугаалап турарыы болза: «Сеткил сагыжыыста өөрүшкү болгаш эвтүзээзин долган кыдат коммунистер, бистер, Совет Эвилелиниң улуг Коммунистиг партизязынга. Совет чазакка болгаш маадырлыг совет улуска байыр чедирип, чүректин ханызындан амыр-мендизин айтырып, эң эки күүзээшкиннерин илередип тур бис. Октябрь революциязы хосталгаже оруктуг пролетариатка, ажылчы чонга болгаш дараатканнарга айтып берген. СЭКП ол айтырыгларны илередиринге болгаш шиитпирлээриниге маркисчи-ленинчи өөредиктиң ында болгаш эртем ёзулуу-биле ажыглаанын бежеп чыдарының дургузунда Совет Эвилелиниң практиказы, оон иштики болгаш дашткы политика талазы-биле аажок улуг чедишкиннерни бодыткаш көргүскен. Ол болза коммунистерге үлегер-чижек, интернационалчыларга үлегер-чижектир. Ол үлегер-чижекти бүгү коммунистер, бүгү дешпилелиг кижи төрелтеген үүлдүгүнүүн өөрткен болгаш бүгү делегейниң ажылчы чонларының иштинге революсчу бүүдеңдиг сорук киирген...

Сөөлгү чылдарда империализмниң чимээшкиннинериниң, реакциялыг буржуаз национализмниң өлүмүг салдарының чылдагаанында Мао Цзэ-дунуң шериг-бюрократчы, диктаторжу болуу социализмниң улуг өг-бүленизинде илереп - келген—деп. кыдат коммунистер үргүлүүлеп бижээн.—Ол болуктүң хөделиишкиннерни делегейниң коммунистиг шимчээшкиннинге улуг когарадды чедирген. Коммунизмниң улуг идеалдарын хажыдыышкынга таварыштырган...»

Шаңаа хоорайдан чоруткан база бир чагаада бижээнге: «Хөй чылдарның дургузунда, Кыдаттың Коммунистиг партизының тургустуганыындан эгелээш, бо үеге чедир, СЭКП, Совет чазак болгаш бүгү совет улус бистиң революциязыска үлелеп четпес дузаламчыны көргүзүп келген болгаш көргүзүп-даа турар. Ёзулуг интернационализмниң үлегер-чижээн бүгү делегейге көргүскен. Бир эвес СЭКП болгаш Совет Эвилели чок турган болза, социалистиг Кыдат база чок болур иймек деп чүвени бистер, кыдат коммунистер, эки билип турар бис».

Байырлал-биле холбаштыр совет улуска байыр чедирбишаан, кыдат артемденнин демдеглеп турары болза: Делегей коммунизминиң чөлевилгинжи, кыдат улустуң өөнүү—Совет Эвилелиниң ам-даа, келир-даа үеде, кандыг-даа байдалдарда кыдат улустуң медереливинден арылдырын болбас. Бөгүн, бо шыдажыр аргажок байдалда, кыдат улус бодунуң совет өөнүктеринге ёзулуг хамаарылгазын илередиишээ барып шыдавас, ынчалза-даа кыпат улустуң сеткил-сагыжы кезээде силер-биле дээрзинге бүзурээр мен.

Совет Эвилели хосталга дээш демиселге кыдат улуска деткимчени болгаш дузаламчыны оскерлиг чокка көргүзүп келген. Совет Эвилели чаа Кыдаттың социалистиг тургузуушкунуңуң херээнге эрес-маадырлыг чорукту кылган. Оны бистиң сеткил-сагыжывыстан кым-даа арылдырып шыдавас. Ол дугайын билир бис, силер билир болгай силер, бүгү делегейниң улустары билир...

Кыдаттың төөгүзүнүң амгы муңгаранчыг үези кыдат улустуң бодаларынга болгаш күзел-соруктарынга чөрүшкек. Ол үе удавас эрте бээр. Бис силерниң социалистиг улуг тутунаарже идегел-биле көрүп турар бис. Силерниң чуртунарга удур амгы удуртулганың чорудуп турар хажыктаа пропагандазынга бичии-даа бүзүревейн турар бис. Пропаганда үш-үдүрүм, үй-балай болган тудум-на, аңаа улам бүзүревейн турар бис. Кыдат улус каттыжып алгаш, амгы бүзээлээшкиннинг болгаш нүгулдээшкиннинг көжегезин үзе тыртпаш октаптар болгаш Совет Эвилелиниң шынаат овурун көөр. Кыдат биле Совет Эвилели, ККП биле СЭКП мурнудагызы шыкаш чаңгыс аай каттыжып алгаш, кады демисселгеш, кады тиилээр үүн келир дээрзинге бүзүрээр бис».

Хөп-шүгүл-биле кижилериниң чамдык кезиин тур үеде төөредип болур. ынчалза-даа улусту мегелеп болбас деп ол шынаат чүүлдү фактылар, амыдырал боду катап-катап бадыткап турар. Кыдаттың келир үезин марксизм-ленинизмге, боттарының улустарының болгаш социализмниң эрге-ажыктарынга шынчы чорукту. Улуг Октябрьның идеяларынга шынчы чорукту ыдыктыбиле кадагалап чоруур ыңдыг кыдат коммунистерден хамаарыжыр.

(«ПРАВДАНЫҢ» РЕДАКЦИЯ ЧҮҮЛҮ).

КИНО

ДЕКАБРЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Киночыгыңды 10. «Истеңге үргүлүүлеп турар» 12, 1.50, 3.40, 5.30, 7.50, 9.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пароль херек чок» (1-ги, 2-ги сериялары) 9.30, 2, 5, 8 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Мишка, Серега болгаш мен» 10. «Дайын болгаш тайбың» (3-кү сериязы) 12, 2, 3.50, 5.40, 7.30, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Күчүлүг соруктугнар» (1-ги, 2-ги сериялары) 2.40, 5.45, 8.50 шактарда.

Редакциянын АДРЕЗИ:

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, баазы № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи аңыдырал киллизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизиниң 37-13, көзээ ажыл-агый киллизиниң 21-47, үлетүүр киллизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көзээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш аңыдырал киллистериниң 21-27, иштики информация киллизиниң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солуң келбейн баргаңа 32-75 телефонче долгаар.

Солуң неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанынын кыраната эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—02537.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫН ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. декабрь 8 | ПЯТНИЦА № 287 (6923) | Өртээ 2 көп.

ФИНЛЯНДИЯНЫҢ НАЙЫСЫЛААЛЫНДА БАЙЫРЛААЛ

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Финляндияның хамаарышпас чөрүүнүң 50 чылы-биле холбаштырган байырлалдар ында үргүлчүлеп турар. Декабрь 5-те кежээ юбилейге алдар болдурган артиллерия салютунуң даштаашкыны хоорайның кырынга диңмирел үнген.

Финляндияның Президентизи У. К. Кекконен ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорныйга болгаш швед ызыгуур салгамчызы Бертильге алдар болдурган кежээки шайлалганы тургускан.

Ол-ла үеде Финляндияның Премьер-Министри Р. Паасио байырлалга келген даштыны төлээлерге алдар болдурган кежээки шайлалганы тургускан. Ол шайлалгага Н. В. Подгорныйны үдеп чөрүүр кижилер база оюрушкан. Фин талаадан шайлалгага чазап кежигүннери киришкен.

Социалистиг хоойлунуң камгалалынга чартык чүс чыл дургузунда

Совет суд чартын чүс чыл болган. Москваның суд органнарының ажылдакчыларының болгаш хөй-ниитизининг төлээлекчилериниң Кремль театрынга декабрь 6-да болган байырлыг хуралын ол найгамчык хүнге бараан болдурган.

Партияның Москва хоорай комитединиң секретары Л. А. Борисов хуралды ажыткан. Ол байырлал-биле холбаштыр суд ажылдакчыларынга чүректиң ханызындан байыр чедирип, беттарынга онаашкан улуг сорулгаларны күүседиринге үлем ыңайгы чедишиннингерни чедип алырын оларга күзээн.

Байырлыг хуралдың хүндүлүг президиумунга СЭКП ТК-ниң Политбюрозунуң составын улуг кодуруүшкүнбиле соңгаан. СЭКП ТК-ниң секретары И. В. Капитонов суд органнарының ажылдакчыларынга СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң байырлыг чагаазын номчаан.

ССРЭ-ниң Дээди судунуң даргазы А. Ф. Горкин совет судтуң 50 чылының дугайында илеткелди ыллгаи.

(СЭТА).

КЫШ – МАЛ АЖЫЛЫНГА УЛУГ ШЫЛГАЛДА

Мал ажылынга эң берге болгаш харыысалгалыг үе болур соок кыш бодунуң оруунда турупкан. Кыш — мал ажылынга улуг шылгалда, надыр-дошкун контролёр. Республиканың мал ажылынга ол чыл бүрүде улуг могараады таварыштырып турар. Ынчаарга кышкы үеде мал ажылы ыяапла могараадыг болуру албан эвес, оон чайлап болурунуң аргалары бистиң ажыл-агыйларывыста бүрүн бар. Бир эвес кыштаглаашкынга ой-шаанда эки белеткенгеш, ону организастыг чорудар болза, сайзыраңгай техникабиле чепсегленген, дуржулгалыг малчыннар-биле болгаш тускай эртемниглер-биле хандыртынган ажыл-агыйларга — колхозтарга, совхозтарга кыштаглаашкын чедишкининиг эртер ужурлуг.

Ындыг турбуне республиканың хөй-хөй ажыл-агыйларында бо юбилейлиг чылдың кызы база чедимчелиг эвес эгелээн. Оң чылдагааны — кыштагларны ой-шаанда белеткевейн, мал чемнерин сөөртүп чедирбейн, малчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускайын, амга чедир шиитпирлиг хемчеглер албайын турарында. Маңаа Бии-Хем районнуң «Искра» колхозун чижекке киирип болур. Дөгээ дагның одарларында он ажыг кодан хойнуң кыштагларын септевээн, үш кодан хөй кажаа чок черде, оң иштинде бир кодан дөтпелер соонга доңуп, хорамчага таваржып эгелээн. Малчыннарның бажыңнары септеттинмээн. Колхозтуң баштаар чери, партия организациязы шиитпирлиг хемчеглер албайын турары найгамчын. Бо районда мал семиртир «Шивиляг» совхоз бо чылын кажаалар белетнеп албазынадан оон шарыжыктары шөлдерде савааннарда хонуп, денэи немээр хамаан чок, харын арын чудап эгелээн. А байдал мындыг турда, СЭКП райкому, райүүсконом болгаш кодээ ажыл-агый эргелели ажыл-агыйларның удуртукчуларындан чогуур негелде салбайн, байдалды эдер талазы-биле тодаргай хемчеглер албайн турар.

Бо чылын барыын таланы ,районнарның одарларында сускун чөдер хар база чок, ынчангаш кыштаглаашкынга немелде бергедээшкинни таварыштыра берген. Кыштагларже, фермаларже мал чемнерин, суг сөөртүрүн организастап, малчыннарның чурттаага бажыңнарын септеп чылыглаан черлерде мал ажылы улуг бергедээшкинге таварышпайн турар. Өвүрнүң «Кызыл туң», Барыын-Хемчиктиң «Большевик» колхозтарында кыштаглаашкын организастыг чоруп турар. Ол ышкаш Улуг-Хем районда «УТКА 25 чылы», «Найырал» совхозтарда малчыннарже мал чемнерин болгаш сут сөөртүрүн багай эвес организастаан.

Бо районда «Улуг-Хая» совхозту ап коорге, байдал дыка берге. Совхозтуң Хайыракан салбырының Эжмин, Демир-Суг ыннаар одарларында кыштаглары, чурттаага бажыңнары септеттинмээн. Малчыннарга хөрээн бажыңнар тутпаан, шынары багай, таарымчалыг чурттаар арга чок чаңгыс өрээн бажыңчыгаштар чылыглаттынмаан, чамдык малчыннарның кышкы үеде чурттап олурар өглериниң адакылары кидис эвес, пес-биле шыпкылап алган. Кыштагларже суг сөөртүлгезин багай организастаанындан малдың-даа, малчыннарның боттарының-даа ижер суу чамдыкта үзүктелип турар. Ол ышкаш аъш-чем продуктузуун, хереглелдиң чугула барааннарын малчыннарже чедирери база үзүктелип турар. Совхозтуң болгаш Хайыракан салбырының база хөй-ниитги организацияларының удуртукчулары, мал ажылының тускай эртемниглериниң кыштаглаашкын айтырыын эрекгей көрүп, малчыннар дугайында чогуур сагыш салыышкынын мөөрөтпейн турарын үстүнде байдал көргүзүп турар.

Өске-даа районнарның чамдык черлеринде малдың кышкы байдалы бергедеп, нүүжу эрып, харын-даа хорамча бар апарган.

Кыштаглаашкынның эге үезинде безин мал ажылынга мындыг байдалдың тургустунуп келгенин чүгле ажыл-агыйларга эвес, харын районгаа-даа улуг дүвүрээшкинниг айтырыг кылдыр көрзе чогуур. Улуг-даа, чаш-даа малга могараал бүрүзүн аңаа эрттирип болбас, чылдагаанын дораан тывар херек.

Кыштаглаашкын айтырыында чедир кылдыңнаан болгаш эрттирипкен чүүлдерни дораан эдер дээш, моон соңгаар ону чедишкининиг организастаар дээш колхоз, совхоз бүрүзүнге тодаргай хемчеглерни ажылдап кылыры, дарый боттандырары чугула. Маңаа соңгаарладыышкын бичии-даа турбас!

Хамыктың мурнунда кыштагларже мал чемнерин, суг сөөртүрүн график ёзугаар организастаар, боже транспортту мобилизастаар. Кыштагларда, фермаларда, хойжу бригадалар төптеринде доозулбаан тудугларны амыглалга киирерин, бар кажааларны, чурттаага бажыңнарын септеп чылыглаарын дүрген доозар сорулга-биле тудугжуларны чорудуп, тудуг материалдары-биле хандырары чугула.

Мал ажылынга кыштың берге үези моон соңгаар, оң-биле кады мал оолдаашкыны база капсырлажып келир, ам безин чамдык черлерде шээр мал төрүп эгелей берген. Ындыг болганда, чаш малга чылыг оран-савааны, млекгаларны, чиртир хоолулуг болгаш минералдыг чемнерни, сакманщиктериниң чурттаар черлерин белеткээри база хүннүң айтырыы болуп келген.

Чер-черде мал чемнерин кайы хамаанчок төтчегээзер чорукту бөлдүрбес. Бо чылын малдың бөдүүн чемнеринде кол черни савак эзлээр болганда, шөлдерде бүгү савакны ажаап, мал чеминге шын ажыглаарын кичээнгейге алыр херек. Ылаңгыя сүт-бараан фермаларында савакны бусиа ыябырадырын, өске-даа чемнерни малга белеткеп бээрин организастаар.

Мал ажылынга улуг шылгалда болур кышты тиилеп, малдың баш санын камгалап алыры, продуктулуун кудулатпазы хамыктың мурнунда малчыннарга онаажыр. Ынчангаш малчыннар дугайында сагыш салыышкын колхозтарның, совхозтарның болгаш партия, профсвиюл организацияларының удуртунчуларының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. Малчынларже автолавкаларны график ёзугаар чорудар, солуун, сетнүүлү ой-шаанда чедирер, агитаторлар, лекторлар ажылдаан турар ужурлуг.

Кышкы үеде мал ажылында байдалды шыңгыы хайгааралга алыр. Бо талазы-биле районнарның кодээ ажыл-агый эргелеелериниң, ажыл-агыйларда мал ажылының тускай эртемниглери, бригадирлери улуг харыысалгалыг. Кайда-ла бергедээшкин таварымы бөргеп болдур, дораан чайладыр херек.

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш Таңды районнуң кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилериниң эгелээшкинин чер-черге деткип, 1968 чылда чедип алыр сорулгаларны ажылдап кылып турар. Маңаа хамаарыштыр мал ажылында кыштаглаашкынны эки организастаары кол айтырыг болур.

Улуг делгем чуртту дургаар

Калининиң хоорайының шекпен кылыкчылары бо чылын онаалгага немей 250 мун метр костюм шөстерин бээрин шиитпирлээн. Ол дээрге бүгү 1967 чылга көрдүнгенининден 50 мун метр хөй-дүр.

Шекпен комбинадының коллективи беш чылдың онаалгазын 1970 чылдың декабрь чедиге чедир күүседирин, продукция бүдүрүү үндүрерин барык ийи катап көбүдеринин хүлээнген.

• • •

Якут АССР-ниң «Мирный» рудникгининиң алмаз казыкчылары беш чылдың онаалгазын дөрт чыл, сес ай дургузунда күүседирин шиитпирлээн.

• • •

Магистральдыг газ дамчыдылгазының Казань аргелелининиң коллективи беш чылдың ийиги чылының планын күүседипкен. Йошкар-Оланың, Ижевскиниң, Чебоксарының болгаш Казаньның үлетүүр бүдүүрүлгелери, чурттаага бажыңнары чыл төнчүнге чедир планнан ажыр 200 миллион кубометр газты алыр.

Чер адаанның магистральдарының ажыл-ишчилери газ дамчыдар талазы-биле беш чылдың онаалгазын хуусаа бетинде, 1970 чылдың декабрь 7-ге чедир күүседирин көрген.

Киргизияның чигир үлетүүрүнүң бүдүрүлгелери свёкла дүжүүнүн дең кезиин сайзырады ажылдап кылган. Эрткен чылдың бо үезинде турганынга болаарга, күрүне 75 мун центнер чигирни хөйнү алган.

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш чарыыче бир-ле дугаарында Токмактың, Калининиинин чигир заводтары, Карабалтининиң чигир комбинады кирген.

• • •

Ыраккы Чөөн чук бассейниниң балыкчылары чыл планындан ажыр 200 мун центнер балыкты болгаш өске-даа далай продуктуларын тыпкан. Оожум океаниың соңгу талазында. Анчы болгаш Берингово далайларга ыыштың кидин-не берге үези. Ынчалза-даа күш-ажылчы ээлчег үргүлчүлевишпеен. Далайның янзы-бүрү балыын тудуп турар. Камчатканың «Петр Овчинников» дээр балыкчы улуг суднозу ан хөй балыкты тудар дээш чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар.

• • •

Владимир Ильич Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга төлептиг ужуражыр, беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш чарышка мурнакчы бүдүрүлгелериниң коллективтериниин үлегерин ёзугаар Минскиниң автомобиль болгаш станок кыякчылары,Днепропетровскиниң хоолай-прокат заводунуң металлургтары, Тюмень областың нефтичилери, «Тыва даг-дугу» комбинаттың ажылчыннары, Башкирияның ыяш кезикчилери кирген. Приморье крайда Артем хоорайның ажылчы чоннары беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь бирге чедир күүседирин төлевилеен. Кишиневтин «Электромашина» заводунуң, Тула бүдүүлгелериниң ажылчыннары болгаш спецыалистери, Камчатканың ажылчы чоннары беш чылды хуусаа бетинде күүседир дээш чарышка мурнакчы бүдүүлгелериниң коллективтериниин үлегерин ёзугаар Минскиниң автомобиль болгаш станок кыякчылары,Днепропетровскиниң хоолай-прокат заводунуң металлургтары, Тюмень областың нефтичилери, «Тыва даг-дугу» комбинаттың ажылчыннары, Башкирияның ыяш кезикчилери кирген. Приморье крайда Артем хоорайның ажылчы чоннары беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь бирге чедир күүседирин төлевилеен. Кишиневтин «Электромашина» заводунуң, Тула бүдүүлгелериниң ажылчыннары болгаш спецыалистери, Камчатканың ажылчы чоннары беш чылды хуусаа бетинде күүседир дээш чарышка мурнакчы бүдүүлгелериниң коллективтериниин үлегерин ёзугаар Минскиниң автомобиль болгаш станок кыякчылары,Днепропетровскиниң хоолай-прокат заводунуң металлургтары, Тюмень областың нефтичилери.

Сессияга чугаалашкан

«Найырал» совхозтуң ажыл-агыйы эжиждеринге, ооң экономиказы болгаш культуразын хөгжүдеринге херээженнериң киржилгези улуг. Район Советиниң бешки сессиязынга ол айтырыг талазы-биле Чаа-Хөл кожуу Советиниң даргазы эш К. Хүргүлеттиң илеткелин деңуттатар чугаалажын көргеш. Совхоз будурүлгезиниң янзы-бүрү адырларында хөй-хөй херээженнер ажыдап турар, олардың иштинде 238 кадарчы, 36 сээнчы бар.

Кожуу Советтиң девискээринде дөрт херээженнер човуулеп тургустунган болгаш боттарының ажыл-чорудулгазынга кожуу ажыл-агыйының, улус оореалгезиниң, кадык камгалалының база өске-дээ адырларның активтерин хөөрө тутkан. Чыл эгезинден бээр херээженнериң, иштиң хуралын алды кезек черге, херээженнер човуулелдериниң хуралын 14 удаа чорутkан. Ол хуралдарга чаагайжыдылга, арыг-шевер сөлүдээш, жижиндилге, херээженнериң ажыл-агыйга киржилгези, есспиалистиг чаршыгның түңнелдерин дээш ышкаш айтырыгларны чугаалашкан. Хүлээп алган шиитпирлерин боттандырарынга активтер А. Седип, Ч. Маады, Д. Ооляк, С. Кезанпере, Б. Аранаа, район Советиниң депутады С. Мишина болгаш өскелер-дээ идепкейлиг киржип турар. Чаа-Хөл суурда А. Сарыг-оол даргазаан херээженнер човуулели дээре ажыдыг. Човуулелдиң кежигүннери шуптуу ажыл хуваалдалыг, планның кварталы саныпда тургузуп, ооң боттанмагазын чедип ап келген. Херээженнериң инициативазы-биле ыракы малчыннарның бажыңнарын чугайаарын организастаан. Кожуу библиотекада херээженнер бүлүүн тургускан. Түскай темаларга кежээлерни, диспуттарны эрттирген. Мурнакчы малчыннар-биле ужуражыышкынны кылып, оларның ажылынга арга-дүрүмүгазын иептерелдин келген. Бот-тывынгыр уранчүүл болгунинеринге херээженнер човуулелинге кежигүннери идепкейлиг киржип турар. Човуулелдиң хуралынга арыг-шевер комиссиязының даргазы эш Казанпеванның илеткелин дыннаан.

Кызыл-Даг суурда херээженнер човуулели чонуң бедик хүндүткелин чаалаап алган. Иында школа башкылары кожоо Совет-биле бызыг харылзаалыг. Башкылар активти херээженнер-биле суурнуң чаагайжыдыгазын, арыг-шеверни хөнүп, садыг, интернат дээш ышкаш албан организацияларның черлериниң ажыын-биле танывыын көргеш, шүлүн бар четтестерин чогуур үезинде илередир. ону чайладыр хемчеглерни ай чорудуп турар.

Совхоз будурүлгезинге херээженнериң киржилгезин күштедиргени совхозтуң ажыл-агыйынга улуг салдарны чедирген. Совхоз күүнеге садар эът, дүн планын ажыр күүседткен. Шээр малдың баш санын өстүрериниң планы 103 хуу күүседтиргеп. Күүнеге тараа садарының хүлээлгези ыракты ажыр күүседтиргеп. Кара-Тал ээт-баразан фермазының коллективи бо чылын онза эки ажылдаан. Ажыл-агый мурнакчыларының хүрээлеңи өскен. Саанчылар С. Ооржак, Ч. Данзын, хойжулар Д. Сиприн, К. Дарычы, А. Норбу Д. Шаревин, алдарлыг малчын К. Ажыйбан, А. Ховалыг, башкылар М. Кувак, Н. Бульчева, библиотекарь З. Алдай, сестра Г. Костикина, санитаркалар А. Долчан, В. Гуменикова болгаш өскелер-дээ чонуң хүндүткелин чаалап алган.

Районуң чер-черде херээженнер човуулелдериниң ажылының база ону кожоо Советтериниң талазындан удуртуп, практиктиг дузаламчыны коргузуп турарында эки түүлдерин, ол ышкаш четпес талааларны сессиязынга саналап берген депутаттар тодаргайы-биле илереткеп. Чаа-Хөл кожоо Советтиниң күүсөөмүнүң хуралынга херээженнер човуулелиниң ажылының дугаймында айтырыгны чаңгыдаа катап чугаалажып корбээн. Үрбүт суурнуң херээженнер човуулелинде (даргазы Т. Наваштай) ажыл планы мынчага дээр чок. Човуулелдиң кежигүннери харылзаалар ажылын хүнажыын албаан. Оон ужурудан инда фермаңың арыг-шеверни куду, саанчыларның коргүзүлгези чаартынмайн турар. Суурда ээлп ажыдаавес. Оттуулар ыяш чогундан чунар-баажыңны доктаамал изиттейн турар. Суурнуң чаагайжыдылгазынче кичээнгей салдынмаан. Болгүмнер ажыдавайн турар. Ол ышкаш Кара-Тал суурда эш Мартык-оолдуң удуртканы херээженнер човуулелиниң ажылы база-на оон доредевес. Кара-Талда кожоо клуб, библиотека, медпункт оттуулар ыяш чогундан болганчок-на хагдына бээр. Ол суурларда кудуктар чедишпейн турарындан чамдык чурттакчылар Улуг-Хемден суглаар ужурга чылдың-на таваражып турар.

Чаа-Хөл кожоо Советке хамаарыжып турар херээженнер човуулелдери чамдык талазы-биле чедишпиннеринг болза-дээ херээжен чонуң ортузунга киживидиге база массаполитиктиг ажылче кошкак кичээнгей салдынын келген. Хамаатылар О. Сипринмаа, В. Соловьева үргүлчү арагалаар, уругларын хайгаарлага албас, совет өг-бүленин хүндүзен корбес, төлеп чок ажылыг.

Районуң чамдык кожоо Советтериниң талазындан херээженнер човуулелдеринге практиктиг дуза чедирбейн, оларны багай удуртуп турарын депутаттар шүгүмүүлээн. Чижээ, Торгалыг кожоо Советтиң даргазы эш В. Чолдак Ийи-Тал суурнуң херээженнер човуулелинге дуза чедирбейн келген. «Найырал» совхозтуң дирекция чери, инда кожоо Совет ыраккы малчыннарны чунар-баажың-биле хандырарын соцгаарлаан турар. Чамдык суурларның санитарлыг байдалы куду. Кудумчулар, херимнер иштн хир-чам, бок долган. Моон мурнунда кылдынган херимнер азы тарып олуртkан ыяштар чайгаар-аа узуткаттының турар.

Улуг-Хем район Советиниң бешки сессиязынга кожоо Советтериниң талазындан херээженнер човуулелдериниң ажылынга удуртуланы эжиждер талазы-биле айтырыг чидии-биле тургустунган. Олардың ажылында бар четтестерин чайладыр талазы-биле тодаргай шиитпирни сессия хүлээп алган.

Д. АРАКЧАА.

Будурүлге. Культура. Эстетика.

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ БЫРАЗЫ

«Будурүлгениң культуразы», «Техниктиг эстетика» дээш чижектиг терминнерге үргүлчү-ле тавараҗып турар болгай бис. Ол состер болза бистиң амыдыралывыстың кезии болуп турар чаа түүлдүң тодаргай хереченизи-дир.

Коммунистиг күш-ажылдың үндезини — ооң бедик будурүкчүлүү. А күш-ажылдың бедик будурүкчүлүүн хандырарынга болгаш бедик шынарлыг продукцияны алырынга эргежок чугула чүүл—будурүлгениң культуразы. Будурүлге культуразы бедик черлерде (маңаа ажыдаар черни дерип-керекседээни, станоктарны коруштуг кылдыр будаазы, цехтерни чылыг, чырык дериниг болгаш өске-дээ түүлдер хамаарыжыр) ажылдап турар кижилерни көөрге, олар сергек, чиик болгулаар, ажылдың коргүзүү база бедик.

«Бүгү-ле чүвени — кижиге, кижиниң чаагай чоруунга» деп принципти боттандырарынга будурүлге культуразы улуг рольдуг. Бистер театрга, кинога, музейлерге, салтарга болгаш өске-дээ черлерге барганывыста хөйүү көрүп, билип ап, эстетиктиг негелдевиске күзел ханыпкынын алыр бис, а клуб, аңы библиотека хирлиг, соок болуур болза, ол биске тадырымча чок. Будурүлгеге база ыңдыг болуур. Цехтериниң ханаарын кара аңнуг, кылдың бүзээн, ажылчыннарның хеви кирлиг, станоктарны кайы хамаанчок тургускудап каан, өрээл чыттыг, бүстүг болуур болза, кижи аңаа киргеш, дораан-на үнүксей бээр, а ажылдап турар кижилерге оон-дээ дора.

Будурүлге культуразын бедиперинге шаптык кадып турган чөптүг болгаш чылдагаан чок барымдаалар хөй. Ам үеде оон чайлап болуруңун аргалары тургустунган. Республиканың чамдык будурүлгелериниче экскурсиядан кылып көрөөл. Сагыпсеткилди өөртүп турар бедик культуралыг будурүлгелер бисте аваа эвес. Оон-биле кады техниктиг эстетиканы билдиннее чылдагаан-биле чедир үнелевейн турар черлер бар. Чижээ, «Тыва тудуг» трезинин үлетпур будурүлгелер комбинадының чазанар цеги бо. Инда ампы үеним станоктарын тургусkан болза-дээ артынчы бөктар арыглаар ажылды хөнбиле кылып турар, вентиляция чок, ажылдаар черлерде электри чырыы чедишпее, будурүн, ханалары хиргиг, дериг-керекселдерни чылбай өнүүр будуктар-биле будаан. Мынаыг тавараҗыгала чаңгыс аай шимчээшкин-биле ажылаан турар кижилерге дыка шылаңчыг болур, долгандыр турар он чок, боранның хүн дег байдал нерв системазының дыштаның алырынга шаптыктап турар. Беш-алтыдың ышкында кижилерниң ажылчыннарының хевин кирлиг, станоктарны кайы хамаанчок тургускудап каан, өрээл чыттыг, бүстүг болуур болза, кижи аңаа киргеш, дораан-на үнүксей бээр, а ажылдап турар кижилерге оон-дээ дора.

Будурүлге культуразын бедиперинге шаптык кадып турган чөптүг болгаш чылдагаан чок барымдаалар хөй. Ам үеде оон чайлап болуруңун аргалары тургустунган. Республиканың чамдык будурүлгелериниче экскурсиядан кылып көрөөл. Сагыпсеткилди өөртүп турар бедик культуралыг будурүлгелер бисте аваа эвес. Оон-биле кады техниктиг эстетиканы билдиннее чылдагаан-биле чедир үнелевейн турар черлер бар. Чижээ, «Тыва тудуг» трезинин үлетпур будурүлгелер комбинадының чазанар цеги бо. Инда ампы үеним станоктарын тургусkан болза-дээ артынчы бөктар арыглаар ажылды хөнбиле кылып турар, вентиляция чок, ажылдаар черлерде электри чырыы чедишпее, будурүн, ханалары хиргиг, дериг-керекселдерни чылбай өнүүр будуктар-биле будаан. Мынаыг тавараҗыгала чаңгыс аай шимчээшкин-биле ажылаан турар кижилерге дыка шылаңчыг болур, долгандыр турар он чок, боранның хүн дег байдал нерв системазының дыштаның алырынга шаптыктап турар. Беш-алтыдың ышкында кижилерниң ажылчыннарының хевин кирлиг, станоктарны кайы хамаанчок тургускудап каан, өрээл чыттыг, бүстүг болуур болза, кижи аңаа киргеш, дораан-на үнүксей бээр, а ажылдап турар кижилерге оон-дээ дора.

Будурүлге байдалын чаагайжыдыг тургузарынга дыка хөй эртемнерниң сүмелерин ажыглап турар. Күш-ажылдың эртемнит организациязы — экономикага болгаш технологияга даянып. Олар түскай арганар-биле ажылдаар черни экижидерингe эң тавармычалыг байдалды тодарадыр. Чижээ, соматология — ажылдаар черни тавармытырарының принциптерин, фотонизация — оон чырык байдалын, колороднамика— бажыңның будуушкунун, санитария — арыг-шеверни сагыырының дурүнерин тодарадып, оон-дээ өске. Будурүлге ураң түүлүүн чаа-чаа аппаратары тыптыр, чижээ, ыяаш ажылдаар черлерниң үн гармонизациязы хамаарыжыр (цехтерже музыканы ламчылдар арга).

Коллективтериниң болгаш коммунистиг күш-ажылдың шалынчыларының патриоттуг бүгү улусчу шимчээшкинин калбаа-биле нептерээминден будурүлгениң бедик культуразы дээш шимчээшкинин база калбарган. Моон түңнелинде коммунистиг күш-ажылдың будурүлгелериниге продукцияның ыңнары, күш-ажылдың будурүкчүлүү болгаш ажылдаар черниң байдалы болгаш өске-дээ түүлдер талазы-биле негелдеглер кажангызындан артык улгатkан. Будурүлгениң бедик культуразы дээш демисеглге эки коргузуглерни директордан ажылчынга чедир, коллективтиг бүгү кижилери чорудуп турар черлерде чедип ап турарын дуржулга бадытkап турар.

Москваның, Ленинградтың, Киевтиң, Свердловскиниң мурнакчы будурүлгелериниң будурүлгениң культуразын бедилер талазы-биле эгенинир 39 ораалдң, хераженнер гигиенаязының 3 ораалын, ажылчыннарның ажыдаан кедер түскай хевин чүүр болгаш сентээр 6 кезек черни ажыглалга киирген. Хөй-иитки коруүде чорүп турар үеде техниканың айыыл чок чоруун хандырар, будурүлге культуразын экижидер талазы-биле эвээш эвес ажылдар чоруттуңган. Эртнеп чылдың ол-ла үезинге дениээрге, бо чылдың 9 айларында республиканың будурүлгелеринге травмагыын (кемдээшкин аймаанын тавармытырары) 39 хуу кызырылган.

Коруулдеге дээре коргузуглерни «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, «Кызыл-Хавак» шахтазының, № 2 АТА-ның, типографиязының, лаарандыга комбинадының коллективтери чедип алган. Бо будурүлгелерде травматизм эвээжээш ажылдың байдалын экижиткен, чаартыкчы хөй саналдарны киирген. «Кызыл-Хавак» шахтазы (начальнигги эш Чамбуун) коруулде үезинде киргеп 262 чаартыкчы саналдың 199-зун будурүлгеге шингээткеп. Хөмүр даш доозунуң ажыжедир УНВ-1 деп тургузугну, ВРН-12 деп вентиляторну тургусkан, 6 кезек ажылды механизастаан. Шахтёрларның ажылын экижидери-биле шахтаже кирип турар агаарны чылдыр калориферлиг тургузугну тургусkан, ол чорук ижин-шөйүүдү аарыгларын балдурбазынга улуг дузалыг. Өскедээ чугула ажылдарны шахтага боттандырган.

№ 2 АТА-ның (начальнигги эш Петров) коллективи үлетпур эстетиказының элементилерин ажыдырага боттандырып турар. Ында технологтуг дериг-керекселдерни чырык, чараш өнүүг будук-биле будаан, ажыдаар черлер арыг-шевер. Кадыкка тавармыча чок түүлдер-биле колбашкан септелге кылыр пехтерде чечекгерни тургусkан, 6 цехте вентиляциязы кылган, иштн девискээрни чаагайжыдып турар.

Коруулдениң түңнелин үндүрүп турган, № 2 АТА-ның, лаарандыга комбинадының, «Кызыл-Хавак» шахтазының коллективтеринге бирги, ийиги, үшкү шаннадлы, Хүндүлел бижиктерни болгаш акша шаннадлы тывыскан.

Чамдык эки тавармылгалардан ангыда, будурүлге культуразын экижээнгейни салган. Өглерни чылыгдан кылыры-биле 1800 метр посту, 2 тонна ажыг кидисти кадарчыларга салып берген.

Малчыннар дугайында колхоз баштаар чери, партком кичээнгейни салып турза-да, кадарчыларның талазындан ажылга кыспас, олуттай байдалдар бар. Салбырының малчыннары чайын кажаалларының коржедип хоорун аштап албаан үжурунда, соок дүжүп келирге, колхоз баштаар чери колхозчуларны эвилелеп турган, кажааларны аштап арылаан. № 4 хойжу бригаданың кадарчылары коржен коптарып үндүреринге шуут киришпээннер. Кодан-хонашты арыгсилиг чыттырар талазы-биле бригаларда четтестер хөй.

Күш-ажылдың культуразын болгаш эстетиказын амыдыралга боттандырып иептерелдин талазы-биле човуулелдериниң ажыл-чорудулгазынга хөй айтырыгларының тургустунун келири чугаажок: човуулелдиң составынга кым киреринь чүүден эгелээрил, ажылга кандыг дузаламчыны болгаш сүмелерни ажыглаарыл, дружжулга солчуушкунун канчаар организастаарыл, эстетиканы иептерелдиринің коскуу агитациязының стендилерин болгаш витриналарын кандыг-биле оскээ, өскээ? «Бымга», «каңга» деп айтырыглар ыяала тавараҗыр аңаар.

Бо айтырыгларга кысказы-биле харыылаарын база чамдык сүмелер кадарын оралдажыыл. Чүүнү-дээ мурнунда «будурүлге культуразы» деп состүң үтказын эки билип алыры чугула. Аңаа хөй ажыл хамааржыр, ханы үткалыг сөс-түр. Ажылды организастаары, ажылдаар черни дериң-керекседээри. экижидери, ажылчыннар кедер түскай иептерниң чаа хевирлерин иептерелдири, хоралыг шимээн-даваң-биле демисел, механизация, вентиляция, чаагайжыдылга, чылгыдылга, чырык тавармытырылгазы... Ажыл-ла хөй. Олар шүүлүүзү нормалыг төлевилелдиг болза-дээ, тайылбыр бээр болгаш мурнакчы дүжүлгаңы иептерелдир ном-литература кайы хөй. Ынаыг болганда, бо айтырыгларны шиитпирлээринге чугле ажыл-агыйжы, шиитпирлиг болуру улуг ужур-дузалыг.

Будурүлге эстетиказынга хамаарышпыр чүл дээ. бо ээлээн нарын айтырыг. Бо ажылды үнтаң баштап турар чаңгыс аай орган ам дээреринде бистиң чуртувуста чогу-ла ыяш. Бо ажылды техниктиг эстетиканың эртем-шинчилел институзу тур баштап турар. Ол институт эстетика айтырыгларын ажыдап кылбышаан, иептерелдириниден аңгыда, улуг-улуг хоорайларда тускай ураң-чүүл-конструктор бюроларының ажылын удуртуп турар. Институт «Техниктиг эстетика» деп журналды парлап үнүдүп турар.

Будурүлге технологиязының болгаш организациязының талазы-биле удуртулга, угуурга материалдарны тургузар авторитетиг организацияларның бирээзинге Курүнеми телевилел-технологтар институзу хамаарыжыр. Ук институт үлетпур будурүлгелериниң дериг-керекселдериниң болгаш интерьерлериниң янзы-бүрү өнүүр будуктарлыг альбомун ажылдап кылган, ол ышкаш янзы-бүрү төлевилел болгаш консультация ажылдарын күүседип турар.

Тываның будурүлгелери Красноярск база Новосибирск хоорайларда тускай ураң-чүүл-конструктор бюролары-биле ханы харылзаа тудары чугула, чүге дээш ол бюролар республиканга эң чоок болгаш будурүлгелериниң эң дериниккинин техниктиг эстетиканга дүүтүр кылган төлевилелдер-биле хандырар сорулгалыг.

Будурүлге бүгүзүнүң ажылы аңгы-аңгы болганда, анаа тавармы бээр бергемер база аңгы болур. Будурүлгени алгыдар апарган болза, ону ажылды соксатпайн турган кылыр, бо тавармылгаа төлевилеел ажылдарын билдиилин-биле чорудары иегетиниер. Ынаыг Тываның будурүлге культуразы болгаш эстетиказының талазы-биле човуулелдериниң ажылын тавармытырар, сүмелерни бээр, харылзаа будурүлгелерни алгыдар талазы-биле төлевилелдерни кылыр түскай организациязының Тывага тургусса чүл деп бодап турар бис. Ынаыг башкарылга төвүн Кызылда «Красноярск хамаалы төлевилел» организациязының чамына тургузуп болгу дег.

СЭКП Тыва өбкомунуң инициативазын ёзугаар бо чылдың тоңчүзүнде «Будурүлге эстетиказы болгаш культуразы» деп темага адырлар аралының конференциязын организастаар эртпирер деп турар. Аңаа үлетпур, хөй-иитки организациялардың төлээлекчилериниң болгаш специалистерниң илеткелерни дыннаан, чугаалажыр аңаар. Бистиң республиканың үлетпур будурүлгелериниң культуразын болгаш эстетиказын дүрген көдүрүүшкүн-биле сайгырадырынга эргежок чугула айтырыгларны ол конференциязга чугаалажып, шиитпирлээр, ынаыг чүве болганда, ол талазы-биле айтырыгларны аңаан эгелеп белеткеп, солунар арынарын хамчыптыр чугаалажыры бегин артык эвес болуп турар.

Н. БЕСПАЛОВ.
Тыва облпрофчөвүлелдиң техника инспектору.

Шуурмактың ишчилери

Соок дүшкени-биле ыяш белеткелиинде ажыл база түлүктээн. Шуурмактың тудуг материалдарының комбинадында Михаил Сувакбуттуң удурткаңы ыяш кезикчилериниң бригадазы хүн корназын үргүлчү ажыр күүседип, бедик будурүкчүлүг ажылдап турар. Дуржулгалыг ыяш белеткекчизи, билдилиг удурткучу эш Сувакбут ажыл-херекти шуудадырынга бодунуң төлептиг үлүүн киириштирген.

Кирилл Радостев бистиң республикада эң дээре хаакчы боол сурагчаан киижи. Ол Шуурмактың харылзаа салбырында радистеп турар. Салбырның коллективи ында эң эки ажылдакчы эш Радостевти мактап, аңаа чоргаарланып турар. Кыжын Шуурмакка хат, дүвү үргүлчү болур, харылзаа ажылынга кончуг шаптыктыг. Совет Армияның хүрээлеңинге шериг хүлээлге эртпирип тургаш, радистиң мергежилин Кирилл чедип алган. Ам ол Шуурмакты республиканың бүгү булуңубиле харылзаштырар хүлээлгезин эки күүседип турар.

ЧУРУКТАРДА: ыяш белеткекчизи М. СУВАКБУТ биле радист К. РАДОСТЕВ.

С. ФЕОКТИСТОВТУН
фотолары.

Бистиң консультациявыс

КОЛХОЗ ӨНЧҮЗҮН БЫЖЫГ КАМГАЛАЛГА

Колхозтар өнчү-хөреңгизин күүнеге ыяап-ла болгаш эки-тура-биле камгаладып турар. Мал-маганның болгаш тарыга шөлүүн ыяап-ла кылыр камгалалын тодаргай чижекхемчеглерге чорудар болгаш ол чижек-хемчеглерни Тыва АССР-ниң Министрлер Човуулели бир баш малдың азы тарыга шөлүүн бир газының бот-үнезинниң 40 хуузу хемчээлдиг кылдыр доктаалып турган. Колхозтар боттарының эки-тура күзели-биле ол хире хемчээлдиг малмаган болгаш тарыга шөлүүн күүнеге камгалалын боттары база чорудуп ап болур турган. Иинчалаа-дээ чамдык колхозтар ону кылбайн турар. Оон аңгыда, кодээ ажыл-агый культураларының тарылгаларын кандаашкын, чылыг чедишпее, аарыглар, хөөрүлер болгаш өске-дээ өзээн каш аймылардан көгараар чоруктар дээш күүнеге камгалалын чоруттайн турган. Ол чылдагааннарбиле көгараан дүжүттү күүнеге камгалалы төлевейн турган. Автомобильдерни болгаш транспортуун механизастаан чепсектерин оларның ботүнезинниң 80 хуузу хемчээлге чүгле эки-тураның чүрүмүн ёзугаар камгаладып ап болур турган. Мыйыстыг бода малды, чылгыны, шээр малды аарыглардан болгаш өзээл-ондакка таваржып болур тавармылгалардан камгаладып турган.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы (1967 чылдың августа үндүрген) болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Човуулелиниң доктаалыбиле колхозтарның өнчү-хөреңгизин камгалаарынга үндезин оскерилгелерни киирген. Хамыктың мурнунга мал-маганны, тарылгаларны, кодээ ажыл-агый техниказын болгаш транспортуун механизастаан чепсектерин эки-тура-биле камгаладырының хевирн казыттынганын айытса чоруур. 1968 чылдың январь 1-ден эгелээш, тарылгаларны, мал-маганны, азырал куштарны, бора-тоолайларны, олуг адыарын, ары оглерин, мүдүлгаларны, машиналарының бүгү хевирлерин, эт-херексели, продукцияны, чигээтти, түдүг материалдарын, хөй чылдыг олуртkан үнүштерин ыяап камгаладыр.

Үдүт оскерилгелерни тарылгаларны камгалаарының негелдеринге киирген. Мурнунда күүнеге камгалалынга киирбейн турган кандаашкынның болгаш өске-дээ таварылгаларның үржүү-биле дүжүттү чедир албаанны дээш харымсалганы күүнеге камгалалынга оңгар. Иинчаарда бир ганың дүжүлүүн ортээн күүнеенин садып алыр ортээнге шилчиткеш, оон 50 хуузу хемчээлдиг кылдыр төледир. Кодээ ажыл-агый культураларының тарылгаларының когараан хемчээлин чүгле ол шөлүүн га бурузунуң херек кырында берип болур хире дүжүдүн барымдаалавайн, а колхозтуң бүгү тарылга шөлүүн га бурузунуң сөөлгү беш чылда берип келген ортумак дүжүлүн когараан шөлүүн дүжүү-биле деңнеп тургаш, ол чылдың күштүг болуп турар садып алыр ортээн барымдаалап төлээр.

Күүнеге камгалалының бо чаа негелдерни колхозтарга экономика талазы-биле ажыктыг болур. Чижээ, камгалалдың эрги чурумунуң үезинде колхоз 5000 га шөлге тараа чажып тараан, оон 300 газының чартык кезиниң долу хап каапкан болза, ол 300 га шөлүүн дүжүлүнүң чартык кезиниң ортээн төлеп, колхозтуң ол шөлге үндүрген чарыгдалын эгидип шыдавас турган болза, ам үстүнде чаа негелдерни ёзугаар ол шөлүүн когараан бүгү дүжүлүнүң ортээн дөмүү-биле төлээр. Колхозтар дүжүтке когараан болган чылдарда күүнеге камгалалыңдан хөй түүнү эгидип алыр.

Мал-маган камгалалының негелдеринге үдүт оскерилгелерни киирген. Чижээ, мал ажыл өлгенде камгалал төлевирин төледири көрдүгеен турган болза, камгаладыкчының ол малдың олурунге бурузу азы бурүү чогу тодарадыпмайн турган. Ам ону база барымдаалаар апарган.

1968 чылдың январь 1-ден эгелээш, 6 айдан өрү хар-назылыг мыйыстыг бода-мал, шээр мал, 4 айдан өрү назылыг хаванар, бир чылдан өрү назылыг чылгы, теве, иви малдар халдавырыг ажыглаарының, агаар-бойдус, өрт халаптарының ужун өлүр таварылга дээш (ол малдар боду өлүр, азы өлүрер апарган чыдагааннарда) ыяап-ла күүнеге камгалалы кылыр. Үстүнде көргеп хар-назыга четпээн мал-маганны чүгле ортээ болган агаар-бойдустуң халавындан камгалаар.

Ынчангаш ам күштүг болуп турар күүнеге камгалалынга чаа оскерилдер 1968 чылдан эгелээш ниити (халдавырыг эвес) аарыгларан болгаш өзээл-ондактың ужуу-биле өлген мал-маганны камгалалга албас негелдерни киирип турар-дыр.

Үстүнде көргеннинг бүгү мал-маган, куштар, ары оглери, түдүглар, дериглер, машиналар болгаш оскелээ чүүлдер когаралга таварышканда оларның өртөк-үнезин ниити доктааттынган чүрүм ёзугаар эвес, а оларның баланснылыг өртөк-үнезин ёзугаар доктаалыр.

Күүнеге камгалалынга когараалар дээш актылар тургузар негелдеглер база оскерлир. Колхозтарга мал-маганның когараан бүгү таварылгаларында күүнеге камгалалының актыларын кодээ Советтер колхоз баштаар черинин төлээзининг болгаш ыяап-ла 2 чедир хереченнерин киржилгези-биле тургузуп турган. 1968 чылдан эгелээш, колхозтарның малмаганы, тарылгалары болгаш оскелээ бүгү когараалдарынга камгалал инспекциязының төлээзининг колхоз баштаар черинин болгаш ажылчы чоннар депутаттарының кодээ Советинин күүсөөмү комитединиң төлээлериниң ыяап-ла киржилгези-биле тургускан актыларны ёзугаар колхозтарга төлээр.

В. ЮДИН,
Күүнеге страхованиезининг Тыва АССР-де эргелелиниң начальнигги.

Айтырар апаар

Бии-Хем районуң «Кызыл тараачын» кодээ ажыл-агый артелиниң Ээрбек салбырының малчыннары кыштаглаашкынга эки белеткеңгеш, ам кыштаглаарында барып хөнүүлээп алганнар. Салбырда бот-оруга-чарылгалыг дөрт хойжу бригаданың малы 63 кодында кыштаглаан. Мал чемининг курлавыры кодан бүрүзүнде тургустунган, ам-даа соортуп чедирип турар.

Кадарчылардан 26 ореге шапташтаан, чугайлап каап бажыңнарда, 37 өг-бүле эки дериттинген өглерде чурттап турарлар. Малчыннарның чурттап олурар оран-савазы чылыг, оттуулар чүүл-биле хандыртынган. Колхоз баштаар черн кадарчыларының амыдырал-чурттагазынче онза кичээнгейни салган. Өглерни чылыгдан кылыры-биле 1800 метр посту, 2 тонна ажыг кидисти кадарчыларга салып берген.

Малчыннар дугайында колхоз баштаар черн, партком кичээнгейни салып турза-да, кадарчыларның талазындан ажылга кыспас, олуттай байдалдар бар. Салбырының малчыннары чайын кажаалларының коржедип хоорун аштап албаан үжурунда, соок дүжүп келирге, колхоз баштаар черн колхозчуларны эвилелеп турган, кажааларны аштап арылаан. № 4 хойжу бригаданың кадарчылары коржен коптарып үндүреринге шуут киришпээннер. Кодан-хонашты арыгсилиг чыттырар талазы-биле бригаларда четтестер хөй.

Малды кыштап хүр ажырган, салбырының мурнунда 1968 чылда салдынган сорулгаларны боттандырар дээш Ээрбектиң малчыннары социалистиг хүлээлгелерни ап эгелээн.

Салбырның эргелекчизи П. Брюхановтуң, механик А. Максимовтуң ажыл-агыйжы эвес чоруу-биле салбырның гаражының бус-биле изидер одалга системазы эрткен кыжын доңгаш үрелген. Салбырда 9 трактор, 6 автомашина бар. чолаачылар ажылдап чоруурда машиналарын, трактолларын от салып, эргижип алган, ам ходедирер алырган.

Гаражка септелге чоруттунмаан, хаалгалары үрелген, ойбак-дыдык.

Н. ЛАКПА.

КАТАП ОЛУРАР ЧОРУКТУ БОЛДУРБАС

Тыва дыл башкылаашкыны

Тыва дыл — республиканың тыва школаларында бир кол эртеннериниң бирээзи. Бистиң республиканың тыва школаларының өреникчилери төрээн дылдың өредиглиг номнары-биле бүрүн хандыртынган. Бистиң өреникчилеривис боттарының төрээн дылының кырында тыва чогаалчыларның бижээн янзы-бүрү чогаалдарын номчуп турарлар. Тыва дыл башкыларының ажылынга хүзээлары-биле республиканың башкылар билиң бедидер институдунуң ажылдап кылып турар методиктиг материалдары база улуг дузаны чедирип турар.

Тыва дыл башкылаашкынынга көргүзүлге материалдарын ажыглаары анаа-ла бир класталга эвес, харын билиглерни шиңгээдип, хамыладырының үндезини болур. Кандыг-даа теманы тайылбырлаарда, ону чаңгыс аай арга-биле чорутпайн аргалыг-ла болза, өреникчилериниң сонуургалын болгаш кичээнгейин ону билип алырынче угланган арганы ажыглаар херек.

Эки үре-түнелдиг, мурнакчы арга-дүрүмүлгалыны чоп ажыглап, ону үлам байдыдып, нептередир болза, өреникчилерниң чаңгыс класска катап олуруптар чорууп болдурбазынга дузаалар. Өреникчилерге онаалгаларны бээрде, оларны канчаар күүседиринин, чүүү кылырының үлегерин, тайылбырын ыяап-ла бээри албан. Тыва дыл кичээлдеринге үүвелерни денизээр оларның домейлешкек болгаш ылгалдыг талаларын тыптырар, башкының берген чижектерни көрүп турган, өреникчилерниң боттарынга шак ынчыг ажылдарны кылдыртыр.

Тыва дыл кичээлдеринге алыныг, ыяш адап номчуурунга өреникчилерни өредир чорук оларның тыва дылга билиин бедидеринге ажыктыг. Бир эвес өреникчилер кандыг-бир сөстү ыяш эвес адаар азы оон үнүүг тургузуун эки билбес болза, ынчыг сөске орфографтыг частырыгларны кылыры чайлаш чок.

Харылаап турар өреникчилерниң сөстерин канчаар адап турарынче үргүлүнүң кичээнгейин салыр херек. Тыва дылда чаңгыс ол-ла сөстү ацгы-ацгы адаар чоруктар хаяа эвес таварыжы тургузлар: ошку-окшу, янек-нек, аксы-аскы, ыяш-паш. Чүвелерниң аттарын ыячаар адаар чорук өреникчилерниң бижимел ажылдарынга (диктанттыларга, эдертиглерге, чогаадыгларга) орфографтыг частырыгларны болдурбуун тускай.

Номчулгага өреникчилерни аянныг, ыяш, медереглиг, дүргеи номчудары бижилге үезинде бижик демдектерин ыяш салып өренирингге дузалыг. Ынчангаш класстың бүгү өреникчилериниң номчулга талазы-биле мергежилин үргүлүү хынаары, кошкак өреникчилер-биле ажылдазары тыва дылды чедиишкиниг шиңгээдип алырының түр үеде негелдеэн эвес. Номчулга талазы-биле өреникчилериң мергежили багай турда, кошкак өреникчилериң чыдып каар чорууп ажып артери дыка берге.

Ынчангаш өреникчилериң ол-ла класска катап олуруптар чорууп болдурбазының хемчеглерин баш бүрүнгээр алыры чугула. Ол кандыг хемчеглерил дээрге: класста кошкак өренип турарларже кол кичээнгейин салыр. Кажан класска өреникчилер ботажыл кылып турда, ол ажылды канчаар кылырының үлегерин класска көргүзер херек. Тайылбырлыг бижилгениң янзы-бүрү аргаларын ажыглаар, тайылбырны кошкак өреникчилерге кылдыртыр, өске өреникчилериниң тайылбырын кичээнгейлиг дыңнап бижиирин сагындырар. Өренип эрткен грамматиктиг дүрүмнерни аас болгаш бижимел чугаалариның янзы-бүрү хевирлериниг херек кырынга ыяш ажыглап билир кылдыр өредир херек.

Школа назылыг уругларга таарыштыр бижиттинген тыва болгаш очулдурган-даа чогаалдар тыва дыл кырында чыл санында үүүн турар. Ынчангаш өреникчилериниң тыва дылга алган билиин быжыглаарынга, оларның аас болгаш бижимел чугаалын сайыдырынга класстан дашкаар номчулга улуг ужур-дузалыг. Класстан дашкаар номчулганы бодамчалыг организастаар херек.

Тыва дылга өреникчилериниң кол-ла частырыг кылыр дүрүмнери ажык эвес үүнериниң үжүктерин дакпырлап болгаш дакпырдавайн бижиирингге, ажык үүнерниң үжүктерин ыяш бижиирингге, тудуштур бижиир сөстерге болуп турар. Кошкак харылаап азы номчуп турар өреникчи сөстү канчаар адаарынче оон кичээнгейин угландырар херек.

Орфографияны өренип эртип турган, өреникчилерни чазыг чок, ыяш бижиир кылдыр өредип алырда, янзы-бүрү аргаларны ажыглаары чугула. Ол аргалар болза көрүп бижиирининг, дыңнап бижиирининг диктанттылары, тайылбырлыг бижилгелер болур. Бижиири берге сөстү өреникчилерге билиндирип алырда, ол сөстү слоттап аладыр, бижип көргүзер. Өреникчилериниң орфография талазы-биле эскеримчел болур чорууп сайзырадыр, бижиири берге сөстерни эскерип, тып бижиирингге оларны чанчыктырары чугула. Анаа класста кошкак өреникчилерни кинриштирери эки түнелди берип турар.

Бижиири берге сөстү канчаар парлап казыын көөру — ол сөстү ыяш бижиирин шиңгээдип алырынга кол черни эллевес, а колла чүве болза, ол сөстүң ужурутказын ыяш билип алыры, канчаар бижиирин сактып алыры болур. Тыва дыл кичээлдеринге уругларның кичээнгейлиг болур чоруунче кол сагыш салыр. Кандыг-бир ажылды күүседир даап болза, ону канчаар кылырын сактып алырын сагындырар херек.

Тыва дыл кичээлдеринге ол эртемге хандыкпыл чок чоруктар чамдык өреникчилерниң талазында бар тургулаар. Оон чылдагааны болза тыва дыл башкылаашкынын чаңгыс аай план-биле өреникчилерге солуп эвес кылыр. көргүзүлге материалдарын чедир ажыглавайн, өреникчилериниң ажылдарын чедир үнелевейн турарында. Бо бүгү өреникчилерни боттарының билиниге бүзүревес болдуруп, өреникчилерниң чыдып каап турар чоруун ажып эртеринге шаптыктаашкынны болдуруп турар.

Өренип турар эртемниге өреникчилериниң сонуургалын бедидер чорук оларның билиг дээш чүткүүлүн улам күштедирер, ынчангаш кичээлге оларның активчи чоруун улам бедидер. Тыва дыл кичээлдерин өреникчилерге сонуурганчыг ыялдыр эртпирери ол-ла класска катап олуруптар чорукту ажып эртеринниң үндезини. Ынчыг болганда, өреникчилерниң билиин шын болгаш ылаптыы-биле үнелеп көөрүнге бедик негелде херек. Ёзулуг шын негелде болза, бичиилге чүве дээш өреникчиниң ажылын чедир үнелеп көрбес, демдээн кудуладыр чорукту болдурбазы болур. Шын бижиирин өренип эртпээн сөстерингге өреникчилерниң кылыпкан чазыгларын эң кичээнгейлиг үнелеп көөр херек.

Өреникчилерниң билиниге демдекти салырда, тыва дыл талазы-биле оон билиниин бүгү талазын денге үнелеп көөрүн дуржулгалыг башкыларның ажылы көргүзүп турар, чүл дээрге: хостуг, бодамчалыг номчууру, чугаазының сайзырангайы, ыяш бижилгеге чанчыл-мергежили, грамматиктиг дүрүмнерни шиңгээдип билип алганы—бо бүгүнү денге үнелеп көөрү чугула.

И. ЭРГИЛ-ООЛ,
Кызылдың башкы училищезиниң тыва дыл башкызы.

Ыраккы Кара-Хөлде

Бай-Тайга районуң «Кара-Хөл» колхозунда херээженнер чөвүлели (даргазы эш И. Севин) сөөлгү үеде бодунуң ажылын элээн эжиктинер. Оон уламдан херээженнериниң бүдүүлгезиг, хөй-ниитти ажылдарынга кирмилгези өскен. Оларның аразында он ажыт чылдарда надарчылап келген хөөчүн маднын, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Иргит Сендикиза, район Совединиң депутады Хертек Серемза, кодээ Советтиң депутаттары Иргит Төкпаш, Елизавета Байырөөл болгаш өскүлер-даа бар. Херээженнер мал ажылында, школада, школа назыны четпээн уруглар албан чөрлеринде хөйү-биле ажылдап турар.

Херээженнер чөвүлелиниң инициативазы-биле колхоз төвү Дапсы-Аксында 10 агитквартираларны тургускан. Ол агитквартираларның ажылын надзо интеллигенциялың активчилери удуртуп турар. Оларның нульт-турлуг чазагай амыдыралын дыка бедээнин тодаргай хереченнеп турар. Прамиктер, пиротгар дээш ышнаш нарын чеминерни быжырын, эр- херээжиен кижилерниң хептерин эки даарап билирин долгеттинген чүүлдерден көрүп болур.

Башкылар Светлана Адыт, Анай Барба, Чечек Чойган, Иргит Төкпаш олар бо бүгү ажылдарны чорударынга бөт-идепкейлиг бөлүп чоруунче кол сагыш салыр. Кандыг-бир ажылды күүседир даап болза, ону канчаар кылырын сактып алырын сагындырар херек.

Тыва дыл кичээлдеринге ол эртемге хандыкпыл чок чоруктар чамдык өреникчилерниң талазында бар тургулаар. Оон чылдагааны болза тыва дыл башкылаашкынын чаңгыс аай план-биле өреникчилерге солуп эвес кылыр. көргүзүлге материалдарын чедир ажыглавайн. өреникчилериниң ажылдарын чедир үнелевейн турарында. Бо бүгү өреникчилерни боттарының билиниге бүзүревес болдуруп, өреникчилерниң чыдып каап турар чоруун ажып эртеринге шаптыктаашкынны болдуруп турар.

Өренип турар эртемниге өреникчилериниң сонуургалын бедидер чорук оларның билиг дээш чүткүүлүн улам күштедирер, ынчангаш кичээлге оларның активчи чоруун улам бедидер. Тыва дыл кичээлдерин өреникчилерге сонуурганчыг ыялдыр эртпирери ол-ла класска катап олуруптар чорукту ажып эртеринниң үндезини. Ынчыг болганда, өреникчилерниң билиин шын болгаш ылаптыы-биле үнелеп көөрүнге бедик негелде херек. Ёзулуг шын негелде болза, бичиилге чүве дээш өреникчиниң ажылын чедир үнелеп көрбес, демдээн кудуладыр чорукту болдурбазы болур. Шын бижиирин өренип эртпээн сөстерингге өреникчилерниң кылыпкан чазыгларын эң кичээнгейлиг үнелеп көөр херек.

Өреникчилерниң билиниге демдекти салырда, тыва дыл талазы-биле оон билиниин бүгү талазын денге үнелеп көөрүн дуржулгалыг башкыларның ажылы көргүзүп турар, чүл дээрге: хостуг, бодамчалыг номчууру, чугаазының сайзырангайы, ыяш бижилгеге чанчыл-мергежили, грамматиктиг дүрүмнерни шиңгээдип билип алганы—бо бүгүнү денге үнелеп көөрү чугула.

И. ЭРГИЛ-ООЛ,
Кызылдың башкы училищезиниң тыва дыл башкызы.

Бай-Тайга районуң «Кара-Хөл» колхозунда херээженнер чөвүлели (даргазы эш И. Севин) сөөлгү үеде бодунуң ажылын элээн эжиктинер. Оон уламдан херээженнериниң бүдүүлгезиг, хөй-ниитти ажылдарынга кирмилгези өскен. Оларның аразында он ажыт чылдарда надарчылап келген хөөчүн маднын, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Иргит Сендикиза, район Совединиң депутады Хертек Серемза, кодээ Советтиң депутаттары Иргит Төкпаш, Елизавета Байырөөл болгаш өскүлер-даа бар. Херээженнер мал ажылында, школада, школа назыны четпээн уруглар албан чөрлеринде хөйү-биле ажылдап турар.

Херээженнер чөвүлелиниң инициативазы-биле колхоз төвү Дапсы-Аксында 10 агитквартираларны тургускан. Ол агитквартираларның ажылын надзо интеллигенциялың активчилери удуртуп турар. Оларның нульт-турлуг чазагай амыдыралын дыка бедээнин тодаргай хереченнеп турар. Прамиктер, пиротгар дээш ышнаш нарын чеминерни быжырын, эр- херээжиен кижилерниң хептерин эки даарап билирин долгеттинген чүүлдерден көрүп болур.

Башкылар Светлана Адыт, Анай Барба, Чечек Чойган, Иргит Төкпаш олар бо бүгү ажылдарны чорударынга бөт-идепкейлиг бөлүп турарлар. Херээженнер чөвүлели бодунуң ажылын ында хөй-ниитти организациялары-биле сырый харылзаалыг чорудуп турар.

Колхоз бүдүүлгезинге ажылдавас, хөй-ниитти ажылдарынга киришпейн турар Хертек Сайдаяк, Серемел Дыңнаан, Иргит Сарыйбаа дээш ышнаш колхозчу херээженнер-биле ажылды чорудазы херээженнер чөвүлелинден негеттинип турар.

Кара-Хөлдүң херээженнери төрээн колхозунуң хөгжүлдези дээш, беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш, сорук киргеи ажылдап турар.

Б. БАРБА.

Ажылда четпестер

Бии-Хем районуңун «Хадың» колхозунуң төп сүт-бараан фермазында амгы үеде байдалды колхоз баштаар черинің хуралынга тугавлажып көрген. Хуралга фермаңың ажылдакчылары олурушкан болгаш ферма эргелекчизи эш Форлов информация кылган.

Колхозтуң тудугжуларының дузаламчызы-биле фермаңың коллективи кышка уткуптур белеткелди чүгээр чорукпан. Быжаа болгаш инек кажааларын септеп чылыгаан, малдың хөй кезиин чылыг кажааларже киирген. Планда көрдүнген чаа тудугларның доозулабайн турары-биле чүс ажыт инекти ам чадагай кажаада хондурүүр турар. Чүс баш инек турар кажааны ийи чыл иштинде тудуп келген.

Төрүүр инектер үзүп тургузар тускай кажаа чогу-биле бо чылдың ноябрьда төрээн чедиг инектиң бызаалары камгалап алдынмаан. Кадарчыларның харысалга чогу-биле он айларның тургузунда чедиг улуг инек читкен, чидирип кылган кадарчыларны мынчага чедир илерептээн болгаш акт тургуспаан.

Фермаңың коллективи сүттүң инектиң чылдазының чыл планын ноябрь 1-де ажыр күүседкеш, күрүнеге сүт садар хүзээлгезин 121 хуу күүседкен. Мурнакчы саанчылар А. Дангаа, Г. Кара-кыс, Т. Начыыл-оол, М. Өпежик, О. Барымаа, Т. Мынын-оол олар он айларның дургузунда инекке онзаштыр 1700—2080 кг чедир сүт саптаннар. Саанчылар сүт саалдазын кудулаттыпсе дээш саар инектериниң чемгерилгезинге кичээнгейин салып турда, кадарчыларда ажылынга харысалга чоктар сөөлгү үеде тыптып турар апаргап. О. Север-оол, Ч. Допуй-оол, С. Эренчин олар ноябрь 6-дан 9-ка чедир саар инектерни коданга экелбээнибиле ферма 4,2 тонна сүттен когараан болгаш 40 ажыг инек соолган.

Фермаңың ажылынга илерээн четпестерни дарый эдер хемчеглерни ажылдап кылган.

С. ДАНГАА.

Чолаачының харыысалгазы

Автомашиналарның әдилелиниң болгаш ажыглалының база чолаачыларның харыысалгазының талазы-Бай-Тайга районуңун ажыл-агыйларында ажыл кончуг сула. Оон түнелиниг районуңун ажылагыйларында автомашиналар ажылдаза чогуур ой-хуусазынга четпейн үрелгилзөр чорук хөй. Күрүненин бо үнелиг эзин хумаалыг әдилевес, ажыл-агыйжы эвес чоруктарның уржуу социалистиг экономиканга улуг когаралды чедирип турар.

Автомашиналыг албан, организацияларның удуртукчулары чолаачыларын эки контрольдап турбазындан оларның иштинден чамдык кижилер автомашиналарны хуу хераанге ажыглап, кайы хамаанчокка әдилеп, арагалап шаап тургаш, үредгээр, болгаш озал-ондакка таварыштырар чүүлдер болуп турар.

Район иштинин ажыл-агыйларында «Малчын», «Мурнакчы» колхозтардан өске ажыл-агыйларга бо чылын чолаачыларның озал-ондакка таварышканы хөй болган. Оон түнелинде амызындан когараан-даа, аарчиик кемдээн-даа кижилер бар. Ажыглалдан шуут үнген машиналар хөй, үрелген машиналар оон-даа хөй.

«Кара-Хөл» колхозка 4, «Моген-Бүрен» колхозка 2 авария болган. оон харазында кижилер-даа олген. Чолаачыларны шилип алырында четпестер хөй. Чижээлээрге, Мөңгүн-Тайга сельпозуна мырынай чаа ГАЗ—63 машинаны машина башкарар эргежок кижиге берип каарга, ол ону аңдарганының түнелинде машина ортенген болгаш оон аңгыда сельпога 3000 рубльдин когаралын чедирген.

Бай-Тайга райпезунуң бир автолавказы үрелген болгаш мырынай чаа алган автолавказының моторун каш-ла ай иштинде база үрээн.

«Тээли» совхозта автомашинаның әдилели, чолаачыларның харысалгазы куду деңнелде, авария кызыр чоруктар база-ла бар. Районнуң автомашиналыг организацияларында кижи-ле болганына машина мундурар, ол кижилериниң машина башкарар эргези бар, чогун хынавас чүүлдер хөй. Бай-Тал школазының директору школаның өредилгеге хереглээр машиназын өскээр ажыглап, ону чолаачылар эргези чок кижиге чолаачылаып турганыңдан авария кылып, колхозка 120 рубльдин когаралын чедирген. Озал-ондакка таварышкан чолаачы бүрүзү ону эзирик чораап үүлгеткилээн. Чижээ, «Кара-Хөл» колхозтуң чолаачылары Хертек Буянды, Иргит Серин-оол олар арагалап, горелдеп чораап, авария кылгылаанындан олген-даа, кемдээн-даа кижилер бар болган. Суд оларны шиитиргилээн. «Моген-Бүрен» колхозка база ынчыг таварылга болган. Шак мындыг аар үүлгедиглериниң болуп турары хамаатыларга, күрүнеге, хөй-ниитинге моральдыг-даа, материалдыг-даа улуг когаралды таварыштырып турар.

Машина-техниканы чөп ажыглавайн турарындан кывар, чаар материалдарны тотчеглеп турары хөй. Районда машиналыг организациялар чолаачыларга өрук бижиир биживейн турары-биле олар туралаан, сонуургаан херээн бүдүрүп ап чоруур болгаш кывар, чаар материалды анаала үндүр бижип каап турары илеп. Районда мотоциклдерлиг кижилер кывар, чаар материалды кайындаа садып албайн, база-ла чолаачыларны дамчыштыр бензини тотчеглеп турар үүлдер бар. Шак ынчыг корум-чурум чок чорукту үзүткээр талазы-биле хөй-ниитиниң контролю кулу деннелде.

Районнуң милиция черинин ажылдакчылары бо талазы-биле четпес ажылдап турар. Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның аразында ажылдап турар автоинспектор эш Еремаев Бай-Тайга районга шуут келбестээн. Автомашиналарга хамаарыштыр техниктиг ажаалда, хынаалга районда чок.

Мынчангаш бо талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни автоинспекция албанының шугуму-биле алыр ой келген.

С. СЕРИН-ООЛ.

Кажаа чок черлерде мал

Бии-Хем районда «Шивилиг» совхозтуң Туран бажында. Чедиг-Хөлде болгаш Шивилигге ол черлерге кыштадыры-биле чоруткан 1600 баш хире аныяк шарылары болгаш үш мун хире шээр малы чылыг кажаалар-биле хандыртынмаан, хар кырында, черде саваннарда хонуп турар. Совхозтуң директизязы, тускай эртемниглери бо дугайында сагыш салбаан. Малтың күш-денгели кудулап турар.

Туран бажында фермага кышкы кажаалар тудары-биле май айда он кижини чоруткан. Олар аңаа чайлааннар. Амга чедир чаңгыс-даа кажаа ажыглалга кирбээн, ийи кажаанын чүгле ханазын кылып кааннар. Ол тудугжу бригада совхозтуң директору эш Митюковтуң бажыныңнээнин. кужунун кажааларын тудуп чайлаан болгай. Шивилигге кышкы кажааны сөөк дүүп келгенде септеп чылыглаар ужурга таварышкан.

Чылыг оран-сава чоктуң харазында мал чеминге ажыгдаарыбиле болуп каан хөй саванда мал хондурүп, чаза бастырып, тотчеглеп турары черле таарышпае, Туран бажында 100, Чедиг-Хөлде 60 гектар шөлүүн зелёнказы ажаап алдынмаан.

Мал ажылында кижилериниң саны чедишпее. Оон кол чылдагааны ажылчыннарны кандыг-бир чылдагаан дээш, коллективке чугаалашпайн, чүгле директорнуң дужаалыбиле үндүрүп турарында. Бо чылдың эгезинден бээр 60 хире кижини ажылдап ынчаар үндүрген, а киирип алганы оон ыка эвээш. Ынчап турда, мал ажылынга мергежилдиг кижилер канчап тыптырыл? Кижилерни ажылга доктаадыр, өредир, харыысалгазын белидер, кижизилгелиг ажылды чорудар, оларның амыдырал-чурттал газынче сагыш салыр болза, чүгле ынчаарда быжыг кадрлардыг болур ужурлуг. Ам херек кырында мындыг эвес. Шивилиг баазында алды өг-бүленин бажыныңарынга септелге чоруттунмаан. Ойбак сонгаларны бөөшкүннеп алгылаан. Чугай чогулдан чаңгыс-даа квартира чугайлаттынмаан. Туран хоорай биле Туран бажында фермага чедир 25-ке километр черге автолавка айда чаңгыс чоруур. Ында малчыннар үргүлүү Туранзан хлебтеп, барааннап алыр. Кино көргүзүү көшүг чок.

Совхозтуң тургустунганының башгайы чылында байгал моон үзэре турган. Ам удам экижиринин улуу, харын дерайтап турарга кайын боор.

М. МААДЫР-ООЛ.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

АКЫ-ДҮНМА ПАРТИЯЛАРДА

„УНЭН": ЧАА УЖУРАЖЫЫШКЫННЫҢ ӨЙҮ КЕЛГЕН

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). 1957 болгаш 1960 чылдарда коммунистиг болгаш ажыычын партиялардың Москва чөвүлел хуралдарының шугуму — делегейниң коммунистиг шинчээшкининиң чиңгине шугуму эрткен чедиг чылдарның дургузунда шаг-үезиниң шынгалдазын тудуп эрткен болгаш болун бүрүнү-биле бадытказан деп, «Унэн» солун бижээн.

Делегейниң коммунистиг болгаш ажыычын партиялары массалар-биле боттарының харылээзаларын дыка быжыглаан болгаш амгы инитилевидең бүгү белүктеринге нүүлүүт салдарны чедирип турар деп, солуунуң үүлүүне демдеглээн. Чаа сөөлгилерни шинтирлээриниң теоретиктиг болгаш политиктиг улуг дуржулгазы партияларда мөөңнеттинген.

Делегей байдалында нөстүп келген бүгү чаа чөвүдуушкуннарның марксизмче-ленинчи анализин бо үезе үргүлүүлээр болгаш ханылаавыры, коммунистиг шинчээшкининиң мурнунга тургустунуп келген чаа айтырыгларга далаш харыыны бээри эргежок чугула деп, «Унэн» солун демдеглеп турар. Ам болур консультативтиг ужураажылыкпын бүгү ажы-дүнма партияларны сыры каттыштырып, антиимпериалызмчы бүгү фронтуну быжыглаарынга дузалаар.

ҮЗЕЛ-БОДАЛДАРНЫҢ ЧАҢГЫС ААЙЫ

СОФИЯ. (СЭТА). Болгарияның Коммунистиг партиязы болгаш Данияның Коммунистиг партизы коммунистиг партияларның чаа делегей чөвүлел хуралын белетказар талазы-биле 1968 чылдың февральда Будапештиге консультативтиг ужураажылыкының чедишкининиг эртеринге дузалаар дугайында боттарының белеэнин илергейлээн деп, БКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү болгаш секретары Станко Тодоров баштаан БКП ТК-ның төлээлериниң Данияга аян-чөвүүмүң дугайында дыңнадыгда чугаалап турар.

БТА агентилелдиң дамчыткыны ол дыңнадыгда демдеглеп турары болза ийи партияларның төлээлери боттарының ажыл-чөрүдүлгазының дугайында информацияны солушкан. Чугаажажыышкыннар сеткил-сагыш-тың ханызындан боягаш найыралчы Езуга эртиен. Делегей байдалының, делегейниң коммунистиг болгаш ажыычын шинчээшкининиң айтырыгларының талазыбиле Болгарияның Компартиязының болгаш Данияның Компартиязының үзел-бодалдарының бүрүн чаңгыс азайы база катап бадытказтынган.

Болгарияның Коммунистиг партиязының төлээлери ажыычын ажыының чаңгыс эвин бышыглаарынче угландырган делегеректегей ажыл-чөрүдүлгазын. социал депшилгенин, тайбыының болгаш социализминиң чедимшилиннерни Данияның Коммунистиг партиязының төлээлеринге таныштырган.

Бот-боттарының аразында кады ажылдажылганы улам ыңай үргүлүүлээрге ийи партияларның шинтирлиин дыңнадыгда илергейлээн.

Герман Демократтыг Республика. ГДР-ниң автомобиль заводунуң бүдүрүп үндүрүп турар чиик машиналары чурттуң иштинге болгаш даштыкыга улуу-биле сурагжаан.

ЧУРУКТА: Росток портче чорудары-биле белеткээн «Трабант» дээр болук машиналар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЭКВАДОРНУҢ КОМПАРТИЯЗЫ АКЫ-ДҮНМА ПАРТИЯЛАРНЫҢ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛЫН ЧЫЫЛДЫРАР ДЭЭШ

ГУАНКИЛЬ. (СЭТА). Коммунистиг болгаш ажыычын партияларның төлээлекчилериниң чаа делегей чөвүлел хуралын чыылдырарының эргежок чугулазының дугайында бодалдыжыты наш удаа айтып келген бис деп, «Пузбло» солун бижээн.

Эквадорнуң Коммунистиг партиязының ТК-ның органы ол солуннуң ооң ыңай айтып турары болза: «31 коммунистиг болгаш ажыычын партияларның төлээлекчилериниң Москва чөвүлел хуралы эрткен соонда чедиг чылдар дургузунда өренип көөрү эргежок чугула өскерилгелер делегейге болган деп санап турар бис. Бо чөвүлел хуралды эрттиреринге кол чылдагаан ындыгдыр».

Кежир чылдың февральда Будапештиге коммунистиг партияларның төлээлекчилериниң консультативтиг ужураажылышкынынга байыр чедирбишаам, «Пузбло» солун акы-дүнма партияларның чаа чөвүлел хуралын чыылдырар дугайында шинтирлиин аңаа хүзээн алырынга идегээн.

КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXII сессиязы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXII сессиязы Латин Америкага ядролуг эвес зоналарны тургузар дугайында Бирги (политиктиг) комитеттиң резолюциязын чүүлдүг деп санаан. Ол резолюцияга дээш 82 чурттарның, колдуунда барыын талазы болгаш латин-америка чурттарның төлээлери бадылаан. 28 чурттарның төлээлери бадылаарындан дадагалаан. Чаңгыс-даа чурттуң төлээлери резолюцияга удур бадылаваан.

Совет Эвилели, социалистиг африка болгаш азий чамдык чурттар бадылаашкын тезинде бадылаарындан дадагалаан.

* * *

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXII сессиязы Каттышкан Нацилэр Организациязының болгаш Африка чаңгыс эң организациязының кады ажылдажылгазының дугайында КНО-нуң чиңгине секретарының илеткелин

КНО-нуң Кол Ассамблеязының сессиязынга МАГАТЭ-ниң илеткели

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Бодунуң пленарлыг хуралынга КНО-нуң Кол Ассамблеязы Атомнуг энергия талазы-биле делегей агентилелиниң (МАГАТЭ-ниң) илеткелин медээ кылдыр хүлээп алган. Тайбың сорулгаларга атомнуг энергияны ажыглаар талазы-биле курумелерниң кады ажылдажылгазының чүзүлээ айтырыгларын ол илеткел чыыткан.

Атомнуг энергия талазы-биле делегей агентилелиниң чиңгине директору Сигвард Эклундуңуң Кол Ассамблеяның пленарлыг хуралынга чүве чугаалаан, демдеглээни болза, атомнуг энергия бүгү делегейниң улустарынга онза ажыктыг чүвеени берип мыдаар, ынчаарга кижи төрелгетеннің догулналгыкпынга улуг аймылды база болдуруп турар, чүзе дээрге, ядролуг чепсекти тарадырының аймылы ап-даа хевээр артпышаан.

Делегейниң улустарының аймыл чок чоруун хандырар төлээде ядролуг чепсекти чаратпас дугаймында дугуржулгаяы дүргеи чарары ол мырыңай эргежок чугула апаргап дээрзин Сигвард Эклунд медеглээн.

Совет Эвилели атомнуг энергияны тайбың сорулгаларга ажыглаар херекке улуг салымшынны киирип келген болгаш киирип-даа турар, эртем болгаш техниктиг информацияны солуур талазы-биле бүгү хемчеглерге идепкейлиг киржип турар дээрзин совет төлээлекчи Л. Н. Менделевич демдеглээн.

Атомнуг энергия талазы-биле делегей агентилелиниң иштин болбаазыраңгай болдурар сорулга-биле совет төлээлекчи МАГАТЭ-ниң ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг киржир эргежок ГДР-ге типсир дээш санелдеан.

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXII сессиязы Каттышкан Нацилэр Организациязының болгаш Африка чаңгыс эң организациязының кады ажылдажылгазының дугайында КНО-нуң чиңгине секретарының илеткелин чаңгыс үн-биле чүүлдүг деп санаан.

1965 чылдың октябрьда Коз Ассамблея бо организацияларның аразында кады ажылдажылганы тургузарынга дузаалаарын чиңгине секретарыга төлээледип турар резолюцияны хүлээп алган. Ол резолюцияны хүлээп алган соонда чиңгине секретарь Африка чаңгыс эң организациязының Министрлер чөвүлелиниң 1967 чылдың февральда Аддис-Аббебага болган ажылынга киришкен. Оон соонда КНО-нуң чиңгине секретары Африка чаңгыс эң организациязының күрүнелериниң болгаш чазактарының баштыңнарының бо чылдың сентябрьда Киншасага болган ассамблеязынга база киришкен.

Чиңгине секретарьның илеткелинде дэмдеглеп турары болза, КНО Африка чаңгыс эң организациязының ажылдажылгаларын белеткээр талазы-биле техниктиг дузаламчыны оон кежигүнүнерн чурттарга көргүзүп келгеп. Сөөлгү чылдың дургузунда Африка чаңгыс эң организациязы биле КНО-нуң Африка талазы-биле экономика комиссиязының аразында кады ажылдажылганы бөттандырган.

Африка чаңгыс эң организациязының кежигүнүнерн африка чурттарның төлээлекчилеря африка чаңгыс эң организациязы-биле КНО-нуң кады ажылдажылгазының эгелээнинге байыр чедирип, бо кады ажылдажылганы быжыглаарын үргүлүүлээрин сүмелээн.

Лаостуң патриотчу фронтузунуң контрольдап турар чамдык районнарда куйлар дайзынның соңсаал чок бомбалаашкынының байдалдарында чайгаар бүткен камгалал черлер болуп турар. Куйларда кижилер чурттап. өренип турар. бүдүш шериг кезектери ажыдап турар. Хайгаараалдың эки кылган системазы. харылзаа эргежок чугула таварылга болганда, дайынчы туруштарны ой-шаанда эдилээр арганы патриотчу чепсектиг күштериниң дайынчыларынга берип турар.

ЧУРУКТА: Саннеа можуда база бир «шериг» кую.

СЭТА-ның фотохрониказы

ЧУГААНЫҢ УЛАНЧЫЗЫ

Бистиң чуртувустуң хей-хей ажыл-агыйлары малды тарып-боозадыр арганы калбаа-биле ажыглап турганы. эки түннелерни чедип ап турар. Тарып боозадылганың күселиби малдың кызыраар чорууп чок кылып ап шыдаан ажыл-агыйлар дыка хей. Тарып боозадыр арга, оон ыңай, уксазы экижир, продукциулуу беднир арганы бээр дээрзин бүгүде билир.

Тес-Хем районга күрүнеин мал тарып боозадылга станциязын тургускана мал ажылын чорударының культуразын бедидеримге цлит бээр күүлүг быра болур дээрзин улуртукчулар болган мал ажылының түскай эртемниглери эки билип турган. Ынчангаш: «Малдың кызыраар чорууп бүрүн чайлаттынар» деп медегелдер районнуң ол-бо будунналарындан дыңналып турган.

Ынчалза-даа станция тургустунгаш, үрени ажыл-агыйларга чедирип берип турар апарганының соолуунде безин, малдың кызыраар чорыу күдулаваны билдиинип келген. Ажылагый улуртукчулары болган мал ажылының түскай эртемниглерин ыңдыг четпес чорукту тарып боозадылга станциязынче чаа каарын орал-дажып, хей-хей тайылбырны кызымаа-биле кыпып турганнар. Ыңдыг болзажок, станция эки шынарлыг үрени ажыл-агыйларга ой-шаанда чедирип берип турда-ла, тарып боозадылга пунктуларын четче дерип албаан, тарыкчы техниктерни четчеледп быжыглаваан, пунктуларга чедирген үрелер ажыглаттынмайн барып турары илерээрге, «үдегердиг тарып боозадылга пунктуларын тудар бис, тарыкчы техниктерни ыяк өөредир бис» деп чугаалар база-ла оон кодурлуп үнген. Оон соонда тарып боозадылганы эки үре-түннелдиг чорудар дугайында чугаа уламчылап турза-турза, чыдар арткылаан, а ол чугаалар ам-даа чорып-ла турар, экижээн түве-даа чок.

Юбилейлиг чылда мал ажылының талазы-биле эки үре-түннелдиг болурунче угланган социалистиг чарыштың чалбыжы Тес-Хемниң малчыннарының аразында кыптып үнген. Чарыштың хүлээлгелериниң биразында — малды тарып боозадырының дугайын база айыткан. Ынчалза-даа бо талазы-биле байдал мындыг болган: октябрьның баштайгы он хонуу эрте хонуп чорда, районуз хойну тарып боозадыры хенертен сокай берген. Бүгү тарып боозадылга пунктулары хагдынган. Ол черлерге аппарган будурукчу кошкаларның үреэнин дедир экелген.

Тарып боозадылга станциязы болган районнуң колээ ажыл-агый будурулге эргелеги ажыл-агыйларның удуртукчуларывыла, түскай эртемнигленриниден тайылбырны негээн, а олар дүгүржүп алган ышкаш: «бисте тарып боозадыр хей чок, кажа арткан хойларны сула эдержилгеге киирер бис» деп харыылааннар.

Күрүнеин тарып боозадылга станциязы-биле чарган керээни ажыл-агыйлар күүседипкени ол бе? «Тес-Хем» совхозту ап кереэл. Анаа 1300 инектерни тарып боозадыр турган, ынчаарда чүгле 583 баштыг тарып боозаткан. Хойларны 15 мун баштыг тарып боозадыр керээнин 65 хуу кылдыр күүсеткен. Хойларны тарып боозадырын 1,5 ай үргүлчүлээр турган, 24—28 хонгаш-ла соксан калган.

Моон-биле холбаштыр совхозтуң удуртукчулары чамдык эртикен үрнүхтарны сагынган болза эки. Совхозтуң директору эш Балчыр-оол күрүнеин тарып боозадылга станциязын хей удаа шүгүмчүлеп келген. Станцияның, оон директору эш Биче-оолдуң ажылында четпестер барын кым-даа чок деп маргышпайн турар, эртемге үндезилээн негелдемерни сагывайн турары дээш, станцияны, оон директорун кым-даа камгалавайн турар.

Ыңдыг болза-даа совхозтуң бөдүүнга хамаарышкан четпестерин мининр, оны эдер керек. Үстүү-Шынаа салбырынга 1965 чылда инектерниң 50 хуузу кыыраан, а 1966 чылда—518 инектерниң түгле 140-ни быжаалаан. Бо чүл? Ол черге тарып боозадылга турган болза, ыңдыг таварылга болур турган бе? Канчап-даа чок.

Совхозтуң директору П. Балчыр-оол биле кол зоотехник В. Сарыг-бай олар октябрь айда-ла: «хамык инээвис-даа, хоивус-даа боос» дишкеш, актыга ат салганнар. Оон-биле кады малдың продуктулуг чорууп оспейн турары тарып боозадылганы күлү коргенинден болган дизе, совхозка дорт-ла хамаржыр. Совхоз бо чылын хой бүрүзүнден 1,71 кг дүктү, саар инектен-не он айларда 890 кг сүттү алганы эки түннел бе, ынчаш? Бо чылын инектерниң 45 хуузу, хойларның 76 хуузу төрээн-бир. Оон ыңай 37252 хойларның 76,7 хуузу төрээн-бир. Арткан төрүт малдар кайы?

Бо айтырыгны ой-шаанда, ыяанныя хойларны тарып боозадыры соксай берген үеде колүрүп үлүрерни чогумчалыг. Моңу ам шаа эртикен дээр эштер турар чадавас. Чок, айтырыг эргижиреваан, ойу эртпээн. Тарып боозадылга биле сула эдержилгени түннел бээр үе келир.

Тарып боозадылга биле сула эдержилгенің ыяалы, кылыгаары бар дыр-биле кереэзин күн чок болурган. Ол хиреде, тарып боозадыр 7500 хойларның 4082 бажы боозаттынган турган. Бо чылын төрүт инектерниң 62,5, хойларның—76,9 хуузу оолдаан турган деп үвени ыында чүге уттупканыңыг болуп турарыл?

«Ак-Эрик» колхозка (даргазы эш Эренджей, зоотехник эш Балчыр) база ыңдыг байдал болган.

Районга хамаарыштыр ап кереэл. Инек дижик бо чылын 2865 баштың 1145 бажы төрээн-бир. Оон ыңай 37252 хойларның 76,7 хуузу төрээн-бир. Арткан төрүт малдар кайы?

Бо айтырыгны ой-шаанда, ыяанныя хойларны тарып боозадыры соксай берген үеде колүрүп үлүрерни чогумчалыг. Моңу ам шаа эртикен дээр эштер турар чадавас. Чок, айтырыг эргижиреваан, ойу эртпээн. Тарып боозадылга биле сула эдержилгени түннел бээр үе келир.

Тарып боозадылга биле сула эдержилгенің ыяалы, кылыгаары бар «Чодураа» колхозта И. С. Даңзырынын. «Тес-Хем» совхозта А. Б. Кара-чимнің бригадаларының тарып боозадылганың сагылдазының амгы чегей деңнелиңде безин. эки түннелдиг ажылдан турарын болаарга, тарып боозадылганың ойталаан. оон ыңай сула эдержилгеге боттары тааржыр, саны четчир будурукчуларын остуруп албаан чорук эш-не ажыл-агыйжы эвес дээрзин билир керек. «Ыглаваан уруг—эмиксеваанын ал» дээн ыңнаан, үвенин. кедизин болавас чорук дыка хораглыг.

Бистер кандыг-бир кампаниянын ажылды үскени дээш, ажыл-агыйны үштап-баштап турар ыяларывыс хемчег күүзүнүн турар болгай бис. Ынчалза-даа малды тарып боозадырын керекке албайн арттырып турар эштерни дарган салып каан турарывыс ыяш эвес. Мал кыыраар чорукту (тарып боозадылга станциязы турда-ла) болдурганы дээш кым харыысалга чүктеп үнгенин дорт чугаалаан ыңдавас бис. Бо дээрге, четпес ажыл, амзажыдылга-бир. Ынчангаш бо талазы-биле келир үеже көөр үжурлуг бис.

С. ТАМБА.
«Шынның» корреспондентизи.

ОКТЯБРЬНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ БОЛГАШ ҮЕ САНААШКЫНЫ

«Октябрьның Улуг революциязы 1917 чылда чаа сан ёзугаар ноябрь айның 7-де, эрги сан ёзугаар октябрь айның 25-те тиилээн-дир. Ынчаарга ол эрги, чаа сапнарны канчап ылгап билирил? Бистиң бурунгу тыва улузувустуң үе санаары ол эрги сандан ылгалыр бе, азы кандыгыл? Бир эвес ылгалыр болза, Октябрь революциязы эрги Тываным-биле кажан болганыл? База кажан байырлаар ужурлугул?» Мындыг айтырыгларны чоокта мээң номчаанным лекцияга 85 харлыг колхозчу Сакбыра сеалды. Аңаа олуржуп турган улуг назылыг дыңнакчылар: «Бистер ышкаш кижилерге оон харыыны солуң, дыңнакчыл-дыр» деп детиин каан. Айтырыгларны ол дораан харыылаары берге бооргa, ону бижип белеткээш, солуң дамчыштыр дыңнадым бээримни дугурушкан бис. Ону күүседирин оралдажып корейн.

Октябрь деп, бирээде, чылдың оңгу айын; ийиде, Октябрьның социалистиг Улуг революциязын; үште, Октябрьның он— ноябрьның 7-ни ыяча дээр. Октябрьның тиилелгезинин үезинде ол революциянын Төрээн чуртуна— Россияга чыл санаашкынын юлий календары дээр эрги санбиле чорудуп турган. 1918 чылдың январь 26-да В. И. Ленинниң ат салганы Совет чазактың Декреди-биле ол чылдың февраль 1-деп эгелеп Григорий календары дээр чаа сан эгелээн. Ынчан эрги санда февральдың бирээзи чаа сан-биле февральның он дөртү болуп саатталып берген. Тываларның амдыгаа чедирле Ай корүп үе санаар календары үетүнде ийиден шуут ылгалдыг. Оон-биле чергелештир үе санаарын ТАР-ның тургустунганындан эгелеп, Григорий календарь (чаа сан-биле) чорудуп чаңчыга берген.

Чыл—ол дээрге, бистиң чер бөмбүрзээзинге Хүнүң долгандыр бир катап будун эргилеринин үези-дир. Ол үе 365,25 хонукка, оон тодаргайлаарга, 365 хонук 5 шак, минута чок 46 секунда-биле деңнежир. Черинң чылда ол шинчээшкинин-биле бойдуе болгаш ажыл-агыйның эргилелерин, хамыктың мурнунда чылдың 4 эргилдезин: кыштын, частың, чайның, күстүң база хүн, дүнүн солчуушкуннарының катаптаары болдунуп турар.

Чер Хүнүң долгандыр эге-даа, төнчү-даа чок дээрбектелдир тырыкыланып турар болганда, чылдың эгезин түе-түе чуртар ботарыпны-биле эгелеп санап турган. Эрте-бурунгу египеттер чылды Нил хемниң чазын үезинден эгелеп санап турган. Оруе чуртунга чыл эгезин марттың 1-зинден санап турган. Чүге дизе, ынчан доңкун кыш төнүп, бойдуе катап оттуур болгаш моңоо ажыл-агый ажылдары эгелээр. чаг шаг эгелээр. Шаандагы тываларның чылдың эгезин база-ла частың «башкы айының» 1-зи деп санаап, ону шагаалап уткуур чораан. Амгы тывалар чаа чылды, бүгү совет улуг-биле бир дөмей, январьның 1-де ёлка-санның уткуп турар. Эрги чаңчыл-биле алыр болза, тывалар чаа келир 1968 чылды январь айның 29-та уткуурлар.

Бурунгу делегейниң улустарының эң делгеренгей оң ажыг чүүл календарьларны эдилеп чораан. Оларның каймызы-даа ылап эвес, бүдүн чыл-биле бүрүн дүүшпес. Оон ужурудан элээн хей чылдар эрткен соокда кодро ажылагый ажыдарының эгелээр хуусаазы болганчок-ла календарьдан каржы бээр чораан.

А ол дээрге бистиң чер бөмбүрзээзинге долгандыр Айның бир катап эргилелериниң үези-дир. Ай 29,5 хонук-биле, оон тодаргайлаарга 29 хонук, 12 шак, 44 минута, 2, 3 секунда-биле деңнежир. Ай календарын ёзугаар чылдың 12 айлары 29 болгаш 30 хонуктарлыг болуп эдилежир болза, бүдүн чыл ортумаа-биле 11 хонук каржыр. Ай календары чыл бүрүде бүдүн чылдан он бир хонук озалдап турган. 33 чыл эрткенде барык бир чылды оон эртип турар.

Моон ужурундан ооскe календарьдан болбаазын чыл санаашкынын бистиң эрага чедир 45 чылдың январь 1-де Римниң чагырыкчызы Юлий Цезарь египет астроном Созигенниң сүмелээни-биле тургускан. Ол календарьны болгаш чылдың чедиги айын Юлийниң ады-биле адаан. Ам чыл 365 хонуктуг апарган. Бүдүн чыл 365 хонуктан барык 6 шак артык болган ужурудан ол үдүүнар дөрт чыл болгашла бир хонук боол чылгы бээр. Ол артык 366 дугаар хүнүү чылда эң кыска ай — февральга 4 чыл бүрүзүнде-ле немеп турар апарган. Ай календары 128 чыл эртерге шын календарьдан барык дөрт чыл озалдаар турунда, ол-ла үе иштинде Юлий календары чүгле чаңгыс хонук озалдаар апарган. Соолгу календарьның ол хемнег озалдаашкынын XVI векте 10 хонук апарган. Моон ужурундан Римниң папазы Григорий XIII амгы календарьны 1582 чылда тургускаш, октябрьның 5-ти октябрьның 15-тин хүнү деп сапаарын дужаагаи. Ол календарьны Григорий деп адаан. Ол амгы Григорий календарын Франциягa, Италиягa, Испаниягa, Португалиягa дорааннa ажыглап эгелээн.

Революция мурнундагы Россияның дешпилгелиг кижилери амгы календарьны ажыглаарын хей удаа саналдаан. Ынчалза-даа 1700 чылдан эгелеп I Петриниң киирген Юлий календары 1918 чылга чедир өскерилбейн хевээр арткан. XX векти эгезинден бээр эрткен болуушкуннарның үезин эрги сандан (Юлий календарьдан) чаа санче (Григорий календарьже) шилчидер дизе, эрги санның кырынга 13-ту нечээр ужурлуг. Ол мынаа XIX векте 12, XVIII векте 11 болгаш XVII векте 11 хонук боол турган. Ынчаарга эрги Тываның үе санаашкынын Григорийниңче шилчидери элээн нарын.

Тыва улустуң хоочун үе санаашкынын уктап коөрге, тывалар ай календары-биле чергелештир шаандагы Кыдаттың беш «Элементтиглиг» (ыяш, от, чер, темир, суг) болгаш оон ийи дириг амытан (күскe, ишек, пар, тоолай, улу, чылан, аът, хой, мечи азы сарбашкын, дагаа, ыт, хаван) чылдыг календарын биче өскерилгелер киирген ажыглап турганы илдең. Моолдардан үлегерлээш, тывалар үеткүже беш «элементтилерге» беш (ногаан ыяшыл сарыг, көк, ак) оңнерни немеп алган. Тывалар чылды 60 чедир санаап-ла качап эгезинден эгелээр турган. Ынчаш кээрге, бир эвес чылдың эге чыны Григорий календары-биле балдингир-де болза «амыдырал» календарында кайы-даа үеэн чаа санче шилчидери берге эвес. «Амыдырал» календарын ажыглап турганы, санчы тывалар нарын астрономнуг бодалгаларны шинтирлеп, Хүн, Ай туттуларын баш удур тыптар турганнар. Ол календарны тыва улус хүн бүрүде эң делгеренгей ажыглап турган дээрзин дараазында аас чогаалы — хоочун көжамыктардан бүлип ап болур.

Шырай, чытка дөмей боорда,
Чыяан чыдыг — чылым чыдаш.
Карам биле харым харлаш
Карак, кудаам кара чаңгыс,
Карак, кудаам дөмей боорда
Хаван чыдыг—харым харлаш.

Амгы эртип турар 60 чыл чаа сан-биле 1924 чылда эгелээн. Ол 1984 чылда төнер. Октябрьның 50 чыны оон 44 дугаар чылынга таваржып турар болгаш оон байырлалын «көк демирниң», «хой» чылында, «кыштың башкы» айның 6 чаада байырлаар бис. Моон мурнундагы 60 чыл 1863 чылдан эгелээш, 1923 чылда төнген, а 1917 чыл болза оон 54 дугаарғы чылы боол турар. Ынчангаш Октябрьның социалистиг Улуг революциязы эрги Тываның үе санаашкыны-биле «ак сүтнүү», «чыяан чылында, «кыштың башкы» айда тиилээн боор-дур.

Үстүнде бижиттинген байалдарының ужурудан улуг революцияны кыштың башкы айы — ноябрь дивейн октябрь деп хураап адаар бис. Ынчалза-даа оон байырлалын октябрь 5-те эвес, ноябрьның 7-де демдеглеп турар бис. Амгы григорий календарь ооскe-даа үе санаашкынларындан болбаазын болза-даа, ол четпестерден хостаабаан. Ында айлар дурту деп эвес 28, 29, 30 болгаш 31 хонуктарлыг. Кварталдар база шак ыңдыг 90, 91 болгаш 92 хонуктарлыг, ол ышкаш бир тодаргай хүн, чижээзергe, ноябрьның 7-нин хүнү неделяның ооскeоскe хүннеринге таваржыр. Ол календарь 3280 чыл эртерге-ле шын чыл санаашкынындан бир хонук артык каржып турар.

Делегейниң чаңгыс аай шын календарын доктаадыр дугайында айтырыгны Иядиның саналы-биле 1954 чылда Каттышкан Нацилларның Организациязынга көдүргеи. Чаа календарьның төлевилели чылды 91 хонуктуг дөрт деп кварталга чарарып көрүп турар. Квартал бүрүзүнүне үш айларының башкы айын 31 хонуктуг, ортаа болгаш адак айларын 30 хонуктуг болдурар. Квартал бүрүзү 13 бүдүн неделялыг болур.

Моон ачызы-биле чаа үнер чыл-даа, чаа эгелээр квартал-даа воскресенье хүнден эгелээр болгаш суббота хүн-биле төнер. 91 хонуктуг дөрт квартал төнерге чылдың 364 хүнү артер. Эң сөөлгү 365 дугаар немелде хүннүң ады чок, саната кирбее хүн болур. Ол хүнү «Тайбыңның, чаагай сеткилдин болгаш делегейниң улустар аразында эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү» деп адаар болгаш ону байырлап эртери 366 хонуктуг чылда үүнүп келир.

Делегейниң чаңгыс аай шын календарын чогаалтыныл бодылаттынган соонда, үе санаашкынны ыдан болбушаан, кажа-даа бир дөмей апаар.

С. БАДАА.
«Билиг» шинтилелдиг кежигүүн, пропагандист.

МОСКВА. Бүгү-эвилелдиң юбилейлиг уран чурулга делгелгезинден. Үстүнде солагай талазында — О. Орлованың «Колхозчу херээжен» деп чуруун, үстүнде оң талазында — Р. Екмалянның «Тайбың болгаш чер дугайында декрет» деп иран сиилбирин, адаанда — ССРЭ-киң улустуң чурукчузу А. Пластовтуң «Байырлалда» деп чуруун СЭТА номчукчуларга фотобиле бараалгадып тур.

Байлактыг чаа чер тывылган

Ыраккы Төвөн чүктүң эң элбек хөмүр-даш байлактыг чери Амур области Свободный хоорайның чанында тывылган. Геологтар шинчилеп көөрге, ында бир миллиард чеди чүс миллион тонна хүрең хөмүр-даш бар болган. Свободный-ның хөмүр-даш байлактыг чери демир-оруктан 40 км черде.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Суургаларда туктар» 10, «Истелге уламчылап турар» 12, 1.50, 3.40, 5.30, 7.50, 9.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пароль херек чок» (1-ги, 2-ги сериялары) 9.30, 2, 5, 8 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Кайгамчык Василиса» 10, «Дайын болгаш тайбың» 3-кү сериязы) 12, 2, 3.50, 5.40, «Марианна» 7.30, 9.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Күчүдүг соруктуглар» (1-ги, 2-ги сериялары) 2.40, 5.45, 8.50 шактарда.

МОЮН-ОРААР

Сагыш салыңгыр неләр болгаш кырган аалдар бичии уруунун моюндуруунуң дашпыдан чылыг моюн-ораар-биле шарып бээр болгай.

Кыжын бичиилер шуптү моюн-ораарлыг болур. Чамдык уругларга чылыг бөрттен аңдыда халбаңныг үүн бөрттү, чөөктен кылган аржымылды кедирип турар. Бо-ла чүвелерни уруг «боекүң соокка алыспазын» дээш ынчалдыр кылып турар.

Ынчалдыр кеттинген уруунуң боеку чылыг моюндурукту капы каът кылдыр дыңнадыр ораан каанының ужурундан чылыды чинеттимин чорааны-биле дөмей-зе. Аңаа тыпары, шимченнери берге. Эмин эрттир чылыг болганындан моюнның хан дамырлары азгып, олче өскe органнардан хан кедирп кавудээр. Маннап хөделгенинден уруунуң мойну изиргитип, дераде бээр.

Үргүлүү дүй шарыттынар чорук моюн кежин чажыктырыптар. Оон түңелиңде ук организм температура солуушкуннарынга чаңчыкпас апаар.

Дацгаар-ла моюн-ораарланыр уруг соокка уяп, бичии-ле салгынга каасеттар болгаш боеку болганчок-ла аарый берип чадавас.

Бичии уруун селүүчээрэп-биле хепкерип чорудуп тура аскыл бала аржымыл-биле дүй шарып бээр неләр кончуг чаалп турар. Олар аскыл ынчалдыр аржыладан бээрге уруг думчуу-биле тынар пиикке, азы соок агаар оон өкпезинче эккеш кирер кылдыр бодап тураралар. Шынында оон кандыг-даа дуузы чок.

Уругларны үенин аайы-биле, дока бербес болгаш изиргенмес кылдыр хепкерер керек.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Таакпылава

Школа эчизи школачыларны лабораторияга эдертип чедире бергеш дуржулга көргүскеп. Бичии шыл шиптинде үссүмээр. оң чок суук чүүлдү пиит ыяш ужурга чаггаш. ону көгe-бүгa хаайынга ол аппарып дээрткеп. Куш салбас дээш барып үшкап. Элээн каш карак чивеш дээр аразында ол өлүү берген болган.

— Чүү ыңдыг суук чүвел ол? —деп. өөренникчилер айтырганнар. Ол—никотин деп күштүг хорап-дыр. Таакпы сывынга чоруур, таакпылаар кижи таакпыны тыртпып турда ол хорап ышкыже кады оон өкпезинче хей удаа кирер чүве—деп. эчизи тарылаан.

Таакпылаар кижи канчап өлүү бербезиң?

Түе-түе папирос бүрүүнде кончуг эвээш хемчеэлдиг никотин бар болур. Ынчангаш таакпылаар кижи ол хоранга чаңчыгып калыр. Ынчалза-даа никотин таакпылаар кижиниң кадыын чоорту үреп чоруур. Оон хорагы таакпылаар кижилерге ыяап-ла илереэр.

Таакпы кижиниң организмин хораннап чоруур, чүрек сотуушкунуун дүргедедир, ынчангаш чүрек ажылы компкап, элекке үрелип баксырап калыр. Таакпылаар кижиниң хан чүгүрер дамырлары золдек эвес болуп кагжагылай бээр.

Таакпы ыяы өкпеге хоралыг. Туберкулёз зарыг улустуң аразында таакпылаар кижилер саны таакпы тыртпас кижилерден барык ийи катап хей болуп турар.

Таакпылаар чорук кижиниң бажын аартар, угаанын баксырадыр, сөөлеңдедир. Таакпылаар кижи чүве үттуучал, хорадаачал болур. Таакпы кижиниң чем хайыдырар органнарын, үн дынаар, чүве көөр чоруун баксырадыр, диштерин үреп, оларны саргартыр ыяптап каалтар.

Таакпы ыяаңгыя аныяк, быжыкпаан организмге оңаа хоралыг. Таакпылаар чорук — бак чаңчыл. Таакпы тыртпас үзүк кижилерни өттүнмеңер. Оорган алдар, шылгарацгай чорук чедип алдынмас, а кадыкпыл үрелир. Совет школачы таакпы тыртпас ужурлуг.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

УРУГЛАРЫҢАРНЫ ДАДЫКТЫРЫНАР

Славик семис болгаш чараш-чаагай кылдыр төрүттүнген. Оон адазы болгаш кырган авазы-даа аңаа кончуг өөрүнүүр. Ол семис болгаш сертелеп-даа оол болган. Олар шуптү-ла Славиктың чассыдын, бүгү-ле чүүлдерден камгалап, чайын безин бажыңының форточказын хаап, ыяанчыг кылдыр шарып каар турганнар. А кажан бичии-ле боранныг хүннерде Славиктың дашкаар үнүрер дизе, олар шуптү-ла маргыжып, аарый бээриден дыка-ла сестир турганнар. Ындыг маргылаанның түңелиңде Славиктың олар дашкаар үндүрбестер.

Ынчангаш чаш оол бичии-ле долганда ыяап-ла грипптөөр ийикке азы бооставзы ыжа бээр болгаш. Ынчаар чаңчыктырган чорук аңаа хоралыг салдарны чедирип турган. Чылдар-даа эртип-ле турган. Славик-даа 6 харлыг апарган. Бир-ле катап ог-бүленiң кежүн чеде бергеш чайлаттa. Славик неви-биле болгаш Юрочка деп беш харлыг оолдуг кожаларывыла кады аърга шиптинче агаарлап чорушканнар. А. Юрочка ынчаар чаңчыкпаан болгаш бичиизинде суларгай, деңнеши чиик оол турган.

Ындыг сула кижи болурга, эмчи аңаа: авас болгаш бүргет-даа хүннерде дашпытка ойнап, чамдыкта чайны моктуг-ыяктыг черлерге кызылдаваи маңнаарын сүмелээн.

Хүн орейтап чорда, демгилер чаныл чорушканнар. Хеп-хепортен сыгайындыр хадыг бергеи соонда, чаъс дээрге, шилгредир дужуре-ле бергеи. Олар бажыңнарынга четпейн чораан, мырыңай улуг чайынга таварышкан. Оон соонда Юрий канчаңмаан-да, а Славиктың окпези аарый бергеи болгаш эмчиге дыка үр үеде чыдыл, эмнеткеи.

Каро чажыңдан туре кадыг агаарга чаңчыкпаан болганда Славик аарааны ол-дур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Редакцияның адреси.

Кызыл Шетинкин—Кравченко кулумчузу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи аймыраал киллизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизиниң 37-13, коозэ ажыл-агый киллизиниң 21-47, үзетүүр киллизиниң 22-64, чагаа ажылчын болгаш коозэ корреспонденттер база совет тургузуг болгаш аймыраал киллистериниң 21-27, иштики информация киллизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында нарралга арганелиниң типографиязы. (Кызыл, Шетинкин—Кравченко кулумчузу, 1).

ТС—02542.

Солун неделядэ алды катап үнер

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чыгда идевилеттингеп.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
9
СУББОТА
№ 288 (6824).

Өртээ 2 көп.

Профэвилелдерииниң эвилелдер аразының конференциялары

РСФСР-ниң бүгү крайларынга, областарынга болгаш автономнуг республикаларынга профэвилелдерииниң эвилелдер аразының конференциялары болуп эрткен. Конференцияларның делегаттары беш чыл планың хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарыштың чоруп турарының дугайын, ажыл-агый реформазын чоруткан дугайын, ажылчы чоннарның күш-ажылының болгаш амыдырал, хандырыгга байдалдарын улам ынай экижидери дээш ышкаш, фабрика-завод болгаш чер-чер комитеттериниң ажыл-чорудулгазында ындыг чугула утланыышкынның айтырыгларының дугайын чугаалап турганнар.

(СЭТА).

ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

Коммунистиг партияның болгаш совет чазактың совет киижиниң чаагай чоруун улам бедидеринче угланган сагыш салыышкынны бүгү улустуң чалыыналдырын, ажылчы чоннарның күш-ажылчы көдүрүүшүлүүн күштедирген. Партия ТК-ның 60 чылдың сентябрь Пленумунуң совет улустуң амыдыралының деңнелии бедидер дугайында шиитпирлери политиктиг, социал-экономиктиг утка-шынар-биле сиңиишкен хемчеглер болуур. СЭКП-ниң XXIII съездиниң Директивалары үлетпүрүүң, көдээ ажыл-агыйның, культураның бүгү адырларын бедик темп-биле хөгжүдеринииң, чоннуң материалдыг чаагай чоруун өстүрериниң магадыылалы — индиөвал орулганы көвүдедириниң сорулгаларын салган.

Коммунизмниң материал-техниктиг базазын тургузарынга идепкейлиг киржип, Төрөөн чурттуң хөгжүдезинге төлептиг үлүүн киирип турар аныяк Тыва АССР-ниң чоннуң амыдыралының байдалы сеолгү чылдарда коскузу-биле экижээн.

Ажыл-ишчи киижиниң үе-шагның камнаар, аңаа таарымчалыг байдалдарны тургузарынче угланган хемчеглерни биште хөйүг боттандырган. Каш-ла чылдар мурнунда амыдырал, коммунал, транспорт, садыг хандырыгларының ажык-дузазын, көдээже шинчилерни санаваска, хооралар чурттакчылары безин долузу-биле албайн турган-на болгай. Ам чүгле ийи чыл дургузунда 7 район төвүнде амыдырал хандырылгазының комбинаттары, хөй-хөй колхозтарда, совхозтарда хандырыгланыр өрөөлдери аажыдан эгелээн. Ынчаарга мурнунда ажыыдап-даа турган, чаа ажыттыгыдаан-даа будурулгелериниң цехтерин бедик шынарлыг чаа дериг-херексеелдер-биле чепсегээн.

Амыдырал, коммунал хандырылгазының ажык-дузазын чүгле хоорай эвес, а көдээ черлериниң чурттакчылары ажыттаан турар. Оң херекче партия, совет органнарывыңа кошкаш дивес кичээнгейни салып турары — аның үениң магалыг демдектериниң барээзин. Коммунал ажыл-агый министерствозунуң «Тыва газэ» организациязы республика найысыалыышкан аңгыда Бии-Хем, Таңды районнарда чурттакчылыг черлерде, малчыннар аалдарында газты киргизээн. Амыдырал хандырыгга министерствозунуң тудуг-монтаж эргелели чурттага бажыңнарын тудар, чугайдар, сеңгээр, чоннуң аңаа хамаарышкан чагыыны күүседириңе белеп. Оң эргелелиңиң бригадазы көдээ чурттакчыларга база дуза чедирер сорулгалыг.

Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылгазының министерствозунуң чер-черде будурулгелери юбилейлиг чылдың эрткен үезинде хөй ажыкты күүседкен. Туранның, Сарыг-Септиң амыдырал хандырыгга комбинаттарының ажылдакчылары Бии-Хем, Каа-Хем районнарның көдээ чурттакчыларының күзенчиг аалчылары апарганнар. Чамдык районнарда комбинаттар ышкаш, бо будурулгелер чүгле дааранар ажыыды колдаттайн, чоннга чедирер аъм-дузаның, өсөс-даа хевирлерни сайырангайыдарынче кичээнгей салып, идик, шак сеңгээр цехтерни, эт-хереесел хелеэзинге бөөр пунктуну, парикмахерскааны, фотографияны үргүлүг ажыыдадып турар. Ынчангаш бо коллективтериниң ажылы чоннуң сеткилин өөртүп, комбинаттың бодунуң экономиктиг байдалын быжыглаан. Оны ук будурулгелерде партия, профсоюлел организацияларының мобилизакчы, удуртукчу, башкарыкчы ажылдаанының түңнелиңде чедип алган. Чижээ, Туранның амыдырал хандырыгга комбинадында коммунистер будурулгеде бүгү ажыл-чорудулганы биледиңир башкарар төлөзде, оны тускай эртемниг специалистер-биле быжыглаары чугула кылдыр көрген. Ынчангаш мындыг кадрларга чогуур деткимчеңи көргүзүп, оларның бедик будурулкчулуг ажылдаарын чедип алган.

Амыдырал хандырылгазының четкизиниң ажылдакчылары түскей бригадаларны тургузуп, көдээ ажыл-агыйның ишчилерии, малактың ырахы одурларда, турлагларда, бригадаларда кижилериниң чагыын күүседип турары — эки үүл бозбайн аан. Ынчалза-даа көдээже үүлүшкүн кыып турар бригадаларның ажылын үндезиниг-биле экижидери чугула. Түскай графикти чогаадып, ону сагыырындан аңгыда, көдээ черлерже баш тазрыкчыларын, чурук тырттырар мастерлерни база чорудар херек.

Бо талазы-биле Бай-Хаактың, Чадаанның, Самагалдайның комбинаттары дыка четпес ажылдан келген. Чижээ, Таңды районда хөй чурттакчылыг черлер Кур-Чер суур, Шамбалыга хандырылга ажылдакчылары келбейн турар. Ооң уламыдан ол черлериниң чону Кызыл кирип, артык чоруң кылып турар. Самагалдайның амыдырал хандырылга комбинадының аалчыларны Шуурмактың мыш белеткелчилериниң ат-бүлелери маңнап чадаан. Ооң уламыдан ол суурга патент чок хуу кижилер мастерская хевирлиг үүлдер ажыдып, чагыглар күүседип, оон хөй орулганы ап тургакының фактылары бар. Мындыг практиканы бүрүү шаңар апаар.

Амыдырал хандырылгазы хөй янзы нарын ажылды негээр. Ынчангаш бистиң чонувус ол бүгүнү ажыглаан турарын чедип алыры — чугула сорулгаларның бирээзи. Амгы үеде республиканга 130 хире хевирлиг ачы-дузалыг хандырылга четкизи чедирип турар. Ынчалза-даа чамдык ажылдар, чижээ, идик, демир кылыглар, нарын херекселдер (соодукчулар, радиоприёмниктер, автомобильдер) сеңгээр магазиннарның, хөлеэзинел пунктузунуң, мебель аймаан белеткээр цехтериниң ажылын ам-даа таарымчалыг кылдыр организастаары чугула.

Бо сорулгалар-биле чергелештир чоңга бараалгал четкизинде ажылдың культуразын бедидериниң айтырыы база чугула черни ээлээр дээрзин айтыр херек. Бо талазы-биле эки дүржүлгалар хөй-ле харын. Ынчалза-даа чагыларны кандыг-бир чылдагаанарга сыйдаап, ой-шаанда күүсетпес, ажылдың шынарынче кичээнгей салбас үүлдер бар. Хеп даараарда чүгле чагыкчының материал-биле ажыыдаар практикадан үнүп, будурулгениң материал-техниктиг, саң-хөө байдалын быжыглаарынга үндезилээп, комбинаттың материалын чоңга саналдап, оон ассортиментизин элбедири хүннүң айтырыы болган турар үүрүлүг. Ол шынаш кижилер-биле ажылдаар, оларга бараалгаар ажылдакчылар боттары база культуруг (маңаа бедик мергежилиг болуурундан аңгыда, чоннуң негелдезинге дыңнавыгыр, аңаа суме кадыкчызы болуп шыдаары чергелиг үүлдерии киирер) болууры үе негеп келген.

Чоннуң амыдырал хандырылгазын улам экижидерин чугулаалап көргеш, ол айтырыгны чоокта чаа СЭКП Тыва обкомунуң пленумунга чугаалашкан. Ооң киржикчилери хандырылга четкизинде четпестерни чайладырынга шиитпирлиг розьбу хоорайларның, районнарның партия комитеттери, организациялары ойнаар дээрзин айтыкап. Ол херек. Советтерниң доктаамал кичээнгейни база негеп турар.

Беш чыл планың хуусаа бетинде күүседир дээш москвачыларның эргелээшкинии хандырылга четкизиниң коллективтери детикпи, бүгү улустуң социалистиг чарыжынга төлептиг киржири — чугула сорулгаларның бирээзи.

Үлегерлиг белеткээн

Кыш — мал ажылынга чымыштыг болгаш харыысалгалыг үе. Өөвүр районда «Кызыл тук» колхозтуң баштаар чери болгаш малчыннары бо харыысалгалыг үеге үлегерлиг белеткеңгеш, малчыннарны кыштагларже көжүрерин дооскан. Артельдиң бүгү малы 76 кезек черде кыштагалап турар.

Сарлык болгаш чылгы малдакчыларынга эске бүгү малчыннар ажы-шынарлыг чурттага бажыңнарывыле хандыртыпган, оларның септелге-дериглеп эки кылдынган. Бо чылын чаа 8 бажыңны немей туткан. Мал кажаалары шуптузу эки шынарлыг септеттингеп.

Кыштаглаашкынга белеткелдиңбир онзагай чүүлү болза, бүгү малчыннарның оларга ыяжын кыштагларында белеткээни, бир айның чем курлавырын бан удур тургусканы болгаш мал чемин кыштагларга эрте чедиргени болган. Ам үеде мал чемининг 80 хуу хиреэзин, 32 тонна дустуг кыштагларда чедирген.

Эки белеткеттинген кыштагларда барып хонгулапкан аалдарының малының кыныы байдалы дыка эки. Чамдык малчыннарның хойлары оолдан эгелээн. Чижээ, мурнакчы аныяк малчын Саая Мижит-Доржуның коданындан 42 хой оолдаан, оларның хураганнары бүрүн менди. Эрткен чылын бо хойжу торгүр чүс хойга онаштыр 114 хураган алган.

Малчыннарның хүлээлгези

Бии-Хем районуң «Кызыл тараачын» колхозунуң Ээрбекте эш Ховалыг Биче-оолдуң удуртканы хойлар бригадазы мал кыштаглаашкынын чылдың-на чедиишкинниг эртирип турар. Эрткен чылын ук бригада чүс хойга онаштыр чүс хураганны, хой санындан-на 4 килограмм дүктү алганы кыштаглаашкынны эки эртиргенинииң түңнели болган. Октябрьның юбилейлиг байырлалында хойжулар Чамзы Кара-оол, Кадр-оол Сандый оларның мурнакчы ажылын бригада онзалап демдеглээн.

Беш чылдың үшкү чылында оондаа эки ажылдаарын хүлээнип турган бо малчыннар москвачыларның болгаш ленинградчылардың эргелээшкинин изин-биле деткип, 1970 чылдың Октябрь байырлалынга чедир беш чыл планын база-ла ажыр күүседир деп созуп берии турарлар.

Ээрбек участогунда ам алдан ооган хойну кыштагладып турар. Малчыннарның чурттага бажыңнары болгаш мал кажаалары баш бурунгаар белеткеттингеп турган. Ам бүгү малчыннар кыштагларда.

Мурнакчыларга деннежир дээш

«Россия» совхоз бо чылын күрүнеге тараа, эът, сүт, дүк садар чыл планнарын чедиишкинниг күүсеткен. Бедик көргүзүглерни чедип алтурар мурнакчылар кевдээн. Механизаторлар Ф. Сычкин, Н. Иванов, С. Хуна, Б. Батнар, малчыннар М. Биче-оол, Н. Кадр-оол, С. Чоодур, бызаа ажаакчылары К. Үүрегчи, А. Васильева, Б. Баранжа, Ч. Кускесаамчылар А. Стебляниких, Г. Шарипов, Е. Хуна оларның аттарын совхозтуң ажылчыннары чорчаарал-биле адап, оларга деңнежир дээш чарыштыг калбартын турар.

О. ТОВУУ.

Септелге дүргедээн

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырының механизаторлары, күскү дүжүт ажаап алышкыны доозулган соон дарый, көдээ ажыл-агый машиналарын септээринче кирген. Ынчалза-даа баштайгы үеде септелге ажылы шоолуг-ла шулуудавайн, ажылын органнастыг чоруу четпестерлиг турган.

Септелгеге мындыг байдалды көргеш, совхозта партком ажыды экижидер сорудга-биле ук айтырыгны бюрога чугаалашкан, аңаа үидезилээш, боттуг хемчеглер алдынган. Оон соонда бо салбырда техника септелгезиниң темпизи дүргедээн болгаш оон шынары дыка экижээн.

Салбырның механизаторлары ам үеде 24 сеялканы, 127 илиирии, 7 культиваторну, 12 катокту болгаш 6 илиир кожугларын бүрүн септеп дооскан. Мында техника септелгезин трактор-хову бригадазының бригадири Монгуш Карбы удуртуп, септелгеге хамаарышкан ажылдарны биледиңир башкарып турар. А салбырның эң хоочуи трактористи Монгуш Сымбаа септелгеге мурнакчы ажылдап турар.

Секретарьларга школа

СЭКП-ниң Улуг-Хем райкому партия эге организациялар секретарьларының, олардың орлакчыларының, партбөлүктер организакчыларының школазын ноябрьда ажыткан турган. Партия активиниң ол школазының кичээлдери ам ийи үзел болган.

Райкомнуң бюрозу чоокта чаа ук школаның өөредилге программазын бадылаан. Ында партия түргузуунуң көк темаларын өөренип эртери көрдүнген. Кичээлдерге лекцияларны партия райкомунуң секретарьлары, кылыстер эргелекчилери номчуп турар. Ооң-биле чергелештир партия ажылының дүржүлгазын солчур семинарларны чорударын өөредилге планында көрген. Чамдык семинарлар эки ажылдыг парторганизацияларга болгаш партболуктерге болуп эрткилээр.

Малчыннарга боттуг дуза

Бай-Тайга районуң «Таазал» совхозунуң «Найырал» салбырында партия эге организациязының бюро кежигүннери Ажыг-Кара-Сут деп черде № 2 хойжу бригадада кыштаглаашкынның байдалы-биле танышкан чораан. Бюро кежигүннери малчыннарның ажылында чамдык четпестерни илередип, ону чайладырынга дузалашкан. Ындыгга мал кажааларында четче кыдынмаан черлерни кыска хуусаада септеп, четчир санныг мал чемнерии бригадага чедирии бөөр дугайында практиктиг хемчеглерни салбырның удуртулгазы кылырын партбюро негээн.

ДУЧУН-ООЛ.

Саанчы комсомолчуларның үлүү

Улуг-Хем районуң «Жданов» аттыг колхозунуң Хараган сүт-бараан фермазы колдуунда комсомолчуланыктардан тургустунган. Фермада 240 саар инекти 15 комсомолчу аныктар саап турар.

Ферманың аныктары юбилейлиг чылда шудургу ажыддаанындан колхоз күрүнеге 440 тонна сүт садар чыл хүлээлгезин ажыр күүсеткен. Колхозтуң ол иштии сүүдүүн 60 ажыг хуузун Хараган сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери киирген.

Фермада кызыл будуңнуң ажылдаада киирген комсомолчу аныктарның хостуг шактарын культурлуг үлегерлиг черинии салбыры үүр үеде ажыддавайн турган № 2 столоваяны катап экижили септеп, дераазы ажыглалга киирген. Анаа харугда 50 кижи чемнеңир. Стол, сандайларны амгы үениң чаа үүлдери-биле дераан.

Столованың меңээзинде аъш-чемнин ассортиментизи хөй янзы. Ылаңгыя хайындырган изиг манчыны ында доктаамал эки шынарлыг кылып турары чемненикчилериң эки үнелелии ап турар. Чаа ажылдап эгелээн бо столованың чемненикчилери дүн бүрүү немежип турар. Ол чүл дээрге, столовая ажылдакчылары чеминиң шынарын эки кылып турарын хереченип турар.

Баштайгы хүннерден эгелээш чемненикчилериң столовая ажылдакчыларын мактаан болгаш моон соңгар эки ажылдаарын күзээн одурүүларын хомудал болгаш мактал дептериниң көрүп болур. Ол болза Кызыл садының ниитиниң чемнеңилге чердериниң кызылчыларга совет Конституциязының хүнүн таварыштыр белээ болур.

В. САГААН-ООЛ.

Хүннүң чугула айтыры

ШУУРМАКТЫҢ ЫЯШ БЕЛЕТКЕЛЧИЛЕРИНДЕ

Шуурмактың тудуг материалдарының комбинадын республиканың көдээ тудугларын ыяштан кылган тудуг материалдары-биле хандырар бол участок кылдыр тускайлаандан бээр чыл чедип турар. Эрткен чылын «Тыва көдээ тудуг» трезин тургускан соонда ук комбинат ынчаар тускайлаттынган.

Комбинаттың ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары юбилейлиг чылда алган бедиткен социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш, күжеңиишкиннит ажылдап, чамдык эки көргүзүглерни чедип алган. Ол дугайын эрткен он бир айларның түңнелдери тодаргай көргүзүп турар. Түүйбу болгаш чугай будурулгезиниден аңгыда өске продукцияларның будурулгези ассортимент аайы-биле ажыр күүсеттинип турар. Ылаңгыя пилорама болгаш чазанар цехтер чыл эжеңиндеп бээр планныг онаалдаларын ажыр күүседип, Таңды, Эрзин болгаш Тес-Хем районнарда тудуг чорудуп турар участокторну маштан кылган тудуг материалдары-биле үзүктел чок хандырып келген.

Эрткен он бир айларның будурулге планының түс-түс көргүзүглер аайы-биле күүселдезин тодаргайларга мындыг: пилорама цеги чылда 4800 кубометр тудуг ыяжын дилдирер турган, 6316 кубометрни дилдирген, чазанар цех 13 муң рубльдиң орнунга 45,2 муң рубльдиң продукциязын будурген. Чыл төнчүзүнге чедир белеткезе чогуур 26 муң 200 кубометр тудуг ыяжындан 23 муң 150 кубометр ыяш кестингеп болгаш сөөртүнген. Комбинат ниитизи-биле чылдың будурулге планының 80 хуузун күүседип алган. Эрткен чылларда турган байдалы-биле деңнээрге, комбинаттың бо чылын черле түгээр ажылдап турарын үстүнде адаттынган сан-чурагайлар көргүзүп турар.

Ынчалзажок ажылчыннарның күш-ажылын эки организастап, комбинатта бар иштики курлавырларны, чепсек-херекселдерни долу ажыглаан болза, будурулгенин көргүзүглери чоон-даа бедик болзур үзүрлүг турган. Ыяш кезикчилериниң күш-ажылының организастаашкынын болгаш оларның канчаар ажылдап турарын ап кераазинер. Чаа хүлээп алдынган ыяш кезер черде 9 кижи ажылдап турар. Эш Юрьевке удуртканда 3 кижи составтыг звено ыяшты кескеш, будуун аштаап, сөөртүп экээрге, өскелери ону доктаатканы хемчээл ёзугаар одура хирээлээш, автомашиналарга чүдүрүп чорудуп турар. Узуп ыяштың ужу, бажындан үнген чулуктарны одаар ыяш кылдыр белеткээри база-ла бо бригадага хамаарыжыр.

Бир хирээниң хүнде нормазы 40 кубометр ыяш. Чыл төнчүзүнге чедир айдан аваан хуусаа артканы, белеткезе чогуур ыяш ам-даа 3 муң кубометр ажыг. Бо түүнү чангыс хирээниң күүзүнге онаштыр саналгра, план кайчаплаа күүсеттинип ыылаттынмас. Ынчангаш амгы үеде комбинатта хожудап турар участок—тудуг ыяжының белеткелинче кол кичээнгейни үгландырып, ону шулуудалыр дээш, тодаргай хемчеглерни алыры негеттинип келген. Тудуг ыяжының белеткелинче немелде күштү организастап, ыяш кезилдезинге 2—3 хирээнии звеноларын тургузуп болур арга бар.

Ыяш кезикчилериниң ажылынга саат ужураштырып турар четпестер эвээш эвес.

— Бистиң даргаларывыс ноябрь айның соолгу үш хонуунда 200 кубометр ыяштыг кезер дээш кыыштын көрүнер деп дилеглиер. Ону күүседиптер аргалыг-ла турлувус. Ынчалзажок ыяш сөөртүр трактористиң трозу үзүлгеш, ону күүседип шыдаавывыс, бир хүн чүгле 7 кубометрни кестивис — деп, ыяш кезикчизи эш Юрьев чугаалап турар.

Будурулге чорудулгазының негелдези мындыг-ла болгай. Чангыс хирээ-биле ыяш кезип турар звеноның ол хүннерде эки ажылдаваанындан ыяш сөөртүкчүлери, пилорамщиктер база-ла долу күчүзү-биле ажылдаваан. Чүл дээрге пилорама цегиниле дилдирер ыяштың курлавыры чок, кезилде биле сөөртүлге сүрүштүр-ле чорүп орар.

«Дружба» деп хирээлериниң илчирбе бистери, ыяш сөөртүр трактор дээш оон-даа өске артык кезектериниң чедиишпезиниң дугайында хомудалдарны комбинаттың удуртукчуларындан болгаш ажылчыннарындан хөйү-биле дыңнап болзур. А трестиң удуртукчулары Шуурмактың ажылчыннарынче артык кезектерни четчири-биле чоруткан бис, эт-хереселери кам чок ажыглаарындан чедиишпес боор деп медеглеп турарлар. Кандыг-даа эт-хереселдиң ажыглалының, элээриниң норма-хуусаазы бар-ла болгай. Ону чогуур отчёт, учётка ап, чиг-этпин, түрмек хереселдериниң камналгазы дээш демиселди күштелдирерии, бо талазы-биле ажылчыннарның сонуургалын бедидерии чугаалап каары артык эвес.

Комбинаттың ажылчыннарының чыл дургузунда кылган ажылы янзы-бүрү тудуг материалдарының белеткели болганда, тудуг ыяжының белеткелин кышкы үеле дүргедедип, пилорамаларга болгаш чазанар цехке чиг-этпин курлавырын тургузарының чугулаазын каш чылдың дүржүлгазы көргүзүп келгенин кайы-даа цехтин ажылчыннары эки билирлер.

— Эрткен чайын орук үрелип, малгаштаалганынан тайгага белеткээн ыяш сөөртүнместеп, пилорамалар үзүктелип ажыдып турган. Оон уламыдан чазактың докталып ёзугаар беш хүннүг неделя ёзугаар ажылдап турган чүрүмүвүстан эрги байдалывыс-че дедир шилчиивис. Кышкы үеле тудуг материалдарын бүрүн кезип, сөөртүп алырга, бистиң боттарывыска-ла эки-дир ийин — деп, ыяш кезикчизи М. Сувакпут, пилорамщик О. Кызыл-оол, мастер И. Горбатенков болгаш оолдаа өскелер чугаалап турар. Ол черде шын.

Тудуг ыяжын белеткээринии болгаш сөөртүрүнүн эң таарымчалыг үезин эки ажыглап турган, комбинаттың бүдүн чыл дургузунда ден-деспи ажылдаарын хандырар дээш, комбинаттың директору эш Шалык, ында партия организациязының секретары эш Никитин дээштиг хемчеглерни алыр ужурлуглар.

С. МААДЫ,
«Шынның» тускай корр.

Фин ажылчыннарга аалдап барган

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Финляндияның хамаарышпас чоруунуң 50 чылының байырлалы-биле холбаштыр ында барган ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный болгаш ону үдеп чоруур кижилер декабрь 7-нин эртенинде Каитвик деп черде «Суомен Сокерин» деп акционерлиг ниитилелдин чаа тургускан чигир заводунга чораннар. Финляндияның ол заводунга чигир бүдүрер чиг-этти колдуунда ССРЭ берип турар.

Н. В. Подгорный будурулгениң цехтерин көрүп, заводтуң удуртукчулары-биле беседалажып, ажылчыннарның амыдырал байдалы-биле танышкан. Заводтуң ажылчыннарының мурнундан Рейно Оксанен совет аалчыларга байыр чедиргеш, ыяштан чазап кылган тураскаал белекти Н. В. Подгорныйга тудускан.

Национал байырлал — хамаарышпас чоруктуң хүнү-биле холбаштыр ажылчыннарга Н. В. Подгорный байыр чедиргеп болгаш чылыг, өөрүшкүлүг хүлээп алышкын дээш өөрүп четтиргенин илереткеп. «Силерниң заводуларга келгенимге өөрүп тур мен. Эрткен үеде бодум чигир үлетпүрүүнүң ажыдакчызы чораан мен. Моон үжүрүнда бистер чаңгыс ааи-дыр бис деп чугаалап болур-дур. Маңаа чоразының дугайын меңээ сагындырып келир белек тудусканыңар дээш силерге өөрүп четтирдим» деп, Н. В. Подгорный чугаалаан.

Москва Кремлиниң хевирин көргүскен альбомну болгаш совет автоматтыг станциязын Венерага чедиргени выпелдиң, ССРЭ-ниң Сүлде-демдээнин база Күрүне тутунуң хоолгазын Н. В. Подгорный будурулгениң коллективиниге белекке берген.

Заводтуң директору Г. Херинберг совет аалчыларны эртенги шайлалгаже чалаан. Акционерлиг ниитилелдиң өмүнээзинден Г. Херинберг Н. В. Подгорныйга тураскаал белекти тудускан. Н. В. Подгорный ол белек дээш байыр чедирбишаан, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга белеткээн тураскаал моңгун медальды Г. Херинбергке тывыскан.

Совет аалчыларны Финляндияның талазындан садыг болгаш үлетпүр министри О. Салонен, даштыкы хереектер министерствозунуң статс-секретары Е. Ванамо болгаш албанның өске-даа кижилери үдеп чораан.

Чурукта: Шуурмакта тудуг материалдарының комбинадының бөлүк мурнакчылары. Солагай талазындан оң талазыңче М. Сувакпут, А. Маслов, А. Яковлев, Н. Хохлов болгаш А. Чичимов олар.

С. Феоктистовтуң фотозу.

БЕШ ЧЫЛДЫ—ХУУСАА БЕТИНДЕ

КАМНАЛГА—ОРУЛГА

Кызылдың алгы заводу — Улуг Октябрьның социалистиг революциязының чажыды, республиканың мурнакчы ажылдыг бүдүрүлгелериниң бирээзи. Юбилейлиг бо чылда заводтуң коллективи эки ажылдаан. 10 айларның дургузунда 542 мун рубльдың нийти продукциязын бүдүрүп үндүрер турган. 714 мун рубльдың продукциязын бүдүрген, азы планны 131,7 хуу күүсеткен. Бо үениң иштинде баразынның продукция бүдүрерин 137, оларны саарарын 139, кидис идиктер бүдүрерин 106,8, хом идиктериниң 147,3 хуу күүсеткен. Бо саннар болза пландан ажыр 184 мун рубльдың баразынның продукциязын бүдүрүп, 239 мун рубльдың баразының саарганын хереченлеп турар-дыр.

Завод бо хүннерде янзы-бүрү чээрби аттыг баразынны бүдүрүп турар. Бүдүрүп турар продукциялар чүгле сан талазы-биле озуп турар эвес, харын оларның сорт талазы-биле структуразы эки талалыг боон турары ооруумчуг. 10 айлар иштинде барык 41 мун чыгыны эш бирги сорттуң кидис идиктерин, азы бүдүрээ чогуур бүгү кидис идиктериниң 80 хуузун кылыр планны 85,2 хуу чедир күүсеткен. Ийиги сорттуң идиктери 20 хуу турар дээн болза, ол 14,8 хуу болган. Бо дээрге черле багай эвес коргузуг, бедик шынарлыг продукциялың саны озуп, чавыс сорттуг продукциялың эвээжеп турары ол.

Хөөчүн, мурнакчы бүдүрүлгенин коллективи эрткен үеде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 10,7 хууга остурген. Оон түнелинде бүдүрүлгеде ажылдап турар кижи бүргүзүүн шалыны бир айда-ла 15 рубльге оскен. Нийти продукция бүдүреринге үнүрер чыгыдалдан 7,3 мун рубльди камнап алган. Ноябрь 1-ге чедир баразынның продукциязының бир рубльге онаалтыр чыгыдалын бир копеекке кызырган.

Бо чедишкиннер боду-ла буде бербээн: хой кижилиг, найыралдыг коллективте бүдүрүлгенин бүгү участоктарынга камналга дээш деписелди шинтпирлиг чоруткавының түнели. Бо чылдың он айларында бүдүрүлгенин техниктиг планын ёзугаар завод 36,3 мун рубль каражалыг болур турган болза, ол түнүү 19,2 мун рубль чедир кызырган, оскээр чугаалааргa 17,1 мун рубль түннүг арыг орулганы чедип алган.

Заводтуң удуртукчу ажылдакчылары: директор эш Сафиуллин, кол бухгалтер Прохорова, улуг инженер Кузьмин, улуг экономист Мерзлякова, ол шыкаш инженер-техниктиг ажылдакчылар камналга дээш демисединиң чорударынга улуг рольдуг болуп, коллектив кежигүнериниң идепкейин бедидип, сан-хөө айтырыын быжыглаан. Кол-ла чүве — кижилерни кызымактай эвилелдээнинде.

Бо чылдың түнелдерин баш үлүр санап коорге, завод чыл тоңчүзүүге чедир техниктиг план ёзугаар 43 мун рубль каражалыг болур ужурлуг, ол сан ам 25,2 мун болуру барык-ла билдине берген. Моон үнер арыг орулга база хөй илдең-дир. Камналга дээш демиселлге заводтуң чогаадыкчылары болган чаартыкчылары улуг-хуунуу кирип турарлар. Эң не ажыктыг, эки саналды одыкчы эш Пашков кирген, оон саналын бүдүрүлгеге ажыглаанындан 836 рубльдың камналгазы алдынган.

Бүдүрүлгенин камналгазыг, чедишкиннерлиг ажылдарынга ажылчыннарның мергежилдер айы-биле квалификациязын доктаамал бедидери эргежок чугула. Алгы заводуннан дыка дөй кижилер янзы-бүрү школаларда, бир кижи техникумда, үш кижи институтта өөренип турар. Чугле бо чылын 6 өөреникчиин өөреткеш, бедик мергежилдиг ажылчын кылдыр шилгиткен. Мурнунда чылдарда заводка өөреникчилеп кирген ажылчыннар эштер Сундуй, Кузьмин, Хүрек-Бен, Зайцев болган оскелер-даа боттарының мергежилин чыл санында бедидип келгеш, ам цехтериниң мастерлери, дүржүлгелиг үлегерлиг ажылчыннар апарганнар.

Коллектив кежигүнери коммунистиг күш-ажыл дээш калбарган социалистиг чарышка идепкейлиг киришкен. Оон түнелинде коммунистиг күш-ажылдың бедик атты 4 бригадага тывыскан. Эрткен айларның түнелдерин ёзугаар алырга, бригадалар аразынга калбарган чарышка Елена Магды удуртқан коммунистиг күш-ажыл бригадазы тиилеп үнген. Ийиги черни ол бедик ат дээш демисежип турар эш Кондратьеванын бригадазының кежигүнери чаалап алганнар.

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле Москванын болган Ленинградтың мурнакчы бүдүрүлгелериниң кыйгырын Кызылдың алгы заводунуң коллективи бир үн-биле деткээн болган анаа киржигелиг балгуру-биле боттарынга бедиткен хүлээлгелерни алган. 1968 чылда нийти продукция бүдүрер планындан ажыр 120 мун рубльдин продукциязын, 4000 хом, 600 кидис идиктерни бербишаан, оларның сортун 0,5 хуузга бедидерин олар хүлээнген. Баразынның продукциязының 1 рубльге хамаарыштыр чарыгдалын бо чылдың деңелинге бодаарга, 1968 чылда 2,3 копеекке кудуладырын, 5 мун рубльдин арыг орулгазын албышаан, 50 мун рубльдин баразының саарып, оске-даа чугула ажылдарны боттандырарын хүлээлгеде база кирип турар.

Алган хүлээлгени ажыл-херек кырынга күүседирде, хамыктың мурнунда күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүүн бедидери негеттинер. Ынчангаш алгы заводунга чоокку үеде алгы дүгү кыргыыр, хеп бижар, алгы херер, баразын (продукция) демдектээр болган дүк дыпыр, бедик бүдүрүкчүлүг станоктарны тургузарын көруп турар. Заводтуң чамдык цехтериниң сентелгезин, оларның иштики, лаштыкы девискээрин чаагайжыдар, ыыштар, чечектер олуртур ажылдарыны чорудар. Ынчангаш бүдүрүлге культуразы болган техниктиг эстетика бедээн түдүм-на, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам бедидир, камналга—орулга ковуудээр.

А. САЯН,
экономист.

Махачкала хоорайда база бир чараш бажың немешкен. Бо чурукта ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Дагестанда салбырының ажыглалда чаа кирген корпузу-дур.

Р. Диктиң фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

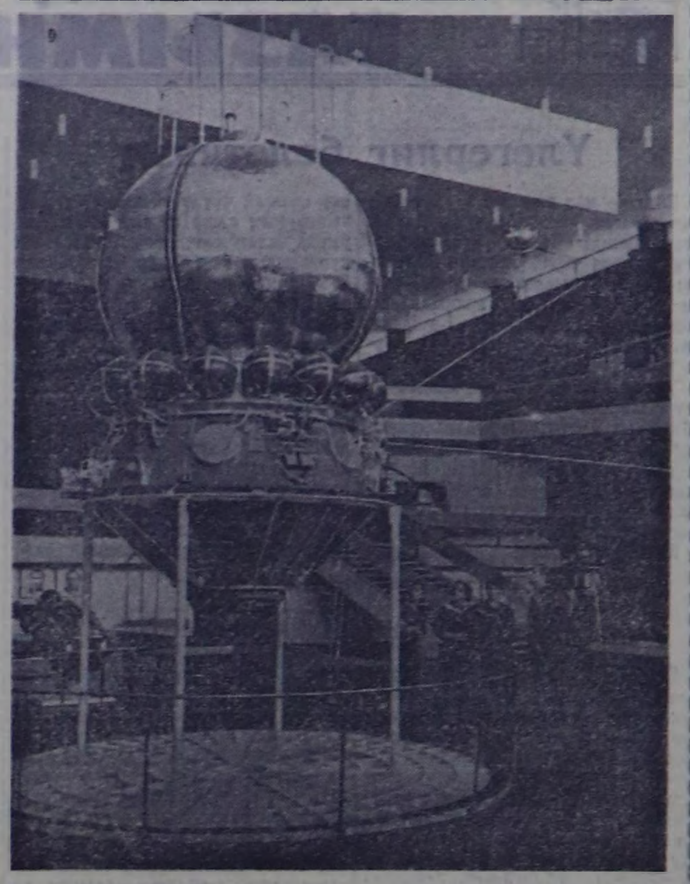

КАЛУГА. Космонавтика төөгүзүнүң К Э. Циолковский аттыг күрүне музейи.

Ында делгээн түүлдер эртемденниң амыдырал-чурттал газының дугайын, могаг чок ажылының болгаш дилеп тывыышкыннарының дугайын, космосту шиңгээдип алырынга бистиң Төрээн чуртувустуң кайгамчыктыг чедишкиннерин чугаалап турар.

ЧУРУКТА: ракета техниказының залы. «Восток» дээр космос корабли.

П. Масловтуң фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Чөөн-Хемчиктен медээлер

«Октябрь 30 чылы» колхоз ажыл-агый артелинде Монгуш Мингаяоолдуң удуртқаны 9 кижи составтыг звенову чемнинчидилгеге хереглээр одек белеткелин үргүлчүлеп турар.

Монгуш Соскур-оол биле Монгуш Чизенин башкарганы телешкилиг тракторлары органикти чемнинчидилге соортулгезинде доктаамал ажылдап турар. Звеночулар ам 170 ажыг тонна одекти Кызыл-Хадында суггаттыг черде төп белетээн.

• • •

Ооржак Седен-оол хүрежулгалыг кадарчы. Улуг Чыргакының Төжектигде кыштаап ол хынамчалыг белетээн. «Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырының малчыны эш Седен 150 баш хуваажыны эки ажаан турар. Кыштаанның чоогунда 150 ажыг гектар черде тарын остүрген көк-суга одарладып турары-биле хуваажыннарының күш-деңгиидези тергиин эки.

• • •

Тыва АССР-ниң көдө ажыл-агый ажылдакчыларының республика хуралының киржикчилеринин республиканың колхозчуларынга, совхозтар ажылчыннарынга болгаш көдө ажыл-агыйның түскай эртемниглеринге кыйгырының «Чыраа-Бажы» совхозтуң Мажалык, Хову-Аксы сүт-бараан фермаларының ажылдакчылары. Төжектигде болүк малчыннар таныжыннап, кыйгырыгны ийин-биле деткээннер. Кыйгырыгны совхозта партком секретары эш Комбукай танышкырган.

Мажалык сүт-бараан фермазының эргелекчиин Монгуш Өлзей-оол хуралга мынча деп чугаалаан:

— Нийтиниң малының продуктулуун бедидер, мал ажылын хөгжүдер дээш уреттүнеллдир ажылдар соруулга бистиң мурнуувуста салдынып турар. Кыйгырыгны ийин-биле деткээш, ону боттандырары биетерге база онаажып турар. Шиектерниң сүтүүр чоруун кышкы үеде кудулаттыпес, кыштап малды хүр ажырар дээш бистиң ферманың ажылдакчылары күженнеминиинин шетти каш катап дыңзыдар, мал чемнерин камналгалыг чарыгдалрын организастаар бис.

Оөң чугаазын саанчылар, кадарчылар, бижаа ажаакчылары деткээнвер.

• • •

СЭКП-ниң XXII съездиин аттыг совхозтуң механизатору Монгуш Доңдук оон алды чыл дургузунда комбайнерээн ажылдап турар. Бо чылдың дүүгүү ажаан алышкынының езонунда комбайнерлериниң чарыжынга киришкен. 700 гектарның тараазын ажаарын хүлээнгеш, 950 гектарның тараазын ажаарган. Ол ам көдө ажыл-агый машиналарының септелгезинде база идепкейлиг ажылдап турар. Бодунуң байлак дүржулгазын аныяк механизаторларга дамчыдып турар.

• • •

Эрткен ноябрь айда Хайыракан, Бажың-Алаак, Хөндергей, Баян-Тала, Ийме, Шеми, Чыргакы, Хорум-Даг суурларының чурттакчыларынга Сат Алдын-оолга удуртқан Чыраа-Бажының Культура бажыңының бот-тывынгыр артиетери солун концерттиг аалдап чораан. Олар удаазе «Сүт-Хөл» совхозтуң суурларынга база-ла солун концерттиг аалдап баарлаан.

Чыраа-Бажыңының бот-тывынгыр артистериниң концертти Куулар Комбукай биле Сат Алдын-оолдуң туругсаанары «Партия—бистиң баштыңчывыс» деп литературелыг композиция-биле эгелээн. Бухгалтер Сат Хөвеңмейиниң туругсаанары «Малчыларга туразаалаа» деп коргузуу эки деп үнезеткен, склад эргелекчиин Сат Эмер-оол «Эжикей» деп кожамыкты солун кылдыр күүсеткен. «Аңчактар бис, кежээлер бис» деп башкан ыр көрүкчүлерин магадаткан. Белүк сигнигчылар Ооржак Хорагай, Куулар Шомбүдей, Донгак Хуналпан хөгжүү чаңнап, сыгыт-хөөмейин салыптарга солуун чүү дээр! «Төрээн совхозта байырлал» деп литературалыг коргузуг-биле концерт доостур.

• • •

Нийтиниң малчын кыштан хүр ажыр дээш «Октябрь 30 чылы» колхозтуң 25 кодан шоор, 11 кодан бода малдың кышкы турлагларында кыш-биле демисел күштелгеп. Улуг-Шын сүт-бараан фермазының малчыннары арегелекчи Ооржак Сайынның удуртулгазы-биле кышка багай эвес белеткенген. Ферманың бода малы таарымчалыг кажаада. Ында 52 тонна сигеп, 34 тонна нок-суда курлавырда. Инектер, молдургаларны чылыг суг-биле суггарып турар. Инектерни багап саар аргаже шилчитпеп. Саанчылар коллектив боттарының күжү-биле концерт белеткээш, Баян-Тала суурнуң чурттанчыларынга көргүзеп.

Шаар болгаш бода малдың кышкы турлагларынче мал чемин соортулгезинде үш трактор доктаамал ажылдап турар.

• • •

Дагыр-Шеминиң Харганныг-Даг баарында Ондар Чызбак-Хуна төрүүр 380 баш кодан хойну малдан кыштаар. Кыштаанда мал чеми сигеп, суланы нурлап алган. Мал ооладынышынынга эки белеткенип, чаш хураган ажаан дорунгаар чылыг оран-савазы ол боду белеткеп алган. Ол — «Чыраа-Бажы» совхозтуң дүржулгалыг хөйжуларының бирээзи. Бо чылгы алган хүлеелгезин күүсеткеш, төрүүр 100 хойдан-на 105 хураганны, хой бүргүзүнден 2,25 кг хүнтү кыртып алган.

М. СЕВЕН.

Шаңган фермазында

Таңды районда «Коммунизминиң херели» колхозтуң Шаңган сүт-бараан фермазының коллективи юбилейлиг чылда калбарган социалистиг чарышка киришкеш, дээре ажылдыг фермаларның бирээзинге санадып келген.

Юбилейлиг чылдың аддарынга бо чылын 90 тонна сүттүг саар турган, ноябрь 25-ке чедир 85,5 тонналы саап апкан.

— А декабрь 25-ке чедир чыл планын ажыр күүседириниң аргалары бисте бар — деп ферма эргелекчиин Оюн Дыртык-оол бүзүрединг чугаалап олурар.

Ферма төрүүр 100 инектен-не 80 бызаны камгалап алыр турган болза, ону 90 бызаа кыдыр күүсеткен.

Ферма ур чылдарда саанчылаан келген, эйбек сүттү ап турар дуржулгалыг саанчылар эвээш эвес. Оларның бирээзинге — ам он чыл саанчылаан Оюн Хемчик-Кара Севилбаа хамаржыр.

Ол бодунга быжыглаан инектериниң бо чылын 13 тонна сүттүг саап алырын хүлээнгеш, ону эрткен 11 айларда ажыр күүседип, 18,8 тонна сүттүг саалган. Чыл эгезинден бээр ноябрь 25-ке чедир түнелдиг-биле алырга, Оюн Севилбаа колхозта бүгү саанчыларның чарыжынга ийиги черни эелээн.

Саанчы О. Севилбаа хой-нийти ажылынга база идепкейлиг.

— Республиканың мурнакчы саанчыларының дуржулгазы болгаш ажыл-чорудулгазын танышкарда, бистин республика солуннарывыс кончуг дузалыг, солун дамчыштыр делегейде болгаш бистиң чуртувуста болуп турар чүүдерни база номер бүргүзүнден номчуп турар кижи мен — деп, саанчы чугаалап олурар.

Колхозтуг баштаар чери болгаш партком бо хөөчүн саанчының кызымак ажылдап келгенин шаңнал, мактап-биле үргүлчү демдеглеп, ыладгыы юбилейлиг чылда бодунга быжыглаан инектеринден сүт саарының планны бир ай бүрүнгаар күүсеткенин дээш, ону төрүү тон-биле болгаш оске-даа ортектиг чүүдер-биле шаңнаан.

Шаңган фермазының коллективи бо кыжын четчир санныг мал чемнерин белеткеп алырынга база багай эвес киришкен. Ферманың ажылдакчылары бо чылын боттарының күжү-биле 50 тонна сигенни белеткеп алыр даалгалыг тургаш, ону 7 тоннага ажыр белеткээн. Бо чылын саар инектерге 1 улуг кажааны, аныяк инектерге 2 кажааны септеп чылыглаан. Саанчыларның болгаш кадарчыларның 10 чурттанга бажыннарының печкаларын, шалаларын, ажиктерин, сеңгаларын чаартып кылган, чугайлап арыглаан.

Фермада бо чылын төрүттүнген 110 бызааларны база саар инектерни шүүт тургузу азыралда киргеп. Ынчаарга аныяк инектерни амдыызында эки олардыг черлерде олардадып турар. Оон-биле кады фермаже малдың янзы-бүрү чемнерин сөөртүр ажылды үргүлчүлеп турар.

С. ТАМЧАЙ.

ШУПТУ КЫШТАГЛАРДА

Улуг-Хем районда Жданов аттыг колхозтуң бүгү малы кыштагларда барган. Колхозтуң хою 33 кодан кылдыр үстүнген. Оон иштинден 20 кодан төрүүр хой Кара-Булуңда, 11 кодан аныяк хой болгаш иттер, 2 кодан төрүүр хой Хендергеде кыштагларда баргылаан. Кыштагларның мал кажаалары септеттинген, малчыннарның чурттаар бажыннары септеттинип, чугайлаттынган.

Инек мал үш фермада хувааттынган болгаш олардан түс-түс кодаларда чардынган. № 2 ферма сагбас инектериниң эрги кажааларын солуп, чаа кажааның үдүүн доозуп турар. Сүт-бараан фермалары кыштагларынче бүрүн шилчээн, саар инектерни тургузу азыралче киргеп. Оларны сигеп, саван, силос болгаш концентраттыг чемнер-биле чемгерип турар.

Артель бо чылын мал чемин четчири-биле белеткээн. Оон иштинде 1842 тонна силос, 400 тонна ажыг концентраттыг чемнер (колдуунда сула) бар. Мал чемнерни фермаларже, кыштагларже чедирери үргүлчүлеп турар. Ылангыя хойлары солдап эгелээн коданнарда сигеп, концентраттар чедиртинген. Ам үеде 100 ажыг хой солдаан, оларның хураганнары бүрүн менди. Хойларның төрүүрү хүн келген түдүм-на немежип турар, сөөлгү хүннерде хүнде 20—30 хураган немежип турар.

Бо чылгы мал кыштаглаашкынынга үлегерлиг белеткеннип, боттарының күжү-биле хой ажылдарны кылып алган малчыннар эвээш эвес. Оларның иштинде төрүүр хой кадарчызы Сат Хөвең-оол, Саннан Донгак, ирт кадарчызы Моңдурга Бичө-оол оларның эки ажылын демделевес аргажок. М. Бичө-оол кыштаанның бүгү белеткелин бүрүн кылып албышаан, кыштаанда чаа чурттанга бажыңын боду тудуп алган.

Комсомол конференциязы

ВЛКСМ-нин Тес-Хем райкомунуң волчеглиг конференциязы болуп эрткен. Анаа отчёттуг үениң иштинде комсомол райкомунуң чорудуп келген ажылынын дугайында илеткелди ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары Григорий Намзырай кылган.

Конференциягa санал берген делегаттар болгаш илеткелчи районнуң комсомол ажылынга чедишкиннерин демделеп, аныяктар ортузунда организакчы болгаш кижизидикчи ажылдарның четпестерин база илередип турганнар. Ол четпестерни чайлацырынче үгланган доктаалны конференция хүлээп алган.

ИМПЕРИАЛИЗМИНИҢ ТӨӨГҮДЕ ТУРУЖУ БОЛГАШ

Пропагандистерге болгаш дыңнакчыларга дузаламчы

Бо теманың талазы-биле лекциянын болгаш катаптаашкын кичээлинин сорулгазы чүдел дизе, империализм болза капитализмниң хөгжүлдезинде дээди болгаш соолгу чадазы, социалистиг революциянын бүдүүзү болуп турар дээрзин дыңнакчыларга тайылбырлаарында болур. Амгы үе-чада дээрге, капитализмниң бүстүп дүжүүшкүнүүн, ону бүгү делегей хемчээлинге социализм-биле солуурунуң үези болуп турар.

Үстүнде теманы өөренирде, дараазында вол айтырыгларны тодаргайдап көөрүн сүмделээри чугула:

1. Империализм — капитализмниң онзагай чадазы.

2. Капитализмниң нийти кризизи болгаш оон кол үе-чадалары.

3. Делегей капитализмниң чорудээлериниң чидиглеңгени.

«Империализм болза капитализмниң дээди чадазы» деп номунга В. И. Ленин империализмниң беш шлавыр демдектерин үк номнуң башгайы алды болуктеринде айыткан, ынчаарга ол демдектерин дөртү амгы үениң империализминге бүрүн хамаарыжыр, а номнуң соолгу дөрт болуктеринге империализмниң төөгүде туружуун дугайында түнелдиг ол кылган: «Империализм дээрге, кажан монополияларның болгаш сан-хөө капиталының тергиндөшкинин тургустуунган, капиталды дашкаар үндүр сөөртүүр кедергей ужурдузлыг болу бергеп, трестеринниң аразынга делегейни үлежирип эгелээн, өртемчейниң бүгү девискээрин капиталистиг улуг чурттарның хуваажыры доозуган шиңгээдиниң үе-чадазында капитализм-дир» (В. И. Ленин. Чогаалдар, дөртүү үндүрүлгезиниң 22-ги тому, арын 253). Империализм дээрге, кандыг бир чаа формация эвес, а капитализминиң хөгжүлдезинин тодаргай үе-чадазы дээрзин В. И. Ленин онзагай демделээн. «Империализм болгаш социализмниң чарлышкыны» деп номунга В. И. Ленин империализмни мынчаар тодаргайлаан: «Империализм дээрге, капитализмниң төөгүлүг онзагай үе-чадазы-дыр. Оон онзагай чүүлү үш янзы: империализм дээрге (1)—монополистиг капитализм; (2)—мангысталган азы прип. чыдаан капитализм, (3)—олуп бар чыдар капитализм. Хостуг конкурецциянын монополиянын солзаны дээрге империализминиң экономиктиг үндезин мөзүзу, алыс үткази-дыр» (В. И. Ленин. Чогаалдар, дөртүү үндүрүлгезиниң 22-ги тому, арын 253). Империализмниң бо үш онзагай чүүлдери дөмейлешкек эвес, бирги онзагай чүүл кол болгаш үндезин болуп турар, а артыкы айнаа—биризинден хамааржыр дээрзин дыңнакчыларга хандыр тайылбырлаары чугула. Чогум-на монополия тергиндөлинге империализминиң мангысталган болгаш прип чыдаан харакгери тургустуунун, империализм өлүп бар чыдар капитализм кылдыр шилчип турар.

Хостуг конкуренциянын үндезинге өзүп келген монополия дээрге, капиталистиг чададан улам бедик ниитилел-экономиктиг чаңже шилчишкин-дир дээрзин В. И. Ленин империализминиң төөгүде туружуун чугаалавышаан, онзаалап демделээн. Моон-биле холбаштыр В. И. Ленин монополияларның тыптып келгенинин эң тодаргай дөрт көвирлерин айыткан:

— биризде, монополия болза бүдүрүлгенин концентрастаарының эң бедик чадазында ол концентрастаашкындан өзүп, тывылган.

— ийиде, чиг-эттиң эң чугула үнер дестерин күштүү-биле эжелеп алырынга монополиялар чедирген. Чиг-эттиң үнер чугула дестерин монополияларның эжелеп алган чоруу улуг капиталдың эрге-чагыргазын кедергей күштелдирген болгаш картельдыг болган картельдыг эвес үлеткиргинин аразында чөрүүдээлерни чидиглендиргеп.

— үште, монополия болза банкылардан өзүп, быжыккан. А банкылар —акша эргилдезиниң төвү бөдүүн бүдүрүлгелер тургавыдан сан-хөө капиталының монополистиг жишкизин социалистиг революциягa шуут-ла чоокшулап чедер арганы бээр.

2. Банкыларның кредит (чээли) системазын төпчүдери, ынчаарга ук банкыларны социалистиг күрүне социалистиг ниитилелдиң тургузарының херегледеринге ажыглап болур.

3. Чамдык чурттарда күрүне өөчүүнүн, а ол шыкаш эргелеп башкарылганың сайыранган аппарадының бары. Ынчаарга ук аппарат социализмниң байдалдарында ажылчылар планның, норуларын бүдүрүлгеге контрольду болгаш үчёттуг боттандырып шыдаан турун болур.

Капитализмден социализмче шилчиирине объективтиг белеткелдерби-биле чергелештир субъективтиг (дөрт эвес) эргежок чугула белеткелдерниң ачызынге чедир тургустунарын империализм болдуруп турар. Ол дээрге — хамыктың мурнунда пролетариаттың санының болгаш организастыг чоруунун өзүлдезин-дир. Чижээ, сайыранган капиталистиг чурттарда профсоюзлерге 1965 чылда боттарының хүрээленнире барык 70 миллион ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны азы хелезиленген күш-ажыл кижилериниң 35 ажыг хуузун катыштырып турган. Сайыранган капиталистиг чурттарның коммунистиг партияларының кежигүнериниң саныңын өзүлдези база үстүнде субъективтиг белеткелдерге хамааржыр, ынчаарга оларның хүрээленнире 1965 чылда 3 миллион хире коммунистер санаттынып турган.

Империализмниң үе-чадазында төөгүүр хөгжүдеңиң кол шимчедир күжү сайыранган капиталистиг чурттарның иштики чөрүүдээлериниң болгаш делегей чөрүүдээлериниң чидиглеңишкини болуп турар дээрзин дыңнакчыларга тайылбырлаары чугула.

Империализмниң бүгү талааларын, аңаа дүүшкен бүгү-ле чөрүүдээлерин сойгаап илереткен Владимир Ильич Ленининиң империализм дугайында теориязы эртем болгаш төөгү талазы-биле кайгамчык улуг ужурдузалыг. Ол дээрге теория талазы-биле марксисчи политэкономияга кайгамчык улуг салыышкыны, политиктиг экономиняны улам ыңай сайыралырынга улуг хөгжүдеге болгаш. Империализм дугайында ленинчи теориянын практиктиг улуг ужурдузазы чүдел дизе, амгы үеде капитализмниң хөгжүлдезиниң үгланышкынын ажыглыг чоннарга тайылбырлаан, капитализмге удур демиселлге, социалистиг революциянын массаларын идептир аргазы, а ол шыкаш буржуазияның күжү ангы-аңгы капиталистиг чурттарда бир демей эвес дээрзин барымдаалал көөрү база чугула. Капиталистиг чурттарда экономиктиг болгаш политиктиг байдалдар мындыг дескиэвес болганда, социалистиг революция бүгү чурттарга хары үтүе болдунмазы билдингир-дир.

Оон ыңай, капиталистиг чурттарның дескиэвес хөгжүдезиниң хөөлевишкини делегейниң капиталистиг системазының мошкак черлериниг үзе шавышкын-

АНЫЯКТАР ӨӨРЕДИЛГЕЗИ

1967—68 чылда улус ажылагыйының планын ёзугаар шупту 5000 хире ажылдап турар аныяктар кежээки болгаш бот-өөредилгеге хаара туттунган турары көрлүнген. Ажылчын болгаш көдээ аныяктар школаларынга — 2500, бот-өөредиге школаларынга — 2200 кижи өөренир ужурлуг турган. Кежээки школаларга өөредилге чылы эгелээн соонда херектиң байдалы кандыгыл дээ, көдээ аныяктар школазынга өөрензе чогуур үш чүс ажыг кижи өөренмейн турары илерээн. Ажылчын аныяктарның школаларында өөреникчилер саны планда көрдүнгенинден хөй болган. Ол ышкаш бот-өөредиге школаларынга өөрензе чогуур аныяктар пландан ажыр хаара туттунган.

Аныяктарның өөредилгезинче сөолгү үеде онза кичээнгей салдынып турар-даа болза, бистиң республикада бо талазы-биле улуг четпестер бар. Аныяктар өөредилгезинин талазы-биле улус ажылагый планы, ылаңгыя Кызыл хоорайда онза четпес күүсеттинип турар. Планда көрдүнгенинге онааштыр 264 кижи чедир хүлээп алдынмаан. Улуг-Хем районнуң Шагаан-Арыгның ажылчын аныяктар школазынга 125 кижи өөренир турбуже, чүгле 52 аныяктар өөренип турар. Улус ажыл-агый планын Эрзин район 54, Өвүр район 28 кижи чедир күүсетпээн. Бо фактылар чүнү көргүзүп турарыл дээрге айыткан районнарда аныяктар өөредилгезин херекке албайн турары илдең-дир. Партияның болгаш чазактың айтыышкыны немей хүлээп алган. 279 өөреникчи мооң мурнунда хүндүскү школага өөренип турган.

Эрткен өөредилге чылының түңнелинден алгаш көөрге, 106 өөреникчи ол-ла класстарынга катап олурган. Ылаңгыя Барыын-Хемчик райондан 46, Кызылдан 34, Туран хоорайдан 14 кижи катап олурган. Айыткан школаларда өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарның кошкаан, ол ышкаш өөредилге дээш түткүл чок аныяктарның барын үстүнде көргенивис саннар херечилеп турар-дыр.

Кежээки болгаш бот-өөредилге школаларында өөредилге чылы эгелээнден бээр элээн айлар эрткен-даа болза, чамдык школаларда байдал дувуренчиг. Республиканың бот-өөредилгелиг школазының Кызылда консультпунктузының өөреникчилери кичээлдерни хөйү-биле үзүп турар фактылар бар. Эрзиннин көдээ аныяктар школазын өөреникчилериң саны эвээш болганы-биле консультпункт кылдыр эде тургузар ужурга таварышкан. Тоора-Хемге көдээ аныяктар школазын ажылдар дугайында дилег тураа-даа, аңаа консультпунктуну хевээр арттырган. Көдээ аныяктарның кежээки школазынга өөреникчилериң нийти саны 80 кижиден эвээш эвес болур ужурлуг.

Өөредилге чылы чаа-ла эгелеп турда Эрзинниң Кызыл-Сылдыста консультпункт тарай берген. Өөреникчилериң келбейн турарыбиле Эрзин суурда, Бай-Дагда кичээлдер үргүлчү үстүп турар. Ылаңгыя Эрзинниң кежээки школазында 2400 хире өөреникчи хаара туттунган. 927 өөреникчи ук школаларда бо чылын өөренип киргең. Эрткен өөредилге чылында 156 өөреникчи орттумак эртеминиң дугайында аттестатты алган. Сескн классты 414 кижи доозуп үнген. Бот-өөредилгелиг школаларның башкы кадрларының хөй кезии дээди эртемниг. Ынчангаш аныяктарга быжыг билиглерни берип болурунуң бүгү аргалары бар.

Кежээки болгаш бот-өөредилгелиг школаларның ажылының дугайын ВЛКСМ обкомунуң V пленумунга чыдыышкын болгаш көдээ ажыл-агый министерстволарының база профэвиледлериниң көдээ ажыл-агый обкомунуң төлээлери-биле кады чугаалашкан, көдээ аныяктарның нийти билиг белеткелиниң көрүлдезин бистиң республикада чарлаан. 1966—67 өөредилге чылында ажылдап турар аныяктарның өөредилге-кижизидилгезиниң түңнелдерин болгаш 1967—68 өөредилге чылында кежээки база бот-өөредилге школаларының өөреникчилериниң билиин бедидер дугайында республиканың чыдыышкын министерстволар тускай дыңнадыгларны бүгү школаларже тарадып чоруткан.

Кежээки болгаш бот-өөредилге школаларының башкыларының билиин бедидер хемчеглерни ап эгелээн. Кызылда ажылчын аныяктарның № 1 школазының база Чадаананың бот-өөредилгелиг школазының өөредилге эргелекчилери Красноярскиге курска чо-

сульпунктуларында 2400 хире өөреникчи хаара туттунган. 927 өөреникчи ук школаларда бо чылын өөренип киргең. Эрткен өөредилге чылында 156 өөреникчи орттумак эртеминиң дугайында аттестатты алган. Сескн классты 414 кижи доозуп үнген. Бот-өөредилгелиг школаларның башкы кадрларының хөй кезии дээди эртемниг. Ынчангаш аныяктарга быжыг билиглерни берип болурунуң бүгү аргалары бар.

Кежээки болгаш бот-өөредилгелиг школаларның ажылының дугайын ВЛКСМ обкомунуң V пленумунга чыдыышкын болгаш көдээ ажыл-агый министерстволарының база профэвиледлериниң көдээ ажыл-агый обкомунуң төлээлери-биле кады чугаалашкан, көдээ аныяктарның нийти билиг белеткелиниң көрүлдезин бистиң республикада чарлаан. 1966—67 өөредилге чылында ажылдап турар аныяктарның өөредилге-кижизидилгезиниң түңнелдерин болгаш 1967—68 өөредилге чылында кежээки база бот-өөредилге школаларының өөреникчилериниң билиин бедидер дугайында республиканың чыдыышкын министерстволар тускай дыңнадыгларны бүгү школаларже тарадып чоруткан.

Кежээки болгаш бот-өөредилге школаларының башкыларының билиин бедидер хемчеглерни ап эгелээн. Кызылда ажылчын аныяктарның № 1 школазының база Чадаананың бот-өөредилгелиг школазының өөредилге эргелекчилери Красноярскиге курска чо-

ү тогу
байдалдарны [illegible] турар. Бистиң
[illegible] Ленин ону барымдаалаш, социализм ӊ баштай элээн каш азы чаңгыс чуртка бээш тиилеп болур дугайында теорилиы эртем ёзуулу-биле ажыткан. «Европаның Каттышкан Штаттарының лозунунуң дугайында» деп номунга В. И. Ленин мынчаар биижээн: «Капиталистиг чурттарның экономиктиг болгаш политиктиг хогжүлдезиниң дески эвес чоруу дээрге, капитализмниң чайлаш чок хообүлүзу-дур. Ынчангаш, социализмниң типилелгези баштай хөй эвес, харын-даа капиталистиг чаңгыс чуртка бээш болдунуп болур» (В. И. Ленин, Чогаалдар, дөртиү үндүрүлгезиниң 21-ги тому, арын 311).

ССРЭ-го социалистиг революциянын болгаш өске чурттарга болган социалистиг революцияларның дуржулгазы бо дугайын тодаргай бадытпаан. Үстүнде темнинң ийиги айтырыын дыңнакчыларга тайылбырлавышаан, капитализмниң нийти кризизиниң утказын тодаргайлаары, а ооң соонда ук кризистиң үечадаларын характеристеп көргүзери чугула.

Капитализмниң революстуг ёзубиле буступ дүжүүшкүнү хары угда болур акт эвес, а тоогулуг үечадада боттанып болуушкун-дур. Ынчаарга ол дээрге, капитализмниң нийти кризизин элээп каш чылдарның дургузунда хаара тудар төөгү талазы-биле дүрүм ёзугаар болган чайлаш чок акт-тыр.

Капитализмниң нийти кризизи — ол дээрге капитализмниң революстуг ёзу-биле буступ дүжүүшкүнүнүң, капитализмниң делегей системазының пиштики сындараашкынының болгаш куду бадыышкынының үеэн-дир, капиталистиг системадан чурттарның удаа-дараа үштунуп үнериниң, бууралп капитализм биле улам өзүлделиг социализмниң демиселиниң үе-чадазы-дыр.

Капитализм хогжүлдезиниң бүгү үе-чадаларын дамчып эртер капиталистиг чурттарның өөредилге системазында дыка тодаргай айтыкан (СЭКП-ниң Программазы, «Правда» деп ном парлаар чер, 1961 чыл, арыннар 25—26).

Капитализмниң нийти кризизи база экономиктиг кризис деп айтырыгларны дыңнакчылар холуп болбас ужурлуг. Бо ийи кризистиң кол ылгалдарын дараазында түүлдер тодаргайлап турар:

1. **Утка-шынар талазы-биле.** Нийти кризис дээрге, капитализмниң революстуг ёзу-биле буступ дүжүүшкүнү болуур. Экономиктиг кризистер бүгү капиталистиг экономиканы хаара тудуп турар. Нийти кризис болза капитализмниң экономиказын болгаш ооң амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп турар.

2. **Хөделиишкиннин салдарының талазы-биле.** Экономиктиг кризистер бүгү капиталистиг экономиканы хаара тудуп турар. Нийти кризис болза капитализмниң экономиказын болгаш ооң амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп турар.

3. **Үргүлчүлелиниң талазы-биле.** Экономиктиг кризис бүрүзү үлетпүр эргилдезиниң чадазы болуп турар. Капитализмниң нийти кризизи ынче хөй үргүлчүлелдиг, чүге дээрге, ындыг кризис империализмниң үе-чадазы болуп турар.

4. **Кризистен үштунуп болур азы үштунуп болбазының дугайында айтырыг.** Холуп эртер хөй будүрүүшкүннүң экономиктиг кризистери дагынаашкынныг азы үе-чадаларлыг болур, ук кризистериниң кайызында доктаамал эвес. Дагынаашкынныг болур чорук капитализмниң нийти кризизинге хамаарышпас. Капитализмниң нийти кризизи дээрге — чамдык үе-чадаларга хамааржыр-даа болза, делегей капитализминиң бууран дүжүүшкүнүнүң чаңгыс аай чорудулгазы-дыр. Капитализмниң нийти кризизиндең үштунуп үнериниң аргазы чүгле чаңгыс — капиталистиг системаны бүгү делегей хемчээлинге узуткап чок кылырының аргазы-биле үштунуп үнүп болур.

Капитализмниң нийти кризизиниң чарлып хуваттынар-даа болза, бир кризис дараазында кризиске домейлешпес. Чүге дээрге, сөолгү кризис баштайгызындан ыракта артык күштүг болгаш капитализмниң делегей системазының бадыышкынын дүргедедип турар. Империализмниң колониалдыг системазының бууран дүжүүшкүнү капитализмниң нийти кризизинге дорт хамааржыр.

Капитализмниң нийти кризизиниң бирги үе-чадазы делегейниң бирги дайынының үезинде, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының типилелгезинин соонда эгелээн болгаш делегейниң ийиги дайынынга чедяр үргүлчүлээн.

Капитализмниң нийти кризизиниң ийиги үе-чадазы делегейниң ийиги дайынының тончуузүнден бээр эгелээн болгаш 50 чылдарның барык ортан үезинге чедир уламчылаан.

Капитализмниң нийти кризизиниң үшкү үе-чадазы 50 чылдарның ортан үезинде эгелээн болгаш амгы үеде уламчылап турар.

Капитализмниң нийти кризизиниң үе-чадаларының дугайын чугаалаарда, ындыг кризис бүрүзүнүң кол утказын болгаш онзагай түүлдерин тайылбырлаары чугула. Амгы үениң кол чорудээн чүү болуп турарыл деп айтырыгны маңаа холбаштыр тодаргай өөренир хөрөк. Бо айтырыгның талазы-биле кыдат догматиктериниң чулчуруушкунун шүгүмчүлээри, сойгалап илередири эргежок чугула.

Теманың үшкү айтырыының кол утка-шынарын чугаалаарда, капитализмниң нийти кризизиниң үшкү үе-чадазында капиталистиг чорудээлериниң чидигленириниге күрүнемонополистиг капитализмниң хогжүлдези улуг салдарны чедиргенин айтыр херек. Ооң ыңай күрүне-монополистиг капитализмниң утказын, ооң хевирлерин, империализмниң чорудээлериниң улам ыңай ханылаашкынын тодаргайлап көргүзери негеттинип турар. Ол хевирлерни дажыңнарында чыпшырган лозуннар болгаш плакаттар «Мао дарганың пролетаржы штабын камгалаар», «Мао даргага удур хөделирин семээн кижилерниң ыт баштарын чуура шаар» деп кыйгырып турар. «Мао дарганың тулган дээн ат-алдарын камгалап алыр бис» деп лозуннарда биижээн.

Ында бижимелдерни аскан. Камгалал министри Линь Бяо «Мао дарганың тулган дээн ат-алдарының ӊ шинтпирлиг камгалакчызы болгаш Мао даргага кезээде шынчы» деп ол бижимелдерде чудчуруп турар. «Эш Линь Бяону хан-биле камгалаарын» негеп турар лозуннар база бар.

Декабрь 5-те үнген «Жаньминь жибао» солуннуң номерин бижидикчилерден хавырып алган. Солунну хавырган чылдагаанын айытпаан.

ККП ТК-ның кежигүнү, ККП-нип Синьцзян-Уйгур автономнуг районнуң комитединин бирги секретары Ван Энь-маону, Синьцзян шериг округунуң политкомиссарының орлакчызы Чжан Чжун-ханьны болгаш өскелерни-даа «чылча шавар, сөөртүп эккээр» деп кыйгырыглыг лозуннар найысылалда база катап көстүп келген.

Шеригler киришкен «хан төгүшкүнүүг мөсилдежиишкиннер» дугайында дыңнадыглар Фуцзянь можудан кээп турар.

Шанхайда болгаш ооң чоогунда дүшкүүрлүг байдал чавырылбаан. Мао Цзэ-дуниүң шүгүмүнүң талалакчылары биле удурланыкчыларының аразында мөсилдежиишкиннер дугайында, маоцзэдунчуларның боттарының аразында адаан демисел дугайында дыңнадыглар оон кээп турар. Шанхайның «Цзефан жибао» солуну «демиселдиң болгаш өжээн негээриниң митингизининг» болур дугайын чарлаан. Ол солуннуң сөзү-биле алырга, митингиге кол халдаашкынны ККП Шанхай хоорай комитединиң бирги секретары болгаш ККП ТК-ның кежигүнү Чэнь Пи-Сяньга болгаш Шанхай хоорайның даргазы Цао Ди-цога удур угландырар деп турар. Шанхайның партия болгаш күрүне ажылдакчыларын «сойгалаан» материалдарны ол солун парлап үндүрген. «Мао дарганың тулган дээн ат-алдарын болгаш Мао Цзэдуннуң идеяларын бадыткап, нептередирин эвес, а будүрүлгени бирги черге тургускан» дээш «хөй коммунистерни» солун буруудадып турар.

«Партиядан дашкаар турар пролетаржы революсчуларны», ылавылаарга, хунвэйбиннерниң болгаш цзаофаньчыларның отрядтарында туржок ооларны партияның чамдык кежигүннери «шын эвес көрүп турар» дээш «Цзефан жибао» солун хомудап, ол туржоктарның улуртукчу байдалын хүлээп көөрүп негеп турар.

Шанхайның оон өске «Вэньхуэй бао» солуну Лю Шао-цинин Шанхайда «агентилериниге» удур «чепсектиң хылыжын» угландырар деп кыйгырган. Шанхайның чоогунда чамдык уездилерде «удурланыкчы бөлүглелдериниң» тургустунганын солун оон ынай бадыткап турар. Чамдык районнарда «күштү ажыглаан демисел болуп турар» деп ук солун бижээн. «Вэньхуэй бао» солуннуң бижээн үүлүнден ап көөрге, бир талазында, хунвэйбиннер болгаш цзаофаньчылар биле, өске талазында, тараачынарның аразында мөсилдежиишкин соксавайн турар.

Шанхайның үлетпүр будүрүлгелериндe улуг бергелер база бар. «Цзефан жибао» солун одаар үүлдүп чедиппес дугайын дыңнадып, хомүр даштың шилгүзү камнаар деп кыйгырып турар. Одаар үүл-биле хандырылгалың үзүктелиишкинин Шанхайның районунда «күштү ажыглаан мөсилдежиишкиннерде» деп ол солун тайылбырлап турар.

Кыдаттың хөй районнарында демир орук транспортунуң ажылының баксыраан дугайын даштыкы агентилелдер база катап дыңнадып турар.

Делегей бо хүннерде

ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң медеглели

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамда америк агрессорларга дуза көргүзери-биле мурнуу-көрей көлезиленикчилерниң чаа бөлүүн Мурнуу Вьетнамче чорудар дугайында Пак Чжон Хиниң чалча бөлүүнүң шинтпирип Вьетнамның Демократтыг Республиказының Даштыкы херектер министерствозу бурүу шапкан деп, ВИА агентилел дыңнадып турар.

ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң парлап үндүрген медеглелинде чугаалап турары болза, Пак Чжон Хиниң чалча болуу 15.000 мурнуу-көрей көлезиленикчилерниң Мурнуу Вьетнамче немей чорударын шинтпирлээн. Мурнуу-көрей башкарыкчы бөлүктерниң бо шинтпири болза 1954 чылда Вьетнам талазы-биле Женева дугуржулгаларын болгаш делегей эргезин карыдзы-биле үрээни болур.

«Вьетнам улуска удур мурнуу-көрей башкарыкчы бөлүктүң бо агрессчи үүлгединиң Вьетнамның Демократтыг Республиказының чазаа делегейниң хөй-нинтизининиң мурнунга шыңгыы болгаш шинтпирлиг бүрүү шаап турар»,

Каттышкан Штаттар болгаш Пак Чжон Хи баштаан башкарыкчы бөлүктер мурнуу-көрей шеригlерни Мурнуу Вьетнамче чорударын доп-дораан соксадыр, Каттышкан Штаттар Вьетнамда болдунуң агрессиязын соксадыр, АКШ-тың болгаш ооң эвилелчилери чурттарның бүгү чепсектиг күштерин Мурнуу Вьетнамдан үндүрер, Вьетнамның Демократтыг Республиказынга удур бомбалаашкынны болгаш дайынның өске-даа үүлгединишкинин чугаа чокка соксадыр, вьетнам улустуң кол национал эргелерин хүндүлеп көөр, 1954 чылдың Женева дугуржулгаларын хүлээп көөр ужурлуг деп, ВДР-ниң чазаа негеп турар дээрзин медеглелде демдеглээн.

Чаржынчыг перспективалар

ЛОНДОН. СЭТА-ның корреспондентиниң Ф. Катлерниң дамчыдып турары болза:

Бо хүннерде Англияның чазаа болгаш хөрөнгитен бөлүктери фунт стерлингилер үнезин кудулаткаларын баш бурунгаар сагындырган. Бо кыжаныышкын чонның калбак бөлүктерин коргудуп тургаш, чазактың кадыг-дошкун хемчеглери-биле чөпшээрежиринче оларны албадаар дээр кордалды салган деп, ында демдеглеп турар.

Канчаарга-даа О. Джонстун медеглели делегей биржаларынга фунт стерлингилерни хайныышкынныг садыгларының чалгыын болдурган. Ооң түңнелинде фунтунуң үнези кудулаашкын үезинден бээр ӊ чавыс дээн деңнелге чедир кудулап баткан.

Фунт стерлингилер делегейниң сан-хөө эрге-ажыктарындан кайы хире хамааржып турарын болгаш делегейниң акша рыноктарынга англи акшанын кайы хире чайгылчаан бо бүгү база катап көргүскен.

Улуг хөрөнгитеннерниң каттыжыышкыны — британ үлетпүрүнүң конфедерациязы ажылчы чоннарның ажыл төлевирин бедидеринге шинтпирлиг удурланыр дугайын, ажыл соксадыышкынынга идепкейлиг удурланыр дугайын медеглээн.

Йеменде байдап

ТАИЗ. (СЭТА). Сана хоорайның чоогунда кадыг-дошкун туячуушкуннар үргүлчүлеп турар. Монархистерниң болгаш оларга каттышкан үймээнчи аймак улустарның отрядтары хоорайже чаза таварып киирин орландамып турар. Ол отрядтар республиканга шынчы йемен армиязының нөзектериниң удурланыышкынынга таварымып турар. Хоорайда 22 шактан эгелээш эртенгиниң 7 шакка чедир комендант шагын тургускан. ЙАР-ның чепсектиг күштериниң командылалы улусчу удурланыышкынның отрядтарынга эми-тура-биле бимидериниң пунктуларын амыткан дугайын чарлаан.

Сананы долгандыр тургустунган дүшкүүрлүг байдал-биле холбаштыр эрге-чагыргаларның саналын өзугаар даштыны дипломаттыг төлээлекчи черлерин, а ол ышкаш даштыкы хамаатыларны Йеменниң найысылалындан көмүрүп үндүргөн.

КАИР. (СЭТА). МЕН агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ЙАР-ның Республика чөвүлелиниң даргазы Абдуррахман аль-Арьяни Каирде чөде берген болгаш президент Насер-биле умуражып, ийи талаларга сонуургалдыг айтырыглар дугайында чугаалажышкынынарны оок-биле чорудар деп турар.

Буруу шавар

ХАНОЙ. (СЭТА). Лаостуң девискээринче таиланд шеригlериниң чоокта чаа шургүп киргени-биле холбаштыр Нео Лао Хак Сат партияның Төп Комитединиң төлээлекчизи медеглел кылган дээрзин ВИА агентилел дамчыткан.

Америк империалистериниң болгаш таиланд башкарыкчыларның агрессчи хөделиишкиннерин шыңгыы буруу шавар деп, тайбыңга ынакшылдыг бүгү улустарны болгаш күрүнелерни ол медеглеяде кыйгырып турар.

КУДР-ге удур өнчүк-чөңгээ

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Декабрь 5-те америк тала өнчүк-чөңгээлиг сорудга-биле шериг корабльдериниге камгалаткан шпиончу суднолариы Көрей Улус-Демократтыг Республиканың чөөн эрикте Намган хеминң чоогунда девискээр сугларынче чоруткан. Көрей улусчу армияның кезектери ол судноларга удур бот камгалалдың хемчеглерин алган.

Ноябрь 7-ден декабрь 1-ге чедир БУДР-ниң девискээр сугларынче шургүп киргеи шериг болгаш шпиончу кораблдерниң саны 2.200 болган.

Йеменде байдап

ТАИЗ. (СЭТА). Сана хоорайның чоогунда кадыг-дошкун туячуушкуннар үргүлчүлеп турар. Монархистерниң болгаш оларга каттышкан үймээнчи аймак улустарның отрядтары хоорайже чаза таварып киирин орландамып турар. Ол отрядтар республиканга шынчы йемен армиязының нөзектериниң удурланыышкынынга таварымып турар. Хоорайда 22 шактан эгелээш эртенгиниң 7 шакка чедир комендант шагын тургускан. ЙАР-ның чепсектиг күштериниң командылалы улусчу удурланыышкынның отрядтарынга эми-тура-биле бимидериниң пунктуларын амыткан дугайын чарлаан.

Сананы долгандыр тургустунган дүшкүүрлүг байдал-биле холбаштыр эрге-чагыргаларның саналын өзугаар даштыны дипломаттыг төлээлекчи черлерин, а ол ышкаш даштыкы хамаатыларны Йеменниң найысылалындан көмүрүп үндүрген.

КАИР. (СЭТА). МЕН агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ЙАР-ның Республика чөвүлелиниң даргазы Абдуррахман аль-Арьяни Каирде чөде берген болгаш президент Насер-биле умуражып, ийи талаларга сонуургалдыг айтырыглар дугайында чугаалажышкынынарны оок-биле чорудар деп турар.

Буруу шавар

ХАНОЙ. (СЭТА). Лаостуң девискээринче таиланд шеригlериниң чоокта чаа шургүп киргени-биле холбаштыр Нео Лао Хак Сат партияның Төп Комитединиң төлээлекчизи медеглел кылган дээрзин ВИА агентилел дамчыткан.

Америк империалистериниң болгаш таиланд башкарыкчыларның агрессчи хөделиишкиннерин шыңгыы буруу шавар деп, тайбыңга ынакшылдыг бүгү улустарны болгаш күрүнелерни ол медеглеяде кыйгырып турар.

ХЕРЭЭЖЕН КООПЕРАТОРЛАРНЫҢ БҮГҮ-ПОЛЬША СЪЕЗДИЗИ

ВАРШАВА. (СЭТА). Херээжен кооператорларның IV бүгү-польша съездизи «херээженнер — кооперативтив шимчээшкинин хогжудериниң идепкейлиг киржикчилери» деп лозуннуң адаа-биле ажыттынган. Оон ажылында 400 ажыг делегаттар, делегейниң кооператив Альянсызының, Венгрияның, ГДР-ниң, Совет Эвилелиниң, Чехословакияның, Англияның кооператив организацияларының төлээлекчилери киржип турар.

Съезд сөолгү 4 чылларның дургузунда кооператив организацияларында херээженнериниң ажылының түңнелин үндүрер болгаш мооң сонгаргы ажыл-чорудулгазының программазын айтыр.

Чаа дарга

ДЕЛИ. (СЭТА). Майсур штаттың кол министри С. Ниджалингаппаны Индияның Индий башкарыкчы национал конгресс партиязының даргазынга сөңгаан. Бо албан-дужаалга сонгударының мурнунда ол, ИНН-ның ажылчын комитединиң немигүмү болгаш Майсур штаттың хообылудурум хураланга ол партияның парламент фракциязының удуртукчузу турган.

Кыдат-биле садыгны ГФР калбартып турар

ЛОНДОН. (СЭТА). Кыдат-биле садыгны калбартыр талазы-биле Боннуң күжениишкиннериниң түңнелинде бо чылдың тос айларының дургузунда ГФР биле КҮР-нүң аразында садыгның хемчээли дайын сөолүндеги бүгү үениинден дыка ашкан — 887 миллион марка болган. Ол дугайын Рейтер агентилел Бонндан дыңнадып, чыл тончүзүнде бо чурттарның аразынга садыгның хемчээли 1 миллиард маркага четкен турар дээрзин демдеглээн.

Барыын-герман ажыл-агый министерствозунуң төлээлекчизиниң айытканын барымдаалаш, агентилелдиң айтып турары болза, бо чылдың тос айларының дургузунда ГФР-ниң Кыдатче чоруткан бараанарының түңү 650 миллион марка болган, ынчаарга эрткен чылдың тос айларында Кыдатче чоруткан барыын-герман бараанарның түңү чүгле 364 миллион марка болган.

Мынчангаш ГФР КҮР-же бараан чорудар талазы-биле Барыын Европада ӊ улуг чурт болу берген.

...АТТА БОЛУУШКУННАР

ЮГОСЛАВИЯ. Сплит портта элеватор. ТАНЮГ СЭТА-ның фотозу.

КИЖИГЕ, КИЖИНИҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Совет улустуң амыдырал байдалын улам ыдай эккиндер хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң шиитпирлеринде пенсия айтырыгынга хамаатыр чамдык хамаатыларның айтырыгларынга Тыва АССР-ниң социал хандырыга министри эш А. Б. ДАВААНЫҢ харыызын парладывыс.

Айтырыг: СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң шиитпиринде дайын болган күш-ажыл инвалидтериниң пенсиязын өстүрер дээнин кажан боттандырарыл?

Харыы: Совет улустуң амыдырал байдалын улам ыдай эккиндер хемчеглер дугайында чазактың шиитпиринде шериг албанынга тургаш, бирги азы ийги болуктуң инвалиди болганнарның пенсиязының кырынга 15 рубльди немээр дээн. Ону пенсионерлер 1968 чылдың январьдан эгелеп алган турары-биле күрүнениң социал хандырыга органнары бүгү белеткелди чорудуп турар.

Шериг албан хүлээлгезин күүседип тургаш, бертинген азы дарытта таварышкаш, 3-кү болуктуң инвалидтери болганнарның пенсиязының адакы хемчээлин 21 рубль турганын 30 рубль чедир немээр, ону 1968 чылдың майдан эгелеп төлеп эгелээр. Ынчаарга шериг албан хүлээлгезин күүседип чораан, инвалид апарганнар кыраанының пенсиязын эр улус 55, херээженнер 50 хар четкеш алыр кылдыр доктаатканы 1968 чылдың январь 1-ден күштүг болур.

Оон ангыда I болгаш II болуктуң инвалидтери колхоз кежигүнериниң пенсиязының адакы хемчээлин, күш-ажылдың, озал-ондактың, профессионалдыг дарыгларының 1 болүүнүң инвалидтеринге 30 рубль, II болуктуң 20 рубль, иштин дарыгларның 1-ги болуктуң 25 рубль, II болуктуң инвалидтериниң 16 рубль чедирер дээнин 1968 чылдың январьдан эгелеп боттандырар.

Мурнунда дүрүмде чок турган бүдүрүлгеге озал-ондакка таварышканнарга, профессионалдыг дарыгларның талазы-биле үшкү болуктуң инвалидтеринге пенсияны 1968 чылдың январьдан эгелеп тыпсы бээр. Ол ышкаш 60 харлыг болгаш оон орү назылыг колхозчу эр улус, 55 харлыг болгаш оон орү назылыг колхозчу херээженнер база 5 азы оон хой угларны бажаан болгаш оларны 8 хар чедир кижизиткен колхозчу иелер 50 хар четкеш кыраанының пенсиязын алыр эргени доктаатkан. Ону база 1968 чылдың январьдан эгелеп боттандырар.

Төрүмелинден I-ги азы II-ги болуктуң инвалиди 16 хар четкенерге ай санында күрүне дуза-ламчызы кылдыр 16 рубльди тыныс-ырын үстүнде үүлдер-биле бир дөмей. 1968 чылдың январьдан эгелеп күштүг болур.

Айтырыг: Шериг хүлээлге талазы-биле I-ги азы II-ги болуктуң инвалидтеринге 15 рубль немелдеги канчаар бээрил?

Харыы: Шериг хүлээлгезинге хамаарышкан I-ги азы II-ги болуктуң инвалидтериниң кол пенсиязының кырынга 15 рубльди немээр, оон соонда күш-ажылдың үзүктел чок стажынга, ог-бүленин ажыл кылып шыдавас кежигүннериниң санын барымдаалар болгаш алза чогур пенсиязының үстүкү хемчээлинден ажырбас. Чижээ, II-ги болуктуң инвалидинин алза чогуур пенсиязының үстүкү хемчээли 90 рубль, а оон ам ап турары 80 рубль болза, 15 рубль эвес 10 рубльди немээр. Бир эвес инвалид 90 рубльди чүү-биле ап турар болза, немелде бердинмес.

Айтырыг: Шериг албанының талазы-биле кыраанының пенсия назылын кызырганын ёзугаар пенсия тыпсырынга моон мурнунда инвалид чораан эжиреэн кижилер хамаарыш бе?

Харыы: Мурнунда шериг албан хүлээлге талазы-биле инвалид чораан эжиреэш, инвалид эвес болган кижилер анаа хамаарышпас, чүгле пенсия алырын негеп турар хүнде инвалид болза, ол чаа Чаркенерге ай санында күрүне дуза-ламчызы кылдыр 16 рубльди тыныс-ырын үстүнде үүлдер-биле бир дөмей. 1968 чылдың январьдан эгелеп күштүг болур.

Айтырыг: Шериг албанының талазы-биле кыраанының пенсия назылын кызырганын ёзугаар пенсия тыпсырынга моон мурнунда инвалид чораан эжиреэн кижилер хамаарыш бе?

Харыы: Мурнунда шериг албан хүлээлге талазы-биле инвалид чораан эжиреэш, инвалид эвес болган кижилер анаа хамаарышпас, чүгле пенсия алырын негеп турар хүнде инвалид болза, ол чаа Чаркенерге ай санында күрүне дуза-ламчызы кылдыр 16 рубльди тыныс-ырын үстүнде үүлдер-биле бир дөмей. 1968 чылдың январьдан эгелеп күштүг болур.

Айтырыг: Шериг албанының талазы-биле кыраанының пенсия назылын кызырганын ёзугаар пенсия тыпсырынга моон мурнунда

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
10
ВОСКРЕСЕНЬЕ
№ 289 (6825).

Өртээ 2 көп.

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВ ПРАГАДА ЧЕДЕ БЕРГЕН

Чехословакияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң болгаш Чехословак Социалистиг Республиканың чазааның чалаанын ёзугаар СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Л. И. Брежнев кыска үениң найыралчы аян-чоруун кылып, декабрь 8-те Прагаже үнүпкен.

• • •

ПРАГА. (СЭТА). Чехословакияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң болгаш Чехословак Социалистиг Республиканың чазааның чалаанын ёзугаар СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Л. И. Брежнев кыска үениң найыралчы аян-чоруун кылып, декабрь 8-те Прагада чеде берген. Рузин аэропортка оны эштер А. Новотный, И. Ленарт, В. Коуцкий чүректиң ханызындан уткаан. ССРЭ-ниң ЧССР-де элчини С. В. Червоненко уткааннарның аразында база бар болган.

ЧАА ЧАҢЧЫЛДАР, ЁЗУЛАЛДАР

Совет улустуң социал-политиктиг болгаш угаан-медерел мөзүг-шынары үндезинин-биле чаартынып турар. Ооң түңнелинде чаа, чараш ёзу-чурумнарлыг чаңчылдар, ёзулалдар тывылган болгаш эрги чаңчылдарның, ёзулалдарның утка-шынары үндезинин-биле өскерилип, чаа социалистиг утка-шынарлыг болуп турар. Олар социалистиг ёзу-биле совет амыдыралдан дазылганын, ооң ханы үндезилеттинген.

Совет Эвилелиниң улуг-даа, бичe-даа нацияларында чаа ёзу-чурумнуг найыр-байырлар, чаңчылдар чаа орукче чиге түүкүп үнген. Оларны ынчалдың делгемнинче чаптылын агып чыдар терең хемнериниң суунга дамейлеп болур бис. Ылаңгыя нуданы националь республикаларда, областтарда, округтарда чаа социалистиг утка-шынарлыг кылдыр эрттирип турар. Хей-хей хоорайларда, суурларда куда эрттиреринiң тускай ордулары, бажыңнары тургустунган. Клубтарга, культура бажыңнарынга кудагы эрттиреринче улуг кичээнгейни салган. Партия, совет, профвилел, комсомол органнары, ЗАГС болгаш хей-ниитизиниң өске-даа организацияларының кудагы, кижиниң төрүттүнгенин, паспорт тыпсырын, шеригже чоруурларны, пенсиияже үнерлерни үдээрин, яжы-бүрү юбилейлерни болгаш өске-даа байыр-найыр дээш ышкаш болуушкуннарны культурлуг, байырлаачыг, чараш, сагыш-сеткилге уттундурбас кылдыр эрттиреринi чедип ап турар.

Куда дужүрерин, пенсиияже үделгенин, хар харлаашкынын, хей чылда ажылдаанын, от-бүле юбилейлерин, 16 хар четкеннерге паспорт тыпсырын дээш өске-даа найыр-байырлаларны, чаңчылдарны, ёзулалдарны бистиң Тывада база-ла культурлуг, чараш, уттундурбас кылдыр эрттирип турар апарган. Хей-ниити организацияларының чаа чаңчылдарны, ёзулалдарны эрттиреринче улуг кичээнгейни салып, оны чогуур белеткелбиле эрттирип турар.

Каа-Хем, Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Таңды районнарга, Кызыл хоорайга «Хадыңчыгаш», «Кыш үделгези» деп байырлалдарны, уруглар төрүттүнгенин бүрүткээриниң, паспорттар тыпсырынын, комсомолчу куда дужүрериниң ёзулалдарын соолгу ийи чылдан бээр эки эрттирип келген. Өт-бүле концерттерин эрттирери республикада нептерең, эки чаңчыл боауп бар чыдар.

Куда болган, хар харлаашкынын эрттиргеи черлерге, мөчээн кижиниң доңгага хей чон чыглыр, улуг арагалаашкын болур чоруктар Борбак-Арыг суурга бо чылдың эгезинге дээр-ле турган. Бо чылдың майда Шеми кодээ Соведи солчеглиг сессиязын чымыдыргаш, чыдып калган эрги чаңчылдардан, ёзулалдардан үштүнгаш, чаа, культурлуг чаңчылдар, ёзулалдарже киргеин чугаалажып, «Хей-ниитизиниң корум-чурумунда чамдык четпестерни чайладыр хемчеглер дугайында» деп шиитпирни хүлээп алган. Кодээ Советтиң депутаттары, активтери, кодээ интеллигентилер сессиниң шиитпиринiң күүседеери дээш чон ортузунга тайылбыр ажылдарын чорудуп, куданы, хар харлаанын болгаш өске-даа чаңчылдарны культурлуг эрттиреринче киргизип келген.

Кудалар, бичии уругларның хар харлаанын, хей чылда ажылдаанын, 50, 60, 70 хар харлаанарының юбилейин шенижилер ам культурлуг, чараш, уттундурбас, байырлаачыг кылдыр эрттирип турар. Совет Армиязының хүнүнде суурнуң херээженнери аңха чыгаш, белек сагыш, эр улуска тыпсып, концерт көргүзеп, эр улустар база-ла аңха чыып, белек сагыш, ону Март 8-тиң байырлалын таварыштыр херээженнерге тыпсып, оларга концерт көргүзери Шеминде эки чаңчыл болу бергеи. Шенижилериниң бо эки үелегериң, оларның бо талазы-биле ажылының дурзулгазын өске черлерге нептередип тарадыры чугула болуп турар.

Массалыг арагалаашкын колдаткан кудалар, хар харлаашкыны, оң ышкаш мөчээн кижиниң доңгага хей чон чыглып арагалаашкын болур чоруктар бистиң республиканың чамдык кодээ суурларында ам-даа уламчылавышаан. Чалаттаан хей чон чыглыр, акша-капеек чыыр, арагалаашкын колдаткан, кандыг-даа оюн-хөг чок, солун эвес эртиш турар кудаларга таварышсымнаан, ону культурлуг ёзу-биле, чараш, байырлаачыг, уттундурбас кылдыр эрттиреринiң дугайында боттарының ажыктыг саналдарын киирген, кудада сиңдиккен багай чаңчылдарны арыглап чок кылырының айтырыын кадырган чагаалаарны, чүүдерин. «Бир кудадан репортаж» деп шүлүктү «Шынга» парлаанын помчукчулар билирге болгай. Ындыг чагаалаарны келирге ам-даа уламчылавышаан.

«Кижи бажы кизирге» кылдыр чыглыр, «касса ажыдар» арагалаашкын колдаткан багай чаңчылдарны ынчаар эртиш турар кудалардан арыглап «шиитпиргэштиң», ону идеологтуг, эстетиктиг кижизидилгеге ажык-дузалыг саналдарны чедирип, чаа негелделерге дүүлүтүр эрттирерi чугула.

Амгы үеде эртиш турар кудаларда куда дугайында ырларның аялгалары, вальстар болгаш өске-даа музыкалар хереченилеге ат салып, ону тыпсын база байырлыг ёзулалды кылып турда дээш, куданың өске-даа үелеринде чаңгыланып, чамдыкта ан эки ырлаары, танцылаары дээш конкурстарны чорудуп, конпертлерни-даа көргүзүп турар. Кудаларны кодээ суурларга ынчаар эртиирiн болурунуң аргалары бистe бар.

Өт-бүлеге кижиниң төрүттүнгенин кайгамчык улуг болуушкун. Уругнуң төрүттүнгенин үезин, ооң адын болгаш өске-даа барымдаалардың хереченилерiн ада-иеге майык ёзугаар бүрүткээш, тыпсын бээри тускай чурумнуг-даа бол, ону кылырын утка-шынар талазы-биле ёзулап, хүндүткелдиг, тураскаадыг болдурup, бүтүү назында уттундурбас, байырлаачыг ёзуга эрттирген турар ужуглуг.

Аныяк кижиниң 16 харлаан, паспорт алыры база бир улуг болуушкун. Ынчангаш ону сагыш-сеткилге өөрүшүлүг, уттундурбас болдурган турар ужуглуг. Кызылдың, Кызыл-Мажалыктың, Өөрүнүң паспорт столдары комсомол организациязының, культура ажылдакчыларының киргизилгеи-биле паспорт тыпсырының ёзулал баймырлаалдарын солуп кылдыр эрттиргилээн.

Совет Армиянның хүрээлеңинге албан-хүлээлге эрттирери-биле чоруурларны баймырлыг ёзу-биле үзүп чаңчыл болу бергеи. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бо чылдың октябрьда болуп эрткен сессиязының хүлээп алганы «Бүтүү-ниитиниң шериг албан хүлээлгезиниң дугайында Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң Хөйлазуунда» мынча дээн: «Шеригниң чиигине албанныга келдирткеннерни баймырлыг үдээрин организастаар».

Республиканың Культура министерстводунуң методиктиг кабинединiң, улустуң чогаадыгага бажыңы, ооң үнүдрер чер иезы-бүрү чаңчылдарны, ёзулалдарны чаа совет ёзу-биле эрттиреринiң ёзу-чурумун айыткан, эки үелер болур арга-дужуглуганы көргүзеп методиктиг дуза болур чүүлдерни, пожчугаштарны парлап нептередиринiң хенчээн алырын үе-шаг, амыдырал боду-за негеп келгеи. Ол ышкаш «Билиг» ниитилели, ооң черче эте организацияларының чаа чаңчылдар, ёзулалдар дугайында лекцияларны ажылдап кылып, ооң пожчулгазын кодээге калбартыр херек.

Куда дужүрерин, кижиниң төрүттүнгенин, паспорт тыпсырын, хар харлаанын, хей чылда ажылдаанын, пенсиияже үнерлерни, шериг албан хүлээле эрттиреринiң үдээрин, от-бүлеңиң юбилейлерин чараш, байырлаачыг, культурлуг, уттундурбас кылдыр эрттиреринче ЗАГС бюролары, паспорт столдары, шериг комиссариаттарының ажылдакчылары, профвилел болгаш комсомол организациялары, кодээ клубтар, культура бажыңнары улуг кичээнгейни салып, ону шуут-ла холга алыр херек. Маңаа партия, совет организарның удуртулгазы, кичээнгей салымышкыны база чугула херектиг.

БЕШ ЧЫЛДЫ — ХУУСАА БЕТИНДЕ!

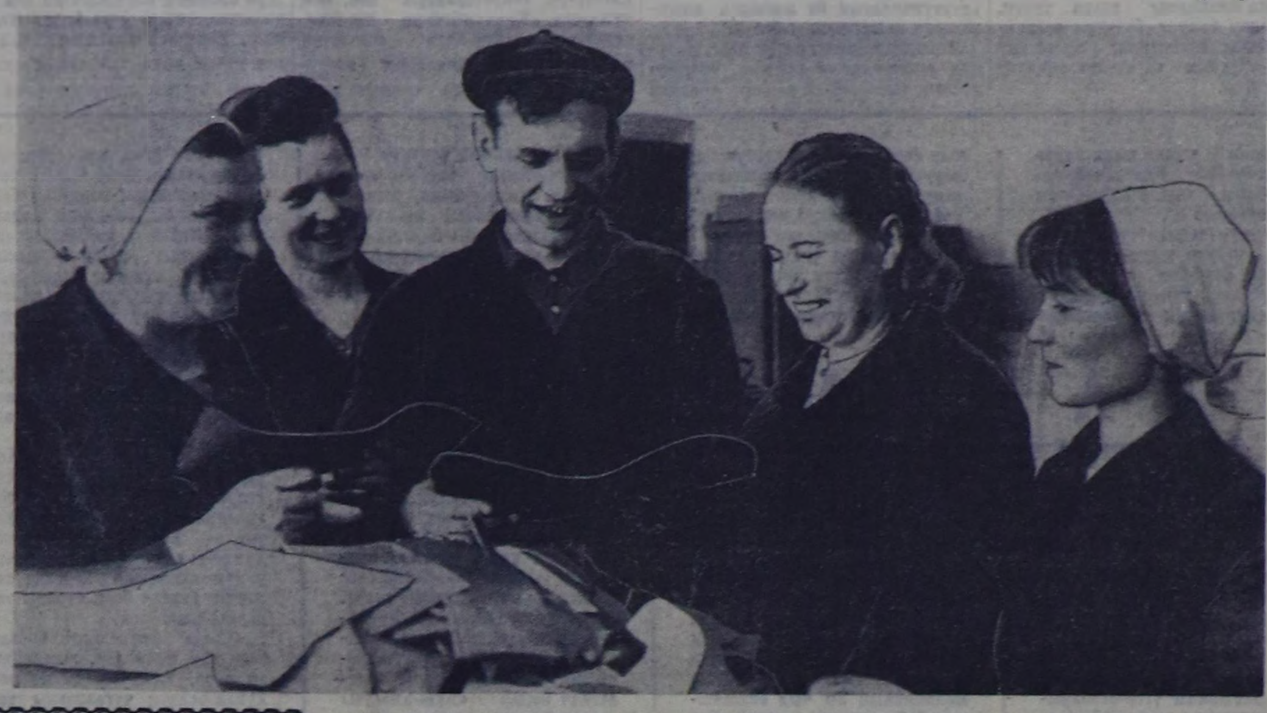

Инициативаны деткивишаан

Юбилей мурнунуң күш-ажылчы бедик көдүргүүшкүнүн Чадааначының хөмүр-даш разрезининң коллективи уламчылавышаан, пландан ажыр хөмүр-даш тыварын үргүлчүлеп турар. Ноябрь айның будүрүлге планын ийи хонук мурнай күүсеткен болгаш бо ай иштинде 8 муң хире рубльдин камналгазын чедип алган. Тонна хөмүр-даш тывыжының бот-үнезин планда көрдүгенининден дыка чигеткен.

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле москвачыларның болгаш ленинградчыларның база Тываның мурнакчы будүрүлгелериниң эгелээшкиниерин разрезтин дагжылары бүрүн деткивишаан, чыл төнчүзүнге чедир ам-даа хөй хөмүр-даштыг пландан ажыр казып тыварын, а беш чылдың төнчүзүнге чедир 25 муң рубльниң камналгазын бээр деп хүлээнгеннер.

Кызылдың алгы заводунуң коллективи беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле Москваның болгаш Ленинградтың мурнакчы будүрүлгелериниң кыйгырыын бир үе-биле деткээш, боттарының күрлавырларын, бир арганың санал көргеш, камналга дээш демиселди калбартып турган, беш чыл планын хуусаа бетинде күүседирин хүлээнген.

Заводтуң ыяжыкчылар чегининң беш кижи состаавтыг коллективи 1968 чылда пос болгаш хей материалдарындан ыяжыкчыннар кылырынга камналганы кылып, 10 муң дербелчин деңгиттер чиг-этти камнап алырын хүлээнген.

ЧУРУКТА: ыяжыкчылар чегининң ажылчыннары (солегай талазыктан) Р. Бодрикова, А. Спирина, Н. Вовнюк, В. Беляева, З. Ковырева олар камналга дугайында чугаалажып тур.

А. АЙРИН фотозу.

Чаа бажыңнар

Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг колхозунуң хой-жузу Ч. Бады-Суу хоюнуң кажаазын эки чылыглаан, хураган кажаазының иштиндаштын малгаштааш, чугайлап алган. Малчын Т. Чамбаа хой, хураган кажааларын база кышка эки белеткеп алган. Ам ында сакманшиктер чурттаар чаа бажыңны тудуп турар.

Т. ТЮЛЮШ.

Чарышка сорук киргеш...

Таңды районнуң «Коммунизминиң херели» колхозунуң төп сүт-бараан фермазының коллективин юбилейжи чылда алган хүлээгелериниң күүселдезин улам ковүдедир дээш ажылдап турган. Күрүнеге 160 тонна сүттү садар дээш чыл планын эрткен он бир айларның түңнелинде 189 тонна кылдыр бир ай бурунгаар ажыр күүсеткен. Үк ферма колхозтуң сүт-бараан фермаларының аразынга калбарган чарышка тиилекчи болуп, районнуң мурнакчы сүт-бараан фермаларының одурүнга киргеи.

Ферманың коллективинде кадарчы болгаш саанчы ажыл-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, ол ажылынга мергежээн кижилер бар.

Ажыл-агыйның дүржүлгалыг саанчызы Н. Ленкова он бир айларның түңнелинде инек бүрүзүнден 1550 литр сүттү саап алган. Ооң ажы, хоочун саанчы Е. Чеботаева бир инекке оналаштыр 1450 литр сүттү саап, фермага база эки көргүзүлүг болган. Ындыг чаныш-сыныш чок ишчи соруктут, хоочун саанчының күш-ажылын колхоз башtаар чери бедик үнелеп, Москва — Ленинград баар «Найырал» поезизинге олурар халас туризчи путёвка-биле ону шаңнаан. Узун, солун маршруттуг ала-чоруккa чараш, дыка хей солун, ажыктыг түүлерни кордум. Совет чазагга, ленинчи Коммунистиг партиямга, колхозумга өөрүп четтирдим деп, хоочун колхозчу чугаалап турар. Ферма коллективиниң ишти чедишкини оон кежигүн бүрүзүнүң ажылынган кол хамаарылгалыг, ынчангаш ол коллектив инек кадарчызы Ф. Кулаков инектерни тоттур одарлалып турарын шактап турар.

Бызаа ажаакчызы А. Барадулина чаң бызааларны сүт, чарба болгаш өске-даа концентраттыг чемнер-биле тоттур чемгерип, суттадын эки хандырып турары-биле олар семис-чазагай, силиг өзүп доруглуг, немелде денгн бээри хүн бүрүде өзүп турар. Ооң кызымак күш-ажылын колхоз башtаар чери бедик үнелеп, Москва—Ленинград баар халас туризчи путёвка-биле база шаңнаан.

Ферманың коллективин чедип алган чедишкиннериниге ооружагайын, беш чылды хуусаа бетинде күүседир дээш бүтүү чуртта калбарган чарышка идепкейлиг киржип, соруктут ажылдап турар.

С. ТАМЧАЙ.

Хүлээлге ашкан

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Шык-Бажы сүт-бараан фермазының маачыларын бо чылын инек бүрүзүнден саап алыр сүттүң хемчээлин 1800 килограмм чедирер деп шиитпирлээн. Коллектив ол сөлүн быжыы-биле эдээп, чыл хүлээлгезин он айлар иштинде күүсеткен.

Совет Конституциязының хүнүнүң байырлалынга үттүштур, он бир айларның түңнелин үндүрерге, ферманың инек санындан саап алган сүдү 1926 килограмм болган. Хей сүт саалдазы дээш чарыштың муруку одурүнде Таан Кара-Саз, Куинскаал Хомушку, Монгуш Ошку-Саар, Монгуш Ошуй-оол чоруп турар. Оларның кайыыы-даа инек бүрүзүнден 2000 ажыг килограмм сүттү саагган.

АВТОТРАНСПОРТЧУЛАРНЫҢ СӨЗҮ

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дугайында Москваның будүрүлге коллективтериниң эгелекчи саналын бистиң республиканың ишчилери деткип, бедиктеп хүлээлгелерин ап турар.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың Кызыядың электри станциязының, Таңды районнуң ажыл-агыйларының бо талазы-биле алгылаан хүлээлгелерин автотранспорт организацияларының түүлдүгүүп, олар база беш чылды хуусаа бетинде күүседириниң сорулгазын салганнар.

Кызыядың № 2 автотранспорт будүрүлгези беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-де дооза-рын шиитпирлээн. Ооң-биле чергелештир камналга дээш демиселди күштелдирип, 500 муң литр кывар чүүдү, 650 комплект автомашинаны камнаарын хүлээнген. Автомашиналарга кожуглариың санын көвүдеткеш, күш-ажылдың будүрүкчүдүүн планнаавышкан 3 хуу өскүрер. Беш чылдың төнчүзүнге чедир машина чуур автоматтыг тургузуглаары кылыр, гараж эде тургузар болгаш чогаадыга болгаш чаартылга ажылын идепкейжидер сорулганы коллектив салган.

Автотранспорт будүрүлгезинге беш чылды хуусаа бетинде күүседир дээш чаршыты Б. Маровтуң удуртканы чолаачылар бригадазы эгелээн. Ол бригада мурнунда беш чылды — дөрт чылда деп кыйгырыг салган турган. Ам бодунуң аргазын саналааш, коллектив беш чыл программазын 1969 чылдың ноябрь 7-де доозарын хүлээнген. Ам бо хүннерде бригадa 1968 чылдың июльдуң тайгыда ажылдап, будүрүлге көргүзүлгелери бедик деңнелде чоруп олурар.

Социалистиг хүлээлгени чугаалажып турган үеде Б. Маровтуң бригадазы Н. Осипенковуң бригадазын социалистиг чарышка кыйгырган.

Кызыядың пассажирлер автотранспорт будүрүлгезинiң чолаачылары, септекчилерге болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары ажыл шагы эгелээриниң мурнунда клубка чыглып келгеннер.

Олар москвачыларның эгелээшкинин деткивишаан, боттарының социалистиг хүлээлгезин чугаалажып турарын ол.

Экономиктиг анализке болгаш саналашкынга үндезилээш, бар арганарны ажыглаанының түңнелинде беш чыл планын хуусаа бетинде күүседирин коллектив хүлээнген. Ону ёзугаар 5 чылды 1970 чылдың декабрь 1-де чедишкининг доозар сорулга тургустунган.

Септекчилериң № 6 бригадазының бригадири Виктор Жиров күш-ажылдың будүрүкчүдүүн белиткеш, сагыыга-чурумну быжыглаашкын, эки түңнелди чедип ап болурун саналынга демделээн.

Хүлээлгеня түүлдүгүүп, слесарь Л. Черников, вулканизаторщик В. Пестряков саналдаргеннер.

М. ИГОРЕВ.

Тайбың кампалалының Совет комитединде

Тайбың кампалалының Совет комитединиң президиумунуң хуралы Н. С. Тихоновтуң даргалаашкыны-биле декабрь 8-те болган.

Вьетнам улус-биле эп-сеткил каттыштырыгазының шимчээшкини-биле халбаалыг айтырыгларны президиум чугаалашкан. Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтузунуң тургустунганындан бээр бо чылдың декабрь 20-де чеди чыл болур деп турарынга уткуштур хемчегларниң программазын төлевиргээн.

ГФР-ниң хей-ниитизиниң төлээлекчилери-биле чөвүта чаа деозулган чугаалажыышкыннарга киржип чөрээн совет төлээлериниң дыңнадыын база ол хуралга чугаалашкан. Барыын-герман милитаризминиң болгаш неонацизминиң дагын төрүттүмүүшүнүүң айыылыының күштелип турарын дугайты сагышсыраяды төлээ кежигүннери илергейгээн.

Тайбының Бүтүү-делегей Чөвүлелиниң президиумунуң Ленинградка болган хуралының шиитпирлерин Тайбың кампалалының Совет комитединиң президиуму чүүлдүг деп көргеи. Ол шиитпирлер болза улустарның айыыл чөл чоруу дээш демиселге тайбыңга ынакшылдыг күштерни уламыңай сырый наттыштырарынче углаңган.

Израиль агрессиязының уруктарын чок кылыр дээш араб чурттарның улустарының демиселин деткимир дээш демиселип турар күштерниң хөделимишкинериниң чаңгыс звинче улуг кичээнгейни салган. Араб чурттарның улустарын деткимир талазы-биле Делиге болган делегей конференциязының ажылынга киржип чөрээн совет төлээлериниң ажыл-чорудулгазын чүүлдүгүнүп көргеш, Тайбың кампалалының Совет комитеди делегейниң ол шуулганының шиитпирлерин деткээн. Израильдиң империалистиг агрессиязындан нараждаган араб чурттарның чонунга ажыдуңма дузалажырынын көргүзерминиң чугулазын президиумнуң көжигүннери сананалдарынга демделээн.

(СЭТА).

Солүнга шаңнал

Челябинск областың ажылчы чоннарының коммунистиг кижизидилгезининң, оларны ажыл-агыйлаг болгаш культура тургузуушкынуның сорулгаларын күүседиринче мөөңнээриниң талазы-биле үретүүлелдиг ажылдап келгени дээш база баштайгы номери үнген хүнден бээр 50 чыл болганы-биле холбаштыр область солуну «ЧЕЛЯБИНСКИЙ РАБОЧИЙ» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму КҮШ-АЖЫЛЧЫ КЫЗЫЛ ТУК орден-биле шаңнаан.

(СЭТА).

Бүгү-эвилел семинары

Чурттуң колхозтарының болгаш совхозтарының үш чартык миллион гектар ажыг шөлүнде картофель олурткан. Бо чылын багай эвес дүжүттү өстүрген. Хей ажыл-агыйлар гектар бүрүзүнден 200 болгаш ооң хей центнер дүжүттү ажаап алган.

Мурнакчыларның чедишкиннерин бүтүү ажыл-агыйларга кайчап чедингир кылырыы деп айтырыгны ССРЭ-ниң Үлүг ажыл-агыйының чедишкиннериниң делгелээшинде картофель ажылдакчыларының бүтүү-эвилел семинарында чугаалажып турар.

Бо чылын чуртка картофельдиң үүе ажыг сорттарын райондаштырган. Сорттуг тарылганың шөлү калбарган. Ынчалза-даа семинарга демделээнн-биле алырга, кыядынган ажыл ам-даа четпес. Картофельдың үрезин ажылын экижидер, эрте бижар сорттарны өстүртүрүнче улуг кичээнгейни салыр, комплекслиг механизацияны практикага калбаа-биле пептередир, агротехниканы сайзырадгайжыдар ужуглуг.

ТАҢДЫЖЫЛАРНЫҢ ЭГЕЛЭЭШКИНИН ДЕТКЭЭН

Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң ажыл-ишчилериниң хуралынга Таңды районнуң кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының чөвүлел хуралының киржикчилериниң Тываның бүтүү кодээ ажыл-агый ажылдакчыларынга кыйгырыын ышкаш-биле деткээн.

Совхозтуң ажыл-ишчилери бо юбилейлиг чылдың социалистиг чарыкынга идепкейлиг-биле киришпишаан, мал, чер ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге салар талазы-биле чамдык эки түңнелдерни чедип алган. Ажыл-агыйның Кара-Тал, Урбуң сүт-бараан фермаларының коллективтери республиканың дээре ажылдыг сүт-бараан фермаларының санында киргеи. Ол фермаларның саанчылары Л. Чечек, Ч. Хаваа, М. Уйнук, Ч. Самба, Т. Наваштай олар республиканың мурнакчы саанчыларының одурүнда.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, хойжу Т. Сертип, совхозтуң хоочун хойжулары Т. Балган, Д. Маскыр-оол, Х. Дизигир, С. Очур-оол, М. Комбуй-оол олар төрүүр чүе хойга онаштыр 103-тен 107 чедир хураганны, хей бүрүзүнден 2,5 кг ажыг дүктү алган. Совхозтуң малчыннары бо чылдың мал кыштагладыышкынын эки эгелээн. Ниитиниң малын суттат-биле хандырарынга чаа, мотор-биле суг сорлурар 4 кудукту кышкы одарларда тургускаан, олар ажылдап турар, а суттан ырак коданнарга суг соортуп чедиреринге 9 автомашинаны быжыглаан. Мал чемин кыштагларже үзүктел чок соортуп турар.

Совхозка мал ажылын күжениишкининг хөгжүдеринин хемчегларын улам экижилип турар. Урбуң болгаш Кара-Тал сүт-бараан фермаларын сүткүр, а Будун-Терек сүт-бараан фермазын чүгле эдткир инек мал ажылының фермазы кылыр хөгжүдеринiң хемчегларын ап эгелей берген. Булун-Теректе эдткир инек фермазында чаа, улуг бызаа кажаазын ажыглалга киирген. Совхозтуң өске фермаларындан чаш бызааларны бо фермаже чыып, оларны чагыштырып өстүрериниң хемчегларын чорудуп, эдткир инектерни чемгерериниң рационун чурумчуларын каруп турар.

Таңдыжыларның эгелээшкинин найыралчыларның деткип, хүлээлгелер алганының дугайын совхозтуң партия комитединиң секретары Өлчей Чашович Кара-Доңгак мынчаар чугаалап турар:

— Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир. В. И. Ленинниң төрүттүнгеи хүнүнден бээр 100 чылынга төлептиг ужуражыр дээш совхоз күрүнеге тараа, эт, сүт, дүк садар талазы-биле планнарны 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир хүлээлгелерни алган. Ол хүлээлгелерниң күүселдезин чедип алыр дээш 1968 чылда төрүүр чүе баш малга онаштыр 86 хураганны, 78 бызааны, сүтгарылга чок чернин га бүрүзүнден 10,5, а суттатыг чернин га бүрүзүнден 14 центнер дүжүттү алыр сорулга салдынган.

Ол сорулгаларның чедишкининг күүселдези эртемнин чедишкиннерин болгаш мурнакчы дүржүлганы будүрүлгеге калбаа-биле ажыглаарындан, ажыл-агыйга механизастаашкынны чорударындан, түскай мергежилдиг кадрларның ажыл-агыйның участок бүрүзүге ажылды мергежилдиг башкарарындан, а ажылчын бүрүзү болунуң хереэнин ёзулуг мастерлери болурундан кол хамаарлыг деп чүвени билип турар бис. Бодунуң онаашкан ажылынын ёзулуг бедик мергежилдиг мастерлери апарган кижилер бистe хай. Олардың дүржүлгазын калбаа-биле ажыглаар бис.

Бистиң совхозта эки дериттингеи, механизастаан септелге мастерсказы бар. Септелгенiң шынарын экижидип, ооң темпизин бедилип турган, часвы тарылга техниказының септелгезин 1968 чылдың март 25-те бүрүн доозар бис. Септелгебиле чергелештир, механизаторларның мергежилин бедидер опредилгени база чорудар.

Чылдың эдлчегliг ажыл-агыйжы кампаниялларынга белеткелги баш удур, шынарлыг, организастыг чорудар, ол кампаниялларны эки эгелээш, ак кыска хүүсаларда доозар сорулга салдынган. Келир чылдың хей кыргылдазынга белеткелги май 20-де, а дүжүт ажаап алышкынынга белеткелги июль 28-те бүрүн доозар бис.

Ынчангаш алынган хүлээлгелерни күүседир дээш совхозтуң ажыл-ишчи бүрүзү онаашкан ажыл-херээнде бар арганарны, болдунар курлавырларны илередип, түткүүлүг ажылдап турар.

БИСТИҢ КОРР.

Комсомол амыдыралы

КАДРЛАР—ШИИТПИРЛИГ КҮШ

Комсомол эге организацияларының ажыл-чорудулгазының чедиишкинниг болуру оон удуртур кадрларының политиктиг болгаш ниити билиниин деңнелиндеп, организакчы аргалыңдан болгаш чогаадыкчы идепкейиндеп улуу-биле хамаарыжыр хөрээни комсомолдуң XV съездизи демдеглээн. Ынчангаш комсомол ажылынга кадрларны шын шилиири, депшидери болгаш кижизидери партия, комсомол ажылдарының чугула кезээ болур.

Амгы үеде республиканың комсомол организацияларының отчёт-сонгуулдалыг хуралдары доозулгаш, районнарның комсомол конференцияларының эртип турар. Отчёттар болган сонгуулдалар комсомол организацияларын организакчы мергежилдиг, ажыктарының иштинге авторитеттиг коммунистер болгаш комсомолчулар удуртуп турарын көргүскен. Комсомол ажылынга чедиишкин аңаа-ла боду чедип келбээ, ол дээрге соруктуг, организакчы ажылдың түңнели болур.

Республикада ажы ажылдыг комсомол организакчыларынга Барыын-Хемчик районда «Большевик», Чоон-Хемчик районда «Искра» колхозтарның, Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң, республика типографиязының, Кызылдың № 3 АТА-зының болган эскe-даа черлериниң организацияларын хамаарыштырып болур. Ол организацияларның комсомол комитеттери, оон секретарылары, ажыктарның сонуургалын болгаш негелдезин ханы өөренип, комсомолчу бүргүзүге чедир тодаргай ажылды чорутқан. Оолдар болган кыстарны комсомол ажылынче хаара тудуп, комсомолчу бүргүзү бодунуң организациязының идепкейиниг кежигүнү болуп турарын ол организациялар чедип алган.

Отчёттарның болган сонгуулдаларның соонда комсомол организацияларының удуртулгазынга дыка хөй мурнакчы бүдүүлгечилер сонгуткан. Комсомол организациязының хөй талалыг ажылын удуртуруңга чүгле эки бүдүүлгечи болуру четпес. Амыдыралдың шайкын хогжүлдези-биле чергелештир комсоюдуң мурнуңга партияның соруглаларының негелдезин бедип орар. Ынчангаш комсомолдуң удуртукчуларынга негелде база улгадып турар. Комсомол удуртукчузу бир-ле дутаарында партийжи принципиалдыг, ажыл-херекчи, организакчы болур ужурлуг. Райкомнарның, хооркомнуң болгаш комсомол комитеттериниң соруглазы болза комсомол эге организациязының удуртукчуларын бо шынарга кижизидерин чедип алыры болур.

Ажыктар шиитпирлиг эвес, болдуңуң санал-оналын кирбес, чүвениң шынын тыварындан көргер чорукка ынак эвестер. Чамдык комсомол ажылдакчыларының чаа номнар номчувас болгаш кино, шин көрбес, спортка киришпес чоруу оларның амыдыралдан чыдып каарынга чедирер. А олар «чай чок» бис деп чыдагаан тыпкан турар. Ол дээрге болдуңуң ажылын организастап билбезидир.

Мындыг таварылгаларда дүржүлгалыг эштерниң — коммунистерниң дузазы, арга-сүмези хереглеттинге бээр. Республикада партия организацияларының талазындан хүн бүрүүн дузазын ап турган, ажыктарның олуп орар сонуургалынга болгаш негелдезинге дүүштүр болдуңуң ажылын чорудуп турар комсомол комитеттери, секретарылары хөй. Оон чижээнге «Коммунизминиң херели» колхозтуң, «Сүт-Хөл» совхозтуң комсомол организацияларын көргүзүп болур. «Сүт-Хөл» совхозта комсомол комитединиң секретары Монгуш Чындай аныктарның ажыжинниң, өөредилгезиниң, дыштанылгазының байдалын эки билир. Чүге дээрге, ол кызыл-булуннарга, фермаларга, бригадаларга — кала-даа барганда аныктар-биле беседалажып, сүмелешкен турар. Чоокта чаа эртken отчёт-сонгуулдалыг хуралга комсомолчулар Монгуш Чындайны комсомол организациязының удуртукчузунга катап сонгуп алган. Комсомол Топ Комитеди Монгуш Чындайны аныктарның коммунистиг кижизидилгезинге идепкейлиг киржилгези дээш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиг-биле шаңналаан.

Комсомолдуң кадрларын кижизидери оларның өөредилгезин эки организастаарындан улуу-биле хамааржыр. Комсомол ажылынга чыл келген тудум дыка хөй анык коммунистер болгаш комсомолчулар кээп турар. Ынчангаш сөөлгү үеде комсомол райкомнары, хооркому анык кадрлар-биле ажылды элээн күштелдирген. ВЛКСМ Топ Комитединиң параллазында комсомол ажылының талазы-биле эки сүмелерни бижип турар. «Комсомольская жизнь», «Молодой коммунист», «Сельская молодежь» «Вожатый» журналдарны, «Комсомольская правда», «Пионерская правда» солуннарны үргүлүг номчуп турары комсомол ажылдакчыларындан негеттинип турар. Комсомол ажылдакчыларын кижизидери семинарлар, конференциялар-биле кызыгаарлаттынмас, а оларның боттарының билиин бедидер дээш чүткүлдүг ажылдарындан база хамааржыр.

Республиканың комсомол организацияларының ажылының дүржүлгазындан көөрге, комсомол организацияларының секретарыларын үргүлүг сөлүүру ажылды кошкадырынга чедирип турар. Баа-Хем районуң комсомол эге организацияларының секретарыларының 60—70 хуузу чоокта чаа болган хуралдарга сөлүшкен. Ол чүнү көргүзүп турарын дээрге, чамдык райкомнар кадрларны шилип алырда далажыпкаш, алээн кай айлар эрткен соонда оларны сөлүүр ужурга таваржып турар.

Комсомолдуң бүгү ажыл-чорудулгазы партияның болгаш бүгү совет улустуң амыдыралы-биле сырый харылзаалыг. Партияның идепкелиг күүсединге дээрге, бүгү-ле ажыл-херектерге оон шынчы дузалакчызы болгаш күр күжү болуп, коммунистиг кижизидилгеге комсомолчу кадрларның ажыл-херекчи болгаш бедик организакчы болуруң чедип алыры болур.

А. БАКУЛИН,
ВЛКСМ обкомунуң секретары.

ДАҢГЫРАК

— Хунай-оол Кара-Сал Бадыкович! — деп ат үнери билек, милицияның старшиназы шериг ёзу-биле дазыладыр бажы чеде берген. Старшинаның хөрээнге «Хүндүлелдиң демдээ» орден кадаттына бээри билек, старшина коллективче эргилгеш, ёзулаан, чугаалаан:

— Совет Эвилелиниге бараан боон тур мен!

Ийе, Кара-Сал Бадыкович Төрээн чуртуңга, төрел чонуңга чээрби ажыг чылда шынчы бараан боон келген болгаш амдаа бараан болбушаан. Ол 1941 чылда ревшериг албанындан чап-чаа халапкан турда, оңу амгы Эрзин районуң девискээринде Нарын аттың уургайынче ажылдадып чорудупкан.

— Мени фронтуже чорудуп көрүнер, улуг Совет Эвилелиниң камгалалынга туржуп, немец фашистерни чыпча шавар ыдыктыг херекке киржип көрейн! — деп билдиришкинин Кара-Сал бижээш, ТАР-ның чазааниче чорудупкан.

— Силерниң бүдүүлгелер дайынның чепсээн бүдүрүп турар завод-биле дөмей ужур-дузалыг, а болуңар холда чепсээн тудуп алгаш, немец фашистерни чыпча шаап турар дайынчы-биле бир дөмей силер — деп, харыы Кара-Салга чедип келген.

Болдуңуң кылып турар ажылының чугула ужур-дузалының билгеш, Кара-Сал оң кылынак ажылдаан турупкан. Бешки разрядтыг дагжы мергежилиин чедип алган. Өске мурнакчы аш-ооруу-биле дөмей шаңналактадып ол кай-даа удаа чедип алган.

Кара-Сал Бадыкович ревшеригниң хүрээлеңиге-даа, дагжыларның коллективиге-даа турган, оң эки корум-чурумнуун коргускенин барымдаалаан, оңу 1945 чылдың май айда, дайынның үгер-бооларының диңмиди мырыңай чапчаа соксаан үеде милицияның ажылынга кирип каан. Кара-Сал бир ажылдан өске ажылче халып чоруур чорукка ынак эвес. Ынчангаш ол бөгүүге чедир, иштизи-биле чээрби ийи чыл ажыг үениң дургузунда корум-чурумну камгалаарының чаагай хереэнге үзүктел чок бараан болуп келген болгаш ам-даа ажылдап турар.

Бир ажылга үр үеде тураада, аңаа-ла хүн эрттирип чоруур кижилер база турар. Кара-Сал ыңдыларга дөмейленмээн. Чамдык комсомол ажылдакчыларының чаа номнар номчувас болгаш кино, шин көрбес, спортка киришпес чоруу оларның амыдыралдан чыдып каарынга чедирер. А олар «чай чок» бис деп чыдагаан тыпкан турар. Ол дээрге болдуңуң ажылын организастап билбезидир.

Мындыг таварылгаларда дүржүлгалыг эштерниң — коммунистерниң дузазы, арга-сүмези хереглеттинге бээр. Республикада партия организацияларының талазындан хүн бүрүүн дузазын ап турган, ажыктарның олуп орар сонуургалынга болгаш негелдезинге дүүштүр болдуңуң ажылын чорудуп турар комсомол комитеттери, секретарылары хөй. Оон чижээнге «Коммунизминиң херели» колхозтуң, «Сүт-Хөл» совхозтуң комсомол организацияларын көргүзүп болур. «Сүт-Хөл» совхозта комсомол комитединиң секретары Монгуш Чындай аныктарның ажыжинниң, өөредилгезиниң, дыштанылгазының байдалын эки билир. Чүге дээрге, ол кызыл-булуннарга, фермаларга, бригадаларга — кала-даа барганда аныктар-биле беседалажып, сүмелешкен турар. Чоокта чаа эртken отчёт-сонгуулдалыг хуралга комсомолчулар Монгуш Чындайны комсомол организациязының удуртукчузунга катап сонгуп алган. Комсомол Топ Комитеди Монгуш Чындайны аныктарның коммунистиг кижизидилгезинге идепкейлиг киржилгези дээш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиг-биле шаңналаан.

Комсомолдуң кадрларын кижизидери оларның өөредилгезин эки организастаарындан улуу-биле хамааржыр. Комсомол ажылынга чыл келген тудум дыка хөй анык коммунистер болгаш комсомолчулар кээп турар. Ынчангаш сөөлгү үеде комсомол райкомнары, хооркому анык кадрлар-биле ажылды элээн күштелдирген. ВЛКСМ Топ Комитединиң параллазында комсомол ажылының талазы-биле эки сүмелерни бижип турар. «Комсомольская жизнь», «Молодой коммунист», «Сельская молодежь» «Вожатый» журналдарны, «Комсомольская правда», «Пионерская правда» солуннарны үргүлүг номчуп турары комсомол ажылдакчыларындан негеттинип турар. Комсомол ажылдакчыларын кижизидери семинарлар, конференциялар-биле кызыгаарлаттынмас, а оларның боттарының билиин бедидер дээш чүткүлдүг ажылдарындан база хамааржыр.

Республиканың комсомол организацияларының ажылының дүржүлгазындан көөрге, комсомол организацияларының секретарыларын үргүлүг сөлүүру ажылды кошкадырынга чедирип турар. Баа-Хем районуң комсомол эге организацияларының секретарыларының 60—70 хуузу чоокта чаа болган хуралдарга сөлүшкен. Ол чүнү көргүзүп турарын дээрге, чамдык райкомнар кадрларны шилип алырда далажыпкаш, алээн кай айлар эрткен соонда оларны сөлүүр ужурга таваржып турар.

Комсомолдуң бүгү ажыл-чорудулгазы партияның болгаш бүгү совет улустуң амыдыралы-биле сырый харылзаалыг. Партияның идепкелиг күүсединге дээрге, бүгү-ле ажыл-херектерге оон шынчы дузалакчызы болгаш күр күжү болуп, коммунистиг кижизидилгеге комсомолчу кадрларның ажыл-херекчи болгаш бедик организакчы болуруң чедип алыры болур.

А. БАКУЛИН,
ВЛКСМ обкомунуң секретары.

Номну—чонга

СЭКП-ниң Барыын-Хемчик райкому, ВЛКСМ райкому болгаш райпо баштаар чер ажылчы чоннар оруузунга ном садыглаашкынын эжижидер, билиглериниң үнелезинге — номну ог-бүле бүргүзүге чедирер дээш бо чылын чамдык боттуг ажылдарны чорутқан.

Масса чоннуң, ылаңгыя аныктарның ортузунга номнарны садып тарадыры-биле районуң кодээ садыгларынга ном делгелгелерин ээ-не көскү черлерге организастаан. Ном талазы-биле пропагандаңы мурнуңдагы чылдардан ыракта эжижиткен. Эрткен чылдарда ном садыглаар ажыды үүгле ном садыгларын ламчыштыр колдадып, чамдык садыгларга көскү эвес черлерге делгеп турганы билдингир болгай. Ам районуң бүгү автолавкалары номнарны садыглап турар апарган. Бо чорук ылаңгыя ырак-узак одарларда малчыннарны ном-биле хандырарынга тааржымчалыг байдалды тургускан.

Райпо автолавказының чолаачы-садыгжызы Николай Чалып болдуңуң харыылап турар девискээринде малчыннарга номнарны садыглаарын эки организастап турар. Ол үүгле бар номнарны садыглап турар эвес, харын малчыннарның чаган номнарын күзелдин-биле тып, чедирип турар. Райпо баштаар чер бо чугула айтырыгны ноон сонгаар улам күштелдирери-биле районуң аъш-чем, үлетпүр талазы-биле бүгү магазинериниң, автолавкаларга ном садыглашкынының планын бээр деп көргөн.

Октябрьның 50 чыл юбилейинге болгаш ленинчи комсомолдуң 49 чыл ойнга турасказаган ном тарадырының айы районга багай эвес эрткен. СЭКП райкому партия, комсомол организацияларының секретарыларының, райпонуң садыг ажылдакчыларының каттышкан хуралын чыылдырып, аңаа номну массалыг-биле тарадып, садыгларының арга-хемчегларининг дугайын чугаалашкан.

Ном садыглаашкынының айынга алээн хөй хемчегларин боттандырган. Ном базаарларын 20 удаа, литературалыг кежээлерни 14 кезек черлерге эрттиргилээн. Ном тарадыр шалынчы айның үезинде районуң бүгү магазинериниң ном делгелгелерин организастаан, 22 кезек черге ном садар болуктерни тургузуп, аңаа 137 кижини хаара тутқан. Олар политиктиг, чечен чогаалдың болгаш өске-даа темаларның 1500 рубль үнелиг номнарын чонга сатқаннар.

Бо чугула политиктиг ажылга идепкейлиг киришкен башкылар, өөреникчилер, комсомолчулар хөй. Чижээ, Аянгаты ортумак школазының башкызы Зинаида Демахина 130, Шекпээр школазында шөнөр вожатыйы Зоя Монгуш 110 рубльдин номнарын чонга сатқаннар. Доң-Терезин сес чыл школазының башкызы Сарыглар Самчыт-оол бодуңуң класзының өөреникчилери-биле кады малчыннар, совхозтуң ажылчыннарынга 101 рубльдиң номнарын сатқаннар.

Чамдык эки талалар-биле кады бо ажылда четпестер база бар. «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык, Хөндөлең салбырларында комсомол организациялары, Ак-Довурак хоорайның комсомол комитеди бо ажылга комсомолчуларның калбак киржилгезин хандырып шыдаваан. «Большевик» колхозтуң Ак-Хемде, «Барлык» совхозтуң Кызыл-Тайгада, «Шекпээр» совхозтуң Ак, Алаш деп черлерде чурттап, ажылдап турар малчыннарынга ном садыглаашкынын организастаар ажыл ам-даа чогуур деңнелге четпээн.

Ажылчы чоннарның ортузунга ном тарадылгазынга үүрмек-даа четпестер турбас ужурлуг. Бөлээ чоннуң ортузунга ном тарадылгазынга үүрмек-даа четпестер турбас ужурлуг. Бөлээ чоннуң ортузунга ном тарадылгазын эки организастаар талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң мындыг-ла үр эвесте хүлээп алган доктаалын амыдырал боттандырарының хемчегларин алыры — чугула соруглуг.

С. КОМБУЙ-ООЛ.

Николай Кириллов «Тыва даг-дүгү» комбинаттың төп механиктиг септелге мастерскаязында токарьлап турар. Аңаа 5-ки разрядты тывыскан.

Бедик мергежилдиг, ак сеткилдиг ажылчынга эң нарын кезектерни кылдыртып, оон эки шынарлыг ажылын өөрүү мактап турар.

Н. А. КИРИЛЛОВ ажылдап турда фотокорреспондент С. ФЕОКТИСТОВ чурукка тыртырган.

«ШЫННЫҢ» МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ИЗИ-БИЛЕ

КЕЖЭЭКИ ШКОЛА

Улуг-Хем районда Ак-Туруг суурга 1965—1966 өөредилге чылында кежээки школа дөктаамал ажылдап, аңаа суурнуң аныктары улуг сонуургалдыг өөренип турган, а бо чылын ук школа шуут ажылдавастаан. Оон директору Ондар Сюр-оол ол хүлээлгезин кылбастаан, бо талазы-биле аныктарның чөптүг айтырыгларын херекке албайн турар.

Суурнуң аныктарының нүүдэл бөдүүдарын өөредикчи чагазы алган, ону СЭКП Улуг-Хем райкомунче редакция шилчиткен. Партия райкомунуң секретары эш С. Очурнуң харылзазы чагаада айыткан четпестер кыска болган. Ак-Туруг суурда кежээки школа бо чылдың ноябрь 20-дең эгелээш ажыттынган, аныктар өөренип эгелээн.

Чылдар болгаш кижилер

РОТА КОМАНДИРИ

Матвей Макарович Ноговицынның ог-бүлези амыдыран чурттаарыныы аргазын дилеп, 1908 чылда Тывага көжүп келген. Олар оон мурнуунда Сушька, амгы Сушенскоеге чурттап, поменшиктерге хөлөзелеңнеп чораан. Өөнке көжүп келгеш, бай-даа, садыгжы-даа Коржаков, Ширнин оларга хөлөчиктей берген. Матвей Макарович алды оолдарлыг турган.

Алды оолдуң хеймери Григорий адазы-биле кады бичии бажың тудуп алгаш, хөй малдыг Микешкин дээр байга хөлөчиктей берген. Сураглыг партизаннар Беспалов биле Крюковту 1918 чылда Микешкинниң бажыңынын кырындан боолап өлүрген.

Өөнке Григорий өгленип алган. Ийи чыл болганда адазы аарааш, Сушьче көже берген. 1910 чылда адазы өлген. Ол-ла чылын Григорий ог-бүлези-биле дагын Тывага келген, Таңды эдээн дургаар чер дилеп чоруп турган, Доора-Хадыңга доктаай берген. Ол черниң кара хөрзүнүүт кадыг ширии аңдартынмас боорга, Элегестиң Чал-Кежиитке барып турумчуп чурттай берген. Ажыыкай иомдан үш будгаар-биле чер садып алган. Ынчангаш үш ог-бүле аңаа сууржуп чурттай берген мындыг.

Григорийниң адазы бызаңнаар, чазаныр, черле дыка шевер, ажыыгыр кижи чораан. Григорий адазын дөзээн болгаш ажылга-даа торулбас кижи болу берген.

1911 чылда хаан ёзулуң шериг албанынга Григорийни кеңдире берген. Оон оон аңазы болгаш кадайы база дагын Өөнке келгеш, А. П. Сафьяновка албаттылай берген. А Сибирьниң 15-ки полугунуң аңаа дайынчызы, солдат Григорий Харбиндеп ырак эвесте Хулерде станцияга демир көвүргүнү камгалап турган. Үш ажыг чылдың дургузунда шериг албанын эрттирип, аал-чуртун, алган кадайын сактып, Григорий кады албан эрттирген өөрү-биле салаал-оналын солчуп, бүгү-ле чүвени дүңдеридир бодап турган.

1914 чыл. Сибирьниң 15-ки полугу немецтерге удур дайынджыры-биле Читадан Польшаже чорутқан. Варшава чанынга немецтерге удур тулчуушкунга сибирьжи полк киришкен. Эки чепсегелеттинген немецтерге удур бырашпайн барган, ук полк дедирленир кыдыр албадаткан.

— Бистиң орус шеригниң командирлеринниң болган генералдарының чамдыызы немецтер болган ужурунда, олар немецтерниң мурнуунга дүжүп берип, өскерлип турары ол-дур — деп, солдаттарның чугаалажыы турганын каш-даа дыңнаан мен деп, Григорий Матвеевич Ноговицыны сактып чугаалады.

1915 чылда Варшава чанынга улуг тулчуушкун болган. Ол тулчуушкун үезинде Григорий Ноговицыны немецтерге тут-турган. Хиличеннег туттурутгадан дешпп үнерии каш удаа оралдашкан, ынчалза-даа ол санында-ла чедиинче чок болуп, туттурганнар лагеринниң начальниктериге каш удаа шалжылаттырып келген. Адак соонда, 1918 чылдың чазынында бир украин эжи-биле дургунаан үнгеп, Киевке чедип келген. Ынчан ол хоорай немецтериң холунга түрбушаан турган. Анның Совет Республикалың түзүн-баазын дайзыннары базаанаа сыңмарзажып турган.

Григорий Ноговицыны Киевтен ырак эвесте кызыл гвардиянын турганы бир станцияга чеде берген. Кызыл-гвардейжи тацпыыл-биле ужуражырга, алзоп каш айтырыглар салгаш, Григорийни станцияның начальнигинче чоруткан. Каяа, кайчан чораанының дугайын илеткевишаан, ырак Сибирьже чанып бар чыдарын чугаалаан.

— Даразының станциязынга чедир орук билеңиндеп боринтиңер, ынчап-ынчап чораан, черниге чеде бээр ийнеп — деп, начальник айтымнакын берген. Оңу дыңнааш, чаныксаан солдаттың сеткилин өөрүп олурган. Красноярскиге келгеш, оортан Минусинск чедир пароходтап келген. Үгбазынга чурттап турганы Сушенскоеге Минусинскиден чадаг кылаштап чедип келген.

1918 чылдың чазынында Григорий Матвеевич кызыгаар таварты Тывага чанып келген. Оон акылары Спиридон — Туранга, орус-авоп даймынга киржип чораан Василий — Белоцарскиге чурттаи турган. Усинскиниң кызытаар черинге ол душта кайы-даа талаже кижилерни эрттирбее болган. Аңаа партизаннар турган. Оларның аразынга Григорийниң танныкы Чижачев бар болган. Ол кижи начальникке ужуруп чугаалаан турган, Григорийни Туранче эрттирипкен. Үска турган партизаннар колчактарның чепсээн хураан ап турганын сооглүнде ол билген. Колчактар дружиналар чыын алгаш, оларны С. К. Кочетовтуң кызыл партизаннары турган Белоцарскиже чорудуп турган үези ол.

Туранга турган балаттар Дуров баштаан дружинаны органнзастаан алган. Григорий Матвеевичиниң Туранда келгенин дыңнаан алгаш, Дуров оңу дораан келдирген.

— Фронтучу-даа, бо черниң орууи-даа билир кижи-дир сен, минчангаш бистерни Белоцарскиге чедирер ужурлуг сен — деп, Дуров мындыг болган.

— Силерниң айтымнакынынар күүседип ыңдаваа-тыр мен, каш чыл дургузунда аал оранынга чорбаан, оруктан чаа-да ээлп дүшпеп кижи-дир мен — дээш, Григорий Матвеевич ойталаш каапкан.

— Че, мындыг-дыр, оон соонда көрүү бээр ийнеп бис — деп, Дуров кыжанып каан.

— Көрүүр чүү боор, бүгү Россиянын бир ужундан өске ужунга үндүр бүгү-ле чүвени көрүп келдим, чүвенин алыс түңнели чүү болуруп база бодум хирең-биле билип турар мен — деп, Григорий Матвеевич чоргаар харыылаан.

Белоцарскиге чурттаи турган акызы Василийге Туранда ээлп доктаары билек-ле, Григорий Матвеевичиниң актар боттарынче эдиидип алырын оралдашкан. Туттурган партизаннарны Минусинск кара-бажыңынга чедирер деп дужаалдыда аңаа берип турган.

— 1911 чылда-ла шериг албанынга чоруткаш, ам чаа-ла келген болгаш акыларын, кадайын, уруун, аваң-биле ам-даа ужураштаваан кижи-дир мен — дээш, ол база дагын ойталаан.

1918 чылдың төнчүзүнде Ноговицынвар Атамановкага чурттаи чеде берген. А 1919 чылдың эгезинде колчактар фронтучуларын дружиналар тургузуп эгелээн. Кызыл партизаннарта удур деңнеел чорудар дээш ол болуглажыышкынче Григорий Матвеевичиниң аалдарын база оралдашкан. Баа дагын ойталаш каапкан. Часкаар кызыл партизан Архипов келгеш:

— Мээң-биле кады колчактарның чепсээн хураан, Чал-Кежиитке бар, инда ниити таныштарым база бар чүве деп ыңдыг болган.— Баштай чорупут, колчактарның начальникгинге баргаш, силерге бараан болур дээш келдим дээр сен. Дайзынның дириг күжүн, дайынчы чепсээн билип алыр сен. Мен кызыл партизан Булатовка чеде берген турар мен. Кежээ хурал кылыр бис, аңаа чедип келир сен — деп, Архипов айтымнакын берген.

Колчактарның начальниги Грибковтуң турганы бажыңга Ноговицыны чеде берген. Архиповтуң чугаалаанын минкаш, бараан болуп келдим дээп.

— Оң-ла болгай, чедип келгенин оң минкажыл, рота бээр бис, ону командлаар сен — деп, Грибков мындыг болган. Григорий Матвеевич ротазын партизаннарының талазынче кинр командлаваш, Чал-Кежиитиң иудумчузу-биле ырлажып эртken. Архиповтуң чыгыыр деп сүмелээни чер бажыңның чанынга ротазын оң турғузуп каан. Ол хүн болган болуушкунуң дутайын Григорий Матвеевич Ноговицын мынчалдыр чугаалап орар:

— Архиповтуң келгини дээш бажыңынга айытқан шагында чеде берген мен. Баарынга Архипов, Булатов, Кузнецов, Мокшин, Пупушев олар олурлар. Чээрби кире октуг ламчымын Булатов меңээ берди. Хурал-даа эгелээн. Щетинкин бодуңуп отряды-биле удавас чедип келир, минчангаш колчактарның чепсээн хураап алыр ужурлуг бис деп, Архипов чугаалады. Колчактар начальниктериниң турган бажыңынче (шида оларның штабы) Булатов, Кузнецов ийнин, сарайже Архиповту, Пупушевти, Мокшинии чорудар, а ол бажыңны дапшыдан бүзээлээрии меңээ дагаар деп шиитпирлээн. Бистиң чүнү кылыр деп турарывысты мээң ротам билбес турган.

Хурал соонда ротамга чедип келгеш, Щетинкин удавас чедип келир, колчактың казактарының чепсээн хураап алыр ужурлуг бис деп, ротанын оолдарынга тайылбырлап бердим. Күжүр эрлер чүү боор, мээң аайымга киргеш, «харын эки командылаар сен, Григорий» деп кагдылар.

Улуг салдарлыг боорга «кырганнар» дижи бергенивис Архиповтуң, Булатовтуң келирии мааны, соңга баарынга ведеп олурушкан мен. Чер чырып орда, колчактарның штабынга «кырганнар» чедип келири белек-ле, штабтыг бажыңны бүзээлээр деп команда бердим. Кым-даа мээң командам-биле турбаан. Бир эвес бооларыңар туткаш, ол бажыңны барын бүзээлевее болзуңарза, шупгуңарым маңаа кыра адыы калыптар мен деп алгырдым. Рота оолдарының аразынга кадайымның ийи дуңмазы турган чүве. Олар бооларын аң эгелей бээрге, өскелери база алгылап алды. Оон ам штабты бүзээлепкен бис.

«Кырганнар» бажыңга кире бээрге, актарның начальниктерии арагалаваш, ушкулап калган болган. Оларның хол бооларын болган седемезерин алгылап алгаш, оттур тыртқылаан, «силерни тудуп хорутдаанывыс бо» деп дыңнаткан. Оң душта ору шаар бир дааштаашкын кылыр деп дужаалды ротага берген мен.

Актар бүзээлеттирипкенин билгеш, холдарын көдүрүп, дүжүп бергенивер. Өөке аргазы-даа чок турган.

— Эр, хей-дир сен, Ноговицын, эки-ле командылаадың — деп, ротаның оолдары баштактанып турганнар.

Рота командири кызыл партизан Григорий Матвеевич Ноговицын Оттук-Даш болгаш Терлашкын тулчуушкуннарынга база киржип, Совет эрге-чагырга дээш демиселеге маадырлыг ворууң көргүзүп, Тывага ак гвардейжилерни чыпча шаварынга аң идепкейлиг киришкен.

Рота командири Г. М. Ноговицын чүгле 1922 чылда барып тайбың амыдыралче кирген.

Коммунист Ноговицын Советтер ажылынга үр чылдарда ажылдап, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Бии-Хем болгаш Улуг-Хем районнарга колхозтар даргалап, бригадирлеп, Совет Тывага колхоз тургузуушкунунга шуут киржип, чоннуң бедик хүндүтклеин чедип алган.

Бистиң чуртувуска чүү-даа, кым-даа уттундурбас. Хамаату дайынның киржикчизи, рота командири, кызыл партизан Григорий Матвеевич Ноговицын ССРЭ-нин Дээди Советиниң Президиумунуң бо чылдың октябрь 28-де үнген Чарлыын ёзулаар, Улуг Октябрьның 50 чылын холбаштыр дайынчы Кызыл Тук орден-биле шаңналаткан.

— Төрээн партиянга болган чазаамга, улуг совет улуска чүректиң хамыдыдан ворун четтирдим — деп, орденни ап тура, хоочун партизан ворушку-биле медеглээн.

Сибирь чурттуг тараачын, алдан ажыг чылдар мурнуунда дерт класс дооскан билиглиг, ийи дайынның киржикчизи, улустарның хосталгазы дээш эрес-дидим демиселчи Григорий Матвеевич Ноговицын ынак Төрээн чуртуңга, чонуңга ынчалдыр бараан болуп келген. Төрээн чурт оон ачы-харазын бедин-биле үнелеп көргени ол-дур.

С. КЫЗЫЛ-ООЛ.

Садыг болгаш учёт, отчёт

Чыл отчёттарын болгаш юбилейлиг чылдың балансызын чогуур ей-шаанда бедик шынарлыг тургузары, оларның хаңы экономиктиг анализин кылыры, ажыл-агыйның, сан-хөөнүң ажыл-чорудулгазын моон соңгаар экижиделиниң хемчеглерин алыры, учёттуң шынарын бедидери, отчёттуг болур чоруктуң чурумчудары бүгү организацияларның, бүдүрүлгелериниң кол соруглазы болур.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң, албан организация черлериниң, колхозтарның, совхозтарның ажылынчыларының кызымак күш-ажылының түңнели чыл отчёттарындан илереэр. База ол ышкаш бүдүрүлгениң, сан-хөөнүң планныг онаалгалары, юбилейлиг чылда алдынган социалистиг хүлээлгелериниң канчаар күүседиптинип турары, ажыл-агыйның экономиказын кодуреринге акша-хөрецгини, курлавырларны канчаар хүваап база ажыглап турары чыл отчёттарындан тода көстүр.

Вистиң чуртувуста учёт, контроль болгаш отчёттуг болур чоруккуе улуг кичээнгейни угланды-рып турар. Улуе ажыл-агыйның бүгү адырларының экономиказын кодуреринге, чурттуң камгаланыр күжүн быжыглаарынга учёт, контрольдуң база отчёттуг болурунуң чугулазын, орулга-чарылганы быжыглаарын партияның XXIII съездизиниң, СЭКП ТК-ның сентябрь (1965 ч.) Плепумунуң шиитпирлеринде онзалап айыткан. Кооператив организацияларында акша-хөрецгидерниң, материалдыг үнелиг чүүлдериниң шимчээшкини улуг. Ындыг болганда учёт, контроль болгаш отчёттуг болур чоруктуң экижидери улуг ужур-дузалыг.

Бистиң хереглекчилер эвилелиниң системазында балансының акшазы 55 миллион рубль ажыг, а үнелиг чүүлдериниң болгаш акшаның шимчээшкини чылда чүс-чүс миллион рубль болуп турар. Бо дээрге эргилде чарылгазының бир хуузун алырга чүс мун рубльге деннежип турар. Ынчангаш учёт, отчёттуг болур чоруктуң экижидери, кооператив хөрецгизин камнап, хумагалаары эргежок чугула.

Респотребсоюзтуң баштаар чери бодунуң системазында бухгалтер аппарадын өредир талазы-биле чугула хемчеглерни ап турар. Республикада 300 ажыг бухгалтерлер, экономистер, ревизорлар бар. Оларның хөй кезии практиктиг ажыл-дуржулгалыг, дээди болгаш ортумак эртемниг. Олар боттарының онаашкан ажылынга ак сеткилдиг болгаш хереглекчилер кооперациязының хөгжүдерииге, ону быжыглаарынга эвээш эвес үлүг-хуузун киирип турар. Кол бухгалтерлер Н. Кузубов, М. Дрокин, М. Кара-Сал, Н. Скобеев, Булгаков, А. Андестодер, К. Бологов олар кызымак ажылдап турар.

Каа-Хем райпозунуң кол бухгалтери турган И. Н. Логинов, Кызылдың садыг баазазының кол бухгалтери Н. Кубузов олар Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижин-биле шаңнатканнар. «Хереглекчилер кооперациязының тергиини» деп хөрек демдээ-биле, ортектиг чүүлдер-биле дыка хөй бухгалтерлер шаңнаткан.

Бо чылын тускай өредилге черлерин дооскан 40 хире аныяк специалистер бухгалтер аппаратарында ажылдап кирген. Кооператив организацияларының ревизорларынга, бухгалтерииге ажылдаар 50 ажыг кижи техникумнарда, институттарда өөренип турар.

Моон алгаш көөрге, респотребсоюзтуң баштаар чери чоннуң садыг хандырылгазының культуразын бедидериинге, бараан саарылгазының, сан-хөөнүң планныг онаалгаларын күүседириинге улуг идигни бээр учёт, контроль, отчёттуг болур чоруктуң чурумчударынга бухгалтер аппарадының ролюн бедии-биле үнелеп турар.

Юбилейлиг чылда Тываның кооператорлары социалистиг чарышты калбартып чорутkан. Чарыштың негелделерин күүседир дээш боттуг хемчеглер алдынган. Оон түңнелинде Октябрьның социалистиг Улуг революциязының алдарлыг 50 чылын улуг чедиишкиннерлиг уткаан. Эрткен он айларда үүрмектеп садар бараан саарылгазының планы 104 хуу күүсеттинген. Чонга пландан ажыр 1600 мун рубльдиң янзы-бүрү бараапы саттынган. Көдээ ажыл-агый продуктуларының, чиг-эттиң белеткел планы ажыр күүсеттинген. Ол ышкаш орулга киирип алырының чыл планын база ажыр күүседип, 400 мун рубльди пландан ажыр алган. Бо чылын чаа дериг-херекселдиг 12 магазинии туткаш, ажыглалда киирген. Чөөн-Хемчик райпозунда колбасаны бүдүрүп эгелээн. Хереглекчилер нинтиледдериниң, респотребсоюзтуң бүдүрүлгелериниң хөй кезии юбилейлиг чылда алган социалистиг хүлээлгелерин

ЛЕНИНИН БӨЛГАШ АЙЫ

(Конкурска шаңнал алган чогаалдардан)

1.

Чүк-чүгүдеп сүвүр бизең кадыр сынныр
Чүү-даа эртпес шивээлер дет херимелтеп,
Алаш хемниң алыс бажы Даштыг-Хөлге
Авам, ачам самдар өглүг чурттап чорааш.
Эмнии тутказ, сүдүн салгыр ишкө-даа чок,
Экертээштиң мунуп чорттар аъдым-даа чок,
Эртеген бай маңгыстарның малын малдап,
Эргеш чок хөлечиктиң хинчээн көргеп.
Ынчангаштың дама, хамнар оюулуунуп
Ажыы-биле бүрүү шаппайн хүлээп чорааш,
Ыттан каржы чиңзелиглер мурнуп орта
Аргажоктан, ужур-дур доош, тейлеп чорааш.
«Элегделден кажан, канчан адырлырыл?»
Аңаа ынчан шыныыр харыы тыпшыза-даа,
Эки чолду, келир ойнуң хүнүүн-даңның
Агыы чажып, саңын салып күзеп чорааш.
Ядыыларга эрге-шөлээ тыпсып бээр дээш,
Чаныш чокка эрес-дидим демиселдеп,
Оруе кижи адыг үнген, дыргын барган.
Оон адын «Ленин» деп мүн-не дыңнаан:
Ол-ла кижи ядыы чонун баштап алган,
Улуг чонуң дайынарын тиилеп баскаш,
Оруе черде чаа чазаан тургусаш деп
Удатпаанда ламчымыр чугаа база дыңнаан.
Ындыг чугаа таваан сооңда улуг шуптуг
Төре хөрээн чугаалажыр болу бергеш,
Ындыг чугаа өглөр сана уламчылаан,
Төнчүзүү чок тоол ышкаш болу бергеш...
Бир-ле катап кыштың башкы соок айы
Кезик кирип «тостуң-тоюу» киткеп турда,
Бизең-бизең сынныр бадыы Даштыг-Хөлге
Хемчик черден муңгараачыг медээ келгеш:
«Октаргайда чок дээн күштүг, дөрбе мергеш
Улуг маадыр «Леней» башкы мөчээн дидир,
Оруе чуртка оон боду кезээн шагда
Удаан ышкаш моңге чыдар чүве дидирө.
«Ажыг кыштың соок айы баштынчыны
Аппарган» деп авам, ачам хөлзей бергеш,
Бүгү сеткил хамыындан харазыныган
Бүдүүлүк чоп чүректери сартып турган.
Оңза дээди улуг кижи аны-тыны
Оскүдүрган ол-ла берге аар өйде.
Кижи болуп төрүттүнгээн, чүгле харын
Хинам тыптын, сомазайын чораан-дыр мен.
Каптагайда бодүүн кижи бүрүзүнге
Качыгдаалдыг эртип турган ол-ла чылда
Чечек, чимне четчип, бышкан шимяк байлак
Сее ай турда төрүттүнгеп оол-дур мен.
Хайыралыг уруг башкым мөңгө каарда.
Ылбырт чыткан толчук-түр мен.
Ынчалзажок ыглай-ыглай медээ берип,
Кажыдалды үлешкенин ол-ла ыйнаан.

2.

Үжен чылдың сее ай чүве.
Ынчан алды харлаан турдум,
Үнген хүнүү, дүшкен дүнүү
Ылган биле бергеним ол.
Чай шаг турда сагыш аажыр,
Чалагаш-ла ойнап чөрдүм:
Шапкым Алаш сеткеринге
Салдаар-даа мен, эптир-даа мен.
Кадарчылар элергештин
Кадыр сынче үне бээр мен.
Кашпал хемним бойдузунуң
Кааным көргеш магадаар мен.
Чараш, өңгүр чечектерни
Сагландыржып ойнап чыдар.
Шарзан, хадың, шивя, пашпер
Чассаан ышкаш чайтавтылаар.
Чиргилчиниге чиңгиртилеп.
хереленнип
Турум, кыпаң Даштыг-Хөлүм
чалгын чыдар.
Чиңгир-иогаан үүшү ышкаш
кыдыын дуртаар
Дуруна, кастар өткүт ыры
дыңналгылаар.
Туруг-Шораан Шогжап тайгам
Бедиин топтап көре бээр мен,
Түп дег аккыр кезек-кезек
Меңгиларе барыксаан көөр.

Туман ышкаш кыш-ла кончуг
Кээргел чокка хаарын келир,
Думчук бизи ажыңайнып
Кегжир кулак дымрай бээр.
Ыштыг өөнге кирип келгеш,
Отче сыдыын чыпты бээр мен,
Ынчалза-даа дидирзорум
Ол-ла дорааи пакпаар эвес.
«Чаантарың үжээн-дир» деп
Авам дорааи эскерип каар
Сарыг шаймы, өремезин
Арнымга чаап эпилей-ле бээр.
Өжер, хинар бажымыг
Өтде оттан моңге чыыг
Өстүрүп ааи авам холу
Өгзөм өттүр чыдым каптар.

3.

«Ынак төрээн авам ышкаш
Ынаныыптыг чүве чок» деп
Үги чашты сеткилимде
Үгаан бодап оргулаар мен.
«Азыраарын азыраа каан
Аны-тын дег оглуиуң сээң
Кандыг чолдуг болурукпу
Канчаи билир» дээр авам.
«Ынчалза-даа түгле чаңгыс
Ылап шынны өттүр көргеп
Ленин деп мөчээн башкаа
Идегеп чор дээн чүве.
Үжен бир чыл иүүнде
Ликпунту башкызы кээп
Үжүтелии ажа тыртказп.
«Ленин-дир, таныш ал!» дээп.
«Ада-башкы Ленинии
Арнын көрүп, таныш бидиим.
Аалымга чедип келгеш,
Ачамдан ийин сорештим:
«Күжүр ачай, самбыраган
Чазаш, үзеп бериш көрем,
Хүлден алгаш, «Ленин» деп
Чаңгыс сосген бижип көрейн».

Ачам аңаа хүлүмзүрээш,
Аайымдан эртпеди-даа.
Хонут, кызаа самбырены
Кончуг эки чазап берди.

Үжүктерин ән-не баштай холуп-биле
Үдегерлеп «Ленин» деп кожукшаттым,
Чырык көрүп, мииии келген үемден бээр
Шынаа черле ынчаар өөрүп көрбээп-даа мен.
Орту дошка бызай чаттан быскапга-даа,
Ойга-чикке харның тырааи хөртүүнге-даа,
Кадыр нйге, калбак хая арнымга-даа,
Катап-катап «Ленин» деп бижип чордум.
Ленинниң эргим ады
Идегелдиг орук болган,
Эге класс эжиидиве
Эдертекштиң чедирип каап.
Ада Ленин чырык черге турбаан болза,
Аас-кежиин дилезе-даа, тывар мен бе?
Алаш хемден өске черже чоруп көрбээп
Аңаыг, черлик салыы-чолдуг артар боор мен.
Октябрьның оттуг чаңнын дүшкээн болза,
Оиак-сергек чурттагапы көөр мен бе?
Оран-чурттум байлаа-биле борастаныр
Озук тутпаи ай, бее казып чоруур боор мен.
Актыг ышкы Алаш хемге лама, хам-даа
Аңгыы, йөрээл, кыйгы-биле аккелбаанер,
Аас-кежиин чурттагапга мурнуу чуктеп
Ак-кок дээреп, ай-даа, хүн-даа хайырлаваан,
Ажай бууруул Сааи, Таңды сыпын ажыр
Ада-башкы улуг Ленин мөңге шаңнаап.
Ынчанташтың ынак чуртум делгемнеге
Өөрүшкүүнүң хөгүүг ырын шак-ла ыыпчаар
Ыядынналдыр, сеткил-түрээн ханызындан,
Өткүт, чидиг чоргаар, шөлээн ырлаксаар мен:
Чолуң-кежиң маннай, чырыы чүдеп дизе,
Мавзолейде моңгежирөөн баштыңчымда!
Соруң-күжүң төнмее дөзү кайдал дизе,
Маадыр, ишчи улуг чуртум — Россияда.

Виктор САГААН-ООЛ.

СӨСТҮҢ ЧЕЧЕНИ, УТКАНЫҢ ЧИГЕЗИ

Шүлүктер допчулалы

Кайгамчык чараш түүлду эскерер сеткил кижиниң бир онзагай түүлү ол-дур. Ак саазынга үжүктү бижиптер, оон сөстер үзүп келир, оны типографияга үжүк-биле өрөөп, чүс-чүс, муң-муң кылдыр арбыдады тараныттар. Бажы бедик Бай-Тайганың бажынга азы Терезиниң делгем ак ховуунга, тево мунган эрлигчиниң хөрээнге азы чарыыг айтының ырызынга төрүттүүген чараш бодал чалгынныг чүве ышкаш ырак ужуга бээр... Редакцияже шүлүүн чоруткан кижи бүрүзүнүң эртинелиг чаагай сеткилин ол. Чеп-түг сеткил. Элээн каш шүлүктү ноичуп таныпкаш, эгелеп чоруур ол ынык авторлу азы карак шилдар, улгады бергеи бижикчиии бодап көөр мен... Аңаа мээң дүзам, сүмем база чогаалчы омүзөөмдеп эпхуунуң пэпг байыры кылдыр бо допчулалды бижидим.

Эгелеп чоруур автор — кымыл ол? Эрги-Барлык школазының 7-ги класының өөренпкпи Саяа ХҮРЕН—оларның бирээзиниң ады ыядыг. Ол мырыңай чаш оол азы кызыжандаа болуру чадавас. Ынчалза-даа чогаал хөрээнге бир дугаар түүл — кижиниң кызыл арны эвес, а оон чогаалы, оон бодалы болур. Хүреннің «Авамга» деп шүлүүнде чедимчелиг одурүүлар аныяк авторлуң бодалдыын, амыдралда амдыызында башгайгы буянныг сетпилии сөглеп турарын хереченлеп көөр. Ол шүлүүтүн дөрт одуруу бо-дур:

Ава—ол мээң чоргаараалым.
Ава — ол мээң өөрүшкүүм,
Алдын хүнүм, оңмас чечээм.
Адап хаамас ынак сөөгүм.

Ниитилп-биле шүлүк узун болгаш бо-ла бодалды катаптап турар-даа болза, авторлуң чажы азы аныяа деп чылдаи какпайн, оон сыстып келген чылыг бодалын, эрлиг сеткилин, ижии-кара чок сагыжын бодап келир-дир мен.

Черле ынчаш, чогаалга кижи дугайын чылын-биле бижиирин, оон чараш моөү-шынарларын алгап-өөрээрин деткиир мен. Чадаана эмнелгезинде ажылдап турар Сереп-оол ТАДАР-ООЛ «Башкыларым» деп шүлүүнге чараш бодалды илереткен ийи одуруглу нлап-ла тыпкан болду. Ол-ла одурүүларының кожазында чедимче чок түүлдерни иомчуучулардан «чажырышкаш», башкыларның берген бижиин автор канчаар үнелээнин сонуургады каштайн:

Каяк хүнүүн херели боон бодарай бээр,
Каранғы дүн сылдыгы боон чайпаи келир.

Эртем-билигиниң күжү ыядыг болур-даа. Авторлуң бодүүн сөзү бүзүреңгир болгаш чараш дыңналыр-дыр. Ынчаарга Тес-Хемниң Ак-Эриктө Юрий БАЛЧАР 88 одурүүдан бүткен «Керээ» деп басня хевирлиг чогаалынга база чараш бодалды илереткен аргалыг болгаи. Басняның ниити деңнели куду, сөс-домаа чевен-даа болза, чонуң аас чогаалының эртинезинге үндезилээн одурүүларны кижи чаптавас арга чок-тур. Автор куштарның өөүзээзивдеп мынча деп бижээн:

Тайга-сында ажыг дивес,
Далай-хемде кежиг турбас,
Талыгырны ужуп эртер чалгынныг бис.

Куштарга элдэртпп алгаш, кижиниң ижүүн, чоргаараалын илереткен турган ышкаш-тыр.

Редакцияга шүлүк... Авторлар бот-тарының чогаалдары парлаттыпа бээр боор деп бүзүреп, идегеп турары чеже чөптүг. Кандыг-даа алыпга кижи болунуң бүдүүлүн алган продукциязынга чоргаарланыр эртелиг. Кара-Хөлде Павлик ХЕРТЕК «Төрээн черлерим» деп шүлүүн бодунуң чураан чуруу-биле каастап чоруткан. Улуг төгеритпиң ишкинде дагларны, хөлдү, хемелиг кижиии болгаш бөкпек-бөкпек ыыштарны дүрзүлээн, кандыг-даа бир чараш болгаш хадыыаң черниң бойдузу сагындырып келир. Авторлуң мындыг чедимчелиг одурүүлары бар:

Даглар ажыр кызыл хүн-даа хереп келир.
Даазыр шөлдөр шалың-биле чайнай бээрлер.
Чайгы ноғаан шыктардыва кадарчылар
Чалгаан хөл дет арбын сүргүн хай дей бээрлер.

Үстүнде авторларның хензиг-даа болза, чаа тывыгларын демдеглеп турарын ол. Оон-биле кады утказы биилдиимес азы еске утка-биле биздине берип болур домактарны, литературулуг дыядан хажаан түүлдерни, аян сагаан «бол» сөстерни база-ла айтып болур. Чү-даа болза башгайгы шүлүктерин чорутканнарының түгле чедимчелиг түүлдерни айытканын-биле кызыгаарлаттынып дээйн. Чүге дизе дараазында авторларның чедимче чок түүлдери-биле үстүнде эптерпнң дөмейлежи бергиээрни чажыргаш чоор.

Чечен чогаалга сөстүң чечени-даа, бодалдың чигези-даа катай чугула. Бир эвес шүлүк чечен-даа болза, утказы багай болур таварыпга илерезе, ол аиаа-даа хоозуи чечээргел, иомчукчуга ажык чок шуугаазын болур ийик. Ынчаарга эки утканы алгаш, чечен чогаалдың уран аргазы-биле көргүсшес болза, ол база-ла иомчукчуга четпес ийик. Утка биле хевирпиң, бодал биле сөстүң тудужуун дутайын эгелеп чоруур авторлар шагда-ла дыңнаан боор, харын-даа ол дутайын хүн бүрүде утпайн чоруур боор.

Дыка хөй авторлар сөс катаптаар болгулаар-дыр. Эрликтө Ювуу САГДЫЙНЫҢ «Машага ырыы» деп шүлүүн ап көрээли. Бир төө сайгарыпга кылыр болганда, мындыг-мындыг чугаа-болдурбайн, бо «шүлүктү» бүрүү-биле көргүзээл. Мындыг чогаал-биле «чемгергении» дээш иомчукчу меңээ кеидерелден эйыткап көрээш, чүге дизе сайгарыпга дээрге сайгарыпга-ла болгай.

Чүлду-чүрээм ынакшаанын
Чүге мындыы биилбес-тир мен.
Чүреккейде Машаны
Чүге сактып чоруур деп мен.
Аныяктар аразында
Артык ынак Машамга
Ынакшылым ниит одун
Ырлай аарак сөглеп берейн.
Бүдүн чылдың дургузунда
Бүдүү ынак чораанымны
Борбак чүрээм оожургадып
Бодуң чедип келем, ынаам.
Ынакшылым илередип,
Ынаам сеңи үткүп аар мен.
Кажан шагда уттуидурбас
Кан-ла карам болгай-ла сеп.

Ча, ол-дур. Иомчукчу бо оң алды одурүүда «ынакшыл» болгаш «ынак» деп сөстерни элээп кайган олур боор: сес катап катаптаан. Бир эвес мен кыс кижи турган болзумза, бир эвес менээ эң-не чараш аныяк оол ыядыг шүлүүн иомчуп берген болза, мен ажыма баар ийик мен:

— Чү коичуг аичыг кижи сеп? Сааскаи сеп бе, кижи сеп бе? Ынакшылынны ынчаар чевен сөглээриидеп ыяпгас сеп бе? Сээң шаалааш сөстериңге кым шынамгарын?

Ынча дээр болза, харын-даа чымчак чоне болур ийин. Ыядыг одурүүларны пародия (хөөредип кыягыраи шүлүк) аймаанга киирштирер. Аныяк автор оон ужуруи билбейн барганы илдеп-дир. Оон ынай «бок» сөстер азы шын эвес домактар бо «шүлүкте» хөй. Башгайгы ийи одурүгиу безии ап көрээлиидер. Домакты чүгээр эптей сөглээр дизе, «чүлду-чүрээм ынакшаанын билбес-тир мен» деп, азы: «Чүлду-чүрээм чүге ыядыы биилбес-тир мен» дээр ийик. Оон ынай: «түрекпйде Маша» деп чү дээни ол? Бир каш одуруг ажылдыр: «Ынакшылым ниит одун... сөглеп берейн». Оттуу канчаар сөглээр чүвел? Өөүрер азы кыпсыр эвес бе? Оон ынай: «бүдүү ынак чораанымны... оожургадып...» дээп. База-ла утказы будалчак. Барык сес бүрүзүи ынчаар сайгарып болур. Ола авторлуң «Эрлиг хемим» деп шүлүү үстүнде чижектиң база бир бадыткалы боон болур:

Карак четпес делгем шөлдө
Кадарчылар мииа долган...

«Шөлдө» болгаи «ыида» деп сөстер ноока чорбас, кайы бирээзи ажыглаттынар ийик. «Боду бүтпеи одаралар... «А боду бүтпээи одар деп бөза бодап болур бе?

Сөстүң дөрт болгаи кыйаы, аздаэрти сөглээи утказы, ону кажаи база каяа ажыглаарын бодавас таварылга еске-даа авторларда бар. Кызыл-Мажалыктың тоску классчыны Виктор МОНГУШ «Хостуг Тыва» деп шүлүүнде мынча деп бижээн:

«Аюраның» даштаашкыны
Алдар кылдыр чаймиваикан...

«Даш» биле «чайын» ынчаар холбажын шыдавас сөстер-дир. Даштың дыиыаар, ол диимиттелир, диимираэр азы ол утказыг хевир-биле илереэр болгай. А чайының көрүп болур, ол каракка көстүп, кылтаиаан сүгдаи азы көрүнүүктеп илереп болур болгай. Уран чечен оюр-хевирлеин «корбес», а даап бижиир деп чүве ол-дур. Оон ынай ыядыг одурүүлар бар:

Хаанның шерии коргуп-ыргып,
Хөлчок деиин тургеннар дээр...

«Коргуп-ыргып» дээрге утказы ноошкаи сөстер-дир. Чаңгыс кижи дугайында ынчаар сөглеп болур. А ол бодалды дыңнаг илередир дизе, «коргуп-суртеп» деп сөстү ажылаар турган. Хөй шеритте ол сөстүң утказы дүгжүр. Ол база авторлуң сөстүң чечени-биле ажылган билбээии хереченээи.

Ак-Туругда Николай ШОПДААНЫҢ «Улуг-Хемим» деп шүлүүнде ыядыг хевирлиг чижек бар:

Чалгыларың кыягырткандыр
Сани хөргүүн чүткүп үнгеш.
Сонгу Доктуг океанче
Согуиналдыр хадыпп баттың...
Хем канчаи Саяның хөргүү-биле агар боор. «Чүткүл» деп сес «хөргүүн» деп немедеии иегевес. «Саяның сыпын ажыр чүткүүр», «дөг арааы-биле чүткүүр» суг-суг ыяпылыг чугаалар болгай. Оон ыяй чалгыглар канчаар кыцгыраарыл? Хем канчаи согуиналдыр агар чүвел? деп айтырыглаарны әңдере салып болур.

Адаи сөөлүнде Барыын-Хемчиктс Саяа СОСКАЛДАЙНЫҢ «Хөрө», «Ужураашкы көөрүм ий», «Чаъс ядында» деп шүлүктериидс чамдык чурумалдарының утказын бодап көрээлиер.

Шагның оюза бойдузу хар
Чаап көөрге чараашы аа!
Чалгынарлыг ховагаи-на,
Чаңгашкаи солуиуп аа.

Хөрээы канчаи бойдус дээрил? Оон ховагаига домейн түдел? Чоп тыва улустуң аас чогаалында ону хөөиеиге домейлээи бээр ийик. Хөр канчаи чаңгайны бээр болду?

Оон ыяй:
Даныл дашкам чык доядур
Далгаи нутпаш, дайнап ора...

Мында аажок каш чөрүдээ бар. Бир эвес дашкаиы чык доядур дайган уруп алган болза, ол нутуур хөре эвес, биче дашка эрнидеи төктүү бербес чүве бе? Бир эвес нутуур далгаи болза, ол чиг далган-дыр, а чиг далганы канчаи чий бергеи кижи бээр. Үште, дашкага даган чивес, а арага ижер чүве эвес бе? Чемненир савааы аяк азы бодар дээр-ле болгай. Ийи-ле борбак одурут бөзин ыядыг чөрүдөлерлиг болду, а дөртеи ажыг одурут кайы хире-дир!

Чогаал ажылынга сонуургал — амыдыралда чөптүг чүүл. Чонуиуң культуразының бедрөөиии, чогаалды биилеп, аңаа күжүи шенеексөр күзелии тайылбырлап болур. Ынчалзада-даа харыысалга дугайын, литератураның теориязын, оон түскай мергежилии хандыр өөреиирии эгелеп чоруур авторларга сүмелеэе чогуур. Сес бүрүзүи, домак бүрүзүи, чурумал бүрүзүи ылаптыг хынаар, амыдыралга тывыпган бодалды анализтээр, түнелөр болгаи чиге илередир ужуралыг.

Ал. ДАРЖАА.

ЫРЫ ЫШКАШ КАДАГАЛААЛ

Сөзү С. Күстүгүрүүү. аалгазы Александр Монгуштуу.

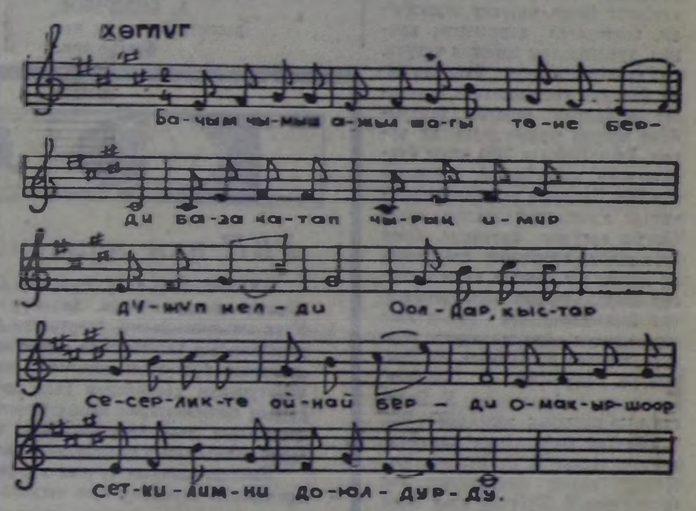

Бачым чыыыш аңыя шагы тене берди,
База катап чырык ижир дүүүп келди.
Оолдар, кыстар сесерлиите ойнай берди,
Оиаи ыр-шөөр сеткиимии доюлдурду.

Сагыыныига кастүп келир чараш уруг
Чажыртыккайн, мииче удур кирүүп кел даан,
Хүнде кыягаи аңыя-иижии дээиге-сөөүн
Күзеп хандыр хөөреп берейн, кады чоруул.

Оожургап чеи чаяы назым дөзүг оду
Оран чуртка дээрде хүн дег чайыыиаазын,
Чөрге чытпас ынакшыяды, аас-кежиин
Сеткилдерге ыры ышкаш кадагалаза.

СЕМИНАР

Республиканың культура министерствозунуң организастаапы районнарның культура ажылдакчыларының семинары чоокта чаа болуп эрткеи.

Семинарның киржикчилерии ииити ыры болгаш таицы бөлүү кыздыр ийи чаргаш, чартык ай хире хуусаала кичээлден келдивис. Ииити ыры бөлүүн Тыва АССР-ииң Культуразының алдарлыг ажылдакчызы Роберт Лесников удуртуп, үш-дөрт үиүг ииити ырыны организастаарын, дирижөрлаарын база нота билиии шудургу өөреткеи. Бо чорук кодээ клубтар ажылдакчыларыпга ыка-да улуг дузаны чедиреп, ол дээш четтиргеиииистп илереткеп аргавыс чок.

Таицы бөлүүн Москва хоорайда удуступ чогаалдыпга бажыңының балетмейстери эш Волков удуртуп, яиы-бүрү хөй таицыларны өөреткеп.

Х. САМДАН.

Редактор Н. К. КУДАЖИ.

Кызыл хоорайның № 35 профессионал-техниктиг училищези

1967—68 ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНДА ЭЛЕКТРИК МЕРГЕЖИЛГЕ ӨӨРЕНИР СУРГУУЛДАР ХҮЛЭЭП АЛЫРЫН ЧАРЛАП ТУР. АҢАА 8—10 КЛАССТАР ДООСКАН КИЖИЛЕРНИ ХҮЛЭЭП АЛГАШ, 1 ЧЫЛ ХУУСААЛЫГ ӨӨРЕДИР.

Училищеге 15—16 хардыг оолдар, кыстарны алыр. Өөренип турганының үезинде хүнде үш катап чемненир, ажылчын болгаи аңаа үеде кедер хеп база общежитие-биле хандыртынар.

Училищеге кирер дээи кижилер ииити билиг болгаш тускай өөредилгениц ном, херекселдерии, спорт хевии (трико, тапочка) алгаш келир.

Директорнуң адынга бижээи биидириишкиниие дараазында документилерни кожар: школа доосканының дугайында хереченлел (бодун), төрүттүүгеииииң дугайында хереченлел (паспорт), келдиртиишкин бижии, эмчи шынзылгазы (Кызыядың № 1 поликлиниказындан алыр), ВЛКСМ райкомундан шынзылга, школадан характеристика, училищени доостурар дугайында ада-иеден хүлээлге, 3×4 хемчээлдиг 4 фото-чурук.

Училищеиің адрези: Кызыл хоорай, «Нефтебаза»—автобус доктаар чер, телефон 21-09.

ДИРЕКЦИЯ.

Акпа-бараан лотереяпыпың чаа чылда ундурүлгезиниң тиражы 1967 чылдың декабрь 26-да Москва хоорайга болур.

Ынак кызынга азы ынак оолга, кадайынга азы ашаанга, иезиите азы адазынга, уруунга азы оглунга, уругларының уругларынга, кыргап-авазынга азы кыргап-ачазынга, ииидүктериите болгаш таныштарынга 30 көпеек-биле садыы берген чаа чыл лотерея биледи Чаа чылда эң эки болгаш чиик өртектиг белек болур.

Лотереяның чаа чылда үндүрүлгезиниң тиражынга дараазында түүлдер ойнаашкынга таварлжыр:

«Волга», «Москвич-408», «Запорожец»—800 сапныг, мотоциклдер—1400, радиола—1000, соодуктузар—3000, 100 ойнаашкыннарга 1000—1000 рубль, 200 ойнаашкынларга 500—500 рубль, 400 ойнаашкынпарга 100—100 рубль болгаш өске-даа хөй эт түүлдери, акпа ойнаашкынпарга таварлжыр.

Лотерея билеттерии ажаалга кассаларындан, бүгү садыг будүрүлгелериидеи, харылзаа салбырларындан, кииотеатрлардан, вокзалдардан садыы ап болур.

Лотерея билеттерии садыы алыңар! Ойнаашкыны тиражынга киржиңер!

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 10-ДА

НАЙЫРАЛ»: Кимечыынды 10, «Истелге уламчылап турар» 12, 1.50, 3.40, 5.30, 7.50, 9.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Кимечыынды 9.45, «Аринаже өрүк» 11, 3, «Төрээн чуртуи хамгалап турар» 1, «Параль хөрен чөн» (1-ги, 2-ги серилдары) 5, 8 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Ургуларга дириг-чуруктар 10, «Пушкин Прагаже бар чөр» 11.15, «Мариинка» 1.15, 3.15, 7.15, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Паспорт чөк кижи» 10, 12, «Күчүлүг сөөруктуглар» (1-ги, 2-ги серилдары) 2, 5, «Шөнарларның хөрээ» 7.10, 9 шактарда.

ДЕКАБРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чапаев» 9.50, «Омгу базым» 11.45, 1.40, 3.25, 5.30, 7.25, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Истелге уламчылап турар» 10, 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Тайга чүиү ыыттавайн турганыя» 10, «Параль хөрен чөн» 12, 3, 6, 9 шактарда.

ТЫВАНЫҢ ДЕЛГЕМНЕРИНДЕ

В. ВОЛЧЕНКОНУҢ чураан чуруу.

ШЫДЫРАА

Кандидаттың тиилелгези

Тес-Хем районнуң шыдырав телеэы-биле бирги чери дээш маргылдаа чидиг деписелге эртпеи. Аңаа киришкеи он ийи шыдыравчылар доозазы разрядтыг болгаш маргылдаалара эки түңмелди көргүзүп чораан шыдыравчылар турганнар. Ылаңгыя ол маргылдаага мастерге кандидат И. Махоткинниң киришкеии составты күштелдиргеи болгаш сонуургалды кодургеи.

Маргылдаанын эгезинден тура-ла мастерге кандидат И. Махоткин удурлажыкчыларын чиик удур туруп бергеи. Чамдык шыдыравчылар мастерге кандидат кажы ылаңныг удар ужуруг болгай дээр аяк-биле удурлажыкшын көргүзүпейн турганы шын эвес турган. И. Махоткин Самагалдай суурнуң бирги чери дээш маргылдаага үттүрганы С. Тамбадан бо удаада удуур иегеп алган сөөлүнде, өске шыдыравчылар аңаа удурлажыкшын көргүзээнги спортчу эвес чорук болган.

Мастерге кандидат он бир сөлүгдан ыяча саннаы алгаш, тиилеп үнген. С. Тамба оон ийи чартык сан куду ийизи черни алган. Ол ийи шыдыравчылар республиканың бирги чери дээш маргылдаанын киржикчилери болганнар. Самагалдайның хоочун шыдыравчызы П. Артамонов үшкү черни алган.

Тес-Хемниң шыдыравчылары келир ыядың эгезинде Эрзин районнуң шыдыравчылары-биле команда телазы-биле ужуражыр дээи кам чыл уламчылап келгеи күзелин болгандырарын быжыы-биле шиитпирлээннер.

Редакцияның адреви: Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчызарының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийн аныдыра киллизиинин 23-50, агитацпа болгаш пропаганда киллизиинин 37-13, коозо ажыл-агый киллизиинин 21-47, үветпүр киллизиинин 22-64, чагаа, ажыычын болгаш коозо корреспондентилер база совет тургузуг болгаш аныдыра киллистериинин 21-27, иштики информацпя киллизиинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргапда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлаага эртелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—02547.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезыленттингеп.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. декабрь 12 | ВТОРНИК № 290 (6926) | Өртээ 2 көп.

ЧОННУҢ ЭРГЕ-АЖЫЫ ДЭЭШ

Суд дугайында ленинчи идеялар совет суд системазының үндезиннерин, ол системаның организациязының болгаш ажыл-чорудулгазының демократтыг принциптерин тодаратқан. Сөөлгү үеде, ыламгыя СЭКП ТК-ның октябрь (1964 чыл) Пленумунуң соонда ол принциптерни улам ыңай хөгжүдер талазы-биле хөй түүлдер кылдынган. Совет органнарның бүгү ажыл-чорудулгазы болгаш чурттуң херектерин эргелеп башкарарынга хамаатыларның идепкейлиг киржилгези социалистиг хөөлбу дүрүмнү шыңгыы сагыырынга үндезилеттинген турар ушуруг деп чүвени партияның XXIII съездизин онзалап демдеглээн. Социалистиг эрге-чурумнуң амыдырал-биле хынаттынган норма-чижектерни сиңиликпен совет хөөлүлер бүгү ажылчы чоннарның тура-соруун идергейлеп, чон дугайында сагыш салып, ниитилелдиң эрге-ажыттарын, совет кижиниң эргелерин идегелдиг камгалап турар.

Судтуң массаларга чөөн чоруу, эрге-чурумнарны үрээр чоруктарга удур оөң идепкейлиг демисели, кем-херек үүлгедир чоруктарны болдурбас, хамаатыларны немегүнистиг мозуга, хөөлүларны болгаш социалистиг ниити чурттаганың дүрүмнерин хүндүлеп иворунге киижиидер талазы-биле судтуң үре-түңнелдиг ажылы—бистиң шын шимдилгевистиң дээштиг бөлүрүн хандырып турар. Партияның болгаш чазактың сагыш салыышкынының ачызында бисте судтарның кайгамчык кадр ажылдакчылары — эртем-билиглиг, ак сеткилдиг, принципиалдыг, Төрээн чуртка, коммунизмниң идеяларынга кызыгаар чөөн бердинген шак ындыг киижилер өзүп үнген. Бии-Хем райониүң улус судунуң шиитикечизи А. Т. Соломатов, Тес-Хемниң — Д. Б. Ондар, Тандының—Н.П. Поздеева, Каа-Хемниң — И. Ф. Петухов олар үнүүшүнүүт сессияларны үргүлчү организастап, чугула херек бүрүзүн колхоздарга, совхоздарга, албан, бүдүрүлге черлериниң коллективтеринге барып көрүп, хөй санныг дыңнакчыларны хаара түдүп турар. Ады үнген шиитикечилер кирген херектерни дүрген болгаш шын шиитпирлеп, чөөнүң негелде, хомудал бүрүзүн эвилеп көрүп турары-биле бүгү-ниити хүндүткелди чедип алган. Хөөлүлү дүрүмнерни чөөн өртүзүнга тайылбырлаар, улус төлээлери-биле ажылды күштелдирер талазы-биле чугула ажылдарны олар база эки чөрүдүп турар.

Ажылчы чоннарның негелделерии, хомудалдарын чөгүүр үезинде көрген турары политиктиг чугула ажыл-дыр. Ындыг турбуже, чамдык районнарның улус шиитикечилери, чижээ, Барыын-Хемчиктиң — Д. К. Масальских, Эрзинниң— У. Ч. Сая олар кирген херектерни, негелде, хомудалдарны оперативтиг көрбес, харын ажылга шүшпең чөрүүн көргүзүп турар. Тоңу районга улус шиитикечизи турган Ширииң өнаашнан ажылынга ак сеткилдиг болуп, чоннуң бедик идегелин бадытнаарының орнунга социалистиг хөөлбу дүрүмнерни болу үреп, мораль чөөн үүлгедиглер кыяп турган, ажылынган дүжүттинен.

Ажылчы чоннарның өртүзүнга юридиктиг бидиглерни пропагандалаарынга, немниг үүлгедиглерни болдурбас дээш демиселди калбартырынга бисте күш четчир. Эртикен сөөгүүдээрниң үезинде бисте 1200 ажыг улус төлээлери сөөгүттүрген, ол дээрге мурнакчы бүдүрүлгечилер, хөй-ниитичи киижилер болур. Олар суд херектерин көөрүнге киржириинден аңгыда, чөөн өртүзүнга хөөлүлү дүрүмнерниң идепкейлиг тайылбырлакчылары болуп турар. Олардың чижээнге улус төлээлери Пешков, Дарму, Алексеева, Хертек, Дроздова оларны болгаш оөн-даа өскелерни киирип болур.

Шиитикечилерниң болгаш улус төлээлериниң чөөн мурнунга өтчеттуг болуру, ажылга таарыштаанда, оларны хуусаа бетинде дедир ыйгыртыр эрге, херектерни көөрүнүң ажыы болуру, аңаа хөй-ниитичи бүрүүдакчыларның болгаш камгаланчыларның киржилгези совет шын шиидилгенниң демократтыг үндезиннерин улам калбартып турар.

Социалистиг күрүнениң алыс бүдүүгүнден хамаарыштыр бистиң улусчу судувустуң киижидикчи роляю улам күштелген. Хөөлүлү дүрүмнерни үрээр чоруктарны баш бурунгаар болдурбазы—ноя соруулга, хөй-ниитиге даянып алгаш, совет суд ол соруулганы боттандырарын, эрге-чурумун быжыглаарын чедип ап турар. Совет суд чептүг шиитиелди үмдүрбүшаан, албадаарының болгаш бүзүредириниң аргаларын биядилиг дүүштүрер. Айыылдыг үүлгедичилерни хайыра чок көрбүшаан, суд болза чазыг ыяган киижини амыдыралдың шын өруунче киирер дугайында сагыш салыр. Киижилерниң медерелинде эргиниң артыышыннарын дазыынган чок ыяырының соруулгазын барымдаалааш, совет суд ажылчы чоннарны бедик сагыага-чурумга киижиидер, кемниг херектерни үүлгедир чоруктарны болдурбас дээш хамаатыларның өртүзүнга хөөлүлү дүрүмнерни калбаа-биле пропагандалаар хүзээлгелиг.

Бистиң судувустуң алдарлыг бежен чылын демдегловишаан, совет киижилер чурттуң суд ажылдакчыларының улуг отряды боттарының чаагай хөрээнге чаа-чаа чедишкиннерлиг болурун нүүдэн. Эрге-чурумнарны кандыг бир хевир-биле үрээр чоруктарны чөөн ыяыр, ол үрээшкиннерни болдуруп турар чылдагаанналрны чайладыр деп партияның сайган соруулгаларын күүседир дээш бистиң судтарывыс улам шудургу ажылдаар ужуруг. Оны чедип алырының кол аргаларының бирээзи чүл дээрге суд органнарының ажыл-чорудулгазын улам ыңай идепкейжидери болур. Бүгү суд херектерин шиитпирлээриниң үезинде хөөлүлүнүң негелделерии шыңгыы сагып, ажыл чыязыр чоруктарны узуткал, келген киижилерни хүзээп алырынга, билдиришкиннер, хомудалдар, чагаалар-биле ажылга суд органнары бедик культураның үлегер-чижээн көргүзер хүзээлгелиг. Суд черлери хөй-ниити-биле харылзааны улам быжыглап, судтуң үнүүшүнүүт хуралдарын үргүлчү кылып, ажылчы чоннарның өртүзүнга эрге талазы-биле билиглерни шаг үргүлчү пропагандалаан турары чугула.

Чоннуң эрге-ажыктарын камгалаар дээш бүгү талалыг ажыл-чорудулга—совет судтуң, оөң ажылдакчыларының хүндүлүг хүзээлгези ол.

БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫН ХУУСАА БЕТИНДЕ

ТЫВАНЫҢ БҮГҮ БУЛУҢНАРЫНДАН

ЧАА ТУДУГЛАР

«Көк-Тей» совхоз бо чылын тудуг ажылдарын калбарткан. Бирээзингеле он муң күш кирер чаңгыс аай төлевилелдиң ийи кажаларын ажыглалга киирген. Ажыл-агыйда күштүң баш саны ам 55 муң чедип турар.

Ам үш кажаның тудуу чоруп турар. Чуурга шыгжаар чаа складтың фундаментизин салып дооскан.

Чуртталга бажыннарын тударынче база кичээнгей салдынган. Ийи-ийи аал иштиг чурттаар алды бажынны ажыглалга киирген, ам сес-сес аал иштиг чурттаар 2, ийи-ийи аал иштиг чурттаар үш бажыннарның тудуун чорудуп турар.

МУРНАКЧЫЛАР

Улуг-Хем районнуң колхоз, совхоттарының сүт-бараан фермаларының сүттү будурер болгаш күрүнеге садар талазы-биле социалистиг чарыкының он бир айлар түннелин үндүрген.

«Найырал» совхозтуң Кара-Тал, Үрбүн, «Күш-ажылдың хөтүү» колхозтуң Төргелиг. «УТКА 25 чылы» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермалары бо чылдың социалистиг чарыжынга тиилекчилер болуп чоруп турары үк түннелден көзүлген. Олар планнан ажыр сүттү будурерин болгаш садарын үргүлчүлеп турар.

Районда инек бүрүзүнден 150 килограммдан өрү сүт саап алган 36 саанчы бар.

ЭРТЕ КҮҮСЕДИР ДЭЭШ

«1968 чылдың будурүлге планын декабрь 26-га чедир күүседир бис, планнан ажыр он муң рубльдин ниити продукциязын бээр бис» деп, Кызылдың пиво заводунуң ажылчыннары болгаш түскай эртемниглери хүлээнген.

Ол хүлээлгени оөн-даа ажыр күүседип болурунуң аргаларын түскай эртемниглер санап көргеп. Беш чыл планын 1970 чылдың декабрь 16-га чедир күүседир, планнан ажыр 30 муң рубльдин продукциязын бээр деп немелде хүлээлгени коллектив алган.

Беш чыл планының төнчүзүнге чедир хөй немелде орулгаларны бээр, чаартыкчы саналдарны ажыглаар.

ПАРТИЯ АКТИВИНИҢ ХУРАЛЫ

Дүүн СЭКП-ниң Кызыл хөөрай комитединиң хуралдаар залында найысылалдың партия активиниң хуралы болуп эртнен. СЭКП обкомунуң VI пленумунуң түңнелдериниң болгаш чөөнүң амыдырал хандырылгазын эжиидериниң талазы-биле хөөрайның партия организациязының соруулгаларының дугайын-да партияның Кызыл хөөрөкомунуң секретары эш В. Б. ДОБРОМЫСЛОВ аңаа илетпел кылган.

Чугаалашкан айтырыгның талазы-биле тодаргай хемчегларни айтив хуралының киржиичилери ажылдан кылган.

ДЕПУТАТ СОҢГУНЧУЛАРДА

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң Көк-Чыраа салбырының кедээ клубунга суурнуң чуртталгчы чону Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң депутады, республиканың хөй-ниитининиң корум-чурум камгалалының министри Соян Сотпаевич Чакар-биле ужурашканнар.

Депутаттың илеткелзи болган соонда, соңгукчулар аңаа боттарының чаңын берип турганнар.

Ужуражышкын соонда районнуң Культура бажыңының бот-тывынгыр ураи чүүл коллективиниң солун концерти болган. Концертке 60 кижи киришкен.

БЕДИК АТ

Бии-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунуң төп сүт-бараан фермазының кызыл булуңунга хөй кижи чыглып келген. Бо фермага коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп атты тыпсыр дугайында колхоз баштаар черинин, парторганизациянын шиитпирин аңаа дыннаткан. Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары деп атты 16 малчынга тывыскан.

Боттарының күш-ажылын шак ынчаар бедик үнелеп көргенинге сорук кирген саанчылар, кадарчылар болган бызаа ажаакчылары социалистиг чарыштың бедиткен хүлээлгелерин алган. Күрүнеге эът, сүт садарының беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-ге чедир күүседир, планнан ажыр 420 тонна сүттү садар деп сөзүн олар берген.

Ферманың бүгү ажылдакчылары колхозтуң бүгү малчыннарын социалистиг чарышка кыйгырган.

ГДР-НИҢ ПАРТИЯ-ЧАЗАК ТӨЛӨЗЭЛЕРИ МОСКВАДА КЕЛГЕН

Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының Төп Комитединиң Бирги секретары болгаш ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Вальтер Ульбрихт башкаан Герман Демократтыг Республиканың партия-чазак төлөзэлери СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың чалаанын ёзугаар албан ёзузунуң вайыралчы аяи-чоруун кыдын, декабрь 11-де Москвада келген.

Белорусь вокзалга төлөзэлерни эштер Л. И. Брежнев, А. Н. Косыгин, А. П. Кириленко, К. Т. Мазуров болгаш өскелер-даа уткаан.

Уткуп алышкын үезинде хүндүлел таңнылыын тургускан болгаш ГДР-ниң, ССРЭ-ниң күрүне гимнилерин күүсеткен.

(СЭТА).

Л. И. Брежневтиң Прагага чоруп турганы

ПРАГА. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев Чехословакияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң болгаш ЧССР-ниң чазаанның чалаанын ёзугаар кысна үеним найыралчы аян-чоруун кылып, Прагага чоруп турган. Прагага бодунуң чоруп турганының үезинде эш Л. И. Брежнев ЧКП Төп Комитединиң Бирги секретары, республиканың Президентизи эш А. Новотный, ЧССР-ниң чазаанның Даргазы эш Й. Ленарт болгаш ЧКП ТК-ның Президиумунуң өске-даа кежигүннери-биле беседа кылган. Беседалар үезинде янзы-бүрү адырларга совет-чехословак кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдериниң айтырыгларын, а ол ышкаш делегей политиказының, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

Беседалар ийи аңы-дүүмә партияларның болгаш күрүнелериниң аразында харылзаалаарга харантелиг эш-хуузунуң, чагаай сеткиилдиң болгаш чүректиң хамызындан найыралдың байдалынга эрткен.

ЧКП ТК-ның Президиумуу хүндүлүг аалчыга алдар болдурган кежээки шайлаганы тургускан. Аңаа эш Л. И. Брежнев биле эш А. Новотный чугаалар солушкан.

Декабрь 10-нуң кежээзинде эш Л. И. Брежнев Москваже ужудуп үнүптүвү.

* * *

Декабрь 10-да эш Л. И. Брежнев Москвада чанып келген.

Е. И. УБРЯТОВАНЫ ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва дыдың болгаш бижиктиң хөгжүлдезилиге идепкейлиг киржилгеан дээш ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының Сибирь салбырының төөгү, дыл болгаш философия институдунуң улуг эртем ажылдакчызы — профессор эш Елизавета Ивановна Убрятованы Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.
Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң секретары К. ДИҢГА.

Кызыл хоорай.
1967 чылдың декабрь 7.

Ужуражышкын

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң депутады Тимофей Кузечевич Бичен-оол Чөөн-Хемчик районда партияның XXII съездизи аттыг совхозтуң клубунга бодунуң соңгукчулары-биле ужуражышкын кылган. Эш Бичен-оол бодунуң депутат ажыл-чорудулгазының дугайында отчёдун соңгукчуларга кылып берген. Совхозтуң ажыл-ишчилери Совет Конституциязы хүнүң күш-ажылчы чедишкиннер-биле уткуп, мал өстүрүнүң планын бүгү чүзүннерге ажыр күүсеткенин депутат демдеглээн.

Күрүне мурнунга хүлөлгелерин база-да ыракта ажыр күүсеттингеп. Ыламгыя сүт садарын 132 хуу. дүктү—110, эът-ти 104 хуу. тараанны 252 хуу күүсеткен. Соңгукчуларның тудуг талазы-биле чагыглары база күүсеттингеннин депутат илеткээн.

Мал, чер ажылында механизациязын ам-даа чедир кылдынмаанын, механизатор кадрларның ажылдаарынга таарымчалыг байдал четче тургустунмаанын, малчынларны хереглеп барааннары-биле чедир хавдырбайн турарын депутат илеткелзиниге, соңгукчулар боттарының санал-онаалдарынга айыткан.

Бүгү-эвилелдиң өнза чугула тудугларының бирээзинге санаткан Ак-Довуракпак «Тыва даг-дүгү» комбинадының түзүүнда, оөң баштайгы эзэчизиниң будүрүлгезинде Совет Эвилелиниң чүл-чүгүмдеп келгилээн киижилер ажылдап, найыралдың, патриотчу кедүрүлүүшкүнүүң чижээн көргүзүп турар.

Узбек националдыг Мустафа САБИРОВ (чурутка) даг-дүгү ажыглаар фабрикада механизмнерниң ажылын хайгаарап тур.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Хову черлериниң дүжүткүрүн бедидер

Чөөн чүктүң хову черлеринге хөрзүннүң сайзырадып кылырының чаа аргазының талазы-биле бүгү-эвилел семинары

Чурттуң бүгү тарыга черлериниң барык чартык көзинге — оөң хөвүзларлыг болгаш кандаашкыныг зоназынга — хөрзүнүү ажылдан кылырының чаа технологиязын шиңгээткен турар ушуруг.

Оөң соруулгазы — хөрзүнүүң хаттан үрелиринге болгаш кайдаашкынга удур чаа чүүлдерни ажыглаары, мичилгеп эки дүжүтту алыры.

Бо талазы-биле үстүнде айытынган арга болза салдынган соруулганы шынзыдып турар-дыр дээрзин ССРЭ-ниң улус ажылагый чедишкиннериниң делегезинге декабрьның 9-та доозуулган бүгү-эвилел семинары бүзүрелдии-биле көргүкеп.

Чөөн чүктүң кандаашкынныг районнарынга хөрзүнүү ажылдан кагбайын чарарының аргазын агротехника болгаш экономика талазы-биле эртемниглер, түскай эртемниглер, практиктер үндезилеп чугаалап тургулаан. Оларның бүгү-ле барымдааларынга ол дээрге бүзүрелдиг чүве — дүжүт боду болуп турган.

Тараа ажылының бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң директору, Кодээ ажыл-агыйның бүгү-эвилел академиязының академиги А. И. Бараев бодунуң илеткелинге бо талазы-биле тодаргай фактыларны көргүкеп. Хөрзүнүү ажылдан кагбайн чарганда, тараа культураларының дүжүткүрү ажылдан каап чарганынга дениззерге 2—4 центнер хөй болур.

Институттуң дуржулга ажыл-агыйының шенелде тарылгаларында бригадаларның бирээзи алды муң гектар черниң гектар бүргүзүндеп ортумаа-биле 13 центнер тарааны алган. Ол дээрге эрги агротехниканың үезинде турганындан дыка хөй болганы олдур.

Соңгу Казахстанның болгаш Сибирьниң хөй-хөй ажыл-агыйлары чаа агротехниканың эки ажыктынгына бүзүрээнгер. Кемерово областтың Мичурин аттыг колхозунуң даргазы В. Д. Бакшеевтуң чугаазы бо талазы-биле солун болган. Сөөлгү он чыл иштинде ук колхоз чазын чамдык тарыыр кызыл-тастың дүжүткүрүн барык ийи катап улгаттырган дээрзин оратор демдеглээн. Ам ынча гектардан-на 15 центнерни ап турар. Ол дээрге ортумак түңнел-дир, чыадың байдалы эки болганда, дүжүт оөн-даа бедик болгулаар.

Тарылгага кол чүве — тараа бо утланышкынга ындыг чедишкиниг болган-дыр. Ынчаарга оөң өске культуралар база бар болгай. Ол ажыл-агыйга кукурузаның ногаан массазын алыры база ийи катап көвүдеп, гектарга оналаттыр 400 центнер четкен.

Хөрзүнүү камгалаар талазы-биле ынчаар ажылдан кылырынга чеже машина көдээ ажыл-агыйга херегли дээрзин эртемденнер саналаан. Чижээлээрге, черни ханы улдүредир машиналар 23 муң, ширик кезерлер—50 муң, түскай культиваторлар—100 муң ажыг, сеялкалар—150 муң ажыг херек болгаш.

Хову-шөлдериниң чаагай дүжүттүг болурүнүң салым-чолу бо хүннерде индустриядан хөөлү-биле хамаарыжыр дээрзин бүгү-эвилел семинарының киржиичилери демдеглеп турганнар.

(СЭТА-ның корр).

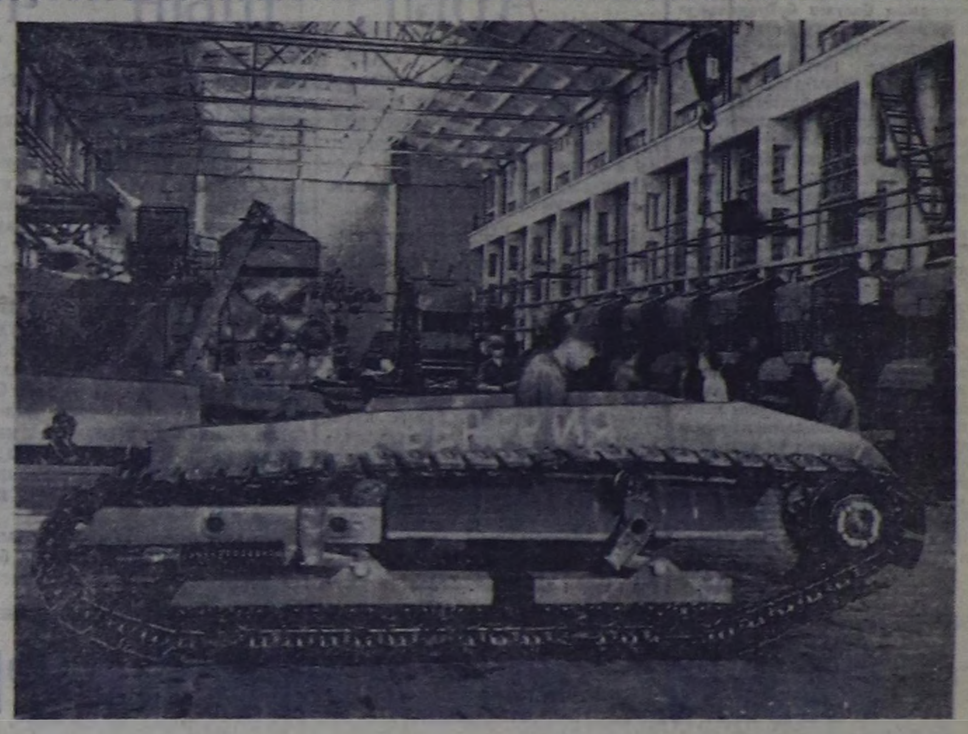

Биробиджанның «Дальсельмаш» дээр заводунга бүдүрген боду чоруур ынчырбелиг комбайннар Ыракты Чөөн чүктүң тараажыларынга мактаткан. Бистиң дашпыкы өнүүктеривис ол машиналарны база сонуургаан. ЧУРУКТА: Венгриже чоруур комбайнны эптеп турары. СЭТА-ның фотохрониказы.

ҮРЕЗИН—БЕДИК ДҮЖҮТТҮҢ ҮНДЕЗИНИ

Улуг Октябрьның чартык чүс чылынын байырлалын Тыванның чер ажылдакчылары күш-ажылчы улуг чедишкиннерлиг уткаан. Республиканың колхозтары болгаш совхозтары эки дүжүттү өстүрүп алган, ынчангаш күрүнеге 133 муң тонна ажыг тараанны сатқан азы планнын 222 хуу күүсеткен.

Часкы хөву ажылдарын организастыг чорудуп, эки шынарлыг үрезиннерни чажып, тараанның чайгы ажаалгазын эки чорукталы-биле бо чылын республиканың көдээ ажыл-ишчилери тараа культураларының гектар бүргүзүнден ортумаа-биле 13,2 центнерни алган. А кол тараалаң районнарны мындыг болган: бир гектарга онаалттыр Каа-Хем районга 16, Улуг-Хемге — 14,7 болгаш Таңдыга—13,4 центнер алдынган. Бо талазы-биле мурнакчы ажыл-агыйлар хөй. Чижээ, бир гектарга опаалтыр «УТКА 25 чылы» совхоз 18,1, дуржулга станциязы—17, «Найырал» совхоз — 16,7. «Бүрүнгаар» совхоз—15,5 центнер тараанны алган. А «Межегей» совхозтуң эш Ермолаев удуртқан хову бригадазы гектардан-на 20 центнерни алган.

Оөң-биле кады бо чылын республикага ниитизи-биле тараанын 80 хуузун кондициялыг үрезиннер-биле тараап, а чамдык ажыл-агыйларга тарылга бүрүнү-биле кондициялыг үрезиннер-биле чоруттунган.

Тараа болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый культураларын бүдүрерин ковуделиринин талазы-биле хөй хемчеглериниң бир колунга үрезиннер хамааржыр. Тыва АССР-ге 1968 чылдың дүжүдүнге 49468 тонна үрезин урдунган азы үрезин урарының планы 100 хуу күүсеттингеп. Оөң иштинде совхозтарның 103,4, а колхозтарның — 95,8 хуу. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик болгаш Чөөн-Хемчик районнарның колхозтары үрезин урун алыр планнарын чедир күүсеттээн. «Шекпээр» совхозта 140 тонна, Таңды районнуң колхозтарында 222 тонна үрезин четпес, мал семиртилгезинин ажыл-агыйлары үрезин белеткээр планын чедир күүсеттээн.

Бо чылдың күзүнүнде агаар-бойдустуң таарымча чок болганының хараазында үрезин участоктарын ажаап алыры берге байдалдарга эртип турган, ынчангаш үрезиннерни тарыыр кондициязынга чедир белеткээриниң ажылы көдээнин ажыл-ишчилериниң болгаш хамыктың мурнунда түскай эртемниглерниң чүткүлдүг, инициативчи ажылдаарын негеп турар. Ажыл-агыйларның удуртукчу бүрүзү, оларның агрономнары келир чылдың дүжүдүнге чедиишкин үрезиниң хамааржыр дээрзин утпас херек. «Бүрүнгаар», «Тиилелге», «Улуг-Хая» совхозтарының, дуржулга «Өзинциязының удуртукчулары ону эки билип, бар үрезиннериниң 64—85 хуузун кондициязынга чедир белеткеп алганнар.

Республикада ниитизи-биле 15615 тонна үрезинни азы 30,4 хуузун кондициязынга чедир бо хүннерде белеткээн, ол дээрге канчап-даа эвээштир. Бо чылын үрезин участоктарының агаар-бойдустуң байдалынга хамаарыштыр болгаш биология талазы-биле өзүп бышкан байдалын барымдаалап көргеш, келир чылдың дүжүдүнге үрезинни белеткээринге оңза, мурнукузунган ылгалдыг бергелер турүп келир дээрзин билир бис, ындыг болганда, ол бергелерни ажып эртер дээш бүгү күштү салыр апаар.

Республиканың чамдык ажыл-агыйларында соокка алыптар хире шык үрезиннер урдунган, ол чорук үрезин материалын белеткээр талазы-биле немелде бергелерни таварыштырып турар. Үрезин хынаар лабораториянын сайгарылга аналиэинден алгаш көөрге, хөй үрезиннер үнүүчелининг болгаш бөктүүнүң талазы-биле кондиция чок болуп турар. Тес-Хем районнуң ажыл-агыйларында, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг болгаш «Тыва» совхозтарда, Бии-Хем районнуң «Шивилиг», «Өөк» совхозтарында кондициялыг үрезиннер шуут чок. Чамдык ажыл-агыйлар үрезиннерни хынадыры-биле үрезин хынаар лабораторияларга чедирип бербээн.

Республикада 4 муң тонна ажыг үрезин ам-даа хынаттынмаан, оөң иштинде Каа-Хем районда 2 муң ажыг тонна, Бии-Хемде—2 муң тонна үрезин хынаттынмаан. «Элегес», «Россия», «Өөк» совхозтарда үрезиннер база четче хынаттынмаан. Ажыл-агыйларның, көдээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелелериниң удуртукчулары үрезиннерни үрезин хынаар лабораторияларга хынадыры-биле чоокка үелерде чорудар ажылды организастазы чугула, ынчангаш кондициязы чок үрезин чежел дээрзин илереткеш, оларны арыглаарын организастаар, черле ажыгларынга таарышпас үрезиннер бар болза оларны тараа-белеткел пунктуларындан эки үрезинге орнаар ажылды чорудар.

Тарылгага чедишпейн турар үрезиннерни ажыл-агыйларның аразында орнажылганы азы садын алышкыныны организастап турганы, үрезинни бүрүнү-биле четчелеп алырының аргазы бар. Үрезин белеткелинде улуг четпестерини бирээзи —сорттуг эвес үрезиннерни база үргулап алгыланы болур-дур.

Республикага шупту 31 муң тонна сорттуг үрезин урдунган, ол болза үрезинниң 71,9 хуузу-дур. оөң иштинде сорттуг үрезиннер кызыл-тас талазы-биле 82,2 хуу, арбайның — 63, чинге-тараның—69 болгаш суланың—чүгле 13,2 хуу болуп турар.

Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик болгаш Каа-Хем районнарның ажыл-агыйларында сорттуг үрезиннер чүгле 30—50 хуу. Ынчаарга бо чылын тараанын байдалы сорттуг үрезиннер-биле бүрүн хандыртынып алыр арганы берип турган болгай, оөң-биле кады бүгү колхозтар болгаш совхозтар тараа культураларының талазы-биле районучтукан эң дээрге сорттар-биле чажып тарырынче шилчинр үдурлуг дээрзин утпас херек. Харын-на моөң үдурунда дээди сорттуң районучтукан үрезиннери-биле чажып тарырынын бүгү ажыл-агыйларга боттандырар соруулганы салыр алдары чугаажок. Ажыл-агыйлар аразынга орнажырының, күрүне күралырынан алырының аргазы-биле үрезин фондуларын четчелештирер дээш ажылды организастаар.

Ажыл-агыйларның удурукчулары үрезин арыглаашкынынга, ону кондициязынга чедир белеткээринге хүн бүрүнүн контролдап тургузар, тараа арыглаар бүгү машиналарның бедик бүдүрүкчүлүг, дүн-хүн чок ажылдаарын хандырар, үрезиннер арыглаарының графигин ында-ажылдап турар кижи бүрүзүнге чедирер, үрезиннерни 1-ги болгаш 2-ги класска чедир ажылдап кылганы дээш немелде шаинал төлевирин тургузар, оларны сөөртүүнге болгаш сөөлүп алырынга четчир санныг автотранспортту бөөр ужурлуглар.

А. СЕРДЮК.
Тыва АССР-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунуң коз агроному.

Партия амыдыралы

ҮРЕ-ТҮҢНЕЛДИГ ДУЗАЛААР

Бай-Тайга районнуң партия эге организацияларынга отчёт-соңгудалдыг хуралдар болуп эртken. Районнуң партия организацияларының СЭКП-нiң XXIII съездiзiнiң шиитпирелерин амыдыралга боттарындыр дээш аалчы ажылдарны чорутканы болуп эртken отчёт-соңгудалдыг хуралдар демдеглээн. Коммунистерниң авангардчы роли бедип, олар ажылагыйның шиитпирлиг ажыраарында ажылдап турар.

Отчёт-соңгудалдыг хуралдарга ажылда чедишкиннiг түүлдерни улам быжыглап, четпестерни узуткаарынче, моон соңгаарны эдчеглиг сорулгаларны күүседирiнче партия эге организацияларының ажылын үгландырарын коммунистер саналдааннар. Ол хуралдарга шүгүмчүлелдер болгаш бот-шүгүмчүлелдер чидин-биле үнүп, чаа соңгудкан партия организацияларының улуртуг составындан партийжи организатыг болгаш полит-массалыг ажылдарны улам сайзырадгайжыдарын коммунистер негээн.

Суд. прокуратураның, Шүй оруумак школазының, Бай-Тал школазының болгаш «Мурнакчы» колхозтуң коммунистери отчёт-соңгудалдыг хуралдарга чүе хуу киржип, аңаа коммунистиң хөй кезии саналдап, младшгыл партийжи организастыг ажылдың стилин хүн бүрүнүң практиктиг сорулгаларын күүседирiнге дүүштүр тургузарын тодаргай чугаалааннар.

Шүй школазында партия эге организациязының хуралдары бедик идей-политиктиг деңнелге эртип, өөредилге-кижизидиглелиг ажылды өскүдерiнче үгланган айтырыгларны каш удаа чугаалашкан. Партия организациязының күүседилге партияга төлептиг, мурнакчы кижилер-биле ескен. Партбюро коммунистерниң бот-харыысалгазын бедидип, олларга партийжи даалгааларны берип, оны күүседирiнге дузаны чедирбишаан, доктаамал хынаан турар. Ында «Билиг» шиитпелиг үдуртуп турар коммунист С. Чедер-оол суурнүң чурттакчы чопунуң оргузунга агитас-массалыг ажылды эки турускаан. Отчёттуг үеде 90 ажыг лекциины, дискуссиг, дыштанылга кежээнни организастап эрттирген.

Отчёт-соңгудалдыг хуралдар чамдык партия организацияларының партийжи ажылды ам-даа сайзырадгайжытпайн турарын илереткен. Маңаа «Кара-Хөл» колхозта парткомпу (секретары эш С. Очур-оол) хамаарышпырын болгур. Эш Очур-оол партия болуктериниң болгаш бригадаларда партия организацияларының ролюн бедидерiн дээш практиктиг дузалыг, принципиалдыг негелдени кууг аазашкын-биле кыыгаарлап турар. Партия болуктериниг даанмас, олларның ажылын экижидер талазы-биле дээштiг хемчеглер аябас чоруктар эш Очур-оолдуң ажылынга турган. Коммунистиң бот-харыысалгазын бедидер дугайында негелдени партком кошкактанындан колхозтуң удуртуур ажылдакчылары коммунистер О. Маңдырыкчы, О. Маңдан, С. Очур-оол планныг онаалгаларны күүседирде «карак чаар» аргаларны херегдеп турганы дээш, шыңгыы партийжи хемчегни үдээгенир.

СЭКП-нiң Бай-Тайга райкому отчёт-соңгудалдыг хуралдарга болган шүгүмчүлелдиг саналдарны аналитеп, илереттинген четпестерни узуткан, партия эге организацияларынга үре-түңнелдиг дузалаар талазы-биле хемчегларни ажылдап ылаган. Оон иштинде партия организацияларының чаа соңгуткан секретарьлары, партболуктериниң удуртукчулары-биле бир хүнүң семинарын эрттирерiни база көрген.

И. СУГЛАЙ-ООЛ.

Германиянның Федеративтиг республиказының чазааңга
СОВЕТ ЧАЗАКТЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ГФР-де милитаристчи болгаш неонацистчи күштерниң идепкейжизиниг-биле холбаштыр ССРЭ-нiң Даштыкы херектер министрiниң орааңчызы В. С. Семенов ГФР-нiң ССРЭ-де херектериниге түр бүүгреттирген Х. Зонтеге Совет чазактың медеглелiн тывыскан.

Антигитлержи эвилелдiң күрүнелериниң төөгүлүг Потсдам дугуржулгазында чарлаан сорулгаларын чедип алыры дээш Совет Эвилелiниң хүлээр харыысалгатын медерел билбишаан, Федеративтиг Республиказының хөгжүлдезиниң амгы политиктиг байдалының аймылдыг талааларынче ГФР-нiң чаңгыс кичээнгейин үглаңдырары эртежок чугула дээ, Совет чазак санаа тур. Өжээжирек чорук болгаш милитаризм ГФР-нiң шиитпел-политиктиг амыдыралының хөй талаларын хаара тудуп, Германияның чоокта чаа эртken үезин, гитлерiзминiң канчаар хөглээжiнiң болгаш быжыкканының төөгүзүн сагындырып турар ыңдыг байдал тургустуруп турарын Совет чазак демдеглээр ужурга таварышкан.

Совет чазак 1967 чылдың январь 28-те ГФР-нiң чазаанга чоруткан медеглелiнге Федеративтиг республиканда неонацистчи болгаш милитаристчи күштерниң көзүлдүр-ле идепкейжин турарын сагындырган, олардың ажыл-чорудулгазын шиитпирлiн-биле сый тавазын негээн турган. Ынчалзажок ук медеглелде айыткан таарымча чок болуушкуннар чайлаттынмайн хевээр арткан болгаш харын-даа өзүп, ханылаарын үргүлүдеп турар.

Медеглелде оон ылай демдеглеп турары болза: Ганноверге герман фашизминiң салгакчыларының эгелээни «Национал-демократтыг партия» дээр үвенiң ыят чок чыскаалын чап-чаа-ла Европаның улустары хереченi болуп корген. Чүүл бүрү өжээнаирек неонацистер гитлеризминiң кем-буруулуг үүгедиишкиннерiн агартырын оралдажыр болгаш ооң дээрбечи планнарынга, чүткүлдерiнге боттарының хандыкшылдының илередир дээш, чурттуң бүтү булуңнарындан ол хоорайже сектуп кээп тургулаан. Эрткен үенiң Мюнхенни шыкаш, эрге-чагыргаже неонацизминiң союз киреринiң демдээ Ганноверге болуу берiп чадавчок. Ынчаарга ол бокталарның шуут ажык, харын оон туржук, ГФР-нiң эрге-чагырга черлерiнiң өмөржилгелээ-биле чыыларны алдептир.

НДП-нiң чыыжыны барыын герман эрге-чагыргаларның мынчаар өмөржин көргөн ужуру чүл? деп айтырыг туруп келир-дир дең, медеглелде чугаалап турар. НДП чүүң дузазы-биле чоннуң бүүрелиң бодунче хаара тударын орааңдажыр турарын, ол кандыг политиканы чарлап турарын?

Хамыктың мурнунда-ла Европаның кызыгаарларын аде кооруп, оскө күрүнелерiниң девискээрлерiн эжелеп алырын ажыы-биле чарлап турардыр. Национал-демократтыг партия дээр үвенiң удуртукчузары Ганноверге болган съездизинге кызыгаарларны эде көөр таварылгага болуп кандыг-бир кызыгаарлаашкыннар-биле холбаштырбас деп шиитпирлээнiң ГФР-нiң парлалгазынга калбаа-биле чарлап турган. Австрия национ-ның догуннаан турары олларның сагыжынга таварышпас-тыр деп үвенiң безин медеглээвiлер; олар Совгу Италияже (Мурнуу Тироль) семеп, ГФР-ден барыын болгаш чеон, соңгу болган мурнуу үүкте чурттарже холуп сунуп турарлар. Неонацистерниң авантюристиг семээшкиннери Гитлерниң дембээрээн эжелекчи планнарынга чүүлө деңнежип турар эвес, харын чамдык тала-биле оларны ажа дүжүп турар.

Гитлержи партияның программазынга «Улустарның бот-түскайлаттыр» аргелерiнге үндезилээн, «бүтүү немецтерни улуг Германияга каттыштырарының» дозукүн тургузуп турганын медеглелде сагындырган. Ол дозукүн херек кырында кандыг үржүктүг болганын Европада кым-даа утпаан. Ол дээрге — хоорайларны болгаш суурларны буза шыбары болгаш үвүткээры, чонну кыргын-хыдыыры, албадалдыг лагерьлер, газ-камералары болгаш кижи азып өлүрер чагылар, гитлержи Германияның эрткен оруун сагындырып турар сан-түң чок каржы дошкун чоруктар болуур-дур.

Москваны болгаш Ленинградты чер кырындан үзүткээр, Лондонну буза шыбар Парижти өртедир деп мугулай дужаалдар, Совет Эвилелiниң, Польшаның, Югославияның черлерiн амыдырал чок кылдыр кыруулаар кууларар. «Бот-тускайлаңмышкын» деп дозукүн-биле чагдынган кем-бүрүүлүг гитлержи планнар улустарга мынчаар кыжаанын тургаң.

Неонацистер Потсдам дугуржулгазынга чоруштур ажыы-биле хөделiрiн орааңдажып турарлар. Ол дугайын национал-демократтыг партияның программазының шериг-политиктиг түүлүнде дорт чугаалаан турар, ону белеткээриниг Бундесверниң офицерлери идепкейжиг кирiшкен дөзүрiн шагда-ла чарлап тургаң.

Потсдам дугуржулгазы Германияның бөө-чөпсөөн бүрүн дужүрерiн болгаш ону демилитаризастаарын, чөпсөгленiшкинниң бүтү хевирлерiн болгаш даймының чөпсөктерiн бүдүрерiн хорутдаарын көрүп турарын биилээгiр болгай деп, медеглелде демдеглээн. НДП-нiң программазының авторларынга Барыын Германияда амгы үеде шериг белеткелдерiнiң чорун турар хемчээлдери безин шоолуг эвес сагындырып турар апарган. Олар «герман төп штабты» дагын тургузарын, ГФР-нiң экономиказын шериг байдалынга улам-на дүргеп кирерiн болгаш күүлүг шериг-үлетүүр машиназын тургузарын ажыы-биле негеп турарлар.

Оларның партиязы чыл четпес үе иштинде барыын пйн катап осконнiң НДП-нiң баштыңнары ам ажыы-биле мактанып турарлар. ГФР-нiң алды черлерiнге болган соңгулдага барыын герман соңгукчуларның миллион ажыт бадылаашкыннарын алган, НДП лаидтагтарга 48 олуттуг алган. Аңаа оорганакгаш неонацистер чурттуң дээди хөөйлу органы — Бундестагтың эжиктери азычеглиг соңгулдалар үезинде олаңга ажык болур боор деп баш удур-ла чилбиленип, өөрүп турарлар.

Национал-демократтыг партия дээрге ГФР-нiң амгы догуннаан турар иштилел-политиктиг корум-чурумунуң кезээ-дир дең, медеглелде демдеглеп турар. НДП-нiң негелделери башкарыкчы партия ХДС/ХСС-тың чамдык улаңышкынларынга домейлежип турар, ол улаңышкыннар ук партияның удуртукчуларының чугааларындан хөй-биле алдынган, ынакгыя ооң барыын үзелдиглерiнiң медеглелiнге домейлешкек дээрзин ук партияның баштыңнары чажырбайн турарлар.

НДП өжээнiшкек өөнүүр-чөңгээлерге амзажаза, шиңзимнiң оскө-даа хевирлерiн төлээлеп турар чүүл бүрү эвилелдер, киттыжымышкыннар болгаш ажык милитаристчи организацияларын толдалекчилерi-биле ханы харылзаалыг. Ындыг янзылыг организациялар ГФР-де шиитпи-биле чүс-чүс.

ГФР-де аң-не реакциялыг, шовинистчиг күштерниң девдеп турары хенертен ваң аза-чайгаар болган чүве эвес деп, медеглелде чугаалап турар. Ол дээрге ГФР-нiң албан бүзүлүүнүң политиказының кезии-дир. Ол политиканы хөй чылдарның дургузуунда Европаның туруп турар кызыгаарларын үүлээп көрбеөнге, ядролуг чөпсөктi алырының негелделерiнге, «Бүтүү немецтерниң өмүүжээнiгiнiң» хөделiр дээр негелделерге, ГФР-нiң составында кирбейн турар болгаш кажан-даа кирбес Барыын Берлинни алыр деп авантюристчи кыжаныышкыннарга таварыштыр чорудуп келген.

ГФР-нiң чазаанның сагыш салып турар кол үүлүү мурнуку хевээр дайынга калбаа-биле белеткенiри болуп артып турар. Бүүдиевер шагда-ла чартык миллион хире солдат четкен болгаш массалыг армияны тургузарынга өзен болуп турар деп чүве бүүдүүге билдингир. ГФР-нiң шериг чарыгдаазы күүрүне бюджединiң үштүң бир кезии чедип турар.

Потсдам дугуржулгазының үүлүдериниге чоруштур ГФР-де танкылар-ның, сут аданга чоруур хемелерiниң, реактивтиг самолёттарның болгаш оскө-даа шериг техниказының аң чаа хевирлерiн бүдүрерiн калбарткан деп, медеглелде чугаалап турар. ГФР-нiң политиктиг болгаш шериг ажылдакчылары идролуг чепсектi холга алырының ачызын дилеп турар.

ГФР-нi милитаризастаарының чарлыбас кезии, чуртту фашисчидерiниче орукта чугула базыы болза хамаатыларның конституциязында айыткан кол эргелериниче болгаш хосталгазыныче калбаа-биле халдап турары болуур-дур.

ГФР-нiң албан бүзүлүүнүң ажыылерi чоокку үеде бөөр чуртта «чаа үгланнышкын» чоруп турар, «чаа чөөн-чүк политиказы» чарлаттынган деп бадыткап медеглеп оон ылай демдеглээн. Ук политика Барыын Германияның амгы үеде бүтү аарыгларын дөгерезин эмнээр чыгыы боон турар. Херек кырында чугаа болза Европада боттуг байдалды хүлээп көөрүнден мурнуку хевээр ойталаар чаа арганы тывар орааңдажыышкыннар дугайында, милитаризминiң болгаш өжээнiшкек чорукту эрги политиказын сөптөп-чамаар, а чамдык талаалар-биле оон үндезилеккилеринден мрадыр баар орааңдажыышкыннар дугайында болуп турар. Неонацистерниң хөделiнiшкиннерiн суда салбышаан, барыын герман политиктер ГФР амгы үеде агрессияның болгаш дайынның хөделiп турар күштери-биле чаңгыс одуругда туруп турарын, ГФР моон соңгаарда делегей байдалын чидигнендирериниг бодуунуң үүлүү кирiрiн үрүүчүлээр дээрiн көргүзерiн көзүлдүр-ле орааңдажып турарлар дээп, медеглелде демдеглээн. Социалистиг өскө чурттар-биле дең үндезиниерге боттарының арагында харылзааларга күштүг ажыглавас дугайында делегейниң чогуур эрге-чурумунга дүүштүр ГДР-биле медеглелдер соңгукарындан ГФР-нiң чаза янзы-бүрү чилдактар-биле ойталап турар. Социалистиг Герман Демократтыг Республиканга болгаш социализминiң өскө-даа чурттарынга удур үгланган ГФР-нiң политиказының агрессчи характерiн ол чорук база катап бадыткап турар-дыр дээп, медеглелде чугаалаан.

Ынчаарга ындыг янзылыг бодалдар чүүнү чугаалап турарын дээп чүвеан ГФР-нiң политиктери билип турар бе? Герман Демократтыг Республика Совет Эвилели биле болгаш социалистиг өскө-даа чурттар-биле ынакдүмаалыкты эвилелчи харылзаалар-биле холбаалыг, а ынчаарга ол харылзаалар чогуур керээлер-биле быжыглаттынган, ГДР Варшава керээзiниң организациязынга кирiп турар болгай. ГДР-нiң түскай догуннаашкынынга болгаш хамаарышпас чоруунга кандыг-даа халдашкын ол камгаланикчы организациязының кирiжикчилерiн болуур бүтү социалистиг чурттарның аймык чон чоруунга халдааны-биле дөмей кердүвер ийик, ынчангаш шиитпирлиг харын соңгушкунга боду-ла таварыжыр апаар. ГФР-нiң улузу бот-элүртүнүүшкүнүң мындыг оруунга кирерiн бодаар бе? Гитлержи рейхтиң чылча шаптырганының, чүгаа чокка дүжүүн бергенiниң соонда герман фашизминiң таныжар херекке кирiжип турган, ажжок улуг когаралдарга таварышкан улустар герман милитаризминiң болгаш неонацизмни туюлунга чедир узуткаарынга база олардың катап төрүттүнерiн болдурбазынга боттарының шиитпирлiнiң байырлалдыы-биле болгаш быжыы-биле медеглээн чажыртынмас фактыны ажыы-даа эвес, харын ГФР-нiң карыысалгалыг ажылдакчылары утпаза чогуур деп, медеглелде онзаалап айыткан. Улустарның ол күзел-соруу Потсдам конференциязының шиитпирлериниден, Нюрнберг трибуналының шаажылалыындан, хөй-хөй эвилелчи доктаалдардан илереэн.

ГФР-нiң чазаанның удуртукчулары боттарының политиказынга делегейниң ийиги дайынының түңнелдерiн боттуу-биле барымдаалаан көргөн чүве болза, тайбыңны болгаш ийимге чон чоруктү өзүвеи турар оскө күрүнелер-биле бир ава баазар шыңгыы күзелiниң дугайын хереченiлеп турар боттуг базымнарны олар кылган чүве болза, Совет Эвилелiниң талазындан билиишкиннiң болгаш деткимчеңи алган турарлар ийик. Совет чазак Совет Эвилели биле ГФР-нiң арагында эки харылзааларны тургузары дээш туржүп келген. Ол харылзаалар ийи чурттарның улустарынга ажыктыг болур болгаш Европага тайбыңның эрге-ажыктарынга бараан болур ийик. Ындыг болза-даа Совет чазак ол херекке ГФР-нiң талазындан шаптыктаашкыннарга үргүлүү таварыжын келген, ооң иштинде өжээнiшкек чоруктуң болгаш неонацизминiң өзүп турары ышкаш ындыг үндезин шаптыктарны ол тала тургузуп келген.

Совет чазак Германияның Федеративтиг республиказының хамаатыларының хөй кезиниң үзел-бодалдарын болгаш сагыш сеткiлiн дерiнге өжээнiректерiниң болгаш неонацистерiниң туружу-биле канчап-даа демейлештирбейн турар дең, медеглелде онзаалап дөмдеглээн. Гитлержи террорчуң мурнуна баштарын мегейтпээн күштер Германияга турган дең чүвеин совет кижилер билир. Ындыг күштер барыын герман иштилелде ам-даа бар.

Чурттуңуң келир үези дээш харыысалганы чүктеп турар ГФР-нiң улузу болгаш бүтү политиктиг күштери милитаристчи болгаш неонацистчи болуктериниң ГФР-ни киирерiн орааңдажып турар оруунуң аймылын медерел билирiн, өжээнiректиг чоруктуң болгаш чаа шериг авантюраларыгаан-сарыыл чок идемдарынга алыспазынга Совет чазак бүүрээрiн күүсээр ийик.

ГФР-нiң политиктиг хогжүлдезiниң аймылдыг болуп турары-биле холбаштыр Совет Эвилели шыңгыы сагындырыгны кылыр ужурга таварышкан дең, медеглелде чугаалап турар. Эрткен дайынның улустарга ужжуу он-он миллион кижiниң амыдырал когаратканын сагындырбышаан, Совет чазак болза калчаараан өжээнiректерiниг болгаш неонацистерiн кыңчыктырбазын хандырар ыңдыг иштилелиг хемчеглерiн алырын соңгаарлаттынмас херек кылдыр санаан, ГФР-нiң девискээрiниге герман милитаризмiн болгаш напазмын катап тургуспас хээрiн шыңгыызы-биле сагындыргаң.

Потсдам дугуржулгазының киржикчилерi бүтү чурттарның хүлээлгеэн болза, ол дугуржулгазының утказы болгаш үгаан-бодалы ГФР-нiң девискээрiниге сагыттынган турары болуур дээрiн Совет чазак барымдаалаан турар. Фашизмни болгаш напазмын улуткаар дугайында Потсдам дугуржулгазының ээ чугула негелделерiни ГФР-нiң девискээрiниге сагыры дээш ажыктыг контроль эргежок чугула.

Неофашистиг болгаш милитаристиг күштериң чимаеннишкиннерiнiң улустарны кампгалаар төлөөде, тайбыңга ынакшылдыг оскө-даа күрүнелер ышкаш, болуушкуннарның чорудулгазы Европага фашистиг айымдың чаа дозукүн тургустуварын база бүтү-нiнiң тайбыңны айыылга таварыштырарын болдурбас шын ындыг эргежок чугула политиктиг болгаш оскө-даа бүтү хемчеглерни ажбышаан, Совет Эвилели бодунуң талазындан бүтү-ле чүүдерiн кылыр.

• • •

ССРЭ-нiң ГФР-де херектериниге түр бүүгреттирген кижи Совет чазактың медеглелiн саадаашкын чок дамчыдар мен деп чугаалаан.

(СЭТА).

Арыг, шын чугаалап өөредир

Тыва дылывыска ынак болган ооң ыяшкы чоокку чылдарда сайзырадгайлыңа чоргаарланыр бис. Төрээн дылга амыдыралдың бүтүү-ле болуушкунары илереттинер, ооң байлаа оскө кандыг-даа дыылдардан дудак чок деп санаа чоруур мен.

Чоокта чаа «Шын» солуунга парлаттынган, бижикчи Б. Дадар-оолдуң «Төрээн дылдың арыы дээш» деп материалын деткиннiнаан, бодумнуң бодалдарымны илереттим. Төрээн дылы үнелеп көрбес болган аңаа арыг, шын ыылдыр чугаалавайн турары чүге чедиргилээриниң чамдык чижектерин көргөзiндер. Бир-ле катап районда төрелдериге чоргаар, таныырым кырганнарның бажыңынга кирген мен. Ол бажыңда кырганнарның оглунуң бичии оглу хоорайдан келген тур. «Меңээ сүттен кудуп бээйт кырган-ачай — деп, ол орустап диледи. «Чүү дидир?» — деп кырганава менден айтырган. Херектиң ужуру чугаалажыр болза, ынчангаш бергедээшкин черле турбас деп кырганың бодалы база ынын. Орус дылды бижип, номчуп, чугаалап өөренiри магалыг эки. Ооң-биле кады төрээн дылды билири культурлуг кижи бүрүзүнге чугула деп бодаар мен. Ийи дылдын кайызын-даа дескi билир, оларны бот-боттарынга шаптык чокка ажыглап билир болза черде кончуг эки. Ылаңгыя тыва школага өөренир уруглар тыва дыл билбес болурга канчап-даа таарышпас. Ооң уламынган ыны, дорт чугаалап шыдавас, холуштуруп туруп бээр чоруктар үнүп кээп турар. Орус дыл кырынга чугаалаар дизе, шуут-ла орустаар, тывалаар болза, шуут-ла тывалаар дээрзинiң ужуру ында.

Шагда бир ужурашканым кырганның оглунуң бажыңынга база кирдим.

— «Тетя» келди кордун бе, оглум, сен «дедушка» сутта турунда чораан «тетя» ол ышкажыл — деп оларның оглунга мээн дугайында тайылбыры меңээ кайгаткан. Төрээн дылды мынчаар хойпактаарга болур бе. Бо дугайында дыл башкылары чүнү бодап турарыл?

Хой-ниити-даа, албан организацияларынга, өөредилге черлерiнге-даа чораан, дыңнаарга чамдык кижилерниң чугаазы шуут холушкак болгулаар. Чижээ: «Проверяйтап» көөрге, чеже болган, экзаменге «провалдап» кагдым, «оригиналы»-биле хынап көөр дээш ескө-даа. Мында кирген орус сестерни дорту-биле тывалап чугаалап болур сестер ышкажыл. Канчаар-даа чугаалап чорза кижи болганының тура хөнүү дээри чадавас. Кандыг-даа дылга чугаалаары, ону өөренiри хамааты бүрүзүнүң хостуг эргези-де болгай. Ындыг турбуже төрээн дылдың арыы дээш, чугаа-культуразы дээш айтырыг черле артык эвес деп бодаар мен. Бо талазы-биле дорт харыыны берип турар, суме чүүлүү үндүрери ажыктыг болгу дег.

Т. КУУЛАР.

Кызыл хоорай.

ГФР-нiң албан бүзүлүүнүң ажыылерi чоокку үеде бөөр чуртта «чаа үгланнышкын» чоруп турар, «чаа чөөн-чүк политиказы» чарлаттынган деп бадыткап медеглеп оон ылай демдеглээн. Ук политика Барыын Германияның амгы үеде бүтү аарыгларын дөгерезин эмнээр чыгыы боон турар. Херек кырында чугаа болза Европада боттуг байдалды хүлээп көөрүнден мурнуку хевээр ойталаар чаа арганы тывар орааңдажыышкыннар дугайында, милитаризминiң болгаш өжээнiшкек чорукту эрги политиказын сөптөп-чамаар, а чамдык талаалар-биле оон үндезилеккилеринден мрадыр баар орааңдажыышкыннар дугайында болуп турар. Неонацистерниң хөделiнiшкиннерiн суда салбышаан, барыын герман политиктер ГФР амгы үеде агрессияның болгаш дайынның хөделiп турар күштери-биле чаңгыс одуругда туруп турарын, ГФР моон соңгаарда делегей байдалын чидигнендирериниг бодуунуң үүлүү кирiрiн үрүүчүлээр дээрiн көргүзерiн көзүлдүр-ле орааңдажып турарлар дээп, медеглелде демдеглээн. Социалистиг өскө чурттар-биле дең үндезиниерге боттарының арагында харылзааларга күштүг ажыглавас дугайында делегейниң чогуур эрге-чурумунга дүүштүр ГДР-биле медеглелдер соңгукарындан ГФР-нiң чаза янзы-бүрү чилдактар-биле ойталап турар. Социалистиг Герман Демократтыг Республиканга болгаш социализминiң өскө-даа чурттарынга удур үгланган ГФР-нiң политиказының агрессчи характерiн ол чорук база катап бадыткап турар-дыр дээп, медеглелде чугаалаан.

Ынчаарга ындыг янзылыг бодалдар чүүнү чугаалап турарын дээп чүвеан ГФР-нiң политиктери билип турар бе? Герман Демократтыг Республика Совет Эвилели биле болгаш социалистиг өскө-даа чурттар-биле ынакдүмаалыкты эвилелчи харылзаалар-биле холбаалыг, а ынчаарга ол харылзаалар чогуур керээлер-биле быжыглаттынган, ГДР Варшава керээзiниң организациязынга кирiп турар болгай. ГДР-нiң түскай догуннаашкынынга болгаш хамаарышпас чоруунга кандыг-даа халдашкын ол камгаланикчы организациязының кирiжикчилерiн болуур бүтү социалистиг чурттарның аймык чон чоруунга халдааны-биле дөмей кердүвер ийик, ынчангаш шиитпирлиг харын соңгушкунга боду-ла таварыжыр апаар. ГФР-нiң улузу бот-элүртүнүүшкүнүң мындыг оруунга кирерiн бодаар бе? Гитлержи рейхтиң чылча шаптырганының, чүгаа чокка дүжүүн бергенiниң соонда герман фашизминiң таныжар херекке кирiжип турган, ажжок улуг когаралдарга таварышкан улустар герман милитаризминiң болгаш неонацизмни туюлунга чедир узуткаарынга база олардың катап төрүттүнерiн болдурбазынга боттарының шиитпирлiнiң байырлалдыы-биле болгаш быжыы-биле медеглээн чажыртынмас фактыны ажыы-даа эвес, харын ГФР-нiң карыысалгалыг ажылдакчылары утпаза чогуур деп, медеглелде онзаалап айыткан. Улустарның ол күзел-соруу Потсдам конференциязының шиитпирлериниден, Нюрнберг трибуналының шаажылалыындан, хөй-хөй эвилелчи доктаалдардан илереэн.

ГФР-нiң чазаанның удуртукчулары боттарының политиказынга делегейниң ийиги дайынының түңнелдерiн боттуу-биле барымдаалаан көргөн чүве болза, тайбыңны болгаш ийимге чон чоруктү өзүвеи турар оскө күрүнелер-биле бир ава баазар шыңгыы күзелiниң дугайын хереченiлеп турар боттуг базымнарны олар кылган чүве болза, Совет Эвилелiниң талазындан билиишкиннiң болгаш деткимчеңи алган турарлар ийик. Совет чазак Совет Эвилели биле ГФР-нiң арагында эки харылзаалары тургузары дээш туржүп келген. Ол харылзаалар ийи чурттарның улустарынга ажыктыг болур болгаш Европага тайбыңның эрге-ажыктарынга бараан болур ийик. Ындыг болза-даа Совет чазак ол херекке ГФР-нiң талазындан шаптыктаашкыннарга үргүлүү таварыжын келген, ооң иштинде өжээнiшкек чоруктуң болгаш неонацизминiң өзүп турары ышкаш ындыг үндезин шаптыктарны ол тала тургузуп келген.

Совет чазак Германияның Федеративтиг республиказының хамаатыларының хөй кезиниң үзел-бодалдарын болгаш сагыш сеткiлiн дерiнге өжээнiректерiниң болгаш неонацистерiниң туружу-биле канчап-даа демейлештирбейн турар дең, медеглелде онзаалап дөмдеглээн. Гитлержи террорчуң мурнуна баштарын мегейтпээн күштер Германияга турган дең чүвеин совет кижилер билир. Ындыг күштер барыын герман иштилелде ам-даа бар.

Чурттуңуң келир үези дээш харыысалганы чүктеп турар ГФР-нiң улузу болгаш бүтү политиктиг күштери милитаристчи болгаш неонацистчи болуктериниң ГФР-ни киирерiн орааңдажып турар оруунуң аймылын медерел билирiн, өжээнiректиг чоруктуң болгаш чаа шериг авантюраларыгаан-сарыыл чок идемдарынга алыспазынга Совет чазак бүүрээрiн күүсээр ийик.

ГФР-нiң политиктиг хогжүлдезiниң аймылдыг болуп турары-биле холбаштыр Совет Эвилели шыңгыы сагындырыгны кылыр ужурга таварышкан дең, медеглелде чугаалап турар. Эрткен дайынның улустарга ужжуу он-он миллион кижiниң амыдырал когаратканын сагындырбышаан, Совет чазак болза калчаараан өжээнiректерiниг болгаш неонацистерiн кыңчыктырбазын хандырар ыңдыг иштилелиг хемчеглерiн алырын соңгаарлаттынмас херек кылдыр санаан, ГФР-нiң девискээрiниге герман милитаризмiн болгаш напазмын катап тургуспас хээрiн шыңгыызы-биле сагындыргаң.

Потсдам дугуржулгазының киржикчилерi бүтү чурттарның хүлээлгеэн болза, ол дугуржулгазының утказы болгаш үгаан-бодалы ГФР-нiң девискээрiниге сагыттынган турары болуур дээрiн Совет чазак барымдаалаан турар. Фашизмни болгаш напазмын улуткаар дугайында Потсдам дугуржулгазының ээ чугула негелделерiни ГФР-нiң девискээрiниге сагыры дээш ажыктыг контроль эргежок чугула.

Неофашистиг болгаш милитаристиг күштериң чимаеннишкиннерiнiң улустарны кампгалаар төлөөде, тайбыңга ынакшылдыг оскө-даа күрүнелер ышкаш, болуушкуннарның чорудулгазы Европага фашистиг айымдың чаа дозукүн тургустуварын база бүтү-нiнiң тайбыңны айыылга таварыштырарын болдурбас шын ындыг эргежок чугула политиктиг болгаш оскө-даа бүтү хемчеглерни ажбышаан, Совет Эвилели бодунуң талазындан бүтү-ле чүүдерiн кылыр.

• • •

ССРЭ-нiң ГФР-де херектериниге түр бүүгреттирген кижи Совет чазактың медеглелiн саадаашкын чок дамчыдар мен деп чугаалаан.

(СЭТА).

МАЛ ФЕРМАЛАРЫНДА КЫШ

1. Белеткелдiң түңнелдери

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир. Владимир Ильич Ленинниң төрүттүгенiнден бээр 100 чыл болур ооңга төлептиг күш-ажылчы чедишкиннер-биле ужуражыр дээш чарыштың эгелекчилерiн Таңды районнуң колхозчу ажыл-агый ажылдакчыларының бүтү Тываның ажыл-ишчилерiнге кыйгырыы, эрестиг күш-ажылчы соруу республиканың малчыннарын чаа-чаа күш-ажылчы чедишкиннерiн чедип алырынче хей-аът киирiп турар. Бистиң чүгүүзүстиң шынап-ла магалыг: радио харылзаазы чернiң ыяан-даа, кадыр-бертин-даа билбес, ооруучуг медээ, чаа күш-ажылчы эгелел бүтү чуртка дораан-на тарай хона бээр. Улуг, делгем Совет чурттуң кижилерiниң хайыышкынының ажыл-иштi чернiң иштиледе-даа, кырында-даа, агаарда-даа соксаал чок дыңнирел турар. Таңдыжыларның эгелээшкинiн Улуг-Хемниң малчыннары декабрьның 1-нiң артенинде-ле радиодан дыңнаан, ооруп, боттарының бар аргаларын салаан ооруп, чаа хүлээлгелерiн алырын шиитпирлеп турзулар. Оларның бо чылгы чедишкиннери база ооруучуг: күрүнеге эът, сүт, дүк салар чыл планнары күүсеттинген. Бо чылдың мал кыштагладыышкының организастыг эгелээн.

Совгу хаан чылдарда бистиң республиканың барыын талакы райооннарынга хар чуга дүжер. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик райооннарның девискээрiниге харын-даа кара, соок сыын болуур апарган. Ындыг кыын малчыннарга дыка хамаатылыг: малга суттаг чедишпес, малдың мырмыын соок бергедир, а хары чуга кыштаан одарларының хорзунуңуң шыгы ковчуг эвээш болуур, ынчангаш курган чай болу бээр болза, анда ът-сиген тайыс үнер. Ынчалза-даа шаг-үе ам ескерiлген: агаар-бойдустуң каңлыг-даа таарымча чок байдалдары совет кижилерге доктар чедирiп шыдавас.

Кызыл хоорайның чурттакчылары ноябрь айның ортан үезиниге-ле хаактап, спорттуу, хогдуг кыштың келгенiниге ооруп турганнар, а Шагаан-Арыг хоорайга, ынчап районга бо үеге чедир-ле чер кара чыгыышпаан, чүгле тайгалар башларында ак хар кажарып, кыштың медээлеп чыдар, ынчалзажок шынаага хүннээрек хүнерде безин соок дыңыг.

Ажыл-агыйларның малчыннары бо чылдың мал кыштагладыышкының канчаар эгелээнiниң дугайында айтырыга, Улуг-Хем районнуң коозо ажыл-агый эргелелiнiң зоотехниги Хеймер-оол Шыыраевич Монгуш мынчаар доңчулаа харылзылды:

— Бо чылын районнуң кышкы одарларынга инитизи-биле 390 коданы шээр. 117 коданы ыйыстыг бода, 14 коданы чылгы мал кыштаар. Аңгы үеде районнуң шүүтү малчыннарының бодалы база ынын. Орус дылды бижип, номчуп, чугаалап өөренiри магалыг эки. Ооң-биле кады төрээн дылды билири культурлуг кижи бүрүзүнге чугула деп бодаар мен. Ийи дылдын кайызын-даа дескi билир, оларны бот-боттарынга шаптык чокка ажыглап билир болза черде кончуг эки. Ылаңгыя тыва школага өөренир уруглар тыва дыл билбес болурга канчап-даа таарышпас. Ооң уламынган ыны, дорт чугаалап шыдавас, холуштуруп туруп бээр чоруктар үнүп кээп турар. Орус дыл кырынга чугаалаар дизе, шуут-ла орустаар, тывалаар болза, шуут-ла тывалаар дээрзинiң ужуру ында.

Шагда бир ужурашканым кырганның оглунуң бажыңынга база кирдим.

— «Тетя» келди кордун бе, оглум, сен «дедушка» сутта турунда чораан «тетя» ол ышкажыл — деп оларның оглунга мээн дугайында тайылбыры меңээ кайгаткан. Төрээн дылды мынчаар хойпактаарга болур бе. Бо дугайында дыл башкылары чүнү бодап турарыл?

Хой-ниити-даа, албан организацияларынга, өөредилге черлерiнге-даа чораан, дыңнаарга чамдык кижилерниң чугаазы шуут холушкак болгулаар. Чижээ: «Проверяйтап» көөрге, чеже болган, экзаменге «провалдап» кагдым, «оригиналы»-биле хынап көөр дээш ескө-даа. Мында кирген орус сестерни дорту-биле тывалап чугаалап болур сестер ышкажыл. Канчаар-даа чугаалап чорза кижи болганының тура хөнүү дээри чадавас. Кандыг-даа дылга чугаалаары, ону өөренiри хамааты бүрүзүнүң хостуг эргези-де болгай. Ындыг турбуже төрээн дылдың арыы дээш, чугаа-культуразы дээш айтырыг черле артык эвес деп бодаар мен. Бо талазы-биле дорт харыыны берип турар, суме чүүлүү үндүрери ажыктыг болгу дег.

Т. КУУЛАР.

Кызыл хоорай.

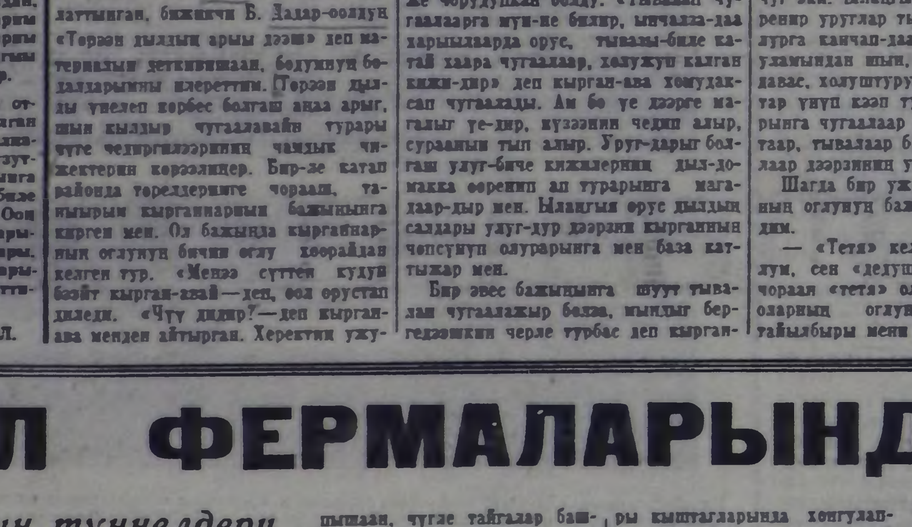

«Наймырал» совхозтуң хой кыштагларында ажыл-иш бо хүнiнерде хайыышкынныг. Саргозда малчыннарның хойлары оолдун эгелээн. Т. Сертип, Т. Балган, Д. Моомыр-оол болгаш оскө-даа хойжуларның кодаанларында чаңгы хураганнар хүн келген тудум-на удаа ковудеп турар, ынчангаш кажааларны эки чылыглаар, корженiн хоорар, иштиңге одек төгер ажыылдарны үзүктел чок чорудуп турар.

ЧУРУКТА: Хойжу Т. Сертиптиң кажааларының корженiн ында дуралакч

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГААЛАРЫНДАН

Ажыл-ишчи хөөн кирер бе?

Чөөн-Хемчик районнуң «Сүт-Хөл» совхозунуң септелге мастерскаязында техника септелгезинде ажылдап турар механизаторлар бир «Беларусь» трактору, 6 айдазынны, 6 сеялканы бүрүн септеп дооскан, «ДТ-54» трактornуң 3, «Беларусь» трактornуң бир моторун септээн.

Бодунга онаашкан ажылды кызымак, шынарлыг кылып турар механизаторлар бар. Чижээ: М. Ховалыг, О. Баву, О. Кастаар-оол.

Чеди «ДТ-54» трактornуң кареткаларын Чадаана «Сельхозтехника» каттыжышкыны септээр дээш ап алгаш, алды хонганда, септеп кагдывые дээш агидип берген. Ынчалза-даа оларны септээн шынары кончуг багай, а чамдыктарын өске, илчиреп алээн эрги кареткалар-биле солупкан болган. Совхоз оларны хүлээп албайн, ук каттыжышкынга дедир агидип берген. Каттыжышкын оларны база катап «септээш», агидип берген, ынчалза-даа оларның септелгезин кылганы багай болган, ынчангаш совхозтуң механизаторлары оларны катап боттары септеп эгелээн.

Совхозтуң септелге мастерскаязында техника септелгезиниң чоруп турар темпизи дыка оожум. Аңаа бо чылдың ноябрь 1-де септелгеге тургускан 4 «ДТ-54» тракторларның чангызы-даа бо үеге дедир септелгеден үнмээн.

Үстүнде четпестер Чадаана «Сельхозтехника» каттыжышкыныңың ажылдакчыларының совхозтуң техника септелгезинге ак-сеткил-биле дузалажыр хөөн чогун көргүзүп турар-дыр.

Келир чылдың тарылгазынга техниканы бүгү тала-биле белеткээри чугула ажыл эвес чүве бе? Чадаана «Сельхозтехника» каттыжышкынының удуртукчулары эрткен чылдарның четпестериниң адырлыг хөөн чогу ол бе? Бо айтырыгларга ук каттыжышкынның болгаш «Сүт-Хөл» совхозтуң удуртукчулары дорт харыыны бээрин механизаторлар манап тур.

И. ЧУРТУШПАЙ,
совхозтуң комбайнери.

Эник-оолдуң кичээңгейинге

Эрткен чылдарда Самагалдайның түдүг сууру алээн-ие немежип, хөглээн. Чүгле бо чылын безин суурнуң адаа талазында бирээзинге-ле ийи аал ишти чурттаар бажыңнарлыг чаа квартал тургустунган. Бо дээрге чоннуң амыдырал байдалын экижидер талазы-биле партия болгаш чазактың ада-сагыш салыышкынының бир тодаргай хереченизи. Эки түүлдер дугайында Самагалдайдан оон-даа хойну чугаалал болур.

Ынчалза-даа чоннуң эки ажылдан, чурттаарынга шаптыктыг түүлдерниң ам-даа бары хомудаачыг. Шидыг чижектерниң бирээзинге бисти ижер суг-биле канчаар хандырып турарын чугаалаксадым. Кыш бодунуң эргезинде кирген, соок хүнүүн-не дыпсып орар дээрзи Самагалдайның коммунал ажыл-агый конторазының начальныгы Монгуш Эник-оолга база-ла билдингир.

Бүдүн Самагалдай суурда ам ажылдап турар чангыс-ла кудук бар. Ол чунар-бажың чанында. Эртен-даа, кежээ-даа оон чанындан ведролар туткан, бидоннар сөөрткен кижилер ыравас. Олардан хомудалдың янзы-бүрү сөстерин дыңнап болур. Херектиң ужуру мындыг: чунар-бажың суур келээзинде. Улуг суурнуң ужукыдында чурттакчыларга соокта ол орандан барып суглаары ындыг белен эвес-ле болгай. А чамдыкта иланғыы воскресенье хүннеринде кудукту ажылдатпайн баарга, ынчан хамык улус кудуктан-даа ырак Дыттыг-Хемче шуужуптарлар...

Үстүнде айтканывыс чаа кварталды алыылынар. Эрткен чайын апаа «эки-ле» кудукту кылган турган.—«Ам-на амырадывыс» деп ол кварталдың чурттакчылары бүдүү чугаалажып турганнар. Ынчалза-даа оларның «сөөрүшкүзү» биче каяа болган.

Кызылдан келген ажылчыннар керээ ёзугаар хүлээлгезин күүседип, 30 метр хаңы кудуктуң суун үндүр каскаш, өске арткан ажылдарны боду кылдыртып алыры-биле начальник эш Эник-оолга хүлээткеш, кудук иштинче бок кирбезин дээш, черже киргеп үзүп хоолайның (труба) үстүкү бажын токпак ыыт-биле бөөшкүннеп каап чөрүй барганнар. Оон бээр барык чартык чыл эрти. Кудуктуң кажаазын-даа, суг сорудурар моторун-даа мынчага чедир кылбаан. Ам айтырыгны чүгле түс черниң Монгуш Эник-оол удуртқан коммунал ажыл-агый конторазынга салыры арткан:

— Суг талазы-биле хандырылга кажаа экижирил, чаа кудук бо кыжын ажылдаар бе? Маңаа тодаргай харыыны Самагалдайның чурттакчылары дыңнаксап тур.

М. КАЛЧАН.

«ШЫННЫҢ» МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ИЗИ-БИЛЕ

Ажылындан дүжүрткен

Ниитиниң малын ажаап өстүрерингө Хендерге кончуг таарымчалыг ораи, Улуг-Хемниң элээн каш ажылагыйларының хөй малчыннары ол одарларда. Ол ышкаш район төвүнден дыка ырак Ак-Тал суур улам калбарып, оон чурттакчылары база өзүп турар.

Хендертениң Ак-Тал школазынга эрткен өөредилге чылында чүс ажыг уруглар, оон иштиндеи күрүне хандырылгазынга бежен хире школачы турган. Ук школаның директору турган Х. Ч. Сержикейниң ажылынга харыысаалга чок, үргүлчү арагалаар, ниитиниң чурумун үрээп байдалын чон хараадап турган. Бо дугайын илереткен чагааны редакция алган, ону хынап хемчег алыры-биле Улуг-Хем районоже шилчитикен турган.

Районо эргелекчизиниң хүлээлгезин күүседип турган эш Папий-оолдуң харыылааны болза: кодээ бижикчиниң илереткен четпестерин хынапда бүрүн бадыткаан; Х. Ч. Сержикейни школа директору хүлээлгезинден дүжүрген.

Хемчег алдынган

Чөөн-Хемчик районда «Тыва» совхозтуң мал баазазында таарымчалыг эвес байдалдар дугайын илереткен чагааны редакция алган. Ону хынап көөрүнге, четпестерни чайладыр хемчегни алырынга ук совхозтуң директорунуң адынга шилчиткен турган. Директориуң оралакчызы эш К. Куулярның редакцияга харыылааны болза:

— Мал баазазында кижилерниң ажылдазырынга таарымчалыг эвес четпестерни кодээ бижикчиниң илереткени шын болган. Ону чайладырынга чамдык хемчеглерни боттандырып эгелээн: чаа кудукту кылган, чурттаарга бажыңнарында печкаларыны септээн, баазаның девискээрин арыглап шеверлээн.

Баазада мал чемнери чедишпес турган, ам ол талазы-биле нурлавырны хандырып, сиген болгаш савак база еске-даа мал чемнерин сөөртүп эгелээн. Хаванга немелде чемни организастаашкындан баазаның нүрүнеге киирген 300 ажыг хаванының денизи бедик болган.

МАЛ ФЕРМАЛАРЫНДА КЫШ

(Эгези 2-ги эрыында).

бо ажыл-агыйларда эткир инек фермаларын тургузуп эгелей берген.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң амгы үеде ажылдап турар үш сүт-бараан фермаларының ийизи сүткүр, а бирээзи — Чаш-Тал сүт-бараан фермазы бүрүнү-биле эткир инек фермазы болур. Чаш-Талдың эткир инек фермазының бир базазазы Терекке турар. Бо ийи фермаларның кайызы-даа инек одарынга таарымчалыг арыг ишти, шынаа, тараа шөлдеринге чоок, кадар эттуг даглар аразында, одар-белчиңирлери, суггады айбек черлерде тургустунган, а чайгы үеде чайлаглаар черлери Кара-Дыт болгаш Кожай—тергиин эки одар-белчиңирлерлиг чайлаглар. Ынчангаш бо ийи эткир инек фермаларын тургузар черлерни шилип алганы—мал ажылының бо адырын интенсивтиг хөгжүдеринге кончуг таарымчалыг.

Амгы үеде ол фермаларда 1100 инекти эткир инек фермазынга таарыштыр аңгылап үскен, оларның 282-зи төрүүр инектер. Инектерни харназы, укеза аайы-биле үскен. Фермаларның эргинде турган инек, бызаа кажааларын эткир инек ажылынга таарыштыр чаарты кылып турар.

Мурнунда бызааларга сагган сүт азы кылымал сүт ижиртип өстүрүп турган болза, ам иезинге эмзирип өстүрерин шиитпирлээн. Сүткүр, шыырак инектерге ийи бызааны чагыштырар. Чаш бызааларны сес айлынга чедир ынчаар өстүргеш, оон соонда иезинден чарар. Ынчаар өстүрген бызаа ботқур, продуктулуг, өзүүчел болур. Сүткүр инек фермаларының чаш бызааларын база бо фермаларга эккеп өстүрер.

Чаш бызааларны ам бо фермаларже эккеп турар. Бир баш малга ортумаа-биле хүнде 15 кг силос, 10 кг сиген, 2 кг концентрат бээр рационну доктаатқан. Фермаларның малының үчёдун, немелде дензи бээрин, мал чеминиң чарыгдалын болгаш өске-даа ажылларны хынаар, удуртур учётчикти тургускан болгаш күшажыл төлевириниң норма-чижээн тодаратқан. Инектерни чүс баштан аваэш эвес кылып тус-тус коданнарга үскен.

Терек фермалының учётчиги Чүден-оол Доржужатпан инек фермазын ынчаар эде тургускаанының дугайында мынчаар чугаалап турар:

— Мен бодаарымга, фермаларны ынчаар тускайлап тургусканы бүзүлүг эки эгелээшкин. Кадарчылар-даа ынчаар чугаалажып, ол эгелээшкин ажыктыг болурунга бүзүреп турарлар. Бызааларны эки азырап, олардан немелде хой дензи алганы дээш мурнунда немелде ажыл төлевири бербейн турган, бо ажыл ам тодаттынган-дыр. Улуг инекти эки семирти кадарганы, немелде хой дензи алганы дээш немелде төлевир база бар болур. Кол-ла чүве — чүгле чаңгыс адырже. Эткир инекти өстүрер ажылче кичээнгей саңдынган, ону бүгү тала-биле хогжүдүп, бар курлавырларны илередип, болдунар аргаларны дилеп тыварынга догумчелиг болур.

Эткир инек фермазын тургузары ажыктыг эгелээшкин. Ол дугайын совхозтуң удуртукчулары-даа, малчыннар-даа чугаалажып, кукуруза, чаз чеми культуралар тарып олуртур шөлдерни тодарадып, эткир инек ажылын чорударының технологизының болгаш организастаарының айтырыгларын чугаалажып турар. Эки эгелээшкинни эчизинге чедирерни чугула соруглга.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң бот-оруулга чарыгалыг хойжу бригадазының бригадири, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады М. Чаш-оол аныяк малчыннарны мал ажылының дуржулгазынга ооредир, бо ажылдың талазы-биле оларның бот-билиин бедидер ажылды база эки организастап турар. Бригаданың аныяк хойжузу Б. Очур бо чайын Фрунзе хоорайга болуп эрткен аныяк хойжуларының Бүгү-эвилел слёдунга киржип чоргаан. Ам Очур бир кодан хойну хүлээп алган, эки кадарып турар.

ЧУРУКТА: Бригадир М. Чаш-оол (солагай талазында) хойжу Б. Очурга мал чеминиң рационун тургузарын тайылбырлап турары.

4. Баштайгы өөрүшкүлер, эрги хомудалдар

«Найырал» совхозтуң шээр малының кыштагларының кол ууруузу даглар баары, ыжык, кадар эттуг делгем хову одарларының чоогунда черлерде тургустунгулаан. Чаа тудугнар-биле эки дериттинген хойжу бригадалар турлагларындан аңгыда, Аргалыкты, Бел, Саргол ол ынчаар черлерде турумчаан малчыннарның кыштагларында тудугларның хой кезии эрги: үе-шагның базынары оларны чаартырын негеп берген.

Совхозтуң кол зоотехниги А. Г. Казанцев:

— 114 кыштагның тудугларын чаартыры чугула апарган. Ол дээрге дыка улуг хемчээлиг ажыл-дыр: чурттаага бажыннары, кажаа-хораа, а ол бүгү даглар аразында, ойдачикте быдарады туттунган. Кошкун аңыдыралдың ийи-дир ийин. Ынчалза-даа бо бүгү чоорту чаартынар—деп, ол бистиң чугаавысты түнеп кагды.

Афанасий Григорьевич-биле Сарголдуң хойжуларының одарларынче чиик машиналыг хап ажып келдивис. Бистиң-биле кады Чаа-Хөл участок инженерининиң эмчизи Екатерина Чамзырын база чораан. Хойжуларның өөрүшкүзү-даа ажок: чамдык коданнарда солдаашкын эгелээн, кол зоотехник, кижи эмчизи база келген, чугаалажыр чугаа, дуглуржур чагыглар-ла хой.

«Хүндүлелдиң демдээ», «Күш-ажылчы Кызыл тук» орденнериниң эзилекчизи, дуржулгалыг хойжу Т. Балганның кыштаанче ээптивис. Хойжу хой кажаазының сыскыттыпаан дыскыларын сыскып турар болду. Хуу ажылдыг чораан тутқан, эрги, чавыс кажаа, ынчалза-даа хойжу ону боду септеп, чылыглаан алган. Мал чеми бар. Хойжу от-бүлезиниң уйгу-дыш чок кышкы ажылының баштайгы, өөрүшчүг түнелдерни көстүп келген: хойлар оолдан эгелээн. Баштай тереэн ийи хойнуң хураганнары дорт болган. Коданда төрүүр 323 хой бар. Хөөчүп малчын от-бүлеииң кызымак ажыл-ижи чыл бүрүле эки түнелдерни берип келген. Олар бо чылын төрүүр чүс хойга онааштыр 104 хураганны, хой бүрүзүндеи 2,5 кг дукту алган. Боттарының от-бүлезиниң демиби-биле 10,4 тонна ситекки кезип белетнээн. Чаш төл болгаш дүк алыр кол ыргүзүглерни келир чылын улам бедидер аргавыс бар деп хойжулар чугаалаалыр. Оларның сөөр аалеттинерии кызымак, хынамчалыг ажыл-херектери тодаргай херечилеп турар.

Сарголдуң кыштагларында 19 кодан шээр мал бар. Хойжуларның хой кезии дуржулгалыг, республикага сураглаан малчыннар. Оларның чамдыгының аттары бо-дур: Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Т. Сертип, Т. Балган, Д. Маскыр-оол, С. Очур-оол, Х. Дизигир. Эрги кажааларны дуржулгалыг малчыннар боттары чылыглап алгылаан. Ынчалза-даа оларның чамдыктарының каналары ирээш бүстүп дужүп турар апарган. Хойжу Т. Балганның кажаазының ханазы бүстүп барып дүжерге, алгаштар-биле тургузу үстүрүп, баганнагылап алган. Сарголдуң төрүүр хой коданнары оолдан эгелээн. Ынчангаш малчыннарга мал чеми, оттулар ыяш сөөртүлгезинге чүүк, суг сөөртүр бир-бир машиналарны, ийи тележкалыг бир «ДТ-54» тракторну быжыглаан. Автолавка малчыннарны эргип, кижи эмчилер,почтальон оларга барып турар. Одарларының ортузу черле кудукту кылгаш, оон аксынга бажың тудқаш, иштинге суг сөөртүрар чаа моторну, суг чылдырар улуг досказны тургускан, ол бажыңның иштин чылыы одап турары черле дыка таарымчалыг. Суг аксыр коошпалар база четчир, а кудуктан ырак малчыннарга суглу машина-биле чедирип турар. Ам ол кудуктуң чоогунга малчыннарга чунар-бажыңны тудар.

Ыңдыг кудуктарны совхозтуң Шанчыда одарларында үш-түү тургускан, ажыглалга киирген, а ажыл-агыйда ниитизи-биле амдыызында дөрт ыңдыг кудук ажылдап турар.

Сарголдуң малчыннарының ажыл-агыйын, амыдырал ханызыырыгазын экижидер талазы-биле хой ажылдарны кылып турарын демдеглевишаан, малчыннарның бир эрги хомудалының дугайын ажыл-агыйның удуртукчуларына база катап сагындырары чугула. Сарголдуң шээр мал одарладырына таарымчалыг чер. Ынчангаш амдыызында оода кол кыштагларның тудугларын чаартыры негеттиниң турар. Совхозтуң директизазы ол ажылды кылырынга ажыл-агыйның прорабынга удуртқан 25 кижи составтыг тудугну бригаданы тургускаш, аңаа тудуг материалды сөөртүр ийи, а ажылчыннар сөөртүр бир, мынаар үш автомашинаны быжыглаазаа, бригадир-прораб эш Василий Мишин бо ажылды кончуг шүүлтең чөрүдүп келген. Совхозтуң удуртукчулары составтыг түскай комиссия Сарголдуң чамдык хойжуларының кыштагларын чаа черлерже көжүрүп, чаа тудуглар-биле дериң бээрии ниитпирлээниидеи бээр... үш чыл арткен. Ол аазаашкынга ээ болуруи республика солуннарынга, радиога шүгүмчүлеп, ынзы-бүрү хураларга хой удаа чугаалажып келген, аазаашкыны бүтпестээн. Амгы үеде хойжу Т. Балганның чаа кыштаг тургузар дээш черинде чангыс өрген-даа кадаттынмаан, а хойжулар Т. Сертип, Д. Маскыр-оол оларның чаа кыштаг тургузар дээш черинде ташпындан көөрге, шевергии, чараш чурттарга бажыңнарын аңмаар, арыглаар бажың-балгат тудугларын-биле кады туткаш, долгандыр херимнеп каап турбушаан, а малчыннарга кажаа-хораа херек болгай, оларны тургузар дээш чангыс өрген-даа каапаан.

«Малчын кижи кыштагга чангыс борбак бажыңны черле канчаар боор, чайын эвес» деп, хойжулар кайган чугаалажып турар. Машиналар ажыр маңнажып турар кылдыр тазарты алтап, машина-трактор тапталдыр оруктап каап арты «чүүктүг машина ажа албастыр» дээрге, кым бүзүрээрии? Совхозтуң удуртукчуларында ыңдыг хөөн бар. Ону эде көөрүи хойжулар четтикпейн манап турар.

Чер кара, соок турза-даа, совхозтуң малчыннары ниитизиниң малының суггадың баксыратпас, оон продуктулуун кудуматпас дээш бүгү түүлдерни кылып турар: мал кыштагладыышкыны организастыг эгелээн, мал чемнериниң курлавыры бар, суггап ырак коданнарже суг сөөртүлгезинге совхозта ниитизи-биле тос автомашинаны быжыглаан, улуг болгаш чаш мал кажаалары чылыглаттынган.

Ыш узун, ынчангаш мал кыштагладыышкыны эки эртирер ажылды бичии-даа кошкаш, кылбас дээш демисежирии, бирги эдчегде, малчыннардан кол хамаарыжыр.

Д. АНАЙ-ООЛ,
бистии корр.
Авторнуң фотолары.

ДАШТЫКЫДА

КНО-нуң тускай документизи кылдыр

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Кол Ассамблеяның даргазының болгаш Каттышкан Нациалар Организациязының чиигине секретарының адынга Көрей Улус-Демократтыг Республиканың даштыкы херектер министриниң медеглелин тускай документ кылдыр КНО-га тараткан.

КНО-нуң «көрей айтырыы» дээр чүвениң дугайында хүлээп алган резолюциязын медеглелде бүрүү шаап турар. Каттышкан Штаттарның империалистери дүрүм ёзугаар эвес резолюцияны КНО-га база катап дөгээн дээрзин ол документтиде айтып турар. Көрей Улус-Демократтыг Республиканың төлээлекчизиниң киржилгези болгаш чөпшээрели чокка. көрей улустуң күзелинге болгаш эрге-ажыктарынга чөрүттүр кара туразында көдүргеи «көрей айтырыы» дээр чүвениң дугайында дүрүм ёзугаар эвес канчыг-даа резолюция дүрүм ёзугаар күштүг болбас дээрзин Көрей Улус-Демократтыг Республиканың чазаа мооң мурнунда-ла тайылбырлаан болгай. Көрейни каттыштырар төлээде хамыктың чурнунда АКШ-тың шериглерин Мурнуу Көрейден үндүрер ужурлуг дээрзин медеглелде оон ынай айтып турар.

Бир эвес Каттышкан Нациалар Организациязы бодунуң Уставын ёзугаар хөлелиринге херек кырынга күзээр чүве болза, КНО-нуң тугунга шыптынып алгаш, Мурнуу Көрейни эжелээн Каттышкан Штаттарның чепсектиг күштерин болгаш өске-даа даштыкы шериглерин үндүрери-биле, «Каттышкан Нациалар Организациязының Көрейни каттыштырар болгаш катап тургузар талазы-биле комиссиязының» дүжүрери-биле хемчеглерни алыр ужуралуг.

Национал парлалгалыг болур

АДЕН. (СЭТА). Мурнуу Йеменнин Улус Республиказының культура, пропаганда болгаш чаңгыс эп херектер талазы-биле министри колониалдыг башкарылганың үезинде солуннарны үндүрериигө берген чөпшээрелдерни күш чок болдурар дугайында шиитпирни республиканың чазаа хүлээп алган дээрзин чарлаан.

Радио, телевидение болгаш солуннар улустуң эрге-ажыктарынга бараан болур ужуралуг. Культура, пропаганда болгаш Йеменнин чаңгыс авиниң херектериниң талазы-биле министерствонуң чөпшээрели чокка чаңгыс-даа солуң үнмес ужурлуг деп, министр медеглээн.

Совет Эвилелинин саналы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Суэц каналының эзназынга КНО-нуң хайгаарачкыларының санын көвүдедир дугайында резолюцияның төлевилелин чугаалажып көөру-биле Айның чок чорук Чөвүлелиин чөөнну үеде чылдырарын Совет Эвилели санандаан.

ССРЭ-ниң КНО-да доктаамал төлээлекчизи Н. Т. Федоренконуң Айның чок чоруи Чөвүлелиниң даргазынга тудускан чагаазында чугаалап турары болза, бо айтырыгны чугаалажып көөру «далаштыы-биле эргемөн чугула».

Бо чылдың ноябрь 10-да Совет Эвилелиниң киирген резолюцияның төлевилели КНО-нуң хайгаарачкыларының санын 90 нижиге чедир көвүдедирин болгаш КНО-нуң хайгаарачкылар болуүн техниктиг болгаш транспорт херекселдери-биле немей хандырар дугайында хемчеглерни алырын санаадап турар.

ВДР-де ристиң байлак дүжүдү

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнамның Демократтыг Республиказының көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери дайын үезиниң кадыг-дошкун байдалдары турзажок, бо чылын ристиң байлак дүжүдүн өстүргеи. Бо үеде олар ол культураның ийиги күсиү дүжүдүнүң ажаап алыышкыны чорудуп турар.

Тхайбинь можуунуң көдээ ажыл-агый кооперативтери күш-ажылга улуг чедишкиннерни чедип ап, чылда гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 50 центнер ристи ажаап алган. Ол можуунуң 26 кооперативтери чайгы болгаш күсиү ажаан алышкыны үезинде гектар бүрүзүнден 70 центнер ристи, а ийи кооператив—80 центнерни ажаап алган.

Америк ужар чүүл Хайфонну үргүлчү бомбалап турзажок, оон чоогунда тараачыннар ристиң күсиү дүжүдүн сөөлгү 8 чылдарныңдан хойну алган.

ДЕМИСЕЛДЕ ЧЕДИИШКИННЕР

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны Хостаарының Улусчу чепсектиг күштери болгаш Сонгу Вьетнамның чову октябрь, ноябрьда америк агрессорларга болгаш чалча шериглерге удур демиселге улуг тиилелгелерии чедип алган.

«Ньи зан» солуннуң мурнуку түүлүнде бижээн-биле алырга, октябрь-ноябрьда Мурнуу Вьетнамның патриоттары дайзының 40.000 ажыг солдаттарын болгаш офицерлерин сандан үндүргеи, оон чартык кезиниден хойну америк шериг ажбанныглар болгаш оон эвилелчилери чурттарның шериглери болган. Ол-ла үениң дургузунда мурнуу-вьетнам патриоттар чер кырынга 400 ажыг америк самолёттарны узуткаан болгаш бертинджирген, 800 ажыг транспортай төрээн ийи хойнуң хураганнары дорт болган. Коданда төрүүр 323 хой бар. Хөөчүп малчын от-бүлеииң кызымак ажыл-ижи чыл бүрүле эки түнелдерни берип келген. Олар бо чылын төрүүр чүс хойга онааштыр 104 хураганны, хой бүрүзүнден 2,5 кг дукту алган. Боттарының от-бүлезиниң демиби-биле 10,4 тонна ситекки кезип белетнээн. Чаш төл болгаш дүк алыр кол ыргүзүглерни келир чылын улам бедидер аргавыс бар деп хойжулар чугаалаалыр. Оларның сөөр аалеттинерии кызымак, хынамчалыг ажыл-херектери тодаргай херечилеп турар.

Америк космонавт өлген

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк космонавт майор Роберт Лоуренс ужар түүл халавындан өлген. Лоуренс 31 харлыг. Космоска ужудуушкуннарга ам дээрезинде киришпейн турган. А өске болук космонавтар-биле кады белеткеиин тургап.

Роберт Лоуренс Каттышкан Штаттарның космонавтарының командазында киргеи баштайгы негр болуп турар.

Египет шериглер Йеменден үнүпкен

КАИР. (СЭТА). Йемен республика чазаанның күзелин ёзугаар Йеменге турган египет шериглериниң сөөлгү кезектери Ходейду порттан үнгеш, пароход-биле КАР-же чорупкан.

АКШ-ТЫҢ СОҢГУЛДА КАМПАНИЯЗЫНДА БАШТАЙГЫ ДААШТААШКЫН

АКШ-тың камгалал министри Макнамараның албандан дүшкеи делегейниң политиктиг чүүлү болу берген. Ам Каттышкан Штаттарны кайы хире ханы кризис сиилгип турарыл деп чүвеии ол көргүскеи. Бо политиктиг кризис бирги эдчегде Вьетнамда америк агрессия-биле холбашкан.

Макнамараның аңы Вьетнамда дайын-биле эң сырый холбаалыг. Бо «бужар-чүдек» дайыиның көл инициаторларының болгаш удуртукчуларының бирээзи ол болган. Ынчалза-даа канзыг-бир үе-чагдаа Макнамара дайынны улам ыпай калбартырының ажыктыынга бозу база чигзине берген боор. Эп «каныг-дошкун» угланыышкынның талалакчылары ону албандан дүжүр октаарынга ол четиишкен.

Америк тайылбырлакчыларның айтып турары-биле алырга, ам президент Джонсон болуунуң вьетнам политиказының шынныынга канзыг-бир чигзиниишкиниң илергейлеп турар бүгү кижилерни чазактан ыраларын ораллажып турар. Макнамараның соон дарый ийи министрлер база албандан дүжер деп турар. Джонсон болуунуң байдалын бүгү-ле аргалары-биле быжыглаарын дээжи берген. 1968 чылдың ноябрьда болур президент сонгуллазы чоокшулап кел чоруур. Ынчаарга шаг-үе Джонсонга удур ажылдап турар. Хой-ниитиниин санал-онал алышкыныи ёзугаар алырга, сонгукчуларның ортузунга Джонсоннуң ат-алдары сокпал чокка кудулап турар. Ынчалза-даа иштики фронтуга байдалдар база улуг роллу ойнал турар. Бо чылдың чайынында америк хоорайларның негр чонунуң тура халышкыннарының дугайын, «түренги чорук-биле демисеглиг» калбаа-биле чарлаан программазының буурап дүшкеи дугайын, америк долларның чаржыныг байдалының дугайын, артектерниң өскенииип болгаш үндүрүглерни улгаттырган дугайын сагындыларга-ла чегчир.

Ам болур президент сонгуллазынга демиселдя АКШ-тың эң улуг буржуаз партиялары — демократтыг болгаш республиканчы партиялар чорудар. Джонсоннуң кирип турарын хамаарылгалыг демократтыг партияга чарлышкын илереп келген. Бир эвес ийи чыл бурунгаар Джонсон президентиниин албанынга ийиги хуусаала болуунуң кандидатуразын илип үндүрер дээрзинге эвээш кижилер чигзинин турган болза, ам ол илереп маргылаалыг айтырыг болуп турар. Джонсонга үүр эң янзы-бүрү агышкынынар каттышкан күштүг оппозиция партиязын иштинде илереп келген. Тоокта чаа сенатор Юджин Маккарти президентиге болуунуң кандидатуразын дешпиидеп үндүрерин чедип алырын ораллажыр мен деп чарлаан. Бо университет профессору Вьетнамда тайынга удурлаңкчы болуп сураглаан. Маккарти болу дешпиттиреринге улуг кордалды салбайн турар болгаш өлген президентиниин акызы Роберт Кеннезиге оруктү ажылын бээрин бодап турар деп чугаа бар.

Чеди чыл дургузунда эрге-чагыргадан чайлаттырып келген республиканчы партия ам ходелип эгелээн. Джонсоннуң ат-алдарының буурап дүшкеи чоруу америк президентиниин резиденциязы—Ак бажынга болуунуң кандидалын киирип болурунуң боттуг аргаларын республиканчы партияга берип турар.

Ам дээрезинде чүгле чангыс Джордж Ромни болуунуң кандидатуразын дешпиидер дугайын чарлаан. Мичиган штаттың губернатору Ромни президент Джонсоннуң политиказын шүгүмүүлеп турза-даа, болуунуң ёзулуг ат-нүүрүи ам дээрезинде илереткейн турар. Болуунуң үзел-бодалдарының талазы-биле Ромниге чоок Американың эң улуг капитализи. Нью-Порк штаттың губернатору Нельсон Рокфеллер болуунуң кандидатуразын дешпиидер дугайын дыңналырындан ам дээрезинде ойталап турар. Ынчалза-даа Рокфеллер 1964 чылдагыны ышкаш, президентиниин албан-дужаалын чедип алырын ораллажыр апаар деп, хайгаарачкыларның хөй пууруу санаап турар.

Республиканчы партияның барыын чалгынындан ийи кижи: ораллакчы президент чораан Ричард Никсон биле Калифорния штаттың губернатору, шаапда аазап сураглыг кино артизи Рональд Рейган президентиниин албан-дужаалыынче чүткүп турар. Оларның үзел-бодалдары кедергей редкезыг болгаш Вьетнамда дайынны тиилелгелиг доозарыныт калчаалыг талалакчылары болуп турар.

АКШ-тың президентизиниин албан-дужаалынга семеп турарларның шинчизи ындыг-дыр. Оларның кайызы кандилат болуру ол ийи партиялардың съездилериниин соонда биллиие баар. Ол съездилер 1968 чылдың чаймынында болур. А ам дээрезинде сонгулла мурнунуң каныг-дошкун демисели болур, ол чүдүүшкүнга баштайгы даашталкынмар ам бээрии болу бергей.

Е. ЕГОРОВ (СЭТА).

Ада-иелерге

ШЫННЫҢ КҮЖҮ

«Киши болуру чажындан» дээ тыва улустуң үлегер чугаазы бар. Кишиниң арыг чазагай сеткилдиг болуру оң чажындан ханчаар кижизиттингенинден хол хамаарыжыр. Ынчангаш уруглар кижизидилгезинге шынның күжү улуг. Шынчы чоруукка кижизидерни кижизидилгениң бир чугула хевири. Уруглар ада-иезинден чепшээрел чокка кандыг-бир түүлүг чажыды-биле кылырын, мегелээрни белдурбас ушурлуг. Ада-иезиниң уругларынга киҥзингей чок азыылаашкыны шынны хөрекке айбас, харын-даа мегелээр чоруукка чедирип болур.

Бирги класста өөренип турар оглуу Сережага аваазы 20 копеек бергеш: «Кыдыраштан бодуң садып ал, мээң чайым чогулу» дээн. Сережа копеек алгаш садыгга кээрге эки Кэра-оол конфеталар садып ап турган. Ону көргеш Сережа база конфета садып чиксей берген. Копеек каврге түгле кыдыраашы ортезинге ий болган. Шак-на ынчам Сережаның башкынга бир-ле бодап кире хөнүп келген. Башкыкыныче дүрген-не маңнап ыдай болган. Башкында аваазы аныядап чоруурунга белен турган.

— Садып алган кыдыраштарың найыл, оглуу? — деп, аваазы айтырган.

— Копеем чидириптим — дээш, Сережаның арны кыза хона берген. — Копеектен ам база берем, авай — деп-тир.

Оглуның арны кызып, шала дилим эвес чугаалап турарын көргеш, ава оң мегелеп турарын эскерип каан. Аналызының хавын үмеп көргеш, ол шынча деп чугаалаган:

— Менде ам копеек чок-тур. Сээң өөрүң уруглар ап чоргаан копеезин ханчап чидирбезиң, сен ханчап чидирипкениң ол, оглуум. Чоргаан өрүүң эки дилеп көрем, дүшүп калган чадавас бээр.

— Бир эвес тып эккезимээ, мөңгө «ирис» конфеталар садып бээр сен бе, аваай? — деп Сережа арай дидимненип айтырган.

Амдысында акша чок-тур, ачаңдан акшадан алгаш, сөөлүңде садып бээр мен, чидирипкен копеезиҥни тып эккеп деп аваазы чагаан. Оглуу удаткан чок копеези тып алган, бо кирип келген.

— Тып алдым, аваай! Оруңга чыдыр.

— Оглуум кежээни, ол бөлбес иймекке — дээш, ава оглуунуң арныңче чиге көргеш уламчылаан: — Моон сөңгөөр конфета садып алыксазыңа, кыдыраш, ном садып алыр дээн акшаң черле чарыгдава. Ам чоруткаш кыдыраштан садып ал. Кичээл соонда келгеш чимир конфета садып каар мен.

Хей-ле копеем чидирипчеңгеп турган-дыр мен, конфета садып бер деп аваамны дилээн болзумза шагда-ла садып каар турган-дыр деп оглуу бодаңгаан. Оваадуң аваазы көнчуг шын ыыгаан. Сережаны аттынмаан-даа, харын ону хаңы билиндиргеп. Ынчалза-даа ава бирги классчы оглуңга копеек бергеш айбылавайн, боду садып бээр ужуралуг турган. Черле ынчаш бичии уругларга өмү, ному «садып эккел» дээш акша, копеек тутсур чоруук таарыжа чок. Өг-бүлеге уруглар оруунга найы хамаан чок акша-копеек каарын бөлдурбас болза эки.

Чамдык ада-иелер уругларының шүлүмүнга хей-ле аазаашкыннар кылыр. Шынчы чоруукка кижизидилгеге ол сандар чедирбес. «Бо неделяда бичии-даа чуруум уревейн, түгле 4—5 демдектерге өөренизиңээ, улуг-хүндө кино көөр, шоколад садып чимир акша бээр мен» деп. Алёшаның аваазы «аазаан». Херек кырында ол ава шын эвес чоруукту кылган. Алёшаның өөреникпи ортумаан, чамдыкта багайлар-даа алтар өөренимчи. Аваазы аазаашкынны кылган соонда оглуу өөредилгезинге-даа, чүрүмүнге-даа аазын кысаан. Ынчалза-даа ол бодунуң шаа-биле неделя дургузунда түгле 4—5 демдекке өөренип шыдаавайн, 2—3 хире үш демдек база алган.

Суббота кежээзин-даа келген. Кино көрбес, шоколад чивейн базарындан, аваазын мегелептери Алёшага белен болган. Аваазы база кандыг-даа хымалда чонга оглуның шала бүзүрел чок харыызынга бүзүрел каан. Ынчангаш кинога, шоколадка чарыгдаар бир рубльди берип каан. Аваазының ыыдыг аазаашкыннарынга аңданып, чоорту мегелеп чаңчыга берген. Ол черле шын эвес кижизидилге-дир. Янзы-бүрү аазаашкыннар кылыры, уруглардың шыдаар шаан, аажы-чаңын хандыр билбейн турган даалгалар бээри хөралыг.

Өске бир ада-иелерниң талазындан өлөр беттары-ла мегелээр чоруктуң киржикчилери апаары черле шын эвес. Таняның ада-иези шөлээзинде төрелдеринге чоргаш, дедир чанар деп барган. Шөлээ соонда акша-төгөрги харыысыраан. 13 харлыг Таня чогум боду кыснажак беттуг кижи. Ынчангаш ада-ие аңаа дөлү билет албас деп шинтпирээннер. Шак ынчаар уруум база сургап каан. Акшы-төлүп мегелээр чоруукка беттары-ла өөредип, «үлегер» көргүзери ханчап-даа таарышпас чоруук-тур. Шынчы чоруукка кижизидилгеге ноя түүл ада-иениң үлегери болур иезиҥ цаган-даа утпас хереи.

Б. БАРБА,
башкы.

Бай-Тайга район.

Фишерниң маргылдаадан үндүрткени

Хөл шыдыраа талазы-биле зоналар аразының маргылдаазы эгелээриниң үе чок мурнунда-ла АБШ-тың чемпиону Роберт Фишер аңаа киржир ирги бе деп айтырыг шыдыраачыларны сонуургадып турган. Бир эвес Фишер делегей чемпиону Тигран Петросян-биле ойнаар деп бодап турар болза, шилип алырының бүгү маргылдааларын эртер ужурлуг деп. «Чесс ревю» дээр америк журнал бижээн. Фишер боду аңаа хамаарыштыр чүү-даа чугаалаваан. Ынчалза-даа ол маргылдаага белеткениң турар деп чүве билдинип турган. Американың чемпиону Европага кээп, аңаа болуп эртдеп Монте-Карлонуң болгаш Скопленің турнирлеринге киржип, бирги черлерни ап үнген.

Октябрь 13-те совет шыдыраачылар Туниске чеде бээрге, маргылдаанын организакчылары Фишер чедип келген деп дыңнатканнар. Оның-ның болур чери болур Сус хоорайга Роберт бистиң гроссемейстерлеривис-биле хөлүү аажок ужуражып, харын-даа каны олурупкаш, даалы суг ойнагылап турган.

Турнир эгелээн. Бантайты хүннерден эгелээн-де Фишер хөлчок шуугул, кыыктаныр ыыдыг болган. Оон үезинде көрүкчүлерге хорадаар, столдун бир черден өске черже көжүртүр, чурукка тыртырар дээрге чөпшээреес турган. Ыыдыгда болза оон ол чаңы аңаа эки ойнаарынга шаптык катпаан. Фишер бир дугаарында Мягмарсуренни (МАР), оон соонда венгр Барцанни уткан. Моол шыдыраачыны тиилеп каан: «Бо ол соолунде барын гроссемейстер болуур, көөр-даа силер» — деп, ол чугаалаан.

Үш дугаар салыгда шыырак шыдыраачыларның бирээзи Лайош Портиш-биле америк чемпионуң аразында салыы хайым болуп төнген. Оон соонда ол Чаа Зеландиядан келген Сарапуну уткаш, чех Ковалек-биле хайыннашкаш, колуибы шыдыраачы Куаларны тиилеп алган. Чеди дугаар салыгда совет гроссмейстер Айвар Гипслис Роберт Фишер-биле ойнаар ужурлуг турган. Гипслис ноян мурнунда өөлүү ийи карак бурунгаар шилип ойнаан, аштырышкынга тавырышкан.

Дараазында ийи салыгда ол Виктор Корчной-биле хайыннашкаш, бодуңуң чаңгыс чер чурттуу Бирини удуп алган. Он дөрткү салыгда Роберт чех гроссмейстер Горт-биле ойнаар турган, база-ла келбейн барган. Ынчангаш ойнакайн тургаш, ийи дугаар тикти «ажылдап» алган. Оон келбейн бергеп чыдагааны чүл көрге, мурнунда Гипслис-биле ойнавайн алган аштырышкының күш чок кылдыр саналр болган оңу чөөкү хүннерде катап салыры — деп негелделин судьяларның ханыырбайн барганында болган. Оон ол негелделин күүседиринден ойталаан соонда ол база катап Туниске чоруй барган.

Ноябрь 4-те, субботада, он бешки салыг болган. Фишер бодунуң чөпшээрежин алгаш регламент ёзугаар оюнну өске улус шыкаш дөрт шакта эвес, а чеди шакта эгелээр турган. Ол хүн оон ойнаар турган удуралныкчызы датчан гроссмейстер Бент Ларсен чеди шакта каш минута четпейн турда залга кээп олурупкаш, манап эгелээн. Фишер келбеен. Кезек болганда парлалга ажыддакчыларының турар өрээлинге телефон дагжай берген. Туниспен Фишер долган турар болган. Ол телефонга бодуңуң оюнуу югослав журналист Белицаны чалап алгаш, ону дамчыштыр судьялардан оюнну бөгүн ам-даа ийи шак соңгаар эгелээрин дилээн. Ыыдыг негелде-биле Б. Ларсен чөпшээреппээн.

Ынчангаш үш катап оюнну бодуңуң тураланы-биле үскенп дээш АБШ-тың чемпиону Роберт Фишер маргылдаадан үндүрткен.

Ю. АВЕРБАХ,
гроссмейстер.

Шыдыраа хөлүнден дашкаар

гаар салыгда тиилекчилернин бирээзи боол болур ССРЭ-ниң чемпиону Леонид Штейн-биле ужуражы берген. Ук салыг америк чемпионуң чедилишкини-биле доозулган соонда Фишер маргылдааның мурнуку одуруунче үне бергеп.

Сес дугаар салыгда Фишерни көрүкчүлер турнир залынга көрбээн: шажын байырлалы-биле хөлөбашкаш, оон «дыштанылгалы» эгелей берген болган. Маргылдааның регламентизин ФИДЕ баш удур-ла тургускаш, бадылап каан турган. Ынчан-на Фишер биле Решевскийниң чүдүлгелиин өөренип көргеш, оларны пятницада шүүт ойнавас, а субботада оюнну өске шыдыраачылардан үш шак соңгаар — чеди шак соолуңде эгелээр кылдыр таарыштырган. Октябрьда шажын байырлаларыла эвмежок болган. Оларның чамдызы средада-даа, четвергте-даа таваржы бээр турган. Ынчап көөрде америк чемпионнуң «дыштаныр» хүннери ковуден эгелээн.

Ийи салытны ынчаар ойнавайн артырыпкеш, Фишер регламентин көөрге, дөрт салыгны улаштыр ойнаар болган. Ол чорук аңаа таарыпаан. Ынчангаш ол маргылдааның судьяларындан аңаа немелде дыштаныр үүн бээрин негээн. Бир эвес бербес болза, маргылдаадан үнүп чоруурун дыңнаткан.

Оңгу салыгда совет гроссмейстер Айвар Гипслис Роберт Фишер-биле ойнаар ужурлуг турган. Гипслис ноян мурнунда өөлүү ийи карак бурунгаар шилип каан, удураашыкчызының харыы көжүн маңнап олурган. Ынчалза-даа Фишер келбээн. Маңаа чогуур үезин эрте бээрге, судьялар америк чемпионну аштырткан деп санап каан. Фишерни көгүдүп, ону маргылдаага катап ойнаарын деп сүмелээри-биле Туниспен америк элчин черинин секретары чедип келгеш, чугаалажыр эгелээн. Келген чуртунуң ат-алдарын бодаар херек деп секретарының чугаазынга Фишер «мен мында түгле бодумну — Роберт Фишерни бодаар кижи мен» деп харыылаан. Ол-ла кежээ чедиишкин чок чугаалажышкының соонда Фишер Тунис хоорайже чоруй барган.

Оюнуң чурумун үрээн дээш Фишерни маргылдаадан ол-ла дораал үндүрүптүр болуп турган. Ынчалза-даа даараазында салыгда ол бодуңелбээн-даа болза база-да шыдыраанга чыскаагай, шагын ажыддадың каан. Бо удаала Фишер Решевский-биле ойнаар турган. Туниспин хөл шыдыраа федерациязының президентиин Р. Бельмади боду америк чемпион-биле чугаалажып турган, ону база катап оюнну удамчылаар кылдыр эккелген. Аштырышкынга чедир чедиң минута четпейн турда. Фишер маргылдаа залынга бо хүлүмзүрүн баадып кирип келген. Халас тиилелге чедип алырын бодап олурган Решевский ону көрүп каан кайган, оюнну дыка суда ойнаан, аштырышкынга таварышкан.

Ноябрь 4-те, субботада, он бешки салыг болган. Фишер бодунуң чөпшээрежин алгаш регламент ёзугаар оюнну өске улус шыкаш дөрт шакта эвес, а чеди шакта эгелээр турган. Ол хүн оон ойнаар турган удураашыкчызы датчан гроссмейстер Бент Ларсен чеди шакта каш минута четпейн турда залга кээп олурупкаш, манап эгелээн. Фишер келбеен. Кезек болганда парлалга ажыддакчыларының турар өрээлинге телефон дагжай берген. Туниспен Фишер долган турар болган. Ол телефонга бодуңуң оюнуу югослав журналист Белицаны чалап алгаш, ону дамчыштыр судьялардан оюнну бөгүн ам-даа ийи шак соңгаар эгелээрин дилээн. Ыыдыг негелде-биле Б. Ларсен чөпшээреппээн.

Ынчангаш үш катап оюнну бодуңуң тураланы-биле үскенп дээш АБШ-тың чемпиону Роберт Фишер маргылдаадан үндүрткен.

Ю. АВЕРБАХ,
гроссмейстер.

НОМЧУКЧУ НОМ ДУГАЙЫНДА

„АЛДЫН ЧУУРГАНЫҢ“ ҮНЕЗИ

Журналист Куулар Аракчаның «Алдын чуурга» деп номун номчаан. Чимдык бодаддарымны бижикседи.

Бистиң амыдыралывыста ам-даа бир четпестерни, буруулгаар дешилгеистен хоорулчак, хөй-ниитиниң ажыынындан билдаар, чүге бодуңуң сүмүүүн бораалаң» чурттаарыгга сундутар чалгаа, арагачы, чимжек кижилерни кинргеп рассказтарны «сатириктиг чечен чугаалар» деп бөлүүге киирген.

«Математик» деп чечен чугаа-биле ном ажыттынар. Садыгга болган бичии тавырылга: бир садыгжының чимжек чоруун чаагай сеткилдиг «математик» чон мурнунга сойгаахаан, чимжек кижиниң дериш төгүлдүр, арбын кыыдыр «шинткеш» баар.

Оон ыдай чогаал бүрүүн тускайлап сайгарган канчаар. Номну хөлга алган номчукчу бүрүүн бодуңуң хууда үнелелин кылып, сайгарар болгай. Чүге бир балүк кыдыр чыдыныган шоодутлуг рассказтарда чаагаа, кажар, авыластыг арагачы болгаш чимжек кижилериң оюур-хевирин көргүскен авторлуң сөзүн маңаа киприкседим: «Ниити агыыжкын-биле бадып, хөлегеге ажыттаалып чоруур ийи-чаңгыс чалгаалар ам-даа бар. Олар хөй-биле кады хөлзеп, көгээржик-биле кады калбакайнып, хой чыылган черге эскет чок хөстүп келир. Олар ыыдыг-ла дидим эвес, боду тускай шинтпир чоп, болдуунда-ла караа-биле кулаанга оваа кичээнгей салып, бир-ле кижиниң топтап көрүп, «бо чүү канчаң тур ирги» деп черилеп, бир-ле кижиниң кулак салып дыңнап, «үүү болуу тур таваа» деп дүүкаа айтыра вагылап. ыыка-ыыда улустарның аразында чугаа-соотгарже хербейин дыңнаалап чоргулаар. Оларның кылажы дырбактыгның дег, даап чок, кедергей оваарымчалыг, хире-хиреде хойтан койгун дег, сидир-садыр ыыдыг болгулаар. Оон база-ла доктаай бергеш, ыыаар-ыыаар көргүлеп, дөрт чүкче дыңнаалай бергилээр. А кажан чоп тарап, ажыл-ишче кирип келгеш, олар ижээген адыг дег, алага талыйт баар. Амыдыралдың бораалактарының аразында бирде оон, бирде моон ушта кактырып келгилеп, дедир база-ла шимнип кирип чоргулаар.

Олар кымнарыл? («Оргактыг биле Кажарлаар» деп рассказтан).

Олар дөөрге, үстүүде айыткан садыгжы, маңгыс амыдыралдыг Кайгал-оол («Даш садыглакчызы»), арага дилеп чораш бодуңдан боду-ла чаржыныган, чөгенчиг Бактаар-оол болгаш Оргактыг биле Кажарлаар, хөлүн эртпеп хоптак, чимжек болган оор Сынпай сүтаар-дыр.

Момга эге атты тыпыскан «Алдын чуурга» деп рассказты ап көрээлп. Хей-ниитиниң өөчүү-көрөңгөзин чимчип чип, хуузунда байып турар Сынпайның, думчулаан байланнар аразынче кире бергеш, оларны арыыдыр сыырыптар хоптак шортаалап ыыгалы чок. Оон ыыдыг овур-хевирни, ниитиниң хоралыг шөкары улусчу контроль болүүнүң кежигүүү Оптуг-оолдуң, кажар арга-биле чугаа кылып сегиртиптерге, «оскундура» каггылаакан сөстериниң илдең-дир.

— Он борбакты бир рубльге садып турар-ла кижи мен. Оох, садып даадым...

— Шойт-шайт-даа дизе сөглевес сен...

— Шору, шору, «Алдын чуурга»-дыр мон., Херек апаргында өйлеп каю тур харын...

— Бо туруп турар бажыңны базаалда дагаа чуургазындан «тутка»...

— Бешке берип-ле турар кижи мен. «Тфук, берип турарэ деп чүм боор...

Өй-шаанда туттаан, хемчет албаан болза. Сыянай ыыкаш кижилер ажыл-агыйга кайы хире хоралыгыл деп чүве номчуп орган кижиниң килениеди бээр-дир. Ынчалза-даа ыыдыглар-биле совет кижилер эптешкен, эптешпес-даа. Ынчангаш Сынпай, Бактаар-оол, Оргактыг болган Кажарлаар ыыкаш кижилерни көргүзери-биле автор кызыгаарлынмаан.

Коммунизм тургулукчузунуң бедик, моральдыг мөзү-шынары, ак сеткилди, төлептиг чоруу дээш демисежип турар ажыл-ишчи чонну, хөй-ниити коллективтерни үстүүде рассказтарда ийиги чергенниң айтырыы ыыдыр көргүспээн. Харын ырыңай хайыыкаан ажыл-ишчи, шашкын хөгжүлдениң хөлегезинге чаштыр чер. арга тыл чадаан кижилериңиң дутаайын номчаан номчуйчу чогенн бээр.

Сатириктиг, шоодутлуг чечен чугааларның чамдык черлериңде сөстомак талазы-биле чевен черлер база-ла бар, хузаашкынның от-кос дег чидиг сестерин хөй-биле ажыглаан болза, деп бодап киижиге тыптыр.

Номчуп ийиги кезээ К. Аракчаның ынак темаазы деп болур. Мурнунда оон бижээни «Кажар сыын», «Медээчи куш» деп номнарын билир бис. Ук чогаалдарда салдының турар кол-ла айтырыг: бойдус болгаш кижи. Кижи төрээн бойдузунга ынак, оон өөнүү болгаш камгалакчызы. «Мындыг үеде аңаааашкын дээрге, шиштем эът тып алырының хереэ эвес, а бойдуска ынакшылдың, оон каас-коялын шинчилеп көөрүүн, бойдустуң ам-даа бүстүнмээн «үүжелериң» дилеп тыварының хереэ-дир. Чаңгыс сөс-биле сөглээрге, совет кижиниң культурлуг дыштанылгазының база бир хевири-дир ийин» деп Эдер-оол ашак («Уялыгмыйыс») чугаалап орар.

Аңчы кижи бойдустуң хайгаарал-ында аннарының, куштарының амыдыралын, араатаннар-биле оларның демиселин хайгаарап чоруур. Адыг, бөрү, чекпе, дырбактыг, үүг ышкаш амытаннардан аңгыда, ийи бүтүүт «араатан» ооң аннының темаазында бижээн чогаалдарында бо-ла көстүп кээр. Ол дээрге бойдустан халас кежик, белен олча дилээн хоралакчы, тетчегленчи кижилер. Ынчалза-даа оларны аргавың чажыт көкпалары, ханы өзөннери-даа чажырып шыдаваң.

Аңнының темаазында бижиттингеп, чамдык, хөөрөөш «аскымнады» кылпкан рассказтар бар-дыр. Бир чижек: «Пөш бажында водан» «чоон пөштүң бедин барып-барып, адырланы берген белдириндө» кулактары халбыя берген, каректары доозураш, артында-ла сезинирей каашкан, ынай болурунга белеп (пөш бажыңдан) коданны ашчы көрүп каар. Кара кайгамчык түве. Ол коданны «тулган улуг» үүү пөш бажынга дириттеле эккеп алгаш, пөштүң шыргай будуктарынга чаштып олурган болур. А пөш бажында коданның мырыңай кан-кадык, «ынай болур» чыгыы сергек кылдыр көстүр. Барып-барып кыш соогунда чазый «тулган улуг» үүү коданны чөрден холчок «камның кужактаан канчаң дириттеле пөш бажынга аппарын алганы? Азы тоңуг болгаш аштай бергеш белеп изиг хан «нурлавырлаан» алганзыг бе? Бөрү, дилги чайын ооңдарынга дириттемиш эккеп бээрн билдингир. А үүү... артында-ла кыжын.

«Дужактыг хүлбүс» деп рассказта дуржулгалыг аңчы Ак-оол сербээ аңны дужап алгаш хөк бодап, аныяк аңчы Ылбай-оолду арай шоодуп, тадылалдыр каттырып турары черле эвчок.

К. ШАНГЫР-ООЛ.

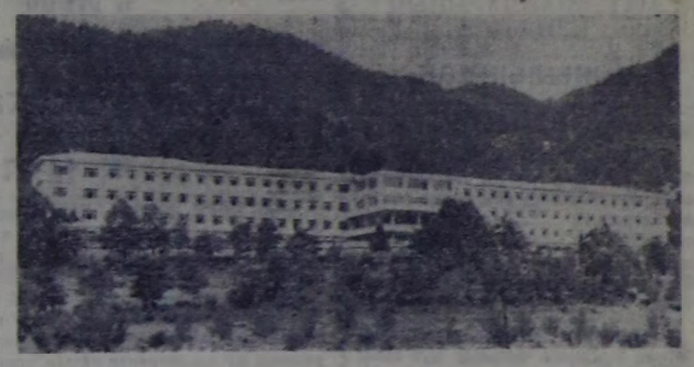

Революция мурнунда алгы Совет Армениянның девискээринге түгле 4 хоорай турган. Ам 50 хоорайлар болгаш хоорай хевирниң суурлары санаттыныр турар.

Солагай талада ЧУРУКТА: ийи метр бедик дагда улуг чес-хола-молибден ажылдап кылыр черде тутка, 15 муң кижи чурттакчылыг, чаагайжыды тутканКаджаран хоорай. Ол хоорайны тутканындан бээр 10 чыл безин четпээн.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Оң талада ЧУРУКТА: Грузин ССР. ВЦСПС-тиң Боржоми хоорайда чаа санаторилзы.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

Демисел эгелээн

ШЫДЫРАА

Шыдыраа талазы-биле республиканың бирги черидээш маргылдаа декабрь тоста Кодээ ажыл-агыйга министерстволуңуң хуралдаар залында болгаш киржикчилериң чамдыктарынга ворушкулуг тиилелвени база аштырышкынның хомудалын бергеп.

Башкайы болган салыгларның түңнелинге дыңнаавыр мурнунда маргылдаанның составын медээлээр-дир бис. Дугаар тутка айы-биле ол мындыг: И. Шишигин (Кызыл), Ю. Курмлев (Ак-Довурак), Б. Ооржак (Кызыл), О. Бегзи (Кызыл), И. Мазоткин (Тес-Хем), Б. Салыр (Кызыл), П. Кужугет (Барыын-Хемчик), Н. Чыргал-оол (Кызыл), С. Тамба (Тес-Хем), Б. Ламажоол (Чөөн-Хемчик), А. Тордуя (Тожу), Б. Оюн (Бай-Тайга), Дармажап (Улуг-Хем), Н. Ануфриев (Каа-Хем), Д. Сеня (Өөрү), П. Берковин Кызыл), М. Хөгетти, Чыргал-оолду утканнар. Азы-биле ойнаанныңардан Ооржак биле Мазоткин олар Берковин биле Ануфриевти утканнар. Курмлев — Хомушку, Бегзи—Сеня, Тамба—Ламаш-оол олармың салыглары хайым боон доозулган.

Дараазында дыштанып хүнде ийиги салыг база болган. Аңаа Ламаш-оол кажар ойнаш, Тюлюшту утка. Шишигин, Хомушку, Берковин олар Бегзи, Ооржак, Курмлев оларны удуп үнген. Мазоткин тыыныг ойнаш, Сеняны чараш утка, маргылдааны тиилелебиле эгелээн Б. Оюн бо удаада уттурган, удураакчызы Чыргал-оолдуң канзалалын үрен шыдаавас болгаш байдалы бакшыраап, уттурган. Дармажап биле Кужугет оларның салыы кезе дең болуп төнген. С. Тамба ыдап-ле удар салының эттиңнээ улуг частырыкчеп, Торлугга уттурган.

Ийи салыгларның түңнелинде Мазоткин биле Торлуг олар ийи-ийи санныг болганнар, спорт мастеринге кандидат Шишигин ийиги салыгда үтса-даа, бирги салыгда ооң соңгаарладып кээн Тюлюш-биле салыы хайындан чайлаавас хире болуп турар.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

Уруглар! Кудумчу шимчээшкинииниң чурумун үрээр чорук айыылдыг

Чамдыкта чурум чок школачылар шимчеп чоруп турар автотранспорттуң мырыкай муршу-биле оруктуң кежеваңыр, эртпээ чыдар транспорттан халбактаныр, трамвай шимчеп чоруп олурда үне халыжар болгаш оруктарга ойнаары-биле олар боттарының амы-тынын аймылдыг чорукка таварыштырып турарлар.

6-гы классетың өөренчизин 14 харлыг Владимир К. трамвай маңнап чорда оон халый бергеш дугуй адаанче кире бергеш, бертик-бежел кижи болу бергеп. 4-ку классетың өөренчизин 11 харлыг Евгений И. маңнап бар чыткан машинаның оруун доза халыын турган, машина адаанче киргеш, улуг бертинишкинге тавырышкан.

Кудумчу шимчээшкинииниң чурумун шыңгыы түүседиптер.

Моон адаанда чүүлдерин билип алыңар:

1. Тротуарның оң талазы-биле кылаштанар. Тротуар чок черлерге болза, оруктуң солагай талазы-биле, (солагай кыдыы-биле) транспорт шимчээшкинииниг утку-штур кылаштаар херек.

2. Кудумчуну чүгле белдирлериңден. азы «Кежиг» деп айтыкчы демдек турар черлерден кежер.

3. Кудумчуларны шавыштыр эвес, дөрт кежер.

4. Кудумчуну кежер мурнунда башкай оруктуң солагай талазынче, оруктуңга баргаш оң талазынче көөр, недизин маңнавайн турган, бар чыдар транспортну эртпиптер.

5. Чоокшулаан келген транспорттуң мурнуу-биле кудумчуну кежип болбас.

6. Трамвай, троллейбус болгаш автобус шуут доктаваанда олардан үнүп, кирип болбас.

7. Транспорттуң техниктеринге, ол шынкаш автомобильдин хааржаанга олура ийикпе, туруп алгаш чорун болбас.

8. Кудумчуларга, тротуарларга болгаш оруктар кыдыынга ойнап болбас.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

БУМБА

Эмчи практиказынга бумбаны үе-дүштен бээр-ле ажыглаан келген. Аңгы-аңгы чурттарның улустары шаанда бумба кылдыр янзы-бүрү чүүлдерни хереглеп чорааннар. Чижээ, чөөн чүктүп чамдык чурттарының улустары иштинде тугулуп үштүп каапкан ниек ыыыгыы бумба кылдыр ажыглап турганнар, а Россияга шаанда малтаа савааларны, Кыдатка шаажай аяктарны бумба кылдыр хереглеп турган.

Аңгы үеде бумбаны фабрикага түскай доктаптаан хевир ёзугаар кылып үндүрүп турар.

Бумба болза ыыныш бачыдаарын ооңгургадыр, зарыг намдадыр болгаш чангыс черге турупкан ыыкы хавааны тарадыр. Бумбаны колдуунда-ла хөрекке, ооргага салыр. Кеъөн аарыгдыг, арын-дорун баксыраан азы хей хаан чидиргеп кижилерге бумба салып болбас.

Бумбаны ажыглаары кончуг бодуүн, аңаа кандыг-даа түскай белеткел, өөредилге херек чок, түгле чамдык чурумнарны сагыыры негеттинер ол-ла.

Чуггаш иургадыр чөдүп каапкан бумбаларны маға-боттуң эткиир, дескн черлерниге салыр. Түе кырында азы сөөктер чоогунда достек черлерге, оңгар черлерге база бумба салдыммас. Чижээ, ооргага болза бумбаны чарын аразынга, коп-белдир кырынга салыр херек. Бумба салыр мурнунда кештн вазелин-биле чаап алыр.

Бумбаны салырда спиртке ытүрүп каан хевеңнн чиңге ыыш бажынга быжыглаап кыпсып алыр. Ооң соолунде бумбаны салыр дээн черинге чедире бергеш, бир чартыын дегдаш алгаш иштинче хып турар хевеңнн бичии када сута каапкар, оон ону дедир ужуглаш, дораан-на бумбаны кешке баалыптар.

Чангыс угда кижиге 15—20 хире бумбаларны салып болур, оларны 10—20 минута арткенде адырар. Бумбаны кештен адырарда күш-биле тыртып болбас, а бир талазындан овааримчалыг кодурүптер. Ынчаарга бумбаның иштинче агаар кире бээрге боду-ла адырлы бээр.

Чамдыкта бажыңга спирт азы эфир чок таварылгада бумба иштинче бичии саалыкпарны өртеткеш суткаш база салып болур. Ону ынчаар кылырда дүрген болгаш хынамчалыг болбаазе хоржок. Оон бешки кештн өртедиптин болур.

Бумбаны түгле эмчиниң сүмезин ёзугаар салыр херек.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Кино

ДЕКАБРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ынс болгаш Петрушка дугайында тоол» 10, «Онгу базым» 11.45, 1.40, 3.25, 5.30, 7.25, 10 шактарда

«КАА-ХЕМ»: «Истелге уламчылап турар» 10, 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда

«ЕНИСЕЙ»: «Колдуннар ортулуу» 10, «Пароль херек чок» (1-гн, 2-ги сериялары) 12, 3, 6, 9 шактарда

«ВОСТОК»: «Туттурбас өжээн негекчилери» 10.30, 3, 6.40, «Марианна» 4.50, 8.30 шактарда.

Редакциянын адрези: Кызыл Шетинкин—Кравченко кудумчуу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал кылдыгының 23-54, агитацина болгаш пропаганда кылдыгының 37-13, көзээ ажыл-агый кылдыгының 21-47, үлетүүр кылдыгының 22-64, чагаа, ажыкчын болгаш көзээ корреспонденттилер база совет туругуг болгаш амыдырал кылдыстериниң 21-27, иштики информацина кылдыгының 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларының 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче дозтаар

Тыва АССР-ниң Министрлеер Чөвүлелиниң чанында харалта оргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчуу, 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—01388.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан тядепластуулаттынган.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
13
СРЕДА
№ 291 (6827).

Өртээ 2 көп.

Кремльде чугаалажыышкыннар

Декабрь 11-де Кремльге Совет удурткучулар биле Герман Демократтыг Республиканың партия-чазак төлээлериниң аразынга чугаалажыышкыннар эгелээн.

Чугаалажыышкыннарга совет талаадан СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Л. И. Брежнев, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленко, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. Т. Мазуров болгаш оскелер-даа киржип турар.

Чугаалажыышкыннарга ГДР-ниң талазындан ГСЧП ТК-ның Бирги секретары, ГДР-ниң Күрүве Чөвүлелиниң Даргазы Вальтер Ульбрихт, ГСЧП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Вилли Штоф, ГСЧП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, секретары Эрих Хонеккер, ГСЧП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, секретары Герхард Грюнеберг, ГСЧП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, секретары Гюнтер Миттаг болгаш оскелер-даа киржип турар.

Ам-дуңма наймааның бүрүн чаңгыс эптиң байдалынга эрткен чугаалажыышкыннар үезинде саналгалар солуушкан.

(СЭТА).

ПАРТБӨЛҮКТЕРГЕ УДУРТУЛГА

Сеелгү чылдарда партия эге организацияларында партбөлүктериниң саны өскен. Амгы үеде республикада 211 партбөлүк бар. Олар партияның XXIII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга бөттандырар дээш амылчы чоннарның ортузунга политиктиг болгаш организакчы ажылдарны чорудуп турар.

Тодаргай болгаш оперативтиг болуру—партийжи удуртуяганың чугула чүүлү болур. А партбөлүктер коллективтиң мурнунда хүн бүрүде тургустунуп турар соруглагларны ажыл-херекчи ёзу-биле дүргеп шиитпирлээр хүзээгелиг. Бүдүрүлгенниң эге звеноларыбригадаларда, участоктарда, эзлчеглерде партия бөлүктери ында ажылдап турар кижилер-биле сырый харылзаалыг, коллективти эки билип, оон ажыл-херектеринге хүн бүрүнүң салдарын чедирер.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Шык-Бажы сүт-бараан фермазында партбөлүктүң сургалыг саанчы Хомушку Хувисиаал удуртуп турар. Коммунистер фермаңың ажыл-херээниң бүгү талааларынга идепкейлиг киржикчилер болуп берген. Ында коммунист бүрүзү партийжи даалгалыг болгаш оон күүседелдиниң дугайында партбөлүктүң мурнунга илеткен турар. Баштай-ла кызыл-булуңнуң ажылын хоюга ап, септеп, эки дерип алганнар. Ам ында лекция, беседалар доктаамал эртип турар. Партбөлүктүң хураанынга фермаңың ажылынның түүнелиниң, социалистиг чарышты тургускынының, сагган сүттүң шынарын экижидериниң, аныяктар ортузунга ажыл дугайында айтырыгларны чугаалажыкшылаан. Шупту коммунистер кежээки школада өөренип, боттарының ниити билимин бедидип турар. Ферма сүт бүдүрериниң чыл планын шагда-ла ажыр күүсеткен.

Кызыл азропортунуң В. Корунный, Г. Семенов, В. Зыкова, Ф. Фоминцева, «Тээли» совхозтуң ийиги хойжу бригадазында С. Чүлдүмоол, Эрзинниң «Чаа орук» колхозунуң сүт-бараан фермазында Б. Иргит, «Сүт-Хөл» совхозтуң хойжу бригадазында Намчал удуртканы болгаш оске-даа партбөлүктериниң ажылында эки үлегер-чижектер хей.

Партия райкомнары, партбюролар партбөлүктериниң ажылынга доктаамал дузазын чедирип турар черлерде олардың ажылы эки тургустунганын амыдыраа бадыткап турар. СЭКП-ниң Таңды райкомуу бодунуң пленумунга «Тинлелге» совхозтуң партком секретары эш М. Дамдыңның совхозтуң парткому бригада парторганизацияларны болгаш партбөлүктерни удуртуп турарының дугайында илеткелин дыңнаан. Районнуң колхоз, совхозтарының парткомнары боттарының хуралдарынга партбөлүктериниң ажылының дугайында база чугаалашкан.

Партбөлүктүң ажылын Кызыл азропортунуң партбюрозу (секретары эш А. Попов) биидилиг удуртуп турар. Оларның ажылында чугула айтырыгларны ей-шаанда кедүрүп, чогуур хемчегларни ол партбюро ап турар.

Чоокта чаа болуп эрткен отчёт-соңгулдаглыг хуралдарга партбөлүктериниң ажылын удуртуп турарында ам-даа четпестер барын коммунистер илереткен. «Тээли» совхозтуң хөөү бригадазында партбөлүктүң ажылын коммунист Н. Дөртен-оол багай удуртуп турар. Хуралдар таварылга болуп эртип, бригадада кесиң агитация чок, күш-ажылдың сагылга-чүрүмүн багай тургускан. Совхозтуң партхому ону биле тура-ла хемчег албаан. Партбөлүктериниң удуртуучуларыбиле тускай өөредилгени мынчага чедир организаставаан. Ында янзылыг байдал «Тыва тудуг» трезинюң парткомунуң (секретары В. Коганков) ажылында бар.

Партбөлүктериниң удуртулгазынга ажыл-херекчи, организакчы мергемнидиг коммунистер соңгутукан. Оларга үргүлчүнүң боттуг дузазын чедирери үстүнү партия организацияларындан хамаарымыр. Дуза чедиреринiң аргалары хөй. Эң-не коя чүүл болза партбөлүктерге практиктиг дузаны көргүзүп, дурумнуганы солуштурар, кижилер-биле амылдаарының мергемилинге өөредири, олар-биле семинарларны эрттирери болур.

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң соонда партияның район комитеттери партбөлүктериниң ажылынче кичээнгейни нескүзүү-биле эжимитикен. Бюроларга, пленумнарга оларның ажыл-чорудулгазын доктаамал дыңнап турар апарган.

Иштики нуралавырларны чеп амыглап, күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн бедидеринге база беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш демиселге партия бөлүктерин коллективтиң өзулуг баштыңы болгаш организакчызы болдурары—партия организацияларының, партия комитеттериниң чугула соругазы.

Мурнакчыларның эгелээшкинин деткивишаан

Таңды районда «Межегей» совхозтуң ажыл-ишчилериниң ортузунда беш чыл планын хуусаа бетинде доозар дээш чарыш калбарган. Бо совхозтуң Кара-Булуң сүт-бараан фермазының коллективи күрүнеге сүт садарының планын шагда-ла ажыр күүсеткен болза-даа, күрүнеге сүт садарын бичии-даа кошкатпайн турар.

Бедик сүт саалдазы дээш мурнуку чылдарда чарыштың эгелекчизи болуп турган бо совхозтуң бир саар инээнден ортумаа-биле 2500 ажыг килограмм сүт саап алдынган. А бир инекке онааштыр үш муң килограмм ажыр сүт саап алган саанчылар база бар. Чижээ, хөй сүт саап алыр дээш саанчылар аразында калбарган чарыштың 11 айлар түнелинде бирги черни чаалап алган М. Савельева бир инекке онааштыр 3170 ажыг килограмм сүттү, З. Кравченко — 3030 килограмм, Л. Сергеева 3080 ажыг килограмм сүттү саап алган.

Дөгээ дагның хой малга таарышкан одарларын ам хар дуй алы берген. Ында малчыннар одарларны ыяш дургузунда наинчаар ажыглаарын таарыштыр планнап алгаш, ноябрь, декабрь айларда коданган элээн ырак одарларыны ажыглап турарлар. Канаан хой солдаашкыны түлүүтей берген үеде арай чоокшулаады кадарар дээш чамдык черлерни курлап алыры чаңчыл апарган.

Ындыг хоймуларның бирээзи Бии-Хем районнуң «Исира» колхозунуң хоймузу Маады Енданович Шойлаа болур.

ЧУРУКТА: М. Шойлаа ыяшкы одарда хойларын кадарып чор.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

СҮМЕЛЕШКЕШ, ХҮЛЭЭНГЕН

Чоокта чаа Туран хоорайга Бии-Хем районнуң көдээ ажыл-агыйының мурнакчыларының чөвүлел хуралы болуп эрткен. Көдээ ажыл-агый ажылдарының он бир айларда түңнелдериниң дугайында районнуң көдээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальныгы эш Докучеп плеткел кылган.

Агаар-бойдустуң берге байдалдары турза-даа, районнуң тараажылары бир гектар шөлден 13,6 центнер дүжүттү ажаап алган. Бии-хемчилер беш чылдың эрткен ийи чылында күрүнеге 2805 тонна тараазыны дужааган. Районнуң колхозтары болгаш совхозтары мал ажылының продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле алган социалистиг хүлээлгезин дыка ажыр күүсеткен. Декабрь 1-де күрүнеге ат садар планын 106,6, сүттү —115,8, дүктү—132 хуу күүсеткен.

«Хадың» колхоз 1967 чылда күрүнеге тараа садарының чыл планын 2 катап ажыр күүсеткен, СЭКП Тыва обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвүлелдиң шилчилер Кызыл тугун чаалап алган.

Районнуң көдээ ажыл-агыйының мурнакчыларының чөвүлел хуралының киржикчилери беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле таңдыжыларының бистин республика көдээзиниң ажыл-ишчилериниң үндүргеи кыйгырыын бир эп-сеткил-биле деткивишаан. Чаа бедиткен хүлээлгени алган. Күрүнеге сүт, дүк садарының беш чыл планын 1969 чылда, эттиг 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседирни хүлээгенинер.

Беш чылдың үшкү чылында тараа культураларының бир гектарындан 12 центнер тараазы алыр, күрүнеге 6800 тонна тараазы садар. Ол ышкаш бир инектен сүт саалдазын 1600 кг чедирер, пландан ажыр 500 тонна сүттү, 100 тонна эттиг, 20 тонна дүктү садар. Төрүүр чүс баш малга онааштыр 80 бызаазыны, 90 хураганны камгалап алырын хүлээгген.

Ол ышкаш Бии-Хемниң механизаторлары тракторлар болгаш көдээ ажыл-агыйның оске-даа чепсек-херекселдериниң септелгезин 1968 чылдың апрель 15-те бүрүн доозарын шиитпирлээн.

ДЕВИЗ: эки шынар

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң тараажылары кызыл-тас, арбай, чиңге-тараа үрезиниринiң ийиги арыглаашкынын бүрүн дооскан, ам сула үрезинииниң ийиги арыглаашкынын чорудуп турар. Арыглаттынган үрезиннериниң шынарын Чадаанада үрезин хынаар лабораторияга хынадып келген. Хыналда ол үрезиннериниң арыг шынары чажар шынарынга четсе-даа, үнүжүнүң талазы-биле шынары четпейн турарын тодаткан. Ынчангаш колхоз баштаар чери үнүжү куду шынарлыг болган үрезиннерни аки үнүштүг үрезиннерге солуур хемчегларни ап турар.

Келир чылдың тарылгазынга шынарлыг үрезиннерни белеткээр харыысаалгалыг ажылда К. Хураганчык, И. Көккей, М. Оюн-кыс, К. Өпей, М. Хирлигбей, К. Шагдыр, М. Мийдок, С. Казыра, Х. Аракчаа болгаш оскелер-даа ак-сеткилдиг болгаш кызымак ажылдап турар.

Колхозтуң тараажыларының девизи: «Часкы тарылгага шынарлыг үрезиннерни белеткээр!»

Д. ЗРЕС-ООЛ.

Европада болгаш бүгү делегейде тайбыңның эрге-ажыктары дээш

АКШ-ТЫҢ ЧАЗААНГА СОВЕТ ЧАЗАКТЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

АКШ-тың чазаанга Совет чазактың медеглелин ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң оралакчызы В. С. Семенов ССРЭ-де АКШ-тың элчизин Л. Е. Томпсонга бо чылдың декабрь 8-те хүлээдип берген. ГФР-де неонацисчи болгаш милитаристчи күштериниң улам идепкейлиивиле өзүп турарынче, ылаңгыя ол күштер аңаа чаа чазакты тургускаанының соолунде онза идепкейжөөнинче кичээнгей салырын медеглелде тугаалап турар.

Нацисчи организацияларның болгаш бөлүглежишкиннериниң ажылчорудулгазынга, милитаризминиң болгаш реваншизминиң идеологизазы төрүттүнүп тыптырынга, агрессчи даштыкы политиктиг болгаш шериг доктриназының хевирлеттинеринге Барыын Германияда эң-не таарымчалыг байдал тургустунганыдыр дээрзинче Совет чазак, оске күрүнелерниң чазактары мышкаш, чаңгыс эвес удаа кичээнгейни утпаадырып келгенин ук медеглелде тугаалап турар.

Гитлержи национал-социалистиг партияның шуут-ла ыяшгуур салгакчызы — национал-демократтыг партия (НДП) ГФР-ниң политиктиг болгаш күрүне ареназынче үнген шак ындыг факт ам бүгү улустарның мурнунга шуут-ла тургустунуп келген. Ноябрьниң 10—12 хүннеринде Ганноверге ол партияның съездизи болуп эрткен. Ук съезд шуут-ла ажык, харын-даа тускай эрге-чагыргаларның чепшээрезинге ёзугаар болуп эрткен. Нацисчи демократияга хамаарыжыр ол бүгү фактылар АКШ-тың чазаанга билдингир болуп келген деп, Совет чазак медеглеп тур. Кандыг-даа таварылгада Потсдам дугуржулгазының киржикчизи турган чаңгыс-даа чурт ол фактыларны ожаарбайн барып шыдавас дээрзи билдингир.

Ганноверге болган съездиго медеглээнин ёзугаар алырга, кызыгаарларны катап көрүүнүң үезинде НДП бодун чүүн-биле-даа кызыгаарлавайн турар, ол чүл дээрге, ук партия Гитлерниидеп эвээш девискээрлерин алырындан ойталаар дээни ол эвес деп шиитпир хүлээп алдынган. Европаның чоон-даа, барыын-даа чүктеринде база соңгудаа, мурнуу-даа чүктеринде кызыгаарларны эде көрүүнүң шимдылаынышкыны НДП-ниң баштыңнарының чугааларынга ам безин дыңналып турар, «Майн Кампф»-ның автору безин ол дугайын баштай чугаалаарын дидимеин турган болгай.

Чогаадыл белеткээриге Бундесверниң офицерлери шуут киришкен национал-демократтыг партияның программныг документтилери «Германияның кол штавын» катап тургузарын, «Национал дээди командылалды» тургузарын улам күүлүт шериг-үлетпүр машинааның чогаадып кылырын ажыы-биле негеп турар.

Гитлержи чыдыкчы-олүрүкчүлериниң «алдарын» катап тургузар, герман милитаризминиң үштекчи чаңчылдарынга «чаа салгалды» кижизидер, «чуртка быжыг корум-чурумну тургузар» дээр ГФР-де тергиндекчи байдалды Бундесверге хандырар — Ганновер съездизиниң индирилдеп тускай чарлаттынган негелдерлериң ыракта долу эвес данзызы ындыгдыр.

Национал-демократтыг партия — ол дээрге чаңгыс эвес, тускайлап ылгаттынмаан эвес болуушкун-дур деп, Совет чазактың медеглелинде оон ылгай чугаалаан. Ол партияның тывылганы, ам бар турары болгаш оон ажыл-чорудулгазы — ол дээрге милитаризминиң, реванштың база калчаарап барган национал шовинизминиң хөөнү сындыкшын амгы бүгү Барыын Германияда боттуг байдалдың четче эвес илерээшкинии-дир.

Үжен чыл бурунгаар шовинизминиң болгаш кижи көөр хөөнү чок чоруктуң хораны немец улустуң дыка хөй кезиинiң медерелин төөреткен, чуртта болуп турар бүгү чүүлдер дээш хамаатыы ёзу-биле мегерен көөр хүлээлгени билир чорукту узуткаан. Ийи-чаңгыс политиктиг ажылдакчыларны өлүрүп узуткаарындан эгелээш, нацизм бүгү Германияга массалыг терроруун ёзу-чурумун тургускан. Өскенниң девискээрин ажелээринiң политиказын чарлавышаан, гитлержилер бүдүн-бүдүн улустарны хидыш узуткаар ийикпе кулданырын оралдашканнар. Чоокку чаагы болуушкунларның хереченген турарын ёзугаар алырга, Барыын Германияда эрги үеннң бүгү демдектери катап дирлип турары тодараттынган.

Кажан федералдыг чазак бодунуң бүгү политиказын европа күрүнелеринiң амгы турар кызыгаарларын херекке албас хөөн-биле чорудуп турар чүвө болганда, реваншистиг күштериниң амгы калчаарашкынын аңаа-ла таварылга ийикпе чайгаар болуушкун кылдыр санаар болбас болбайн аав.

ГФР чазаанын удуртукчулары неонацизмден ылгалдыг бис деп санаарын оралдажып, харын-даа чамдыкта ону сос кырынга чемелеп турар чорук кымны-даа аймаарадып шыдавас. Чазак партиялының негелделери болгаш программныг айтышкынnары-биле оларның негелделериниң аразында кандыг-даа ылгал чок дээрзин НДП-тиң баштыңнары боттары-ла чажырбайн турарлар. Бодун канчалдыр-даа адаап турза, реваншизмни Совет чазак оон бүгү хевирлериниге болгаш илерээшкиниринге домей-ле бируу шаап турар.

ГФР-де неонацисчи айылдың одаанын тывылганы, политиктиг амыдыралга неонацизминиң салдарының күштеегени болгаш эрге-чагыргаже шургуп кирер дээн оон чүткүлү — ол болза чүгле барыын герман күрүнениң аңаа иштики херээ эвес, харын ол херек фашизмте удур демисежип турар бүгү улустарга болгаш күрүнелерге база бир домей дорт хамаарылгалыг.

Өске бүгү европа улустары ышкаш, совет улус база-ла ГФР-ниң чаа орук-биле — тайбыңның болгаш бүгү-ле кожа-хелбээ чурттарбиле кады ажылдажылганың оруубиле хогжээн турарынга база соңуургалдыг. Совет Эвилели ГФР-биле таарымчалыг харылзааларны тургузар дээш туржуп келген, ол харылзаалар ийи чурттарның улустарынга ажыктыг болбушаан, Европада тайбыңның эрге-ажыктарынга база бараап болган турар ужурлут. Бир тээ ындыг харылзаалар тургустунмаан чүве болганда, оон бүгү чылдагааны ГФР чазаанын политиказынга бүрүнү-биле хамаарыжыр.

Германияның Федеративтиг Республиказының хамаатыларының хой көзиниң үзел-бодалдарын калчаарап барган реваншистериниң болгаш неонацистерниң үзел-бодалдары-биле дөмейлээрин Совет чазак кажан-даа бодабаан. Гитлерлиг террорунуң мурнунга боттарының баштарын кажан-даа согейтпээн шак ындыг күштер Германияга тургулаан дээрзин совет улус эки билир. Шак ындыг күштер барыын герман иштиледе база-ла бар. Нацисчи айылдың тыптып келирин чогуур ойүнде шиитпирлин-биле чайладырының эргежок чутулазынга бүдүреллиг Совет чазак амгы үеде ГФР-де политиктиг байдалдан бодунуң политиказынга чогуур түнелди кылып турар. Бо айтырыг талазы-биле бодунуң медеглелин Совет чазак ГФР-ниң чазаанга кылган-даа.

Потсдам дугуржулгазының киржикчилериниң бирээзи болгаш Барыын Германияга тайбың болгаш демократтыг ёзу-чурумнарны хандырары дээш кол харысалганы боттарынга алган күрүнелериниң бирээзи АКШ-тың чазаанга тускайлап медеглээрин Совет чазак бодунуң хүлээлгези кылдыр санаар тур.

Антигитлержи коалициянның киржикчилерин турган чамдык күрүнелериниң найысылалдарында Барыын Германияда неонацисчи шимчээшкинiниң айылыын демей эвес үнелеп турар чүүлдер бар дээрзи Совет чазакка билдингир. Ынчаарга неонацисчи күштер ГФР-ниң амыдыралын хөме алган шак ындыг фактыны кым-даа эскербейн баар ужур турбас. Ол фактылар болза дайын соолундеги, тайбыңның үндезинниерин камгалаарын хайгаарап турар. Бүгү күрүнелер Камбоджаның болгаш Лаостуң хамаарышпас чоруун болгаш нейтралитедин хүндүлеп көөр, ол күрүнелерниң эрге-ажыктарын магадылаан Женева дугуржулгаларын чайгылыш чоккa сагыыр болгаш хүндүлеп көөр ужурлут деп чүвени Совет Эвилели барымдаалап турар. Мурнуу-чөөн Азияга байдалды улам ынай чидиглеп эриринче хереқти ынчаар чорудар дээр АКШ-тың оралдажышкынары делегейниң тайбыга ынакшыдыг күрүнелериниң талапкынган шиитпирлиг ойтур ёзугаар ышкынга таваржыр, ынчангаш ындыг хөделинишкиннериниң ужукталыр дээш бүгү харысалга АКШ-ка ынакшыр апаары билдингир-дир.

СЭТА-НЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Нейтралдыг Камбоджага удур өнчүк-чөңгээлиг чаа кампанияны сөөлгү үеде АКШ-та калбарты берген. Ол кампанияга албан кижилери болгаш америк шериг командылалы киржип турар. Ол чурттуң эриктеринге бүзээледи тургузарынче болгаш харын-даа оон девискээринче шуут шургуп киреринче кыйгырыглар дыңналып турар.

Шериглерин Мурнуу Лаосче киирер, тускай догуннаан Лаос күрүнениң девискээрин дамчыштыр Таиланды биле Мурнуу Вьетнамның аразынга кандыг-бир «коридорну» тургузар дээр АКШ-тың чазаанын бодалынын дугайында дыңнадыглар моон-биле кады көстүп келгилээн. Таиланд болза вьетнам улуска удур агрессиа талазы-биле АКШ-тың эвилелчизи болуп турар.

Мынчангаш бүгү чүүлдерден ап көөрге, Вьетнамда тайынны улам ынай кадыг-дошкун болдырарынче дээрбечи шугумну чоруштыраан. АКШ-тың агрессчи бөлүктери ол дайынның одун Мурнуу-чөөн Азияның эске-даа чурттарынче база таразырын белеткеп турар. Улустар аразында тайбыныың болгаш айыыл чок чоруктуң эрге-ажыктарын барымдаалааш ап көөрге, ындыг ынзылыг планнар кайы хире айыылдыг болуп турарыл деп чүве мырынай билдингир-дир.

Күрүнениң баштыны ыяшгуур салгакчызы Нородом Сианук Камбоджага хамаарыштыр америк агрессчи бодалдарны сойгалаан болгаш кандыг-даа өнчүк-чөңгээлерге ойтур шавышкын бээрине болгаш бодунуң чуртунун национал тускай догуннаашкынын база дээш болбас чоруун камгалаарынга камбоджа улустуң шиитпирлиининиң дугайын баш бүрүнгаар сагыыдырган.

Лаостуң патриотчу күштери боттарының иштики херектеринге Каттыкан Штаттарның холгаарлаашкынынга болгаш Лаос талазы-биле 1962 чылдың Женева дугуржулгаларын дорамчылаанынга удурлашкынын каш улаа медеглеп келген. Лаостуң тускай догуннаашкының болгаш нейтралитедин үрээр, оон девискээриниң чамдык кезиинге контрольду тургузар дээр АКШ-тың оралдажышкынары-биле олар келгеп келген. Милитаризмни болгаш нацизмни чок кылып узуткаарының дугайында Потсдам дугуржулгазының кол-кол негелделери ГФР-ниң девискээринге сагыттынган турзун дээш шыңгыы контрольду тургузары эргежок чугула. Антигитлержи коалициянның киржикчизи күрүнелер бо талазы-биле бүгү делегейниң ыяшгуур ойүнде шиитпирлин-биле чайладырының эргежок чутулазынга бүдүреллиг Совет чазак амгы үеде ГФР-де политиктиг байдалдан бодунуң политиказынга чогуур түнелди кылып турар. Бо айтырыг талазы-биле бодунуң медеглелин Совет чазак ГФР-ниң чазаанга кылган-даа.

Потсдам дугуржулгазының киржикчилериниң бирээзи болгаш Барыын Германияга тайбың болгаш демократтыг ёзу-чурумнарны хандырары дээш кол харысалганы боттарынга алган күрүнелериниң бирээзи АКШ-тың чазаанга тускайлап медеглээрин Совет чазак бодунуң хүлээлгези кылдыр санаар тур.

Антигитлержи коалициянның киржикчилерин турган чамдык күрүнелериниң найысылалдарында Барыын Германияда неонацисчи шимчээшкинiниң айылыын демей эвес үнелеп турар чүүлдер бар дээрзи Совет чазакка билдингир. Ынчаарга неонацисчи күштер ГФР-ниң амыдыралын хөме алган шак ындыг фактыны кым-даа эскербейн баар ужур турбас. Ол фактылар болза дайын соолундеги, тайбыңның үндезинниерин камгалаарын хайгаарап турар. Бүгү күрүнелер Камбоджаның болгаш Лаостуң хамаарышпас чоруун болгаш нейтралитедин хүндүлеп көөр, ол күрүнелерниң эрге-ажыктарын магадылаан Женева дугуржулгаларын чайгылыш шиитпирлиг ойтур ёзугаар ышкынга таваржыр, ынчангаш ындыг хөделинишкиннериниң ужукталыр дээш бүгү харысалга АКШ-ка ынакшыр апаары билдингир-дир.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛДАН

БИЛДИЛИГ УДУРТУР

СЭКП-ниң XXIII сьездизиниң партия эге организацияларының дайынчы аргазын кодурер, бодунуң организациязының, партияның мурнунга коммунист бүрүзүнүң хууда харысалгазын бедидер дугайында салган сорулгаларын канчаар күүседип турарын чоокта чаа эткен районнуң партия эге организацияларының отчёт-сонгулдалыг хуралдарынга чугаалашкан.

СЭКП-ниң Тожу райкому ол хуралдарга илерээн саналдардан чогуур түпнелдерни үндүрүп, четпестерни чайладыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган. Партия организацияларынга эрткилээн хуралдар СЭКП ТК-ниң инструкциязынга дүштүр база коммунистерниң идепкейлиг киржилгези-биле бедик идей-политиктиг деңнелге эткен. «Май 1», «Совет Тыва» колхозтарның хуралдарынга коммунистерниң 80 ажыг хуузу олуржуп, саналга-оналдарга идепкейлиг киришкен. Тоора-Хем школазында, коопаннылыр ажылагый черинде Чазылар салбырында, районнуң амыдырал хандырылга комбинадында, колхозтарның иви мал фермаларында партия эге организацияларының отчёт-сонгулдалыг хуралдарынга ында бактаап турар коммунистер дөгере киришкен.

Партия райкому эге организациялар-биле ажылче кичээнгейни улгаттырып, илаңгыя оон удуртур составы-биле ажылды экижиткенинин түпнелинде, партийжи-организастыг болгаш полит-массалыг ажылдарның деңнели алаэн бээн. Ынчангаш партия организацияларының парткомнарының, бюроларының, секретарьларының ажылынга багай эвес үнелелди коммунистер берген. Районнуң ыяш ажыл-агый черинде, райпода, «Совет Тыва» колхозтуң Талымда сүт-бараан база Өдүгенде иви фермаларында партийжи ажылдарның деңнели коскүзү-биле бедээн.

Отчёт илеткелдер партия организацияларының чорудуп келген ажылын тодаргай аналитээн. Партийжи удуртулганың дээштиг болурун чедип ап турары, коммунистерниң мурнакчы ролю, дааскан ажыл-херек дээш оларның харысалгазын бедидери болгаш оске-даа айтырыглар тодаргай чугаалаштынган. «Совет Тыва» колхозта Дүгүр Бараан, Бараан Лузу, Бараан Балбыр, Кол Бичe-оол, Кол Севек, Бараан Куку, Маады Черлик-оол, Кол Ангырбан, «Май 1» колхозта Кол Даанчык, Ак Бичен, Ак Сайылга, Ак Мырлаа, Ак Деверек, Ак Бадыжык база Феофил Чистяков, Грахов, Адыг Сержиммаа, Кол Хуваалга ышкаш бүгү-ле үүлдерге үлегер-чижектиг коммунистерни ол хуралдарга адап турган. Чамдык партия организациялары мурнунда чүгле секретарьны болгаш оон оралакчызын сонгуп ап турган болза ам бирону сонгуп алганнар. Ол чорук партия организациязының хүрээлениниң оскенин хереченлеп турар.

Коммунистер СЭКП райкомунуң бюрозунуң, оон кылдистеринiң партия эге организациязының ажылынга дуза чедирип турарында четпестер ам-даа барын база шүгүмүүлээн. Чазыларда, амыдырал хандырылга комбинадында, Сыстыг-Хемде партия организациялары партия хуралдарын Уставтың негелделерин ёзугаар чогуур хуусаазында эрттирбейн келген. Ажыл планнарын тургузуп турза-даа, ону четче күүсетпес, хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдезин хынаваc чоруктар бар турганын ол организацияларның коммунистери чугаалаан. Хой-нииги организацияларынга негелдени кошкак тургусканындан оларның ажылы дээштиг эвес болуп турарын отчёт-сонгулдалыг хуралдар айыткаш, ол организацияларга удуртулганы эжижидерин негээн. Чамдык коммунистер партия Уставының негелделеринге таарышпас үүлгедиглер болур: арагалаашкынга хандыыр, оналшкан ажылынга харысалга чок болуп, партийжи сагыыга-чурумну үреп турганнар. Районнуң улус судунуң шиитткекчизи турган Хертек Ширин, СЭКП райкомунуң инструктору турган Михаил Селин, райкүүсkом секретары турган Андрей Ангырбан, Күштүг-Кежиг СБФ-га партия эге организациязының секретары турган Дава Чанчывай олар ажылындан дүжүрүп, партия талазы-биле шынгыы хемчег хүлээгеннер. Амыдырал хандырылга комбинадында партия эге организациязының секретары турган Передирин СЭКП кежигүнүнден үндүрткен база харысалгалыг ажылдакчылар турган Санчи Саян, Хомушку Долгар-оол олар ажылга харысалга чок, төлептиг эвес чоруктары дээш хемчег алдыртканнар. Үндүрген шиитпиринiң күүселдезин боттандырары дээш хыналда багай, коммунистериниң шүгүмчүлелдиг саналдарын херекке албас чоруктуң фактылары «Совет Тыва» колхозта парткомда (секретары Бараан Чигжит) парткомнуң бюро кежигүнү, колхоз баштаар черинiң дарга-ды Оюн Кара-оол олардан эгелээш бар болуп турарын сонгуу үеде көзүлген.

Чон оргузунга партияның полит-кижизидилгелиг ажылын кошкаткан дугайында эвээш эвес партия эге организацияларының секретарьларының, СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация киллизиниң адрезинге чидиг шүгүмчүлелдер отчёт-сонгулдалыг хуралдарга болган. Чазылар, Ырбан, Сыстыг-Хем болгаш оске-даа черлерде тургускан политболгумнер арткан өөредилге чылында күзенчиг түпнел чедип албаан. Партия организацияларының чанында агитпунктуларның доктаамал ажылдаар чоруу хандыртынмаан, лекторлар болуктериниң ажылы чайгаар байдалче киргеп.

Социалистиг чаршыдың дээди хевири болур коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары, бригадалары деп бедик атты чедип алыр дээш демисел массалыг эвес. Чамдык коллективтер, илаңгыя, колхозтарның сүт-бараан фермалары ол бедик атты чедип алыр дээш демисежирин чарлаандан бээр алаэн үр болза-даа негелдени боттандырбайн турар. «Совет Тыва» колхозтуң төп СБФ-де, Толбулда, «Май 1» колхозтуң Күштүт-Кежигде хой түңнүг акша-херегнигин үндүрүп тургаш, алаэн каш чылдар мурнунда кылган клубтар ажылдавастаан, оон турлуг оларның чамдык эт-херекселдери читкилээн.

Отчёт-сонгулдалыг хуралдарның доктаалын күүседиринче, коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарындан түнеледерни кылыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырын СЭКП райкому планнап турар.

А. ДОРЖУ.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Ленинград чанында Гатчинде А. Ф. Иоффе аттыг физика-техника институдунда чаа синхроциклотронну ажылдадып киирген. Күчүлүг дүргедедикчи 750 миллион электрон-вольта күчүлүг протоннарның энергиязын берген.

Чурукта: дүргедедикчиниң энергокорпузунуң машина залында.

П. Федотовтуң фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧЫЛГЫЧЫ

1961 чылдың кыжынында чүве. Кышкы хүннүң херелдери даг артында оче ажыттанып, чер кыры карангылап кел чорду. Ак-Дагның бичежек тейжигештерин аза кага бергеш, Тойлук тайгазы кайы сен дээш аъдымны бирде дурген-дурген челзип, бирде аскын тырттып алгаш, чортуп каап чорун олур мен. Тайга оргудазының эдээнге келгенимде, аътты кижи уткуй челзип келди. Улуг-Хем районнуң «Х Улуг хурал» колхозунуң хоочун чылгычызы Хирлиг-оол Ховалыгович Бүрүн-оол биле бир-ле дугаар ужурашканым ол чүве. Оон бээр алды чыл ажыг үе эткен. Хирлиг-оол Ховалыгович ам-даа чылгычылавышаан.

Оон ажыл херээнин дугайын айтырарга, ол мынча дээр:

— Чамдык кижилер чылгычылаарда чүү боор, дуктуг негейден кеткеш, челзе-челер, манназа-маннаар эң тергинин малдан мунгаш, чылгыны ында хаая барып көрүп турар ол-ла ыйнаан. Кажаалап аар хой эвес, чылгы кадарчы чок-даа чорза чүл дээр. Ол шын эвес. Черле ынчаш, чылгычы кижиниң ажылын үнелевес чорукту буруу шавар херек. Партия болгаш чазак чылгычыларның ажылын бедик үнелеп турар. Чылгычының ажылы берге-даа, харысалгалыг-даа. Чылгычыга кыштың соогунда-даа, чайның изинде-даа берге. Чүге дээрге чайның изинде суггаттыг болгаш девээлиг черлерже кадарар. Чылгы тараар болза, бөлүп алыры чайын дыка берге. Ынчангаш туда кадарып чоруур апаар. Чылгының кышкы одарладыышкыны чайгызындан арай ылгалыг: оон одарын хуваап одарладыр болгаш белер кулунnaар үеде онза оварымчалыг болур.

Оон чылгызының оттаар черлери Оттук-Даштың, Булун-Бажының, Салдамның, Кызыл-Чыраанын, Кошкар-Арттың, Тойлуктуң делгем одарлары. Ол хире хой одарларга чылгыны солуп одарладып чоруурy чылгычының малынга ынаан, ажылынга кызымаан хереченлеп турар, ынчангаш оон чылгызының күш-деңгели шыырак. Оон көргүзүглери чыл бүруде база эки болур: эрткен чылын 72 беден 72, а бо чылын 97 беден 97 кулунну бүрүн ап, эки доруктурган.

Дуржулгалыг чылгычының кызымак күш-ажылын колхоз баштаар чер бедик үнелээн: оон алы колхозтуң болгаш районнуң Хүндүлел самбыраларында киирген. Эрткен чылын бир кулунну шаңналга берген.

М. БИЛЕН-ООЛ.

Совет көдээниң кижилери

БУЯННЫГ КЫРГАННАР

Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» колхозунуң хоочун малчыннарының бирээзи Каралчы Баазанович Өдүрек 1943 чылдан эгелээш мал ажылынга доктаамал ажылдап келген. Бо малчын өг-бүленин ук чурттуу Таңды район болгаш баштай-ла Бай-Булунга тургустунган колхозка малчыннап эгелээн. Оон бээр хой чылдар эрткен, Совет Тыванын кедээзи кайгамчык чаартынган.

Балдарын чораан төрүүр бир кодан хөө кырый бээрге, оларны семирти кадаргаш, күрүнеге дужаагаан. Ам бо чылын үскен бир кодан 600 хураганы малдаары-биле хүлээп алган. Оон хары чеден бирлээн. Бо күзүн ол малчын Эярбектиң Шаалаш деп черге кыштаары-биле көже бергеш, белеткел чок кыштагны боду чылыглап, сеттеп, көрженин хооруп алган. Бодунуң өг-бүлезиниң деми-биле 3 тонна сигенни кезип белеткеп алган. Кыштадыр чедер өдекти бөлген.

Мал ажылынга байлак дуржулгалыг, ажыл дээнде карак-кыныл бо хойжу өг-бүленi колхозтуң бүгү кежигүннери эң-не кежээлер, бистин өгбелериивис деп мактап, оларга чоргаарланып чоруурy таварылга эвеспе болгай: олар чээрби дөрт чылдарның дургузунда ниитинин мал ажылынга кодан-кодан малдар сүрүүн остуруп, хой тонна дуктуг кыргып бергеннер.

Ам олар аныяк коданын семисчаагай хойлар кылдыр остүрер сорулганы салып, амдыызында кыштагның девискээринде хар чуга, ынчангаш коданын ырак одарларже кадарып, а чоок одарларны кыштың соок үезинде ажыглаары-биле артырып, соок хүннерниң эртеннеринде болгаш кежээлеринде хойларны коданынга тургузуп, сиген, сула-биле немей азырап турар. Кыштагның чанында кара суг бар. Кажаалар чылыг, чырык. Ажаалда эки болурга, хойларның күш-деңгели семис-шыырак.

О. ЛАМА.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ФИЛЬМНЕРИН — МАССАЖЕ

Амгы үеде ажыл-агый бүрүзүнде агрономнарның, чолаачылардың, механизаторларның мергежилин белидер курстар ажылдап турар. Эртеминiң болгаш техниканың чедишкиннерин, мурнакчы дуржулганы тайылбырлаарынга улуг дузаны көдээ ажыл-агый фильмнери чедирип турар. Ол дээрге, лекция, беседа кылырынга кончуг чугула, билдингир коску агитация-дыр.

Кинохрониканың Куйбышев киностудиязы «ДТ-54» тракторларны бөлдирлер аайы-биле септээр аргазы» деп фильмини кылып үндүрген. Тракторну чуурундан эгелээш, бүрүн септеп дооскаш, чагыкчыга бээринге чедир технология ажылының аргаларын ында көргүскен. Мурнакчы дуржулгазының дугайын ол фильмде көргүзүп турар «Сельхозтехника» каттыжышкынының Руз салбыры күш-ажылды эки организастап тургаш, септелгенин бот-үнезин 11 хуугa чиигеткен.

«Трактор шимчедикчилерин септээри» деп фильмде «Сельхозтехниканың» Москва каттыжышкынының Ростокинскиде септелге заводунуң ажылының дуржулгазында көргүскен бүдүүлгени специализастаар ажылның артыкшылдыг түүлдериниң дугайын тодаргай көргүскен. Ол заводта техниканы септелгеге хүлээп ап, чуп, чазып, септеп, чыып, шенеп, будуп, кургадып, чагыкчыларга хүлээдип берип турар ажылдарны ол фильмде дес-дараалай көргүскен.

Хүн бүрүде-ле оруктарга хой-хой автомашиналар аргыжып, чурттуң көдээ ажыл-агыйынга кончуг чугула түүлдерни сөөртүп чоруп турарлар болгай. Автотранспорттуң ажылы соксаал чок болурундан кончуг хой түүлдер хамаарылгалыг болур. Машина бүрүзү аналтурбазын дээш чүнү кылза чогуурул? Ол дугайын «Көдээ ажыл-агыйда автомобильдериниң техниктиг амаалдазы» деп фильм көрүкчүлерни Брянск областың Карл Маркс аттыг колхозунга чедире бээр. Автомашинаны септээриниң орнунга, ону камныг адилеп, оон үрелирин болдурбазы дээре деп чүвени ында кончуг чугулалап көрүп турар. Колхозта профилактика пунктузу ажылап, дуржулгалыг слесарьлар машинаның кезек бүрүзүнүң ажылдаарын канчаар кынап, таарыштырып турарын көрүкчүлерге фильм тайылбырлаар.

Картофельди тарып өстүрери шүүделдиг ажыл, а ону үр үеде шыгжап кадагалаары оон-даа шүүделдиг. Ол дугайын «Картофельди шыгжап кадагалаарында чаа түүлдер» деп фильм тайылбырлап бээр. Картофельди аналаг агаар кирип турар черге шыгжап кадагалаар ажыл-биле техниктиг вентиляция (агаар үрдүрүлгези) кылырын деннээрге, бо чаа арга картофельдиң үрелирин 5 хуу чедир кудулаар, күш-ажылдың чарыгдалын ийи-үш, а шыгжап кадагалаарының бот-үнезин бүдүн чартык, ийи катап чиигелир. «Картофельди тарып өстүрер болгаш ажаап алыр ажылдарны бөлүглеп механизастаары» деп фильм механизастаан звеноның дуржулгазының дугайын чугаалап, бо ажылдарның талазы-биле элээн каш чаа машиналарны көргүзүп турар.

«Көдээ ажыл-агый техниказын камнаар», «Тракторлар септелгезинiң үезинде озал-оңдакты болдурбазы», «Сельхозтехника» каттыжышкынының район салбырында» деп болгаш оске-даа фильмнер көрүкчүлерге хой ажыктыг түүлдерни көргүзүп, чугаалап бээр.

Бо кинофильмнер ам республиканың кинопрокат конторазында бар, удавас республиканың киноэкраннарынга үнүп эгелээр.

И. ОЛДЫРЕВ.

Тракторлар кыштагларже шуужуп тур

Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозунуң Ак-Туруг салбырының малчыннарынче мал чемнерин үзүктел чок сөөртүрүнге тергелерлиг, шанактарлыг 3 ДТ-75, 3 «Беларусь», бир ДТ-54, шупту чеди тракторну быжыглаан. Ол тракторларда 14 трактористер чоллаачылавышаан, чүдүрүкчүлевишаан ажылдап турар.

Сараат-сараат сигеннерни, силос, савал, дус мал чемнерни сөөртүп күүлүг тракторлар Чаш-Талдың, Теректиң эъткир инек фермаларынче, 30 км ыракта 24 ажыг кыштагларже хүн бүрүде үзүктел чок шуужуп турар. Аргалактының, Ооруг-Эдээнин, Кучун-Кураттың, Кара-Сугнуң, Ак-Хеминiң кадыр-берт оруктуг одарларынче мал чемин сөөртүп, тракторларын камныг чорудуп, кызымак ажылдап турар трактористер Д. Алдын-оол, Т. Кечил-оол, Д. Комбайн, М. Дартай-оол, Т. Дамбаа оларны малчыннар өөрүп уткуп ап турар.

Д. ШЫНАРАП.

Дүвүрээзиннiг медээ

ХОЙЖУНУҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Кыштың соогу улгадып, малчыннарны кичээнгейлиг болуруп негеп турар. Удавас малдың массалыг ооладваашкыны эгелээр. Ам безин баштайгы олчалар көстүп эгелээн. Бистиң коданывыста ам безин үш хой ооладаан. Кажаалар чылыг, чырык, адаа кургаг одектиг.

Маңаа көжүп келге-ле ай ажа бердивис, чаңгыс-даа катап автолавка, агитатор келбээн. Аъш-чем продуктуларындан аңгыда, амгы үеде хөвениг чүвүр, кышкы берт, дужуурка, кидис идик чергелиг хеп аймаа дыка чугула болуп турар. Ол хевирлиг кышкы хептер бүгү Бай-Тайга районда чок. Ужуру чүдел?

Бистиң кыштаавыстан совхозтуң төвүнге чедир аътты кижи хүнеедир чоруур ырак чер болгай. Бистиң кожавыста коданга автолавка ийи катап келгеш барган, а биске келбээн. Хлеб, шай, таактыг, сереңги түүлдер база үстүп тур. Оттуулар ыяш дүжүртүп алыр дээш машина дилээрге, «эзэлчег мана» дээш туруп берген. Ырак кыштагда кадарчы малын кадарар бе, эзэлчег манап, суур чорттар бе? деп айтырыг дораан-ла туруп келир.

Ырак кыштагларда малчыннарны кышкы хеп, аъш-чем аймаа, амыдырал хандырылганың негелделерин хандырар айтырыгны дарыы шиитпиргээри чугула.

С. ЧҮЛДҮМ,

«Тээли» совхозтуң хойжузу.

КОЛХОЗЧУЛАРНЫҢ СӨЗҮ

Ильичиниң төрүттүнген черинде

Ульяновск областың Майнек районунуң «Коммунизминiң түгү» артелиниң колхозчуларынга бо эртип турар чыл Улуг Октябрьның 50 чылынга алдар болдурган күш-ажылчы сорук киришкиннiң чылы болган. Юбилейниң байырлалының бүдүүзүнде колхоз РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң Тураскаал түгү-биле шаңнаткан.

Тараажылар, малчыннар, тудугжулар, ажыл-агыйның бүгү ажылышчылери юбилейжи хүлээлгелерни күүседир дээш эки ажылдааннар. Колхоз гектар бүрүзүнден 22,2 центнер тарааны алган. Ол дээрге эрткен чылын алган дужуундан 8,2 центнер хой. Күрүнеге 38 муң центнер тараа садар планны 61.500 центнер кылдыр күүсеткен. Оон 57 муң центнери аъш-чемниң эң үнелиг культуралары кок-тараа биле кызыл-тас болур.

Колхозтуң малчыннары социалистиг хүлээлгелерин база эки күүсеткеннер. Колхоз он бир айларның иштинде 3.114 центнер ээтти, оон иштинде чыл планындан ажыр 364 центнери, 14.099 центнер сүттү— чыл планындан 40 хуу хөөнү күрүнеге саткан. Артельдиң акша орулгазы 1 миллион 300 муң рубль четкен. Оон иштинде арыг орулга 400 муң рубль ажыг.

Соолгу үш чылдар колхозтуң экономиказынга чайгылыг чок өзүлелиниң үези болган. Чижээ, 1964 чылда тараанын ниити чыылазы 80,4 муң центнер турган болза, 1967 чылда— 117,5 муң центнер болган. Дөрт чыл дериттинген. Тарылганы эң дээре хуусаалларда 5—6 ажыл хүннеринде чоруткан. Чинге-тараанын болгаш кукурузанын бүгү тарылгаларын гербицидтер-биле ажылдап кылган. Бо хемчег дүжүттүг дыка бедиткен: чинге-тараанын гектардан дүжүлү 29,3 центнер.

Тараа ажылын кодургенге тараажыларның материалдыг сонуургалы улуг рольдуг. Ажылдарның бедик шынары дээш шаңнал болгаш немелде төлевирден аңгыда, тараанын планнан ажыр чыылазының өртек-үнезинiң 20 хуузун колхоз оларга санап берип турар. Юбилейлиг чылда будүүлге участоктарны болгаш бригадалар планнан ажыр 42 муң центнер тарааны ажаап алган. Ол дугайында чогуур чурум ёзугаар оларга 70 муң хире рубльди шилчиткен. Трактористер кол төлевирinден ангыда, чыл түнелиинде 400—500 рубльди түс-түс алгылаар. Септелгеге үнер акша-хөрөнгинiң болгаш кывар-чаар материалдарның каналгазы дээш шаңнал-макталды база алырлар.

1970 чылдың апрель 22-де ульяновчуларның чоргааралы, бүгү ажылчы чоннарның баштыңчызы болгаш башкызы В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чылы болур. Ол хүнге күш-ажылчы белекти тудар дээш «Коммунизминiң түгү» артельдиң колхозчулары шудургу ажылдап турар. Тараа культураларының гектар бүрүзүнден 1968 чылда 22,5, 1970 чылда 23 центнер дужуттуг алыр. Тарааны будүрээ болгаш күрүнеге садар талазы-биле бөш чыл планын дөрт чыл иштинде күүседир. Бөш чыл планынан ажыр 80 муң центнер тараанны, оон иштинде 1968 чылда 24 муң центнерни, күрүнеге садар.

Бо хүлээлгелерни чедишкинниг күүседириниң эки үндезини тургустунган. Бүгү шөлдерге аңгыс аңдарылгазын арте чоруткан. Эки чемишкиттиг болгаш ажылдап кылынган чайгы аңдарылгага 1100 гектар күзүн чажар культураларны чажып тараан. Амгы үеде ол шөлдерге хар доктаадыышкынын чорудуп турар.

Бүгү үрезиннерни тарылга стандардының бирги класынга чедирер. Кызыл-тастың «народная» деп кадыг сортун база «саратовская-29» деп сорттуг колдалы тарыыр. Чочак-тараа биле чиңге-тарааның тарылгазы ийи катап көвүдээр. Мал чемнерин будүрери дыка өзер.

Механизаторлар IV кварталда машина-трактор парыгының септелгезинiң планын ажыр күүсеткен. Бүгү тракторларның септелгезин 1968 чылдың январь 20-де доозар. Сеялкаларны, андазыннарны, культиваторларны ам септеп белеткээн болгаш комиссия хүлээп алган.

Социалистиг хүлээлгелерни күүседири дээш демисеелге колхозтуң малчыннары база кирипкеннер. Бо чылын инек бүрүзүнден саалга барык 3 муң килограмм чедер.

Мал ажылының продуктуларын будүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле тодаргай саналгашкыннарны кылган. Ана үндезилээш, чаа хүлээлгелерни алган: сүт белетизээр талазы-биле бөш чыл планын дөрт чылда, ээттi дөрт чыл үш ай иштинде— 1970 чылдың апрель 1-де күүседир, планнан ажыр 21.600 центнер сүттү, 1.500 центнер ээттi күрүнеге бээр. Инек бүрүзүнден үш муң килограммдан эвээш эвес сүттү саар.

Мал ажылын эң ажыктыг кылдыр чорудар соруга-биле чем-суурну болгаш ажылчын күжүн барымдаалап, колхозта ажыл-агыйның иштинки специализастаарааргашкынын чоруткан. Хаван ажылын будүрүлгениң төп участогунга чорудар. Кыс бызааларны ийиги участокка доруктурар. Үшкү будүрүлге участогунга аныяк мыйыстыг бода малдың семиртилгезин организастаар. Малзы чаагайжыды кылдынган кажааларда ажаап, кыштаглаашкынны организастыг чорудуп турар.

Бо чылын малдың бонитировказын чоруткан. Эки инектерни уксажыдылга ажылының өзээ кылдыр үскен. Малдың баш санын немеп өстүрериге шилип алган аныяк малдарны оңза хайгааралга тургускан.

Ажыл-агыйда экономиктиг аналитин бюрозу ажылдап турар. Бо чылын мал ажылының фермаларын иштики бот-орулга-чарылгаже шилчиткен. Оон онаалдалары канчаар күүсеттиниң турарының түнелдерин экономиктиг аналитин бюрозу ай санында малчыннарның хуралынга чугаалап берип турар. Экономиктиг ажыл болза ниитинiң өнчүзүнге хумагалыг болгаш камналгалыг болурунга колхозчуларны кижизидеринге дузалап, ниитинiң ажыл-агыйын быжыглаарынче оларның күжениишкиннерин угландырып турар. Чаа чылдың эгезинден хову ажылының бүгү адырларын бот-орулга-чарылгаже шилчидер.

Бо чылын бир центнер тараа будүрериниң бот-үнези 2 рубль 13 көпеек—планнаанындан 97 көпеек күду болган. Тараа сатканындан ажыл-агый 546 муң рубль арыг орулганы алган. 1968 чылда центнер тараанын бот-үнезин 2 рубль 10 көпеек чедирер, кукурузанын центнер планнаанын массалыг будүрериниң чарыгдалы 38 көпеек чедир кудуладыр, центнер сүттүң бот-үнези 13 рубль 10 көпеектен, а инек болгаш хавазының центнер немелде денизиниң бот-үнези 90 рубльден ашпас болур. Мал ажылының продуктуларының бот-үнезин кудуладыры чүгле эвээш чарыгдалыг мал чемнериниң күселябиле эвес, харын хой күш үнер ажылдарны улам ынай механизастаарының болгаш күш-ажылды эртем ёзугу-биле организастаарын шиңгээдип алырының күселя-биле база чедип алынар. 1968 чылда мал ажылынга күш-ажылдың будүрүлгүлүү 10 хуу, а беш чылдың төнчүзүнде 25 хуу өзер.

1970 чылда акша орулга 40 хуу өзер, а арыг орулга будүн чартык катап көвүдээр.

Колхозтуң партия организациязы колхозчуларның орүзүнга партийжи-политиктиг болгаш кижизидилгелиг ажылды моон соңгаар-даа доктаамал чорудар. Коммунистер хуулаглелерни күүседиринче колхозчуларны хей-аът кинрип турар. Будүрүлге участоктарының болгаш түс-түс колхозчуларның аразында социалистиг чарыш калбарган.

(«СЕЛЬСКАЯ ЖИЗНЬ» СОЛУНДАН).

ХООРАЙНЫН СТУДЕНТИЛЕР АКТИВИНДЕН

СТУДЕНТ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕР

«Кызылдың өөредилге черлериниң өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарының байдалы болгаш ону экижидер хемчеглер» деп илеткелди студентилер активиниг ВЛКСМ Кызыл хоорномунуң секретары Ю. Ф. Коновалов кылган. Кызылдың башкы институду, тускай ортумак беш өөредилге чери, профессионал техниктиг училищелер — бистиң республиканың аңгы-аңгы мергежилдиң кадрларын белеткээр черлер ол. 4000 ажыг аныяк өскен өөредилге черлеринде өөренип турар. Сөөлгү чылдарда политехниктиг техникум, № 35 профтехучилище, башкы институдунуң биохимия факультети немей ажыттыңгылаан. Өөренип турар аныяк өскениң хөй кезии билиглерже түткүлдүг, чыл бүрү хөй-хөй аныяктарны бирги курстарга хүлээп ап турар.

Өөредилге черлериниң доозукчуларын бистиң аныяк республикавыстың ажыл-агыйының кандыг-даа адырындан тып ап болур. Ээлүг бышкан билиглиг, шилип алган профессиязынга ынак, чон-биле ажылдап шыдаар, хөй-нинтичи кадрларны өөредилге черлери белеткээр сорулгалыг. Найысылалдың өөредилге черлеринде байдал кандыг боон турарынга илеткелчи доктаагаан. Студентилерниң болгаш сургууллардың мурнунда бирги хүлээлге — эки өөреними. Эртken чылдың түнелдеринче хая көрүнүп көөр болза, өөрүпчүт эвес фактылар хөй. Кара чаңгыс дээди өөредилге чери башкы институдунда өөредилгениң деңнели эң чавыс болганын чүүп-биле тайылбырлаарыл? Келир үениң башкыларының 41 кижи эртken чылын өөредилгезин кагган. Башкы, эмчи, уран чүүл училищелеринде сургууллардың билим кошкак болганын эртken чылдың өөредилге түнелдерни хереченип турар. Бо училищелерден үнүп чоруткан сургууллардың саны база эвээш эвес. Бүгү өөредилге черлеринден түгле 690 кижи 4—5 демдекке өөренген.

Кодээ ажыл-агый техникумунуң башкылар коллективиниң, комсомол организациязының сургууллдар ортузунга өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың бедик деңнелдин-биле өске өөредилге черлеринге үлегер боон турар. Сургууллдар хөй-нинти амыдыралынга идепкейлиг киржип, бот-тывынгыр уран чүүлге, спортка хандыштылдыглар. Сургууллдарның өөредилге деңнели база бедик. Комсомол бөлүктериниң ажылын ВЛКСМ комитеди ээп удурткан. Бөлүк бүрүзүнде комсомол активин тургускан. Ылаңгыя 4-ку курстуң ветеринария салбырында комсомол бөлүү (комсорг Фанна Артына) техникумда эң дээре бөлүктериниң бирээзи ол. 4-ку курстуң агрономия салбырының сургууллдарының өөредилгези эртken чылын 100 хуу болган.

Садыг-кооператив училищезинде өөредилге-кижизидилге ажылының эки хевири курстар аразының чарыжы болу берген. Бөлүк бүрүү неделя дургузунда училищеге дежурныйлап, дыштанылга болгаш тематиктиг кежээлерни организастап турар. Болгумнер ажылын эки организастаан. Дуржулгалыг садыгжылар, чогаалчылар, хоочун коммунистер-биле ужуражылгаларны бо-ла организастаар. Сургууллдарның барык 30 ажыг хуузу 4—5 демдекке өөренип турар.

Революсчу, күш-ажылчы болгаш даймичы чаңчылдарга кижизидилге ажылынче онза кичээнгей салыры чугула. Бо талазы-биле өөредилге черлери чамдык ажылдарны чоруткулаан. Интернационалчы кижизидилгеже база кичээнгей салдынган. Демисежип турар Вьетнамга дузаламчы фондузугунга киирери-биле бистиң студентилеривис болгаш сургууллдарывыс эртken ажаап алышкын сезонунда үш хүн ажылдаанар. Орус, тыва, бурят, хакас, ук-раин, татар дээш аңгы-аңгы национың төлээлекчилери оолдар, кыстар студентилериниң аразында бар. Олар бот-боттарны аразында найыралдыг, чаңгыс ап сеткилдиглер.

Күш-культура болгаш спорт дээрге амыдыралдың эдериичилери дижир бис. Бо талазы-биле ажыл бистиң өөредилге черлеривисте ам-даа кошкак. Кодээ ажыл-агый техникумунда спорт ажылы дээре черде. Спортчу маргылдааларга эң хөй санныг сургууллдар мында киржип турар.

Студентилериниң инити чуртталга черлери чедишпес, кичээл кылыр өрээлдер чок дээш өске-даа четпестер бары шын. Оларны чайладырының бүгү хемчеглерин алыры чугула. Студент чылдар чыртыкылыг омак-хөглүг, уттундурбас уе. Комсомолчу оол, кыс бүрүзү бо кайгамчык үеви бодунга эң-не ажыктыг болдуруп, билиглериниң үндезинниерин шингээдип албышаан, бодунуң өөредилге черинiң хөй-нинти амыдыралындан бичии-даа чыдып калбас ужурлуг. Чаа, солун, ажыктыг ажыл-херектерже аныяктарны удуртурун комсомол комитеттери, студентилер болгаш общежитие чөвүлелдери боттаидырар хүлээлгелиг.

Студент оолдар, кыстар күшажылга база ынак улус. Оларның чедирген дузазын Таңдының, Каз-Хеминиң тараажылары утпаан. Юбилейлиг чылдың дүжүдүн ажаажырыга эң-не шылгарааннарының атарын студентилер активинге адаары таварылга эвес. Барык шупту өөредилге черлеринге «Чайка» деп радиолаларны республиканың көдээ ажыл-агый министриниң оралакчызы эш Хазбулатов тывыскан.

Чонга бараан болур кадрларны кижизидип турар садыг кооператив училищезиниң сургуулу Монгуш Арбай, № 3 профтехучилищениң комсомол организациязының секретары Эльвира Лопсан, эмчи училищезиниң сургуулу Галина Чистякова, уран чүүл училищезиниң сургуулу Валентина Шагалова дээш өскелердиа хоорайның студентилер активинге комсомолчу ажыл-херектериниң дугайын сонуургаткан. Шилип алган профессиязынга ёзулуг хандыкшыл, ону чедип алыр дээш ханы тура-сорук. комсомол комитединиң ажылын канчаар удуртуру дээш ышкаш эң чугула чугаалажыышкынар ам-даа четпес болган. Кайыбир өөредилге черинге душ боон киргеш, ону ара катташ чорун турар студентилер бисте хөй. Эртken чылдың түнелиң-биле алырга 300 хире кижи багай өөренген. Чурум үрээр, арагалаар чоруктарны чок деп болбас. Инитининң чуртталга черлерин бодунуң төрээн бажыңы дег кылдыр арыг-шевер, эмгелиг, чурттаарынга таарымчалыг кылдыр көөрүн бистиң чамдык сургууллдарывыс ам-даа херекке албас. Өске талазында, өөренир, чурттаар черлерге бүгү талазы-биле таарымчалыг байдалдарны тургузары чедип алдынмайн турар. Сорулга түл дээрге — өөредилге-кижизидилге ажылдарын экижидер дээш инити күжениишкин-биле ходелири болур. Маңаа өөредилге черлерининг партия, профэвилел организациязының шынчы дулалакчылары комсомол комитеттери болуру чугаажок.

Бот-боттарының комсомолчу ажыл-ижинге үпелиг санал-онаалдарны Кызылдың студентилери активке чугаалаткан. Ленинчи комсомолдуң 50 чыл ойнга тураскаатkан социалистиг чарыштың сорулгаларын студентилер хүлээп алган. «Досхел чок чалыы назынның ырыы» хогжум-шин театрының залын долдур олурган оолдар, кыстар сеткил ханыышкын-биле ырлап дооскан. Ырның созүү аныяктарны чаа-чаа сорулгаларже, оруктарже кыйгырып турган.

Б. ДИРЧИН.

Тываның тараажылары юбилейлиг чылда бедик дүжүттү өстүргеш, мүрүне шыгжамырынга 133 мүң тонна тараажы дужааганын билир бис. Көдээниң ажыл-ишчилериниң бо чазагай херээжинге найысылалдың студентилери боттарының үлүүн киргенинге чоргаарланырлар. Кызылда күрүненің башкы институдунуң студентилери болгаш садыг-кооператив училищезиниң, көдээ ажыл-агый техникумунуң сургууллдары Таңдының колхоз, совхозтарынга ажылдап тургаанар. Студентилериниң дузазынга өөрүп четтиришкинни илереткен дыңнадыглар «Межегей» совхоз дээш өске-даа ажыл-агыйлардан келгилээн. Эң мурнанчы, ажыл-ишчи студентилериниң аттарын Кызылдың дээди болгаш өртүмак өөредилге черлериниң комсомолчу активинге адап мактаан.

Ынчангаш бистиң оолдар, кыстарывыс күш-ажылга ынак болгаш ону үнелеп билири оон илдең-дир. Көдээ ажыл-агый техникумунуң сургууллдары түгле дүмүт ажаап алышкынынга эвес, харын хөй кыргылдазы дээш өске-даа көдээ ажыл-агый ажылдарынга идепкейлиг киржип келгеннер.

Студентилериниң дузазын, оларның идепкейлиг күш-ажылын улуг кижилер үнелеп көргеш, студентилер активи боон турда оларга коллективтиг шаңналдарны тывысхан. Башкы институду, көдээ ажыл-агый техникуму, башкы училищези, политехниктиг техникум, эмчи училищези, профтехучилищелерге коллективтиг шаңнал — «Чайка» деп радиолаларны көдээ ажыл-агый министерствозу тывысхан.

ЧУРУКТА: Республиканың көдээ ажыл-агый министриниң оралакчызы М. А. ХАЗБУЛАТОВ көдээ ажыл-агый техникумунуң сургууллдарынга «Чайка» деп радиоланы тыпсып турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КОМСОМОЛЧУ ОТЧУГАШ-БИЛЕ

Тываның көдээ ажыл-агый техникумунуң комсомол организациязында чартык муң ажыг комсомолчу бактаап кирип турар. Оларның хөй кезии техникумнуң хөй-нинти амыдыралының идепкейлиг киржикчилери апаргаан. Сургууллдарның шеринг-патриоттуг база интернационалдыг кижизидилгези, ап-найыралдыг комсомол бөлүктерин тургузары комсомол ажылының кол угланыышкыны болу берген. Ол ышкаш бодунуң өөредилге чери дээш чоргаарлалга база техникумнуң амыдыралында доктаатынып чурумчаан эки чаңчылдарны уламчылаарынга база тургузарынга сургууллдарны кижизидер чугула сорулга бистиң коллектививистиң мурнунда салдынган.

Түс-түс бөлүктерниң комсоргтары болгаш комсомол комитединиң кежигүннери политинформацияларны, темалыг класс шактарын бөлүктерде эртирип турар. Бөлүк бүрүзүнде комсомолчу бүрүзү хөй-нинти ажылынга идепкейлиг киришкен турарын чедип ап турар бис. Бисте бот-тывынгыр уран чүүл бөлүмү, янзы-бүрү спортчу секциялар бар.

Комсомолчу бөлүктериниң бот-тывынгыр уран киржип турар. Спартакиаданың бирги хевири —баскетболга маргылдаа ам эртип турар. Профессионал - техниктиг маргылдааларны бо чылын бир-ле дугаар техникумга организастап эртирген. Ылаңгыя трактористер башкарар талазы-биле сургууллдарның мергежилин бедидеринге ол дузалыг болган.

Көдээ ажыл-агый техникумунда сургууллдарның инити ыр бөлүү элээн каш чылда ажылап турар. 80 кижи инити ырда хаара туттунган. Ол ышкаш механизация курузунун оолдарының 70 кижи киржикчилиг инити ыры база ажылдап эгелээн. Хылдыг хөгжүмүнүн ийи бөлүүнде 42 кижи ойнап турар. Үрер хөгжүм, эстрада хөгжүмү база бар. Дыка хөй сургууллдар мында киржип, бот-тывынгыр уран чүүлге, музыкага хандыктыылының көргүзүп турар. Бистиң сургууллдар чүгле билиглер-биле чепсегленириниден аңгыда, чон ортузунга ажыллаар хөй-нинтичилер болурунга боттарын белеткеп турар. Ону чедип алырынга таарымчалыг байдал техникумда бар.

Е. ЯЗОВСКАЯ,
комсомол комитединиң секретары.

КЕЛИР ҮЕНИҢ БАШКЫЛАРЫ

Башкы училищезинин сургууллдары, бистер. Кызылдың школаларында болгаш уруглар салгарында база училищенин бодунда башкы ажылынга улуг белеткелги эртип турар бис. «Башкының болгаш пионерниң улуг вожатыйының дузалакчызы» деп практика ийиги курстан эгелээр. Солун, тывынгыр арифметика, грамматика кичээлдерин школа-интернатка эртиргилээн. Янзы-бүрү көргүзүг материалдарын белеткеп ап турар бис. Кичээлдерге чедип алган билиглерни улам ханыладырынга ындыг шактар ужур-дузалыг.

Сентябрьның орта үезинден эгелеп, үшкү курстар баштайгы кичээлдерни эртирип эгелээн. Баштайгы кичээлди эртирери берге болгаш уттундурбас. Сес бүрүзүн хынамчалыг сактып ап, ынак белеткенип турар бис. Көргүзүг материалын көрүштүг, чараш кылып алыры база чүгула. Эрттирген кичээлдеривистин анализин тодаргай кылып келдивис: школа-интернатка болгаш өске-даа школаларга чүгле аалчылар эвес, харын башкылар боон баар апардывыс. Уруглар бистиң маңан турар. Уруглар салгарынга ажыллаар салбырда 184 сургууул бар. Олар база-ла хоорайның уруглар салгарының күзенчиг аалчылары апарган.

Башкы ажылынга сургууллдарның сонуургалын бедидери-биле педагогика шагын бисте бо өөредилге чылынан эгелеп эрттирип турар апарган. Доозукчу курстарга неделяда бир катап, өске курстарга айда бир катап педагогика шагын эрттирип турар. Үк шактарның утка-шынары курс бүрүзүнге аңгы-аңгы. Бирги курстарга чогаалдар номчуур, солуннардан, журналдардан сураглыг башкылар дугайында чүүлдер номчуур. Үстүкү курстарга методистерни чалап турар бис. Пионерлер бажыңындан, аныяк натуралистер болгаш техниктер станцияларындан методистерни чалаар.

Сургууллдарның педагогика практиказының түнелин тускай конференцияга чугаалажыры бисте чанчыл болган. Конференцияга илеткелдер болгаш сургууллдарның белеткээни көргүзүг материалдарын анда көргүзер. «Өөреникчиниң школага баштайгы хүннери» деп темага конференция бо чылын эрткен. Эш-өөрүвүстүн анализиг илеткелдерин улуг сонуургал-биле дыңнадывыс.

Бо өөредилге чылында бистин амыралывыста база бир чаа үүл — бирги курстан эгелеп школаларның болгаш ясли-салгарының хөй-нинти амыдыралывыга идепкейлиг киржип эгелээнивис болур. 1 «б» курс бичии уруглар-биле экскурсиялар эрттирип, кино барып, номнар номчуп турарлар. Чаа чылдың утренниктерин база белеткеп эгелээн.

Бистин училищеде сургууллар өртүзүнда политиктиг чырыдыышынының кол хевири — политинформациялар болгаш парлалга конференцияларды деп алап турарывыс чугаалажыышкыннар. Бистин чуртувуста, Тывада, даштыкыда болуушкуннарны политинформацияга чугаалажып турар бис. Парлалга конференциязын эрттирерине тускай комиссияны сонгуур. Кайы-бир сонуургап турарывыс чурттун дугайында таныжылганын планын тургузар. Ол чурттун бүгү байдалы-биле таныжар. Чурттун чуруун, кинолардан кадрларны база чыып белеткээр. Бир конференцияга-ла 10 кижи киржир. Чылда 2—3 хире ындыг конференция эрттирер болза анаа сургууул бүрүзү киржир болгаш ону чорудуп өөренип алыр аргалыг. Янзы-бүрү билиглер бээринге ындыг конференциялар улуг ужур-дузалыг апарган.

Оон ангыда бисте студентилерниң эртем инитилели ийи чыл ажылдап турар. Инда 31 сургууул бар, оларның чээрбизи — «Билиг» инитилелиниң кежигүннери. Янзы-бүрү темаларга лекцияларны белеткеп, училищевиске номчуп турар бис. Эрткен чылын шупту 169 лекция номчуттунган. Училищеден ташкаар лекциялар номчуур үевис узавас, анаа белеткелиивис улуг.

И. КОЛТЫШЕВА,
башкы училищезинин комсомол комитединиң секретары.

Боттуг дуза

Шуурмак сес чыл школазында ада-иелер комитединиң ажылы багай эвес. Ада-ие комитединиң кежигүннери өөреникчилерниң амыдырал байдалын сонуургап көрүп турар. Ада-иелериниң билдиринишкиннерин сонуургап көрүп, оларга харыыны дораан бээр.

Чоокта чаа иелер С. Оюн, З. Полухина, Е. Чооду олардан дуза көргүзерин дилээн билдиришкин келген. Ада-ие комитединиң тускай комиссиязы бо өг-бүлелерни хынап көргеш, оларның сес өөреникчи уругларынга материалдыг дуза көргүзери чугула деп шиитпирлээн. Кидис идиктер, бөрттер болгаш фуфайкаларны Тес-Хем районнуң улуг өөредилге килдизин дамчыштыр уругларга садып берген. Иелерниң дилээн хангырганы дээш олар өөрүп четтиргенин илереткеннер.

Школаның ада-ие комитединиң өске-даа комиссиялары ажылы план ёзугаар чоруудуп. школаның башкылар коллективинин ёзулуг дузалакчызы болур хүлээлгезин моон сонгаарлаа уламчылаар.

К. ОНДАР.

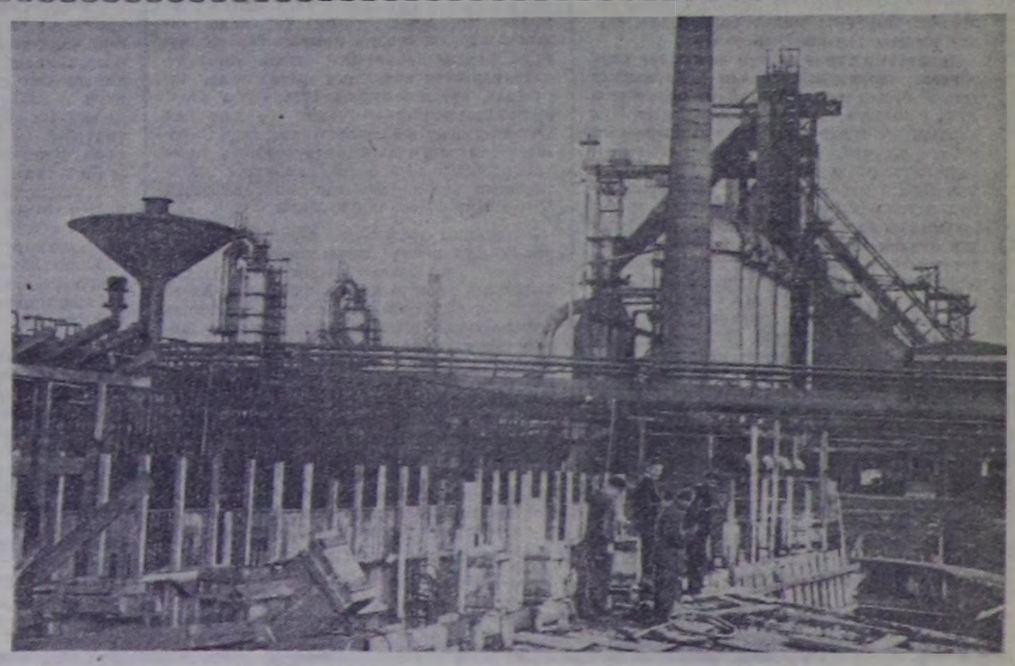

Кошице чоогунда Чөөн-словак металлургия комбинадында үшкү домна суугунуң тудуу. Төп Европада бо эң улуг үлетпүр күчүттенми совет техниктиг документациязы, совет тускай эртемниглер-биле кады ажылдажылганы ёзугаар тудуп турар болгаш совет дериг-биле дерип турар.

ЧТК-СЭТА-ның фотозу.

Делегей бо хүннерде

Социалистиг чурттарның парлалгазы Совет чазактың медеглелиниң дугайында

ВЕНГРИЯ

БУДАПЕШТ. (СЭТА). ГФР-ниң чазаанга Совет чазактың медеглелиниң дугайын венгр парлалга бирги арыннарынга дыңнатkылаан. Барын-герман политиканың аймылдыг угланышкынынче болгаш ооң-биле холбашкан барын-герман чазактың харысаалгазынче медеглел кичээнгейин уткан турар-дыр дээрзин «Мадьяр немзет» солун бижээн. Неонацистиг партиниң ажыл-чорудулгазының моондакка таварышпайн быжыглыг турары Потсдам дугуржулгазын үреп турары ол деп ол документиниде демдеглээн. Бонның политиказында илереп турар аймылдың дугайын ГФР-ниң чазаанга ССРЭ шинтирлин-биле сагындырган. Бонның «чаа чөөн үүн политиказы» деп адаар чүвези дээрге милитаризминиң болгаш ажээнзирек чорукчуг эрги политиказының чаа бир хевир-биле уламчылаар дээниниң орадаажышкыны-дыр дээрзин Совет чазак шуут айтып турар деп, солун оон ыңай демдеглеп турар.

«Непеабадшаг» солун медеглелдиң допчулалын парлаш, ооң эге адында мынчаа дээн: «Европада кызыгаарны хүлээп коорүнден, чаңскаан бүгү Германияны төлээлээр дээр принциптен болгаш атомнуг чепсегленишкинден ойталап, Барынын Берлинге холбаштыр өнчүк-чөңгээни сокседырындан өске орук чок».

ПОЛЬША

ВАРШАВА. (СЭТА). ГФР-ниң чазаанга Совет Эвилелиниң чазааның медеглели — бо хүннерде польша парлалганың, радионуң болгаш телевидениениң нол темазы болуп турар. Медеглелдя парлаш, ооң эге адынга «Трибуна Люду» солун ГФР-де милитаристиг болгаш неонацистиг күштериниң идепкейжин турарын уялтаар» деп бижээн. А «Глос працы» солун медеглелди «ГФР-ниң чазаанның политиказы неонацизминиң өзеринге таарымчалыг байдалды тургузуп турар» деп ат-биле парлаан.

«ГФР-ниң чазаа чаа, тайбың политиканы чорудуп турар бис деп чүлчуруп турза-даа, херек кырында аймылдыг болгаш чоп эвес политиктиг туруштардан чоокшу үеде ойталаар бодавайн турар-дыр дээрзин ол солун редакция үүлүнде демдеглээн. ГФР-де байдалдың мынчаар хөгжүп турарынга делегейниң хөй-нинтизининң сагыш дүвүреп турарының илереглеги болза Германияның Федеративтиг республиказында милитаристиг болгаш неонацистиг күштериниң идепкейжин турары-биле холбаштыр Совет чазактың медеглели ол-дур».

«Жиче Варшавы» солун бирги арынынга улуг үүктер-биле «ГФР-де милитаризминиң болгаш гитлеризминиң катап бажын көдүрүп турарын чайладыр херек» деп парлаан. «Нацизм оран делегейге турбас ужурлуг» деп, национал камгалал министерствозунуң органы «Жолнеж вольности» солун бижип турар.

ЮГОСЛАВИЯ

БЕЛГРАД. (СЭТА). «ССРЭ-ниң чазаа бонның «чөөн үүн политиказының дугайында», «Неонацизминиң болгаш ажээнзирек чорукчуг өзүп турары-биле холбаштыр Совет чазак бодунуң медеглелинде ГФР-ниң чазаанга сагындырыгны кылып турар» — деп, улуг үүктер-биле парлаан эгелер-биле Совет чазактың медеглелин «Борба» солун бодунуң бирги арынында парлаан.

Бонның «чаа чөөн үүн политиказы» деп адаар чүве дээрге милитаризминиң болгаш ажээнзирек чорукчуг эрги политиказының чаа бир хевир-биле уламчылаар дээниниң орадаажышкыны-дыр дээрзин Совет чазак шуут айтып турар деп, солун оон ыңай демдеглеп турар.

«ГДР-ниң бүрүн эргезинге болгаш хамаарышпас чоруунга кандыг-даа бол халдаашкын кылыр чорук болза Варшава керээзиниң киржикчилери — социалистиг чурттарның аймы чок чоруунга халдаанын ол болуп, өлүмнүг ойтур шаңмышкынга чедирер ийик дээрзин Совет чазак Бонниг сагындырган» деп, ун солун уламчылап бижээн.

«Барынын Германиында неонацизминиң күштериниң өзүп турары», «Деделегейниң ийиги даймынның түнелдерин чөптүү-биле хүлээп көөрүнге бодунуң политиказын ГФР үндезидээр ужурлуга—деп ындыг аттар-биле Совет чазактың медеглелин «Политика» солун парлаан.

Социалистиг чурттарга хамаарыштыр Бонның политиказында үүгбир өскерилге болган дээр дугайында бадыткалды совет медеглелде хүлээп көрбейн турар-дыр дээрзин «Политика» солун айыткан. Милитаристиг болгаш неонацистиг күштериниң бажын көдүрүп турарын хереченип турар болуушкуннар болгаш ылаңгыя национал-демократтыг партиниң чоокта чаа Ганноверге болган съездизи Совет медеглелди кылырынга чылдагаан болгаш» деп ук солун бижип турар.

ЧЕХОСЛОВАКИЯ

ПРАГА. (СЭТА). ГФР-ниң айылдыг хөгжүдезиниң дугайында Совет чазактың медеглелин чехословак солуннар парлагылаан. Потсдам дугуржулгазынга ат салган бүгү күрүнелер ук дугуржулганың утказын болгаш үүлдерин ГФР-ниң девискээринге сагаан турзун дээш күжеништиктиерин кылыр хүлээлгелиг» деп парлалга демдеглеп турар.

БОЛГАРИЯ

СОФИЯ. (СЭТА). «Милитаризминиң болгаш нацизминиң катан торуттүнерин чайладыр», «ГФР-де неофашистиг аймылды кым-даа чедир үзелевейн барып болбас», «ГФР-ниң аймылдыг политиктиг хөгжүдези», «Неонацизмин узуткаар», «ГФР-де милитаризминиң болгаш неонацизминиң дамылын тура тыртаар», «Көгүл баргаи неонацизмин болгаш ажээнзиректерин кыцчыытырбасе—деп аттар-биле Софиянын солуннары Совет чазактың медеглелин бирги арыннарында дозузу-биле парлагылаан. Федеративтиг республиканың аңгы политиказының хөгжүдезининг аймылдыг талаларын медеглелде ажээн дээрзин солуннар айтып турар.

ГЕРМАН ДЕМОКРАТТЫГ РЕСПУБЛИКА

БЕРЛИН. (СЭТА). ГФР-ниң чазаанга Совет чазактың медеглелиниң ГДР-ниң парлалгазының кичээнгейниң төвүнде болуп турар. «Нойес дойчланд» болгаш «Юнге вельт» солуннар медеглелди бүрүзү-биле парлаан. А өске солуннар: «Ажээнзиректерге Совет Эвилели сагындырыгны кылып турар», «Шынгыы сагындырыг», «ССРЭ: Бонни ажээнзиректерге удур шинтирлиг хемчеглер», «Наонцистерни кыцчыытырбасе» деп эгелер-биле «медеглелдиң допчулалын парлагылаан.

ГФР-де ажээнзиректер болгаш милитаризм улам-на калбарып, гитлержи фашизминиң өзүп бажыкканының теогүзү-биле демейлежип турар-дыр дээрзин демдеглеп, «Нойес дойчланд» солун медеглел дугаймында үүлдерин бирги арынында парлагылаан. ГФР-де эң-не реакциыг болгаш шовинистиг күштериниң кедереп турары Бонның албан ёзугаар политиказының шуут түнелиң-дир деп, солун демдеглеп турар.

ГФР-ниң чазаанга Совет чазактың медеглелинде Барынын Германиянның милитаристиг болгаш неонацистиг күштериниң аймылдыг организастаашкынын сойгаан илередин турар деп, «Берлинер цайтунг» солунда бижээн, Потсдам дугуржулганың эң чугула үүлдериниң күүседеэнин боттуу-биле контрольдаарының эргежок чугулаашкынын дугаинда медеглелде аймткаанын ук солун онзалап демдеглеп турар.

«ГФР-ниң политика талазы-биле аймылдыг хөгжүп турарынче онза кичээнгейни салырын Совет Эвилели демдеглевээ аргажок болган» деп, «Дер морген» солун бижээн.

Аль-Айнининң медеглели

КАИР. (СЭТА). Йемен Араб Республиканың премьер-министри аль-Айнининң медеглелинде чугаалап турары болза: «Йеменде революстуг республиканчы ёзу-чурумну узуткаар цээр монархистерниң орадаажышкынын буурап дүшкен. Республиканың репсектиг күштери чурттуң бүгү дезискээрин контрольдап турар».

Марокконга болгаш Алжирге чоруп турган үемде араб делегейде болгаш Йемен республикада байдалды ол күрүнелерниң удуртукчулары-биле чугаалажып көрген деп, аль-Айни оон ыңай медеглээн.

Йемен премьер-министр магриба чурттарынга чораан соонда албанның ян-чоруун кылып, Каирде чеде берген.

ШЕРИГЛЕРНИ ҮНДҮРЕРИ ДООЗУЛГАН

КАИР. (СЭТА) Йемен республика чазааның дилээн ёзугаар Йемен Араб Республикага беш чыл дургузунда туруп келген сөөлгү египет шеригler (муң кижи) КАР-да чаның келген деп, «Аль-ахрам» солун дыңнаткан.

Гвинеяга соңгулда болур

КОНАКРИ. (СЭТА). Гвинея Республиканың амгы президентизи Ахмед Секу Туре 1968 чылдың январь 1-де болур президент соңгулдазынга кара чаңгыс кандидат болуп турар. Ол дугайын Конакри радиозу дыңнаткан.

Гвинеяның Демократтыг партизының Төп Комитединиң хуралынга президентинниң албан-дужаалынга Секу Туренің кандидатуразын бадылаан болгаш республиканың Национал хуралының депутаттарынга кандидаттарның ат данзызын түүлдүг деп саналаан дээрзин дыңнадыгда айтып турар. Ол данзыда 75 кижи киргеп, ооң иштинде 16 хереэженнер бар. Национал хуралга соңгулда президент соңгулдазы-биле хары угда болур.

Кудулап бадыышкын

ВАШИНГТОН. СЭТА-ның корреспондентизи В. Петрусенконуң дамчыдып турары болза:.

Латин Американың чурттарының делегей садыында үлүү делегейниң ийиги дайынының соонда 11-ден 6 хуу чедир кудулап баткан, ол чорук оларның төлевир балансызын дыка дорайтадырынга чедирген. Оон түнелинде бо чурттарның даштыкы төлээр өрези 1950 чылдан 1965 чылга чедир дөрт катап көвдээн.

Үлетпүр эзлериниң национал ассоциациязының чыл бүрүде болур конгреси Нью-Йоркта ажыттынган. Америк күрүнелер организациязының чиңгине секретары Хосе Мора ол конгресске чүве чугаалаан, латинамерика хөй-нинтини улам дүвүредип турар бо саннарны чугаалаан.

Индирден дүжүр сывырткан

ЛОНДОН. (СЭТА). Австралия нацистерниң удуртукчузу Артур Смит митингиге чүве чугаалап турда, аңаа чыылган, килеңнээн чон ону индирден дүжүр сывырыпкан.

Рейтер агентилелдиң корреспондентизиниң Сиднейден дыңнатканыбиле алырга, Смит митингиге түгле 5 минута хире үеде чүве чугаалаар аргалыг болган. Чыылган чон индирже чаза таварып чеде бергеш, ону соорту экжелген.

Эрткен воскресеньеде полицейжилерге камгаладып алгаш, чүве чугаалаарын орадаашса-даа, Смит митингиден дезип чоруур ужурга база таварышкан.

Улуг-Хем районда Чаа-Хөл участок эмнелгезинин эмчилери ында совхозтун малчыннарын график ёзугаар эргип, оларга эргежок чугула эмчи дузазын чедкрип, эмнелге темаларынга лекция, беседаларны кылып берип турар.

Ол эмнелгенин эмчизи Екатерина Чамзырын Сарголдун малчыннарынга чоокта чаа чораан.

Чурукта: эмчи Е. Чамзырын Сарголдун аныяк хойжузу Сүндүп Оюмааның бичин уруун шинчип олурары.

Д. Анай-оолдун фотозу.

Макталдыг киномеханик

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозта киномеханик Анатолий Седип-оолович Танов бистиң колхозувуска 8 чыл дургузунда ак сеткилдиг кыммаккай ажылдаан, чонның хүндүтелиин чедип алган. Ол бодунуң онаашкан ажылынга билигмергежилин доктаамал бедидип, кино көргүзеринде үезинде чаңгыс-дала катап үзүктелиишкин таваржып көрбээн.

А. Танов киноону эки шынарыг киргүзүп турары-биле кызыгаарлаттынмайн, харын үндүрүп турар киноларывың дугайында орустап, тывалаш көрүкчүлерге таймылбырларын бо-ла кыла берген турар. Ол ай, квартал планнарын үргүлүү ажыр күүседип келген болган ноябрьнинн 108 хуу күүседкен.

Анатолий Седип-оолович чүгле бодунуң ажылынга кызыммаккайындан аңгыда хөй-ниитиниң ажылынга база идепкейлиг киржип турар. Ол агитатор болгаш дружинник. Хөй-ниитиниң корум-чурумун тудар, ийи-чаңгыс чурум үрекчилерин бо-ла сагындырган, сургаан турар. Ынчангаш суурда корум-чурум үрекчилери эң Танов мышкаш индыг эки дружинниктер бар болганындан эвээжээн.

Ажылга кежээ, биче сеткилдиг А. Танов чоннуң макталын чедип алган, шудургу ажылдап турар. Чонунга эки бараан болурга макталп, шаңналды чедип алыр дээрэн чугаажок.

Х. АРАКЧАА.

Өг-бүле концерти

Улуг-Хем районда «Х Улуг хурал» колхозтуң төвү Баян-Кол суурнуң Ногаан иудумчузунуң он ажыг өг-бүлезиниң каттышкан концертин белетизиринге улуг дузаны суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы, башкы, комсомолчу Светлана Чамзырын чедирген.

Концерттиң программазынга 30 ажыг номер киргеп. Ногаан иудумчузунуң ол чурттакчылары ук концертин Оттуп-Даш фермазынга, Кок-Чыраа, Кара-Тал суурларга көргүзери-биле улам чазартып, белетиненип эгелээн.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

Коллективте кижизидилге ажылы

Кызылдың № 2 автоажыл-агыйының коллективи кым-бир чолаачы, слесарь ийикпе азы ажылчын бүдүрүлге талазы-биле чеже-даа эки көргүзүлгелерин чедип алгаш, арагадарыга хандыкпышыр, хөй-ниитиниң корум-чурумун хажыдар, шош-соода үндүрер, хүлиган херек үүлгедир болза оны мурнакчыларның одуруунга киирбес деп шуут чурумчудуп алган. Ук автоажыл-агыйның ажылчыннарының хөй кезии коллективтиң ат-алдарын камгалаар дээш ажылдап турар. Бир эвес коллектив кежигүнериниң кайы бирээзи арагалаш, эзирик улус сергедир черге «аалдаш» келген азы хөй-ниитиниң чурумун хажыктаан болза, чаазы кылган кижиин сургап кижизидериниң хемчээн дарый ап турар. Автоажыл-агыйның удурткучулары, ында партия, профсоюзтар организациялары, эш-хүүзүнүң суду, эки туранын улусчу дружиназы чурум үреэн кижилериң хереэн аңаа-ла эрттирип кагбайн, дораан-на кичээнгейге алгаш чогуур түнелдин үндүрүп турар. Улустуң кылган буруузунуң шаа-биле тур уеде бир ажылдан ескә ажылче шилчидер, оларның ажыл төлевирин кудуладыр, бүдүрүлгеден шуут үндүрер дээш чижектиг яныы-бүрү хевирнин хемчээн онаап турар. Милиция органнарындан келген дыңнадыгларга дарый харыны берип, корум-чурум үреэнперни дидилга кииргеш, оларның-биле тус-туста чүгаалажып көргеш эттиңнин алыр арга-сүмени берип келген. Неделя санында бир удаа үнер «Тен» деп хана солунга колхозтың эт-алдарын бүжартакан кижилерни, автозаводта кылган чолаачыларны сойгалап, шүүмүүлер турар.

1967 чылдың үшкү кварталында артык көзектерни камнаар талазы-биле социалистиг чарыштың түнелин үндүрген. Мурнакчы болган чолаачыларга 2600 рубльдин шаңналын тургускан. Шаңналды тыпсырда, оларның чүгле бүдүрүлге көргүзүглерин барымдаалаан эвес, харын хөй-ниитиниң черлеринге бодун ап чоруурун, шагдаа организаторлук ажылын кадагалаарын, ийи-чаңгыс чүгле хемчег ондаарын, ынчангаш ооң-биле бир дөмей хемчээлдиг ажылдаарын, ооң-биле бир дөмей хемчээлдиг эвес, чүгле дээрге ол өйде хөй энергияны чарыгдаза-даа алызында баргаш, ооң садыызын алыр—хаактыг селгүүстээшкинниң сөөлүнде чем чинир хөөн дыка улгадыр. Чаңгыс ол-ла арга-биле арган-даа, семис-даа кижи кадыкшылын эжеэдиин алыры—база-ла чугула. Ындыг болза-даа ында кижи элдепсинер чүве чок. Эмин эрттир семис чорук-даа, арган болуру-даа солчулга чорудулгаларының тазырымчалыг байдалының үрелип турарының чылдагаана-дыр. Оларны катап чогумчалыг болдурарынга эң-не тазырымчалыг арга болза, ылаңгыя хаактаашкын үезинде ишкаш шыңганнарының шимчегнир ажыл-чорудулгазы болуур.

Энергияны хөйүү-биле чарыгдаар чорук кислородту хөйнүү хереглээри-биле холбашкан болуур болгаш индыг болганда тынышкын ол өйде ковчуг күштелир. Хаактаашкын чогум-на ынчангаш тынышкын аппарадының сайлыраарына дыка тазырымчалыг спорт хевири болуур. Хаактыг кижиниң тынары дең-дескн болгаш хаяа болуур, чүге дээрге ол хол. буттуң шимчээшкинин барымдаалап тывар болгай. Бодун эки белеткеп алган хаакчылар болза дүргеи мөңнап чораап минутада 30—40 тынышкынналары кылыр. Олар ол-ла үениң иштинде 100 литр чедир хемчээлдиг агаарны өкпелеп дамчыштыр эрттиргиттер болгаш аңаа кижиниң өкпезиниң ишкири 6 литр болза оларның 5—6 литр хире болуу турары мынчангаш элдептиг эвес.

Хаакчы болза аяа чадаг мөңнап турар кижи-биле бир дөмей хемчээлдиг эвес. Ындыг болза-даа чадаг чүгүргеи кижи хаакчыдан артык моогаар. Хаак спорттуң эки шынарының бирээзи ол. Чадаг чарыштың үезинде кижиниң буттары өрү иттиннишаан бурунгаар шимчеп, күженип чоруур болгаш колдуунда ынчан чүге буттарның шыңганнары чаңгыс талалыг улуг күженишкинин соксаал токка үндүрүп чоруур. А хаактының буттары чадаг чарышка ишкаш өрү иттиннерине көңгүс күш үндүрбес, ол бурунгаар шимчээшкинге база-ла чүге буттары-биле эвес, бүгү моңгуу-биле шимчеп чоруур. Ол ишкаш хаактыг кижиниң бир кезек шыңганнары күженип чорда өскелери дыштанып чоруур болганы-биле узун хемчээлдиг черни эртер аргалыг.

Хаактаашкын чүректиң сайзырааңгай болур чоруунга коичуг ажыктыг. Дамырларның алгып турарының дузазы-биле ханның агышкынынга оларның удурлажышкынны кошкаар.

Силер хаакты кедиптериер билек чүрээнериң шимчегнир дузалакчызы — шыңганнар ходелип эгелээр. Олар күштүг иэсоо ишкаш бирде чырлып, бирде херлип турган, чүрекке дамырлар дамчыштыр ханны чыып экиен турарлар. Чүректиң ажылын ол чорук коичуг чиигедип турар. Оон аңгыда ажылдап турар шыңганнарга кислородту чедирип чораан хан болза өкпеге ол гаатан шуут адырыгаш арыг боду келирр болганы-биле ам база-ла катап кислород-биле ооң доддур «үндүртүнгеш» шыңганнарга чедирери-биле чоруптар. Спорттуң ооң өскө хемнэлериниг кижиниң өкпезиниг келген ханда кислород артып калган келир, чүге дизе шынганнарының чамдызы чай чок ажылдан турар-ла болгай. Ынчангаш чүрек хөй ханны шимчедир аппары чугаажок.

Чамдык тынымсыз дакпыжаар тавармалгаларда чогум-на ынчангаш эмчилер хаактыг селгүүстээшкинден сүмелеп турар ужуру-дузалыг.

Кыштың агаар дадыгарының денвел чок тазырымчалыг аргазы. Чаңгыга берген хаакчыга сооктаң аарыр тавармага турбас. Ол бодун соок тоовас кылдыр дадыктырын алган болгаш мага-боду доңза-даа ол аңаа коичуг чиик. Ынчалза-даа хаактыг селгүүстээшкинден улам аарыг болуур чорук чүгле чаа хаактаң өөренип чоруурларга ондагайлыг дээрэни уттуп болбас херек. Соокка доңуп, оон аарыг чоруктан дүргеи адырлыг алыр дизе дүргеи-не хаактаң өөренип алыры чугула.

Ол бүгүге чаңчыга бергеннер сөөлүнде каалама оруктардан ырап чоруткаш, даглар, тейлер кайы сеп дээш чоруптар силер. Бедик черлерге үнүп келгеш, хүнүң хереливге шил ышкаш чайынаныл чыдар харга карак чыкчырыктап турарын эскерип, хоолайлардан чылар-чыбас кыдыр шейлүп үнген ыштарны сонуургап турар силер. Оон соонда соок агаарны тааланчыг кылдыр кирр тынгаш маап-ла «өкпенин ээзи» деп ишчилерге чугаалаяыр силер.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

„ДАГ-ДҮГҮНҮҢ ТЫПТЫРЫ“ ЧАА НОМ

Шак ындыг аттыг бичии номчугашты геология-минералогия эртемнериниң кандидады деп эртем адын тыва кижилерден бир дугаар чедип алган Калин-оол Сереевич Күшүтөт бижээн.

Номнуң иккилдезинде эрте бурунгудан эгелээш, даг-дүгүн кажан кайы чурттарга, кандыг үүлдер кылырынга ажыглап чорааның, а ол ышкаш амгы үеже даг-дүгүн канчаар ажыглап турарын кысказы-биле тодаргай болгаш биилингир кылдыр бижээн. Даг-дүгү дээрге, «аажок чиңге, эзилгир болгаш быжыг удаазыннар кылдыр дадаазыналы бээр минералдар-дыр». Тывылган минералдарының аайы-биле даг-дүгүн хризотил-даг-дүгү болгаш амфибол-даг-дүгү дээр (амфибол-даг-дүгү ээзэн хөй янзы-бүрү хевирлиг). Делегейде хризотил-даг-дүгү хөй нептерээн (амгы үеде ажыглаттынып турар даг-дүгүнүң 95 хуузу) болгаш эң-не үнелиг. Хризотил-даг-дүгүнүң куралавырлары Тываның янзы-бүрү районнарында бар, а амфибол-даг-дүгү мында ховар.

Шынар талазы-биле даг-дүгү сыныычал болгаш аңаа дап ийи хевирлиг болур деп демдеглеевишаан, автор оларның аразында ылгалын айтып, ол даг-дүктерин бөтбеттарымдан канчаар ылгаарын тодарадып бижээн. Даг-дүгүнүң мындыг янзылыг шынарларын номда бижээн: 700 градус чедир изидерге даг-дүгүнүң шынары баксыраза-даа, ону соодуптарга даг-дүгү катап аңаа эпаар, а 1450 градус изигде даг-дүгү эстн бээр. Ол ышкаш номда хризотил-даг-дүгүнүң электрилиг токту дамчыдарын, кислотага, щелочыларга эстир, эзилбезинин дугайында автор демдеглээн.

Оон аңгыда даг-дүгү намдыг-кандыг даг породалары-биле хөлбашканын, ооң составында киржип турар эзилдирилгелерни, оларның тывылган чылдагаазын, делегейниң кайы чурттарында даг-дүгү хөй-биле тээдиктингенин. Тывада даг-дүгү кайдал, ооң куралавырлары чеже деп чүүлдерни көргүзүлгеп.

Тывада даг-дүгү Ак-Довуракта, Аныяк Аянгатыда, Шуурмак хемниң оң талазы адырлыы Кускунчут хем унунда (Чөөн-Уула сыныңың чөөн ушунда), Саян даглар ының аазында Куртуг-Шиви сыныңда (1966 чылда шинчилеп ажытнаан) болгаш ескә-даа черлерде бар боп турар. Ак-Довуракта даг-дүгүнүң куралавырлары Чөөн-Сибирь девискээринде бар даг-дүгүнүң 80 хуузундан хөй. Ак-Довуракта даг-дүгү Тываның ескә районнарында даг-дүгүнден эки шинчилеттингеп болгаш ооң чер иштинде куралавырлары 500 метр хире ханыже нептерээн.

Тыва дылче очулдуртунмас хөй тускай терминнер (даг породаларының аттары, текстоника, концентрация, ядро, гипербазиттер болгаш ескә-даа) турза-даа, автор номну номчуг тодаргай биилингир болгаш эртем талазы-биле делегеренгей бедик деңнелде бижээнин демдеглээе чогуур. Ынчангаш бо номчугашты геология, география талазы-биле тускай эртем чөп ниилер безин улуг сонуургал-биле номчуп, танышар. Калин-оол Күшүтөт Ак-Довуракта даг-дүгүнүң тывылганының дугайында бедик шынарлыг диссертацияны бижээш, ону бо чылдың октябрьде чедиишкинниг камгалап алган. А бо номчугаш болза, ол улуг нарын шинчилел ажылындан алган бичии «үзүндү» болур.

К. ШАКТАРЖИК,
география эртемнериниң кандидады.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР, БОДАЛДАР

Район чемпионуу дээш. Хөл-шыдыраа —бистиң чуртувуста эң-не делгеренгей, массалыг оюннарының бирээзи. Юбилейлиг чылда хөл-шыдыраа талазы-биле Эрзин районуңун чемпионуну ат дээш демисел ноябрьның сөөлгү хүнүнде районнуң Культура бажынга үш хүн дургузунда үргүлчүдеп келген.

Чемпион ат дээш демиселге районнуң дөрт колхозтарынга болгаш район төвүнге шыдыраа маргылдааларынга тиилекчи болуп, эки түнелдерлиг болган шыдыраачыларны чалап киириштирген. Эрткен чылын район маргылдаазынга 12 шыдыраачылар салып, ооң иштинден 4 кижи ийиги разрядтыг турганыпдан, бо чылгы маргылдаага шыдыраачыларның составы шынар талазы-биле экижээн. Бо маргылдаага ийиги разрядтың 9, үшкү разрядтың 8, дөрткү разрядтың бир шыдыраачы, ниитизи-биле — 18 кижи киришкен. Оларның аразында «Чаа орук» колхозтуң колхозчузу хоочун шыдыраачы, 50 харлыг Соян Сотпа. ийиги разрядтыг дуржулгалыг шыдыраачылары: Нарын школазының башкызы К. С. Кургеш, «Коммунизмче орук» колхозтуң агроному Д. Б. Ламажаа, СЭКП райкомунуң ажылдакчызы Б. Л. Сайкөө, районнуң кижи эмнелгезинде, арткен чылгы район чемпиону З. И. Майдыр, көдөө ажыл-агый эргелеринде Б. С. Сайды оларның кайыын хоомай дээр боор. Олар алаан каш чылдарның дургузунда маргылдааларга киржип келген.

Үш хүнүң дургузунда салып келгенинин түнелиинде бирги черни районнуң «Урожай» спорт ниитилелиниң даргазы, үшкү разрядтыг Михаил Монге 17 салыгдан 12,5 санны алгаш тиилеишаан, юбилейлиг чылда хөл-шыдыраа талазы-биле районнуң чемпионы болган. «Чаа орук» колхозтуң колхозчузу Соян Сотпа мутур 11 санныг болуп, ийиги черни чаалап алган. Ийиги разрядтың шыдыраачылары Б. С. Сайды, З. И. Майдыр, Д. Б. Ламажаа, Б. Л. Сан-хөө, үшкү разрядчы Седипков олар 9,5 санныг болгулаш, үшкү — алдыгы черлерни үлешкеннер.

Республика маргылдаазынче. Район маргылдаазы эгелээринде мурнунда, бүгү шыдыраачыларга маргылдаанын судьязының киирип келген саналын ёзугаар, ээ шыырак салыкчыларының иштинден республиканың шыдыраа маргылдаазынга киржир тиилекчи кижини шилииринге тускай маргылдааны чорударын шийтиирээн турган. Мынчангаш үстүнде ады киргеп 8 шилиндек салыкчыларның маргылдаазы эгелээн. Бо салыгларда кижи бүрүүү шынап-ла оваарымчалыг салып эгелээн.

Шилиндектериниң маргылдаазынга көдөө ажыл-агый эргелеливиниң начальныгы Б. С. Сайды 7 салыгдан 4,5 санныг болуп, республиканың шыдыраа маргылдаазынга киржир эргени чаалап ап. Эрзин районнуң адын камгалаар, ооң төлөөни болур бижиктп алган.

Шыдыраачыларның бодалдары, саналдары. Районнуң хөл-шыдыраа маргылдаазынга 18 ойнакчы чүгле үш хүн дургузунда салган болгаш үүнде-ле 5—6 салыгларны ойнап турганындан, кижи бүрүүү бодунуң деңнели-биле ойнап шыдаваан. Ойнакчыларны ажылдан турар черлери ажылдан хоставаанындан, тур аайы-биле ойнаваан, ким кижи хостут болдур, туралаан-на кижи-биле ойнап турган. Шыдыраа шагы чок болганының улампындан, чаңгыс-даа ойнакчы көштерни биживаан. Ооң түнелиинде частырыларны аналиэтээри берге болган. Сан-хөө биле Сотпаның салыы дөрт шак ажыт үргүлчүлээн. Моон уламындан бо маргылдаа ана-ла, дыштанып хүннерде эш-хүүзүнүң сонуургакчы салыгларының-биле дөмей болуп эрткенинден, эгелеп чоруур шыдыраачыларга эки дуржулга-аргаиы чедирбээнин демдеглээр херек.

Моон соңгаар хөл-шыдыраага маргылдааларны эрттирерде спорттуң кудуку коллективтеринге-даа, район маргылдаазынга-даа үүнде чүгле ийи салыг ойнаарын, район маргылдаазынга салыг бүрүүүнүң бижиглеэни кылырын негээр болгаш шыдыраа шагын ажыглаарын, аңаа чаңчыгарын негээр үжуруут. Ынчангаш районнуң спорт чөвүлелиниг ээ эвээш дээрге-ле 5 шыдыраа шактыг турарын чедип алыры чугула.

Спорттуң кудуку коллективтеринге хөл-шыдыраа, шашка секцияларын тургузуп, аңаа шыырак шыдыраачыларны бижиглаары чугула. Ол ышкаш, спорттуң хол бомбүү, баскетбол, хоккей, теннис ышкаш хевирлери-биле бир дөмей, хөл-шыдыраа маргылдаазын коллективтериниң аразында, харын-даа колхозтар, районнар аразында хомандалыг Маргылдажыр кыдыр эртирип турары чугула дээрэни амыдырал неген турар.

М. ХУРАГАН-ООЛ,
маргылдаанын киржикчизи.

ХӨЛ-ШЫДЫРАА

Чемпионнуң уттурганы

Шыдыраа талазы-биле республиканың чемпионуун тыварының маргылдаазының үшкү салыы болган. Эрткен чылгы чемпион М. Хомушку биле О. Бегзи оларның салыы хаяктың соолунде дээзүлган болгаш аныяк шыдыраачы аңаа тиилекчи болган. Мурнуну ийи салыгда удурлажыкчыларын чиик удуп турган мастерге кандидат И. Маховткин агы-биле Берковичиге удур ойнаш, салыгның орту үезинде мерзезин аязыпкаш, удаваанда дүүп берген.

Кызылдың бир аныяк шыдыраачызы Б. Оюрман бир аъдын алзыпкаш, Н. Шишигинге дүүп берген. Ч. Оюн өөгү коште-ле С. Тамбаның бир өглүн алза-даа, оон ыңай турушу баксырап. өөү эдип чадаазш, дүүп берген. Өске салыгдардан М. Тюлюш Ю. Курыяевту, Б. Савыр Д. Сааяны, Н. Ануфриев П. Күжүгеттн. Н. Чыргал-оол В. Дармажапты уткыяаан.

Хөөчүн шыдыраачы Б. Ламаш-оол А. Торлуукка удур агы-биле ойнаш, улуг чазыгны кылгаш уттурган.

Үшкү салыгның соолунде Төшүнүң аныяк шыдыраачызы А. Торлуун үш санныг. Н. Шишигин ийи санныг болгаш М. Тюлюш-биле соңгаарлаткан салыгныг. Оларның удаазында П. Бернович биле И. Маховткин ийи-ийи санныгаяыг, бир-бир аштырыышкынныг чөрүп турар.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

СЭТА-НЫҢ СПОРТЧУ МЕДЭЭЛЕРИ

Кыш дүжүп, хар чоап келгеп-дээ, бут бомбүүнүң талазы-биле чурттуң чемпионадын доозарын шаптыктап шыдаваан, чүгле «Кайрат»—«Торпеданың» (Москва) түнелп маргылдаазын, соок болганындан, Алюминтан Казахстанның Чимкент хоорайынче көжүрер ужурга таварышкан. Командалардың оюну 0:0 болуп, хейымашкан. Киев динамочуларының чаа тиилелгелиниң дүүлүү билдингир болгай. Оон аңгыда Киевтин, Москванын, Тбилисинин болгаш Минскинин бүгү дөрт динамочу командалары турнирнин бирги дөрт чедалын эзлээнин демдеглээри чугула.

Ол ышкаш бүгү-ле тускай шаңналдар бала-ла ол командаларда баргылаан. Чемпионаттың эң эки снайпери Минск «Динамозунуң» ойнакчылары, 19 бомбукту киир тепкен Михаил Мустыгин болган; эң эки түнелдин дээш ССРЭ-нин футбол федерациязының шаңналын Киевтин динамочулары; эң хөй бомбук киргени дээш Г. Федотов аттыг шаңналды 55 бомбук киирген Москва динамочулары алган.

• • •

Мячилиз хоккейниң мастерлеринге делгем орук соок дүшкеш-биле ажыттынган. Чурттуң чемпионады улуг дөш шелдеринде эгелээн. Эгелээрде мырыңай кайгамчыктыг: чурттуң эрткен чылдагы чемпиону Москва динамочулары мырыңай ийи аштырышкынга таварышкан — Красноярскинин «Енисейинге» 0:3, Иркутскинин «Локомотивинге» 1:2 сентэ уттурган. Амгы командалар дүүлүү-ле шүүргедээн.

ХААКТЫГ СЕЛГҮҮСТЭЭШКИН

Мөңгүннелген харлыг чараш ыяштың турумалыгга өөрүп хандыкпышыр силер бе? Азы ону тавармачалыг уе кылдыр көрбейн, чүгле соок уе кылдыр санап, чылыг хеп-биле шугланып, шаңдыр оттуңун каан суутуга догелеприпге өйлежип турар силер бе? Бир эвес индыг болуңаргза, ёзулуг кыштың танывас-тыр силер.

Дыштанып хүнде хоорай даштынче хаак кеткеш чоруптунар. Ынчан хырлендир таптай базып каапкан харлыг оруктарны эвес, а моңгуу ышкаш кылаңнаан чүм харның будунар адазынга кыжыраарын таалап дыңнаш, шаараш хар көжегелер-биле шугланган ыяштарны шүүглелде дег, тоолда дег өөрүшкүлүг хайгаарап чоруп олурар силер. Ыяштарның будуктары миллиард-миллиард, хеннг алмаздардан бүткеп «инчектерни» халаңдадыпкан тургулаар. Арыг, соок агаар васка чылыг чоруй, өкпеже амданныг ишкаш кирр тынарга коичуг тааланчыг, оон кижи сактырга сергеп чораан ишкаш сагындырар.

Хаактаашкын үезинде, спорттуң өске хевирлеринге дөмейлээрге, кижиниң шыңганнары хөй энергияны үндүрер. Хаактаашкын үезинде бүгү шыңганнар күженип турар болгаш 25 чедир улуг колория чылыгны бир минутада ажылдап үндүрүп турар.

Хаакчы артык деңзиин болгаш ажыг чок дерии дыка дүргеи чидирер арталыг. Ол чүл дизе бир шак хире шимчегнир хаактаашкынының үезинде кижи 600—700 грамм чингей берип болуру ол-дур. Шак ындыг байдалды хөлүн эрттир семис кижилер билип алза чогуур.

А арган кижилерге хаактаашкын багай деп билир болза, база шын эвес, чүге дээрге ол өйде хөй энергияны чарыгдаза-даа алызында баргаш, ооң садыызын алыр—хаактыг селгүүстээшкинниң сөөлүнде чем чинир хөөн дыка улгадыр. Чаңгыс ол-ла арга-биле арган-даа, семис-даа кижи кадыкшылын эжеэдиин алыры—база-ла чугула. Ындыг болза-даа ында кижи элдепсинер чүве чок. Эмин эрттир семис чорук-даа, арган болуру-даа солчулга чорудулгаларының тазырымчалыг байдалының үрелип турарының чылдагаана-дыр. Оларны катап чогумчалыг болдурарынга эң-не тазырымчалыг арга болза, ылаңгыя хаактаашкын үезинде ишкаш шыңганнарының шимчегнир ажыл-чорудулгазы болуур.

Энергияны хөйүү-биле чарыгдаар чорук кислородту хөйнүү хереглээри-биле холбашкан болуур болгаш индыг болганда тынышкын ол өйде ковчуг күштелир. Хаактаашкын чогум-на ынчангаш тынышкын аппарадының сайлыраарына дыка тазырымчалыг спорт хевири болуур. Хаактыг кижиниң тынары дең-дескн болгаш хаяа болуур, чүге дээрге ол хол. буттуң шимчээшкинин барымдаалап тывар болгай. Бодун эки белеткеп алган хаакчылар болза дүргеи мөңнап чораап минутада 30—40 тынышкынналары кылыр. Олар ол-ла үениң иштинде 100 литр чедир хемчээлдиг агаарны өкпелеп дамчыштыр эрттиргиттер болгаш аңаа кижиниң өкпезиниң ишкири 6 литр болза оларның 5—6 литр хире болуу турары мынчангаш элдептиг эвес.

Хаакчы болза аяа чадаг мөңнап турар кижи-биле бир дөмей хемчээлдиг эвес. Ындыг болза-даа чадаг чүгүргеи кижи хаакчыдан артык моогаар. Хаак спорттуң эки шынарының бирээзи ол. Чадаг чарыштың үезинде кижиниң буттары өрү иттиннишаан бурунгаар шимчеп, күженип чоруур болгаш колдуунда ынчан чүге буттарның шыңганнары чаңгыс талалыг улуг күженишкинин соксаал токка үндүрүп чоруур. А хаактының буттары чадаг чарышка ишкаш өрү иттиннерине көңгүс күш үндүрбес, ол бурунгаар шимчээшкинге база-ла чүге буттары-биле эвес, бүгү моңгуу-биле шимчеп чоруур. Ол ишкаш хаактыг кижиниң бир кезек шыңганнары күженип чорда өскелери дыштанып чоруур болганы-биле узун хемчээлдиг черни эртер аргалыг.

Хаактаашкын чүректиң сайзырааңгай болур чоруунга коичуг ажыктыг. Дамырларның алгып турарының дузазы-биле ханның агышкынынга оларның удурлажышкынны кошкаар.

Силер хаакты кедиптериер билек чүрээнериң шимчегнир дузалакчызы — шыңганнар ходелип эгелээр. Олар күштүг иэсоо ишкаш бирде чырлып, бирде херлип турган, чүрекке дамырлар дамчыштыр ханны чыып экиен турарлар. Чүректиң ажылын ол чорук коичуг чиигедип турар. Оон аңгыда ажылдап турар шыңганнарга кислородту чедирип чораан хан болза өкпеге ол гаатан шуут адырыгаш арыг боду келирр болганы-биле ам база-ла катап кислород-биле ооң доддур «үндүртүнгеш» шыңганнарга чедирери-биле чоруптар. Спорттуң ооң өске хевирлеринге кижиниң өкпезиниг келген ханда кислород артып калган келир, чүге дизе шынганнарының чамдызы чай чок ажылдан турар-ла болгай. Ынчангаш чүрек хөй ханны шимчедир аппары чугаажок.

Чамдык тынымсыз дакпыжаар тавармагаларда чогум-на ынчангаш эмчилер хаактыг селгүүстээшкинден сүмелеп турар ужуру-дузалыг.

Кыштың агаар дадыгарының денвел чок тазырымчалыг аргазы. Чаңгыга берген хаакчыга сооктаң аарыр тавармага турбас. Ол бодун соок тоовас кылдыр дадыктырын алган болгаш мага-боду доңза-даа ол аңаа коичуг чиик. Ынчалза-даа хаактыг селгүүстээшкинден улам аарыг болуур чорук чүгле чаа хаактаң өөренип чоруурларга ондагайлыг дээрэни уттуп болбас херек. Соокка доңуп, оон аарыг чоруктан дүргеи адырлыг алыр дизе дүргеи-не хаактаң өөренип алыры чугула.

Ол бүгүге чаңчыга бергеннер сөөлүнде каалама оруктардан ырап чоруткаш, даглар, тейлер кайы сеп дээш чоруптар силер. Бедик черлерге үнүп келгеш, хүнүң хереливге шил ышкаш чайынаныл чыдар харга карак чыкчырыктап турарын эскерип, хоолайлардан чылар-чыбас кыдыр шейлүп үнген ыштарны сонуургап турар силер. Оон соонда соок агаарны тааланчыг кылдыр кирр тынгаш маап-ла «өкпенин ээзи» деп ишчилерге чугаалаяыр силер.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Киночыында 10. «Онгу базым» 11.45, 1.40, 3.25, 5.30, 7.25, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Истеяге уламчылап турар» 10, 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Аңаа хуулгаазын» 10, «Пароль херек чок» (1-ги, 2-ги серилары) 12, 3, 6, 9 шактарда.

«ВОСТОК»: «Внучум, Колька!» 3. «Спартак» (1-ги, 2-ги серилары) 5, 8.30 шактарда.

Акша-баранын лотереязының чаа чылда үндүрүлгезиниң тиражы 1967 чылдың декабрь 26-да Москва хоорэйга болуур.

Ынак кызымга азы ынак оолга, кадайынга азы ашаанга, незинге азы адазынга, уруунга азы оглунга, уругларының уругларынга, кыргап-авазынга азы кыргап-ачазынга, өнүктеринге болгаш таныштарынга 30 копеек-биле садын берген чаа чыл лотереязын биле! Чаа чылда эң эки болгаш чиик ортектиг белек болуур.

Лотереяның чаа чылда үндүрүлгезиниң тиражынга дараазында түүлдер ойнаашкынга таварыжыр:

«Волга» — «Москвич-408» — «Запорожец» — 501 сувенир, мотоцикылдер — 1400, радиола — 1000, соодукчулар—3000. 100 ойнаашкынынарга 1000—1000 рубль, 200 ойнаашкынынарга 500—500 рубль, 400 ойнаашкынынарга 100—100 рубль болгаш өске-даа хөй эт түүлдери, акша ойнаашкынынарга таварыжыр.

Лотерея билеттерин ажаалга кассаларындан, бүгү садыг бүдүрүлгелериниден, харылзаа салбырларындан, кинотеатрлардан, вокзаллардан садып ап болуур.

Лотерея билеттерин садып алыңар!
Ойнаашкыны тиражынга киржиңер!

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

Редакциянын адрези: Кызыл Шетинкин—Кравченко кудумчузу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнун 24-63, редакторнун орлакчыларының 35-24, 25-38, таныысалгалыг секретарының 23-35, партийжи аңыырал кылдызының 23-54, агитация болгаш пропаганда кылдызының 37-13, көдөө ажыл-агый кылдызының 21-47, үлетпүр кылдызының 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдөө корреспонденттилер база совет тургузуут болгаш аңыырал кылдыстериниң 21-27, иштики информация кылдызының 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганы 32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында паразалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—01390.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЯЛЫРЫ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнделип эдилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
14
ЧЕТВЕРГ
№ 292 (6828).

Өртээ 2 көп.

ЧҮРЕКТИҢ ХАНЫЗЫНДАН ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылыбиле холбаштыр СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ирзиг байырны чедирип, амыр-мендини айтырып, күш-ажылчы рапорттарны кылып турганы дээш, партия, совет, профэвилел организацияларынга, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, тудугларның, колхозтарның болгаш совхозтарның коллективтеринге, Совет Армияның болгаш Флоттуң дайынчыларынга, партияның хоочун кежигүннеринге, Октябрь революциязының болгаш хамааты дайынның идепкейлиг киржикчилеринге, эртемнин, культураның, чечен чогаалдың болгаш уран үүлдүң ажылдакчыларынга, комсомолчуларга болгаш аныяктарга, бүгү ажылчы чоннарга СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин илергейлеп тур.

Бистиң эгээртинмес Төрээн чуртувустуң бүгү булуңнарындан келгилээн телеграммаларда, чагааларда, байыр чедиришкиннеринде болгаш йөрээл салыышкыннарында Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле социализмни болгаш коммунизмни тургузарынга совет улустуң чедип алган кайгамчык улуг чедишкиннери дээш чоргааралдың өндүр чаагай бодалы сиңиккен.

Совет күрүнениң экономиктиг база шериг күчүзүн улам ыдай быжыглаарынче, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай байдалын болгаш культурлуг деңнелин улам көдүрериннче, империализмге удур, улустарның национал болгаш социал хосталгазы база бүгү делегейге тайбың дээш, демиселге социализм чурттарының, демократтыг бүгү күштерниң сырый каттыжыышкынын быжыглаарынче үглаңган СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың иштики болгаш даштыкы политиказын совет кижилер бир үн-биле үүлдүзүнүп, деткип турарлар.

Юбилей мурнунуң социалистиг чарыжынга чедип алган кайгамчыктыг тиилелгелериниң Улуг Октябрьның 50 чылынга күш-ажылчы белектериниң дугайында дыңнатпышаан, ажылчыннар болгаш колхозчулар, бистиң алдарлыг аныяктарывыс, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары болза СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин боттандырары дээш улам идепкейлини-биле демисежиргиле, беш чыл планның хуусаа бетинде күүседир дээш, бистиң партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюн төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты улам калбартырынга чайгылыш чок шиитпирлиин илергейлеп турар.

Коммунизм тургузуушкунуңуң херээнге, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң чаагай чоруу дээш ажылга чаа-чаа улуг чедишкиннерлиг болурун ажылчы чоннарга, бүгү совет кижилерге СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели күзеп тур.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ — ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ — ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

ГДР-ниң партия-чазак төлээлериниң ССРЭ-ге чорааныныңдугайында ДЫҢНАДЫГ

СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң чазааның чалааның ёзугаар ГСЧП Төп Комитединиң Бирги секретары, ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Вальтер Ульбрихт баштадыр Герман Демократтыг Республиканың партия-чазак төлээлери 1967 чылдың декабрь 11—12 хүнүнде Совет Эвилелиниге албанның аян-чоруун кылып чораан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш чазааның удуртукчуларының болгаш Герман Демократтыг Республиканың партия-чазак төлээлериниң аразынга ужуражымышкынар база чугаалажымышкынар болган, анда кириишкеннер болза:

Совет талаадан—СЭКП ТК-ның Чингине секретары Л. И. Брежнев, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленко, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы К. Т. Мазуров, СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы болгаш Күрүнелиниң Даргазы Н. К. Байбаков, СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Кириллин, СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы хереглер министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы садыг министри И. С. Патоличев, СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң ГДР-де элчизи П. А. Абросимов болгаш албанның өске-даа кижилери.

ГДР-ниң талаадан — ГСЧП ТК-ның Бирги секретары, ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы В. Ульбрихт, ГСЧП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Штоф, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Э. Хоннеккер, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Г. Грюневерг, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү база секретары Г. Миттаг, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ГСЧП ТК-ның секретары Г. Аксен, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ГСЧП ТК-ның секретары В. Яровинский, ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ГДР-ниң Күрүнениң план комиссиязының даргазы Г. Мюрер, ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Г. Вайц, ГДР-ниң ССРЭ-де элчизин Х. Биттнер.

Чүректиң ханызындан найыралдың, хүндүлежилгенин болгаш ак-кара чоктуң байдалынга эртнеи чугаалажымышкынарның үезинде Совет Эвилелиниң болгаш Герман Демократтыг Республиканың аразында акыдуңма харылзааларны улам ыдай хөгжүдеринге, СЭКП-ниң болгаш ГСЧП-ниң аразында сырый харылзааларны быжыглаарының айтырыглары чугаалажыкан деп, ГДР-ниң партия-чазак төлээлериниң чорааның дугайында дыңнадыгда чугаалаан турар.

Найырал, дузалажылга болгаш каны ажылдажылга дугайында 1964 чылдың июнь 12-ниң Керээзинге дүүштүр ССРЭ-ниң болгаш ГДР-ниң аразында харылзаалар бүгү талаларда чедишкинниг хөгжүп турарын талаар демдеглээн. 1967 чыл—Улуг Октябрьның 50 чыл юбилейиниң чылы—Совет Эвилелиниң болгаш Герман Демократтыг Республиканың, социализмниң акы-дуңма чурттарының аразында найыралды улам-на быжыглаарының демдээ-биле эртнеи турарынга олар сеткил ханыышкынын илергейлээн.

Совет Эвилелиниң болгаш Герман Демократтыг Республиканың аразында экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культурлуг харылзааларның амгы байдалын талаалар онза кичээнгейлиг көрүп, ол талааларга кайы-кайызынга ажыктыг каңы ажылдажырганы улам ыдай хөгжүдер талазы-биле хемчеглериниң калбак программазын төлевилээн.ССРЭ-ниң болгаш ГДР-ниң аразында садыглажымышкынны база экономиктиг харылзааларны улам ыдай дыка калбартырының дугайында үр хуусаалыг хемчеглерни дугуржуп алган.

Делегейниң амгы байдалын үнелеп көрде болгаш улустарның сеткил сагыжын хайыктырып турар делегейниң өңү келген чугула айтырыгларын шиитпирлеринге артазарын тодарадып алырга ийи чурттуң партия-чазак төлээлери үзел-бодалларның долу чаңгыс эптиин айытхан деп, дыңнадыгда демдеглээн.

АКШ-тың Вьетнамда агрессиязынга ийи тала эң-не шиитпирлиг удурланыр турар болгаш агрессияны ойтур шаварда эргежок чугула ниизы-бүрү талалыг дузажамчыны Вьетнамның Демократтыг Республиказынга коргузуп үргулчулээр, демисежир турар вьетнам улуска деткимче көргүзер талазы-биле боттарындан хамаарышкан бүгү чүүлдерни кылыр дээн база дагыл моделээн. ВДР-ниң чазааның чөптүг туружун, Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтуузун болгаш ооң программазын талаалар бүрүн деткиң, Вьетнамның Демократтыг Республиказының дениксээрни араатанзыг ёзу-биле бомбалап турар чорукту доп-дорааш, чугаа чокка соксадырын, хосталгага ыңаныышкыдыг вьетнам улуска удур кем-бууруулуг империалистиг агрессияны соксадырын негеп турар.

Араб күрүнелерге удур израиль империалистиг агрессияны талаалар шиитпирлиг бүрүү шаап, агрессорларның шеригнерин ажелеп алганы араб деникээрдерден бо чылдың июнь 5-ке чедир эзлеп турган шугумунче соңгаарладымышкын чокка үндүрүп негеп турар. Араб чурттарже хандааншкынны белеткээрде болган боттаңдырарда Израильге идепкейлиг дузаламчыны көргүскен ГФР-ниң чагырыкчы болуктеринин политиказын бүрүү шаап турарының дугайын Герман Демократтыг Республика медеглээн. Агрессията тавырышкан араб күрүнелерге деткимче көргүзериниң дем каткан хемчегнериниң дугайын ССРЭ биле ГДР дугуржуп алган.

Европаның аймыл чок чоруун хандырарының болгаш Европада дүшкүүрлүг чорукту кошкадырының соруглаларынче онза кичээнгей салдынган. Варшава керээзиниң киржикчилерин чурттарының Бухарест Декларациязы база коммунистиг болгаш ажылчын партияларның Карловы Варыта болган конференциязының Медеглели Европага байдалды кадыкшыдарының болгаш тайбыңны быжыглаарының херээнге улустарның күжеңишкиннерин каттыштырарынга ийи тала бүүредилир.

Европада тайбыңга кол аймыл АКШ-тың агрессчи болуктери-биле сүлчээлежи берген ГФР-ниң чагырыкчы болуктерининг адаанзырак болгаш милитаристчи угланышкынындан болуп турар деп ийи таланың санаан турарын дыңнадыгда демдеглээн. ГФР-де байлады дыка хөй үүлдер талазы-биле алырга, Гитлер болгаш ооң кем-бууруулуг дээрбечи балүү база улуг шериг-үлетүүр концернерниге детиктиргеп еске-даа реваншыг болуктер Германияны агрессияның оруубиле алгаш чорутар дээш күш-биле чыгыы берген турган шак ындыг уе сагышка кирип турар.

Германияның Федеративтиг Республиказында боттуг туруштардан демисежип, Европага тайбыңны болгаш аймыл чок чорукту ёзулуг быжыглаарының талазынче эргилдеңи ГФР-ниң политиказынга чедип алырын оралдажып турар ындыг чөптүг угланышкынларны болгаш күштерни биилп база деткип турарын талаалар илергейлээн.

Барыын Берлинин ГФР-ге кандыг-даа хамаарылгазы чок тускай политиктиг чер кыдыыр кербүшаан, Барыын Берлинче ГФР-ниң дүрүм чок халдаашкыннары агрессчи чоруткун илерел кыдыыр шиитпирлиг ойтур шавыышкынга таваржыр аңаар дээрзин талаалар онзалап демдеглээн.

Делегейниң туруп турар байдалын өөренип көргеш, империалистиг агрессинга болгаш Европада тайбыңны үрээр дээр чорукторга удур идепкейлиг камгалал болур Варшава керээзиниң организациязын улам ыдай быжыглаарының онза чугулазын ийи талаалар демдеглээн.

СЭКП-ниң болгаш ГСЧП-ниң аразында туруп турар акы-дуңма найыралды болгаш узел-болдалдарның долу чаңгыс эвин талаалар белеп-биле үнелээн.

Марксизм-ленинизминиң чогаадыкчы үнделининге, пролетаржы интернационализминиң принциптеринге база коммунистиг болгаш ажылчын партияларның кадыкшыдарынга ийи партия байыр чедирип турар. СЭКП биле ГСЧП коммунистиг болгаш ажылчын партияларның делегей чөвүлел хуралын белеткээр дээш туружун турар.

ГСЧП ТК-ның, ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң моон мурнуунда-ла дамчыдып берген чалаатазынга хүүштүр Совет Эвилелиниң партия-чазак төлээлери найыралдың аян-чоруун кылып, 1968 чылда Герман Демократтыг Республиканга баарының дугайынга дугуржуушкун чедип алдынган деп, дыңнадыгда чугаалап турар. Аян-чоруктуп тодаргай хуусааларын немей дугуржуп алыр болгап.

(СЭТА).

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРНИ — ДОКТААМАЛ КОНТРОЛЬГА

Беш чылдың ийиги чылы, юбилейдиг чыл дооступ турар. Бо чыл кайгамчык чаартылгаларның чылы, совет улустуң күш-ажылчы улуг чедишкиннериниң ою болуп, бистиң Төрээн чуртувустуң төөгүзүнге артар.

Партияның өөредип турары болза, чедип алдынган чедишкиннер совет улуска чүге кылдынган чүүлдериниң түңнели эвес, харын ооң бедиинден келир уеже бодувустуң перспективаларывысты болгаш соруглаларывысты тодарадып көөрүүге бедигээш болур. Юбилейжи байырлал мурнуунуң чарыштарында-ла патриотчу чаа эгелээшкиннер тыптып турган. Үлетүрүүн, транспортуң, колхозтарның болгаш совхозтарның, дыка хөй бүдүрүлгелериниң коллективтери СЭКП ТК-ның сентябрь (1967 ч) Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының шиитпирлеринге харымзавышпаан, бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алгызаан. Ажыл-агыйының экономиктиг арганнарын калбартып турган, бүдүрүлгелериниң курлавырларын ажыглавышаан, беш чыл планның хуусаа бетинде күүседир талазы-биле олар сөзүн бергеннер.

«Беш чылдың онаалгаларын 1970 чылдың нобрь 7-де күүседир» дээш москвачыларның эгелээшкини бистиң Тывада база калбак деткимчени алган. Беш чылды хуусаа бетинде күүседир дээш чарыштың эгелекчилери Кызылдың электри станциязының коллективи болган. Энергетиктер беш чылдың онаалгаларын 1970 чылдың нобрь 7-де күүседирин база планнан ажыр 13 миллион киловатт-шак электроэнергинны ажылдан кылырын хүлээнгеннер. Баштайгы патриотчу эгелээшкиниге өске элээн хөй коллективтер боттарының үнүн катаан.

Көдээниң ажыл-ишчилериниң патриотчу шимчээшкин дээш инициативазы Таңды районуң ажыл-ишчилери кодургеп. Оң районнуң бүгү ажыл-ишчилери боттарының кыйгырымында беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир база В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болурунга төлептиг ужуражыр дээш социалистиг чарышты калбартышпаан, күрүнеге тараа садарывыңың беш чыл планын 1968 чылда бүрүн күүседирин, а суг, эът, дүн садарын 1970 чылдың нобрь 7-де күүсеткен турарын хүлээнгеннер.

Чамдык колхозтар, совхозтар, бригадалар, фермалар оон-даа харыысалгалыг хүлээлгелерни ап турар. Таңдының тараажыларының үлегерибиле Каа-Хем, Бий-Хем, Чөөн-Хемчик, Эрзин болгаш Тожу районнарның ажыл-ишчилери беш чылдың планнарын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарышче база кирипкен. Юбилейлиг чылдың социалистиг хүлээлгелериниң күүсеттингени дег, Тываның ажыл-ишчилери амгы ап турары социалистиг хүлээлгелерин база чедишкиниг боттандырар дээрзинге чигзиниг турбас.

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле бүдүрүлгелериниң, үлетүрүүн болгаш транспорттуң коллективтериниң шиитпирлиазын деткээн СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң докгаалы Тываның ажылчы чоннарының чогаадыкчы көдураашкынын улам хаймыктырган.

Ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң мурнунда ам, чаа чыл бүдүүүнде социалгадын болбас улуг соруглалар туруп турар. 1967 чылдың планныг соруглаларының, юбилей хүлээлгелериниң күүседиринче, күш-ажылдың бүдүргикүлүүн бедидеринче ажылчы чоннуң калбак массаларын үзлап баштазы олардан негеттинер.

Социалистиг чарыштың удуртулгазын экижидеринге ам-даа хөй үүлдер негеттинип турар. Түңнелдерниң тодаргай болуру, моральдыг болгаш материалдыг идиг берииишкиннерни дүүтүрери, дуржулгаларны нептеердири чер-чер Советтериниң депутаттарының, доктаамал комиссияларының коз соруглазы. Организас-массалыг ажылдың бедидери, социалистиг хүлээлгелериниң күүседдези доктаамал контрольга алдынган турары — беш чыл планының чедишкиниг күүседиринің кол үндезини. Доктаамал комиссияларның ажылын идепкейжидери ажыл-агый, культура туругуушкуннарынга чер-чер Советтериниң ролюн бедидери ол болур.

БЕШ ЧЫЛДЫ — хуусаа бетинде

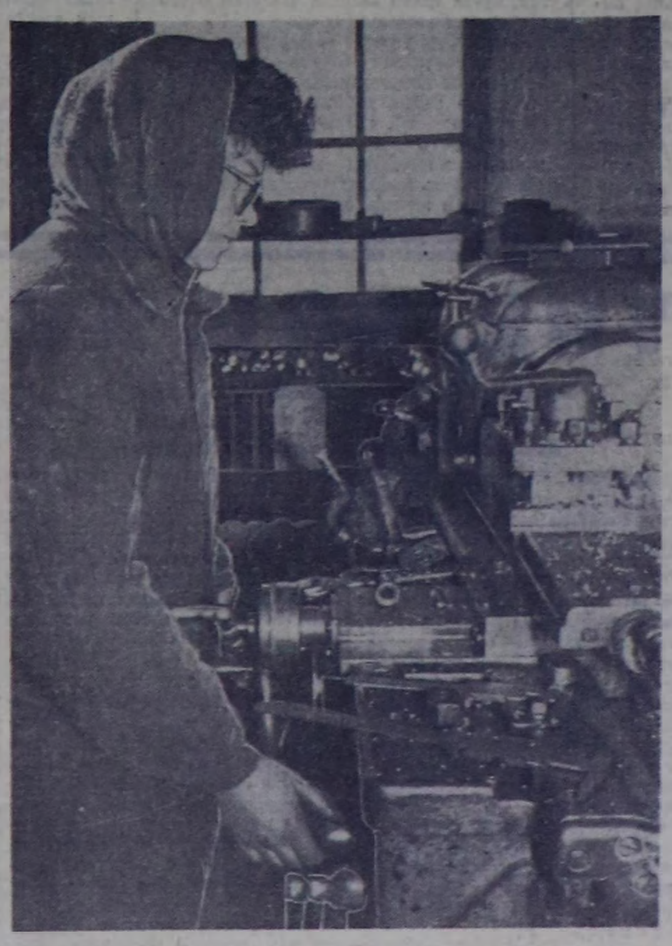

«Найырал» совхозтуң септелге мастерскаязының механизаторлары токарь Анна Горевага чоргаарланырлар, чүге дээргe аңаа кандыг-даа нарын чагыгны кылдыртырга, ол өй-шаанда болгаш эки шынарлыг кылыр кижи.

ЧУРУКТА: А. Горева. Г. СИРОТИННИН фотозу.

ГДР-ниң партия-чазак төлээлери Москвадан үнүпкен

Декабрь 12-нин кежээзинде ГСЧП ТК-ның Бирги секретары, ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Вальтер Ульбрихт баштаан Герман Демократтыг Республиканың партия-чазак төлээлери Москвадан үнүпкен.

Төлээлер СЭКП Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың чалааның ёзугаар албанның найыралчы ажычоруун кылып, Москвага чоруп турган.

ГДР-ниң болгаш ССРЭ-ниң күрүне туктары-биле шимээн Белорус вокзалынга эргим алчыларны үдээриибиле СЭКП ТК-ның Чингине секретары Л. И. Брежнев, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленко, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. Т. Мазуров болгаш албанның өске-даа кижилери келген.

(СЭТА).

БРИГАДАЛАРНЫҢ ХОЙЖУЛАРЫНДА

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Седен Дембирелович Донгактың удурткалы хойжу бригада «Чыраа-Бажы» совхозтуң бригадалар аразында чарыжының бирги черин алган. Ук бригада бодунга алган Социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткен. 100 хойдан-на 90 хураган алыр дээнин 93 кылдыр күүседип алган. Ынчаарга эш Седен боду чүс хойга онаалтыр 105 хураганны алган, хойжуларынга хууда үлегерчиизин көргүскен. Оон ыдай Омдар Кыпыл-оол, Кулар Сарба, Монгуш Чүльдүм, Монгуш Таан-оол олар чарышка база-ла нурлакчы болгулаан.

Хойжуларның кыштагларашкынга белеткели эки болган. Кажаалар болгаш чурттала бажыңнары септеттингек. Чаш хураганнар дажыыр цехтектер-дээ белек. Ам январь, февраль айларда малдың массалыг олдаашкыны болур. Хойжулар бо хүннерде кышкы турлагларже мал чемининг сооргулгелин чорудуп турар. Бригада төвүнде мал чемининг ам ыдай айда четчир курлавыры туруустунган.

Графикти мурнай

ИЛЬИНКА. (Телефон-биле). Каа-Хем районда «Тиилелге» колхозтуң механизаторлары техника септелгезининг дөртку кварталда графигин мурнай ажылдап турарын оң колхозта партия организациязының секретары **Петр Александрович Фуптиков** бистиң редакциязга дыңнаткан.

Артельдиң механизаторлары ам үеде 4 трактору, 7 сеялканы, 3 автомашинаны, 3 трактор андазының болгаш бүгү илиирлерни холдан үндүр септеп доозкан. Ол дээрге септелге чорударының шимчедикчилерни септеп ажылдап турар. Күш-ажылдың организациязының миидыг хевири-биле чергелештир, колхозчу механизаторларның чүткүдүг ажылдап турарын база демдеглээри чугула. Септелгеде ажылдап турар М. Мусихин, Ф. Портников болгаш өскелер-даа улуг-нормалы хүн бүрү ыракта ажыр күүседип турар. Кылган ажылының эң шынарлыг болуп турарындан электрик-аппаратурщик М. Ханаңский, токарь Г. Борисов олар ылгалып турар.

Чаржып турарларда

Өвүр райпозунуң коллективи Тес-Хем райпозунуң ажылдакчылары-биле социалистиг чарыштыг. Ол чарыштың оң бир айлар иштинде түңнелин көөрге, Өвүр районнуң садыг ажылдакчылары дээре түңнелдиг болган. Райпо бараан саарылгазының чыл планын декабрьның 3-те 103,2 хуу күүсеткеш, тес-хемчилерни чарышка ашкан. Өвүржүлер бо чылын иштизи-биле 1 миллион 787 муң рубль түңнүг бараанны чонга садыгларар турган, ам 1 миллион 804 муң рубльдиң бараанын саарган.

Мал хүр

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» колхоз бо чылгы мал кыштагладыышкынынга баш удур хынамчалыг белеткенген болгаш ам ону организастыг чорудуп турар. Моон ужурунда артельдиң малы ам үеде ажок хүр.

Артельдиң малы 56 кезек черде кыштаглап турар. Бүгү малдарга кажаалар четчир болгаш оларның септелге-дериилгезин эки шынарлыг чоруткан. Малчыннар чурттап турар 40 бажыңның септелгезин эки кылган. Бажың бүрүзү штукатуралыг, чугайлаттынган, печкалары эки. Малчыннарның кышкы үеде олар үүлүнче кичээнгей салып, ыяшты дужургулээн. Өгледе чурттап турар малчыннарның өгледин чылыгган, септээн.

Бо чылын малга четчир саның чем суурун тургускан. Ам үеде ооң кыштагларда алаан хөй курлавырларын чедирген болгаш мал чеми соортуу үргүлүдеп турар. Колхоз башкаар черн Өвүрүнүн Дус-Дагже машиналар чоруткаш, 50 тонна дустуг эккедиргеп, ону кыштагларда чедиргилээн.

ДЕТКИВИШААН, ХҮЛЭЭНИП ТУР

Барыын-Хемчик районуң «Барлык» совхозунуң Бижиктиг-Хая салбырының малчыннары кышка белеткелдерин организастыг чорукган, мал чемининг курлавырын тургузуп, кыштагларының болгаш сүт-бараан фермазының кажааларын бүрүн септеп чылыгган алган, оларга кыш коргунчуг эвес.

Салбыр 6240 баш хонун чангыс хойжу бригадада бажыглаашаа, түс-түс коданнарда үзүп тургускан, он сее кыштагда кыштаглаан. Бригадир коммунист Саая Норбу-Самбуу кадарчыларның кыштаглаашкынын эки организастаан, кыштаг бүрүзүнүң кажаазын септеп чылыгган, мал чемин сооргуп чедирип турар, малдың байдалы амгы үеде эки.

Таңды районуң ажыл-ишчилериниң кыйгырыгларын чугаалажып көрген хуралынга хойжу бригаданың малчыннары беш чылдың үшкү чылында кылыр ажылын тодарадып, социалистиг хүлээлгелерни алганнар. 1968 чылда чүс төрүүр хойга онаалтыр 90 хураганны камгалап алышаан, дүк бүдүрерин бедидер, кадарчы өрееге бүрүзү 10 тоннадан куду эвес сигеннин белеткеп алырын хойжу бригаданың кадарчылары хүлээнгеп. Беш чылдың үшкү чылында төрүүр чүс баш хойдан-на 95—95 хураганны өстүрүп, боттарының күжү-биле 12—12 тонна сигеннин кезип белеткеп алыр соруглаларны кадарчылар О. Үндүн, К. Чыңаң, К. Баас олар салып алганнар.

Бижиктиг-Хаяның сүт-бараан фермазының коллективиниң юбилейлиг чылда коргузуглери бедик. Юбилейлиг чылда ферма 750 тонна сүт бүдүрер планын он бир айларның дургузунда 760 тонна кылдыр күүсеткеш, күрүнеге сүт садар чыл планын 105 хуу күүсеткен. Декабрьда 40 тонна сүт саарын ферманың ажылдакчылары хүлээнгеш, чыл төнчүзүнге чедир күрүнеге 25 тонна сүт садар хүлээлге алганнар.

Коммунистиг күш-ажылдың фермазы деп бедик ат эдилээн ферманың саанчыларының он бир айларның дургузунда шудургу ажылдаанын демдеглээри оорунчуг. Олардың тергиннери бодур: Саара Идам-Сүрүң он бир айларның иштизинде бир саар ивекке онаалтыр 2013 кг, Монгуш Чодураа—1988 кг, Кулар Хажыт—1645 кг сүт сагган. Инектер бызаалап, сүт саалдазы кудуласайн турар, октябрь, ноябрь айларда төрээн 52 инектиң бызаалары бүрүн алдынган, бызаа ажаакчызы С. Күзенеп эки ажаап турар.

Бижиктиг-Хаяның сүт-бараан фермазының коллективиниң бодунуң дуржулгазын, курлавырларын өөренип көргеш, сүттүң инвти чымындазының беш чыл планын хуусаа бетинде, 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир соруузга салып алган. Беш чыл планын хуусаа бетинде боттандырар дээш бүгү улустуң калбартказ социалистиг чарышка киришкен, бижиктиг-хаяжылларның алган социалистиг хүлээлгелериниң күүсеттинер барымдаалары бар.

Х. КЕСТИКЕЙ.

ЭКОНОМИКАЖЕ ХАНЫЛААР

Кызылдың партия ажыл-агый активиниң хуралы

Кызыл хоорайда хандырылга четкизиниң ажылдакчылары СЭКП хооркомунуң хураддаар залында партия-ажыл-агый активиниң чыгдыы келгеш, амыдырал, коммунал, сеткыт болгаш хандырылганың эскодаа хевирлерин эжиндер сорулгалар дугайын чугаалашкан. Партияның Кызыл хоорком-унуң секретары эш В. Б. Добромыслов «СЭКП Тыва обкомунуң VI пленумунуң түңнелдеринден болгаш ажылчы чонуң амыдырал хандырылгазын эжиндер талазы-биле хоорайның партия организациязының сорулгалары» деп илеткелди кыскан.

СЭКП-ниң XXIII съездиниң Директиваларында «Бүгү чүвени кижиге, ооң чаагай чорчуунга» деп принципти улам ынай боттандырарының сорулгаларын айыткан. Ынчангаш бо талазы-биле сеолгу чылдарда бот-туг хемчеглерни Коммунистер партия, Совет чазак ан чорутпан. Ооң тодаргай чижектерни бистиң Тыва АССР-де амыдырал хандырылгазының албанының хогаяддезиниң көрүп болур. Амгы үеде республикада ол ажылдар улус ажыл-агыйының тускай адыры кылдыр сайзырааш.

Кызылга сеолгу ийи чылда амыдырал хандырылгазының үш комбинады ажыттынган. Ол будүрүлгелерниң бөстүнге чедир ажыл-ижиниге доктаап, шында четпестерни дарый чайладып ап болурунуң аргаларын илеткелчи дамчаалаан. Шаңгыя эш Добромыслов будүрүлге черинниң ажылын мынчага дээр чүгле ниити продукция белеткээнинең коргүзүп барымдаалаш, үнелеп турарывыл четпеанн шүгүмчүлээн. Ооң уламында амыдырал хандырылга комбинаттарында экономикажо ханылавайн. дериг-херекселдерни долу ажыдырынче, будүрүлге шөлүн алгылдар ийикпе ийи хелчеглиг ажылды организастаар хемчегке кичээнгей салбайн турар.

Соок дүшкени-биле холбаштыр амыдырал, коммунал, пассажир хандырылгазының ажылы чонуң негелделерин ыракта чедир күүсетпейн турар. Кызылда хеп чүүр черинің ажык-дүзазын чурттакчылар көөрүн дарый чедип алыры, чунар-бажыңнарның, автобус шимчээшкининиң ажылдаарының графигин чогга тааримчалыг болүр кылдыр тургузуп, ону сагыыры чугула.

Ажыл-херекти үениң негелделиннге дүүштүр эде тургузарынга шинчпирлиг ролдуу хамыкты мурнай коммунистер ойнаарын эш Добромыслов илеткелиңге айыткан.

Хандырылга ажылын эжиндерининиң аргаларының, кичээнгей салбайн турар айтырыгларның дугайында санал берген эштер байдалды партийжи принципиалдыг ёаң-биле анализтеп чугаалааннар.

Чамдык кызылчылар болгаш хоорай чоогунуң чурттакчылары хөмүрдаш алыр талоннарны шагда-ла садып алганнар. Ынчаарга хоорайның одаар түүлдер сайгарар конторазы транспорт чогундан чагыгларны күүседип шыдаваан. Ол дугайында эш Тюнин (начальник) чугаалаан. Бо талазы-биле сеолгу үеде алзоп хомчеглерни алган. Ынчангаш транспорт биле хандырылга чүрүмчүүр ужурлуг. Бир эвес одаар түүлдер сайгарар организациянның удуртукчулары мындыг берге үе келирни маналайн, чайын шимчегнир ажылдаан болза, амгы дег байдал тургустунмас болбайн канчаар.

Кызылдың амыдырал хандырылга комбинадының директору эш Бархатов коллектив юбилейлиг чылда кодүрлүүшкүнүг ажылдап, планны болгаш социалистиг хүннээлегерни ажыр күүсединң келген бригадаларның, түс-түс ажылчыннарның чедиишкинниринге доктаваан. Хеп бызыкчылары эштер Кураева, Золотухинага удуртқан герөзөвеннерге платье даараар 26-гы кварталда болган базаар шолүнде бригадаларның кожууннери чагыгларны ой-шаапа, эки шынарлыг кылып, чонуң хүндүткелин чаалап алган.

Хоорайның ажыл-ишчилерн амыдырал хандырылгазының ажык-дүзазының бүгү хевирлерин ап шыдаавайн турарында кол буруу комбинаттың бодунга хамаарыыр. Ынчаала-даа материал-техниктиг хандырылга организары чагыгларны айытқан хуусазының барымдаалавайн күүседип, чылдың баштайгы квартал-дарында келир үшүрлүг невенгерни, материалдарны түгле дөртүү кварталда хары угда экпеп турарын эш Бархатов шүгүмчүлээн. Ол шынаан Амыдырал хандырылга министерствозунуң план киздизи (начальниги эш Петрин) будүрүлгелерниң планнаашкынын четпес организастап турарындан ол ажыл кылычыларда база ношкак дээрзин директор демдеглээн.

Даарыныга комбинадында партия организациязының секретары эш Майорова бодунуң саналынга амыдырал хандырылга комбинадының хеп даараар цехтериниң ажылын анализтээн. Даарыныга комбинадының болүк ажылдакчылары бот-тарының будүрүлгезинге төрелдешкек коллективтиң байдалын өөренип көргеп. Оларның кылган түңнели — ажылдың экономиктиг анализин барык чорутпайн турары болүр. Машина, ставоктарның, чиг-эттиң, материалдарның, күш-ажылдың курлавыларының ажыглалы ыракта четпес организастаттынганын эш Майорова шүгүмчүлээн. Дериг-херекселдерни түгле 40 хуу хире ажыглап, ажыл төлевирнинң деп-шилгелиг хевириңче шилчивейн турары дээрге хелчок чыдып калган түүлдер-дир. Амгы үеде, шалыңны үе барымдаалап шаңнал тыпсып болүр системаже шилчирн чугула. Ынчалза-даа ателъелерде амгы нормалар, планнаашкын ол методту ажыглаарывыга хүүлшейн турар. Даарыныгчыларга планны квартал дургузунда бир катап онаалаш, ооң күүседдезин ниити продукция будүргенининң хемчээлин бөдүүмчүдүп үндүрер арга-биле хынап турарын эш Майорова багай деп санаадаан. Чонуң чагыы сезон хевирлиг болгай. Ындыг төлевде даарыныр ателъелер дең-дескн ажыддаан турарын чедип алыры чугула. А ону бодунуң материалдары-биле тускай модельдерни ёзугаар хептерни даараап, садарын организастаар болза боттандырып болүр.

Чунар-бажың, хеп чүүр комбинаттың директору эш Сизых № 7 чунар-бажың чанында чурттакчылар кижилеринге бөттары чүл ап болүр пунктуну ажытканын чугаалаан. Аңаа хеп кургадыр тургузулганы айташ, тургузарынга чогуур организациялар дузалажырын ол негээн.

Быжыкчы эш Кураева ортаакы авенонуң кадрларын өөредир курстарны ажыдары чугула деп санаадаан.

Ниитининң чемненикге контораның начальниги эш Крайнюкова түдүг организациялары чаа столовая (автовокзал чоогунда) түлүүн озаддадып, сеңгелгенн база ооң-зүм темп-биле чорудуп турарын, ол талазы-биле «Кызыл тудуг» эргелелин болгаш Амыдырал хандырылга министерствозун шүгүмчүлээн.

«Кызыл садыгның» директорунуң оралакчызы эш Куличенко ол коллектив юбилейлиг чылдың бараан саарар планын күүседиринин кырында келгенин медеглээн. Садыг хандырылгазында чамдык ховар барааннарны албекшидер хемчегерни алыр сорулга тургустунган. Садыг организацияларын таарымчалыг тургузары чугула деп эш Куличенко санаадаан. Ол шынаан хоорайның амыдырал хандырылга комбинадын гарантиялыг садар, нарын техниканы кылып турар организациялар-биле харылзажып, ооң артык кезектер алырының хуусазын кыскалаар херек.

Хоорайның харылзаа шүгүмүнүң ажылын эжиндер хемчеглер дугайын эш Медведев, санитар-эпидемиология станциязының кол эмчизи эш Меткина, чазанакчы эш Голубцов олар база хураага санал берип, коллективтеринде ажыл-херектиң дугайын чугаалааннар.

«Өөк» совхозтуң бир хойжу бригадазында мозег-шыдал чок ажылдыр кыс Ооржак Чечек ийи чыл ажыр сакманщиктеп ажылдап турар. Хой солдаашкыны эгелей бээрге, Чечек чаш хураганнарны каннып, ээлдек хүлээп ап, хүн бүрүде эки чемгерип, доруктурар. А хураганнары үзеёып, хойлар кыдыр өзе бээрге, орлан кыс капшаай аъдын мунупкаш, кадарып чоруптар.

Бо бөдүүн ишчини бригаданың коллективи мактаар болгаш аңаа чоргаарланыр, чүге дээрге сакманщиктиң-дээ, хойлуңуң-даа ажылы дөмей-ле бүлүнүүлүг болгай: ниитининң малының баа саның нөмей өстүрер.

ЧУРУКТА: Сакманщик О. Чечек.

Ш. СЕДЕП-ООЛДУҢ фотозу.

АҢАА КЫШ КОРГУНЧУГ ЭВЕС

Кыш мал ажылынга аң берге үе дижир бис. Ынчалза-даа чүгле чылдың сеок харлыг үези болганы-биле мал ажылынга мнаап-ла когарап чедирер берге үе болур дээр болза, ол шын эвес. Ажыл-агый-даа, түс-түе малчыннар-дааа малга четчир чемнерни белеткеп, кажаа-хораанны мяк белеткеп алыр болза, кыш девиденчиг болбас, ону мал ажылынга бичии-даа хорамча чок эртирип болүр. Бо дугайын мурнакчы малчыннарның чижээ коргүзүп турар.

Ындыгларның бирээзинге бистиң «Большевик» колхозтуң хойжузу Ховалыг Даваалаңович Доржу хамаарыжыр. Ооң малдаан малы кыштан бергедээн, когаралдыг болган деп чүвени кижи дыңнап корбээн.

Бо чылдың кыштаглаашкынынга ол канчаар белеткенгенин ап көрээлинер. Ховалыг Доржунуң өг-бүзези 10 тонна сигенни кезип белеткээш кыштаанда чедирип алган, үш тонна зелёнкалы база чедирип алган. Хой кажаазын эки чылыглаан болгаш кургаг одекти үш тонна чедир бөлүп алган. Хой суттарар, чемгерер ийи оңгачаны боду чазап, бир улуг сегинн, хураганга улуг, биче ийи кажаанны тудуп алган. Дүе болгаш концентраттар база бар.

Бодунуң бажыңы кандыгыл? Бажыңының иштин шупатураалан, чугайаашн, шалавын будуп алган.

Ынчангаш ооң организмининң хоралыг аарыгларга чоруткан картофель хынаалазы, ону шыгжаарының мурнунда картофельдин оңу карарар аарыг-биле дыка күштүг аарын турарын тодаратқан. Бор-бак картофельдн чара кезишкеп, бо аарыгның хандавырлыг аар уржуктарын кончуг дүрген өзүп ковүдээр.

Бин-Хем районнуң аңаа каш ажыл-агыйларын

ГРАФИКТИ ШЫҢГЫЫ САГЫЫР

Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларында аңзы-бүрү марканың 200 ажыг тракторлары бар. Ол дээрге бүгү хову болгаш ажыл-агый ажылдарын күүседип шыдаар техниктиг улуг күш болур. Тракторлар, автомашиналар кышкы үеде-даа мал ажылының фермаларынче мал чемнерин болгаш өске-даа түүлдерни сөөртүп, дириг тыртар күштерни солуп турар болгай. Шаңгыя часкы хүннер келирге, тракторлар онза черни эзлээр апаарлар. Оларның туруушкун чок идегелдиг ажылындан часкы хову ажылдарының темпизи болгаш шынары хамааржыр.

Моон ужурунда күскү ажаап алыышкын доостуру билек часка бедеткелди улаштыр агелээр дээри ол. Ындыг турбуже «Сельхозтехниканың» Каа-Хем салбырында (эргелекчизи эш Дмитриев) бо доктаатынган бөдүүн негелдени билип чадап турары элдептиг. Районнуң ажыл-агыйларында октябрь, ноябрь айларда 22 трактор септеттинген. Бир эвес хуубиле алыр болза, байдал ындыг кончуг багай эвес кылдыр көстүр, а сагышка четпес чүве чүл дизе, ол 22 тракторну салбырның мастерскаязынга эвес, колхозтарның боттарының дерилгеэн четпес мастерскаяларынга септээни болур.

«Сельхозтехника» салбырында парторганизация секретары эш К. Андреев-биле болгаш колхозтарның механиктери-биле база салбырда тракторлар септелгезинде ажылдап турар кижилер-биле чугаалашкан мен.

Септелге ажылдарының фондузу эвээш болганындан бисте ажылчын күжү дыка чедишпейн турар деп, эш Андреев медегледи. Шынап-ла ында ажылчыннар эвээш. Бо чылдың ийиги кварталында 35 ажылчын ажылдаар деп планнаан болза, чүгле 26 кижи ажылдаан, оон мурнунда айларда оон-даа эвээш. Май айда 11 мүң рубльдиң нияти продукциязын бүдүрүп үндүрер деп планнаан болза, ол чүгле 7 мүң рубль кылдыр күүсеттинген.

Бүдүрүге планын күүседиринге ажылчын күжүнүң чедишпези салдарлыг болуру шын-на. Ынчалза-даа салбырның мастерскаяларынга ажылга чүгле ол шаптыктавайн турар. Майдан июльга чедир ай бүрүзүнде үш тракторну септээр планныг тургаш, чүгле чаңгыстап септеп ап турган, а октябрьда база чаңгысты септээш, ноябрьда куруг болган.

Ам үеде септелгениң эң оожум чоруп турары септекчилер четпезинде эвес, харын колхозтар болгаш совхозтар механизаторларны «Сельхозтехника» салбырынче командировкаладып чорудуп турар. Хамык ужур септекчилерниң ажылын кошкак организастап, септелгениң шынары дээш шынгыы демисел чоруттайн турарында. Мында кезектер аайы-биле септээр арганы ажыглап турар деп чугаалажып турза-даа, ынчаар септээн белен трактор үнмейн турар. Контролёр механиктен аңгыда, боттарының контролун база боттандырып турар деп чугаа база бар. Ынчалза-даа септеп үндүрген трактор хой четпестерлиг болгулаар. Ынчангаш тракторну катап септээр ужурга таваржып турар.

Маңаа хөй фактыларны көргүзүп болур. Октябрьда «Кызыл тук» колхозтуң чаңгыс тракторун септеп үндүрген. Колхозтуң суурунга ол арай бооpда чедип келген, ону катап септээр деп акт тургускан. Чайын «Бурунгаар» совхозтуң ДТ-54 тракторун септээн. Шөлге оон шимчедикчизин солуур деп акт тургустунган. Ол трактор-биле совхозтуң шөлдеринге сезон дургузунда чүгле 66 гектарны (чымчак аңдарылгага шилчидерге) ажылдап кылган. «Кызыл тук» колхозтуң № 13 ДТ-54 тракторунуң соңгу өзээнин картерин септээн, а совлүнде чүү болганыл дизе, ол ажыглаттынмас болганындан ону солуур апарган. Ол-ла колхозтуң бир тракторунуң чамдык кезектерин база солуур болган.

Шак ындыг төнчүзү чок чорук үргүлчүлеп турар. Катап септээр чорук ажылчыннарның шак-үезин болгаш немелде акша-хөрөнгүни чарыгдаар дээрзи билдингир болгай. Бир эвес ажылчын ындыг түңнел чок ажылдаар чүве болза, ону ажылга тудары берге. Септелге талазы-биле хоочун мастер Иван Владышниковтуң оон санажып үнгеш, одакчы болуп ажылдай бергени анаа таварылга эвес.

Мастерскаяның демир чондурар цегинге баарымга, чүгле чаңгыс станок ажылдаар, өскелери анаа турар болду.

— Чартык хүн иштинде складтан демир дилеп келдим. Ам бо хоолайны одура шаап алгаш, чүгле оон-биле ажылдап эгеледим — деп, токарь Красошкин ыйланып чугаалай-дыр. Оон соонда бир шак болганда Н. Симанкин алды кырыг демир агыннеп алган келгеш, оозун шалага дүжүргеш, улут тынмышаан:

— Мону пат бооpда тып алдым, ам дүштеки чем соонда эзрил берттери кылыр апарган-дыр мен — диди.

Ындыг байдал-биле белдирлер аайы-биле септээр арганы канчап долу ажыглап тыдаарыл? Каа-Хемниң «Сельхозтехника» салбыры 1968 чылдың апрель 1-ге чедир 54 тракторну септеп доозар ужуралуг. Ындыг графикти район Советиниң күүскомунга бадылаан.

Бир эвес бо хевээр ажылдаар болза, ол график канчап-даа күүсеттинмес. Салбырның удуртукчулары септелгеге ажылдың организастаашкынын үндезини-биле оскертир болгаш септелгениң шынарынче онза кичээнгейни салыр болза чогуур. Бадылап алган план-графикти күүседириниң бүгү хемчеглерин алыры чугула.

П. ПОПОВ,
районнуң радио дамчыдылгазының редактору.

Семинар эгелээн

Дүүн Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралдаар залынга көдээ болгаш суур Советтериниң даргаларының үш хонуктуг семинары эгелээн. Аңаа республиканың бүгү булуңнарындан бежен ажыг Советтер даргалары чыглып келген. Олар Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң ажылдакчыларының делегей байдалының болгаш совет түргүзүг дүгайында лекцияларны дыңнаарлар.

Даштыкыда Даштыкыда Даштыкыда

КНО-нуң Кол Ассамблеязының Дөртку комитединде

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 11-де КНО-нуң Кол Ассамблеязының Дөртку комитеди колониалдыг дарлалдан боттарының хосталгазы дээш демисежип турар улустарга дузаламчы көргүзер талазы-биле далаштыг болгаш ажыктыг хемчеглерни алыр деп КНО-нуң түскайжыткан организацияларын болгаш оон-биле холбаалыг делегей агентилелдерин кыйгырып турар резолюцияның төлевилелин хүлээп алган. Мурнуу Родезияның болгаш Португалияның башкарылгазында турар девискээрлериниң улустарынга дузаламчы көргүзериге онза кичээнгейни ол төлевилелде көрүндүрүп турар.

Резолюцияның төлевилелин 83 чурттарның төлээлери үүлдүг деп санаан, Португалияның болгаш Мурнуу Африканың төлээлери удур бадылаан. 17 чурттарның төлээлери бадылаарындан дадагалзаан, оон иштинде АКШ-тың, Англияның, Австралияның болгаш Францияның төлээлери бар болган.

Португалияга болгаш Мурнуу Африкага, бо чурттар боттарының сөөк-язы ылгаар политикажын соксатыжыгго чедир, кандыг-бир дузаламчы көргүзеринден ойталаарын КНО-нуң түскайжыткан организацияларындан болгаш оон-биле холбаалыг делегей агентилелдериниң резолюцияның хүлээп алдынган төлевилели база негеп турар.

Үстүү Вольта улузунуң байырлалы

УАГАДГУ. (СЭТА-ның тускай корреспондентизи). Үстүү Вольта Республика национал байырлал — республиканың хүнүн демдеглеп эрттирген. Найысылалдың кол шөлүү — Хамаарышпас чоруктуң шөлүнге шериг парады, ажылчы чоннарның, өөреникчи аныяктарның болгаш херээженнер организацияларының чыскаалы болган.

Радио дамчыштыр чонга угуулгазынга республиканың президентизи генерал Сангуле Ламизана үлетпүрүү, көдээ ажыл-агыйны, чырыдыышкынны болгаш кадык камгалалын хөгжүдеринге чурттуң чедип алган чедиишкиннерин демдеглээн. Чурттуң политиктиг хамаарышпас чоруун болгаш тускай догунналгашкының быжыглаар дугайында вольта чазактың бодалын ол демдеглээн. 1967 чылда Үстүү Вольта Совет Эвилели-биле дипломаттыг харылзаалларны тургускан дээрзин Ламизана медеглээн. Ынчангаш вольта чазак делегей кады ажылдажылгазын хөгжүдеринге, бүгү улустарның аразынга найыралды быжыглаарынга бодунуң бодалын илергейлээн деп, президент чугаалаан.

Тараачын удуртукчу хосталган

МЕХИКО. (СЭТА). Мексика тараачыннарның сураглыг, удуртукчузу Рамон Дансос Паломино хосталган. Хамаарышпас тараачыннар каттыжыышкынының чиргинге секретары болгаш Мексиканың тараачыннарының база бир удуртукчузу Рамон Дансос Паломинону полиция бо чылдың май 15-те тудуп хоргудаан. Мексикага база ол ышкаш дөвегейниң өскеда хөй чурттарынга тараачыннарның, амыдчыннарның, студентилериниң болгаш демократчы хөөнүг бөлүктериниң төлээлекчилериниң малбартаан малбаан кампанилазының болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының ачызында хоргудалдан ону хостаарын чедип алыр аргалыг болган деп, «Вос де Мехико» солун бижээн.

Почта хөлезинин улгаттырган

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың төлээлекчилер палатазы чагаалар, открыткалар, солуннар, журналдар болгаш өске-даа парлалга түүлдерин почта-биле чорударының хөлезизин январь 7-ден эгелеп улгаттырар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Почта-биле чорудар түүлдерниң хөлезизин улгаттырганындан 900 миллион хире доллар немелде орулга болуп, күрүнеге кирер.

Хамаарышпас чазактың декреттери

КАИР. (СЭТА). Мурнуу Йеменниң Улус. Республиказының президентизи Кахтан аш-Шааби колониалдыг башкарылганың үезинде султаннарга болгаш чагырыкчыларга хамаарышкан бүгү черни болгаш шимчевес эт-хөреңгини хавырар дугайында декретти үндүрген деп, Аден радиозу дыңнадып турар.

Чазактың болгаш Национал фронтунуң бо базымының сорулгазы болза, чурттуң национал байлактарын ажыглаар арганы каш санныг мөлчүкчүлерге эвес, а улус массаларга тыпсырында болур деп, дыңнадытда демдеглеп турар.

Кахтан аш-Шааби султаннарның болгаш мурнундагы чагырыкчыларның банкыларда салыышкыннарын хавырар дугайында декретти база үндүрген.

Акы-дуңма найыралдың херечизи

БЕРЛИН. (СЭТА). ГДР-ниң хөй-шиитпир республиканың партия-чазак төлээлериниң Совет Эвилелиниге аян-чоруун ийи чурттарның аразында акы-дуңма харылзаалларының хогжүдеэнинде улуг болуушкун кылдыр үнелеп көрүп турар. Парлалга, радио болгаш телевидение төлээлериниң Совет Эвилелинде чорун турар дугайын халбаа-биле чырыдып, ГДР-ден келген аалчыларга совет кижилериниң көргүзүп турар түректиң ханызындан хүлээп алышкының демдеглеп турар.

«Нойее дойчланд», «Берлинер пайтунг» болгаш өске-даа солуннар ССРЭ-ниң болгаш ГДР-ниң удуртукчу төлээлекчилериниң аразында чугаалажышкыннарның дугайында дыңнадыгларны бирги арыннарынга парлап, ук чугаалажышкыннар акы-дуңма найыралдың болгаш бүрүн чаңгыс эптиң байдалынга эрткен дээрзин демдеглеп турар.

Йеменниң КНО-да төлээлекчи черииң медеглели

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Йеменниң КНО-да Докталмал төлээлекчи чери бо араб чуртка хамаарыштыр америк парлалгада тарадып турар нүүлдүг кампанилага ойтур шавышкынны берген.

Йеменде «роялисчи күштер» дээр чүвени чазак шериглери чылча шапкан дээрзин төлээлекчи чери Нью-Йоркка тараткан парлалга бюллетенинге медеглээн.

Даштыкыга деткиткен ол үйлээнчилериниң «дайынчы чедиишкиннериниң» дугайында дыңнадыгларны сөөлгү айларда америк солуннарга каш удаа парлап келген.

«Роялисчи күштер» болза, Йеменге корум-чурум чок чорукту тургузарына болгаш террорисчи үүлгедиишкиннерни үүлгедиринге сонуургалдыг империалистерге «бараан болган» «даштыкы хөлезиленикчилерниң үүрмек дээрбечилери» болур деп, ол документинде демдеглеп турар.

Бо үеде армия ол дээрбечилерниң сөөлгүзүн узуткаарын доозуп турар. Чуртта корум-чурум болгаш дүвүрээзин чок чорук тургустунган деп, парлалга бюллетенинде айтып турар.

Демократияга удур хоруушкунну күш чок болдурган

НЬЮ-ЙОРК. Каттышкан Штаттарда депшилгелиг күштер демократияга удур хөөйлуларны күш чок болдурар дээш идепкейлиг кампанияны шагдан бээр чорудуп келген болгаш база бир улуг типилээгени чедип алган. АКШ-тың Дээди суду Макнареннің хөөйлузунда чурттуң шериг бүдүрүлгелериниге коммунистерниң амыдыраарын хоруп турар бөлүүн конституция ёзугаар эвес деп чарлаан болгаш күш чок болдурган. Суд бо шиитпирни алды бадылаашкын-биле хүлээп алган, ийи кижи удурланган.

Ийи чылдың мурнунда АКШ-тың Дээди суду Макнареннің хөөйлузунда юстиция министерствозунга дамзыладырын Коммунистиг партияның мөжигүннериниң негеп турар ол бөлүүн конституция ёзугаар эвес деп чарлаан турган. (СЭТА).

ВДР-ниң агаарынга дүжүр аткан

ХАНОЙ. (СЭТА). Декабрь 12-де Вьетнам улус армиязының зенитчиктери Вьетнамның Демократтыг Республиказының агаар делгеминче шургүп кирген «Ф—105 тандерчиф» дээр америк реактивтиг шүүргедекчи самолёттуң дүжүр аткан.

Тодараттынган медээлер-биле алырга, агаардан халдаашкынга удур камгалалдың дайынчылары декабрь 3 болгаш 6-да Куангбинь можунуң агаарынга ийи америк самолётту дүжүр аткан. Декабрь 6-да Вьетнам улус армиязының дайынчылары Нгеан можунуң агаарынга база бир америк самолётту дүжүр аткан.

Патриоттарның дайынчы чорудулгалары

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары октябр-ноябрьда Намбо можугa (Мурнуу Вьетнамның мурнуу талазы) америк агрессорларга болгаш чалча шериглерге удур түлчүушкуннар үезинде америк болгаш чалча шериглерниң 17 батальонун сандан үндүрген.

Бонн: неонацистерге удур кандыг-даа хемчеглер болбас

БОНН. СЭТА-ның корреспондентизи Ю. Борисовтуң дамчыдып турары болза:

ГФР-ниң чазаа неонацисчи национал-демократтыг партиязы (НДП-ни) хоруур сорулга-биле хемчеглерни баш бурунгаар албас бодап турар. Ол дугайын чазактың албан төлээлекчизи анза болган парлалга конференциязынга медеглээн. Оон сөзүү-биле алырга, НДП-ни хоруур дугайында айтырыгны чазак черле тургуспаан. Бонн чазактың бүгү кежигүннери НДП-ни «демократияга удур партия» деп санап турар дээрзин ол моон-биле кады мининген.

Парлалга конференциязынга чүве чугаалаан юстиция министерствозунуң төлээлекчизи НДП-ни хоруурунга «баштайгы белеткелдер болгаш сойгалакчы материалдар ам-даа четпес» дээр чүвени чулчураан.

Канчаарга-даа ол сойгалакчы материалды чүгле карак чоктар көрбейн барып болур бе ынчаш. Национал-демократтар шаандагы национал-социалистерниң херек кырында салгакчылары болур деп чүвени бүзүреп көөр дизе, неонацистерниң чоокта чаа Ганноверге болган съездизинниг Европага туруп турар кызыгаарларны эде көөрүнүң негелделери ажыы-биле дыңналып, гитлержи дайыннарны шынзыдарының оралдажышкынарын кылып турган, неонацисчи фюрерлер шовинисчи болгаш национализчи хөөннерни өөскүдүп турган.

Чаа Зеландияның найысылалы Веллингтон дөнер кырында чурумалдыг кылдыр шөйдүнген. Хоорай төвүнүң хөй кудумчулары шаанда океан дүвү турган черлерде шөйдүнген деп санап турар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Ужуру чүл?

ДҮВҮРЕНЧИГ МЕДЗЭ

Эйлиг-Хем мал ажылынга таваржыр-даа чер. Ында «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң колдуунда мал ажылдыг салбыры бар. Ынчаарга бо чылын бо салбыр мал кыштагладыышкынынга кончуг багай белеткенген.

Каш чижектен алырга-ла, ол байдал мырыңай тодаргай апаар. Ыяш-Каар деп черде хойжу Түлүш Хандызаа кыштап турар. Оон коданында төрүүр 328 хой бар. Малчын келир чылын төрүүр чүс хойга онааштыр 90 хураганны, бир хойга онааштыр 2,5 кг дүктү алыр деп хүлээнген.

— Мал бажы-даа арбыя, алган социалистиг хүлээлге-даа биче эвес. А чурттап олурар оран-бажыңывысты, малывыс кажаазын көрүпер даан, кайы хире берге-дир — деп, малчын чугаалай-дыр.

Шынап-ла, бо ажыл-ишчи кижиниң хомудалы черле чөптүү аргажок. Чурттап орар бажыны бир талазынче ийлеп берген. Печка чок, изиг-демирлиг, бажын чугайлаттынмаан. Бажыңның хаалгазын ажыткан, хатган саныда-ла дээвирден довурак төктүп турар.

Ол коданда бир кошкар өлген, капчап өлгени билдинмес. Мал эмчилери келбээн.

Чамдык хойжуларның кыштаар чери ам-даа билдинмес. Олар бо соок үеде күзеглерде турбушаан. Чамдык малчыннарга айыткан кыштагларынга баарга, өске малчыннар көжүп кээп, хонуп алган болгулаан. Кыштагларже мал чеми сөөртүп чедирери кижи шыдажыр арга чок саадаашкында. Бо хүннерге чедир кыштагларда сиген, саваң, концентрат болгаш дүе шуут чок болуп турар. А чамдык коданнарда мал төрүп өгелээн.

Кыштаглаашкының нияти байдалы ындыг берге турда, мал төлү хүлээп алырынга белеткел оон дора дээрзи чугаажок. Чаш мал кажаалары хамаан чок, коданнарга сакманшиктеп кээп ажылдаар кижилерниң чурттаар бажыннарынче безин сагыш салдынмайн турар. Чижээ, Эрик-Кыры деп черде кыштагла сакманшиктер чурттаар ужурлуг бажыннын сонга-рамалары, хаалгазы, печказы чок. Өске-даа кыштагларда ындыг байдалга таваржып болур. Кызыл-Даш деп черге мурнунда кончуг эки кызыл-булун кыллынган, эки деритинген-даа турган. Ам ында культура одаанга домейлежир чүүлдээ чок: дериг-херекселдери, эт-эдилелдери тоймаглаттынып, сандараан. Ында чүнар-бажын база-ла ындыг байдалда, печка чогундан, септелге кылбаанындан ажыглаттынмайн турар.

Малчыннарның амыдырал болгаш культура хандырылгазынче кичээнгей шуут салдынмайн турар Салыгларда кидис идик, чылыг хеп, хөвеннинг чоорган, калган даэш өске-даа чүгула хереглелдиг барааннары ховар. Автолавка малчыннар аалдарын эргивестээнден бээр үр үе эрткен. Мал ажылында турар кижилерниң чагыткан солун, журналдары, чагаа бижиктери хөлчок саалап чедип турар. Сөөлгү үенин алырга безин, малчыннар ноябрь 29-тан бээр солун албаан. Чамдыкта бир ай болгаш чаңгыс келир, а чамдык кижилерниң чагылгалары шуут чиде-даа бээр.

Кыштаглаашкынга белеткелдиң мындыг багай болган ужуру чүл? Ам белеткел дугайында эвес, харын кыштаглаашкын канчаар чоруп турарын деп айтырыгны чугаалажыр үе-дир. Улуг-Хем районда шыырак ажыл-агыйларның бирээзи — «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң удуртукчулары бо айтырыгны сонгаарлатпайн шиитпирлээр ужурлуг. Ам безин бергедээшкинниг болуп турар бо салбырның малы, бир эвес ындыг хевээр турар болза, моон сонгаар ондагайлыг уржуктарга чедирери чугаажок дээрзин шынгыы бодаар ужурлуг.

Салбырның удуртукчузу эш Ажыр-оолдуң, салбырның мал эмчилери Сундуй, Кызыл-оол оларның мал кыштагладыышкынынга кедергей харысалга чок болган чоруун колхозтуң баштаар чери, онда партия организациязы дораан тодаралып көөр, чогуур түңнелди кылыр дээрзинге идегээр апаар. Моон-биле чергелештир, колхозтуң кол зоотехниги эш Лактарның бо салбырда кыштаглаашкынга белеткелдиг болгаш оон чоруп турарын эң харысалга чок контрольдаанын шынгыы айтыры чугула.

А. ДОНГАК.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң бежен чылынга

Балдан ашактың улуг оглу Кечил-оол чиге берген деп чугаа Улуг-Хем кожуунуң Хайыраканга ша-даа четпээнде тарай берген. Оон бээр беш-алды хонган. Балданың сураглаваан чери чок. Сөөлгү уеде Кечил-оол тыва бижикти өренип алгаш, ону нептередип турган кижи болгай. Азы ол чарык кеже бергени ол чоор бе? Эжим хүрээзинде бир лама кижиниң дузазы-биле мурнунда моол бижикке өренип турган оол болгай. Ам тыва бижик тыптып келгенде оон херээ түү боор. Боду база-ла ынча деп турганыгай. Чок, оон ол чарык кежер кандыг-даа барымдаазы турбаан. Түге дээрге хувискаалдыг салуучуттарны камгалаар дээш, Эжим хүрээзининг хууракгары-биле салба чогушкаш чораан.

— Акынар канчап баарды?—деп, Балдан ашак Кечил-оолдуң кыс дунмазы Чыргалдан, оол дунмазы Шактардан шынгыы айтырган.

— Ой та, билбес бис — дитеннер.

Кечил-оолдуң авазы оон читкенинге кымдан-даа артык сагыш човаан орган. Ынчаннайн канчаар: Кечил-оолду мурнай божаан үш уруглары янзы-бүрү аарыглардан ааранып, дөгере өлгеннер. Ынчан харын Хендергеден арт-сын ажып чораан, бо Хайыраканче тараалаан, улуг орук аксы чер дээш көжүп, черле кандыг хинчекти көрбеди дээр. Бо тараа-биле аза арбын черге келгеш, божаан оглу ам он беш хар ажып турары ол-дур. Кечил-оолдуң төрүттүнгени чылын улус тывалар оруспун ак хаанынга каттышкан дижир чораан. Чалын төрүттүнген оол болгай, май 25-те. Оон ужурунда хартыга дег капшагай, Улуг-Хемниң чалгы ышкаш омак, сергек болганы ол ыйнаан.

Кечил-оолдуң сураа түгле он шаа хонганда билдинип келген: хары-назынын улгаттырып турлагай талазындаазы Кечил-оол, он талазында Мунзук, ортузунда музыка командазының командири С. Г. Коровин. Чүнү-даа мурнай. «Аъттар-даа хей-дир» деп бодай тырткаш, мунуп чораан аъдын сактып келгеш, «мээң моовамны боларга канчап денизер» деп чаржынган. Чараш аъттар-дыр, ынчалза-даа чарыштырар болза... Балданның Багай-Доруу дудак чок-ла аевспе!

Кеденгирлеп чораан, Балдан олариың докгаа-ган черинге чедип келген.

— Бо мен балам — деп, ол Коровинге чугаалаан.— Чанар херек—дээш, ийи салаалын кожайтып алган турган. Чогуур ийи чыл эрте берди ышкажыл дээни ол боор он.

— Это мой отец, Семен Григорьевич,— деп, Кечил-оол Коровинге тайылбырлаан.

— Чүү дидир бо оол?— деп Балдан Мунзуктан айтырган.

— Мээң ачам-дыр деп тур-ла.

Таныжып чугаалашканының соонда, Коровин Балданы кежээ клубка чедип келирин дилээн.

Кызылдың кедээзинде хадыннарлыг шыкка аъдын өртеп каап, Балдан оглу-биле клубче чорупкан. Бижи бажы кизирт. Концерт орту кирип чорда, Кечил-оол «бичии болгаш чедип келир мен» дээш үнүпкен.

Оон бир көөрге, оглу сцена кырында селемеө кызырып алган, чула танцылаан турган. Буттары дээрге, шуут карааннаар түве.

— «Лезгинка» деп танцы-дыр. Оглуңар кайы хире-дир чээ?

— Чараш-ла-дыр!

— Мен черле билбес кижи-дир мен: бо Кечил-оол каяа төрүттүнген оолул — Кавказ даглары-ның баарынга бе, Хайыраканның баарынга бе? —деп, Балданың кожазы магадаан олурган. Айтырыгның үжурун ындыг-ла тода билбээн ашак:

— Харын кандаай түве ирги — дей, тыртып каап.

Хонар дээн бажыңынче бар чыда, Балдан оглунга чугаалаан:

— Аваң сени сүрүп экел дээн түве.

— Ол чүү дээрин ол, ачай, мени удавас соңгаар өөредип чорудар деп турар түве. Шериг командири болур кижи-дир мен.

— Өөредип че? Ол-даа чоп түве-дир, оглум, өөренир херек. Чүгле чагаадан бижип турар сен, көрем.

Шынап-ла, удаваанда Тамбов хоорайже Тываның Араттың Революстуг Шеминиң үш дээре дээн бичe командирлерин шериг эртеминге өөредири-биле чоруткан. Ханды-Сүрүн, Бүрзекей, Кечил-оол олар 1935 чылда Тывадан аъттанып-каннар.

Шериг албанынга салымныг Кечил-оол тергиин эки өөренип турган. ССРЭ-де Тываның элчизин ону эки өөредилгези дээш өртектиг белектер-биле кам удаа шаңнаан. Чай дүжери билек, Тамбов училищезинин курсантылары ырак-узак марштарны кылып турганнар. Ол училищеге Моол Арат Республикадан келген командирлер база өөренип турган.

Тамбов хоорай оруспун эң уе-диптеги хоорай-ларының бирээзин. Оон кудумчуларында төөгүнүң тураскаалдары хой. Кечил-оол бир-ле катап Ока хемниң кыдынга селгүүстеп чораан, дээр өнүгт карактарлыг кыска ужуражы берген.

— Силер эштип билир силер бе?—деп, урут айтырган.

— Эштип билири бистин хүлээлгевис болгай— деп, ол харыылаан.

— Ынчаарга бо хемни эштип келе берип шыдаар силер бе?

— Шыдаа чүү боор! Дагаа-даа кылаштап келе бээр хемчигеш ышкажыл — деп, Кечил-оол башгактанган.

Оон эгелээш Кечил-оол Одиың эштип өөредип эгелазын. Кыш дүжүп келгеш, Оди Кечил-оолду бажыңынче чалаар, Кечил-оол дангаар-ла улуг-хүнүң четтикпейн маназар апарган. Одиның ада-иези хүндүлээчел улуг болган.

1938 чылдың июнь 9-та Тамбов хоорайның ЗАГС киидизинге ийи чүрттүп — Тыва Арат Республиканың болгаш ССРЭ-нин хамаатылары Тулуш Кечил-оол биле Ольга Сергеева бот-бодунга ханы ынаан өг-бүле тутканы-биле бадыткааннар. Элээн уе эрткенде оолдуг болганнар. Аңаа Борис деп атты Кечил-оол боду тывыскан.

Бир чыл болгаш Кечил-оол училищени тергиин эки дооскаш, эш-өөрү, өг-бүлези-биле 1939 чыл-да Тываже эгп келген.

Ада-чүрттүп Улуг дайыны эгелээн. Тыва Республика Совет Эвилелинге дузаларын дайынның баштайгы хүннеринде-ле айтыкан. Кызыл Шеригге белектер Саянны ажыр шуужүп эгелээн. Оонбиле катай Совет Эвилелинге боттуг дуза көргүзеринге Тываның нам болгаш чазаа белеи турган. Эки белеткеттинген шериг кадрлар кажангызындан-даа артык негеттинип келген. 1942 чылда Москвада офицерлериниң дээди школазынче Кечил-оол, Эртине, Норбу, Лопсан олар өөренири-биле чорупканнар. Дээди школаны Кечил-оол база-ла чедишкинниг дооскан. Тывага келгеш, үр-даа болбайн турда, ону Тываның Революстуг намы болгаш чазаа маадырлыг Кызыл Шериг-биле кады немец-фашистиг ажелекчилерни чылча шаап дээш чорудуп турар Тываның эки-турачы отрядының командири кылдыр томуйлаан.

Ынчан түгле 29-ла харлыг турган капитан Кечил-оолга командилаткан 207 тыва оолдар, кыстар Кызылдан 1943 чылдың сентябрь 1-де аъттанып-кан. Тыва эки-турачыларның маадырлыг тулушканының дугайында бис кончуг эки билир болгай бис. Билдингир черлерни каталтаан херек чок боор.

Капитан Кечил-оолдуң бодунга хамаарышкан соолгу үеним бир солун түүлү түл дээрге, чоокта чаа ССРЭ-нин Дээди Соведиинин Националдар Соведиинин даргазы Юстас Игнович Пилецкистин «Улуг Октябрь болгаш социалистиг нациалдарның чечектелиишкини» деп брошюразы үнген. Ында ол ынчаа деп дорт бижээн: «Тыва эки-турачыларның командири капитан Кечил-оолга Совет Эвилелинин Маадыры деп дээди атты тывыскан» Бис Кечил-оолга Совет Эвилелинин Маадыры деп атты тыпсыр дугайында бижиктп 31 дугаар аъттыг шериг полугунуң командири полковник Попов база 8-ки дивизияның командири генерал-майор Павлов олар кинрген деп чүвени билир турдувус. Ам капитан Кечил-оол Совет Эвилелинин Маадыры ийиги тыва кижи деп чүве тодаргай апарган-дыр.

Тыва эки-турачы отрядтың командири капитан Кечил-оол 1945 чылдың чайынында озал-ондакка таварышкаш Кызыл хоорайга мөчээн. Оон кадайы Ольга Ивановна Сергеева 1960 чылда аарааш мөчээн. Кечил-оолдуң үгба-дунмалары Улуг-Хем районнуң Хайыраканда чурттап турар. Ол суурнуң кудумчуларының бирээзи Кечил-оолдуң адын адилеп турар.

Кечил-оолдуң кадайының авазы Агафья Тимофеевна Борисова дириг болгаш Кызыл хоорайда чурттап олурар. Кечил-оолдуң оглу Борис Бай-Тайга районда, ол удавас дээди эртемни чедип алыр деп турар. Уруу Зоя Бин-Хем районнуң төвү Туран хоорайда эмчи болуп ажылдап турар. Ол чеокта чаа дээди эртемни чедип алган.

Кечил-оолдуң хөөрү чоокка чедир хоорай хөөрүнүң даштынга турган. Бо күзүн оон хөөрү көжүттүнген. Аңаа Ровно хоорайдан келген оон чаңгыс полкчулары И. М. Наумов, И. Т. Буланцов олар болгаш Хайыракан школазының төлээлери чечектер салган. А ол школаның бодунда Кечил-оолга тураскаатказн музей дериттинген.

Тыва эки-турачыларның командири капитан Кечил-оол ийи дайынчы Кызыл Тук болгаш Республика орденнери-биле шаңнаткан.

О. КОДУР-ООЛ.

ЧАА ЧЫЛДЫҢ ЛОТЕРЕЯЗЫ

КОЛ ОЙНААШКЫННАР — «ВОЛГАЛАР», «МОСКВИЧИЛЕР» БОЛГАШ «ЗАПОРОЖЕЦТЕР»

1967 чылда РСФСР-ниң акша-бараан лотереяларының улуг чедишкиннерлиг пептерээни-биле холбаштыр, бо айда оон чаа чылга үндүрген немелде ойнаашкыны болуру билдингир болгай.

РСФСР-ниң Сан министерствозунуң СЭТА-ның корреспондентизинге диңнаткаиын ёзугаар алырга, эрткен чылын бир дугаар-ла тараткан «Чаа чыл» лотереязы аажок делгереңгей тараттынган. Бо чылын оон билеттерин 30 миллион рубльге үндүрген.

Лотереяның чаа чылга үндүрүлгезинде 8160 муң бараан болгаш акша ойнап алышкыннары бар. Оларны төлээриите үндүрген билеттериың ортээнин 60 хуузун чарыгдаар. Арткан 40 хуузун культура-амыдырал албан черлериниң немелде тудугларын кылырынга чарыгдаары кордүнүп турар.

Эрткен чылдың чаа чыл лотереязынга домейлээрге, бо чылгы лотереяның ылгалы болза, түгле 200 «Волга», 200 «Москвич» автомобильдерин ойнаашкынга киирер эвес, харын 400 «Запорожец» автомобильдерин база киирериите болуп турар. Аиаа үндүрүп турар лотереяларга деңнээрге, бо үндүрүлгеде бараанныг өске ойнап алышкыннарның саны дыка көвүдээн.

Чаа чыл суй-белектериниң арасында «Урал-2» деп 600 мотоцикл, «ИЖ-Планета-2» деп 800 мотоцикл бар. Эр кижилерниң «Полёт» маркалыг 800, херээжен кижилерниң «Мечта» деп 500 хол шактарын ойнаашкында бир дугаар киирип турар. Ойнаашкында киирип турар соодукчуларның болгаш пианиноларның санын көвүдеткен.

Лотереяның чаа чылга үндүрүлгезинде акшалыг ойнап алышкынларның санын база көвүдедир киирген. Оларның эң улуглары муң рубльдиң удуглары болур.

Чаа чыл лотереязының ойнаашкыны декабрьның 26-да Москвага болур. Ойнаашкынның таблицазын чаа чылдың бүдүүзүнде парлаар деп турар.

(СЭТА).

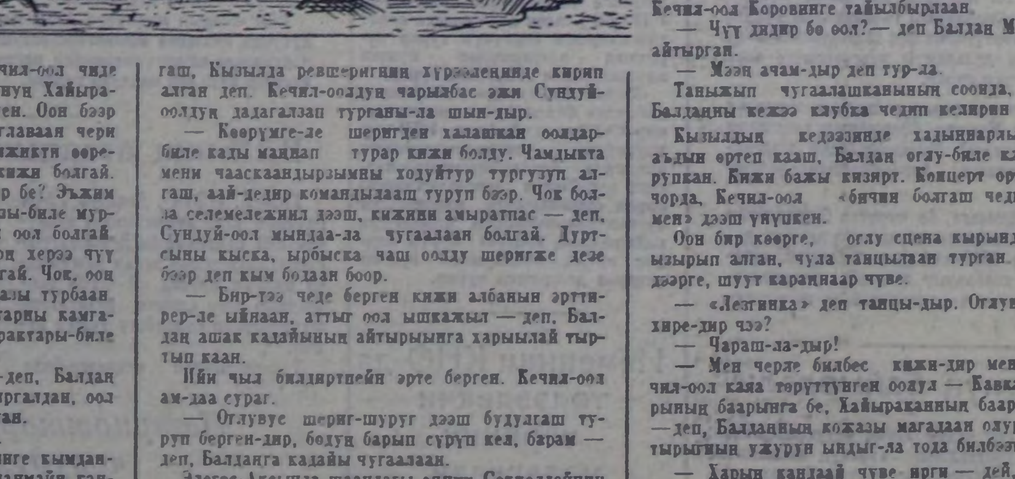

Тываның хөгжүм-шии театры чоокта чаа «Өскеиик төлү» деп шшии тургускан.

ЧУРУКТА: шиидеи көргүзүг.
Г. СИРОТИННИҢ фотозу.

ХООРАЙ БИЛЕ РАЙОН.

Шыдыраа

Дөртқү салыг эгелээриниң мурнунда Кызылдың чемпиону Н. Шишигин Тюлюш-биле соңгаарлаткан салымын удуп алгаш. Тожунуң шыдыраачызы А. Торлуг-биле дең үшүн санналыг турганнар.

Республиканың бирги чери дээш бо маргылдаада шыдыраачылар бедик спортчу деңпелди көргүзүп турарын ниитп демделээр херек. О. Бегзи Кызылдың чемпиону-биле салын караазы-биле ойнаап, удуп болур турушту чедип алган турган. Ынчалза-даа төнчүнү кошкак ойнаан. Күжүгет Сааяны уткаш, таблицада турар байдалын экижиткен.

С. Тамба Дармажап-биле салын шак эрттиргеш, уттурган.

Бо удааның салында ийи ужуражылга соңгаарлаттынган. Оюн—Ламаш-оол оларның салын ханы аналаа чокка түннелин чугаалаары берге, нарын байдалдыг, а Курылев биле Оюнак оларның салын деп байдалдыг, ынчалза-даа мурнунда хей демиселдиг байдалда соңгаарлаан.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

Өөрүп четтирдим

Кыштың баштайгы айы—декабрь чаа эгелээн. Бо үеде Кызылдың болгаш районнарның магазиннеринден, херээжен кижиниң кышкы тонун садып алыры берге. Дыка үр үеним иштинде бодумга тааржыр тонну тып чадаап, Шагаан-Арыгның амыдырал хандырылга комбинадының даараныига мастерскаязынга чагыг киирдим.

Күш-ажылчы коллектив мээң ол чагымны сагыш човангыр хүлээп алгаш, удатпаанда меңээ өй тонну сеткилимге тааршгыр даарап берген. Ынчангаш бо коллективтиң кежигүннериите өөрүп четтиргенимни илереткпишаан, садыг черлериите моон соңгаар херээжен улустуң № 44, 46, 48 дугаарлыг кышкы тонларын массалыы-биле садарын хереглекчилер күзеп турар.

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозу болгаш республиканың хереглекчилер эвилели бо чөптүг негелдени боттандырарынче кичээнгейин салыр уе келген.

А. КАРА-ООЛ.

Улуг-Хем район.

Дыштанылга ажыктыг болзун дээш!

Профэвилел ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның дыштанылгазынче канчаар сагыш салып турарыл

«Москва» универмагының садыг-жылы Надя Пыжкина чылдың-ны шөлээлеп чоруурунуң ырак мурнунда-ла шөлээзин каяа, канчаар эрттирерин планнап эгелээр. Оон бир эжи Байкал хөлдүң кайгамчык чаражын магадап, аңаа чораанын чугаалаарга, дараазында шөлээмни Байкалга эрттирер мен деп Надя ыяк шинтпирлеп алган. Ынчалза-даа оон Карпаттардан келген өнүүг кайда-даа оон чараш чер черле чок дээрзин бүзүреткен. Надя ам кай-наар-даа баар аайын тыппайн бартан. Бистин чуртувустуң каас, чараш булуңнарынга баарын шилил алыры белеи эвес.

Номнардан билиривис Ленинградтың болгаш Одессаның кудумчуларынга селгүүстээрин, тоолчургу Севастопольга баарын кым күзевес боор. Чурттуң эң чараш булуңнарын көөр дизе кижиниң бүгү чуртталгазы беавн чедиишпес. Бир эвес Надя геолог азы журналист болган болза...

Ынчалза-даа ол профессия шилип алганынга кажан-даа хомудавас. Ынчангаш садыгжылап ажылдап турган-ла, садыг техникумунче өөренип кирип алгаш, чедишкинниг дооскан. Надя шөлээзин Карпаттарга эрттиргеш келгеш, ажыл-херек ужун администрацин болгаш профэвилел комитединиң турар черн универмагтың бешки кадынга чеде бергеш, мындыг чараалды көрө тыртып каап: «Үш хонукта туристер чоруурун күзээн кижилер түс черниң профэвилел комитединге келирө. Маршруттар дыка солун: Киев болгаш Ленинград, Одесса болгаш Волгоград, Вильнюс болгаш Каунас.

«Москва» универмагының ажылчыннарының арезинда Надя Пыжкина ышкаш аян-чорук чоруурунга ыяктар хей. Ынчангаш профэвилел кежигүннериниң янзы-бүрү негелдеяерин хандырарынга акша-хөреңгини үлеп туре, профэвилел комитеди туристиг путёвкалар садып алырынга хей түнүүг акшаны үндүрген. Бо чылын универмаг ажылчыннарының үштүң бир кезии алды янзы-янзы маршруттарже аян-чорук кылган. Надя Пыжкина Одессага, Ленинградка база чораан. Профэвилелп болгаи администрацин путёвкаиың чартык өртээн төлээр. Ынчангаш дыка хей ажылчыннар эдлеглиг шөлээзинден аңгыда шак ынчаар база дыштанып аргалыг болган. Колдуунда аныяктар ажылдап турар универмагтың коллективи чоокка дээраниы кижи бүрүзү билир ужуралыг.

Соокта ырак чер баар кижи арага ишип черле болбас. Чүге дээрге, арага организминиң соокка удуралыышкынын кошкадыр, мага-боттуг хей, хоозун ишириптирер. Ынчангаштың эзирик улуг кажан үжүй бергенин экербейн баргызаарының чылдагааны ында.

Соокта үжүтге удур чагдынар түскай эмнерни ажылгап база болур. Мага-боттуң мурнунда үжээш, экирээн кезектери аажок доңуучал, катап үжүүчел апаар. Ынчангаш мурнунда үжүп чораан кижилер соокгаи эки кичээнир, чылыгланыр херек.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

ҮЖҮҮШКҮН

Үжүүшкүнүү эмчилер дөрт чадагга хуваап турар. Биргн чаданың чиик болган уеде ол кештин түгле дашты куурара бээр болгаш суйбаарга аарышкылыг эвес апаар. Ону чылыдарга кеш хан кучуктаныл, суглангылаап саргып, аарыю эгелээр. Ийнгп. үшкү чаданың үжүктерииың үезинде кеш мырыңай ак савазын дет апаар болгаш кадыгланып дона бээр. Дөртқү чаданың эң аар үжээн таварылгада дурт-сынының чамдык кезектери шуут сөөгүнге, чилиинге чедир шак дон апаар. Ындыг үжүг аиаа эмнеттинмее, а мага-боттуң үжээн кезектерин кенип эмнээр ужурга таваржыр.

Мага-боттуң кандыг-бир кезээ (думчук бажы, чаактар, кулактар, хол, буттуң салаалары кончуг дүргеи үжүүчел) үжүүр дей бергенде баштай ишки тыммыртикайны бээр, оон сөөлүнде мырынай соокту экербее апаар. Ынчан кеш үжүй бергенин ол.

Үжээн кижиге баштайгы эмчи дузазын чедирериин аргаларын кижи бүрүзү билзе чогуур. Дурт-сынның үжээн кезектерине хан эргилдези ажылдавайн баар, ынчангаш бирги ээлчегде ону катап тургузарынче кол кичээнгейни угландырар херек.

Чиик үжүг болганда доңган черни пес, думчук аржымлы азы хол-биле дүрбүүр, а кажан кеш кызыл, үжээн чер эрий бээрге ону спирт азы одеколон-биле чаар. Чамдык кижилер үжээн черни хар-биле дүрбүүрге эки диижир. Ол шын эвес. Хар ак-ты-аңгы кадыг кристалдардан тургустунган болгай, кажан үжүтиү дүрбүп турар уеде олар кештн шыйбакталдырып, чара тыртып каапгып болур. Оон уламыдан кеш адаанче микробтар киргеш, үжүтиү кавыпнадып, хуулдурарынга чедирери чайлаш чок.

Кештин үжээн черлерн суглангылай берзе ону дежип болбас, а спиртке азы одеколонга оттүрүп каан пос-биле шарып алыр херек. Оон сөөлүнде эмчиге ыяавыда көргүзери чугула.

Мага-боттуң мөчүлери азы салаалар үжээнде баштай ону чылыг бажың иштинге эргизери чугула. Саваң холаан 18-20 градус чылыг сутта дурт-сынның үжээн кезектерин суккаш-ла, сугиу 37 градус чедир чылыдар. Ол аразында үжээн кижиге ишир чемнерни, шайны, кофени каш катаи ижиртир болза, кончуг дузалыг. Ындыг аргалар-биле үжүтиү эргнскеи сөөлүнде ол кижини эмчиге чыттырар.

Үжүтиү болдурбазының кандыг аргалары барыл, оон канчаар камгаланырыл? Бир дугаарында организмни соокка дадыктырып, чаңчыктырар херек. Кыжын соокта чылыгландыр кеттинери, бутка дуктеи кылган кылын уктар азы ораашкыннар-биле кедии болур делгем идиктерлиг болуру чугула дээраии кижи бүрүзү билир ужуралыг.

Соокта ырак чер баар кижи арага ишип черле болбас. Чүге дээрге, арага организминиң соокка удуралыышкынын кошкадыр, мага-боттуг хей, хоозун ишириптирер. Ынчангаштың эзирик улуг кажан үжүй бергенин экербейн баргызаарының чылдагааны ында.

Соокта үжүтге удур чагдынар түскай эмнерни ажылгап база болур. Мага-боттуң мурнунда үжээш, экирээн кезектери аажок доңуучал, катап үжүүчел апаар. Ынчангаш мурнунда үжүп чораан кижилер соокгаи эки кичээнир, чылыгланыр херек.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

ДЕКАБРЬ 16-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Салган хаан дугайында тоол» 10, «Онгу базым» 11.45, 1.40, 3.25, 5.30, 7.25, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пущик Прагаже бар чор» 10, 2.30, «Австралн кижиге кадайланмышкым» 4.30, «Улуг бурганның оолдары» 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Солдаттың адазы» 10, «Истелге уламчылап турар» 12, 2, 3.50, 7.30, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Пароль херек чок» (бирги, ийиги сериялары) 3, 6, 9 шактарда.

1950 чылда Кызылдың көдээ ажылагый техникумунуң доозукчузу Владимир Арапчорович Дармажаптың № 132405 дугаарлыг дипломуу читкенин барымдаалаан, күш чок болдурун чарлады.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

Кино

Редакцияның адрези: Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, кагысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килизиниң 23-54, агитацпя болгаш пропаганда килизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый калдиинин 21-47, үлетүүр килизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузут болгаш амыдырал килистериниң 21-27, иштики информацпя килизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу, 1). ТС—01393.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнделип эгелээнден

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. декабрь 15 | ПЯТНИЦА № 293 (6929) | Өртээ 2 көп.

АНЫЯКТАР БИЛИГ ДЭЭШ

1970 чылга чедир бүгү-ниитиниң ортумак өредиягезинче чоорту шилчиир деп СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирин «Ниити биилигниң ортумак школазының ажылын уламдыртып, эки эжимидер хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ниң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы-биле амыдырапда боттандырып эгелээн. Бүгү-ниитиниң ортумак өредилгезин боттандырарының база бир чугула баазазы ажылчын болгаш кодээ аныяктарның кежээки база бот-өредилге школалары, өредилге комбинаттары болур.

Бистиң республикада ажылдавышаан өренип турарлар хөй. Республикада 15 кежээки, бот-өредилгениң 2 школаларынга улус ажыл-агыйының планын ёзугаар бо чылын 5000 кижи өренир ужурлуг турган. Ол планны кодээ аныяктар школалары чедир күүсетпээн. Өрензе чогуур 300 кижи кежээки школалардан дашкаар артиан. 1967—68 өредилге чылында ажылдап турар аныяктарның өредилгезинде улуг четпестер бар боон артпышаан. Хамыктың мурнунда, хөй аныяктар кандыг-даа өредилгеде хаара туттунмаан. Хыналданың, хайгааралдың чогундан өренир боон даңзылатпаан аныяктар өредилгезин үзүп турар фактылар хөй. Өренип турар ажылдакчызының салым-чолу дээш колхоз даргазы-даа, завод директору-даа база комсомол комитеттери сонуургалдыг болур болгаш харыысалгалыглар.

Эртемниң болгаш техниканың шапкын хогмүлдези-биле холбаштыр бүдүрүлгеде ажылдап турарларның мергежилии ниитилел болгаш бойдус эртемнериниң талазынга оларның ниити биилиг белеткелин бедидери-биле, инженер-техниктиг, агроном дээш эске-даа тускай эртемнерни чедип алыры-биле дүүшкен турар деп, СЭКП-ниң Программазында бижээн. Кандыг-даа ажылда ажылдап турар кижиниң билиинең деңнели бедээн тудум, оон ажылы шынарлыг болгаш бүдүрүмчүлүг болур дээрзин удуртукчулар утпас умурлуг.

Аныяктар өредилгезиниң байдалы ыяңгыя Кызыл хоорайда дыка багай. Улус ажыл-агый планынга дүүштүр алыр болза, 260 ажыг өренирчиин чедир хүлээп албаан. Өренири-биле бижиткен аныяктарның чыглып кээп турары четче эвес. Чижээ, пиво заводундан 19 кижи өренир тургаш, чүгле чаңгыс, эът комбинадындан 16 кижи кирер тургаш, чүгле 4, № 1 АТБ-ден 30 кижи өренир тургаш, 12 өренирчи кичээлдерге кээп турар. Аныяктарның өредилгезин харыылаар ужурлуг турган секретарьлар Нина Бухарова, Борис Бейко, Геннадий Ояейник болгаш бүдүрүлгелер удуртукчулары ажылчыннарның өредилгезин херекке албааны бо чижектен тодаргай-дыр.

Өренирчилерниң буруузу-биле кичээлдер чамдыкта шуут үстүр ийикпе, азы чүгле ийи-чаңгыс кижи кичээлдерге кээр фактылар Эрзинде, Хову-Аксында, республиканың бот-өредилгелиг школазының Кызылда консультация пунктузунда дээш эске-даа школаларда бар. Туранның ажылчын аныяктарының кежээки школазынга 52 кижи өренир тургаш, чүгле 20 хире кижи кичээлдерге изээп турар. Ниити биилиниң деңнелиин бедидери бодунуң хууда кереэ эвес, ол дээрге партияның болгаш чазаптың шиитпирлеп турар чугула соруглгазы дээрзин аныяктар утпас херек. Бүгү талазы-биле сайзырангай чаа кижини кижизидери коммунистиг тургузуушкынның чугула соруглгаларының бирээзи боон турарының умуру-даа ол.

Кежээки школаларның башкы кадрларының хөй кезии хүндүсүү школаларда ажылдап турар. Бот-өредилге школаларының башкыларының хөйү дээди эртемниг башкылар. Боттары өренир тускай бажыңныг школалар—Ак-Довуракты ажылчын аныяктар, Кызылдың № 1 ажылчын аныяктар школалары болгаш Таңдының «Тиилелге» совхозта өредилге комбинады боон турар. Ынчаязы-даа ниити билиг школаларынга аныяктарның өредилгезин чедишкинниң чорудуп болурун эрткен чылдарның дурмулгазы көргүскен. Хамык ужур башкылаашкынның шынарын бедидеринде, кичээлдерге доктаамал келиишкинни хандырары болур. Кежээки школаларда ажылдап турар башкылар өредилге чылын чедишкинниг доостурар дээш сонуургалдыг болуру чугула. Ким-бир өренирчи кичээл үзүп эгелээнинең чылдагаанын доп-дораан тодарадыг болгаш өренирчиниң ажылдап турар организациязы-биле харылзажыр болза чугула. ВЛКСМ райкомнары, хооркомнары хамаарышкан девискээрде аныяктарның өредилгезин удуртур, башкарар органнар ол.

Аныяктарның өредилгезин хүн бүрү контрольдап, ону шын организастап турар организацияларда байдал эки. Чижээ, найысыялдың пассажирлер АТБ-зинде дааранылга комбинадында, Хөй-ниитиниң корум-чурум камгалалының министерствозунда аныяктар өредилгезин комсомол организациялары (секретарьлары эштер Агапова, Белобородова, Головин) доктаамал кичээнгейге алган. Өредилге чылын чылдың-на чедишкинниг доозуп турар школалар, консультпункттар бисте база бар. Таңдының Арыг-Бажында консультпункт, Улуг-Хемниң Ийи-Талда кежээки школа, «Тиилелге» совхозта өредилге комбинады дээш эске-даа школаларга өренип тургаш, доозуп үнген оолдар, кыстар ам ортуман болгаш дээди өредилге черлеринде өредилгезин уламчылап турар.

Аныяк кижи бүрүзү ортумак билигни чедип алырын боттандырары бүгү-ниити ужур-дузалыг айтырыг. Билиг дээш походтуң идепкейлиг киржикчизи боол, хүлээнген пээн даалгаларын күүседиринге, нарын бүдүрүлге чорудулгаларын шиңгээдип алырынга, нүшаамыдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге билиг деңнелиниң өзүлдези улуг рольдуг дээрзин олар утпаза чогуур. Аныяктарның өредилгезинге таарычалыг байдалды тургузуп, херек чок черге оларны өредилгеден чардыктырбазы колхоз, совхоз, албан организация, бүдүрүлге удуртукчуларының хүлээлгези. Оолдар, кыстар! 1967—68 өредилге чылын чедишкинниг доозар дээш чүтүлдүг өренинер ол болза ленинчи комсомолдуң 50 чылынга силерниң база бир төлептиг бөлээңер болур.

Техниканы часка

Таңды районда часкы тарылгага кирер техниканы хуусаа бетинде болгаш бедик шынарлыг септээр дээш чарыштың бирги одуруунда «Революциянын чалбыыжы» колхоздуң механизаторлары чоруп турар.

Белен техниканың шугумунда 12 трактор тургустунган. Кожуг херек-селдерин септээри графиктен мурнап чоруп турар. Колхоздуң инженери эш Рыжов септелгеде механизаторларның күш-ажылын шын организастап турар. Январьның 1-ге чедир 25-тен эвээш эвес тракторну септээрин механизаторлар хүлээнген. Ол болза кускү, кышкы үеде септээр дээн техниканың 75 хуузу болур.

Соңгукчулар-биле ужуражыышкын

«Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырының чурттакчы чоку Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Саая Быдаашарович Тавак-оол биле база көдээ Советтиң бөлүк депутаттары-биле ужурашкан. Депутаттар соңгукчулар мурнунга отчёдун берген. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады эш С. Б. Тавак-оол Совет эрге-чагырганың 50 чыл юбилейин бүгү совет кижилер-биле бир дөмей республиканың ажылчы чонкары чедишкинниг уткуп алганын демдеглээн. Эртем техникага, улус өредилгезинге, медицинага, чурт кемгелалынга болгаш ажыл-агыйның эске-даа адырларынга Улуг Октябрьның ачызында чедип алдынган кайгамчыктыг чедишкинниерни соңгукчуларга дыңнаткан. Аянгаты салбырның ажылышчылары планныг онаалаларын хуусаа бетинде күүсеткенин депутат онзалап демдеглээш, моон соңгаар ажыл-агыйның чамдык адырларында хожудангай чорукту болдурбас төлээде, кандыг хемчеглерни ап чорударын ол чугаазаан.

Көдээ Совет депутады Өлзеймаа Монгуш округунга үргүлчү барып, сессиялар шиитпирлерин соңгукчуларга доктаамал таныштырып турар. Суур чаагайжыдылгазынга, чурттага бажыңнарының эргежемнерлик кыржилезин организастап келген. Депутат эш Өлзеймаа Монгуш отчёдун берип тура, ян-не акчадыг эргежемнер Сарыглар Хажытпаа, Куулар Өвтээ оларның идепкейлиг чоруун демдеглээн. Ынчаязы-даа суурнуң эргежемнериниң хөй кезии ургулар ясизи чок болуп турарындан совхозтуң ажыл-агыйынга киришпейн турар.

Ужуражыга хуралынга соңгукчулар база саналдыг-оналын берген. Соңгукчу Саая Соскур-оол суур чаагайжыдылгазы ам-даа четпес дугайын шугумчүлээн. Совхоз дирекциязы штакетниктер, керимнер кылыр түдүг материалдары-биле хандырбайын турар. Аянгатыга ажылдап турган пикорамаңы септээр туржук, харын-даа үреп каанын ол хомудап чугаалаан.

Эрткен чылын «Шекпээр» көдээ Совет Сарыг-Бел суурга 5 хире күүк казарын планнаш, күүсетпейн барган. Ам чурттакчылар 3 км черден суглаар ужурга таваржып турарын соңгукчулар самалынга демдеглээн.

А. КОНТРОЛЕВ.

1. Улуг-Хемниң кижилери

Улуг-даа, бичии-даа коллективтиң кежигүннеринге бөдүүн онаашкан ажылынга кызымаа, сеткилиниң бөдүүнү, ээлдек-эвилең аажы-чаңы, бодун тогдунар, мактанып чорукту канчал-даа кылып шыдавас, кижизиг мөзү-шынары-биле хүндүткелдиг апарган эскет чок кижилер чоруур. «УТКА 25 чылы» совхозтуң бүгү коллективинге ындыг бөдүүн совет кижи ажыл-агыйның мурнакчы тракторизи Сырбыккай Минчиир-оол болур. Ол бо чылдың тарылга сезонунда чымчак черге шилчидерге 1600 га черни ажылдап кылган.

Ам ол бульдозер трактор-биле малчыннарның силозун коптарып, кыштагларже сөөртүп чоруп турар.

ЧУРУКТА: Механизатор С. Минчиир-оол.

Д. АНАЙ-ООЛДУҢ фотолары.

Юбилейинге

Чээрби чыл мурнунда, амгы «Тиилелге» колхозтуң организастиг тургузар дээш, изиг болгаш хайныышкынныг ажылдар, чидиг маргылдаалар Каа-Хем райошнуң Сой-Бүрен нимаар кыштың шак-ла бо үезинде дыка калбарган турган. Оон түнелинде ам үеде районда мурнакчы, экономика талазы-биле шыырак бир колхозтуң эге-үндезини салдынганы ол.

Артельдин баштаар черн, партия организациязы, колхозчулар бо хүннерде колхозунуң юбилейинге белеткенип турар. Колхозтуң тургустунганының, оон хөгжүлдезиниң дугайында төөгү болгу дег материалдарны архив документилериниден, солуннардан чыып, оларның делгелгезин организастаарын белеткеп турар. Бо керекке комсомолчулар болгаш школачылар идепкейлиг киржип келген.

Колхозтуң төөгүзүн көргүзүп турар делгедге-булугга артельдиң үндезидекчилери, хоочун кижилери, колхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчылары база көргүстүнген турар. Оларны декабрь 26-да болур байырлыг хуралга чалап келдирер болгаш онза ачы-хавыяалыг кижилерни мактап шаңнаар. Ол-ла делгелгеге артельдиң ажыл-агыйының чыл-чылда өзүлдехөгжүлдезин көргүзүп турар диаграммаларны база кылыр.

Ам үеде Сой хемниң унунда дошта улуг катокту дштап, ында Чаа чылдың ёлказы болур шивини тургускан. Ону сайгылгаан-биле чырыдар. Оон каастагларынга хереглээр ойнаарактарны өреникчилер, аныяктар кылып турар. Аңаа Чаа чылдың ёлказын эрттиреринден аңгыда, колхозтуң юбилейлиг байырлалында массалыг ойнарны, чүнгулаашкыны, спорт маргылдааларын база организастаары көрдүнеер.

Колхозтуң төөгүзүн көргүзүп турар диаграммаларны база кылыр.

Ам үеде Сой хемниң унунда дошта улуг катокту дштап, ында Чаа чылдың ёлказы болур шивини тургускан. Ону сайгылгаан-биле чырыдар. Оон каастагларынга хереглээр ойнаарактарны өреникчилер, аныяктар кылып турар. Аңаа Чаа чылдың ёлказын эрттиреринден аңгыда, колхозтуң юбилейлиг байырлалында массалыг ойнарны, чүнгулаашкыны, спорт маргылдааларын база организастаары көрдүнеер.

Чээрби алды муң

Барыын-Хемчик районнуң аңчылары бо аңнаар сезонунда дыка хөй олчалыг эзэп изээп турарлар. Бо дээрге беш чылдың ийиги чылында өлүк белеткээриниң планын ажыр күүседир дээш, аңчыларның, белеткел черлериниң чүтүүлдүг ажылының база түңмели болган.

Ам үеде райпонуң белеткел контораазында 26 муң 700 диниң кежи дужаатгыган. А бо сезонда район ниитизи-биле 9 муң диниң кежин белеткээр планныг турган. Үнелиг өлүн диниңни аңнап тывар талазы-биле дурмуулгалыг мурнакчы аңчылар районда эвээш эвес. Чижээ, аңчылар Күжүгет Белекей 596 диниңни, 4 күзенни, бир аспы, Оормак Дамба 459 диниңни, Сарыглар Сергештей 512 диниңни, Сарыглар Байыр-Санчы 390 диниңни, Степан Саая 312 диниңни, 13 кишти белеткел черлеринге дужааган.

Аңнаар сезону төнгүже чедир ам-даа 4 муң диниңни белеткеп болур арга бар. Ынчангаш аңчыларның чамдыктары ийиги, үшкү аңнаашкынче аът-танып үнүп турар.

М. ДЫЛАЙ.

БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫН ХУУСАА БЕТИНДЕ

Чарыштың күжү

Коллективтиң мурнунда салдынган будурүлге планнарын күүседиринче ажыл-ишчилериң күжүн мобилизастаар талазы-биле чамдык ажылдарны партия организациязы чорутнам. Бир-ле дугаарында социалистиг чарышты организастаарынче донтаамал кичээнгейни салган бис. Республиканың автоажыл-агыйларындан алган хүлээлгелерни Улуг Октябрьның 50 чылын таварыштыр күүседир дээш шимчээшкинниң эгелекчизи бистиң коллектив болган.

Ажыл-агыйның удуртукчуларындан эгелээш ажылчыннарга чедир социалистиг чарышка киришкен. Социалистиг чарышты удуртуруп местком кежигүнү коммунист И. Волошинге дааскан. Партбюронуң болгаш месткомнуң каттышкан хуралынга бригадирлерни бадыласаш, мурнунда үүрмек турган бригадаларны каттыштырган. Түңнелинде чолаачылардың 16, септекчилериниң 4 бригадалары организастаттынган.

Хоочун коммунистер Ф. Фунтиков болгаш М. Соколов септекчилерниң ийи бригадазын удуртқан. Коммунистерни эске-даа бригадаларга таарыштыр тургускан. Бригада бүрүзү тодаргай хүлээлгелерлиг Чижээ, Н. Осипенко баштаан коммунистиг күш-амылдың бригадазы беш чылдың ийиги чылының планын 120 хуу күүседир, 4 муң литр ыыбар түүдүг болгаш 10 комплект автодугуйларны камнап алырын хүлээнген. Бригада кежигүннери бодунуң тускай болгаш ниити биилиг деңнелиин бедидерин, аварии чок амылдаарын, коллективтиң хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржирин, бодун үлегерлиг ап чоруурун хүлээлгезинде база айыткан. Ол ышкаш хоорай Совединиң депутады П. Попов баштаан чолаачылар. И. Галочкин баштаан септекчилер бригадалары бедиткен хүлээлгелерни алган. 80 ажыг кижи тус-тузында хүлээлгелерни ап, чарышка киришкен. Коллектив пассажир АТБ-зин социалистиг чарышка кыйгырган.

Бо бүгү хемчеглер чамдык үреттүңнелдиг болган. Кижилерниң чогаадыкчы күжениишкинин партия, профэвилея организациялары болгаш администрация изни-биле детнип, чогуур дузаны чедирген. Чарышты көскү, деннелдиг организастап, кижилерни мораль-даа, материал-даа талазы-биже мактап, шаңнаарын партбюро баш удур керген. Бригадалар аразының көргүзүглерин ай санында анализтеп, кварталдарда түңнелди үндүрүп турар. Бирги черни алган бригадага автоажыл-агыйның шилчиир Кызыл тугун болгаш аңша-биле, ийиги база үшкү черлерни эзлээн бригадаларга вымпелдер болгаш база аңша-биле шаңнаар. Үшкү кварталда С. Бороджин баштаан чолаачылар бригадазы планын бүдүн чартык катап амыр күүседип, 20 муң литр ыыбар түүлдү болгаш 20 комплект машина дугуйларын камнап алган. Тус-тус кижилер аразында чарыштың түңнелин ай санында үндүргеш, тимлекчилерге база шаңналды тылсып турар. Бүдүрүлгениң культуразын бедидер саналды партбюро кодургеш, конкурсту чарлаан. Оок түңнелин ай санында үндүрүп турар. Бригадаларның хүлээлгелерин чараштыр бижээш, көскү черде аскылаан. Тус-тус кижилерниң алган хүлээлгелерин болгаш бүдүрүлгениң культуразын эжимидер дугайында алыр хемчеглерни цехтерден көрүп болур. Коммунистиг күш-амыл дээш ажылдап турар цехте оок көргүзүглери бар. Шалыпчыларның портреттерин бүдүрүлгеже кирер эжиктиң чанындан көрүп болур. Көскү агитацияга хамаарышпан бүгү ажылдарны кылырын коммунист В. Петровка дааскан.

Автоажыл-агыйның чамдык кижилери бо бүгү эгелээшкинге баштай чаңчыпайн турган. Четпестерни хана солунга, шоодугпуг хуудустарга, хуралдарга хайыра чок шугумчүлеп, чамдыктарын месткомнуң хуралынга келдиртип, хөмчээн ап келген. Мындыг ажылдар эки түңнелди берген.

Партбюро, местком мурнакчы дуржулганы нептередир ажылче дактаамал кичээнгейни ургандырган. Партия организациязы ам бо хүннерде москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелекчи саналын деткип, беш чыл планын хуусаа бетинде күүседиринче бүгү коллективтиң күжүн мөөңнээн. Ону күүседириниң бүгү аргалары бар. Оларның бирээзи — социалистиг чарышты калбак нептерелдиг, дээштиг кылдыр организастаары болур.

С. КРАСНОПЕРОВ,
Кызылдың № 2 АТБ-де партбюро секретары.

Семинар

Ажылчы чоннар депутаттарының Бай-Тайга район Совединин күүскому көдээ (сумун) Советтериниң даргаларының болгаш секретарьларының семинарын эрттирген.

«Көдээ, суур Советтериниң ажылын экижидер дугайында» СЭКП ТК-ниң доктаалын амыдырапга боттандырар талазы-биле алдынып турар хемчеглер болгаш Советтериниң сорулгаларының дугайында райкүүском даргазы эш Хунай-оолдуң, «Көдээ Советтериниң организас-массалыг ажылының дугайында» райкүүском секретары эш Чимиттиң плетке лдерни семинарның киржикчилери дыңнаан. Делегей байдалының дугайында лекция база болган. Социалистиг хоолгу-дуруум камгалалының, ажылчы чоннарга пенсия, пособие тыпсырының чурумунуң дугайында болган эске-даа плетке лдер болгулаан. Семинарның киржикчилери дуржулга солчуушкунун база кылган.

ХОЖУДААШКЫНДАН МУРНАКЧЫЛАРЖЕ

«Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа сүт-бараан фермазы каш-ла чылдар мурнунда хожудангай ажыдыг фермаларның санынга кирип, кышкы үеде инектерини продуктулуун бедидер хамаан чок, харын-даа кыштың арай боорда эрттирип, инектерниң күжү арып, чаш малга когаралдыг-даа боон турган.

Бо чылын ферманың көргүзүү мурнукузундан сыр эске апарган. Ферма чылда сүт саар планын он бир айлар иштинде күүсеткеш, районда мурнакчы фермаларның санынга кирген.

Хожудашкындан мурнакчыларның санынга кире бергениниң ужуру чүдел? Бирээде, совхозка бо чылын ыяйыстыг бода малдың уксаалыг шынарын көрүп үүлдедени чоруткан. Бо фермага симменталь уксаанның сүткүр инектерин үскен; ийиде, бүгү ажылдар чүгле хол-биле кылдыныл турган болза, бо чылын механизастаашкын эгелээн. «УДЗ-3» деп маркалыг саалда агрегадын тургускан. Аңаа саанчылар-даа ажылдап оорепи берген, инектер-даа чаңчыга берген; үште, ферманың коллективи бо юбилейлиг чылда күжениишкинниг ажылдап турар. Ынчангаш сүт саалдазы өскен.

Ферманың мурнакчы саанчызы Монгуш Тамара Бойдусвна 1966 чылда инек бүрүзүнден 1500 кг сүт саптан болза, бо чылдың он бир айларының иштинде 2050 кг сүт саптаан. Ол фермаларынче мал чеми сөөртүр ажылды дыка четпес организастаан.

Районнуң ажыл-агыйлары мал кыштагладыышкынынче багай белеткелдиг киргенинин түңнелинде октябрь болгаш ноябрь айларда безин колхозтарның 250 ажыг баш малы, оон иштинде 26 инек, 100 ажыг баш шээр мал өлген.

Малчыннарның чурттарга, культура амыдыралын эжиждерине кичээнгей ам-даа кошкак. Чедир кылынмаан, септеттинмээн чурттарга бажыңнарын «Совет Тыва» колхозтун кыштаг бүрүзүнден көрүп болур. «Совет Тыва» колхозтун төп сүт-бараан фермазында. Толбулда, «Май 1» колхозтун Куштуг-Кежиг сүт-бараан фермазында кызыл-булуннар ажыглал чок турар, оларның соңгалары буступ калгылаан, иштики дериг-херекселдери тетчеглеттинген. Чунар-бажыңнар ажыглалга кирбээн хевээр турбушаан. Талым, Толбул, Куштуг-Кежиг дээн черлелиг хөй кижилиг коллективтерге безин садыг, эмнелге, кино, концерт хандырылгазы кончуг багай.

Районга көдээ ажыл-агый бүдүрүлге эргеделин тургускаш, ону тускай эртемниг кадрлар-биле четчелээп турбуже, районнуң көдээ ажыл-агыйының байдалы эрткен чылдардан экижээн: малчыннарның дооветеринардыг өредилгези чоруусташаан, мал ажылының отчёт, учёт ажылы савдаргай. Мал, чер ажылында ажылдап турар кижилер-биле кижизидилге ажылы кошкак, оларган негелде зок.

Районда өлүк тывыжының ажылы ооҗум, план күүселлези кулу. Өлүк тывыжының планын район декабрь 1-ге чедир чүгле 59 хуу күүсеткен. Оон чылдагааны, районнуң анчылары чедирген. Өске саанчыларның көргүзүглери база эки.

Ак-Довурак хоорайдан электри чырыы ферма кирген. Мурнукузу ышкаш чадажып турар чүве чок, хүндүг дег чырыкка ажылдаарга, бажың-балгадынга аъш-чем кылырынга, солуп, дептер номчуурушта магалыг болгаш. Мындыг байдалга колективтиң кежигүннери күзел-соруктуг, холу дынзыг ажылдап турарлар.

Мурнакчы саанчы Т. Монгуш район Совединин депутады. Ол соңгукчулары-биле ужуражыышкынны кылып, оларның чагыгларын күүседип турар. Фермада херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү, уран чүүл болгумунуң база киржикчизи. Хеп даараарының, амданныг чемнер белеткээринин болгумнерин Тамара Бойдуевна организастап тургускан болгаш оларның ажылы багай эвес чоруп турар. Фермада эвес-терлерлиг болгаш политиктиг өредилгелер база чоруп турар.

Урутлар ясизининң, клубтуң тудуу ам доозуларан, 1968 чылдың эгезинде шуут ажыглалга кирер.

Фермада кижилер организастыг ажылдап, материалдыг суур эки тургустунуп турар болганда, ферманың ажылы моон соңгаар улам экижиири чугаажок.

М. ХОЮГ-ООЛ.

Малдың продуктулуун бедидери чугула

Тожу районнуң ажылчы чоннары ниити республиканың юбилейлиг чылда күш-ажылчы чедишкиннеринге боттарының үлүүн киирип, эрткен чылдың он бир айларының түңнелдери-биле деннээрге, бо чылдың ол үезинде эътти 70, сүттү 15, дүктү 1,5 тоннага хөйнү садып, ниитиниң малының баш санын 15 хуузга немей өстүргең-даа болза, районнуң мал ажылында улуг четпестер бар. «Совет Тыва», «Май 1» колхозтар күрүнеге эът, сүт, дүк садарының планнарын дыка четпес күүсеп турар. «Совет Тыва» колхозинек малдың баш санын өстүрер планны 98, «Май 1» колхоз—чүгле 82 хуу күүсеткен. Ам безин мал ажылы колхозтарның ниити орулгазының 70 ажыг хуузун берип өөрар апарган-даа болза, ажыл-агыйларның удуртукчулары, партия, совет ажылчакчылар, көдээ ажыл-агый эргеделиниң удуртукчулары малдың үскээзын экижидер, оон продуктулуун бедидер, баш санын өстүрер ажылды чогуур кичээнгейге албайн келген. Эрткен чылдарда малдың тарып бооздылгазын чорудуп турда, эки түңнелдерни берип турган, бо чылын ол ажылды үскен, сула эдерилгенин үчёду чок. «Май 1» колхоз 250 ажыг өшкүлеринге бо үеге чедир хуналар салбаан. Өшкүлерни орулга чок мал дээш үзүткээр дээр хөөннерни шиитпирлиг буруу шавар уе келген.

Мал кажааларын немей тударын сөөлгү чылларда чорутпастаан, мал чеми белеткээринин планы чыл бүрүде күүсеттинмейн келген. Бо чылын сиген белеткээринин планын колхозтар чүгле 62 хуу күүсеткен, ол хиреде сигенни, саваяны изиг чайын-на малга төтчеглеп турган чорук кайы-даа колхозта бар.

Мал кыштагладыышкынын кайы-даа колхоз баш бурунгаар белеткел чок эгелээн. «Совет Тыва» колхозтун төп сүт-бараан фермазында, Толбулда, Үстүү-Булунда мал турар кажааларны септеп, чыыглавааны-биле ында малдар берге байдалга турган. «Май 1» колхозтун Кызыл-Арыгда 100 ажыг шарыжык турар кажаазының сонга, хаалгазы чок, кажаа ишти доң, өдек чок болуп турары-биле ол малдар эрте-ле арып эгелээн. Чамдык колхозтарда кормушкалар, ойгачалар чок, ынчангаш мал чемнериниң төтчеглээшкини азжок болуп турар. Малды чемгереринин норма-чижээ, хүн чуруму тургустунмаан, чаш малдарга ижиртир сугну чылытпайн берип турар. Чудап эгелээн малдарны азыралга тургуспайн, саар инектерге немелде мал чемнерин бербейн турар. Оон түңнелинде мал ажылының продуктулуу кузулап турар. «Май 1» колхозка сүт саалдазы эрткен чылдың ноябрьда байдал-биле деннээрге, бо чылдың ол-ла үезинде ийи катап кудулаан. Мал фермаларынче мал чеми сөөртүр ажылды дыка четпес организастаан.

Районнуң ажыл-агыйлары мал кыштагладыышкынынче багай белеткелдиг киргенинин түңнелинде октябрь болгаш ноябрь айларда безин колхозтарның 250 ажыг баш малы, оон иштинде 26 инек, 100 ажыг баш шээр мал өлген.

Малчыннарның чурттарга, культура амыдыралын экижидерине кичээнгей ам-даа кошкак. Чедир кылынмаан, септеттинмээн чурттарга бажыңнарын «Совет Тыва» колхозтун кыштаг бүрүзүнден көрүп болур. «Совет Тыва» колхозтун төп сүт-бараан фермазында. Толбулда, «Май 1» колхозтун Куштуг-Кежиг сүт-бараан фермазында кызыл-булуннар ажыглал чок турар, оларның соңгалары буступ калгылаан, иштики дериг-херекселдери тетчеглеттинген. Чунар-бажыңнар ажыглалга кирбээн хевээр турбушаан. Талым, Толбул, Куштуг-Кежиг дээн черлелиг хөй кижилиг коллективтерге безин садыг, эмнелге, кино, концерт хандырылгазы кончуг багай.

Районга көдээ ажыл-агый бүдүрүлге эргеделин тургускаш, ону тускай эртемниг кадрлар-биле четчелээп турбуже, районнуң көдээ ажыл-агыйының байдалы эрткен чылдардан экижээн: малчыннарның дооветеринардыг өредилгези чоруусташаан, мал ажылының отчёт, учёт ажылы савдаргай. Мал, чер ажылында ажылдап турар кижилер-биле кижизидилге ажылы кошкак, оларган негелде зок.

Районда өлүк тывыжының ажылы ооҗум, план күүселлези кулу. Өлүк тывыжының планын район декабрь 1-ге чедир чүгле 59 хуу күүсеткен. Оон чылдагааны, районнуң анчылары чедирген. Өске саанчыларның көргүзүглери база эки.

Ак-Довурак хоорайдан электри чырыы ферма кирген. Мурнукузу ышкаш чадажып турар чүве чок, хүндүг дег чырыкка ажылдаарга, бажың-балгадынга аъш-чем кылырынга, солуп, дептер номчуурушта магалыг болгаш. Мындыг байдалга колективтиң кежигүннери күзел-соруктуг, холу дынзыг ажылдап турарлар.

Мурнакчы саанчы Т. Монгуш район Совединин депутады. Ол соңгукчулары-биле ужуражыышкынны кылып, оларның чагыгларын күүседип турар. Фермада херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү, уран чүүл болгумунуң база киржикчизи. Хеп даараарының, амданныг чемнер белеткээринин болгумнерин Тамара Бойдуевна организастап тургускан болгаш оларның ажылы багай эвес чоруп турар. Фермада эвес-терлерлиг болгаш политиктиг өредилгелер база чоруп турар.

Урутлар ясизининң, клубтуң тудуу ам доозуларан, 1968 чылдың эгезинде шуут ажыглалга кирер.

Фермада кижилер организастыг ажылдап, материалдыг суур эки тургустунуп турар болганда, ферманың ажылы моон соңгаар улам экижиири чугаажок.

М. ХОЮГ-ООЛ.

Тожу районнуң ажылчы чоннары ниити республиканың юбилейлиг чылда күш-ажылчы чедишкиннеринге боттарының үлүүн киирип, эрткен чылдың он бир айларының түңнелдери-биле деннээрге, бо чылдың ол үезинде эътти 70, сүттү 15, дүктү 1,5 тоннага хөйнү садып, ниитиниң малының баш санын 15 хуузга немей өстүргең-даа болза, районнуң мал ажылында улуг четпестер бар. «Совет Тыва», «Май 1» колхозтар күрүнеге эът, сүт, дүк садарының планнарын дыка четпес күүсеп турар. «Совет Тыва» колхозинек малдың баш санын өстүрер планны 98, «Май 1» колхоз—чүгле 82 хуу күүсеткен. Ам безин мал ажылы колхозтарның ниити орулгазының 70 ажыг хуузун берип өөрар апарган-даа болза, ажыл-агыйларның удуртукчулары, партия, совет ажылчакчылар, көдээ ажыл-агый эргеделиниң удуртукчулары малдың үскээзын экижидер, оон продуктулуун бедидер, баш санын өстүрер ажылды чогуур кичээнгейге албайн келген. Эрткен чылдарда малдың тарып бооздылгазын чорудуп турда, эки түңнелдерни берип турган, бо чылдың ол ажылды үскен, сула эдерилгенин үчёду чок. «Май 1» колхоз 250 ажыг өшкүлеринге бо үеге чедир хуналар салбаан. Өшкүлерни орулга чок мал дээш үзүткээр дээр хөөннерни шиитпирлиг буруу шавар уе келген.

Мал кажааларын немей тударын сөөлгү чылларда чорутпастаан, мал чеми белеткээринин планы чыл бүрүде күүсеттинмейн келген. Бо чылын сиген белеткээринин планын колхозтар чүгле 62 хуу күүсеткен, ол хиреде сигенни, саваяны изиг чайын-на малга төтчеглеп турган чорук кайы-даа колхозта бар.

Мал кыштагладыышкынын кайы-даа колхоз баш бурунгаар белеткел чок эгелээн. «Совет Тыва» колхозтун төп сүт-бараан фермазында, Толбулда, Үстүү-Булунда мал турар кажааларны септеп, чыыглавааны-биле ында малдар берге байдалга турган. «Май 1» колхозтун Кызыл-Арыгда 100 ажыг шарыжык турар кажаазының сонга, хаалгазы чок, кажаа ишти доң, өдек чок болуп турары-биле ол малдар эрте-ле арып эгелээн. Чамдык колхозтарда кормушкалар, ойгачалар чок, ынчангаш мал чемнериниң төтчеглээшкини азжок болуп турар. Малды чемгереринин норма-чижээ, хүн чуруму тургустунмаан, чаш малдарга ижиртир сугну чылытпайн берип турар. Чудап эгелээн малдарны азыралга тургуспайн, саар инектерге немелде мал чемнерин бербейн турар. Оон түңнелинде мал ажылының продуктулуу кузулап турар. «Май 1» колхозка сүт саалдазы эрткен чылдың ноябрьда байдал-биле деннээрге, бо чылдың ол-ла үезинде ийи катап кудулаан. Мал фермаларынче мал чеми сөөртүр ажылды дыка четпес организастаан.

Районнуң ажыл-агыйлары мал кыштагладыышкынынче багай белеткелдиг киргенинин түңнелинде октябрь болгаш ноябрь айларда безин колхозтарның 250 ажыг баш малы, оон иштинде 26 инек, 100 ажыг баш шээр мал өлген.

Малчыннарның чурттарга, культура амыдыралын экижидерине кичээнгей ам-даа кошкак. Чедир кылынмаан, септеттинмээн чурттарга бажыңнарын «Совет Тыва» колхозтун кыштаг бүрүзүнден көрүп болур. «Совет Тыва» колхозтун төп сүт-бараан фермазында. Толбулда, «Май 1» колхозтун Куштуг-Кежиг сүт-бараан фермазында кызыл-булуннар ажыглал чок турар, оларның соңгалары буступ калгылаан, иштики дериг-херекселдери тетчеглеттинген. Чунар-бажыңнар ажыглалга кирбээн хевээр турбушаан. Талым, Толбул, Куштуг-Кежиг дээн черлелиг хөй кижилиг коллективтерге безин садыг, эмнелге, кино, концерт хандырылгазы кончуг багай.

Районга көдээ ажыл-агый бүдүрүлге эргеделин тургускаш, ону тускай эртемниг кадрлар-биле четчелээп турбуже, районнуң көдээ ажыл-агыйының байдалы эрткен чылдардан экижээн: малчыннарның дооветеринардыг өредилгези чоруусташаан, мал ажылының отчёт, учёт ажылы савдаргай. Мал, чер ажылында ажылдап турар кижилер-биле кижизидилге ажылы кошкак, оларган негелде зок.

Районда өлүк тывыжының ажылы ооҗум, план күүселлези кулу. Өлүк тывыжының планын район декабрь 1-ге чедир чүгле 59 хуу күүсеткен. Оон чылдагааны, районнуң анчылары чедирген. Өске саанчыларның көргүзүглери база эки.

Ак-Довурак хоорайдан электри чырыы ферма кирген. Мурнукузу ышкаш чадажып турар чүве чок, хүндүг дег чырыкка ажылдаарга, бажың-балгадынга аъш-чем кылырынга, солуп, дептер номчуурушта магалыг болгаш. Мындыг байдалга колективтиң кежигүннери күзел-соруктуг, холу дынзыг ажылдап турарлар.

Мурнакчы саанчы Т. Монгуш район Совединин депутады. Ол соңгукчулары-биле ужуражыышкынны кылып, оларның чагыгларын күүседип турар. Фермада херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү, уран чүүл болгумунуң база киржикчизи. Хеп даараарының, амданныг чемнер белеткээринин болгум

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛДАН

Хүн айтырыы — кадрлар дугайында чугаа

СЭКП Тес-Хем райкомунуң волчелиг сеспи пленумунга кадрлар-биле ажыл дугайында айтырыгны чугаалаткан. СЭКП райкомунуң бирги секретары Ф. И. Даҗи кадрларны шын шилип алыр, тадыштыр тургузар болгаш ажылга иергежидип өөредир талазы-биле элээн хемчегларни ап чорутканын болдунуң илеткелинге чугаалаан. СЭКП райкомунуң номенклатуразында турар кадрларның 70 ажыг хуузу бадылаттынган, оларның алдан ажыг хуузу чангыс ажылга ийи чыл ажыг бижыгып турунчаан болуп турар. СЭКП райкому болгаш чер-черде партия организациялар кадрларның политиктиг болгаш кылын турар ажылынга талазы-биле өөредилгени организастаан. Чурттуң дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде шуут кирип алган база заочник болуп өөренип турарларның саны чыл-на немежип турар.

Оон-биле кады кадрлар-биле ажылда улуг четпестер барын илеткелчи демдеглээн болгаш сана берген райком кежигүннери ол айтырыгга доктаап, боттарының санал-оналдарын берип турганнар. Кадрлар-биле ажылда колда четпес чүве болза, партия организациялары болгаш ажыл-агый органнары кадрларны ажылга бижыктырар, оларның хүлээген ажылынга бедик харысалгалыг, күүседикчи болур чоруун чедип албааны болур. Ынчангаш кадрларның ажылдан үнер, кирер чорууу районда хөй болуп турар.

«Чодураа» колхозта партия комитединиң секретары эш Дажыва колхоз баштаар чери болгаш партия организациязы чамдык таварылгаларда туска эртемнигларнын ажылынга хынаддаңы кылбайн турганы чазыг болган дээрзин чугаалаан. Чижээ, мал эмчилери болгаш зоотехниктер мал кыштагладыышкынынга белеткел шагда доозулган деп медегләәннер. Ол херек кырында ындыг эвес болган. Соолүнде мал кыштагладыышкынынга белеткел кончуг багай чоруттунганы илерээн. «Тес-Хем» совхозта партия комитединиң бюрозунуң секретары эш Э. Чооду партком болгаш совхозтуң дирекция чери кижилернин бүдүрүлгеге ажылдавышаан мергежил чедип алыр өөредилгени организастааның, совхозтуң бодунга трактористерни, чолаачыларны өөредип ап турарының ажыктыын чугаалаан. Оон ынай эш Чооду кадрларның агыннаар чорууу хөй болуп турарын партковинуң четпес ажылы деп миннип демдеглээн. Чижээ, чыл дургузунда үш кол инженерлер, 5 МТМ эргелекчилери солушкан. Ол ышкаш совхозтуң ажылчын комитединиң даргазы үргүлүү халажып келген.

Кадрларның ажылга ызырымас чорууу багай саҗылдарны берип турар. Хөй ажылдыг совхоз каш-даа чылда дүк бүдүрелиниң болгаш ону садарыныл планныг оналдазын күүсетпээн. Малдың баш саны өспейн турар. Бо чылын совхозтан 5759 баш мал өлген.

Райпо баштаар чери кадрларбиле ажылды мурнукузундан дээре чорутканының ачызы-биле бараан сварылгазының болгаш ниитиниң чемненилгезиниң планын күүседип шыдаанын баштаар черниң даргазы эш Айыр-Сана чугаалаан. Ол коллективте кадрларның өөредилгези багай эвес чоруп турары демдеглеттинген.

Шуурмакта түдүг материалдары белеткээр комбинатта партия организациязының секретары эш Никитин удурүткүү кадрлар бодунуң билиин бедитпес чоруктуң дугайын чугаалаан. Чижээ, кол инженер эш Жолобов боду-даа өөренмейн, кижилерге доңгун чоруун коргузүп чоруурун эш Никитин саналынга чугаалаан. Тес-Хем кодээ бүдүрүлге эргелелинде партия организациязының секретары, мал эмчизи эш Байыр-оол чамдык кадрларның хүлээнген ажылынга харысалга чогун чугаалаан. Ылангыя бо чылын хөй тарып боозадыр үеде ажыл-агыйларның удурүткүчүлары болгаш тускай эртемнигларни ол ажылды эгелээш, ара каггап.

Район бо чылын шинчилдезе чогуур ажыл-агый айтырыгларының планныг онаалдаларын күүсетпейн барганы хамыктың мурнунда кадрларны шинип алыр, оларны ажылга таарыштыр тургузар ажылды чорутпаанындан болган дээрзин пленум демдеглээн.

СЭКП райкомунуң пленумунга хүлээп алган доктаалда кадрларбиле ажылда бар четпестерни эдип алырының хемчегларни айтып турар.

С. ТАМБА.
бистиң корр.

2. Улуг-Хемниң кижилери

«Найырал» совхозтуң Саргөлда кыштагларында хой оолдаашкыны эгелээн. Ховалыг Дамбаевич биле Деңзиңмаа Нордуповна Дизигирлер төрүүр 333 хой кадарып турар. Баштай оолдаан 4 хойнуң бирээзи ийистээн, шупту беш хураган эки доругуп турар. Хураганнар хүн келген тудум-на көвүдеп орар. Ол хойжу өг-бүле бо чылын чүс хойга онааштыр 102 хураганны алган. Дуржулгалыг хойжу өг-бүле чаш төл, дүк алыр талазы-биле бо чылын чедип алган көргүзүглеринден бедик түңнелдерлиг болурун шиитпирлээн.

ЧУРУКТА: хойжу Д. Деңзиңмаа.

Аңчыларның тывыжы

Каа-Хем районнуң белеткелдер черлеринге өлүктүң кирери үргүлчүлеп турар. Сарыг-Септиң хоочун аңчылары С. Федоряев, В. Долганов, «Октябрь 14 чылы» недээ ажыл-агый артелиниң механизатору С. Шныров, «Кызыл тун» колхозтуң кежигүнү Ф. Микушин, районнуң ыяш ажыл-агый черинiң ажылдакчылары И. Стародумов, С. Колчанов, С. Симиков болгаш өске-даа аңчылар тус-тузунда 160-дан 400 чедир диниң кештерин белеткел черинге экжеп дужаган.

Чүгле үстүнде чугаазланывыс аңчылар бөзин районнуң белеткелдер конторазынга 7400 ажыг рубльдиң өлүүн киргеп. Районнуң колхоз, совхозтарындан, албан черлеринден аттанган аңчылар тыпиан олчаларын думаагаш, катап чоруп турарлар. Амыл-агый болгаш белеткелдер черлери аңчыларның хандырылгазынче кичээнгейни салып, ок-чемзекти, күш-хүнезинни белеткеп берип, транспорт-биле хандырып турар.

БЕДИК ДЕҢНЕЛГЕ ЭРТТИРЕР

Октябрь революциязының 50 чыл болган ооңга СЭКП ТК-ның Тезистеринде профэвилелдерни «...партияның идегелдиг чөленгинжи, чурттуң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдерин, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин, әртем-техниктиг дешпилгени шапкынчыдарын организастаар улуг күш» деп демдеглээн.

Бүгү улуг Совет чуртта дег, бистиң республиканың профэвилелдери Октябрь байырлалының мурнуу чарында калбарган бүгү улусчу социалистиг чарышка чедип алдынган күш-ажылчы чеңишкиннерин уламна чаа күш-биле быжыглап, олче бүгү ажылчы массаларны мобилизастаарынче кол кичээнгейин угландырган. Профэвилелдеринiң бо хүндердеги кол соруглазы болза, беш чыл планның хуусаа бетинде, башкы В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болур ооңга чедир күүседир дээш кодурүлген москвачылар болгаш ленинградчыларның эгелээшкинин изни-биле деткиннирикче коллективтерни, бүдүрүлгелерни мобилизастаары болур.

Бистиң республикада ажылчы чоннарның бо эң-не массалыг, хөй-ниитичи организациязы чыл келген тудум улам-на хөй ажылчын, албан-хаакчыларны каттыштырып турар. Амгы үеде профэвилелдериниң область Чөвүлелиниге чагырткан профэвилелдериниң адыр аайы-биле 7 обкому ажылдап турар. Чүгле бо чылдың январь 1-де турганын ёзугаар безин алырга, бистиң республикада 58472 кижи профэвилелдериниң кежигүнү болуп турган болза, а Октябрь 1-деги медээ-биле алырга, ол санга 1408 кежигүн немешкен.

Профэвилелдериниң чер-черде комитеттериниң отчёт-соңгулдалыг хуралдарын болгаш конференцияларны декабрь-январь айлардан февральга чедир эрттирерин ВЦСПС-тиң тускай доктаалында айыткан. Орта профэвилел месткомнары, ажылчын болгаш тудуг комитеттери бүгү тала-биле белеткелдиг болур ужурлуг. Профэвилелдеринiң бо хуралдарынга чаа экономика реформазының бүдүрүлгелерге берип турар ажыктыг талааларын болгаш оларны ажыглаарының курлавырларын бүрүн чугаалажып көөр. Ол талазы-биле чугула шинтпирлерни хүлээп алыр.

Юбилейлиг чылда бистиң профэвилел организациязывыс партия организацияларының удуртулгазыбиле боттарының ажыл-чорудулгазында көскү чеңишкиннерлиг болганы билдингир. Совет эрге-чагырганың чартык чүс чыл болган ооңга төлептиг белээн соңнээн бүдүрүлгечи коллективтерниң, албан организацияларының организакчы ажылынга чогум-на профэвилел организацияларының идепкейлиг ажылы улуг рольдуг болган. Эки ажылдыг профэвилел организацияларындан Ак-Довуракның рудкомуң, республика типографиязында профэвилел месткомуң, Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезинде месткомну, Хову-Аксында тудуг комитедин, «Межегей», «УТБА 25 чылы», «Сут-Хөл» совхозтарның ажылчын комитеттерин, Эрзин районда Нарын, Туранда № 1 ортумак школаларның башкылар месткомун болгаш өскелөрни-даа адап болур. Олар чүгле боттарының хүрээлединiң өстүрериңче, профэвилел дадывырын өй-шаанда чыырынче болгаш ниити хуралдарны үргүлүү чорударынче эвес, а харын-даа коллективтериниң социалистиг чарыжын удуртуп, ажылчы чоннарнын амыдырал деңнелиң улам ынай бедидери дээш демиселге идепкейлиг киржип келген.

Чамдык профэвилел организациялары хөй-ниитичи ажылын массалар ортузунга калбартырынче, социалистиг чарышты бедик деңнелге тургузарынче сагыш салыр хамаанчок, ол массалыг организацияның кижизидикчи болгаш организакчы күжүн четче ажыглавайн, ооң хүрээлениң өстүрериңче сагыш салбайн турарын фактылар бадыткап турар. Профэвилел кежигүнүнге коллективте бүгү ажылдап турар кижилерни киирип алырынче, ажылчыннар, инженертехниктиг ажылдакчыларга профэвилелиниң ужур-дузазының дугайында чедингир тайылбыр ажылын чорутпайн келген ындыг организацияларның аразында Шуурмактың тудуг материалдар комбинадында, Сут-Хөлдүң ажылчын кооперациязында месткомнар, «Тес-Хем» совхозта ажылчын комитеди, Бай-Тайганың Кызылдаг, Эрзининиң Кызыл сылдыс 8 чыл школаларында, Кызылдың школа-интернадында профэвилел месткомнарын адап болур. Ол черлерниң ажылдакчыларын профэвилел кежигүнүнге хаара тутканы ажылдап турар кижилерниң чүгле 70—80 хуузу болуп турар. Ол ышкаш күш-ажылды организастаарынче, социалистиг чарышты нептередиринче, коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинге киржигдеже кошкак кичээнгей салдынган.

ПРОФЭВИЛЕЛ АМЫДЫРАЛЫ

Профэвилелдериниң отчёт-соңгулдалыг хуралдары месткомнарның ажылчын болгаш тудуг профэвилел комитеттериниң отчёттуг үеде чорукан ажылдарын түңнеп, аңаа илереттинген чедер-четпестерниң шыңгыы, ажыл-агыйжы анализин кылыр ужурлуг. Ол талазы-биле профэвилелдериниң Уставының негелдезин тоомчага албайн баар, отчёт-соңгулдалыг хуралдарны бүү-хаа болгаш ханы анализ чок эрттиреринiң фактылары мурнундагы чылдарда тургулаан. Ону болдурбазының бүгү хемчеглери алдынган турары чугула.

Профэвилел организацияларының ажыл-агый органнары-биле кады 1968 чылда бүдүрүлге планнарын цех, бригада, салбыр бүрүзүнге өй-шаанда чедирер, оларны ниити хуралдарга тодаргай чугаалажып көөр, чылдың эгезинден тура боттарынга алган хүлээлгелерин экономика талазы-биле үндезилиг болдурарынга чарышта киржип турарларга дузалаар хүлээлгелиг. Отчёт-соңгулдалыг хуралдарга чугаалажып көрзе чогуур база бир кол чүүл болза, бүдүрүлгелерниң ажылын экижидер, күш-ажылдың байдалын болгаш ажылчын, албан-хаакчыларның амыдырал хереглелин улам экижидериниң талазы-биле хөй-ниитиниң санал-оналын долузу-биле илередир соруглага үндезилээш, коллективтиг керээлерни чарарынга белеткелди өй-шаанда чорудары болур. Чамдык черлерде ол коллективтиг керээлерни ёзу барыкдалап чарып турарының фактылары илереп турган. Ол дээрге коллективтиң ооң ынайгы ажыл-чорудулгазының чугула шугуму, хоойлу ёзугаар бадыткаттынган чүүл дээрзин утпаза чогуур.

Күш-ажылдың сагыжга-чурумун үрээр чоруктар-биле, техниканың айыыл чок чоруунуң болгаш бүдүрүлгенiң арыг-шеверин сагыырының негелделерин үрээр чорук-биле демиселди профэвилел организацияларыкүштелдирер хүлээлгелиг. Бүдүрүлгеге камналга дээш демиселдиң чугулазын бүгү ажыл-ишчилерге чедир тайылбырлаары чугула. Совет улустуң чаагай чоруун улам ынай бедидер дээш Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың хүн бүрүдеги сагыш салышкынының калбак массаларга чедингир тайылбырлаары профэвилел организацияларының ыдыктыг хүлээлгези.

Былыр ажылынга харысалгазын бедидер, шүгүмчүлел болгаш ботшугумчүледнiң улам ынай калбарарын хандырары профэвилел комитеттериниң, ооң кежигүннериниң кол соруглагары болур. Оларның чаа соңгудар составынга чогум-на ындыг, профэвилел ажылынга сундулуг, идепкейлиг активчилерни депшидери чугула. Таңды районнуң «Революциянын чалбыыжы» колхозта эш Сафонов, «Сукпак» совхозта ажылчын комитединiң даргазы эш Гавриченко, Кызылда сайгарылга базазының—эш Резникова, автосептелге заводунуң—эш Кузьмин, Хову-Аксында профэвилелдиң тудуг комитединiң эш Ковалевский, республика типографиязында эш Рачковский дээн ышкаш, профэвилел ажылынга бердинген хөй-хөй кижилер бисте хөй.

Профэвилелдериниң чер-черде комитеттери отчёт-соңгулдалыг хуралдар болгаш конференциялар бедик идей-политиктиг деңнелге эртсин дээш харысалгазын бедидер болза чогуур. Уставтың негелделерине дүүштүр боттарының штаттыг болгаш штаттан дашкаар төлээлекчилерин томуйлап, хуралдар эрттиреринiң графигин ёзугаар чорудары олардың хүлээлгези. Отчёт-соңгулдалыг хуралдарга профэвилел кежигүннери эрткен отчёттуг үениң дургузунда профэвилел организациязының чоруткан ажылдарын аналитевишаан, ооң организакчы болгаш кижизидикчи ажыл-чорудулгазын улам ынай экижидер талазы-биле шүгүмчүледиг санал-оналдарны киирер ужурлуг. Комитеттериниң сорулгазы болза, ол саналдарны өөренип көргеш, айыткан четпестерни чайладыр, ам кылыр ажылдар талазы-биле ап чорудар хемчеглерни ажылдап кылыры болур.

О. НАМЧЫЛАК.
Күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң харысалгалыг секретары.

3. Улуг-Хемниң кижилери

«Найырал» совхозтуң хоочун хойжузу, «Хүндүлелдиң демдээ», «Күш-ажылчы Кызыл тук» орденнерниң эдилекчизи Түлуш Балганның ады республиканың малчыннарынга эки билдингир. Эрткен чылын ол чүс хойга онааштыр 104 хураганны, хой бүрүзүнден 2,5 кг дүктү алган. Бо чылдың мал кыштагладыышкынынга ооң өг-бүлези хынамчалыг белеткенген: боттарының күжү-биле 10,4 тонна сигенни кезип белеткээн, кажаа-хораазын чылыглаан, мал чеми бар. Өг-бүленiң чурттал орар бажыңы эрги-даа болза, ишти арыг-силиг, эт-херекселдери чаа, шевергин, чараш, радио бар.

Ам олар төрүүр 323 хойну кадарып турар. Хойлар оолдап эгелээн. Баштай оолдаан ийи хой малчыннарны өөрткен: оларның кайызы-даа ийистээн. Хой оолдаашкыны үргүлчүлевишаан. Кодан хур.

Сарголдуң дуржулгалыг хойжуларының бирээзи Т. Балган:
— Чаш төл, дүк алырының талазы-биле көргүзүглерни улам бедидер аргавыс бар — деп бүзүрелдиг чугаалап турар.

ЧУРУКТА: Хойжу Т. Балган.

Фотолар Д. АНАЙ-ООДУУ.

АНЫЯКТАР БРИГАДАЗЫ

Республика типографиязының парлаар цехинда В. Зайцеваның удуртканы комсомолчу-аныяктарның парланчылар бригадазы бешки чылдың ийиги чылының бүдүрүлге даалгазын хуусаа бетинде күүседиринге боттарының күш-амыйчы салыышкынын киириштирер дээш чарышка киришкеш, III кварталда чаалап алган вымпелин быжыг тутпушаан, эрткен октябрь, ноябрь айларда бедик көргүзүглерни база чедип алган. Бригада ноябрьның бүдүрүлге үлүүн 127 хууга күүседип, мурнуку чедишкиннерин быжыглаан.

Бригаданың пардакчыларындан эрткен айның планын Г. Дудникова — 120, Н. Андреева —124, Л. Шиповалова —126, М. Клобукова —131, В. Зайцева—132, Р. Никонова—143 хуу күүсеткилээш, бригаданың тергиннери болган. Оларның парлаан продукциязының шынары онза эки бөлүп турар.

Комсомолчу-аныяктарның бригадазы декабрьның бүдүрүлге планын ноябрьныындан-даа бедик түңнелдиг күүседирин хүлээнгеш, чүткүлдүг ажылдап турар.

С. ТАМЧАЙ.

БҮДҮРҮЛГЕ БОЛГАШ ХАНДЫРЫЛГА

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ёзугаар 1965 чылдың октябрьда РСФСР-ниң районнарында материал-техниктиг хандырылганың девискээр аайы-биле эргелелдерин тургускан. Мурнундагы Красноярск улус ажыл-агый чөвүлелиниң базазынга ындыг эргелелди тургускан. Оон салбыры Кызыл хоорайда база бар. Ол организацияга Тыва АССР-ниң эвилел чагыргалыг бүдүрүлгелерин чиг-эт, материалдар болгаш дериг-херекселдер-биле хандырып турар.

Ынчаарга РСФСР-ниң адырлар министерстволарының, эргелелдериниң, оларның чагыргазында организацияларның чиг-эт, материалдар болгаш дериглелер-биле хандырылгазын бистиң республикага хамаарыштыр Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хандырылга болгаш сайгарылга эргелели харылап турар.

Бистиң республиканың хөгжүлдезинде онзагай чүүлдерни өөренип көргеш, ук эргелелди министерствога деңнеп, ындыг эргелерни тывыскан. Ол чорук эргелелдиң талазындан харысалганы улгаттырарын негээни билдингир.

Бистиң кол-кол хереглекчилеривиске хамыкты мурнай Тыва АССР-ниң чонунуң амыдырал-хандырылга база коммунал ажыл-агый министерстволары, өдаар чүүлдер эргелели хамаарыштыр. Бо организацияларга РСФСР-ниң Күрүлелындан фондуну тус-тузунда ап, продукцияны оон планнадып турар. Үлетпүр бүдүрүлге хевирлиг эвес министерстволар болгаш ведомстволар, чижээлээрге, кадык камгалалы, чырыдышкын, социал хандырылга, культура министерстволары чергелиг албан черлери чүгле тускай хереглелдиг машиналары, дериглелериниң ангыда хандырылгазын бистиң республикага хамаарыштыр Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хандырылга болгаш сайгарылга эргелели харылап турар.

Материалга, чиг-этке болгаш өскедаа хереглелге чагыгны организация саны планнап турар чылдың эгезинге чедир киирер ужурлуг. Фондулар хуваарының болгаш хандырыкчыга быжыглаарының база катай киирер.

Бир эвес хереглекчи бодунуң чагыын хуусаазында шын, эки шынарлыг кылгаш киирер болза, чугула материалдарны ей-шаанда ап болур. Ону билбес организация-даа чок. Ынчалза-даа херек кырында байдал эдээн нарын. Чагырларны озалдадыр, оон шынары чогуур негелдени хандырбас, хереглелди бүгү талалыг аналиэтевээн, чүгле чагыг кылырын орадашкан документилер эккээр таварылгалар кайы хөй. Оон-биле чергелештир чагыгга киирген материалдарның шуптузун бээри берге дээрзин айтыр апаар. Эң чедишпес хонар материалдарны төпчүткен капитал салыышкынының чогуур нормазын, азы капитал салыышкынының бир миллион рубликге бээр нормаңы барымдаалап хуваар.

Фонд материалын чүгле Эвилел чагыргазында тудугларга, чижээ, Ак-Довуракта даг-дүгү болбазырадыр комбинат тудуу ышкаш тудугларга бээр. Өске тудугларга болгаш септелге ажылынга фондуну миллион рубльге онааштыр бээр. Ийик, хеп, пос-таавы, мебель аймаа болгаш өскедаа чүүлдерни күрүненин долу хандырылгазында турар өөренникчилерниң болгаш эмнелгеде бар оруннарның санын. ол чүүлдерниң эргилеп баксыраарынын, ону шыгжаарының хуусаазын барымдаалап үндүрер. Ынчангаш бистиң хереглекчилеривис фонд материалдарынга чагыг кылырда, ук чүүлдерни акшаландырарының дугайында шынзылганы база катай аккелзе чогуур. Ынчанмас болза чугула материалды чедир албайн баар азы ховар эвес чүүлдерни ажыр аптып болур. А соолүнде барып акша-хөреңги чедишпейн барып болур.

Хандырылга болгаш сайгарылга эргелели фонд материалдарын чагыкчыга бээрiнден аңгыда хереглекчиниң төпчүтпээн белеткелиниң чүүлү-биле тывар үнелиг херекселдерни ап турар. Ындыг материалдарны аңаа хереглелдиң чылдагаанын шинзыдып турбайн, бүдүрүлгениң бодунуң сан байдалындан хамаарылгалыг кылдыр чагыдып ап болур.

Бо чылдың ноябрьда СЭКП Тыва обкомунуң пленумунга «Чоннуң амыдырал хандырылгазының байдалы болгаш ону экижидериниң хемчеглериниң дугайында» айтырыгны чугаалашкаш, илеткелге болгаш саналдарга хандырылга албанының экижидилгезинге материал-техниктиг хандырылганы үзүктел чок болгаш комплектилиг кылдыр организастаары боттуг рольдуг болур деп төпчүүбиле демдеглээн. Шүгүмчүледи хүлээп албышаан, бистен хамааржыр четпестерни дарый чайладырының хемчеглерин алыр бис.

Чижээ, эргелелдиң специалистерин районнарда амыдырал хандырылга комбинаттарынче сургакчыладып, хоорайда бүдүрүлгелерни база көрүп, оларның чугула материалдарга, чиг-этке болгаш дериг-херекселге хереглелин анализтээрин планнап турар бис. Бүдүрүлгеде ажылдап турар кижилер-биле сүмележилге ол черге эргежок хереглеттинип турар чүүлдерни илередир арганы бээр. Дериг-херекселдиниң артык кезектерин бичии-бичии хемчээлдиг кылыр шараан, комбинаттарже почта дамчыштыр чорударын организастаары кордунген.

Амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелери бистиң эргелелге чагыг киирген. Ынчаарга ону бис күүсеткенивис соолүнде боттарының чагааны 30 мун рубльдиң дериглелерин, материалдарын албастаап турупкан. Ол херекселдерниң чамдыкының адаайн: даараныр машинанын чамдык кезектерн, чүвүр даараарынга хереглээр болгаш кидис ийик улдурар пресстер, кургадыкчылар дээш өске-даа. Ийик улдурар пресстиң ортээн эрткен чылын-на төлээн, ынчалза-даа ол эт ам-даа бистиң складывыста чытпышаан. Амыдырал хандырылга комбинаттарының складтарында ажыглал чок аңаа турар станоктарның саны хөй. А ол бүдүрүлгелерде хөй-хөй операцияларны хол-биле кылып турар.

Министерствонуң бүдүрүлгелери 9300 рубль түңге мотоцикилдин, бижик кагар машинаның, соодукчунун, хеп чүүр машинаның, түүйбу кылыр агрегаттың артык кезектерни албаан. А районнарда комбинаттарның мастерскаяларының ындыг янзылыг кезектер чогундан чоннуң чагыын күүсетпейн турар.

Хандырылга болгаш сайгарылга эргелелиниң баазазында хром, кидис, ийик улдуну кылыр материалдар, ийик өзөктери сайгартынмайн турар. Ол чүүлдер мастерскаяларда база чок.

Бо чорук чоннуң Амыдырал хандырылга министерствозу чагыгны ыяк кылбайн, боттарының садып ап шыдаар байдалын бодаваанын хереченлеп турар. Кызыл биле Туранда комбинаттардан аңгыда бүдүрүлгелерниң сан байдалы бергедээшкинге таваржып турары бистиң экономичиг көргүзүглеривиске база салдарлыг болуру билдингир.

Коммунал ажыл-агый министерствозу, ооң районнарда конторадары тудуг материалдарын, чижээ, демир кылыгларны, цементинни, олифаны, кадагларны, дозу аймаан баазадан садып албайн турар. Кадык камгалал, чырыдышкын министерстволары ол материалды оларга үндүрүп бергениниден ажыр, төпчүтпээн курлавырларын чүүлүн ёзугаар-даа садып ап турар. Ооң өртээ фонд материалының өртээнден улуг. Ынчангаш школалар, эмнелгелер шугумубиле хөреңгини ажыр чыгыдаар чоруктар хөй. Чамдык интернаттарда, эмнелгелерде фонд материалын камнавас, оларны өй-шаанда септевес болгулаар.

Бистиң республика чиик үлетпүрүнүң ам-даа чедир хөгжүвээнинiң ужурунда мебель, даараан кылыглар, ийик аймаанга чоннуң хереглели долузу-биле хандыртынмайн турар. Бо чылын бис посту Минусинскиде, Шушенскоеде, Уярскиде комбинаттарже сөөртүп, аңаа хеп даараткаш дедир эккээр ужурга таварышкан бис. Моон алгаш көөрге, Тывага даараныла бүдүрүлгезин алгыдары чугула. Ону боттандырарда баштайгы үеде бажыңнарынга даараныр улусту эвилелдеп, ол херекти организастаар болза ажыктыг.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаатканын ёзугаар бистиң эргелел дияңг материалын болгаш ыяштан кылган продукцияны, түс чернин тудуг материалдарын бүгү хереглекчиге сайгарып турар. Гипс, кургаг штукатурка чижектиг республика девискээриниң даштындан экжеп турар материалдарны база бистиң эргелелди дамчыштыр алыр.

Ыяш үлетпүр ажыл-агыйының продукциязынга хереглелди чүгле фондудан алыр төлээде, ону чогуур хуусаазында чагыры негеттинер.

Түс черлериниң үлетпүрүнүң продукциязын наряд ёзугаар сайгарар. Каа-Хем, Бии-Хем районнарда ол негелдени күүсетпес, комбинаттарның продукциязын чүгле ол районга хереглээрин кызыдар хөөн барын четпес деп саналр.

Төрээн чуртувустуң бежен чылын демдеглеп эрттиргеш, ийиги чартык чүс чылче кирип тургаш, улус ажыл-агыйының бүгү адырларын улам хөгжүдер дээш, чаа-чаа хүлээлгелерни алган болгай бис. Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир соруглага хандырылга болгаш сайгарылга эргелелиниң ишчилери төлептиг үлүүн киирер.

И. ЦЕВМЕННО.
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хандырылга болгаш сайгарылга эргелелиниң начальниги.

Хөй ургларлыг иелерге „Иениң Маадыры“ деп хүндүлүг атты тывысканы

ССРЭ-нин Дээди Советиниң Президиумунуң 1967 чылдың декабрь 12-де үндүрген Чарлыы-биле он болгаш оон хөй ургларны төрээн болгаш кижизиткен иелерге «Иениң Маадыры» деп атты тывыспышаан, «Маадыр ие» деп орден-биле шаңнаан. Ооң иштинде Тыва АССР-ден шаңнатканнар:

1. **Иванова Клавдия Васильевна** — Таңды районда ажылчын.
2. **Иргит Бадыма Төмуровна** — Бай-Тайга районнуң «Моген-Бүрен» колхозтуң колхозчузу.
3. **Кара-Монгуш Ханды Кыргыновна** — Өвүр районнуң «Моген-Бүрен» колхозтуң колхозчузу.
4. **Куулар Долума Сарыг-ооловна** Өвүр районнуң «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
5. **Куулар Чыспынмаа Акпаштай-евна** — Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык суурда өг-бүле ээзи.
6. **Монгуш Оюй Бидипейовна** — Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.
7. **Монгуш Чанчып Сегбелдеевна** — Чөөн-Хемчик районнуң «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.
8. **Ондар Хензиг Өвүнеевна** — Чөөн-Хемчик районнуң «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.
9. **Сарыглар Серот Бак-Караевна** — Барыын-Хемчик районнуң Барлык суурда өг-бүле ээзи.
10. **Ховалыг Докпал Комбуевна** — Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.
11. **Шырып Күске Маадыр-ооловна** — Ак-Довурак хоорайда өг-бүле ээзи.

КОЖАЛАРЫҢГА

Улуг-Хем районнуң культура киадизиниң организастааны районнуң бот-тывыңнар уран чүүл ниржиичилериниң улуг болуу боттарыкның кожалы Чөөн-Хемчик районга концерттиг аалдап чораан. Уран чүүлдүң ол керегүүнге бот-тывыңгыр 60 артистер киришкен.

Улуг-Хемниң бот-тывыңгыр талантылары Чөөн-Хемчиктиң «Сүт-Хөл» совхозунуң, Ленин аттыг, «Искра» колхозтарының төптеринге, Чадаана хоорайның Культура бажыңында концерттер көргүскен. Ол черлерниң чурттавчы чоннары кожалы аалчыларның уран чүүлүн улуг-биле сонуургап, бедик үнелеп турганнар. Иштиг ыры болүүнүң «Төрээн чурттуң гимнизи», «Шынап черим деп ырыларны, «УТКА 25 чылыг совхозтуң хөвек ажаакчызы Кечил-оол Салчактың «Бора-Хөлүм», ол-ла совхозтуң ажылчыны Денгимаанаң «Кызыл» деп ырларны, ургулар ансамбліниң «Чырын күзел», «Хадыңа (орус дылга) деп ырларны мергежилдиг күүсеткилээнин көрүкчүлер бедии-биле үнелээннер. Ол ышкаш шоодулуг сценалар, чугаалар, чамдык танцылар көрүкчүлериң хөлүү магадаашкыннарын болдурган.

Кожаларның аалдан чеде бергеш, солун концерт көргүзүп, бот-тывыңгыр уран чүүл коллективтериниң ажылының дүржүлгазы-биле таныш тырганы дээш чөөн-хемчиктиг сеткилиниң ханганын илергейлеп, аалчыларын үндүткен-биле хүлээп ап бага удеп өскөргеннир.

Чаа поход

Тыва АССР-ниң Чымдыкшыкын министерствозунуң коллегиязы, комсомолдуң область комитединиң бюрозу болгаш аныяк туристер станциязы ленинчи комсомолдуң 50 чыл болур юбилее холбаштыр, ада-тураскаатканы «Комсомол сеңээ алдар!» деп походка киржири-биле республиканың школаларының пионерлерин болгаш школачыларын кыйгырган доктаал үндүрген. Походтуң соруглазының болгаш негелделериниң дугаймында дүргүвүү бадылаар, походтуң республика штавын тургускан.

Походтуң эгезэр хүнү — декабрьның ийиги чартыының эгези. Ол хүн республиканың бүтү школалары баймырлыг шугум чыскаалдарынга походче кирпикенниң ёзулалын ылып, походтуң планын бадылаар болгаш чөвүлелдерин тургузар.

ВЛКСМ-ниң районнары, хоорайлар комитеттери, районнарның улус өөредилге киидистери походтуң район, хоорай штабтарын тургузар. Районга, хоорайга хамаарыштыр походтуң планын чогаадып бадылаар, күүселдегин организастаар. Район бүрүзү эң эки черни эзлээри-биле эгезинден эгелеп-ле шудургу, доктаамал ажылдаары негеттинер апаар. Бо походтан дашкаар чаңгыс-даа школа директорлары, өөредилге эргелекчилери болгаш школачылар, пионерлер, комсомолчулар турбас дээрзи билдингир.

Чүге дизе, походтуң кол-ла соруглазы болза, пионерлерни, комсомолчуларны болгаш школачыларны алдарлыг комсомолдуң кайгамчык онза төөгүзүн «Кымдаа, чүү-даа уттундурбаан болгаш уттундурбас-даа» деп девизтиг адаа-биле бо айыттынган хуусаа иштинде эки, хандыр шинчилеп, чыып, өөренип көөрүүнү амерн ужар түүл ийи чыл ажыг үениң дургузунда ВДР-ниң денискээринче октаанын фильминиң автору медегледип турар.

Вьетнам улустуң эрес-дидим болган маадырлыг чоруун, амерн агрессорларны ажар тинилелгени чедип алырынга оон бүрүн шинтирлиин Грин коргүзүп турар. Вьетнаминиң улузу дээрге, бодунуң хамаарышпас чоруу дээш демисеежин турар эрес-маадырлыг улуг-тур деп, ол чугаалаан.

Гринниң фильми амерн корүкчүлерни дыка бодандырган дээрзин АКШ-тың хөй кино шүгүмчүлекчилери чаңгыс үн-биле демдеглеп турар. «Нью-Йорк таймс» солуунуң шүгүмчүзекчизиниң сөзү-биле алырга, Катышкан Штаттарны Вьетнамда агрессор болгаш «кадыг-дошкун күүлекчи» кылдыр фильм сойгалап турар. «Нью-Йорк пост» солуунуң шүгүмчүлекчизиниң бодааы-биле алырга, вьетнам улусту коргудуп база могейин чүдүүрүнче албадап болбас деп чүвени автор коргүзүп турар.

Бо чурукта ырлап турар аныяк эрни Күдер-оол Дамдынович Иргит дээр. Ол Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң Даштыг-Тей сүт-бараан фермазының эргелекчизи. Аныяк коммунистиг удурткан фермазы коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп адын сес чыл иштинде быжыг тудуп, мурнакчы фермаларның одуруунда турбушаан. Күдер-оол Дамдынович мында боттывыңгыр уран чүүл коллективиниң талантылыг ыраажыларының бирээзи.

Баян-биле үделгеде ол колхозтуң партия организациязының секретары Александр Кертик-оолович Монгуш. Секретарь бот-тывыңгыр уран чүүл коллективин боду-биле удуртпушаан, концерттерге киржип, талантызын чонга бараалгадып турар. Александр Кертик-ооловичтиң аялгалары чогаатканы. Ооң сөөлгү үеде чогаатканы «Ыры ышкаш кадагалаал» деп аялгазы чоонта чаа «Шынга» парлаттынган.

Т. САЯН-ООЛ.

ДАШТЫКЫДА

Маадырлыг Вьетнам дугайында фильм

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи О. Аничкиниң дамчыдып турары болза:

«Соңгу Вьетнам» деп чаа фильм амерн кино театрларның экраннарында үнүп эгелээн. Бо фильм хөй көрүкчүлериниң сеткил-сагыжын ханы дүүреткен.

Үр үеде ВДР-ге чоруп турган Феликс Гринниң тыртырган бо документалдыг фильми амерн агаар дээрбечилеринге удур Вьетнамның Демократтыг Республиказының улузуның демиселивиниң дугайын тодаргай чугаалап турар. Амерн ужар түүлдүң агаардан дээрбечи халдаашкыннары вьетнам улуска кайы хире качыгдалды таварыштырып турарын ол фильм тодаргай көргүскен. ВДР-ниң түгле шериг объектилерин бомбалап турар дээр дугайында амерн пропаганданың бадыткаашкыннарын фильм буруу шаап турар. Бомбалар тайбың суурларга дүжүп, херээженнерин болгаш уругларны кыра шаап турарын көргүскен. Делегейниң ийиги дайынының үезинде фашистиг Германияже октаанындан дыка хөй бомбаларны амерн ужар түүл ийи чыл ажыг үениң дургузунда ВДР-ниң денискээринче октаанын фильминиң автору медегледип турар.

Вьетнам улустуң эрес-дидим болган маадырлыг чоруун, амерн агрессорларны ажар тинилелгени чедип алырынга оон бүрүн шинтирлиин Грин коргүзүп турар. Вьетнаминиң улузу дээрге, бодунуң хамаарышпас чоруу дээш демисеежин турар эрес-маадырлыг улуг-тур деп, ол чугаалаан.

Гринниң фильми амерн корүкчүлерни дыка бодандырган дээрзин АКШ-тың хөй кино шүгүмчүлекчилери чаңгыс үн-биле демдеглеп турар. «Нью-Йорк таймс» солуунуң шүгүмчүзекчизиниң сөзү-биле алырга, Катышкан Штаттарны Вьетнамда агрессор болгаш «кадыг-дошкун күүлекчи» кылдыр фильм сойгалап турар. «Нью-Йорк пост» солуунуң шүгүмчүлекчизиниң бодааы-биле алырга, вьетнам улусту коргудуп база могейин чүдүүрүнче албадап болбас деп чүвени автор коргүзүп турар.

Араб чурттарның Лигазында

КАИР. (СЭТА). Араб чурттарның Лигазының Чөвүлели Мурнуу Йеменнин Улус Республиказын Лиганың кежигүнүзүнге хүлээп алыр дугайында шиитирни үндүрген. Мынчаваа араб чурттарның Лигазында 14 чурттар кежигүннер болуп турар.

Лиганың Чөвүлелиниң хуралынга бүтү араб күрүнелериниң төлээлекчилери олурушкан. Мурнуу Йеменнин Улус Республиказын мынчага чедир хүлээп көрбейн турар кара-чангыс араб күрүне—Сауд Аравияның төлээлекчизи хуралга кириштээн.

Афинының кудумчуларында шериглер

ЛОНДОН. (СЭТА). Декабрь 13-те танкылар болгаш бронемашиналар Афинының радио станциязын болгаш парламентинин бажыңнарын хенертен бүзээлээн дээрзин Рейтер агентилелдиң корреспондентизи Афинадан дыннадып турар.

Кан бөрттүг болгаш винтовкаларлыг полицейжилер эрги ордуну база бүзээлээн. Ам ол ордуда грек премьер-министр Константин Колиастың болгаш премьер-министрниң чанында министр полковник Георгиос Пападопулостуң канцелярязы туруп турар. Ооң дараазында полицейжилерни танкылар болгаш шериглер-биле күштелдирген.

Дагомеяда байдал

ПАРИЖ. (СЭТА). Дагомеяның чазаа Профвиилелдериниң бүгү-ниити конфедерациязының чазаакка киирген негелдеазын чугаалажып көөрүүбиле оонза хуралын чыылдырган. Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизиниң Котонудан дамчыдып турары болза, Профвиилелдериниң хоругдалда удуртукчуларын хостаарын болгаш профвиилелиниң ажыл-чорудулгазын хоруур дугайында чазактың чарлыын күш чок болдурарын ол негелдеде бижээн. Ону күүсетпес болза, профвиилелдери бүгү-ниитиниң ажыл соксадымшкынын чарлаар дээрзин негелдеде айтып турар.

Ам бээнп чуртта ажыл соксадымшкынының чалгы калбарын эгелээн. Декабрь 8-те башкыларын ажыл соксадымшкыны эгелээн. Хуу бүдүрүлгелериниң профвиилели болгаш почта албан-хаакчыларының профвиилели башкыларга каттышкан. Декабрь 13-тен эгелээш даштыкы делегей-биле Дагомеяның харызаазы үзүлген, чүге дээрге, почта, телеграф ажылдавайн турар.

Пентагон Вьетнамда күштерин көвүдеткен

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк самолёттар агаар-десант шериглерниң 6.500 солдаттарын Мурнуу Вьетнамда чедирип келгек. Пентагон өнстребь дээр хемчезни боттандырарын эгелээн. Ол хемчезни ёзугаар чоокку үеде база дөрт муң ажыг солдаттарны Мурнуу Вьетнамга чедирер ужурлуг.

Бо чаа кезектер 101-ги аэромобиль дивизиниң составында бактаан турар. Оон арткан кезектерни чедирип дооскан соонда Мурнуу Вьетнамда америк шериглериниң нийти саны 475 муң кижи болур.

Бүрүн чепсегленген чаа немелде күштер Вьетнамда америк ужар түүл баазазында дужүрттүнзеп. Ында 37 вертолёттарны база чедирип келгек. Чаа келген солдаттарны каш хонгаанда демилитаризастаан зонаже чорудар деп турар.

Бо чаа кезектер АКШ-тың «форт-кэмпбелл» (Кентукки штат) шериз баазазынга белеткелди эртикен болгаш өдүнкү хемчелгенни чорудармага өөренгеп.

ЮПИ агентилелдиң корреспондентизиниң Сайгондан дыңнатканы-биле алырга, келир чылдың эвезинде Мурнуу Вьетнамда америк шериглериниң саны 525 муң кижи болгаш турар.

НАТО чөвүлелиниң сессиязы

БРЮССЕЛЬ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Волковтуң дамчыдып турары болза:

Декабрь 13-те ында НАТО-ның штаб-квартиразынга НАТО чөвүлелиниң эзлчеглиг декабрь сессиязы ажыттынган. Кереэнинң киржикчилери 15 чурттуң даштыкы хереқтер министрлери болгаш өске-даа улуг дужаалдыг төлээлекчилер сессияда олурүжуп турар. Блоктуң шериг белеткелдери-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көрген ядролуг камгалал хереқтериниң талазыбиле комитеттиң болгаш камгалалды планнаар талазы-биле комитеттиң хуралдары болган соонда сессия ажыттынган. Франция, бир тээ 1966 чылда Соңгу-атлантика кереэзиниң шериг организациязындан үнген болганда, ол комитеттериниң ажылынга киришпээн.

НАТО-ның бо ажыттынган сессиязын Франциянның даштыкы хереқтер министри Кув де Мюрвель даргалап турар.

Сессияның хүн чурумунуң бирги черинде Чөөн биле Барыын талаларның аразында харылзаалар тургустунган.

«Амгы байдалга НАТО-ну таарыштыр тургузар» дугайында сана сессияның ажылында чугаа черии база эзлеп турар. «Амгы байдалда НАТО-ну таарыштыр тургузар» санал «Армельдиң планы» дээр ат-биле сураггаан. Бо планга хамаарыштыр НАТО-ның эвилелчилериниң аразында тодаргай чөрүлдээлер ам бээнп илереттине берген деп, ында санап турар. Бо чөрүлдээлер НАТО чөвүлелиниң сессиязынга база тодаратпынар апаар.

ЧОННУҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

БИСТИҢ ЧҮРЭЭВИС

«Медицина эртеми өлген мөчүлерни кезериден эгелеп тывыглаан, ооң соонда аарыг кижилерни эмнеп турган, а ам үеде кадык кижилерниң кадыкшылын камгалаар кылдыр кодурлуп үнген» деп, ССРЭ-ниң медицина эртемнер академиязының сессияларының бирээзинге даргалакчы чоргааралдыы-биле медегледээн.

Кижилер кырып назылаагыже оларның чүрээ болгаш хан-дамыры быжыг турзун дээш, амгы үениң медицина эртеми кижилерге чүнү сүмелеп турарыл?

Бо айтырыгны мен чурттуң эң улуг эртемден-эмчилеринге ангыаргы үелерде салып, оларның хөй санныг чугааларын дыннап, изигизиг маргылдааларынга киржип чораан мен. Мээң демдеглеп дептеримге эмге-саң чок бижимелдер мынчаар тывыглаан. Ам мен ол бижимелдерни корум-чуруум кийрип алдым. Мынчангаш академиктер Василий Парин болгаш Петр Анохин, ССРЭ-ниң медицина эртемнер академиязының чиңгине кежигүннери Владимир Василенко болгаш Ипполит Давыдовский, ССРЭ-ниң медицина эртемнер академиязының корреспондент-кежигүну Алексей Покровскиң, медицина эртемнериниң кандидады А. Арустамова шак бо бир янзы чугаалажышкында киржип турар.

СЕТКИЛДИҢ «КУЛЬТУРАЗЫ»

Янзы-бүрү байдалларда чүрек кыптыгып, киискип азы ыстап, ааран, өөрүп, ырлап азы мунгарапсооп, бир-ле сеткилге алзыпкан чоруур дижири таварылга эвес. Сеткилдиң, сагышсыралдың ужурунда чамдык аарыглар, ылангыя чүрекдамыр аарыглары тыптып турар деп, чамдык эртемденнер бадыткан турар.

П. К. Анохин: Эң берге сагышсыралдың, ылангыя багай чүүлдү контарып бодап мунгараарының ужурунда хамыктың мурнунда хан-дамыр болгаш чүрек качыгзар, хан базышкыны улгадып. Ылангыя угаан күжениишкини ындыг. Дириг амытаннарга ол салдар чедирбес. Чижээ, койгун сүрген бөрү ону сегирип ал чазып чораан дижик. Ол өйде күжениишкин эң-не улуг, бүгү-ле сеткил хайныгып келген чүве ышкаш боор ийик. Мынчаза-даа түннели бөдүүн: бир болза бөрү койгунну тудуп чип аар, бир болза койгун алдыртпайн баар. Кандыг-даа болур болза, бөрүнүң ханының базышкыны дораанна ада апаар. А кижидерге ындыг күжениишкин нарын болур. Сеткилбодалдыг болганының ужурунда ол күжениишкин үр-ле чиптее, харын оон салдар халдыр кавызы калбарып, сагышка янзы-бүрү бодалдарбиле немежип, улгадып, чоорту мырыңай баш мээзинге доктаай турупгар. Мынчаарда нерви, хан-дамыр азы чүрек аарлы эгелээр.

И. В. Давыдовский: Бистиң хүн бүрүдеги амыдыралывыста хей черге дүвүрээр, хөлүн эртир дакпыжап ажылдаар азы болавас хире түүлдү болап-ла чоруур таварылгалар кончуг-ла хей. Шынап-за оон ужурунзан чүрек аарлары тыптып турар. Мынчаза-даа мээң ханы бүзүрелим: хамык ужур даштындан кирген ол түүлдерде эвес, а бистиң бодувуста, амыдыралда болган түүлдерни топтуг оваарып, хүлээп ап билириивисте болдур ийин.

П. К. Анохин: Кижи бодун туттунун чорааш, түгле азыы-чанын шимчээшкинин, чугаазын, арын-шыырайының хевирин кижизиндп ап болур. Мынчаза-даа сагышсыралдыг азы өске-даа багай салдарлыг сеткилдиң дээжиниден бис хан-дамыр органнарын, шөйүндүнү, бестерни, чүректи камгалап шыдавас бис. Харын-даа даштындан болувусту туттунумушаан, ең күштүг согугну иштики органнарга таварыштырып турар бис, а ол органнар мээ-медерелге чагыртпас болгай.

Багай салдарлыг сеткилди доктаадып турган херээ чок, харын болдунун болур хемчээлдин-биле чавырыдырар болза ёкы. Муңгараан кижи өйүнде ылаап алырга чиик болгай. Ол дугайын түгле качыгдаан кижи эвес, харын каржызы, сагыш-човангыр эвези-биле өске кижилерниң чүректеринге болгаш хан-дамырынга согуушкунну берип турар улус база болзаар ужурлуг.

А. Т. Арустамова: Хан базышкынының аарыглары ол аймыдыг. Мынчаза-даа ону эң болгаш эмчи чокка эмнеп болур. Одессага профессор Левин хан базышкыны улгаткан кижилерни чыып алташ, амыдыралдың шын чурумун сагыырынга чаңчыктырып, өөредип турган, ооң түннелинде байдалы экижээн кижилер хөй болган.

ШИМЧЭЭШКИН — ЧАЗЫГ ЧОК ЭМ ОЛ

В. В. Парин: Амыдыралдың кандыг байдалы кижилерниң чүрек-дамыр аарыгларын эвээжедип база баш удур болдурбайн барып болуру медицина эртеминге билдингир. Амгы үениң салгалы күш-ажылды эвээш кылып турар, ооң ужурунда шыңганның күжениишкини кызырылган, ол байдал эмчилерни дүвүредип турар.

П. К. Анохин: Кижиниң организминде күштүг «курлавыры» улуг, оон башка беш каът бажың кырынче чаңгыс-даа катап үнгеш, хан базышкынындан аарый бээр ийик бис.

В. В. Парин: Организминиң чайгаар бүткен күжүнге шуут-ла ооргалаңгаш олуруптар болза хоржок, ону могаг чокка дадыктырып, чогуур «чүктешкини» онаар ужурлуг. Мынчаарда чүректиң ажылы эки болур!

ХОЛЕСТЕРИН КАНДЫГ ДАЙЗЫНЫЛ?

Кижиниң организминге холестерин элбеп, дамырларның ишти дүй чагланып, артеросклероз деп аарыг тыпты бээрин ким-даа дыннаан боор. Чемден организмче холестеринин хөлүн эртир хей киреринин айныылдың эртемденнер чугаалажып, маргыжып-даа турар.

А. А. Покровский: Амыдыралдың үндезини болза чем түүлдерниң кижиниң мага-болунун энергизязы болуп хуулары ол. Организмге кирип турар чем түүлдериң хемчээлин болгаш тургузуун барымдаалавас болза, амыдыралче чоруудуганың чугула талазын херекке албазы болур ийик. Чурттуң анчы-аңгы район-девискээрлеринге (Латвия ССР-ге болгаш Воронеж областка) чүрек-дамыр аарыглары ышкаш, ол аарыгның үнер чыллагааны болза ургларының бичезинден-не шугул болурунда, хөлүн эртир нервилиг чорукта, өөреникчилерниң өөредир материалы чүдүрүлгенинде, ургларның күш-ажылын болгаш ыыттапылгазын хөлүн эртир холгаарлап «камгалаарында» болур.

...Эртемденнер маргыжып-ла турар, мынчаза-даа оларның чангыс ай болалы база бар: чүректи болгаш хан-дамырны хөлүн эртир күжениишкиннерден болгаш аар-чүктешкилерден хостаар, оларга доктаамал ажылдаар арганы берип, чоорту дадыктырар херек.

Аба ЧЕРВНЯХОВСКИЙ.
(Парлалгалың медээлер агентилели).

Кыдатта болуушкуннар

Сөөлгү хүнперде Пекинде бижидикчилер «Фуцаянь жибао» солуунну албаслаан. Бо фактыны Фуцаянь можуга болган болуушкуннар дугайында дыннадыглар-биле холбаштырып турар. Апаа Мао Цзэ-дун болүүнүң удурланыкчылары чоокта чаа Пекинден келген беш эмиссарларны тудуп хоруглаан. Күрүне чөвүлелиниң премьери Чжоу Энь-лай фуцаньчыларның ол ходелиишкинин шыңгыы буруу шапкан. Найысылалдың кудумчуларында чыпшырган дапсы баолар Фуцаянь можуда болуушкуннарны «ийиги Ухань» деп айыткан. Бодуңун үезинде Чжоу Энь-лай «Уханьның кырынга чапныктыг булуттар диргелип келди», ухань район «шыңгыы демиселивиң үезин» коруп эртирди деп, демдеглеп турганы билдингир болгай. Даштыкы информас агентилелдериниң дыннадыгларындан ап коогре, ындыг янзылыг болуушкуннар ам Фуцаянь можуда дагыннап турар.

Улусчу эрге-чагырганың конституциязын баштаар органнарының орнунга маоцзэдунчуларның тургускан «революстуг комитеттер» дээр чүвезинниң кошкак туруштуунуң дугайында дыннадыглар элээн хой можулардан кээп турар. «Хунань жибао» солуун мурнуку чүүлүнге «чаа эрге-чагырганы шинтирлиг камгалаарын» кыйгырган, «Культура революциязы» дээр чүвениң үезинде тургустунган организациялар-га Мао Цзэ-дуннуң удурланыкчылары «чарылдырышкынны болдурупө, «эрге-чагырганы чаа органнарынга удур халдаашкынны кылып турары-биле» холбаштыр дүвүрээннинп ук солуп илергейлеп, ол удурланыкчыларны «чылча шавар» болгаш «ап октаар» деп кыйгырган.

Шанхайның «Вэньхэй бао» солуну «партияны чурумчудар» дээш кампанияны үргүлчүлеп, бүгү чүүлдерден ап коогре, ККП-че, оон Уставынче болгаш организастыг принциптеринче Мао Цзэ-дун болүүнүң чаа шаап халдаашкынын ылалап турар. Бүгү албан черлеринге, оон иштинде Мао Цзэ-дуннуң талалакчыларындан «революстуг комитеттер» дээр чүвезинп тургускан черлерге, «партияны чурумчударынче» эгелеп кириптерин солуп негеп турар. «Вэньхэй бао» сөзү-биле алырга, «партияның организастыг принциптерин» чүгле коммунистиг партияның кежигүннеринин эвес, харын база «партиядан дашкаар турар революсчуларның» «киржилгезин болгаш контролю-биле чорудар ужурлуг дээрзин хүнвэйбинчи солуннар демдеглеп турар.

Декабрь 7-де Шанхайның телевидениези «антипартийжи Чжоу Синьфан идегетке удур демисеелдиң мытингизинө» дамчыгкан. Чжоу Синьфан «чүректиң» ордези, режиссёр болгаш пекин операның Шанхай театрының директору. «Вэньхуэй баонуң» дыннатканы-биле алырга, митингинин киржикчилерп «Мао Цзэдуннуң идеяларынга удур Чжоу Синь-фанның санап четпес кемниг үүлгедиишкиннерин сойгалаан». Декабрь 9-та болүк цзаофаньчылар Чжоу Синь-фанга удур чүүлдү «Вэньхуэй баонуң» арынналарынга бижээн. «Хай Жуйнуң хомудалы» деп шинии чогаатказ, камгалал министри турган, ККП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү Пэн Дэ-хуаны детксэп дээш, Чжоу Синь-фанны буруудадып турар. 1959 чылдың августа ККП ТК-ның лушаңь пленумунга санал берип тургаш, Пэн Дэ-Хуай Мао даргага, оон идеяларынга «улуг шураашкынның» болгаш улусчу коммуналарның политиказынга удурланган деп.чүүлде чугаалап турар.

„ЧАДАГАННЫҢ АЯНЫ“

Алексей Хууракты шүлүктери «Улуг-Хем» альманахтан, республика солуннарындан сонуургап номчуп келдим. Бирги ному «Ыржыгаш» биле 1963 чылда таныштым. Ам ийиги ному — «Чадаганның аянын» база-ла сонуургап номчудум. Номнуң арыннарын катап ажып, номчуксаазы кээр. Чүге дизе, автор чонунуң амыдырал, төөгүзүн эки билир, дылы тыва сөс курлавыры-биле байлак, сөстү билдиглиг ажыглап тургаш, солун чогаалды бараалгаткан.

Болуушкун, утка-шынар талазы-биле улуг хемчээлдиг «Чолдун оруу» деп шүлүглелин номчаашаш, маадырларының амыдырал чуртталгазы-биле деңге хөлзеп, экиге өөрүп, чамдыкта сеткилсагыш уярап-даа келир болду. Оон эге одуругларын номчуптарга, бурунгу Тываның төөгүзү сатышка кире хонуп, Барынмаа кадайның овурхевири каракка көстүп келир.

Өөнүң ар үезин актыг черге, кожуун чыжынга ариндедип олурткен. Ынчаардагы чаш уруу Оюнмаа өссе-өссе 18 харлыг апаар. Аңаа Демичи байның оглу Чамзы-Демичи ынакшый бээр. Ынчалза-даа Оюнмаа ону көөр хөнүү чок. Ынак үезин Чингин-Чочу байның хөлечиги Шивит-оолду манап чоруур. А Чамзы-Демичини:

«Кежээниң-не чадыр өгге чедип келгеш,

Өрге манаан сары куш дег, олургулаар» деп шоодуглуг солун деңнелге-биле чуруп көргүскенди.

Кени кылдыр уруун бербес боорга, Барынмааны Демичи бай хээлилеп, канчап-даа чадашкаш, Оюнмааны куш-биле хүлээш аппаар. Шивит-оол ону билгеш, соонда кээрге, куда дүшкен, чон хөлээп турар. Демичиниң азырнын ажыглап, Шивит-оол өгдеи Оюнмаазы үндүр имнеп алгаш, үеэ тайгаже дургуннай бергеш, ажыт чадырга чурттай бээрлер. Удаваанда оларга Мөңге-Назын деп оол төрүттүнер.

Бир кежээ Барынмаанын күдээзи келир. Ол дүне байның 6 кижизи Шивит-оолду туткаш, чызаан черинче алгаш баарлар. Ол медээни дыңнаш, иези азып-тенип чораан, уруунуң чажыт чадырынга пат боорда келир.

Барынмаанын бараанын көрүп турган Чамзы-Демичи соонда сүрүп келгеш:

«Бо чүү мынды балдырбээжек тыптып келгеш?

Божуп, төрүп өзүп турар — амыр-дыралар
Херээжокка эргем таптыг көргүзейн!» дээш,

Оюнмааны моорадыр өттээр. Оон ынай одуруг бүрүзүндеи кижиниң сагыш-сеткили улам дойлуп, «чүү-ле болур ирги» деп, мөгүдеп-ле орар:

«Дунун божаш, дыңзывааи кыс турбайн барган
Туруг-хая баарынга мөчүп калган»...

Хөөкүй Оюнмааның берге амыдыралындан «кызыл-дустай» бергенинге кижи дыка-ла хомудаар. А оон арткан чаш оглу хөлчок кээргенчиг кыныын келир:

«Кашпаа ишти карақгывааи: коргунчуг-даа,
Кавайлыг чаш эмиг дилеп аактаалыр,
Човуур уруу улаарай бээр, дембээрей бээр.
Човулаңныг хөөкүй кадай алеп-түрээн»...

Ол өйде кавайлыг төлдүн адазы Шивит-оол дөңгү кеткен, эрги үеэ кыштагга кээр. Ону «чаэним» дээр Дарган-Сонам ашак карактап Хемчикке Самбажык, Дажымага удурткан октуг-боолуг алдан кижи тулчуп турганын төөгүп бээр. Ону дыңнаш, Шивит-оол эрезии хайныл, өжээн негеп:

«Самбажыктың улузунга каттыжар дээш
Салым-чолдун оруу-биле оол-даа чораан.
Хемчиктиве ажар арттыңг одуруунда
Кезек доозун бурунайныл туруп калган».

1883—1885 чылдарда 60 маадырлар дайзынарга удур тура халчып турган үезинде чонунуң аар-бергe амыдыралының эрткен оруу номчукчуга тодарап кээр кылдыр, автор шүлүглелди чедиишкинниг дооскан.

Чаа үе дугайында ийиги шүлүглели — «Ай дугайында тоожу» сюжет, тургузуу-биле онзагай. Тыва шүлүк чогаалында баштайгы хөөреткен хевирлиг тоолчургу чогаал-дыр деп үнелээр мен.

Алексей Хууракты Төрээн чурт, аас-кежик, ынакшыл темазынга лириктиг шүлүктер-биле номчукчунуң сагыш-сеткилин чаалап апкан. Революция мурнунда тыва чонунуң кадыг-берге амыдыралынга чадаганның үнү ыры болуп, дайзыннарга удур демиселге чонну хей-аът киирип чораанын көргүскен. Ук шүлүктүң онзагай чүүлү: бираэде, тургузуг талазы-биле чараш; ййнде, чонның революция мурнундагы, амгы-даа, келир-даа үелерин чурумалдыг, тывызык көргүзүп шыдаанында:

«Дыңнаңардан!
Чадаганның аяны-дыр;
Тыва кижи
Чалгыннарын херипкештиң.

Тоолда дег,
Тос каът дээрге торулбайн,
Айже, хүнче
Аткан ок дег, ужуп бар чор».

Чечен чогаалга сонуургалдыг аныяк кижилерге өөредилге, чижек болгу дег «Башкы харжыгаш-ты» долузу-биле чижек кылдыр көргүзер бодадым. Шүлүкчү сеткилиниң хавы ырак терениндеи эпитет, деңнелгени билдилиг ажыглап тургаш, бойдуска ынакшылын шыны-биле илереткен:

«Сакты бердим, башкы харжык,
Саарылдыр чаавыдам!
Кыжырадыр кырың базайн.
Кылаң дагдан чүнгу быжайн.
Соок кыжы дүжүп кээрге,
Соруум кирер, эрим хайнар.
Чайның чечээ аип-маяк дег
Чаактарым кызып келир.
Кудургайга чүнгулаарда,
Кудай кужу өзир дет мен.
Дошкун кыжын кылын харга,
Тожу малы ивн дег мен.
Сакты бердим, башкы харжык,
Саарылдыр чаавыдам!
Кыжырадыр кырың базайн.
Кырлаң дагдан чүнгу быжайн.

Чонның аас чогаалынга чоок, бөлүүн, биздиктир шүлүк-түр. Шынап-ла Алексей Хууракты ынакшылды ырлай бергенде, айлаң куштүң үнү ышкаш тааланчыг кынныл келир.

«Төрүттүнген хүнүң уткуй дойлуп тур сен» деп шүлүкте сөстерни таарымчалыг ажыглаанын эскерип көрүнердээн:

«Төрүттүнген хүнүң уткуй дойлуп тур сен.
Төрелдериң тодуң чыгыы чыгынып кээп-тир.
Эргим уруг, ынаам сеңээ белек кылдыр
Эртине даш, алдын биилзек эккелбедим.
Алаак черниң конгулуурлуг чечээ-биле
Арыг чырык сеткилимни белээм кылып.
Холуң тудуп, изиг байыр бараалгаттым.
Хомудава, сургуул-сувол шнам ол-дур».

Бо дег, сеткил-сагышты хаара тудуп келир шүлүктерге «Чалыы назын халыныында», «Сени бодап, сакты берген минутамда», «Сыылдыр хадаан соонда», «Бүс», «Найыралдың хоорайы» дээш өскелер-даа хамааржыр.

Ынчалза-даа авторнуң номунда уран-чечен, утка-шынар талазы-биле чавыс, кызыы темалыг шүлүктер барын айтыр бодадым. Борта «Кидис өгге төрүттүнген» деп шүлүк хамааржыр. Чогаалдың овур-хевири-биле утказының чаңгыс аай дөмей одуруглар таваржып турар:

«Дэвр куш дег күжүр дорут,
Эзи үлдин тыртып тур боор».
(«Аъдым» деп шүлүк).

«Хоор дайның эзи үлди тыртып турар
Кобальтылыг Хову-Аксы кирер мен бе?»
«Кезек салгын сыылдыр хадып туру».
«Амыраамның ийи караа
Сылдыстар дег көстүп келир»
(«Сыылдыр хадаан соонда»).

«Имиртинде баштай үнген шолбаннар-даа,
ийи караң оду болуп көстүп келир».
(«Сени бодап, сакты берген минутамда»).

Чамдык «Аъдым», «Амыракка дүжүп көрбээн», «Карактарың» ышкаш шүлүктериниң темалары хөлүн артыр үүрмек.

«Чадаганның аяның» парлалгага белеткеп тура, грамматиктиг, пунктациялыг частырыгларны эскербейн арттырипкен. Ынчыг частырыглар хөй болду. «Улуг дынгаш чугаалады» деп домакта «д» орнунга «т» бижинир үүрлуг. («Чакар ирей» арын 13). Амыдырал хайның турар Хову-Аксы» дээш точка (.) салбаан. («Кезек салгын сыылдыр хадып туру» арын 23). «Бодап келгеш, оскунар дээп аксын дыртып» ыыткыр «д» орнунга «т» турар болгай. («Чолдун оруу», арын 52).

Мындыг чазыглар эске-даа шүлүктерде бардыр. Канчалза-даа Алексей Хууракты чонның ёзулуг амыдыралын көрүнчүктелдир чуруп көргүскен чаа-чаа чогаалдарны ам-даа хөйүү бижинир боор деп идегеп, база шүлүкчү талантызына чедиишкинни күзээп.

К. КАЛЫНДУУ.

Кызылдың башкы институдунуң литература, дыл факультединиң студентиниң.

КРИТИКА БОЛГАШ БИБЛИОГРАФИЯ

КЕЗЭЭДЕ ДИРИГЛЕРНИҢ МУЗЕЙИ

Ийи базым бурунгаарлай бергеш, чуруктан менче топтап кайгаан, конгус аныяк Маяковский-биле ужуражы бердим. Шиджак чок, ам-даа быжыкпаан арганизмаар дурт-сынныг, хөйленнииг. Ол чурукту 1915—16 чылдарда-ла кылган боор он. Ол дээрге футурист турган Маяковский, амдыызында көөргеттинген хевирлиг Маяковский болду. Оон солагай, он талаларында болгаш ынаар залдарның иштинде база-ла фото-чуруктар, чагаалар, документилер бар.

Бо музейде бир-ле онзагай байдал тургустунган. Оон уламындан кижи чайгаар-ла ыржымче улам кичээнгейлиг апаар. Сактырга сенде каракта өске үүг-даа чок ышкаш апаар. Ол бүгүнү көрүп тура, сагыш-сеткилдиң халыыдалы деп үүл дээрзин биле бээр сен. Бижимел, үжүктерни хере-хере бижээн хол үжүүнүң арттырып каапы бичии шүлүктүң сес санын сүрүп номчаш, чуруктa кижини кыйгырып, оон-биле чугаалажыксай бээр сен.

БАЙДАЛ ЭКИЖЭЭН

Кызылдың одалга складтарында хөмүр-даш үжүктелип турарының дугайында чагаалар бижиктэ эш В. Саган-оол болгаш оон-даа оскелерден келген.

Бо айтырыгның талазы-биле кыска тайылбырны бээрбэн Кызылдың одаар үүл конторазының директору эш Тюлюндеп редакция тилээв. Оон биске дыңнатканы болза, хөй хөмүр-даш хереглээр будүрүлгелерниң, албан, организация черлериниң болгаш одалга төптериниң одаар үүлүн чайын сөөртүп албаанындан соолгу үеде хөмүр-даш сөөртүлгезинге бергедээшкин тургустунуп келген. Хоорайның чурттакчыларынга хөмүр сөөртүлгезин экижидер дээп автотранспортту немээн болгаш Чадаанадан хөмүр даш сөөртүрүн организастаан. Оон эккелген хөмүрнүң ортээ Кызыл-Хавактыы-биле дөмей. Оон аңгыда Кызыл-Хавак шахтазы будун хөмүрүү ыыглаарын эрбидадып эгелээн.

Москвада Димитров кудумчузунда литература музейин 1933 чылда организастаан. Оон тургустунганы солун. Революцияның үшкү дүнезинде Владимир Ильич Ленин Владимир Бонч-Бруевич-биле чугаазынга революцияның казыргызының үезинде аныяк Совет республикага соолунде барып херек апаар үнелиг архив документилер чиде бээр чадавас дээн.

Оон соонда Бонч-Бруевич (ол ынчаарда Совнаркомнуң херек эргелекчизи турган) архив материалдарын камнаарынче кыйырган брошюраны бижээн. Он чыл дургузунда 1917—27 чылдарга чедир эң үнелиг литература материалдары әңдерли берген. Барык ол үеде литератураның төп-чүткен шыгжамырын организастаарын шнитпирлээн. Ындыг музейни 1933 чылда ажыткан-даа. Музейнин тургузукчуларының кол соруглазы болза төрээн литературага, критикага хамаарышкан хол үжүк материалдарын чыыры, ынчаарда хөй нуруузу хууда кижилер холунга турган материалдарны чыыры турган. Россияның культуразынга ынак, ону үнелээр дыка хөй кижилер литература тураскаалдарын күрүне албан черинче дамчыып берген.

Улгады берген кижилер Пушкинниң, Тургеневтиң, Лермонтовтуң, Карамзиннин бижээнн чагааларны, альбомнарны, Репинниң, Серовтуң чураан чуруктарын эккеп турганнар.

Ол материалдарны системажыдары музейниң ажылдакчыларындан күжениишкинниг ажылды негээн. Аңаа штаттан дашкаар ажылдакчы болуп берген кижилер база чыылган. Ховар чүүлдер тывар дээп эртемденнер чурттуң чүк-чүгүнче чоруп эгелээннер. «Тоолчургу чугаа» дилээр дээш Онега хөлче. Ак далайже. Сонгу крайже чоруп турганнар. Архив документилери даштыкыдан база кээп турган.

Өске чурттарда төөгү материалдарын илередиири-биле тускай комиссия ажылдап эгелээн. Хөй-хөй документилерни Парижте Славян библиотеказындан, Прагадан, Варшавадан, Лондондан эккелген. Пушкинниң бодунун тургускаш редакторлааны «Всеволожскийниң кыдыраажы» деп шүлүктер чыындызын Белградтан садып алган. А ол чыындызы шуут читкен деп санап турган болгай.

Эң ховар тывыглар база эвээш эвес болган. Музей Гогольдуң «Өлүг сүнезиннериниң» ийиги кезээнден үзүндүнү, Блоктуң чогаалдарының бодунун бижээн чүүлдериниң барык чартык кезинин, Горькийнин бижээни алды мун хире арынны болгаш өске-даа оон дудак чок материалдарны чыгган.

Мында чуруглга уран чүүлүнүң фондузу база бар. Ында чогаалчыларның портреттери, оларның төрелдериниң чуруктары, амыдырал болгаш төөгү характерлиг хөй-хөй материалдар, гравюралар бар. Музейнин ажылдакчылары Брюловтуң, Кипренскийиин, Крамскойнуң, Кустодиевтиң ажылдарын тыпканынга чоргаарланып болурлар.

Литературага хандыкпылдыгларга музейде организастап турар юбилейлиг делгелгелер шуут байырлал болу берген. 1938 чылда хөй-нинтининн кичээнгейин «Игорь полкузунуң дугайында сөс» деп делгелге, 1949 чылда «А. С. Пушкин», 1952 чылда «Н. В. Гоголь», болгаш 1964 чылда Лермонтовтуң чогаадыкчы ажылынга тураскаатткан тускай экспозициялар хаара туткан.

Ук музейнин хөй-нинти ажылынга экскурсиялар, консультацияя-тайылбырлалдар, амгы чогаалчылар, шүлүкчүлер-биле ужуражыга кежээлерин организастаары хамааржыр. Оон-биле чергелештир музей лаборатория деп ажылды база чорудуп турар. Аңаа дээди өөредилге черлерин-Эртем ажылдакчылары литература материалдарын шыгжап, эртем ажылдарын бижип, янзы-бүрү үеде төрүттүнген тураскаалдарны доктаамал болгаш түр делгелгеге көргүзүп турар. Эртекн үеним литература тураскаалын бистин үеним кижилери көрүп. оон-биле таныжып турар. Ону аныяк салгал база билир болур.

Игорь БРИСТОЛЬ.
(ПИА).

Шуурмактың кодээ библиотеказы 9000 ном фондулуг. Оон эргелекчизи Анна Алексеевна Зиновьева номчукчулар ортузунга массалыг ажылдар чорударын багай эвес тургускан. Ылаңгыя Улуг Октябрьның 50 чылын таварыштыр солун ажылдарны кылып чоруткулаан. Номчукчулар-биле ажылды чорударынга библиотеканың активтери дузалы чедирип турарлар. Ылаңгыя Шуурмак школазының 6-гы классчыларының чедирип турар дузазы улуг. Олар номнарны пенсионерлериниң бажыңнарынга чедирип берип, номчуп билбес бичиилерге номнарны номчуп берип, чуруктарын тайылбырлап берип турор. Дыштанар хүнүнде библиотекага номчукчулар көвүдей бээр.

ЧУРУКТА: библиотекарь А. А. Зиновьева.
С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

МУРНУНДА — Н. ШИШИГИН *ШЫДЫРАА*

Республиканың бирги черн дээш маргылдаанның бешки салыында Кызылдың чемпиону И. Шишигин биле Тес-Хемнин чемпиону И. Махоткин олар ужуражы бергеннер. Оларның салыы сопуургалдың төөүнге турган, чуге дээрге кайызы-даа спорт мастеринге кандидаттар. Салыгның эгезинде хоорай чемпиону район шыдыраачызының коз туруштарны эзлеп алыр дээн халдакчы коштериниге удур шын харыларны берип турган болгаш байдалды деңнештире берген. Удаппаанда район шыдыраачызы боду камгалалче кирген болгаш байдалын экижидип чадаап уттурган.

Ынчангаш И. Шишигин беш салыгардан дөрт чартык санныг маргылдаанның лидери болу берген. Оон-биле деңге чаржып кел чораан А. Торлуг бо удаада карааы-биле ойнаан Ч. Оюнның күштүг халдаашкынынга таварышкаш уттурган. Шымрак бирги разрядчы О. Бегзи Ю. Курмелевка уттурган, М. Хомушку Б. Сивирны улуг бергедээшкин чокка тиилээн, деп байдалдыг салыгда П. Күжүгет П. Берковичче алыскан, Н. Чыргал-оол салыгның эгезинден тура-ла эки турушту чедип алган, удурланыкчызы Д. Саая дүжүп бергиже чедир оозун ышкынмаан. Б. Ламаш-оол бо удаада В. Дармажапты уткаш, турнирде байдалын экижиткен.

Беш салыглар эрткен соолунде киржикчилериниң байдалы мындыг: Шишигин — 4,5 санныг, оон удаазында Чыргал-оол биле Торлугда дөрт-дөрт саннар бар. Ламаш-оол, Хомушку, Берковнч олар 3,5 саннарлыг оларның соонда чоруп орарлар. Кайызы-даа ийи чартык саннарны алган Оюн, Дармажап, Ануфриев, Күжүгет олар соолгу салыгларда байдалын экижиткеннер. Мастерге кандидат И. Махоткин биле М. Тюлюш база Самыр олар 2—2, С. Тамба, Б. Ооржак 1,5 саннарлыг болгаш Саая чүгле чартык саннг чоруп турарлар.

С. КОРГЕН-ООЛ.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Төрээн черниң үнелиг болза» 10, 11.50, 1.40, 3.30, 5.20, 7.10, 9.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хынап көргөн, мина чок» 2.30, «Онгу базым» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Шаашкан» 10, 2, «Истелге уламчылап турар» 12, 3.50, 5.40, 7.30, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Малахов курган» 3, «Пароль көрек чок» (1-ги, 2-ги сериялары) 5, 8 шактарда.

Ужуушкүнну болдурбазы, баштайгы дуза

Бедик даглыг черлерде болгаш мрак Соңгу түште чурттап турар кижилерниң чурттаалгазын алгаш коорге, кижи кончуг соокта бодунуң кадымга калдыг-даа хора чокка үр-үениң иштинде чоруп болурун көргүзүп турар. Ынчалза-даа доңмае төлээде тоттур чем чинр, чылыг кылдыр кеттинер болгаш үргулчу шимченир ужурга таваржыр.

Дүктеп кылган хеп болгаш өске-даа кышкы идик, хеп чылыгны дашкаар эвээш эрттирер болгаш кижиниң үр турганындан мага-боттуң түе-түе кезектери үжүй бээр таварылгалар турар, а чамдыкта шуут доңуп каап болур. Кижиниң кулактары, думчуу, маңгыя хол, бут салаалары дүрген үжүй бээр.

Чамдык кижилер чүгле улуг соок (23-30 градустардан соок) үезинде аас-думчук үжүдүп ап болур деп бодаар. Ындыг бодалдар коңгус шын эвес. Шоолуг эвес соокта безин кижи холунуң, будунуң салааларын, думчуун, чаагын үжүдүп ап болур. Шык хат болгаш соокка элээп үр үеде турар болза, кижи, градус соок барык чок деп көргүзүп турда-ла үжүүшкүннерге таваржып болур. Шык сооктуң салдарындан хан эргилдези кошкай берзе, бичии чылыг турда-ла кижи үжүй берип болур. Чижээлээрге, каш-каш хүннерде улаптыр хевин кургатпаанындан, үжулбаанындан оңгуга чыткан шеригнер буттарын үжүдүп алыр турган. Ол чорук күсөү үеде чер ажылдарынга хептн үргулчу кургадып ап турбае болза таваржып болур. Чылыг-даа болза тар ийик хан эргилдезин үреп, бутту үжүдүп болур. Удуг хат, шык агаар, ол хеп, сооктуң үр үеде хаарып келгени үжүдүүшкүннерни таварыштырар чамдык байдалдар болур.

Кижиниң кадыынын байдалы база удуг ужур-дузалыг. Аарыгдан сергээш, үр болбаан болгаш элээп кырый берген кижилер дүрген үжүүшкүннерге таваржыр.

Үжүүшкүн элээп каш хевир чадалыг болур. Бирги чадазында кеш кызып, суглангаш, картталып эгелээр. Ийиги чадазында кызыл-хүрең соок, билиннее кешке сүглагар азы ягаан суглангылар тыптып келир. Үшкү чадазында мага-боттуң доңган кезээ болгаш тканьнары өлүп каар. Үүгле кеш тканьнары олуп каар эвес, харын сөөк болгаш соөкке чоок чыдар тканьнар өлүп каар. Тканьнарның өлүп каары доңганы, доңурганы болгаш хан эргилдезинин соксааны-биле тайылбырлаттынар.

Үжүүшкүнүң чадазы ол дораан билдинмес. Суглангылар бир хонгарда тыптып кээр, а оон каш хонгарда ханы чыдар тканьнарның олгенин болгаш хан эргилдезиң ам-даа катап тургустунмаанын тодарадып болур.

Улуг эвее сооктан, маңгыя бораанныг хүн тымыгап дидирээшкин, чижээлээрге, бораанныг хүн кымы-бут чораанындан, ол идиктеп бүтүп дидирээрп — үжүүшкүнүнүн бир онза хевири болур. Ол таварымлгада кыза берген кеш элээп үр ыжар болгаш ханы четпее апаак кижилерге таваржыр. Ол үжүй берген черни бичии-даа болза доңурганындан оон байдалы чидий бээр.

Бир эвее кижи хатка болгаш соокка үр турар, багай кеттинген болгаш шоолуг шимчевес болза, мага-бот чоорту ооп кээр болгаш оон доңуп болур. Доңуп эгелей бергенде баштай кижи шагжок, шимченгир эвее болгаш уйгузу улгадыры билдиинп кээр, оон соонда тыныш болгаш судалдың кагары оожумнай бээр, а кижиниң температуразы 26—24 градус чедир кудулай бээр. Кижиниң температуразы 20 градустан кудулаваанда катап дыргынып болур.

Бичии уруглар, кырганнар, шагжоктан болгаш аарыгдан сулараан кижилер кадык, быжыг, шимченгир кижилерге бодаарга дүрген доңар. Элирик кижилер чүдеп дүрген доңуп каар, чүге дээрге олар уйгу-биле демисежип шыдаваас, а алкоголь кижиниң температуразын кудуладыр.

Үжүүшкүннерни болдурбазы чугула, маңгыя көдээ ажылагыйның ажылдакчыларынга, чүге дээрге, олар үргулчу ажык шөлге ажылдап турарлар. Үжүүшкүнүү болдурбазы беленн. Идик, хепче сагыш салыры эң чугула.

Хеп чылыг болгаш кижиниң мага-бодун, шимчээшкинии кызыгаарлавас болур. Дүктеп кылган иштики хеп сооктан эки камгалаар. Идик эптиг болгаш чылыг ораалда, кылын ук кедиптер хире алгыг болур. Идик эожекти болгаш салаларыны кыспазын хайгаараар.

Уктарым, бут ораашкынын болгаш идиктн эки куртадырыы чугула. Идиктн оттурбее төлээде, ону үе-биле болгаш тускай идик чаар чүүлдер-биле чаап алыр. Хан эргилдезин үрээр, кижиниң доңуруштар болганда ораалдаларны болгаш ак чүүр багларын дыңзыпнас.

Мага-боттуң ажык черлерп — арын, кулак, холдарыны доңурбае дээш үе-биле чаап ап болур. Уктуг азы ораапкынныг буттарны вазелин азы өске-даа үетер-биле чаап болбае, чүге дээрге оон доңарынга идиг болгай.

Кештиң арыг-ешлии удуг ужур-дузалыг. Бутту саваңнап эки арыдыр чууру ону доңарындан камгалаар.

Үжүүшкүннерге бирги дуза чүү болурул?

Бирээде, мага-боттуң доңган кезээнде хан эргилдезин катап тургузар, ийнде, тканьнарның оон үреларын болдурбае.

Кижи иштизи-биле доңганда ону дүрген чылыктырар болгаш түректиң ажылынга дузалаар, хан эргилдезин экижидер. Совет эртемденнерниң соолгу чылдарда чорутkан ажылдары доңган мага-боттуу 8 градус сутта баштай чылыктырган, оон сутнуң температуразын кижиниң температуразынга чедир чоорту өскеди бээр деп бодап турган эргидеги бодаадарга удур болгаш доңган кижини дүрген чылыктырын болуруи болгаш чылыктырар үжүрлүг дээрзин көргүскеи. Ам «...Ында-хаая ужурашкаш,
Ымаанмр мен, өкпелээр мен.
Чарылбайн, кезээн шагда
Чаның орта чоруксаар мен».

Ужурашкаш чүге ымаанып, өкпелээр кижил? Оя хирезинде «Чаның орта чоруксаар мен» дигеп. Будалчак, билдиннее утналыг. «Карактарың» деп шүлүкте чаа чүве чок, чүгле каталтап каан одуругларлыг:

«Сагыжымның оду болган
Сарыгымаар ийи караң»... ам:
«...Ынак сарыым ийи карал

Ырактарме(?) оруум айтыр». Оон ынай шүлүк бүрүзүнде чаңгыс аай дөмей одуруглар таваржып турар:

«Дэвр куш дег күжүр дорут,

Эзи үлдин тыртып тур боор».

(«Аъдым» деп шүлүк).

«Хоор дайның эзи үлди тыртып турар
Кобальтылыг Хову-Аксы кирер мен бе?»
«Кезек салгын сыылдыр хадып туру».
«Амыраамның ийи караа
Сылдыстар дег көстүп келир»

(«Сыылдыр хадаан соонда»).

«Имиртинде баштай үнген шолбаннар-даа,
ийи караң оду болуп көстүп келир».
(«Сени бодап, сакты берген минутамда»).

Чамдык «Аъдым», «Амыракка дүжүп көрбээн», «Карактарың» ышкаш шүлүктериниң темалары хөлүн артыр үүрмек.

«Чадаганның аяның» парлалгага белеткеп тура, грамматиктиг, пунктациялыг частырыгларны эскербейн арттырипкен. Ынчыг частырыглар хөй болду. «Улуг дынгаш чугаалады» деп домакта «д» орнунга «т» бижинир үүрлуг. («Чакар ирей» арын 13). Амыдырал хайның турар Хову-Аксы» дээш точка (.) салбаан. («Кезек салгын сыылдыр хадып туру» арын 23). «Бодап келгеш, оскунар дээп аксын дыртып» ыыткыр «д» орнунга «т» турар болгай. («Чолдун оруу», арын 52).

Мындыг чазыглар эске-даа шүлүктерде бардыр. Канчалза-даа Алексей Хууракты чонның ёзулуг амыдыралын көрүнчүктелдир чуруп көргүскен чаа-чаа чогаалдарны ам-даа хөйүү бижинир боор деп идегеп, база шүлүкчү талантызына чедиишкинни күзээп.

К. КАЛЫНДУУ.

Кызылдың башкы институдунуң литература, дыл факультединиң студентиниң.

Редакциянын адреси: Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң ораалакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35 партийжи амыдырал килизининиң 23-54, агитация болгаш пропаганда килизининиң 37-13, көдээ ажыл-агый килизининиң 21-47, улетнур килизининиң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуут болгаш амыдырал кадастерининиң 21-27, иштики информация килизининиң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганза 32-75 телефонче болгаш.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ГС—01397.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чыхда үндезилеттингеи

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
16
СУББОТА
№ 294 (6830).

Өртээ 2 көп.

РСР-ниң төлээлери Москвада

МОСКВА (СЭТА). СЭКП Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың чалааның ёзугаар Румыниянның Социалистиг Республиказының — Румыниянын Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чингине секретары, РСР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Николае Чаушескуга баштаткан партия-чазак төлээлери албан аайы-биле найыралчы аалдаашкын кылып Москвада чедип келген.

РСР-ниң болгаш ССРЭ-нин күрүне туктары-биле шиметтинген Киев вокзалынга румын аалчыларны эштер Л. И. Брежнев, А. Н. Косыгин, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин олар уткаан.

• • •

Кремльге декабрь 14-те совет удуртукчулар биле Румыниянын Социалистиг Республиказының партия-чазак төлээлериниң аразынга чугаалажыышкыннар эгелээн.

Чугаалажыышкыннарга совет таладан киржип турарлар: СЭКП ТК-ниң Чингине секретары Л. И. Брежнев, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Соединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ниң секретары М. А. Суслов, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ВЦСПС-тиң даргазы А. Н. Шелепин болгаш оон-даа өскелер.

Чугаалажыышкыннарга, РСР-ниң талазындан Румыниянын Коммунистиг партиязының ТК-зының чингине секретары, РСР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Николае Чаушескуга баштаткан партия-чазак төлээлери албан аайы-биле Москвада чедип келген.

Чугаалажыышкыннарга, совет таладан киржип турарлар: СЭКП ТК-ниң Чингине секретары Л. И. Брежнев, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Соединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ниң секретары М. А. Суслов, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ВЦСПС-тиң даргазы А. Н. Шелепин болгаш оон-даа өскелер.

Чугаалажыышкыннарга, РСР-ниң талазындан Румыниянын Коммунистиг партиязының ТК-зының чингине секретары, РСР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Николае Чаушескуга, РКП ТК-ның Күүсекчи Комитединиң болгаш Доктаамал Президиумунуң кежигүнү, РСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ион Георге Маурер, РКП ТК-ның Күүсекчи Комитединиң болгаш Доктаамал Президиумунуң кежигүнү, Румыниянның профэвилелдериниң бүгү-нинти каттыжыышкынының Төп Чөвүлелиниң даргазы Георге Апостол, РКП ТК-ның Күүсекчи Комитединиң болгаш Доктаамал Президиумунуң кежигүнү, РСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы. Эртем шинчилелдериниң талазы-биле национал чөвүлелдиң даргазы Александру Бырлэндяну, РКП ТК-ның Күүсекчи Комитединиң болгаш Доктаамал Президиумунуң кежигүнү, РКП ТК-ның секретары Киву Стойка база оон-даа өскелер.

Найыралчы байдалга эрткен чугаалажыышкыннарның үезинде ийи таланың сонуургалдыг айтырыгларының талазы-биле санал-онал солчуушкуну болган.

Чугаалажыышкыннар үргүлүлеп турар.

СПОРТКА ПАРТИЙЖИ УДУРТУЛГА

СЭКП-ниң Программазында болгаш партияның XXIII съездизиниң шиитпирээринде ыуш-культураны болгаш спорттуң улам ханаарарынга оең улуг ужур-дузалыг болганын оорушкү-биле демдеглеп барып. Ук доктаалды амыдыралга боттандырар даап база Октябрьның 50 чыл оюнга белеткелдер-биле хелбаштыр республиканың партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш ыуш-культура организацияларының, будурүлгелер, шиналаар болгаш албан черлериниң удуртукчуларының чогуур хемчегерин анчыдап кылып, боттуг ажылдарны чоруткан. Харын моон түңелинде ыуш-культурага, спортка болгаш туризмге киржип турар кижилерниң саны дыка ескен, массалыг спортчу дыштанылгалар ковудээн. Спортсменнерниң мергежили болгаш норгузүүлери өзүп, спорт мастерлеринге кандидаттар арбыдап турар.

Күш-культураның, ДОСААФ-тың, туризминиң эге организацияларының, эки-тура спорт ниитилелдериниң ажыды элээн идепкейжээн, колхозхоларга, совхозтарга, ажыычын болгаш кедээ суурларга спорт маргылдаалары мурнукузундан дыка калбарып, ажыычы чоннарның культуразы болгаш идепкейжии дыштанылгазының чугула кеззэ апарган. СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың доктаалынга дүүштүр. Тываның колхозтарында, совхозтарында, хөөрайларында болгаш суурларында бодүүн-даа бол, спорт шелдери, стадионнары, дерилгелери элээн хей ыыдыынган. Бо бүгү болза, ыуш-культураны, спорттуң болгаш туризмни, ажнашкыны болгаш балыктаашкынны кижилерниң хандыкшыдыг дыштанылгазы, кадыкшылды, ыуш-ыыдалды ыышгыларының, угаан талазы-биле сергек белүрүн чедип алыының бир чугула хевири бөлүрүп бар чөрүүр.

Коллективке, хөөрай, суурга азы районга спорттуң сайзырааңгайыыдар болгаш калбартыр талазы-биле найда-ла ёзулуг партийни сагыш салыышмын бар болдур, ол чугула херекти партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларының найда доктаамал удуртуп турар болдур, ында байдал эки дээрэзи маргыш чок. Өөрү райониуң «Кызыл тук» колхозунуң баштаар чери, ында партия организациязы ажыычы чоннар ыуш-культурага болгаш спортка болдунары-биле хей киришкен түрүн дээш сагыш салып, бодүүн стадионну спорт шелдерлиг, киосклиг, олуттарлыг ыыдыр хей-ниитиниң киржиилгези-биле тудуп алган. Ыыңгыя аныяктар спортче хандыкшаан түрүүн дээш, партерганизация ыуш-культураның эге организациязының, комсомол комитединиң спорт хемчегерин көрүп, өөрүнүң планнарын чугаалаңгыл, чугула айтырыгларын биорога тургузуп турар.

Барыын-Хемчик районнуң Эрги-Барлык кедээ Советиниң спорт болгаш ыуш-культура айтырыгларынче партия, комсомол организацияларыбиле ызыы ыыгнаа салып, ыышкыныхха организациязынызына маргыш ажылдарны чедирип турарын демдеглээн чугула. Ол ышкаш, «Тыва кобальт» комбинатта комсомол комитеди, профэвилелдиң тудуг комитеди ыуш-культура организациязын эки удуртуп, спортче болгаш ыуш-культураже чонну хандыкшыдар хемчеглерге боттары киржилгедиг болуп турар. Кызылдың будүрүлге болгаш аябан организация коллективтеринден ындыг чижектерни хөйну көргүзүп болуур.

Коммунистиг кижизидилгениң чугула кезентериниң бирээзи — ыуш-культураны күрүнеге ужур-дузалыг хөрен кылдыр көрүп, аңаа удуртулганы экижидерин, спортту болгаш ыуш-культураны район, хөөрай, будүрүлге, аябан организация, өөредилге черлери бүрүзүнге улам калбартыр талазы-биле чугула хемчеглерни боттандырарын партия, совет, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың доктаалыг хүлээдип турар. Бо негелдени бистиң республиканың чамдык партия, совет, профэвилел организациялары ам-даа ыракта чедир күүсетпейн турар. СЭКП-ниң чамдык Бай-Тайга, Улуг-Хем, Бии-Хем ышкаш райкомнарының бюроларынга, парткомнарның болгаш парторганизацияларның хей нуруузунуң бюро, ниити хуралдарынга, элээн хей райкүүсекомнарның болгаш чер-чер Советтериниң сессияларынга, хуралдарынга ыуш-культура болгаш спорт айтырыгларын бо чыл ажыг үениң дургузунда чугаалажып көрбээн, боттандырары-биле төлевилээн хемчегерниң күүселдези хынаттынмаан, а харын-даа чамдык районнарга, улуг коллективтерге ындыг хемчеглер бээп ашылдап ыыдынмаан болуп турар.

Күш-культура херээн удуртурун райкомнарның пропаганда болгаш агитация кылдызынге, парторганизацияларда бир бюро кежигүнүнге, күүскомнарда — дарганың ораалакчызынга дагып каапы-ла шын. Оларр хүн бүрүнүң агар айтырыгларын шиитпирээринге күш-культура организацияларынга дузалап турар. Ынчалза-даа ол дээрге күш-культура болгаш спорт херээн тодаргай, партийни ёзу-биле коллективтиг удуртуп турары ол эвес-тир. Харын моон ужурунда чамдык Бии-Хем, Иаа-Хем ышкаш районнарда, «Өөк», «Совет Тыва» совхозтарда, «Кызыя тудуг» эргелелинде, тууйбу заводунда, Тес-Хемниң «Ак-Эрик», Бай-Тайганың «Мөген-Бүрен» колхозтарда болгаш есне-даа черлерде спорт ам-даа массалыг бөлбайн, маргылдаалар хөвар болуп турар.

Күш-культура болгаш спорт херээн партия, совет, профэвилел организацияларының талазындан партийни ёзу-биле доктаамал удуртпас болза, республиканга ниитизи-биле-даа, район, хөөрай, коллектив бүрүзүнгедаа оөң калбарыышкынын болгаш хөгжүүрүн чедип алыры берге. Бо чугула херекти боттандырып турар күш-культура, спорт, туризм, ДОСААФ, ажнаыр болгаш балыктаашкын ниитилелдери, организациялары, материалдыг баазаны хандырар ажыл-агый организацияларының хей. Оларның бүгү ажыл-чорудулгазын партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларының дүүштүрер, удуртур болгаш контрольдаар ужурлуг. Совет амыдыралдың кандыг-даа адырынга ышкаш, спорт болгаш күш-культура херээнге партийни удуртулганын, хүн бүрү ниичээнгейниң эргежээн чугулазы тодаргай-дыр.

Бистиң РЕСПУБЛИКАДА

ЭГЕЛЭЭШКИННИ ДЕТКИВИШААН

Чөөн-Хемчек районда «Сүт-Хөл» совхозтуң ажыл-ишчилери чаа беш чыл планның хуусаа бетинде күүседир дугайында чүртүүн мурнакчы коллективтеринниң эгелээшкиннии чугаалажып көртеш, 1970 чылга чедир кылыр ажылдар талазы-биле хүлээлгелерин алгылаан, тодаргайларга, беш чыл планында көрдүгениниден ажыр ол чылга чедир 30 мүң центнер тараашы, 10 мүң центнер сүттүг күрүнеге садар деп шиитпирээнивер.

Оон-биле кады келир чылдың планныг онаалгаларын Улуг Октябрьның 51 чылының оюнга — келир чылдың ноябрь 7-ге чедир күүседирин сүт-хөлчүдер хүлээнген.

Маңаа бедиткен хүлээлгелерни алган мурнакчыларны база айтыр херек, олар бо-дур: хойжу О. Тажы-Намчал 1968 чылда чүс хойга онаалтыр 110 хураганы, өшкү ажаакчызы Ондар Доржу чүс өшкүдеп-ле 130 анайны камгалап алырын хүлээнгилээн.

Совхозтуң Киров салбырының Өлең деп черде хойжу бригадазының кежигүнүнери ниитизи-биле чүс хойга онаалтыр чүс хураганы камгалап алырын база шиитпирээнивер.

Бо салдыган сорулгаларны чедиишкиннииг күүседир төлээде, малчыннар кыштың бертелеринде удур чүткүлдүг демисежип турган, боттарында быжыглаан малдарын эки кыш ажырып алыр дээш могаг чок ажылдап турарлар.

Д. ДАСПАЯК.

Шагаан-арыгжыларның сөзү

Шагаан-Арыг. (Телефон-биле). Шагаан-Арыгның автотранспорт будүрүлгезиниң чолаачылары болгаш септекчилери юбилейлиг чылды күш-ажылчы бедик көргүзүүлерлиг үдеп турарлар. Коллективтиң кежигүнүнери чыл планын чүк сөөртүлгезиниң талазы-биле август айда-ла күүседипкеш, беш чылдың үшкү чылынга киириштир ажылдап эгелээн. Ол үениң дургузунда будүрүлгениң чолаачылары районнуң ажыл-агыйларынга, тудуг организацияларынга 159 тонна янзы-бүрү чүктү сөөрткен. Ол дээрге чыл планындан бээп 9 тонна ажыг болган.

Декабрь 1-ге чедир чыл дургузунда сөөрткен чүктүң ниити хемчээли 200 мүң тонна четкен. Чүк сөөртүлгезиниң тонна-километр планы база-ла ажыр күүсеттингеп. Эрткен он бир айларның дургузунда чолаачылар чыл планындан ажыр 121 мүң тонна-километрни ажылдап кылган.

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир деп москвачыларның бүгү чуртка чаңгыланып үнген кыйгырымын шагаан-арыгжылар ында-биле деткээш, бедиткен социалистиг хүлээлгени алганнар. Боттарының арга, курлавырларын санап көргеш, беш чыл планын 4 чыл 10 айлар дургузунда күүседип, 1970 чылдың ноябрь 7-ге чедир планнан ажыр 800 мүң тонна чүктү сөөртүп, 18 мүң литр кывар чүүдүг камнап алырын хүлээнгеннер.

Мурнакчы арга-биле

Кедээ ажыл-агыйның Таңдыда дуржулга станциязы келир чыдың часкы хову ажылдарынга хынамчалыг белеткенип, дөртүү кварталда техника септээриниң планын ажыр күүседир дээш, чогуур хемчегерни ап турар.

Квартал планын ёзугаар станция 22 тракторну, 30 андазынны, 10 сеялканы септээр. Ынчаарга машина-трактор мастерскаязында септелге кыйып турар механизаторлар чаа чылга чедир планнаныдан хөй — 30 трактордуң септээ деп хүлээнгеп. Бо хүлээлге механизаторларның бедик мергежилиге, күш-ажылды организастаарының мурнакчы аргазынга үндезилеттингеп.

Машина-трактор мастерскаязында ажыл-херек шалыпкын болгаш ылаптыг чоруп турар. Септелгени бедидер аайы-биле мооннеп чорудар арганы ажыглап чорудуп турар. Септекчилерниң материалдыг сонуургалдыг бедидер төлээде, аккорд-шаңнаадыг ажыл төлевирин доктаткан. Ону ёзугаар трактордуң хуусаа бетинде септелгезиниң аразы үзүктелбейн, сүрүштүр чоруп турар.

Механизаторлар ортузунда социалистиг чарыштың организастаан тодаргай хүлээлгелерни звенолар, түстүг кижилер алган. Ажылдап кылырының ылаптыг норма-чижектерин септекчилерниң киржилгези-биле ажылдап кылган. Бо бүгүнүң түңнелинде кижилерниң күш-ажылчы идепкейн көдүрүлген, үлүг-нормаңы ажыр күүседир даап демисел калбарган. Механизаторлар И. Алаев, П. Сырчын, И. Суслов, төөрү Г. Шадрин, слесарь М. Лудин оларның чүгүрүүшкүн, чаазавылга цехтери бүгү херекселдери-биле ажылдап турар.

Септээр машиналарның артык кежектеп кылып турар. Ол чүү? Септээри-биле 7 тракторну хары утта киирипттер. Бригада бүрүзү оваашкан тракторларын септээр. Машиналарның шимчедикчилерин бригада бүрүзүнде ийи кижи септээр, ол — мотор дезинде болуп турар. Тракторларның соңгу өзектерин, коробкаларын база бригада бүрүзүнде ийи кижи кылып турар. Оларга, үске, фильтрге хамаарышкан кезектерин — түскай слесарьлар, дугуйлар, кабиналар, крышаларга хамаарышкаңын — ооскы бир кижилер септеп турар.

— Бо бүгү чүүлдерни кылырынга материалдыг баазаң кайы хирел? — деп, мастерская эргелекчизинден айтырывыс.

— Ол дугайында алырбас бис — деп ол харылады. — Мастерскаявыста токарь слесарь партанналга шуткуушкун, чаазавылга цехтери бүгү херекселдери-биле ажылдап турар.

Септээр машиналарның артык кезектери бүрүн-бар, годаргайларга чайдап тура-ла хемчегерни ап тургаш, оларны саткылап алган. Чамдык кезектерни мастерскаяда боттары чаартып кылып ап турар. Септелгеде М. Петров удуртқан № 1 бригада мурнакчы. Оон кежигүннери дөртүү кварталда 10 трактор септээр тургаш, ам-на 7-ни септеп апкан. Бригадада күш-ажылдың организастаашкыны эки, септекчилерниң мергежили бедик, практиказы улуг, ынчангаш олар чедиишкиннииг ажылдап турар. Оларда күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыг, ажыл шагы үзер, багай шынарлыг кылдыр кылыр таварылга чок. Харын оон ужурунда бригадага коммунистиг күш-ажылдың деп атты чоокта чаа тывыскан.

Мастерскаяда мурнакчылар хөй. Ол болза В. Тютюков, Ю. Зубков, П. Сунсов, Казачаков, Д. Кыргыс болгаш өскелер-даа-дыр. Оларның ажылдаарының ылгалдыг чүүлү — септелгени бедик шынарлыг кылыр, ону бот-боттары хынажып тургаш чедип алыр, графикти үргүлүү мурнап турар, черле ниити билиг талазы-биле бедик.

Колхозта сеялкалар, илиирлер бүрүн септеттингеп. Чамдык септеттингээн андазыларны, луцильниктерни тракторлар септелгези доозулган соонда, графикте айыткан хуусаада септеп шыдаар бис деп, механизаторлар чугаалап турар.

Септелгениң шынарының дугайын мастерская эргелекчизинден айтыларга:

— Эрткен чылын бистиң септээн тракторларывыстан часкы ажылдар үезинде чүгле чаңгыс трактор үрелиишкинге таварышкан чүве, а бо чылын үрелиишкин шуут болбас болуруун чедип алыр бис — деп харыылаар.

Септелгениң шынары эки болурунга идиг берип турар бир кол чүүл — трактор бүрүзүнүң септеттингенин хынап турар түскай комиссияны колхозтуң бодунда тургускаңы болур, чүгле ол комиссия хүлээп алган соонда, септеттингеп тракторну белеп тракторлар чыскаалынга аппарып тургузар.

Мастерскаяның ажылынга хөлбаштыр чемелеп болур чүве — ында будүрүлге культуразының талазы-биле хемчегер албайн турары-дыр. Мастерскаяның ишти хирлиг, агаар ноочут ышкам, ажылга турган кижилерниң сеткилин чыдыдып, аяндалдырып келир байдал чок.

— Биске Культура бажыңы тударын дооскан соонда, мастерскаяның чаа бажыңын тудар чүве, ынчаарда бо талазын үлегерлиг тургузар бис — деп, ында чүгаалажыр.

Ону маңаап, будүрүлге эстетиказының талазы-биле хемчег албайн турары канчап-даа шын эвес. А бир эвес айтырыгны холга ап, оон ужурдузазын билгеш, хеделир болза, ону будүрүп алыр аргалар бүрүн бар.

(БИСТИҢ КОРР).

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Беш чыл планның хуусаа бетинде күүседир соруга-биле Иаа-Хем районда «Ленинчи оруң» колхозтуң баштаар чери, партия организациязы тараа болгаш мал ажыының продукциязын будүрериниң хемчегерин ажылдап кылган. Тараа будүрериниң беш чыл планын колхоз дөрт чыл иштинде күүсеткен турар. Эттинин — 1970 чылдың ноябрь 7-де, дүктүүн — сентябрь бирде, сүттүүн — декабрь бирде боттандырар соруга салдынган.

1968 чылда колхоз күрүнеге 1362 тонна тараа, 136 тонна эт, 200 тонна сүт, 9,3 тонна дүк садарын планнаан. Беш чылдың артыкан чылдарында колхозка будүрүлгениң болгаш чурттаалганың хей тудугларын ыыдынар. Келир чылын 300 бызаа ниреп кажаанны, 400 баш инек турар 2 кажаанны, машина-трактор септээр мастерскайны, клубту болгаш 14 чурттаага башкың тудуп, ажыглаага киирер.

Алган хүлээлгелерин амыдыралга боттандырар соруга-биле колхозтуң ажыл-ишчилери райониуң «Коммунизмче оруң» кедээ ажыл-агый артелиниң колхозчуларын социалистиг чарышка кыйгырган.

«Ленинчи оруң» колхозтуң хөйнүзу Наадың Самбу юбилейлиг чылда бедик көргүзүүлерни чедип алган. Чүс төөрүү хойдан 101 хураганы остуруп, бир хойдан-на 3 кг дүктү кырғып алган. Кадарчы ыышка белеткелди ей-шаанда чоруткаш, Хайырлыгда кыштаанда барган, бодүүн болгаш концентраттыг чемнерниң нурлавыры бар.

Колхоз күрүнеге сүт садар планын ажыр күүсеткен. Колхозка сүт саалдазы он бир айларда өртүмээ-биле бир саар инекке онаалтыр 1062 кг болган. Саанчылар Н. Нелюбова биле Е. Попкова одар социалистиг чарыштың бирги одуруунда үнгеннер.

Ниитиниң малының кыштагаашкынынга мал чүүл мал чемнээ болуур. Фермаларже, кыштагларже мал чемнээ сөөртүр аяның колхозта организастыг чоруттунуп турар. Сиген, саваң болгаш концентраттыг чемнер сөөртүлгезинде түскай машиналар, тракторлар ыыдынаттынган. Бо ажылда механизаторларның ажыын тракторлукчулар Б. Лелюков биле И. Лелюкова одар ажылга кызыкшаан, ах сетки-диинин көргүзүп, малчыннарга макталып турарлар.

Колхоз баштаар чери, партия организациязы механизаторларның өөредилгезинче кичээнгейни сайган. Агротехниктиг өөредилге эгелээн, колхозтуң бүгү механизаторлары ында хаара туттунган, кичээлдерни агроном И. Тараканов эрттирип турар.

Юбилейлиг чылды бедик күш-ажылчы көргүзүүлер-биле үдээш, 1968 чылдың планныг соругаларын күүседип кириптер дээш «Ленинчи оруң» колхозтуң кежигүннери амгы үеде нүүненишкинниг ажылдап турарлар.

П. ПОПОВ.

Совет кижилер маадырлыг Вьетнам-биле

Демисежип турар Вьетнам-биле ап-сеткил баттыштырылгазының делегей неделязының хөй-ниити хуралдары болгаш митингилери бистиң чүртүүстө эртип турар.

ВИЛЬНЮС. Чүректериниктиң хамыыдан сөөң таланда бис, Вьетнам! Данзыраң бадыткалы болган ол сестер Вильнюстуң башкы институдунга болган хөй кижилиг митингиге чаңгыланган.

Сөс алганнар патриоттарның маадырлыг болгаш быжыг турштуун боттарының магадаанын чугаалаан.

Митингиниң киржикчилери америк империализминиң Вьетнамда бүжар дайынын шиитпирлиг буруу шаңкан резолюциязын хүлээп алган.

СИМФЕРОПОЛЬ. Хөөрайның хөй-ниитизинин толээлери вьетнам улустуң демисели-биле чалбыыштыг чаңгыс сеткилинин боттарының хуралынга шлергейлээн.

Хуралдың киржикчилери Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузунга чорудар телеграммазын чаңгыс эп-сеткилиг хүлээп алган. Олар Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузунуң чедиг үнүн оюнга таварыштыр маадырлыг вьетнам улуска Симферополь биле Крым областтың ажылчы чоннарының өөнүүзүнден изиг байыр чедирген.

БРЕСТ. Брестиң А. С. Пушкин аттыг башкы институдунуң студентилери, башкылары болгаш ажылдакчылары АКШ-тың империалистериниң удур вьетнам улустуң демиселиниң боттарының деткип турарын митингиге шиитпирлии-биле медеглээн.

ДОНДА-РОСТОВ. Хөөрайның ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң маңаа болган хуралдының киржикчилери америк империалистерниң Вьетнамда агрессиязынга киленииг удурланыышкынын илергейлээн. Ол хурал Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузунуң ССРЭ-де доктаамал төлээлез черинге чагаа чоруткаш, вьетнам улустуң төөгүү демиселиң бодунуң шиитпирлиг деткип турарын ында медеглээн.

(СЭТА).

Улуг-Хемниң ыяш ажыл-агый чери республикада улуг будүрүлгелериниң бирээзи. Тываның тудугларынга хереглеттинер тудуг ыяжының хөй кезиин белеткээш, белен продукция ыыдыр диидирип турар. Оон аңгыда бажың иштиниң эт-херекселин база-ла бо организация будүрүп турар.

Будүрүлгениң ажылчыннары күш-ажылчы улуг тиилелгени чедип ап, юбилейлиг чылдың планын ниити продукция талазы-биле декабрь 10-да ажыр күүсеткен. Улуг-Хемниң ыяш ажыл-агый чери ниитизи-биле чыл эгезинден бээр 1 миллион 800 мүң рубльдиң продукциязын будүргеп.

Ажыы үеде тудуг ыяжының белеткели кайы-даа участокта хаймыышкынныг чоруп турар. Ыяш кезериниң планы ажыр күүсеттинген. Тудуг ыяжының белеткели-биле соөртүлгезиниң аразы үзүктелбейн, сүрүштүр чоруп орарын эки деп демдеглээр херек. Ыяш белеткээр участоктарның аразында хаймарган социалистиг чарыштың бирги одуруунда Ырбаның ыяш белеткелчилери чоруп турар. Участок он бир айларда 424 мүң рубльдиң ниити продукциязын будүрер планын 118,8 хуу күүсеткен. 54 мүң 500 кубометр тудуг ыяжын соөртүр тургаш, 60 мүң 668 кубометрни соөрткен.

Улуг-Хемниң ыяш ажыл-агый черииниң ажылдакчылары москвачыларның эгелеичи саналын изии-биле деткип, боттарында бедиткен хүлээгелерни аяганнар. Чыл төнчүзүнге чедир планнан ажыр 40 мүң рубльдиң продукциязын будүрери шиитпирлеттингеп.

ЧУРУКТА: Чербиниң ыяш белеткээр участогундан тудуг ыяжын соөртүп турары.

В. КОНДРАШОВТУҢ фотозу.

ЭРТЕ КҮҮСЕДИР

Беш чыл планың хуусаа бетинде күүседир дугайында мурнакчы коллективтериниң эгелээшкинниге ниитиниң чемненилгезиниң Кызыл хоорай конторазының коллективи база каттышкан. Беш чылдың үшкү чылының планын хоорайда ниитиниң чемненилге черлериниң ажылдакчылары декабрьның 26-га чедир күүседир деп шиитпирлээн. Будүрүлге чедиишкиннерин өстүрериниң, бажыңнарже чем садыгларының, чемнин ассортиментизин көвүдериниң талазы-биле тодаргай хүлээлгелерни коллектив алган.

Түскай эртемнигерни белеткээриниче, коммунистиг күш-ажыл хөөш шимчээшкинниң калбартырынче кичээнгейни база салып турар. Беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-ге чедир күүседип болур курлавырларны болгаш аргаларны чемненилге ажылдакчылары санап көргеш, аңаа дүүштүр бедик хүлээлге алган.

МАРТ БИРЭЭГЕ ЧЕДИР ДООЗАР

Часкы хову ажылдарынга

ЭКОНОМИКТИГ САНААШКЫННЫ КЫЛЫР

Төөп турар юбилейлиг 1967 чылда республиканың үлетпүрүнүн ажыл-ишчилери күш-ажылчы бедик көргүзүглерни чедип алганнар. Үлетпүрүнүң нийти продукциязын бүдүрүп үндүрериниң арткан он бир айларда планы чедиишкинниг күүсеттинген. Ак-Довуракты «Тыва даг-дүгү» комбинады, Кызылдың алгы заводу болгаш республика типографиязы дээн мышкаш мурнакчы бүдүрүлгелер чыл планын хуусаа бетинде күүседип, 1968 чылдың бүдүрүлге программазын болгаш беш чыл планының онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш чарыш амгы үеде республикада калбарып турар. Ол чарыштың бир онзагай чүүлү болза, коллективтериң ап турар социалистиг хүлээлгелеринде бүдүрүлгениң экономиктиг көргүзүглерин соксаал чок экижилеринче, ылаңгыя продукцияның бот-үнезин чингедиринге кол киҥээнгейни утландырганы болур. Бо чорук аңаа-ла таварылга эвес, а үениң соңгаарлаттынмас негелдези дээрзин маңаа айтыры чүгүла.

Бот-үне — бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының экономиктиг ян кол көргүзүү. Коллектив бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазының деннели оон бүдүрүп үндүрүп турар продукциязындан дораан көстүп келир. Бир эвес коллектив күш-ажылдың бүдүрүкчүдүүн доктаамал бедидип, материалдарны болгаш чиг-этти камныг ажыглап турар болза продукцияның бот-үнезин улам-на чингээр. А кажан бүдүрүлгеде ажыл-агыйжы эвес бүдән чоруктар, үрей кылыышкыннар, катап эдиишкиннер көвүдээр, ажыл шагының халас чидирии үлгадыр болза продукцияның бот-үнези аартаар. Өскээр чүгаалаарга, бот-үнени чингедири дээрге бүдүрүп үндүрген продукцияның хемчээлин көвүдедиринің болгаш шынарын экижилериниң кол курлавыры болур. Ынчангаш бот-үнезин чингедиринің айтырыы бүдүрүлге коллективтериниң бүгү кежигүннериниң киҥээнгейинин төвүнге турар ужурлуг. Ол чүгүла айтырыг республиканың бүдүрүлгелериниде канчаар шиитпирлеттинип турарыл?

Үлетпүр продукциязының бот-үнезин чингедиринің он бир айларда планы нийтизи-биле чедиишкинниг күүсеттинген. Бот-үненин чингелдезин доктаамал чедип ап турар бүдүрүлгелериниң саны улам-на көвүдээн. Оон-биле чергелештир бүдүрүлгелер коллективтери бот-үнени чингедиринің чаа-чаа аргаларын болгаш оруктарын тып, оларны чедиишкинниг ажыглап турар апарганнар. Чижээлээргe, Чадаананың, хөмүр-даш разрезинге чоокка чедир техниканың ажыглалы кошкак, ажыл үезинде халас туруушкүннар хөй турган. Ол бүдүрүлгениң инженер-техниктиг ажылдакчылары коллективте партия болгаш профэвилел активчилери-биле кайы экономиктиг бүдүрүлгениң бүгү участоктарынга анализ, сайгарылганы кылып тургаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 30 хуу чедир бедидериниң курлавырларын тыпканнар. Оон түңнелинде бир тонна хөмүр-даштың казып тыварының бот-үнези барык 20 ажыг хуу чингээн болгаш Чадаананың хөмүр-даш разрези республикада бедик орулгалыг мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи апарган. Кызылдың даараныга комбинады, алгы заводу продукцияның бот-үнезининң чингелдезин материалдарның болгаш чиг-этти камналгазының күсели-биле чедип ап турар.

Бо чылдың эгезинден бээр он бүдүрүлге түгле камнаттынган материалдардан 30 мун ажыг рубльге немедде продукцияны бергеннер. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, Кызылдың электростанциязының болгаш «Кызыл-Хаваа» шахтазының коллективтери продукцияның бот-үнезин чингедиринің курлавырларын бүдүрүлгениң технологиязын болбаазырангайжыдары-биле холбаштырып турарлар. Бо чылын ол бүдүрүлгелерге 200 ажыг чаартыкчы болгаш чогаадыкчы саналдарны ажыглап шиитгээткен. Оон түңнелинде продукция бүдүрүп үндүрериниң хемчээли немелде күчүлер чоокка безин 20 хуу ажыр улгатканн болгаш бот-үне доктаамал чиигеп турар. Продукцияның бот-үнезин чингедиринің бир кол аргазы камналга режимин күштелдирери болур. Бо улуг курлавырны чедиишкинниг ажыглап турар бүдүрүлгелер республикада эвээш эвес. Оларга хамыктын мурнунда автосептелге заводу, Кызылдың хлеб заводу, Сарыг-Септиң амыдырал хандырылга комбинатарында техниканың ажыглалы амдыгаа чедир багай. Бедик бүдүрүкчүлүг станоктар, электри күжү-биле ажылдаар даараныр машиналар түгле чаңгыс ээлчегде ажыглаттынып турар. Ол ышкаш комплексилиг механизацияже киҥээнгей барык салдынмайн турар. Бүдүрүлгениң кол ажылдары механизастаттынган турда дузалаар ажылдар хол-биле кылдынып турар.

Бо бүгү чүүлдер дээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң болгаш продукцияның бот-үнезин чингедиринің ажыглатбергедээшкинге таваржып, планның онаалгаларның күүселдези үстүп турар.

Республиканың сүт комбинадының бүдүрүлгелериниде нийти продукция бүдүрүп үндүрериниң планын түгле хуу талазы-биле күүседирин бодаап, ассортимент болгаш бот-үнеже киҥээнгей салбас чоруктар бар. Оон түңнелинде белен продукция сайгарылга чок шыгжаттынып чыдар чүүлдер хөй. Бүдүрүлге коллективтеринде күш-ажылды организастаанында четпестер ам-даа хөй. Материал-техниктиг хандырылганың кошкаандан ажылга үзүктелиишкиннер удаа-дараа болуп турар. Чамдык бүдүрүлгелерде, ылаңгыя амыдырал хандырылга комбинатт

Бистиң консультациявыс

АЙТЫРЫГЛАРГА ХАРЫЫЛАР

Ажылчыннарның база албан-хаакчыларының шөлээлээнде база аарыг-аржыкка таварышканда ажыл төлевирин алырының дугайында айтырыгларны салган чагаалар редакцияга кээп турар. Бүрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилелдериниң Бай-Тайга райкомунуң даргазы Н. Суглай-оолдуң редакцияга чагаазында айтырыгларына облпрофчөвүделдиң юрист консультантызы эп-Э. Оюнуң харыызын парладывыс.

Айтырыг: Ажылчын азы албан-хаакчы кижи шөлээлеп тургаш, аарый бергенде анаа бюллетень бээр бе?

Харыы: Ажылчын азы албан-хаакчы кижи ээлчеглиг азы немелде шөлээзиниң үезинде аарыг-аржыкка таварышканда, эмчиниң бергеи биллетенинге үндезилээш ниити чүрүм ёзугаар ажылының төлевирин бюллетеньде айыткан хүннер ёзугаар алыр. А аарыг тургап хонуунга дүүштүр шөлээзин уздып бээр азы оске хүүсааже шилчидиттер. Ажылчын азы албан-хаакчы кижи төлевир чок шөлээге тургаш, ааран таварылгада бюллетень ёзугаар акша төлевир албас. Бир эвес ажылга үнер хүнүнден эртпир аарый бергеп болза, ам ол хүнден эгелеп акша төлевирни алыр. А шөлээзин узаттырып алыры үстүнде таварылгабиле домей.

Ажылчын азы албан-хаакчы кижи ээлчеглиг шөлээзиниң үезинде бертик-бежелге таварышканда, ниити чүрүм ёзугаар башгайгы беш хонуун санатпайн (эмчи биллетенъни база ынчалп бээр), бюллетень ёзугаар ажылының төлевирин санаттырып алыр болгаш шөлээзин узаттырып азы шилчиттирип алыр эргелиг. Төлевир чок шөлээ үезинде бертик-бежелге таварышканда ажылының төлевирин ажылга үнер үжүрлүг тургап хүнүнден эгелеп санадып алыр.

Айтырыг: Ажылчын азы албан-хаакчы кижи бир организацияга, албан черинге үш айдан өрү бир чылга чедир ажылдавайн ажылындан үнген азы оске ажылче шилчээн болза, ол кижиниң санажылазын канчаар кылыры?

Харыы: Практика кырында хоойлу ёзугаар кайы-даа албан организацияга чери ажылчын, албан-хаакчы кижи бүрүзүн ажылга хүлээп алыр болгаш хостаар. Ийи албан организацияга черинге үр үеде доктаамал ажылазын дээш немелде акша төлевирни, шаңнал-деткимчелп көргүзер соруулга-биле үзүктел чок ажыл стажы деп айтырыг тургустуун келген. Ынды-даа болза, амгы күштүг болуп турар хоойлу ёзугаар үзүктел чок ажыл стажын үревезин көрген, бир ажылдан оске ажылче шилчээн, оске ажылга сонгуттурган, оске ажылче шилчиттирген. ог-бүлезиниң аайы-биле ажылындан үнген, бодуун күзели-биле ажылындан үнген дээн ышкаш оске-даа хөй-хөй таварылгалар бар. Ажылындан бодуун күзели-биле үнген, оске ажылче шилчээн кижилер бир ай хүүсааны арттырбейн оске ажылга кирип алган болза, оон үзүктел чок ажыл стажы хевээр артар. Үзүктел чок ажыл стажын көрүп алыр кол документ болза, күш-ажыл дептери болур.

Айтырыг: Албан организацияга черинге кандыг таварылгада ажылдан келген кижини шилчип келген дээрии?

Харыы: Практика кырында хоойлу ёзугаар кайы-даа албан организацияга чери ажылчын, албан-хаакчы кижи бүрүзүн ажылга хүлээп алыр болгаш хостаар. Ийи албан организацияга черинге үр үеде доктаамал ажылазын дээш немелде акша төлевирни, шаңнал-деткимчелп көргүзер соруулга-биле үзүктел чок ажыл стажы деп айтырыг тургустуун келген. Ынды-даа болза, амгы күштүг болуп турар хоойлу ёзугаар үзүктел чок ажыл стажын үревезин көрген, бир ажылдан оске ажылче шилчээн, оске ажылга сонгуттурган, оске ажылче шилчиттирген. ог-бүлезиниң аайы-биле ажылындан үнген, бодуун күзели-биле ажылындан үнген дээн ышкаш оске-даа хөй-хөй таварылгалар бар. Ажылындан бодуун күзели-биле үнген, оске ажылче шилчээн кижилер бир ай хүүсааны арттырбейн оске ажылга кирип алган болза, оон үзүктел чок ажыл стажы хевээр артар. Үзүктел чок ажыл стажын көрүп алыр кол документ болза, күш-ажыл дептери болур.

Айтырыг: Албан организацияга черинге кандыг таварылгада ажылдан келген кижини шилчип келген дээрии?

Харыы: Практика кырында хоойлу ёзугаар кайы-даа албан организацияга чери ажылчын, албан-хаакчы кижи бүрүзүн ажылга хүлээп алыр болгаш хостаар. Ийи албан, организацияга черинге үр үеде доктаамал ажылазын дээш немелде акша төлевирни, шаңнал-деткимчелп көргүзер соруулга-биле үзүктел чок ажыл стажы деп айтырыг тургустуун келген. Ынды-даа болза, амгы күштүг болуп турар хоойлу ёзугаар үзүктел чок ажыл стажын үревезин көрген, бир ажылдан оске ажылче шилчээн, оске ажылга сонгуттурган, оске ажылче шилчиттирген. ог-бүлезиниң аайы-биле ажылындан үнген, бодуун күзели-биле ажылындан үнген дээн ышкаш оске-даа хөй-хөй таварылгалар бар. Ажылындан бодуун күзели-биле үнген, оске ажылче шилчээн кижилер бир ай хүүсааны арттырбейн оске ажылга кирип алган болза, оон үзүктел чок ажыл стажы хевээр артар. Үзүктел чок ажыл стажын көрүп алыр кол документ болза, күш-ажыл дептери болур.

Айтырыг: Албан организацияга черинге кандыг таварылгада ажылдан келген кижини шилчип келген дээрии?

Харыы: Практика кырында хоойлу ёзугаар кайы-даа албан организацияга чери ажылчын, албан-хаакчы кижи бүрүзүн ажылга хүлээп алыр болгаш хостаар. Ийи албан, организацияга черинге үр үеде доктаамал ажылазын дээш немелде акша төлевирни, шаңнал-деткимчелп көргүзер соруулга-биле үзүктел чок ажыл стажы деп айтырыг тургустуун келген. Ынды-даа болза, амгы күштүг болуп турар хоойлу ёзугаар үзүктел чок ажыл стажын үревезин көрген, бир ажылдан оске ажылче шилчээн, оске ажылга сонгуттурган, оске ажылче шилчиттирген. ог-бүлезиниң аайы-биле ажылындан үнген, бодуун күзели-биле ажылындан үнген дээн ышкаш оске-даа хөй-хөй таварылгалар бар. Ажылындан бодуун күзели-биле үнген, оске ажылче шилчээн кижилер бир ай хүүсааны арттырбейн оске ажылга кирип алган болза, оон үзүктел чок ажыл стажы хевээр артар. Үзүктел чок ажыл стажын көрүп алыр кол документ болза, күш-ажыл дептери болур.

Айтырыг: Ажылчын азы албан-хаакчы кижи бир организацияга, албан черинге үш айдан өрү бир чылга чедир ажылдавайн ажылындан үнген азы оске ажылче шилчээн болза, ол кижиниң санажылазын канчаар кылыры?

Харыы: Ажылчын азы албан-хаакчы кижи ажылдап тургап үезиниң (үш, тос-даа ай болза), шөлээ шалынын алыр эргелиг. Ол кижиниң ажылының аайы-биле шөлээзи чылда каш хонук болуруи чылдың он ийи айынга үлепкеш, бир айга каш хонук өнаажырын барымдаалап, ажылдаан үезинге дүүштүр шалын акшазын төлеп бээр. Чижек кылдыр алыр болза, чылда 24 хонук шөлээлиг кижи үш ай ажылдааш, алды хонуктуң шөлээ акшазын алыр.

Айтырыг: Ниити ажыл стажы үш чылдан өрү, а хамаарышкан организацияга, албан черинге каш ай ажылдаап, хоойлу ёзугаар декреттей бергенде, оон баштайгы 20 болгаш 28 ажыл хүннерин канчаар төлеп бээрил?

Харыы: Саатганган болгаш бо-хаан хереэжен кижиниң бюллетень ёзугаар ажылының төлевирин санап бээрде, ол черге кайы хире ажылдааның барымдаалавайн, а үзүктел чок ажылының стажын барымдаалап төлеп бээр.

Айтырыг: Декреттиг шөлээ алыр хүүсаазын эрттирипкен хереэженнерге бюллетень бээр бе, а бээр болза кандыг хүүсаалыгын?

Харыы: Декреттиг шөлээ алыр хүүсаазын эрттирипкен таварылгада херек кырында эрткен хонуунуң саны-биле бюллетенин уздыр болгаш ажылының төлевирин санап бээр. Декреттиг шөлээзин эрттирипкенде ынча, мынча хонукту төлеп бээр деп кызыгаарлаашкын хоойлуда чок.

Айтырыг: Үзүктел чок ажыл стажын канчаар санаарыл?

Харыы: ниити ажыл стажындан үзүктел чок ажыл стажы ылгалдыг. Ажылчын азы албан-хаакчы кижи чангыс албан организация черинге үр үеде доктаамал ажылазын дээш немелде акша төлевирни, шаңнал-деткимчелп көргүзер соруулга-биле үзүктел чок ажыл стажы деп айтырыг тургустуун келген. Ынды-даа болза, амгы күштүг болуп турар хоойлу ёзугаар үзүктел чок ажыл стажы ылгалдыг. Ажылчын азы албан-хаакчы кижи чангыс албан организация черинге үр үеде доктаамал ажылазын дээш немелде акша төлевирни, шаңнал-деткимчелп көргүзер соруулга-биле үзүктел чок ажыл стажы деп айтырыг тургустуун келген. Ынды-даа болза, амгы күштүг болуп турар хоойлу ёзугаар үзүктел чок ажыл стажы ылгалдыг.

Айтырыг: Ажылчын азы албан-хаакчы кижи ажылдап тургап үезиниң (үш, тос-даа ай болза), шөлээ шалынын алыр эргелиг. Ол кижиниң ажылының аайы-биле шөлээзи чылда каш хонук болуруи чылдың он ийи айынга үлепкеш, бир айга каш хонук өнаажырын барымдаалап, ажылдаан үезинге дүүштүр шалын акшазын төлеп бээр. Чижек кылдыр алыр болза, чылда 24 хонук шөлээлиг кижи үш ай ажылдааш, алды хонуктуң шөлээ акшазын алыр.

Айтырыг: Ниити ажыл стажы үш чылдан өрү, а хамаарышкан организацияга, албан черинге каш ай ажылдаап, хоойлу ёзугаар декреттей бергенде, оон баштайгы 20 болгаш 28 ажыл хүннерин канчаар төлеп бээрил?

Харыы: Саатганган болгаш бо-

КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXII сессиязы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 13-түн кежээзинде бодуунуң пленирлыг хуралынга КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXII сессиязы Тускай политиктиг комитеттиң сүмелеп киргени Мурнуу Африка дугайында айтырыгның талазы-биле резолюцияны хүлээп алган. Резолюция мурнуу-африка ёзу-чурумнуң чорудуп турар соок-азы ылгаар политиказын шыңгыы буруу шаап, Мурнуу Африкага хамаарыштыр экономика талазы-биле хоруушкуннуң хемчегларин алыр дугайында Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң резолюциязын шыңгыы күүседир деп, делегейниң бүтүү күрүнелерин кыйгырып турар.

Резолюцияны 89 бадылаашкынбиле хүлээп алган. 2 төлээ удур бадылаан болгаш 12-ни бадылаарындан дадгалзаан.

КНО-нуң экономика хөгжүдезининң ийиги декадазын болгаш өредилгезинң делегей чылын эртирер дугайында Ийиги комитеттиң сүмелеп киргени резолюцияларны Кол Ассамблея 102 бадылаашкын-биле хүлээп алган, 1 төлээ бадылаарындан дадгалзаан.

Бирги резолюция 70 чылдарның декадазын КНО-нуң экономика хөгжүдезининң ийиги декадазы кылдыр чарлааны-биле холбаштар бүтүү айтырыгларны бодуунуң XXIII сессиязынга чугаалажып көөрүн болгаш ол декадада КНО-нуң ажыл-чорудулгазының программазын хүлээп алырын Кол Ассамблеяга сүмелеп турар. Ийиги резолюция 1970 чылды делегей өредилгезиниң чылы кылдыр чарлаарын саналдап, ол чылда ажылчорудулганың программазын белеткээр айтырыгның талазы-биле сүмележилгени КНО-нуң чогуур органнары-биле болгаш делегейниң оске-даа организациялары-биле чорударын КНО-нуң чингине секретарындан дилеп турар.

Кол Ассамблея Тускай комитеттиң сүмелеп киргени тайбыңны деткиир талазы-биле КНО-нуң хемчеглари-биле холбашкан айтырыгларның дугайында резолюцияны 96 бадылаашкын-биле хүлээп алган болгаш бир төлээ удурланган, 5 төлээ бадылаарындан дадгалзаан. Бодуунуң ажылын үргүлчүлээрин, а ол ышкаш КНО-нуң Уставын ёзугаар тайбыныы деткиир талазы-биле КНО-нуң хемчегларин күүседиринге негеттинер техниктиг чепсектерни болгаш ажылдакчыларны КНО-нуң кежигүнү күрүнелерниң хандырары-биле холбашкан бүтүү айтырыгларның дугайында илеткелди белеткээш, Кол Ассамблеяның XXIII сессиязынга көрдүрерибиле киирерин 33-түн Тускай комитединден резолюция дилеп турар.

Атомнуг энергияны тайбың ажыглаар талазы-биле чаа делегей конференцияларын КНО-нуң кежигүнү чурттарның болгаш оон тускайжыткан албан черлериниң киржилгези-биле эрттирер дугайында резолюцияны Кол Ассамблея бадылаашкынының хөй нуруузу-биле база чүүлдүг деп санаан. Конференцияны 1970 азы 1971 чылда эрттирерин айыткан.

Каттышкан Нациялар Организациязының бүтүү талазы-биле чогумчуладыг болурунуң принциптерин барымдаалаап, БССР, Бурунди, Гвинея, Конго (Браззавиль) болгаш Непал атомнуг энергияны тайбың ажыглаар талазы-биле конференцияның ажылынга киржир кылдыр бүтүү күрүнелерни чаларын Кол Ассамблеяга саналдаан.

Аныяк республика—КНО-нуң кежигүнү

НЬЮ-ЙОРК. Мурнуу Йеменниң Улуг Республиказы КНО-нуң чаа кежигүнү болган. Ам делегейниң ол организациязында 123 чурт баштаан турар.

КНО-нуң Кол Ассамблеязы Антанаяның колониалдыг дарлалыындан мырыңай чоокта чаа хосталган ол аныяк республиканы КНО-нуң кежигүнүнге чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

(СЭТА).

ГРЕЦИЯДА БАЙДАЛ

АФИНЫ. СЭТА-ның корреспондентизи А. Семинниң дамчыдыш турары болза:

Төп Грецияда турар болгаш хаанга шынчы шериг кезектери декабрь 13-те Афины чазакка удур үймээнче кедүрүлүп үнген. Константин хаан ол эртен Ларисага чеде берген болгаш мээң хөделиишкинимни детпин көрүдер деп, грек улусту болгаш армияны кыйгырган. Эрге-чагырганы менээ чайлап бериңер деп, полковниктерден хаан негээн. Чамдык дыңнадыглардан ап көөрге, Ларисага Гаруфалиас баштаан чаа чазакты хаан тургускан.

Афины чазак ол үймээн-биле холбаштыр дораан хөделиш эгелээн. Афиныда болгаш Пиреяда чугула стратегтиг черлерни контрольга алган. Позицияны болгаш жандармерияны дайынчы белен байдалга тургускан. Шериг эрге-чагыргазының шериглери белен байдалда киргеп. Үймээнниң удуртукчулары — 3-кү армия корпузунуң командири генерал Перидисс, штаб начальниги Видалис болгаш 20-ги танк дивизиязының командири Эссеримап оларны тудуп хоругдаан дугайын Афины радиозу чарлаан.

Апрель 21-ниң «революстуг комитеди» дангыракты хүлээп алгаш, хаан хүлээлгелерин күүседип эгелээн генерал Зонтакисти регентиге томуйлаан дугайын чарлаан.

Декабрь 13-түн кежээзинде Афиныга чаа чазакты тургускан. Камгалал министриге болгаш премьерминистрниң чанында министрге томуйлаткан полковник Пападопулос ол чаа чазакты баштаан. Премьерминистрниң оралакчызынга болгаш иштики херектер министриге бригада генералы Паттакосту томуйлаан. Полковник Макарезос таарыштырыла министриниң албанынга хевээр артқан. Премьер-министр турган Коллиастың болгаш ооң оралакчызы Спандидакистиң хуу-салымының дугайын тускай дыңнадыгда айытпайн турар. Ынчаарга дангыраты бөөрииң мурнунда-ла дашты-ы херектер министриниң хүлээлгезин күүседир деп санадыы ам Брюссельде чоруп турар Пипинелиске киирген. Регентиге дангырак хүлээп алган чазактың оон оске составында оскерилгелер чок болган.

Хаанның талалакчыларының үймээнин баскан деп, афины чазак бадыткап турар.

ЛОНДОН. (СЭТА). Афины радиозунуң дыңнадының барымдаалаан. Рейтер агентилелдиң дамчыдыш турары-биле алырга, Грецияда шериг эрге-чагыргазының ёзу-чурумунга удур Константин хаанның көдүрүүшкүнү чедимче чок доозулган.

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 14-те дыка эрте турда Константин хаан бодуунуң өг-бүлезин-биле кады хууда самолёдунга олурупкаш, Грециядан Римче ужудуп үнүшкен деп, АП агентилел дыңнадып турар. Аэродромга хаан кандыг-бир медеглел кылырындан ойталаан.

Ларисе болгаш Сонгу Греция-биле харылзаа катап тургустунган. Ларисада шериглер Афиныда башкарыкчы чазакка боттарының хамаарылгалының медеглээн деп, Афины радиозу декабрь 14-те дыңнаткан.

ПАРИЖ. (СЭТА). Франс Пресе агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, грек хаан Константинниң дүжүлгеден дүжүргеп болгаш «оралакчы хаан» бригада генералы Георгиос Зонтакис-биле солаан деп, Афины радиозу декабрь 14-түң дүнеинде чарлаан.

Ханойже халдаашкын

ХАНОЙ. (СЭТА). Декабрь 14-те АКШ-тың умар түүлү ВДР-ниң нәйысылалынче күштүг халдаашкынны база катап кылган. 50 хире самолёттар Ханойның чурттаига квартадарычче болгаш оске-даа объектилерниче халдаан. АКШ-тың агаар дээрбеңнери тайбың чонну кырып узуткаарыңга таарыштырган чоорту частыр шгарни бомбаларны амыглаан.

Декабрь 14-те америк умар түүлдүң Ханойже халдаан үезинде, баштайгы медээлер-биле алырга, үш америк самолёттуу дүжүр аткан. Оон аңгыда Тхайбинь можунуң агаардан халдаашкынга удур намгалалының дайынчылары ийи америк самолёттуу база дүжүр аткан.

Мурнуу-вьетнам патриоттарның халдаашкыны

ХАНОЙ. Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күүтеринин дайынчылары декабрь 6-да Куангчи можунуң сөңгү талазынга америк далай чадаг шеригларининң беш роталарынче халдаанының кылган болгаш 220 америк солдаттарны санадан үндүрген деп, вьетнам информация агентилели Хосталга агентилелдиң дыңналыын барымдаалаан, дамчыткан.

Ол-ла хүн мурнуу-вьетнам патриоттар Зиалинь районга америк далай чадаг шеригларининң ийи ротазынче халдаан, 50 ажыг солдатты өлүрген болгаш балыглаан.

(СЭТА).

Дагомеяда байдал

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Юнайтед-каттыштырылгазының үндүрүүш дүжүрерин ажыл соңсатканнар нөгеп турар. Дагомеяның чаза ажыл соңсатканнарга чамдык дүмүн берииишкиннерже бөрүп, чуртка ажыл соңсадышкынының болгаш профэвилел ажыл-чорудулганы хоруур дугайында бодуунуң моон мурнунда үнүрген чарлыын күш чок болдурган.

Ынчаарга хоругдаттырган профэвилел удуртукчуларын хостап үедүреринден чазак ойталаан дээрии Котону радиозунуң дыңнадымында демдеглеп турар.

Уругвай чазактың декреди

МОНТЕВИДЕО. Уругвайның чазаа «Эпока» болгаш «Соль» солуннарны хаар дугайында, а ол ышкаш Уругвайның Социалистиг партиязын болгаш «Эпока» солун-биле холбаалыг чамдык политиктиг белүглелдерни дүжүрер дугайында декретти хүлээп алган.

Декрет ол белүглелдериниң чамдык удуртукчуларын болгаш «Эпока» солуннуң ажылдакчыларын түүлү хоругдаарын чөпшээреп турар.

«Популлар» солуниуң болазы-биле алырга, чазактың декреди Уругвайда демократтыг хосталгаларга согугнуу таварыштырган.

(СЭТА).

СИРИЯНЫҢ ЧОНУНУҢ САНЫ

ДАМАСК. (СЭТА). Тускай сан-медээлерни ёзугаар алырга, Сириняның чонунуң саны 5.761.449 кижи болуп турар деп, Сана сирия агентилел дыңнаткан. Ам чурттакчы чону чартык миллиион кижиден ажып турар ийи хоорай чуртта бар: Дамаск хоорайда—618.457 болгаш Алеппо хоорайда—578.861 кижи. Чыл бүрүнө чоннуң ортумаа-биле немелде өзүлөзин барымдаалаан, статистика 1968 чылдың төнчүзүнүң Сириняның чону 6 миллиион кижиден ажар бөөр деп бодап турар.

ТАИЛАНДЫНЫҢ ЧОНУНУҢ САНЫ

БАНГКОК. (СЭТА). Чоннуң сөөлгү чиээлиниң көргускени-биле алырга, Таиландының чонунуң ниити саны 31.848 муң кижи болган дээрии иштики херектер министерствозу чарлаан.

Банткоктуң чону 2.182 муң кижи болган.

Одагларның өшкени

Мурнунда чылдарда Тес-Хемде «Ак-Эрик» колхозтуң төвүнге кыжын эртен үнүп иээрге суурнуң ол-бо талазында бажыңнар чанында одагларның ыжы бурулаан, чалбыраажы кызаңнаан турарын хүннүң-не көөр турган. Оя одагларга чөлаачылар дүне дөнүп хонган машиналарын ажылдадып үндүрер дээш эргизип ап турганы ол.

Үстүнде чугаалаанывыс одагнар ам өшкен. Колхоз баштаар чери «Сельхозтехника» каттыжыышкынының районнар аразының салбыры-биле көрээни чаргаш, чээрби беш машиналар кирер гаражты туткаш, ону бус-биле чылыдар кылып каан.

Райониуң кедээ черинде эң дээре гараж туттунганы-биле одагнар өшкен болгаш чөлаачыларның ажылдаарынга таарычаалыг байдал тургустунган.

С. ТАМБА.

КЫРГАННАР „ДЫВААЖАҢЫ“

Шору эр апаргаш безин кижи амытан вазыдап кыраап, түгле доруктурган ажы-толуне азырадыр түве ыйнаан деп билип чораан мен...

1952 ЧЫЛДЫҢ КҮЗҮ. Кызыдың башкы училищезинге башкылай бергеп мен. Тараа ажаар үе келген. Өөрёдилге эргелекчиэн Г. В. Корнев кандыг башкының кайнаар баарын планнаткан. Мени Каа-Хем районунче чорудупкан. Сургуулдарым-биле кады башкы хар чагтыже шефтежип турдум. Ынчап Бүрен-Бай-Хаакта кырганнар бажыңын бир-ле дугаар көргеним ол. Ында дыштанып турар хоочулнарның кыраап назында чыргап турарын магадаап мен. Ол магалыг чыргалап дугайында доп-дораан солунга бижиир деп турумда, бир-ле «болбаазын» дарга сургакчылап келгеш, ол бажыңның чанында бир өгүүн шуурупуун чара тепкилеп каапкан. ол сыңзыг-мелегей чорук хөөнүм карартыпкан...

1967 ЧЫЛДЫҢ МАРТ. Каа-Хем районда Бай-Сооттуң кырганнар бажыңына командировкалап чеде берген мен. Кол-ла херээм: 1911 чылда Тывадан Конту дайынына киржип чораан, аки-дүнма Моолду маңчы-кыдат эжелекчилерден хостаар демиселге октуг-боолуг киржип чораан кырганнарның тоогулуг чугааларын чыып бижиир турган. Шагшаанда Бай-Сооттуң алдын уургайынга мээң акым кижи ажылдап тургалын сактып келген мен. Ол шагның бир чамдык бажыңнары артып калгылаап. Ийи чалдаачак оорга бады келтеп. Оларның аразында хем бар. Оон хүн бадар талазында муңгулуг тепеек бар, оон кырында кырганнар чурттаар бажың бар. Черш: сериин тайга бажы, шөлээн, арыг агаарлыг. Хоомай түвези: муңчу бүттүг кырганнар дораан таяр кадырзымаар болгаш түрээ хоочулуг кижилерниң тынмыжы кыекалаар белик чер болган.

1967 ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ. Кырганнар болгаш бертик-бежелдер чурттаар Хөндергейниң чаа туткан бажыңынга чеде бердим. Ол черниң чону болгаш ында чурттаан кижилер ону «Кырганнар дывааждаңы» дээр түве чорду. Ол кайгамчык ораннын турар черип эртем ёзуузу-биле шилип азганын болгаш кыека хуусавада тудуп кылганын какесы чугаалап көрейн.

Улуг Хөндергей биле Аныяк Хөндергейниң аразында Даштыг-Кужур деп чер бар. Чайын каяа хүннер боорга, оон кужуру дээрге ак божаландыр сыеты үнүп келир. Ол орта та чеже катап хой, ошку, инек кужурадып чорудум ыйнаан. Арай чазый инек суг кужуру хөлүн эрттир чигеш, ишти дагдаарап, кыека-кыека тыныштап, кудуруу-биле бодуун боду кымчыланып турганнар түве. Эртен, кежээ сын бажыңдап каяан дарыг салгын ыяап-да таварып эртер бир дес-певиргей ойнак бар. Кандыг-даа үер боорга, курган чыдып каар чер. Оон барыын талазында кыжын, чайын доңмас кара суглуг хем бар. Долгандыр үнген үнүжүг: кызыл-харагап, дыт, шинн, хадың, терек, чокпак-чокпак бора-талдар. Бир онзаланып түвени: кандыгдаа машина маңнап келир Хөндергейниң клаама оруунун бир «саллазы» «Кырганнар дывааждаңы»-биле так туттуу берген. Ол оруктап кырганнарның амырмеңдизин айтырар дээн кижилер бо-ла четкилеп келир, чон-биле харылзажырда кедергей таарымчалыг.

ТУДУУНУҢ ТӨӨГҮЗҮ БОЛГАШ БАЖЫҢНАРЫ. 1965 чылын Хөндергейниң кырганнар бажыңын тудар деп шийтпир үнген соонда, ол-ла чылын бирээзинге-ле ийи аал иштн чурттаар ийи чуртталга бажыңын тудкан. 1966 чылдың февральда бирээзинге-ле бежен кижи чурттаар ийи кончуг улуг хүреп бажыңын тудуу эгелээн болгаш ол-ла чылдың күзүнүнде оларны барык доозупкан. 1967 чылда доозулган тудугаар: хлеб быжырар чер, машиналар гаражы, бир эвичегде он кижи чайлыг кире бээр чупар-бажың, чээрби беш метр ханы чер иштиңден соок кара суглуг үндүр сордуруп аар демир янданнып кудук база сайгылгаан оду кипсыр тускай ставпия. Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр районнарның кырганнары бо черге дыштанып кээп турарлар.

«ӨНЧҮЗҮ». Хандылап хаймындырган тыва шайны черле кым инжиксевее боор! Эң ылаңгыя кырганнар сүттүг шай ижерине хөлүн эртир суундулуг. Чүгле күүгнеден түве алырынче сагыш салбайн, харын күүгненин хөреңгизин бичии-даа бол, хумагалаарын бодап, «кырганнар дывааждаңының» директору Монгуш Токтугу бичии «сүт фермазын» тургузупкан. Чеди саар инектиг, тускай кадарчымыг болгаш сааончылыг. Аиаа олургаш, чазгаарай бээр, алызындап соок кежээ кырганнар бар, оларны эвилелдеп тургаш, бызаалар болгаш саар инектерниң кыштап чиир чемнин белеткеп апкан. Чазын бир гектар картошка база тараапнар, оозунуң дүжүүү чаагай болган. Столовой повары ол картошканың чемнини болгаш чаагайын кайгап турар. Оон аңгыда чигеп чем артырын чон ажыглаарын бодаап, бичии «хаван фермазын» база эвилелдепкен. Он беш баш хаваннар өзүп, торуп, семирип турардар. «Чиир ъттиң чаглыы херек» деп түвени олар чыыдың-на көргүзүп шыдаарлар.

КЫРГАННАР «ДЫВААЖАҢЫНЫҢ» ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮ. 1967 чылдың март бирээде Хөндергейниң кырганнар болгаш бертиктер бажыңын ажыткан. Ук нормазы түе кижи дыштанып. Ам инда оруе, тыва каттышкап, аздан беш кижи чурттап турарлар. Оларның он чедиси кырган белер. Тывага чогум кажандан эгелеп дыштанып чорук, тодаргайларга, дыштанып чер тынылганын орта ожаавааи мен, түү-даа болза Чедер курортун туткан соонда, бир чыл ажылдааш, бир ай дыштанып деп чаа бодал тывылган чадавае боор ийин он. Шынын сөөлээргс, ында арат кижи хувискаая муруида «дыштанып» деп сөөгү бүгү назынында адаавайн чораап, кызыл-дустап чораап-па болгай. Чаңгыс түве тодаргай: Октябрьның бежен харлаанынга туравскадып кылган — чоннуң кадының экижидер соругаалыг тутқан тудугларның Тывада бир көрүштүү Хөндергейниң кырганнар бажыңы ол болган дизе, черле хөлүн часпае турган боор. «Че кандыг-дыр, бо черге турарга?» деп кандай айтырыгны дорт кырганга салган мен. Олар харыы бергеш, бир домакты ыяап-ла боттарының чурттап эрткен амыдыралындан барымдаа кылдыр киирер улус болду. Оларның сөс-домаан барык ол хевээр-

АНАСТАСИЯ ТИМОФЕЕВНА КИРИЛЛОВА, 58 харлыг, Тывага 1952 чылын келген. «Бир оглум Чербиде чөлаачылап турар. Бодум ол черге чурттап чораан мен. Оглумдан чагааларны үргүлчүү ап турар мен. Бо черниң агаары кончуг арыг-дыр. Черш чаметыр. Бойдузунуң чаражын бат кайгаар-дыр мен. Чүрээм бурутаар хоочулуг кижи мен, оом бо чавыс черге келгеш, ада-чайгаарда чиде берди. Почта база дораан келир, ынай-бээр аргыжарда аптиг, машина оруувун чанында чер-дир. Кырганнар бажыңым маңаа тудар деп эң-не баштай ким сайлап үндүржүк ирги, ол кижиге чүзүү-чүрээм хамыынган өөрүп четтиргенim илередип ор мен! Өрөөлдери бичии-бичии, үзүктүк, соңгалары хыраалавае, шазазындан соок кирбее. Кырган кижиниң чыргаар, дыштанып база хоочузун үзе эминдир бүгү-ле эки чүвелер мында бар-дыр».

КУУЛАР БАЯН-МӨҢГЕ ОГЛУ ДАВАА-СУРУҢ, 63 харлыг, «Чыраа-Бажы» совхозка ажылдап тургап, үжеп чыдарының эгезинде арат Чазаанга удурланган саамыиларны базарынга идешкейлиг киришкен. «Кыраан назында магалыг аас-кежикке таварыштым. Ажыл кылып албас анаргаш, кырганнар бажыңынга келген кижи мен. Магалыг түве-зе-дир. Аттыныл-чаңчаар кижи чок-тур. Адын безин билбезим амданныг чемнерни чип, арыг хөпти кедип тур мен. Бистиң черивиз уязу мындыг эки черге черле чурттап чорбаап. Бо эки чурталга дугайында дүжеп-даа чорбээп мен. Ынчи дүрүмү-биле чурттаар. Кижиниң кадыын үргүлчү шинчип, хынап турар. Арай хоомай түве болза, сөөдең кижилерни оларның артырдым, түге дээрге түвешиң шынын хажыдар хөңнүм чок.

ХОМУШКУ САНЧЫ-МИДИПОВИЧ ДАРЫМА, пар чылдыг, ааран сес харлыг, Бай-Тайга районну, Шүй сумузу. «Дөрт кижи аразындан часкаан үштүнүл чыдып калган кижи мен. Ийи кыс дуңмазыг мен, оларының ажы-төлү энмежок. Сөөлгү чылдарда «Мурнакчы» колхозка ажылдап чораан мен. Бо черге бо чылдың үш айда келген мен. Күрүне черинге азырадыр дээш келгеним од. Назы үзагды берген кижиге бо дег чыргал черле чок. Шаандан тура ядыы кижи мен. Ог-баш тикпээн кижи мен. Биеэде байлар хозуига холечиктеп чораан мен. Аныяк назымымны хөлечиктеп эрттирген мен. Чозуту-Чагырчыга ады чылын хой кадарып келгеш, чаңгыс-даа хеп солуваан мен. Байның малын кадарып бээрге, түгле мал дээш, чоруп-ла каар, ол-ла. Өскээр ойнаар-хоглээр чай бар эвес. Ам бо шагны черле түү дээр! Чазак авыралы магалыг түве-дир! Чаштарны-даа азыраар, кыргаиарны-даа азыраар, кайгамчык шаг. Аъш-чемниң экизин түү дээр, кижиниң туралаатын эккеп бээр. Биеэде арат кижи бир хүн үш катап орта чемпенип чорбаан. Чеди хонгаш-ла ядык-хепти солуи кедип турар: кирлиг хепти, ак чоорганны дужаап бээр, арыг хепти хүлээп алыр. Артында чыдар орун бегин бырыыныактыг. Биеэде арат кижи черле ыыңдыг чыргал корбээп. Бир өрөөлге үш кижи чурттаар түве-дир. Чырык, чылыг. Кижиниң ёзулуг дываажап ораны бо-дур, чазак кежиин четтирип, кыраан назында магалыг чыргалды көрүп чор мен!»

Гвинея республиканың найысылалы Конакри. Тывыштан балыкчыларның ээп кээп турары. Камера Пресс — СЭТА-ның фотозу.

ПЧЁЛКА

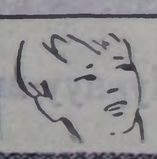

Сибирьниң кол оруу бистиң суурувус таварыш эртер. Дүне, түндүс од орук-биле бараан соорткен коштуг тергелер чоон чүкче демирден кылган херекселдерни, а дедир — кыдат барааннар — шай, торгу, ховар чүүлдер, амданныг чемнерни соорткуп турган. Чайын од оруктан чоон чүктеп муң-муң аттар, инектер шуужа-ла бээр.

Мээн харым он чаа ашкан. Кан хемге эштип-эштип, суурнуң бичии оолдары бистер хемниң од чарыындан кежирген малдарны улуг сөөүүргел-биле тайгаараар турлувус. Кежирген малдың кол шуруузу — аажок улуг мыйыстарлыг болгаш коргунчуг сүргей бугалар. Элээн каш сүрүкчүлер алгы-кыщкы-биле сугже киреринден диттинмейн турган малды хемче чыгап, кыычылаан тур. Иткилешпиннаан, бугалар хемниң сыык чери-биле коргакорга бурунгаарлап, хандыр кире бергеш, кайы ыракка дыналдыр бустап каап кежип кел чорааннар. Баштайгы эдлегнин бугалары бистиң үлебистиң эрик кырынче үнүп келдилер. Даг дег улуг мыйыстарлыг амытаннарлан корткаш, оолдар бистер, кушкаштар ышкаш, то быдарай маннажып, огород херимнериниң артында чаштына бериивис. Оон-да ынайлай бээр бе дээрге, ыядынчыг — ыядыг коргук болурга, улуг кочулай бээр болгай. Оон кадында бугаларны чоокта коруксээриивис база холчок.

Ийиги эдлегнин бугалары хемниң эң терең черинге болдунчуп алгаш, моорээш туруттулар. Каккылашкан мыйыстарның ыяырткайның турар шимээни-даа дыналыр. Оларның хой келип дедирленнитилер. Ыядыы чартыында сүрүкчүлер бугаларны сугже киир ойлады бердилер. Ынчаар орта ийи хүрең буга сугну куду айыылыг черже салгаш бадыпты. Сүрүкчүлерниң аразындан бир аттыг дидим кижи оларны эзрибиле сугже дарый халдып кирипти. Аът сугнуң терең черинге барган кээп дүнкеш, сугнан үнүп кээрге, сүрүкчү аттың кырындан андарлы бергеш, оон челинден сегирип алды. Аът хенертен соңгу буттарының кырынга туруп келгеш, дедир баларда, сүрүкчүну хөме алгаш барган. Сугта дүнкен кижиниң бажы ийи катап караш кынгаш, оон шүүт көзүлбеди.

— Дүже берди! Дүже берди! — дээн үннер паромдан болгаш эрик кырындан дыналды. Ынчалзада-ай ойу эрткен болду.

Кежээликтей бис он ийи хире харлыг оолду эскерип калдывыс. Эрих кыдымнан сугже корбүшаан, оол кымдан-даа ыяпайн оонейиндир ыглап олурган. Бис ону долгандыр чыглып келгеш, коруп үүр бис. Бистиң чанывыс-биле сүрүкчүлериниң бирээзи аътты эрттир чыда, алгыра каапты:

— Эй, Пичиолка! Маңаа артып каарын од бе? Ачан сугта дүжүп калган болгай... Боду бүрүүлуг — колуп эрттир дидим кижи-дир ийин...

Оол аңаа харыы бербейн, сугга дүжүп олген ачазының бажын соолгу катап караш дээн черинче чиге коруп алган олурган.

Чыглып келген оолдарның аразынга маргылдаа үнген:

— Бо оол эвес, кыс кижи ышкажы!—деп, бирээзивис мынгыр.

— Конгус кыс эвес, оол ышкажы!

— Коруңерлаан: чаштыг кижи-дир. Канчап кыс эвес боор!

Бистиң бирээвис демги оолдан айтырды:

— Сен оол кижи сен бе, алы кыс бе?

Оол ыглаарын соксаткаш, туруп келди. Улуг кара каракгарыбиле бисче коргеш, кударгай харыылады:

— Оол кижи мен, мени Пичеоол-ла дээр.

— А бажың дүгү чүге кыстарның ышкаш чүвел—узун! Кыдат кижи сен бе?

— Чок. Тыва кижи мен—деп чоргаар харыылаан, ол чажын алыштарынга чажырын алды.

— Кайа чурттаар сен ам?—деп, Юсуп дээр аттыг оол татар дыл кырынга айтырган. — Өөрүн сенни каапкаш чорүй барганнардыр. Чем чиксең тур сен бе?

Оолдуң караанда өөрээни ядеп апарды. Юсуптуң колуң сегирип алгаш, ол бодунуң дыынга кончуг дүрген ыядыradыр чугаалаптан. Юсуп оолче топтап корбүшаан, бажын чайгаан. Оон чүнү чугаалап турарын билбээнн-ле ол боор. Оон ол оолдарга чугаалаан:

— Хөйну билип ыыладым, бичиинни билдим-не. Та чүү кижи ыйнаан, билбедим.

— Мээн чуртум дуу-у ыяа, ыракта, бедик-бедик даглар артында. Бистиң уриихылар дээр. Ядыы улуг бис. Мен хөлечик, ачам база бай кыдаттың хөлечии—деп, ол бакка-сокка орустап чугаалапты.

—Биске бараалы че. Мээн аваам эки кижи, сени чемгерип каар — дигеш, Юсуп оолду четкеш чорупкан.

Бис оларның соо-биле дистинчиптивис. Бар чыда шүүтү мынчаар дугуржуп алдывыс: Пичёлка деп адап алган эживиске дегере дузалажыр, картошкадан-даа, хлебтен-даа эккеп берип турардыр.

Шүүтү уругларга ынак Юсуптуң авазы Пичёлканы сандай кырынга олуруткаш, оон баарынга дой таваакка мүн куткаш, элдээ аажок чугаалаан:

— Чемнен, оглум. Өскүс кижилир сен, бистиң суурувуста терелерин бар эвес. Амдыызында бистиннге чурттап тур, оон кайнаар базарың кестүү-ле бээр ыйнаан. А чажыңны кестирип каавыт, оон башка оолдар сени амыратпас: кочулай бээр...

Дөрт хире чыл эрте бергеш, Пичёлка дагаар Юсуп сугга чурттап турган. Оон ахыы-агыйга дузалаары аажок: сигеп-даа кезерле, тараа-даа ажаар, ыяш-даштаар-даа. Оон өскени каракка илдеп. Юсуп биле Пичёлка он алды харлаптарга, Юсуптуң ачазы Хасан Закиров ийилдирзинге дүүргелер садып бергеш, удавас оларны тайгаже аңнап чорударын аазаан. Оолдар бистер Пичёлка-биле коңчуг таныжар турдувус. Ол биске тос чадырларлыг, кылыс оглерлиг чараш ыыйыстарлыг ивилерлиг чурттунуп, оон чонунуң хлеб эвес —тараа, арбай, сүт, эът-биле амыдырап турарының дугайында хөйну чугаалап бээр турган.

Күс дүжүп келген. Оон ийи оглун—Юсуп биле Пичёлканы— аннаарда эдертип алырын Хасан дуржулгалыг анчылар-биле дугуржуп апкан. Юсуптуң авазы оолдарынга кадырган эът, хлеб болгаш үс белеткеп берген. Хасан оолдарын тайганың аразынга чедир аъттыг чедирип каан. Оон ынай олар хаактыг чорупканнар.

Бир ай эрткен. Оолдарының чанып келир үеви база эртип бар чораан. Ол чылын ынын хемнер уннарынга турбаан, тооруу хой тайга баштарынче көже бергени ол боор он. Бистиң Кан хемнистиң бажы Ак-Дагларже шойлуп үне берген. Өске хемнер база-ла ол Ак-Даглардан агып чыдаржар. Дининевишаан, оолдар ол Ак-Дагларже үнүп келгенин барык эскербейн барганнар.

Бир кежээ олар ыраккы дагла от кызанайның турарын корүп калганнар. Даартазында олар анда чедерин шинтпирлээннер.

Дүүш үезинде Юсуп биле Пичёлка ивилиг ийи анчыга ужурашканнар. Тыва кижилерни корүп каан. Пичёлканың амыраарын канчаар оңу! Ынчалза-даа ол болдунуң чонунуң чадчылын үттаан: оларның моонунче шурай бербээн, алгырбаан, кышкырбаан — таваар мендилешкеш, ан-мен, иткүш дугайындан хөөрежип эгелээн. Кежээ дөртээлээ чангыс черге кээп удуп чыдып алганнар. Ивилерлиг ийи кижи эртенинде ан-меннинг кежин чүдүргеш, калбак хаактарын келдикеш, ивилерин четкеш, ыңай хемчигештер, кара-суглар эдерип бадыканнар.

Пичёлка оларның соонче дыка ур кайган алгаш тургап. Ол эртен Пичёлка аңнавааи. Хыш чыткан отче ыяштарны октап каапп, оон чалбыраажынче соксаал чок корген олурган. Оон соонда шоодайының аксын чешкеш, олуруп алган дөрт кижин Юсуптуң баарынга салгаш:

— Менээ ажынма, Юсуп. Мен мынаар чорүй барайн—дигеш, Пичёлка ивилерлиг анчыларның чорүй барган үүнда талыгыр ыракта көгерип чыткан сыннарже айтыкан: — Мээн чуртум, мээн оом, мээн авам, мээн кыс дунмаларым ында... Бо кижилерни аваыска аппарып бер. Бүгү чурттагам иштинде ону утпас мен—ынчаар дамчыт. Силернин оонерге эки чурттап турган болзуңзаа, эрткен чылдарның дүүгүзүнза чангыс күзел мени опейлеп чораан: төрээн черинге эзи келгеш, төрээн немни, төрээн чонумну, төрээн хову, даглармынны, төрээн Улуг-Хемимни көрүксээш, түрээм саарзыктаныл чорду. Чорупторым бе. Сээн чаасказан артнаазынны билир мен—моон ийи верста черде сээн ачаңның өнүктеринни одаа бар.

Пичёлка хаактарының багларын дыңзылып, оорганында шоодайын эде шелгеш, Юсуптуң дыңзыг күспактаан. Оон соонда даянгыштары-биле ыяк иттиннгеш, чылыг хүн караанга көпөрөге берген чыткан дагларның уунче хап бадыкан.

В. ЕРМОЛАЕВ.

Номчукчу ном дугайында

„ОРУС-ТЫВА ЧУГААЛАР НОМУ“

Тыва дылды шинчилеп өөренирнинн талазы-биле эвээш эвес ажылдарны Тываның дыл, литература болгаш тоогунуң эртемнинчилел институдунан ангыда Кызылда курунеиин башкы институ кылып чорудун турар. «Орус-тыва чугаалар номун» институттун тыва дыл башкызы Елизавета Бораклевна Салзынмаанын авторлааны-биле үндүрген.

Соолгу чылдарда бистин республикада тыва дылды улуг хандыкшыл-биле өөренип, тыва дыл кырынга албан-ажыл кылып чоруур орус болгаш оске-даа нациналарның төлээлери хөй. Ынчангаш ук ном ол эштерге чугула ужурлуалыг болуру чугаажок. Ылаңгыя колхозтарга болгаш совхозтарга оске нацинаның түскай эртемнигларинге үндезин чурттакчылар-биле харылзажып ажылдаарынга ук ном дузалыг. Ол ышкаш орус дылдан ангылаңып турар онзагай чүүлү болза оске яңы-бүрү кожумактарның немежирн болур. Бо талазы-биле тайылбырлар немда кончуг эки бердинген.

Баштайгы «Орус-тыва чугаалар номун» түрүзүп дээн Тыва-биле кожа национал улустарның ыяңыг словарьларын болгаш оске-даа материалдарны ажыглап турган, авторнун эки ажылаанын демдеглээри чугула. Словарь янгизиниле эки тургустунган. «Тыва дылдың онза шыңарларының лугайында» деп болукту оон-даа делгереңгей кылдыр тургускан болза эки деп бодаар мен. Ол болукте чүве аттарының, ат орунларының падежтерге, кылыг сөстерининн үелер аайы-биле арынларга өскерлирининн, кылыг созугун үелериниң, саннарының аттарын тыва дылда адап турарыбиле киирбээн боон турар.

Ажыл-амыдырал чугаалариның болгаш сөстерининн болуу хөй черни эзелеп турар. Мында очулгалар колдуунда эки кылдынган. Номну парлап кылганының талазы-биле «Эге сөстерниң данзызында» айтып каан чамдык арынлар словарьлаазы-биле карышкак боон турар.

«Орус-тыва чугаалар ному» төгүүр үезинде үнген чугула нон. Тыва дылды өөренип чорүүр кижилер, тыва улус-биле сырый хөлбаалыг ажылдап турар эштер, тыва школаларда орус дыл башкылары дээш оске-даа кижилер керектиг номнуң үнүп келгенинге өөрүүр болгаш калбаа-биле ажыглаары чугаажок.

Б. БАРБА.

Бай-Тайга район.

Бистиң аалчыларывыс

«Ыраажы үннерниң» соон дарый Кызыдың хөгжүм-шин театрының сценазын Москваның күрүне эстрадазының артистери эзлешкен. Олар чурттуң найысзалыңдан аътангаш, Пермь, Свердловск, Курган, Новосибирск болган оске-даа хоорайларга концерттерни көргүскеннер.

ЧУРУКТА: Маргарита Суворова.

Ол эстрада концертинде Удмурт АССР-нин алдарлыг артизи Маргарита Суворованың болгаш эстрада ырларының автору шулукчу Юрий Цейтлининн киржип турары онза солуи. Маргарита Суворова 1961 чылда эстрада артисгеринйн Бүгүроссия көрүдезинге киришкеш, лауреат атты чедип алган. 1962 чылда ол Хельсинкиге болган Бүгү-делегей фестивалынга киришкен. Оон эгелээш бо хүннерге чедир Маргарита Суворова ССРЭ-нин хөй-хөй булуңнарынга болган Финляндия, Бельгия, ГДР, Венгрия, Болгария чурттарынга чораан. Аныяк ыраажы кыстың талантызы муң-муң кижилерни магадаткан.

Декабрь 13—14-те Маргарита Суворованың арыг, чымчак, өткүт үнүн кызыычылар дыңнаар аас-кежиктиг болганнар. Оон репертуарында кандыг-даа ырлар бар.

...Сценаның кыры чалбыш өңнүг апаар. Ыраажының арны шыңгы хевирлиг. Инструментальдыг ансамбльдың барабаны марш аралай цыган мелодиязы ойнай бээр. Маргарита Суворова ханы уткалыг «Цыган кыс Мариуда» деп ырны күүседип турары ол.

...Театрда олурган кижилер чиршөп дүжүп-ле турар. Маргарита Суворова шулукчу Ольга Фокинаның «Вологда кожаннары» деп хөлгүг ырын күүседип турары ол.

Ыраажы кыс кымга-даа демейлешпес болунуң хүүда чараш күүседикчи чанчылдары-биле байлак. Оон шимчээшкиннери эзедек болгаш чаптанчыг. Маргарита Суворованың күүсеткен «Чалыы назынның чалгыы», «Апрель баштаа», «Менче долгавыт» болгаш оске-даа ырлары көрүкчүлерниң күзелин хандырган. Оон ангыда ол тыва улустуң «Декей-оо» деп ырын онза эки күүседеткен. Маргарита Суворованың күүседиези-биле ол ырынын грампластинкага бижиттингенин болгаш бүгү чуртка тараанын дедеглээри өөрүнчүг-дүр.

«Декей-оону» орус дыл кырынче шулукчу Юрий Цейтлин очулдурган. Тыва композитор Алексей Чыргал-оол-биле кады олар элээн хөй ырларны чогаадканнар. Юрий Цейтлининң эң баштай бижээн «Мандолина, гитара и бас» деп ыры дайын соолуудегн чылдардан эгелээш бо хүннерге чедир хөйүң ынак ыры апарган. Оон «Черле бактаттаалам», «Ол чарыкта тур сен», «Даартага чедир», «Катарина» дээш оонда хөй ырларын бүгү чуртта улус ырлап турар.

Концертке Юрий Цейтлин бодунуң бижээн шулуктерин номчаан болгаш хөлгүг кожамыктарны күүсеткен.

— Бир эвес он кижи салааларын догереэзин кодуруптер болза, силерниң бижээн ырларынарга дедиежин болур бе?—деп концерт төнө бергенде оон айтырдым.

— Ол он кижиниң чүс саалазын үш-дөртке-даа көвүдедир болза, мээн шүүтү бижээн ырлар болгаш шулуктеримге дедиежнес ийик — деп ол дораан харыылады.

— Арбын-на-дыр — дээрден оскүсөс тыпладым.

К. ОЮН.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БОЙДУСТУҢ БАЙЛААН КАМГАЛААР

Бистиң Төрээн чуртувустуң девискээри калбак деңгеи болгаш байлак-даа. Бойдустуң боду бүткен курлавырларын ажыл-агыйжы, хумагалыг ажыглаары, чер, арга-ыяш, хемнер болгаш арыг агаар дугайында, үнүүн болгаш дириг амытаннар дугайында сагыш салыышкыны — бо бүгү бистиң хан-дамырдан чудуш, коммунистиг херээвис-тир деп, эң Л. И. Брежнев Октябрь революциязының 50 чыл юбилейинге кылган илеткелинге демдеглээн.

Чурттуң боду бүткен байлаа — ногаан үнүүтү болгаш дириг амытаннарны камгалаар талазы-биле бистиң республикавыста элээн ажылдар кылдыныл турар. Бойдустуң байлактарын камгалаар дугайында Россия Федерациязының Дээди Советинин хүлээп алган Хоойлузун удуртулга болдурбушаан, республиканың аныяр ажыл-агый черлери, аныяр-тывыш эргелери, ыяш ажыл-агый черлерни бойдустуң курлавырларын чүгле хумагалыг ажыглаар эвес, арбыладып өстүрер дээш чогуур хемчеглерни ап турар. Амгы үеде республиканың девискээринде үш кезек черни Тапсыны, Балгазыны болгаш Тожуның бөөрүг девискээрни ая өстүрер кылдыр чурумуттукан болгаш ол девискээрлерден чыдын кайы-даа үезинде аннаарын шүүт хораан. Ол дугайында чарлыкты хүлээп алгандан бээр үр эвес үе эрткен-даа болза, үетүнде алаттынган черлерде кандыг-даа аныяр баш санының озуг турары өөрүнчүг. Ыяшбүрү куштарның болгаш балыктарның тывызы база-ла ынчаар чурумчуттунган.

Республиканың девискээринге аныярның хүүсаазын болгаш чурумнарын сагыырын хынаан контролыдаарын Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиннин чанында аныяр-тывыш эргелери боттандырып турар. Эргелелде штаттыг ажылдакчылардан аңгыда 263 хой-ниити инспекторлар бар. Оларның хой келии боттарының хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турарлар. Чижээлээрге, Тожу районда аныярның хой-ниити инспекторлар эң Базыр 1966—1967 чылларда аныяр чурумун үреэн 16 кижини идереткен. Оон ангыда эштер О. Лама, Н. Дряхлов болгаш оскелер-даа аныяр камгалалының херээнге идепкейлиг киржип турарлар.

Бир эвес аңчы бүргүү бойдустуң байлаан камгалаар, анны олурерининн хуусаа, чурумун сагыыр дээш демисеппес болза, аныяр чурумунуң камгалалынга кандыг-даа контроль, торгаал дузалаас дээрэн билдингир. Чурттуң ан өлүүн камгалап ажыглаарынга аңчы бүргүү сонуургалдыг болур ужурлуг. Ындыг турбүже бистиң чамдык аңчыларывыстың талазындан аныяр чурумун хажыдып турары хомудаанчыг. Аныяр чурумун үреэн дугайында эрткен чылын 142 медээ келген, бо чылын 92 кижи аныяр чурумун үреэн. Ол дугайында 17 черек административтиг комиссиялга, 15 черек судка кордунген. Хорулуг аннарны олурүп азы хуусаа четпээнде аңнап турган кижилерниң чамдыгының чижек кылдыр адап болур. Тожуның ыяш ажыл-агый черинин улуг лесниги А. Завьялов, Я. Фунтиков чөпшээрел чокка элик олурген дээш 50 рубльге торгатканнар. Ынчаарга Ш. Хөвенмей, Х. Баир-оол, Д. Сүгдер чөпшээрел чокка ыяштак аткан дээш кайызы-даа 150 рубльге торгатканнар. Бо ышкаш чижектерни ам-даа удамчылап болур.

Дириг амытаннарны камгалаарының херээнге суд, прокуратура органнары, ыяш ажыл-агый черлериниң ажылдакчылары база киржип турар. Бо ажыыга коруп-чуруум камгалалының ажылдакчыларындан эштер Колесников, Ондар, Бочкарев, Кызыл-оол, Шырин, Петухов болгаш оскелер идепкейлиг киржип турар. Бо болгаш оске-даа эштериниң дузазы-биле чыл эгезинден бээр ажылчы чоннарга ан камгалалының дугайында таныылганы, хыналаны кылтыласп.

Соолгу үеде республиканың девискээринде ак, бора торгаалар, күшкүлер болгаш кара-куш аймаа ховартаан. Тайгалар ортеңгенде, тараа шолдеринге янзы-бүрү хоран бүдүмелдер ажыглаанда куштарның саны коскуу-биле эвээжеп турары кончуг ыле. Тайга, хөлдер чоогунда колхозтар болгаш совхозтар, тараа шолдеринин чоогунда оонак үнүштерни үргүлчү ортедин турарынан, куштар база эвээжеп турар.

Дүмгүг улуг аннарның: сыын, мыйгак, соңгу чүк ивилерниң саны республиканы арбыдаан, ынчаарга чиге ан ховартап турар. Бөрү, дырбактыг дээш ышкаш араатан аннарның ковүдээнинден чиге аныяр ховартап турары билдингир. Араатан аннарны үзүүкаарынче кичээнгей салдынмайн турарын айтыса чогуур.

О. ООЛАК,
эргелелдиң начальныгы.

1947 чылда үндүрген Күрүменің 3 хуулуг шитнки ойнаашкынныг чөпшээрелиниң облигацияларының хуусаазы дооступ турарыбиле холбаштыр ол чөпшээрелиниң облигацияларын 1956 чылда үндүрген Күрүменің 3 хуулуг шитнки ойнаашкынныг чөпшээрелиниң облигацияларын-биле 1968 чылдың июнь 1-ге чедир ажаалга кассаларындан чишелделиг негелделарын дүүлээр солуп алыр эргени чөпшээрел облигацияларының эзлериниге тывсын турар.

1947 чылда үндүрген Күрүменің 3 хуулуг шитнки ойнаашкынныг чөпшээрелиниң ойнаашкынга тавармышкан облигацияларының ойнап алган түүнү болгаш ол чөпшээрелиниң чарлаан өртээн дүүлээр садып алза чогуур облигацияларының түүнү 1970 чылдың январь 1-ниң бетинде төледип ап болур.

1956 чылда үндүрген Күрүменің 3 хуулуг шитнки ойнаашкынныг чөпшээрелиниң тавары-биле ойнаашкыннарның эзлечелиг тиражы 1967 чылдың декабрь 30-де Воронеж хоорайга болур.

ТӨП АЖААЛГА КАССАЗЫ.

Хуучулар чурттап турар черинин аайы-биле хамаарышкан херегленчилер нимтиледелеринге 1968 чылдың январь 1-ге чедир дамзылаашкынны эртерин Тываның херегленчилер нимтилелиниң эзилелиниң баштаар черн дыңнатты.

Дамзыга киргбээн хуучуларның саңган акшазы херегленчилер нимтиледелеринин кол фондузунга киреп апаар.

РАДИО, ПОЧТА...

Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң төвү — Эрги-Барлык суур бээн кол [illegible] тургустунган. Кудумчулар чаагайжыдыр кылдынган, чурттакчылар кудумчуларыны арыг-певеригин, коруучурумнуг болгурар дээш ажылды доктаамал чорулуп турар. Бистиң суурувус чүгле районда эвес, республикада чаагайжыдыр туттунган суурларның бирээзинге саналып турар.

Эртем-билиг, культурлуг чурттарга дээш суурнуң чурттакчы бүргүү болгунар-ла ажылларны чорудуп келген. Ынчалза-даа оларның боттарының кылып шыдавазы, кандыг-бир организацияның, кижиниң деткимчези-биле кылыптар чамдык ажылдар Эрги-Барлыкта боттанмайн турары хомудаанчыг.

Суурнуң кыдыы Төвү кудумчузуна чурттарга бажыннарында радио шугуму ыыңгага чедир киртинмээн, ол дугайында колхоз баштаар чердеп, суурга харылзаа салбырынган дилег кылырга, «чагыларны боттарынар белеткээш тургузуптунар, шугум киртинге бээр» деп каар. Тайгадан ыяш кезип, чурттакчыларны ону чедирип шыдавазы биллингир болгай, колхозгун, чок болза, харылзаа салбырынын кылыр ажылы-дыр. Кодээ Советтиң күүскому база-ла херекке албайн келген.

Бистиң колхозта почта чедирилгезин эки ээзэ материалдар республика солуннарынга парлаттынып тургулаан, ол шын. Суурга чурттакчылар хамаанчок, ырак-узакта малчыннар безин почтаны саадап чокка ап турарлар, а Төвү кудумчузунуң чурттакчыларынга почта үзүктелиишкининг ээзэ турар. Суурнуң почтачызы Болуй-оол төп кудумчуларның чурттакчыларынын почтазын чедирип. Төвү кудумчузунуң чурттакчыларының почтазын үр чедирбейн турары хомудаанчыг. Төвү кудумчузунда чурттап турар кижи мен, ноябрь 29-ка чедир үнген солуннарны алгаш, кожаларымдан айтырарынга сөөлгү почтанын келгени ол болган.

Ажылчы чоннуң культуралыг негелделеринин чугула айтырыглары—радио болгаш почтаже колхоз баштаар чери, партком, кодээ Совет кичээнгей салыр үе келген. Төвү кудумчузунуң чурттакчылары радио шугумун киирип бээрин, почта чедирилгезин экижидерин күреп турарлар.

С. ДОНГАК.

КИНО

ДЕКАБРЬ 16-ДА

«НАПЫРАЛ»: «Төрээн черин үнелиг болза» 10, 11.50, 1.40, 3.30, 5.20, 7.10, 9.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киночыыында 10, «Омгу базым» 2.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Кичээн, кырган-ава» 12, «Истеиге уламчылап турар» 2, 3.50, 5.40, 7.30, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Шак дүн ортузунда турупкан» 3, 6.40, «Кара костүүтер» 4.50, 8.30 шактарда.

Акша-баразы лотереязының чаа чылда үндүрүлгезининн тиражы 1967 чылдың декабрь 26-да Москва хоорайга болур.

Ыяак кымынга азы ыяак болга, кадаймга азы ашаанга, келиигге азы адазынга, уруунга азы оглунга, уругларының уругларынга, кырган-авазынга азы кыргын-ачазынга, онзүктеривге болгаш таныштарынга 30 копеек-биле садын бергеш чаа чыл лотерея билетин Чаа чылда ап эки болгаш чиик ортектиг белек болур.

Лотереяның чаа чылда үндүрүлгезининн тиражыныг дараазында чүүлдер ойнаашкынныг таварыжыр:

«Волга», «Москвич-408», «Запорожец»—800 ганнын, мотоциклдер — 1400, радиола — 1000, соодукчулар—3000, 100 ойнаашкынныларга 1000—1000 рубль, 200 ойнаашкынныларга 500—500 рубль, 400 ойнаашкынныларга 100—100 рубль болгаш оске-даа хөй эт чүүлдери, акшэ ойнаашкынныар таваржыр.

Лотерея билеттерни ажаалга кассаларындан, бүгү садыг будуруглеринден, харылзаа салбырларындан, киногеатрлардан, вокзалдардан садып ап болур.

Лотерея билеттерни садып алыңар!
Ойнаашкын тиражынга киржиңер!

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

Республика чемпионадында

Республиканың бирги черн дээш маргылдаада мурнан чорүп турар Н. Шишигиннин соонда аңаа чедер дээш кызымак сүрүүшкүн эгелээн. Алдыгы салыгдан Шишигин Б. Сывырның туружун бүрүн сандаратнаш, оңу удуп алза-даа, М. Хомушку Н. Күжүгетке мерзезин тергеге орнаап, удурланыкчызының шоның олуттуе кижр ойладыпкан. Н. Чыргал-оол берге турушта кончуг шын камгаланып турган, Берковнч-биле хаймынажып алган. Ынчангаш Хомушку биле Чыргал-оол олар беш чартык саныыг Шишигинге чедер дээш, кайызы-даа 4,5-4,5 саннарлыг лидерни кызыынаа-биле сүрүп турарлар. Берковнч дөрт санны алган болгаш турнирде байдалын кудуматпайн турар.

Алдыгы салыгда Б. Ооржактың шымырак ойнаанын демдеглээр херек. Ооржак бо салыгда Хомушкуну уткан, а Шишигин-биле хаймынажкан шымырак шыдыраачы О. Бегзинн төвелерн-биле бүзөлеп турган, туружун бекчыратканн, уткан. Мурнунда лидерлерниң бирээзи турган А. Торлукту бо удавда В. Дарыжаа оон туружунче аар базымышкынны кылып турган, уткан. С. Тамба биле Д. Саян оларның салыы хаймы болган. Карааы-биле ойнаан Ч. Оюн бир бодалы четпее турза-да, агыбиле ойнаан Тюлюштүң туружунда кошкак черлерни ажыглап турган, хаймынажып үнген.

Ануфриев — Ламаш-оол оларның салыы сонгаарлаан.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

Редактор К. К. КУДАЖЫ.

Редакциянын адрези: Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизинин 23-54, агитация болгаш пропаганда килдизинин 37-13, кодээ ажыл-агый килдизинин 21-47, үлетүүр килдизинин 22-64, чагаа, ажылчын болгаш кодээ корреспонденгилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистеринин 21-27, иштики информация килдизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганза 32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиннин чанында парлалга эргелелиннин типографиязы. (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—01399.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЯЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттингеп.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
17
ВО СКРЕСЕНЬЕ
№ 295 (6831).

Өртээ 2 көп.

РСР-ниң партия-чазак төлээлери Москвадан чорупкан

СЭКП Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың чалааның ёзугаар бистиң чуртувуска албанның найыралчы аян-чоруун кылып чоруп турган, Румыниянын Социалистиг Республиказының партия-чазак төлээлери декабрь 15-те Москвадан төрээн чуртунче чорупкан. Төлээлерни Румыниянын Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиигине секретары, РСР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Николае Чаушеску баштап чораан.

РСР-ниң болгаш ССРЭ-ниң күрүне туктарыбиле шиметтинген Киев вокзалынга румын аалчыларны СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Л. И. Брежнев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары М. А. Суслов болгаш өске-даа албан кижилери үдээн.

(СЭТА).

МАЛЧЫННАРГА САГЫШ САЛЫЫШКЫН

Бистиң төрээн партиябыстың болгаш чазаавыстың бүгү чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга бараалгадып турарының чайынналчак боттанылгазын Тываның бүлүк бүрүзүнден көрүп болур. Моон мурнунда чаңгыс-даа тудуг чок турган черлерде чаа суурларның болгаш хоорайларның улам калбарып, ында эмнелге болгаш культура албан черлериниң, школа четкизиниң өзүп турары; мал болгаш чер ажылында хөй күш негеттинер ажылдарны механизастап, чурттаага бамыңнарында, бүдүрүлгелерде Ильичиниң лампочналары чайнап турары болгаш өске-даа чаартылгалар бо дугайын тодаргай хереченип турар.

Материадыт байлактың тургузуучулары кижилер, малчыннар дугайында сагыш човаашын партия, совет, кодээ ажыл-агый органнарының амгы кичээнгейиниң төвүнде салдынып турар. Моон чижээнге Барыын-Хемчикте «Большевик», Өвүрде «Кызыл туң», Чөөн-Хемчикте «Большевик», Каа-Хемде «Тиилелге» колхозтарны айтып болур. Ажыл-агыйны билдиглиг башкарганының, партийжи-организастыг болгаш масса-политиктиг ажылдары деңгээмде экижиткенинең уламындан ол колхозтарның суурлары—Кызыл-Тейиниң, Ыйгылактың, Бөрбак-Арыгның болгаш Ильинканың чыл бүрү көрүштүг калбарып, оон ферма, бригада төптеринде чурттаганың, культура-амыдыралдың болгаш бүдүрүлгениң чаа тудуглары немежип, кижилериниң, малчыннарның ылаңгыя кышкы үеде ажылдаарынга байдал улам эниишип турар. Мурнакчы ажыл-агыйларның үлегерин бүгү черлерге калбартыры чугула.

Ажылчы чөн, совет кижи дугайында ада ёзунуң сагыш салыышкынының база бир иөскү хереченизи болза, Тываның чеди район төптеринде амыдырал хандырылга комбинаттарының тургустунганы, республиканың элээн хөй колхозтарында болгаш совхозтарында хандырылга ерээлдерин, а чамдык ажыл-агыйларда комбинаттар салбырларын организастааны болур. Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери кижилерге, ылаңгыя кодээниң чөнүмге бараалгатпан чугула хемчеглерни чамдык черлерде боттандырып турар. Даараныгга болгаш чазаныгга ажылындан аңгыда, олар идиктер, шактар, савалар септээр цехтерни, эт-херексел хөлөзилээр пунктуларны, парикмахерскаяны, фотографияны база организастап турар.

Кодээ чөнүүн, ылаңгыя малчыннарның чурттаага амыдыралын эниишдер, еларның үргүлчү өзүп турар культурлуг хереглеелин хандырар талазы-биле хемчеглерни чамдык черлерде четпес организастап турарын база айтыр херек. «Сут-Хөл», «Россия» болгаш «Тес-Хем» совхозтарда байдалды маңаа чижекке киирип болур.

Бөра-Тайгада беш чүс ажыт өреге бар, ында аъш-чем болгаш үлетпүр бараанналарының магазиннери үр үелерде хагдынып турар ушурунда малчыннар ажылын каггаш, Ак-Даш азы Сут-Аксы аразынга будун хүнде чорук-биле хереглеинин хандыртынып турар. Керосин чогундан чырыткыга үс-сармагны ажыглап, ылаңгыя мал ооладаашкыны түлүктээн кышкы үеде берге байдаага таваржып турар.

Тудуг ыяшынга кандыг-даа бергедээшкин болбас—Таңды-Ууланың эдээнде турар хирезинде, «Россия» совхозтуң Каскал салбырының малчыннары таарымча чок бамыңнарда чурттап турар. Оларның хөй нуруузу—дөрбелчин ханазын саңгаш, крышалаам, соңгалары чаңгыс кат, дөразын болгаш дээвириниң кырын чылыттаваан, кладовказы чок, плетазы кылдыныпаан бамыңнарда.

Мал ажылдыг совхоз «Тес-Хемде» байдал амдыгаа чедир дүвүренчиг болбушаан. Никитизи-биле 322 өреге малчыннардан түгле 25 өреге бамыңныг, а өглерде малчыннарны кидис-биле база четче хандырбаан. Үстүү-Шынаа болгаш Оруку-Шынаа салбырларда чунар-бажың чок.

Мындыг четпестер «Вон» «Найырал», «Тыва» совхозтарда, Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Эрзин районнарның чамдык ажыл-агыйларында база илереп турар. Бир эвес ажыл-агый, бүдүрүлге удуртуучулары бодунга болгаш ажыл-оналгыг кижилерге негелдеиир, үндүрген шиитпирниң күүселдезинге донтаамал хынаалдыг турган болза, малчыннарның чурттаага амыдыралын, культура хереглеинин хандырар талазы-биле көргүзүглер амгызындан ыяакта эки болур турган.

Райпо болгаш рабкооп баштаар черлери кодээ магазиннерниң ажылынче, хуучуларның, хереглекчилерниң чагыгларын хандырарынче кешкан кичээнгей салып, автолавканың ферма, бригада, кыштаглар эргип садыглаар графигин чурумчутпайн турар. Ол ышкаш райкүүскомнарның культура киидистеринге, районнарда харылзаа, кинофикация черлериниң четпес удуртканындан малчыннар кинону, концерттн ай-айы-биле көрбейн баргылаар, почта тарадылгазы чамдык черлерде улуг үзүктелиишкинниг болбушаан.

Ажыл-херек бүрүзүн кижилер, кадрлар кылып бүдүрер болгай. Оларның чурттаага амыдыралын улам эниишдери, культура хереглеин, негелде хомудаын өй-шаанда хандырары ажыл-агый удуртукчуларының, партия, совет, кодээ ажыл-агый органнарының чугула хүлээлгези болур. Кодээге, ылаңгыя малчыннар ортузунга кино үндүрүлгезин, почта тарадылгазын эниишдер, автолавканың эргиляе графигин шын организастаар, боттывыңгыр уран чүүл коллективтериниң ажылын боттуг удуртур үмүрлүг.

Совет улустуң бүдүрген өндүр-улуг үүле-херектериниң, чогаадыкчы инициативазының юбилейиниг чылда байлап дуржулгазын бижиглавышаан, беш чылдың үшкү чылында Тываның малчыннары улам чедиишкинниг болурунга бүзүрелдиг.

РСР-ниң партия-чазак төлээлериниң Совет Эвилелинге чоруп турган дугайы

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң чазаанның чалаавын ёзугаар Румыниянның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиигине секретары, РСР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы эш Николае Чаушеску баштаан Румыниянның Социалистиг Республиказының партия-чазак төлээлери албанның найыралчы аян-чоруун кылып, 1967 чылдың декабрь 14-тен 15-ке чедир Москвага чоруп турган.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш чазаанның улуртукчулары-биле Румыниянның Социалистиг Республиказының партия-чазак төлээлериниң аразынга чугаалажышкынвар ак сеткилдиг болгаш найыралчы байдалга эртткен. Совет-румын харылзааларны улам ыңай хөгжүдериниң айтырыгларының талазы-биле, делегейниң амгы байдалының, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинииниң чугула айтырыгларының талазы-биле саналдарны делгереңгей-биле солушкан.

РСР-ниң партия-чазак төлээлери чоруп турган дугайында дыңнадыгда чугаалап турары: талалар боттарының чурттарында социализмни болгаш коммунизмни тургузарының чорудуушкунуүн дугайында, ССРЭ-де болгаш РСР-де улус ажыл-агыйын, эртемни, культураны хөгжүдер, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай амыдыралын бедидер талазыбиле боттандырып турар чугула хемчеглерниң дугайында информацияны солушкан.

Төлээлер экономиктиг кады ажылдажылганы, бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг кооперастаашкынны хөгжүдер болгаш калбартырының айтырыгларын чугаалажып, моон мурнунда чарган дутуржулгаларның күүселдезиниң дугайында саналдарны солушкан.

Даштыкы политиктиг айтырыгларны чугаалажып турар үезинде ийи чурттарның төлээлери делегейниң амгы байдалы тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар дээш, улустарының хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш, империалистиг реакцияга болгаш агрессияга удур демисежип турар күштериниң улам ыңай оскени-биле тодаруттунып турар деп демделээнин дыңнадыгда оон ыңай айтып турар. Делегейниң амгы байдалында социализмни болгаш коммунизмни тургузарының сорулгаларын чедиишкинниг боттандырарының, делегейге социализмниң туружуу быжыглаарының база бир чугула негелдези болза делегейниң чаа дайынының айылын болдурбас дээш, ол дугайын хамыктың мурнунда АКШ-тың Вьетнамда агрессиязының үргүлүлээшкинииниң хереченил турары ышкаш, чепсектиг күштерни шуут ажыглаарынга безин чалданмайн турар империализмниң агрессив чимээнишкиннерииге удур демисел болур дээрзин талалар демделээн.

Совет Эвилели болгаш Румыниянның Социалистиг Республиказы АКШ-тың Вьетнамда агрессиязын эң шиитпирлиг-биле буруу шаңкан болгаш вьетнам улуска оон чөптүг маадырлыг демиселинге бүгү талалыг дузаламчыны моон соңгаарда көргүзерин медеглээнилер.

Талалар тайбыңны болгаш Европаның айыл чок чоруун быжыглаарының айтырыгларынче улуг кичээнгейни уламдырып, Европада болуушкуннарның хөгжүлдези Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарының Политиктиг консультативтиг комитединиң Варшава болгаш Бухарест чөвүлел хуралдарынга Европаның айыл чок чоруун хандырарының айтырыгларының талазы-биле ажылдан ыяакта-биле ажылдаарының улам ыңай быжыглаарының чугулазын ийи талалар демделээн.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Румыниянның Коммунистиг партиязының төлээлекчилери СЭКП биле РКП-ниң аразында харылзааларны болгаш кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдериниң айтырыгларының талазы-биле, делегейниң коммунистиг шимчээшкинииниң чугула айтырыгларының талазы-биле саналдарын солушкан.

Марксизм-ленинизм улуг өөредиге, пролетарждың интернационализмниң принциптеринге болгаш акы-дуңма партиялариың кады ажылдап ыяакта документилерииге үндезиилээш, социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарының, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинииниң сырый каттыжымышкынын болгаш чаңгыс эвин быжыглаарынга бүгү-зе хемчег-биле дузалаарын СЭКП биле РКП-ниң бирги чергелиг сорулгазы кылдыр санап турар.

(СЭТА).

ТАҢДЫЖЫЛАРНЫҢ ЭГЕЛЭЭШКИНИ ДЕТКИИШКИНДЕ

Улуг-хемчилерниң чаа хүлээлгелери

Юбилейлиг чыл ажыт киреринииң кырында келген. Улуг-Хем районнуң ажылчы чоннарынга бо чыл Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бежен чылынга алдар кылдыр сорук киргеи күш-ажылдың чылы болган. Бо дугайын район төвүнге болуп эртткен кодээ ажыл-агыйның болгаш бүдүрүлге, албан черлериниң активчилериниң төвүлел хуралынга демделээн.

Районнуң колхозтары, совхозтары юбилейжи чылда тараа культураларының гектар бүрүзүнден ортумаабиле 14,7 центнер дужуттуг, азы эртткен чылгызындан 8,3 центнер хөйнү алган. Күрүнете тараа садар план 2,5 катаи ажыр күүсеттиниеп.

Районнуң малчыннары күрүнеге эът, дүк садарының чыл планын ажыр күүсеткеп. Ынчалза-даа республикада күрүнеге сүт садарының чыл планын ам-даа күүсетпээн ийи районнуң бирээзи Улуг-Хем болуп артып турар. Районда малдың хорамчаны улуг, төрүүр чүс баш малга онааштыр чаш төл ап турарының хуузу дыка эвээш, инек малдың тарып бооздылгазының планы күүсеттинмээн. Мал ажылын чорударының культуразы дыка чавыс. Районда үлегер-дуржулгазын ап болур бригадалар, фермалар болгаш мурнакчы кижилер бар. Ынчалза-даа оларның дуржулгазы массалыг неп-теревейн турар.

Активтиг хуралынга бир четпестерин демделээш, Таңды районнуң ажыл-ишчилериниң кыйгырыкын ыяш чүүлдүгүнүшкүн-биле деткивишаан, беш чылдың үшкү чылы—1968 чылда чедип алыр социалистиг хүлээлгелерин чугаалажып шиитпирлээн.

Районнуң кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери күрүнеге тараа садарының беш чыл планын 1969 чылда, а сүт, эът, дүк талазы-биле 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир. Беш чылдың үшкү чылында районнуң тараажылары тараа культураларының суттарылга чок черлериниң гектар бүрүзүнден 9,5, суттарылгалыг черлериниң 14 центнер, кукурузаның ногаан массазын гектардан 120, картофельди—80, ногаалары—150 центнерин өстүрүп алыр.

1968 чылдың тарылгазының шөлдериие 15 муң тонна органиктиг чемнишчидилгеин, 1200 га суттарылгалыг шөлге минералдыг чемнишчидилгеин төгер. Капитал септелгезин болган чаа тудугну 120 километр узуп дурттуг суттарылга системазынга чорудар. 225 га сиген кезер шөлдүг үндезинии-биле экижидер болгаш оон гектар бүрүзүнден 16 центнерден эвээш эвес дужуттуг алыр.

Тараа культураларының 1700 гектар шөлүнге химиктиг прополканы, 6000 гектарга хээкчилер-биле демиселдп чорудар. Тараа культураларының тарылгазын ак дозре агротехниктиг хуусааларда түгле соргтуг болгаш чажар шынарынга чедир ажылдап кылдынган үрезиннер-биле чорудар. Колхозтарга, совхозтарга машина-трактор парыгының техниктиг хандырылгазын экижидерин чедип алыр: тракторларның, комбайнарның заправказын бүрүн механизастаар, тракторларның болгаш кодээ ажыл-агый машиналарының септелгезин 1968 чылдың апрель 1-де доозар. Чижекке алган бир трактор-га ажылдап кылышкынны чымчак аңдарылгага шилчидерге 350 га чедирер, комбайнның эолчегле ажылдаарын 15 хуу бедидер. Механизаторларның мергежилин бедидер сорулга-биле кышкы үеде оларның өөредилгезин организастап, үш кижи бүрүзүнүң бирээзинге-ле бирги азы ийиги класстың тракторист-машинист атты тывыскан турарын чедип алыр.

Бөш чылдың планын хуусаа бетинде күүседирииге малчыннар боттарының салыышкынын киирерлер. Бо сорулга-биле 1968 чылда саар инек бүрүзүнден 1350 кг сүттү саар болгаш күрүнеге 3500 тоннаны садар, хөй бүрүзүнден 2,5 кг дүктү кырғымыр, күрүнеге зачёт деңээ-биле 390 тоннаны, азы планнан 210 центнер хөйну садар сорулганы салган. Төрүүр чүс баш малга онааштыр 78 быламы, 85 хураганы, коя хавалдан 12, дуңгуп хавандан 6 төлдү алыр. Кыырааашкыны болдурбас төлээде, инектериниң, хойларының төрын бооздылгазын калбаа-биле неп-терелдир. Кышкы үеде сүт-бараан фермаларынга бодүүн чемнерни белеткээр, буска ыябыладыр хемчеглерни алыр. Мал ажылдакчыларының тускай биилиин бедидер сорулга-биле ажыл-агыйларга зооветеринарыыр өөредилгени организастаар болгаш оон түүнелдиг болуруи чедип алыр.

Планныг онаалдаиы чыл бүрүүн декабрь 28-те күүседир, 1970 чылдың ноябрь 7-де автотранспорттуң маңаарын 800 муң тонна-километр чедирер, плаидан ажыр 18 муң литр кывар түүлдү, 360 автопокрышканы камнап алыр деп, Шагаан-Арыгның автолажыл-агыйының ажылчыларны, инженер-техниктиг ажылдакчылары хүлээлгеии алганнар.

Автомобильдер чуур черии тургузар, дениискээрии асфальтылаар, түшь болгаи хеп чуур черлериниң тудуун доозар, чамдык цехтерни чаартып дериир, бүдүрүлгениң технологиязын болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип тургаш, чүүк сөөртүлгезиниң бот-үнезин кудуладыр дээн ышкаш хүлээлгелер база алдынган.

Районнуң амыдырал хандырылга комбинады ииити болгаш бараанның продукция талазы-биле бүдүрүлгеиин чыл планын 1968 чылдың декабрь 25-те күүседир. Бүдүрүп үндүрер продукциянын бот-үнезин 1 хуу чиигедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнаанынга удур 2 хуу бедидер. Плаидан ажыр 2500 рубльдин орулгазын бээр.

Районнуң «Сельхозтехника» салгынниерииниң репетициялары неделя санында эрттирип тургаш,фермаларже, бригадаларже, кожавыста ажыл-агыйларже концерт-биле үнүшкүнерии докгаамал кылып турарының графигин тургускан. Кино көрүкчүлериниң санын ийи катаи көвүдедип, библиотекага номчулга конференциялары, клубка мурнакчылар-биле ужуражылгалар, яиыз-бүрү темаларга диспуттар, аныктар кежээдерии эрттирип турарын планнаан. Бо бүгү культура-массалыг ажылдарны доктаамал чорудуп турар бис.

Ынчангаш, келир чыл, бежен совет чылдарының чыл бүрүзү ышкаш, улуг чаартылгаларның, колхозувустуң экономиказының улам ыңайгы быжыглышкынының, колхозчуларның материалдыг чаагай байдалының көдүрүлүшкүнүүн чылы болуун дээш бүгү күжүвүстү салып ажылдаар сорулганы салгап бис.

С. ОНДАР,
Эрзинде Ленин аттыг колхозтуң партия организациязының секретары.

Ирина Данзырын—«Найырал» совхозтуң Будун Тереи салбырының сүт-бараан фермазының мурнакчы саачызы. Юбилейлиг чылда бодунга быжыглаан инек бүрүзүнден 1800 килограмм сүттү саар деп бедидкен хүлээлгези саачыл алган турган. Саачыл ол хүлээлгеии он бир айлар иштинде чедиишкинниг күүсеткеи — 1811 ке болган. Чыл түнелиидиие инек бүрүзүнден сеалда 1990 килограмм чедер деп, ол бүдүрелдии чугаалады.

Будүүлгеге ажыл-биле чергелештир И. Данзырын идежкейлиг хей-иитичии. Чаа-Хөл суур Совединиң депутады.

ЧУРУКТА: саачыл И. П. Данзырын.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫҢ ХҮҮСАА БЕТИНДЕ

Деткээн

Таңдыжыларның беш чыл планын хүүсаа бетинде күүседир дутайында эгелээшкинии «Сут-Хөл» совхозтуң ажыл-ишчилери ишии-биле деткээн.

Бир эвес чүс хойга онааштыр Ооржак Дажы-Намчал 123, а Ондар Доржу—126 хураганы алган болза, ол чедиишкинии беш чылдың үшкү чылында улам өстүрериң олар хүлээлгеп.

Саачылар Ондар Шортак, Ховалыг Шондайты олар он бир ай иштинде ийи-ийи муң килограмм сүттү саагган. Шак мындыг мурнакчыларның хүрээлеңи өскеи тудум-на, ажыл-агыйның иити чедиишкинии өзер дээрзин ажылчынар билип турар. Совхозтуң ажыл-ишчилери беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-де чедир күүседир деп шиитпирлээн.

Аныяктар бригадазы

Тес-Хем районуң «Ак-Эрик» колхозунда Седен Намзырайның удуртуп турганы мал чеми белеткээриниң аныяк механизаторларының бригадазы ийи планныг онаалдаиы күүсеткеп, азы 650 тонна сиген белеткээр планны 1242 тонна чедирген. Ол бригада ам кыштагларже мал чеми чедирериие экн ажылдап турарын СЭКП райкомунуң чоокта эрткен пленуму демделээн.

С. ТАМБА.

Сөглээн сөс ээлеттинер

Беш чыл планының онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир, В. И. Ленининиң төрүттүүген хүнүнден бээр 100 чыл болур юөига толептиг ужуражыр талазы-биле таңдыжыларның эгелээшкинии изиг деткивишаан, бистиң колхозтуң ажыл-ишчилери амдыгааштан эгелеп, бо талазы-биле организастыг хемчеглерии ап эгелей берген. Оларга ииитиниң малының баш санын өстүрериниң планнарып чүүл аайы-биле күүседир, оон продуктулуун бедидер дээш малчыннар ортузунга организастыг ажылды, зооветеринарлыг өөредилгеии, мурнакчы дуржулга солчулгазын организастаар, чер ажылының культурээии бедидер хемчеглер хамааржыр. Ол ажылдарны чедиишкинииг чорударынга, малдың халдавырлыг аарыгларынга удур профилактиктиг ажылдарны эжижидерп, малдың чем-суурунуң четчир курлавырын тургузары чугула деп санап турар бис. Колхоз бо чылын ииитиин-биле торүүр чүс баш малга онааштыр 80 быламы, 80 кулунну, 80 анай, хураганы меидп алырын хүлээиип турар.

Колхозтуң ажыл-ишчилери кобдейлиг чылдың социалистиг чарыжынга идепкейлиг киришкеш, күрүнеге эът, сүт, дүк садар чыл планнарын октябрь 8-те, хуусаа бетинде күүсетиен. Бо дээрге биске эки түүнел. Ол юбилейжи күш-ажылчы соруктуг салбас дээш келир чылын оонда артык күженишкиннии ажылдаары чугула. Эът планыиа киирер малдарны семиртилгеге тургузар, саар инектерге немелде мал чемнерп бээрии элбедир, хой дүгүи дужурбезиите кышкы кажаалларга хойлар ышкамнай бээр чорук болдурбайн, вентиляция тургузар чорук ажылды чедиишкиннг чорударынга догуиуг деп чүвеии дуржулгавыстан корген бис. Мал чеми культураларны 1000 га шөлге тарыыр, оон иштинде кукурузаиы 300 гага тарыыр болгаш оон га бүрүзүиден 150 центнерден эвээш эвес ногаан массалы алыр, бо чорук четчир хемчээлдиг мал чеминиң курлавырын тургузырынга улуг ужур-дузалыг.

Тарылга ажылынын эдчетгеш кампанияларын бедик агротехниктиг хуусаалларда эрттирер дээш трактарларын капитал септелгезин март 20-де, кожуг машиналарын январь 1-де, комбайнпар септелгезин июль 10-да доозар бис. Үрезинии чажар шынарынга чедир арытларын, хораиаарын апрельдиң 15-те доозар бис. Оон ангыда, тудуг, суур чаагайжыдылгазының талазы-биле база чамдык ажылдарны кылыр: суурга 4 аал иштп чурттаар бажынарын тудар, төп кудумчуга поликлиниктиг яяш тарылгазын чорудар болгаш кудумчуларның тротуарларын кылыр. Бир чунар-бажыңны тудар, малчыннар чурттаар 11 бажыңны ажыглалга киирер, 400 хой киирер үлегерлиг кажаапы, 6 бодүүн кажаапы, хураганнар турар 4 кажаны кылыр, 200 инек, 150 бызаа турар үлегерлиг кажаалларны механизациязы-биле кады июль 4-де доозар.

Колхоз төвү суурнуң электри шугумун долузу-биле чаартыр болгаш төп сүт-бараан фермазын телефон, электри, радио-биле бүрүи хандырар 160 олуттуг чаа школаны, 2 аал иштп чурттаар башкылар бажыңнын тудуун кылыр болгаш школаны чаа өөредилге чылынга белеткээр ажылдарны келир чылдың августа 1-де бүрүи доозар бис. Клубка шкафиия, танцыиың, ырының бөлгүмнериниң репетициялары неделя санында эрттирип тургаш,фермаларже, бригадаларже, кожавыста ажыл-агыйларже концерт-биле үнүшкүнерии докгаамал кылып турарының графигин тургускан. Кино көрүкчүлериниң санын ийи катаи көвүдедип, библиотекага номчулга конференциялары, клубка мурнакчылар-биле ужуражылгалар, яиыз-бүрү темаларга диспуттар, аныктар кежээдерии эрттирип турарын планнаан. Бо бүгү культура-массалыг ажылдарны доктаамал чорудуп турар бис.

Ынчангаш, келир чыл, бежен совет чылдарының чыл бүрүзү ышкаш, улуг чаартылгаларның, колхозувустуң экономиказының улам ыңайгы быжыглышкынының, колхозчуларның материалдыг чаагай байдалының көдүрүлүшкүнүүн чылы болуун дээш бүгү күжүвүстү салып ажылдаар сорулганы салгап бис.

С. ОНДАР,
Эрзинде Ленин аттыг колхозтуң партия организациязының секретары.

КОММУНИСТЕРНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕЗИ

Ажылчы массаларның ямы-бүрү ажыл-чорудулгазын удуртуталазы-биле партия организацияларының ажылы парын болгаш хей талазыг. Экономиканың, культураның, инитилел харылзаларының удам ыдык хөгжүдезиниң айтырыглары, күрүнениң болгаш башкарылганың демократтыг хевирлериниң хөгжүдезиниң теоглуг дүрүмнериниң болгаш өскедаа ниитилел-политиктиг проблемалар бистиң чүртүвүстүң ажылчы чонларының сонуургалын хаара түдүп турар. Бо бүгү болза партия организацияларының талазындан идеологтуг негеделерин хандырары коммунистерниң марксизчи-ленинчи теориянның үнелеминерин болгаш коммунистиг инитилел түргүзүшкүнүүн практиктиг айтырыгларын инициәдип алырының өргежок чугулазын болдуруп турар. В. И. Ленин ынчаар бижээн: «Киижи ниитилелиниң түргүзүп казыы бүгү байлактарны билирп-биле бодунуң үезаа бодалын байдып алганда, чүгле ынчан коммунист болуп шыдаар». Коммунистиң мозу-шынарының дугайында бо ленинчи тодаразы болза партияның ниитики амыдыралының уставтыг негеделериниг сиңиккен.

Коммунистерниң партийжи-политиктиг өөредилгезиниң дугайында айтырыгларны шинтирлеп тура, Чоон-Хемчиктиң партия организацияларының партия чырыдышкынының четкелиниң ажылын эки организаторлар дээш хей күжениишкинни үндүрген.

1965—66 өөредилге чылында районга марксизм-ленинизмниң үндезиннерининг 17 школдары, 34 же политшколдар 850 партия кежигүннерин хаара алгылаан турган. Пропагандистерниң составының бир онзагайы оларның 80 хуузу коммунистер, 78 хуузу дээди болган деоспаан дээди эртемнигер болуп турган. Башгайгы чылдың ажылының дүрүзүнде 290 коммунистер эге политшколдарның өөредилге планнарының тазырымчалың бадыткаан.

1966—67 өөредилге чылында политшколдар солдууда эрги дыңнакчылары-биле болган эрги пропагандистери-биле өөредилгениң нйити чылын уламчылаан. Партия организацияларының кандидаттар-биле солдунганының болган аныяктарның политиктиг өөредилгеже чүткүлүүн түңнелинде эрткен өөредилге чылында 7 же школдарга болган марксизм-ленинизмниң үндезиннериниң 2 школазынга бирги чылдың программазын өөренир болуктерни организастаан. Эрткен өөредилге чылында районга нитизи-биле 1250 киижи, оларның иштинде 860 коммунистер политиктиг өөредилгеге хаара түттүнген турган. Апрель, май айларда соодгу кичээлдерни эрттирген түңнелинде 290 коммунистер эге политшколдарны дооскан дугайында шынзылгаларны алгызаан.

Бо өөредилге чылында 31 же политшколдардан болган марксизм-ленинизмниң үндезиннериниң 16 школдарындан адыгда аныяктарны кижизидериниң философтуг проблемаларын өөренириниң 4 семинарларын организастаан бис. Өөредилгениң нйити чылында башкыларның политиктиг өөредилгезин педагогиканың философтуг проблемаларын өөренириниг үеле үелевээнинден эрткен өөредилге чылында партия организацияларының политиктиг бот-өөредилгеже идепкейнинин бедзээнин болгаш политиктиг билиглерниң пропагандаын организастазында алган эки-жидилгелериниң барын коргузуп турар. Партия организацияларынла бодунуң ажылына шнак, дүрзүлелиг пропагандистер илереп келген. Бажын-Алаакта марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школаның пропагандизинде Тамара Ооржак үш чыл улаштыр ажылдаан турар. Ол дээди эртемниг башкы кичээл бүрүзүне ынамчалыг белеткенип келген. Райпланның дараазы коммунист Василий Туметей райкүүскомда эге политшколаның кичээлдерни үш чыл улай бедик харыысалгалыг эртирип турар. Хорум-Даг школазының башкызы Дагба Ховалыг пропагандисчи ажылды чедиишкинниг чорудуп турар.

Школдарның дыңнакчыларының политиктиг билиниң деңнеп бедээн түдүм-на, оларның бүдүрүлгечи болган хой-нитичи идепкейн күштелир. «Искра» колхозта эге политшколаның дыңнакчызы, ол колхозтуң комбайнери Сат Шооча колхозтуң септелге мастерскаазының эргелекчизинде деңнеттирген, дыңнакчы Ондар Шактыр-оол колхоз төвүнде партия группазының секретарынга соңгуттургаан. Хор-Тайганың эге политшколазының пропагандизи Ондар Маспый-оол «Сүт-Хөл» совхозтуң парткомунуң партия чырыдышкынының кабинединиң эргелекчизинде деңнеттирген.

Оон-биле чергелештир чамдык политшколдарның ажылында четпестерниң барын демдеглээр херек. Чадаана «Сельхозтехниканың» чанында тургустунган эге политшколаның пропагандизи эш Ивановтуң (партия эге организациязының секретары база ол турган) коммунистерниң политиктиг өөредилгезин чедир үнелеваанинден эрткен өөредилге чылында ол школа ажыдаваан. Бо өөредилге чылында партия организациязы ону пропагандист ажылдан дүжүрген. «Октябрь 30 чылы» колхозка эге политшколда кичээл эрттирер чер-биле хандыртынналының уламындан эрткен өөредилге чылында кичээлдер хей катап үзүлгеп. Райпода партия организациязы (секретары эш Потапова) коммунистерниң политиктиг өөредилгезин багай организастаан.

Эрткен өөредилге чылында, политэкономияны өөренип кирип турда, чамдык терминнерни орус дылдан тыва дылче очулдурарынга бергедээшкиннер тургулаан. Бо талазы-биле чогуур дугаламчыны политиктиг чырыдышкын бажыңы болгаш «Шын» солуунуң редакциязы коргускен. Ынчангаш политэкономиканың-даа, философтуг билиглерниң үндезиннериниң-даа талазы-биле материалдарны доктаамал пардап турарын ам-даа күзеп турар бис. Марксизм-ленинизмниң үндезиннериниң школдары коргузуг материалдарының талазы-биле чедимче чок байдалда. Школдар бо талазы-биле чогуур дугаламчыны хереглеп турар.

Районда партия чырыдышкынының четкелиниң школдарды өөредилгезиниң үшкү чылының программазын чедиишкинниг доозун шыдаар иорлинге дагалазывайн барып болур.

В. САПРЫЖИН,
СЭКП райкомунуң политиктиг чырыдышкын кабинединиң эргелекчизи.

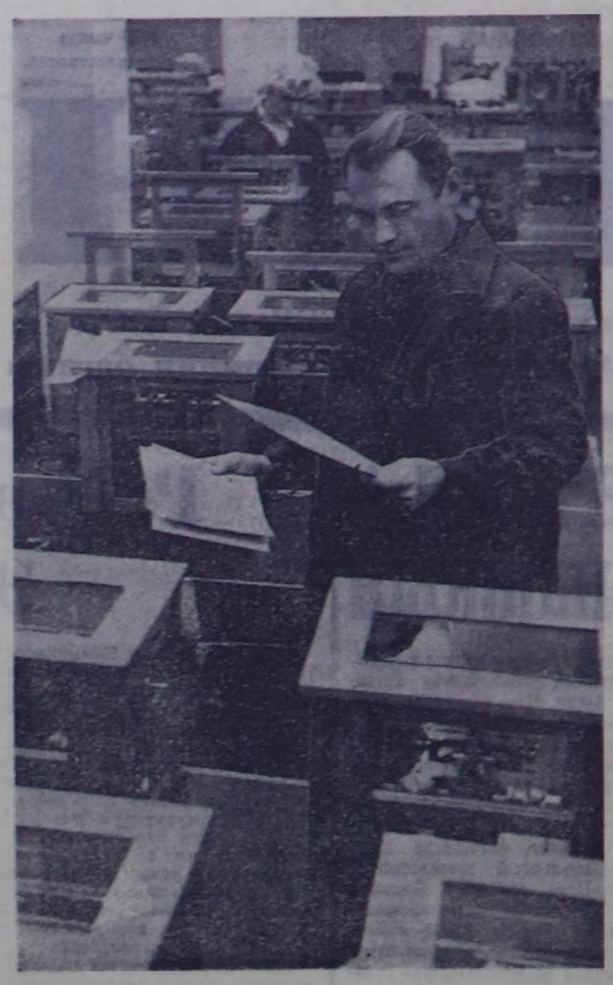

ЛЕНИНГРАД. «Госметр» заводтуң сайзырангайжыдылга чогаадыкчылары Совет эрге-чагырганың 50 чыл юбилейин хүннеринде будүрүлгенниң ажылдаар аргазын сайзырангайжыдарынче угланган төрээн ёвес санаалдарны киирген, 114 мүң рубль канналгалыг болур түңнелди чедип алган.

Ол канналганың 15 мүң рубли — сайзырангайжыдылга журнакчызы инженер Валерий Ванагның үлүг-хүүзү болган. Ванаг аналга кылыр деңнелериниң кезектерин кылырының аразын экижидер хей чүүлдерни киллеп.

Аныяк коммунист В. Ванаг бодунуң чаа чогаадылга ажылдарывиле бөгө 10 мүң рубльди канналап алырын үлөвеглеп.

ЧУРУКТА: инженер-сайзырангайжыдыкчы Валерий Ванаг.

Фото М. БЛОХИННИЙ.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Допчузу-биле

Актив хуралы

Өөвүр районнуң партия активиниң хуралы болуп эртикен. Анаа СЭКП обкомунуң VI илемүвүнүң түңнелдерн болган районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалаашкан. Чоонуң амыдырал хандырылгазын экижидериниче углавган чамдык эки ажылдар районга чоруттунганың актив хуралы демдеглээн. Соолгу үеде амыдырал хандырылга комбинады, чунар-бажың, аалчылар бажыңы будүрүлге, орулга планнын ажыр күүседип турар апарган. Оларның кайгамчыг-даа чыл планнын күүседип алган.

Ынчалза-даа чоонуң амыдырал хандырылгазында үзүг четпестер барын партия активи айыткан. Амгы үеде район төвү белиң чыриткы чок болуп турар. Даараныла мастерскаазының даараан хепперинин ыңнары багай болуп турарын, чагыгны чогуур ой-шаанда күүсетпейн келгенин активе хуралынга деңдегээн. Чамдыкта магазиннерге калбак керегледиңн барааннары үстүү бергизээр таварылгалар тургунаан. Ол бүгү четпестерни чайладырынче угланган шинитпирп районнуң партия активиниң хуралы хүлээп алган.

Комсомол конференциязы

Чоокта чаа Бай-Тайга районнуң комсомол конференциязы болуп эртикен. Анаа ВЛКСМ райкомунуң ажылының дугайында отчеттуг илеткелди райкомуң бирги секретары Ооржак Сайлы-оол кылган. Илеткелдиң талазы-биле 16 киижи санаал бергеп.

Конференция аныяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң хөрээнде четпестерни айыткан, «Малчын» колхозта болгаш «Тээли» совхозта ВЛКСМ комитеттери ам-даа кошкак ажылдан, комсомол эге организацияларын четпее удуртуп турар дээрзин илеткелчи болгаш санаал бергеннер демдеглээн.

Конференция соонда ВЛКСМ райкомунуң организастыг пленуму болуп эртикен. Комсомолдуң Бай-Тайга райкомунуң бирги секретарынга Ооржак Сайлы-оол соңгуткан.

Бедик деңнелде

Бо чылын Бай-Тайга районда партия чырыдышкынының өөредилгези организастыг чорун турар. Ылаңгыя «Мурнакчы» колхозта политикчи-даа, воовелерикчи-даа өөредилгениң чорун турары чеже эки. Ийи койгу бригадаларда ийи политшколдар ажылдап турар. Оларның пропагандистери — көдээ Совет даргазы Ондар Ойдуп, колхоз даргазы Хертек Кудрукпай олар кичээлдерни неделя санында чорудуп турар. Кижизидилге ажылынга удуртукчу ажылдакчыларның шак ынчаар киржип турарын колхозчулар кончуг таварылчалыг кылдыр көрүп турар.

Ол ышкаш, политиктиг өөредилге «Кара-Хөл» колхозта, «Тээли» совхозтуң Бай-Тал селбирының төвүнде болгаш ийи хойгу бригадаларында эки чорун турар. Чижээ, Дуралыының хойгу бригадазында политшколаны селбирның комсомол организациязының секретары Крас Сенчек эки удуртуп, кичээлдерни эки шынарамы, идейлиг бедик деңнелге эрттирип турар.

Планын ажырган

Бо аңмыыр сезонуң организастыг, олчалыг эрттирер дээш Бай-Тайга районнуң ачучылары бедиттингеп күүзелгелерни боттарының район слёдунга алганнар. Сезонда 13 мүң рубльдиг олуун белеткел черлерине киирерни дутуржуп алган, райондан 210 киижи ацаан үнген турган. Декабрьның бирде медээ-биле алырга, белеткел черлеринде 16210 диңн, ийи чүе ажыт киш, дилги кештери болган өске-даа үнелиг олуктер киргеп. Юбилейниг чылдың дөртүү квартазында район 5600 рубльдиг олуун белеткээр турган болза, ачучылар 12224 рубльдиг олуун белеткел черлеринде киргеп.

Ынчангаш районнуң олуг белеткээр планы күүсеттинер четкеп.

Өлүг белеткелиниң талазы-биле алган социалистиг хүзүзелгелери Шүйнүң, Бай-Таддың ачучылары ирестиг күүседип турар. Кара-Холдуң ачучылары сезонда 3 мүң диңн, 150 киш дужаар хүзээге алган, декабрь бирге чедир чүгае 500 диңн, 10 киш дужаавган. Моон алгаш көөрге «Кара-Хөл» колхозтуң баштаар чери, көдээ Совет ачучыларын аңмыыр сезонунда багай организастаан-дыр. Районнуң белеткел черлериниң ажылдакчылары ачучыларның эккелген тывыжын хүзээп алыр ажылды эки организастаан.

Х. ДОҢНУР.

КУСКУ ХЕВЭЭР

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң Ак-Тал селбирының малчыннарынга ужуражы бергеш, малдың байдалын айтырарга мынча дээр:

— Хандырылга эки, мал-даа күскү хевээр — деп, кадарчы бүргүү соруктуг харылаар.

Селбирның бүгү ажылчыннары кыштагларашкынче оваа кичээнгей салган, кажааларны септеп чылыгаан, мал чеминиң сөөртүлгезин эки организастаан. Чүгле ноябрьда 130 тонна мал чемин, 2 тонна дустуг коданнарда чедирген, кадарчыларның хереглеливге 75 кубометр оттуулар ыяш дүжүртүнген. Мал чеми болгаш оттуулар ыяш сөөртүр трактторларны тускайлаан, кышкы ажылга дүржүнгалыг механизаторларны бызыглаан.

Малдың ажаалда-темээлгезин эки организастааны-биле селбирның 1039 баш бода малы ноябрь айның дургузунда 4,8 тонна немелде деңнээни бергеп. Маңаа кадарчылар М. Девер-оол, К. Хуурак, О. Хүрбе олар бедик көргүзүүлүг болганнар.

Д. ШУЛУУ.

ПЛАН БОЛГАШ СОВЕТТЕР

Ажылчы чоннар депутаттарының Барыын-Хемчик район Советиниң элчеглиг сессиязынга 1968 чылда районнуң улус ажыл-агыйның хөгжүдериниң планын болгаш бюджеттиң төлевилелин чугаалажып көргеп.

Коммунистиг партиянның болгаш Совет чазактың ада сагыш салыышкынының ачызында 3—4 чылдар мурнунда чүгле көдээ ажыл-агыйгыг турган район бүгү бүгү-эвилел ужур-дузалыг аар үлетпүрлүг, келир үеде экономика талазы-биле улуг перспективтиг район болу бергенин илеткелчилер, райплан киллизиниң даргазы эш Сегленмей, райсаа киллизиниң эргелекчизи эш Байыр болгаш санаал берген депутаттар сетки ханыышкын-биле демдеглээннер.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл ооңга алдар болдурган бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киришкинин, доостуң турар юбилейлиг чылда Барыын-Хемчик районнуң ажылчы чону күрүне мурнунга планның онаалдаларын күүседир талазы-биле багай эвес ажылдаанар. Бүрүнеге көдээ ажыл-агый продукциялары садарының чыл планы хуусаа бетинде ажыр күүсеттинген: эт—112,2 хуу, сүт—105 хуу, хүк — 110,8 хуу болган тараа 8,2 катап ажыр күүсеттинген.

«Большевик» колхозтуң ажылышчылары көдээ ажыл-агый продукциялары садарының болгаш ниитинниң мал бажың өстүрериниң күрүне планын бүгү чүзүн ажыл-биле күүсеткен.

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хаяда комсомолчу аныяктарның коммунистиг күш-ажыл сүтбараан фермазы республиканың комсомолчу аныяктарының арасында калбаргап социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Ук ферма ВЛКСМ Төп Комитединиң Турасказалыг туғу-биле шаңнаткан. Ол фермаңың мурнакчы саалчызы, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Саая Идам-Сүрүң бир инектен-не 1905 кг сүт сагган. Оон-биле чергелештир бедик көргүзүглерни Монгуш Чодураа, Куулар Хажыт, Хертек Александра, «Шекпээр» совхозтуң Сүт-Кажаа сүт-бараан фермазында Монгуш Тамара болгаш «Большевик» колхозунда Ооржак Достанмаа чедип алганнар. 40 ажыг хойжу 100 төрүүр хойга онаалтыр 90—111 хураганны менги дорукторган болгаш бир хойдан 2 кг дүктү кыргып алган.

Районнуң үлетпүрү 10 айлар иштинде ниитиниң продукция будүрериниң планын 109 хуу күүсеткен, эрткен чылдың бо үеэш-биле деңнээрге 13 хуу өскен. Оон иштинде «Тыва даг-дүгү» комбинатның коллективи ниити продукция будүрериниң планын 109 хуу, сөөртүг даг-дүгүн — 107 хуу күүсеткен болгаш планнан дашкаар Төрээн чуртка 1200 тонна даг-дүгүн берген.

Электри энергия ажылдап кылыры 110 хуу, чылыг энергиязы 107 хуу күүсеттинген. 10 айларның планын Ак-Довуракның амыдырал хандырылга комбинады, хлеб заводу, Кызыл-Мажалыктың саржат заводу эки күүсеткен.

Чыл планының күүселдези районнуң чамдык ажыл-агыйларында четпес чорун турарын сессияга санаал берген депутаттар демдеглээн. «Шекпээр» совхоз бо чылын күрүнеге 3 тонна дүктү, «Барлык» совхоз 30 тонна эттиг чедир бербейн барган.

«Большевик» колхозтан өске ажыл-агыйлар бо чылын мыйыстыг бода малдың баш санын өстүрериниң планын күүсеттнес шинчизин коргузуп турар. Моон чылдагаанын чүнүн-биле тайылбырлаар болуруп?

Мыйыстыг бода малдың эдерижилгези, ылангыя тарып бооздырга чыл бүрү организас чок, аза чайгаарлаарының байдалынга уламчылап келген. 100 төрүүр инекке онаштыр «Барлык» совхоз түгле 40, «Шекпээр» совхоз 50 быжаа алган.

Бода малдың янзы-бүрү чылдагаанныр-биле хорамчага таварыжыр чорун чайлаттынмаан. Бо чылын 10 айлар иштинде бөзин 328 бода мал хораан.

Бүгү мыйыстыг бода малдың баш санынга онаштыр төрүүр инектериниң хуузу дыка эвээш болуп турар. Бо дугайында тодаргай чижекти «Шекпээр» совхозтан көрүп болур. Ол совхозта төрүүр инек өрткен чыл-биле деңнээрге 25 хуу кудулаан.

Районнуң кайы-даа ажыл-агыйларында малдың чайгы үеде семиртилгезин четпес, куду ыңнарлыг чоруткан. Моон түңнелинде күрүнеге оргумактан куду деңнелиг хой бан мал садып турар. Бо чорук мал бажың өстүрериңге шаптык болуру чугаажок.

План күүселдезин бирги эвелгеге ажыл-агыйларның удуртукчулары харылаар дээрзи билдингир. Ындыг-даа болза районда, суурларда азы хоорайда эрге-чагырга органнары Советтер болганда план күүселдезинге, ону башкарарынга оларның организакчы ролю улуг болур ужурлуг.

Депутаттар М. Даржаа, Монге-Байыр, Төгүс-оол, О. Ангыр-оол колхоз, совхозтарда, Ак-Довурак хоорайда тудуп турар чурттарга бажыңнарының шыңары куду, үрей кылыр чорукту болдурупп. күрүненин хой түңнүг акша-хөрөнгизинге артык чарыгдал үнүрүп турар дээш «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелиин шүгүмчүлээннер.

Ынчалзажок колхозтуң, совхозтарының мурнунга салдынган планның онаалдаларны күүседир дээш Советтер, оларның күүсконнары чогум кандыг хемчеглер ап турганын олар чугаалаваннар. Моон ап көөрге чамдык суур, хоорай Советтери план күүсеттинзин дээш ажыл-агыйларның удуртукчуларындан чогуур үезинде айтырар болгаш негээр хөөйлу ёзугаар эргелерни бүрүп ажылавайн турар.

Советтер болза ажыл-агыйларның планнарының канчаар күүсеттинин турарының байдалын депутаттарның болгаш доктаамал комиссияларның күзү-биле хынап, оон түңнелин сессияларга чугаалажып, тодаргай практиктиг хемчеглерни алыр хүзээлеңг.

Бо талазы-биле ажыл чер-чер Советтериниң кошкак чорун турарын район Советиниң сессиязы айыткан. Советтер бот инициативтиг болур үзүрлүг. Ындыг турбүже Ак, Шекпээр көдээ Советтери, оон даргалары эштер Даржаа, Төгүс-оол олар инициатива чок, диңим ажылдавас, колдуунда-да совхозтуң чорудуп турар хемчегериниң кыпсында чорун турар. Совхозтуң планның онаалдаларын күүседиринге, эвелгелиг кампания ажылдарын чорударынга киришпес, Акта, Алашта хуузунда мал өстүрүп, байын чоруур 120 ажыг кижини, оларның иштинде мангыстаачак ёзуг-биле чурттап, чоонуң малын оорлаар кижилерни доктаамал ажылга киирер дугайында айтырыг амдаа шинтирлеттинмээн.

Бо чылын район болган Ак-Довурак хоорай Советтериниң күүсекомнары хой-нитичиниң күзү-биле бодуун стадион тудуун кылырын планнаан алган, ону Совет эрге-чагырганың 50 чыл ооңуң байырлалында ажыглаага киирер турган. Техника күзү-биле хой эвес ажылды кылырын Ак-Довуракның чамдык албан организацияларының удуртукчуларына даасхан турда-да, ону күүсетпээнер. Ур үениң иштинде чугаалажып келзе-даа, стадион кылдынмаан.

Районда күш-культура болгаш спортка талантыг аныяктар хей. Олар республика маргылдазынга безин дээре черлерни эзлеп келген. Районнуң ажылчын, албан-хаакчыларының хей кезии неделяда 2 дыштанып хүнче шылчээн. Ындыг болганда, кижилер культурлуг дыштанылгазын кажа эртирерил деп айтырыг чугаажок Советтериниң мурнунга тургустунар.

1968 чылда районнуң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планында көдээ ажыл-агый, үлетпүр, тудуг, культура, амыдырал хандырылгазының болгаш транспорт талазы-биле хой ажылдарны кылыры көрүлүнген.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжы үлетпүр будүрүлге, транспорт болгаш тудуг коллективтеринде, колхоз, совхозтарда калбарып, бедиткеп хүзээлгелерни ап турарлар. Үлетпүрлүг Ак-Довуракның «Тыва даг-дүгү» комбинатның коллективи юбилейлиг чылдың планын хуусаа бетинде ажыр күүсеткеп, бо хүннерде 1968 чылдың үлүүнде ажыллап турар.

План күүселдези ээш ажылчы чонналының чер-чер Советтери болган оларның хей санныг депутаттары, активтери боттарының харыысалгазын болган организакчы ролюн партиянның бо үеэеги неделези-биле дүүштүр улам-на бедидер ужурлуг.

Т. ТАЛГАНЧИК,
«Шынның» корр.

Эң-не хей киижи киржикчилер, чоонуң массалыг органнары — көдээ болган суур Советтериниң ажыл-чорудулгазын идепкейжидеринче, оларның ролюн улам бедидеринче Коммунистиг партия болган Совет чазак оваа кичээнгейин үглавдырып турар. Көдээ болган суур Советтериниң ажылын экижидер дугайында, Советтериниң удуртулгазынга хамаарыжыр амыдырал хандырылганы, садыг болган ниитиниң чемненилгезин экижидер хемчеглер дугайында бага чоонуң чагаа, билдирилгилериң сайгарып көөрүнүг болган хүзээп алышкынарны организастаан турарының талазы-биле СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Совединиң бо чылын чугула доктаалдарны үндүрген. Ук доктаалдарны амыдырала боттандырар талазы-биле Советтерге организастыг хемчеглерни ап чорутканының түңнелинде чамдык ажылдар кылдынган. Тыва АССР-ниң Министрлер Совединиң Президиумуу хоорай, көдээ болган суур Советтериниң даргаларының үш хонуктуг семинарын организастаан эрттирген. Семинарның ажылынга 50 ажыг Советтериниң даргалары киришкеп.

Советтериниң масса чон-биле харылзазын быжыглаар, организас-массалыг ажылдарны экижидер, соопалистиг хөөйлу-дүрүмнү быжыглаар, коммунистиг кижизидилге, ажыл-агый болгаш культура тургунзуушкунуунга Советтериниң удуртулгазының болгаш делегей байдалының дугайында темаларга солуун, ажыктыг лекцияларны партия болгаш совет ажылдакчылар семинарга иомчаан. Семинарның киржикчилери республиканың мурнакчы көдээ Советтериниң бирээзи — Эрги-Барлык көдээ Советтиң ажыл-дүржүлгазы-биле база танышкан. Соолгу үеде дээре ажылдыг Советтериниң санынга Бии-Хем районнуң Аржаан көдээ Советин киирип турар. Ук Совет мурнуку чылдарда кошкак ажылдыг Советтерге хамаарыжып турган болза, ам инда ажылды коскүзү-биле эде организастаан. Хожудагай байдалдан үшкүнүн, Советтиң ажылын чаартын чорудар талазы-биле кыска үениң иштинде кандыг ажылдар чорутканын Аржаан көдээ Советтиң күүсекомунуң даргазы эш Бичии-Урут семинарга чугаалаан.

Семинарның соолгу хүнүнде республиканың министерстволарының, ведомстволарының, албан организацияларының чер-чер удуртукчулары-биле каттышкан түңнел хурал болган. Анаа көдээ ажыл-агый министри эш В. Е. Сериков чүве чугаалаан, Советтериниң кичээнгейин мал кыштаглаашкынынче, часкы тарылгага белеткел ажылдарынче утландырган. Мал кыштаглаашкыны республикада иштизи-биле түгээр чорун турза-да, чамдык ажыл-агыйларда байдал дүвүрээшиниг болуп, чорутса чогуур хемчеглер дыка четпее организастаттынган. Чижээ, Кан-Хем районнуң «Кызыл туң» колхозунда (Бүрен-Аксы көдээ Совет), «Октябрьның 30 чылы» колхоз (Кунгуртуг көдээ Совет) «Чыраа-Бажы» совхозта (Чыргакы көдээ Совет), Өвүрлүг «Торгалыг» совхоз (Торгалыг көдээ Совет) кыштаглаашкынны организас чок эгелээнинден мал олуп хораар чорукка таварыжып турар. Малчыннар кышкы үеде дыка таварымча чок байдалда чурттап турар. Ылаңгыя Кара-Хаакта (Кызыл хоорай Совединиң) малчыннарның чурттаар орын-сайзыны чылыглаттынмаан. Көдээ Советтериниң сессияларынга, күүсевин хуралдарынга малчыннарның амыдырал байдалының дүтээн чугаалажып көөрү чугула деп эш Сериков түңнел чугаалаан.

Культура, чырыдышкын, соонал хандырылга, амыдырал хандырылга министерстволарының болгаш өске-даа албан организацияларның удуртукчуларын семинарның киржикчилериниң чамдык айтырыгларынга харылаанар.

ЧУРУКТА: семинарның болуп киржикчилери.

Фотолу О. КОЛУР-ООЛДУУ.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЯЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чылдан үнделип эгелээнге.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. декабрь 19 | ВТОРНИК № 296 (6832) | Өртээ 2 көп.

СЭКП ТК-га ужураажыышкын

Эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының көдээ ажыл-агый айтырыгларын башкарып турар секретарьларының өөредилгези Москвага бир ай дургузунда эртип келген. Анаа СЭКП төөгүзүнүң болгаш ооң политиказының, марксисчи-ленинчи философияның, политиктиг экономияның, партия тургузуушкунунуң өйү келген чугула айтырыгларын өвренген. Көдээ ажыл-агыйны улам ыңай хөгжүдер, 1968 база ооң дараазында келир чылдарда тарааны, көдээ ажыл-агыйның өскедаа продуктуларын бүдүрерин, күрүнеге садарын көвүдедир талазыбиле партияның XXIII съездизиниң, СЭКП ТК-ның март (1965 чылдагы), май (1966 чылдагы) Пленумнарының шиитпирлерин боттандырарының практиктиг айтырыгларынче улуг кичээнгей салдынган.

СЭКП Төп Комитединге эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының секретарьлары-биле эш Л. И. Брежнев ужурашкан. Беседага эштер А. П. Кириленко, М. А. Суслов, И. В. Капитонов, Ф. Д. Кулаков, СЭКП ТК-ның көдээ ажыл-агый килдизиниң харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунда

Сталинград тулчуушкуумуун маадырларынга тураскаал-ансамбльди Волгоград хоорайга тудуп тургузарынга ачы-хөлүмчүлүг болганы дээш 1967 чылдың декабрь 16-да Чарлыы биле ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумуу ол тураскаалды тудуп тургузарының бөлүк киржикчилерин ССРЭ-ниң орденнери, медальдары-биле шаңналаан.

Тураскаал-ансамбльди чогаалаткан коллективтиң кежигүүлүг архитектор Я. Б. Белопольский Ленин орденин-биле, тураскаал-ансамбльди чогаалаткан коллективтиң кежигүннери архитектор В. А. Демин, скульптор В. Е. Матросов, скульптор А. А. Тюренков болгаш РСФСР-ниң культура министерствазунуң ураа чуруулга фондуларының, тураскаалдар төлевилээриниң дирекциязының улуг мастери В. З. Шейман — Күш-ажылчы Кызыл Туң орденин-биле шаңналаткан.

Кызыл Сылдыс орденин-биле 3, «Хүндүлелдиң демдээ» орденин-биле — 8, «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» деп медаль-биле — 7, «Дайынчы алдар дээш» деп медаль-биле — 15 болгаш «Күш-ажылчы шылгараа дээш» деп медаль-биле — 10 кижи шаңналаткан.

Беш чылдың күш-ажылчы базымнары

ИЗИИ-БИЛЕ ДЕТКЭЭН

Кызылдың пассажирлер автанасылагыйының коллективи москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелээшкинин изии-биле деткээн. Беш чылдың пассажир-километр планын 1970 чылдың декабрь 28-те, тонна-километрнинин ол-ла айның 26-да күүседир болгаш 450 муң литр кывар чүүлдү, 500 комплект авторезинаны хамнап алыр соруглганы коллективтив бодунуң мурнунга саналган.

Эштер Хунажык, Жирков, Егоров, Пестриков, Струхов, Черныашев болгаш өскелер-даа бедиткен хүлээлгелерни алганнар.

С. ТАМЧАЙ.

СОРУЛГА САЛДЫНГАН

Таңды районнуң «Межегей» совхозу республиканың мурнакчы ажыл-агыйларының бирээзи. Юбилейлиг чылдың планныг онаалдаларын совхоз шагда-ла хуусаа бетинде күүседипкем.

Чөөкта чаа совхозтуң коммунистеринин хуралы болуп эрткен. Анаа коммунистер беш чылдың сүт дужаар планын В. И. Ленининиң төрүттүгенинден бээр 100 чыл болур юңга, дүктүг планын 1970 чылдың августа, эттиин Улуг Октябрьның 53 чыл болур юңга чедир күүседир деп, улуг соруглганы боттарының мурнунга салганнар.

И. МИЛЕНЬКИЙ.

ЧАРТЫЫН АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

«Көк-Тей» совхозтуң бирги бригадазы Владимир Ладановтуң удуртулгазы-биле үрезин арыглаашкынын дүрген темпилиг чорудуп турар. План өзугаар 600 тонна «Саратовская — 29» сорттуг кызыл-тасты келир чылдың дүмүдүнге белетиззэр тургаш, бригаданың коллективи ам бо хүннерде 400 ажыг тонналы арыглаан. Бригадир В. Ладанов Дапчаа Колдуң тергинин эки ажылдап турарын демдеглээн.

ДУРЖУЛГАНЫ ШИНГЭЭДИП АЛГАШ

Чөөкта чаа республиканың совхозтук ак фермазының бөлүк ажылдакчылары Эстонияда ак ажаакчыларының мурнакчы дуржулгазын шингээдип алгаш, Тываже эвээ келген. Н. Н. Голоцевич, В. Н. Рязанов, В. К. Хорхонов олар Эстонияда ак-көк дилгилерниң эжижиткен породазындан 50 кыс, 30 эр ак-көк дилгилерни Тывага өстүрери-биле эжелгенер. Олардың нештери экспортка баар.

Бот-идепкейни бедиткеш

Бин-Хемде «Искра» колхозтуң Могайда сүт-бараан фермазы көдээ ажыл-ишчилерниң социалистиг чарыжынга үргүлүг киржип келген. Бо эртип турар юбилейлиг чылда 190 тонна сүттү күрүнеге садар деп фермаңың коллективи чыл эгезинде хүлээлге алган. Боттарының берген сөзүн могайжылар ээлеп шыдаан: октябрьның баштайгы он хонуун сөөлүүредиң сүтү күрүнеге садарының чыл планын, ооң соонда 20 шаа хонганда бедиткен социалистиг хүлээлгезин күүсеткен. Бо дээрге саанчыларның болгаш кадарчыларга-ла фермаңың коллективи эки ажылдап билир, бот-идепкейни бедидер болза, беш чылдың арткан үш чылын эки түннелдиг доозуп болур-дур. Ооң чижээнинек бүрүзүнден 2—2 муң килограмм сүт саап алган саанчылар И. Сизина, Р. Ховалыг, Н. Акулова болгаш өскелер-даа бадыткап турар.

Үстүнде ышкаш ындыг боттуг байдалдарга үндезилээш, ферманың саанчылары, кадарчылары беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле хүлээлгелерни ажылдап кылган. Оны өзугаар алырга, беш чылдың төнчүзүнде фермаңың ниити сүт саалдазы 1300 тонна четкен турар.

Үшкү чылдың үлүүнде

Шагаан-Арыгның автоажылагыйының ишчилери бо чылдың чүк сөөртүр планын хуусаа бетинде күүседип кирипкен. Бо үеним ишкинде районнуң колхоз, совхозтарынга, үлетпүр болгаш тудуг черлеринге 159 муң тонна чүктү, азы чыл планындан 9 муң тонна хөй чүктү чедирген.

Декабрьда чолаачылар болгаш септекчилер күш-ажылчы чеңиишкиннерни улам өстүрүп турар. Москвачыларның эгелээшкинин деткээн ол коллектив чеди чыл планын 4 чыл он ай иштинде күүседир деп шиитпирлээн.

БЕДИК АТТЫ АЛГЫЛААН

Чадаманың хөмүр-даш разрезиниң дагжылары хөмүр-даш тывыжымын болгаш чер аштап арыглаарының, одалганың шынарын бедидериниң, ооң бот-үнезин чиигедириниң чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Разрезте партбюро болгаш профсоюзтуң комитединиң цехтерниң, бригадаларның болгаш тус-тус ажылчынарның социалистиг чарыжының түңнелин үндүргөн. Даг транспортуның цехинге, чер аштап арыглаар, хөмүр даш казар бригадаларга коммунистиг күш-ажылдың деп атты тывыскан. Үк бригадаларны эштер Фроленко, Галкин, Равинский олар удуртуп турар. Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары деп бедик атты 29 кижиге тывыскан.

Хойжу кижиниң ажылы чиик эвес. Кыштың улуг соогу-даа турар, мал аарыл-аржыл-даа бээр, шынаарга «Өөк» совхозтуң Чаа Кажеа дээр черде хойжу бригадазының девискээрин алырга, берүлер-даа дүүтредип келир.

Хойжу бригадазы Күжүгет Колбу ам ийи чыл удуртуп турар. Чоокта чаа — ноябрьда ыңдыы таварыга болган: Күжүгет Колбу бир кезек хойларны одарга үндүрүп каапаш, ырак эвесте оттеп чоруур хойларже чорупкан. Аъттыг элээн чоруп олуура, хойларның хоюп, баштай өткилеп эгелээнин дыңнап каан. Колбу үр-даа боданмайн, аъдын эйи тыртказ, дедир хап келген. «Берүлер келген-дир» деп ооң бодалыкта дораан кирип келген. Хойжу чедип келир билек-ле кортук сес бөрү дезипкеннер.

Малы дээш кезээде сагыш салып чоруур, кезээде серемчиледдиг ол кижи эвес болза, аңаа одарга турган кезек хойларны берүлер шуптузун чаза тыртып каапкан болур турган, ол дугайын совхозтуң директизиязы биилеш, малчынга байыр чедирип, ону демдеглээн.

Бо хойжу бригаданың ажыл-ишчилери эрткен чылын малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле багай эвес ажылдаан болгаш келир чылда чүс хойга онаалтыр хураганнар алыр талазы-биле—төрүттүнгеп чаңгыс-даа хураганны ышкынмас деп соруглгалыг ажылдап турар.

— Хой оолдаашкыны эгелей бээрге, ажыл хөй болур, хүнде 40 чедир чаш хураганны алыр алаар бис — деп, бригадир чугаалаар.

Күжүгет Колбуның кадайы Ооржак Чечек ийи дугаарғы кадарчы. Олардың кайызы-даа ажылынга кызымак болгаш совхозта хүндүлелдиг-лер. Удавас оларга сакламыктар база чеде бээр, олардың ажылын үлап-шиилээр, оларны камчаар ажылдаарынга өөредип дээш хүлээлге база бар.

— Хой оолдаашкынынга, бүгү хойну кыштан хүр ажырып алырынга бергелер турга-даа, ону ажып эртип, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң ажыл-ишчилериниң беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле эгелээшкиннерин ветким турзын, алдынган социалистиг хүлээлгелеривисти чүгле долдур эвес, харын ажыр күүседир дээш бүгү күжүүстү үндүрер бис — деп, бригадир Күжүгет Колбу бүзүрелдиг чугаалап турар. Бо чурукта — бригадир Күжүгет Колбу-дур.

Ш. СЕДЕН-ООЛ.
Фото авторнуу.

Техниктиг чогаадылга

Республиканың чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ниитилелиниң чөвүлелиниң бешки конференциязы Кызылга болуп эрткен. Амгы үеним техниканың үези дижир болгай. Ынчангаш ол хураачө баар мурнунда аңаа солун чугаа, ужуражылга болурунга бүзүрээн мен. Оон бээр үрдаа болбаан чүве. Тываның комплексиниг геология-шинчилел экспедициязының чогаадыкчыларының, чаартыкчыларының амылының дугайында тайылбыр алыр дээш ол ниитилелдиң даргазы А. Ф. Мандрыгинге барып чордум. Анатолий Федорович ол амылды хөй-ниити эгелээшкинибиле күүседип турар. Чай чогу кончуг-даа болза, мээң айтырыгларымны долу, тодаргай харыылап, чаа үүлдерни билдингиир-биле тайыбырлаан.

Коллективте техниктиг чогаадылга, чаартылга ажылын көргүскен диаграммалар, темниктер, чуруктуг альбомнар, шыйыглар, бюллетеньнер чаа медээни немей берип, кижиниң сонуургалын улам кыпсы бээр болду.

Тыва АССР-де техниктиг чогаадылга ажылын үштап-баштап турар чөвүлелдиң конференциязынга солун чугааны дыңнаар, көргүзүг материалдарының делгелгезин сөңүүргаар күзелинии хандырар соруглгалыг хураага бардым.

Профсоюзтелдер бажыңының хуралдаар залында-даа, фойеде-даа делгелге чок. Бо талазы-биле хомудаан сеткилин белүк-белүк делегаттар илередип, олардың организациялардан чамдык үүлдерни ниитиге сонуургаткан болза ажыктыг болур турган ийик дижип турдулар.

Конференциягa отчёттуг үеним дургузунда республиканың үлетпүр будурулгелеринге, тудуг, транспорт организацияларынга, колхозтарга, совхозтарга чогаадылга ажылынга сундулуг кижилерниң чедишкинин, үк хереңги организастап турарында четпестерни, моон сөңгээргы соруглгалар дугайында илетиелди республиканың чогаадыкчылар, чаартыкчылар ниитилелиниң чөвүлелиниң даргазы эш ПОТЕХИН кыйган.

Санал-оналар солчулгазы эгелээн. «Тыва даг-дүгү» комбинатта чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ниитилелиниң эге организациязының даргазы эш ЛИБЕНКО ак-довуракчылар келир чылдан эгелеп планнаашкынының болгаш экономиктиг идеа беришкинниң чаа системазынче шилчимир дээш белетиелди чорутканын чугаалаан. Бо комбинатта чаартыкчыларның амылы идепкейлип, технологтуг чорудулганы сайзырагайгыдып, продукцияның шынарын эжижиткен саналдарның новүдээнин ол демдеглээн. Чижээ, чаартыкчы эш Хөваалыг даг-дүгүн арыглап турар үеде оон бок үүлдү ажыглалар тургузуулганы чогаатпаан. Ындыг янзылыг саналдарны инженерлер, техниктер киирип, тывынгыр чоруун көргүзүп турарын делегаттар сетким хөнүп дыңнаан. Эш Либенко областың чөвүлели техника талазы-биле информация нептередир амылды ам-даа четпес организастап келгенин шүүмүүлээн.

«Межегей» совхозта картофель олуртурун механизастаан. Оон экономика талазы-биле ажыктыының дугайында эш СОРОКИННИҢ чугаазын делегаттар сонуургаан.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның чөвүлели аңгы-аңгы организацияларның будурулгеге шиитгээткен саналдарын доктаамал өвренип, ону төрелдешкек амылагыйларга нептередир соруглгалыг ажылдаары чугула. Тываның геология-шинчилел экспедициязында автосептелге базазының чаартыкчыларының саналдарындан кезек үүлдерни автотранспорт будурулгелеринге ажыглап болур турган. Ол дугайында информацияны область чөвүлели чыып, тарадыры чугула аззээн ол бадыткап болур.

Чаартылга хереэн амыл-агыйны ёзу-биле үнелеп, кижини чогаадылгаже сорук киирип шыдаан коллективтерде чижээ, Кызыл-Хаваа шахтазында, № 2 автотранспорт будурулгезинде, Кызылдың электри станциязында күш-ажылдың будурүкчүлүү доктаамал бедип, камналга аззээ демисея үре-түннелдиг болуп турары ол будурулгелерниң дурмулгазыдан косну.

Республиканың тудуг, амыдырал хандырылгазының организацияларында профзвилел, партия организациялары чогаадылга хереэнче ынчээнгей салбайн турар. Оон уламындан бо чылын тудугчулар чаартыкчы саналды эвээш киирип, бар механизмнерни безин ыракта чедир амыглаавайн келген. Ол дугайында илетиелчи шүүмүчүлээн, конференциянын киржикчилери база сагышсырап чугаалашкан. Ынчангаш бо организацияларны областтың чаа сөңгуттурар чөвүлели ынчээнгейге ап, онда амылды идепкейжидер хемчегларни алырын шиитпирлээн.

Санал берген эштер информация солчулгазын эки организастаар, тывынгыр, чогаадылгага салымныг кижилерге бүгү таланың бетимчезин көргүзерин демдеглээннер.

Чер-чердең келген делегаттар беш чылды хуусаа бетинде доозар патриотчу хүлээлгениң боттандырышкынынга техниктиг бодалдың мурнакчылары — чогаадыкчылар, чаартыкчылар шиитпирлиг күш болурун бадыткаарга, аңаа бүзүревес ажыглаок.

М. ДҮЛҮШ.

БИСТЕ — БО ХҮННЕРДЕ

Зоотехник чугаалап тур

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозу специализастаашкын талазы-биле алырга хөй ажылдыг ажыл-агый болур. А чер ажылы болгаш чыыстыг бода мал өстүрери дузалал шынарлыг болур болгаш бо сөөлгүзү — ъткир-сүткүр угланыышкынныг болур.

Хойларның 30 хуузу тус чер уксаалыг, оон артканнары чартык нарын дүктүг хойлар. Перспектива талазын көөрге, 1970 чылга чедир бөдүүн дүктүг хойлар чок болур, чүгле нарын болгаш чартык нарын дүктүг хойлар артар. Хойларны красноярск уксаалын кошкарлары-биле эдержилге кылып эжижидер, ынчангаш бо чылы белен ыңдыг уксаанын 14 кошкарларын садып алган.

Красноярск уксаалың ажыктыг үүлдери чүдел? Бистиң республиканың кыжы узун, чайы изиг болур байдалынга ол тааржыр. Ол ышкаш даглыг-ховулуг черниң байдалынга база ол уксаа баксыравас, дүктүг хойну бээр. Чижээлээрге, тус чернин тыва хойлары бир хойга онаалтыр ортунаа-биле 1.8—2 кг дүк бээр болза, красноярск уксаа — 2,5—3 кг дүктүг бээр.

Ынчангаш бо уксааны өстүрерге бистиң республиканың байдалынга хамаарыштыр ажылагыйларга орулганы хойну бээр. Маңаа чамдык чурагайларны көргүзээли: бөдүүн дүктүн бир центнериниң өртээ 26 рубль турда, чартык нарын дүктүү — 45 рубль болур, нарын дүктүн оонаа хой — 58—60 рубль.

Бо бүгү үүлдерни чедип алырыбиле чылдың-на шилгедге чорудуп турар. Чижээ, бо чылын бонитировка чоруткаш, хойларны класс аайы-биле үскүдээн. Ам бирги класс хойларның ийи, 3—4 класстың база ийи коланы бар. Чоорту бо 3—4 класстың хойлары шүүреттинер болгаш 1—2 класстарже шилчий бээр. Ындыг шилгедгени чылдың чорудары зоотехниктиг шыңгыы чуруум-дур. Шилгп алырыкшынны чорудуп турар үеде, хойларга хайнак кошкарлар салбас дээрзин утпас херек. Чүгле красноярск уксаанын арыг кошкарлары-биле эдержилге чорудар.

Үстүнде айыттынган сорулгаларны шиитпирлээрде, кол чүве—кадрлар айтырыы болур. Амгы үеде бо ажылда практиктер колдаан, зоотехниктиг дээди өөредилге чок болганы-биле олар янзы-бүрү үчёттар, сайгарылгалар, экономиктиг санажылгалар кылырынга чегей болгулаар таварылгалар бар.

Ынчангаш мал ажылының талазы-биле дээди өөредилгелиг тускай эртемнигленнің талазын амгы байдал-биле холбаштыр көрүп турган, зооветеринарлыг өөредилгелерни бедик иегелде-биле чорудар апаар. Мурнунда бо өөредилге эки чорувайн турган, шуут чугаалаарга, бо айтырыгны көдүрүп турза-даа ону бистиң колхозка тускунга чедирбейн барган.

Бо чылдан эгелээш, ындыг өөредилгени доктаамал чорудар, кожа турар болук коданнар дайыбиле ону организастаары эптиг болур. Зооветеринарлыг өөредилгени чорудары инектерде турарларга хамаарыштыр мун чиик, а хойжулар талазы-биле элээн берге, чүге дээрге олар ырак черлерге турар болгаш хой коданнарда чаттына берген турар болгай. Ынчалза-даа зооветеринарлыг өөредилгеже хой-ле кижини хаара тудар хээш бүгү аргаларны ажыттаар апаар бис.

Бистe хой ажылын сайыраадыры — кол үүл чүве болганда, оон баш санын өстүрерге — кол үүл. Ындыг турбуже, эрткен чылын биске муң хире хой кыырааан. Ол болза 1200 рубль өртектиг 2,5 тонна дүктү, 3960 рублиин 3,6 тонна эъдин чедир албайн барганывыс ол-дур. Малдың кызырап гурарының чылдагаанны чүдеп?

Бирээде, тарып боозадыганы куду шынарлыг чорудуп турар. Бо талазы-биле ажылдап турар чамдык кижилер зоотехниктиг чуруумну шыңгыы сагывайн-даа турар, билиг мергежили-даа четпес болгулаар. Ындыг чижекти көрээли: тарып каан хойга ийи шак иштинде суг сүстүрбес, базала ынча үе иштинде доозун довуракка сүрбес ужурлуг, а бистиннде ону черле сагывайн турар. Тарыыр малдарны ой-шаанда эккелбес чүүлдер мырынай хой.

Мынг чоруктун түңнелинде, 100 хойга онаштыр 90 хураган алыр деп, бистиң колхозтуң планы ындыг турган болза, ону чүгле 72 хураган кылдыр алган бис. Ындыг болзажок, бо херекке зоотехниктиг чуруумну эки сагааш, чедишкиннерни чедип алган мурнакчылар бистe база бар. Ол болза чүс хойга онаштыр ынчала хураганны алган Ондар Чүлдүм, 98 хураган алган Куулар Ондар-оол болгаш өскелер-даадыр.

Бо чылдың мал оолдаашкынынга хамаарыштыр алырга, төрүүр 4500 хойнуң 3900 бажын тарып бүзүлаткан, оон артканын сула эдержилгеге киирген. Кыштаглаашкында байдалды алырга, тыва 3 кодан хой бар, чартык нарын дүктүг хойларны 13 коданда тургускан болгаш артканы 7 кодан — бо чылын төрүттүнгеп хураганнар болуп турар.

Мынчангаш, эътким-дүккүр хой ажылын хөгжүдер талазы-биле бистe бо хүннерде кол сорулгалар — оларның одарын, чемгерилгезин чөп организастаары, малдың чаш төлдерин чидириг чокка бүрүнү-биле камгалап алыры дээш демисел болур. Бистиң хой ажылдыг колхозта бо хүннерде байдал мындыг-дыр. Шилип алган угланыышкынывыс-биле ыңыш чоруп турган, салдынган сорулганы чедип алыр бис дээрзинге чигзинмес бис.

С. ОНДАР,
колхозтуң ноя зоотехниги.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

В. И. Ленинге 100 арынны тураскаадыр

УЛЬЯНОВСК. (СЭТА-ның корр). Областың «Ульяновская правда» солуну өөрлеш ленинчи чогаалдарның солун арыннарын парлап эгелээн. В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болур юңга таварыштыр үүс ыңдыг солун арыннарын парлап үндүрген турар. Үк арыннар Владимир Ильичиниң амыдыралының эң чайынналчак болушкуннарын, баштынчының идеа эртине-байлаан, ульяновтарның өг-бүлези-биле холбашкан чаа шинчилелдерни, чуртта болгаш даштыкыда ленинчи черлерни, Ленининиң чагыгларының амыдыралга боттанып турарын номчукчуларга чугаалап бээр.

Баштайгы ленинчи солун арынын Казань университединге болган студентилер хуралынга Володя Ульяновтуң баштайгы революстуг чугаазынга тураскаатkан. В. И. Ленининиң Төп музейинин Ульяновск салбырының директору П. Баранов солунга үүл бижээн. Анаа Казань университединден бир репортажты база парлаан.

Эртемденнерниң дем-каттыштырылгазы

ОБНИНСК (Калуга область). (СЭТА-ның корр). Маңаа дүргеп хеделир нейтроннар-биле ажылдаар реакторларлыг атом энергетикаазын хөгжүдериниң чугула айтырыгларының дутайында Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң (БЭДЧ) киржикчилери чурттарның эртемденнериниң чөвүлел хуралы доозулган.

УССР-ниң эртемнер академиязының академиги А. И. Лейпунский СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга мынча дээн:

— Эртем талазы-биле бо чөвүлел хуралга атом энергетиказының базазынга «шалыпкын» ажылдаар реакторларны нептередир ажылдарның түңнелин ылавылап үндүрген. БЭДЧ-ниң киржикчилери чурттарның эртемденнериниң каттыштыкан күжениишкиннинг ажылдаарын, немелде шинчилелдерни кылырын негээр чамдык сорулгалар тодаргайлаттынган. Чугаалажышкыннар найырлычы, ажыл-ишчи байдалга эрткен болгаш эртем талазы-биле арбын түңнелдерни берген.

Пржевальскийниң аян-чоруунуң үүс чыл ою

Уссурий крайга Пржевальскийниң аян-чорук шинчилелиниң үүс чыл ою ССРЭ-ниң география ниитилелиниң Приморье салбыры демдеглээн. Пржевальскийниң чоруп эрткен черлеринге чораан экспедициянын кежигүннери юбилей хуралынга илеткелдер кылган. Ол экспедицияны География ниитилели мындаа чаа организастаан. Ай дургузунда ук экспедиция 1200 километр оруктарны эрткеп келген.

Чер-чүрт шинчилекчилерге Шкотово, Ольга суурларга чораан, ыяш ажыл-агыйларынга барган. Пржевальскийниң чораан черлерни ам сайзыраңгай оруктарлыг апарган. Бичии сууржугаштар үлетпүрүүн болгаш көдээ ажыл-агыйның улуг төптери болу берген.

Экспедициянын киржикчилери Приморье крайның үлүс ажыл-агыйының болгаш культуразының шалыпкын хөгжөөнин турарын хереглээн 3000 фотодокументилерни чыып алгаш келген. Оларның үш демдеглелдерни ёзугаар пом парлап үндүрген турар, ук пом Совет эрге-чагырга чылдарының дургузунда Уссурий крайның таныттынмас кылдыр чаартынганын көргүзер.

«Космос-195» ужудуушкунда

СЭТА-ның дыңнадыы

1967 чылдың декабрь 16-да Совет Эвилелинге Черкин «Космос-195» дээр спутнигин эълчег ёзугаар салып үндүрген. Спутникте 1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлааны программаны ёзугаар космос делгемин шинчилээрин үргүлчүлээр дээн эртем аппаратуразын тургускан.

Спутникте эртем аппаратуразындан аңгыда 19.995 мегагерц частоталыг ажылдаар радиодамчыдыкчы, орбита байдалын ылап хемчээр радиосистема, приборларның болгаш эртем аппаратуразының ажылдап чоруурунуң дугайында Черже медээ дамчыдар радиотелеметрия системазы бар. Спутникте тургускан аппаратура өй-тавында ажылдап чоруур. Башкарылга-саналга төвү келген медээлерни сайгарып ажылдап турар.

ПАРТКОМ БОЛГАШ ЭГЕ ОРГАНИЗАЦИЯЛАР

Шуурмактың тудуг материалдарының комбинадында чазаныла цеги планныг даалгаларып ажыр күүседип, мурнакчыларның санын өстүруп турар.

В. Загребенко — бедик мергежилдиг чазанымчы. Ол, хүн нормазын ажыр күүседип чаңчыккан. Оон кылган ажылының шынары эки.

ЧУРУКТА: В. Загребенко.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

«Коммунизминиң хереели» колхоз бо чылын алган социалистиг хүлээлгелерин эрестиг күүсеткенин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң президиумунуң Хүндүлел бижии биле СЭБП Таңды райкомунуң болгаш райкүүскомунуң мөңгези-биле кадагалаар Тураскаалдыг түгүн чаалап алганы херечилеп турар. Ол дугайында чөөкта чаа болган партия организациязының отчёт-соңгулдалыг хурал-

ынга база демдеглеп, алээн хой сан-түңнерин адап турган. Ол дээрге Совет эрге-чагырганың 50 чылында колхоштуң бүгү тала-биле быжыкканын көргүзүп турар факты-лар-дыр.

Колхоштуң партия организациязы 6 бригада партия эге организацияларындан тургустунган улуг организа-ция апарган. Колхозчу ажыл-ишчи-леринiң күжүн эвиледээриниң талазы-биле партийжи организастыг болгаш полит-массалыг ажылдарны партком алаңы күштелдирген. Колхоз будурүлгезиниң чугула адырларында коммунистерни таарыштыр тургускан болгаш күш-ажылдың материалдыг болгаш моральдыг идиглерин шын холбаштырып ажыглаарының талазы-биле чамдык ажылдарны чоруткан.

Парткомуң ажылында бир кол чүүл—партия эге организацияларынга боттуг дузаны чедирери болур. Могай сүт-бараан фермазында, № 2 хойжу бригадада партия эге организацияларының ажылында чедиишкиннер барын көруп болур бис. Чижээ, Могай фермазында партия эге организациязы (секретары эш Иван Чамбал) организакчы болгаш дайынчы ролюн бедидериниң талазы-биле көскү ажылды кылган. Партия эге организациязы бодуңун ажылын чорударда, ында хөй-ниити организа-циялары-биле кады чорудуп, оларга далаңып, оларның бот-инициативазын кодүрүп турар. Мындыг аргалыг ажылдарның түңнелинде ферманың ажылы экижип, кудуку деңнелге чыдып каап турганындан мурнакчы фермаларның санында кирген. 1967 чылдың 11 айларында 1 инектен сүт саап алырының талазы-биле деңнели эвир чылгы деңнелинден ыракта ашкан. Мурнунда күш-ажылдың чурум-сагылгазы куду, арагалаар, прогул кылыр, ажылга харыысалга чоктанырының фактылары турган болза, ам ол байдал өскерилеген. Фермада чурум эжиккээн. Прогул кылыр, арага-дарыга хандыыр чоруктар читкен. Бичии-ле чурум үрээрининг фактылары көстүп кээрге, ону коллективтиң хуралынга тургузуп, хемчег ап турар.

Ферма коммунистиг күш-ажылдың школазы неделя саныңда доктаамал кичээлдеп турар. Оон пропагандизи эш Биличир-оол Ожиган районнуң эки пропагандистериниң бирээзи. Фермада кызыл-булун политиктиг информацияларның болгаш лекцияларның, бүдүрүлге хуралдарының доктаамал әртер чери. Ында комсомол организациязы районнуң эки ажылдыг комсомол организацияларының бирээзи. Аныяктар уран чүүл бөлгүмнерин организастап, концерт-терни чугле ферманың ажылдакчы-ларынга эвес, харын колхоз төвүнүң чурттакчыларынга-даа көргүскен.

Бүгү-ле ажылдар партия организациязының удуртулгазы-биле, коммунистерниң киржилгези-биле органи-застаттынып турар. Партия эге организациязының ажылында кол черни кижилер-биле ажыл ээлээн. Мындыг хевирлиг ажылдар № 2 хой бригадазында партия эге организациязында бар. Партком коммунистериң ниити хуралын уставтың негелделерин ёзугаар чыылдырып, ол хуралдарга партия эге органи-зацияларының организакчы болгаш дайынчы ролюн бедидериниң, база коммунистерниң колхоз будүрүлгезинге мурнакчы ролюнуң, чон ортузунга полит-массалыг болгаш кижизидилге ажылдарының дугайында айтырыгларны чугаалажып турган.

Үстүнде кылдынган чедиишкинниг ажылдар-биле чергелештир парткомнуң ажыл-чорудулгазында ам-даа шыңгыы четпестер бар. Ол дээрге эге организацияларның ажылынга кошкак дузаны чедирип, оон секретарьларының өөредилгезин кылбайн келгени болур. Оон түңнелинде конторада партия эге организациязы (секретары турган аш Сергеев) машина-трактор парыгында партия эге организациязы (секретары турган Оюн Макар-оол) партия хуралдарын уставтың негелделерин ёзугаар кылбайн келгенинден ол партия организацияларының ажылы чавыс деңнелге туруп келген. Бо партия организациялары отчёттуг үениң иштинде партияның хүрээлеңинге чаңгыс-даа кижини хүлээп албаан. Ажыл-агыйның байдалы бо участоктарда сандаргай байдалдыг. Харын-даа партия эге организациязының секретары турган аш Сергеев сөөлгү үеде бодуңун ажылынга харыысалга чоктанып, ажыл үезинде арагалаптар апарган.

Парткомнуң болгаш партия эге организацияларының талазындан партийжи негелдени чогуур деңнелинге чедир тургуспаанындан чамдык коммунистерниң талазындан күрүнеңиң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр, кылган ажылынга харыысалгазын кудуладыр чоруктар тургулаанындан чамдык коммунистерге шыңгыы хемчегларни партия талазы-биле хүлээдир ужурга таварышкан. Арагалап, чурум үрээни дээш Васильевке, Макар-оолга, Өйдупаага шыңгыы доңгулдаларны хүлээттирген. Партком болгаш партия эге организациялары хөй-ниити орга-низациялары болур профэвилелдиң болгаш комсомолдуң, херээженнер совуглелиниң ажылын четпес удуртуп келген. Шынгыы парткомнуң талазындан профэвилел организациязын удуртпайн келгенинден сөөлгү үеде ында тургустунган профэвилел организациязы ажылын сандаратказын.

Партия комитеди улусчу дружи-наның болгаш эш хуузунуң судунуң ажылын ам-даа четпес удуртуп турарын айытпышаан, колхозта клубтуң болгаш библиотеканың ажылында улуг четпестерниң барын шүгүмчүлеп, орта удуртулганы парткомнуң болгаш райкүүскомнуң культура кылдызының талазындан кошкатканын санал берген коммунистер чугаалаан, четпестерни кыска хуусаада өткен турарын парткомнуң чаа составындан негээн.

Партия организастары ажылчы чонның ортузунга политиктиг кижизидилге ажылын ам-даа чогуур негелдезинге чедир тургуспайн турарының уламындан колхозта күрүнеңиң болгаш хөй-ниитиниң сагылга-чурумун үрээр, прогул кылыр, акша алган сөөлүнде массалыы-биле арага-лаар чоруктуң фактыларының барын санал берген коммунистер Чамбал, Дыртык, Биче-оол болгаш өскелер-даа шүтүмчүлээн. Коммунистер са-дыг хандырылгазының болгаш кино көргүзүлгезинiң ажылдарында бар четпестерни шыңгыы шүгүмчүлеп, ылангыя ырак черлерде чурттап турар малчыннарның амыдырал хан-дырылгазын үндезини-биле экижи-дерин парткомдан болгаш колхоз баштаар черинден негээн. Коммунис-терниң отчёт-соңгулдалыг хуралы илереэн четпестерни чайладырынче угланган тодаргай хемчеглерни айыт-кан доктаалды хүлээп алган. Партком секретарынга эш Х. С. Аравчаны катап соңгаан.

Х. САЛЧАК.

Мария Сакаренко (чурукта) Кызылдың электри станциязынга барык он беш чыл дургузунда ажылдап келген. Ам ол башкарылганың кол пультузунда улуг дежурныйлап турар. Ажылынга мергежилдиг, хөй-ниити херээнге идепкейлиг Мария Акимовна Коммунистиг партияның хүрээлеңинге киргенинге чоргаарланып, коммунистиң бедик адын төлеп-тин-биле эдилеп чоруур.

В. ВЛАСЕНКОНУҢ фотозу.

Советтер, амыдырал хандырылгазы

Советтериниң организас-массалыг ажылын бедидер талазы-биле Эрзиниин район Соведи чамдык хемчеглерни боттандырып чоруткан түңнелинде районнуң ажылчы чоннары юбилейлиг чылда багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Мал ажылының продуктуларын будурер болгаш күрүнеге садарының чыл оналаздынган эът—101, дук—100,4, сүт—90 хуу күүсеттинген. Районнуң школалары өөредилге чылынче организастыг кирген. Медицина, культу-ра, уруглар албан черлериниң кыш-ка белеткели эртken чылдарынындан организастыг чоруттунган. Чурттак-чылыг черлерни чаагайжыдар, но-гаанчыдар талазы-биле республика-га калбарган чарышка бистиң районнуң ажылчы чоннары идепкейлиг киришкен. Оон түңнелинде 6700 дес янзы-бүрү ыяшты олуртуп, чаагай-жыдылгага 28700 рубльди ажыглаан.

Район болгаш көдээ Советтер эртken үеде сессияларны чогуур хуу-саларда эрттирип, аңаа улус ажыл-агыйының чугула адырларына ха-маарышкан айтырыгларны чугаалажып келген. Сессияларга депутаттарның 60—70 хуузу киржип, боттарының ажыктыг санал-оналдарын киргеннер. Депутаттардан эштер А. Ширин, С. Долгар, А. Дүшкүн-оол, К. Белчир, С. Дандаа олар чоннуң идегелии багай эвес күүседип, соңгукчулар-биле эң хөй ужуражып, оларга отчёдун берип турар.

Райкүүском эртken үеледе он удаа хуралды эрттирип, 85 янзы-бүрү айтырыгларны чугаалашкан. Оон иштинде Советтериниң организас-массалыг ажылдарының, доктаалдар күүседдезинiң, чоннуң чагаа, бил-диришкиннериниң айтырыгларын хөй удаа сайгарган болгаш аңаа ха-маарышкан шиитпирлериниң күүсел-дезин хандырган.

Район иштинде 6 кезек черде док-таамал комиссиялар боттарының ажыл планы ёзугаар сессиялар ара-зының хуралдарын эрттирбишаан, аңаа ажыл-агый айтырыгларын чу-гаалажып турар. Көдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссияның даргазы эш М. Б. Шожун район Со-вединиң сессиязынга бир удаа ол ай-тырыгны белеткеп, илеткедги кылган. Өске комиссияларга деңнээрге бо комиссияның кежигүннери тывынгыр ёзу-биле ажылдап турарын демдеглээр херек. Ынчалза-даа доктаамал комиссияларның ажыл-чорудулгазынга боттуг дузаны район-даа, көдээ-даа Советтер кошкак чедирип келгенин айтып апаар. Райкүүском-нуң килдистери боттарының ажыл-чорудулгазының талазы-биле отчёттуг күүскомга берип, чамдык чыдыг каап турар айтырыгларга чогуур арга-сүмени ап келген.

Район Совединиң 50 депутадының 40-ни, көдээ Советтиң 100 депутады-ның 94-түү соңгукчуларынга отчёттарын берген. Район болгаш көдээ Со-веттер беш удаа депутаттар кежээзин организастап эрттирген. Район ишти-нде 20 кезек черде депутат болүүг ажылдап турар. Бо чугула ажылды Нарын, Бай-Даг көдээ Советтери эки чорудуп келген.

Эрткен он айларда райкүүскомга чондан 98 билдириишкин киргеп. Оларның 94-түү ээлерингe өй-шаанда бижимел болгаш аас-биле харыылат-тынган. Кирип турар чагаа, билди-риишкиннериң хөй кезии амыдырал хандырылга айтырыгларынга хамаа-рышкан болуп турар. Чагаалар ээле-ринге практиктиг дузаны чедирер, харыыларны саадатпас талазы-биле үлегерлиг күүскомнар районда чок эвес. Аңаа Нарын көдээ Соведин ха-мааршыттырып болур.

Эрткен соңгулдаларда ужура-жыышкыннар үезинде депутаттарга соңгукчулардан ниитизи-биле 29 чагыг кирген турган. Чагыгларның күүседзезин хандырар дээш чамдык организастыг хемчеглерни алган соонда 13 чагыг күүсеттинген, 16 чагыг күүседдеде. Суурлар чаагай-жыдылгазынга хамаарышкан болгаш «Чаа орук» колхоштуң төп сүт-бараан фермазынга телефон киирер. «Коммунизмче орукта» участок эм-нелгезининң тудуун доозар, Мөрен, Булуң-Бажы суурларга почта салбыр-лары ажыдар дугайында чагыглар бү-рүн күүсеттинген. Ынчалза-даа мал-чыннарга чуртталга бажыңнары ту-дар, чонну эмнелге дузаламчызы, аъш-чем, үлетпүр барааннары-биле үзүктел чок хандырар дугайында ча-гыгларның күүселдези багай.

Район-даа, көдээ-даа Советтер хөй-ниити-биле ажылды ээлээн эжик-киткен. Улусчу дружиналар, эш-хуузунуң судтары ниитиниң корум-чурумун быжыг тудуп, ажыл-агый, культура тургузуушкуннарынга төлептиг салыышкынны киирип турар-лар.

Нарында «Коммунизмче орук» колхозта эш Мыдыкмаа даргалаан хе-рээженнер човулели үлегериг ажыл-дап турар. Суурнуң херээженнери ында туйбу будурүлгезинге, эмнелге тудуунга, школа септелгезинге идеп-кейлиг киришишаан, чаагай амы-дырал, культурлуг чурталга дээш демисежип турар. Эрзин суурда эш Тырышкина даргалаан кудумчу ко-митеди суур чаагайжыдылгазынга эң идепкейлиг киришкен. Чогум-на олар өске кудумчу комитеттерин ча-рышка кыйгыргаш, оларның идеп-кейин кодурген.

Бар чедиишкиннер-биле чергелеш-тир чамдык көдээ Советтериниң ажылында ам-даа улуг четпестер бар. Мөрен көдээ Советтиң девискээрин-де ийи колхоз бар. Оларның кайы-зында-даа хөй-ниити организацияла-рының ажылы куду деңнелде. Ажыл кылбас, арагалаар, чурум үрээр ийи-чаңгыс кижилер ниити херекке док-тар ужураштырып турда, оларның-биле шыңгыы демисеп чорудар тур-бүже, ында улусчу дружиналар, эш-хуузунуң судтары инициатива чок, эрең-гей ажылдап турар.

Эрзин — республиканың мал ажыдыг району. Ынчангаш бүгү ки-чээнгей ынаар угланган турар ужур-луг. Ниитиниң малы янзы-бүрү чыл-дагаанналдан каражага таварыжыны болдурбас, оларны ажаап, каракпас турар кижилерниң бедик бүдүрүүчү-лүг ажылдарынга бүгү таарымча-лыг байдалдарны тургузары, малдың баш санын өстүрериниң болдунар хемчеглерин ап чорудары район бол-гаш чер-чер Советтериниң кол со-рулгазы. Улус ажыл-агыйының беш чыл планын хуусаа бетинде күү-седир дээш чарыш ам чурттуң чер болганда калбарып турар. Чонның ол патриотчу кодурлүүшкүнүнге кир-жиин, чедиишкиннiг ажылдары ра-йоннуң бүгү ажылчы чоннарының хүлээлгези ол.

Т. БЕГЗИ,

Эрзин райкүүскомнуң даргазының орлалчызы.

Шалыпкын садыгжылар

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырында магазин мурнунда чонның хереглеп бараанналарынга негелдезин чедир хандырып шыдавайн турган. Бараан саарылгазының ай, квартал планнарны доктаамал нүүсеттинмейн келген. Ак-Туруг суурнуң чурттакчылары бараан садып алыр дээш Арыг-Үзүү, Шагаан-Арыг, Чаа-Хөл, Кызыл-Даг магазиннеринче баар ужурга таварыжып, хөй үе-шакты халас эрттирип турган.

Ам ындыг чорук шуут соксаан. Мурнундагы дег магазинге узун эзлчег-даа турбас апарган. Ырак-узактан бараан садып алыр дээш келген малчыннар саат чөкка садының кылып алгаш, чоруп турар. Садып алынчыларга тазырымчалыг байдалды тургускан. Магазинниң иштин чугайлааш, полкаларда барааннарны аай-аайы-биле шевергин деилеп саларын, бараан бүрүзүнүң өртээн бижээш аскан.

Аныяк садыгжылар Галина болгаш Сарыг-оол Хөнен олар үш ай мурнунда магазинни хүлээп алган. Садып алынчыларга эзлдек, оларның чагыгларын нүүседиринге сагыш чевангыр болуп, чугула хереглелдиң бараанналары-биле үзүктел чок хандырып турар. Ай саныңда бараан саарылгазының планын үргүлчү ажыр күүседип келген. Октябрь ийиң саарылга планы 117 хуу, ноябрьның—123 хуу нүүсеттинген.

Садыгжылар кооперацияга хуучу кемигүннер хүлээп алыр ажылды эзлеп эжиктирген. Сес кижини хуучу ке-мигүнге хүлээп алган.

М. ЯАМА.

ЧАЛАП ТУР БИС

Күш-ажыл курлавырларын амыглаар эргелелдиг чурттакчы чонга күш-ажыл тыпсыр пунктузу бо чыл-дың октябрь айда Кызыл хоорайда тургустунган. Бо эрткен ийи айның иштинде хоорай пунктузунга 140 аас болгаш бижимел билдиришкиннер киргеп. Хоорайның бүдүрүлге черлеринче болгаш организацияларынче 60 кижини пункт чоруткан. Оларның 54-түү боттарының квалификациязын ёзугаар амыл-биле хандырттынган.

Үстүнде айытkан факт болза, хоорай пунктузунуң ажыктыын долузу-биле бадыткап турар-дыр. Кандыг-бир чылдагаан-биле ажыл тыппайн турар кижилерни биске чедип кээрин чалап тур бис.

И. БАДЫРАА.

ЧАРТЫК ЧҮС ЧЫЛДА ТӨРЭЭН

БОК-туң тургустунган хүнүнден бээр 50 чылына

Контрреволюция болгаш хоралакчы чорук-биле демиседдиң талазы-биле Бүгү-россияның Онза Комиссиязы (БОК-ту) тургускан хүнүнден бээр 50 чылы декабрь 20-де болур.

ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң чанында Күрүнеңиң айыыл чок чоруунуң комитединиң даргазының орлалчызы генерал-полковник И. С. ЗАХАРОВТУҢ дараазында парлаан үүлүүнче пөмчүкчуларның кичээнгейлиг Парлалга медээлериниң агентилели корундурүп тур. Үүлдүң бүрүн текстизин «Пограничник» журналдың 23 номеринде парлаан.

Октябрь революциязындан торуттунген Совет социалистиг күрүне хөгжүлденiң улуг болгаш алдарлыг оруун эрткен. Ленинчи партияның удуртулгазы-биле совет улус социа-листиг күрүнеңи төөгүде башта-жүрткен соонда удурланыышкыны он дакпыр апарган дайынга, бур-жуазияга удур чаа аңгының эң кы-зыгаар чок болгаш эң кадыг-дошкун дайыны-дыр». (Чогаалдарының долу чыылдазы, т. 41, арын 6). Ду-шманнарывыстың аңгыларының удурлаанындан ыяшкаш, ында эң чугула хүлээлгелериниң бирээзи болур. Күчүлээшкинни ажыглаарыче Совет күрүнеңи буржуазия боду албадаан. Буржуазия социалистиг республиканың тургузукчу планнарынга удур демисежип, яныык Со-вет күрүнеңи узуткан каарын ора-дажып турган. Совет Республикага удур чепсектиг демиседдиң организакчызы делегей империализми болган. Бистиң чуртувуста революцияны боой тудар дээр үүткүл-биле Германияның, Англияның, Францияның, АКШ-тың, Японияның болгаш оске-даа күрүнеларниң империалистери каттышкан. Империалистиг интервенция, ак гвардейжи аг-шериглерниң шаап халдаашкыны эсерлерниң, меньшевиктерниң, буржуаз партияларның артынчыларының контрреволюстуг үйэзиннери болгаш сулчээлери-биле каттышкан.

Контрреволюцияны чылча шавар-ырынга чугула рольду Кызыл Армия-биле кады БОК-туң организациязы ойнаан. БОК-туң ачы-хавыязын, про-летариат диктатуразының күрүнеңиң системазынга оон ролюн дем-деглевишаан, В. И. Ленинниң чугаа-лавы болза: «БОК пролетариат дик-татуразын шуут боттандырып тура-ры биске чугула, ынчангаш бо та-лазы-биле оларның ролюн үнелеп четпес. Мөлүүкчүлерни күүлээш-кинниң артазы-биле базарындан жүрткен аңгыларның удурлаа-ныышкын базазы — социализм тиилелгезиниң эргежок чугула не-гелдези, пролетариат диктатураз-ының үезинде күрүнеңиң күүседир эң чугула хүлээлгелериниң бирээзи болур. Күчүлээшкинни ажыглаарыче Совет күрүнеңи буржуазия боду албадаан. Буржуазия социалистиг республиканың тургузукчу планнарынга удур демисежип, яныык Со-вет күрүнеңи узуткан каарын ора-дажып турган. Совет Республикага удур чепсектиг демиседдиң организакчызы делегей империализми болган. Бистиң чуртувуста революцияны боой тудар дээр үүткүл-биле Германияның, Англияның, Францияның, АКШ-тың, Японияның болгаш оске-даа күрүнеларниң каттышкан. Империалистиг интервенция, ак гвардейжи аг-шериглерниң шаап халдаашкыны эсерлерниң, меньшевиктерниң, буржуаз партияларның артынчыларының контрреволюстуг үйэзиннери болгаш сулчээлери-биле каттышкан.

Контрреволюцияны чылча шавар-ырынга чугула рольду Кызыл Армия-биле кады БОК-туң организациязы ойнаан. БОК-туң ачы-хавыязын, про-летариат диктатуразының күрүнеңиң системазынга оон ролюн дем-деглевишаан, В. И. Ленинниң чугаа-лавы болза: «БОК пролетариат дик-татуразын шуут боттандырып тура-ры биске чугула, ынчангаш бо та-лазы-биле оларның ролюн үнелеп четпес. Мөлүүкчүлерни күүлээш-кинниң артазы-биле базарындан жүрткен соонда удурланыышкыны он дакпыр апарган дайынга, бур-жуазияга удур чаа аңгының эң кы-зыгаар чок болгаш эң кадыг-дошкун дайыны-дыр». (Чогаалдарының долу чыылдазы, т. 41, арын 6). Ду-шманнарывыстың аңгыларының удурлаанындан ыяшкаш, ында эң чугула хүлээлгелериниң бирээзи болур. Күчүлээшкинни ажыглаарыче Совет күрүнеңи буржуазия боду албадаан. Буржуазия социалистиг республиканың тургузукчу планнарынга удур демисежип, яныык Со-вет күрүнеңи узуткан каарын ора-дажып турган. Совет Республикага удур чепсектиг демиседдиң организакчызы делегей империализми болган. Бистиң чуртувуста революцияны боой тудар дээр үүткүл-биле Германияның, Англияның, Францияның, АКШ-тың, Японияның болгаш оске-даа күрүнеларниң каттышкан. Империалистиг интервенция, ак гвардейжи аг-шериглерниң шаап халдаашкыны эсерлерниң, меньшевиктерниң, буржуаз партияларның артынчыларының контрреволюстуг үйэзиннери болгаш сулчээлери-биле каттышкан.

Контрреволюцияны чылча шавар-ырынга чугула рольду Кызыл Армия-биле кады БОК-туң организациязы ойнаан. БОК-туң ачы-хавыязын, про-летариат диктатуразының күрүнеңиң системазынга оон ролюн дем-деглевишаан, В. И. Ленинниң чугаа-лавы болза: «БОК пролетариат дик-татуразын шуут боттандырып тура-ры биске чугула, ынчангаш бо та-лазы-биле оларның ролюн үнелеп четпес. Мөлүүкчүлерни күүлээш-кинниң артазы-биле базарындан жүрткен соонда удурланыышкыны он дакпыр апарган дайынга, бур-жуазияга удур чаа аңгының эң кы-зыгаар чок болгаш эң кадыг-дошкун дайыны-дыр». (Чогаалдарының долу чыылдазы, т. 41, арын 6). Ду-шманнарывыстың аңгыларының удурлаанындан ыяшкаш, ында эң чугула хүлээлгелериниң бирээзи болур. Күчүлээшкинни ажыглаарыче Совет күрүнеңи буржуазия боду албадаан. Буржуазия социалистиг республиканың тургузукчу планнарынга удур демисежип, яныык Со-вет күрүнеңи узуткан каарын ора-дажып турган. Совет Республикага удур чепсектиг демиседдиң организакчызы делегей империализми болган. Бистиң чуртувуста революцияны боой тудар дээр үүткүл-биле Германияның, Англияның, Францияның, АКШ-тың, Японияның болгаш оске-даа күрүнеларниң каттышкан. Империалистиг интервенция, ак гвардейжи аг-шериглерниң шаап халдаашкыны эсерлерниң, меньшевиктерниң, буржуаз партияларның артынчыларының контрреволюстуг үйэзиннери болгаш сулчээлери-биле каттышкан.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы тиилээнiниң соонда бистиң чуртувуска догуннап тургус-тунган пролетариат диктатуразы дээрге, В. И. Ленинниң тодаратка-вы-биле алырга, «эң күүлүг, ду-шманнарывыстың тудуг материалдарының комбинадында чазаныла цеги планныг даалгаларып ажыр күүседип, мурнакчыларның санын өстүруп турар.

В. Загребенко — бедик мергежилдиг чазанымчы. Ол, хүн нормазын ажыр күүседип чаңчыккан. Оон кылган ажылының шынары эки.

ЧУРУКТА: В. Загребенко.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

ССРЭ-НИҢ УЛУГ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

1967

ЧАЛҒЫННЫГ КҮЧҮТЕННЕР

ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедишкиннериниң делгелгеэниң төп шөлү самолёт хонар чер апарган. Делгелгениң юбилейлиг коргүүүшке чаа самолёттар болган вертолёттар коскү черни эзэлэн. Оларның каймыгдаа агаар делгемниге кайгамчыктыг ужудушкуннарны кылган, бистиң чуртту алдаржыткан.

Ийи газ трубинадан бүткен ходелдирикчилиг МИ-6 вертолёттү улуг дыка сонуургап көөрлер. Ол вертолёттуң эң дүргени шакта 340 километр ужар болган 20 тонна аар чүктү ап чорууур.

Вертолётка 80—90 кижи чедир олурушкаш, муң ажыг километрге ужудуп болур. Ооң чапында талыгыр ыракка дүрген ужар таласы-биле ийи удаа делегейниң рекордун тургускан МИ-8 деп вертолёт көстүп турар. Ол машина Францияга болган Японияга болгулаан улуг ужудушкуннарга киришкен; ооң ыңай МИ-10 дээр вертолёт бодунуң хевир таласы-биле кайгамчык онза. Ол ыңай-бээр аар чүкү дажыглаарының таласы-биле маргылдаага дөрт катап делегей рекордун тургускан. Амгы үениң «Львов» дээр улуг автобузу ооң иштинче хос кире бээр, ол вертолёт черден агаарже 15 тонна чүкү-биле кады көөртүшпээн, шакта 200 километрни ужуп артер. Ынчангаш МИ-10 улуе ажыл-агыйының адырынга бүдүрүкчү ужур-дузалыг апарган.

Ол кайгамчыктыг вертолёттуң база бир чедишкини бар. Ол совет вертолёттарның АКШ-ка чедир ужар чаа оруун ээп берген. Ол чүртта чалгының машинаның бо дет түскай хевири чок болуп турар. Америкада үлетпүрүнүң бир ажыдакчызы МИ-10-ну садыл алыр дээш ийи миллион долларны безин харамнанмаан.

Вертолёттарны нефть тыскыжыга делгерентей ажылаап турар. Капиталистиг үлетпүрүнүң төлээзи чүве чугаалаан, чүгле совет машина МИ-10 биети хандырып болуур деп бодалын илереткен.

ҮЛЕТПҮРҮНҮҢ ЧАА АДЫРЫ

Совет эртемденнериниң ачызында үлетпүрүнүң чаа адыры тыылган. Ол дээрге, эң үүрмек кристалдыг материалдан бүткен кан дет бижыг, алюминий дет чиик, химиктиг бүдүмел— ситалла-дыр.

Москваның химия технологтуг институдунуң шил кафедразы домна хүлүнден ситалла кылып үндүрериниң технологиязын чогаатkан. Чаа материалды массалыг үндүрүп эгелээн. Ыланғыя Украинаның хүл курлавырлыг металлургия заводунга организастыг чоруткан. Хүлден ситалланы бүдүрүп үндүрер ажыл Донбасстың шил кылыр ийи заводунуң улуг пехтеринде эгелей берген. Ону ССРЭ-ниң бүгү-зе булуңнарынче тарадып шептеретkен. Ооң бир маршруду Москваже барган орун болур.

Ооң ыңай чаа чогаадып тургускан «Металлургия» деп дедгелге тудуу кижилериниң кичээнгейин хаара тутkан. Ол ситалладан бүткен. Ооң демир суугузу безин даштан чиик болгаш ийи катап бижыт. Константиновтуң шил заводу ситалланы бүдүрүп үндүрер таласы-биле улуг үлүгхуузун киирип турар.

Завод долузу-биле механизаеттатынган. Ында ааш-ла кижи ажылдап турар. Ситалланы ажытын чорук улуг ажыл-агыйлыга кайчаар-даа ажок делгем орун болур. Тудугжуларга-даа, химиктерге-даа, машина тудуувга-даа база энергетикага-даа ол чугула ажык-дузалыг.

Ситалладан чүгле демир суугу эвес, харын соңгаларны, балконнарны, чүвар-демирни, ваннаны, душ кабиназын, складтарны, айкаваларны, химия бүдүрүлгезинге трубиналарны, шпалдарны, шахта тудуттарын, улуг вольтулуг изоляторну, электрилиг панельдерни болгаш щиттерни, машинаның янзы-бүрү кезектерин дээш чүү-даа кылып ап болур.

КАРДАН «ЭМНЕЛГЕЗИ»

Автомобильдиң кезектери каң «хойленнир» түскай ваннага кодурлуп чоруур. Элеп каан кардан крестовинаазы, дифференциал, клапан, муфта болгаш фланецтер ынчаар «эмненим» чоруурар. Ол арга Саратовтуң политехниктиг институдунга тывылган. Ону эң башгай Кабардин-Балгарияда Прохладненниң сентелге заводунга нептередип эгелээн.

Ук моторунуң онзагай чүүлү чүл дээрге, демир кезектериниң даштынга электролиттиң турмугга бээри болур. Ооң ээзинде немелде болбаазырадылга хереглевее. Чүүктүг шимчээшкиннер үезинде дашты чаартынган кезектер ооскe чаа кезектерден канчап-даа тудавае.

Чаа арганың ажыктыын хөй фактылар бадыткан турар. Бирээде, электролитти ажыглаары-даа, белеткээри-даа эң бедүүш. Ийиде, кезектериң өртээ холчок чиик. Ынчангаш ол автаны нептередирининң үнези 3733 рубль 19 көпеек, а чылда ниити канналгазы 30 муң рубль болуп турар.

ТРАНЗИСТОРЛУГ ШАКТАР

Москваның С. М. Киров аттыг бирги шак заводунуң Ада-чуртка кылып үндүргени баштайгы совет шактарны делегейниң 70 ажыг чурттары алгылаан. 1930 чылда, чуртка чаа-ла хол болгаш карман шактары тыптып турар үеде, ол завод ажылдап эгелээн. Ам бедик бүдүрүкчүлүг бо бүдүрүлге черинде шактың чаа хевирин тургузар дээш 400 ажыг инженерлер болгаш техниктер ажылдап турар. Ыланғыя эр улустуң «Полёт» деп хол шагын чаа чогаатkан.

Хананың кандыг шактары чок дээр! Златоустовтуң шак заводунуң стол шагы-даа бар. Ол шак түгле үени эвес, а өрээлдиң температуразын база көргүзүп турар. Ооң корпузунда түскай градуе кылып каан. Шакты чаңгыс дыңгыдып ажырга, 9 хонукту шыдаар.

Ооң ыңай Ереван заводу музыкалыг түскай шакты кылып үндүрүп турар. Оң-ла бүдүрүлгеде херзожеп улустуң билзектиг, браслеттиг болгаш алдын шактарын база кылып үндүрүп турар.

«Маяк» деп шойлуг хана шагын Сердобскиниң шак заводу чедишкинниг бүдүрүп турар. Ында харын хек бар: чартык шак болгаш-ла «Ку-ку» деп алгырып турар!

«Заря» деп хол шагы кижилериниң кичээнгейин хаара тутkан. Ол дээрге чуртка эң башгайы каленларлыг херзожеп шак-тыр. Ол шак белеп-селеп үрелбее болгаш даштыкы хевир талазыбиле делегейде ыңы шактарның бирээзинге хамаржып турар; ооң оске электроннуг шактар бар. Бирээзи-ле 1,3 вольт күштүг бичии батерейлиг. Санныг ярымда «Транзистор» деп бижиктир. Ону кажан-даа дыңгытпае. 8 ай болгаш-ла чүгле бир катап батерейни солуур. Электроннуг шактар быжыг болгаш бүзүредиг дээрзин Лейщикке болган делегейниң ярмарказынга тывыскан алдын медаль база бирги чергениң диплому хереченген турар.

АТОМ-СООДУКЧУ

Чугаа кайгамчыктыг атом-сообдукчуның, ССРЭ-ниң улуе ажыл-агый чедишкиннериниң делгелгезинге көргүскен «Атомнуг энергия» деп чүүдер дугайында болуп турар. Залга келген кижилер эртемге, техникага болгаш эмнелгеге делгерентей ажыглаттынар ядролуг хереддиң үнер деэгүн айтып көргүскен залга келген улус бир-ле стендиде дустуг, ногаа ажыктылыг консерва банказын топтап, элдепсинин көргеннер. Ону Бүгү-эвиледдиң делгелгезинге консерва болгаш ногаа жургадыр үлетпүрүнүң эртем-шинчилел институду база чем продуктуларын үр шыгжаар аргаларны шинчилеп турар эртемденнер эккеп салып каан болган. Түңнел чүл дээрге, гамма-херед деттеп консерва продуктуның үр шыгжамырын беш катап улгатырар болгаш органикмге кандыг-даа салдар-хора чедирбее дээрзи илерээн.

ӨГ-БҮЛЕ АВТОМАТИКАЗЫ

Силер плитаның газ краның ажыткаш, чанында кнопканы баспаттар болзунарза, дораан-на чалбыыштаалы кыва бээр. Эптиг аа? От-даа хереглевее, амыр-ла! Бир эвес хайның хөөрзөн шайдан азы сүттеп от өже берзе, база-ла демгилештир кыпсып алыр. Ынчан плитага тип каан сакпың, чүү-даа болза натап тип, кодурүп солуй салып турбас. Кнопканы базары билек, чаштавчы тыптып, газ чалбыыштаалы кыпар. Плитаның даштыкы хевири өскелериндеп бичии-даа ылгалбае.

«КАШТАН» ЧҮНҮ-ДАА ЧҮҮР

Амгы үениң квартираларында шилден бүтпээн чүвелер кайда боор. Ынчалза-даа көрүнчүк, шил сава азы соңгаларны даады кылагар турар кылдыр аштаары дыка берге болгай.

Днепропетровскиниң химиктиг кылымал заводу делгелгеде чаа бүдүмелди чоруткан. Ону сүтта холаап, шилге чаштарга, көөрктелип келир. Ону чүпкаш, кургар пөө азы чымчак саазын-биле чодуптарга, дыка кылаңнаап апаар.

Днепропетровскиниң химиктери үе-шакты камнап, берге ажылды чигедип, бажың ажылынга ажыктыг оске-даа чүүлдерни кылып, коргүскеннер.

УЛУСТУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

БЕРЛИН. ГДР-ниң Улус палатазы бодунуң ажылын доозкан. Палата дараазында айтырыгларны чугаалажып көрген: 1968 чылда ГДР-ниң улуе ажыл-агый планы болгаш күрүне бюджединиң дугайында хоойлу, ГДР-ниң кеземче болгаш кеземче-чорудулга кодексилери, хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар-биле демиселдиң дугайында хоойлу болгаш оске-даа.

ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының ораланчызы, Күрүне план комиссиязының даргазы Г. Шюрер 1968 чылда ГДР-ниң улуе ажыл-агый планының дугайында илеткелди кылган. Улуг Октябрьның 50 чылынга алдаар болдурган социалистиг чарыш чоруп турда, республиканың ажыл-ишчилериниң чедип алган улуг чедишкиннерин ол демгелзөп. Бо чылдың эгезинден ноябрь төнчүзүнге чедир үлетпүр продукцияны бүдүрериниң хемчээли 1966 чылдың чогуур үезек-биле дөннээрге, 7,6 хуу новүдээп.

1968 чылдың улус ажыл-агый планын социализминиң сайзырааңгай системазын тургузар таласы-биле ГСЧП-ниң VII съездизининиң салган соруглаларын, ГДР-ниң социалистиг конституциязын ажылдап кылырыбиле холбашкан төөгүлүг соруглаларны барымдаалап чогаткан дээрзин Г. Шюрер медеглээн.

Бо чылдың-биле денгээрге, 1968 чылда национал оруганы 5,4 хуу, үлетпүр продукцияны бүдүрериниң хемчээлин 6,4 хуу, кедээ ажыл-агый продукциязын — 2,7 хуу көвүдедирин көрүп турар.

ГДР-ниң сөң министри Э. Бем 1968 чылда күрүне бюджединиң дугайында күрүне бюджеди даштыкы эжелекчи болгаш ыштыкы реаксычы политиканы ыкшаладырарынга милливонерлериниң болгаш милитаристериниң чепсээ болуп турда, ГДР-ниң күрүне бюджединиң харакгери тайбынга ынакшылдыг социалистиг герман күрүненiң тургузукчу соруглаларынга дүгжүп турар деп, министр демдеглээн.

1968 чылда күрүне улус өөредилгеэнин, надыр камгалалыг болгаш культураны хөгжүдеринге, социал хандырыгтага 22,6 миллиард маркаиы үнүрүп бериү турар, ол болза бүгү бюджеттиң 38 ажыг хуузу болур деп, Э. Бем дыннаткан.

Ооң дараазында ГДР-ниң Улус палатазының хуралынга кеземче болгаш кеземче-чорудулга кодексилериниң дугайында, хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар-биле демиселдиң дугайында хоойлу телөвилелдерни чугаалажып көрген. ГДР-ниң улусчу полициязының ыштыкы албаныңың айтырыгларының талазы-биле ГДР-ниң Күрүне төвүлелиниң чарымыы депутаттар бадылаан.

КУДЭ-НУҢ УЛУСТУҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ СЕССИЯЗЫ

ПХЕНЬЯН. Корей Улус-Демократыг Республиканың Улустуң дээди хуралының дөртку чыыдазының бирги сессиязы бодунуң ажылын доозкан. КУДР-нуң Министрлер кабинединиң чаа составын Ким Ир Сенниң саналдан киргенин өзүгаар сессия чаңгыс үн-биле чүүлүүр деп санаан.

КУДР-нуң Министрлер кабинединиң даргазынга Ким Ир Сенни, КУДР-нуң Министрлер кабинединиң даргазының бирги ораланчызынга Кир Ирни бадылаан.

Сессия КУДР-нуң Улустуң дээди хуралының Президиумун соңгаан, президиумнуң даргазынга Цой Ен Генни база катап соңгаан.

КУДР-нуң чаа чаваанның баштыңы Ким Ир Сен сессияның киржикчилериниң мурнунга делгерецгей программалыг чүве чугаалаан.

ПАРТИЯ АКТИВИ-БИЛЕ В. ГОМУЛКАНЫҢ УЖУРАЖЫШКЫНЫ

ВАРШАВА. ПКАП ТК-ның бирги секретары В. Гомулка Познань воеводствонуң партия активи-биле ужурашкан. Аңаа кедээ ажыл-агыйны улам ыңай хөгжүдер болгаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге көвүдедиринге курлавырларны эң дээре ажыглаар дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

Чыыгганнарының мурнунга чүве чугаалап тургаш, В. Гомулканың демдеглээни: ажылчы чоннарның кедээ ажыл-агый болгаш аъш-чем продуктуларынга, ылаңгыя эът болгаш эът ыылгыларга хереглелин ханырары кедээ ажыл-агыйның мурнунга амыдыралдың тургускан кол соруглагы болур. Бо соруглагы кедээ ажыл-агыйның ажыктыг черлериниң гектар бүрүзүнден алыр продукциязын бүдүрериң көвүдедиринге аргазы-биле шинчилээр ужурлуг.

Улусчу Польшаның улус ажыл-агыйы шинчи хөгжүп турар дээрзин В. Гомулка медеглээн. Аъш-чем продуктуларын хереглээри алгон көвүдээн. Тараа культураларның дүжүдү оскен. 1950 чылда кедээ ажыл-агыйның ажыктыг черлериниң гектар бүрүзүнде 35,2 баш ыыйыстыг бода мал онаажып турган болза, эрткен чылда — 52,1 болган.

(СЭТА).

ДАШТЫКЫДА

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

КНО-нуң Кол Ассамблеязында

НЬЮ-ЙОРК. КНО-нуң Кол Ассамблеязы колония чурттарга болгаш улустарга хамаарышпас чорукту тыпсыр дугайында Декларацияны боттандырар дугайында Дөртку комитеттиң резолюциязын хүлээп алган, Ассамблея бот шинтпирээнир болгаш хамаарышпас чорук дээш колония улустарынын демиселиниң дүрүн ёзугаарын бадыткап, оларга мораль болгаш материал деткинчелин көргүзеринче бүгү күрүнелерни шудургузу-биле кыйгырган. Кол Ассамблея колония девискээрлерде боттарының шериг базаларын узуткаарын колониялыг күрүнелерге саналдаан.

Улустарга төлээлекчи эвес ёзу-чурумнарны болгаш конституциязларны дөгээриниң политиказын, экономикага болгаш оске-даа адырларга даштыкы шургуушкунну бижыглаарының политиказын Ассамблея буруу шаан көрген. Апартейдиниң болгаш сөөк-ның ылгаар чоруктуң бүгү хевирлерин кинки төрелгетенге удур кеминг үүлгедиг кыздыр резолюцияда илеңнээшкин-биле дендеглээн.

АКШ-тың, Англияның, Чаа Зеландияның болгаш Австралияның төлээлери Мурнуу-Африка Республиканың болгаш Португалияның төлээлери-биле кады резолюцияга удур бадылаан болгаш колония улустарының чөптүг күзел-соруктарын болгаш чүткүзедиң боттарының каңчаар көрүп турарын база катап көргүскеннер.

• • •

Кол Ассамблея Мурнуу-Барыын Африканы дугайында айтырыгның талазы-биле 44 африка-аның чурттарының болгаш Югославияның резолюциязының төлевилелин база хүлээп алган. Мурнуу-Барыын Африканың девискээриниң бодунуң бүгү шериг болгаш полициязын күштерин, административтиг аппарадын соңгаарлаттайын чугаа чокка үндүрер, бүгү политиктиг хоруглаттырганнарны хостаар, чуртунче эки чанар арганы бүгү политиктиг дескенперге бээр деп Мурнуу-Африка Республиканың чазаан Ассамблея база катап кыйгырган.

ССРЭ-ниң төлээлери раевечи ёзу-чурумну улуткаарыга дузалап шыдаап ааган сүмелерни кинрген ужурунда 45 чурттарның резолюциязының төлевилелин дээш бадылаан. Ынчангаш болза-дал Мурнуу-Барыын Африканың улузунуң хостагазын хандырарының ажыктыг оруу болза, ол чуртка хамаарышпас чорукту саат чокка тыпсыры, ону эргелеп башкарарынга КНО-нуң администрациязын тургузары болуур дээрзин совет төлээлер демдеглээн.

• • •

КНО-нуң Космос деглемин тайбың ажыглаар талазы-биле комитедя космонавтарны болгаш космос объектилерин камгалаар база эгидер дугайында дугуржулганың төлевилелин Кол Ассамблеяга кердүрериибиле шилчидерин чаңгыс үн-биле доктаатkан.

Комитеттиң хуралынга түве чугаалаан Совет Эвилелиниң төлээлекчизи Н. Т. Федоренконуң демдеглээнинге бо дугуржулганы хүлээп алыр чорук космос деглемин тайбың соруглагларга шинчилээр болгаш ажыглаар талазы-биле күрүнелериниң кады ажылдажыгаашын хөгжүдеринге дузалаар.

(СЭТА).

Алжирде байдал

АЛЖИР. Декабрь 14-тен 15-че дүнеинде АУДР-ның Национал улус армиязының кол штабының начальныгы тургаи Тахар Эбири болгаш ооң чоок төрелдери каш офицерлер баштаан бөлүктүң эргилде кылыр дээш ораладажышкыны бүгү тура халышканнарның бүрүн дүжүп берипшкини-биле доозулган деп, АУДР-ның канцелярязының түскай дыңнадыында чугаалаан турар.

Дыңнадыгда айтып турары болза, тура халышкын үнген район— эль-Аффрун хоорайда байдал турумчаан, чазагыг болгаш демир оруктар-биле харылзаа катап тургустунган.

(СЭТА).

ВДР. Америк халдакчылар Ханойнуң чурталга кварталдарын аразынызыг бомбалаакышаан. Наймысладың ажылчы чоннарының хөй бажыннары үрелген.

ЧУРУКТА: америк самолёттарның халдаашкын кылган соонда өрттенген чурталга черлериниң артынчыларын Май Хуонг кварталдың чурттакчыларынга армгаан турары.

ВИА — СЭТА-ның фотозу.

ЧУРТКА БАРААН БОЛУП ТУРАР

фашизминиң Совет Эвилелинге дөгээн дайны империализминиң согуг таварыштырар күштери-биле социализминиң эң улуг шериг месилдежишкинин болган. Ол дайын болза Социалистиг Төрээн чурттуң хостагазы болгаш хамаарышпас чорук дээш совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайыны болу берген.

Гитлерлиг Германия дайынны эгелевишаан, Совет Эвилелинге удур күчүлүг армиязын болгаш дуржулгалыг, кара сагыштыг разведказын чоруткан. Гитлержилер боттарының разведказы-биле Совет Чепсектиг Күштериниң дайынчы күчүзүн, совет улустуң мораль-политиктиг чаңгыс эвин үреп, бистиң тыылывысты сандарадырын хордан тургаынар. Эрткен дайынның чылдарында ССРЭ-ге удур немец-фашистиг разведканың хоралакчы ажыл-чорудулгазының хемчээлдериниң чорудар талазы-биле бүгү талалыг дузаламчыны Совет Чепсектиг Күштерге, партизан отрядтарынга болгаш каттыжышкыннарынга көргүзеринге мөөңнээр деп дайынчы соруглагы чекист органнарының мурнунга салган. Оларның хүлээлгезин болза, шпионнар, хоралакчылар болгаш өлүрүкчүлерден бистиң шериглеривисти камгалаары, дайынның агентуразы-биле кам-хайыра чок демисел, дайынның тыылынга разведка-үргедекчи болгаш контрразведка ажылын организастаары болуп турган.

Чекист органнары боттарының кол күжениишкиниерин гитлержи разведканың кара сагыштыг, кажар бүгү планнарын үзеринче, дайынны чылча шаварынче угландырган. Бистиң тыылывысче дайзын разведказының чоруткан агентилерин болгаш үргедекчи-хоралакчыларын чекист органнары билдилин-биле илередип база тудуп ап, дайзынның планнарын шпионнарын дидеп тыварын чиигеткен. 1943 чылдың майда чекистер «Теп» дээр армиялар бөлүүнүң шериг-агаар күштериниң разведка киидизининиң ажылдакчызын тудуп алган, Москваже чорудар аргалыг болган. Орёл болгаш Курск чоогунга дайзынның танк болгаш механизастаан улуг каттыжышкынынарын мөөңнээн дугайында чугула медээлерни оон алган. Кара сагыштыг, кажар дайзын-биле демиселге шылгараан муң-муң совет чекистерин орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаан, 200 хире кижиге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан, ол маадырларның иштинде С. Ваупшасов, Н. Кузнецов, Д. Емлютин, Д. Медведев, М. Прудников, И. Кудря, К. Орловскай, В. Лягин болгаш өскелер-даа база бар.

Эрткен дайынның чылдарында совет кыызгаараашзал боттарының разведказының чоруткан 1260 агентилериниң дугайында медээни оперативтиг болуктерден алган. Бо медээлер фашист Өлүмүнүт дайзынны ашкан тавделгени чедип алган, совет улус тайбың тургузуушкуннуң планын улам ыңай боттандырарынче эгелеп киргеп. Дайынга хоозураткан улус ажыл-агыйын кыска хуусаада катап тургускан болгаш ооң дараазында дүрген темпилер-биле бурунгаар хөгжүп эгелээн. Дайын соолүндеги чылдарда бистиң партиявыс нарын болгаш харыысалгалыг алээн соруглагларны шинтпирээн. СЭКП-ниң XX съездизининиң соонда партия кижиге чүдүүр чоруктуң уржуктарын партия, күрүне болгаш идеологтуг ажылдың бүгү адырларынга ажыл эрттер талазы-биле, партийжи амыдыралдың ленинчи норма-чижектерин болгаш принциптерин сагыыр талазы-биле хемчегларын боттандырган.

Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улустуң революсчу-социалистиг дем каттыштырылгазының чаңгыс аянн буза тепсир; делегей ареназынга ССРЭ-ниң туружун кошкадыр; Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның шериг-экономика болгаш мораль-политиктиг күчүзүн тодарадыр болгаш кошкадыр; империалистер ракета-ядролуг дайынны өөскүдүп үндүрер таварылга болганда, хоралакчы үүлгедишкинниерин улам калбартырынга таарымчалыг байдалдарны белеткээр.

Совет Эвилелиниң кыызгаарларында империалистиг разведкалар идепкейлиг хөделип турар. Бистиң эриктериивистиң чоогунга империалистиг күрүнелерниң шериг корабльдери болгаш сут адаа-биле чоруур хемелери доктаамал көстүп келгилээр, разведка самолёттары бистиң кызыгаарларывыстың чамдык участокгарын дургаар ужудуп турар. Дайынның разведкаларының боттарының шпионнарын совет кызыгаарларны эртир, чажыды-биле чорударындан канчап-даа ойталаваан деп чүвени фактылар коргүзүп турар.

Империалистиг разведкаларның бужар-чүдек ажыл-чорудулгазында онза черни идеология талазы-биле хоралакчы чорук эдеп турар «Пеңхологтуг дайынны» чорударының президентилери, канцлерлери, премьерлери баштаан ажок хөй пропагандисчи организацияларны тургускан. ССРЭге удур идеология талазы-биле хоралакчы чоруктуң империалистиг разведкалар база үүлгедип турар.

Бо юбилейлиг чылда бистиң чурттувуска удур идеология талазы-биле хоралакчы чорук денгежиир чүве чок хемчээлдерге четкен турган. Социалистиг күрүненiң бежен чылда догуиваашкынының бүгү делегейге ылап-ла төөгүлүг ужур-дузазын, бүгү делегейниң улустарының хостагалыг шимчээшкиннерге ооң революсчу ажок улуг салдарын, канчап-даа тургаш бол, бичеледир дээш империалистер бар-ла шаа-биле шыргайып турарлар. Империалистер боттарының соруглагларын кажанда чедип ап шылавас деп чүве биллингир болбайн аан. Төөгүнүн луугуун дедир тыртып, төөгүлүг чорудуушкунну доза шаап болбас. Ынчангаш дем каттыштырылгазының чаңгыс аянн буза тепсир, делегей ареназынга ССРЭ-ниң туружун кошкадыр; Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның шериг-экономика болгаш мораль-политиктиг күчүзүн тодарадыр болгаш кошкадыр; империалистер ракета-ядролуг дайынны өөскүдүп үндүрер таварылга болганда, хоралакчы үүлгедишкинниерин улам калбартырынга таарымчалыг байдалдарны белеткээр.

Совет Эвилелиниң кыызгаарларында империалистиг разведкалар идепкейлиг хөделип турар. Бистиң эриктериивистиң чоогунга империалистиг күрүнелерниң шериг корабльдери болгаш сут адаа-биле чоруур хемелери доктаамал көстүп келгилээр, разведка самолёттары бистиң кызыгаарларывыстың чамдык участокгарын дургаар ужудуп турар. Дайынның разведкаларының боттарының шпионнарын совет кызыгаарларны эртир, чажыды-биле чорударындан канчап-даа ойталаваан деп чүвени фактылар коргүзүп турар.

Империалистиг разведкаларның бужар-чүдек ажыл-чорудулгазында онза черни идеология талазы-биле хоралакчы чорук эдеп турар «Пеңхологтуг дайынны» чорударының президентилери, канцлерлери, премьерлери баштаан ажок хөй пропагандисчи организацияларны тургускан. ССРЭге удур идеология талазы-биле хоралакчы чорукту империалистиг разведкалар база үүлгедип турар.

Бо юбилейлиг чылда бистиң чурттувуска удур идеология талазы-биле хоралакчы чорук денгежиир чүве чок хемчээлдерге четкен турган. Социалистиг күрүненiң бежен чылда догуиваашкынының бүгү делегейге ылап-ла төөгүлүг ужур-дузазын, бүгү делегейниң улустарының хостагалыг шимчээшкиннерге ооң революсчу ажок улуг салдарын, канчап-даа тургаш бол, бичеледир дээш империалистер бар-ла шаа-биле шыргайып турарлар. Империалистер боттарының соруглагларын кажанда чедип ап шылавас

Бистиң уругларывыска

Хар-биле шыптынган делгем ховуда Бии-Хемде «Өөк» совхозтуң төп сууру турар. Кудумчуларының саң дорт, чаа хевир-биле туттунган бажыңнар суурну аян киирген. Кодээ магазин, ийи кат клубту чаа келген кижи дораан-на эскерип каар. Бо тудугларны ажылчыннар беттары тутнан. Суурнуң чуруунда ам база бир эскерилге болган. Ийи кат школа бажыңы суурнуң кыдында бедип үне берген. Бир чыл мурнунда уруглар аңгы-аңгы бажыңнар аразынга аргыжып өөренип турган болза, ам ындыг эвес: төп кодип аргыжарынга чарыгдап турган үеми уруглар ам чөптүү-биле чапсарга чарыгдап турар.

Чаа школаның классталары делгем, чырык. Дериг-херексел база чаа. Улуг зал база бар. Школаның бүгү өөреникчилеринге аң улуг өөрүшкү—спорт залы ол. Аңаа күш-культура кичээлдери чорудуп, секциялар эрттирерин уруглар четтиктейн маңап турган. Өөрүшкүлүг хүн келген: декабрьның баштайгы хүнеринің бирээзинде школа коңгазы уругларны чаа школаның классталарынче чалаан. Школа директору бүгү өөреникчилерге эки өредилгени, быжыг чүрүмну күзээн. Уруглар садыңың белеткел болуунуң уруглары чаа школаны көрүп, класстарга кирип сонуургаан. Бичии уруглар бирги классчы болу бээрин четтиктейин маңап турар.

Өөк школазының коллективинде бо чылын чаа башкылар база келгилээн. Оларның аразында Ростовтан келген Н. Д. Давыдова, Валентина Климова болгаш Ставрополь дуң башкы институдун бо чылын чаа дооскан Валентина Сирота дээш өскелер-даа бар. Өөреникчилер-даа, башкылар-даа чаа школазынга чоргаарланып, өөрүп туралар. Чаа школага чаа-чаа чедимишкиннерниг болуңар!

ЧУРУКТА: Орус дыл болгаш литература башкызы Валентина Сирота чаа школаның класында кичээл эрттирип тур.

Сөзүг болгаш фотозу
Ш. СЕДЕН-ООЛДУУ.

„ЫРААЖЫ ҮННЕР"

Революциянның кавайы — Ленинградтан келген «Ыраажы үннер» дээш аныяктар ансамбли декабрь 17-де Кызылдың хөгжүм-шии театрынга үделгенниң сөөлгү концертин көргүзеен. 14 кижи составтыг аныяктар ансамблинде негр артист Боб Цымбонуң киржип турары ончуг сөлүн болган. Ыраажы кыстар Галина Матвеева, Галина Логинова, Любовь Малецкая, Маргарита Конеевская болгаш Владимир Кушпым оларның ырлавышнга көрүкчүлер улуг өөрүшкү-биле адыш часкаан.

Ансамбльдиң киржикчилериниң орта назыны 25 хар. Ынчангаштың көрүкчүлериниң хөй кезии аныяктар болганы барымдаалыг.

«Ыраажы үннер» Каа-Хем, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарының суурларынга болган хоорайларынга хөй удаа концерттерни көргүзеен. Олар чазын Тываже чаа программалыг концерттиг эрге кээрлер.

Менди-чалгай, эргим өөнүүтер!

ЧОГААЛГА ЫНАКТАРНЫҢ КЕЖӘӘЗИ

Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунуң ончуларга залымга[illegible]та чаа чогаалга ынактарның кежээзи солун эрткен. Аңаа шүлүкчү Светлана Козлова болгаш шеригдеп халашкан аныяк шүлүкчү Александр Русский олар киришкеен.

Техникумнуң студентилери Алдын-оол Куулар, Валерий Педен, Елена Яговская, Норбу Куулар боттарының болгаш ынак шүлүкчүлериниң чогаалдарын ончааннар.

СПОРТ

КЫЛАҢ ДОШКА

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунуң бирги чери дээш хоккей маргылдаазы чоокта чаа эрткен. Барыкта боду тургустунган каток-ка чыглыр келгеннериң саны көвей болган. Оюннуң эгезинде маргылдаанның киржикчилериниң чыскаалы болган. Оон соонда колхозтуң аныктар командазы биле школаның 9-ку классчыларының аразында шыгы демисел эгелээн. Түнелиинде сан 3:3 боон, кайы-даа команданың эки белеткээшин көргүскен.

Ийи хүн уламчылаан маргылдаанның түнелиинде школачыларның чыынды командазы тишелекчи боон, бирги черни алган. Хоккейжилер Чуруней, Орлан-оол, Тимошенко оларның эки ойнаашын көрүкчүлер дыка магадаан.

Ам колхозтуң чыынды командазы көжээ эрги-барыкчылар-биле обаарынга белеткенип турар.

М. КУДУРҮКПАЯ.

ЭР-ХЕЙЛЕР

Ам бо хүннерде хоорайның школачыларының бирги чери дээш хол бөмбүүнге маргылдаа уламчылап турар. Ында ооларының болгаш уруглар-ның беш-беш командазары киржип турар.

Ийи дугаар школаның ооллар болгаш уруглар командазы амдыгында бирги черде чоруп турар. Чоокку хүннерде № 3, № 14 школаларның командалары ийиги школаның ооллар, кыстарынга уттурганнар. Ийиги школаның соонда бирги школа чоруп турар.

Хоорайның школачыларының маргылдаазынга тергиндээнниер январь айда болур республика школачыларының хол бөмбүүнге маргылдаазынга киржир эргенн алыр.

ЧАЛАП ТУР БИС

Чөөн-Хемчик районнуң Бора-Тайга орумак школазының өөреникчилери бистер спортка онза ынак бис. Амгы үеде кол-ла оюн хоккей болуп турар. Башкылар болгаш өөреникчилер күжүн шенежип үргүлүү ойнап турарлар. Суур кыдында чаа каток аштап алган бис. Аңаа бистин-биле кээп ойнаарынче чоогувуста суурларның өөреникчилерин болгаш советтиг аныяктарны чалап тур бис. 1965 чылда-ла Ишкин болгаш Чыраа-Бажыңче хоккей болгаш шыдыраа-биле аалдар чораан болгай бис. Ону үүле харылап келбес силер?

Бора-Тайга школазының өөреникчилери.

Шыдыраа

КАНДИДАТТЫҢ БЕРГЕДЭЭШКИНИ

Тыва АССР-ниң шыдыраа талазы-биле бирги чери дээш маргылдаада баштайгы удаа киржип турар, бо чылын Иваново хоорайның башкы институдун дооскаш, ам Самагалдай ортумак школазында сан башкылап турар Иван Махоткинниң киржилгези сонуургалды алаан өрү көдүргеп. Н. Шишигина биле Н. Махоткинниң бо маргылдаада киржилгези мергежил чедиш алырының коэффициентизин бедидип турар. Ынчалза-даа Иван Махоткин Беркович, Хомушку, Шишигин, Бегзи оларга алыскаш, адының дужунда дөрт тырыкы чуруун алган. Он салыгның соонда И. Махоткин беш санныг, кандидат адынга дүүшпес түнелдиг чоруп орар.

Марыгдаада чиктиг таварылгалар болуп турарын ончукчуга медегдээр ужурлуг бис. Чедиги салыгда Н. Шишигин соңгаарлаткан салыныңда II. Күжүгетти удар ужурлуг тургаш, дараазында хүн салыгны төндүр ойнаар ужуражылтага келбейн баргаш, аптырган кыдыр санадың каан.

Он салыгларның соонда мурнан турар киржикчилерниң байдалы мындыг: М. Хомушку 8 санныг, мурнунда чоруп орар; дараазында Н. Шишигинде 7,5 сан бар, шинчилер коллегиязынга кирген ооң удурланыышкыны кандыг шинчиларлыг боору амдыгында билдинмес. Кол шинчекчи эш Конев: «чурум дээрге, чурум. Шишигинниң тырыкы алыры шын» деп медеглевишаан турар.

Үстүнде адаанывыс ийи шырак киржикчилерниң соонда чедиг санныг Н. Чыргал-оол ызырты сүрүн чоруп орар.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Кара Прим» 10, «Алмаз гвардии» (1-ги сериязы) 2, «Көжете артынга олум» 12, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Стамбул казначейиниң салгалы» 2.30, 6.30, «Чаа Доң-Жуан» 4.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Онгу базым» 10, 12, 2, 4, 6.40, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Истелге уламчылап турар» 10.30, 3, 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

Грипп—халдавырлыг аарыг

Грипп кончуг халдавырлыг болгаш аарыг кижиден кадык кижиже дамчыычал аарыг.

Грипптен аараан кижи чугаалап, чөдүрүп, азырып, бышкырып тургаш, халдавырыны бодун долгандыр нептередир. Грипптен аараан кижиниң эдилеп турган чүвелерин: думчук аржымылдарын, чоттуунар аржымылды, саваларны болгаш өскелерин-даа дамчаш, кадык кижиже чыпшынмын болур.

Грипптен аараан кижини түскай орунга чыттырып шуглаап, эмчини бажыңче чалаар.

Эмчи кээп шыдавас болган таварылгада аарыг кижиниң түскай ораалже чыттырбаш, ооң орнуу ак чоорганнар азы улуг көжете-биле үүлтей дуглаар.

ГРИППТИҢ ИЛЕ ДЕМДЕКТЕРИ

Ол аарыг чидиг хевир-биле хенертен өөскүүр, аарыг кижи дидиреп шыырыгар, ооң сөөлүнде ук кижиниң температуразы дүрген улгадыр, бажы аарыыр, хол, буттары мстаар, шынган эттери саргып аарып турар, кижи нинтиин-биле кончуг шагымргай апаар. Грипп кижини думаалатпайн чөдүртпейн, эъдин нинтпейн эртен болур, мичала-даа аараан кижиниң нинти байдалы аар болур.

Гриппти аараан не кижи чаш уруун эмзирерде болгаш ажаарда өскын, думчуун нарал-биле дүй шарып алыр болгаш арыг шеверин шыңгыы сагыыр ужурлуг.

Грипп — кончуг чышынмычал аарыг дээрзин билир керек.

РЕСПУБЛИКАНЫН САНИТАР-ЧЫРЫДЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Бижимелдер эртинези

Украин ССР-ниң Культура министерствозунуң Львовта эртем библиотеказының ном фондузу дөрт миллион четкен. Билиглеринин кайы-даа адырының талазы-биле литератураны бо библиотекадан тып ап болур. Библиотеканың он ийи номчулга залынга болган ном бижидер черинге чыл бүрү чартык миллион кижи кээп турар. Ном эртинезинде онзагай сонуурганчыг чүүл — 150 чыл болган хөвар бижимелдер салбыры болур. Мында эң улуг номнуң узуну 25 см, калбаа чартык метр, кылыны—он бир сантиметр. Картын кештен кылган, даштын хүлер-биле каастаан. Номнуң 177 арның кылын картондан кылган. «Градуал» деп аттыг бо улуг номну 350 чыл мурнунда Польшаның Познань хоорайга үндүрген. Хүрээнин ниитя ырынга ажыглап турган. Бо номда бижээн ноталарны элээн ыяктан кижи көрүп каар.

«Градуал»-биле кожа от хааржаа дег бичии номчуташ бар. Шак мындыг улуг-биче номнар библиотекала хөй: шупту чээрби дыл кырында чүс муң хире бижимедер мында чыгдынган. Эң-не үнелиг бижимелдерден Джузеппе Гарибальдиниң, Богдан Хмельницкийниң, Наполеоннуң, Адам Мицкевичиниң, Максим Горькийниң боттарының бижээн чагаалары болгаш Моцарттың, Листиниң, Леса Украинканың автографтары бар.

Владимир ПОПОВ,
ПМА-ның корреспондентизи.

Хүннээректиг эштир черде поляр дүну

Поляр куржаандан соңгаар турар Мурманск хоорайның бир-ле бажыныңда, Колек мугулдурнуң ариндже, хүннээректиг эштир чер чаттыла берген. Далай суу, Ленинград чоогунда, Финн мугулдурнуң эриктеринден эккелген ледьяначаг элезин — бо бүгү шуутту херет кырыкы бар. Чүгле хүн ханаг эвес кылынаал. Мында чыылыында хүн үнмейн турар поляр дүну дүже берген.

Делгем улуг бажың иштинде чырыы кончуг, шынап-ла хүн хүннеп турган дег. Бичии уруглар чылыг элезин сүзүп, 100 кубометр далай суу-биле долдурган, як кафел-биле хаажылаан бассейнде шымнып, эштир ойнаан.

Мурманскиниң хоорай эмнелгезининг физиотерапевт салбырының эргелекчизи, Вольт Юлгин чыычаал чугаалаар турар:

— Эдегининг түскай хоолайлар

Редакциянын АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харысылгалыг секретарьның 23-35, партийжи аныырал киллизининг 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизининг 37-13, көжээ ажыл-агый киллизининг 21-47, үлетүүр киллизининг 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көжээ корреспонденттилер база совет тургузуг болгаш аныырал киллистериниң 21-27, иштики информация киллизининг 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында партизда эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—02396.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чыхза үдезилеттилгеп.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
20
СРЕДА
№ 297 (6833).

Өртээ 2 көп.

Алдарлыг чекистерге тураскаатқан

Бүгү-эвилелдиң Онза Комиссиязының тургустунган хүнүнден бээр 50 чыл болган өөн чурт байырлап, демдеглеп турар. Культура башкынарында болгаш клубтарда күрүнениң айыыл чок чорук органнарының алдарлыг төөгүзүнүң дугайында илаткелдер, лекциялар болуп турар. Социалистиг Төрээн чуртка оранзрес чекистерниң шынчы бараан болуп келгенин кинофестивальдар көргүзүп турар. Ук кинофестивальдарның үезинде чонга «Разведчиктиң шыгаралы», «Онза даалга», «Онза комиссиянның ажылдакчызы», «Күчүлүг серуктуглар» болгаш оске даа хөй киноларны көргүзүп эгелээн.

Бо хүннерде кызыгаар шеригнерниң музейлериниң делгидиреринге чаа материалдар немешкен. Оларның арызында БОК-ту организастаарынга болгаш оон алдарлыг ажыл-херектеринге Ф. Э. Дзержинскийниң шыгаранган роюдут болганын көргүскен фотографиялар, документилер. Адаччурттуң Улуг дайынының чылдарында дайзынның тыныжынга совет разведчиктериниң шыгаралдарының дугайында материалдар бар.

(СЭТА).

Оларның тураскаалы мөңге

Бөгүн бүгү совет улус БОК-тун — Күрүнениң айыыл чок чорук органнарының тургустунганындан бээр алдарлыг оюн—50 чылын демдеглеп турар. СЭКП-ниң Кызыл хөөрүкчү болгаш ажыкчы ченнер депутаттарының хөөрай Совединиң күүседикчи комитединиң ол кайгамчык болуушкунга алдар болдувуп. Совет күрүнениң шыгаранган ажылдакчызы, В. И. Ленинниң шынчы дузалакчызы Феликс Эдмундович Дзержинскийниң тураскаалын мөңгедикпп, оон адын школа-интернатка тыпсыр дугайында докгаалды хүлээп алган.

Совет Төрээн чуртту камгалаар дээш дайынчы турушка дайзын-биле демиселдиң үезинде албан хүлээлгезин болгаш шериг дамгыраан күүседип турган, ажы-тынын берген чекист-маадырларының тураскаалын база мөңгедиткен.

1941 чылдың июньда бистиң Төрээн чуртувусче халдаан фашистиг эжелекчилер-биле баштай-ла маадырлыг тулушканнарның бирээзи болуп Владимир-Волынск заставазының кызыгаар отрядының начальныги черээн — Совет Эвилелиниң Маадыры Алексей Васильевич Лопатинниң адын № 11 школага тывыскан.

Эрес-дидим партизан-разведчик, Совет Эвилелиниң Маадыры Николай Иванович Кузнецовтуң ады-биле Степная кудумчузун адаан. Сельская кудумчузу база эге адаттынган. Ол кудумчуну совет улустуң шынчы оглу, чаныш-сыныш чок, коргуш биле эрес разведчик Совет Эвилелиниң Маадыры Рихард Зорге ады-биле адаан.

Совет Төрээн чуртка бердингеним, бижиг туруштуу, эрес-маадырлыг чоруу дээш бистиң үениң ол шыгаранган кижилериниң аттарын Кызыл хөөрайның школаларынга болгаш кудумчуларынга тывыскан черук оларның тураскаалын иезээде мөңгедиткини ол болур.

ПОЛИТШКОЛА

«ПАРТИЯ КЕЖИГҮННЕРИНИҢ МАРКСИСЧИ-ЛЕНИНЧИ ӨӨРЕДИЛГЕЗИН ШИИТПИРЛИГ ЭКИЖИДЕРИ, ОЛАРНЫ, ЫЛАҢГЫЯ АНЫЯК КОММУНИСТЕРНИ, ИДЕЯ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КАҢНААРЫ ПАРТИЯ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЭҢ ЧУГУЛА СОРУЛГАЗЫ БОЛУР ДЕП СЪЕЗД САНАП ТУР. УДУРТУКЧУ КАДРЛАРНЫҢ ИДЕЯ-ПОЛИТИКТИГ БЕЛЕТКЕЛИНГЕ БЕДИК НЕГЕЛДЕЛЕРНИ САЛЫРЫ ЭРГЕЖОК ЧУГУЛА»— деп, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Резолюциязында айыткан. Партияның съездизиниң бо чугула айтылышкынын бистиң республиканың партия организациязы амыдыралга боттандырбышаан, коммунистерниң политиктиг өөредилгезинге удуртулганы элээн күштелдирген. Амгы үеде Тыванның колхозтарында, совхозтарында, үлетпүр бүдүрүлге, тудуг, садыг болгаш транспорт база албан организация черлеринде 252 политиктиг эге школаларда болгаш марксизм-ленинизмниң үндезиннериниң 146 ортумак школаларында 6776 дыннакчылар, оларның арасында 3867 коммунистер өөренип турар.

Партия организацияларының хөй нуруузу политшколаларның ажылынга хүн бүрүнүң доктаамал болгаш тодаргай удуртулгазын хандырып, оларның пропагандистеринге практиктиг болгаш методиктиг дузалыг чедирип келген. Мында чижек ыыдыр Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозта партия комитедин (секретары Саая Очур-оол) айтып болур. Коммунистерниң болгаш партия иезигүнү эвес активчилерниң марксисчи-ленинчи өөредилгезиниң дугайында айтырыгларны партком бодунуң бюро хуралдарынга доктаамал чугаалажып, политшколаларның ажылын үргүлчү хайгаарал, политикичээлдерниң идея-теоретиктиг деңнелиин бедидеринче угланган хемчегларни ап турар.

Хөөчун болгаш дурмухгалыг пропагандист Отугаш Ак-оолевич Хомушкуга удуртулган политиктиг эге школаның бүгү дыннакчылары СЭКП ТК-ниң «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга» дээ Тезистерни болгаш СЭКП ТК-ниң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң бо чылдың ноябрь 3-те болган каттышкан байырлыг хуралында партия Төп Комитединиң Чиңгине секретары эш Брежневтиң «Социализмниң улуг тиилелгелериниң 50 чылы» деп илетпелиин ханызы-биле өөренип доозанналар.

Коммунистерниң болгаш партия иезигүнү эвес активчилерниң политиктиг өөредилгезинде шак ынчаар тургусчан чорук амыдыралга сорулгаларын чедишкининиг шиитпиргээринге болгаш кодээ амыл-ишчилерниң коммунистиг кижизидилгезинин нүштелдирериге таарымчалыг салдарны чедирип турар. Кодээ амыл-агый продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле юбилейлиг чылда социалистиг хүлээлгелерин колхоз ыяакта ажыр күүсеткен болгаш СЭКП ТК-ниң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң турасказалдыг Кызыл тугу-биле шаңнатнан.

Бии-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунуң төвүнде политиктиг эге школага кичээлдерни ында партия организациязының секретары эш Моляров чаа өөредилге чылының эгезинден бээр 9 удаа эрттирген. Чылдагаан чон черге кичээлдер үзер дыннакчылар ол школада чок, а пропагандистиң бодуун, ханы уткалыг тайыгбыын бүгү дыннакчылар улуг сонуургал-биле шиңээдип ап, конспектилерни тургузуп турар. Ол ышкаш «Искра» колхозтуң суурунда партия эге организациязы коммунистерниң теоретиктиг өөредилгезиниң дугайында айтырыгны партия хуралынга тускай чугаалашкан. Колхоз төвүнде политшколага кичээлдер үзүктелишкин чок эрттип турар.

Республиканда дээре амылдыг хөөчун пропагандистерниң бирээзи Хертек Чүдекович Кудуруккпай Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозта политиктиг эге школага кичээлдерни районнуң, колхозтуң амыдыралы-биле сырый хөлбаалыг ыыдыр эрттирип. чурттуң политиктиг, экономиктиг, культурлуг амыдыралының дугайында база анты делегей байдалының дугайында политинформацияны дыннакчыларга неделя сайында кичээл эгезээр мурнуу чарыында 15—20 минута иштинде кыпсып берип турар.

Марксисчи-ленинчи теорияны пропагандылаары ышкаш-ла чугула база бедик харыысалгалыг партийни даалганы Кызыл хөөрайның күрүне садыының чанында политиктиг эге школаның пропагандизи Лидия Михайловна Козлова ак-сеткилдиг күүседип, бодунуң билиин дыннакчыларга мергежилдии-биле дамчыдып берип турар. Ол ышкаш Сесерлиг сельповузунда политшколаның пропагандизи Григорий Федорович Утев чугле политиктиг эвес, харын-даа чечем чогаал литературазын ажыглавышаан, кичээлдерни дыннакчыларга билдингнээ база сонуурганчыг ыыдыр эрттирип турар.

Партия чырыдыышкынының системазында чаа өөредилге чылы эгелээнден бээр ийи ай ажыг үе эртиен. Бо үениң дургузунда политшкола бүрүзүнге 10-дан эвээш эвес кичээлдер эртер умурлуг турган. Ындыг турбуже, чамдык партия организациялары политшколаларның ажылынга удуртулганы илдең кошпаткан фактыларны демдеглеевйн барып болбас. Чижээ, «Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга суурда политиктиг эге школага удуртулганы ында партия организациязы (секретары эш Сундуй) хандырбаанының түңнелинде кичээлдер чүгле 2 удаа болган. Ол ышкаш Кызыл хөөрайда хамаагы камгалаяның штабының чанында политшколаның кичээли база чүгле 2 удаа болган турда, партия организациязының секретары эш Нестеров канвыг-даа хемчээн айбаан. Бо ышкаш байдалдар өске-даа черлерде бар.

Марксисчи-ленинчи теорияны коммунистиг тургузуушкуннуң практиказы-биле сырый холбаалыг кылдыр коммунистерниң хандыр өөренирин организастаарын СЭКП-ниң Уставы партия организацияларынга хүлээдип турар. Мынчангаш, коммунистерниң политиктиг өөредилгезиниң дугайында, партия чырыдыышкынының системазында политшколаларның ажылының дугайында айтырыглар чер-черниң парторганизацияларының хүн бүрүде кичээлгейининиң төвүнге турар умурлуг.

БИСТИҢ РЕСПУБЛИКАДА

ЧӨӨН-ХЕМЧИКЧИЛЕРНИҢ СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Беш чыл планның хуусаа бетинде боттандырар дугаймында Таңды районнуң кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының кыйгырыын чөөн-хемчикчилер ишин-биле деткээн. Беш чыл планының күүселдезиниң талазыбиле өөрүнүүр түңнелдер ам безин чөөн-хемчикчилерде бар. «Сүт-Хөл» совхоз күрүнеге тараа садарының планын 150 хуу, «Чыраа-Бажы» 100 хуу күүсеткен.

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир, В. И. Ленинниң төрүттүвегининден бээр чүс чыл болганынга тегелеттир ужуражыр дээш районнуң кодээ ажыл-агыйының ажылдакчылары боттарының аргаларын сайгарып көргеш, социалистиг хүлээлгелерни алгыладан.

Ол хүлээлгелерни күүседирип-биле 1968 чылдың часкы ховуда ажылдарына ажыглаар тракторлар болгаш кожуут машина-чедсектериниң септелгезин март 20-де эки шынарлыг кылдыр септеп доозар. Март 1-ге чедир бүгү үрезиннерни чажар шынарынга чедирер.

Часкы тарылганы эң эки агротехниктиг хуусааларда, хөрүүнүү конгуг эки шынарлыг болбаазырадып турган эртирер. Тараа культураларының 50 хуузун соргуг үрезиннер-биле чаштырар. Тараа культураларының гектар бүрүзүнден 10 центнер (сүтгаттыг черлерден 15 центнер), гектар бүрүзүнден кукурузаның 200 центнер ногаан массазын, 90 центнер картофельди, 110 центнер ногаандарны өстүрүп алыр.

Тараа шөлдеринге 20.000 тонна өдекти, 400 тонна минеральдыг чемиичиндилгелерни төгер болгаш 11.500 гектар черге бок үнүштер-биле авиахимиктиг демиселди, 2000 гектар черге өрге-биле демиселди чорудар. 700 гектар черниң суггарылга системазын чаартып кылыр. Хөрүүнү хатка үргедеттирип турар 8000 гектар черге культураларны диликдеткеп тарырын шиңгээдип алыр.

Малзина-трактор парыгының техниктиг ажаалда-эдилелин эжикиндин тургаш, септелтеге үнер акша-херектилерниң шилеп эвээш эвес хуузун, кывар-чаар чүүлүүн 3 хуузун камнаап алыр. Тракторнуң эдлегче ортумаа-биле ажыл бүдүрериин 20 хуу, комбайнымн—15 хуу болдулер.

1968 чылда саар инек бүрүзүнден 1150 кг сүттүг саавр, хөй бүрүзүнден 2,1 кг дүктүг кыргыыр, 100 төрүүр малга онаалтыр 80 бызаалыг, 90 аңай хураганны, бир улуг хавандан 12, дүңгуш хавандан 6 хавар солдарын ап, доруктурар. Пландан ажыр 115 тонна сүттүг, 10 тонна дүктүг күрүнеге садар.

Өөредилге болгаш тудуг талазыбиле тодаргай хүлээлгелер база алдынган.

Алдынган социалистиг хүлээлгелерни чедишкининиг күүседириичe районнуң кодээ ажыл-агыйының шалыпчыларының шалыпчы дуржулгазы дузалаар. «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Чола Допур-оолович Монгуш бо чылын 100 хойдан 112 хураганны ап, хөй бүрүзүнден 3,6 кг дүктүг кыргын алган. «Сүт-Хөл» совхозтуң хойжузу Донгак Бавук 100 хойдан 117 хураганы, хөй бүрүзүнден 2,7 кг дүктүг, СЭКП-ниң XXII съездиин аттыг совхозтуң хойжулары Монгуш Лопсандоржу, Сат Чудуймаа олар 105—102 хураганны, 3,3—3,4 кг дүктүг кыргыш алганнар.

«Сүт-Хөл» совхозта Хөвалыг Шоңдайты, Сарыглар Чокпак, «Чыраа-Бажы» совхозта Кара-Сал Таан, Хомушку Куваскаа олар бо чылдың 11 айларының дургузунда инек бүрүзүнден 2000—2300 кг. сүттү сааган.

«Искра» колхозтуң комбайнери Сат Севек-Доржу «Т-75» трактор-биле 602 гектар чымчак черни аңдаргаш, 303 гектар тараа культураларын комбайн-биле ажаагаш. «Чыраа-Бажы» совхозта Монгуш Эрес-оол 672 гектар тараа культураларын ажаагаш. СЭКП-ниң XXII съездиин аттыг совхозтуң комбайнери Монгуш Доңдук 500 гектар черни тавычалай кестиргеш, 440 гектарның тавычаазын бастырган. «Октябрь 30 чыл оюн» колхозтуң комбайнери Сат Седип 1035 гектарның тараазын тавычалаан болгаш бастырган.

Районнуң кодээ ажыл-агыйының ажыл-шинчилери 1968 чылда боттарының алган социалистиг хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседип, беш чыл планының онаалгаларын хуусаа бетинде боттандырын шыдаар дээрзин үстүнде фактылар көргүзүп турар.

С. ПАВУ.

Бедик көргүзүг дээш

Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң Хөлчүк салбырында дуржулгалыг хойжу коммунист Өдүрек Калбак-кысович Түлүштүң көргүзүг эртип турар юбилейлиг чылда багай эвес. Дуржулгалыг малчын 100 төрүүр хойдан 103 хураганны, бир хойга онаалтыр 3 кг ажыг дүктү кыргын алган, колхозтуң хойжуларының социалистиг чарыжының мурнуку одуруунче хирген.

Ам хойжу Хендергенниң Дүвүренде кыштаган турар. Оон малының кыжыы байдалы эки. Бажаалын чылыгаашкынын бригада организастыг эгелээн. Кыштаг бүрүзүнде сиген, савап болган дус четчири-биле чедиртинген. Малчынар ам хөй солдаашкынынга белеткедин калбаабиле чорудуп турар.

Катап аъттанылпкан

Тожу районнуң «Совет Тывы» колхозунуң ачучылары Төрээн чуртка хөй санныг чымчак малдыкпын киирер дээш шудургу аңнап чоруп турар. Баштайгы аңнашкында 13400 ажыг дииңниг, 518 кишиг эвээ келгеш, оку белеткел пунктузунга дужаавган.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, хоочун ачучы Эрестоп 25 киш, 250 дииңни, Агыына 31 киш, 244 дииңни, Дажырган 25 кишти, 160 дииңни, Балдан 25 киш, 130 дииңни өлүрүп, хуракчы ачучыларның санынга киргеннер. Колхозтуң херээжен-ачучылары база чедишкининиг ачнаан. Ылаңгыя Ак Дуктуг-оолен 3 киш, 347 дииңни, Барлан Серен 2 киш, 321 дииңни, Бирвам Ооюп, Ак Дерегилей олар 850—904 дииңни өлүргеп.

Ам ачучылар күрүнениң планныг онаалгаларын күүседир дээш ак-чемээн, аъш-чемин белеткээш, тайгасынарже база катап аъттанырлар.

Н. ОЮН.

Маадырның бригадазында

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Монгуш Чолага удуртқан хойжу бригада эртип турар ажылагый чылында «Чыраа-Бажы» совхозта эки коргүзүүлерниң бирээзи болган. Ук бригада бо чылын төрүүр чүс хойга онаалтыр 101 хураганны камгалап ап, бир хойдан-на ортумаа-биле 2,6 килограмм дүктү кыргып алган. Оон ааңгыда бригада күрүнеге эът садар планын 3 тоннага ажыр күүсеткен болгаш хойжуларының боттарының күүү-биле 130 тонна сигенни белеткеп алган.

Бешки чылдың үшкү чылында улам бедик көргүзүглерни чедип алырының магадыялы—мал кыштаглаашкынын бригада организастыг эгелээн. Кыштаг бүрүзүнде сиген, савап болган дус четчири-биле чедиртинген. Малчынар ам хөй солдаашкынынга белеткедин калбаабиле чорудуп турар.

Чээрби хонук эрте

Республиканың Улуг-Хем ыяш ажыл-агый чери 1967 чылдың планныг онаалдаларын хуусаазындан 20 хонук эрте дооскан. Бо дээрге ыяш белеткээр черлерге болган ыяш дилер цехтерге күш-ажылды эки организастаанының, социалистиг чарышты калбартканының түңнели болган.

Ыяш ажыл-агый черинин бүдүрүлелериндеп Ырбанның ыяш белеткээр пунктузу биле ыяш дилер цех ээ эки түңнелдерни чедип алган.

Ыяш белеткелчилери чедип алган тиилелгелерни бижыглавышаан, 1968 чылдың планныг даалгаларын декабрь 25-те, а беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир деп бедиткен хүлээлгелерни алган.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ЧАНЫНДА КҮРҮНЕНИҢ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК КОМИТЕДИНИҢ БӨЛҮК АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫН ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Ак сеткилдиг, төлептиг албан ажылы дээш база күрүнениң айыыл чок чоруунуң совет органнарының 50 чыл болган ооң-биле хөлбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Улуг лейтенант Александр Васильевич Дьяконту;
Пенсионер Елена Григорьевна Казаченкону;
Майор Николай Ыйыбыралович Маныкайны;
Улуг лейтенант Кара-оол Демчиевич Оюнну;
Капитан Алексей Александрович Потылицинни.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Б. ДОЛГАНМАА.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
К. ДИИГА.

Кызыл хоорай.
1967 ч. декабрь 19.

Хоочун хойжу, Маадыр-ие Монгуш Чүсүнмаа кежээ хойларын кажаалап тура. «Бир эгелей бергенде, төө каап туруп бээр хойлар болдур ийин бо» деп боданган, сезиктиг хойларның эмиглерин тудуп көргүлээн.

— Кажаа иштинде хойларның кайызын тудуп четтигерил, берге-дир. Ынчалзадаа эрткен чылын ийистээн дагыр мыйыстыг хой бөгүн, даарта болган-дыр, дүне үнүп көрбээже хоржок эвеспе — деп, бажыңга келгеш, улузунга сагындырып чугаалаан. — Чаш хураган ам дөртен ажа берди. Январьда шупту оолдаптар боор. Хой мындыг эрте төрүүрге эки болдур ийин, часкы үеде хураганнар улгады бээр, чүге-даа алдырбас алаар, иелеринге база эки, чайын эрте аңгылап үзүптерге, хойлар-даа, хураганнар-даа дыка деңгилделиг болур. Күскээр барып немелде дүкдаа, эът-даа алдынар-ла — деп, уламчылап чугаалаан.

Дан бажында кажаага чоокшулай бээрге, чаш чүвеник чаптанчыг үнү дыңналган. Ол дүне ийи хой оолдапкан болган. Хураганнарының өлүк кургадыр ашташ, шөлээн булуңга иелери-биле кады аппарып каан. Эртен хойларны үндүреригибиле кажааны ажыдыптарга, дүүн кежээ сезиглеп турган дагыр мыйыстыг хою ол аразында база төрүпкен, артында ийи хураганныг болган. Хойжукүн өөрээкин чү дээр. Хойжу ийи чаш хураганның өлүп аштап олурда, чурукка тыртырган.

«Найырал» совхозтуң хойжулары Монгуш Чүсүнмаа, ооң ургларының адазы Тюлюш Сарым-оол олар 1948 чылдан бээр ниитикиң малын малдап, чыл бүрүде эки түңнелдерни чедип ап келген. Т. Сарым-оол Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны.

ЧУРУКТА: Монгуш Чүсүнмаа

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

СЭЭҢ-БИЛЕ КАДЫ БИС, ВЬЕТНАМ!

МОСКВА. АКШ-тың Вьетнамда халдаашкынының шиитпиргээ буруу шаңканының, маадырлыг вьетнам патриоттар-биле акы-дүңма чаңгыс сеткилдиг сөстерни чес эрилдирер болгаш чес-электролиг заводунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының, албан-хаакчыларының митингизинге чаңгыланлыр дыңналган.

Чаңгыс эп-сеткилдиг хүлээп алдынган резолюцияда америк империализминиң Вьетнамда кеминиг халдаашкынын соксадырын, бодунуң салым-чолун боду шиитпирлээр эргени вьетнам улуска тыпсырын негээн.

ЧИТА. Демисежип турар Вьетнам-биле чаңгыс эп-сеткилдиң митингизи Читинии станок заводунга эрткен. Станок бүдүрер ажыл-ишчилер вьетнам улуска бүгү талалыг дуза чедиреринче угланган СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың политиказын бүрүн деткип турарын илергейлээн.

ГОРЬКИЙ. «АКШ-тың агрессорларынга каргыш!», «Сээң талаңда бис, Вьетнам!», «Янкилер, Вьетнамдан үнүп чорунар!»—дээн лозунгаларын туткаш, автозаводчулар митингиге чыглып келген. Олар америк империалистерниң Вьетнамда кеминиг халдаашкынынга илеңнинг удурланышкынын илергейлээн.

ХАБАРОВСК. «Бистер, Хабаровскиниң хөй-ниитиниң төлээлери, бистиң партиябыстың болгаш чазаабыстың тайбыңга ыяк даштыкы политиказын, Вьетнамның маадырлыг улузунга Совет Эвилелиниң бүгү хемчеглер-биле дузалап турарын чаңгыс эп-сеткилдиивисбиле чүүлдүг деп санаа тур бис. Вьетнам улустуң чөптүг демисели бүрүн тиилелге болуп чайлаш чок дооскур деп чүвеге бүзүрелдиг бис. Депшилгелиг бүгү кижи төрелгетенниң чаагай сеткили болгаш деткимчези маадырлыг Вьетнамның талазында». Ындыг резолюцияны хоорайның ниити хуралының киржикчилери хүлээп алган.

ВЛАДИВОСТОК. Маңаа Вьетнамның маадырлыг улузу-биле эп-сеткил каттыштырарының ниити хоорай митингизи болган. Оон киржикчилери кижи төрелгетенниң эң өжээниг дайзынынга — америк империализмге удур маадырлыг демиселди чорудуп турар вьетнам акы-дүңмаларынга ханызы-биле чаагай сеткилдиин илергейлээн.

(СЭТА).

Тайбың болгаш чөптүг чорук дээш

Азия болгаш Африка чурттарының эп-сеткил каттыштырылгазының совет комитеди медеглел чарлап үндүргеш, энаа совет хөй-ниитиниң сагыш-бодалын илергейлевишаан, израиль шеригнериң эжелеп алганы бүгү девискээрлерден оларны үндүрер дугайында Аймыл чок чорук Чөвүлелиниң резолюциязын соңгаарладымышкын чокка күүседирин чедип алыр. Чоокку Чөөн чүкке тайбыңны, чөптүг чорукту катап тургузар дээш, боттарының бүгү күштерин мобилизастаарынче Азияның, Африканың бүгү национал организацияларын, эп-сеткил каттыштырылгазының шимчээшкининиң бүгү киржикчилерин, депшилгелиг бүгү күштерин кыйгырган.

БАР-га, Сирияга болгаш Иорданияга удур Израильдиң империалистиг халдаашкынының уламындан тургустунган дүшкүүрлүг байдал Чоокку Чөөн чүкке алды ай ажыг үе дургузунда хевээр туруп келген. Боттарының империалистиг кожайларынга күткүткен халдакчының шеригнери араб черлерин эжелевишаан.

Израиль чагырыкчы болуктер Израильге Газа девискээрин, эжелеткен нордан девискээрниң чамдыызын хевээр арттырып бээрин болгаш Тивериад хөлдүң девискээринде кожагарларны Сириядан былаап бээрин карак кызыл негеп турар. Эжелеткен араб девискээрлерде израиль колонистериниң сууржулга черлери тургустунуп, араб улустарының бойдус байлактарын араатанзыг үнүштерин боттандырар ореддажышкыннарны даштыкы чурттарының монополиялары-биле кады кылып турар.

Израиль кедертей дүржоктарның империалистиг хартаачылары болгаш хамыктың мурнунда америк империалистер чоокку Чөөн чүкке дүшкүүрлүг байдалдың олаан тургускаш, ону моон соңгаар-даа хевээр арттырарынга, калбартырынга сонуургалдыг дээрзинде чигзининг ток.

Ол бүгү фактылар совет кижилерге ханызы-биле салыш чованчыг болбайн барып шыдавас. Халдакчының шеригнери араб черге турган шаанда, Чоокку Чөөн чүкке бижыг тайбың туруп шыдавас деп, медеглелде чутаалаан.

(СЭТА).

Бөгүн — күрүненің айыл чок чорук органнарының тургустунганындан бээр 50 чыл ою

РЕВОЛЮЦИЯНЫҢ ИДЕГЕЛДИГ КАМГАЛАКЧЫЛАРЫ

Октябрь революциязы тиилээн соонда аныяк Совет республиканың мурнунга соцзавардыш болбас сорулга—дүжүр октаткан дарлакчы ангыларының удурланышкынын бээр, бүгү делегей иянталының мыышкынын ойтур шанар. Октябрьның чаалап алышкыннарын камгалаар сорулга тургустунган.

АКШ-тың чагырыкчы бөлүктерине деткидип алгаш, Англияның болган Францияның чазактары Совет республиканы боо-чепсектиг күжүбиле узуткаар дээш Россияга дайын чорудулгазының хувааждазының дугайында чажыт керээни чагланнар. Империалистер Россияның контрреволюционерлерин акша болган чепсек-биле күженишкинниг хандырып эгелээн. Орус контрреволюстут буржуазия «...Совет эрге-чагырганы боой тудар дээш бүгү-ле түүлдерни кылырына белен турган, эң хорадыг аргаларны ажыглап турган. Россияны кыига-даа бол дамчыдып бээрине, Советтер эрге-чагырганы узуткаарынга белен турган». (В. И. Ленин. Чогаалдарының долу чыгдазы Т. 37, арын 217).

Капитализмден социализмче шилчиишкин үезинде ацгы демисели эдне чидиглеинр дээраки В. И. Ленин айтып чораан. Ынчангаш иштики болгаш даштыкы контрреволюциялыбиле демиселге дүргеи хемчеглерни алыры эргежок чугула апарган. Контрреволюционерлерниң хеделиишкиннерни чүгле дүргеи болгаш шинтпирлиг базарындан ацгыда иштики контрреволюцияның болгаш даштыкы империалистерниң дайынырак бодалдарын чогуур үезинде сойгалаар ужурлуг, ыдыг күрүне органы херек апарган.

1917 чыдың декабрь 20-де В. И. Ленин Ф. Э. Дзержинскийге чоруткан чагаазынга контрреволюция-биле демиселдиң дүргеи хемчеглерни алырының эргежок чугуласын айыткаш, Россияның бүгү девискээринде контрреволюстут болуушкуннарны узуткаар. Октябрьның чаалап алышкыннарын камгалаар, ажылга сагыштыы-биле моондак кадар бүгү кижилерни, контрреволюционерлерни революстут трибуналдың судунга киирер талазы-биле практиктиг хемчеглерни ажылдап кылырын даскан. Ол-ла хүн Улус Комиссарларының Чөвүлели контрреволюция болгаш ажылга сагыштыы-биле моондак кадарларбиле демисел чорудар тускай комиссиинны тургузар дугайында Ф. Э. Дзержинскийниң санаалын чугаалажып көргеи. В. И. Ленин Бүгү-россияның Онза Комиссиязын (БОК) тургузар дугаймында Декретке ат салган болгаш ооң даргазынга Ф. Э. Дзержинскийни томуйлаан.

Ынчангаш БОК-ту В. И. Ленининиң инициативазы-биле тургускан болгаш партияның Төп Комитеди, В. И. Ленин ооң ажыл-чорудулгазынче хүн бүрүнүң кичээнгейин утландырып, ооң хүрээлеңин туруштуг большевиктер — чажыт ажыл чорудар талазы-биле улуг дуржулгалыг профессионал революстулар-биле быжыглап келген.

Бүгү-россияның Онза Комиссиязы Коммунистиг партияның удурулгазы-биле, ажылчы чоннар массаларынга даянып алгаш, антисоветчи уларны узуткап келген. 1917 чыдың декабрь 31-нин дүнезинде болгаш 1918 чыдың январь 1-де БОК «Тургузукчу хуралды камгалаар эвилелдиң» удурутукчуларын тудуп хоругдаан. Москвага, Воронежке, Вологдага, Тамбовка, Самарага, Смоленскиге турган анархистиг контрреволюстут организацияларны узуткаан.

Чамдык контрреволюстут организацияларны чыпча шаап тураа-даа Советтер чуртунга удур хорадыг шпион-сүлчээлежикчи ажыл-чорудулгалар соксавайн турган.

1918 чыдың августуң 30-де В. И. Ленининиң амы-тынынче халдаашкын кылган. Ол чорук ажылчы чоннарның ханы килеңээшкинин болдурган. Ажылчыннар болгаш тараачыннар Совет эрге-чагырганың дайзыннарынга шыгыы сагындырыгны кылган болгаш революциялың дайзыннарының ак терроруңга удур кызыл террорну чорударынга белеңни чарлаан.

В. И. Ленининиң амы-тынынче халдаанының соонда, бир хонгаида БОК-тун органнары америк, англи болгаш француз шпионнарның (дипломаттыг атка чагдынганнарның) контрреволюстут улуг сүлчээлин сойгалап илереткеп. Элчиннер сүлчээни деп адаттына берген бо сүлчээге кол рольду англи дипломат Локкарт, француз болгаш америк төлээлер Гренарь биле Пуль олар ойнап турган. Ол сүлчээнинг киржикчилери чуртка тура-халышкынны үндүрер, Кызыл Шеригниң кезектеригге сүлчээлер үндүрүп, Совет чазакты тудуп хоругдаар, В. И. Ленининиң өлүрер сорулганы салып турган. Англи, америк, француз разведканың бо сүлчээге киришкен 60 агентилерни тудуп хоругдаан.

Советтер чуртунга удур империалистиг разведканың агентилериниң шпиончу ажыл-чорудулгазы удам күштелир дээраниниң дугайында В. И. Ленининиң болгаш партияның Төп Комитединиң БОК органнарынга кылып келген хөй сагындырыгларының шынны бадыткаттынган.

1918 чыдың баштайгы чартынында ажыктан турган «Торээн чурттуң болгаш хосталга камгалалының эвилелиндеп» ацгыда, «Оң талакы төп», «Хосталганың эвилели», «Национал төп» деп контрреволюстут организациялар Совет эрге-чагырганы дүжүрери-биле күштерни чыш турганын илереткеп. Бо организацияларны Англияның, АКШ-тың, Франциянның разведкалары акша-хөреңги-биле хандырып турган. «Национал төп» деп контрреволюстут организация эң айыылдыг болуп, чепсектиг тура-халышкынчыларны, шпионажты болгаш үргедекчи чорукту кылып турган, Совет эрге-чагырганы дүжүрерин орандышкан. Ооң штабы Москвага, а салбырлары чурттуң дыка хөй хоорайларынга турганы илерээн.

«Национал төптүң» узуткап турар үеде 700 ажыг сүлчээлежикчилерни тудуп хоругдаан. Бо организацияны чыпча шапкан чорук Антантының империалистерниңиң планынга шинтпирлиг согуг болган. Колчак, Деникин, Юденич болгаш англи разведка Совет Россия дугайында шериг, экономиктиг болгаш политиктиг информация алыр аргазын шыкыгаан. «Национал төптүң» узуткаапы — чурттуң тыныш быжыглаарынга, Кызыл Шеригниң хүрээлеңиниң сүлчээлежикчилерни арыглаарынга, Деникинге, Юденичке удур шаар халдаашкынны чедиишкиннинг калбартырын хандырарынга улуг дузалыг болган.

Иштики болгаш даштыкы контрреволюциянның хөй санныг сүлчээлерни илередир болгаш узуткаар талазы-биле Онза Комиссиянның маадырлыг ажыл-чорудулгазы Совет республиканы быжыглаарынга улуг рольдуг болган. Коммунистиг партия, Совет чавак болгаш В. И. Ленин Бүгү-россияның Онза Комиссиязының ажылын бедик үнелээн.

Күрүненің Каттышкан Политиктиг Эргелеиниң органнары үргедекчи он-он улуг организацияларны илередип, айыыл чок болдурган. 1922 чылда нефть үлетүрүнге шпионаж болгаш хоралакчы чорук кылып турган Нобельдиң агентилерни сойгалап илереткеп, 1924—1925 чыдарда Днепропетровскиниң «Югсталь» деп заводунга үргедекчи ажыл кылып турган организацияны илереткеп. 1924 чылда «Торээн чурттуң болгаш хосталганы камгалаарының эвилелин» узуткаарын дооскан, ооң баштыңчызы болгаш барыын эсерлерниң удурукчуларының бирээи Борис Савинковту, ол-ла эвилелдиң салбырларының удурукчуларын болгаш кежигүннерин тудуп хоругдаан. 1925 чылдың чайынында совет чекистер бистин күрүнениң хоралыг дайзыны, Локкарттың сүлчээзин узуткап турар үеде деге берген, англи профессионал разведчик Сидней Рейлинн тудуп алган. ККПЭ-ниң органнары Ортаа Азияга болуп турган бандитизм-биле демиселге улуг рольду ойнаан.

Социализмни тургузарының ленинчи планы дайзын элементилерниң

800 ГРАММДАН ӨРУ

Таңды районда «Россия» совхозтуң № 2 салбыры. Ооң Каскал участогунда Бай-Саар Баранчаевна Чооду ам ийиги чылда бызаа ажаакчылап турар. Ынчаргга ооң кады чурттап чоруур эжи Нансыя Кээдыр-оол—ында идепкейлиг инек кадарчызы. Бо аныяк кижилер бөттарының ажылынга ынак болгаш бедик кергүзүглерни чедип алыр дээш кызыыган ажылдап турарлар.

— Бызаалар ажаар талазы-биле юбилейлиг бө чылда кандыг ажылдадыңар? — деп, Бай-Саар Баранчаевнадан айтырарга, ол мынча дээр:

— Төрүүр 70 инектиң эрткен чылын ашаам-биле кады кадарып турган бис, олардан төрүттүнген 70 бызаны бүрүнү-биле камгалап алган вен.

—А бызаларның немелде дең-зизин алыр талазы-биле кандыг ирги?

— Бө чылын ортумаа-биле бир бызага онаштыр хонукта 700-ден 800 грамм чедирип турган вен.

— Келир чылда кандыг планныг силер?

— Бызаа бүрүзүнүң хонукта ортумак немелде дең-зизин 800 граммдан кудулаттас дээш кызыдып ажылдаар мен, ынчангаш бө талазы-биле бодумнуң эжим К. Чооруну социализмниг чарышка кыйгырган мен.

Бө түнелеп чедип алырда, ам-ныынын бызааларның чемгерилгезин шын организастаар, наш хонуп, ай болуп чорда, кандыг чемнерни бээрил дээр дугайында бо саанчы бодунуң беш салаазы дег билир болгаш билдинмес түүлдер таварышп келзе, салбырның зоотехнигинден, мал эмчизинден сүмени дораан алыр.

Бызаа ажаакчызының база Наксыя Кээдыр-оолдуң чүткүлдүг ажылын совхозтуң дирекциязы, ында партия организациязы үнелеп турар, ооң херечизи — оларның ийилдирзиниң хазас путёвка-биле чоокта чаа Москва, Ленинградтан бээр аян-чорук кылып чораны ол-дур.

— Бай-Саар Баранчаевна хөйнинти ажылынга, ог-бүлезинге база үлегерлиг кижилерниң бирээзинге санаттырар кижи — деп, ооң-биле чугаалажып турувуста, бир-ле кижи чугаалады.

Ону дыңнаш, сонуургай бээривиске, ооң эрес маадырлыг күш-ажылын, чурттанганы коммунистиг ёзу-биле моруп, Төрээн чуртунга хөй-ле үүлени будурүп бээр дээш бүгү күшүн, билиин берип чоруурун көрүп, ооң кады ажылдап турар өөрүнүн, ыяңгыя коммунистерниң ону канчаар көрүп турарын партия организациязы элээп өөренип көрүп турган. Ынчангаш бө мурнакчы бызаа ажаакчызы партия кежигүнүнге кандидат кылдыр хүлээп алыр дугайында билдириишкин киирерге, бө чылдың ноябрьда ону бир үн-биле хүлээп алган.

— Коммунистиң бедик адын быжыг тудуп, шынзыдар дээш, моон сонгаар-даа каш далкыр улуг күшенишкин-биле ажылдаар мен — деп, Бай-Саар Баранчаевна өөрүшкүлүг чугаалап орар. Бө чурукта — Бай-Саар Баранчаевна Чооду.

С. САЛЧАК.
Фото А. ПОНОМАРЕВТУУ.

АРТЕЛЬ УСТАВЫН ШЫҢГЫЫ САГЫЫР

СЭКП-ниң XXIII съездиниң кодээ ажыл-агыйның мурнунга улуг сорулгаларны салган. Оларның эң колу— чурттакчы чоннуң аъш-чемге, чиик үлетпүрүнүң чиг-этке өзүп орар негелделерни долуу-биле хандырары дээш, мал болгаш чер ажылының продуктуларын бүдүрерин улуу-биле өстүрери болур.

Колхозтар болгаш совхозтар — социалистиг хевириниң ажыл-агыйлары. Кодээ ишчилериниң мурнунда салдынган сорулгаларның күүселдезин хандырар талээде, артельдиң ажыл-агыйын башкарарынга бүгү кежигүннерни калбак-биле хаара тудар дугайында партия болгаш чазактың айтышкынналарын хүн бүрү удуртулга болдурары, массаларның калбак киржилгезин чедип алырда колхозчу амыдыралдың устав нормаларын шынгы сагыыры чугула.

Артельдин ажыл-агыйын башкарарынга уставтын болгаш демократтыг үндезиннернин негелделери кайда-ла шынгы сагыттынып турар болдур, инда сагыпга-чурум, организастыг чорук бедик, коллективтин бүгү кежигүннери ажыл-агыйга идепкейлиг болур, оларның чогаадыкчы идепкейи өзер, четпестерге, ажыл-агыйжы эвес чоруктарга эптешпес болур. Кодээ ажыл-агый артелиниң уставы ажыл-агыйның сорулгазын, тургузуун болгаш колхоз бүдүрүлгезин башкарарының чурумун тодаралдыр. Артель бүрүзү түс черинин байдалынга, артельдин чижек уставынга үндезилеттинген база колхозчуларның ниити хуралынга бадылаттынган болгаш райкүүскомга көрүнген тускай уставтыг болур. Кол сорулга — кодээ ажыл-агыйны колүрери болдуруп барымдаалап, колхозтар кодээ ажыл-агый артелиниң үлээп алдынган уставында чамдык түүлдерни немеп болгаш өскертиидаа болур.

Кодээ ажыл-агый артелиниң уставының дугайында СЭКП ТК-ниң болССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докталын удуртулга болдурган. Каа-Хемде «Октябрь 14 чылы» колхозтуң кежигүннери 1965 чылда боттарының ниити хуралынга артельдин уставын үлээп алган. Колхоз башкарылгазының структуразын, колхоз баштаар черинин база колхозчуларның ниити хуралынга кандыг айтырыгларны көрүп болурун, колхозтуң даргазын болгаш ревизия комиссиязын түү хире хуусазга сонгуурун ында айыткан. Ниити хурал артельдин ажыл-агыйжы бүгү чүгүлээ айтырыгларын шиитпирлээр, уставка өскерилгелерни киирер, колхозка чаа кежигүннерни хүлээп алыр, ол ышкаш ооң составындан үндүрер болгаш чылдың будурулгезан-хөө планнарын бадылаар.

Кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң, совхозтар ажылчыларының, колхозчуларның чогаадыкчы идепкейин бүгү тала-биле хөгжүдеринге база күрүне удуртулгазынга үндезилээн планнаашкынның чаз чуруму ам ажыглаттынын турар. 1965 чылдан эгелээш, колхозтар болгаш совхозтар кодээ ажыл-агыйның продукциязын чүгле күрүне планын ёзугаар салар болу берген. Кодээ ажыл-агый культураларын шилип алырын, тарылга шөлдериниң, малдың бан санының хемчээлин, кодээ ажыл-агый ажылдарын күүселириниң хуусаларын, агротехниктиг болгаш зоотехниктиг аргаларны ажыглаарын түс черинин байдалын барымдаалап ажыл-агыйларга оларның боттарының тускай эртемниглери, удуртукчулары колхозчуларның болгаш совхоз ажылчыннарының калбак киржилгези-биле тодарадыр. Бүгү коллективтин киржилгези-биле тодаргай, коллегиалдыг ёзуга тургустунган планнар бедик организастыг түннелли бээр. Ындыг планнарга будурулгени хөгжүдеринче, продукцияны элбедиринче кижилерниң чүткүлү илереттинер. Чогум-на моон ужурунда СЭКП ТК-ниң докталында баштаар черлерге болгаш коллективтиг ниити хуралдарга будурулге планнарын ажылдап кылырга болгаш сайгарарда, массаларның бүгү талабиле калбак киржилгези эргежок чугула дээрэи айыттынган.

Ынчалзажок Каа-Хемде «Октябрь 14 чылы» колхоз (даргазы эш Самороков) кодээ ажыл-агый артелиниң уставын хажыдып, коллективтиг удуртулгадан дашкаралаан, административтиг удуртулга-биле кызыгаарлаттынып турар. Социалистиг хоойлу дүрүм болгаш ниитиниң корум-чурум камгалалының талазы-биле район Советиниң докталамал комиссиязы бодунуң ажыл планын ёзугаар кодээ ажыл-агый артелиниң уставы канчаар барымдаалаттынып турар дугайында ук колхозка хынаала чоруткап, ооң түннелин район Советиниң күүскомунга көөрү-биле киирген.

Кодээ ажыл-агый артелиниң устав негелделериниң күүселдезинде шынгы хажыдынышкыннар бары хынаадаан илереэн. Артель уставын барымдаалап көөрүнде бар четпестерни эдип алырын эш Самороковка район Советиниң күүскому эрткен чылына айыткан турда, артель ажылагыйын эргелеп башкарарының демократтыг үндезиннеринде хажыдынышкыннар үргүлүлеп келген.

1967 чылдың июргузунда отчёттуг хуралдан өске, ниити хуралдар чаңгыс-даа болбаан. Колхоз кежигүнүнге хүлээп алынышкыннар, ооң үндүрери, будурулге-сан-хөөнүң чыл планын, орулга-чарылга сметазын, тудут планын, ниитики корум-чурум журумуун, ревизия комиссиязының актыларын бадылаары дээн ышкаш өскедаа чугула айтырыглар ниити хуралдарга көрүнмейн турган. Колхоз баштаар чери эң чугула кодээ ажыл-агый ажылдарының талазы-биле түүнел хуралдар эрттирбээн. Баштаар черинин хуралы чокка эш Самороков кижилерни материал-харыысалгалыг ажылдарга хүлээп ап турган. Саргалда шаң эргелекчизинге мурнунда тараа соргаап, шиитпирип чораан Н. Пышевти киирип каан, ол эш ук ажылды бот-отчёт чокка күүседип турган. Ооң соонда ол-ла ажылга В. Дребенцевти айда 120 рубль шалыңныг кыдыр хүлээп алган, а херек кырында шаң эргелекчизинин шалыны 90-дан өрүлевес үжурлуг турган. Эш Самороков В. Дребенцевти ук ажылга хүлээп ап тура, ада 12 кубометр олаар ыыты болгаш бир автомашина чүгү суда савацын бээрин аазаап, оозун ол ёзугаар күүседкен.

П. Г. Самороковтуң чөпшээреилибиле дөрт комбайнер соокка алыскан кызыл-тасты бастырган, тараалын дензилевейн-даа, складка-даа дужаавайн, бажыннарынче сөөртүп алгаш барган, акшазын хынаала үезинде бир килограммы-ла 5 копеек дээш төлээннер. Колхозтуң кырынга сайгарылга баазазындан шынзылга ёзугаар 33,3 тонна комбикорм алдынган, ооң иштинде ДОСААФ черинге — 17,6, нефтебазага — 15,6 тонна.

Улустан хууда мал садып алырынга акша-хөреңги баштаар черинин шиитпири чокка чарыгдаттынып келген. Зоотехник турган Фоминага 300 рубльди чээлинге бергеп, ооң шалындан үш чыл дургузунда акша тыртпаан. Бөдүүн мал чемининиң чарыгдалын колхоз баштаар чери контрольдавайн келгенинден мал чеминге херегээр дээн саванны хуу кижилер дажыглап ашарып турар. Ревизия комиссиязының актылары колдуунда-ла ниити хуралга хамаанчок, баштаар черге безин көрдүнмээн.

Хынаддадан илерээни болза, «Октябрь 14 чылы» артельдин колхозчулары колхозтуң ажыл-агый, санхөө башкарылгазындан ангыланган турган. Район Советиниң күүскомунун хуралына кодээ ажыл-агый артелиниң уставын үреп турар дугайында фактыларны буруу шаап көрген, ынчалза-даа эш Самороков үнезин чок чыдагаанныр чугаалааш турар болгаан.

Артельдин даргазының бот-башкартынар чоруу кижилерниң ажылынчы хөөнүн баксырадып, идепкейин кудуладып турар. Бо колхозта Мерген сүт-бараан фермазының коллективин коммунистиг күш-ажылдың фермазы деп ат дээш элээп үеде демисежип, багай эвес түннелдерлиг боон келген. А 1967 чылда ферлага массалыг ажыл шагы үзер, инектер сагдынмайн баар чоруктар бо-ла болу бээр апарган.

Район Советиниң күүскомунга эш Сазанов («Ленинчи орук» колхозтуң даргазы) сөс алгаш, артель уставын үреп турарларны «камгалаан» хөөнүүр чүве чугаалаан. Херек кырында ук колхозта байдал үстүнде ады киргеп ажыл-агыйдан улут-ла ылгалбас. 1966 чылда ол колхозка кежигүн кылыр 54 кижи хүлээп алдынган, колхоз кежигүнүнден 18 кижи үндүрткен. Ынчалза-даа эш Сазанов баштаар черинин шиитпирин бо чылдың эгезинде болган колхозчуларның отчёттуг хуралынга бадылатпаан.

Ниити хуралдың шиитпири чокка колхозтуң одарындан саар 8 инекти база моддургаларны эът планынга киирген, а төрүүр малдың баш санының өзүдезининң планы 37 хуу чедир күүсеттинмээн. Ооң түннелинде сүттүң ниити чыылдазы мурнунда чылга денээрге 16,7 тонна кызырыган. Ол ышкаш колхозтуң касса-сан-хөө чурумунда база хажыдыышкыннар бар. Кол бухгалтер эш Кудинов колхозтуң 50 рубли-биле хуу кижиден арифмометр салып алган.

Чамдык колхозтарның удуртукчулары артель ажыл-агыйын башкарарының устав нормаларын сагыбайн турары, эштер Самороков биле Сазанов олариның болдунган четпестерни эдип алырының аргаларын дилевейн турары хомудавчыг. Кодээ ажыл-агый артелиин башкарарының дээди органы — колхозчуларның ниити хуралы дээрзин удуртукчу буруу шыңгыы бадымдаалаза чогуур. Колхоз — ол дээрге тараачыннарга коммунизминиң школазы болур. Коллективтиг ажыл болгаш ону организастаарының социалистиг принцибя коммунизм тургузукчуларын кижилдеринге онза салдарны чедирер.

Я. САВКИН,
Каа-Хем район Советиниң социалистиг хоойлу дүрүм болгаш хөй-ниитиниң корум-чурум камгалаалының талазы-биле докталамал комиссиязының даргазы.

Херээженнер чөвүлелдеринде

Эрзин районнуң Бай-Даг суурунда херээженнер чөвүлели бодунуң чыл иштинде чорудуп келген ажылының дугайында отчёдун кылган. Чөвүлел отчёттуг үеде суурнуң херээженнериниң хуралын 4, а чөвүлелди 13 удаа чыылдырган.

Херээженнер чөвүлели 8 удаа концерт, 17 хире лекция, бесседаларны организастап, суурнуң культурлуг амыдыралын акжилдер талазы-биле өске-даа алаан ажылдарны кылган. Херээженнер чөвүлелиниң чаа составы даргазынга Эренчина Кускени катап соңгаан.

К. БИЧИИ-УРУГ.

* * *

Херээженнер чөвүлелиниң ажылынга практиктиг дузаны чедиреринбиле партияның Тес-Хем райкомунуң херээженнер оргузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи эш О. Оруспоолга баштаткан бригада чоокта чаа «Ак-Эрик» колхозка чораан.

Баштайгы үүнде ында херээженнер чөвүлелиниң кежигүннери болгаш агитаторлар-биле бир үүнүн семинарын эрттирген. Өг-бүлеге үргүлларны кижизидериниң, колхозчуларга пенсия дузаламчызын тыпсырының дугайында болгаш өске-даа темаларга лекциялар аңаа номчуттунган. Олла хүн тематиктиг кежээни совет нелерге бараалгаткан.

Дараазында үүнде бригада Улуг-Күзеп сүт-бараан фермага барган. Анда лекцияны кылып, ферманың ажылы-биле танышып, ажыктыг сүмелерни берген.

Ю. БАЛЧАР.

КАДРЛАРНЫҢ АЖЫЛГА ХАРЫЫСАЛГАЗЫ

Удуртукчу болгаш тускай эртеминг кадрларыны шын шилип алыр, ажылга таарыштыр тургузар, ылаңгыя оналшкан ажылынга харыысалгалыг болурун бедидер сорулга-биле бистиң совхозта партия комитеди болгаш партия эге организациялары чамдык хемчеглерни алган. Партия хуралдарынга ажылды удуртуи харыылап турар эштериниң илеткелдерин дыңнап, оларның ажылында эки түүлдерни ажыл-херек кырынга ажыктыг кылдыр нептерелдиринің хемчеглерни ап, ажылда четпестерни илередип, ону эвил алырының оруктарын айтып турган.

Берт-Даг салбырының кол зоотехниги эш Сарыгбайның, ферма эргелекчизи турган эш Шыыраптың, Оруку-Шынаала эге организациянның хуралынга салбыр эргелекчизи эш Чангы-оолдуң, Үстүү-Шынаанын салбыр эргелекчизи эш Бөрбай-оолдуң база бригадир эш Байыр-оолдуң, ооң ынай культура албан чергелериниң ажылдакчыларының илеткелдерин дыңнап тургулаан. Ол хуралдарның хүлээп алган шиитпирлерин нс чок барбаан болгаш совхоз будурулгезинге ажыктыг кандыгла бир түннелдиң берип турган.

1965—1967 чыдарда чурттуң дээди болгаш ортумак өөредилге чергелериниг алды кижи өөренип чоруткан болгаш оларның иштинден дээди эртем дооскан бир кижи ажыдан кирген, республикадан кашкаар алды кижи мергежил бедидерининг курстарын доозуп үнген. Ооң анчыда будурулгеде ажылдап турар кижилерниң бирии бедидер ажыл база чоруп турар. 1965—1967 чыдарда 54 трактористерни, 29 чолаачыларны белеткээн. Эрткен чылын совхозка 3 зооветөөредилге чергелериниг 37 кижи, 5 политтөөредилгеге 84 кижи өөренген.

СЭКП райкомунуң үр эвесте болуп эрткен пленумунга кадрлар-биле ажылды четпес чорудуп турары дээш, совхозта партия комитедин чөптүг шүүмчүлээн. Чүгле бө чылын ажылга 20 кижини хүлээп алган, ол үшүү үндүрген, 1965 чылдан бээр беш салбыр эргелекчидери, дөрт зоотехниктер, дөрт кол зоотехниктер, алды санныг кол инженерлер, дөрт кол агрономнар ажылдан дужүрткен болгаш ызырынмайн барган чорук бистиң кадрлар-биле ажылывыстың ам-даа четпези болур.

Удуртукчу болгаш тускай эртеминг кадрларның ажылга харыысалгазы куду болуп турар чорук совхоз будурулгезинге улуг каражаны чедирип турар. Хөй ажылы угланышкынныг совхоз дук будурериниң база садарының планын каш-даа чылга күүсеттирээн чорук ооң бир херечизин. 1965 чылдан бээр совхозта ажыгбүрү чүгүн олген малдарның ниити бажы он чеди муң четкен болгаш түс баш төрүүр малга онаштыр эвээш толду ап турары, малдың продуктулуу чавыс болганы база-ла кадрлар-биле ажылдың кошкаан, кижилерни ажылга харыысалга чогун, оларга негелденин сулазын көргүзүп турар.

Совхозта партия комитеди, черчерде партия организациялары кижилер-биле ажыл чединишкиннерниң үндезинни деп көрүп турар болгаш кадрлар-биле ажылды экижидериниң хемчеглерни ажылдап кылган. Ам ооң күүселдези дээш ажыктан турар бис.

З. ЧООДУ,
«Тес-Хем» совхозта партком секретары.

МАЛЧЫННАРНЫҢ ХУРАЛЫ

«Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыннары чоокта болуп эрткен хуралынга эрткен он бир айларның түннелдерин болгаш кыштап малды хүр ажырарынын айтырыын чугаалашкан.

Бо чылын тараа будурериниң көвүдеткенин, күрүнеге пландан ажыр хөй тараалы сатканы үзээш совхоз РСФСРниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң Кызыл тугун чаалап алган. Бо шаналга малчыннарның улуг-хуузу база бар. Чүге дизе, тараалын өске коргузуглер багай болза ындыг улуг шаннал чедип алынмас болгай.

Совхозтуң шээр малы Чыргакы, Шөлүн хемнериниң унаарында 63 кезек черде, ыыйыстыг бода малы 21 кезек кылыр үстүнген. Шээр малдың чаа төлүн чедип ап өстүргенинде бө күзүн 17 кедан хөй немешкен. Совхоз ол бир айларның түннели-биле төрүүр чүс хойдан-на 92 хураганны, хөй бүрүзүнден 2.3 кг дүктү алган, инек бүрүзүнден саалда 1800 кг четкен.

Ак-Халда Донгак Седен, Калчан-Орукта Моңгуш Очур-оол, Улуг-Хөвүлүк Моңгуш Чола бригадирээн хойжу бригалалар социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп, чүс хойга онаштыр 98—101 хураганны камгалап алганнар. Хорум-Даг салбыр мал семиртилгезинин талазы-биле ээре көргүзүглүг болган. Ол салбырның күрүнеге саткан ыыйыстыг бода малының ортумак ширии дең-зизин 300 кг, хоюнун — 50 кг болган.

Ооң-биле калы мал ажылында улуг четпестерни хуралдың киржикчилерин илередип, совхозтуң кол зоотехниги И. Янкубовту четпес ажылдап турар дээш чемелээн. Тарын боозалыгаже чогуур кичээнгей салдынмаан. Совхоз мынчага чедир хой тарын боозалыг эки пункт тудуп албаан. Үш кезек черде тракторнуң соөртүп чоруур вагонщиктерни тургузуп алган. 25—30 километр черлерден хойларны оларже сүрүп, тарын боозалыганы чоруткан тургап.

Чамдык хойжу бригалалларда, сүтбараан фермаларында чаш мал кажаалары амга чедир белеткеттинмээн. Мал чемнериниң чарыгдалынга корум-чурум тургустунмаан. Фермаларда, кыштагларда эккеп токкен суланы таварышкан-на мал дойлап турар. Тараа шөлдериниг сараатап, кажаалаваан саванныр кадат чок малдарның доң болуп турар.

Бо үеде малдың суптарылгазы бергедеп турар. Бызаалларга чылыг сүт, кылымал сүт ижиртпейн, ажаалдазын экижиттейн турарынлан оларның күжү арып турар. Ыракны оларларда каскан дөрт кудуктуң ийизи ажылдап турар. Суг соөртүр машиналар узуктели бээрге, чамдык кыштагларда хойлар сускундан бергедей бээр. Ооң ында малды дус-биле ур-хемээн. Мал чемнериниң чарыгдалынга корум-чурум тургустунмаан. Фермаларда, кыштагларда эккеп токкен суланы таварышкан-на мал дойлап турар. Тараа шөлдериниг сараатап, кажаалаваан саванныр кадат чок малдарның доң болуп турар.

Бо үеде малдың суптарылгазы бергедеп турар. Бызаалларга чылыг сүт, кылымал сүт ижиртпейн, ажаалдазын экижиттейн турарынлан оларның күжү арып турар. Ыракны оларларда каскан дөрт кудуктуң ийизи ажылдап турар. Суг соөртүр машиналар узуктели бээрге, чамдык кыштагларда хойлар сускундан бергедей бээр. Ооң ында малды дус-биле ур-үеде хандырбайн келгенин, аптечканы, керосин лампаларын, чарбаны малчыннарга чедирбейн турарын олар улуг хомудал-биле чугаалап, совхозтуң дирекциязына айтырыгны тургузуп турганнар.

Мал ажылынга чамдык кижилерни хүлээп алырда эки хынап көрбес, дужаал айтышкын-даа биживес, аңаа-да хүлээп алыр. Ооң түннелинде чамдык хойжулар 100 хойга онаштыр 50—60 хураган ап, харыысалга чогу-биле эвээш эвес малны чидирип, ниити түннелдиң кудуладып турар. Хереглелдиң чугула барааннарын малчыннарга чедирбейн турары дээш Чыраа-Бажында работтуң даргазы А. Кан-оолду база шүүмчүлээн. Автолавкалар хойжу бригалаларга, кыштагларга, фермаларга баарының графигин үреп, ховар барып турарлар.

Совхозтуң удуртур ажылдакчылары малчыннарның амыдырал чурталгазынче шоолуг кичээнгей салбайн турар. Олар ында-кайда ырак олдарларга барганда, кажаалар бакылап көргеш, малчыннарның негелделерин дыннап демделеп алган, чоруттарлар. Ооң соонда түннел чок, сураг баар.

Мал ажылының тускай эртемниглери малчыннарга ховар баар болгаш оларга боттуг дуза чедирбейн турарыныан чамдык азыгларлан ниитиин малының хорамчызы көвүдеп турар. Ол бир айлар иштинде совхоз улуг, биче муң ажыг баш малдан корааан.

Малчыннарның хуралынга бө четпестерни чайладырының хемчеглерин совхозтуң дирекциязындан негеп, малчыннар боттары-даа эки ажылдарын хүлээнип ап турган. Кыштагларашкинны хүр эртирер дээш кижи бүрүзү эң харыысалгалыг ажылдаар, мал чемнерин шын чарыгдаар, хойнун массалыг ооладаашкынынга белеткелди эки чорудар, малдың ажаалдазын кошкатпас, бичиидаа четпестер бар апарза, дораан чайладырының хемчээн алыр болгаш бот-боттарын хынажыр, дузалажыр хемчеглерни чугаалашкан.

К. ЭКЕР-ООЛ.

чиниг удурланыышкыныг болдурган. Троцкистерниң, барыын оппортунистерниң, буржуаз националистерниң чарылдырычы ажыл-чорудулгазы күштелгеи. ССРЭ-ге социализмни тургузар дугайында партияның угланыышкынына олар ажыыбиле удурланы турганнар.

ККПЭ-ниң организары 1927 чылдың төнчүүзүнде Донбасстың Шахтинск болгаш өске-даа районнарына буржуаз специалистерниң үрегленчи улус организациязын сойгалаан. ККПЭ-ниң ажылдакчылары 1929—1930 чылдарда «Промпартияа», «Кушажылчы тараачын партия», «Меньшевиктерниң авилел бюрозу» болгаш өске-даа антисовет улус организацияларны илередип үзүткээн. Коллективизацияа болуп турган районнарга калчаараан турган кулакгарның аазы каа үйлары чылча шапкан.

Ынчангаш күрүнеиниң айыыл чок чорук органнары партияның политиктиг шугумун амыдыралга чайгыыш чокка боттандырыы. Улуг Октябрьның чаалап алыышкыннарын арес-маадырлыы-биле камгалап. Коммунистиг партияның кошкан дивес контролунуң адаа-биле ажылдап келген. Моон ачызында бистиң чекистеривис Совет эрге-чагырганың иштики болгаш даштыкы, чажыт болгаш ажык дайзыннарыбиле демиселге тинлекчи болуп үнген.

ССРЭ-ге социализмниң тиилээниниң соонда күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ажылының кол угланыышкыны — империалистиг разведкаларның хоралакчы ажыл-чорудулгазы-биле демисел апарган. Фашистиг Германияның болгаш милитаристиг Японияның талазындан Совет Эвилелиниг удур дайын чорудулгазының айыылының күштелгени-биле империалистиг күрүнелериниң болгаш разведкаларның агрессиниг бодалдарын, планнарын сойгаар соруулга-биле чекистер органнарының ажылын улам ыцай чаартыры аргежок чугула апарган. Ынчалза-даа ийи-чаңгыс кижилерге чүүүр чоруктуп үезинде күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ажылынга хажыдыышкыннар болгаш частырыглар тургулаан. Социалистиг хообілу-дүрүмнү каржызы-биле хамытканындан күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ленинчи принциптери болгаш чекистчи аддарлыг чаңчылдары сагыттынмайн тургаа. Ол чорук күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарын Ада-чурттуң Улуг дайынының бүдүүзүндө кошкадыпкан. Ынчалза-даа ол хажыыышкыннар болгаш частырыгаар совет разведказын болгаш контрразведкаңың социалистиг уткашынарын өскертип шыдаваан, оны чондан болгаш партиядан хоорул шыдаваан. Бодунуң күзээлгезинге шынчы чекистер империалистиг разведка-биле демиселдиң мурнуку одуруунга чоруп келген.

Фашистиг Германияның разведказының ССРЭ-ге «бешки колонназы» тургузар болгаш оон Барыын Европаның чурттарына кылып апканы ышкаш совет тылгэ буураашкынны белеткээр дээн оралдажыышкынын күрайыы чок чорукчуң органнарының ажылының кол угланыышкыны — империалистиг разведкаларның хоралакчы ажыл-чорудулгазы-биле демисел апарган. Фашистиг Германияның болгаш милитаристиг Японияның талазындан Совет Эвилелиниг удур дайын чорудулгазының айыылының күштелгени-биле империалистиг күрүнелериниң болгаш разведкаларның агрессиниг бодалдарын, планнарын сойгаар соруулга-биле чекистер органнарының ажылын улам ыцай чаартыры аргежок чугула апарган. Ынчалза-даа ийи-чаңгыс кижилерге чүүүр чоруктуп үезинде күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ажылынга хажыдыышкыннар болгаш частырыглар тургулаан. Социалистиг хообілу-дүрүмнү каржызы-биле хамытканындан күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ленинчи принциптери болгаш чекистчи аддарлыг чаңчылдары сагыттынмайн тургаа. Ол чорук күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарын Ада-чурттуң Улуг дайынының бүдүүзүндө кошкадыпкан. Ынчалза-даа ол хажыыышкыннар болгаш частырыгаар совет разведказын болгаш контрразведкаңың социалистиг уткашынарын өскертип шыдаваан, оны чондан болгаш партиядан хоорул шыдаваан. Бодунуң күзээлгезинге шынчы чекистер империалистиг разведка-биле демиселдиң мурнуку одуруунга чоруп келген.

Фашистиг Германияның разведказының ССРЭ-ге «бешки колонназы» тургузар болгаш оон Барыын Европаның чурттарына кылып апканы ышкаш совет тылгэ буураашкынны белеткээр дээн оралдажыышкынын күрайыы чок чорукчуң органнарының ажылының кол угланыышкыны — империалистиг разведкаларның хоралакчы ажыл-чорудулгазы-биле демисел апарган. Фашистиг Германияның болгаш милитаристиг Японияның талазындан Совет Эвилелиниг удур дайын чорудулгазының айыылының күштелгени-биле империалистиг күрүнелериниң болгаш разведкаларның агрессиниг бодалдарын, планнарын сойгаар соруулга-биле чекистер органнарының ажылын улам ыцай чаартыры аргежок чугула апарган. Ынчалза-даа ийи-чаңгыс кижилерге чүүүр чоруктуп үезинде күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ажылынга хажыдыышкыннар болгаш частырыглар тургулаан. Социалистиг хообілу-дүрүмнү каржызы-биле хамытканындан күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ленинчи принциптери болгаш чекистчи аддарлыг чаңчылдары сагыттынмайн тургаа. Ол чорук күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарын Ада-чурттуң Улуг дайынының бүдүүзүндө кошкадыпкан. Ынчалза-даа ол хажыыышкыннар болгаш частырыгаар совет разведказын болгаш контрразведкаңың социалистиг уткашынарын өскертип шыдаваан, оны чондан болгаш партиядан хоорул шыдаваан. Бодунуң күзээлгезинге шынчы чекистер империалистиг разведка-биле демиселдиң мурнуку одуруунга чоруп келген.

Фашистиг Германияның разведказының ССРЭ-ге «бешки колонназы» тургузар болгаш оон Барыын Европаның чурттарына кылып апканы ышкаш совет тылгэ буураашкынны белеткээр дээн оралдажыышкынын күрайыы чок чорукчуң органнарының ажылының кол угланыышкыны — империалистиг разведкаларның хоралакчы ажыл-чорудулгазы-биле демисел апарган. Фашистиг Германияның болгаш милитаристиг Японияның талазындан Совет Эвилелиниг удур дайын чорудулгазының айыылының күштелгени-биле империалистиг күрүнелериниң болгаш разведкаларның агрессиниг бодалдарын, планнарын сойгаар соруулга-биле чекистер органнарының ажылын улам ыцай чаартыры аргежок чугула апарган. Ынчалза-даа ийи-чаңгыс кижилерге чүүүр чоруктуп үезинде күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ажылынга хажыдыышкыннар болгаш частырыглар тургулаан. Социалистиг хообілу-дүрүмнү каржызы-биле хамытканындан күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ленинчи принциптери болгаш чекистчи аддарлыг чаңчылдары сагыттынмайн тургаа. Ол чорук күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарын Ада-чурттуң Улуг дайынының бүдүүзүндө кошкадыпкан. Ынчалза-даа ол хажыыышкыннар болгаш частырыгаар совет разведказын болгаш контрразведкаңың социалистиг уткашынарын өскертип шыдаваан, оны чондан болгаш партиядан хоорул шыдаваан. Бодунуң күзээлгезинге шынчы чекистер империалистиг разведка-биле демиселдиң мурнуку одуруунга чоруп келген.

Фашистиг Германияның разведказының ССРЭ-ге «бешки колонназы» тургузар болгаш оон Барыын Европаның чурттарына кылып апканы ышкаш совет тылгэ буураашкынны белеткээр дээн оралдажыышкынын күрайыы чок чорукчуң органнарының ажылының кол угланыышкыны — империалистиг разведкаларның хоралакчы ажыл-чорудулгазы-биле демисел апарган. Фашистиг Германияның болгаш милитаристиг Японияның талазындан Совет Эвилелиниг удур дайын чорудулгазының айыылының күштелгени-биле империалистиг күрүнелериниң болгаш разведкаларның агрессиниг бодалдарын, планнарын сойгаар соруулга-биле чекистер органнарының ажылын улам ыцай чаартыры аргежок чугула апарган. Ынчалза-даа ийи-чаңгыс кижилерге чүүүр чоруктуп үезинде күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ажылынга хажыдыышкыннар болгаш частырыглар тургулаан. Социалистиг хообілу-дүрүмнү каржызы-биле хамытканындан күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарының ленинчи принциптери болгаш чекистчи аддарлыг чаңчылдары сагыттынмайн тургаа. Ол чорук күрүнеиниң айыыл чок чорук органнарын Ада-чурттуң Улуг дайынының бүдүүзүндө кошкадыпкан. Ынчалза-даа ол хажыыышкыннар болгаш частырыгаар совет разведказын болгаш контрразведкаңың социалистиг уткашынарын өскертип шыдаваан, оны чондан болгаш партиядан хоорул шыдаваан. Бодунуң күзээлгезинге шынчы чекистер империалистиг разведка-биле демиселдиң мурнуку одуруунга чоруп келген.

ВЬЕТНАМ УЛУС ТИИЛЭЭР

1960 чылдың декабрь 20-де Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузу тургустунган. Оон тургустунганы мурнуу-вьетнам улустуң национал-хосталгалыг демиселиниң чаа үе-чадазы болган. Хосталганың национал фронтузу бодунуң үрээлениигге политиктиг 20 ажыг организацияларны каттыштыргаш, улустуң калбак фронтузу болу берген.

Хосталганың национал фронтузу Мурнуу Вьетнамның бүгү девискээриниң дөрттүн үшкү кезии болуп турар хосталган районнарга ол чылдарның дургузунда ханы социал-экономика чаартылгаларын чорутткан. Бүгү суурларда база можуларның чамыктарында улустуң эрге-чагыргазының соңгуллалыг органнары догуннап турар. Улустуң эрге-чагыргазының шинитирлээн ең чугула айтырыгларының бирээзи кодээ ажылагый реформазы болган, оон түнелинде черни оон ажыл-ишчилериге шилчидип берген. Ол девискээрлериң тараачыннары Мурнуу Вьетнамда тарып турар 2 миллион 300 мун га шөлдүн ийи миллион ажыг гектарының ээлери болу берген. Чырыдыышкынга база улуг өскерлиишкиннер болган. Хосталган районнар бөгүн 4500 школалыг, ында чартык миллион уруглар өөренип турар. Улустуң кадык камгалалы база улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Улустуң кара чаңгыс болгаш ёзулуг төлээлекчизи болганын, чүгле хосталган районнарның хөй миллион чонунуң ээвес, харын бүгү Мурнуу Вьетнамның деткимчелин база ап турарын Национал фронт хөй чылдар дургузунда демиселиг-биле бүзүредип көргускен. 1967 чылдың августа чуртталган иштинге болгаш делегейге ол фронтунуң туруштары быжыккан байдалга Хосталганың национал фронтузунуң чаа программазы үлээп алдынган. Ол программа Мурнуу Вьетнамда национал-хосталгалыг шимчээшкиннииң эчис соруулгаларын төлевилээн. Америк халдакчыларны үндүр сывырар; АКШ-тың хөлезиленекчизи болган чалча эрге-чагырганы дүжүрер; дешилгелиг демократтыг күрүне тургузуун тургузар; национал чаңгыс эптиг демократтыг чазаан тургускаш, национал хосталганың херээнге хуза чедирип келген чонунуң чүүл-бүрүү кезектериниң ең алдарлыг төлээлекчилериниң аназ киришпирер; амыдыралдың бүгү талаларында социал-экономика чаартылгаларын чорудар; Вьетнамны тайбың арга-биле катап каттыштырар — шак ындыг кол соруулгаларны Хосталганың национал фронтузунуң чаа программазы салган.

Ол программа Хосталганың национал фронтузунуң политиктиг болгаш дайынчы туруштарының быжыкканын херечилээн. Амгы үенин техниказы-биле чепсегленген, чартык миллион кижилиг америк аг-шериг болгаш Сайгонның чалча чазаанын 600 мун кижилиг армиязы вьетнам улустуң демиселин боогдап шыдаваан. Улустуң чепсектиг күштери боттарының күчү-шыдалының болгаш дайынчы мергежилиниң улгатканын дайыллажыышкынныарга илергейлеп көргускен. Улустуң чепсектиг күштериниң партизан отрядтардан өзүп келген бөгүнгү доктаамал кезектери эки организастаттынган, сагылга-чуруумут, улучуушкыннарга далыккан күш болуп турар.

Эртип турар 1967 чыл америк халдакчыларының улуг аштырыышкыннарга таварышкан чылы болган. Пентагонның хосталган районнарже калбак шавар халдаашкын кылырынга таарымчалыг байдал тургузуп алыр иэн планнарының буураашкыны ылап тодаргай көзүлген. Каттышкан Штаттарның канчаар-даа аажок улуг күштүг шериг машиназының халдаашкынынга Мурнуу Вьетнамның патриоттары Соңгу талада чуртташтары-биле кады чүгле шыдажып үнген эвес, харын лайзынның аэродромнарынга, дзяныр черлериниг болгаш гарнизоннарынга эвээш эвес эрес-дидим согуушкыннарны хенертен таварыштырып база шыдаан. Улустуң чепсектиг күштери бө чылдың чайгыкуску кампанния үезинде кадыкошкун тулчуушкыннарга улустуң хосталгазының чепсектиг күштериниң командылалының четче эвес түнелдерин ёзугаар алырга безин дайынның 150 мун хире солдаттарын, оон иштинде 63 мун америк солдаттарны санаан үндүрген. Америк шериглер-биле болгаш оларның чалчалары-биле дайылдажыышкыннарга дайзын хөй санныг техниказын үреткен. Патриоттар дайзынның 18 ужар чүүл базаларын, оон иштинде Данангыда, Чулайда, Нячангыда, Сокчангыда болгаш өске-даа черлерде эң улуг аэродромнарын массалыы-биле боолап, атакалаан.

Улустуң чепсектиг күштериниң дайынчылары чүс-чүс америк самолёттарны болгаш вертолёттарны дүжүр аткан, аэродромнарга чок кылган. Америк халдакчылар мындаа чаа Ортаа шаттарда Дакто девискээринге онза улуг аштырыышкына таварышкан, аназ хан төгүүшкүнүүр кадыг-дошкун тулчуушкыннар барык бир ай дургузунда үргүлчүлеп келген. Аназ мун-мун америк солдаттар өлүмүн тыпкан. Америк парлалганың бижип турарын ёзугаар алырга, Дактода америк ужар чүүл базазы ерт халап ораны болу берген.

Мурнуу-вьетнам улустуң чөптүг демиселин социалистиг лагерь болгаш дешилгелиг бүгү кижи төрелгетен калбаа-биле деткип турар. Национал фронтунуң алдар-хүндүзу делегейге хүнүүн-не улам улгадып турар. Хосталганың национал фронтузу хөй күрүнелерде доктаамал төлээлерлиг, ол күрүнелер ону Мурнуу Вьетнамның улузунга карактыг чылап төлээлекчизи деп хүлээп көрүп турар. Демисежин турар Мурнуу Вьетнамның улузунга акыдүмма социалистиг чүүртаар кайгамчык улуг дузаламчыны, мораль, политиктиг деткимчени берип турар. Мурнуу Вьетнамның патриоттары-биле совет кижилер акы-дүнма чаңгыс сеткилдиг, олар патриоттарның маадырлыг демиселин бүрүү-биле деткип турар. Мурнуу-вьетнам улус Каттышкан Штаттарга удур ыыктыг дайынга СЭКП-ниң, Совет Эвилелиниң чазаанын болгаш улузунуң талазындан чаагай сеткилдин илерелин, улам улгадып турар деткимче, дузаламчыны ап турар деп, Улуг Октябрьның 50 чыл ойнга холбаштыр Совет Эвилелиниң чазаанын, партиязының удуртукчуларынга мындаа чаа чоруткан телеграммазынга Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузунуң ТК-зының Президиумунуң даргазы Нгуен Хыу Тхо онзалап демиглээн.

Совет Эвилели вьетнам улуска бүгү талалыг деткимчени бербишаан, бодунуң интернационалчы хүлээлгезин моон соңгаар-даа база ылап күүседир дээрзинге вьетнам улус бүзүреп болур. Америк империалистер боттарының кеминг дуржок үүлгедиглерин соксатпааже, Вьетнамдан үнүп чоруттпааже ол дузаламчы үргүлчүлээр апаар.

Л. НОСЫРЕВ.
(СЭТА).

Мурнуу Вьетнамны хостаарының армиязының медицина ажылдакчылары шыргайларга партизан дайының чорударының бергелерин чедиишкинниг ажып эртип турар. Эмчилер биле сестралар балыгланганнарны болгаш аарааннарны эмнээр талазы-биле чөен чүү медицинаазының ажыглаар кылдыр сүмелеп турар чаңчылчаан аргаларын белгаш эртем аргаларын билдилиг таарыштыр ажыглап турар. Оларга эргежок чугула эм аймаан поход лабораториязы бээр.

ЧУРУКТА: Лабораторияда.

ВПА—СЭТА-ның фотозу.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

Бельгияның Компартиязының XVIII съездизи ажылын дооскан

БРЮССЕЛЬ. СЭТА-ның корреспондентилери В. Волков биле Е. Савченко оларның дамчыдып турары болза:

Бельгияның Коммунистиг партиязының Брюссельге ийи хүн үргүлчүлээн XVIII съездизи бодунуң ажылын дооскан. Съездизиниң делегаттары — БКП-ниң бүгү федерацияларының төлээлекчилери БКП-ниң даргазы Э. Бюрседдың «Коммунистер болгаш чоокку үеде демиселдиң соруулгалары» деп илеткелин дыңнап, чугаалажып көргеш, илеткелди үүлүдүр деп санаан болгаш ону парлалгага үндүрер дугайында шиитпирни хүлээп алган.

Оон дараазында съездиниң делегаттары 1968 чылда партияның соруулгаларының дугайында түүнел резолюцияны чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Иштики политика талазы-биле ажылдыг болур чорудуу болгаш амыдырал деңнелдиг камгалаар дээш, бүдүрүлгелерни хаарынга удур демисежири эргежок чугула, бүдүрүлгелерни эргелеп башкарар дээш хөй-ниитиниң контроль системазын чедип алырынче чуткүүр ужуралут деп, резолюцияда айтыш турар.

Съезд чурттуң эрге-ажыктарынга дүүштүр социал, үндүрүг, сан-хөө политиказын чорудар, шериг чаргыдалдарын кызырар дээш саналдаан.

Бельги коммунистер ниитилел амыдыралын демократчыдарын база иеген турар.

Амыдыралдың үнезин доктаамал өстүрүп, ажыл-токтарның санын көвүдедип, бүдүрүлгелериң хаап, бүдүрүлгени сандарадып, чүртүүн түс-түс районнарының хөтөлүдезинде ылгалды болдуруп турар чүртүүн башкарыкчы белүктериниң болгаш улуг буржуазияның политиказын резолюцияда шүүлүмүзеп турар .«НАТО-дан үнер болгаш бо айтырыгның талазы-биле политиктиг калбак чугаалажыганы чүртке организастаар дээш, коллективтиг айыыл чок чорүктүң системазын тургузар болгаш шериг блоктарын үзүктаары дээш демиселди чорудары эргежок чугула» деп, резолюцияда чугаалап турар. Даштыкы политика талазы-биле «АКШ-тың империализминиң агрессиг хөделиишкинерииге удур, Соңгу Вьетнамны американнарның бомбалап турарын доп-дораан соксадырын деткиир кампанияны күштелдирер» дээш демиселди чорудар соруулганы бельги коммунистерниң мурнунга база салган.

«Вьетнамда дайынны үргүлчүлеп турарының үр-жуунда делегей ареназынга улам-на тускайланып бар чоруур АКШ-тың башкарыкчы болуктерин кеткиринчее бельги чазактың чүтүүлүн, а ол ышкаш НАТО-га Бельгияны хевээр артырар хээр оон политиказын резолюциязының авторлары шыңгыы буруу шаан турар. Ажыыдыг болур чорүктүң айтырыгларын чугаалажып көөрү-биле чоокку үеде национал конференциязыны эртирер деп чүртүүн ажылчын шимчээшкиниин болгаш оон организацияларын съездиниң делегаттары база кыйгырган.

ВДР-ниң агаарынга дүжүр аткан

ХАНОЙ. (СЭТА). Декабрь 17-де Ханойже чаза таварыш кирер болгаш вьетнам найысылалга моөнөттинген согуушкунну таварыштырарын оралдаакын америк шериг-далай ужар-чүүлү-биле агаар тулчуушкыннарының үезинде Вьетнам улус армиязының зенитчиктери Хабак, Футтхо болгаш Туенкуанг можуларының агаарынга «ф-105» дээр 5 америк самолёттуң дүжүр аткан.

ВИА агентилелиниң ыынатканы-биле алырга, декабрь 17-де вьетнам зенитчиктер болгаш ракетчиктер Хоабинь Хайзионг болгаш Виньфук можуларының агаарынга база 4 америк самолёттуң дүжүр аткан.

Патриоттарның чедиишкини

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары Телон можуга америк-сайгон шериглер-биле тулчуушкыннарга чалча шериглериниң бир батальонун чыыча шапкаш, дайзынның 300 хире солдаттарын сандан үндүрген, 4 самолёттуң дүжүр аткан. Хосталга агентилелдиң медээлээнин барымдаа болдургаш, ол дугайын ВИА агентилел дыңнаткан.

Куангнам можуга мурнуу-вьетнам патриоттар Чулайда америк шериг базазындан ырак эвесте камгалал комплексизин атакалаан. Оон түнелинде дайзынның 26 танкыларын, куяктыг тыртыт машиналарын, 4 үтер-бооларын чок кылган, хөй санныг дириг күүн сандан үндүрген.

Дагомеяда эргилде

ПАРИЖ. (СЭТА). Дагомеяның армиязының болук офицерлери шериг күүү-биле күрүне эргилдези кылгаш, оон түнелинде президент Кристофор Соглонуң чазаан дүжүрген болгаш чүртта эрге-чагырганы ээлеп алган деп, Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизи Котонудан дамчыткан.

Дагомеяның түр чазаанын составы чарлаттынган. Түр чазактың камгалал министриниң болгаш информация министриниң хүлээлгезин катай күүседнр баштыны кыыдыр майор Морис Куандет томуйлаткан. Түр чазактың составында шупту 10 кижи бактаан кирген.

Революцистиг шериг комитединиң даргазы—капитан Ашемеге баштаткан бюрозу база тургустунган.

Кол Ассамблеяның хуралында

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 18-те эртенги пленарлыг хуралныга Кол Ассамблея делегей эргеининң талазы-биле Тускай комитеттиң күрүнелер аравында харылзаалариың юридиктиг норма-чижектериниге хамаарышкан илеткелин үүлүдүр деп санаан. Улустарның ден эргеининң болгаш бот шиитпирлеттиниериниң, делегей харылзааларыңга күрүнелериң күштү азы күш-биле кыжацырын ажыглаазының болгаш өске күрүнелериниң иштики херектериниге холгаарлавас чоруктуң принциптерин ажылдап кылырын үргүлчүлээрин Кол Ассамблея комитетке дааскан. Кол Ассамблея бо айтырыгны XXIII сессияга чугаалажып көөрүн үргүлчүлээр деп шиитпирлээн.

АКШ баштаан барыын талакы күрүнелер бо документиниң Ассамблеяның хүлээп алырынга шаптыктаарын оралдашкан. Ынчалза-даа АКШ болгаш оон айынга кирген төлээлер эвээш нурузу болган. Резолюцияны ол түүлүн 75 бадылаашкын-биле хүлээп алган. Резолюцияны ниитизи-биле 83 быдалаашкын-биле хүлээп алган.

КНО-ның органнарында болгаш конференциялардың күрүнелериниң төлээлекчилериниң а ол ышкаш КНО-ның ажылдакчыларының дипломаттыг артык эргелерин сагыырын күрүнелерден иеген турар резолюцияны Кол Ассамблея 101 бадылаашкын-биле үүлүдүр деп санаан, бир төлээ бадылаарындан дадагалаан. Кол Ассамблеяның түскай сессиязынга кириишкеш, чаның бар чораан ганнея төлээлерин Чаан Соөгу Эриктиң эрге-чагыргалары түдүп турганының соонда дораан-на КНО-ның чиигине секретары У. Тан бо айтырыгны амгы сессияга тургускан.

Делегей темазынга беседа

Өскерилгелерниң утказы чүл?

НАТО чөвүлелиниң ээлчеглиг сессиязы декабрь 14-тө доозулган болгаш «амгы байдалдарга НАТО-ну таарыштыр тургузарының» планы дээр «Армельдиң планын» хүлээп алган. Чөвүлелдиң сессиязы мурнундагызы шыкаш, база-за камгалал министрлериниң хуралының дараазында болган. Камгалал министрлери он ажыг чылда күштүг болуп келген «моөнөттинген согуушкун-биле ожээн негээр стратегиядан» ылгалыштыр «чаа стратегтиг концепцияны — «ээлдек харыының» стратегиязын ажылдап кылган. Моон-биле холбаштыр даштыкы парлалга атлантика блоктуң «камгалал стратегиязында болган үндезин өскерилгелериниң» дугайын бижээн.

Од өскерилгелерни чүү болдурганыл, оларның утказы чүдел?

НАТО чөвүдели атлантика башкарыкчыларынга цүүрээзининг үеде чыылган. НАТО-ның ийи кежигүнү — Греция биле Турцияның аразынга шериг мөсилдежиишкининиң айыылын тургускан кипр чөрүлдээни сессияның биче-ле мурнунда улуг күштү үндүрүп тургаш, соксадыр арганыг болган. НАТО талазы-биле шериг хүлээлгелери англи фунт стерлингилериниң үнезин кудуладырынга ээлээн хире-чергеэн-биле салдарын чедирген. Англи фунт стерлингилериниң үнезин кудулатканы блоктуң өске-даа кежигүннериниге дүүрээзининг медээ болуп дыңналып келген. Ынчалза-даа бо кризистиг болуушкуннар НАТО-ның вашингтон ээлериниң кол сагыш салыышкыны эвес болуп турар. Вашингтонның агрессчи планынга Европаның чурттарын чагыртыры-биле тургускан атлантика блок Совет Эвилелиниң «агрессчи чоруу» дээр хоозун бодалдың чылдагаанында ызыртынып келген. Ам ол хоозун бодалга кым-даа бүзүревестей берген үеде америк чагыргазынга атлантика эвилелчилерни тударын улам бергедеп бар чыдар. НАТО шериг организациязындан Франция үнген. Каттышкан Штаттарга таарыынмас чорук болгаш хөлээшкин блоктуң өске-даа кежигүннериниг хаара тутткан.

Англияның «Гардиан» солунунуң илергейлээни-биле алырга, «70 чылдарда НАТО-ның догуннап турарын» шинзыдып бадыткаар соруулга НАТО чөвүлелиниң амгы сессиязының мурнунга тургустунган. Сессияга чугаалажылганы «дипломатында болгаш таарыштырылгада дыка-ла хөй күш үндүрер мергежилге-дир» деп, Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң корреспондентизи айыткан. «АКШ-тың күрүне секретары Раск болгаш эвилелдиң буурап дүжериң болдурбазын күзеп турар өске-даа кижилер өске чурттарны бодунуң аайынга киирип алыр магат чок де Голльдуң эвилелден шуут үнерин болдурбазы-биле болдунар-ла бүгү-ле чүвени кылырын оралдажып турар» деп, ол корреспондент бижээн.

Ол «дыка-ла хөй күш үндүрер мергежилгелериниң» түнелги «Армельдиң планы» база болган. Бо шериг блогу делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынга ажыктыг дузаны чедирип болур дээр чүве-биле НАТО-ның догуннап турарын оз документинде шынзыктырып турар. «Тайбыңче чүткүл» дугайын, кол айтырыглары шиитпирлээриниң оруктарын дилеп тывар дугайын ында база чулчуруп турар. НАТО-ның «бирги эалчегде соруулгазы» болза,«агрессияны кынчыктырбазы»-биле шериг күүзүн эмгелеп тургузар деп бижээн чүүл, «Армельдиң планында» база бар.

Камгалал министрлериниң шиитпирлериниден билдиниң турары-биле алырга, даап бодап алган хоозун бодал-биле агрессияны «моөнөттинген согуушкун-биле ожээн негээри»-биле эвес, а «ээлдек харыы»-биле кынчыктырбазын күзеп тураажок, херектиг ужур-утказы оортан өскерлири чегей-ле боор. Бо таварылгада Каттышкан Штаттар Европаның чурттарын бодунуң шериг планынга чагыртыр арганы база хевээр артырган.

НАТО-ның ээлээн чурттарының шериг кораблъдериниден «доктаамал болгаш бедик мобильдиг» шериг далай күштерин Атлантикага тургузар дугайында камгалал министрлериниң шиитпири Американың политиказынга база характерлиг. Ол чурттарның ында шериг кораблъдери америк адмирал Холмстың чагыргазында турар болгай. Хөй талалыг ядролуг күштериниң планы-биле каттышкан өскадрааның «түүлдежир түзүдаа чок» дээр дугайында атлантика удуртукчуларының бүзүредитлери турзажок. «Каттышкан командалар» биле «каттышкан өскадрааның» аразында ылгал херек кырында ындыг-ла улуг эвес болуп турар. Ынчангаш ядролуг чепсек-биле чепсегленген эсминецтер ол өскадрага кестүп келбес дээрзинге магадылаа чок.

Каттышкан Штаттар агрессчи айыылдыг политиказын бодунуң эвилелчилериниге дөгээрии үргүлчүлеевишаан турар дугайын НАТО чөвүлелиниң сессиязының шиитпирлери чугаалап турар.

Иеменде байдал

Соөгу неделяларда Иеменде байдал дыка чидигленген турган. Империалистер болгаш тус чергиң олар биле сырый холбаалы реакссчы күштери республиканчы тургуузугга согуушкунну таварыштырар болгаш Иеменниң найысылалы Сананы эжелеп алыр арганы монархистерге хандырып бөөр дээш база бир оралдажыышкынны кылган. Республиканың дайзыннары Иеменден египет шериглерни үндүргенин боттарының эрге-ажыктарынга ажыглаарын кордаан.

Иеменде республикага удур күштериниң идепкейжиирииге шилип алган үени араб күрүнелериниң баштыннарының ам болур чөвүлел хуралы-биле база холбаштырган турган. Ол чөвүлел хуралды декабрь 9-та эгелээрин баштай планнаан турган. Ол хуралга өске айтырыглар-биле кады йемен айтырыын база чугаалажып көөр ужурлуг турган. Республиканың дайзыннары чөвүлел хуралдың мурнунда шиитпирлиг чедиишкиннерин чедип алыр болгаш боттарының туруштарын быжыглап алырын кордаан.

Европа хөлезиленекчилериниң отрядтарын монархистерге болгаш үймээн аймак улустарга дузаалажыр кылдыр чоруткан. Сана найысылалдың шуут чоогунга тулчуушкуннар калбарган. Үймээн аймак улустар Кызыл далайга Ходейда порт-биле болгаш чүртүүн өске-даа районнары-биле Сананың аразында оруктарны үзе киргеи. Үймээнчилериниң чамдык болуктери Сана хоорайже шургуп кирер аргалыг болган, наймсылалдың кудумчуларынга аткылажыышкын болуп турган.

Ынчалза-даа империализмниң болгаш реакциянын күжениишкиннери бо удаада база-ла чаржыныг болган. Оларның кордаашкынын ойтур шапкан. Улусчу ополченнеге деткиткен республика шериглери монархистерге аар согуушкуннарны таварыштырган.

Республиканың чепсектиг күштериниң чедиишкиннериниң дугайын айытпышаан, кавр солуннары Йеменге хөлээшкиннерин АКШ-тың төп разведка эргелели планнаан болгаш акшаландырган дээрзин демдеглеп турган.

Йемен Республиканың удуртукчу ажылдакчылары республика тургузугун тендиш дивезин болгаш чүртта бүгү улустуң ону деткип турарын боттарының чугааларынга демдеглээн.

Г. ШИШКИН,
С. ИВАНОВ,
А. СТУПАК.
(СЭТА).

ЧУРТКА ШЫНАРЛЫГ ХӨЙ ӨЛҮКТҮ БЭЭР

Ыраккы «Тере-Хөл» колхоз— республиканың ан-өлүк тывыжының планынга бичe эвес үлүгүү киирип турар ажыл-агыйларның бирээзи. Юбилейлиг чылда артельдиң баштаар чери ан-өлүк тывыжын чогуур деңнелге эрттирер дээш чамдык организастыг хемчегларни боттандырган. аңчыларны чанчыл болган үдээшкинбиле аътқарганнар.

Делегейниң депшилгелиг бүгү кижи төрелгетенииниң демдеглеп эрттиргени улуг Октябрьның социалистиг революциязының 50 чыл оюн колхозтуң аңчылары ак хар «чоорганын» эштинкен тайгаларга, ан оруктарлыг тайгадаскыдарга алды (киш), диин аңнаашкыныи чорутпушаан, байырлап эрттиргеннер.

Бо хүннерде артельдиң аңчылары тайгалардан даалың, савазы доодур олчалыг чаңгылап келген. Колхозтуң аңчылары юбилейлиг чылдың аңныыр сезонунда 19 муң диин, 400 киш, 8 муң ондатра болгаш өске-даа өөнүг өлүктү күрүнеге дужаар хүлээлгени алгаш чораан. Ол соруга канчаар күүсеттинип турарын билип алыр дээш Тере-Хөл сельпозунуң аң-өлүк хүлээп алыр пунктузунга барып, оон эргелекчизи комсомолчу Быртаан-оол Салчакович Очуроолдан айтырган бис. Оон харыызы бо:

— Аныяк, хоочун-даа аңчылар ан-өлүүн дужаан, маңаа үзүктел чок кээп турар, олча-омактыг-ла боор чүве-дир. Бөгүнге чедир пунктуда киргенин ап көөрге, диин—16 муң ажыг, киш—313. Өнүүг ан кештери база хөй киргеп. Моон алгаш көөрге, колхозчу аңчылар хүлээлгезин күүседир аргалыг.

— Киргеп өлүктүң шынары кандыгыл?

— Шын-на айтырыг. Мурнунда чылларда аңчылар өлүктүң шынарыпче үлүг киҥээнгей салбас, оон саныпче киҥээнгей угландырып турганы черле илдең. Оон түннелинде олар өлүктен өлээп хөй муң акшаны боттарынга чедир албайн турган. Өлүктүң шынарын экижидер талазы-биле алган чамдык хемчеглерниң (плакаттар, хуралларга таныдылга ажылдары болгаш өске-даа) түннелинде бо чылын биске киргеп өлүктүң шынары эки болуп турар.

Үр-даа болбаан чүве. Эжик ажыттынган соонда чолдаксымаар сыннып, кара карактыг аныяк уруг кирип келген. Пункт эргелекчизи ону дораан-на танып каан:

— Комсомолчу аңчы Шура Чурук бо-ла болгай, үш чыл улаштыр аңнап келген кижи. Чаз, салып тур, элбек-ле хире-дир але —деп, эш Очур-оол чугаалады.

Эргелекчи хүлээп ап турар аразында Шура Чуруктан айтырдывыс:

— Акыларым Шулуу, Ажы, дүнмам Сеңгни олар-биле Бус тайгазынга аңнап чораан, ээп келдим. Бо чылын ында хар улуг чаттан, ынчангаш аңнаашкынга өлээн таарымча чок болду, бодум хуумда 3 киш, 90 диин өлүрдүм —деп, ол харыылады.— Тайгаже катап чоруур деп шиитпирлээн кижи мен, ынчалза-даа колхозта комсомол комитеди малчыннарга конперт көргүзер агитқультбригада-биле кады чоруурун дааскан, ынчангаш бо удаада соксаар ужурга таварыштым—деп, Чурук немеп кагды.

Совет күрүнеиниң 50 харлаанын аңчы чеминкин-биле уткаан кижилер ол колхозта эвээш эвес. Оларның дугайын колхозта аңныыр-тывыш бригадазының бригадири, ажыл-херээнге бодун бергилиг ишчи Кирилл Конзурунович Шооҗун мынча деп турар:

— Аңныырның бо чылгы сезонунга колхоз-даа, аңчылар боттары-даа багай эвес белеткеңнер. Алган хүлээлгезиин алдарлыы-биле күүседкеш келген аңчылар хөй. Оларга Серен Шырап, Доржу Дерме, Сергей Дамдың, Дарма Идам, херээжен аңчылар Шура Чурук, Анна Шооң, Севил Шооң, Чонданмаа Кол болгаш өскелерлээ хамаарҗыр.

Борта С. Шырап биле Д. Дермени демдегларни черле артык эвес боор. Олар Сарыг-Эл, Хангылыг-Чалың деп черлерже чораан, эки олчалыг келген: Шырап—8 киш, 530 диин, а Доржу Дерме— 6 киш, 539 диин өлүрген. Оларның кайызы-даа оон-даа хөй киш өлүрүп болур турган, ынчалза-даа оларга берген чөпшээрел-лимит ындыг, ону сагыыры—аңчының хүлээлгези.

«Тере-Хөл» колхозтуң аңчылары боттарынга алган хүлээлгезин күүседип шыдаарынга бүзүрелдигер. Олар 2 муң бичии ажыг диин, 87 киш немей дужаагаш, хүлээлгени күүседир. Бо хүннерде колхозтуң 30 аңчызы ийиги аңнаашкынче аъттанып каннар. Бир эвес эргежок чугула апарза, аңаа немей дуржулгалыг аңчыларны чорудар арга бар. Колхоз бо чылын аңчыларның аъш-чеминге, идик-хевинге, оък-чемээнге 11500 рубльди чарыгдаан. Ынчангаш аңчыларга керектиг түүлдерниң курлавыры четчир.

Четкен коштарынарга, дергилээн таалыңнарга ан-өлүк албек болзун!

ЧУРУКТАРДА: Тере-Хөл сельпозунуң ан-өлүк хүлээп алыр пунктузунуң эргелекчизи Б. Очур-оол киш кежин көрүп тур. Колхозтуң аныяк аңчызы, комсомолчу Шура Чурук болгаш тергиин аңчыларның бирээзи Серен Шырап.

А. АИРНИҢ сөзү болгаш фотозу.

Пенсионер-даа бол...

Республиканың аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелиниң ан-өлүүн хүлээп алыр чери Кызылдың Щетинкин-Кравченко кудумчузунда 68 дугаарлыг баның. Ниитилелдиң Кызыл хоорайда болгаш чоон районнарда аңчылары аңнаар сезону эгелээнинден бээр өлүрүп тыпкан ан-өлүүн аңаа эккеп дужаап турар.

Хоорайның ажылчын, албан-хаанчылары күш-амыгчы неделэниң соонда болгаш боттарының хостуг шактарынга дыштанылгазын чеп ажыглап, Төрээн чуртка үнелиг ан-өлүктүң планын күүседиринге бичe эвес үлүүн киириштирип турар. Оон тедаргай чижээнге, эки-турачы аңчылар В. Самаронов, А. Глызин, Д. Комынин, К. Арапчаа оларны киирип болуур. Олар 24-тен 397-ге чедир диңнии өлүргеп. Ниитилелдиң Чербиде немигүннери И. Селегеев 290 диңнии, Д. Садовников 176 диңнии, «Тилелеге» совхозунда К. Ооржак 163 диңнии. Каа-Хем районнуң аңнаыыр ажыл-агыйларының ниитилелиниң штаттыг аңчызы В. Скрыль 359 диңнии бо белеткеп пунктузунга эккеп дужаагаан.

Өлүктү хүлээп ап турар Борис Викторович Худящев беду пенсионер, чурттаагазының хөй кезиин белеткел черлеринге ажылдап эрттирген. Оон хүлээп алган өлүүн Сыстыг-Хемниң курааныыр ажыл-агыйларының Бии-Хем салбыры хүлээп ап турар. Дуржулгалыг белеткелчиниң тус-тус серттарга ылгап каан өлүүн ун салбырның специалистери өскерилге чок ол хевээр ап турары база тавар ыяга эвес. Ол өлүктү билдиглиг серттүүлеп турар.

— Бо чылын чер-черде өлүн хөй белгенимдеп хоорайның болгаш кедээниң эки-турачы аңчылары эртиен чыяга деңнээргe хөй өлүктү дужаап турар. Ынчалза-даа өлүрген өлүүнүң шынарын эки-дериниң чамдык аңчылар киҥээнгей салбайн турарындан күрүнеге дужаар өлүктүң шынары бисте кудулап турар—деп, Борис Викторович хомудап чугаалаар.

Б. Худящевти 1964 чылда республиканың хереглекчилер ниитилели пенсиняже удээн. Борис Викторович 60 хар харлаанда белеткелдер шугумунга оок үр чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажылдап келгени дээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаан. Төрээн чуртунга үр чылдарның дургузунда чүтүүлдүг шудургу ажылы дээш «Хүндүлелдиң демдээ» орден-биле болгаш «Күш-ажыыга шыңгаган» деп медаль-биле шаңнатнам.

Пенсиялап турар-даа болза, Төрээн чуртунга бодунуң шыдаар шаа-биле бараан болур дээш Борис Викторович Худящев өлүк белеткелиниң пунктузунда ажылдап турар.

— Бистиң аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелиниң нөжигүннери база аңнаыр ажыл-агый черлериниң Кызыл хоорайда чурттап турар штаттыг аңчылары баштайгы аңнаашкынныы чедишкинниг дөөскаш, ам тайга-сыннарда ниитлеп чоруп турарлар. Олар удавас январьның эгезинде өлчалыг ээп келирлер. Ынчангаш мурнувуста салдыган планныг онаалгаларны чедишкинниг күүседиринге бүзүрелдиг бис—деп, Борис Викторович аңчыларга чергаарланып чугаалап өлурар.

Бодунуң бодүүн ажыл-үүлези-биле аңчыларның хүндүткелин чедип алган В. Худящев белеткел шугумунда кызымаккай ажылдап турар.

А. КУМАЯК.

БИЛИКСЕНЧИГ ЧҮҮЛДЕРЖЕ ЭКСКУРСИЯ

ШЕВЕР ООКЧУ

Базарчай дээр армия суурнуң тараачыны, даштан шевер ооккчу Аршавир Карапетян бүдүн хандан ийи метр ажыг узун дурттуг, дискен он алды шуруланчак скульптураны кылгаш, оларның бирээзинде «ССРЭ», «1917—1967» дээш бижимелерин, а артказн он беш шуруларда он беш эвилелдешкен республикаларның күрүне сүлде демдектерин, оларның аттарын напиковал дыдарының кырынга түе-туста оюп бижигилээн. Ол, бодунуң бо скульптураны «Найыралдыг өг-бүле» деп адаан болгаш оон-биле совет улустарның аңы-дуңмалышкы найыралын көргүскен. Шевер ооккчу чогаалын республиканың улусчу чогаадылга бажыңынга берген.

Шевер ооккчу 35 харлыг. Чонның хосталгазы дээш демнеселге ажы-тынын берген бежен революсчуга тураскаалдарны ол даштан оюп кылгаш, оларны кашпаларда, орук белдирлеринде тургускаваан.

Ам Карапетян Базарчай суурнуң тудугларынга даш оюп берип турар. Ол эрги суурнуң орнун кылымаа далай долар, чаа Базарчай суур ол далайдан ырак эвеске туттунар.

ИЯИ ЧАГАА

Новогород областың Боровичи суурунуң чурттакчызы Елена Иосифовна Андрушкевичиниң хуу архивинде С. Я. Маршактың мөчүүрүнүң мурнуу чарымында бижээн ийи чагаазы бар.

Ол чагааларның төөгүзүү солуп. Е. И. Андрушкевич ыяган киижи. Ол, революция мурнунда Москваның «Яр» деп ресторанының сураглыг ыяган хорунга ырлап турган, оон соолунде Ленинград филармониязының артизи чораан. Елена Иосифовна ыяган улустуң аас чогаалын чыып, ырларны чогаадып, оларның аялгазын боду бижип турган. Бир катап ол Маршактың фин ыяганнар дугайында шүлүүн номчаап, анда аялга бижээш, ол дугайын чогаалчыга дыңнаткан.

Ырның аялгазы шүлүкчүнү сонуургаткан. Маршак ыяган ырлар меңээ тааржыр-дыр, оларда «ёзулуг хайныышкынныг күзел-сорук, эрес чорук, харын-даа кошкун амыдыралдың уё-човууру кончуг хөй дыңналыр болур-дур. Кажан бир шагда ол ырларның аң-не дээрелерин чыып тургузунтар дээринге бүзүрээр мен» деп, шүлүкчү бижээн. Ол, Елена Иосифовнадан оон кады көжүп чораанны ыяганнарның болгаш сураглыг «Яр» хорунуң дугайын бижиирин дилээн.

Е. И. Андрушкевич шүлүкчүнүң дилээн хандырып, ындыг номну чогаадып бижип каан, ынчалза-даа Самуил Яковлевич Маршак ону номчуп четтиккээн...

ЧАЙЫРЛЫГ ПОР

Пордан кылган бир пуд аар үш бүлүңчүк хевирааг бурунгу тууйбуну көргеш, кижи бүзүреевес: ол шиә дег кылагар. Ортаакы Азияга тууйбуну муң чыл мурнунда ындыг быжыг, көрүштүг кылдыр кылып турган. Ол тууйбу-биле кады ол үениң пордан кылган сава-саңгазын делгеп көргүскен: оларның угулаларының будуу, дүүн чаа сиилбээн дег, ындыг өңгүр, чараш.

Самарканд, Бухара, Хива деп эрте-бурунгу хоорайларның уран шуткулгазының ол ындыг тудуг материаддарындан кылган тураскаалдарын демир-орук транспортунуң инженерлериниң Ташкент хоорайда институдунуң музейинде делгээн. Ында ийи муң хире ындыг тураскаалдар чыгдыгаан. Оларның чанында амгы үениң цемент, пластмасс чергелиг тудуг материаддарын база көргүскен.

Бо музейни хөй-ниити эгелээшкин-биле тургускан. Оон көргүзүглериниң үштүү бири кезии профессор Е. П. Залесскийиниң мөчүүрүнүң мурнунда төрээн институдунга белекке берген коллекциязы болгаш.

«ЫНАКШААННАР ШАКЧЕ КӨРБЕС»...

Кутаисн хоорайның чурттакчылары бо мергеи сөс-биле чөпшээрешпестер-даа. Эң-не аас-кежиктиглер безин хоорайның төвүнде тургускан онаа шакче кайгап эртер: оон адаанда тавак-даа кылбаан, а бедии ийи метр чартык, неделяның хүнүн, айны, агаарның температуразын, үе-шактыол шак көргүзүп, бир шак болгаш-да композитор Реваз Лагшүеның Кутаисн дугайында таваларчыг аялгазын ойнап күүседип турар. Бо шакты түе черниң конструкторлары тургускан.

ҮНҮШ ЭМИ ДОВУРАК

Көкүр-кыыл өңнүг порну үш чыл улаштыр тараа, ногаа шолдеринге бичиилеп чажып келирге, аңаа тараан картофельдиң крахмалы, томаттың болгаш капустаның «С» витаминн, кызылтастың белогу, свёкланың чигири дыка көвүдээп. Чажыды чүдеп? Ол порнуң курлавырлары Тянь-Шань дагларының соңгу ййлеринде кончуг хөй. Казах ССР-ниң күрүне университединиң эртемденнери ол пор калий, магний, кальций, бор, натрий болгаш өске-даа, үнүштернии өзүмүнге эргежок чугула бүдүмелдер-биле байлак болуп турарын тодаратқан.

БӨРҮ МУҢГАН ХОЙЖУ

Кыргыс ССР-ниң «Коммунизм» колхозунуң хойжузу Аташ Кожагельдыев коданынга кээп турар апарган бөрүнүң изин өске бөрүдер изинден кончуг эки ылгап билир кылдыр танып өөренип алган. Ол бөрү бир чылды ажыр аңаа козулбейн келген.

Бирде катап ол бөрү деэш ыяй-да болган. Аташ ону сүрүп хапкан, кымчы-даа, боо-даа чок хойжу бөрүнү элээн үр сүрүп келгеш, чыпшыр четкеш, бөрүпүң кырынче шурай бергеш, ону мунупкан...

Хойжу бөрүнү аргамчы ужунга дириитге баглап алгаш, оригада төвүнге чедип эккелген.

Колхоз баштаар чери дидим хойжуну өртектиг белек-биле шаңнаан.

170 ЧЫЛ ЭРТСЕ-ДАА

Гатчинада пордан кылган ордуширээ үениң шылгалдазын ажып эрткен: орус инженер бодалының хуулгаазыны ону тудуп тургускаанының соонда 170 чыл эрткенде безин ажыглаттынып болур хевээр арткан. Гатчинаның төөгү болгаш чурт шинчилелиниң хөй-ниити музейин чоокта чаа мында ажыткан.

Кара хөлдүң эриктеринге 1798 чылда туттунган шивээ мынча чылдар дургузунда үрелип бусуп, катап тургустунуп көрбөөн. Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде бо шивээн тавартыр кадыг-дошкун тулчуушкыннар бооп эрткен. Бомбалаашкындан болгаш октардан кожа турар даш тудуглар буступ дүжүп турда, пордан кылган орду шыдажып үнген.

Порга чугайлыг эзилдириг холуп тургаш кончуг шевер кылган бо тудуг болза талантыглыг орус архитектор Н. А. Львовтуң ажылы болур. Шак ындыг пор бо хүнге чедир демир-бетондан калыш чок боон артпышаан.

Музейге кээп турар кижилер оон быжыг, бүзүрелдиин магадап көөрүнден аңгыда, соңгу чүктүн романтиказын көргүзүп турар таңнылып башнялыг ордуның архитектурлуг хевирии база сонуургаар.

РИГА САДЧЫГАЖЫНДА ГИНКГО

Хоорай каналының эриинде садчыгашта будуктаачак селбеглер ыяштыг ригачылар эскербээн чадавас. Хайгаараачал кижилер ыяштың чанагаш будуктарында слива хевирлиг сарыг чимистерни кайгап көрген тургулаар. Ол болза төөлчүргү гинкго, динозавралрның (өлүп төнген сонстаар амытал) үезинде турган «дириг казымал» дээрзин түгле ботаниктер билир.

Ук ыяштың бедии 12 метр ажып турар болгаш түгле Латвияда эвес, харын ССРЭ-ниң соңгу-барыын түгүнде ботаника талазы-биле ховар ыяш болур. Эртken вектиң сезен чылдарында сураглыг дендролог Георг Куфальд дээрзи ол ыяштыг садчыгашка тарып олуурткан. Ийи он чыл дургузунда ыяштыг оң ажаап келген болгаш кыжын савак «тон»-биле шугланп-даа турган. Ыяш климатка тааржып быжыккан болгаш 1939 чылда бир-ле дугаар чечектелген.

ЭРТЕ-БУРУНГУ БИЖИК-БИЛИГЛИГЛЕР

Эрте-бурунгу Русь күрүнеэзинге ол үениң-биле алырга бижик-билиглиг кижилер хөй турган. Ленинград чурттуг төөгүчү Б. В. Сапунов XI—XIII векте Русь күрүнеэзинге бижик-билиглиг кижилер 2 хуу чедип турган деп тодаратқан. Шак ындыг сан-түңнү ээп Сапунов Эрмитажка чоокта чаа доозулган эртем сессиязынга чугаалаан.

Ийи хуу дээрге амгы үениң-биле деңнээргe хемзиг сан-дыр. Татар-моол дарлал оруе культураның хөгжүлдезинге база хөй чылдарда шаптыктаан. Ынчангаш оон соңгаар үелерде — II Екатерина үезинде медээлер ёзугаар сес чүс кижиниң-не түгле бирээзи өөренип турган.

КАВКАСИОНАНЫҢ БЕДИКТЕРИНДЕ

Далай деңнелиниң бүдүн чартык муң метр бедик черден тымылган өске ындыг коллекциялар бистиң чуртувуста барык-ла чок. Үстүү Свансттиниң төвү—Местия суурда чурт-шинчилел музейинде ховар чоостар коллекциязы чыгдынган.

Филипп Македонскийиниң хаан чагыргазының үезинде бистиң эрага чедир IV вектиң ховар чоозун Кавказионаның бедиктеринден тыпкан, коллекцияда немээн.

Даг суурларының чурттакчыларынга

Великий Бычков (Закарпатье) деп даг суурунуң төвүнде амыдырал хандырылга комбинадының ийи каът бажыңы бедип үне берген. Ында хеп даараар чер, идик болгаш электроприборлар септеэр мастерскаялар база баш таарар чер бар.

Закарпатьеде ам беш чүс хире амыдырал хандырылга комбинаттары, хереглел кооперациязының муң чеди чүс ажыт магазиннери болгаш ийи чүс ажыт универмагтар ажыттынган.

Школага ужуражыышкын

«Шекпээр» сес чыл школаазында кластан дашкаар ажылдар организастыг, солун болгаш бедик утка-шынарлыг чоруп турар. «Оруе дыыды өөрем!» «Спортка ынак бол!» деп темалыг кежээлерни болгаш «Кандыг киижини культурлуг кижи дээрил?» —деп дыспутту кодээ аныяктар-биле кады организастап эрттирген. Эртken субботада школада партия организациязының планын ёзугаар хоочун коммунистер-биле ужуражыга кежээни болган.

Кежээни школада партия организациязының секретары С. Чимит-Доржу ажыттакш, бир дугаарында совхозтуң гараж эргелекчизи баштайгы трактор, комбайнының башкарыкчызы Саая Саин-Белекович Даржаага сөс берген. Саая Даржаа бодунуң эртнн келген амыдырал-чурттаагазындан солун түүлдерни өөреникчилерге дамчыткан. Ол түгле бодунуң эрткен төөгүзүн эвес, тыва улустуң шаандагы амыдыралындан тодаргай чижектерни бо хүнер-биле деңнеп чугаалаан.

Дараазында Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы Монгуш Буян болгаш кодээ Советтиң даргазы Куулар Төгүс-оол олар чүве чугаалаан. Хоочун башкы Монгуш Буяннын чугаазы өөреникчилерни сонуургаткан. Ол тыва биижиктиң тыптып келгенинден эгелээш, аңаа улустуң канчаар өөренип турганын, амгы тыва дылдың сайзыраанын чугаалаан. Эш Төгүс-оол өөреникчилерге сумунуң шаандагы ат-сымын, төөгүзүн болгаш бөгүнгү ажылыкшын чугаалап бээрге, өөреникчилер төрээн черниң төөгүзүнден солун түүлдерни билип алганнар.

Х. МОНГУШ.

МУРНУУ-ТРАНСПОРТ № 6 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДАЛАРНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА ОКРУГТУҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

1967 чылдың декабрь 17-де Мурнуу-Транспорт № 6 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар болган. Ук соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадыга кандидат эш Александр Архипович Любимовту соңгуурунга соңгукчулар 100 хуу киришкеп. Депутатка кандидат эш Александр Архипович Любимов дээш бадылаашкынга киришкеп соңгукчулар 100 хуу бадылаан.

Мурнуу-транспорт № 6 соңгулда округунуң талазы-биле округтуң соңгулда комиссиязы.

«Кызыл үер» — колхозта

Чогаалчы Сергей Пюрбюнүн «Кызыл үер» деп шиизининг баштайгы көргүзүглери Кызылда үүн эгелээнин дыңнаан, кодээнин ажыл-ишчилери ол чаа шиини кажан көөр ирги бис деп, дөстүнмейн манап турары чугаажок.

Күзеп манап турган чаа шиивисти республиканың хөгжүм-шинн театрының артистери Баян-Кол суурга кээп, «Х Улуг хурал» колхозтуң ажыл-ишчилеринге көргүзеру. Театрның көрүкчүлерге бараалгаткан чаа шиизин колхозчу чон улуг сонуургал-биле көрүп, артистернин эки ойнаанынга сеткилиинн ханганын илереткеп.

Он бирги салыг соонда *Хөл-шыдыраа*

Он бирги салыгнын соонда республика чемпионадында мурнуудан туора-ла маргылдаанын лидери турган Н. Шишигин удурланыкчыларын улай-улай удуп, байдалын улам-на экижидип турар. Оон саны ам тос чартык. Лидернин соонда ыларты сүрүп чоруп орган М. Хомушку шыырак шыыраачы Ч. Оюнга удур карааы-биле ойнаан, удатпайн берге байдалга таваржы берген. Хомушкунуң комбинация кылып турган, берге байдалдан уштунар дээн ораалажышкынны бүтпейн барган. Ч. Оюнчуң бо салыгда ойнаан партиязын турнирде амдыызында эң чараш салыг деп санап турар. М. Хомушку бо удаала үттүрза-даа сес санныг ийиги черде чоруп турар.

Н. Чыргал-оол мурнунда лидерлернин бирээзин турган. Ол он бирги салыгда О. Бегзиге таварышкаш, берге байдалдан уштунуп чадаан, үттүрүп каан. Ынчангаш маргылдааның мурнунда чоруп турар лидерлериниң соонда хөй болук шыыраачылар чоруп орар болу берген.

Б. Савырны чамдык шыыраачылар кошкак кылдыр санап турганнар. Ынчалза-даа ол он бирги салыгга шыырак бирги разрядчы М. Тюлюшту каш-ла кошкеш, удуп алган.

Маргылдааның хоочун киржикчиси Б. Ламаш-оол он бирги салыгга Ю. Курылевти тиилээн. Ынчангаш ол турнирде байдалын элээн экижиткеп.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

ГРИППТИ НЕПТЕРЕТПЕНЕР

Грипп—халдаавырлыг аарыг. Чараанын чаштанчызындан, аарып быжыгганындан болгаш чоок турган чугаалашканындан дамчып халдар; аарыг кижиниң дүкпузүнден болгаш чөдүргеминден, ошкажырындан болгаш хол тутчуп мендилежириндеп; аарыг кижиниң ажыглап турган аргыларындан, дыммук аргыларындан, аяк-савазындан болгаш өске-даа чүүлдерден дамчыштыр халдаар аарыг.

Грипп колдуунда дыммук суу төктурубиле, чөдүл-биле, ниити кошкаашкын-биле болгаш эът изиири-биле (температура-биле) аарып илерээр.

Грипптен аарый берген үеңерде доп-дораан змчиге барыңар база змчиниң айыткан чурумун болгаш змнээшкинин шүүгүзү сагыңар!

БОДУН БОЛГАШ ДОЛГАНДЫР ТУРАРЛАРНЫ ГРИППТЕН КАНЧААР КАМГАЛААРЫЛ?

Чөдүрериңерде болгаш аңгырарыңарда долгандыр турарлардан өскээр көрүнгеш, аскыларны болгаш думчууларны дыммук аргыылы-биле дугланар, шала кырынче дүкпурбенер.

Хол тутчуп мендилежир, ошкажыр чоруктан чайлаңар.

Холуңарны үргүлчү-ле чуңар, маза-бодуңарның, иштики болгаш даштыкы хевиңерниң арыглаашкынын сагыңар. Холуңарны чем чиириңерниң мурнунда чуңар.

Грипптеп аараан кижи-биле чаңгыс орунга удуваңар, ниити аргыылады, дыммук аргыылым, орун-дөжекти болгаш өске-даа хеп чүүлүк ажыглаваңар, база чаңгыс савадан чемненмеңер.

Бодуңарның организмиңерни спорт-биле болгаш гимнастика-биле быжыглаңар. Арыг агаарга үргүлчү үнүп туруңар.

Грипптен аараан демдектериг уругларны школаже, уруглар садынче, яслизинче чоруттпаңар, өске уругларже чагдатпаңар.

Грипптен аараан иелер уруунарны ажаарыңарда, ыланыыл үргүлү амзиреринерде аскыларны болгаш дыммуңарны ярля-биле дуй шарып алыңар.

БИР ЗВЕС БАЖЫҢЫҢАРДА ГРИППТЕН ААРААН КИЖИ БАР БОЛЗА, ЧҮНҮ КЫЛЗА ЧОГУУРУЛ!

Аргалыг-ла болза, аарыг кижини кадык-кижилерден аңгылаңар.

Аарыг кижиге гускай орундан аңгылап бериңер.

Бир эвес аарыг кижини аңы өрээлге чыгтырар арга чок болза, аарыг кижиниң орнун көжеге-биле дугланар.

Аарыг кижини кылымадыр шүглаавышаан, өрээлди үргүлчү агаарладыңар.

Аарыг кижиниң чыдар өрээлин ол пособие үргүлчү чодуп туруңар.

Аарыг кижи аңы аяк-савакны, аргыылды, дөжектиң эт-херекселдерин болгаш оон-даа өске чүүлдерни гускай ажыглаваңар харагалаңар. Аарыг кижиге дуктурер чүгени салып бериңер, ону хуумуң-ле изиг суг-биле чайып төгүңер.

Грипп-биле демисежириниң бүгү дүрүлмерин сагыңар база оларны күүседирин долгандыр турар кижилерден негеңер!

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 20-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: «Нильсоннуң черлик кастар-биле найгамчык аян-чоруу» 10, «Аныяк гвардия» (2-гн сериязы) 2, «Кожеге артынга өлүм» 12, 4.30, 8.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Солдаттың адазы» 1.30, 3.20, «Генний Дэдодо» (1-гн, 2-гн сериялары) 5.10, 8 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Онгу базым» 10, 12, 2, 4, 6.40, «Гайдуки» 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кичээн, кырган-ава» 3, «Ийи катап хөй азы алкырбас» (1-гн, 2-гн сериялары) 5, 8 шактарда.

Редакциянын адрези: Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, ябырысалгалыг секретарының 23-35, партийжи аңнырал киллизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизиниң 37-13, колза ажыл-агый киллизиниң 21-47, үлетүүр киллизиниң 22-64, чагаа ажыычын болгаш колза корреспонденгилер база совет тургузуг болгаш аңнырал киллистериниң 21-27, читтики чөформация киллизиниң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргавда 32-75 телефонче болгаш.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүдениниң чанында партялга өөредилиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—02397.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ. КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чыхда үндезилеттинген.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
21
ЧЕТВЕРГ
№ 298 (6834).

Өртээ 2 көп.

Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг республиказын Октябрь революциязы орден-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң ЧАРЛЫҒЫ

Революстуг шимчээшкинге, Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга Россияның Федеративтиг Социалистиг Республиказының ажылчы чоннарының шылгарангай ачы-хавыяалары болгаш делегейге эң баштайгы социалистиг хөй националдыг күрүнени — Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелин тургузарынга база бижыглаарынга улуг үлүг-хууну киргени дээш, Совет эрге-чагыргаларының чаалап алыышкынынарын камгалаарынга зрес-шудургу болгаш маадырлыг чоруктарны кылганы база коммунистиг тургузуушкунга чедип алган чеднишкиннери дээш **Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказын Октябрь революциязы орден-биле шаңнаар.**

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Н. ПОДГОРНЫЙ.
ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль.
1967 чылдың декабрь 19.

ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯЛАРЫ

Партия эге организацияларының отчёт-сонгуулдалыг хуралдары төнген. Олар коммунистерниң идепкейлиг киржилгези-биле эртип, ажылчы чоннуң ортузунга чорудар партийни организаичы болгаш политиктиг амылдарны улам ыңай сайзыраңгайжыдарынга улуг идигни берген. Ам районнарның болгаш Кызылдың отчёт-сонгуулдалыг партия конференцияларының декабрь-январь айларда болуп эртер. Оң болза областың партия организациязының амыдыралынга политиктиг улуг болуушкун болур.

СЭКП-ниң XXIII съездизи коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузар төлээде, улус ажыл-агыйының чаа беш чыл планын чедишкинниг күүседири дээш демиселди калбартыр сорулганы партия организацияларының мурнунга салган. Съездиниң эрткенинден бээр ийи чылдың иштинде оон шиитпирлерни амыдыралга боттандырарынга кандыг амылдарны чорутканын ол конференцияларга түңнеп чугаалашкаш, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга партийни удуртулганы улам нүүтелдирериниң оруктарын айтыр.

Партия конференциялары ажылчы чоннуң политиктиг болгаш нүш-ажылчы улуг нодуралуушкунунуң үезинде эртип турар. Бүгү чуртта ышнаш, республиканың ажыл-ишчилериниң Улуг Октябрьның 50 чыл оюн таварыштыр калбарткан социалистиг чарыкты улуг чеднишкиннерге чедирип, ажылчыннарны, колхозчуларны болгаш албан-хаакчыларны чаа-чаа нүш-ажылчы бедиктерже нодурген. Тыва республика СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң Тураскаал тугу-биле шаңнатнан.

Ам район, колхоз, совхоз бүрүзү, бүдүрүлгениң болгаш тудугларның коллектив бүрүзү москвачыларның болгаш ленинградчыларның беш чыл планын хуусаа бетинде күүседириниң талазы-биле эгелекчи шимчээшкинин изин-биле детким, бедиткен хүлээлгелерни ап турар. Ол хүлээлгелериң дугайында партия конференцияларынга база чугаалажыр апаар. Аңаа чамдык будүрүлгелерниң хемудап, күрүнениң планның онаалгаларын чедир күүсетпейн турарының чылдагааннарын тодарадыр ушуруг. Конференцияның делегаттары ажыл-агыйның хомудап турар талааларын бүгү тала-биле анализтеп, ажыл-агый бүрүзү бодунуң мурнунда планның онаалгаларын күүседиптериниң аргаларын эртем ёзугаар амылдап кылырын чедип ааган турарын чугаалажып көөр.

СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң (1965 ч.) шиитпирин черче манчаар күүседип турарын эртип турар партия конференцияларынга кол кичээнгейге ээлир. Республиканың будүрүлге черлери планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг беришкинниң чаа системазынче кирип турар. Экономика хөгжүлдезиниң бедик темпизи дээш амылга бо чорук партия организацияларының харыысалгазын улам бедидип турар. Оң ышнаш партия конференцияларының делегаттары СЭКП ТК-ның март болгаш май Пленумнарының шиитпирлерин республиканың чер болганында манчаар күүседип турарын база чугаалажып көөр. Нодээ ажыл-агыйны улам ыңай хөгжүдерингe бо Пленумнарның шиитпирлери улуг рольду ойнаазы амыдыралга бадытнаттынып турар. Бо чылын Тываның нодээ ажыл-ишчилери күрүнеге нодээ ажыл-агый продукциязын садарының чыл планын хуусаа бетинде күүседиптеп. Ынчалза-даа каш чылдар улаштыр күрүне планын күүсетпейн келген ажыл-агыйлар ам-даа бар. Ынчангаш районнарның партия конференцияларынга нодээ ажыл-агый будүрүлгениң болгаш колхозтарны экономика талазы-биле быжыглаарының айтырыглары кол черни эзлээр.

Партийни удуртулганың аргаларының болгаш стилиниң дугайында айтырыг партия конференцияларынга эң чугула айтырыгларының бирээзи болур. СЭКП ТК кадрларны шын шилип, ажылга таарыштыр тургузарынга болгаш кижизидилгезинге, хүлээп ааган шиитпирлериниң күүселдезинге хыналандаы тургузарынга партийни ажылды улам сайзыраңгайжыдарын үргүлчү айтып келген. Партия конференцияларынга хамаарышкан партия комитеттериниң организаичы амылын ханызы-биле көөр болгаш четпестерни илередиринче база оларны чайладырынче күненишкинни үгландыр.

Баштайгы эртикен Бай-Тайга районнуң партия конференциязының төлээлери чедир кылдынмаан амылдарже улуг кичээнгейни салып, бар турар бүгү аргаларны болгаш курлавырларны чеп ажыглаарын чугаалашканнар. Самаа бүрүзү ажыл-агый болгаш культура талазы-биле көрдүнген планнарны күүседирин болгаш Коммунистиг партияның, Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл ыонга утказутар социалистиг чарышты улам дээштиг калбартырын кыйгырып турган. Партия эге организацияларының ролюн болгаш дайынчы аргазын, масса-биле сырый харылзаазын улам бедидер дугайында бистиң партиявыс үргүлчү сагыш салып турар. Оон ыңай партия эге организацияларынга удуртулганы нанчаар боттандырып турарын болгаш идеология амылының байдалын база чугаалажыр. Хүн бүрүнүң амгы чугула амылдары — мал ыштагладыышкынының байдалы, келир чылдың часкы тарылгазынга белеткея дугайында айтырыглар конференцияның делегаттарының кичээнгейинге турар.

Чаа сөңгүткен партия органнары отчёт-сонгуулдалыг хуралдарга болгаш конференцияларга шүтүмчүлелдерден чогуур түңнелди үндүрүп, коммунистерниң санаалдарын өөренип көргеш, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң, СЭКП Төп Комитединиң сөөлгү Пленумнарының төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга чедишкинниг күүседир дээш политиктиг база организаичы амылдарны дээштиг калбартырының, партияның эге организацияларының дайынчы аргазын бедидериниң, районнарның ажылчы чоннарын беш чыл планын хуусаа бетинде күүседиринче сорун киреринiң боттуг хемчеглерин ажылдап кылыр үнүрлүг.

БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫН ХУУСАА БЕТИНДЕ

БАШТАЙГЫЛАРЫ МЕНДИ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырының шөөр малы 40, мыйыстыг бода малы 16, чыгтыры 2, сарлыы 1 коданда кыштаглап турар. Малдың кышкы ажаалда-азыралы эки болуп турар. Мал чемининг сөөртүлгезинде ийи «Беларусь» деп трактор, суг сөөртүлгезинде ийи машина ажылдап турар. Оргу-Шөл деп черде механизастаттынган кудукту кылган.

Амгы үеде салбырның шөөр малы оолдап эгелээн. Баштай төрүттүнген 54 хураганнар бүрүнү-биле ажаал алдынган. Чодур-Сайыр, Кошпес, Шекпээр деп черлерде малчыннарның чурттап турар өглерин чылыглап берген.

ЭГЕЛЕКЧИЛЕРНИ КЫЙГЫРГАН

Каа-Хем районнуң нодээ ажыл-ишчилери чөвүлел хуралга чыылгаш, 1968 чылда болгаш беш чылдың төнчүзүнде чедип алыр сорулгаларын тодаратпышаан, боттарынга бедиткен хүлээлгелерни алган.

Районнуң нодээ ажыл-ишчилериниң боттарынга алган бедик хүлээлгелерни экономика талазы-биле үндезилеттинген болгаш мурнуку чылдарның байлак дуржулгазынга даянган. Район эртип турар ажыл-агый чылында тараа будүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдеткени дээш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчип чоруур Кызыл тугу-биле шаңнаткан болгай.

Районнуң малчыннары бо чылын база эки ажылдаан. Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле чыл планы бүгү продуктуларга хуусаа бетинде. Октябрьның 50 чылының байырлалының будүүзүнде күүсеттинген. Ол чедишкиннерни мал ажылдакчылары улам быжыглап, чаа-чаа тиилелгелерни чедип албышаан, күрүнеге продукция садарын үргүлчүлеп турар. Ам үеде күрүнеге саттынган эът, дүк, сүт эрткен чылдын бо үезининден ыракта хөй болуп турар.

Районнуң ажыл-ишчилери беш чылдың үшкү чылынче кирип тура, беш чылды хуусаа бетинде күүседир талазы-биле боттарының мурнунга тодаргай сорулгаларны салып, бедиткен хүлээлгелерни алгаш, беш чылды хуусаа бетинде күүседир дээш, Тываның нодээ ажыл-агыйының ажылдакчыларының социалистиг чарыкының эгелекчилери болган Таңды районнуң нодээ ажыл-ишчилерин чарышка кыйгырган.

Боттарының бар аргаларын болгаш ажыл-агыйларның курлавырларын санап көргеш база В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болур өөнга алдарлыктан чарышка кирмир талазы-биле районнуң нодээ ажыл-агый ажылдакчыларының бот-идепкейинге даянгаш, наа-хемчилер планын эдер коргеш, чаа бедиткен хүлээлгелерни алган.

Чер ажылының культуразын бедидип, чемишчидиялгерин ажыглап турган, күрүнеге тараа садарының беш чыл планын үш чылда күүседир. 1968 чылда бир гектар тарыга шөлүнден тараа культураларының 12 центнер, кукурузаның 180 центнер, картофельдин 90 центнер дүжүдүн алыр. Күрүнеге 23 муң тонна тараазы садар.

Мал ажылының талазы-биле алдыкган социалистиг хүлээлгелер база бедик. Күрүнеге эът, сүт болгаш дүк садарының беш чыл планын дөрт чыл 10 ай иштинде күүседир. 1968 чылда бир саар инекке онаалтыр 1400 килограмм сүттү саап алыр, күрүнеге 2600 тонна сүттү, 1900 тонна эътти садар. Бир баш хойга онаалтыр 2,5 килограмм дүктү кыргып алыр болгаш 100 тонна дүктү күрүнеге садар. Малдың баш санын өстүрериниң планын ажыр күүседир сорулга-биле чүс баш төрүүр малга онаалтыр 90 хураганны, 80 быжаазы, бир кол төрүүр хавандан 12, дүнгүш хавандан 6 хаван оолдарын алыр. Тарып боозадылганы калбаа-биле ажыглап турган, кыс малдарның кыыраар чоруун узутаар.

Малчыннарга болгаш механизаторларга 78 чурттагга бажыңнарын эки шынарлыг кылдыр тудуп бээр. Хойларга, инектерге, хаваннарга, быжаалларга чаа кажаалларны немей тудар.

Төвүлел хуралдың киржинчилери үстүнде хүлээлгелерни күүседир дээш бедик нодураңгүшкинүүт, чугаалдыг ажылдаарынче районнуң бүгү нодээ ишчилерин кыйгырган.

Будурукчүлүг ажылдаан

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективи бо юбилейлиг чылды күш-ажылчы чеднишкиннер-биле доозуп турар. Оң бир айның будүрүлге планы 113 хуу күүсеттингеи. Оң-ла үе иштинде даг ажылдарының белеткелиниң талазы-биле онаалданы 110 хуу күүседип алган. Бир тонна сорттуг даг-дүгүнүң боттүнели барык-ла ийи катап чиигээн.

Техника-биле эки чепсеглеңгеннип, ону чогумчалыг ажыглап бижиринип, күш-ажылды балдылыг организастаанының ачызында ол бүгү чеднишкиннер чедип алдынган.

Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда коммунистиг күш-ажылдың бригадалары болгаш коллективтери чоруп турар. Комбинатта хөй-хөй ажылчыннар боттарының будүрүлгечи мергежилиин бедидип, делгем билигиин профессиязын чедип ап турарлар.

Мал хүр болзун дээш

Малчыннарга ап-не чымыштыг болгаш харыысалгалыг үе — кыш Эрзин районда бо чылын эдээн шыңгыы. Хар чугга болзажок, соок дыка дыңзыг болуп турар. Малды менди болгаш хүр кыштагладыр дээш районнуң «Чаа оруу» колхозунуң баштаар черн. мал бригадалары болгаш малчыннар кандыг хемчеглерни ап турарын артельдиң даргазы Семен Сотпаевич Сакты-Сюрюн бистин редакцияга дыңнаткан.

Артельдиң бүгү малы бо чылын 62 кезек черде кыштаглап турар. Мал ажылында 218 кижи хаара туттунган. Колхозтуң иинги мал чемининден аңгыда, мал бригадалары малчыннарның күзүү-биле 1750 ажыг тонна ситенни болгаш көк суланы белеткеп алганын айтырга-ла, артельде мал чемин четчир дээрзин хереглеп турар. Ол мал чеминден 567 тоннаны кыштагларда чедирген, 14,5 тонна дус база бар.

Ам үеде түс-түс кыштагларже мал чемни сөөртүп чедирерин үргүлчүлеп турар. Бо ажылга чүк транспортун калбаа-биле ажылдап турар. Ынчангаш 190 аът-ты, 16 тевени малчыннарның мунарынга болгаш сиген сөөртүүнде быжыглаан. Хүн бүрүде чөөрби шанак ыяап-ла ажылдап үнүп турар.

Малдарның кышкы байдалы эки болуп турар. Күш-деңгели кыдыра малдарны баш удур үскеш, тургузу азыралче киргеи. Ам үеде 200 хире аныяк шөөр мал, чүс хире быжаазы тургузу азыралда киргеи.

Мал оолдаашкыны, массалыг эвес-даа болза, эгелей берген. Амдыгында 80 ажыг хой, 5 инек төрөөн. Оларның чаа төлдери менди алдынган. Малдың оолдан эгелээни-биле холбаштыр, хой коданнарынче сакманщиктер чорударынче кичээнгейни артель баштаар чери салып эгелээн. Аңаа ажылдаар кижилерни шилип ап эгелээн болгаш сакманщиктер чурттаар 22 өгнү септеп чыдыглаан, кыштагларда хондургулаан.

ЧАА ЧЫЛГА ЧЕДИР

Таңды районнуң «Коммунизминиң херези» колхозунуң баштаар чери мал фермаларынче, кыштагларже мал чемн, малчыннарга оттулар ыяш сөөртүүнге 23 тракторлуг түскай бригаданы тургускаш, оон ажылын башкарарын эш О. Уйнук-Кекке даскан. Бригадир тракторларны колхозтуң беш аңгы мал фермаларынга түс-түс звеноларга кылдыр үскен.

Ол бригадада малчыннар кыштагларынче элээн каш чыл улаштыр мал чемн сөөртүп, орук-чиргиги эки билир, бо ажылга дуржулгалыг апарган трактористер хөй. Чижээ: тракторист Ш. Кара-оол бо ажылга ам 7 чыл ажыр ажылдап, Шанган, Могай болгаш колхозтуң төп сүт-бараан фермаларынче Онгар-Ховудан мал чемн сөөртүп алгаш баар ак оруктарлыг черлерни эки билир апарган. Ол ам база ында ажылдап, хүнде фермаларже ийи—үш удаа мал чемнерин сөөртүп чедирип турар.

Колхозчу трактористер малчыннарның кыштагларында, сүт-бараан фермаларында ниитининн малының чемгерилгезинге четчир хемчеглдиг мал чемининн курлавырларын чаа чылга чедир ыяк тургузар дээш, чарыштың калбарткан.

С. ТАМЧАЙ.

Алексей Яковлевич (чурунта) Шуурмактың тудуг материалдарының комбинадында ыяш белеткээр бригаданың мурнаачы амылчыны. Ужурган ыяш хирээлээрининң хүн нормазын ол үргүлчү ажыр күүседип турар.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

«КОСМОС-196»

СЭТА-ның дыннадыы

1967 чылдың декабрь 19-та Совет Эвилелинге Черниң «Космос-196» дээр кылымал спутнигни эдлчет ёзугаар салып үндүргеи. Спутникте 1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлааны программаны ёзугаар космос делгемнин шинчилээрин тургузуп-дээр эртем аппаратуразын тургузукан.

Спутниктиң чер кырындан эң ыраазы 887 километр, чер кырын сөөк чоок долганыры 225 километр бедиир кылдыр салып үндүргеи.

Спутникте эртем аппаратуразындан аңгыда, орбита байдалын илаш хемчээр радиосистема, приборларның болгаш эртем аппаратуразының ажылдап чоруурумун дугайында Черже медээ дамчыдар радиотелеметрия системазы бар. Спутникте тургускан аппаратура ой-танында ажылдап чоруур. Башкарыпга-сандага төвү келген медээлерни сайгарып ажылдап турар.

Чурттуң парторганизацияларында

УДУРТУКЧУ КАДРЛАР

ФАКУЛЬТЕДИ

Рязаньда марксизм-ленинизминиң кежээки университединиң чанында организастаттынган, удуртукчу кадрлар факультединиң кичээлдери «Диалектиктиг болгаш төөгү материализми — марксизм-ленинизминиң теоретиктиг үндезини» деп лекция-биле эгелээн. Ында область төвүнүң үлетпүр будүрүлгелериниң директорлары, кол инженерлери болгаш партия ажылдакчылары өөренип турар.

Лекциялар номчуурунга РСФСРниң Күрөлаанының чанында эртемшинчиледдиң төп экономика институдунуң ажылдакчылары, Рязаньның даадн өөредилге черлериниң башкыларын киирештирген.

Факультеттиң дыңнавчылары семинар кичээлдеринге ажыл-агый реформазын чорударының, күш-ажылды артем базагаар организаставарының дурумулгазын солчур.

АҢЫЯК КОММУНИСТЕР ШКОЛАЗЫ

Якут АССР-ниң Үстүү-Колыма районунуң төвү — Зырянка суурда аңыяк коммунистер школазы ажыттынган. Баштайгы кичээлге «СЭКП — совет улустуң шылгаттынган авангарды» деп лекцияны номчаан. Школада партия кежигүнүнге кандидаттардан аңгыда, бир чыл чедир стажтыг коммунистер, СЭКП хүрээлеңинге кирер деп белеткенип турарлар база өөренип турар. «Верхнеколымский» совхозтуң партия организапиязында тургустунган аңыяк коммунистер школазынга кичээлдер чоокку үеде эгелээр.

ОДАРЛАРДА ХОЙЖУЛАРЖЕ

Тыва АССР-ниң Тес-Хем СЭКП райкомунуң тургусканы, чонуң культура-амыдырал хандырылгазынга бараан болур комплексилиг бригадазы одарларда хойжуларга ай санында-ла ийи катап барып турар. Бригаданың составында бот-тывингир уран чүүл болгүмүнүң киржинчилери, медицина, ветеринар ажылдакчылары, ишик-хеп даарзарының мастерлери, аал эт-херекселдерин септээр ажылдакчылар бар.

Райпотребсоюзтуң автолавказы одарларда кыштагларга үлетпүр, аың-чем барааннарын садарын организастап турар. Ол малчыларның одарларга келирин чон үргүлчү напаар. Бригада келген хүнүү ында малчыннар хүнү дижир. Ындыг коллективтер Тываның хөй районнарында тургустунган.

(СЭТА-ның корр).

Армияга эки, дайынчы белеткелдиг баар

ДОСААФ ТК-зының пленуму

ССРЭ-ниң Армияга, ужар чүүлге болгаш флотка дузалаар эки тура ниитилелиниң ТК-зының ийиги пленуму ажылдап эгелээн. Оон ажылынга камгалал ниитилелиниң республика, край болгаш область комитеттериниң даргалары, ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң, партия, профэвилел, комсомол организацияларының төлээлери киржип турар.

Бүгү-ниитининн шериг хүлээлгезиниң дугайында чаа Хоойлуга холбаштыр Армияга, ужар чүүлге болгаш флотка дузалаар эки тура ниитилелиниң организациязының сорулгаларының дугайында ССРЭ-ниң ДОСААФ ТК-зының даргазы, Совет Эвилелиниң Маадыры, армия генералы А. Д. Гетман илеткел кылган.

Улуг байырлал чылында ДОСААФ-тың миллион-миллион кежигүннери Улуг октябрьның 50 чыл оюн төлептүг үткууру дээш чарышка бүгү улус-биле кады идепкейлиг киришкен. Ниитилелдиң хөй комитеттери, эге организациялары болгаш клубтары профэвилелдерниң, комсомолдуң дузазы-биле боттарының ажылын идепкейжиткен. Олар ажылчы чоннарның болгаш хамыктың мурнунда аныяктарның шеригжи-патриоттуг кижизидилгезинге, шериг, шериг-техниктиг билиглерни чоннуң ортузунга пештередиринге, бистиң чуртувустуң Чепсектиг Күштеринге төлептиг салгакчыларны белеткеп бээринге, ДОСААФ-тың чаа-чаа эге организацияларын тургузарынга боттуг чеднишкиннерни чедип алган деп илеткелчи демделээн.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак чурттун шериг күчүзүн быжыглаар дугайында могаг чок сагыш салып турар деп, илеткелчи онзалап демделээн. Шериг албанын хаарынга аныяктарны белеткээрин үзүкчок сайзыраңгайжыдары эргежок тугула. Ону бүгү-ниитининн шериг хүлээлгезинин дугайында чаа Хоойлу биске хүлээндирип турар. Ук Хоойлуну чурттун чону бүрүнү-биле чүүлдүг деп уткаан.

Армияга болгаш флотка шериг албанын эрттиреринге аныяктарны белеткээрин экижидери, чоннуң шеригжи-патриоттуг кижизидилгезин калбартыры, улам хаңыладыры — камгалал ниитилелиниң комитеттериниң, клубтарының эге организацияларының дорт хүлээлгези. Нарын шериг техниказын аныяк солдаттың түрген өөренип алыры оларның ажылының шынарындан дыка хамааржыр. Чаа Хоойлу үнгенинге холбаштыр ДОСААФ-тың сорулгалары дыка улгатказ болгаш калбарган. Камгалал ниитилели бодунуң ажылының чаа үе-чадазынче эгелеп кирген. Ниитилелдиң өөредилге организацияларының шериг-техниктиг шынарын улам экижидери; өөредилге пункгуларынга шеригже келдиртир бүгү аныяктарның белеткелинге ниитилелдиң бүгү организацияларының идепкейлиг киржири; ниити өөредилге школаларынга, техникумнарга болгаш училищелерге эге шериг белеткелин улусчу, профессионал-техниктиг өөредилге органнарын калбартырынга ниитилелдиң организацияларының ажылишчи ёзу-биле дуза чедирери — үш кол угланыышкын ол ажылдың кол мөзүзү болган турар ужурлуг. Ынчангаш массалыг-тайылбыр ажылын улам калбартса чогуур. Чаа Хоойлунуң ужур-дузазын чоннуң, аныяктарның билген турары кончуг чугула.

ДОСААФ-тың өөредилге организацияларында, клубтарында болгаш белгүмнеринде, өөредилге пунктуларында өөренип турар аныяк оол бүрүзү Социалистиг Ада-чуртту камгалаарынга бодунуң хамааты хүлээлгезин улам ханы тодаргайлап алыр, шериг албанын эрттиреринге чүткүлдүг белеткеңген турар ужурлуг. Шериг албанын эрттиреринин хуусаалариның кылырылганын барымдаалаш, ниитилелдиң клубтарынга өөредилге доозун үнгеннеринге армияга келгеш, ур немелде белеткелди болгаш белеткел бедидер өөредилгени эрттиринге киржейн, дайынчы даалгаларны күүседип шыдаар болган турары эргежок чугула.

Чаа Хоойлу армияга шериг албанын эрттиринге аныяктарны белеткээринге тодаргай харыысалгалыг бодуруп партия, хөй-ниити болгаш күрүне организацияларынга, будүрүлге, албан черлериниң, колхоз, совхозтарның, өөредилге черлериниң удуртукчуларынга даскан.

Бүгү камгалал-массалыг ажылдарны төпкө, чер-черге-даа база ВЛКСМ ТК-биле, ВЦСПС-биле болгаш чогуур профэвилел, комсомол организацияларыбиле кады чорудары чайлаш чок барымдаалаар чаагай чанчыл болу берген. Ол бүгү ажыл Социалистиг Ада-чуртту боо-чепсектиг камгалаарынга чурттун чонун белеткээр — кол сорулгага чагыткан турар ужурлуг деп, илеткелчи чугаалаан.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 50 чыл болур оюнга холбаштыр ДОСААФ-тың сорулгаларын А. Л. Гетман түңнел кылдыр тодаргайлап чугаалаан.

Бүгү-ниитининн шериг хүлээлгезиниң дугайында чаа Хоойлуга холбаштыр ниитилелдиң чорудар ажылдарының планын ДОСААФ-тың ТК-зының Президиумунуң телевилеп кылганын пленумнуң киржинчилериниң кичээнгейинге бараалгаткан.

(СЭТА-ның корр).

ЭКОНОМИКТИГ АЙТЫРЫГЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

СЭКП райкомунуң пленумундан

Партиниың Барыын-Хемчик райкомунуң пленумунга «Тыва даг-дүгү» комбинадында экономиктиг ажылдың байдалы болгаш планнаашкыныың чаа системазыныче шилчиринге канчаар белеткенип турарыныың дугайында оон кол инженери эш А. И. Елфимовтуң илеткелиг дыннап чугаалашкан. СЭКП Топ Комитединиң сентябрь Пленумунуң (1965 ч.) шиитпирии күүсеттинивээн, экономиктиг ажылды экижидер болгаш чаа системаже шилчириинге белеткел талазы-биле комбинаттың коллективи эдээн ажылдарны кылгал.

Планнаашкыныың чаа системазынче шилчилге болгаш экономиктиг идиг бериишкиниинге белеткел ажылын комбинат 1966 чылдың ийиги чартынга эгелээн. Дүрзүлга солчуушкуну кызыы-биле коллективтиң сан ажылдакчылары «Ураласбест» комбинадынга барып, планнаашкыныың чаа системазы-биле тодаргай танышын көргеп. План килдизиниң начальнигы, рудниктиң кол инженери болгаш комбинаттың директору ССРЭ-нин Үлетпүр түүт материалдарыныың министерствозунуң чанынга удуртукчу кадрларын күргүзүп дооскан.

Бүгү бригадаларга болгаш цехтерге планнаашкыныың чаа системазынче шилчириинiң белеткели болгаш экономиктиг идиг бериишкиниинiң талазы-биле комплекслиг планны ажылдап кыйган. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хакчыларның киржизгели-биле 1968 чылда чаа системаның талазы-биле комбинаттың ажыл-чорудулгазының кол-кол көргүүлүлериниң саналашкыныың чоруткан. Белеткел ажылы чорун турганыныың үезинде күш-ажылды шын организастаарының организас-техниктиг хемчегелерин ажылдап кылган. Бо байдал планга удур 1000 тонна даг-дүгүн бүдүрер хүлээлгени күүсеттириге болгаш макталгаш-шаннал фондузун тургузарынга идиг берген. Коллектив юбилейниг чылдың 11 айларының планын иштии продукция талазы-биле 109 хуу, барааның продукциязының— 113 хуу күүсеткен. Комбинат 11 айлар иштинде Төрээн чүргка 1599 тонна даг-дүгүн планнаан ажыр берген. 1965—66 чылдарда комбинаттың цехтерин бот-оруулгачарылгаже шилчиткен.

Быдыңган ажылдар бар-дыр болза, чаа экономиктиг реформаже шилчириинiң белеткелинде четпестер хой. Партком, профавилелиниң рудкому планнаашкыныың чаа системазынче шилчиринiр дугайында СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң айтышкынын калбак масса ортузунга кошкак таныштырып келген. Ол айтырыг ам дээрезинде комбинаттың удуртукчуларының, тускай эртемнигленириниң, бухгалтер аппарадының аразында чорун турарындан ангыда, чогум продукцияны боттары шуут бүдүрүп турар ажылчыннарга хамызы-биле тайылбырлап таныштырбаан. Оон политиктиг болгаш экономиктиг туржук чаа планнаашкыныың политиктиг болгаш экономиктиг үкур-түзүлгэ рудникте партия организациязының секретары эш Ф. Пинигин, транспорт иегинде партбюро секретары эш Н. Хомяков эки билбес болган.

Организастап тургузуп каан хой-ниитичи экономиктиг чөвүлел болгаш экономиктиг анализ бүрөзу кандыг-даа ажыл чорутпаан. Экономиктиг өөредилгени организаставаан. Планнаашкыныың чаа системазынче шилчириинiң белеткели болгаш экономиктиг идиг бериишкиниинiң талазы-биле комплекслиг планны ажылдап кыйган. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хакчыларның киржизгели-биле 1968 чылда чаа системаның талазы-биле комбинаттың ажыл-чорудулгазының кол-кол көргүүлүлериниң саналашкыныың чоруткан. Белеткел ажылы чорун турганыныың үезинде күш-ажылды шын организастаарының организас-техниктиг хемчегелерин ажылдап кылган. Бо байдал планга удур 1000 тонна даг-дүгүн бүдүрер хүлээлгени күүсеттириге болгаш макталгаш-шаннал фондузун тургузарынга идиг берген. Коллектив юбилейниг чылдың 11 айларының планын иштии продукция талазы-биле 109 хуу, барааның продукциязының— 113 хуу күүсеткен. Комбинат 11 айлар иштинде Төрээн чүргка 1599 тонна даг-дүгүн планнаан ажыр берген. 1965—66 чылдарда комбинаттың цехтерин бот-оруулгачарылгаже шилчиткен.

Быдыңган ажылдар бар-дыр болза, чаа экономиктиг реформаже шилчириинiң белеткелинде четпестер хой. Партком, профавилелиниң рудкому планнаашкыныың чаа системазынче шилчиринiр дугайында СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң айтышкынын калбак масса ортузунга кошкак таныштырып келген. Ол айтырыг ам дээрезинде комбинаттың удуртукчуларының, тускай эртемнигленириниң, бухгалтер аппарадының аразында чорун турарындан ангыда, чогум продукцияны боттары шуут бүдүрүп турар ажылчыннарга хамызы-биле тайылбырлап таныштырбаан. Оон политиктиг болгаш экономиктиг туржук чаа планнаашкыныың политиктиг болгаш экономиктиг үкур-түзүлгэ рудникте партия организациязының секретары эш Ф. Пинигин, транспорт иегинде партбюро секретары эш Н. Хомяков эки билбес болган.

Организастап тургузуп каан хой-ниитичи экономиктиг чөвүлел болгаш экономиктиг анализ бүрөзу кандыг-даа ажыл чорутпаан. Экономиктиг өөредилгени организаставаан. Планнаашкыныың чаа системазынче шилчириинiң белеткели болгаш экономиктиг идиг бериишкиниинiң талазы-биле комплекслиг планны ажылдап кыйган. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хакчыларның киржизгели-биле 1968 чылда чаа системаның талазы-биле комбинаттың ажыл-чорудулгазының кол-кол көргүүлүлериниң саналашкыныың чоруткан. Белеткел ажылы чорун турганыныың үезинде күш-ажылды шын организастаарының организас-техниктиг хемчегелерин ажылдап кылган. Бо байдал планга удур 1000 тонна даг-дүгүн бүдүрер хүлээлгени күүсеттириге болгаш макталгаш-шаннал фондузун тургузарынга идиг берген. Коллектив юбилейниг чылдың 11 айларының планын иштии продукция талазы-биле 109 хуу, барааның продукциязының— 113 хуу күүсеткен. Комбинат 11 айлар иштинде Төрээн чүргка 1599 тонна даг-дүгүн планнаан ажыр берген. 1965—66 чылдарда

Партиниың Барыын-Хемчик райкомунуң пленумунга «Тыва даг-дүгү» комбинадында экономиктиг ажылдың байдалы болгаш планнаашкыныың чаа системазынче шилчиринге канчаар белеткенип турарыныың дугайында оон кол инженери эш А. И. Елфимовтуң илеткелиг дыннап чугаалашкан. СЭКП Топ Комитединиң сентябрь Пленумунуң (1965 ч.) шиитпирии күүсеттинивээн, экономиктиг ажылды экижидер болгаш чаа системаже шилчириинге белеткел талазы-биле комбинаттың коллективи эдээн ажылдарны кылгал.

Планнаашкыныың чаа системазынче шилчилге болгаш экономиктиг идиг бериишкиниинге белеткел ажылын комбинат 1966 чылдың ийиги чартынга эгелээн. Дүрзүлга солчуушкуну кызыы-биле коллективтиң сан ажылдакчылары «Ураласбест» комбинадынга барып, планнаашкыныың чаа системазы-биле тодаргай танышын көргеп. План килдизиниң начальнигы, рудниктиң кол инженери болгаш комбинаттың директору ССРЭ-нин Үлетпүр түүт материалдарыныың министерствозунуң чанынга удуртукчу кадрларын күргүзүп дооскан.

Бүгү бригадаларга болгаш цехтерге планнаашкыныың чаа системазынче шилчириинiң белеткели болгаш экономиктиг идиг бериишкиниинiң талазы-биле комплекслиг планны ажылдап кыйган. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хакчыларның киржизгели-биле 1968 чылда чаа системаның талазы-биле комбинаттың ажыл-чорудулгазының кол-кол көргүүлүлериниң саналашкыныың чоруткан. Белеткел ажылы чорун турганыныың үезинде күш-ажылды шын организастаарының организас-техниктиг хемчегелерин ажылдап кылган. Бо байдал планга удур 1000 тонна даг-дүгүн бүдүрер хүлээлгени күүсеттириге болгаш макталгаш-шаннал фондузун тургузарынга идиг берген. Коллектив юбилейниг чылдың 11 айларының планын иштии продукция талазы-биле 109 хуу, барааның продукциязының— 113 хуу күүсеткен. Комбинат 11 айлар иштинде Төрээн чүргка 1599 тонна даг-дүгүн планнаан ажыр берген. 1965—66 чылдарда

Таджик черинiң ани-шинчизи улам чаартыныр турар. Хөвең тараан шөлдериниң каракка чаңчыккан ани-шинчизин үлетпүр трудчылар-биле арказынга берген турар апаргал. Гиссар шыналызында, Ретара хоорайының кыдыы черде үнелиг металл заводун тудуп турар. Завод баштайгы продукциязын 1970 чылда бээр.

ЧУРУКТА: алюминий заводунуң тудуу.

Фото Р. Нетелевтиң. СЭТА-ның фотохрониказы.

Советтер болгаш амыдырал

ДЕПУТАТТАРНЫҢ ИДЕПКЕЙИ

Амгы үеде Советтериниң эрге-хүлээлгелери калбарган болгаш олардың ролю бедээн. Ол шыкаш Советтерде депутаттар-биле ажыл база кол черии ээлеп турар. Нарын кодээ Советиниде депутаттар бүлүүн дерии кылган. Күүском кежигүннериниң ажыл-агый ажы-биле хувааладазы, кварталда чорудар ажылдың ниити планы бар.

Кодээ Советтиң сессияларында депутаттарың сонгукчулар ортузунга чорудуп келген ажылының дугайын чугаалашкаш, чогуур түнелеии үнүүруп турар. Нарын кодээ Советте 40 депутат бар. Олар боттарының мурнунда тургустунган харыысалгалыг хүлээлгезин чеднишкиниинг күүсединi турар. Кодээ Совет депутаты Валентина Кенден бодунуң кылган ажылының, чагыгларны канчаар күүсединi келгенiниң дугайында сонгукчулар мурнунга отчёдуп ой-шаанда берип, оларның амыдырал байдалы-биле таныжып, ажыл-ижин сонуургап көрүп турар. Депутаттар Лидия Ширшина, Сарыг-оол Банчык, Шойжун Содунам кодээ Советтиң ажылынга боттуг дузаны чедирип, сонгукчуларның үнүдүүг төлевирии хавырын берип турар. Хойжу бригаданың бригадири Сарыг-оол Банчык хойжуларның хомудал, билдиришкиниерииге чогуур үезинде харыы бээр азы оларны шиитпирлээр хемчегелерни ап чорудуп келген.

Совет эрге-чагырганың төөгүүг 50 чыл оюнга алдар болдурган республиканың кодээ Советтериниң аразында калбарган социалистиг чарышка киришпишаан, эрткен чазын Нарын кодээ Советтиң күүскому суурну чаагайжыдар болгаш погаанчыдар талазы-биле тускай шиитпирни хүлээп алган. Ону амыдырал боттандырар дээш депутаттар организастыг хевирлиг эртип турар. Удуртукчу кадрларың экономиктиг билиин бедидер төлээде, моон соңгаар экономиктиг конференциларны доктаамал эрттирип турарын «Барлык» совхозта партком секретары эш Чыпбак-оол саналдаан.

— Комбинатта 50 ажыг тускай эртемнигler бар. Ындыг турбуже планнаашкыныың ужур-утказын ажылчыннарга таныштырбааны партийжи-политмассалыг ажылдың кошкааның херечензи-дир— деп, райком секретары эш Бакулин деңгелээн. Оон ангыда Ак-Довуракты ажылчы чонунуң ортузунга партийжи-политиктиг ажылды райкомнуң талазындан кошкак чорудуп келгенин, планнаашкыныың чаа системазынче шилчириинiң белеткелин чорударынга партийжи ударутулганы күштелдиргени ол чугаалаан.

«Тыва даг-дүгү» комбинатта, тудут, транспорт организацияларында болгаш районнуң колхоз, совхозтарында чаа планнаашкын системазынче шилчириинiң белеткелиниң ажылын чеднишкиниг чорудары партия, совет болгаш профсоюзтар, комсомол база ажылагый организацияларының удуртукчуларының экономиктиг билиинии деннелиидеи хамаарыжыр. Ындыг турбуже 1965 чылда партия райкомунуң чанынга организастаан удуртукчу ажылдакчыларның экономиктиг өөредилгези соңгуу үеде ара соксаан. Үлетпүр будурулгелерде, тудутда, транспортта болгаш колхоз, совхозтарда экономиктиг өөредилге база ындыг байдалда туруп турар.

Партия райкомунуң пленуму планнаашкыныың чаа системазынче шилчириинiң белеткелин чорудар талазы-биле партия организацияларының сорулгаларын айтыкан делегерегей доктаалды хүлээп алган.

СЭКП райкомунуң чанынга үлетпүрүн болгаш транспортуң талазы-биле экономиктиг чөвүлелди тургузарын бирога, «Тыва даг-дүгү» комбинатта чаа системаже шилчириинiң белеткелиниң канчаар чорун турарының дугайында информастыг медээлерни доктаамал чырыдарын пленум «Асбест дээш» солунуң редакциязынга хүлээткен.

Т. ТАЛГАНЧИК.

Ажылдарны чоруткан. Оон түнелеиниде суурнуң Октябрьская кудумчузунда чүс ажыг ыяштыг тарын олурткан болган палисадникти ыланган. Бажың бүрүзүнүң чанынга ыяштарны тарып олурткулаан. Депутаттарның чорудуп турар ажылын кодээ Совет даргазы Кыргыс Чыпсынович Белчир багай эвес удуртуп келген. Организас-массалыг ажылдарны чорударынга депутаттар улуг күш дээрзин практика балыткап турар.

Кодээ Советтиң ажылы хой талалыг. Чонунуң культурлуг амыдыралының деннелии кодурер талазы-биле улуг ажылдарны чорудуп турар. Мурнунда Нарында кижи эмнелгезиниң ажылы дыка кошкак турган. Келген фельшерлер чон ортузунга эмнелге-профилактиктиг ажылдар чорутпас, ажылынга харыысалга чок чорууи көргүзүп турган. Ам Нарында эмнелге пунктузунда эмчи Хеймер-оол Хирлиг-оолович Монгуш чоннуң калыктылы дээш дүн-хүн дивейн, могаг-шылаг чок ажылдап турар. Чаа чылда мында 25 оруннуг эмнелге ажыттынар. Эрткен чылын суурда амыдырал хандырылга комбинадының салбыры ажыттынган. Ында идик ладаргар мастер коммунист Нам-оол Монге хүн нормазын доктаамал ажыр күүсединi келген. Суурда радио белдири, харылзаа салбыры, хлеб бижыр чер, чунар бажың, ладчылар бажыңы, столовая доктаамал ажылдап турар. Өөскөр чугаалаарга, хоорай-биле кодээнiң аразында туруп турар ылгалыг чоорту үзүткээриниң оруу салдынып эгелээни бо. Баш чыл бурунгаар хойжулар, ладчылар шуптуу кидис өглерге чурттап турган болгай. Сугнуун чонуң электри чырыы-биле хандырып эгелей бергенде, Шолукпушаан, сессиялар болгаш күүскомнар эрттирерде азы ону белеткээрде кодээ Советтиң депутаттарын, доктаамал комиссияларының кежигүннерин калбаа-биле кириштирип турар. Чыл эгезинден бээр кодээ Советтиң сессинизы алды удаа, күүском хуралы 26 катаа болган. Хамаатыларның хуралын 13 удаа эрттирген. Ажаа ажыл-агый, культура тургузуушкунуун чутула айтырыгларын чугаалажып, четпестерин эдерииин тодаргай хемчегелерни ажылдап кылып, үндүрген шиитпирлерниң күүсединi чедип алыры-биле депутаттарны болгаш Советтиң өскедаа активтерин эвилелдеп келген. Советтиң депутаттары: В. Комбуйоол, О. Яң-оол, А. Дугаржап, М. Дагбаддай олар үлегерлиг ажылдап турарын плеткелчи демдеглээн. Отчёттуг үениң иштинде 40 депутаттың 38-ни сонгукчуларынга отчёттарын бергилээн.

Чеднишкиннер-биле чергелештир Кок-Чыраа кодээ Советтиң ажылында улуг четпестер барын эш Самбуга болгаш саналбергеи эштер айытыкан. Доктаамал комиссиялар коллективтериниң планныг сорулгаларының күүсединi кошкак контрольдап келген. Моок түнелиинде совхоз күргүнеге сүт садарының чыл планыи күүсединi шылаавазының кырында апарган. План 770 тонна турда, декабрь 1-ге чедир 710-на тоннаны дүжаган. Мыйыстыг бода малдың баш санын остүрериниң планы күүсеттинмээн, кандыг-даа малдың өлүп-хораары ам-даа кызырылбаан.

Хендерге салбырының эргелекчизи Я. Доржу, Арыг-Бажы суурда депутаттар бөлүүнүң даргазы О. Яң-оол, Хайыракан салбырының эргелекчизи Б. Начын-оол, совхозтуң директору эш Куркутов болгаш өскедаа депутаттар сөс ап чүве чугаалажып, бар четпестерни чайладырының аргаларын айытыкан болгаш сессия бо талазы-биле тускай шиитпирни хүлээп алган.

О. ГАВАА.

Шөлдерже

Органиктиг чемишчидиге келир чылда бедик дүүгүт остүрериниг магадылаларның бирээзи. «Улуг-Хая» совхозтуң тараажылары, часкы ажылдарга өске белетмелдер-биле кады, одекти тарылга шөлдеринче чедиреринче чугула ынчаэнгейни салып турар.

Органиктиг чемишчидиге сөөртүрүнүң бир механизастатгынган звенозун мында тургускан. Ону эш Кыргыс удуртуп турар. Звенода «Беларусь» деп 7, ынчирбелиг 1 трактормуу быжыглаан. Бо техниканың дузазы-биле механизаторлар хүмүс трактормуң 40 тергезиниң иштии одекти шөлдерге чедирип турар. Ам үеде минитизи-биле 700 тонна хире одекти тарылга шөлдеринде аппарып төккен.

Шеверлекчилер

Көжуп чоруур № 586 мехколоннада Тамара Опай-оолга удурткан шеверлекчилер бригадазы юбилейлиг чылда көскү чедиишкинниг ажылдаан.

Ол бригада ийи-ийи квартиралыг 35 бажыңның шеверлел ажылын кылып планныг турган. Эрткен 11 айларның дургузунда шеверлекчилер 41 бажыңны штукатурлап, чуттайлап, будаан.

Тамара Балдыжыковна шеверлел ажылынга мергежээн удуткуу. Ол ышкаш бөлдүлиг организакчы болуп шыдаан. Оон удуртуп турар коллективинде мурнакчы шеверлекчилериниң саны көвүдеп олурар. Мария биле Оюмаа Сенгилер, Түлүш Сандаамаа, Тамара Намдак олар тудугжу разрядын бедидип, мурнакчыларның одуруунче үнген.

Кодээ тудугжуларның ажыл-хөрээн Улуг-Хем районнуң чурттакчылары мактап турар.

О. ТҮЛҮШ.

Чекистер дугайында ном

«Бодуңуң кижилеря-биле маргыжып, хөрөдап турда безин, ылап чазык сеткилдиг чаңчылар, тергиин чалбыышчы. Чогум Совет күрүнениң дайынчылары-биле көрүү бергенде,—дош дег апаар». Юрий Герман «Дошбиле чалбыыш» деп очериниге Ф. Э. Дзержинскийниң дугайын мынчалдыр бижээн. БОК-туң алдарлыг байырлал оюнуң будүүзүнде Москванның ном магазинериниге көстүп келген «Чекистер» деп чыныды чогаалдар ному ол очерк-биле эгелеттингеен.

Чыныды чогаалдар ному күрүнениң айыыл чок чорук органнарынга ажылдап чоруусунуң дугайында алдарлыг чекистериниң сактышкынчарындан бээр Ленинград чогаалчыларының документалдыг тоожуларындан, рассказтарындан тургустунган. Парадттынган материалдар хамаатыны дайынның болгаш Ада-чуртуң Улуг даймының чылдарында, совет улустуң амыдырының өске-даа үелериниг Ленинград чекистериниң хөй талалыг, күжениишкиниинiг ажыл-чорудулгазыны тоожулаан.

Ленинградтың парталга черииниң үндүрген ол номун документалдыг чуруктар-биле каастаан. Ындыгын Ф. Э. Дзержинскийниң 1911 болгаш 1914 чылдар үезиндеги, хөвүр чуруктарын мында парлаан.

(СЭТА-ның корр.).

Надежда Венедиктовна Васильевич Кызылда № 1 поликлиниканың кыжалап ааран кижилер эмнээр кабинединде үр үениң иштинде кызымаккай ажылдап, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип турар. Аныяк медсестра кыс эмчи коллективиниң чоргаараалы апарган.

ЧУРУКТА: Н. В. Васильевич.

К. ОЮННУҢ фотозу.

Чагыглар күүсеттинип турар

Хендергениң № 27 сөңгүлдә өөрүүндүн Улуг-Хем район Советиниң депутады эш Норбу сөңгүнчуларынга отчёт кылып, ушуралган.

Депутат сөңгүкчуларының чагыгларын күүседир талазы-биле кызымаккай ажылдаан. Оөң идепкейи-биле «Улуг-Хая» совхозтуң Ак-Тал салбырында харыысаа салбырын тургузуп, радиошутиан. Мурнунда нөмүл чоруур кино турган болза, ам ында доктаамал үнүп турар. 25 бичии уруглар турар ялгини ажыглалга киирген. Ак-Тал биле Кызыл аразынга автобус доктаамал чоруп турар апарган болгаш өске-даа айтырыгларны шиитпирлээринге идепкейин көргүскен.

Аңчының олчазы

Монгуш Майдырович Биченей Чөөн-Хемчик районда хөөчүн аңчыларның бирээзи. Ол аныяктан тура аңнап чөрээн болгаш Шеми, Чыргаңы, Хендергей, Чадаана ынчаар, Саян аар ийинде аң-дииңнинг черлерни эки билир. Аң-меңнинг черлерии, аңның ааны-чаңын эки билири—аңчының чедиишкиниринiң үндезини.

Хөөчүн аңчы бо юбилейниг чылда 250 диңнү дужаар деп керээ чарып алган. Бирги аңнаашкында ол 150 диңнүн, ийиги аңнаашкында 100 диңнүн олуртеш, керээзин күүсеткен. Эрткен чылын 150 диңнүн, 5 диларини белетиеп черлериниг дужааташ, база эки көргүзүглүг болган. Монгуш Майдырович аңнаарын ам-даа үргүлчүлеп турар.

Х. АРАКЧАА.

Таджик черинiң ани-шинчизи улам чаартыныр турар. Хөвең тараан шөлдериниң каракка чаңчыккан ани-шинчизин үлетпүр трудчылар-биле арказынга берген турар апаргал. Гиссар шыналызында, Ретара хоорайының кыдыы черде үнелиг металл заводун тудуп турар. Завод баштайгы продукциязын 1970 чылда бээр.

ЧУРУКТА: алюминий заводунуң тудуу.

Фото Р. Нетелевтиң. СЭТА-ның фотохрониказы.

КӨК-ЧЫРААЖЫЛАР МУРНУНДА

Көк-Чыраа кодээ Советтиң күүскому СЭКП ТК-ның март, сентябрь Пленумнарының шиитпирлерин амыдырал боттандырар талазы-биле ажылчы чоннар ортузунга чамдык ажылдарны чоруткан. Кодээ болгаш суур Советтериниң ажылын экижидер дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын Советтиң бирги сессиязынга чугаалажып көргеш, хүлээп алдынган шиитпирниң күүседиезин бүрүн чедип ап шыдаанын Советтиң даргазы эш Самбуга сессияга илеткелинге демдеглээн. Ам үеде районда алды кодээ Советтериниң аразында калбарган социалистиг чарыштың бирги черинде ол Совет чоруп турар. Кодээ Советке хамааржыр «Улуг-Хая» совхоз юбилейлиг чылдың дүжүдүнден 4514 тонна тараапы күргүнеге садыл, планын 2,5 катап ажыр күүсеткен. Ам келир чылдың дүжүдүнге четчир санныг үредиинни уруп белеткээн.

Мал ажылының продуктуларын чүгле дүктү безин 56 тоннаны күргүнеге садар тургаш, 58 тоннаны дужаган. Эът планы 100 хуу күүсеттингеен. Совхозтуң мурнакчы малчыннарының саны өзүп турар. Хоавалыг Семчит-оол, Хоавалыг Доруун-оол, Александр Өлчейбен, Виктор Шойнуу, Максим Чаш-оол олар төрүүр 100 хойга онаштыр 100-тен хой хураганны, бир баштан-на 2.6 килограммдан өрү дүктү кыргып алган, юбилейлиг чылда эң дээре ажылдааннар. Эрткен чылдарга деңгээрге совхоз бо чылдың мал кыштагладымышынче организастыг киргеп. Мал чеминге херегээр курлавырлар фермаларда, кыштагларда кыштың берге үезинге четчир кылдыр чедиртинген. Арыг-Бажы, Хайыракан, Көк-Чыраа суурларда ниитизи-биле 18 чуртталга бажыннары ажыглалда киргеп болгаш 32 өг-бүле чаа бажыңнарже көшкен. Малчыннарга беш бажыңны тудуп берген.

Советтиң күүскому ажылчы чоннар ортузунга бүгү организас-массалыг ажылдарны план ёзугаар чорутпушаан, сессиялар болгаш күүскомнар эрттирерде азы ону белеткээрде кодээ Советтиң депутаттарын, доктаамал комиссияларының кежигүннерин калбаа-биле кириштирип турар. Чыл эгезинден бээр кодээ Советтиң сессинизы алды удаа, күүском хуралы 26 катаа болган. Хамаатыларның хуралын 13 удаа эрттирген. Ажаа ажыл-агый, культура тургузуушкунуун чутула айтырыгларын чугаалажып, четпестерин эдерииин тодаргай хемчегелерни ажылдап кылып, үндүрген шиитпирлерниң күүсединi чедип алыры-биле депутаттарны болгаш Советтиң өскедаа активтерин эвилелдеп келген. Советтиң депутаттары: В. Комбуйоол, О. Яң-оол, А. Дугаржап, М. Дагбаддай олар үлегерлиг ажылдап турарын плеткелчи демдеглээн. Отчёттуг үениң иштинде 40 депутаттың 38-ни сонгукчуларынга отчёттарын бергилээн.

Чеднишкиннер-биле чергелештир Кок-Чыраа кодээ Советтиң ажылында улуг четпестер барын эш Самбуга болгаш саналбергеи эштер айытыкан. Доктаамал комиссиялар коллективтериниң планныг сорулгаларының күүсединi кошкак контрольдап келген. Моок түнелиинде совхоз күргүнеге сүт садарының чыл планыи күүсединi шылаавазының кырында апарган. План 770 тонна турда, декабрь 1-ге чедир 710-на тоннаны дүжаган. Мыйыстыг бода малдың баш санын остүрериниң планы күүсеттинмээн, кандыг-даа малдың өлүп-хораары ам-даа кызырылбаан.

Хендерге салбырының эргелекчизи Я. Доржу, Арыг-Бажы суурда депутаттар бөлүүнүң даргазы О. Яң-оол, Хайыракан салбырының эргелекчизи Б. Начын-оол, совхозтуң директору эш Куркутов болгаш өскедаа депутаттар сөс ап чүве чугаалажып, бар четпестерни чайладырының аргаларын айытыкан болгаш сессия бо талазы-биле тускай шиитпирни хүлээп алган.

О. ГАВАА.

КАПИТАЛИЗМДЕН СОЦИАЛИЗМЧЕ

МАРКСИЗМ-ЛЕНИНИЗМНИҢ ҮНДЕЗИННЕРИН ӨӨРЕНИР ШКОЛАЛАРНЫҢ ДЫҢНАКЧЫЛАРЫНГА БОЛГАШ ПРОПАГАНДИСТЕРИНГЕ

Социализмниң политиктиг экономиказының курузун өөренири бо темадаа эгелээр. Ук теманы өөреиир сорулгазы — капитализмден социализмче шилчириинiң экономиктиг дүрүм ёзугаар чүүлдерин илередири, будүүлгениң социалистиг аргазын тургузары, ниитилел амыдыралының бүгү-ле талаларынга социализмниң тиилелгеен дээш улус массаларның демиселин баштаан пролетариат диктатуразының шиитпирлээр ужурлуг сорулгаларын көргүзери болуур.

Бо теманы өөренириге 4 шакты чарыгдаарын программада айытыкан: 2 шак лекция, 2 шак катапталашкын (беседалажышкын). Борта дараазында айтырыгларны сайгарып өөренирин сүмелеп болуур:

1. Капитализмден социализмче шилчилге үеининң эргежок чугулазы болгаш оон алыс утказы.

2. Социализмниң тургузарының ленинчи планы болгаш ону боттандырганы.

3. ССРЭ-ге социализмниң тиилээни болгаш бүгү делегейге оон ужурдузазы.

Капитализмниң политэкономиязын өөренгеш, будүүлгениң капиталистиг аргазының төөгү талазы-биле кызыгаарлыг чоруунуң болгаш ону бүгү делегей масштабы-биле социализм-биле солуурунуң чайлаш чогуунуң дугайында түнелдә кылып болур. Ол чоруук ниитилел хөгжүлдезиниң объективтиг (боттуг болгаш кижилериниң туре-соруундан хамаарышпас) хоойлуларынга үндезилеттингеен. Капитализмден социализмче шилчириинiң объективтиг болгаш субъективтиг (кижилериниң туре-соруундан хамаарыжып болур) белеткелдерин бо теманың бирги айтырынның талазы-биле катапталашкын хичээлинге хандыр өөренири чугула. Социалистиг будүүлгe харылзаалары эрги ниитилелдиң деңгээлге ала-чайгаар чүге тыптып болбазыл? Бо айтырыгны катапталашкын хичээлинге тодаргайлаары негеттинип турар.

Социалистиг будүүлгe харылзаалары капиталистиг будүүлгe харылзааларынга үндезинии-биле удурланышкан болганда, социалистиг будүүлгe харылзаалары капитализмниң деңгээлге канчаа-даа тыптып, тургустунмас. Капитализм аваа-ла буступ дүже бээр, ёдүү үеуткаттына бээр азы социализмче тайбың ёзу-биле шилчип кире бээр дутайында янзы-бүрү хоозун болгаш оппортунистиг шын эвес теорияларны буржуаз тургузутнуң камгалакчы суртаалчылары идип үндүрүп турар. Социалистиг болуушкуннарны, углаңышкынналарны бодүүвүү-биле ковудедиринiң аргазы-биле социализмче шилчип болур деп олар бадыткаи турар, тодаргайлаарга: капитализмниң деңгээлге социализм ала-чайгаар өзүп турар дээн хоозун бадыткавашкын-дыр. Буржуаз идеологтар күрүне-монополистиг күштелген углаңышкынны социалистиг күштериниң хөгжүлдези-дир деп мегелеп, а буржуаз күрүне ангыларны баштап, ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын камгалап турар деп чулчуруп турарлар. Реформистиг болгаш ревизионистиг мындыг бадытказашкынналарның хоразы чүдел диве, буржуаз күрүненiң ангы талазы-биле моөүүн чажырарында, революстут демиселдеи пролетариатты чартыктырарында болур. Күрүне-монополистиг капитализм херек кырында социалистиг революцияга чүгле материалдыг белеткелдерни күштелдирип, социалистиг революцияже киреринiң эжин болуп турар, мичалзажок үндезин сый шавышкыны чокка, тайбың байдал-биле социализмче ол кажан-даа шилчивес.

Социалистиг революцияны тайбың болгаш тайбың эвес арга-биле боттандырыр болур. мичалзажок революцияны тайбың боттандырары дээрге, ангы демиселиниң саксадыры эвес дээрзин дыңнакчылар биилии алыр ужурлуг. Ынчаарга, социалистиг революцияның тайбың хөгжүүн, боттаныры дээрге, ангы демиселиниң саксатканы болур деп, ревизионистер мегелеп турар болгай.

Чамдык чурттар капитализмни оюп эртпишаан, социализмче шилчип болур дугайында айтырыгны чижээ, Моол, Тыва-капиталистиг хөгжүдени оюп эртпеш, социализмче шилчээн болгай) айтырыгны тодаргайлаан өөренири чугула. Бо айтырыгның талазы-биле Владимир Ильич Ленин мынчаар айытыкан: кожуданнай чурттар сайзыраңгай күрүүлериниң пролетариадының дузазы-биле капитализмни оюп эртпишаан, баштай социализмче, а оон соонда—коммунизмче шилчип болур.

Социалистиг экономиканы тургузарынга пролетариат диктатуразының ролюнуң дугайында айтырыгны тайылбырлавышаан, пролетариат диктатуразының бар болуру ниитилелди революстут ёзу-биле чаартырының дүрүм ёзугаар ниити чүүлү болгаш ыяавыла албан негелдези болуп турар дээрзин демдеглээри эргежок чугула.

Пролетариаттың диктатуразы дээрге, ангы демиселиниң чаа хевирлерге уламчылалы-дыр. Ынчалзадаа социалистиг революция тиилээн соонда пролетариат диктатуразының кол сорулгазы күүлээшкин эвес, а тургузуушкун, социалистиг ниитилелди тургузары болуп турар. Пролетариат диктатуразының кандыг хевирлерии дыңнакчылар билирерил, ынаар олардың кичээнгейни углаар херек.

Социализмниң тургузарынга Коммунистиг партияның удуртукчу болгаш башкарыкчы ролюнуң дугайында айтырыгны оон ыңай өөренири эргежок чугула.

Оон капитализмден социализмче шилчириинiң үезинде экономиктиг укладтарны болгаш ангыларны тодаргайлаан таймырларынче шилчиир. Капитализмден социализмче шилчириинiң үезинде экономика чүге хөй укладтарлыг (чадаларлыг) болуп турарыл?

1. Социалистиг будүүлгe харылзаалардың чаңгыс согуушкун-биле тургузары болдунмас. Чүге дээрге, будүүлгениң бүгү-ле чепсек-херекселдерин хары угда национализастаары (бүгү-ниитиниң болдурары) чедип алдынмас. Пролетариаттың диктатуразы баштай будүүлгениң чүгле кол чепсек-херекселдерин национализастаар болганда, капиталистиг будүүлгe харылзаалары чамдык үеинiң дургузунда артып калыр.

2. Экономиктиг чамдык укладтар капитализмден артып калыр. Экономиктиг уклад деп чүл ол? Өнчүүн кандыг бир хевириниге үндезилеттинiң

АЖААЛДА БОЛГАШ САНАЖЫЛГА

(Садыг министриниң кичээнгейинге)

Бо чылын агаар-бойдустуң байдалы ногаа, картофель истурериниге таарымчалыг эвес болза-даа, республиканың ажыл-агыйлары бо продуктуларны бүдүрер талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Чурттакчы чонну ногаа, картофель-биле хандырарынга садыг министерствозунуң базаларында 700 тонна картофель, 213 тонна ногаалар, 200 тонна согуна бар. Респотребсоюзтуң белеткел контораларында база четчир хемчээлдиг картофель, ногаа аймаа белеткеттинген.

Картофельдиң болгаш ногаа аймаанның курлавырын тургузарынга хоорайларга чоок ажыл-агыйлар коскулуг улуг-хууну киирген. «Межегей» совхоз садыг министерствозунуң төп базазынга 400 ажыг тонна картофельди, 185 тонна капустаны дужааган. «Барлык» совхоз Ак-Довурак хоорайның ОРС (ажылчыннар хандырылгазының килдизи) базазынга 210 тонна картофельди, 100 ажыг тонна капустаны дужааган. Барыын-Хемчик районнуң белеткел организациязы 113, Чөөн-Хемчиктиң — 241, Улуг-Хемниң — 246, Таңдының — 339 тонна картофельди белеткээнер. Оон түннелинде, садыг министерствозу ниитизи-биле 1460 тонна картофельди азы планның 95,4, ногаа аймаан 511 тоннаны азы планның 52 хуу, респотребсоюз 1450 тонна картофельди азы планның 122,9 хуу, ногаа аймаан 460 тоннаны белеткеп, планнарын ынча хуу күүсеткилээн.

Картофель болгаш ногаа аймаан үнүүр садыглары-биле чергелештир, оларның чемгир шынарлары үрелбес кылдыр шын кадагалаары чугула. Бо талазы-биле ажылды эки боттандырарда складтарны, чер подвалдарны эки чылыглаары, септээри, анаа чогуур температураны доктаамал сагыры чугула. Чамдык белеткел организациялары бо продуктуларны шын шыгжап кадагалаарының негелделерин каржызы-биле хажылып, чылдан чылче хөй тонна ол янзылыг продуктуларны үрелдир шыгжап, төтчеглеп келгенинин фактылары барын дорт айтыры чугула. Республиканың садыг министерствозунуң Кызылга базазы 1965, 1966 чылларда 1200 тонна картофельдин чемгир шынарларын донуруп кудулаткан, спирт кылыр заводче чоруткан. Ак-Довуракта ОРС-түң базазы картофельди, ногаа аймаан база багай шыгжап келгенинин түннелиниге, ажыглал чок болуп үрелип каарга, үндүр бижип, күрүнеге хөй когаралды чедирген турган. Амгы үеде ол ОРС-түң базаларында байдал эрткен чылдардан экижирип туржук, харын улам дорайтаан. Онда складтарга чылдың эгезинден тура 310 тонна картофельди урган. № 2 складка урган картофельди ажылчыннар кылаштажыр чердең бээр тарады уруп каапкан. Ажылчыннар оон кырыбиле кылаштажып, чуура базып, үреп, картофель аарыглары тыптырынга таарымчалыг байдалды тургузуп турары канчап-даа таарышпас. № 1 складта урган картофель-биле кады 10 тонна репа-согуланы урган, шыгжалга үезинде картофель 2—3 градус чылыг, а согуна 2—3 градус соок температураны негээр. Ынчангаш репа-согуна ам үнүп, аарып, дүлүп баксырап эгелээн. Ол ышкаш дүзээн капуста чангыс аай температура чоктуң харазынган хөлүп эртип ажып турар. Репа-согуна шыгжап турар түскай складтың иштинин температуразы белик, оон түннелинде согуна үнүп, дүлүп чыдар. Ону сайгарар, температуразын таарыштырар ажылдарны ёзу барымдаалап, кончуг шүүлген чорудуп келген.

Ол складтарда агаарның өл-шыгын хынаар чангыс-даа херексел чок, а агаарның изиг-соогун хынаар термометр бүтүн складтарда чүгле ийи, ынчангаш согуна болгаш дүзээн капуста шыгжаан складтарда температура байдалы шуут билдинмес. Кызылдың болгаш Ак-Довуракның складтарының септелгезин ёзу барымдаалап чоруткан: Ак-Довуракның картофель складтарының кырының довураа чуга, ханалары оттуг кестүп турар ойбак, соңгалары чылыглаттынмаан, ынчангаш складтар иштин ам хыраалап, донуп, картофельдин кыры шыгып, хана оттуг донуп эгелээн. Мындыг дүвүрээзиниинг байдал тургустунуп келген турбуже, ол организацияның удуртукчулары яштер Банникова, Попова олар кандыг-даа хемчег албайн, билбээченнеп олуруп турарлар. Бо чугула аъш-чем, үрезинң продуктуларының үрелирин канчап болдуруп болуруя?

Белеткел организациялары ажыл-агыйлардан садып алган картофельдин болгаш ногаа аймаанның өртекүнезин бо үеге чедир санап бербейн турар фактылар бар. Бо дээрге ийи таланың чөпшээрешкен керээ — контрактациязының негелделерин каржызы-биле үреп турар улуг четпестер-дир. Хүлээп алган продукциянын санажылгазын беш хонуктан эрттирбейн чорударын ында негеп турар болгай. Ак-Довуракта ОРС «Барлык» совхозтан сентябрьның төнчүзүнде хүлээп алган 140 тонна ажыг картофелинин өртээн ноябрь 21-ге чедир узамдыктырып келгеш, ам төлээн. Ол ышкаш, бо түнге дүүштүр садыгның 9 хуу казылдазын кылыр турбуже, 14 хуу казылданы кылгаш, 588 рубль ажыг түнүүр акшаны чедир төлеп бербээн. Ол ышкаш, керээ — контрактацияның негелдезин ёзугаар өй-шаанда төлеттинмээн түнүнге, база сан-түн болгаш шынар талазы-биле шын эвес хүлээп алганы дээш, ол түнүнге хамаарыштыр 5 хуу торгаалды белеткел организациязы төлээр ужурлуг. Бо талазы-биле 488 рубльди база шилчитпээн. Ынчангаш ниитизи-биле 6939 рубльди өй-шаанда шилчитпээни хыналадаан илерээн. Дужааган продукциязының шынар болгаш санажылга талазы-биле хыналаданы ажыл-агыйларның удуртукчулары кошкак чорудуп турар. Оон түннелинде, алза чогуур орулгазын олар чидирип турарлар. Чижээ: Ак-Довурак хоорайның ОРС черн, оон бухгалтериязы ажыл-агыйларның удуртукчуларының, түскай артемниглериниң, бухгалтерия ажылдакчыларының кошкаан ажыглап алгаш, санажылга чорударда чамдыкта үндезин чок казылданы кылып турарын «Барлык» совхозтуң үстүнде чижээнден тодаргай көрүп болур. Ол совхозтуң дужааган 140 тонна картофелинин 10 тонназын биче, үүрмек, чара бастырып, кестирип каапкан дээш килограммны 4 көпеекке хүлээп алгаш, 341 рубль 70 көпеекти чедир төлеп бербээн. Довурак картофельге холушкан дээш 6 тонна ажыг картофельди шуут-ла өртек чокка казып алган. Ол казылдаларның лабораториядга хынаан анализи азы ол картофельдин шынарының багайының дугайында кандыг-даа документилер чок болган.

Ажыл-агыйларның удуртукчулары, түскай артемниглери болгаш белеткел организацияларының ажылдакчылары продукцияның шынары, оларны садып алганы дээш санажылганы шын чорудары дээш демиселди чугулалап көөрү ам черле херек апарган дээрзин утпас болза эки.

М. БАДЫ-НАЗЫН,
республиканың көдээ ажыл-агый продуктуларының шынар талазыбиле күрүне инспекциязының улуг инспектору.

Делегей бо хүннерде

ВДР-ниң Чазак чөвүлелиниң хуралы

ХАНОЙ. Вьетнамның Демократтыг Республиказының күрүне эрге-чагыргазының дээди күүсекчи органы—Чазак чөвүлелиниң хуралынга 1968 чылда күрүне планын болгаш бюджедин чугаалажып көрүп, хүлээп алган.

1967 чылда америк империалистер Соңгу Вьетнамның девискээрин агаардан болгаш далайдан кадыг-дошкуну-биле бомбалап, боолаарын күштелдирген турзажок, бүдүрүлгени быжыглаар болгаш хогжүдеринге, намгалалдың хереглелин хандырарынга, а ол ышкаш улустуң амыдыралын хандырарынга улуг чедиишкиннер чедип алдынган.

1967 чылда күрүне планын күүседиринге чедип алган тиилелгелер акы-дуңма социалистиг чурттарның деткимче, улуг болгаш үнелиг дузалажылгызы-биле холбаалыг деп, Чазак чөвүлелиниң дыңнадынында чугаалап турар.

(СЭТА).

ХАНОЙЖЕ ХАЛДААШКЫН

ХАНОЙ. СЭТА-ның корреспондентизи Б. Петровтуң дамчыдып турары болза:

Вьетнамның Демократтыг Республиказының найысылалынче америк ужар-чүүлдүң мөөнеттинген халдаашкыны алыгы хүнде улаштыр үргүлчүлеп келген. Ракеталар башкарган шарик бомбалар, янзы-бүрү системаларның ужар-чүүл бомбалары Ханойнуң чуртталга кварталдарынга болгаш оон чоогунда черлерге дүжүп турар.

Кадыг-дошкун бомбалаашкынның болгаш боолаашкынның айылынга херээженнер, кырганнар, бичии уруглар таваржып турар. Хоорайның хөй кудумчуларында бажыңнар үрелип бүзүлган.

Ханойнуң камгалакчылары декабрь 14-тен 18-ке чедир 12 америк самолёттуң дүжүр аткан.

Ажылчы чоннарның күсели-биле

ЛОНДОН. СЭТА-ның корреспондентизи О. Пивоваровтуң дамчыдып турары болза:

Великобританияның премьер-министри Вильсон чурттуң экономиктиг байдалын экижидиринин эрге-ажыы дээш ажыл төлевирин дорайтадырынга болгаш иштики хереглелди улам ынай кызырарынга чөпшээрелди бээрингге профэвилел удуртукчуларын бүзүредир дээр оралдажышкынынга бодунуң политика талазы-биле бүгү-де оттуг аргазын база катап ажыглаар ужурга таварышкан. Парламентинин хуралынга Вильсон ажылчы чоннарның чаа качыгдалларга таваржырының эргежок чугулазының дугайында медеглелди кылган. Ол хуралдың соонда дораан-на англи премьер-министр тред-юнионнарның британ конгрезинин экономика комитединин кежигүннерин бодунуң резиденциязынга хүлээп алган. Ол хүлээп алышкынга сан министри, экономика министри болгаш күш-ажыл министри олурушкан.

Херектиң алыс ужурун билир хайгаракчыларның дыңнатканы-биле алырга, келир чылда ажыл төлевирин ортумаа-биле 3—4 хуу бедиидер деп тургускан шоолуг эвес негелдезинден ойталаарынче профэвилел удуртукчуларын бүзүредип, когудуп турган. Ол негелде болза, Англияга фунт стерлингилер үнезин кудулаткан түннелинде ортектерниң аажок ажыттанының байдалдарында тургускан чөгенчиг негелде-дир. Келир чылдың ийиги чартыынга ажыл төлевирин бедиидеринге чазак чөпшээрешкен таварылгада бирги чартыында ажыл төлевирин шуут дорайтадырынга чөпшээрежиринге боттарының белеминн тред-юнионнарның британ конгрезинин удуртукчулары чөвүлел хурал эгелээринин мурнунда медеглээн.

Чөвүлел хуралдың түннелдери билиннмее. Ынаы болза-даа тред-юнионнарның британ конгрезинин барыын удуртулгазы моон сонгаар-даа дүжүп бээр таварылгага безин, чурттуң экономика айтырыгларын хамыктың мурнунда ажылчы чоннарның күсели-биле шиитпирлээр дээр чазактың политиказынга профэвилелдериниң анаа кежигүнериниң шуут-ла таарзынмас чоруу-биле холбаштыр улуг моондактардан чазак чайлап шыдавас деп, ында бодап турар.

ДАШТЫКЫ ХЕРЕКТЕР МИНИСТРЛЕРИНИҢ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛЫ

ВАРШАВА. (СЭТА). ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң бажыңынга декабрь 19-та Чөөнкү Чөөн чүктө байдалдың дугайында айтырыгның талазы-биле Европаның социалистиг чурттарының даштыны херектер министрлериниң чөвүлел хуралы эгелээн. Анда Болгария Улус Республиканың, Венгрия Улус Республиканың, Герман Демократтыг Республиканың, Польша Улус Республиканың, Румыния Социалистиг Республиканың, Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң, Чехословакия Социалистиг Республиканың болгаш Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказының төлээлери киришип турар.

ИЗРАИЛЬ АГРЕССОРЛАРНЫҢ ДАЙЫН ПЛАННАРЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Чаа чепсекти садып алыр дугайында дилегни Израиль Каттышкан Штаттарга киирген.

«Нью-Йорк таймс» солунның Вашингтонда корреспондентизи Джон Финниниң бижип турарыбиле алырга, «Ф-4 фантом» дээр хевирнинң үнден артык дүрген ужудар шүүргедекчи-бомбалакчы 50 самолёттуу Каттышкан Штаттардан Израиль садып алыр бодап турар. Оон ангыда чаа чепсекти, оон иштинде реактивтиг самолёттарны болгаш ракеталарны Каттышкан Штаттар садар дугайында бүзүрелди АКШ-тың чазаандан база алырын Израиль күзеп турар.

Грецияда байдал

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Римче дээш чоруткан Константин хаан бөду Грецияга чанып келиринин негелделериниң дугайын грек шериг хунтазы-биле ам дээрезинде дугурушпаан деп, ЮПИ агентиледдиң корреспондентизи Афинылдан дыңнадып турар. Чугаалажышкыннарны үргүлчүлээрибиле хаан ог-бүлезининң өнүүн, курлавырда генерал Х. Потамианосту Римче чоруткан. Чоруурунуң мурнунда ол генерал даштыкы херектер министри Пипинелисбиле ужурашкан.

Канчаарга-даа хунта «идегел чок» болгаш хунтага ажык-дүзе чок кижилерни армияның команда составындан аштап арыгларын күштелдирип турар. Шериг аргачыргазы грек армияда ам улуг дужаалдыг генералдарны — беш генерал-лейтенантыны ажылдан үндүрген. Оларның аразында премьер-министриң оралакчызы турган Г. Спандидакис, апрель айда шериг эргилдезиниң үезинде хунтага каттышкан полковниктер бар болган. Оон ангыда шериг-агаар күштериниң штаб начальниги, ужар чүүлдүң маршалы Г. Антонакос, шериг-далай штабының начальниги адмирал И. Дедос, дөрт контр-адмиралдар болгаш 15 улуг офицерлер база бар.

Кыдатта болуушкуннар

Чоокта чаа Чанша хоорайга (Хуань можу) «культура революциязы» дээр чүвезинге удур «хоралакчы ажыл-чорудулгазы» дээш бууруддатырган «дайзыннарны» судтаан. «Хуань жибао» солунуң дыңнатканы-биле алырга, 16 «кеминг херектеннерни» судтаан шииткел доктаалды үндүрген болгаш оларның иштинден дөрт кижини ол-ла дораан азып өлүрген. Ол болуушкунга холбаштырган мурнуку чүүлүнге «Хуань жибао» солуннуң бижээни: Мао Цзэ-дуннуң шугумунга удурланыкчылар «ыдыктыг эвилелди тургузуп», чөпсектиг көдүрлүүшкүннү организастаан болгаш оске-даа хоралакчы ажылды кылып турган.

Пекинде цзаофаньчыларның болгаш хунвэйбиннериниң ярызбүрү бөлүүлелдериниң аразында демисел чидиг хевирлержө хаая эвес шилчип турар. Пекинниң демир-орук институдунга болган «ханныг месилдежишшкинниң», «Цинхуа» университединге болгаш оске-даа оределге черлеринге месилдежишшкиннериниң дугайын хунвэйбинчи дацзы баолар чугаалап турар. Электри лампа заводунга болган месилдежишшкиннер дугайында медээ пайысылалга база билдингир апарган. Ол месилдежишшкиннериниң үезинде бүдүрүлгенин Херминде Мао Цзэ-дуннуң улуг тураскаалын үрегдээн.

Кыдатта «экономизмге удур демиселди» шапкынчыдып чорудары үргүлчүлевишаан. Ажылчы чоннарның амыдыралчы эргелеринге удур шаап халдаашкыны ол лозуңнуң алаа-биле чорудуп турар. Күш-ажылдың, материал талазы-биле идиг беришкинниң принциптерин, ажылчы чоннарның чаагай амыдыралын бедиидерин «экономизм» дижирлер. Чижээ, «Синь аньхуэй бао» солун чамдык бүдүрүлгелерде шанчал болгаш материалдыг дузалажылгыны тыпсырын, немелде төлевирниң системазын ажыглаш турарын шынгыы буруу шаап турар. Бо бүгү болза, «дүмбей шуурган дег контрреволюстут экономизминиң илерели-дир» деп, солун чулчуруп турар. «Чамдык кижилер ажыл төлевири болгаш оскедаа материал-ажыдырал айтырыглары дээш массалыг демиселди организастап, ажылдаар черин каггаш чоруп турар» деп, ол-ла солун бижээн.

«Ганьсу жибао» солун ажылчы чоннарга материал талазы-биле идиг беришкинниң принциптерин ажыглаар — социалистиг уклад шак ынчаар тургустунуп эгелээр. Ынчалза-даа ол дээрге, социалистиг тургузуушкунуң чүгле эге базымыдыр. Үүрмек бараан бүдүрүкчүлериниң—ажыл-ишчилериниң өнчүзүн хураан болбас болгай. Ол ажыл-ишчилериниң оруу оске: коллективтиг ажыл-агыйларга олар эки-тура принципиин ёзугаар каттыжып турар. Коллективтиг ол ажыл-агыйларга социалистиг күрүнениң талазындан сан-хөө деткимчезин көргүзүп турар.

Социалистиг национализастаашкынның буржуаз национализастаашкындан үндезин принципиалдыг ылгалдыының дугайында айтырыгны кичээлдерге тодаргайлап көөрү чугула. Тус-тус социалистиг чурттарга национализастаашкынны чорутканының онзагай байдалдарын, ылгалдарын ооренирин дыңнакчыларга сүмелеп болур.

Чаа экономиктиг политиканың утка-шынарын дыңнакчыларга чугаалаарда, хамыктың мурнунда чаа экономиктиг политика (НЭП) дээрге ажыл-агый политиказы болбушаан, күрүне бүдүрүлгезиниң болгаш үүрмек хуу тараачын ажыл-агыйларның праазынга рынок (садыг) харылзааларын ажыглаарын дамчыштыр социализмниң тургузарынче бүрүн утланган дээрзин тайылбырлаар херек. Капиталимзден социализмче ынчаар — социалистиг уклад шак ынчаар тургустунуп эгелээр. Ынчалза-даа ол дээрге, социалистиг тургузуушкунуң чүгле эге базымыдыр. Үүрмек бараан бүдүрүкчүлериниң—ажыл-ишчилериниң өнчүзүн хураан болбас болгай. Ол ажыл-ишчилериниң оруу оске: коллективтиг ажыл-агыйларга олар эки-тура принципиин ёзугаар каттыжып турар. Коллективтиг ол ажыл-агыйларга социалистиг күрүнениң талазындан сан-хөө деткимчезин көргүзүп турар.

Социалистиг национализастаашкынның буржуаз национализастаашкындан үндезин принципиалдыг ылгалдыының дугайында айтырыгны кичээлдерге тодаргайлап көөрү чугула. Тус-тус социалистиг чурттарга национализастаашкынны чорутканының онзагай байдалдарын, ылгалдарын ооренирин дыңнакчыларга сүмелеп болур.

Чаа экономиктиг политиканың утка-шынарын дыңнакчыларга чугаалаарда, хамыктың мурнунда чаа экономиктиг политика (НЭП) дээрге ажыл-агый политиказы болбушаан, күрүне бүдүрүлгезиниң болгаш үүрмек хуу тараачын ажыл-агыйларның праазынга рынок (садыг) харылзааларын ажыглаарын дамчыштыр социализмниң тургузарынче бүрүн утланган дээрзин тайылбырлаар херек. Капиталимзден социализмче ынчаар — социалистиг уклад шак ынчаар тургустунуп эгелээр. Ынчалза-даа ол дээрге, социалистиг тургузуушкунуң чүгле эге базымыдыр. Үүрмек бараан бүдүрүкчүлериниң—ажыл-ишчилериниң өнчүзүн хураан болбас болгай. Ол ажыл-ишчилериниң оруу оске: коллективтиг ажыл-агыйларга олар эки-тура принципиин ёзугаар каттыжып турар. Коллективтиг ол ажыл-агыйларга социалистиг күрүнениң талазындан сан-хөө деткимчезин көргүзүп турар.

Социалистиг национализастаашкынның буржуаз национализастаашкындан үндезин принципиалдыг ылгалдыының дугайында айтырыгны кичээлдерге тодаргайлап көөрү чугула. Тус-тус социалистиг чурттарга национализастаашкынны чорутканының онзагай байдалдарын, ылгалдарын ооренирин дыңнакчыларга сүмелеп болур.

Чаа экономиктиг политиканың утка-шынарын дыңнакчыларга чугаалаарда, хамыктың мурнунда чаа экономиктиг политика (НЭП) дээрге ажыл-агый политиказы болбушаан, күрүне бүдүрүлгезиниң болгаш үүрмек хуу тараачын ажыл-агыйларның праазынга рынок (садыг) харылзааларын ажыглаарын дамчыштыр социализмниң тургузарынче бүрүн утланган дээрзин тайылбырлаар херек. Капиталимзден социализмче ынчаар — социалистиг уклад шак ынчаар тургустунуп эгелээр. Ынчалза-даа ол дээрге, социалистиг тургузуушкунуң чүгле эге базымыдыр. Үүрмек бараан бүдүрүкчүлериниң—ажыл-ишчилериниң өнчүзүн хураан болбас болгай. Ол ажыл-ишчилериниң оруу оске: коллективтиг ажыл-агыйларга олар эки-тура принципиин ёзугаар каттыжып турар. Коллективтиг ол ажыл-агыйларга социалистиг күрүнениң талазындан сан-хөө деткимчезин көргүзүп турар.

Ындыг болза-даа ярмарка үезинде херек кырында чарган керээде бараанналрның үнезин хөреңгитен бөлүктериниң идегелин бадыткаваан деп, Японияның Киода Цусин агентилели демдеглээн. Чугула хереглелдиң барааннары чок болган ужурунда хөй япон фирмалар боттарының төлээлекчилерин ярмаркадан хуусаа бетинде кыйгырты берген дээрзин агентилел бижээн. Кыдаттан шөй, демир руда болгаш хөмүр-даш алыр дугайында дыка эвээш керээлерни чарганыынче кичээнгейни Японияның «Нихон кэйдзай» солуну көрүндүрүп турар. Солун бо фактыны «культура революциязының» үржуктарыбиле холбаштырып турар. «Культура революциязы» Кыдаттың үлетүрүн болгаш транспортун сандарадып, чурттуң экономика хогжүлдезин каш-каш чылдарже аткаар тырткан.

(СЭТА).

Л. Вашканскийниң кадыының байдалы

ЛОНДОН (СЭТА). Л. Вашканскийниң чүрээн еске чүрек-биле солуп, ону кезип эмнээниинден бээр 16 хонган. Сөөлгү каш шактарның дургузунда оон кадыының байдалы баксырай хөнө берген.

Кейптаунуңуң «Гроте шуур» дээр эмнелге черинде Л. Вашканскийни эмнеп турар эмчилерниң түннел кылган барымдаалары ёзугаар алырга, оларның эмнеп турар ук кижизиниң байдалы «кончуг берге» апарган. Л. Вашканскийниң организми «еске кижинин чүрээн хүлээвейн турар» дээрининң демдектери илдең көстүп келген деп, олар чугаалаан дээрзин Рейтер агентилелдиң корреспондентизи Кейптаундан дамчыткан.

Удурланыышкын илергейлээриниң Барыын Берлинге болган чыскаалын тарадыр сывырарынга суг бүлгүртүр дериглер, полицейми ыымчылар ажыглаттынган. Чыскаалдарның бирээзининг үезинде бир студентини боолап өлүрүп каан полицейжини агартканынга боттарының илеңнээнин аныяктар, ажылчыннар биле студентилер илергейлээш, хоорайда демократияга удур ёзу-чуруумнарга удурланган чыскаал ыламжының киржикчизи база бир студентининг «херээн» шиидип турарын сокпадырын негээн.

Барыын Берлинниң чагырга черлери демократтыг хосталгаларны намгалаан шимчээшкининиң өескүп турарындан коргуп турар.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

ШИЛЧИЛГЕНИҢ ҮЕЗИ

геп ниитилел ажыл-агыйының хевирлериниң бирээзин экономиктиг уклад кылдыр тодаргайлап турар. Уклад — ол дээрге, хамаарышкан экономиктиг системага өске бүдүрүлге харылзаалары-биле кады тургустунган бүдүрүлге харылзааларының тодаргай хевири-дир.

Россияның экономиказында экономиктиг 5 уклад бар турганын билир бис.

Ол укладтарны Владимир Ильич Ленин «Аъш-чем үндүрүүнүң дугайы» деп ажылынга тодаргайлап айыткап (В. И. Ленин, Чогаалдарының дөртку үндүрүлгези, том 32, арыннар 308—319).

Капитализмден социализмче шилчиир бүгү-ле чурттарга албан хамааржыр экономиктиг үш уклад бар:

1) Социалистиг уклад.

2). Хуу ажыл-агыйлыг капитализм.

3). Үүрмек бараанның ажыл-агый.

Бо үш укладка үш аңгы: ажылчын аңгы, тараачыннар, буржуазия түс-түзүнде хамааржып, дүгжүп турар. Ынчаарга капитализмден социализмче шилчиир үеде тергиндекчи аңгы ажылчын аңгы болуп турар. Ажылчын аңгы-биле чергелештир тараачыннар база кол аңгы болуп турар, а буржуазия — кол аңгы болбайн турар. Ынчалза-даа буржуазия ам-даа күштүг болур. Чижээ. Россияга буржуазияны кулактар төлээлеп турган болгай. Тараачыннар биле ажылчын аңгының эвилелин быжыглаар талазы-биле ажылды партия онза чугула деп санап корген. Чүге дээрге, тараачыннар кымның талазынга баар болдур социализмниң тиилелгезин азы тиилевезп оортан колдадыр хамааржыр.

Ажылчын аңгының болгаш тараачыннарның эвилели капитализмниң үезинде-ле тургустунары билдингир. Ол эвилелдиң экономиктиг үндезини чүү боон турарыл деп айтырыгны дыңнакчыларның мурнунга салыры чугула. Ажылчыннарны болгаш тараачыннарны ол-ла молчүкчүлер дарлап турган чорук ажылчыннарның болгаш тараачыннарның эвилелинин үндезини болган.

Янзы-бүрү укладтар болгаш аңгылар бар болганда шилчилге үезинин экономиказы элээн каш чорудээлер-биле тодаргайлаттынар. Шилчилге үезинин кол чорудээн—чаа төрүттүвген, амдыызында эки быжыпаан, ынчалзажок күжү улам хогжүшкүнүүр социализмниң болгаш өлүп бар чыдар капитализмниң аразында чорудээ болур. Ол дээрге, антагонистиг (эптеш чок чидиг) чорудээ-дир.

Шилчилге үезинде кол эвес, антагонистиг эвес чорудээлерге дараазында чүүлдер хамааржыр:

1. Политиктиг мурнакчы эрге-чагырга-биле хожуданган материал-техниктиг базазының аразында чорудээ.

2. Социалистиг улуг үлетпүрүнүң болгаш быларгай тараачын ажыл-агыйның аразында чорудээ.

Бо бүгү чорудээлерни аңгы демиселиниң үезинде шиитпирлээр. В. И. Ленин «Пролетариат диктатуразының дугайында» деп ажылынга аңгы демиселиниң беш хевирлерни айыткан:

1. Молчүкчүлериниң удурланыышкынын базары.

2. Хамааты дайын.

3. Биче буржуазияны, ылаңгыя тараачыннарны «нейтралзастаары» (кымга-даа каттышпас кылдыр башкалзары).

4. Буржуазияны «ажыглаары» (буржуаз түскай артемниглерни ажыглаары).

5. Чаа сагылга-чурумга массаларны кижизидерп. (В. И. Ленин, Чогаалдарының дөртку үндүрүлгези, том 30, арыннар 76—78).

Ажыл-агыйның социалистиг уклады канчаар тургустунарын, капиталистиг өнчүнү узуткаары социализмниң тургузуп эгелээн чурттарга албан хамааржырын, капиталистиг өнчүнү иштининп социалистиг өнчүзү-биле солуурун дыңнакчыларга хандыр тайылбырлаары негеттининп турар. Социалистиг укладтың кол, башкарыкчы ролюнуп дугайында айтырыгны тодаргайлаары база эргежок чугула.

Бүдүрүлгениң кол чепсек-херекселдерин иниитилештирери чаа экономиканы тургузарының баштайгы базымы болур. Пролетариат диктатуразының күрүнезп заводтарны, фабрикаларны, шахталарны, транспорт чепсек-херекселдерин болгаш экономикада оске-даа кол-кол чүүлдерин социалистиг ёзу-биле национализастаар — социалистиг уклад шак ынчаар тургустунуп эгелээр. Ынчалза-даа ол дээрге, социалистиг тургузуушкунуң чүгле эге базымыдыр. Үүрмек бараан бүдүрүкчүлериниң—ажыл-ишчилериниң өнчүзүн хураан болбас болгай. Ол ажыл-ишчилериниң оруу оске: коллективтиг ажыл-агыйларга олар эки-тура принципиин ёзугаар каттыжып турар. Коллективтиг ол ажыл-агыйларга социалистиг күрүнениң талазындан сан-хөө деткимчезин көргүзүп турар.

Социалистиг национализастаашкынның буржуаз национализастаашкындан үндезин принципиалдыг ылгалдыының дугайында айтырыгны кичээлдерге тодаргайлап көөрү чугула. Тус-тус социалистиг чурттарга национализастаашкынны чорутканының онзагай байдалдарын, ылгалдарын ооренирин дыңнакчыларга сүмелеп болур.

Чаа экономиктиг политиканың утка-шынарын дыңнакчыларга чугаалаарда, хамыктың мурнунда чаа экономиктиг политика (НЭП) дээрге ажыл-агый политиказы болбушаан, күрүне бүдүрүлгезиниң болгаш үүрмек хуу тараачын ажыл-агыйларның праазынга рынок (садыг) харылзааларын ажыглаарын дамчыштыр социализмниң тургузарынче бүрүн утланган дээрзин тайылбырлаар херек. Капиталимзден социализмче ынчаар — социалистиг уклад шак ынчаар тургустунуп эгелээр. Ынчалза-даа ол дээрге, социалистиг тургузуушкунуң чүгле эге базымыдыр. Үүрмек бараан бүдүрүкчүлериниң—ажыл-ишчилериниң өнчүзүн хураан болбас болгай. Ол ажыл-ишчилериниң оруу оске: коллективтиг ажыл-агыйларга олар эки-тура принципиин ёзугаар каттыжып турар. Коллективтиг ол ажыл-агыйларга социалистиг күрүнениң талазындан сан-хөө деткимчезин көргүзүп турар.

Социалистиг национализастаашкынның буржуаз национализастаашкындан үндезин принципиалдыг ылгалдыының дугайында айтырыгны кичээлдерге тодаргайлап көөрү чугула. Тус-тус социалистиг чурттарга национализастаашкынны чорутканының онзагай байдалдарын, ылгалдарын ооренирин дыңнакчыларга сүмелеп болур.

Бо консультациядга бижиттинген чүүлдерден дараазында түннелдп кылып болур: капитализмден социализмче үеэн — социализм тургузуушкунунуң оруунче киргеп бүгү-ле чурттарга албан хамааржыр объективтиг эргежок чугула чүүл.

Теманың ийиги айтырыын ворүп тургаш, социалистиг экономиканы тургузарының ленинчи планының тургустунган кезектерин, оларның аразында харылзаазын болгаш кызыгаарлажылгаазын илергейлээр херек. Социализмниң материал-техниктиг базазының болгаш ону тургузарының оруктарының дугайында дыңнакчылар эки билгеп турар ужурлуг.

Социалистиг индустриализация дээрге, коммунизминиң материал-техниктиг базазын тургузарынга эң чугула звено болуп турарын дыңнакчылар билип алган турар ужурлуг. Ынчаарга социалистиг индустриализация дээрге, капиталистиг индустриализациядан үндезин ылгалдыг. Социалистиг индустриализацияны боттандырарынга эргежок чугула хөреңгилерни, үнер дөстерни, арга-методтарны кичээлдерге тодаргайлап тайылбырлаар херек.

Улус демократиязының чурттарында социализминиң материал-техниктиг базазын тургузуп турарының онзагай чүүлдерининң дугайында боттары белеткенип алган, катаптаашкын кичээлдерниге тайылбырлап чугаалаарын дыңнакчыларга сүмелеп болур.

Кодээ ажыл-агыйның социалистиг эде чаартылгазынын дугайында айтырыгны В. И. Ленинниң «Кооперация дугайында» ажылындан өөренип чугула. Ынчаарга чурттуң индустриализастаарының болгаш көдээ ажыл-агыйны кооперастаарының аразында тудуш харылзааны *эки хандыр өөренир* негеттинер. Социалистиг кооперастаашкынның капиталистиг кооперастаашкыннан үндезин ылгалдыын, ленинчи кооперативтиг планының эң чугула принциптерин дыңнакчыларга тодаргай тайылбырлаары чугула.

Капиталимзден социализмче шилчилге үезинде социалистиг экономиканы тургузарынга чаа ниитилелдиң тургузукчузу бедик мергежилдиг кадрларны белеткээри культура революциязының кол сорулгазы болур. Ол ышкаш улус массаларны чаа, коммунистиг моралына, марксизм-ленинизмниң улуг өөредилгезине, пролетаржы интернационализминиң ёзугаарга кижизидери база улуг рольдуг дээрзин дыңнакчылар билген турар ужурлуг.

«ССРЭ-ге социализмниң тиилээнин» деп айтырыгны боттары, түскайлап белеткээш, катаптаашкын кичээлинге сайгарып чугаалаарын дыңнакчыларга дагаын болур. Бо айтырыгны белеткээрде кол өөредилге номундан аңгыда Ф. Бурлацкийниң «Сайзыраңгай социалистиг ниитилелдя тургузар дугайында» деп чүүлүн номчуурун дыңнакчыларга болгаш пропагандистерге сүмелеп болур. Социализмниң Чөөн Европада чурттарының болгаш бистин дуржулгавысты ол чүүлде тодаргай айыткан («Правда» солун, 1966 чылдың декабрь 21-де үнгеп, дөртку арынында). Чечен чогаал литературазындан Шолоховтуң «Ак-дарган кур чер», Гладковтуң «Цемент», Панферовтуң «Бруски» деп романнарын номчуп болур.

ХҮНДҮТКЕЛДИГ

Башкының ажылы нарын белгаш берге. Эртем-биилии хаяы, угаан-бедалы чарт, күштүг күзелсоруктуг кишилер акыял салгакчыларны кижизидеринниң чаагай херээнге бараан боп чоруур. Коммунистиг партиянның идеяларының препагандизи, аныяк салгакчыларның ынак башкызы болганнадың бирээзи-биле таныжа кааптаалы. Кымгыл ол?

Школага 17 чыда ажылдап келген коммунист башкы Валерий Чоржеевич Кара-оол Хову-Аксы сес чыл школазының тыва дыл болгаш төрээн чогаалдың башкызы. Ынча чылдарда уруглар-биле ажылдап келгеш, ажыяынга хамдыкшыл, мергемий-даа берген. Баштайгы базымнар үезинде бергеяерге хөй таварыяган. Дүвүрээзиннер, оорушмунуң аас-кежиктиг хүннери оон эртнен оруунда хөй. Бергелер турза-даа, шилип алган ажыяының буянныг болгаш чонга хүндүткелдиниге Кара-оол бышыы-биле бүзүрел келген.

Сөөлгү он чылдарда чүс хуу оредиягелиг болуруп чедип алган. Валерий Чоржеевичиниң ажыяында онзагай чүүл — оөретпишаан кижизидер деп кол сорулганы кеззэде боттандырып туроруыза. Өөренимчи бүрүзүнүң чүрээнче дүлүүрүнү тывары берге. Ынчалза-даа бо башкы ындыг дүлүүрүнү тыпкан. Чедиги классчы Саша Аратына чуруурунга ынак боорга, тыва төөлдарның утказынга таарыштыр кааспалгалыг чуруктарны күүседир даазга берген. Чурулгага хандыкшылдыг башкының деткимишинни солдун оредиягезинге эки салдарны чедирген.

Янзы-бүрү көргүзүг пособиелери, чуруктар болгаш техниктиг херекселдерни хөрегледттинги дег кичээлдерге донгаамал ажыглаарын башкы чедип алган. Башкының тайылбыры чедингир болгаш төдаргай. Уруглар башкызын кичээнгейлиг дыңнаарлар. 1967—68 оредиягө чылының бирги чартының Валерий Чоржеевич база чедишкининг доозуп турар. Тыва дыяга багайлыг өөренимчи чок. Дуржулгалыг башкы класстан дашкаар хөй ажылдарны ылып турар. Школаның чемпиону дээш шыдыраа болгаш шашки турнирлерни эрттирип, эгелеп чоруур шыдыраачылар-биле туснай болгүмүү тургусчаш, оредип турар.

Хову-Аксының чурттакчылары эш Кара-оолду хүндүлээрлер. Адамнер оны Хову-Аксы суур Советиниң депутадынга соңгуп алганы улуг идеге болуур. Эрткен соңгулдага депутаттарга берген чагыглырның бирээзи эрги суурга суг дамчыдар хоолайны тудары турган. Ам школа чиге мурнунда колонкадан бичии шанактарлыг суг сөөрткеннерни эпти-ле каруп болуур. Чагыглырның боттамылгазында депутат башкы бодунуң үлүүн иниргени билдингир.

К. ОЮН-ООЛ.

Удавас Тываның дээди болгаш орту-мак өөредилге черлеринге кышкы сессия эгелээр. Кызылдың медицина, уран-чүүл училищелериниң болгаш Күргенеңиң башкы институдунуң студентилери аңаа күженишкинниг белеткенип турар.

Кызылда башкы институдунуң, биология факультединиң 3-кү курузунуң студентилери Б. Камо, З. Халыын, М. Серендик лабораторлуг ажыл кылып турда, оларны бистиң корреспондентивис Оюн Кодур-оол чурукка тырттырган.

ОЛЧАЛЫГ БИЛЕТТЕР

1967 чылдың акша-бараан лотереязының сески үндүрүлгезиниң билеттерин садып алгаш, олчалыг болганнар: В. П. Василенко 255 рубль өртектиг «Юрюзань» дээр соодукчуны, Л. А. Мокшина—190 рубльдиң «Рига-3» мопедти. В. А. Васильев 10 билеттер-биле 50 рубльди. Т. Б. Попова 75 рубльдиң хеп чүүр машиназын. К. П. Романов 27 рубль 94 копеек өртектиг «Альпинист» дээр радиоприёмникти. Л. П. Козырев үш билет-биле 40 рубльди. Ф. И. Петухов 60 рубльди тус-тус ойнап алганнар. Т. М. Ломаева, В. П. Котов болгаш ниитизи-биле 21 кижи «Смена-8» дээр фотоаппараттарны ойнап алган.

Бо үеде Кызыл хоорайның ажаалга кассалары 1967 чылдың акша-бараан лотереязының чаа чылда үндүрүлгезиниң билеттерин тарадып садарын үргүлчүлеп турар. Ооң ойнаашкынныг тиражы 1967 чылдың декабрь 26-да Москва хоорайга болур.

Т. БАРХАТОВА

ТЕХНИКАНЫ КАМНЫГ ЭДИЛЭЭНИ ДЭЭШ ШАҢНАЛ

Хемчээлин дектаадыры. Тракторларыны болгаш өске-даа көдээ ажылагый машиналарын камныг эдилеп, оларның септелгезинге болгаш техниктиг ажаалдазынга артык чарыгдалдар үнерин болдурбайн турар тракторист-машинистерге «Көдээ ажыл-агыйның совхозтар болгаш өске-даа күрүне бүдүрүлгелериниң ажылчыныларының ажыл төлевириниң дугайында ниити негелделерге» дүүштүр чаңгыс удаагы шаңналды тыпсыл турар. Ол шаңналды чылда чаңгыс катап тыпсыр болгаш тракторист-машинистерге камнаттынган оруглавың 40, бригадирлерге болгаш оларның дузалакчыларынга 10 хуузу хемчээлиг кылдыр санаар. Чаа тракторларыны болгаш комбайннарны ажыглап турда, ол шаңнал чартык хемчээлиг болур. Чижээ: ДТ-54А трактор-биле капитал септелгениң соонда 3400, агар септелгениң соонда 1200 га черни ажылдап кылгаш, капитал септелгеге тургускан дижик. Капитал септелгеге чедир план ёзугаар хуусаа 3000 болгаш агар септелгеге чедир — 1000 га черни ажылдап кылыр ужурлуг. Трактордуң капитал септелгезинге норма ёзугаар, чижеглээн тарылганың га бүрүзүнге онаалтыр санаарга, 26 көпеек, техниктиг ажаалда чорударынга болгаш үүрмек септелгелерге — 21 көпеек болур. Ынчангаш, трактордуң капитал септелгеге чедир тракторноске херек кырында ажылдаанынга 884 (26 коп. х 3400 га), техниктиг ажаалдага — 324 (27 коп. х 1200 га), а ниитизи-биле 1208 рубль лимитти санаар-дыр. А херек кырында, капитал септелгеге 780, мурнунда кылган септелгеден бо капитал септелгеге чедир техниктиг ажаалдага болгаш үүрмек септелгелерге 200, а ниитизи-биле 980 рубль чарыгдаан дижик. Ынчангаш, башкы ол ниити коллективке хамаарыштыр санаш, ооң соонда түс-түс трактористерге онаалтыр шаңналды оларга хамаарыштыр санаар. Көдээ ажыл-агый машиналарынга, тракторларга ышкаш, камналганы санаарда, трактор ажылдарының ниити хемчээлиниң лимидин база тодарадыр апаар.

Тракторлар септелгезинге болгаш техниктиг ажаалдазынга артык чарыгдалдар үндүрген тракторист-машинистерге көдээ ажыл-агый машиналарын камныг эдилээни дээш шаңналды ол чарыгдалдарны тыртказа, ам тыпсыр. Бир эвес көдээ ажыл-агый машиналарынга ындыг чарыгдал болган болза, ол чарыгдалды трактор камналгазынга алган оруглардан казыыр. Трактор отчёттуг чылда септелгеге кирбээн болза, ону эки эдилээни дээш камналганы санавас, ынчалза-даа ооң хамаарылга чокка, көдээ ажыл-агый машиналарын септээринге болгаш техниктиг ажаалдазынга камналга алган трактористмашинистерге ол дээш шаңналдарны тыпсыр.

Трактордуң резина дугуйларын камказыны дээш шаңнал. Чамдык ажыл-агыйларга тракторларның резина дугуйларын камныг эдилээни болгаш оларның хуусаазын узатканы дээш трактористерни шаңналарының негелделерин болгаш чуруминарын ажыядан кылган болур. Тракторларның болгаш көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезинге болгаш техниктиг ажаалдазынга үнген чарыгдалдардан азы камналгалардан хамаарылга чокка, ол шаңналды квартал айы-биле тыпсыр.

Ол шаңналды ынчаар тодарадыр. МТЗ-5 тракторну ажыглап эгелээнинден бээр чижеглээн тарылга шөлүү-биле сааларга, 2200 ганы ажылдап кылган дижик. Ол үеде мурнуку дугуйнуң шиназын 1800 ганы кылгаш солуур нормалыг тургаш. 1500 ганы ажылдап кылгаш, солаан, а арткан шиналарны ам-даа ажытлап болур дижик. Чаңгыс ол шинаны септээринге болгаш катап тургузарынга чарыгдал норма ёзугаар чижеглээн тарылга шөлүнүң га бүрүзүнге онаалтыр 2,5 көпеек, а соңгу дугуйнуу — 10,7 көпеек кылдыр көрген. Ынчангаш, ол трактордуң шиналарының камналгазы 88 рубль 10 көпеек болган-дыр. Тракторлуг-биле камналга дээш шаңнал 35 рубль 25 көпеек (88 рубль 10 көпеектиң 40 хуузу) болур-дур.

(Бо тайылбырны ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агый министерствозунуң ажылдакчылары аштер Ф. Финогенов, В. Моисеев олар берген. Ону «Көдээ механизатор» деп журналдан очудуруп нарлаан).

Бистиң консультациявыс

ОЛИМПИЙЖИ ОТ ОЛИМПИДЕ

АФИНЫ. (СЭТА). Хаак олимпиадаңың декабрь 16-да кыыскан одун Олимп дагның харлыг бажынга чедирген. Бурунгуунуң тооларгы чугаазын ёзугаар алырга, Курбустунуң Зевс бурганының дүжүлгези турган дээр черден ырак эвеете, 2917 метр бедик ол даг бажынга, ыдыктыг от дагыырының ёзулалы болган. Ол ёзулалга Грецияның олимпийжи комитединиң болгаш Гренобльге болур олимпиадаңың организакчы комитединиң кемигүннери ирилшкен.

Баш бурунгаар шахтёржу лампочкаларга кыыскан ол от бурунгу Олимпиадан Грецияның соңгу талазында Ларисаже баар орукту самолёт-биле, а Фессалияның наймыылалыындан Олимпиниң мээстеринде 2100 метр бедикте даг черде турар Врисополис курортка чедир орукту — автомобиль-биле эрткен. Оортан грек болук хаакчылар ол оттуг сураглыг ук дагның бажынга чедирген.

Ам олимпийжи от Афинага баар, оортан Францияже чоруптар.

Соңгаарлаткан салыглар

ШЫДЫРАА

Республиканың бирги чери дээш маргылдааның төнчүзү чоокшулаан тудум-на, демисел улам-на чидигленип турар. Он нйиги салыгда беш ужуражылга төндүр ойнаттынмайн барганы ону хереглеп турар. И. Мадоткин—Н. Чыргал-оол оларның соңгаарлаткан салыында кара тала чиик бода орунуда тергелиг, ынчалза-даа ак тала аңаа удур демисежин шыдаар арганыг. Н. Шишигин—Ч. Оюн оларның салыы мурнунда хөй демиселдиг байдалда соңгаарлаан. П. Беркович—Н. Амуфриев оларның салыы хаймынан чайлавас хире болуп турар. Ю. Курылев агы-биле ойнаап, А. Торлукту мырыңай ударының кырында келгеш, атаканы күштелдирип шыдавайн боду бакырааш. Соңгаарлаткан салыгда ооң уттуры чайлаш чок хире апарган. Б. Ооржак—Б. Ламаш-оол оларның соңгаарлаткан салыында караның байдалы эки болуп турар.

Өске салыгларда Бегзи, Хомушку олар Тамба биле Дармажапты удуп алганнар.

Он нйиги салыг соонда Н. Шишигин 9.5 (бир соңгаарлаткан салыгыг), М. Хомушку 9 саныыг, ооң соонда сөөлгү салыгларда эки ойнаш турар апарган О. Бегзи сес саныыг чоруп орар.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

ССРЭ-ниң хөл-шыдыраа чемпионадынган

ЧҮГЛЕ УДАР ХЕРЕК

ССРЭ-ниң хөл-шыдыраа талазы-биле чемпионады декабрьның 7-де Харьков хоорайда эгелээн. Ооң эртнн турар байдалы мооң мурнунда болуп тургулаан чемпионаттардан еске. Чүл дээрге, үш-дөрт шилилде эртнп турбаан, харын массалыг маргылдаалар болуп турганындан ол эгелээн, аңаа миллион ажыг шыдыраачылар киришкен. Ынчангаш ам бо чемпионатта 20 шыдыраачы киржип турар эвес, харын 140 кижи киржип турар, оларның арааныда чүгле мастерлер болгаш гроссмейстерлер эвес, харын мастерлерге кандидаттар база киржип турар. Бо маргылдааны мооң мурнунда болуп турганы ышкаш эвес, а швейцар системазы дээр арга-биле чорудуп турар.

Ол чүү ындыг система чүвел? Ооң ужуру чүдел дээрге, салыышкыны бүрүзүндө (ындыг салыышкын он үш болур) удуп алган саны дең кижилер боттарының арааныда ойнаары болур (утканнар боттарының араында, а уттурганнар — боттарының араында ойнаар). Ооң-биле кады ойнаар нйи кижи бүрүзүн дугаар тудуп турган тодарадыр, ындыг болганда, маргылдаанын киржикчилерни шак ындыг кижи-биле ойнаар мен деп баш бурунгаар белеткенип шыдавас. Бо система болза маргылдаага хөй санныг кижи киржир артаны бербишаан, ооң-биле кады ооң киржикчилериге байдалды дүрген сайгарып көөр, чүгле удар дээш ойнаар арганы берип турар. Маңаа кол лозунг — чүгле удары!

Бо бир янзы маргылдаада кымнар киржип турарыл? Маңаа чүгле гроссмейстерлери адаалы: Михаил Таль, Марк Тайманов, Лев Полугаевский, Ратмир Холмов, Владимир Симагин, Андрэ Лилиенталь, Евгений Васюков, Семен Фурман, Леонид Шамковнч, Эдуард Гуфельд. Бүгү киржикчилерни шупгузун адаар артажок болганы-биле чүгле гроссмейстерлерни адап тур мен, ынчангаш бо солун маргылдаага мастерлер база солун салыышкынларны кылыр боор деп кижи бүзүрээр.

Бо маргылдаанын кол судьязы—хөлшыдыраа талазы-биле хоочун ойнакчы, делегей гроссмейстери Сало Флор болуп турар. Мен аңаа каш айтыыр салган мен.

— **Швейцар системаны канчаар көрүп турар силер?**

— Бодум шыдыраачы кижи болгаш, ону сонуургап көөр кижи мен, чүге дээрге, мен кажан-даа ындыг системаның маргылдаазынга киржип көрбээн мен, ынчаарга судья кижи болганымда — ол системаны кичээнгейлиг көөр апаар мен, чүге дээрге салыышкынының хөй болуру болгаш ол үш катап дугаар тудары судья коллегиязының мурнунга эллэп бергедерни тургузуп турар. Ындыг болза-даа, зопалар араныың маргылдаазының көргускенинден адырга, бүгү чүве калдыг система-биле ойнаарындан эвес, харын маргылдаанын киржикчилериниң хамаарыжыр болур-дур. Бир-тоо Харьковка Фишер ойнавас чүве болганда, бистиң чемпионадывыс эки чурумнуг эртер дээрзинге бүзүрээр мен.

Бир эвес ооң-даа тодаргай чугаалаар чүве болза, чурттуң хөл-шыдыраа талазы-биле чемпионадынга швейцар системазындыг эки хевир эвес кылдыр бодаар мен, ынчангаш Харьковта болуп турар швейцар системанын бо маргылдаазын шевелде кылдыр көөр болза чогуур. Хөл-шыдыраа талазы-биле эң шыырак бүрүненнң чемпионун ындыг арга-биле тывары таарымчалыг арга эвес хире.

Швейцар системазының эки талазы база бар ынчаш. Ол чүл дээрге, чамдык мастерлерге, ооң туржук, мастерге кандидаттарга-да, гроссмейстерлер-биле ойнаар аргаяы ол берип турар, а ындыг арга оларга таваржыры ховар болур чүве болгай. Ооңбиле кады бо система маргылдаанын бүгү киржикчилерин дайынчы ойнаарынга албадзар апаар. Ынчангаш бо система ажыктыг бе азы ажык чок бе дээрэн айтырыгда туруп турар.

— **Маңаа тиилеп болур кол шыдыраачылар кымнар деп бодаар силер?**

— Таль, Тайманов болгаш Полугаевский. Олар шыырак гроссмейстерлер, оларны кандыг бир чаа арга-биле кайгадып хоржок, швейцар системазы-даа оларга чаа чүве эвес болур, ооң-биле кады ойнаар талазы-биле оларда улуг практика база бар болгай.

— **Сөөлгү айтырыг: бо чемпионатка тиилекчи болур төлээде, каш сан алыр ужурлуг деп бодаар силер?**

— Он сан четчир кылдыр бодаар мен. Мында мооң мурнунда болуп тургулаан маргылдааларга бодаарга, «норма» арай бедик-тир, көрбес силер бе...

Виктор ВАСИЛЬЕВ,
хөл-шыдыраа талазы-биле тайылбырлакчы.

АЛДЫН КУДА

Сөөлгү үеде республика солуннарынга куда дугайында үнгүлээн материалдар дыка хөй почтукчуларны соңуургадып, куданың национал онза хевирн, социалистиг утка-шынары, культуразы болгаш чурумунуң дугайында хөй бодалдарны, санаалдарны көдүргеп.

Куда дээрге ог-бүле түүкан аныяктарга уттундурбас улуг болуушкун. Чаа түскайлаң ог-бүле тывсып, аас-кежиктиг амыдыралы эгелээр. Кашдаа чылдар эртерге ол баймралаа кажан-даа уттундурбас. Оруе улус ол хүнну мөңгежиндип, өгленге-ле 25 чыл эртерге мөңгүн, а 50 чыл эртерге алдын куданы чаагай болгаш хаяы утказыг эрттирер чанчыдыг болгай. Ындыг яяызыг кудазар — кыргынарны салган орар аныяктарга наймаалдыг, аас-кежиктиг, мөңге ынакшылга үндезилээн ог-бүленн тударының бедик үлегер-чижээ кылдыр көстүр.

Чоокта чаа «Сүт-Хөл» совхозтуң Кызыл-Тайга суурунга совхозта эң улуг назыяыглар, колхоз болган совхоз тургузуушкунунуң хоочуяннары 81 харлыг Ондар Аймыы биле 76 харлыг Ондар Чалчыктың алдын кудазын демдеглеп эрттирдн.

Бежен чылдар мурнунда оларның ада-иезери феодалнзмнң бүдүүлүк чоруктуң, дарлаалдың хилинчээнге балындырыл. Ишкинчерниң хандаштыг кызааларынга каш малын малдап, акын аңнап чурттап чораан. Намзырайларның уруглары ның (оларның адаалары атгаш чораан) кудазы каае-коя, диңмиттиг эвее-даа бол, ёзу-хүндүткелдир эрткен. Оларның өгленген чылы түгле оларга эвес, харын бүгү делегейге чаа үе-чаданың эргилдезин кылган. Россияга В. Н. Ленин удуртқан революция тиилээн, тыва араттар ооң хереглнге оттуп, хосталганы чедип ак, бодуңуң күрүнезин тургузуп, социалистиг орук-биле хогжүп эгелээн.

Хоочун ог-бүленнң ээлери 12 уругну кижизидип, өстүргеи. Ондар Чалчыктың хөрээнде Маадыр-иевиң алдын сыңдызы чаңыяанып чоруур. Оларның уругларының, оолларының ажы-төлүбиле катай үш салгалды катай санаарга олардан уталган 96 кижи санаттыыпп турар.

Оларның арааныда кандыг мергежилдиг кижилер чок дээр! Дээди эртемнитлер — 7, түскай ортумак эртемнигяер —4, механизаторлар — 15, саанчылар — 12, милиция, садыг органнарында 4 кижи ажыядан турар. Ам үеде школаларда 22, институт, техникумда 4 кижи өөренип турар. Школа назыяы четпээн 29 салгакчылар аас-кежиктиг өзүп турар. «Ада көрбөзүнүн оглу көөр, не көрбөзүнүн кызы көөр» деп үлегер чугаада ыякаш, оларның келир үези ооп-даа артык, чаагай, чырык...

Алдын куда... Делгем ороолде столдарны аяшченнің дузазын-биле шимээн. Аалчылар, хүндүлүг ада-не саадашканда, совхозта аяыячын комитединиң даргазы Д. Таспаяк алдын куданы ажыдып, совхоз администрациязының өмүнээзиндеп байыр чедирип, белекти тывыскан. Кызыл-Тайга суурда партия эге организациязының секретары эш Доктугу, кыргынарның улуг уруу. Маадырне О. Намчыл болгаш өскелер-даа байыр чедиргеп.

«Четтирдивис уруглар, четтирдивис!» деп кыргап ада-не оорушкүүн илередип турда, оларның карактарының чажы ала-чайгаар моңдунейнин бадып турган. Оп ажырбас, ол —оорушкунуң карак чажы. 50 чыл бурунгаар олар аас-кежиктиг эвес, а мунгараалдың болгаш түргедилдиң карак чажын топ, ыы-сыңнын үндүрүп чораанын кижи бодай бээр чорду.

Ха-дүңнаарны, чалаткан аалчылар алдын куда кылганнар-биле кады сеткил ханыышкынның чүтаалажыышкынының соонда чурукка база тыртгырган.

К. ШАҢГЫР-ООЛ.

Рихард Зорге аттыг

Кировабадчылар боттарының чурттажы—коргуш чок разведчик, Совет Эвилелиниң Маадыры Рихард Зоргениң тураскаалын ыдыктыы-биле хүндүткеп турар. Ол черниң Низами аттыг чер-чурт шинчилелиниң музейинде бир салбыр тургустунган, ооң делгеглери ук маадырның амыдыралын болгаш шылгаралын көргүзүп турар. Ында номнар, фотоматериалдар, солуннардан алган үзүндүлер чыгдынган.

Кировабад хоорқүүскомунуң шинчилеринн ёзугаар, хоорайның кудумчуларының бирээзин Рихард Зоргенин аңы-биле адаан.

(СЭТА-ның корр).

Пенсионер спорт мастери

Красноармейск хоорайда (Донецк область) пенсионер Александр Панкратов чоокта чаа городжиге (бат көгары) ССРЭ-ниң спорт мастери деп хүндүлүг атты чедип алган. Ол аныяк чылдарындан бээр спорттуң бо хевирнинге хандыкшылдыг чораан.

А. Панкратов каш-ла ай бурунгаар коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы — шахтёр турган. Ону эш-оорум пенсияже байыраавышаан, үдеп каан. Улуг назыяыг спортчу дыштанылгаже үнүе-даа, шахтадан ыраваан, городжи секциязын удуртуруп уламчылаашаан, байлак арга-дурмалгазын аныяк өскенге берип, бодуңуң мергежилин бедидип турар. Секциянның кирижикчилериниде разрядтыг он-он спортчулар бар апарган. А. Панкратов боду областың чыңыы городжи командазының кол ойнакчызы.

(«Советский спорт» солундан.)

Дыштаныр хүннерде

Барыын-Хемчик районда «Большевик» көдээ ажыл-агый артелинде эң не иентерегей кышкы спорт — хоккейге эш-хуузунуң ужуражымшыкшынары удаа-дараа болуп эртип турар. Ылаңгыя эрткеи дыштаныр хүнде Эрги-Барлык ортумак школазының өөренимчилери биле колхозтуң инжыктарының арааныда эш-хуузунуң ужуражымшыкшыны эң-не чидиг демиселге эрткен.

Соок 30 градус ажып турза-даа аныяк хоккейжилер тоовааннар. Эрги-Барлык ортумак школазында башкы хоочун хоккей ойнакчы Салчак Паданның хоккейге ойнаарын көрүкчүлер дыка сонуургааннар. Ооң 18:12 саннып болуп. Эрги-Барлык ортумак школазының өөренимчилериниң тиилелгеан-биле доозулган. Дараазында дыштаныр үнүе эң-не шилиидектерден чыңыы командаиы тургузуп алгаш, кожаазы Шүй-биле эш-хуузунуң ужуражымшыкшыны кылырын колхозта күш-культура эге организациязы планнаан. Чүгле хоккейге эвес, харын хөл-шыдыраага, дээш аайы-биле хүрешке маргылдааларны эрттирерин спортчулар дугурушканнар.

А. ЕВРОП.

Тураскаал чурумал

Ларга деп молдва суурунуң Культура бажыңының хамазының даштыы талазын «Уран мүе», «Куш-ажыыл», «Байырлал» тураскаал деп улуг чурумалдар-биле квастеан. Чурумалдар алгы үениң колхоз аммыралын көргускен. Ол сиилбир тураскаалды молдва чурукчулар «Кызыларжы» колхозтуң чагыын ёзугаар куусткеи.

Республиканың уран чуруда фондузунда эң идепкейлиг чагыг кинрикчилери колхоз, совхозтар болуп турар. Чуруда уран чүүлүнүң мастердери оларның чагыглырын ёзугаар чаа клубтарның, Культура бажыңнарының, библиотекаларның фойелерин квастаар онза чараш чурумалдарны тургузуп турар. Суурларның хөй-ниити культура төлөрининң комплексиниг квастелгезин кылдырын алырының чагыглары кээп турда апарган.

Өскерликчини ялалаан

ГАТЧИНА. (СЭТА). СД-ниң чажыт шинчилкини болгаш гестапочу хоочу турган В. Воронцова Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында онза аар-берге уржуктарлыг болган көмнит херектерни үүлгеткеи ужурунда шажыладып олуртуг кылдыр шинтиргеп.

Кеземче херектериниң талазы-биле Ленинград областың коллегиязының декабрь 6-да эгелээн суд байысаалдазында билдингеиин ёзугаар алырга. Воронцованың медээлеп бергенин ёзугаар 1942 чылдың июнь 30-де аныяк 25 патриоттар бооладып өлүртккеп. Олар Гатчинага комсомолчу чажыт болуп организастап алган тургаи.

Фашистиг хыдыпга органнары чоок-кавынын азимнерине партизан туралгаларын дилеп тыварынга Воронцованы ажыглаан деп чүвеин шинтиргеп идегеттнн бодуңуң минчишкини, былаап алдынган немец документилер база херечилерниң өчүктери илередир арганы берген. Воронцованы тутгурган чажыт ажылдакчылар-биле болгаш партизаннар-биле хорудгал ергелдерниге катай бажыңнап каарга, Воронцова олардан дыңнаи алган чүвелерни сувураазын дайынпарга сөгледп берип турган.

Дайын сөөлүндеги чылдарда Воронцова чүүл-бүрү кеземче херектерни үүлгеткеи ужурунда, алды катап шинтиргеп. Суд органнары ооң не эргенин казаан.

Ленинградтың область судунуң үнүүшкүнүүт коллегиязының шинтиклнин залга олурганнар алып часкап уткаан.

Гатчинаның 25 комсомолчу чажыт ажылдакчыларын СС-тин штурмбанфюрери Рудольф Зейдельдин дужаалын ёзугаар шаажылаан. Ооң кеминг ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан материалдарны Воронцованың кеземче херээнден ангылап көөр кылдыр тускайлаан.

Редактор К. К. КУДАЖЫ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 21-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: «Муму» 10. «7-ден 12-ге чедир» 2. «Дуглүүр» 12, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Онза даалгалар» 2.30. «Көжеге артыпга олуп» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Баймрлыг көге-бугалар» 10. «Төрээн черниң үнелиг болза» 12, 2, 4, 6.40, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Константин Заслонов» 3. «Онгу базым» 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

Редакциянын адрези: Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, таныысалгалыг секретарының 23-35, партийжи ажылырал киллизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый киллизиниң 21-47, үзетчүү киллизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш ажылырал киллистериниң 21-27, ниитики информация киллизиниң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—02398.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чыхха үеденнилеттингеп.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. декабрь 22 | ПЯТНИЦА № 299 (6835) | Өртээ 2 көп.

Совет күрүнениң айыыл чок чорук органнарынының ажылдакчыларынга

Эргим эштер!

Тураскаалдыг байырлал — Совет күрүнениң айыыл чок чорук органнарының 50 чыл оюн таварыштыр СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели силерге чүректин ханызындан байыр чедирип тур!

Контрреволюцияга болгаш саботажка удур демисежир талазы-биле В. И. Ленининиң саналын ёзугаар чартык чүс чыл мурнунда тургустунган Бүгү-россияның Онза Комиссиязы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының чаалап алыышкыннарын камгалаар соруулгалыг, Совет күрүнениң холунда чидиг чепсек болуп келген. БОК-тун алдарлыг чаңчылдарын ам күрүнениң айыыл чок чорук органнары уламчылап турар.

Күрүнениң айыыл чок чорук органнарының Коммунистиг партия кижизиткен болгаш дадыктырган ажылдакчылары ооң шуут, хүн бүрүде удуртулгазыбиле совет улуска шынчы бараан болбушаан, боттарының күжүн болгаш амытынын харамнанмайн, Совет күрүненин дайзыннарынга, империалистиг разведкаларның чимзеннишкиннеринге удур демиселди чорудуп турар.

ССРЭ-ге болгаш акы-дуңма социалистиг чурттарга удур хоралыг ажыл-чорудулгазын империализм калбартып турар амгы үеде Совет күрүненин айыыл чок чорук органнары империалистиг күрүнелерниң хоралыг үүлгедиглери-биле шиитпирлиг демиселди чорудар, оларның разведкаларының өжээнниг ажыл-чорудулгазын кынчыктырбас болгаш коммунизмни тургузуп турар совет кижилерниң тайбың күш-ажылын, амыр-дыжын болгаш айыыл чок чоруун камгалаарыңче угланган ажыл кылдыр боттарының ажылының үжүрүн чекистерниң билиргн күрүнениң айыыл чок чорук органнарының бүгү ажыл-чорудулгазының чайгылыш чок үндезини болуп келген болгаш Ю. В. Андропов демделээн.

Бо дугайын болгаш БОК-тун төөгүзүнүң оске-даа хөй болуушкуннарын сактып тура, Совет күрүненин айыыл чок чорук органнарының ажыл-чорудулгазының кижизиг мөзүүн катап-катап бодаар болгай бис. Ам үениң байдалы болгаш соруулгаларывыс, бодавыже, оон бир янзы. Ындыг болза-даа идепкейлиг, бир шуут угланган коммунистиг гуманизм, совет кижилерни, оларның тайбың күш-ажылын, амыр-дыжын болгаш айыыл чок чоруун камгалаарыңче угланган ажыл кылдыр боттарының ажылының үжүрүн чекистерни билирги күрүнениң айыыл чок чорук органнарының бүгү ажыл-чорудулгазының чайгылыш чок үндезини болуп келген болгаш Ю. В. Андропов демделээн.

Ол соруулгаларны чедиишкинниг күүседириниң кол түүлү күрүненин айыыл чок чорук органнарын Коммунистиг партияның хүн бүрүде удуртуп турары, оларның чон-биле чарылбас харылзаазы, социалистиг хоойлу-дүрүмнү шынгыы сагыры, революстуг серемчилелди бедидери болгаш чекисчи мергежилди сайзырангайжыдары болуп турар.

Коммунистиг партияга болгаш совет улуска кызыгаар чок бердинген күрүнениң айыыл чок чорук органнарының ажылдакчылзры бистин улуг Төрээн чуртувустуң айыыл чок чоруун хандырарынга бүгү күштерин, билиг, мергежилин моон соңгаар-даа бээр деп бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлеп тур.

Берге, харыысалгалыг болгаш чаагай ажыл-херээнерге чаа-чаа чедиишкиннерлиг болуруңарны күзедивис, эргим эштер!

Совет Социалистиг Республикаларнын Эвилелиниң күрүнезиниң айыыл чок чоруун камгалап турар совет чекистерге алдар болгаш мактал!

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ | ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ | ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

СОВЕТ ЧЕКИСТЕРНИҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Декабрь 20-де Кремльдиң съездилер ордузунга Совет күрүнениң айыыл чок чорук органнарының 50 чыл оюн Москваның ажылчы чоннарының төлээлериниң уткаан байырлыг хуралы болган.

Хуралдың президиумунда—эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, И. В. Капитонов, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев болгаш оон-даа өскелер. Олар-биле кады—социалистиг чурттарның күрүнениң айыыл чок чорук органнарының төлээлериниң баштыңнары.

Хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң бирги секретары В. В. Гришин ажыктан.

Чыылганнар СЭКП ТК-ның Политбюрозу составтыг хүндүлүг президиумну улуг көдүрлүүшкүннүг соңгаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары М. А. Суслов Совет күрүнениң айыыл чок чорук органнарының ажылдакчыларынга СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң байыр чедирген чагаазын номчаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң даргазы Ю. В. Андропов илеткел кылган.

(СЭТА).

Эш Ю. В. АНДРОПОВТУҢ илеткелиниң допчулалы

Күрүнениң айыыл чок чорук органнарынга СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң байыр чедирген чагаазы шуптувустуң сагыш-сеткилиниске ханызы-биле өөрүнчүг болду. Чекисчи органнарның ажыл-чорудулгазының бедии-биле үнелеткени Совет Эвилелиниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң бүлүк хөй ажылдакчыларының шаңнатканындан база илерээн. Партияның болгаш Совет чазактың биске бүзүрел көргүскени дээш, бистиң ажылывысты бедия-биле үнелээни дээш иезин-биле өөрүп четтиргенивисти күрүнениң айыыл чок чоруунуң ажылдакчыларының омүзээнинден илергейлээш, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң мурнунга боттарының үлээлгезин күүседиринге совет чекистер күжүн харамнанмайн бээр деп бүзүредиг соңгуустуң бээрин меңээ чөпшээрел көрүңер!—деп, Ю. В. Андропов чугаалаан.

Бүгү делегейниң төөгүзүнге 1967 чыл оюна үе-чада болуп,—кижи төрелгетенниң чаа коммунистиг үезиниң эгези болган Октябрь революциязының чартык чүс чылының байырлал оюнуң чылы болуп келээде артар.

Ол чыл чураскаалыг хөй хүннерлиг болган. Оларның хүн бүрүүг-ле Совет күрүнениң тургустунганының төөгүзүнде чугула үе-чада болуп турар. Бистиң милициявыстың болгаш совет судувустуң 50 чыл ооюнуң соон дарый богүн күрүнениң айыыл чок чорук органнары боттарының чартык чүс чыл байырлал оюн демделеп турар-дыр; ийи ай болгаш маадырлыг Совет Армиявыстың алдарлыг байырлалын эрттирер бис.

Совет күрүнениң төөгүзүнүң алдарлыг ол бүгү хүнери иштики сырый харылзаалыг болгаш ханы утка-шынарлыг. Аныяк Совет эрге-чагырга бодунуң догуннаан баштайгы хүннеринден эгелээш-ле ажылчын, тараачыннарның делегейде ең баштайгы тинилелгелиг революциязының чаалап алыышкыннарын камгалаар болгаш хевээр арттырар соруулгалыг албан черлерин тургускан.

Совет улус маадырлыг орукту эрткен. Ол орукту ооң-биле кады күрүнениң айыыл чок чорук органнары база эрткен. 1917 чылдың декабрь 17-де Владимир Ильич Ленининиң саналын ёзугаар Бүгү-россияның контрреволюция-биле болгаш саботаж-биле демисежириниң Оноз Комиссиязы тургустунган. Партияның болгаш улустуң тура-соруун ёзугаар Октябрьның чаалап алыышкыннарын чекистерге камгалаткан. Октябрь революциязының ёзулуг камгалакчызы болгаш чепсээ болган БОК-тун дайынчы ажыл-чорудулгазы ынчалдыр эгелээн. Күрүнениң айыыл чок чорук органнары оон бээр-ле боттарының берге болгаш хүндүлүг үлээлгезин үргүлүг күүседип келген деп, илеткелчи оон ынай чугаалаан.

Пролетариат диктатуразының кол соруулгазы — тургузукчу ажыл-ишти ң соруулгазы болгай деп, Владимир Ильич чаңгыс эвес удаа демделеп келген. Бистиң Төрээн чуртувустуң карак четпес делгемнеринге калбарган, социализм дээш камгамчык улуг демиселдиң ишиттирлиг кол угланышкынары — социалистиг үлетпүрүү, социалистиг кодээ ажылдагыйны тургузары, ниитилел харылзааларының бүгү системазын социалистиг ёзу-биле эде тургузары турган. Бистиң чуртувустуң байдалынга аңгы дайзыннары-биле, чепсектиг контрреволюция-биле болгаш интервенция-биле кадыг-дошкун сегиржин алышкыннарга ол демиселди эгелээр ужур таварышкан.

Ленининиң чугаалаанын ёзугаар алырга, контрреволюциянын бүгү чимзеннишкиннерин «ажылчын, таныг улуг көдүрлүүшкүннүг соңгаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары М. А. Суслов Совет күрүнениң айыыл чок чорук органнарының ажылдакчыларынга СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң байыр чедирген чагаазын номчаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң даргазы Ю. В. Андропов илеткел кылган.

(СЭТА).

раачыннарның сагыш-сеткил деткимчезинге даянган, өршээл чок, шалыпкын, доп-дораан алыр шыңгыы хемчеглер-биле» чылча шаап, сүлчээчилерниң бодалдарын пролетарлат диктатуразының илередиг шыдаар органы бистиң социалистиг революциявыска эргежок чугула турган. Ындыг орган БОК болган.

Революцияны дайзыннардан камгалаар болгаш улуска удур хөделип үнген молчукчуларни базар хүлээлгенин күүседир дээш БОК-тун органнарын тургускан. БОК-тун ажыл-чорудулгазы Совет эрге-чагырганың бүгү демократтыг мөзүүн-биле дүүшкен ажылчы чоннарның эрге-ажыктарынга болгаш социализм дээш демиселдиң соруулгаларынга бүрүнүбиле чагыртқан турган.

В. И. Ленин БОК-тун ажыл-чорудулгазының ең чугула принциптерин революцияның херээнге кызыгаар чок бердиннишкин, улус-биле сырый харылзаа, партияга болгаш Совет эрге-чагыргага чайгылыш чок шынчы болуру, аңгы дайзыннары-биле шыңгыы демисел, пролетаржы бедик гуманизм—деп, ылап тодаратқан. Демократтыг ол принциптер чекистерниң ажыл-чорудулгазының үндезини болуп келген болгаш болбушаан турар деп, илеткелчи демделээн.

Революцияны дайзыннардан камгалаар болгаш улуска удур хөделип үнген молчукчуларни базар хүлээлгенин күүседир дээш БОК-тун органнарын тургускан. БОК-тун ажыл-чорудулгазы Совет эрге-чагырганың бүгү демократтыг мөзүүн-биле дүүшкен ажылчы чоннарның эрге-ажыктарынга болгаш социализм дээш демиселдиң соруулгаларынга бүрүнүбиле чагыртқан турган.

В. И. Ленин БОК-тун ажыл-чорудулгазының ең чугула принциптерин революцияның херээнге кызыгаар чок бердиннишкин, улус-биле сырый харылзаа, партияга болгаш Совет эрге-чагыргага чайгылыш чок шынчы болуру, аңгы дайзыннары-биле шыңгыы демисел, пролетаржы бедик гуманизм—деп, ылап тодаратқан. Демократтыг ол принциптер чекистерниң ажыл-чорудулгазының үндезини болуп келген болгаш болбушаан турар деп, илеткелчи демделээн.

Ол арыг болгаш чырык чаагай овур-хевирни хумагалап, кадагалаарын, боттарының бүгү ажыл-чорудулгазы-биле аңаа шынчы болуруң күрүнениң айыыл чок чорук органнарының ажылдакчылары боттарының бедик үлээлгези кылдыр санап турар деп, илеткелчи дыңнаткан.

БОК-туң, ооң соонда Күрүнениң каттышкан политиктиг эргелелиниң Менжинский, М. С. Урицкий, Я. Х. Петерс, М. С. Кедров, И. К. Ксенофонтов, В. А. Аванесов, М. Я. Лацис, И. С. Уншлихт, С. Г. Уралов, Я. Я. Буйкис ышкаш кайгамчыктыг ажылдакчылары болгаш ооң-даа өскелер БОК-ка аңгы-аңгы үелерде ажылдап келген.

БОК-тун тургустунганын революцияның дайзыннары өжээнниг алгы-кышкы-биле нүүдедп уткааны анаа-ла бир таварылга эвес. Бистиң партиявыстың холунда революцияның чидиг чепсээ дайзыннарга чазыг чок болгаш чайлаш чок соггуушкунну таварыштырар деп чүвеге олар ковчуг дүрген бүзүрээн. Империалистиг күрүнелерниң нуржуглалыг разведкалары-биле, ак гвардейжи чажыт дайзыннар-биле сегиржип алгаш, чекистер партияның, улустуң идегелиң шынзыктырбышаан, тинилеп үнген.

Октябрьның идеалдарынга сорук киргеп чекистерниң кайгамчыктыг кадрлары Совет эрге-чагырганың дайзыннары-биле демиселге өскен болгаш дадыккан. Дайзыннар-биле демиселге эптеп чок, хүлээлгезин күүседиринге болгаш кижизиг бодурунга ылап туруштут, бодунуң амыдыралын бараалгатканы улустуң дерээ дээш амы-тынын бээринге белен, кайгамчык арыг чаагай сеткилдиг, маадыр-шүдүргү кижиниг, чалбыыттыг революсчу — чекистиң чонга билдинип чоруур аян-шинчизи чогум-на ол кижилерниң ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан.

Ол арыг болгаш чырык чаагай овур-хевирни хумагалап, кадагалаарын, боттарының бүгү ажыл-чорудулгазы-биле аңаа шынчы болуруң күрүнениң айыыл чок чорук органнарының ажылдакчылары боттарының бедик үлээлгези кылдыр санап турар деп, илеткелчи дыңнаткан.

БОК-туң, ооң соонда Күрүнениң каттышкан политиктиг эргелелиниң органнары аш-биле болгаш үргедилбиле, транспорт чедиштестээр чоруктар-биле демиселге идепкейлиг киришкен, олар халдамырлыг тиф аарыг-биле демисежириңге дузалашкан, аъш-чем, оттулар чүүл белеткелдериңге дуза чедирген. Чуртка уругларның чакпыылдаар чоруун узуткаары дээш демисел БОК—ККПЭ-ниң төөгүзүнге уттундурбас арын болуп артар. Чижеглел чок берге болганы-биле чергелештир бистиң чуртувуска кедергей улуг ужур-дузалыг соруулга ол болган деп, Ю. В. Андропов демделээн.

Бо дугайын болгаш БОК-тун төөгүзүнүң оске-даа хөй болуушкуннарын сактып тура, Совет күрүненин айыыл чок чорук органнарының ажыл-чорудулгазының кижизиг мөзүүн катап-катап бодаар болгай бис. Ам үениң байдалы болгаш соруулгаларывыс, бодавыже, оон бир янзы. Ындыг болза-даа идепкейлиг, бир шуут угланган коммунистиг гуманизм, совет кижилерни, оларның тайбың күш-ажылын, амыр-дыжын болгаш айыыл чок чоруун камгалаарыңче угланган ажыл кылдыр боттарының ажылының үжүрүн чекистерни билирги күрүнениң айыыл чок чорук органнарының бүгү ажыл-чорудулгазының чайгылыш чок үндезини болуп келген болгаш Ю. В. Андропов демделээн.

Бистиң чуртувуска социализмниң үндезиниериниң быжыкканының шаа-биле айыыл чок чорук органнарының ажыл-чорудулгазының харакгеринин ескерлиринге байдалдар чоорту тургустунуп келген. Фашистиг Германияның болгаш милитаристиг Японияның талазындан разведкаларның чимзеннишкиннерин болгаш ооң-даа үргедекчи ажыл-чорудулганы сый шаварындан артык чугула соруулга дайзын мурнунда үеде күрүнениң айыыл чок чорук органнарынга турбаан. Бир-тээ дайзын бистиң тылывысты будалдырып база Совет чуруттун дайынчы аргалын божаңнадып шыдаваан чүве болганда, аңаа биче эвес ачы-хавыяа айыыл чок чорук органнарынга база хамаарыжыр.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында күрүнениң айыыл чок чоруунуң албаны фашистиг желекчилерни ажар тинилелге дээш демиселге чагыртқан турган. Бистиң кызыгааржылгарывыс дайзынны хамыкты мурнай уткуп, дайынның төөгү бижимелинге эвээш эвес хайныышкынның арыннарны кинр бижип, амы-тынын харамнанмазының маадырлыг үлегер-чижектерин көргүскен. Совет Армиянын болгаш флоттуң политиктиг органнарының дузазы-биле шеригниң контрразведчиктери бистиң Чепсектиг күштеривисти дайзынның шпионнарынан, диверсантылардан, террористерден чедиишкиннинг камгалап, совет командылалдың оперативтиг планнарын дайзынлан камгалап келген. Эвээш эвес совет чекистер Төрээн чуртунуң мурнунга боттарының ыдыктыг үлээлгезин күүсетпишаан, дайзыннар-биле демиселге боттарының амы-тынын берген. Ынчалзаадаа оларның аттары чоннуң сагыш-сеткилинде чурттап чоруур болгаш кезээ-моңгеде чурттаар.

Айыыл чок чоруктуң совет органнарының төөгүзүн ап көөрге, оларның ажыл-чорудулгазынга чедиишкиннер хамыктың мурнунда ленинчи принциптерни ең шыңгыы сагыры-биле кезээде холбажып келгенин бис тодаргай көрүп турар бис деп, оон ыдай илеткелчи чугаалаан. Чүгле ындыг үндезинге, чүгле партияның башталгазы-биле социалистиг күрүненин эрге-ажыктарын камгалаарының соруулгаларын чедиишкиннинг шиитпирлеп болур.

Кажан НКВД-ниң удуртулгазынга кире берген политиктиг авантюристер күрүнениң айыыл чок чорук органнарынга чугула үеде күрүненин ажыл-чорудулгазынга база деткип, меге дыңнадыгларны болгаш нүүлүү тарадып турар. Дайзыннарның ол чимзеннишкиннеринге согуушкунну күрүненің айыыл чок чоруунуң совет органнары социалистиг оске чурттарның хамаарышкан органнары-биле кады таварыштырып турар.

Империалистерниң разведказыныц кол-ла чидиг угланышкыны Совет Эвилелинге удур угланган дээрээн империалистер чажырбайн турар. ССРЭ-ниң шериг-экономиктиг потенциалының болгаш оон Чепсектиг күштериниң дутайында, Совет Эвилелиниң иштики байдалының дутайында, совет эртемниң болгаш техниканың ең чаа чедиишкиннериниң дутайында медээлерни тып алыр дээш, барыын талакы күрүненирнин разведкалары күженнишкиннерин харамнанмайн турар. Оон-биле кады олар совет улустуң идей-политиктиг чаңгыс эвин кошкадырыче угланган идеологтуг диверсияларны организастаарынга идепкейлиг киржип турар. Аажок улуг пропагандистиг машинаны-биле боттарының ажыл-чорудулгазын империалистиг разведкалар ең-не сырый хевир-биле холбаштырып турар. СЭКП-ге болгаш совет улуска, бүгү коммунистиг шимчээшкинге удур үргүнчек кампанияны калбарткан Мао Цзэ-дунның шовинистиг, чарылдырыкчы политиказын империалистер боттарының соруулгаларынга калбаа-биле ажыглап турарын демделээр херек деп, илеткелчи чугаалаан.

Бистиң партиявыс болгаш совет чазак империализминиң үргедекчи ажыл-чорудулгазынга шиитпирлиг, чогуур үезинде согугнуу бүгү угланышкыннар талазы-биле организастап турар. Ол соруулгага каяа-ла демиселдиң тускай хевирлери негетинер болдур, күрүнениң айыыл чок чорук органнарын партияның контролюнган үндүрери, оларны улустан ырадырын оралдажып, бистиң күрүненистин, совет кижилериниң болгаш айыыл чок чорук органнарының контролюнган үндүрери, оларны улустан ырадырын оралдажып, бистиң күрүненистин, совет кижилериниң болгаш айыыл чок чорук органнарының харакгеринин ескерлиринге байдалдар чоорту тургустунуп келген. Фашистиг Германияның болгаш милитаристиг Японияның талазындан разведкаларның чимзеннишкиннерин болгаш ооң-даа үргедекчи ажыл-чорудулганы сый шаварындан артык чугула соруулга дайзын мурнунда үеде күрүнениң айыыл чок чорук органнарынга турбаан. Бир-тээ дайзын бистиң тылывысты будалдырып база Совет чуруттун дайынчы аргалын божаңнадып шыдаваан чүве болганда, аңаа биче эвес ачы-хавыяа айыыл чок чорук органнарынга база хамаарыжыр.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында күрүнениң айыыл чок чоруунуң албаны фашистиг желекчилерни ажар тинилелге дээш демиселге чагыртқан турган. Бистиң кызыгааржылгарывыс дайзынны хамыкты мурнай уткуп, дайынның төөгү бижимелинге эвээш эвес хайныышкынның арыннарны кинр бижип, амы-тынын харамнанмазының маадырлыг үлегер-чижектерин көргүскен. Совет Армиянын болгаш флоттуң политиктиг органнарының дузазы-биле шеригниң контрразведчиктери бистиң Чепсектиг күштеривисти дайзынның шпионнарынан, диверсантылардан, террористерден чедиишкиннинг камгалап, совет командылалдың оперативтиг планнарын дайзынлан камгалап келген. Эвээш эвес совет чекистер Төрээн чуртунуң мурнунга боттарының ыдыктыг үлээлгезин күүсетпишаан, дайзыннар-биле демиселге боттарының амы-тынын берген. Ынчалзаадаа оларның аттары чоннуң сагыш-сеткилинде чурттап чоруур болгаш кезээ-моңгеде чурттаар.

Айыыл чок чоруктуң совет органнарының төөгүзүн ап көөрге, оларның ажыл-чорудулгазынга чедиишкиннер хамыктың мурнунда ленинчи принциптерни ең шыңгыы сагыры-биле кезээде холбажып келгенин бис тодаргай көрүп турар бис деп, оон ыдай илеткелчи чугаалаан. Чүгле ындыг үндезинге, чүгле партияның башталгазы-биле социалистиг күрүненин эрге-ажыктарын камгалаарының соруулгаларын чедиишкиннинг шиитпирлеп болур.

Кажан НКВД-ниң удуртулгазынга кире берген политиктиг авантюристер күрүнениң айыыл чок чорук органнарынга чугула үеде күрүненин ажыл-чорудулгазынга база деткип, меге дыңнадыгларны болгаш нүүлүү тарадып турар. Дайзыннарның ол чимзеннишкиннеринге согуушкунну күрүненің айыыл чок чоруунуң совет органнары социалистиг оске чурттарның хамаарышкан органнары-биле кады таварыштырып турар.

Империалистерниң разведказыныц кол-ла чидиг угланышкыны Совет Эвилелинге удур угланган дээрээн империалистер чажырбайн турар. ССРЭ-ниң шериг-экономиктиг потенциалының болгаш оон Чепсектиг күштериниң дутайында, Совет Эвилелиниң иштики байдалының дутайында, совет эртемниң болгаш техниканың ең чаа чедиишкиннериниң дутайында медээлерни тып алыр дээш, барыын талакы күрүненирнин разведкалары күженнишкиннерин харамнанмайн турар. Оон-биле кады олар совет улустуң идей-политиктиг чаңгыс эвин кошкадырыче угланган идеологтуг диверсияларны организастаарынга идепкейлиг киржип турар. Аажок улуг пропагандистиг машинаны-биле боттарының ажыл-чорудулгазын империалистиг разведкалар ең-не сырый хевир-биле холбаштырып турар. СЭКП-ге болгаш совет улуска, бүгү коммунистиг шимчээшкинге удур үргүнчек кампанияны калбарткан Мао Цзэ-дунның шовинистиг, чарылдырыкчы политиказын империалистер боттарының соруулгаларынга калбаа-биле ажыглап турарын демделээр херек деп, илеткелчи чугаалаан.

Бистиң партиявыс болгаш совет чазак империализминиң үргедекчи ажыл-чорудулгазынга шиитпирлиг, чогуур үезинде согугнуу бүгү угланышкыннар талазы-биле организастап турар. Ол соруулгага каяа-ла демиселдиң тускай хевирлери негетинер болдур, күрүнениң айыыл чок чорук органнарын партияның

ЭКИ ЭГЕЛЭЭШКИННЕР

Юбилейлиг чылда кодээниң профэвилел организациялары социалистиг чарыштарны, көрүлделерни, конкурстарны организастап эрттирген. Тус-тус министерстволар, эргелелер-биле кодээ ажыл-агыйының профэвилел обкому күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам ковүдедирипче угланган 5 көрүлделерни болгаш конкурстарны чоруткан.

Бистиң чорукчанывыс инек саалдазының республика конкурузунга 104 сүт-бараан фермаларының коллективтери кирипшеп. Оон түнелиниде сүт бүдүрүлгени республикада эрткен чылдың он айлары-биле деңнээргe 12 хуу өскен, азы 12,5 муң тонна сүтке ковүдээн. Ол конкурска бирги черни «Межегей» совхозтуң коллективи алган. Олар сүт бүдүрүлгезин 16 хуу ковүдеткен. Бир инекке оналыштыр 2223 кг сүттүг саалы алганнар. Совхозтуң саанчылары Мария Савельникова, Лидия Серенова, Зинаида Кравченко, Зинаида Реодько, Матрена Хроменко бир инекке оналыштыр 2500—3007 кг сүттүг саалы алгаш, чарыштың тиилекчилери болганнар.

Кодээниң ажыл-ишчилериниң ортузунга социалистиг чарышты организастап чорудар талазы-биле ажылдарны «Сүт-Хөл», «Межегей», «ҮТКА 25 чылы», «Тиилелге» совхозтарның болгаш Барыын-Хемчиктиң «Большевик», Каа-Хем районуның «Коммунизмче орук», Таңдының «Коммунизмниң херели» колхозтарның. Кызылда сайгарылга (даргазы эш С. Ч. Сундуй-оол) малчыннар ортузунга чарышты дирекция черн-биле кады багай эвес организастап, оларның амыдырал-чурттал газының черни Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады М. С. Чап-оол удурткан бот-оруга чарылгалыг бригаданың коллективи алган. Бригаданың кежигүннери хойжулар Д. Сундуй-оол, М. Чанаалай, Т. Бегзи, К. Шивит-оол хой ажылының базаанның профэвилел комитеттери эки чорудуп, социалистиг чарыштың дээштиг болуур чоруун чедип алган.

Бо хүнүерде республиканың ажыл-агыйларында беш чыл планын хуусаа бетинде күүседири дээш, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүүден бээр 100 чыл болурун төлептиг үүкүүру дээш социалистиг чарыш калбарып турар. Ол чарыштың эргелекчилери Таңды районнуң кодээ ажыл-ишчилери болгай. Олар күрүнеге тараа садарының беш чыл планын 1968 чылда, эът сүт дүн садар талазы-биле планын 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседирип шинтирликки, бо дугайты тодаргай хүлээлгелерин ап, республиканың кодээниң бүгү ажыл-ишчилеринге кыйгырыгны хүлээп алгаш, ам ону черек кырынга күүседип киришкеннер. Таңдыжыларның бо эргелээшкинин колхозтарның, совхозтарның ажылышчилери изин-биле деткип, тодаргай хүлээлгени ап турар. Чижээ, Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң ажыл-ишчилери боттарының аргаларын, курлавырын санап көргеш, бедиткен хүлээлгени алган. Совхозтуң мурнакчы малчыннары Тюлюш Сердин, Тюлюш Балдан, Ховалыг Диазиг, Д. Маскыр-оол, С. Очур-оол төрүүр 100 баш хойга оналыштыр 105—110 хураганы меңги доруктуруп алырын хүлээнген. Совхозтуң механизаторлары техника септелгезин март 25-те бүрүн доозарын хүлээнген. Сат Самый-оолга удурткан Кара-Талдың сүт-бараан фермазының коллективи бедиткен хүлээлгени алгаш, совхозтуң өске сүт-бараан фермаларының коллективтерин чарышка кыйгырган. Ол ферманың ам кышкы байдал эки. Олар чыл топчуунге чедир 20 тонна сүттү пландан аныр дужаар деп хүлээлгени алган. Районда сүт бүдүрер талазы-биле фермалар аразында чарышка олар бирги черни алгаш, СЭКП Улуг-Хем райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Таңдыжыларның эгелекчи кыйгырыын «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажыл-ишчи коллективи база-ла деткип, хүлээлгени алган. Күрүнеге эът, дүк садарының беш чыл планын 1970 чылдың ноябрьда күүседирип совхозтуң малчыннары хүлээлгеп, а совхозтуң тараажылары чыл бүрүде гектар бүрүзүнден 11 центнер дужуттуг остүрериң шинтирлээн. Совхозта ажылчын комитеди ёзулуг мастерлери болуп, үргүлүү шилчиир ымпелдерин, өртектиг барааннарны ап келген. Немелде төлевирге чыл бүрү 300—500 рубль чедир ап турар.

Кодээ ажыл-ишчилериниң беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш калбарган бедик кодурлуушкунуу улам деткип, кодээниң ажылышчилериниң ортузунга социалистиг чарышты билдилиг организастаары бистиң профэвилел комитеттеринден улуг хамаарыжыр. Олар мал ажылының болгаш тараажылардың билиг-мергежилиң бедидери-биле агротехниктиг болгаш зооветеринарлыг өөредилгениң үргүлүү ажылдаарын чедип алыр.

Ажылчыннарның алган хүлээлгелерин эки түнелдиг кылдыр күүседирипге чарышты организастаарда, оон негелделерин ажылдап кылырындан кол хамаарыжыр ужурлуг. Бо талазы-биле Таңды районнуң «Тиилелге» совхозтуң ажылчын комитединиң болгаш дирекция черинiң юбилейлиг чылда социалистиг чарыштарның негелделерин чижек кылдыр ап болуур.

Олар социалистиг чарыштың негелделерин болгаш тиилекчилерин шаңнаар чурумун тус-тус адырлар айны-биле ажылдап кылгаш, ажылчын бүргүүнге чедир таныштырган. Чижээ, хой ажылында ажылдап турар хойжуларга болгаш оларның дузалакчыларынга: бирги черни — төрүүр 100 хойдан 110 хураганы болгаш бир хойдан 2,9 кг дүктүг кыргын чоруур халас путёвка. Чарыштың бо 1700 литр сүттүг болгаш быжыглаан бүгү инектериниң чаш төлүн 85 хуудан эвээш эвес менди алганда, чарыштың негелделерин күүседирген трактористерге тиилекчи деп атты болгаш өртектиг шаңналды тыпсыр. Бирги черни чымчак черже шилчиткен аддырылгазынга «С-100» трактторга 1900-га, «ДТ-75» трактторга 1650 га, «Т-74» трактторга — 1580, «ДТ-54» трактторга—1400 га, «Беларусь»—800 га черни бедик шынарлыг аңдарып, техниканы эки эдилеп, кывар-чаар материал камналгаын чедип алган тракторизе тыпсыр.

Түнелдиң ноябрь 5-те ажылчын комитеди-биле дирекция черинiң каттышкан хуралынга үндүрүп чугаалашкан. Бедик көргүзүгүг чедип алган чарыштың тиилекчилерин шаңнаар мактаарынга мындыг шаңналдарны тывыскан турган. Бирги черни алган хойжуга эзер чүгеннiг ът, ийиги черни алган хойжуга ол шаңналдың өртээнiң 70 хуузун, үшкү черни алган хойжуга чурт иштинге аян-дуг кылыр 165 рубль өртектиг халас путёвка. Бирги черни алган саанчыга 350 рубль өртектиг шаңналды, ийиги черге 245 рубль өртектиг шаңналды, үшкү черни алган саанчыга халас путёвка. Чарыштың негелделезин долузу-биле күүседкеш, тиилекчи болган механизаторга «Восход»—деп маркалың мотоциклин, ийиги черни алган кижиге бирги шаңналдың өртээнiң 70 хуузун, үшкү чер — аян-чоруук халас путёвка. Чарыштың бо негелделерни чаа-чаа чедиишкиннерже кижилерни эвилелдээр талазы-биле ажылчын комитединге, дирекция черинге улуг идегин берген.

Хойжулардан чарышка бирги черни 100 хойга оналыштыр 120 хураганы өстүргеш, Куулар Дижы-Серен тиилекчи болуп, ээвер чүгеннiг ът-ты алган, а саанчылардан Өртек Монгуш, механизаторлардан Монгуш Маадыр-оол биле Очур Ондар деңге үлежип, үстүнде шаңналдарны алганнар.

Социалистиг чарыштарны шак мынчалар организастаанны совхоз бүдүрүлгезинге, бүдүрүп турар продукциянның шынарын экижидеринге, оон бот-өртээн чинчедиринге болгаш күүседирипге улуг идегин берген. Совхоз күрүнеге эът, сүт садар планын Октябрь 20-де күүседкеш, планнан дашкаар садарын уламчылап турарлар. Дүк садарының чыл планын бирги чартык чылда-ла 146 хуу күүсеткен. Бо хүнүерде мал кыштагларынга шилчиир техника септелгези багай эвес чоруп турар. Совхозта септелге кылырының дөрт авеназын тургускан. Олар аңдазын септелгезин дооскаш, сеялкалар септёлгезинче киришкеннер. Кодээ ажыл-агый машиналарының кышкы шыгжалдазын техниканың негелдезин баштаар чоруткан. Септекчилер аразында чарышты кол инженер эш Коротников эки удурткан, кылган ажылдың шынарынче кичээнгейни салып турар. Бо хүнүерде ажылчын комитеди биле партия, комсомол организациязы-биле келир чылдың социалистиг чарыжының негелдезин ажылдап кылып турар.

Социалистиг чарышты организастап тургаш, оон түнелиниң чогуур өйшаалга үндүрген турарлы, мурнакчыларның арга-дужулгазын нептередиринче кичээнгейни салыры, мурнакчыларны шаңнап-мактаарының бүгү аргаларын долузу-биле ажылгаары чугула. Күскү дужут ажаалдазының үезинде «Кок-Тей» совхоз дүжүт деэш демиселге чарыштың тиилекчилериниге мурнакчыларның адын бижээн хол шактарын тыпсып турган. «Межегей» совхоз бо чылдың 11 айларының дургузунда социалистиг чарыштың тиилекчилерин шаңнаарынга 18 муң 916 рубльди чарыгдаан. Социалистиг чарышты организастап тургаш, совхозтуң дирекция черн болгаш ажылчын комитеди күш-ажылдың мурнакчы хевирлерин ажыглаарынче, аар ажылдарны механизастарынче улуг кичээнгейни салып турар. Оон түнелиниде совхозта инек саалдазы 100 хуу, мал чемининг белеткели болгаш үлелгези 60 хуу механизастатынган. Хойжулар шуптуг бижыннар-биле хандыртынган.

Социалистиг чарышты организастап турган, оон түнелин үндүрерде, чүгле чаңгыс талалап, план күүсеткенин көөр, алган хүлээлгени күүсетпейн турар чылдагаанын хынап, аналиэтеп көрбес чоруктар бисте хөй. Алган хүлээлгени күүседирипге чүү шаптыктап турарыл деп чүвени илередири, ону чок кылырыбиле дүргеи хемчеглерни аныры профэвилел комитеттериниң кол сорулгазы болуур. Бүдүрүлгенiң шинтирлеттинмээн айтырыгларын социалистиг чарышты организастап турган, шинтирлээрн чугула.

Бо талазы-биле «Шекпээр», «Найырал», «Тес-Хем» «Барлык», «Тээли» СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтарның профэвилел комитеттери администрация черлериниң негелдезин кошкаткан. Бо совхозтар инек саалдазында, мал чемининг белеткелин кылырда механизацииның бодүүн хевирлерин безин ажыглавайн турар. «Тес-Хем» совхозтуң 296 малчыннары бо хүнүерде өглерде чурттап турар, «Барлыкта» — 61, «Шекпээрде»—57, «Найыралда» — 24 малчын кышкы соок үеде өглерде чурттавышаан. Социалистиг чарыштарны организастап турар үеде оон негелдезинге кирлээ чогуур бир кол чүүл техниканың айыыл чок чоруунуң чурумун сагыырын шуут кирбейн, чарыштың түнелиниң турар үеде ону херекке албас чоруктарны болдурбас херек.

Ынчалза-даа бисте улуг четпестер бар. «Тээли», «Шекпээр» совхозтарда малчыннарны эргежок чугула барааннар, продуктулар-биле хандырары кошкак. Ырак одарларда малчыннарга автолавкалар ховар барып, ажаалдазының үезинде «Кок-Тей» совхоз дүжүт деэш демиселге чарыштың тиилекчилериниге мурнакчыларның адын бижээн хол шактарын тыпсып турган. «Межегей» совхоз бо чылдың 11 айларының дургузунда социалистиг чарыштың тиилекчилерин шаңнаарынга 18 муң 916 рубльди чарыгдаан. Социалистиг чарышты организастап тургаш, совхозтуң дирекция черн болгаш ажылчын комитеди күш-ажылдың мурнакчы хевирлерин ажыглаарынче, аар ажылдарны механизастарынче улуг кичээнгейни салып турар. Оон түнелиниде совхозта инек саалдазы 100 хуу, мал чемининг белеткели болгаш үлелгези 60 хуу механизастатынган. Хойжулар шуптуг бижыннар-биле хандыртынган.

Социалистиг чарышты организастап тургаш, оон түнелин үндүрерде, чүгле чаңгыс талалап, план күүсеткенин көөр, алган хүлээлгени күүсетпейн турар чылдагаанын хынап, аналиэтеп көрбес чоруктар бисте хөй. Алган хүлээлгени күүседирипге чүү шаптыктап турарыл деп чүвени илередири, ону чок кылырыбиле дүргеи хемчеглерни аныры профэвилел комитеттериниң кол сорулгазы болуур. Бүдүрүлгенiң шинтирлеттинмээн айтырыгларын социалистиг чарышты организастап турган, шинтирлээрн чугула.

Бо талазы-биле «Шекпээр», «Найырал», «Тес-Хем» «Барлык», «Тээли» СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтарның профэвилел комитеттери администрация черлериниң негелдезин кошкаткан. Бо совхозтар инек саалдазында, мал чемининг белеткелин кылырда механизацииның бодүүн хевирлерин безин ажыглавайн турар. «Тес-Хем» совхозтуң 296 малчыннары бо хүнүерде өглерде чурттап турар, «Барлыкта» — 61, «Шекпээрде»—57, «Найыралда» — 24 малчын кышкы соок үеде өглерде чурттавышаан. Социалистиг чарыштарны организастап турар үеде оон негелдезинге кирлээ чогуур бир кол чүүл техниканың айыыл чок чоруунуң чурумун сагыырын шуут кирбейн, чарыштың түнелиниң турар үеде ону херекке албас чоруктарны болдурбас херек.

Ынчалза-даа бисте улуг четпестер бар. «Тээли», «Шекпээр» совхозтарда малчыннарны эргежок чугула барааннар, продуктулар-биле хандырары кошкак. Ырак одарларда малчыннарга автолавкалар ховар барып, графигин үргүлүү үзүп турар чоруктар бар. «Сельхозтехника» салбырларында социалистиг чарыш багай организастаттынган, септекчилерге бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таварымчалыг байдалдарны тургуспайн, септелге планын үзүп, ону багай пынарлыг чорудуп турар. Оон чижээге Кан-Хемниң «Сельхозтехника» салбырының ажылын көрүп болуур. Олар IV-ку кварталдың техника септелгезиниң графигин үскеп, Колхоз, совхозтарга септээн техниканың шынары кончуг куду болуп турар. Ону экижидер талазы-биле ыыда профэвилел комитеди контрольду кошкак тургузуп турары хыналдадан илереэн.

Чарышты организастап тургаш, ажыл төлевирин, ажылчыннарның разрядын улгаттырарынче кичээнгейни салыры эргежок чугула. Бо талазы-биле ажылды чорударынче кичээнгей улгадыр болза, ажылдың бүдүрүкчүлүг, ажылчыннарның сонуургалы бедивр. Чижек кылдыр дүржүлга станциязының ажылчын комитединң көрүп болуур. Дөртку кварталдың этезинде септелге конгуг кошкак чоруп, шынары куду турган. Дирекция болгаш ажылчын комитеди оон чылдагаанын өөренип коорге, инда күш-ажылдың организастыы кошкак, социалистиг чарышты организастаанында болгаш шалып төлевириндe чамдык четпестер бар. Бир дугаарында олар чарыштың негелделерин, шаңнал-макталдың хемчээлин болгаш септекчилер ортузунга аккордно-шаңналдыг ажыл төлевирин тургускан. Оя ажылдар септелгениң темпизин, шынарын, улустуң күш-ажылчы кодурлуушкунун дыка бедиткен. Ынчангаш септекчилер чаа чылга чедир пландаан ажыр 8 трактор, 14 сеялкаларны септеп үндүрерин хүлээнген.

Социалистиг чарышты улам-на дээштиг болдурарда, ажылчыннарга моральдыг болгаш материалдыг ийиг бериишкиннериниң бүгүлде аргаларын калбаа-биле ажыглап, социалистиг чарышты улам дээштиг болдуруп тургаш, чоннуң күш-ажылчы кодурлуушкунун деткип, беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш база 1968 чылда алдыгаан хүлээлгелерин күүседиринче бүгү чонну эвилелдээрн чугула сорулгавыс болуур.

С. КИРОВ.
кодээ ажыл-агыйының профэвилел обкомунуң даргазы.

Хуусаазында дужаар дээш

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының Директиваларында «Тыва кобальт» комбинадының үдүүн 1970 чылда ажыглалга киирерн көрдүнген. Комбинаттың ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары боттарының мурнуунда харымаалгалыг болгаш хүндүлүг хүлээлгени күүседир дээш, ажылын бүгү талазы-биле калбартып чорутканнар. Ол дугайында база шында партийжи удурткалгының талазы-биле тодаргай чугаалажылга парткомнуң отчёт-сонгуудалыг хуралынга болган.

— Партияның XXIII съездизиниң болгаш оон соолунде болуп эрткен Төп Комитеттиң Пленумнарының шинтирлерин амыдыралга боттандырар дээш, партком ажыл-ишчилериниң ортузунга партийжи политиктиг, агитае-массалыг ажылды алдын ажыжидин чоруткан. Оон түнелиниде ажылда чаңгыс экижидээр болган — деп, парткомнуң отчётчуг үеде ажылының дугайында плетке келинге эш Гладилин чугаалаан.

Юбилейлиг чылда алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле электри станциязы, геологтар, садыг салбыры, амыдырал хандырылга комбинады бедик көргүүглерни чедип алган.

Коммунистерниң кол сорулгазы болза «Тыва кобальт» комбинадын чогуур хуусаазында ажыглалга киирер дээш ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның күжүн мобилизастаары болуур. Комбинаттың үдүзүнда «Тыва кобальт» үдүүт эргелези, күүседикчи организациялар, комбинаттың дирекциязы, автотранспорт ажылагый черн, дузалаа ажыл-агый комбинады киржип турар.

Үдүүт эргелезинде партия организациязы коммунистерни үдүүтүүн чугула участоктарында быжыглаан. Коммунистер эштер А. Глухов, И. Монге, Шадрин, В. Кунга, Карпов оларның бригадалары дээре ажылдагларга санаалыг турар. Үдүүгүүларның ортузунда өскелерге күш-ажылы-биле, амыдыралга төлептин-биле үзегер-чажектиг коммунистерниң саны хүн келген үдүүнга өзүп орар. Шындыларга Тыва АССР-ниң алдарлыг үдүүжүзү Иргит Шожуттуг, Донгак Чүдүүм-оолду, Балган Кара-оолду, Литвенкону болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Ынчалза-даа мурнакчы, кызымак үдүүгүүларга инженер-техниктиг ажылдакчыларның талазындан доктаамал дузалаачылыг көргүүшейн турар. Үдүүт ажылдарының планның оналаашаан күүсеткен. Оон кол чылдагаанын чүдө болганмы? Үдүүгүүларның күш-ажылын шын организаставаан. Ажыл шагы үзер чоруктар хөй: 11 айларның дургузунда 577 кижи-хүнү ажыл шагын үскеп.

Дузалаа будүүлге черинде күш-ажылдың сагыыра-чурумун багай, чагыткан үдүүт материалдарын хереглээн үезинде кылбайн келгенинден кылыр ажылдар ёзадып келген. Үдүүда эң-не кол чүве үдүүт материалы. Ындыг түрүүже, үдүүт эргелелиниге демир-бетон кылыглары чок болуп келген, а «Тыва үдүүт» трести демир конструкцияларны, кызы-бүрү хемчеглиг хоолайларны хереглелиниге чедир бербээн.

Комбинаттың күүседикчи организациялары бүгү ажылдың үштүг үйи кезиин кылып бүдүрер ужурлуг. Беш чылдың бо түдүүнга олар чугула рольду ойнаар ужурлуг түрбүже, күүседикчи организацияларда күш-ажылдың сагыыра-чуруму багай, ажылчыннарның ортузунда кижизидилгелиг ажылды чедир кылбайн турда, партком кандыг-даа хемчет албаан.

— Кижилерниң амыдырал-чуртталгазын экижидип, оларның ортузунга кижизидилге ажылын доктаамал чорудар болза биетин чедиишкиннииг ажылмыстың үнделиниң болур — деп, дузалаа будүүлге черинiң ажылдакчызы эш Фомин чугулаан деңгелээн. Хову-Аксының коммунистери «Тыва кобальто комбинадын чогуур хуусаазында дужаар дээш, мурнуунда турган четпестерни өткеш, бүгү күштү дужаар ужурлуг объектилерже үгландырар, ажылчын болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар-биле партийжи ажылды экижидип чорудар деп чаңгыс түүвелге келген.

Отчёт-сонгуудалыг хуралдың ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң секретары эш В. П. Попов киришкеп. Парткомнуң секретарынга эш В. Суровту сонгаан.

Х. АЛАШ-ООЛ.

ХҮН-БИЛЕ АДААННАШКАН ЧЕРДЕ

Кызылдың электри станциязының коллективи республикада беш чылды хуусаа бетинде күүседир дээш эки эгелээшкинниң инициаторларының бирээви. Юбилейлиг чылдың он бир айларының планын коллектив 105,3 хуу күүсеткен. Ноябрь ейде 5 миллион 500 муң киловатт-шак электровергизиниң будүрер тургаш, электри станциязы 264 муң киловатт-шактың планнан ажыр берип чыдаан. Бо айның эгезинде коллектив беш чылдың үшкү чылы— 1968 чылдың база 1968—1970 чылдарның планнарын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган.

Алдынган хүлээлгелеринiң канчаар боттанып турарын-биле таныжар дээш энергетиктер Хүнүүн будүүзүнде ынаар чоктаптым.

— Бештай социалистиг чарыштың бүгү көргүзүүлериниң талазы-биле тиилекчи болган журнакчы электри цехинге кириңер — деп, станциянын кол инженери Борис Павлович Григорьев сүмеледи.

Станциянын улуг бажыңының ийи дузаар каадынче үнүп келгеш, оң талакка эжикти ажыкташ, электри цехинче кирип келдим. Цехтиң ишти хөөрем чок маңган ак. Чүгле янзы-бүрү кнопкалар карарар.

— Бо болза бистиң станциявыстың чүрээ-дир. Кол щит ында тургустумган — деп, дежурный инженер чугаалады. Ол хүн Марина Архипова Ефименко биле Нина Губарева олардың ажылдаар үүү болган.

— Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгениниден бээр 100 чыл болуруна төлептиг ужуражыр дээш, бистиң цехивистиң ажылчыннары кызымаккай ажылдап турар. Бо декабрь айның планын база ыракта ажыр күүседир барымдаалаарлыг бис — деп, щиттиң ажылдакчызы Нина Губарева чугаалай-дыр.

Оон үнгеш, турбина цехинге келдивис. Калбак щиттиң баарында бир-ле кижи инда приборларның согуннарынче топтап көрген тур.

— Бо турбина цехиниң мурнакчы ажылчыны улуг машинист Олег Михайлович Селин-дир. Бет чылдың планын хуусаа бетинде күүседир дээш бедиткен социалистиг хүлээлгелерни бодумга алган кижиден, чаңчыл дүүгүүр дежурный инженер таймылырлады. Чай кадында мурнакчыны ЧУРУККА тыртырып алдым.

Хем кыдында ак бажыңчыгаш, инда электри станциязының септекчилери ажылдап турар. Каңмакчы Алексей Васильев, слесарьлар Павел Рябов, Владимир Капустин, Юрий Вернин оларның кылган ажылдары доктаамал бедик шынарлыг болуп турар.

— Энергетиктер Хүнүн кандыг үүкүү тур силер?—деп, Алексей Васильевтен айтырдым.

— Аңва бистиң белгевис—бо айның планын хуусаа бетинде күүсеткенивис болур —деп, каңмакчы чоргаар харыы берди.

Станциянын ажылчыннарының хөй кезии аныктар, оларның канчаар ажылдаар, өөренип турары аныяк ажылчын-биле мээң аразында болган чугаадан илдең.

— Бо станцияга үрде ажылдай бердиң бе, дүмээ?

— Иви чыл чедип тур мен. Үш дүгаар школаны дооскаш, дораан мында ажылдап эгеледи-дим.

— Адың кымы?

— Гала Турбачеев.

— Өөренип турар силер бе?

— Ййе. Иваново хоорайның техникумунда.

Кызылдың электри станциязы коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик аты төлептиг эдилеп, бодунга алган бедиткен хүлээлгевиспен эки күүседип турар.

О. КОДУР-ООЛ.

ЧУРТТУҢ ЭЛЕКТРИ КАРТАЗЫ

Картаның бүгү талаларынче кызаныышкын ышкаш далашканзыг шугуманар шейлүп чоруткан. Ол шугуманда янзы-бүрү өңнүг тырыкылар—ГРЭС-тер (күрүненин районнар электростанциялары) болгаш ГЭС-тер дистинчип үнген. Ындыг тырыкылар чурттуң европа кезээнде эң хөй. Олар Сибирьде, Закавказьеде, Ортаакы Азияда база эвээш эвес. Энергия системазының четкизи чүгле Кыдыкы Сонгу чүктүң делгемнерин шыва албаан. Инда кижинин чагырып апкары черлерде ийи-чаңгыс электри станцияларының оду хып турар.

Ол карта дээрге улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинде «СССР-ниң электрижидилгези» павильонда кол экспонат болуур. Инда бистиң амыдыралывыстың чарыгбае кезээ болган индустрияның кол аңдыларының бирээзи электроэнергетиканың хөгжүдезин көргүскен. Улус ажыл-агыйының бүгү аңдыларынга электроэнергияны ажыглаарын докгаамал күнтелдиргенде, совет экономиканы улам кодуруп болур.

1940 чылда Совет Эвилелиниң электри станцияларының күчүзү 11 миллион киловатт турган. Ам бисте чылдың-на 10 миллион ажыг киловатт күчүлүг станцияларны ажыглалга киирип турар. А бүгү ГРЭС-териң, ТЭС-териң болгаш ГЭС-териң каттышкан күчүзү бо чылын 133 миллион киловатт чедер. Бистиң хөгжүдевистиң темпилери ындыг-дыр.

Павильонның экспонаттары ол картага немелде материалдар болуп турар. Амгы үеде Англия, ГФР, Франция болгаш Италия оларның катай будүрүп турары шире электроэнергияны Россия Федерациязы беш чыл планының төнчүзүнде будүрүп үндүрериң ол материалдар медээлеп турар... Чурттакчы чоннуң кижи санынга оналыштыр электроэнергия будүрер талазы-биле Таджикистан болза Турция, Пакистан, Иран чергелиг чурттарны ыракта ашкан... Молдавияда чурттакчылыг чер бүрүзү электрожиттинген. Туркменнинiң колхозтарының болгаш совхозтарының электрижидилгези доозулган... Ол дээрге бисте электроэнергия ажыглавайн турар чер чогун көргүскен чижектериң түтле чамдыызы-дыр.

Картаны кичээнгейлиг көрээли. Инда кызыл тырыкылар дыка хөй. Ол дээрге чурттa будүрүп турар электроэнергияның бештин дөртүн эдеп турар чылыг күжү-биле ажыллаар электростанциялар-дыр. Оларның эң улууннга Днепр чоогунда курунениң район электростанциязы хамаарыжыр. Оон күчүзү 2400 муң киловатт четкен. Ол дег күчүлүг чылыг күжү-биле ажыллаар станция өске чурттарда чок.

Бо беш чылда энергетиканың улам ынайгы хөгжүдезинге база бир чугула базымны кылыр. Чурттуң электри күчүзү 64—66 миллион киловаттка өзер.

Ону колдуунда улуг ГРЭС-ти 300 муң киловатт күчүлүг блоктарны ковүдедир тутканының ачызында чедип ап болуруи СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларында айыткан. Болдунуң шынарының талазы-биле ындыг дериглер амгы техниканың деннелиниге черле дүгжүр. Ам тудуп турар Конаково (Калининн область), Рефти (Урал), Лукомль (Белоруссия) болгаш өске-даа ГРЭС-тер энергетиканың улуг төптери болур. Оларның кайызы-даа үлетпүрүнүн будүн районун энергия-биле хандырып шыдаар аргалыг.

Турбогенераторлуг болгаш чылыг күжү-биле ажыллаар электростанцияларның тус-тус күчүзүнүң талазы-биле Совет Эвилели делегейде амгы үениң чедиишкиннериниң деннелиниге четкен. Хүннүң айтырыы болза 500 болгаш 800 муң киловатт күчүлүг баштайгы блоктарны шингээдири болуур. 1.200 муң киловаттың агрегадының төлевилелин кылып турар.

Электростанцияларның картада чайынналган сылдыстарының аразында мурнуу чүкче утпаан талада кок тырыкылар дистинчип чоруткан. Ол дээрге Днепрде тургускан ГЭС-тер-дир. Оларның эң баштайгызы В. И. Ленин аттыг Днепрниң гидроэлектростанциязының дугайында дыңнаваан кижи чок. Бирги беш чыл планының чылларында тургускан ол станцияның күчүзү 560 муң киловатт болгаш ол чурттуң чоргаарлы турган.

1941 чылда фашистер Днепрогэсти үрээн. Ол-ла 1941 чылда американнар Колумбия хемге Гранд-кули гидростанциязының баштайгы агрегадын ажыглалга киирген. Удатпаанда ол ынчаардагы үенин деннелиниге эң улуг кылыр сагындырар күчүнү—1974 муң киловатты чедип алган. Оон эгелээш бирги черни американнар эзелекпеннер.

Дайын соолунде совет гидроэнергия үлетпүрүнүн түдүгжүлары кажан-даа коступ көрбээн базымнар-биле ажылдап эгелээннер. 1947 чылда Днепрогэс база катап токту берип эгелээн. 1958 чылда Куйбышев хоорай чоогунга Волгага 2300 муң киловатт күчүлүг электростанцияны түдүп дооскан. Оон бээр гидроэнергетика түдүүнүн бирги черн бисче шилчээн. В. И. Ленин аттыг Волгага ГЭС, СЭКП-ниң XXIII съездизин аттыг ГЭС, Ангарада Братск ГЭС. Ол эстафетаны Енисейде Красноярск ГЭС-ке дамчыткан. Оон баштайгы ийи агрегадын Совет эрге-чагырганын 50 чылыын будүүзүнде ажыглалга киирген. 6360 муң киловатт күчүлүг Саян—Шушенск ГЭС база Енисейде туттунуп турар.

Бистиң чурттуустуң гидрокурлавырлары эгээртинмес. Оны чүгле чаа ажыглаар эгелээн бис. Енисей, Лена, Ангара, Амур, Волга, Обь, Вахш, Нарын, Аму-Дарья, Сыр-Дарья, Зея, Ингури—бо даарга күчүлүг гидростанция түдүп болуур хемнериниң чүгле чамдыызы-дыр. Гидроэнергия үлетпүрүнүн түдүгжүлларының мурнуунда улуг соруга тургустугган.

Картада бисте тургускан энергосистеманы чуруп көргүскен. Амгы энергетиканың онзагай күчүлүг база ында. Конукта электроэнергияга хереглел өскерлип турар. 18 шак үезинде эң хөй энергия негеттинер, а дүне 2—4 шак үезинде хереглел эвээжээр. Электростанцияларны энергия системазынга каттыштырар түс-түс ГРЭС-тиң азы ГЭС-тиң күчүзүн таарымчалыы-биле ажыглаар арганы бээр. А төптүкеп башкарылга энергия-биле хандырылганың шынарын бедиткен.

Совет Эвилелиниде бедик вольтунуң электри дамчыдылгазының шугуму 300 муң километр чедир шейлүген. Оон иштинде 500 киловольтунуң шугумнары бар. Мырынай чоокта чаа Конаково—Москва аразынга өскертин болуур төптүң электри дамчыдылгазының шугуму ажылдап эгелээн. Оон куженишкини 750 муң вольт. Ол болза үлетпүр-дүржүлга үжүр-дүзалыг. Удавас электри дамчыдылгазының 750 муң вольтулуг шугумун ырак черлерже шоор апаар. Ындыг чаңгыс шугумнуң ток бээр аргазы ийи 500 киловольтулуг шугумга дең.

1,5 миллион күженишкиниг, ийи чартык муң километр шейлүр Экибастуз—Төп аразының доктаамал төптүң электродамчыдылгазының шугуму үелевилеп турар. Ол Казахстанда Экибастузтуң хомүр-даш курлавырлыг районун төп районнар-биле харылзаштырар. Шак ындыг кончуг ырак шугуминарны Сибирьден Уралче болгаш Төпче чорудары көрдүнген. Оон ачызында чурттуң энергия курлавыры өзээн европа кезээн электри-биле хандырары күштелир. Совет Эвилелиниң электрижидиринiң ленинчи планын күүседириниң дээди чадазы — Совет Эвилелиниң чаңгыс ала энергосистемазын тургузарының айтырыы практикага боттанып эгелээр. Ындыг сорулганы Совет Эвилели ам боттандырып шыдаар-даа.

Хой эвес чылдар эртер. Эртеминнерниң. инженерлериниң бо бодалдары амыдырала боттанып бээр. Энергетиктериниң ол чаа чедиишкинии чурттуң даартагы электри картазы көргүзүттер.

А. МЕДВЕДЕВ.
(СЭТА).

Кижизидилге ажылы кошкак

Өске машина-техниканы сапаваска Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунда он сес автомашина бар.

Чолаачылар ортузунда кижизидилге болгаш өөредилге ажылы дыка кошкак. Оон түнелиниде сагыыра-чурум үрээр, машинага кам чок чоруктар бар. Күш-ажылдың сагыыра-чурумун үрээр чорук аразының уржуктарындан болуур турар. Чижээ, Саая Хирвиш эзирик чолаачылаш чорда, автоинспекция черн оон документизин хавырып алгаш, чогуур хуусаада чолаачылаар эргезин казаан. Ынчаарга колхоз баштаар чер демги Саая колхозтуң иштинге ажылдаар кыдыр машина хүлээдип берген. Чолаачылаар эргезин казытка Саая ам-даа машинаны эзирик башкарып, шимчээшкин чурумун удаа-дараа үреви-таан турар болза-даа, колхоз баштаар чер, хөй-иннги организацияларн оон дугайын херекке албастаан.

Районнуң автоинспекция черинiң ажылдакчылары колхозка келбейн турар. Тус-тус чолаачыларның, автомашиналарының байдалы-биле танып эвес. Бир эвес олар колхозка кээп, чолаачылар ортузунга танылыга ажылын чорудуп, машиналарның техниктиг байдалын хынаа каап турар болза, чолаачыларның сагыыра-чуруму, автомашиналарның ажилези бедиири чугаажок.

Чолаачы кадрларны шын шилип ап, оларның өөредилгезинче, политиктиг кижизидилгезинче сагыш салыры черле чугула. Партия, комсомол организациялары, инженер-техниктиг ажылдакчылар чолаачылар-биле ажылдың күштелдирип, оларның ортузунга социалистиг чарышты лээштиг кылдыр организастаар болза, машинага кам чок, аралаалар чорук узуткатпынар.

Бистиң колхозтуң чолаачыларында чолаачылаар эргеан чок кижилерге машинаны башкартыр чорук кайы хөй. Ынчангаш колхозтуң автопарыгының ажыл кылып, орукка чоруурун эвээжеп, септелгеге турары көвүдеп турар.

Аралаалаар ажылга үнмес чолаачылар-биле демисел чоруткайн турары хомудаачыг. Колхоз баштаар черн, партия организациязы, кодээ Советтиң күүсекчи Саая Хирвиш, Хомушку Дамаара ышкаш аралаалаар, эзирик машина башкарар, колхозка когаралдарны бо-ла чедирипкен чоруур чолаачылар Саая Бораоол, Кара-Сал Шырыпчык олар-биле эштежип келгенин ханчаң чоптуг дээр боор.

Х. АРАПЧАА,
колхозта кырганнар чөвүлелиниң даргазы.

Номчукчу дыңнадып, шүгүмчүлеп, саналдап тур...

БӨДҮҮН ИШЧИ

Улуг-даа, биче-даа бол, бодунуң хүдээнген ажылын ак сеткилдиг күүседип чоруур кижилерни чон хүндүлеэр, мактаар. Бай-Тайга районнуң харылзаа конторазының почтачызы Дүү-Дарый Байыр-ооловна Салчак бүдүрүлгеге хой чылларда ажылдап келген. 1940 чылдан эгелээш, чеди чыл дургузунда алдын уургайларынга ажылдап чораан. Оон соонда чылдарда харылзаа шүгүмүнге кадржып ажылдай берген. Оон бээр 20 чыл ашкан. Бо үенин дургузунда ол чеже чагааларны, телеграмманы, чедирилгени, солуп, журналдарны эелеринге чедирип, кижилерниң «четтирдим» дээн сөстерин дыңнаваан дээр.

Амгы үеде Тээли суурнуң чүрттакчыларының почтазын ол чедирип турар. Журналдар, солуннар, номнар, чагаалар долдур дыгаан сумка чүктээн эрес кижини суурнуң кудумчуларынга хүнүнүн-не көрүп болур. Бичии уруглар безин ону эки таныырлар: «Дүү-Дарый үтбай келди» дижирлер. Оон моогаг чок күш-ажылының чамдык түннелдерин көргүзерге мындыг: чыл эгезинден бээр 370 рубльдиң номун чон ортузунга тараткаш, районга бирги черни алган. Юбилейлиг чылла ном тарадырының шалыпкын октябрь айында 330 рубльдин номун тараткан. Парлалга чагыдылгазын 1159 рубльге бижиткен, чагаа хавын, марканы ай санында 40—50 рубль чедир садып, чондан радио холезинин төледирин айда 50 рубль чедирип турар. Оон ангыда 60 ажыг рубльдин лотерея биледин тараткан. Пенсия, пособиелерни эелеринге база ой-шаанда чедирип турар.

Дүү-Дарый Байыр-ооловнаның күш-ажылын Совет чазак улуу-биле үнелээш, Ленин ордени-биле шаңнаан.

В. ЧАНЧЫП.

Амы-тыным алган эмчилерге

1965 чылдан бээр каш янзы ааразаш, үш удаа кезиишкин эртим. Ол кезиишкиннер шупту чедиишкинниг болгулаан. Ынчалза-даа когум үзе эмнетпээн— бодум бууюм.

Адак сөөлүнде республика эмнелгезинин кезип эмнээр салбырынга кирдим. Аарыг берге, амы-тынга айыылдыг турган. Кезип эмнээр салбырының эргелекчизи Александр Иванович Канунников болгаш мени эмнеп турган эмчим Лидия Михайловна Козлова аарыгны кезип эмнээрин менээ сүмелээрге, дораан-на чөпшээреттим. Чүге дээрге, мооң мурнунда кезиишкиннерим чедиишкинниг болуп турганын билир мен.

Кезиишкиннi чедиишкинниг чоруудары-биле оон белеткелин эки чорутканындан, мени кезип эмнээрине белеткеп, күш киирип келгенинден кезиишкин кончуг эки эрткен. Мени берге аарыгдан экирти эмнеп, амы-тынымны алганы дээш, кезер эмчилер А. И. Канунников, Л. М. Козлова база эмчи сестраларынга, мени хайгаарап ажаап турган эмнелгенин бүгү ажылдакчыларынга чүректин ханызындан улуу-биле өөрүп четтирдим!

Оон ангыда кезиишкинниң мурнунда, соонда-даа менээ ханын берип турган кижилерге өөрүшкүмүнү база илергейлеп тур мен. Кезиишкин соонда аалымга чанып кээп, мени сагынган алды уругларымны болгаш сагыш човап турган төрелдеримни көөр аас-кежиктиг болдум. Ам кадымымны улам эжиждеринбиле район эмчизинде эмнедип тур мен. Кижилериниң амы-тыны дээш эрес-шудургу, дидим, билдилиг эмчилерге чүректиң ханызындан база катап өөрүп четтирдим!

О. ТАВАА,
Улуг-Хем район.

Бир чагааның изи-биле

„ДИРЕКТОР, ХАРЫЫЛАП КӨРҮҢЕР“

Редакцияга чагаа келген. Ээзэн каш ажылчыннар ат салган ол чагаада Чадааналың хлеб заводунда байдалды бижээн. Чагаада мындыг одуруглар бар. «...ажылчыннар аны-хуузунда-даа, бүдүрүлгеге-даа хамаарышкан айтырыг тургузуп, санал киирип чеде бээрге, «силер директор эвес, мен директор мен» дээш, хөрөнгөнин, үндүр ойлады бээр болгай силер. Силерниң-биле ярыы көржүп чугаалажыр арга чок болганывыста, бистиң сагыш аарып чоруур айтырыгларывыска «Шын» солуннуу дамчыштыр харылап берип көрүңер, директор. Кажан каржы-халаңгай чоруучарны каап, ёзулуг ажыл-агыйжы, эптиг-ээздек, кижилер дээш сагыш-човангыр директор болур силер?»

• • •

Мооң мурнунда бо заводка каш-даа катап чораан мен. Культурауг бүдүрүлгө черi, деминг коллектив деп бадыткаар турдум. Ада коммунистиг күш-ажыл бүдүрүлгезин деп ат дээш чарыштыг үүге организастап болбазыы дээр дугайында чугааны заводтуң эргi, чаа директорлары-биле чугаалажыр-даа турдум.

Ам канчап барганы ол? Мөге чүвелер бижиттинген эвес ыйнаан? Мындыг бодалдар мени дүвүреттi. Ынчангаш заводта байдал-биле танижар дээш партия райкомунуң үлетүүр талазы-биле инструктору эш Мелентьева-биле кады чордувус.

Заводтуң цехтеринге кире бергеш, бодумнуң караамга безин бүзүревейн турдум. Машина-трактор септээр мастерская безин оон арыг кылдыр сагыныпты. Мооң мурнунда хлеб быжырар цехтиң ханаларын, дээвиирин чырык-ногаан дозулуг будук-биле будуп каан турган. Хирлени бээргеле шык пес-биле чодуп кааптарга, кыланайның турар апаар, арыг-силиг аажок. Ам цехтиң иштин чугайлап каапкан болду. Чугайның адаанда дозу казырыкталдыр хоорлуг келген. Хөмүрнүң, доозунның, долганның бурулаажы ханада олурушкан—кара кожаалар, чамашкылар дег апаргылаан. Чайгаар-ла кижинiң сагыжы карангылай бээр. Завод директору эш Кузьминадан айтырдывыс.

— Дозунуң кырындан чүге чугайлап алганыңар ол, Мария Антоновна?

— Кызылдан «чугайлап алыңар» деп айтышкын келген. Чыскаал мурнуу чарында чугайлап-ла алган бис,— деп «менде бүүүү үүү боор, үстүү черниң айтышкынындыр» дээнзиг, серт-бүрт харылады.

Вагонеткаларның каттарының ыяштары-даа, цехтиң шаазы-даа хирлиг, долган хөөдер паштарның, вагонеткаларның дугуйжугаштары малташка сөөртүп турган чүве-биле домей-ле, илиг чыгыы хир чыпшыыган. Хлеб быжырыкчыларының хеви база алдептиг: чамдыктары бажыңындан ораатгының келген аржыылыбиле бажын шарып алган. Формовщик Монгуш Азырганчыгның халадының оң талакы чеди шуут үстүү калган, бажыңындан кедиш келген хойленiннiң чени көстүп чоруур. Идиктери янзы-бүрү: сапожкалар, ботинкалар, тапочкалар, галоштар. Шупту боттарыныы. Чүге ындыгы? Директор база хөректеги аарак тайыырлай-дыр:

— Бистиң эргелел черивис хандырып бербес-тир. Садыг четкизинде таарыжыр дугаар чок боор-дур. Бодувустуң складывыста үүгле 42 дугаарлыг тапочкалар бар.

Тапочкалар тывывысбас деп үүү деп чугаа боор оң? Кижи чөпшээрежир арга чок бадыткал-дыр. Бүдүрүлгениң хереглелинiң дугайында чогуур үеэнде хемчег ан хөделбээнiнiң уржуу-дур дээрден өске түүнел ыыдынмас.

Кожазында далган шишкинiр цехче кире бердивис. Мыынай-ла кайгамчык! Цехтиң дээвиириниден дамдылап, хананы куду суг агып турар, шала кырында хөөлбек. Дээвиирдээ, ханалар-даа чиңгис дег дүдүк көк каът-биле шыптынган. Дүдүксүг чыт цехти долган. Цех иштинде чыып каан долганның шоодайларның кырына дамды дүжүп, хөөлбектелип чыдар. Шоодайда долганнар кайы-даа талазындан шыгыы турар. Кырындан дамды дүшкеш, шоодайларның иштинге ол долган чочактарлыг чыдып каар. Ол шоодайларны дужаарга, куду өртекбиле хүлээп ап турар. Ынчангаш чүгле оон безин завод биче эвес когаралга таваржып турар. Цехте «Пионер» деп далган шишкинiр машина кызыл дат-биле шыптынган. Өлшык черде ат болдувус деп, ажылчыннар хомудап турар.

Ол цех чүге ынчан барганы? Ол айтырыгга база орта харыы албадывыс. Черле ынчангаш, ол цехтиң директору Сергей-оол Өшкү-саар, Сүге-Мавдыр Калдар, казахстан даараарынга Успуноол Шимик, Монгуш Чимит-Серен, Бакмаа болгаш өскелер-даа үлетерлиг болуп, өске өөрүп өөредип эгелээн. Хөрөөженнер чөвүлели темалыг диспуттарны, номчугга конференцияны, кудумчу байырлалдарны эртирип турар.

Суурда № 2 агитквартира (удуртукчузу башкы Мария Хертек) эки ажылдыг, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп, дээрелерге санадып келген. Салбырның сүт-бараан фермазында хөрөөженнер ортузунга ажыл база-ла багай эвес. Ону көдээ Советтиң депутады, саанчы С. Сайчытмаа удуртуп, сүт саалдазын бедидер, ферманың культуразын эжиждер талазы-биле ажыктыг агитквартира (удуртукчузу башкы Мария Хертек) эки ажылдыг, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп, дээрелерге санадып келген. Салбырның сүт-бараан фермазында хөрөөженнер ортузунга ажыл база-ла багай эвес. Ону көдээ Советтиң депутады, саанчы С. Сайчытмаа удуртуп, сүт саалдазын бедидер, ферманың культуразын эжиждер талазы-биле ажыктыг ажылдарны кыгтылаан.

Кызыл-Даг көдээ Советинде хөрөөженнер чөвүлели совхозтуң ажыл-агыйынга болгаш онда сес чыл школазының өөредилге-кижизидилге ажылынга ажыктыг салышкынын киирип, боттарының мурнунда салдыгаан соруглаларны багай эвес күүседип келген. Чөвүлелдiң ажылының эки бооп турары оон даргазы Бичелдей Болаттың организакчы ажыыжиниден улуу-биле хамаарыжыр.

Салбырның хөрөөженнери беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир деп москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелээшкинни деткип, боттарынга хамаарышкан 5 чыл онаалдазында кордунген чүүлдерни 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир күзөлгени алганнар.

Т. ХЕРТЕК.

Бүгүдеге ажыктыг

„Шынның“ материалдарының изи-биле

ХЕМЧЕГ АЛДЫНГАН

Хуучуларның, хереглекчи чонның негелдезин тоол көрбес, оларның үнелиг бодал саналдарын херекке албас чамдык кижилерниң хереглекчилер кооперациязының ажылынга кыстынып чоруурун хомуданчыг. Елизавета Гавриловна Лопатинаның шак ындыг таарышпас ажы-чаңын Шагаан-Арыг хоорайда билбес кижи хөвар.

Магазинге кирген чамдык чугула бараанмарны Е. Г. Лопатина бодунуң өңнүктеринге чамчырып садар турган. Оөң келген кижилерге каржы, үргүлчү арагалаар, совет садыгның культуразы аззш сагыш салбас чоруун илереткен чагааны редакция алгаш, ону хынап, хемчег алыры-биле Улуг-Хем райпоже шилчиткен турган.

Райпо баштаар черининң даргазы эш Ярославцевтиң дыңнатканын ёзугаар алырга: көдээ бижикчиниң илереткен четпестерин хынапда бүрүн бадытпаан. Шак ындыг четпестерининң ужурундан Е. Г. Лопатина райпо баштаар черинден каш удаа сагындырыг хемчегни алган. Ол ам садыглавайн турар, райпо шугумундан үндүртken.

Сессияның хагдынганы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 19-туң эртенинде КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXII сессиязы бодунуң ажылын чапсарлаан. Оөң хуралы кезиир чыдыңда картта катап эгелээр. Кол Ассамблеяның даргазы Румыниянның даштыкы херектер министри Корнелиу Мэнеску түңнел чүве чугаалаан.

Мурнуу Вьетнамның хосталган районунга митинг

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтузунуң (ХНФ-тиң) тургустунган хүнүнден бээр 7 чыл болганыбиле холбаштыр Мурнуу Вьетнамның ХНФ Төп Комитеди хосталган районнарның бирээзинге митингини эрттирген дээрзин Вьетнам информас агентилези «Хосталга» агентилелдиң дыңналдыын барымдаалаан, дамчыдып турар.

Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтузунуң ТК-ның Президиумунуң даргазы Нгуен Хыу Тхо митингиге чүве чугаалаан, америк агрессорларга болгаш оларның чалчаларынга удур Мурнуу Вьетнамның улусчу чепсектиг күштерiниң болгаш улузунуң кайгамчык чедиишкиннерин демделээн. Вьетнам улуска удур агрессчи дайынны калбартып турары дээш америк империалистерни ол шиитпирлиг буруу шапкан.

Нгуен Хыу Тхо Мурнуу Вьетнамның улузунуң болгаш улусчу чепсектиг күштерiниң соруглаларын база тодаргай чугаалаан.

ЯНЗЫ=БҮРҮ ДИПТЕРДЕН

КОСМОНАВТАРНЫ КАМГАЛААР ДУГАЙЫНДА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 19-та КНО-нуң Кол Ассамблеязы космос делгеминче салып үндүрген космонавтарны болгаш космос объектилерин камгалаар база эгидер дугайында дугуржулганы чаңгыс үнбиле түүлдүг деп санаан. Кол Ассамблея дугуржулгага ат салырын болгаш ону бадылаарын дүргедедир деп чазактарны кыйгырган.

Дугурушкан тала бүрүзү бодунуң девискээринге космос кораблиниң аргажоктап хонупкан дугайында медээни алганда, ол дугайны салып үндүрүүшкүнүү боттандырган эргечагыргага болгаш КНО-нуң чиңгине секретарыга дыңнадып, космонавтарны камгалаар база оларга дуза коргүзер талазы-биле хемчегларни алыр, а ол ышкаш космос объектизин азы оөң кол кезектерин салып үндүрүүшкүнүү боттандырган эргечагыргаларга эгидер дугайын дугуржулгада баш бурунгаар көрүп турар.

Дугуржулганы чарары космонавтиканың сайзырааны-биле, харылзаанның, агаар шинчилээр болгаш оске-даа албан чергелериниң хереглелинге космос объектилерин ажыглаары-биле холбаштыр улуг ужурдузалыг болуп турар.

Совет төлээлекчи Н. Т. Федоренконуң бодунуң саналынга демделээни: дугуржулганы ажылдан кылганы Совет Эвилелиниң инициативазы-биле алган күжениишкиннерiниң түңнели болур. Космосту шинчилээринiң эргө талазынга — космосче салып үндүрүүшкүнүү чедирген когаралы дээш харыысалганы доктаадырынга дараазында базымны кылырынга таарымчалыг байдалдарны дугуржулга тургузуп турар дээрзин ол чугаалаан.

Космонавтарны болгаш космос объектилерин камгалаар база агидер дугайында дугуржулганы үүлээп алыры тайбың соруглаларга космос делгемин шинчилээр болгаш ажыглаар талазы-биле күрүмелериниң кады ажылдажылгазын хөгжүдеринге дузалаар апаар деп. Федоренко үргүлүүлеп чугаалаан. Космосту шинчээдiп алыры дээрге, бүгү улустарның сонуургаллыг ниити херээдир, ынчангаш боттарының хиреша-биле ол херекке салымышкының киирер ужурлуг дээрзин совет төлээлекчи демделээн.

ДАШТЫКЫ ФОТОКАЛЕЙДОСКОП

ЧЕХОСЛОВАКИЯ. Чер иштинде хем суглары чүе-чүе чылдарда агып, Словакияда болгаш Венгрияның девискээринде Деминo дээр бүдүү куйларны бүдүргеи.

Ам дээрзинде Деминo куйларны 21 километр халдыр шинчилээн. Ынчалза-даа туристер кыллан бетон оруктар болгаш чадалар-биле чүгле ийи километр ханы участокту көрүп турар. Туристерниң оруун проженторлар-биле чырыдып турар, а чоокку үеде аңаа миниатюр демир-орукту ын вагончиктери костүп келир.

ЧУРУКТА: бо даш кезилофон дыка аянныг үннерлиг.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 50 чылынга

В. И. ЧУЙКОВ,
Совет эвилелиниң маршалы

УТТУНДУРБАС ХҮН. Кижиниң чурталгазынга амыдыралдың магалыг чаагайын бир-де дугаар эскерип билип каан чүве дег. Уттундурбас өөрүшкүлүг хүннөр тургулаар. 1919 чылдың май 7-нин хүнү меңээ мындыг болган: ол хүн мени большевиктер партиязының кежигүнүнге хүлээп алган.

Полктун партия бөлүүнүң мээн биилиришкинимни көөр хуралы кежээ болуруи меңээ эртен-не дыңнадып каан чүве. Ол хүн хөй-ле чүүлдериниң дугайын андара-дүндере бодап турган мен. Полктуң коммунистери мени кортук, чалгаа азы эш-өөрүнге сагыш човаңгыр эвес деп чемелевестер: меңээ мындыг чүве турбаан. Партияның бүрүн эргелиг кежигүнү болур дээш, бүгү-ле чүвени кылган мен бе? Ленинниң ышкаш мындыг партийжи биletти эдилеп чоруур дээш, ам чүнү кылыр мен?

Коммунистиг батальонуун комиссары Иван Яковлевич Горбунов хуралды тарлалаан. Гулчуушкунга өлүрткен коммунист аштериниң туразында мөгейдивис. Оөң соонда дивизияның политкилдизиниң төлээзи чоокта чаа Москвага болуп эрткен партияның VIII съездизиниң дугайын чугаалады.

— Партияга хүлээп алыр дугайында Василий Иванович Чуйковтуң билдиришкини кирди — деп, Горбунов чарлады.

Туруп келгеш, шериг ёзу-биле дорт тур мен. «Чуйковту коммунист деп бодап чораан бис» деп, чамдык эштер чугаалашты.

— Четтирдим — дээш, амыдыралымның дугайын чугаалап бердим.

— Ким санал бээрил? — деп, Горбунов айтырды.

Залды эргий көргеш, кайгай-ла бердим: шупту чыгыы холуун көдүрду.

Мени партияга хүлээп алган. Оон эгелээш-ле партияның даалгазы хүлээлгем, оөң күзел-чүткүлү—мээн чурталгамның эчис сорулгазы апарган. Катап торүттүүген чүве дег, өөрүшкү-маңнайлыг базып тур мен. А удаваанда бүгү дивизия мындыг болган— кезектиң шериглери шупту партия кежигүнүнге киргеш.

1919 чылдың май 8-те ВЦИК-тиң Даргазы Михаил Иванович Калинин ийиги армияның командылакчызы В. И. Шорининге адынга телеграмма-зынга мынчаар бижээн:

«Ажылчын, тараачын, кызыл армейжи болгаш казак депутаттарның Төп Күүсекчи Комитединиң өмүзээшинден. Колчактың ак-шеринээн Совет Россияны туруштуг болгаш эрес-маадырлыг камгалап турар алдарлыг 28-ки дивизияга чүректин ханызындан байырны болгаш өөрүп четтиришкинин тамчыдарын Силерден дилеп тур мен. Алдарлыг дивизияның маадырлыг болгаш эрестиг тулчуушкуннарының дугайын ажылчын-тараачын чазакка илеткээрин бодумнуң хүлээлген кылдыр санап тур мен.

Бистиң социалистиг Ада-чуртувустуң чоргааралының болгаш магалыг-чаагайының маадырларынга алдар!»

Тулчуушкунга белеткенiп эгелээн бис.

Май 20-де, тулчуушкунга чедир дорт хүн артканда, Мамадышка Владимир Мартынович Азин чедип келген. Үшкү бригаданың штавынга, комбриг Гонихин көрүп турда, оонбиле танышкан мен. Алдаржаан начдив-биле мээң баштайгы ужуражылгам ол болган. Ол — ортумак сынныг, күдер кижи болган... Ынчалзажок, ол удаада оңу эки-ле көрүп четтиклээн мен. Азиннiң улуг, өткүт карактары мени өттүр-ле көрүп турган шыкаш болган. Ол менче көргеш, дорт-ла сен деп айтырды:

—Мындыг аныяк, ол хиреңде полк командылап турар сен бе?

—Силер база мындыг-ла кырыыандыр силер, эш Азин—дидим.

— Кырыыан— дээш, ол уламчылады, — ынчалзажок ур чурттап келдим.

— Коммунист сен бе?—деп, ол айтырды.

— Не—деп, чоргаар харыыладым.

— Сээң полугуң кайдал?

— Хоорайныа мурнуу болгаш-соңгу талазында камгалал турушгарын эзлеп тур.

— Ур камгаланыр сен бе?

— Силер келгениңер соонда, камгаланыры доостур деп бодап турар мен.

— Ол камгалалга эвес, а тулчуушкунга туруштуун көргүскен кижи, эш Азин—деп, чугаага комбриг Гонихин киржи берди.

Азин олче көргеш:

— Ол дугайын сөөлүнде чугаалажыр бис—дээрге, Гонихин ыыттавайн барды. Азин меңээ мынча дизди: «Ийи шак болгаш маңаа хап кел. Дайзыннын камгалалын барып хайгаарап көөр бис».

— Дыңнадым — дээш, шериг ёзубиле эргилгеш, үнүп чоруптум.

Таптыг-ла ийи шак болгаш бригаданың штавынга аъттыг хап келдим. Ээртеп каан ийи аът белеп тур. Дүже халаап, аъдым тыныи ординарга тутсуп бердим.

Азин биле Гонихин штабтан үнүп келдилер. Начдивти ам-на топтап көрдүм: хөрөө делгем, шимченгир, чымчаннады кылаштаар. Онзагай кылдыр кеттинген: дүк сиитер кырындан хөрөө чадагай френч, делгем казак чүвүр, шпорларлыг, узун кончулуг сапоггар кеткен; каракуль бөргүн бичии соңгаар салып алган, хавза калбак, бажыныи ындыг-ла сырый эвес, өңгүр дүүн оң талазынче чаа дыран алган. Кымчызын оң холуига тудуп алган чорду.

Азин дон аъдынче кылаштап орала аъттанышкаш, хоорайның соңгу түүнче даалыктатыпты. Ажык шолче уне чүгүртүп келгеш, челап берди. Оөң-биле деңнештир чүгүртүп олур мен.

— Үрде аът мундуң бе?

— Алды харлыымдан тура-ла.

Гонихин хап келди. Азин менче кичээнгейлиг көргеш, дайзынның галазынче холу-биле айыткаш, чугаалай-дыр:

— Сорулганы билип тур сен бе?

Бистиң турган даавыстан хемнин ол чартыы эрин, оөң ындында илчирбеленчек даглар көстүп тур. Вятка хемни кешкеш, Яковлево суурну дамчыштыр тулчуп эртеш, суурнуң чөөн талазында даглардан боолап турар дайзыпарже шавар халдаашкынны кылыр мен дидим.

— Сорулганы шын билип турардыр сен. Чогум-на ол бедиктерни эжелеп алгаш, шеригниң артkан кезектерин Вяткалап кежирип болур.

— Ол бедикти алгаш, каш кижини магадылалга артырар сен, ынчаш?— деп, ол ылавылады.

— Бир-ийи батальонну...

— Ынча кижини кайы алыр сен?—деп, Азин кайгай берди.

— Полкта штат ёзугаар үш эвес, а беш батальон бар, ынчангаш баштайгы тулчуушкун чедиишкинниг болур болза, оон ыңайгы шавар халдаашкыннарны чедимчелиг деткирiнге ийи батальонну магадылалга тургузуп болур.

— Кайы кезекти мурнады кирер сен?

— Бирги, үшкү батальоннарны болгаш оркестрни. Баштай оларны пароходка болгаш баржага олуртkаш, кежирiптер мен.

— Кандыг оркестр? Чүге?—дээш, Азин ширинн апарды.

— Полктуң... Дайынчыларга хөглүг болзуң дээш.

— Шынап-ла? Билдингир-дир. Ол үеде болуң каза турар сен, ынчаш?

— Пароходка. Арткан кезектерни кежирерин оралакчым удуртур.

— Шын-дыр—дээш, Азин ол дораан сагындырды: — Бистиң халдаашкыннарывыстың дүргенiнден бүгү тулчуушкуннуң чедиишкинни хамааржыр деп чүвени билип ал.

Полугумта ээп келдим, а начдив биле Гонихин бистиң солагай талакы кожавысче хаптылар.

Олар чоруй барган соонда, бистиң чугааларывысты, начдивтиң меңээ салгылаан шылгалда айтырыгларын, шериг хөрээнге өөредип турганын сактып келдим. Оон ангыда, оларның ажылдап кылган планын бистиң шын билип турарывыска бүзүредим.

Полктуң штавынга дивизияның комиссары Григорий Николаевич Пылаевка ужуражы бердим. Оон-биле мурнунда-ла таныш турган мен. Аажок бөдүүн, чугаакыр кижи чүве. Кара-хүрең карактары кичээнгейлиг көөр, сөс бүрүзүн, кодаг ышкаш, чиге, дорт соглээр. Ол бисче полктуң чаа комиссары Павел Иванович Денисовту үдеп келген.

Денисов бодунуң дугайында Кама хеминиң солагай талакы эриннде турар Камбарк заводунуң оглу мен, 1918 чылдан бээр партия кежигүнү мен деп кысказы-биле чугаалады.

— Кадыг ажыл-херекке бот-боттарывысты билчи-ле бээр бис ыйнаан...

Идегедиг эш деп, дораан-на билип каан мен.

Пылаев дайынчыларның хөөнүүн, чемгерилгезиниң, ядих-хеп, ок-чемзек хандырылгазының дугайын айтырды. Чедимче чок чүүлдер бар-ла, харын, ынчалза-даа күжүзүс четчир, хомудалывыс чок дидим. Дивизияның комиссары партияга кирип алганым дээш, мени ачам ышкаш куспактап, чүректин ханызындан байыр чедирди.

(Эгези. Төнчүзү 4-нү эрыыда).

Воскресник

Бии-Хем районнуң «Тайлелге» колхозунуң амыктары быштеннир хүнде одаар маш белеткээринге воскресник кылган. Олар эртенден эдээлээш, кежээге чедир ажылдаан, чөгүс хүн иштинде-ле 120 кубометр сыйгыны хап белеткээн.

Колхоз баштаар чери амыктарның эдээвишкинин деткээн болгаш, олар ажылын доолуккан кезиргe, дүвелээ чугула ажылды кылганы дээш, өөрүн четтиргенин илереткем.

НОМЧУЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Амыйн чогаалчы Алдын-оол Дарчаевның «Эрниң эрези» деп романының номчукчулары Өвүр районда «Кызыл тух» колхозтуң кадзы клубунга чыглып келгеннер. Романның бирги кезээнге хамаарыштыр боттарының бодалдарын болгаш санаалдарын чугаалажып, сөлчуру-биле оларның келгени ол.

Чыыглааннар үк романда коллективизацияның боттанылышкынын автөриүң манчаар көргүсүнүн школга башкызы Саая Монзанның чугаазындан эки билип алган. Немда ол мааданыларның бирээзин — колхоз даргазы Дандарның сөүр-хевиринге хамаарыштыр башкы Салчак, партия организациязының секретары Печенкинниң амыдыралдарын чугаалаанар.

Конференцияга дыка хөй кижилер санаа берип, немда чедимчеллиг болгаш чамдык үүрмек таарыкча чон чүүлдерниң дугайын чугаалап, санаа-онаалдарын солушкан. Хөй кижи чыыглаан бо конференцияны колхозта кадзы библиотеканың чөвүлелээ организастап эрттиргеп.

Б. ООРЖАК.
О. ДАЛБЫЙ.

Спорт

АЖЫЫ-БИЛЕ ЧУГААЛАЖЫЫЛ

Күш-культура болгаш спорт — кадыкшылдың, омакшылдың, күштүг-шынарак болурунуң делгем школазы. А спортка кажыалган кижини спортчу дээр. Ол кезээде-ле омак-сертек, дурт-сынын чараш, эш-өөрүн хүндүлеэр, бүче сеткилдиг, чонунга, Төрээн чуртунга хамызы-биле бердинген болур.

Совет спортчулар бүгү делегейге сурагжып, чаа-чаа рекордтарны тургузуп, мергежилин улам бедидип турар. Штангистер Леонид Жаботинскийни, Юрий Власовту, хосту-хүреш мөгези Аян Алиевти, хаакчылар Алевтина биле Павел Колчинверни, Радья Ерошинаны чырык өртемчейниң кырында хөй миллион кижи билир. Олар бистиң чоргаарадывыс, бедик ат-алдарыг болгаш аңаа төлептиг кижилер-дир.

Спортчу болуру берге. А рекорд тургузары азы тиилекчи болуру оон-даа артык. Спортуң кандыг-бир хевирин бодунга шилип алгаш, хүн бүрүде, айда, чылда дорт-таамал белеткенири негеттинер. Күш-культуржу эш-өөрүнүң, коллективиниң мурнунга бодүүн болгаш бүче сеткилдиг чорууур.

Сураглыг шүлүкчү Владимир Маяковский мынчаар бижээн: «Биске алдар сүрген рекордчу эвес, массага ажыктыг күш-культуржу херек». Шынап-ла чүгле боттарының ат-алдарын кодүрүп, шаңналмактал алыксаар кижи ёзулуг совет спортчу эвес. Ындыгларның херээ чок.

Боттарының чедиишкинин эш-өөрү-биле үлежип, аргамергежилин өскелерге харам чокка берип чоруур, мактанмас, менээргенмес спортчулар бистиң республикада көвей. Ындыгларга республиканың хөй дакмыр чемпиону, сурагчылыг мөге Ондар Сюр-оол, бодунуң деңнелиинге хөй удаа чемпионнаан, хостуг болгаш тыва хүрештериниң аныяк мөгези Монгуш-оол Бичө-оол (Улуг-Хем), хостуг хүрешке спорт мастериниг кандидат Өргелээр Ондар, Якут АССР-ниң спорт мастери, чиик атлет Василий Бакпыков, шыдыраачы Монгуш Кенин-Лопсан болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Шилиндек спортчуга чүгле спортка хандыкшылдыг кижилер эвес, бүгү чон ынак болгаш чоргаарланыр, ам-даа чайыннаалчак чедиишкинни аңаа күзээр. А спортчу бодуунуң идегелии, чоргааралын быжыглаар дээш, оларның хей-аът кинргенинге улам кодуургур.

Чүгле хүнүң бодаар, шаңнал чедип алыксаар, спорттан алган дадымышкынын, күжүн шош-содаага ажыглаар, эш-өөрүн дорамчылаар, спортчунуң ат-алдарынга болгаш ажыл-чөрүдүлгазынга хамаарыштыр башкы Салчак, партия организациязының секретары Печенкинниң амыдыралдарын чугаалап, санаа-онаалдарын солушкан. Хөй кижи чыыглаан бо конференцияны колхозта кадзы библиотеканың чөвүлелээ организастап эрттиргеп.

Б. ООРЖАК.
О. ДАЛБЫЙ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Колумб» деп хемдеп келген эр» 10, «Мурнуу белдир» 2, «Дүмүүр» 12, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Эльбега ужуражыышкын» 2.30, «Кожеге артыпта өлүр» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Төрээн чериң үнелиг болза» 10, 12, 2, 4, «Ыяшкымылдың ады-биле» (1-ги, 2-ги сериалары) 6.30, 9 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хомудал дептерии берии көрүлер» 3, 6.40, «Онгу башкы» 4.50, 8.30 шактарда.

Эргим номчукчу!

1966 чылда үндүрген Күрүшенин 3 хуулут шинчи ойнаашкынының чазыкшиниинин облигациялары-биле 40-деи 5000 чедир рубльди ойнап ап болур силер.

Ойнаашкынының 12-ги тиражы 1967 чылдың декабрь 30-де Воронеж хоорайга болур.

Чөөшкиниинин он тос разрядтарының айы-биле ойнаашкынынарының тиражынга дараазында санныг ойнаашкыннар таваражыр:

	Ойнаашкынынарның саны	Ойнаашкынынарның түңү
5.000 рубль	38	190.000
2.500 рубль	95	237.500
1.000 рубль	390	390.000
500 рубль	2071	1.035.500
100 рубль	14250	1.425.000
40 рубль	161766	6.470.640
Каттышкан	178.600	9.738.640

Бо чөөшкиниинин талазы-биле дараазында тиражтар 1968 чылдың февраль 15-те Москва хоорайга, март 30-де Львов хоорайга, май 15-те Ереван хоорайга, июнь 30-де Чита хоорайга, август 15-те Вильнюс хоорайга, сентябрь 30-де Киев хоорайга, ноябрь 15-те Ленинград хоорайга, декабрь 30-де Москва хоорайга болур.

Чөөшкиниинин облигацияларын садып алыңар!
Ойнаашкынынарның тиражтарынга киржиңер!

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

Студентилерде

Кызыл хоорайда өөредилге черлериниде спортчу оюннар, маргылдаалар организас талазы-биле эки деңнелде эртип турар. Башкы институдунуң спорт залынга факультеттер аразының бирги черн дээш хол бомбүүнге маргылдаалар бир неделя үргүлчүлээн. Аңаа физика-математика факультединиң оолдар, уруглар командалары бирги черни ап шылгараашн, институттуң чемпионнары болуп, ам удавас хоорайның болгаш республиканың бирги черн дээш маргылдаларынга киржир эргени алганнар.

Кызылда ортумак өөредилге черлериниден медицина училищезинде спортчу оюннар база эки эртип турар апарган. Эрткен дыштанар хүнде аңаа улус спортчу байырлал болган.

Бүгү-ле курстарның күш-культуржу оолдары, кыстары командалар аайы-биле, хөлүг марш алгазының үделгези-биле парадче үнүп кээн. Күш-культура залынга чыскаалыпкаш, командаларның капитаннары башкызынга золчештир рапорттаанар. База катап хөглүг музыка. Спортчу туктуу бедик мергежилдиг спортчулар холбеңнедир кодүрүп үндүрүштүү. Оон соонда чараш хевирлиг спортчу форма хеп дээш курстар аразынга чорун турган чарыштың түңнелин үндүрери чарлапкан. Командалар, парадтың киржикчилериниң мурну-биле белеткээш, кеткен формалары көргүзери-биле, золчер ёзугаар эрткен. Команда бүрүзүнге-ле адыш часкаанкыннары дидиреп-ле турду. Команда бүрүзү шупту туе-тузунда чаңгыс аай хептерлиг көрүкчүлериниң мурнунга магадалчыы-биле коступ келген.

Ол аразында районнарда ууурларының спортчулары база шак мындыг көрүштүүт хептерни боттары белеткеп, дугаарын, эмблемазын бижип аар чүве болза, магалыг-ла-дыр ийни деп бодал кижи сеткилинге кирер болду. Эрткен чылын школачыларның кышкы спорт маргылдаазынга Барыын-Хемчиктиң, Өвүрүңүң, Эрзиниң өөреникчилери хаак маргылдаазынга кидне идиктер-биле келген турган таварылга канчап сагышка кирбес дээр силер. Спортчу хепче, оон баазаларын тударынче, дериг-хереселия тыварынче сагыш салыр деп чүвениң ужур-дузазы шак мында болгай.

Спортчу өөредилгеже кол сагыш салып, көрүм-чурумга чаңчыгып, кедер чаңгыс аай хептерни белеткеп алганнарның чарыжының түңнелин үндүрду. Аңаа бирги, ийнги черлерни үшкү курстуң оолдар, уруглары алгаш, өртектиг белектер-биле шаннаттыр. Оон соонда училищенің бирги черн дээш хол бомбүүнге курстар аразының маргылдазы эгелээн.

Шак мындыг чарыштыг организастаан чорук, сургууулдарның спорт болгаш күш-культура оюннарынга, аңаа мергежилиниве сонуургалдың көдүрелиниң бир мурнакчы хевири-дир. Бо арганы өске-даа өөредилге черлериниге, школаларның класстар аразынга, колхоз, совхоз аныяктарының ортузунга нептередири күзелиг-дир.

Медицина училищезиниң коллективи актывый залдың спорт залы кылдыр таарыштыр дериг алгаш, аңаа күш-культура кичөөлдерни болгаш спорт маргылдааларын эрттирип турар апарганы база демдеглекселиг.

О. Охемчик.

ЧУРУКТА: чараш шеверни спортчу хеп дээш чарыштың бирги черни алган хол бомбүкчүлери. Фото авторнуу.

Хамаатылар! Чаа чылдың ёлкаларын тургузарда өртке удур чурумнарны шынгыызы-биле сагыңар!

Чаа чыл ёлкаларын тургузарда, өртке удур хемчеглериниң чуруму

Чаа чыл ёлкаларын тургузарда, өрт аймылын болдурбас соруузга-биле Тыва АССР-ниң Хөй-ниитиниң көрүм-чурум камгалал министерствозунуң өртке удур камгалал кылдыын клубтарының, культура бажыңнарының, школаларының, уруглар албан черлериниң болгаш организацияларының удуртукчуларынга болгаш бүгү хамаатыларга харааазында негелделерни сагымырын сагындырын тур.

Ёлканы өрээлдин ортузунга, түскай бижыг солушкак мяш кырынга ийикпе, азы элезиниг сава кырынга долгандыр кижи эртер 1 метр хемчеглиг хостуг болгаш ёлканың бажы бажың дээвириниге 0,70 см четпес кылдыр тургузар. Ёлканы бажыңның ийнги кадымдан өрт черге кылып болбас. Ёлка тургузар өрээлдер ийнден эвээн эвес артык эжиктерлиг болур. Ону тургускан бажыңның чадыг хевистерин ап каалтар. Бажыңга, өрээлге кижилериниң ёлка үезинде кирер санын довтаттынган дүрүм ёзугаар 1 кижиге 0,75 дөрбелчин метрден ажырып болбас. Ёлканы чырыдарда күжү 12 вольтудан ашпас лампалыг электри күжүн ажыглаар. Ону электри тургузар түскай мергежилдиг кижилерге кылдыртыр.

Ёлканы тургускан өрээлде электри чок азы электри дамчыдылга шугуму үредилек, камгалалы болгай болур болза, оон чанында оюнну, танцыны хүндүе кылыры чугула. Ёлканы саазын болгаш өскедаа кынычал ойнаарактар-биле шимеп болбас, шиминиң будуктарынга, таваанга өртенимее состав сингирбээн хевеңден салып болбас. Ёлка чанынга фейерверктер, хлопушкалар, магнийлер, ляа ёалыры, бенгаль оттары кыпсыры болгаш таакпылаары хорулуг. Оон чанынга уруглариың-даа, кижилериниң отка өртенимес состав сингирбээн хевеңден, марлядан, саазындан кылган хептер кедери хорулуг. Хевең, марля болгаш өске-даа кынычал материалдарга өртенимес состав сингирерде, өртке удур эки-тура нинтилелиниң дузазын ажыглаңар. Ол организацияның КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ПРАВОБЕРЕЖНАЯ КУДУМЧУЗУНУҢ № 7 «А» БАЖЫҢЫНДА, ТЕЛЕФОНУ 20—34, Улуг улус чок черге ёлкага уруглар артырып болбас.

Кандыг-даа таварылгада өрт аймылы болу берзе, ону өжүрер 2—3 кочал суглу, өрт өжүрер хереккелди, хаваржакта элезиниң, 2 хүүректи болгаш дүвтеп кылган чоорганыны безетпеп алыры чугула.

Хөй-ниитиниң культуранның, чырыдышкынының болгаш уруглариың албан черлериниге ёлкалар тургузарда, өртке удур камгалал органнары-биле дугуржуп алыр ужурлуг. Ону тургузар бажыңды од органнарга хынадып көргүзер, чагыгны ийи неделя бүрүнгээ күрүненнң өрт хайгаарал инспекциязынга азы өртке удур команда черинге киирген турар ужурлуг.

Чаа чыл ёлкаларын организастап эртиреде, өртүү болдурбазының дугайында дүрүмүү сагымры—ону чорудар албан черлериниң удуртукчуларының болгаш ёлкага киржин турар хамааты бүрүзүнүң шуут хүлээлгези болур.

Тыва АССР-ниң Хөй-ниитиниң көрүм-чурум камгалал министерствозунуң өртке удур камгалал кылдыын.

Ресмубликанның өртке удур эки-тура нинтилели.

Хамаатының дугайында сактыышкыннардан

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

ВЗТКА ХЕМНИ ОРКЕСТРЛИГ ШИҢМИРЕДИП КЕШКЕННИВИС.

Хамааты дайыны домиселлдин чаа, тывынгыр хевирлери-биле байлак. Хүн бүрүде өскерлиг турар болуушкуннарны үргүлчү чогаадыкчы ёзу-биле бодап чорбас болза, чылча шартырып болур болгай. Эң-не сайзыраңгай капиталистиг чурттарның пенсегээнин, ол үениң шылгарақгай дээн шериг техниказы-биле пенсегленгенин, мергежээн шериг кадрларлыг Колчактың шерии-биле тулчуру эң чидиг характерлиг турган: тулчуушкунга черле аштырып болбас. Колчак «чок болза, шупту-ауп эжелеп алыйн чок болза, хилис үнейн» дээш калчаалыы-биле халдап турган, а биска чүгле тиилелге херек.

Эжелекчи дайынга дуржулгалыг колчак генералдар болгаш офицерлер боттарының шериглерин артыжылга оруктарын, эң-не чугула административтиг тептерин, үлетпүрлүг хоорайларны болгаш аъш-чем курлавырлары албек кодээ районнарны эжелеп, холга алырынче чүткүдүп турган. Хевергеи халдаар кезектерни тургускулаан. Демисел колдуунда-ла чурттакчылыг черлер, оруктар, кежиглер дээш чоруп турган. Колчак шериглер ак гвардияның шылгаттынган кадрларынга удуртқан, шериг техниказы-биле эки чепсегленген, хенертен халдаар кезектерниң чедиишкинниг болурунга хей-ле идегеп. Совет Республиканың шериглери ол үеде камгалаырынга-даа, шаап халдаарынга-даа дуржулгалыг, ажылчыннарның болгаш тараачыннарның эвилели быжыглып, ёзулуг дайынчы эвилел апарганын, а бүгү чурттуң ажылчы чоннарының политиктиг медерели бедип, колчак шериглериниң ханы тылынга безин Совет чазакның дайынчы сорулгаларын шиитпирлээринге чөленгиниш апарганын билбейн, оны херекке албайн турганнар.

Партияның «Шупту Колчакка удур демиселлче!» деп лозуну биске, канчап-даа турган актарны чылча шавар. Уралдың үлетпүрүн, Сибирьниң тараалаң районнарын эзлеп алыр сорулга апарган. Ол лозуң кызыл шериглиг болгаш командир бүрүзүнүң организажы болгаш сорук киирикчи лозуңу болу берген.

Полкту халдаашкыннарга белеткеп тура, тактикалы утаалыладыг ажыглаарының дугайын дыка бодап турдум. Бир эвес бис халдап кирипгеривиске, дайзын камгаланы бергеи дижик, мынан олче бистиң дөрт халдап кирипгеривисти манап чыдыптар, а бис кыйынындан халдаар дээш эптиг туруштар дилей бээр болзувусса, ол аразында дайзын туружун база оскертип, эптиг туруштарны эзлеп алтар, мынаарда бистиң талавыстан чидириг болуру албан алаар... Ынчангаш кончуг дүргеи ходелирп, дайзының туруштарының кошкак черлерин дүргеи эскерип, кончуг шалыпкын ходелири чугула болур. Ол херекке дыннаагыр болгаш кулаа болур хайгылчылардыг киргери эргежок чугула. Комиссар-биле сүмелешкеш, аътты болгаш чадаг хайгылчы отрядтарны тургузарын шиитпирлээн бис. Кол кичээнгейни аътты хайгылчыларже салып, ол отрядты баштаарын дидим болгаш тывынгыр хайгылчы Филипп Гурьяновка дээскан бис. Ол боду, боду ышкаш мындыг дидим, часпас адар, тергиин селемечи дөртеп хире хайгылчыны шилип алды. Оларның кижи бүрүзүн эки-биир турган мен.

Узун, бичии бүшкүк, күштүг холдарлыг Яков Максимович Бердниковтуң мөңээ чедип келгенин сактып олур мен.

— Чүү кылып биилир сен?—деп, оон айтырдым.

— Чүү-даа.

— Чижээлээрге?

— Октаткаш хомудай бербес болзуңарза, хүрежии-даа болза көөр бис бе.

— Оон ынай?

— Часпас адар мен, аътты хөрээнге халбактаныпкаш, хап чоруй баар мен. Полк командирин Дудинии аъды-биле кады өөремден уштуп эккелгенимни билбес сен бе?

Хөөрежи бердивис. Бердников хаанның лейб-гвардиязының егерь полугунун дайынчызы чораан. Кышкы Ордуже шавар халдаашкынының киржикчизи, В. И. Ленин Смольный институдуна ажылдап орда, ону хөй катап таңнылыдап турган кижи болду. Яков Максимович аъттыг хайгылчылар кезээнге бодунуң «куш шыкаш дыннаагыр, карааа үгү шыкаш, дүве база көөр, кандыг-даа хуулгаазын күүтеннин тиилел кааптар кижи» деп мактанып өөнүү. Иван Палатников-биле кады келгеи.

Михаил Перевощиков база аныяк, чаңныг дег, дүргеи болгаш дидим ор. Челиш орган аътка чеде халый бергеш, муна кааптар кижи. Андрей Сипайлов, Василий Федотов, Григорий Санников, Федор Родионов, Иван Осипов, Александр Кузнецов олар база-ла эрес-дидим дайынчылар. Оларга идегеи чораанымга соолуурели улам бүүрээн мен.

1919 чылдың май 24-түн дан хаязында Мамадыш өртөөлинге боочексектиг ийи судно чедип келгеи. Олар баржаларлыг пароходтарны камгалап турган. Баштай 250-ги полк пароходка олуруп эгелээн, оон соонда бистиң полкче база баржалыг пароход чорудушкан.

Өртөөдэн Азии эргиш, дайынчыларны сорук киирип турган. Көөрүгге пулемёт болгаш ок-чемзек чүдүргеи терге тырлы бергеи. Азии дестүнмейн, кончуптарга, улаачы олче алгырды:

— Чүге кончуттупарың ол, үгбайн турарын көрбейн-дир сен бе?

Азии маңнап келгеш, дайынчылар эвилелдей каапкаш, тергеин баржа иштинче киир ишпкеи.

Ийи батальон, оркестр, бир улут үгер-боо — шупту чүдүртүве бергеиде, Азиите маңнап келгеш:

— Чоруптар бис бе?—дидим.

Ол мени пароходче айыткаш, оортамче эргелеп часкавышаан:

— Шак келгеп-дир, чорувут!—деп алгырды.

Пароход биле баржа эжиндирип чорупкан. Оркестр «Эштер, деңнежиңер» деп ырың аялгазын ойнай берди. Шупту сергей бергеи. Удур эрикче эжиндирип-ле олур бис, дайзын хөлзевейн-дир. Бессонида суурнун чанында эриктеи хеме эжиндирип киргеш, кызыл тук туткан ак солдат бисче углапты.

Эрикке чедир ийи чүс метр хире чораап, пароход биле баржа сайга олурупту. Дайзынга кара-биле дөмей апардывыс. Боданыр чай-даа чок. Пароходтуң капитанындан:

—Сугнун тереңи каш метр-дир?—деп айтырдым.

— Бир-ийи аршин хире.

— «Интернационалды» ойнанар — деп, оркестрге дужаадым.

Сугже дүве халыдым, сут хөрекке чедип турду. Дайынчылар мээң соомдан, борбак сайлар шыкаш, сугже халыжып эгеледи. Ырың аялгазы агнарда диңмирен тур. Хей-хей, чүс, мун... кижи баштары эриктеи чалгып эгелээн.

Сайда олурупканывысты Азии билип каап, дайзының оңгуларынче артиллерия-биле бооларын улам күштелдирген. Эриктеи эштин үнүп келдивис.

Шериглер дүве бээрге, чиигээн пароход биле баржа эриктеи улам чоокшулап келгеш, боо-чепсек, тергелер, аъттар дүжүрер көөрүглерни тургускулапкан.

Дайзын ангдай берген, удур аткылашпайн-даа Яковлево биле Анзирик суурзарының барының талазында дагларже ырбап эгелээн. Дайзының кол күжү ханызында-дыр деп чүве тода апарган. Бистиң политун бирги батальону Яковлево суурну эзлеп алгаш, Анзирик хемни кежип эгелээн. Үшкү батальон Чирша суурну эзлеп апкан.

Артиллеристер Яковлево суурнуң чанынга чепсектерни тургузуп алгаш, дутан бажыңга хайгаарал туружу тургузуптарга, бистиң шериглеривистиң кежип турган өртээли, адышта дег, көскү апарган. Бистиң политун батальону база кежип келгеи. Магадылалга артар шериглер болгаш база бир улуг үгер-боо немежип келгенде, бурунгаарлаарын шиитпирледивис. Чыдаларны кадапкаш, «ура!» деп кыйты-биле дайынчыларның чыскаалдары тулчуушкунче киришкеп. Колчак шериглер «200» дээн бедикче аткаарлап-ла бар чорлар. Оң талавыста бистиң батальонувус Эрги Мурзиха суурну эрткеш, Чаа Мурзихада тулчуп бар чор...

Тулчуушкун шөлүн эки хайгаараар дээш Чаа Мурзиха суурнуң соңгу талазынче ординар-биле хап үнүп келгеш, дайзының удур ата-ка кызыр, селемелерин ушпуп тутпан ак офицерлерге баштаткан шериглериниң чыскаалын алган чоруп орарын көрүп кагдым.

Шиитпирлиг, дарыы хемчеглер алыр апарган: тарай чыскаалышкаш, дайзының кыйынындан халдап кирер аас дужаалды коммунистиг батальонга чедир дээш ординарны кагыстым, а ол үеде полктуң кол күжү атказрлап эгеледи. Чүнү каңчаарын?

Суворотуң амыдыралынга болган мындыг бир таварылганы сактып келдим: бир тулчуушкунга аткаардай берген шериглеринге, «Че, мегелентээлиңер!» деп алгырып, боду оларга каттыжа бергеш, кезек аткаарлап чоруй: «Бурунгаар!» деп дужаапкаш, дедир маап халдай бээрге, дайынның ырбап дезинкеп.

Хоор аттыг, алгы тонпут мен. Кызыл шериглер мени таныи каар ужурлуг. Таныпаза-даа, ак офицерлер-биле салба тулчур мен деп бодаап, аткаарлаан шериглериниң ортузунче шаап кирдим, олар доктаай бээрге:

— Мээң соом-биле!—деп командылаап, тулчуушкунче тутсун кирдим. Кызыл шериглерим чыдаларын кадапкан, мээң үлегерим-биле катап тулчуп кирипгилер. Октар сыылаар. Бажым доңгайтып, аът хөрээнче эскпедим-даа, түге дээрге, дайынчылар мени кортук деп баар.

Актарга чедир ийи чүс хире базым артканда, олар ангдай бердилер... Селемелер-даа кылаңнаппайн тур. Офицерлер дезинкеннер...

Солагай талавыста бистиң аткаарлап эгелээн шериглеривисти дога хап кагдым. Топтап көрүп келгеш, оорган соолаш дидя: оларны ийи ак офицерлерге баштаткан актар чыпшыр сүрүп, селемелерин кылаңнады чайгылап:

— Дүжүп бериңер!—деп алгыржып чорлар.

Кызыл шериглер мени көрүп каап, доктаай бердилер. «Ура!» деп кыйгыргаш, бодумнуң шериглерим биле актарның ийи аразынче хап кирдим. Кызыл шериглер дайзынар-биле чыдалажып эгеледи. Офицерлерни шиитеп каапканнар, актарның келип аткаарлап эгелээн, а артканнары холдарын кодүрүлер. Дайзының аъттыг шериглери шаап чоруп орлар. Хая көрүп келиримге, кызыл шериглер оларже үзүктел чок диңмирей бооланып турлар. Дайзының аъттыг шериглери кыргылдыр барып ушкулады, артканнары дезинкеп.

Тулчуушкунның төвү апарган «200» деп бедикти база катап эжелеп алдывыс.

РЕДАКТОР К. К. КУДАЖИ.

Редакцияның адреси: Кызыл, Щетинкин—Вравченко кудумчузу бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киличиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киличиниң 37-13, көдээ ажыл-агый киличиниң 21-47, үлетпүр киличиниң 22-64, чагаа, ажылчы болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуут болгаш амыдырал киличистериниң 21-27, шинчи информация киличиниң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаш.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парахга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин—Вравченко кудумчузу, 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—02401.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЯЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чыл үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. декабрь 23 | СУББОТА | № 300 (6836) | Өртээ 2 көп.

Москва хоорайның үлетпүрү 1967 чылдың планын хуусаа бетинде күүсеткен

Москваның ажылчыннары, инженерлери, техниктери болгаш албан-хаакчылары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл ооңга алдар ыялдыр кылбарткан социалистиг чарышка үндезилеэш, будүрүлгениң улуг чедишкиннерин чедип алган.

Москваның үлетпүрү эң чугула ыяшгарның хөй кезиин будүреринiң ниити хемчээлиниң болгаш будүрүп үндүреринiң талазы-биле 1967 чылдың планын декабрь 21-де, хуусаа бетинде күүсеткен.

Найысыялдың үлетпүрү хөй канны, өңнүг металлдар пронадын, ыяптыг ажыддаар станоктарны, приборларны, автоматизация дериглерин, саналга техниказын, үлетпүрүнүң чүүл-бүрү адырларынга бөдүүн технология дериглерин, пестү, аргыглыг хеп ыяшгарын болгаш еске-даа продукцияны чыл төнгүже артыкан хүннерде будүрүп үндүрер.

Будүрүлге черлериниң коллективтери амгы үениң эртем, техниказының чедишкиннерин, планнаашкынның, экономика талазы-биле идиг бөдүрииң артык күштерин ажыглаарынче күштерин мөөңнээш, күш-ажыылды организастаарының эртемниг аргаларын, мурнакчы дүрмүлгени ажыглаарга нептеретпишаан, будүрүлгениң ажыктыын улгаттырарын чедип ап турар. Москваның үлетпүрүнге улуг байырлал чыылында будүрүлгениң болгаш күш-ажыылдың будүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпилери улгатканын, ол эң чугула көргүзүглериниң талазы-биле план даалгалары оранчок ажыр күүсеттинген; будүрүп үндүрер продукцияның хемчээлин улгаттырарының 95 ажыг хуузу күш-ажыылдың будүрүкчүлүүн улгаттырарының күүселиибиле чедип алдыкган.

Октябрьның 50 чыл ооңга холбаштыр СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң кыйгырыынга сөрүк киргеи Москваның ажылчы чоннары беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир дээш, продукцияның шынарын экижидери болгаш күш-ажыылдың будүрүкчүлүүн улгаттырары дээш социалистиг чарышты кылбартып турар. Найысыялдың ажыл-ишчилери Совет Эвилелиниң экономика күүзүн улам улгаттырар дээш, бистиң чуртувусна коммунизмни тургузар дээш бүгү улустуң демиселинге беттарының салыышкынын киирер.

КАПИТАЛ салыышкынны долу ажыглаар

Беш чыл планын ёзугаар республиканың улус ажыл-агыйының адырларынга көрдүнген капитал салыышкыннарны долу ажыглаар дээш чамдык ажылдарны чоруткан. Тодаргайларга, капитал салыышкыннарны хөй тудугларга үүрмектээр чорукту кызырган, төлевилел-смета документилерин тургустунмаан объектилерни планга киирерин сеткатнан болгаш кандыгдаа тудугну төнчүткен төлевилел ёзугаар тударын чурумчуткан. Капитал салыышкынны ыындыг янзылыг ажыглап, чарыгдаар кылдыр чурумчуткан күрүненiң хөреңгизинге каакалганы тургускан болгаш ажыглалга киирип турар объектилериң бот-үнезин чиигеткен.

Юбилейлиг чылда республиканың тудуг организациялары үлетпүрүнүң, школа, уруглар болгаш культура албан черлериниң, чуртталга тудуунуң эләэш хөй объектилерин ажыглалга киирген. Күрүненiң капитал салыышкынында көрдүнген хөреңгилерни чыл бүрү долу ажыглап, эки шынарлыг, бот-үнезин чиик тудугларны кылып турар организациялар республиканда эвээш эвес. Орук тудуг-септелге эргелели, «Сибирьниң электромонтаж» участогу, № 834 тудуг эргелели болгаш «Тыва нөдээ тудуг» трестиң чамдык колонналары чыл дургузунда дең-дескн ажылдап тургаш, капитал тудугларга көрдүнген хөреңгилерни бүрүн шиңгээдип алганнар. Үстүнде адаттынган тудуг организациялары чыл планын ийи ай бурунгаар-ла ажыр күүсеткеш, ам беш чылдың үшкү чылының үлүүнге киириштир ажылдап турар. Орук тудуг-септелге эргелели октябрь байырлалынга 122 муң рубль орулгалыг, «Сибирьниң электромонтаж» участогу 91,4 муң рубль орулгалыг ужурашканнар.

Ындыг болза-даа капитал тудугда улуг четпестерниң барын демдеглээр херек. Республиканың тудугчулары бо чылын капитал салыышкынның күсели-биле барык 38 миллион рубльдиң тудугларын кыягаш, ажыглалга киирер ужурлуг турган. Он бир айларның түңнели-биле алырга, ол план чүгле 63-ле хире хуу күүсеттинген болуп турар. Тудуг-монтаж ажылдарының планы 62 хуу күүсеттинген. Чыл планында көрдүкген 48325 дербелчин метр чуртталга тудуундан он бир айларның дургузунда 26662 муң дербелчин метр ажыглалда киргеи ийикпе, азы чуртталга тудуунуң чыл планы чүгле 59 хире хуу күүсеттинген болуп турар.

Капитал салыышкындан тудугларга көрдүнген хөреңгилерниң чылдыңа чедир ажыглаттынмайн турарының кол чылдагааннарын илередип, беш чыл планының үшкү чылында кылыр тудугларның белеткел ажылдарын баш удур чорудар херек.

Республиканда тудуг-монтаж ажылдарының хөмүдап турарының кол чылдагааны болза, тудугчулар-биле чагыг кылып турар организацияларның аразында ажыл-агыйны харылзаалардың кошкаанда деп санаар херек. Кандыг-даа тудугнуң төлевилел-смета документилерин чөгүүр үезинде хандырарга, ооң тудуу саат чок кылдынар болгаш аңда көрдүнген капитал салыышкынның хөреңгилерин дүрген шиңгээдип алдынар. Ындыг турбуже чагыг кылган чамдык организациялар тудугнуң документилерин чөгүүр үезинде хамаарыбайн түзүлдүр. Ооң чылдагааны-биле Кызылда болгаш Ак-Довуракта общежитие тудуглары чыл ортузунга чедир эгелевейн турган. Капитал тудуг эргелелиниң, хөөркүүскомнуң тудуг болүүнүң, ооңдаа өске организацияларының ажылында ындыг практика бар.

Тудугнуң планда көрдүнген хуусаазын үзамдыктырар, кайы-бир объектиге үндүрген хөреңгилерниң, аңда ажылдап турган тудугчуларның күмүн үүрмектээр чорук тудуг организацияларында база бар. Чижээзээрге, 60 квартиралыг чуртталга бажыңын норма ёзугаар он бир айларның дургузунда тудар турган. Ооң тудуу 2 чыл ашкан. Кызылдың 24 кварталында уруглар садының тудуу 9 айларның орунга үш чыл дургузунда тутунуп турар. Ындыг чылдагаан-биле Ак-Довуракта зинелиг комплексизин ам-даа ажыглалга киргизэн.

Тудугнуң хуусаазын үзадыр, бир объектиниң дооспайн чыткаш, өске объектилерни эгелээр, ооң үламындан капитал салыышкынының хөреңгилерин чашканнаар чорукту болдурбас херек. Бо хүннерде «Кызыл тудуг» эргелели 30 ажыг тудугларны, а «Тыва даг-дүгүнүк» тудуг эргелели ооң-даа хөй объектилерни хары угда тудуп турар. Оларның чамдыызы 2—3 чылдарда улажып келген тудуглар боюп турар. Республиканың ийи трестиниң планнаттынган тудугларны чогуур хуусааларында ажыглалга киргбейн келгениинден бо хүннерге чедир 3,5 миллион ажыг рубльдиң дериг-хереңселдери тургустунмаан, ажыглал чок капитал болуп чыдаа. Оларның чамдыызы мораль талазы-биле эргижирээн-даа.

Тудуг планының үстүн турарының база бир чылдагааны тудуг материалдары белетиээр организацияларның четпес ажылында деп санаар херек. Чүгле Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың тууйбу заводтары он бир айларның дургузунда республиканың тудугларынга 5 млн. ажыг тууйбуну чедир бербээннер.

Адырлар гайы-биле сырый харылзаалыг социалистиг бүдүрүлгениң чорудулгазының негелделеринге хамыдылышкынны — кайы-бир участоктуң четпес ажылындан өскелериниң ажылынга саат үмураштырар чорукту моон соңгаар болдурбас херек. Бо талазы-биле бүрүүлүглерга шыңгыы харыысалганы хүлээдип, капитал тудугну партийни контролына алза чогүүр.

1968 чылдың улус ажыл-агыйының планы шагда төлевилеттинген. Тудуг болгаш чагыг кылып турар организациялар тудуг-монтаж ажылдарының талазы-биле мерзелерин чогуур хуусаазында, декабрьның төнчүзүнге чедир чарып алгаш, планда көрдүнген тудугларның чорудулгазынга ийи таланың контролюн тургузар ужурлуглар.

Эш Л. И. Брежнев Киевте

Декабрь 21-де Москвадан Киевче Украин ССР-ниң 50 чыл оюнуң байырлалынга киржир дээш СЭКП ТК-ның Чиигине секретары эш Л. И. Брежнев чорупкан.

• • •

СЭКП ТК-ның Чиигине секретары эш Л. И. Брежнев Украин ССР-ниң 50 чыл оюнуң байырлалынга киржир дээш декабрь 22-де Москвадан Киевте чеде берген.

(СЭТА).

ДОСААФ ТК-зының пленуму

Армияга, ужар үүлге болгаш флотка дузалаар эки-тура ниитилелиниң ТК-зының II пленуму ажылын дооскан. Ооң киржикчилерни Бүгү-ниитиниң шериг хүлээлгезиниң дугайында чаа Хоолуга холбаштыр камгалал ниитилелиниң сорулгаларының дугайында ССРЭ-ниң ДОСААФ ТК-зының даргазы А. Л. Гетманның иletкелин чугаалашкан.

Бүгү-ниитиниң шериг хүлээлгезиниң дугайында чаа Хоойлуг чурттуң камгаланыр аргалыын быжыглаар дугайында Коммунистиг партииниң болгаш Совет чазактың сагыш салып турарының база бир илерели деп, сөс алганнар демдеглээн. Армияга, Флотка аныяктар биле тускай эртемниглер белеткеп бээринге камгалал ниитилелиниң чедип алган улуг дуржултазын калбаа-биле ажыглаар деп саналдаан. Өөредилге организацияларынга кижизидилге ажылын идепкейжидер дугайын санал бергеннер база чугаалаан. Пленумнуң киржикчилери ооң-биле чергелештир ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге негеттиниң турар гускай эртемниглерни чедишкиннииг белеткээрин хандырар байдалдарны тургузарының эргежок чүгүлә болурунче кичээнгейни угландырган.

Чугаалашкан айтырыгның талазы-биле доктаал хүлээп алдынган.

(СЭТА-ның корр)

РОССИЯНЫҢ БҮГҮ УЛУСТАРЫНГА ШАҢНАЛ-ДЫР!

Ажыл-ишчилернiң өөрүшкүзү

МОСКВА. (СЭТА-ның корр). Дзержинский аттыг «Трёхгорная мануфактура» комбинаттың коллективи Октябрь революциязы орден-биле РСФСР-ниң шаңнатканын дугайга медээни өөрүшкү-биле хүлээп алган. Коммунистиг күш-ажыылдың будүрүлге черi — ол комбинаттың аргылга фабриказынга хөй кижилиг митинг болган. Ону комбинаттың партком секретары М. П. Четверикова ажыткан. Оон соонда аргыкчы Валентина Ефимова сөс алган.

Россияның алган дээди шаңналы — ооң миллион-миллион ажыл-ишчилеринге, ооң иштинде бистерге, трёхгоржуларга, база тывыскан шаңнал болгай. Мырыңай чоокта чаа, чурттуң чартык түс чыл оюн демдеглеп тура, алдынган хүлээлгелеривистиң чедишкиннииг дүүсеттинген дугайын айыткаан бис. Трёхгоркага моңге кадагалаар кыдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң түгүн тывыскан. Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга алдар кылдыр эгелээн хүндүлүг күш-ажыылчы ээлчег үргүлчүлевишаан. Моон мурнунда алган хүлээлгени эде көрген мен. Бодумнуң беш чыл планымны төлевилеттинген хуусаазындан беш хүн эрте — 1970 чылдың сентябрь 15-те күүседир болгаш 25 муң метр постуг немей будүрүп үндүрер мен.

Парлалга цегинiң эң эки ажылдакчыларының бирээзи Юрий Зерновтуң чугаазы төрээн Россиязынга чоргаарланган сеткилди, чурттунга изиг ынакшылын илергейлээн:

— Россия — бистиң Төрээн чуртувустуң чүрээ болгай. РСФСР-ниң улустарының күш-ажыылын партия биле чазактың бедик үнелээнинге өөрүп четтиривис! — деп, Ю. Зернов чугаалаан.

Россия Федерациязының ажыл-ишчилериниң кайгамчыктыг чанчылдарын комсомолчулар биле аныяктар кыдыктыг кадагалаар болгаш делгередир деп, аргыкчы Валентина Папутина комбинаттың аныяктарының омуннээзинден бүзүреллиг сөзүн берген.

Улам эки ажылдаар

Кызылда № 3 автоажыл-агыйның чолдачылары, септекчилери, инженер-техниктиг ажылдакчылары дүүн, декабрь 21-де, ажыл шагының эгелээринiң ырак мурнунда чедип келгеннер. Бижи бүрүзүнүң арынга кайгамчык өөрүшкү.

Кижилер чайгаар-да автоажыл-агыйның кызыл-булуңунче чыгып келгеннер. Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказын Октябрь революциязының ордени-биле шаңнаавы-биле холбашкан митингини АТА-да партия организациязының секретары эш А. М. Казанцев ажыттынган деп чарлаарга, диңмиттиг адыш часкашкыннары чангыланган. СЭКП Кызыл хоорқомунун бирги секретары эш П. Т. Киселев доңчу дыннадыг кылгаш, Россия Федерациязының ажылчы чоннарының коммунизм тургузуушкунунга күш-ажыылчы салыышкынын Коммунистиг партиянын, Совет чазактың аажок белии-биле үнелээш, Октябрь Революциязының ордени-биле шаңнаавын ыыннаткан. Ол улуг-чаагай хереките Тыванын, ооң иштинде Кызылдың ажылчы чоннарының улуг-хуузу база бар, ындыг болганда ол бедик шаңнал биске база хамаарыжыр дээрзин илеткелчи демдеглээн.

Санитар-техниктиг монтажтың слесары Михаил Акопов, комсомолчуланыктар бригадазының бригадири, чолаачы Иван Фроленко, корбиратор-щик Моисей Черепанов болгаш өскелер-даа санал берип, чүве чугаалаан. Олар Россия Федерациязының, ооң хөй националдыг бүгү ажылчы чоннарының дайынчы, күш-ажылчы хереткерiн ынчаар белии-биле үнелээнин дээш, Төрээн Коммунистиг партиязынга, Совет күрүнезинге өөрүп четтириишкиннiң чылыг сөстерин чугааланнар.

— РСФСР тайбыныың-даа, дайында-ышкыныың-даа, Төрээн чуртувустуң херээ дээш демиселдиң мурнуку одургунга чоруп-келген. Ол улам чүткүлдүг, сорүктүг ажылдаар деп сөзүн берген.

ПАТРИОТЧУ КӨДҮРЛҮҮШКҮН

Декабрь 21-де кежээкиниң 4 шак 30-де «Коммунтудуг» септелге-тудуг эргелелиниң столяр цегинге ол коллективтиң Россия Федерациязын Октябрь революциязының ордени-биле шаңнаавынга холбашкан митингизи болуп эрткен.

Митингини септелге-тудуг эргелелиниң партия организациязының секретары П. С. Петенёв ажыткаш, партия хооркомунуң инструктору В. К. Казакка сөс берген.

— Россия Федерациязын Улуг Октябрьның ордени-биле шаңнааны дээрге, РСФСР-ниң, ооң иштинде Тыва АССР-ниң, ооң уламында сиңерiин бо коллективиниринiң күш-ажылын кайчаар-даа аажок бедик үнелээни-дир. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш чазаанның бо бедик шаңналы бистиң ам-даа кызып, мурнукузундан-даа артык ажылдаарынче кыйгырып турар — деп, ол чугаалаан.

Трибунаның артынче ыяш цегинiң мастери Н. Токарчук үүгүп келгеш:

— Чазактың бо бедик шаңналывга харыы кылдыр бистиң цегинiс-тиң ажылчыннары боттарынга бедиткен социалистиг хүлээлгелерiн алган. Бо чылдың планын бис декабрь 25-те шуут ажыр күүседир деп сүмелештивис — диген.

Ооң соон дарый эштер М. Г. Чаплина, Ф. Х. Зотов, В. Полежаев болгаш өскелер-даа чүве чугаалаваннар.

Ол митингиге септелге-тудуг эргелелиниң ажылчыннары беш чыл планын хуусаа бетинде, 1970 чылдың декабрь 20-де, күүседир соруглаңы боттарының мурнунга салганнар. 1968 чылдың дөрт айларының планын коллектив Владимир Ильич Ленининiң торуттунгеи хүнүнге чедир күүседир диген. Септелге болгаш тудуг ажылдарының шынарын бедидериинден аңгыда, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн планда көрдүнгенинге удур 3 хуу улгаттырар, күш-ажылдың сайгылга-чурумун дыңыдар, ажылдың кайы-даа участогунга камналганы чедип алыр, социалистиг өөнүң карак огу дег кадагалаар дээн бедиткен социалистиг хүлээлгелерiн коллектив алган.

К. ОЮН.

Сорук кириишкин

Россия Федерациязын Октябрь революциязы орден-биле шаңнаан дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы биле холбаштыр Улут-Хем ыяш ажыл-агыйының коллективиниң митингизи болган.

Митингини ыяш дилер цехтиң начальныгы М. В. Семенников ажыткаш, Улут-Хем ыяш үлетпүр ажылагыйының директору Л. М. Башкирцевке сөс берген. РСФСР-ни Октябрь революциязы орден-биле шаңнаавын дугайында доңчу дыңнадыгны ол кылып, бо бедик шаңналга ол ажылагыйның бичe-даа болза улуг-хуузу киргеиин чугаалаан.

Улут-Хем ыяш үлетпүр ажылагыйы он бир айларда ниити продукцияны будүрүлгениң планын 115,3 хуу, а бараанныг продукцияның — 113,0 хуу күүсеткен. Черби, Ырбан ыяш белеткелиниң пунктулары декабрьның баштайгы ийи декадаларында ыяш кезии белеткээрiниң болгаш ону чүдүрүп чорударының планнарын ажыр күүсеткилээн. Ыяш дилер цех декабрь 20-га чедир 2176 кубометр ыяш дилер планын 2272 кубометр кылдыр күүсеткен.

— Ырбанда П. Павлов, Чербиде Ю. Присяжнов, О. Саая бригадирлээн бригадаларның кежигүннериниң кызымаккай күш-ажылының ачызында бистиң коллектив новябрь —декабрьда планныг онаалгаларын чедишкиннииг күүседип турар болгаш беш чылдың планын 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир деп алган хүлээлгевисти алдарлыы-биле күүседип шыдаар дээрзинге чигзинiг чок — деп, Л. Башкирцев чугаалаан.

Митингиге ажылчыннарның мурнуузаан С. Шадрин, инженер-техниктиг ажылдакчылардан инженер В. Шумельдо чүве чугаалап, РСФСР-ни Октябрь революциязы орден-биле шаңнаавы бистиң күш-ажылче уламна сорук киирип, Төрээн чуртувустуң мурнунга кызымаккай, шудургу ажылдаарывысты хүлээвирiп турар-дыр дээн.

Митингиниң киржикчилери дээди шаңналга сорук киирип, бедиткен хүлээлгелерни алтылаан.

А. КУМАЯК.

• • •

Улут-Хем ыяш ажылагыйның черiниң мебель цегинiң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары чымчак мебель кылыр черiниң делгем өөрээлиңге ажыл шагының соңгүнде чыглып келгеннер. Цехте профвилел комитединiң кежигүнү Леонид Алексеевич Ковалев митингини ажыткаш, Улут-Хем ыяш ажыл-агый черинде партбюро секретары Федор Васильевич Трусильниковка сөс берген.

Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказын Октябрь революциязының ордени-биле шаңнаан дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын номчуп таныштырбышаан, ол билдингир таймылыр иletкелдi кызган.

Иletкел соңгүнде санал бериишкиннери эгелээн. Бир дугаарында чазаныкчы коммунист Виталий Артемьевич Гольцов санал берген. Бистиң РСФСР-ниң тугында бо юбилейлиг чылда ам ийи дээди орден чоргаар кижиниң турарынга кижи каждан өөрүвес боор Ынчангаш бо дээди шаңнал-биле бистиң РСФСР-ни шаңнап, бедии-биле үнелеп турарынга кижи улам хей-аът кирип, каш дакпыр күжениишкиннiг ажылдаксаазы келир-дир — деп чугаалавышаан, ол 1968 чылдың будүрүлге программазын цех декабрь 25-те күүседирiл деп цехтиң ишчилерин кыйгырган.

Дараазында санал берген мурнакчы чазаныкчы Даваа Оюнович Шара-Хоо болгаш өскелер-даа шаңналга харыы кылдыр кызып ажылдаарын илереткеннер.

С. ТАМЧАЛ.

Беш чылды—хуусаа бетинде!

Чөвөн-Хемчиктиң будүрүлгелеринде

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дугайында москвачыларның кыйгырыын районнуң будүрүлге коллективтери бүрүнбиле деткээн. Будүрүлгелер коллективтериниң төлээлекчилери районнуң партия-ажыл-агый активиниң хуралынга чыглып белгеш, беш чыл планын кажан күүседириинiң дугайын чугаалашкан.

Хомүр-даш разрезиниң, ыяш ажыл-агыйының, электростанциянын, автотранспорт будүрүлгезиниң, «Сельхозтехника» салбырының, сүт заводунуң, орук участогунуң, хлеб заводунуң коллективтери беш чылдың планныг онаалгаларын Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 53 чыл ооң таварыштыр күүсеткеш, 1970 чылдың төнчүзүнге чедир пландан ажыр 374 муң рубльдиң продукцияны бээрин хүлээнген.

Шахтёрлар беш чыл планындан ажыр 35 тонна хомүр-ташты казарын, 70 муң кубометр хая-ташты чайладырын, ооң иштинден 33 муң тонна хомүр-ташты, 60 муң кубометр хая-ташты В. И. Ленининiң торуттунгениинден бээр 100 чыл болганынга чедир күүседирiн хүлээнген.

1970 чылдың декабрь 31-ге чедир беш чыл планындан ажыр 9 млн. 600 муң тонна-километрни кылыр, 800 резина дугуйну, 70 тонна кывар чүүдү каапап алыры—автотранспортчуларның сөзү бо.

150 муң киловатт-шак электроэнергияны планнан немей будүрүп үндүрер, электри шугумнарын болгаш подстанцияларны чаартырын Чадаананың энергетиктери шинтиргээн.

Чылда ортумаа-биле 30 муң рубльдиң камналгазын берип болур 78 чаартыкчы саналлар үлетпүр будүрүлгелериниң шиңгээттинген турары көрдүнген.

Беш чылдың төнчүзүнде 1965 чыл-биле ленинээрге күш-ажылдың будүрүкчүлүү хомүр-даш разрезиниге 38 хуу, ыяш ажыл-агыйының калбак хереглел цегинге 9,5 хуу, «Сельхозтехника» салбырынга 8,3 хуу, автоажыл-агыйга 30 хуу, амызырал хандырылга комбинадынга 5,5 хуу, орук участогунга 11 хуу бедирер.

Бир рубльдиң бараанныг продукциязынга чарыгдаларны эвээжеткенiниң база продукцияның бот-үнезин чиигеткенiниң ачызында беш чылдың сөөлгү үш чылында районнуң үлетпүр будүрүлгелериниге 70 ажыг муң рубльдиң камналгазы алдынар.

Кожуп чоруур механизастаттынган колоннаның тудугчулар коллективи 1968—1970 чылдарда районга 4 млн. рубльдиң капитал тудугларын кылыр болгаш чедии муң ийи чүс дербелчин метр чуртталга шолун ажыглалга киирер. 1968 чылдың сентябрь 1-де Чадаана хоорайга 640 өөреникчи уруг ортумак школаның чаа бажыныига өөренип эгелээрлер.

Районнуң амыдырал хандырылга комбинадының коллективи чурттакчы чонга 200 муң тууйбуну, 120 тонна чугайны, 1500 рубльдиң бажыныың чазаглыг хереселин сөөлгү үш чылдың планыныан артыкка бээр.

Хоорайның болгаш будүрүлге черлериниң девискээрин чаагайжыдарын чугулалап көргеш, хоорайның ажылчын, албан-хаакчыларының күжү-биле беш чылдың сөөлгү үш чылында 7 муң ажыг ыяшты болгаш чалаң үнүштү тарып олуртур.

Автотранспортчулар Чадаана — Чыргакы, Чадаана — Хорум-Даг аразының чаа автобус маршруттарын ажылдар болгаш Чадаана хоорайның Победа — Ленин — Промышленная — Шахтёрская — Победа маршруттуг дээрбектелдир чоруур автобус шимчээшкиниң тургузар.

1968 чылда Чадаана хоорайга хонукта 25 тонна сүт болбаазыралыр күчүлүг быштак заводун, хлеб заводунуң ийиги эдчээн, 90 оруннуг уруглар садын, 4 котёлдуг чылыдыга төвүн ажыглалга киирер. Хлеб заводунуң күчүүн хонукта 7 тонна хлеб быжырар турганыдан 10 тонна хлеб быжырар кылдыр улгадыр.

Районнуң садыг четкилериниң шугуму-биле 1968 чылда чөнга 1967 чылда сатканыдан 60 муң рубль хөй түнге ыяш-бүрү барааннарын садар. Районнуң будүрүлге цехтери 159 муң рубльдиң аъш-чем барааннарын будүргеш, садар (ооң иштинде 7 муң рубльдиң чүгле быжырар кылдыр белеткеп кааи чемнерин).

Бүгү-ле будүрүлге черлериниге белеткээн продукцияның шынарын бедидер дээш чарыы калбаргаи турар болгаш будүрүлгелериниң хандыртынылга-саарылга талазы-биле ажыл-чорудулгазын экижидериниче улуг кичээнгей салдынар. «Беш чылды хуусаа бетинде күүсеидир!» — хамык будүрүлгелериниң лозун-тугу бо.

С. ПАВУ.

Бедик шаңнал-биле, эргим эштер!

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуу күрүне статистиказының органнарынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылды дээш Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң начальныгы **НИКОЛАЙ ПАВЛОВИЧ ИКОННИКОВТУ** Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

Хереглекчилер кооперациязының системазынга болгаш нөдээ ажыл-агыйның органнарынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылды дээш, нөдээ ажыл-агый продуктуларының шынарының талазы-биле Тываның күрүне инспекциязының эргелелиниң начальныгы **ИВАН КОМБУЕВИЧ ДОПСАҢНЫ** Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

ЧУРУКТА: Кызылдың № 2 школазының 10 «в» класында математика кичээлин Валентина Тимофеевна Михальченко эрттирип тур.

О. КОДУР-ООЛДУҢ фотозу

ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫВЫСКАН

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуу улус өөредилгезиниң хөгжүдезинге ачы-хавыяазы дээш Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы деп хүндүлүг атты Улут-Хем районнуң Ийи-Тал 8 чыл школазының башкызы эш **Орланмай Ойбаевна Нурсатка** тывыскан.

ПАРТИЙЖИ-ОРГАНИЗАСТЫГ АЖЫЛДЫҢ ДЕҢНЕЛИН БЕДИДЕР

Бай-Тайга районнуң партия конференциязынга СЭКП райкомунуң ажылының дугайында отчёт илеткелди дыңнап чугаалашкан. Отчёттуг үенин иштинде районнуң партия организациялары ажыл-агый болган культура тургузуушкунунуң талазы-биле планныг овалгалаарын күүседиринин херээнге ажылчы чонну күжүн мобилизастаар дээш элээн ажылдарны кылганын конференцияга санал берген делегаттар демдеглээн.

Районнуң колээ ажыл-агыйының иштилери Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл алдарлыг байырлалын күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. Колхозтар, совхоз күрүнеге эът, сүт, тараа салдарының күрүне планын ажыр күүсеткен. Ажыл-агый болган культура тургузуушкунунуң талазы-биле чедиишкиннерлиг ажылдааны дээш «Мурнакчы» колхозка (даргазы коммунист эш Х. Кудуруккай) СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүделиниң болган профчөвүделдиң туракаал түгүн тывыскан.

Чедиишкиннерге сагыш ооҗурган болбас, четпестерни шиитпирлиг чайлавыр дээш шүгүмчүлелди болган бот-шүгүмчүделди калбартырын бистин партивис кезээге айтып келген болган айтып-даа турар. Борта үнезилээш районнуң партия конференциязы кол киҥээнгейни шиитпирлеттиниҥээн айтырыгларже угландырган. Кайда-ла партийжи-организастыг болган полит-массалыг ажылды эки тургускан болдур, мында ажыл-агыйларның мурнунда салынган планныг овалгалаар чедиишкиннит күүсеттинер дээрзин практика балыткап турар.

Юбилейлиг чылда районнуң ажыл-агыйлары күрүнеге дүк саларының планын күүсеттиээн. Оон иштинде

Бай-Тайганың партия конференциязы

«Малчын» колхоз 28 тонна, «Моген-Бүреп» колхоз 16 тонна, «Кара-Хөл» колхоз 7,5 тонна дуктуг чедир бербээннер. Хой ажылының продуктулуг чоруу өзеринин орунуга чыл бүрү кудулап турар. «Таэли» совхоз 100 төрүүр инектен 60 бызаа алган. Бүтү төрүүр инектериниң 42 хуузу кызыраан. Отчёттуг үенин иштинде ажыл-агыйларга иштизи-биле 39 мун улуг, биче малдар өлген. Мал чеми белеткээриниң планы чүгле 17,8 хуу күүсеттиптен. Байдал ыңдыг турда, районнуң ажыл-агыйының кол алыры — иштининиң мал бажын өстүрериниң күрүне планын чедиишкиниг күүседириң бергедеп турар. Чыдагаалының чүүп-биле тайылбырлап болурул?

Колхозтарның, совхозтарның малчыннары мал ажылынга эң берге үе болур кыштаглаашкынның хүнеринде ажыдап, чурттап турарлар. Ынчаарга кыш чүгле агеэлээн, а оон улуг соок, хат-кавыскаанныг берге үезин ам-даа мурнувуста болгай.

Кыштың берге үезин ажып эртер, малдың чаш төлүп бүрүн камгалап алыр, малга хорамча болдурбас дээш малчыннар бо үеде кончуг кызымаккай, серемчиледдиг ажыдап, 1968 чылда чедип алыр соруулгаларын: хой бүргүлдеп чеже дүк, түс хойта онаштыр чеже хураган алырын годарадып, социалистиг хүлээлгелерин ап турарлар.

Кыштың чедиишкиниг эртирери, социалистиг хүлээлгелерин күүседири чүгле малчыннарның боттарындан эвес, харын оларның негелделерин колхозтарның баштаар черлерин, совхозтарның директиялары канчаар хандырып турарындан база хамаарыжыр. Бо талазы-биле чамдык черлерде малчыннарның негелделери хандырынмайн, мал ажылынга бергедээшкиннер таваржып турар.

Отчёттуг үенин иштинде партияның район комитеди, оон бюрозу партийжи-организастыг ажылды, оон чугула кезээ кадрларны шилиирин, кижизидерин болган таарыштыр тургузарын кошкак удуртуп келген. Райкомуну ажылдакчылары колхозтарга, совхозка, бригаделларга, фермаларга барып, кижилер-биле ажылдаар, партия эге организациялырының ажылынга практиктиг дуза көргүзер хүнээргелелдиң түскай эртемниглери колхозтарга, совхозка чогумчалыг дуза көргүспейн келгеннер. Оон уламыдан районнуң колээ ажыл-агыйында улуг четпестерниң бар болуп турары таварылга эвес.

Отчёттуг үенин иштинде «Таэли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырынга 5 эргелекчилер, колээ Советтер даргаларындан 2 кижи солушкан. Бо факт болза райкомнуң бюрозунуң кадрларпейн турар. Бо чылын районга биче хулиган херек үүлгеткеннер аваш эвес болган. Оон аңгыда чер-черде улусчу дружиналарның болган эшхүү сулгарының ажылын партия организацияларындан четпес удуртуп келгенни оратор чугаалаан.

СЭКП райкомунуң пленумнарының болган райсоветтиң сессияларының шиитпирлерин чер-черге колдуунала партия, совет активтериниң хуралларынга чугаалажып көргеш, чогум материалдыг үүлдерни шуут бүдүрүп турар масса чон ортузунга кызыы таныштырып турарын делегат Самдан саналдаан. Чоннуң амыдырал хандырылгазын болган спорт ажылын райкомунуң бюрозунаан четпес удуртуп келгенин санал берген делегаттар демдеглээннер.

Илерээн четпестерни чайлавырда, райкомнуң чаа сонгуткан составының кол соругазы болза, бирги ээлчегге партийжи-организастыг ажылды, кадрлар-биле ажылды үнезинин-биле экижидериве деп районнуң партия конференциязы айыткан.

Чаа сонгуткан райкомнуң бирги пленумунга организастыг айтырыгны чугаалажып көргеш, райкомнуң бирги секретарынга эш А. А. Салчаапты, ийиги секретарынга эш В. М. Евтешинни, секретарынга эш О. Н. Лопсан-Серенни сонгаан.

Т. ТАЛГАНЧИК,
«Шынның» корр.

Келир чылдың часкы тарылгазынга белеткел ажылдарын Шагаан-Арыгның «Сельхозтехника» салбырының коллективи хайныышкыныыг чорудуп турар. Сентелгеде 28 механизаторлар хаара туттунган. Олар ноябрь, декабрь айларда 25 тракторларны, 28 автомашиналар моторларын, 27 чүүк машиналарын шынарлыг кылдыр сентээн. Сентелге ажылында эки шынар дээш чүткүлдүг ажылдап турарлар хөй.

Дамбаа Кара-оол, Александр Шевченко, Дмитрий Дергунов, Виктор Новиков болгаш өскелериниң-даа сентээн тракторлары шынарлыг болуп турарын комиссия демдеглеп турар.

ЧУРУКТА: Шагаан-Арыгда «Сельхозтехника» салбырының хоочун сентекчизи Александр Шевченко ажыл үеэинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Агитаторлар семинары

СЭКП-ниҥ Эрзин райкому бо хүннерде агитаторларның болуктер дайынге семинарларын эрттирип турар. Ындыг семинарлар ам 4 колхозтарның төптеринге болуп эрткилээн. Район төвүнүң агитаторларының семинары база болуп эртер.

Үк семинарларга райкомнуң ажылдакчылары болгаш лекторлары барып лекцияларны номчуп берип турар. Агитаторлар делегей байдалының дугайында, бо ажыл-агый чылының түннелдери болгаш ээлчегиг соруулгалар дугайында, СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары эш Брежневтиң Октябрь байырлалынга тураскаатказ каттыскан байырлыг хуралга илеткелиниң дугайында болгаш оске-даа темаларга лекцияларны дыңнаан.

Садыгжыларның сөзү

Чөөн-Хемчик районда садыг, иштининг чемненилге черлериниң болгаш белеткел конторазарының ажылдакчылары мурнакчы коллективтериниң эгелээшкинин деткиишаан, беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарыштыг калбартканнар. Беш чыл онаалдазын Октябрьның 53 чыл оюнга чедир күүседип алырын хүлээнген.

Беш чылдың ам эгелээр үшкү чылында бараан саарылгазының планын 101,5 хуудан куду эвес күүседир, чонга бараан садыгларын бо чылдың деңнелиниден 600 мун рубльге хөвүдедир деп районнуң садыг ажылдакчылары сөзүн берген.

Иштининг чемненилге черлериниң ажылдакчылары саарылганың келир чылгы планын декабрьның 25-ке чедир күүседир деп соруга салган.

Ногаа, кат, моогү, пеш тооруу, дараа чуургазы белеткээриниң планын ноябрь 1-ге чедир, алгы-беш, эът, дүк белеткээрин декабрь 1-ге чедир күүседир.

Келир чылдың бирги кварталында ийи пом киоскизин ажыдар, чаа чылдың эгезинде белеп хеп садыглаар түскай магазин ажыдап эгелээр.

МАЛЧЫННАРНЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң Булуң-Терек салбырының Сүме-Белинде, Кызыл-Даг ужунда одарларында хар чок, от аразында бичии быскан чүве бар. Ол хой сускунунга четпес. Сүме-Белиниң Аът-Баштыг деп черинде хоочун малчын Тюлюш Сарым-оол кыштаглап турар. Оон хойлары кидян оолдап эгелээн.

— Сөөлгү беш хонукта суг келбеди, ат болган чүве. Ыйгыл черлерде болган даштар артында бичии харны хойлар чыгып аптар-дыр, а саап ижип олурар инектериве ат болду, саргыга кадар четти, бо-ла ааддар сүтган дыка бергедеп тур бис. Бо дагның хүн дегбес талазында хөргүктели берген бичии харны дырбап ижип тур бис, ол төне берзе канчаар үлүс бис — деп, хойжу хомудап чугаалады.

Машинавыстың суун черже төпкейн, кочалга кудуп алгаш, эртен чыдып алдывыс. Оон башка дагда бичии хар дырбап, эргизер апаар.

Шанчыже баар улуг оруктуң чанында суг ажыл-агый черинин ийи чыл иштинде казып келген кудуу ам-даа түннел чок, харын сөөлгү үеде ара катган. Бир эвес ол күдүк ажыглалга кирер болза, ол кавының малчыннары малын оон суттарып, ижер суун боттары сөөртүп алыр апаар. Бо күдүкту дүрген ажыглалга кииреринниң хемчээн алыр болза чогуур.

Кызыл-Дагның Үзүк деп черде дөпе кадарчызы Тюлюш Седенниң аалынга 6 хонукта суг келбээн. Шанчыже ажып бар чыткан бир чоллаачыдан суг дилеп алган. Ону боттары ижер, а мал ижериве кайын чедер деп. Суда чок, дүс үзүлген. Бо талазы-биле салбырның баштаар черинге айтырыг тургускандан бээр үр апарган. Харыы сураг деп, малчын хомудап олурар.

Оон ырак эвесте хойжу бригаданың базазында ийи кодан хой сугдан база бергедеп турар. Суг сөөртүр машина чамдыкта үш хонукта келбейн баар. Автолавка келбээнден бээр чээрби хонук ашты, суур кирер чайывыс бар эвес деп, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Кенен Анаймаа чугаалады.

Суг талазы-биле оске-даа малчыннарның негелдези улуг. Суг кудар улуг саваларны, малга ойлей суг кудуп бээр онгачаларны малчыннар база негеп турар. Бистин барган малчыннарывыста бо үүлдер көзүлбес болду.

«Автолавка биске келбеди, дуу аалдарга чораан сураглыг болду..» деп чугаалар бар. Малчыннарны четче кезивес, чамдыызынга баргаш, дедир әәптер чорукту соксадыр херек.

Малчыннарның негелделери моон-даа хөй. Бир эвес оларның негелдезинге дыңнангыр болуп, ой-шаанда хандырар болза, олар боттарының хүлээлгелерин күүседип шыдаарлар. Бистин дугайывыста эрегейдевейн, чогуур сагыш салыр болза, малды кыштан хүр ажырып, чаш төлүп бүрүп камгалап ап шыдаар бис деп малчыннар ажыы-биле чугаалап турарлар.

Булуң-Терек суурда сүт-бараан фермазынга баргаш, ферманың кызыл-булуунуга чеде бээривиске, ажии шоочалыг болду. Ол бажыңның бир ужунда сүт хүлээп алыр черден унуп келген саанчылар биске мынча деп чугаалады:

— Бисте кызыл-булуң ам чок болдур ийин, ол ам квартира апарган. Бо ийи чаа бажыңны ферманың девискээринге саанчылар чурттаарыбиле туткан чүве. Кымнарны олурдур ирги деп амырап-ла турган бис. Тудуг доозулган соонда чүү болганын дизе, салбыр эргелекчизи эш Шөйдак-оол саанчыларга бербейн, бодунуң чаңгыс чер-чурттуу, таныш-көрүш болгаш ферма ажыттынга бичии-даа хамаарышпас кижилерин олурдуп кааи. Бистиң чаш ажы-төлдүт саанчывыс бажың чок бергедей бээрге, аргажоктуң кырындан кызыл-булуңда олурупп каанывыс ол-дур. Мындыг кончуг боор чүве-дир, бисти хей черге кызандырды... ажок хомудап тур бис.

Ферманың быжаа кажаазының чоогунда төлевилел ёзугаар тутқан ийи чаа бажыңды саанчылар даштындан көрүп хайгаарап турарлар.

Коммунистиг партия, Совет чазак материалдыг үүлдерни бүдүрүп турар кижилер дугайында онза сагыш салышкынын илередип турар. Ынчаарга Булуң-Терек салбырда малчыннар дугайында сагыш салышкын дыка четпес, эрегей дээрзин бо каш чижектер тодаргай хереченлеп турар-дыр. Чүүң-даа мурнунда суг хандырылгазын онзалап көрүү чугула.

М. ЛЮНДУП,
«Шынның» түскай корр.

АРАТТЫҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

Коммунист П. М. Чууртушпай «Сүт-Хөл» совхозтуң хөөчүн механизаторларының бирээзи. Оон хары аядан ама берзе-даа, совхозунуң амылынга ам-даа киришпишаан, оон амыяга дадыкнан холдары ам-даа дыңзыг.

Дарлал адазынга аар-берге салым-чоп оон амыдыралын хаарга туулуп, кадарчы кун бөкүрүнче айбадаан. Оон хып дээн амыян чыядары ынчаар эртнен. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгелиг чалгыы тыва черге дээп, дарлалды кезээ мөңгеде узуткаан. Оон чылыг хереинн амыдыралының чалгыны кыяан Петр Магаевич чаа Тывазының ажыл-агый, культура тургузуушкунунга идепкейлиг кирипп келген.

Чаа үенин чаартылгалары хөстүг араттың өөрүшкү, чөргээралын хайындырып, күш-амыларче сорун киирип, чаа-чаа техниктиг маргашкылдерге өөренип ап чорааи: 17 чылдарның иштинде ол он ажыг ийзы-бүрү марканың трактерларын башкарып амыдап келген. Ол чүгле бөдү өөренип чөрүүр эвес база ыяах ажылынга аныяктарны өөредип турар. Хөй чылда өөң чүткүлдүг күш-амылын бедик үнелеп, өөң адын совхозтуң партия комитединиң «Хүндүлел дептеринде» киир бижээн.

О. МАСПЫЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: П. Чууртушпай.

Авторнуң фотозу.

Депутат сонгукчуларында

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады, Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозунуң сураглыг хойжуу, бригадир Иван Симчитович Данзурун Эрзин районда сонгукчулары-биле ужураашкынын кылып чораан. Шак ындыг ужураашкынынар «Коммунизмче орук», «Чаа орук», «Мөрөн», Ленин аттыг колхозтарның төптеринге болгаш район төвүнге болуп эрткилээн.

Ээш Данзурун бодунуң депутат ажыл-чорудулгазының дугайын, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сөөлгү сессияларының шиитпирлериниң, депутатка чагыгларның амыдыралда боттанылгазының дугайын сонгукчуларга илеткеп берген.

Сонгукчулар бодунуң депутадынга чагыгларны берген.

КОМСОМОЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Бии-Хем районнуң комсомол конференциязы чоокта чаа болуп эртнен. ВЛКСМ райкомунуң ажылының дугайында отчёт илеткелди райкомнуң бирги секретары Санаа Баян кылган. Конференция оон ыдай ревизия комиссиязының отчёдун база дыңнаан.

Отчёттуг үенин иштинде районнуң комсомол организацназы аныяктарны улус ажыл-агыйынга, культура хегжудээшкинге киирииштирер, оларның коммунистиг кижизидилгеэин экижидер талазы-биле чамдык ажылдарны чорутканын конференция демдеглээн. Ылаңгыя Туранның № 1 школазында, «Кызыл тарлачын» колхозтуң Билелиг фермазында комсомол организацназы дээре ажылдап келгилээн.

Конференция четпестерни база илереткен. Аныяктарның политиктиг өөредилгези экиживейн турарын делегаттар чөптүг шүгүмчүлээн.

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ

Барыын-Хемчик районда «Большевик» колээ ажыл-агый артелинин төвү Эрги-Барлык суурнуң клубунда делгем экранныг киноаппаратураны дерип тургускан. Колхозчу ажыл-ишчилер бо болуушкунга хамаарыштыр чыглып келгеш, «Ширинн чалыы назын» деп делгем экранныг киноны көрген.

А. ЕВРОП.

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Бай-Тайганың школаларының социалистиг чарыжының тиилекчилери Шуйнуң ортумак (директору Сокп Виктор, парторг Ооржак Маратоол) болган ыракны Могеп-Бүреннің сес чыл (директору Салчак Өрге, профсоюзил комитединиң даргазы Нордат Серен) школаларының башкылар коллективтери, ында ада-иелер комитеттери болган. Бо коллективтер бүтү улустуң улуг байырлалынга утказтыр школаларынга өөредилге-кижизидилге ажылдарын экижиктеп болган материалдыг базазаны экижидер дээш хой ажылдаан.

Ыракны Могеп-Бүреп сес чыл школазының коллективи өөредилге-кижизидилге ажылдарын шинарыктыкал. Бүгү-ниити өөредилгезинниң хообулузун боттандырып турар. Бо коллективтиг башкылар Нордат Серен, Моргап Сержик, Салчак Өрге, Ховалыг Маныш-оол олар классетарынга чүс хуу өөредилгелиг болганнар. 7—15 хар чедир пазылыг уругларның учёдун экижиткен. Школа өөредилге чылын организастыг эгелээн.

Бо өөредилге чылында I—VIII классетарның бүгү эртемнериниг ажылдаар өөредилге-көргүзүг материалдарын бүрүп четчелээн. Өөредилге херекселдерин түскай кабинетте чуруи-чыскаалдыы-биле делгеп тургускан. Интернатта 80 өөреникчиниң иник-хевин кышкы, күскү айлы-биле четчир кылдыр садып сөөртүп алган. Школа, интернат дериг-херекеел-биле эки хандыртынган. Бо школаның өөредилге, ажыл-агыйының материалдыг байдалы оске школалардан артык, интернаттың чунар-бажының башкылар коллективиниң күжү-биле шалазын цементилеп, печказын кылган.

Школаның девискээрин погаанчыдып чаагай-житкен. Олар бо чылын 100 ажыг ыяштыг олуртқан. Школа, интернаттың девискээрнин херимнээн. Спорт шолуун дерип алган. Ийи аал ишти чурттаар баштыкылар бажыңын чүгле башкыларның күжү-биле кылып алган. Бо школада төрээн черин өөренирининг музейин тургускан. Бо музей кончуг солун. Ында школаның кожазы — МАРның школалары-биле найыралдың булуңун тургускан. Бо школа моол оңнуктер-биле найыралдың улуг харылзаазын тудуп, интернационалчы кижизидилгени чорудуп турар. Каш чылдар мурнунда чедимче чок турган школаны сегидеринге Кызылдың башкы институдун дооскан аныяк башкы Салчак Өрге бодуунуң үлүүн киирген.

Өөредилге-кижизидилге талазы-биле хөй ажылдарны Шуй ортумак школазының башкылар, ада-иелер коллективи кылган. Бо коллектив өөредилге-кижизидилге ажылдарын эрткен чылдардан дыка экижиткен. Башкылар Күске Салчак, Адыг-оол Хертек, Шыраи-оол Салчак, Сокп Виктор, Бода Бадан-оол, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Майны Салчак болган оске-даа башкылар түс хуулуг болган эки өөредилгени чедип алган ажылдан турарлар.

Бо школаның VIII класстың 40 өөреникчизиндеп 34 кижи, X класстың 16 өөреникчилери школа доозарының экзаменнерин эки дужаган. Школаның 9-ку классында 34 өөреникчилер өөредилгезин уламчылап турар. 16 онгу классчыларның хөй дээди, ортумак өөредилге черлеринде өөренип кирген. Бо коллектив доозукчуларының дугайында сагыш чоап, оларны амыдыралга белеткээр дээш боттуг ажылдарны кылган. Школаның доозукчуларының хөй төрээн колхозунда механизаторлар, школазында башкылар, оскелерни өөредилгезин толептиг уламчылап турарын демдеглээрни чугула.

Шуй ортумак школазында краеведение музейн эки дериттинген. Ында эрги, чаа Тываның тоогузун хереченлеп турар материалдар, колхозтуң, школаның төөгүзүн көргүскеин-биле чедиишпр кыдынган. Ол музейде «Бистиң доозукчуларывыс» деп булуң кончуг солун. Ында ол школаны доосканы, дээди эртемнит апарганнар база колхозта ажылдап турарлар болгаш Совет Армияда толептиг албан арттирип турарлар бар. Оң-ла булуңда школаның эң эки өөренип турар өөреникчилериниң фото-чуруктары бар. Музей кижизидилге талазы-биле улуг ужур-дузалыг болу берген.

Башкылар коллективи өөреникчилерни бистиң нынак башкывыс В. И. Ленинниң опур-хевиринге, револючуу күрүне ужур-дузалыг ажыл-херээнге кижизидер ажылды чедиишпр, солуун организастап турар. Ленинчи өрээлге өөренир эрге дээш чарыш калбарган.

Шуй школазының лекторлар болуу партия организациязының удуртуузагы-биле колхозчу чонпуң ортузунга 100 ажыг лекцияларны номчаан. Лекция пропагандазы бо коллективте эки чоруп турар.

Б. ШАКТАР-ООЛ.

БАНКЫНЫҢ ЧӘЭЛИЛЕРИН КОЛХОЗТАРГА ШУУТ ТЫПСЫР

Колхозчуларның ажыл төлевирин чогуур ойүнде төлеп турар төлээде, колхозтарның удуртукчулары хөй санныг акшаны түскай агар санга тудуп турар ужурлуг турган. Ынчангаш, чамдык колхозтарга ол хереглелге фондулар тургузуп турган, тодаргайларга, колхозчуларның алыр ажыл төлевирин магадылаар төлээде, акша-хөреңгинни бүдүрүлгеге ажыглавайн, аңаа шыгжап чыдар таварылгалар болуп турган. Оон ындыг болу бээри көрээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин сезонунуг болуп турары-биле холбашкан, оскээр чугаалаарга, чылдың дургузунда акша орулгазы чаңгыс ай, деп эвес кирип турар болгай.

Моон ужурунда, колхозка чамдык үелерде акша ковудей бээр база бир чамдык үеде — ол четпес болу бээр чүүлдер турган. Чижээ, республиканың колхозтары чылдың баштайгы чартынында чылга алыр орулганың түгле 18 хуузун киирип алган, ынчаарга оларның херек кырында чарыгалы чыг орулгазының 40 хуузу болуур ужурлуг, оскээр чугаалаарга, ол үеде чарыгдарынга четпес акша колхозтарга 6290 мун рубль турган. А чылдың ийиги чартынында ындыг чарыгдал харын-даа 115 мун рубльге хөй болган.

Ынчангаш, колхозтарга акша четпес болу бээр үеде ону банкыдан чээли ап турган дугдап турар. Колхозтарның ажылы сезоннуг болганыбиле бир үеде оларның акша хөреңгизи ковудей бээр, а база бир үеде четпес болу бээр. Ындыг четпес байдалды дугдаар талазы-биле банкыдан алыр кыска хуусаалыг чээлилер амгы хевири-биле четпестерниг болуп турар, чижээ, банк колхозтарга колхозчуларның ажыл төлевирин төлээринге чээли бербейн турган болгай.

Бо бүгүнү барымдаалаан. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделн колхозтарга банкының чээлизин хөй мөөнүдактар эртип турбайн, шуут тыпсыр дугайында доктаал хүлээп алган. Ынчангаш, сезон аайы-биле колхозтарга акша чедиишпейн бээрге чээлини оларга, колхозчуларның ажыл төлевирин төлээрин киириштирбишаан, ажыл-агыйга шуут бээрин ол доктаалда көрүп турар. Колхозтарга чээли бээрининг бо чаа чурумун чурттун чамдык черлеринде эрткен чылын боттандырып эгелээн болгаш ону ам ийи хевир-биле боттандырып турар. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделнинин доктаалын ёзугаар колхозтарга банкы чээлизин шуут бээрин бистин республикага 1968 чылдың январь 1-ден эгелеп боттандырар.

Колхозтарга чээли бээрин ийи хевир-биле боттандырар. Ол хевирлер бо-дур: биргээде — моон мурнунда колхозтар банкыдан чээли алырда, хөй чадалар эртип турган болгаш чээлиге холбашкан дөрт агар санныг турган. А ийиги хевир түл дээрге, колхозтар чээли алырының бүгү-де түүлдериниң талазы-биле чаңгыс агар санныг болур, тодаргайларга кандыг-бир хереглелге чээли алыр дээн болза, хөй чадалар эртпес, шуут алыр.

Чээли тыпсырының ийи хевирлериниң сорулгазы — оон кайызы ажыктыын шилип алырында болур. Ол шилип алган хевир колхозтарның чээли акша талазы-биле хереглелдерин ой-шаанда хандырар, артельдериниң сан-хөө ажыл-агыйын шын тургузар, оларның саарылга хөреңгилерин организастаар, үчёттү болгаш контрольду эмгелээр, күш-ажыл төлевирин сайзырангайжыдар болгаш колхозтарның иштики ажыл-агый санажылгазы-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг. Чээлинин дуржулга кылдыр тыпсырының кайы хевири ам эки болуур, колхоз бүдүрүлгезинге ол баран болуп артар.

Сезонда саарылга хөреңгилериниң четпейн турар түүнү болгаш херек кырында чээлинин негеттинер түүнү ёзугаар, колхозчуларның күш-ажыл төлевирин киириштирбишаан, бүгү-де чарыгдалдарынга хереглээр чээлини колхозтар түскай харагалзакчыларның киржилгези чокка банкыдан чээли ап турган. Колхозтарга банкыдан чээли алырда, хөй чадалар эртип турган болгаш чээлиге холбашкан дөрт агар санныг турган. А ийиги хевир түл дээрге, колхозтар чээли алырының бүгү-де түүлдериниң талазы-биле чаңгыс агар санныг болур, тодаргайларга кандыг-бир хереглелге чээли алыр дээн болза, хөй чадалар эртпес, шуут алыр.

Чээлини дуржулга кылдыр тыпсырының бирги хевирин боттандырганда, колхозтуң кол агар саны хевээр артар, күш-ажылдың төлевириниң талазы-биле түскай агар санны хаар. Ол счёттарда арткан акша хөреңгилерни агар санче шилчидер. Продукциины сайгарганындан кирген акшаны, капитал салымышынның счёдугга кирер ужурлуг хөреңгилерден аңгыда, бүгү акша кириилгелерни колхозтарның агар санныарыче шилчидер. Колхозчуларның күш-ажыл төлевирингге болгаш колхоз кежигүнү эвестерниң ажыл-төлевирингге тыпсыр акшаны төлевирлерниң ээлчээнин бирги болууп, ылавылаарга, күрүне будурулгелериниң болгаш организацияларының ажылчыннарынга болгаш албан-хаакчыларынга ажыл төлевирин тыпсырының доктаатказ чурумун ёзугаар агар санныардан үнүрүп бээр.

Колхозка чээли бээрин ажыл-агыйның болуунуң акша-хөреңгизиниң сезон аайы-биле чедиишпес болу берген ойүнде тыпсыр. Ынчангаш колхозтар сан-хөө талазы-биле бергедей бергенде, квартал аайы-биле-даа чээлини ап болур. Берген чээлини колхоз-биле дугурушканын ёзугаар чогуур хуусаада төлеп бээр деп хүлээгенги колхоз документ ёзугаар кылып бээр.

Чээли-санажылга хереэн боттандырары-биле колхозка түскай агар сан ажыдар. Колхозтар чээли төлээрин демги түскай агар санга акшаның кирип турар хирези-биле боттандырар. Ындыг болганда, агар санга акша шимчээшкин чокка анаа чытпас болур. Колхозтарга чээли тыпсыр талазы-биле ийи хевир болза колхозчуларның ажыл төлевирин төлээр хуусаазы эрте берген чээли акшазы бар-даа болза, ол хамаан чокка төлээр. Колхозчулар айның 10-да аы 12-де төлевирин алыр бис дээрзин билир, ындыг болганда, банкыдан чээли алыр чорук ону ынчаар боттандырып турарынга база дуза болур.

Банкының чээлизин колхозка шуут бээрининг бир негелдези болза ажыл-агыйга бүдүрүлге сан-хөө ажыл-чорудулганы шыны-биле планнаары болгаш оларга бухгалтерия үчёдун шлавылаалдыг кылдыр тургузары болур. Колхозтарның планнашкынынга улуг четпестерниң бирээзи — бүдүрүлге сан-хөө планнарын чогуур ойүнде чогаатпазы болгаш ону багай шынарлыг кылыры болуп турар. Маңаа хамаарыштыр чугаалаарга, Эрзин районнуң колхозтары сан-хөө планын онза багай кылып турарлар. Ында Ленин аттыг колхоз бодунуң саарылга акша хөреңгизинин планын шын эвес кылгаш, бергедерге таваржып турган чүүл бар. Саарылга акшазын ынчаар шын эвес кылдыр планнаан каан турда, колхозка банк чээлизи берип болбас.

Колхозтарга банк чээлизин шуут тыпсыр чурумну тургускан чорук экономистерниң болгаш бухгалтерия ажылдакчыларының билиин бедидер талазы-биле хемчеглерни алырын негеп келир. Чээли талазы-биле бо чаа байдал туруп келген чорук банкылар ажылдакчылары база колхозтарның сан-хөө ажыл-чорудулгазынче ханылап кирер арганы бээр. Банкылар болза колхозтарның сан-хөө планнарының күүседизинде карышкак болу бээр чүүлдерни илередиринче кичээнгейни углаан турар ужурлуг, оон-биле кады саарылга акша-хөреңгизин колхозтарның кайы хире шын ажыглаан турарын база банкылар каректап турар.

Доора харагалзакчылар чокка, чээлини банкыдан колхозтарның шуут алырын чурумучтаан чорук колхоз будурулгезинге ажыктыг салдарны чедирер дээрзи чугаажок.

Е. КАЛЮЖНЫЙ,
Курбанкының Тыва конторазының эргелекчизи.

МАЛЧЫННАРНЫҢ КҮШ-АЖЫЛЫНЫҢ КУЛЬТУРАЗЫНГА ХАМААРЫШТЫР

Республиканың колхозтарында, совхозтарында малчыннарның күш-ажылында чамдык аар түүлдер ам-даа артпышаан. Ол дээрге күш-биле кылыр ажылдың түгле хемчээли улуунда эвес, а күш-ажылды канчаар организастап турарынган база хамааржыр. Чижээ, саанчыларның ажыл хүнү эртен 4—5 шактардан эгелээш кежээ 9—10 шактарда доостур. Моон иштинде саанчыларның дөрт хүлээлгезин күүседириниң шагы 7—8-тен ашпас болза-даа, иниги үргүлчүлели оон-оранчок хөй. Ажылдың шоолуг эвес чапсарлыг ындыг үргүлчүлели малчыннарның өй-тавында дыштанырынга, өөренириңге, үргүларын кижизиреңге, боттарының культурлуг деңнелин бедидериңге таарымча чок.

Моон ужурунда малчыннарның ажыл хүнүн өйүнде болдурары, ажылының байдалдарын экижидери бирги чергениң айтырыы болур. Бо айтырыгны саанчыларны ийи эвлечлиг ажылче шилчидериниң аргазыбиле шиитпирлеп болур. Тывага Баа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозунда түгле чаңгыс ферма ийи эвлечлиг ажылче шилчээн болза, өске областарда, крайларда чүс-чүс фермалар, чижээ, Свердловск областа 400 ферма олче шилчээн.

Баа-Хемниң «Коммунизмче орук» колхозунуң фермазы ийи эвлечлиг ажылче шилчип, хөй күш үнер бүгү ажылдарны механизасташ, малчыннарның күш-ажылын чиигеткен болгаш оон-биле ажылдың культуразын бедиткен. Моңу республиканың өске ажыл-агыйларынга кылып болбас бе? Кылып болур! Дуржулганы ырактан эвес, харын моон-даа билип ап болур.

Бо колхозта ийи эвлечлиг ажылдың үезинде саанчыларның ажылы чиигээн болгаш оон бүдүрүкчүлүү бедээн. Бо дээрге саанчылар малдың ажаалдазын экижидип, мал чемнерин эң ажыктыг кылдыр ажыглап, инектерниң түс-түс онза байдалдарын экө өөренип алыр аргалыг болганының түңнели болур.

Ийи эвлечлиг ажылче шилчиринiң чугула түүлү болза хөй күш үнер ажылдарны механизастаары болур. Ындыг турбуже хөй-хөй ажыл-агыйларда мал ажылының фермаларын механизастаар ажыл шимчевейн турар. Чижээ, Тывага эң баштайгы күрүне ажыл-агыйы болур «Элегес» совхозту ап көрээлиңер. Бо улуг ажыл-агыйга мал ажылының фермаларын механизастаарын ам-даа бодавайн турар.

Амгы үеде көдээниң ажыл-ишчилери хоорай амыдыралының хевиринге домейлежирин күзеп турар. Ажыл-агыйларның тускай эртемниглери, улуртукчулары көдээниң амыдыралынга амгы үениң культуразының кандыг түүлдерин нептередип болурул дээрзин бодаары чугула. Ол дээрге хамыктың мурнунда малчыннарга күш-ажылдың чогуур байдалдарын тургузары болур. Чоокта чаа Свердловск областа Россия Федерациязының мал ажылының талазыбиле чөвүдел хуралының киржикчилери ында Буденный аттыг колхозка барган бис. Ферманда ниитинин чемненилгезин организастаан. Эртенгиниң бештен алды шакка чедир саанчылар фермага ажылдаар, а оон олар кадарчылар-биле кады малчыннар бажыңынга баарга, ында изиг чем белен болур. Ында чем белеткээрiнге чаңгыс колхозчу ажылдап турар.

Мында онза берге чүве чок дээрзин бодаар херек. Мындыг сагыш салыышкын малчыннарны онза өөртүп, оларның күш-ажылының байдалын экижидип турар. Мурнунда саанчылар эртенги ажылды шала кылып каашаа, бажыңнарынче далажып турган болза, ам ындыг эвес, таваар чемненип алгаш, фермада ажылды чогуур корум-чурумга кирип каарлар.

Чоокта чаа «Элегес» совхозка соок үеде фермаларга эртен саанчыларга болгаш кадарчыларга изиг шай белеткээрiн саналдаан турган. Ол дугайында электри плита, бир хөнек болгаш бичии шай херек—ол-ла. Бо саналга совхозтуң ажылчын комитединиң даргазы эш Л. Бугаева биле Кулузуп фермазының эргелекчизи А. Меценко олар дыка хөөн чок болганнар.

— Саанчыларга эртен шай бээр, а оон соонда ам столовая, ресторан херек деп база саналдаар чадавастыр сиңер—деп, олар харылааннар.

Бир тәә удуртукчулар боттары ындыг болганда, ажылга чогуур таарымчалыг байдал болгаш культура канчан чедип алдынарыл? Совхозтуң төвүнде улуг клубту болгаш өскеда культурга албан черлерин туткан. Ажыл-агыйның экономиказы улам быжыккан. Аңаа улуг салыышкынны малчыннар киирип турар. Ынчаарга оларның дугайында сагыш салыышкын ам-даа четпес. Оңгача салбырда болгаш өске ыраккы черлерде чүнар-бажың чок, а кижилерниң, ыланғыя хойжуларының чагыткан солунары келгенде, моон-моонду-биле келир.

Мал ажылынга болгаш ырак участоктарга аныяктар хөй ажылдазын дээр болза, оларның сагыжы хоорай, суурнарже чардыкпас кылдыр чогуур байдалды, бирги эвлечлерде чүнар-бажыңны, кызыл-булуңну тургузар херек. Булузуп фермазында кадрларның үнер-кирер чоруу, күш-ажылдың сагылга-чурумунуң кошкаа аңаа таварылга эвес.

Кандыг-бир ажыл-агыйга күш-ажылчы хүнүң соонда культурлуг хемчеглер чорутпан дижик. Аңаа чаңгыс эвлчег-биле ажылдап турар саанчылар киржип шыдаар бе? Эртен инек саар, оон савалар чуур, кажаа иштиң аштаар. Оон бажыңынче далажып—ында база-да кылыр ажылы бар, а кежээ база катап фермаже чорупта. Ынчангаш дыштанылага эвээш үе артар.

Моон ужурунда саанчыларның ажылын чиигедир, чүгле бажың ажылын чорударынга хөй үе-шактыг болур эвес, харын угаан-бодал талазыбиле база өзүп, сайзыразын дээш, ам чүртүң колхозтарында, совхозтарында ийи эвлечлиг ажылче оларны шилчидип турар. Бөгүн саанчы эртенден дүштеки чемге чедир фермага ажылдаар, а хүнүң ийиги чартында ажылдаар. Ынчангаш кежээки ажылдан хостуг саанчылар кызыл-булуңга номчуп, өөренип, лекция дыннап болур.

Ынчаарга малчыннарның күш-ажылының культуразының болгаш амыдыралының деңнелин бедидери түгле көдээниң чүрттакчыларының боттарындан эвес, харын төлевилел черлерiнiң ажылдакчыларындан база хамааржыр. Мал кажаалларының хөй төлевилелдеринде чүнар болгаш дыштанылга өрээлдери көрдүнмээн болгулаар. Республиканың колхозтар аразының төлевилел организациязының төлевилээни чаңгыс аай хевирлиг инек кажааларында амыдыралга хамаарышкан өрээл мырынай чок, харын вентиляцияны эрги хевир-биле кылган. Ындыг кажааның иштi кыжын бустуг, хиринг болгаш ышкам болур.

Фермаңың кол кажаазынга түс-түс шкафчыгаттарлыг хеп азар чер, чүнар болгаш хеп чуур чер, кызыл-булуң ыяап-ла турар ужурлуг. Кадарчыларга, саанчыларга тускай хептер база турар.

Бо бүгү болза ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, кадрларның үнер-кирер чоруун эвээжедир, малчыннарның культуразын, амыдыралын экижидер.

С. БИМБИН,
Кызылдың күрүнеңиң укааажыдыла станциязының улуг зоотехник-селекционери.

Делегей бо хүннерде

Колониализмни узуткаар дээш

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 19-та КНО-нуң Кол Ассамблеязы колониализмни узуткаары-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көөрүн дооскан. АКШ-тың, Англияның болгаш чамдык чурттарның удурлашпышкынынга чөрүштүр Кол Ассамблея бот шиитпирлеттинериниче болгаш хамаарышпас күрүне догуланышкынынче улустарның чүткүүлүн деткирiниче угландырган элээн шиитпирлерни хүлээп алган.

Папуа болгаш хайгаараада турар девискээрлер Науру болгаш Чаа Гвинея дугайында айтырыгның талазы-биле Дөртку комитеттиң түүлдүгүнүп көрген резолюцияларның толевилелдерiни Кол Ассамблея чугаалажып көрген.

Науру дугайында чаңгыс үн-биле хүлээп алган резолюцияда демдеглеп турары болза, бо чүртүң улуу хамаарышпас чорукту 1968 чылдың январь 31-де алыр ужурлуг.

Папуа болгаш Чаа Гвинея дугайында резолюцияга Кол Ассамблея бот шиитпирлеттинериниге болгаш национал хамаарышпас чорукка ол ийи девискээрлерiниң улустарының эргезин бадылаашкынының хөй нуруузу-биле бадыткаан.

Кол Ассамблея Дөртку комитеттиң Фиджи дугайында айтырыгның талазы-биле резолюцияның төлевилелiн түүлдүг деп саналаан болгаш бот шиитпирлеттинериниге база хамаарышпас чорукка ол чүртүң улуунуң чардынмас эргезин бадыткаан.

«Испан» Сахарының болгаш Ифиниң, Экватор Гвинеяның, «француз» Сомалиниң болгаш АКШ-тың, Англияның, Франциянның ажелези 26 ортулуктарының улустарының бот шиитпирлеттинер эргезин Кол Ассамблея бадыткаан.

Гибралтарда колониялыг байдалды соксадыр соруула-биле чугаалажышкынынарны катап эгелээр деп Англияны болгаш Испанияны, а Фолклевд (Мальвин) ортулуктарың келир үеанын тодарадыры-биле чугаалажышкынынарны чорудар деп Англияны болгаш Аргентинаны Кол Ассамблея кыйгырган.

«Француз» Сомалиниң дугайында айтырыгның талазы-биле Кол Ассамблея бот шиитпирлеттинерiниге болгаш хамаарышпас чорукка эргезин улустуң боттандырарын дүргедедириңге эргежок чугула политиктиг байдалды тургузар, Экватор Гвинеяның дугайында айтырыгның талазы-биле ол девискээрге хамаарышпас чорукту келир чылдың июльдан орай эвесте тыпсыр деп колониалдыг күрүнеңи кыйгырган.

Мурнуу Вьетнамның тиилелгези

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу-вьетнам патриоттар бо чылдың майдан сентябрьга чедир 63.400 америк солдаттар, офицерлер-биле катай дайзынның 143.000 ажыг солдаттарын болгаш офицерлерiн өлүрген ийикпе балыглаан, чер кырынга 1.400 ажыг самолеттарны дүжүр аткан ийикпе чок кылган. 1.200 танкылар, куяктыг машиналар-биле катай 2.000 хире шериг автомашиналарын сандан үндүрген.

Хосталга арминязы бо чылдың каан сезонунуң баштайгы ийи айының дургузунда 20 муң хире америк солдаттар-биле болгаш оларның чалчаларының солдаттары-биле катай дайзынның 40 муң ажыг солдаттарын чок кылган.

ПРОТОКОЛГА АТ САЛГАН

БУДАПЕШТ. Совет Эвилели биле Венгриянның аралында 1968 чылда бараан сварылаанның дугайында протоколга ат салдынган. 1968 чылда бараан сварылгазы 1,2 миллиард рубль хире болур.

Венгрия Совет Эвилелинге машиналар бүдүрериниң кылыгларын, оон иштинде кедүрүлде-транспорт дериглерiн, аъш-чем болгаш химия үлегтүрүнүң, харылзаанның түү-түү дериглерiн, приборларын, дизель-биле ажылдаар поездилерни автобустарны, судно дериглерiн, чиик, аъш-чем үлегтүрүнүң барааннарын бээр.

Совет Эвилели бодунуң эвезинде Венгриге автомобильдерни, комбайннарны тракторларны болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа машиналарын, агаар транспортунуң черсек-керекселдерiн, электрон-сенала машиналарын, нефтиниң, нефть продуктуларын, руданы кара металлдар прокадын, өске-даа барааннарны бээр.

ЧӨНГЭӘЛЕР ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Америк империалистер Көрей Улус-Демократтыг Республиканга удур өнчүк-чөнгээлер кылырын үргүлчүлеп турар деп, «Минчжу чосон» солун бижээн.

КУДР-нуң Япон далайда Чанчжон деп далай өртээлиниң соңгу талазында девискээр сугларынче дайзынчы корабльдерге камгалаткан 500 ажыг балыкчы болгаш балыктаар кылыр аян-шинчи кииргинген чексектиг судноларга разведка кылыр дээш шургуп кирип келген деп, солун дыңнаткан.

Йеменде

КАИР. (СЭТА). Санадан келген соолгу дыннадыларны ёзугаар алырга, ИАР-да байдал база катап чидирлениш эгелээн. Оон-биле холбаштыр база империалистиг чимзенишкиннерни эң дүрген болгаш шиитпирлиг чайладыры-биле ИАР-ның удуртулгазы чазакты эде организастаан.

«Моксен аль-Айниниң чазааның албандан дүшкен чылдагааны болза, чуртта тургустуган шериг болгаш политиктиг байдал болган» деп, ИАР-ның информация министрiниң оралакчызы Ахмед Дахмаш медеглээн.

Соолгу хемчеглерiниң үезинде чурттуң национал күштери монархистерден хөй санныг аар болгаш чиик чепсекти хүнаан алган, 25 хөлезиленичилерни өлүргеи болгаш 50-ни балыглаан.

Премьер-министр Хасан аль-Амри чаа чазакты тургускан соонда чуртка бүгү-шиитiниң мобилизациязын чорудар бодап турар деп, «аль-Ахрам» солун демдеглеп турар.

Араб күрүнелерiниң баштыңнарының Хартум чөвүлел хуралынга Йемен талазы-биле чедип алдынган дугуржулганы үреп, республиканчыларга удур демисежип турар йемен монархистерге дузаламчыны көрүдедип турар Сауд Аравияның хааны Фейсалче ыйышкынны кылырын дилээн телеграмманы ИАР-ның Революстуг чөвүлелiниң даргазы аль-Арьяни араб болгаш мусульман күрүнелерiниң баштыңнарынга чорутқан.

Дагомеяда байдал

КОТОНУ. (СЭТА). Майор Морис Куандет күрүнеңиң болгаш Дагомеяның түр чазааның баштыңы болган дугайын ында албан ёзугу-биле чарлаан. Дагомея арминяның аныяк офицерлери декабрь 17-де күрүне эргилдезин кылган соонда декабрь 18-те чурттуң түр чазаан тургускан. Камгалал министрiниң болгаш информация министрiниң хүлээлгелерiн база күүседип турар Морис Куандет даштыкы хереқтер министрiниң хүлээлгезин бодунга алган, түге дээрге, чаа чазакта ол албан-дужаалга олурарындан Эмиль Зинсу ойталаан.

Революстуг шериг комитединiң (РШК-ның) дыңнадыын Котону радиозу база дамчыткан. Республиканың президентiзиниң хүлээлгезинден генерал К. Соглону 1967 чылдың декабрь 17-ден эгелеп хостаарын РШК доктаатка дээрзин ында чугаалап турар. Соглонуң чазааңга күш-ажыл болгаш турнам министрiниң түрган П. Шаби Као сан министри болган деп дыңнадып турар.

Немей чоруткан

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Составында 4.300 кижилиг америк чадаг шериг бригадазы декабрь 20-де Мурнуу Вьетнамда келген. Ук бригада шырыы арыгларга дайылдажырының тускай белеткелин Гавай ортулуктарга арткен.

Ам Мурнуу Вьетнамда америк шеригларiниң саны 474.400 кижи болуп, Көрейге дайын үезинде америк шеригларiниң эң хөй дээн санындан ажыл турар.

Джонсон Австралияда

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың президентизи Л. Джонсон, өлген австрали премьер-министр Холту хөөржүдериниң кажыдал ёзулалынга киржири-биле Австралияда барган. Бо чорукка президентiниң күрүне секретарының Ыраккы Чөөн чүк херектериниң талазы-биле дузалакчызы Уильям Банди үдеп чоруур.

Президент Джонсон вьетнам дайынының талазы-биле бодунуң эвилелчилери-биле америк парлалганың дыңнатканын ёзугаар «хөй талалыг чөвүлел хуралды» эвес, а «ийи талалыг беседаларны кылыр» бодалдыг. «Вашингтон пост» солунның бодалы-биле алырга, ол беседаларга «Вьетнамда политиканы чугаалажып көөр».

Чехословакия. Совет Эвилелiниң аны-дуңма дузаламчызы-биле Праганың чанында Ремеде туттунган ядролуг шинчилелдер институдунда атомнуг энергияны тайбың сорулгаларга амыглаарынга холбаалыг шинчилелдерни чорудуп турар. Эртем амылдакчызы Илона Зикмундова лабораториязында амылдап тур.

ЧТА—СЭТА-ның фотозу.

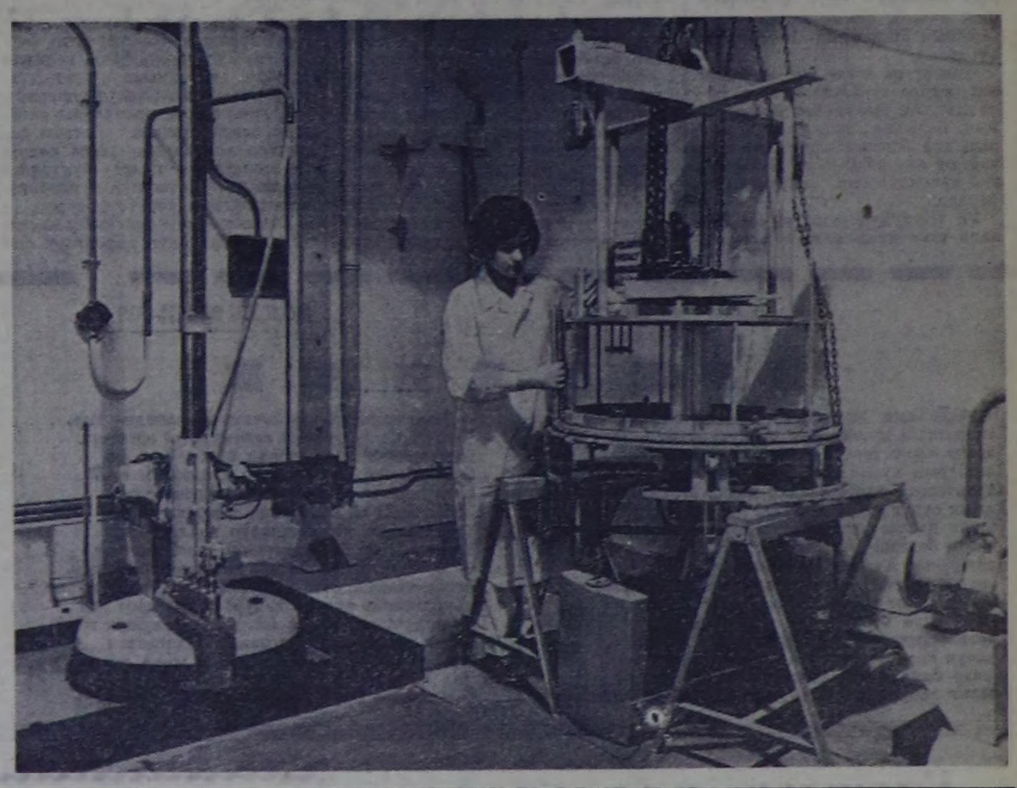

Грецияда

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Удур эргилде кылыр дээш ораллашканы бүтпейн барган соонда, Грециядан дезиң үнген Константин хаан парламентага үндүрер кылдыр Римге медеглел кылган.

Күрүне эргилдезинге удурланнайн барган мен, оон түңнелинде шериг сулчээзи апрель 21-де Грецияга эргече-чагырганы хоалгаарлап алган деп, Константин ол неделелиниге миннип чугаалаан. Грецияның чанарында белен болгаш ону күзеп турар мен деп, хаан медеглээн.

Хаан Грецияже чанарынга хамаарыштыр тавында негелделер салган. Ол негелделер шериг чагыргазының программазындан карышпайн турар, ынчангаш Константин Грецияже чанып келир чадавас деп, Франс Пресс агентилелдин Афинында корреспондентизи дыңнаткан. Грецияның хааны биле Афинының шериг чагыргазы «Демократияга дузалыг бадыткалдар чугаалаарынга ёзулуг-ла чаржып турар» деп, ол корреспондент демдеглээн.

Вашканскийниң өлгени

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 21-де эртен Л. Вашканский өлген. Эң баштай-ла ол кажынын чүрээн солуп, кезип аминээнинден бээр 18 хөнган. Эмчилериниң бодап турарын ёзугаар алырга, Вашканскийниң организмизи өске кижиниң чүрээн хүлээп албайн барган, ынчангаш соолгу каш хүннериниң дургузунда оон кадыынын байдалы улам дорайтаан деп, Ассошиайтед Пресс агентилелдин корреспондентизи Бейтаундан дыңнаткан.

Мөген-Бүренниң кижилери

Бай-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» колхозу тургустунга-ла чыл ама дүшкен болза-даа, организастыг байдалының быжыглап турарын болгаш юбилейлиг чылда пандыг-кандыг ажылдар кылдынганын, планныг сорулгаларның күүсеттинип турарын ында бистиң бижикчивис эш Иргит Успуң-Доржу редакцияга допчузу-биле мынчаар бижээн.

Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарышты калбартнаш, колхозчу ажыл-ишчилер чамдык эки көргүзүглерни чедип алган. Күрүнеге эът, сүт садарының чыл планнары хүүсаа бетинде ажыр күүсеттингилээн. Малчыннар кыштагларашкынче организастыг кирген, кыштагларның кажаалары, кадарчыларның өглери чылыглаттынган, бар мал чемин кыштагларже сөөртүп турар, малдың кышкы байдалы эки.

Тудуг талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Тос колхозчу өреге чаа тутқан бажыңнарже көжүп кирген болгаш столоваяны, аалчылар бажыңын, чээрби кижи хары угда кирер чүнар-бажыңны тудуп ажыглалда киирген. Он үш автомашина турар гаражты даш-биле тудуп турар, удавас ажыглалга кирер.

Артельдиң төвү — Кызыл-Хая суурда Ильичиниң лампалары чайыннандыр хып турар, өреге бүрүзүндө электри чырыткызы кирген. Хөп чуур машиналар, хөп базар илимирлер болгаш өске-даа электроприборлар электрознергия-биле ажылдап турар. Мурнунда дең чырыынга олурган колхозчулар ам электри чырыым ажыглап, кичээл кылып, солуп, сөткүүлдер номчуп турар апарган.

Бажыңнарда, суурнуң кудумчуларында радио точкалары тургустунган, колхозчулар республиканың болгаш Москваның радио дамчыдылгаларын үргүлчү дыңнап, хүн бүрүнүң болуушкуннарын билип ап турар. Кызыл-Хая суурда клуб биче-даа болза, колхозчу аныяктар уран чүүл болгумүнде хаара туттунган, делгеренгей программалыг концерттерни колхозчуларга доктаамал көргүзүп, боттарының талантыларын бедидип турар. Бөт-тывынгыр артистериң аразында идепкейлиг аныяктар кайы хөй. Олар бо-дур: башкылар Нортат Серен, Моргин Сержик, Сүрүң Дайтаан, садыгжы Мария Бичии-Уруг, кижи эмнелгезиниң амылдакчызы Мария Куулар, колхозчулар Зина Салчак, Хертек Кара-оол, Чылбак-оол Сүрүң. Колхозчу артистер суурнуң чурттакчыларынга оюн көргүзериниле кызыгаарлаттынмайн, малчыннарга база концерттерни көргүзүп келген. Клубта туруи кинокуң механиги Б. Хертен кино үндүрериниң планын үргүлчү ажыр күүседип, чаа, солун киноларны колхозчуларга көргүзүп келген. Малчыннарга киноларны база үндүрүп берип, оларның чылыг сеспери дыңнап чоруур.

Колхоз төвүнде сес чыл школазы болгаш кижи эмнелгезиниң пунктузу ажылдап турар. Башкылар болгаш эмчилер колхозчуларның уругларының өөредилге кижизидилгези, кадыкшылы дээш шудургу ажылдап келген. Чырыдышын болгаш медицина ажылдакчылары боттарының хүлээлгелериниден аңгыда, пропаганда ажылын чон ортузунда калбартқан. Лекцияларны, иляткелдерни, беседаларны кылып, ажыл-ишчилериң ортузунга социалистиг чарышты организастап турарлар.

Тудуг талазы-биле беш чылдың үшкү чылында элээн ажылдар кылдынган турар. 250 олуттуг клубту, 10 чуртталга бажыңын, 60 өөрениичи чурттаар интернатты тудуп, ажыглалга киирер. Оон аңгыда Мөген-Бүрен бажында чайлагларга чедир автомашиналар чоруур 25 километр орунту аштап кылыр.

«Мөген-Бүрен» колхоз мал ажыл-агыйлыг болгаш малдың баш санын өстүрер, оон продуктулуг чоруун бедидер дээш ажылдарны улам калбартыр.

КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXII сессиязының чамдык түңнелдери

КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXII сессиязы бодунуң ажылын чапсарлаан. Сессияның ажылын 1968 чылдың марттың ийиги чартында катап эгелээрин шиитпирлээн болгаш илаңгыя ядролуг чепсекти таратпас дугайында чугула айтырыгны аңаа чугаалажып көөр. Ядролуг чепсекти таратпас дугайында керээни чарар дугайында чугаалажышкынынарны соңгаарладышкын чок чурумну ёзугаар үргүлчүлээр деп чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле 18-тиң комитедин Ассамблея кыйгырган.

КНО-нуң кежигүннери дыка хөй чурттарның чазактары Вьетнамда, Чоокку Чөөн чүкте болгаш делегейниң өске-даа районнарында империалистиг агрессияның үүлгединглериниң уламыдан бүгү-ниити тайбыңга удур тургустунган айыыл-биле, күрүнелериниң иштики херектеринге соксавайн турар холгаарлаашкын-биле, улустарның национал-хосталгалыг демиселинге колониялыг күрүнелериниң болгаш расисчи ёзу-чуруминарның удур ходелиишкиннери-биле холбаштыр ханы сагышсырап база дүвүреп турар деп чүвени комитеттерге болгаш пленарлыг хуралдарга болган күжениишкинниг чугаалажылгаларының үш айлары тодаргай көргүскен.

КНО-нуң индириндеп төлээлериниң хөй нуруузу Вьетнамда америк агрессияны улам ынай калбартырының планнарын буруу шаап корген болгаш ВДР-ни бомбалаарын доп-дораан, чугаа чокка соксадырын негээн. Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтузунуң сессияга тараткан программазын билип база детиксээн.

Совет Эвилели делегей харылзааларының байдалы-биле, тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чорууң быжыглаары-биле иегеттиниң келген чугула инициативаны бо сессияга киирген. Агрессияны тодарадырын дүргедедир дугайында болгаш ядролуг чепсекти тарадырын хорууп турар көрээни чарар дугайында айтырыгларны Кол Ассамблеяга чугаалажып көөрү-биле Совет Эвилели киирген. Төлээлериниң хөй нуруузу совет саналдарны түүлдүгүнүп көрген. Түгле АКШ болгаш шериг блоктарының аайы-биле оон эвилелчилери ол ажыл ажык чок дээр чүвеге Ассамблеяны бүүдедирiн оралдажып турган.

Бүгү талалыг болгаш болуур-чогууру-биле чугаалажып көрген соонда Ассамблея агрессияны тодарадыр дугайында айтырыгның талазы-биле тускай комитетти тургузарын болгаш ядролуг чепсекти ажыглазрын хоруур дугайында керээни ажылдап кылыр болгаш чарар сорулга-биле делегей конференциязын эрттирерiн шиитпирлээн. Керээниң совет толевилелiн болгаш өске-даа болдунар саналдарны өөренип көрген соонда ол конференциязы 18-тиң комитедиң азы күрүнелер чыылдырар.

Чепсегленишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрер талазы-биле айтырыгны чугаалажып көөрүн, ылаңгыя чер иштинге шенелделерiн киириштирбишаан, бүгү талаларга ядролуг шенелделерiн хоруур дугайында керээни ажылдап кылырын далаштыр чуруму-биле катап эгелээрiн Ассамблея 18-тиң комитединге дээскан.

Космонавтарны болгаш космос объектилерiн камгалаар база салыш үндүрүшкүнүү боттандырган күрүнелерге оларны эгидер дугайында Ассамблеяның түүлдүгүнүп көргени дугуржулганың толевилели космос талазы-биле делегей каны ажылдажылгазынга улуг ужур-дузалыг болуп турар. Чоокку хуусаада ук дугуржулгага ат салышкыны эгелээр.

КНО-нуң 123-ку кежигүнү күрүне болган Мурнуу Иеменниң Улус Республиказын КНО-га хүлээп алгаш, Ассамблея колониализмге удур шудургу демиселди чорудуп тургаш, күрүне талазы-биле хамаарышпас догуннаашкынны чедип алган хосталгага мнакшылдыг база бир улустуң чеминишкинин бадыткаан.

Колония чурттарга болгаш улустарга хамаарышпас чорукту тыпсыр дугайында Декларацияны боттандырар дугайында резолюцизынга Кол Ассамблея 24-түң Тускай комитединиң делгереңгей программазын бадылаан. Ук программа португали терригидээшкининиң, Мурнуу Родезияның болгаш Мурнуу-Барыын Африканың дарлалында турар девискээрлерiнiң, океаннарда быдаргай ортумак девискээрлериниң хамаарышпас чоруун дүрген чедип алырынче угланган. Империалистиг күрүнелер ол девискээрлериниң чамдык кезиин хосталгалыг шимчээшкиннерiни базарынга болгаш аныяк күрүнелерге удур чепсектиг интервенцияга плацдармнар кылдыр ажыглап турар деп чүве билдингир болгай.

Колония девискээрлерде боттарының шериг базаларын уэуткаарын, чаа базаларны тургузарындан болгаш туруп турар базаларны колония девискээрлериниң хосталгазынга удур ходелиишкиннериниң сорулгаларынга ажыглаарындан дадагалзаарын колониалыг күрүнелерге дааскан. Хамаарылгалыг чурттарга чалча ёзу-чурумнарны болгаш конституцияларны төгээр, даштыкы монополияларның туруштарын быжыглаары-биле империалистиг күрүнелериниң практикалап турар политиказын шудургу буруу шаанан.

Кол Ассамблея бот шиитпирлеттинериниге болгаш хамаарышпас чорукка боттарының эргези дээш колония улустарының демиселиниң дүрүм ёзугаарын бадыткаан болгаш оларга мораль болгаш материал талазы-биле дузаламчыны көргүзер деп дилегин бүгү күрүнелерге чоруткан.

Бо шиитпирлер социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарының, Африканың, Азиянып болгаш Латин Американың хамаарышпас хөй күрүнелерiниң кады күжениишкиннериниң ачызында болдунар аргалыг болган. Колониализмни узуткаарының айтырыын чугаалажып көөр үезинде совет төлээлериниң күжениишкинниг туружу национал хосталга дээш демиселчилерге дузаламчыны шуут көргүзер дугайында Совет Эвилелiниң чайгылыш чокка боттандырын турар политиказын илергейлээн.

Апартейдтиң, Мурнуу-Барыын Африканың, португали колонияларның, Оманның, Палестинадан араб дескеннериниң, Мурнуу Родезияда, Мурнуу-Барыын Африкада, Мурнуу-Африка Республикада, оскенiң тергидээшкининде турар өскеда девискээрлерде даштыкы монополияларның ролюнуң дугайында айтырыгларны чугаалажып көрген чорук империалистиг күрүнелер, бирги эвлчегде АКШ рассисчи болгаш колониалисчи ёзу-чурумнарның код эвилелчилери болуп артышаан, олар колония чурттарга болгаш улустарга хамаарышпас чорукту тыпсыр дугайында Декларацияны күүседирiнге моон соңгаар-даа мооңдактаар деп чүвени бүгү тодазы-биле көргүскен.

Чоокку Чөөн чүкте кризистиг таарыштыр шиитпирлээрiнге чүткүлдүүнүң дугайында америк болгаш британ төлээлекчилериниң бүүредилгелеринде четпес чүүлдер Кол Ассамблеяның, амгы сессиязынга чок болган. Ынчалза-даа Каттышкан Штаттарның болгаш Англияның Израильдң чепсегглээрiнiң шапкынчыдып турар чоруу болза, ажеледткен араб черлерден Израильдың салдыкпазын ол күрүнелер херек кырынга детпээн, Иерусалим дугайында КНО-нуң шиитпирiн күүседирiнге мооңдактаар турар деп чүвени көргүскен.

Айыыл чок чорук Чөвүлелиниге АКШ-тың төлээлери израиль агрессияның уржуктарын узуткаарынга бар-ла шаабиле удурланган, ынчангаш ол районда болуушкуннарның хөгжүлдезиниң тайбыңнын херээнге айыылы дээш улуг харысаалганы боттарынга алган.

С. ЛОСЕВ, Ю. РОМАНЦОВ.

ЧАА ЧЫЛГА УТКУШТУР

Ам бо хүннерде республиканың магазиннеринде чаа чылга уткуштур ойнаарактар садары көскү черни эзелеп турар. Бистиң фотокорреспондентивис С. ФЕОКТИСТОВТУН бо тырттырган чуруунда ойнаарактарны Улуг-Хем районда Булуң-Терек магазинниң садыгжызы Александра Сашовна Белек-оол өөреникчилерге садып тур.

КАЛМЫК УЛУСТУҢ НАЦИОНАЛ ЧОРГААРАЛЫ

Акы-дүнма калмык улустуң «Джангар» деп маадырлыг тоолуп делегейниң улузу биилир. Моолдуң «Кезер тооружу», буряттарның «Абай Гэсэр», кыргыстарның «Манас», узбектериҢ «Алпамыш», кавказ улустарының «Нарты» деп улуг. тоожу тоолдары-биле кады «Джангар» шагдала делегей культуразының өлүм чок тураскаалы болу бергеи.

«Джангар» канчаар-даа аажок улуг тоол. Калмык артемденнерниң сөөлгү чылдарда торуткан шинчилел ажылдары, ук тоожу он ийи эвес, а тээрби чедиг кезектеи тургустунган деп илереткен. Ындыг улуг тоожуну чогаткаш, чүс-чүс чылдарда сайзырадып, Төп Азиядан бээр Европага чедир ыдыг келгеннинден, калмык улустуң шылгарангай угаанының таланттыг национал культуразынга көстүп турар.

Төөгүнүң кадыг-дошкун үелеринде «Джангар» калмык улустуң сеткилин чырыдып, хейаъдын көдүрүп. Бүмба деп чыргал бүргээн кайгамчык чүрттүктүп чораан. Бистиң үевисте «Джангар» биеэги хевээр кыцгырадыр чаңгыланып, кижилерни сорук кирип, угаангашпыты чаяап, арыглап, бижыглап турар. Ооң ырлары тооружуну кезек бүрүзүн ыр деп адаар калмык чогаалчыларның, чуруукчуларның, артистерниң, композиторларның чогаадыкчы ажылының байлак дестери боон турар. Эң алдарлыг калмык чогаалчылар ооң сөстүң чоп, чиге ажылгаарының, бодалды тода илередирииң, сюжет, композиция тургузарының аргаларын өөренип ап турарлар.

«Джангар» чүгле аас чогаалы, литература тураскаалы эвес. Ында дылдың, төөгүнүң, этнографияның, бодалды тода илередириишиң хөй бөрмдаалары бар. Ынчангаш ону янзы-бүрү үениң түскай артемниглери сонуургап турарлар.

Ук тоожунуң эгээртинмес байлаан шинчилеп келгенин түңнеп, моон соңгаар кылган чогуур ажылдарны эңмелеп көөрүбиле, 1967 чылдың ноябрь 24-25 үүнверде Элиста хоорайга «Улуг тоолчу Эсэлэн Овланың 110 хар харлаан ою болгаш «Джангарны» шинчилээрининг -айтырыглары» деп темалыг эртем конференциязы эрткен. Калмык улустуң культуразының байыры болу бергеи ол үеларга тыва эртемденнериниң мурнундан киржир аас-кежик мөңгө таварышкан чүве.

Конференцияны ажыдып тура, Калмык эртем-шинчилел институдунуң директору, филология эртемнериниң кандидады И. К. Илишкин «Джангарның» улуг сураглыын, ону Моолда, Германияда, Польшада, Совет Эвилелиндэ шинчилеп турарын база калмык эртемденнериниң мурнунда турар соруулталар дугайын чугаалаан.

Кол илеткелди Калмык эртем-шинчилел институдунуң джангароведение секторунуң эргелекчизи, филология эртемнериниң кандидады А. Ш. Кичиков кылган. Эсэлэн Овланың намдарындан биске чедип келген барымдааларыг, ооң тоолчу ажыл-чорудулгазын конференцияның киржикчилеринге илеткелчи таныштырган.

Улуг тоолчу Эсэлэн Овла 1857 чылда, эрги ёлу-биле ыт чылында төрүттүнгеи. Ол ийи харлыг чораан-ла. «Джангарны» кырган ачазының тоолдазы ёлүгаар доктаадып апкан. Элээн үр үеде ону тоолдаар аяның шингээдип ап чадажып чораан. Чоорту ол берге база ашгына бергеи. Удаваанда аныяк Эсэлэн Овла «улуг джангарчы» азы «биликчи» деп хүндүлүг атты ап, коданнар, аалдар кезип тоолдап чорун бергеи.

«Джангарны» тоолдап эгелээрде Эсэлэн Овла тускай, харын-даа мырыңай чүдүлге янзылыг чанчылдарны ынаа-ла сагыыр кижи чораан: тоолдаар бетинде бир хүн дыштанмыр, тоолдаарда чүгле дискетеннин олурар болгаш шак ынчаар олурарын дыңнакчылардан көгээр турган. Эсэлэн Овла шырин-дошкун болгаш дээди байырлыг аянарны солуп, ырлап тоолдаар чораан. Ол аяннар каттышкаш, тоолга маадырлыг аянны киирип, ону түрлүг болдурулар турган. Ону дыңнаан улус — Эсэлэн Овла тоолдай бээрге, «баш дүгү адыйын, эът-кеш чымырап келир» дижир чораан. Эсэлэн Овла тик 70 хар харлап турда, Октябрь революциязы үнген болгаш ооң чалгыы калмык ховуларга узуктуп чедип келген. 1920 чылдың күзүнүде ол мочаэн.

Ооң ынай А. Ш. Кичиков илеткелиниг «Джангарны» 1854 чылда орус эртемден Л. А. Бобровниковтуң тыпканын, ооң соонда тооружу А. М. Позднеевтиң, В. Л. Котвичиниң, А. В. Поповтуң, Б. Я. Владимировтуң, С. А. Козиниң чыып бижип, шинчилеп турганын чугаалаан. «Джангарда» калмык улустуң патриотчу, гуманистиг үзелдери сиңиишкин калган. Ооң маадырларының төрээн чуртунга ынаа, найыралга бердингеи хөй-хөй салгалдарга чижек боон келген-даа, чижек болур-даа. Бо дугайын пединституттуң башкызы И. М. Моцаков «Джангарның» материалдарынга үндезилээп, патриоттуг сетиидэл кижизидери дээ илеткелиниг тода көргүскен. «Джангарда» улустарның эртиг чурттаарының, дайзынга демиг харыы бээринің идеялары күштүг дээрзин илеткелчи демделээн.

Сураглыг калмык чогаалчы Д. Кугультинов «Шүүлүкчүүн чогаадылга лабораториязынга «Джангарның» салдары» деп дыңнадыын, ук тооружуң сулараваскүжү, хей-аът кирбиктиин, ында амыдыралдың сайзыралын баш удур көрүп, үе-шагның келирин мурнап чураанында деп түңнээн. Ынчаарга тооружа патриоттуг, гуманистиг идеяларны сиңиргеин, ында эрликтиг болгаш дириктиг аянарның кожа чоруурун, оларның кижи бүрүзүнге таарыжыы тооружуң интернационалчызын көргүзүп турар.

Калмык эртем-шинчилел институдунуң оралакчы директору, философия эртемнериниң кандидады И. И. Ореков бодунуң илеткелиниг «Джангарда» бурунгу калмык янтиледдиң аңы болгаш социал тургузуунуң, улустуң бөдүүн материалисчи делегей көрүүшкүнүңүн, феодализмге, шажыгга удур үзелдериниң истери, тогланчылары чыдып калгылаанын тодарадып, калмык улустуң төрээн чуртунга, күш-ажылга мнаанын хаяы дестүүн көргүскеи.

Калмык АССР-ниң улустуң шүлүкчүлери С. Каляев, А. Сусеев, филология эртемнериниң кандидады М. Джимгиров боттарының илеткелдериниг «Джангарның» совет калмык литературага салдарының янзы-бүрү талааларын чырытканнар. Бөгүнгү совет калмык литератураның маадырлары, «Джангарның» маадырлары шыкаш, эрес-дидим, чонуңга, төрээн чуртунга бердингеи боон турар. Калмык чогаалчылар «Джангардан» алган темаларга чогаадарны бижип турарлар. Чижээ, Б. Басангов «Бумба чуртту» деп шинии, А. Сусеев «Аскежик дилеп чораан», Ц. Лиджиков «Кыскыл арылаң» деп чогаалдарны бижээннер дээрзин М. Джимгиров чугаалаан.

«Джангарның» тыптып келген үезин тодарадырынга чугула, чуруумалдарлыг демир эттерин археологтарның тыпканының дугайында төөгү эртеминиң кандидады У. Эрдниев солуп дыңнадыын фото-чуруктар-биле бадытканын турган кылган.

«Джангар» 30 чылдардан бээр совет чуруукчуларның кичээнгейин хаара тудуп, оларга хөй теманы бергеи. Калмык чуруукчуларның арасында бөгүн «Джангардан» хей-аът, кирбээн кижи чок дизе ажырбас деп, бодуунуң чугаазын чуруукчу Г. Ковалев этелээн. 1939 чылда «Джангар» деп номну сураглыг чуруукчу В. А. Фаворский каастаан. 1940 чылда, тооружуң 500 хар харлаан ооң демделеп турда, калмык чуруукчулар анда тураскаткан бүдүн делгелгеин ажытканнар.

1967 чылда бүгү делгейниң ном делгелгезинге, «Джангар» деп номну каастааны доош, калмык чуруукчулар бирги чергениң диплому-биле шаңнатканнар. Ооң ынай төөгү эртеминиң кандидады М. Кичиков, филология эртемнериниң кандидаттары Д. Павлов, Л. Сусеева, эмчи Ц. Корсуниев, Эсэлэн Овланың оглуунуң оглу А. Очиров олар база солуп түңнелдерни кылып, чүве чугааланнар.

Конференцияның аалчылары бурят эртемден, филология эртемнериниң доктору А. И. Уланов, ССРЭ-ниң эртемнер академиязының Азия улузунуң институдунуң ажылдакчызы, филология эртемнериниң кандидады Г. И. Михайлов, Даг-Алтайның пединститудунуң доценттери С. С. Суразаков, Карачаево-Черкасскиниң эпос шинчилекчизи М. И. Мажаев олар «Джангарның» улут сураанын, ооң бурят, алтай, тыва аас чогаалдары-биле төрелдежиниң дугайында чугаалаан, ук конференцияның онза ажыктыын демдеглээннер.

«Джангарны» шаанда түгле эр улус кылар турган болза, бөгүн ол чанчыл өскерилген. Калмык херээженнер тооружу онза чараш кылдыр ыдып турарлар. Совхоз ажылчыны Ира Окононың тооружун үзүндүү өткенин улус сонуургаан.

Калмык эртемденнериниң шинчилекчи, организаакчы ажыл-чорудулгазының дуржулгазын Тыва-га хамаарыштыр ажыглап болур. Бисте улус тоолчуларны тывары, тоолдарны бижиири, оларны орус дылче очулдурары, калбарыштыр пропагандалаар ажыл кончуг сула чорун турар болгай. Бо ажылдарны эртем-шинчилел институдунуң, чогаалчылар эвилелиниң күжүн каттыштырып, иденкейлиг чорудары пегеттиниң келгенин конференцияга чораап бүзүредим.

Д. КУУЛАР.

Тывалыг эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы.

МОНГУШ ӨЛЧЕЙ-ООЛ

ЭРЕС КИЖИ

«Бора-Дайның шыдалы-ла билзин ам» дээш,
Бош-дагның мээзин өрү түткүдүүтүм.
Дагзыг черге төрүттүнгеи кулуң болгаш,
Дагаларын хумаалаан дег эптеп чорду.
Кадарчының дайгызындан дедир эглип,
Хамык сүрүг дагның хөрээн шыва апкан:
Даэрви дуглаан эдирленчек булуттарзыг,
Делгем болгаш дирит эвчек сагындырды.
Дайгы биле Ак-Туругнуң аңгазы
Таптыы сүргей чалгып турган черге келдим. —
Бежеи харыы чайлыг тепкен эрес кижи
Мени үткүй хүлүмзүрүп туруп келди.
Хөрээ, бөргү, кирбиктерив—ак шаң хыраа.
Холчүк оглу Артаа-дыр деп танып кагдым.
Чымар биле адаанажыш акташкан дег, —
Чылыг холуң таалап туттум. Хөөрей каапты:
— Чаагыны чымар бичии «ошкашкан»-дыр,
Чаш хар эки: дүрбүй каавыт, эми ол чоор..
Белеи-селеи кижи черде келбее чер бо,
Бээр канчап азып келген дуңмакым сеи?!..
Кезе көргеш, кезе сөөлзөр чаңын бодап,
Кезек када ой-кый чокка хөөрештивис.
Үекүдешкеп, дешкилешкеп хойларывыс
Үр-де кайган бодаңмышаан, немеп кагды:
— Бежеи чыды бежеи дашкаа солувадым.
Берзеңгипкеш, иүжүм, дерим камнаваадым,
«Хураганнар менди бо-дур, дүгүм дөө» деп
Куда дүшкеи чалмы шаам дег үткүжүк мен!..
Кодан сыңмас хойнуң малын кадагалаан
Хоочуи хойжу Монгуш Артаа мынча дигеш,
Чаа чыдым будүүзүнче аъттанырлык.
Сагыжымга эрес шырай артып калчык.

База бир чедишкин

Владивосток хоорайга уран номчукчуларның болгаш бот-тывыглыг режиссёрларның конкурузу болуп эрткеи. Бо күүзүн Кызылга болуп эрткеи уран номчукчулар конкурузунга үнелекчи болганнар: Тээлинің харылзаа конторазының ажылдакчызы Сат Маар-оол, Шагаан-Арыгның № 2 школазының башкызы Галина Мареева болгаш Аксы-Барлык клубунуң эргелекчизи, инда улуесчу театрның режиссёру Хомушку Мүрзүү олар Владивостокка болган конкурсека бистиң республикадан киржип чорааннар.

Алексей Хууракты «Чадагаанның аңы» деп шүлүүн Сат Маар-оол ол конкурсека чедишкининг номчаан, 1-ги чергениң диплому болгаш хөрек демдээ-биле шаңнаткан. Галина Мареева М. Горькийниң «Изергиль кадай» деп рассказындан үзүндүүнү база чедишкининг номчаан. В. Кок-оолдуң «Самбажык» деп шинзин эки тургусканы дээш Хомушку Мүрзүү Хүндүлүг бижик-биле шаңнаткан.

Бо конкурсека 89 кижи киришкеш, олардың 18-ни шаңналга четкеи.

Т. САЯН-ООЛ.

Бижыг харылзаа

Шекпээр сес чыл школазының коллективиниң «Шекпээр» совхозтуң Сут-Кажаа сут-бараан фермазыны шефке алган. Ам дөрт чыл ажыг үениң иштинде харылзаавыны тудуп келгеи. Школаның башкылары, өөреникчилери политмаселыг болгаш культурамаселыг ажылдарны фермаңың коллективиниге чорудуп турар.

Ферманың кызыл-буюңунда библиотекамы дерип тургускан, лозун, плакаттарны доктаамал чаартып, солуп турар, башкылар сааңчыларга, кадарчыларга лекция, бесседаны кылып, өөреникчилер конпертиени көргүзүп келгеи. «Школаның үнүү» деп хаза солуунуң үлдүн сапында кылгаш, фермавыны кызыл-буюңунга аппарып азып турар бис. Ферманың ажылдакчыларының уругларының өөредилгезин оон билип ап турарлар.

Школаның башкылары, үстүкү классчыларын өөреникчилери күш-ажылчы дузалы ферманың коллективиниге база чедирип келгеи. Комсомолчу башкылар болгаш өөреникчилер комсомол организациязының секретары З. Монгуштуң башталгазы-биле чоокта чаа шеф организастаан. ферманың девискезирив аштап, арыглаан. кажаалариыя оббактарын сыскып чылыглаан. Даразында келгеш. концерт көргүзүп бээрин фермаңың ажылдакчыларының-биле дугуржуп дараан бис.

Бистиң коллектививистиң шефтеп турар фермазы совхозтуң сут-бараан фермаларында эки ажылдыг коллектив болуп, шаңнадып турарыга чортаарланыр бис. Юбилейлиг чылда Сут-Кажаанын ажылчыларын эки дараан. сүттүн инти чымыдазының болгаш күрүнеге садарының планы күүсеттингеи, мурнакы саанчыларның саны өскеи. Ол бир айларның дургузунда Т. Монгуш, О. Бичылдай, С. Карат, З. Доржап олар бир саар шекке онаштыр 1500—2050 кг чедир сүт саптаан.

Ферманың коллективиниң ажылы-биле үргүлүү таныжып, кадарчыларның, саанчыларның күш-ажылчы чедишкининерин школага чугаалажып, өөредилгеге холбаштырып. школачыларга таныштырып турар бис. Бистиң шефтээшкининге. Ферманың чедишкининери өөреникчилерни күш-ажылга кижизидеринге эки сааларны чедирип турар. Ферманың коллектививиле харылзаавысты моон соңгаар улам-на быжыглаар бис.

Х. МОНГУШ.

Барыын-Хемчик районнар.

„ОЛИМПИЯ—68“

ССРЭ-ниң спорт ниитилелдериниң болгаш организациларының эгелеликиң Төп чөвүлелиниг 1968 чылда Олимпияданың акша-бараан лотереязын — «Олимпиа — 68»-ти үндүргеи. Бо лотерея 50 миллион рубльже үндүртүнгеи. Бир билеттиң ортээ 1 рубль. Лотереяның ойнаашкыны 1968 чылдың июль айда болур.

Лотереяда 30 миллион рубль ниити түңнүг 3 миллион 415 мүң үдугуг ойнап алышкыннар бар. Артаан 20 миллион рубль бистиң чуртувуска күш-культураны болгаш спортту улам мөңгүдеринге ажыглаттынар.

1968 чылдың лотереязы 1964 чылдың лотереязындан чүүл-биле малзынын турумда? Халыктың мурнунда үдугаар ойнап алышкыннарның санының оскень-биле малгалдыг. 1964 чылдың лотереязында 60 «Москвич» болгаш «Запорожец» ойнап алышкынга кирип турган болза, бо чылгызында олардың саны 30 катап өскеи. «Волга», «Москвич», «Запорожец» деп 1500 автомашиннар ойнаашкынга кирер. Бир эвес баштайгы лотереяга 300 мотоциклдер болгаш 300 моторолодер ойнаашкынга кирген турган болза; 1968 чылдың лотереязында 5000 мотоциклдер, 3000 моторолодерлер, 10000 велосипедтер болгаш моторлуг чадаз-тергелер үдугуг ойнап алышкынга киржир.

Олимпиа лотереязының ойнаашкыннарының арказында ГДР-ге, Чехословакияга, Болгарияга, Югославияга болгулаар делегейниң спорт мергылдааларынче путёвкалар бар. Бо лотереяга, шүүгү 11900 туристи путёвкалар, 20 мүң транзисторлуг приёмниктер, 4 мүң магнитофон, «Спутник» деп 20 мүң электр лыжа, 2600 байдарка хеме, үрдүрүп алыр 6 мүң хеме, 2 мүң хеме моторлары, туристерге 15 мүң майгыннар, 6 мүң фотоаппараттар болгаш өске-даа үнелиг чүүлдер бар.

Олимпианың акша-бараан лотереязының билеттерин бистиң республиканың күш-культура болгаш спорт организацияларының тарадып эгелээн. Лотерея билеттерин районнарның болгаш хоорайларның спорт ниитилелдериниң болгаш организацияларының эгелеларининиң чөвүлелдеринде, үдүртүлге, албан организация, өөредилге черлериниң, колхозтарның, совхозтарның күш-культура организацияларында хөй-ниитичи тарабыкчыларны дамчыштыр нептередип турар. Бистиң республикага 30 мүң билет тараттынар. Ынчангаш «Олимпиа—68» деп акша-бараан лотереязын садып алырынче далажырын лотерея тарадырының республика комиссиязы бүгү киржиттерни чалап тур.

Н. БЕГЗЕ

республика комиссиязының дергазы.

СПОРТ

Бент Ларсен тиилээн

Гроссмейстер Бент Ларсен база бир улуг тиилелгени чедип алган: ол, Мальорка деп испан ортулукка болуп эрткен он чурттарның хөл-шыдыраа талазы-биле делегей маргылдаазынга тиилеп үнген. Сөөлгү салыгга бо дээн шыдыраачы бежеңги кошта Хосе Корралды (Испания) удуп алгаш, 17 салыгдан 13 санны ойнап алган. Ооң-биле деңге чоруп ерган делегейниң экс-чемпионнары Михаил Ботвинник биле Василий Смыслов олар маргылдааның түңнелинде анаа тус-туста 0,5 сан чедирбейн барганнар. Ботвинник Борислав Ивков-биле (Югославия), а Смыслов база-ла югославиялыг гроссмейстер Светозарь Глигорич-биле хайымнашкан. Ынчангаш маргылдааның түңнелинде бистиң шыдыраачыларывыстың саны тус-туста 12,5 болган.

Залга болгаш дошка

Ак-Туруг суурга Улут-Хем районнуң аныяктарының болгаш өөреникчилериниң хол бомбүүшке болгаш баскетболга маргылдаазары чоокта чаа эрткеи. Анаа Шагаан-Арыгның № 2 школазының, Иштии-Хемниң, Арысканның, Бояң-Колдуң, Кызыл-Дагның, Ак-Туругнуң № 1 болгаш № 2 школаларының Чаа-Хөлдүң шилгидек командалары киришкеи. Маргылдаалар организастыг болгаш солуп байдалга эрткеи.

Хол бомбүүшке бирги, ийиги черлерни Ак-Туругнуң № 1 болгаш № 2 школаларының командалары алган. Баскетболга бирги черни Шагаан-Арыгның № 2 школазының командазы эзелээн.

Н. ШОЙДАА, Ч. ХОВАЛЫГ.

• • •

Хандагайтыга Өөрү районнуң төөгүнүң аныяктарының чанчыл болган маргылдаазы дошка эрткеи. 500 метрге 13 солдар маңнашкан. Анаа тоочун спортчу Чараш-оол Моңгуш тергиндээн. 1000 метрге ол база-ла бирги черни алган.

Ол-ла хүн суурнуң аныяктары тудутчулар командазы-биле хоккей ойнаан. Тудутчулар 9:6 сан-биле Хандагайтының аныяктарын уткан.

С. ДАНОВ,
маргылдаанын шииткекчизи.

• • •

«Барлык» совхозтуң төөгүнүң чыныы командазы Барлык школазының хоккейжилери-биле ужуражкан. Бирги тайм 3:2 санныг, школачыларның тивилелгези болуп доозулган. Ийиги таймда совхозтуң аныяктары дөрт санны киирген, а школачылар түгле чаңгысты. Ынчангаш ниити сан 6:4 боон, совхозтуң аныяктары тивилээн.

К. БИЧЕ-ООЛ.

Боодалга шөлүнге

Чеки стер хүнүнге турасхаткан Кызылдың боодалга командаларының маргылдаазы декабрь 19-та доозулган. МООП-түң спортчуларының командазы бирги черни эзелээн. Хууда бирги черни КГБ-нин ажылдакчызы М. Тукар хол боозу-биле 100 сандан 88-ти аткаш алган. Ийиги черде А. Евтихов, үшкүзүүде—П. Шишин.

И. МИЛОНОВ.

Үш салыг артканда

Шыдыраа талазы-биле республика чемпионадының төнеринге чедир үш-ле салыг артказы. Самбырада азыы каан турнир таблицазынче сонуургал улгатказын, чүге дээрге, инда киржиичилерниң кандыг чорун турарын көргүзүп каан болгай.

Он ийиги салыгда беш ужуражыга соңгаарлаашын номчукчудар билир. Дараазында хүн төндүр ойнаажыкында Лачаш-оол төнчүүү шын ойнаап, Ооржактың Чым. Махоткин Чыргал-оолга удурланышкын кылып шылавайн алыскан. Шиишгин — Оюн оларның салыы хайым болган, а кезе деп салыглыг Ануфриев Берковичиге уттурган.

Дараазында хүннерде он үшкү болгаш он дөртку салыглар болган. Маргылдаанын тергиндекчизин Шиишгин ол салыгларда Дармажап, Ануфриев оларны уткаш, он ийи санны ап, бирги черде улам быжыглаган. Хомушку Ануфриев-биле хайым кылдыр ойнаан. Өөрүнүң дезин чана берген шыдыраачызы Саян-биле ойнаар эзлээнде бүдүн санны ана салдырып алган, 10,5 санныг, лидерниң дараазында чоруп орар. Чыргал-оол Савыр биле Күжүгетти удаатыр тиилээш, 10 санныг апарган. Лидерлерниң одуруунга турган Берковичи он дөртку салыгда Тюлюшке уттургаш, мурнунда алганы 9,5 санныг хевээр, он үшкү салыгда Лачаш-оолду уткан. он дөрткүзүнде Төрлук-биле хайымнашкан. Бетин аңаа чыпшыр четкеи. Үстүнде аңаан киржиичилерниң дараазында 8,5 санныг Оюн бүдүү бурунгаарлап чорун орар, ынчалза-даа маргылдаа доостур чыгаан.

Спорт мастерниге кандидат Махоткин он дөрт салыглардан чеди сан алган, ийиги разрядтың нормазын ажырган, бирги разрядтыын күүсеидир даэр болза, арткан үш салыгларның шуптузунга үдүп үнер апаар. Берге-ле соругга.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

СУД ЗАЛЫНДАН

Кезеткен

Бай-Тайга районнуң «Тээлин» совхозунуң Найырал салбырының хойжузу чораан Иргит Шожунчап бот тогдунар, бодунуң туралаанын-биле кадарган хөөн ажаап-тежээр, аварладыр, чайын малын эки оът-сигенинг, серинн чайлагларже аппарбас, боду хой-даа кадарбас, назы четпээн ургуларынга кадартыр, мал оътгут, суглуг черлерге-даа четпес турган. Оон түңнелинде күш-демгилде албаан мал кыжын арып баксыраан, хораар турган, салбырыын, совхозтуң удуртукчулары, мал ажылынын түскай эртемнигдери Шожунчаптың ол байдалын эки билир туза-даа, эптежип келгеннер.

Шагның кайы-даа үезинде Шожунчап боду хой кадарбас, ургуларынга кадартып каан, боду хуузунда ажылын кылып, ыкай-бээр чоруп кылып чорун каар турган. Оон кожуннарга ара салыр, өлүр чорук чылчында болуп, совхозка когаралдарны чедирип келген. Бот тогдунар, ажылга харыысалга чок чоруу-биле Шожунчаптын кодамнидан 136 баш хой өлүп, чидип хораанын саналга комиссиязы илереткеи. Совхозка 4,5 тонна эът азы 4550 рубль когаралды ол чедирген.

Кажан комиссия саналганы кылып, түңүн үндүрүп келирге, совхозтуң директорузу Иргит Шожунчапты истелге органынга киирер үүрга таварышкан. Районнуң улус суду кеземче хереэ кылдыр көргеш, Шожунчапка кеземче ааалын онаавышаан, совхозка чедирген когаралды төледир кылдыр шииткеи.

С. СЕРИҢ-ООЛ.

РЕДАКТОР К. К. КУДАЖИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Голос казалтың дугайында бодал» 9.30, 11.25, 1.10, «Дулгуур» 3, 5, 9.30 шактарда.

«КАЛ-ХЕМ»: «Наханёвок» 10, «Константин Заслонов» 2.30, «Фантомас» (1-ги, 2-ги серилары) 4.20, 8 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Опей ыры» 10, «Кожете артынга олуг» 12, 3.50, 5.40, 7.30, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Төрээн черни үнелиг болза» 3, 6.40, «Улут бурганның солдары» 4.50, 8.30 шактарда.

Редакциянын адрези

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийн амыдырал килизиининиң 23-54, агитацина болгаш пропаганда килизиининиң 37-13, көдээ ажыл-агый килизиининиң 21-47, үлетпүр килизиининиң 22-64, чогаал ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килистериниң 21-27, иштики информацина килизиининиң 20-60, бухгалтериянның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргавал 32-75 телефонче болгаг

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында харылга эгелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—02403.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чыл үндезилеттингеш.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. ДЕКАБРЬ 24 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 301 (6837).

Өртээ 2 көп.

Украин Совет Социалистиг Республиканы Октябрь революциязы орден-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Украин Совет Социалистиг Республиканың ажылчы чоннарының революстут шимчээшкинге, Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга шылгарангай ачы-хавыяазы болгаш делегейге эң баштайгы хөй националдыг социалистиг күрүнени—Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелин тургузарынга болгаш быжыглаарынга улуг салыышкыны дээш, Совет эрге-чагырганың чаалап алыышкыннарын камгалаарынга эрес-шудургу болгаш маадырлыг чоруктарны кылганы база коммунистиг тургузуушкунга чедип алган чедиишкиннери дээш **Украин Совет Социалистиг Республиканы Октябрь революциязы орден-биле шаңнаар.**

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. ПОДГОРНЫЙ.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль. 1967 чылдың декабрь 22.

СОВЕТ УКРАИНАГА БАЙЫРЛЫГ ЧАГАА

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Украинаның Коммунистиг партиязының Төп Комитединге, Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, Министрлер Чөвүлелинге байырлыг чагаа чоруткаш, Украин Совет Социалистиг Республиканың база аңаа Совет эрге-чагырганың тургустунганының бежен чыл ою — улуг байырлалга таварыштыр Украинаның ажылчыннарынга, колхозчуларынга, интеллигенциязынга, бүгү ажылчы чоннарынга изиг байыр чедирген.

Күчүлүг индустриалдыг-колхозчу республика кылдыр чартык чүс чыл дургузунда хөгжүй берген Совет Украинаның чижээниден Коммунистиг партияның ленинчи национал политиказының амыдыралчы күжүнге бүгү делегей магадаан.

Делегейде бир дугаар тиилелгелиг социалистиг революцияның чартык чүс чыл болган юбилейин чүгле бистиң чуртувустуң улустары эвес, харын база социализмниң аңы-дунма чурттары, бүгү делегейниң ажылчы чоннары, дешилгелиг бүгү кижи төрелгетен боттарының улуг байырлалды кылдыр демдеглээнер. Ол ойнуң байырлалдыг күннери улустарның утааннарынга бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузалыг шылгарангай болуушкуннарның бирээзи болуп артар.

Октябрьның 50 чыл оюнга белеткелдиң үезинде бистиң бүгү чуртувуска туруп келген күш-ажылчы кодургүүшкүнүң күчүлүг чалгыы ам улам бедик-биле кодургүп турар. Ол болза амгы үеде Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл оюн толептеп уткуурунуң болгаш беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-ге чедир хуусаа бетинде күүседиринин талазы-биле бүгү-улусчу шимчээшкин болуп өзүп турар-дыр.

Совет кижилерниң сөзү ажыл-херек-биле карышпас. Ай бүрүзү, неделя бүрүзү аңаа бот-тут бадыткалды берип турар. Совет Украина бодунуң 50 чыл оюн демдеглеп турар харын-на бо хүннерде Советтер чуртунуң металлургтары, ооң иштинде Украинаның металлургтары база, ССРЭ-ниң экономиказын хөгжүдер талазы-биле чаа кайгамчыктыг бедикти чедип ап турары өөрүнчүт-дүр. Даарта, декабрьның 24-те, бо чылын чүс миллион тонна каңны эвилдирип бүдүрери доостур. Ынчаш бодунуң биис бир-ле дугаар чедип ап турар-дыр биис. Ол — улуг тиилелге, коммунистиг тургузуушкунга, бистиң Төрээн чуртувустуң күүзүн быжыглаарынга болгаш совет улустуң чаагай чоруун улам бедидеринге эки салыышкын-дыр, аңтар. Ынчаш тиилелди чедип алыр төөгөде, бистиң чурттуң оттуг профессиязының мастерлери бичө эвес күженишкиннерин кылганнар. Олардан эрес-маадырлыг ажылдаары, мурнакчы техниканы билдилиг ажыглаары, күш-ажылды эртем ёзугуу-биле организастаары негеттинип турган. Ол улуг сорулганы эки күүседип ап ыдаан бистиң металлургтарывыска алдар болгаш хүнүг!

Партияның Төп Комитеди болгаш Совет чазак ол шылгарангай тиилелгени бедик-биле үнелеп турар болгаш ооң соо-биле бистиң совет Төрээн чуртувустуң, коммунизмниң улуг херээниң чаагай чоруунга үлетпүрүнү база көдээ ажыл-агыйның ажылчы чоннарының чаа-чаа чедишкиннерин шуужуп үнер дээрзинге бүүреп турар.

Богүн, бодунуң алдарлыг юбилейиннң хүнүндө, Украина түңнелдерин кылып турар-дыр. Республиканың коммунистериниң, украин улустуң чугаалаар чүүлү, чортаарланыр үвезин бар-дыр. Совет эрге-чагырганың 50 чылынның дургузунда социалистиг Украинаның чогаадыкчы ажылының түңнелдери ёзугуут-ла өндүр улуг-дур. Республика бо үе иштинде кайгамчык улуг чедишкиннерни чедип алган. Үлетпүрүнүң нийти продукция бүдүрери 48 катап, көдээ ажыл-агыйның продукциязы — барык үш катап ковүдээн. Дайын мурнундагы, 1940 чыл-биле безин деңнээрге, бодалды магададыр келир-дир. Оортан бээр республикага электроэнергия бүдүрери барык 9 катап өскен, таз тывыжы 97 катап ковүдээн, кап бүдүрери 4,8 катап кодургүлеп, эттиг, сүттүг, куш чуургаларын бүдүрери чижээ-биле йий чартык катап ковүдээн-дир.

Бо чурагайларның артында — республиканың социал болгаш экономиктиг хогжүлеминде, украин улустуң амыдыралында үндезин өскерилгелер туруп турар. Совет эрге-чагырганың чылдарында Донбасстың болгаш Харьковтуң, Днепропетровскиниң болгаш Кривой Рогтуң улуг-улуг үлетпүр бүдүрүлгелери тургустунган, Днепрде күчүлүг плотиналар болгаш гидростанциялар туттунган, амгы үениң муң-муң заводтарын болгаш фабрикаларын, рудниктерин болгаш шахталарны, хоорайларын болгаш суурларны, колхозтарны болгаш совхозтарны тутку-лаан.

Бистиң чуртта Украинаны эки билир болгаш ак-сеткилдин-биле аңаа ынак. Иет, Украинага, ооң кайгамчыктыг чонунга канчап ынакшыбас боор. Кайгамчык эки үнүш-дүжүттүг черинин хөйү-биле Украина байлакшылдыг. Ооң агаар-бойдузу чаагай; ооң черинге иштп казып тывар ач үнелиг чүүлдерин — хөмүр-дашты болгаш газты, демир болгаш марганец рудаларын базып еске-даа хөй байлакты кадагалап чыдар; Днепрниң күчүлүг суунуң эвергиязы кайгамчык улуг. Ынаар болза-даа чүгле кижилер, оларның утаапы, оларның биилдилиг холдары, мотаг чок ажылы бойдустуң байлактарын шинчээдип ап, болуп болур чүүлдерин херек кырында бар чүүл болдуруп, ону чонга бараан болдуруп шыдаар. Ынчангаш ынаар кижилер Украинада бар, ол болза — ооң ажылчын аңгылы, колхозчу тараачыннары, ооң интеллигенциязы. Совет Украинаның бүгү ажылчы чоннары-дыр, олар — эрес маадырлыг болгаш туруттуг, күш-ажылга мотаг-шылавас, найыралга болгаш эш-хуузунга шынчы, коммунизмниң улуг херээнге бердинген кижилер-дир.

Украина улустуң чүткүлдүг болгаш сорук киргеп күш-ажылы, бистиң хөй национал Төрээн чуртувустуң улустарының сырый, акы-дунмалышкы кадыг ажылдажылгазы бодунуң үре-түнелдерин бергеп: бөгүн Совет Украина — ол дээрге бүгү-ле талалар-биле бедик хогжүлделиг болгаш чечектелип турар социалистиг республика-дыр. Ол болза Октябрьның алдарлыг оруу-биле, коммунизмниң тургузарының оруу-биле бүзүрелдиг базып орар.

Совет Украинаның 50 чыл оюн бүгү совет республикалар, Совет Эвилелиниң бүгү ажылчы чоннары байырлал кылдыр демдеглеп турар. Акы-дуцма бүгү республикаларның хөй кижилиг толээлеринден, бистиң чурттуң маадыр хоорайларының толээлериннң бо байырлыг хуралда олуржуп турары таварылга эвес-тир. Ол дээрге — Украинага, ооң улузунга бүгү совет кижилериниң ынаанын, ону улуу-биле хүндүлеп турарының плерээшкиннериниң бирээзи-дир.

Эштер! Украин улус болза, национал болгаш социал хосталганы чедип алырының мурнунда, хөй чүс чылдар иштинде чүткүлдүг демисселди чорудар ужурга таваржып турган. Украинаның оолдары болгаш кыстары төөгүге алдарлыг хөй арыннарны кинр бижээн, оларның аразынга Кармелюк, Наливайко, Довбуш ышкаш ыдыг сураглыг маадырлар, чоннуң аас-кежиниң херээ дээш өске-даа муң-муң демисселчилер бар. Оларның дидим демисселдерин чүгле украин ажылчы чоннар эвес, харын орус улустуң ээ дээрге төлээлекчилери база кезээде билип, оларны деткип турган. Тарас Шевченковуң болгаш Иван Франковуң, Леся Украинканың болгаш Михаил Коцюбинскийниң хосталгаже чалбыыштыг кыйгылары орус революсчу демократтар Белинскийниң болгаш Герценниң, Добролюбовтуң болгаш Чернышевскийниң мурнакчы революсчу идеялары-биле бир болуп каттыжып турган.

Хаан эрге-ёзузунга удур, помещиктериниң болгаш капиталистерниң дарлалынга удур демисселге орустарның болгаш украиннерниң, мурнунда турган Россия империязының бүгү улустарының акы-дуцма найыралы быжыгып турган. Марксизм-ленинчи идеялардың күчүзүү-биле, большевиктериниң мотаг чок организакчы ажыл-чорудулгазы-биле быжыглаттынган акы-дуцма улустарның дайынчы чаңгыс эвилелиниң ынаанын болгаш күш-ажылчы тараачыннарының эвилели, бистиң чуртувустуң улустарының найыралы быжыккан болгаш каңналган.

Украин ажылчыннарының база тараачыннарының Россияның ажылчы чоннары-биле болгаш акы-дуцма еске-даа улустары-биле дузалажылгазының база чаңгыс эвиинең амыдыралчы чугулазы украин улус калбак революсчу чаартылгаларның оруунче үнүп келгенде оның күш-биле илерээн.

Пролетар революциязының салым-чолу дээш харынсалга баштайгы совет республикаларның улустарын чаңгыс аай бүле кылдыр сырый каттыштырган. Төөгүлүг дуржулга болза украин улусту Белоруссияның болгаш Закавказьеның ажылчы чоннары-биле кады совет республикаларның күрүне талазы-биле каттыжышкынының эгелекчизи болуургага чедирген. Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чүректиң ханызындан изиг байыр чедиргеш, коммунизмни тудуп тургузары дээш Коммунистиг партияның шылгатгынган удуртулгазын ёзугаар моон соңгаар-даа база идепкейлиг демисежир, бистиң чуртувустуң экономика күчүзүн, ооң улустарының аңы-дуцма найыралын быжыглаар деп ыяк бүзүрелдиин илергейлээн.

(СЭТА).

1967 чылдың декабрь 23-те Киевке болган байырлыг хуралга ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ЧУГААЗЫ

Хүндүлүг эштер — Украинаның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң кежигүннери болгаш Украин Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң депутаттары!

Эргим эштер, оңнуктер!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң өмүнээзинден, Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден бүгү-улусчу улуг байырлал- биле — украин черге Совет эрге-чагырганың 50 чыл болган ою-биле холбаштыр сиңерге болгаш Совет Украинаның бүгү ажылчы чоннарынга чүректиң ханызындан изиг байырны чедирип тур мен!

Революсчу байырлал бүрүзү — ол дээрге социализминиң чедишкиннериниң көрүлдези болур. Совет чуруттуң бежен чыл дургузунда эртнеп улуг болгаш алдарлыг оруунуң түңнелдерин бүдүн чартык ай бурунгаар түңнээн биис. Ол болза Октябрь революциязының түңнелинде ол чартык чүс чыл иштинде Совет Эвилелиниң улустарының чүзү чедип алганының дугайында бир хевириниң бүгү-эвилел оттүеге болган. Коммунистиг партияның политиказын ол хүннерде совет кижилер база катап, пэн-биле чүүлдүзүнүп көрген, а чуртту чаартарынга бистиң кайгамчык улуг чедишкиннеривисти бүгү делегей магадаан.

Делегейде бир дугаар тиилелгелиг социалистиг революциянның чартык чүс чыл болган юбилейин чүгле бистиң чуртувустуң улустары эвес, харын база социализминиң аңы-дунма чурттары, бүгү делегейниң ажылчы чоннары, дешилгелиг бүгү кижи төрелгетен боттарының улуг байырлалы кылдыр демдеглээнивер. Ол ойнуң байырлалдыг күннери улустарның утааннарынга бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузалыг шылгарангай болуушкуннарның бирээзи болуп артар.

Октябрьның 50 чыл оюнга белеткелдиң үезинде бистиң бүгү чуртувуска туруп келген күш-ажылчы кодургүүшкүнүң күчүлүг чалгыы ам улам бедик-биле кодургүп турар. Ол болза амгы үеде Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл оюн толептеп уткуурунуң болгаш беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-ге чедир хуусаа бетинде күүседиринин талазы-биле бүгү-улусчу шимчээшкин болуп өзүп турар-дыр.

Совет кижилерниң сөзү ажыл-херек-биле карышпас. Ай бүрүзү, неделя бүрүзү аңаа бот-тут бадыткалды берип турар. Совет Украина бодунуң 50 чыл оюн демдеглеп турар харын-на бо хүннерде Советтер чуртунуң металлургтары, ооң иштинде Украинаның металлургтары база, ССРЭ-ниң экономиказын хөгжүдер талазы-биле чаа кайгамчыктыг бедиктн чедип ап турары өөрүнчүт-дүр. Даарта, декабрьның 24-те, бо чылын чүс миллион тонна каңны эвилдирип бүдүрери доостур. Ынаар дешилгелиг биис бир-ле дугаар чедип ап турар-дыр биис. Ол — улуг тиилелге, коммунистиг тургузуушкунга, бистиң Төрээн чуртувустуң күүзүзүн быжыглаарынга болгаш совет улустуң чаагай чоруун улам бедидеринге эки салыышкын-дыр, эштер. Ынаар тиилелди чедип алыр төөгөде, бистиң чурттуң оттуг профессиязының мастерлери бичө эвес күженишкиннерин кылганнар. Олардан эрес-маадырлыг ажылдаары, мурнакчы техниканы билдилиг ажыглаары, күш-ажылды эртем ёзугуу-биле организастаары негеттинип турган. Ол улуг сорулганы эки күүседип ап ыдаан бистиң металлургтарывыска алдар болгаш хүнүг!

Партияның Төп Комитеди болгаш Совет чазак ол шылгарангай тиилелгени бедик-биле үнелеп турар болгаш ооң соо-биле бистиң совет Төрээн чуртувустуң, коммунизмниң улуг херээниң чаагай чоруунга үлетпүрүнү база көдээ ажыл-агыйның ажылчы чоннарының чаа-чаа чедишкиннерин шуужуп үнер дээрзинге бүүреп турар.

Богүн, бодунуң алдарлыг юбилейиннң хүнүндө, Украина түңнелдерин кылып турар-дыр. Республиканың коммунистериниң, украин улустуң чугаалаар чүүлү, чортаарланыр үвезин бар-дыр. Совет эрге-чагырганың 50 чылынның дургузунда социалистиг Украинаның чогаадыкчы ажылының түңнелдери ёзугуут-ла өндүр улуг-дур. Республика бо үе иштинде кайгамчык улуг чедишкиннерни чедип алган. Үлетпүрүнүң нийти продукция бүдүрери 48 катап, көдээ ажыл-агыйның продукциязы — барык үш катап ковүдээн. Дайын мурнундагы, 1940 чыл-биле безин деңнээрге, бодалды магададыр келир-дир. Оортан бээр республикага электроэнергия бүдүрери барык 9 катап өскен, таз тывыжы 97 катап ковүдээн, кап бүдүрери 4,8 катап кодургүлеп, эттиг, сүттүг, куш чуургаларын бүдүрери чижээ-биле йий чартык катап ковүдээн-дир.

Бо чурагайларның артында — республиканың социал болгаш экономиктиг хогжүлеминде, украин улустуң амыдыралында үндезин өскерилгелер туруп турар. Совет эрге-чагырганың чылдарында Донбасстың болгаш Харьковтуң, Днепропетровскиниң болгаш Кривой Рогтуң улуг-улуг үлетпүр бүдүрүлгелери тургустунган, Днепрде күчүлүг плотиналар болгаш гидростанциялар туттунган, амгы үениң муң-муң заводтарын болгаш фабрикаларын, рудниктерин болгаш шахталарны, хоорайларын болгаш суурларны, колхозтарны болгаш совхозтарны тутку-лаан.

Бистиң чуртта Украинаны эки билир болгаш ак-сеткилдин-биле аңаа ынак. Иет, Украинага, ооң кайгамчыктыг чонунга канчап ынакшыбас боор. Кайгамчык эки үнүш-дүжүттүг черинин хөйү-биле Украина байлакшылдыг. Ооң агаар-бойдузу чаагай; ооң черинге иштп казып тывар ач үнелиг чүүлдерин — хөмүр-дашты болгаш газты, демир болгаш марганец рудаларын базып еске-даа хөй байлакты кадагалап чыдар; Днепрниң күчүлүг суунуң эвергиязы кайгамчык улуг. Ынаар болза-даа чүгле кижилер, оларның утаапы, оларның биилдилиг холдары, мотаг чок ажылы бойдустуң байлактарын шинчээдип ап, болуп болур чүүлдерин херек кырында бар чүүл болдуруп, ону чонга бараан болдуруп шыдаар. Ынчангаш ынаар кижилер Украинада бар, ол болза — ооң ажылчын аңгылы, колхозчу тараачыннары, ооң интеллигенциязы. Совет Украинаның бүгү ажылчы чоннары-дыр, олар — эрес маадырлыг болгаш туруттуг, күш-ажылга мотаг-шылавас, найыралга болгаш эш-хуузунга шынчы, коммунизмниң улуг херээнге бердинген кижилер-дир.

Украина улустуң чүткүлдүг болгаш сорук киргеп күш-ажылы, бистиң хөй национал Төрээн чуртувустуң улустарының сырый, акы-дунмалышкы кадыг ажылдажылгазы бодунуң үре-түнелдерин бергеп: бөгүн Совет Украина — ол дээрге бүгү-ле талалар-биле бедик хогжүлделиг болгаш чечектелип турар социалистиг республика-дыр. Ол болза Октябрьның алдарлыг оруу-биле, коммунизмниң тургузарының оруу-биле бүзүрелдиг базып орар.

Совет Украинаның 50 чыл оюн бүгү совет республикалар, Совет Эвилелиниң бүгү ажылчы чоннары байырлал кылдыр демдеглеп турар. Акы-дуцма бүгү республикаларның хөй кижилиг толээлеринден, бистиң чурттуң маадыр хоорайларының толээлериннң бо байырлыг хуралда олуржуп турары таварылга эвес-тир. Ол дээрге — Украинага, ооң улузунга бүгү совет кижилериниң ынаанын, ону улуу-биле хүндүлеп турарының плерээшкиннериниң бирээзи-дир.

Эштер! Украин улус болза, национал болгаш социал хосталганы чедип алырының мурнунда, хөй чүс чылдар иштинде чүткүлдүг демисселди чорудар ужурга таваржып турган. Украинаның оолдары болгаш кыстары төөгүге алдарлыг хөй арыннарны кинр бижээн, оларның аразынга Кармелюк, Наливайко, Довбуш ышкаш ыдыг сураглыг маадырлар, чоннуң аас-кежиниң херээ дээш өске-даа муң-муң демисселчилер бар. Оларның дидим демисселдерин чүгле украин ажылчы чоннар эвес, харын орус улустуң ээ дээрге төлээлекчилери база кезээде билип, оларны деткип турган. Тарас Шевченковуң болгаш Иван Франковуң, Леся Украинканың болгаш Михаил Коцюбинскийниң хосталгаже чалбыыштыг кыйгылары орус революсчу демократтар Белинскийниң болгаш Герценниң, Добролюбовтуң болгаш Чернышевскийниң мурнакчы революсчу идеялары-биле бир болуп каттыжып турган.

Хаан эрге-ёзузунга удур, помещиктериниң болгаш капиталистерниң дарлалынга удур демисселге орустарның болгаш украиннерниң, мурнунда турган Россия империязының бүгү улустарының акы-дуцма найыралы быжыгып турган. Марксизм-ленинчи идеялардың күчүзүү-биле, большевиктериниң мотаг чок организакчы ажыл-чорудулгазы-биле быжыглаттынган акы-дуцма улустарның дайынчы чаңгыс эвиинең ынаанын болгаш күш-ажылчы тараачыннарының эвилели, бистиң чуртувустуң улустарының найыралы быжыккан болгаш каңналган.

Украин ажылчыннарының база тараачыннарының Россияның ажылчы чоннары-биле болгаш акы-дуцма еске-даа улустары-биле дузалажылгазының база чаңгыс эвиинең амыдыралчы чугулазы украин улус калбак революсчу чаартылгаларның оруунче үнүп келгенде оның күш-биле илерээн.

Пролетар революциязының салым-чолу дээш харынсалга баштайгы совет республикаларның улустарын чаңгыс аай бүле кылдыр сырый каттыштырган. Төөгүлүг дуржулга болза украин улусту Белоруссияның болгаш Закавказьеның ажылчы чоннары-биле кады совет республикаларның күрүне талазы-биле каттыжышкынының эгелекчизи болуургага чедирген. Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чүректиң ханызындан изиг байыр чедиргеш, коммунизмни тудуп тургузары дээш Коммунистиг партияның шылгатгынган удуртулгазын ёзугаар моон соңгаар-даа база идепкейлиг демисежир, бистиң чуртувустуң экономика күчүзүн, ооң улустарының аңы-дунма найыралын быжыглаар деп ыяк бүзүрелдиин илергейлээн.

(СЭТА).

СОВЕТ УКРАИНАНЫҢ 50 ЧЫЛЫ

УКП ТК-ЗЫНЫҢ БОЛГАШ УССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ КАТТЫШКАН БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛЫ

Декабрь 23-те Киевтиң Октябрьск Культура ордузунга Украинаның бүгү ажылчы чоннары көзүлбес-даа болза, шупту олурган кылдыр салгындырып турган, аңаа байырлыг байдалга Украин Совет Социалистиг Республиканың 50 чыл ою демдеглеттингеп.

Залга олурганнарның кижи бүгүдээ ол республика-биле кады алдарлыг оруктуу эрткен. Чамдыктары хамаатты дайынның чылдарында дайынналарны чылча шапкан, ескелерн баштайгы беш чылдарның үезинде шылгараан. үшкүлери—Украинаның гитлержи аг-шеригдерден камгалаан болгаш хостаан. Заводтарны, хоорай, суурларны катап тургузуп, чоннуң байлаан әлбекшидип, эртем, культураны хөгжүткеннерниң шылгаралы база улуг. Бо байырлалдың киржикчилериниң намдары — бүгү украин улустуң намдары ол.

Эртенгинниң 10 шак. Адыш часкаашкынынары диңмирел турда, президиумга олуттарны эштер **Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, П. Е. Шелест, В. В. Гришин, П. М. Машеров** В. П. Мжаванадзе, Ш. Р. Рашидов, В. В. Щербицкий, Украинаның, Киевтиң, областың партия, совет организацияларының удуртукчулары, республиканың алдар-сураглыг кижилери, эвилелдешкен республикаларның, маадыр-хоорайларның байырлалга келген толээлериниң удуртукчулары эдлешкен.

Украинаның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң болгаш Украин Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң Совет Украинаның 50 чыл оюнга турасказаткан каттыштыкан байырлыг хуралын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Украинаның Коммунистиг партиязының ТК-зының бирги секретары **П. Е. Шелест** ажыткан.

Л. И. Брежневке болгаш аңы-дунма эвилелдешкен республикаларның төлээлериниг Украинаның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң, Украин ССР-ниң Дээди Совединиң өмүнээзинден, байырлыг хуралдың киржикчилеринден, бүгү украин улустан П. Е. Шелест чүректиң ханызындан байыр чедирерге зал диңмиттиг адыш часкаан.

П. Е. Шелест бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы — маадыр-хоорай Москваның, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының ленинчи Коммунистиг партиязының, маадыр-хоорай Волгоградтың, маадыр-шивээ Брестиң төлээлеринге, байырлалга келген, даштыкыда дешилгелиг украиннерниң төлээлекчилериге база байыр чедиргеп.

ССРЭ биле Украин ССР-ниң Күрүне гимнери чаңгыландыр дыңналган.

Байырлыг хуралдың киржикчилери СЭКП ТК-ның Политбюрозу составтыг хүндүлүг президиумну улуг ёдүрүлүүшкүнүү соңгаан.

Байырлал марыжының аялгазынга үдеткеш, залга Украин Совет Социалистиг Республиканың тугун кииргип экжелген.

Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. Е. Корнейчук «Украин Совет Социалистиг Республиканың 50 чылы» деп илеткелди кылыры-биле эш П. Е. Шелестке сес берген.

★ ★

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының алдарлыг чартык чүс чылының юбилейи Совет Эвилелиниң улустарының төөгү бижилгезинге, эң-не шылгарангай болуушкун болуп — ажылчын аңгының, дешилгелиг бүгү кижи төрелгетениниң делегей төөгүзүнге алдын арыннар болуп кирген деп, П. Е. Шелест чугаалаан.

Ол байырлалды делегейниң бүгү чурттарының ажылчы чоннары байырладлы-биле демдеглээн. Ол болза марксизм-ленинизминиң тиилелгезининң, коммунизм тургузуушкунунга Советтер чуртунуң кайгамчык күчүзүнүң улуг чедишкиннериниң, партия биле чоннуң бузулбас чаңгыс эптиниин, ажылчын аңгының болгаш тараачыннарның бузулбас эвилелиниң, бүгү совет улустарының бузулбас пайырлыының кайгамчык улуг көргүзүү болу берген.

Октябрь революциязының юбилейн пролетаржы интернационализмнин, социализминиң бүгү делегей системазының, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң сырый каттыжышкыны дээш демиселдиң, Совет Эвилелиниң —бүгү делегейге тайбынның, хосталганың болгаш дешилгелиниң чеденгижининг ат-алдарының улам ыдай өскенинин демдээ-биле эрткен.

Петроградка болгаш Москвага октябрь чепсектиг тура халыышкынының тиилээни бистиң чурттуң хоорайларына болгаш суурларына Советтер эрге-чагыргазын тургузарны дээш ажылчыннарның болгаш тараачыннарның чедишкининиг демиселинин шинтпирлиг чүүлү болган. Харын-на Петроградтан болгаш Москвадан Совет эрге-чагырга бүгү чуртка тиилелгелиг базымын эгелээн.

Ол чеди чылдың Октябрьы Украинага тиилелгелиг болган өндүр үүнү базым-биле чорун турган. Киев биле Харьковтуң металлистери, Донбасстың болгаш Днепр чоогунуң шахтёрлары биле металлургтары, Кривой-Рогтуң рудачылары, Одессаның далайжылары, Черниговщинаның тараачыннары чаа амыдырал дээш, күш-ажылчы чоннуң аскының кежин дээш, Советтер эрге-чагыргазы дээш революсчу демиселдиң кызыл тутунун адаанга күчүлүг одуруглар болуп туржуп тургулаан.

Украин улус бүгү улустар-биле кады Октябрьның тиилелгезин дээш демисежир, орус ажылчыннарының болгаш тараачыннарның соо-биле бир дугаарында Украинага Совет эрге-чагырганы тургускынынга чортаарланып турар.

Советтерниң бирги Бүгү-украин съездизининг Украинаны 1917 чылдың декабрь 25-те совет республика кылдыр чарлааны бистиң бүгү хөй националдыг чуртувуска Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгези дээш демиселиниге чугула үе-чада болган.

Ол болуушкун украин улустуң хөй чүс чылдыг төөгүзүнге үндезин эргилде болган. Социал болгаш национал хосталганың дугайында ооң чүс-чүс чылдардагы күзели боттаны берген. Харын моон ужурунда Совет Украинаның 50 чыл оюн мындыг байырладлы-биле демдеглеп турарывыс бо-дур. Ол болза чүгле украин улустуң эвес, харын бистин эгээртинмес Төрээн чуртувустуң бүгү улустарының байырлалы-дыр. Ол болза Улуг Октябрьның бежен чыл оюн байырлаанының уламчылалыдыр.

Совет эрге-чагырганы быжыглаары дээш бодунуң революсчу демиселиниге Украинаның ажылчы чону большевик партияга баштадып алган, бистиң партияның Төп Комитединден, Совет Россияның ажылчын аңгызындан хүн бүрүнүң дузаламчызын ап турган.

Украинага революцияның армиязының баштайгы одуругларыга Донбасстың, Харьковтуң, Кривой-Рогтуң, Киевтиң болгаш өске-даа үлетпүр төптериниң пролетарийлери чоруп турган дээрзин илеткелчи сагындырган. Петроградка чепсектиг тура халыышкын тиилээри билек-ле, Луганскиниң, Макеевказының, Горловканың, Краматорскиниң болгаш өске-даа хоорайларының ажылчыннары Совет эрге-чагырганы чарлаанвар.

Большевик партияның удуртулгазы-биле ажылчыннар болгаш тараачыннар контрреволюцияның күштерин чыча шаап, өскерликчи буржуаз-национальчи төп раданы чер кырындан шырбып каашкан. 1918 чылдың январьда-да Украинаның бүгү девискээринге Советтерниң эрге-чагыргазы тургустуна берген!

Совет эрге-чагырга дээш демисеэге Украинаның ажылчын аңгызы болган ажылчы чоннары орус ажылчын аңгының болгаш күш-ажылчы чоннуң аңы-дунма деткимчезинге болгаш дузазынга даянып турган. Төөгүнүң ол хүннеринде бүгү улустарның хөй ооллары Украинаның хосталгазы болгаш аскының кежин дээш амы-тынын бергеннер. Октябрь революциязының тиилелгези дээш ажылчыннарның болгаш тараачыннарның төккен ханы совет Адыгчуттуң улустарының аразында бузулбас эвилелди кезээ монгеде быжыглаан.

Хамаатты дайынның, даштыкы халдаашкынның үезинде Украина кадыг-дошкун тулчуушкуннарның чери болуп, аңаа аныяк Совет күрүнеин салым-чолу шинтпирлеттинип турган дээрзин сагындыргаш, украин улус бистиң чурттуң бүгү улустары-биле бузулбас чаңгыс эптиг болуп алгаш, улуг бергелерин база когараларны, ашты, сооктуг, аарыгларны, үрегдээшкинин ажыл тиилеп турган, көстүп көрбээн маадырлыг болгаш эрес-дидим чоруун көргүзүп, иштики болгаш даштыкы контрреволюцияның каттышкан күштерин чыча шапкан дээрзин П. Е. Шелест демдеглээн.

Чүс-чүс чылдар эртер, а четтирбиис дээн украин улус баштайгы пролетаржы полководчулар М. В. Фрунзенин, С. М. Буденныйның, К. Е. Ворошиловтуң, В. К. Блюхерниң, В. А. Антонов-Овсеенковуң, И. И. Подвойскийниң, Ю. М. Коцюбинскийниң, Н. Г. Кравцивскийниң болгаш хамаатты дайынының өске-даа хөй маадырларының командалап турган кызыл шеригдерин ханы хүндүлелбиле сактып чоруурлар, олар украин черге боттарын алдаржыткан.

Улустуң хосталгазы болгаш аасжежин дээш боттарының амы-тынын бергеп кижилериниң, революциянның болгаш хамаатты дайынның дидимиттиг чылдарында аңгы талазы-биле бедик медеелдиниң көргүсүшаан, Улуг Октябрьның херээниң тиилелгези дээш дидим тулчуп турган кижилериниң ылыктыг тураскаалыының мурнунга бүгүн. Совет Украинаның 50 чылының байырлалының хүнүнде, баштарывысты могейтип турар биис деп, илеткелчи медеглээн.

Революлиянның бүгү хоочун кижилерниге, коммунизм тургузукчуларынын чаңгыс аай одуруунда ам-даа бистин-биле кады бар чоруур ленинчи гвардияның алдарлыг дайынчыларына байыр чедирип тур биис. Оларның дыка хөйү бо залда олуржуп турар. Оларга хүндү болгаш бүгү улусчу алдар!

Социал болгаш национал хосталга дээш, Совет эрге-чагырганың тиилелгези болгаш бадыткаттынын тургуступары дээш украин улустуң демиселиниң бүгү төөгүзү Владимир Ильич Ленинниң ады-биле чарылбас холбаалыг. Ооң күчүлүг гениий Украинаның экономиктиг, нийтилел, национал хогжүлдезининг эң чугула айтырыгларын шинтпирлеп тодаратқан, чаа хостуг амыдыралче оруктуу украин улуска айтып берген. «Дылынын-даа, чурттап турар черинин-даа, характеринин-даа, төөгүзүнүң-даа талазы-биле аажок чоок» (Чогаалдары, 4-кү үндүрүлгези, т. 25, арыы 74) орус болган украин ажылчы чоннарның аңы-дунма чаңгыс эвиинең болгаш найыралының Украинаның салым-чолуунга амыдыралчы чугулазын Ленин каш удаа онзалап демдеглеп чораан. Даштыкы болгаш иштики контрреволюцияга удур демисежирде Совет Украинага шериг, политиктиг болгаш экономиктиг дузаламчызының организакчызы Ленин болган.

Ленинчи өөредигинин үре-түңнелдерин, ооң улам-на тиилеп турар идеяларының аштырбас күжүн бөгүн бүгү делегей көрүп турарынга бистер, совет кижилер чоргаарланып турар бис. Ленин — бистин-биле! Ленин—бистиң улус, биче бүгү ажыл-херектеривисте! В. И. Ленинниң херээн ооң тургусканы алдарлыг Коммунистиг партия үргүлчүлеп турар, ол партияны бистиң улус ынакшыл-биле ленинчи партия деп адап турар болгай. Марксизм-ленинизминиң өлүм чок тугун—Улуг Октябрьның тугун ол партия алдарлыы-биле аппар чыдар.

Ооң соонда илеткелчи республиканың индустриалдыг күчүзүнүң дугайын тодаргай чугаалаан. Империалистиг дайын, интервенция болгаш ак-гвардейжи контрреволюция чүгле бузундуларны артырып каанын ол сагындырган.

Социализм тургузуушкунунуң ленинчи планын боттандырбышаан, партия болза бистиң чуртувустуң улустарының бүгү күжүн улус ажыл-агыйын, хамыктың мурнунда аар үлетпүрүү катап тургузарынче мобилизастаан.

Москва, Ленинград, Урал-биле кады Харьков, Донбасс, Приднепровьеның заводтары социалистиг индустрияның баштайгы чоргаарданысканчыг будурүлгелериниң чергези кылдыр чаңгыс одуругга туруткан. Баштайгы беш чылдар планнарының чылдарында Украинаның делегемеринге үлетпүрүнү магалыг улуг будурүлгелери кодурлуп үнген. «Запорожстальдың» болгаш «Азовстальдың», Новокраматорскиниң машина т

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ЧУГААЗЫНЫҢ ТӨНЧҮЗҮ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Совет улустарның аку-дуңма нады ажылдакылгазы социализм тургузуушкунуның чорудулгазынга. Днепрогэстиң болгаш Туркисибирьнинг, Магнитканың болгаш Сталинградтың трактор заводунуң тудугларынга, Донбасстың шахталарынга болгаш Запорожьеның шахталарынга, кайгамчык улуг социалистиг тудуг болу берген бистиң бүтүү чүртүвүска дем каткан ажыл-ишке өзүп болгаш быжыгыш үргүлчүлээн.

Партияның кацнап быжыглааны, улустарның аку-дуңма өзүүзү, чаңгыс аай бүле дег сагыш-сеткил совет тургузуглуң быжыгының үдезинге, Ада-чүрттүң Улуг дайынынга ооң тиилелгелериниң үндезини болу берген.

Украина ол кадыт-берге үеде фашистиг агрессорларның согуушкунунга баштай таварышкынарның бирээзи болган. Республиканың девискээри ажелекчилерге ажелеттирген, миллионмиллион тайбың чүрттакчылар хилинчектеттирген, аттырып-боолаттырган, кулхандырыгже кирер ойлаттырган турган. Ынчалза-даа хосталга дээш, боттарының социалистиг чаалап алыышкынары дээш совет кижилерниң демиселі бичии-даа када соксавааң.

Совет патриоттарның хөй миллион массалары фашистиг ажелекчилерге удур өлүмүт тулчуушкунче кодурулуп үнген. Ол дээрге күштүг тура-соруктуг, бистиң социалистиг Ада-чүрттувуска кызыгаар чок бердинген кижилер турган.

Олар орустар биле украинner, Кавказ болган Ортаа Азия чүрттүтүлар, сибирьжилер биле Волганың кижилери, бистиң эвилелдешкен бүтүү республикаларывыстың, хөй-хөй совет хооралларының, суурларның оолдар, кыстары турган. Украинаның черинге партиязы дайынының күчүлүг чалбыжы хып үнген. Партиязы каттыжымышкынары муң-муң километр черлерни арт-пишаан, тулчуушкуннарга барык чартык миллион гитлержи солдаттарны болгаш офицерлерни өлүрген ийикке балыглаан. Улустуң килеңиниң бүтүү күжүн дайын көргеп.

Дайын чорудулгазынга шинтпирлиг эргилде келген, үр маңаттырган үеин база билир бис. Украинаның девискээринге ең улуг дайынджыышкынар калбарган. Днепрни кешкени болган Киевти хостааны, Корсунь-Шевченкога болган чайынанчак операция болгаш үш чылдың оон өске-даа өндүр улуг тулчуушкуннарынга тиилелгелер Украинаны хостаан. Бүтүү совет чурт, муңгаралды, качыгдалдарны хуваажыш билири-биле бир домей, ол өөрүшкүүү силер-биле хуваашкан болгай, өңнүктер.

Ийи чартык миллион хире украин дайынчылар орденнер-биле болгаш медальдар-биле шаңкаткан, ийи муң ажыг кижи Совет Эвилелиниң Маадыры деп ат алган. Ада-чүрттүң Улуг дайынының фронтузаарынга болган дайынының тыылынга украин улустуң маадыр, шудургу шылгаралдарны кылганы дээш тывыскан шаңналдар ол.

Совет Украинаны хостаары дээш демиселге бистиң улуг Төрээн чүртүвүстүң муң-муң шынчы патриоттары дидимиринең өлүмү-биле өлген. Маадырларның тураскаалын украин чер ыдыктыы-биле хумагалап кадагалап турар. Оларның шылгаралдарының дугайында бүтүү улустуң тураскаалы моңге!

Дайынынарның диргелген халдаашкынының коргүнүт хоозурадымышкынының чурумалы ол чылдарда Украинага турган бүтүү кижилерниң сагыш-сеткилинден амдыгаа чедир уттундурбаан. Ооң ең улуг хоорайлары бүзүндулар болу берген чыткылаан, заводтары, фабрикалары үрелген, шахталары суг долган, электростанциялары чазыддырышкын үреп каапкан турган.

Үрелген түүлдерни катап тургузары белен эвес болган. Ол хире аар-берге шылгаддаларны күүтеп маадыр улус эртип, республиканы чаа амыдыралдыг кылдыр бодарадып шыдаар турган. Чогум ол улуг тиилелгени Совет Украинаның ажылчы чоннарының күш-ажылчы улуг сорук киришкинге, бистиң чүртүвүстүң бүтүү республикаларының аку-дуңма деткимчези, Коммунистиг партиниң удурткучу болган башкарыкчы ажыл-чорудулгазы-биле чедип алыр аргалыг болган. Украина чүгле дайынга үрелген ажылагыйын катап тургузуп алган эвес, харын чаа, улам оккур хогжүлдениң оруунче база кирген.

Эштер! Бистиң хүнеривисте коммунизмни тургуспушаан, совет улустуң боттандырып турар, костуң корбээн калбарымышкынныг, нарын ажыл-херектериниң үезинде социалистиг нацияларның аку-дуңма дем каттыштырылгазының өлчейлиг күжү оңза илереп турар.

Силерниң республикацарның чижээнден ол чайынанчаа-биле кеступ турар-дыр. Совет Украина богун оон өске эвилелдешкен республикалар-биле миллион-миллион судал харылзаалар-лыг. Украинадан чүртүң хөй булуңнарынче хомүр-даш, металл, машиналар, тараа болгаш өске-даа продукция шуужуп турар. Бодунуң ээлчээнде Москвадан, Ленинградтан, Минскиден машиналар, станоктар, Татария биле Башкириядан нефть, Горькийден автомобильдер, Карелиядан ыяш, Ортаа Азиниң республикаларындан хөвең Украинаже делгем агыы-биле кээп турар. Аку-дуңмалары-биле республика бүрүзүнүң үлежин турар материалдыг болгаш угаан-бодал байлактары аңаа артып эгиттинип турар.

Аку-дуңма чаңгыс эштиг болурунуң үжүрүн, совет республика бүрүзүнүң болгаш бүтүү чүртүң ниитпан-биле шинтпирлеп турар сорулгаларын биларн ам каяангызындан-даа артык улуг үжүр-дүзалыг, Ленин ооң дугайын бижин чорааң. Бистиң аку-дуңмаларывыс украинnerниң чаагай үүле бүдүрүн турарының чедишкининг болуруң орустар биле безовустар, грузиннер биле узбектер, латыштар биле казахтар, молдаванар болгаш өске-даа совет улустар соңуургавас хире ажыл херек чок деп чугаалап болур. Өске республикаларның улустарының сагыш салышкынын украинner боттарының сагыш салышкынынары дег кыдыыр чүрекке база чоок хүлээп алп турар.

Украинага социализмниң тиилелгези чүгле экономиканың чечектелишкинин эвес, харын национал культураның эртинезин кайгамчык улуг хемчээдин-биле хогжүдүп, байыдарын чедип алыр арганы берген. Украин литература, хогжум болган чуруула уран чүүлү, театр көстүп көрбээн-биле чечектелирин Совет эрге-чаңгыра чыдарының дургузунга чедип алган. Совет улустарның аразында харылзааларда бодараан социалистиг интернационализмниң өлчейлиг бүтүү ёзузу, культура биле уран чүүлдүң чедишкиннерин үргүлчү солчуру анаа эвээш эвес хемчээлдии-биле догуу болган.

Социалистиг нацияларның бүтүү талалыг чечентелишкини, коммунистиг тургузуушкунга оларның чедишкиннери оларның улам ынай чоокшулажырынга чайлаш чок чедирер. Бодавыже, нацияларның чоокшулажыры—төөгүнүң нарын болуушкуну, анаа бодал чок далажырын, ажегээр савадалыр чорукту, ала-чайгаарлаашкынны болдурган туруп черле болбас. Ол хереңке социалистиг түс-түс нацияларның эрге-ажыктарын, ол ышкаш чүртүң ниити эрге-ажыктарын, коммунистиг тургузуушкунуң хөрээн ниитии-биле база барымдаалаан турар ужурлуг.

Ленинчи национал политиканы амыдыралга шын боттандырары—совет улустуң мурнуунга бистиң партиявыстың бедик хүлээлгеэн ол болгай. Аку-дуңма социалистиг күрүнелериниң мурнунга, колония дарлалынган хосталган чүрттарның улустарының мурнунга, бүтүү делегейниң ажылчы чоннарының мурнунга бистиң хүлээлгевис база ол. Тиилгэн социализмниң баштайгы чурту, коммунистиг тургузуушкунуңуң эгелекчиэн бистиң чүртүвүска чүс-чүс миллион кижилер ынанып турар. Совет күрүнениң догуинаа келген 50 чылдарының дургузунда национал айтырыгны шинтпирлээр талазы-биле бистиң дуржулгавысты делегей үнелеп көргеп. Социал болгаш национал хосталга дээш бүтүү демиселгилерге ол дуржулга—нацияларның социалистиг бодаралының, улустарның аразынга чаа, ёзулуг дең эргелиг харылзаалларны тургузарының сорук кинрикчи үлегер-чижээ болгаш.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, бистиң Совет күрүнеже улустарның найыралының тугун моон соңгаар-даа база бедик тудар деп, украин улустуң улуг байырлалының хүнүнде бо байырлал индирииден база материалээрин чөпшээреп көрүүер, эштер! Хөй национал социалистиг Төрээн чүртүвүстүң өндүр улуг чаңгыс эвин чайгылыш чок бижиглаар бис. Социалистиг чүрттарның аразынга сырый дем каттыштырар, бот-боттарынга дузалажыр, улустарның хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун деткиир, бүтүү улустарның аразынга тайбыңны, найыралды улам быжыглаар бүтүү түүлдерни кылыр бис. Ленин бистиң ынчаалдыр өөредип чорааң, ынчангаш ооң чагыын шуут ядерер бис!

Эштер! Улуг Октябрьның бежен чылынге болган боттарының республиказының 50 чылынга Украинаның ажылчы чоннары белеткенип турган, коммунизмниң идеалдарынга боттарының шынчызын база катаа бүдүрелдии-биле коргүүн, чүртүң хогжүдезинге чаа-чаа улуг салышкынны киргеннер. Чедип алган чедишкиннерни дээш СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң турасказалдыг Туктарын алган Украин ССР-ниң үлетүүр бүдүрүгелериниң, организацияларының, колхозтарының болгаш совхозтарының коллективтеригже чүректиң ханызындан байыр чедирерин чөпшээреп көрүүер. Совет кижи бүрүзүнүң аас-кежиктиг амыдыралы дээш, коммунизмниң хөрээнии тиилелгеэн дээш чаа-чаа кайгамчыктыг үүлелерни бүдүрерин Совет Украинаның юбилейлиг чарлының тиилекчилериниге болгаш бүтүү ажылчы чоннарынга бис шуптувус чүректиң ханызындан күзеп тур бис.

Бүтүү Украина бодунуң юбилейин төлептиг уткуп турары өөрүнчүг-дүр. Ол дугайын дыка тодаргай чугаалап турар сан медээлер эш Шелестиң илеткелинде иергүстүнгеп. Республиканың үлетүүр беш чылдың ийиги чылының планын бүдүрүлгенин ниити хемчээлиниң талазы-биле хуусаа бетинде, декабрь 22-де күүсеткеп. Колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-ишчилерин байлак дүжүттү өстүрген болгаш күрүнеге 12 миллион 310 муң тонна, пландан 2 миллион 210 муң тонна хөй тарааны сатканнар. Мал ажылының продукциязын күрүнеге садарының чыл планы база хуусаа бетинде күүсеттингеп.

Коммунизмниң хөрээ дээш идепкейлиг демиселчилер, Совет Украинаның хоорайларының болгаш көдээзиниң ажыл-ишчилериниге хүндүткел болгаш алдар!

Украин улустуң күш-ажылчы болгаш дайынчы тиилелгелериниң организахчызы болгаш сорук кижикчиэн, революциязының даштыкы болгаш ниитики дайынынарынга удур демиселинге, социализмниң тургузуушкунунга болгаш богун—коммунистиг ниитилекдиң тургузуушкунунга—ооң авангарды болза ленинчи улуг партиянның идепкейлиг отрядтарының бирээзи Украинаның Коммунистиг партиязы болуп келгеп болгаш болуп турар. Совет Украинаның бүтүү чедишкинниверинде—Төп Комитеттен эгелээш заводтарда, аавган черлеринде, колхозтарда болгаш совхозтарда эге организацияларга чедир — Украининң коммунистериниң карак кызыл күженишкинниерининг дыка улуг үлүг-хуузу кирген.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының шылгараан дайынчы отряды — Украинаның коммунистеринге хүндүткел болгаш алдар!

Эштер! Украин улус бодунуң улуг болгаш чырыткылыг байырлалын демдеглеп турар бо байырлалдыг хүнде украин улустуң чедишкинниерин бедии-биле демдеглеп, Украинаны Октябрь революциязының хүндүлүг орденн-биле шаңнаар деп шинтпир хүлээп алдынган дугайын силерге дыннадыры менээ онза таалынчыг болуп турар-дыр.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлының номчуурун чөпшээреп көрүүер:

«Украин Совет Социалистиг Республиканы Октябрь революциязы орден-биле шаңнаар дугайында.

Украин Совет Социалистиг Республиканың ажылчы чоннарының революстуг шинчээшкининге, Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга шыгжаанган ачы-хавыяазы база делегейде ең баштайгы хөй националдыг социалистиг күрүнениң — Совет Социалистиг Республикаларының Эвилелиниң тургузарынга болгаш быжыглаарынга улуг салышкынны киргеннери, Чедип алган чедишкинниерни дээш СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң Туктарын алган Украин ССР-ниң үлетүүр бүдүрүгелериниң, организацияларының, колхозтарының болгаш совхозтарының коллективтеригже чүректиң ханызындан байыр чедирерин чөпшээреп көрүүер, Совет Украинаның бүтүү чедишкинниерин дээш чаа-чаа кайгамчыктыг үүлелерни бүдүрерин Совет Украинаның юбилейлиг чарлының тиилекчилериниге болгаш бүтүү ажылчы чоннарынга бис шуптувус чүректиң ханызындан күзеп тур бис.

Эштер! Украин улус бодунуң улуг болгаш чырыткылыг байырлалын демдеглеп турар бо байырлалдыг хүнде украин улустуң чедишкинниерин бедии-биле демдеглеп, Украинаны Октябрь революциязының хүндүлүг орденн-биле шаңнаар деп шинтпир хүлээп алдынган дугайын силерге дыннадыры менээ онза таалынчыг болуп турар-дыр.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлының номчуурун чөпшээреп көрүүер:

«Украин Совет Социалистиг Республиканы Октябрь революциязы орден-биле шаңнаар дугайында.

Украин Совет Социалистиг Республиканың ажылчы чоннарының революстуг шинчээшкининге, Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга шыгжаанган ачы-хавыяазы база делегейде ең баштайгы хөй националдыг социалистиг күрүнениң — Совет Социалистиг Республикаларының Эвилелиниң тургузарынга болгаш быжыглаарынга улуг салышкынны киргеннери, Чедип алган чедишкинниерни дээш СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң Туктарын алган Украин ССР-ниң үлетүүр бүдүрүгелериниң, организацияларының, колхозтарының болгаш совхозтарының коллективтеригже чүректиң ханызындан байыр чедирерин чөпшээреп көрүүер, Совет Украинаның бүтүү чедишкинниерин дээш чаа-чаа кайгамчыктыг үүлелерни бүдүрерин Совет Украинаның юбилейлиг чарлының тиилекчилериниге болгаш бүтүү ажылчы чоннарынга бис шуптувус чүректиң ханызындан күзеп тур бис.

Бүтүү Украина бодунуң юбилейин төлептиг уткуп турары өөрүнчүг-дүр. Ол дугайын дыка тодаргай чугаалап турар сан медээлер эш Шелестиң илеткелинде иергүстүнгеп. Республиканың үлетүүр беш чылдың ийиги чылының планын бүдүрүлгенин ниити хемчээлиниң талазы-биле хуусаа бетинде, декабрь 22-де күүсеткеп. Колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-ишчилерин байлак дүжүттү өстүрген болгаш күрүнеге 12 миллион 310 муң тонна хөй тарааны сатканнар. Мал ажылының продукциязын күрүнеге садарының чыл планы база хуусаа бетинде күүсеттингеп.

Коммунизмниң хөрээ дээш идепкейлиг демиселчилер, Совет Украинаның хоорайларының болгаш көдээзиниң ажыл-ишчилериниге хүндүткел болгаш алдар!

Украин улустуң күш-ажылчы болгаш дайынчы тиилелгелериниң организахчызы болгаш сорук кижикчиэн, революциязының даштыкы болгаш ниитики дайынынарынга удур демиселинге, социализмниң тургузуушкунунга болгаш богун—коммунистиг ниитилекдиң тургузуушкунунга—ооң авангарды болза ленинчи улуг партиянның идепкейлиг отрядтарының бирээзи Украинаның Коммунистиг партиязы болуп келгеп болгаш болуп турар. Совет Украинаның бүтүү чедишкинниверинде—Төп Комитеттен эгелээш заводтарда, аавган черлеринде, колхозтарда болгаш совхозтарда эге организацияларга чедир — Украининң коммунистериниң карак кызыл күженишкинниерининг дыка улуг үлүг-хуузу кирген.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының шылгараан дайынчы отряды — Украинаның коммунистеринге хүндүткел болгаш алдар!

СОВЕТ УКРАИНА 50 ХАРЛААН

Максим РЫЛЬСКИЙ, украин шүлүкчү

ЧАТЫРДАГ

Чаштып кошкен туман оттүр
Ырак даглар көстүп келир.
Салгар хемге өнелеткеш,
Ырлымда суур удуп чыдар.
Черешняның кыскыл чечээ
Черниң кырын эвчетен каан.
Эрги хонаш баскыдыкка
Эзээн када дыштанып аар.
Адыр, сенде могеннерлиг
Адан ышкаш улуг көстүр
Чатырдаг шуут дээр чартыны
Чава алган бедип турар.
Улуг дагның баарында
Тейлер сутаар—кодан хой-ла,
Деезелерлиг арыглар суг
Удалын дет чинге көстүр.
Салгын болган кыдарчылар
Шак ол дагның шыпшыынга
теп,
Кижи күжүн бадыткаан дег,
Кинскидин чору-ла боор.

Ал. ДАРЖАА очулдурган.

НАЙЫРАЛДЫҢ БИР ИЛЕРЭЭШКИНИ

1944 чылдың июль 25-те Ыраккы Моңгун-Тайгалан мындыг телеграмма Тыва Арат Республиканың нам, чазааның адрезинге келген:

«Моңгун-Тайга кожуунуун ажылчы чону бистер 1944 чылда күрүне планындан дашкаар 560 баш малды өстүргеш, Советтиг Украинаның Киев облазының колхозтарынга дузалаар хүлээлге алган бис. Ам 105 сарлык, 715 хой, ошку, шуптуг 820 башты чыып алгаш, бодувустуң алган хүлээлгевисти 145 хуу күүсеткенивисти айыткалывыс. Аку-дунма Украинаның ажылчы чонунга бистиң кожуунуун ажылчы, малчын чонуун азырап берген белек малдарын дамчыдып бээрлерин диледивис».

Украин улус-биле ханы найыралды бадыткап, фашистиг ажеделден чаа хосталган ажылчы чоннарга дузаламчы көргүзүрин ынчаар илереткен медээлер Тываның чүк бүргүзүнден ынчаарда үзүктел чокка кээп турган. Аку-дунма украин улуска материалдыг дузаламчы көргүзер күзелин илереткен ол чазагай сеткилдин шимчээшкинин Тываның нам, чазаа деткээн болгаш арат чоннар аңаа идепкейлиг киржип турган дээрзин архив документилери хереченип турар.

Чер-черден, кожуун, сумулардан ажылчы чоннарның белек кыдыр Украинага дузалаар дээн хүлээлгези 17.000 баш мал четкен. Ол хүлээлгенің канчаар күүсеттинип турарының хугайында ынчаардагы медээлерни ап көөрге, аку-дунма найыралдың демдээ кылдыр дузаламчы чыыр херекке арат чоннарның калбак киржилгезин, бедик идепкейин хереченип турар.

Украинаның девискээринге эрес-маадырлыг тулушкан, ээп келген Бичен, Базыр оларны уткаан митинг 1944 чылдың июльде Улуг-Хем кожуунуун бир суурунга болган. Чүгле чангыс ол митингинин киржикчилери безин Украинаның хосталган районнарынга дузалаары-биле 217 баш малды, 2074 акшаны чыылдырган, «Советтиг Украинниң хосталган арат чонунга дузалаан белээвисти хүлээп алырыларны диледивис» деп бижээн.

Ол ышкаш Бии-Хем кожуунуун Тарлаг сумузу нам кежигүнү Түлүш Болдуштун, оон өг-бүле ээзи Бичелдиң Төп белек комиссиязынга бижээни болза: «Украинаның Киев облазының колхозтарының социалистиг мал ажылын катап тургузарынга дузалаар күзел-биле 1944 чылда 20 баш мал өстүрүп бээр деп алган хүлээлгевисти ёзугаар 6 кыс, 4 эр казыраларны, 10 аныяк хойларны — шуптузу 20 баш малды 1944 чылдың алды айның 17-де кожуунуун белек комиссиязынга хүлээдип бердивис».

Арат чоннарның ындыг бедик идепкейинин, чаагай күзелиниң түңнелинде Тываның ажылчы чоннарының 17.000 баш мал деп хүлээлгези ол чылдың июль 22-ге чедир 17.111 баш кыдыр күүсеттингенин Төп белек комиссиязы ТАР-ның нам, чазаанга илеткээн. Ол сан август 1-де 17.987 баш четкен.

Бистиң эки-турачыларывыстың украин черге эрес-маадырлыг чоруу ындыг чаагай херекче сорук киирген.

Бо чоруктар украин болгаш тыва улустуң аку-дунма найыралының болгаш бот-боттарынга дузалажылгазының чайынчак көргүзүү болган.

Украинага Совет эрге-чагырганың тургустунганының алдарлыг бежен чыл оюн ам бүгү совет улустар байырлалдыбыле демдеглеп турар хүннерде улустарның найыралыга тыва улустуң бердинген чоруунуң бо чижээн көргүзери өөрүнчүт-дүр. Аку-дунма украин улустуң бо улуг байырлалын тыва улус оон-биле кады демдеглевишаан, коммунизм тургузуушкунуун хереэнге оон ам-даа улуг-улуг чедиишкиннерлиг болурун күзеп турар.

Улустарның улуг найыралы чечектелип, быжыгып турда, бистиң улустарывыс тиилетпирбее, оларның күзел-соруу бүдүмүр болур.

Б. ХӨВЕҢМЕЙ.

ДЕҢ ЭРГЕЛИГЛЕРНИҢ АРАЗЫНДА

Киев хоорайның дал ортузунда, оон кол кудумчулары—Крещатик биле ногаан сесерликтиг Шевченко кудумчузунуң белдирээжин эрткен черинде Владимир Ильич Ленинге тураскаал турар. Украин кижи бүргүзүнге эргим үнелиг болгаш тураскаалдыг мындыг сестерни оон гранит бедиктээжинде сиилбин бижээн: «Улуг орус болгаш украин пролетарийлериниң чаңгыс аай хөделимишкиннери турда хостуг Украина турар аргалыг, ындыг чаңгыс эп чокта ол дугайында чугаа-даа туруп шыдавас».

Бистиң улуг баштынчывыс Киевтиң «Арсенал» заводунуң ажылчыннары Я. Гамарникти эрге-чагырга дугайында илеткелиниң соонда бадылаашкынларның хой нуруузу-биле мынча деп докпаатка: «Бүгү Россияда ышкаш, Украинага Совет эрге-чагырганы тургузарын болгаш Советтериниң Бүгүукраин съездизин чыылдырарын негеп тур бис».

Александровск рудниинин ажылчын украиннери мындыг резолюцияны хүлээп алган: «Пролетариаттың болгаш эң ядыы тараачыннарның тураскоруунуң ёзулуг камгалакчылары болгаш илередикчилери болур орус-даа, украин-даа большевиктерни Төп раданың нүүлдеп туразында улуглээнып тур бис... Ажылчын, солдат болгаш тараачын депутаттар Советтериниң нүүрүнден Украинага төп эрге-чагырганы негеп тур бис».

Совет эрге-чагырганы тургузуп алыр дээш берге байдалларда демисежир ужур украин улуска таваржып турган. Украинага социалистиг революцияның шивээлерин, улуг үлетпүр төптери — Харьков, Екатеринослав, Донбасс, Киев оларның большевик организациялары болу берген. Партияның болгаш күрүнениң коску ажылакчылары Г. И. Петровский, С. В. Косиор, В. Я. Чубарь, Артем (Ф. А. Сергеев), Н. А. Скрыпник, В. П. Затонский, Д. З. Мануильский, Ю. М. Коцюбинский, К. Е. Ворошилов болгаш оон-даа өскелер ол организацияларны удуртуп турган.

Украинаны Советтер Республиказы кылдыр 1917 чылдың декабрь 11—12-де (24—25-те) Советтериниң I Бүгү-украин съездизин чарлаан. Бот-эргелиг болгаш хостуг украин күрүне төвүдө бир-ле дугаарында тургустунган. Россияның Совет Республиказы-биле Совет Украинаның эң сырый федеративтиг харылзаазын тазарыштырып чорудар дугайында шиитпирни съезд хүлээп алган. 1922 чылда чарлаттынган Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелин тургузарынче оруска баштайгы бир базын ынчалдыр кылдынган.

Хосталган улустарның эвилели болдуп дотпаашкынының баштайгы хүннеринден эгелээш-ле хыналданы дайын болгаш селеме-биле эрттирген. Октябрьның чепсектиг тураалышкынын белеткээринге болгаш боттандырып чорударынга украин улустуң хей-хей алдарлыг оолдар, кыстарының киришкени ышкаш, орус, белорус, грузин ажылчыннар, тараачыннар улуг Кобзарьның черин австри-герман интервентилернин болгаш иштики контрреволюцияның халдаашкыннарындан украиннер-биле кады камгалап алган.

С. Буденныйның Бирги Аътыг шериг маадырларының, Каховка чанынга болгаш Перекопка болган тулчуушкуннарның киржикчилериниң маадырлыг чоруктары Украинаның төвүзүнде алдын үжүктер-биле кирер бижиттинген. Украинаның улус секретарьлары 1918 чылдың январьда Россияның Улус Комиссарларының Чөвүлелинге мынча деп бижээн: «Украинага ажылчын революцияның нүүрүнде украин болгаш орус ажылчыннарның база тараачыннарның төккен ханы Улуг Россияның болгаш Украинаның ажылчы массаларының аразында аку-дунма эвилелди кезээ шагда чырытты. Ол эвилелди буржуазниянын талазындан үеперлээр дээр кандыг-даа халдаашкыннарга олар алдырбас».

Аку-дунма улустарның эвилели ажыл-агыйжы тайбың тургузуушкун чылдарында улам хөгжүп, быжыккан. Магнитка болган Днепрогэс, Фергана каналы, Сталинградтың трактор заводу, тудутларывыс, бистиң күүвүстүң болгаш чечектелишкиннистиң үндезини болган, оларны ССРЭ-нин бүгү улустары тудкан.

В. И. Ленинниң тургусканы хей националдыг чаңгыс аай социалистиг күрүне Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында кадыг-дошкун шылгалданы тудуп эрткен. Аку-дунма улустарның эвилели айылга таварышкаш, бүүрап дүжер боор деп, фашистиг араатаннар корлаан. Олар ханы алдапканнар. Улустарның найыралы чалыя хая дет быжыг болган, ол хаяга фашистиг аг-шериг банттарын чылча үзүп алганнар. Октябрьның чаалап алышкыннарын камгалаарынче бүгү улустар кодурлуп үнген. Казах кижи Москваны хөрээ-биле камгалап, үзбек кижи Ленинград дээш туржуп, орус кижи хүл-ыйбаланган Украинаның черин хосташкан.

Улустарның аку-дунма бүлезинге бистиң республикавыс бодунуң бүдүн болгаш хамаарышпас черуун камгалап ап, бодунуң черлерин дагын каттыштырып, дайынга үреленген улус ажыл-агыйын кыска хуусаада матап тургускан болгаш бүгү талалыг чечектелишкиннерни, депшилгени чедип алган.

Бөгүнгү Украина—бедик хөгжүделіг индустриялыг болгаш улуг социалистиг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелиг республика-дыр.

Социалистиг ниитилел дарлаткан улустарның мурнунга кандыг аргаларны ажыдып тудуп, кижини кижи молчүр чорукту чок кылган, олар боттарының социал болгаш экономиктиг хөгжүдезинге өндүр бедиктерни чедип ап болурун Украинаның чижээ көргүзүп турар.

Чер бөмбүрзээнин девискээринин чартык четпес хуузу болгаш чонунуң 1,4 хуузу улуг-хуузунга ондажыр Украин республика делегейде шой, кан, трактор, чигир бүдүрүшкүнүнүң, хөмүр-даш тывыжынын 7—10 хуузун берип турар апарган. Революция мурнунда чыл дургузунда ажылдап үндүрүп турганы хире продукцияны ам республика сесле хүннериң дургузунда бүдүрүп үндүрүп турар. Украин ажылчыннарның холу-биле кылдынган станоктарны, трактторларны, автобустарны, күчүлүг автомашиналарны ам делегейниң бүгү чурттарындан көрүп болур. Чүгле дайын соонгагы (1946—1966) чылдарда безин республикага 52 домна суугуларын, оларның аразында делегейде ан улуг дээн суугуларны, дыка хой мартен суугуларын, электри-биле кан эзилирер суугуларны болгаш конверторларны, демир-руда арыглалының беш комбинадын тудкан. Республиканың ажыл металлургия заводтары — магнитогорск улуг, бедик бүдүрүктүлүг агрегаттарлыг күчүлүг ишчилер ол чедиишкиннерни чедип алган. Украин ховузларда чартык миллион трактор ажылдап турар. Харьковтуң трактор заводундан чоокта чаа миллион дугаарлыг трактор үнген. Республиканың көдээ ажыл-агыйы чеминчилиглерлибиле, үнүш камгалалының химиктиг чепсектери, электри энергизы-биле магалыг хандыртынган.

Украин эртемниң болгаш культурамның чедиишкиннеринге бүгү аку-дунма улустар-биле кады чоргаарланыр бис. Республикада түс ажылчын бүргүзүнүн-не 56-зы долу, азы долу эвес дээди эртеминиг, азы ортумак эртеминиг. 1970 чылга чедир Украинага түскай эртеминиглерниң саны барык 4 миллион кижи чедер.

Физиканың, кибернетиканың, үнүштер селекциязының талазында украин эртемденнериниң ажыддары чүгле бистиң чүрүттүвүста эвес, харын даштыкыда база калбак сураглыг. Бисте 223 академиктер, корреспондент кежигүннер, түс мун чыгаа эртем ажылдакчылары, эртеминиң ийи мун ажыг докторлары, 22 мун кандидаттары ажылдап турар.

Бүгү-эвилелдин болгаш даштыкының номчукчуларынга калбак сураглыг чогаалдарны тургуспушаан, украин чогаалчылар төрээн дылында бижип, чогаадып турардар. Оларның лыка хей чогаалдарын Ленинчи болгаш Күрүне шаңналлары-биле демдеглээн. Украин композиторлар, чурукчулар Совет эрге-чагырганың чылларында улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин бүгү алырларының чайгылыш чок көдүрүүшкүнүнүң түннелинде украин улустуң чаагай байдалы чылдың-ма бедип өөрүп. Чартык түс чылдың дургузунда Украинаның хоорайларынга чуртталга фондузу 46 миллиондан 270 миллион дөрбедчин метр чедир өскен. Ах хүннүн-не 1.100 кижи чаа квартираларже көжүп кирип турар. Ажылдап турар чаңгыс кижиге хамаарыштыр алырга, 1913 чылдыкына деңнээрге, ажылчыннарның бүгүү оруглары 6,6 катап, а тараачыннарны — 8,5 катап өскен.

Бөгүнгү Украина — охакшылдың болгаш ырларның чурту, тайбың иштин аас-кежиктиг кижилериниң чурттуур. Өөрүшкүлүг, аас-кежиктиг амыдырал-чуртталга оон бүгү бүдүнарында хайныккан.

Украин улус бодунуң республиказының бежен чылын политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг көдүрүүшкүнүнүң байдалында үткээн. Украинаның үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери боттарының планнарын болгаш хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар.

Улуг, социалистиг күрүнениң хостуг болгаш дең эргелиг улустарының бирээзи — украин улус Коммунистиг партиязын болгаш Совет чазаан долгандыр кажангызындан-даа артык сырый каттышкан.

С. СТЕЦЕНКО,
Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының Бирги оралакчызы.

Киевтиң төп кудумчузу — Крещатик.
Фото Ю. Мосенжниктии. СЭТА-ның фотохрониказы.

Степан САРЫГ-ООЛ,

тыва чогаалчы

Уйнуккайның байыры

Үгбалыныы болганыныс
Улуг, чаагай байырында,
Украина кызы, сеңээ
Уйнуккайдан меңээ тудайн.
Россия делгем улуг —
Уруг-дарыы эңме-саичок:
Адыы безин билиппее бол,
Аразында төрел, ынак.
Днепрниң, Улуг-Хеминиң
Девискээри херии-даа бол,
Океаннар дамчыш чоруп,
Озар демей тудушканнар.
Уран кыстың шевер холу
Үгулзалап аргып каан дег,
Украина шөлдеринге,
Үгбам сеен дег, ынаам хөлчок.
Тарае оңу ырлап чораан.
Таптап бодам: көстүп киирдир,
Богдан оңу камгалап каан,
Бо хүн алган, йөрээп тур бис.
Харын четчип, сургууа
дооскаш,
Кала баарын билгелек мен:
Харыковка бе? Кызылга бе?
Кайызы-даа меңээ төрел.
Домей-ле ынчаш:
төвүүреке —
Төрээн ынак Москвавыска,
Үгбашкылар үргүлчү-ле
Ужуражып чолукшыр бис.
Албан, ажыл ужурунда
Ады төлээ — дыштагымга,
Москваже улуг орук
Башташтырып чедире бээр.

Андрей МАЛЫШКО,

украин чогаалчы

«КӨК БИЖИМЕЛ» ДЕП НОМУНДАН

Эскет чокка чурттаар чоор деп,
Эддеп чиктиг чугаа дыңнаан,
Кара баарым каткыжеге
Каттырып шаг болдум ийин.
Кым-даа билир, чажырбас мен:
Хыл-даа болза хөлегелиг,
Эзирнин-даа хөлегези
Эдерти-ле кажарааннаар.
Ыяш, сиген, чалгын, хөлдар
Ыяврыла хөлегелиг,
Арыг дериниң дамдызы-даа
Артып калыр истиг болгай.
Чүгле чангыс ыйба-хүлде
Чүү-даа турбас — хөлеге чок.
Ол дег ынчаар бак киижи
Оруун, изин быжап чоруур.

Ал. ДАРЖАА очулдурган.

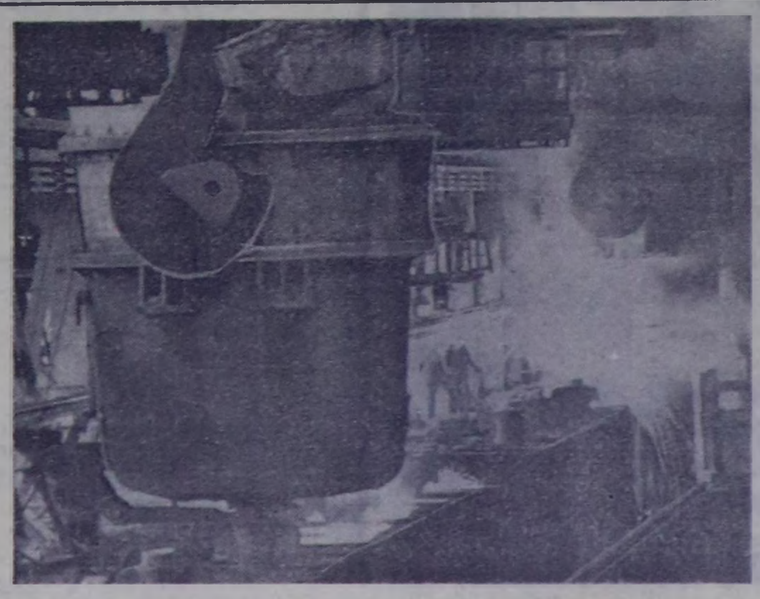

ЗАПОРОЖЬЕ. «Запорожсталь» заводтуң мартен цеги... Кан эзилдирикчилери шалыпкын эзилдириг кылып турда, шолбаннар чайнай каап турганзыг. Совет эрге-чагырганың ийиги 50 чылын олар чедиишкинниг эгелээн. Кан эзилдирикчилери чүгле баштайгы хүннерде безин пландан ажыр муң-муң тонна каңны берген.

ЧУРУКТА: цехтиң эзилдирилге мастери Ф. Л. Куракалов. Анаа «Хүндүлүг металлург» деп атты тывыскан.

Фото А. Красовскийнии.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Иван САВИЧ, украин чогаалчы

ХЛЕБ БИЛЕ ДУС

Аялчыларга хлеб, дустуу
Ийи холдан тутсун үткүүр —
Ынчы чонуң чаңчылында
Аажок улуг утка бар ийин.
Марска, Венерага
Баар ужур туруп келве,
Эптиг сеткил сеткил чедер,
Эгээ-дурбуу болбас-даа мен.
Ховуларга хостуг өскен
Хоор тарваң хлевиндеп,
Шылчын хире арыг дустан
Чылыы-биле сумар-да мен.
Аңчыг багай дайзын эвес,
Мезе соортким хортан эвес,
Мерген узаан, арыг шылдың
Айбычызы болур-да мен.
Октаргайда алыдырал
Элгиз-демниг кады хөгжүп,
Оон-даа ынай аас-кежиктиг
Эзииреде моңгежидер.

Ал. ДАРЖАА очулдурган.

Совет нэмдер

Тыванын сураглыг чолаачызы

Кызылдың кыдыында, соңгаларды хевуне кордунген бичии башкыга азычылар кеззэде хөй болур. Оларбөже хевчуи өөнүү-биле ужуражыр дээш, аяк иштиг хөюг тыва шайны аартап олура, чугаалажыр дээш келгизээр. А чамдыктары — сүмележир, дуза дилээр дээш-дээ келир, чүге дээрге, башкының ээзи, Кызылдың пассажирлер автозавыл-агыйының чолаачызы Хунажын Комбуевич Ондар ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады-ла болгай.

...Хунажын Ондар бичии өөл тургаш-ла, автомашинаны кайы хире магадап иергении кажан-дээ утпас.

Ооң сөөлүнде, чүге элээи каш чыл болганда, Чөөн-Хемчиктиң Хайыракан сумузунга шөлэ ажыттынган, Хунажын аңаа кирип алган. Чолаачы болур дээш ооң күзели кажан-дээ ооң бодалындан үнмейн чораан.

1934 чылдың мүзүңүнде Кызылга «Совтывтранс» гаражын — республиканың бирги автотранспорт ажыл-агыйын тудуп эгелээн. Тываларның иштинден Хунажын Ондар чолаачылар курузунга бир дугаарында-ла хүлээп алдынган.

Ол кыжын-на баштайгы рейстер эгелээн. Орук-чирик чок. Бензин кудуп аяар станциялар-дээ, азычылар башкыкары-дээ турбаан, а рейстер чүс-чүс километри-биле шөйлүп турган. Алдын уургайларынче аъш-чемни болгаш дериг-херекселдерни чедирип, кештүг аът-биле безин чедери берге черлерде гвелогтарга будун моделяда чөрүп тургаш чедип, хөйнүлер азылдарын диилээр дээш хар шыпкан хевуларга азып-дээ тургулаан.

Ынчан автопарк ЗИС-5 болгаш ГАЗ-АА деп маркалардыг, кеигиреп калгылаан үш он хире машинадардыг тургулаан. Ынчан Ондар хөөчүн чолаачыларның «Чер кырында эң-не сөөк үгей — ЗИС-5-тиң кабиназы-ла болгай» дижир баштан чугаазының ёзулуг утка-шынарын эң баштай-ла биилеп.

Чылдар эртип, чүс-чүс километрлер эрттинген. Амгы үеним чазагныг оруктарга республиканың бүгү чүктериниче адырланып үнгүлээн. Оларбиле муң-муң машиналар маңнаныр турар. Бир эвес ам машина рулунда тыва кижи олурар болза — ол кымны-дээ кайгатпас апарган.

Ондар чөөкта чаа бодунуң автобузун пассажирлер автозавыл-агыйының хаалгазындан үнүдүрүп келген. Чолаачы өөрү Ондар Хунажынка байыр чедирип турганнар, чүге дээрге рейс анаа эвес болган. Тываның сураглыг чолаачызы үшкү миллион километрже санны ажыдып турганы ол.

В. ЧЕРНЯЕВ.
СЭТА-ның корр.

Медицинада чаа ажыдыышкын

Эртемден-вирусологтар грипп-биле демиселге медиктерни чепсегээр чаа бир ажыдыышкынны кылган. Оларның ол ажыдыышкынын ССРЭ-ниң медицина эртемнериниң академизиязының Д. И. Ивановский аттыг вирусология институдунга болган чөвүлел хуралдың киржикчилери чугаалашкан.

Институттуң директору ССРЭ-ниң медицина эртемнериниң академизиязының чиргизе кежигүнү В. М. Жданов СЭТА-ның корреспондентизи-биле чугаалажыр мынча дээш: грипп-биле демисежириниң чедишкинниг болдуру ол аарыгның вирустарының чүү үжүрлүүнүң, оларның өзүп көвүдеттирбес эзнелерин тывар-ның аргазын бала чүткүлдүг шинчилеп турар. Бо талазы-биле баштайгы чедишкиннер бар. Чижээлээрге, организ клеткаларындан будун үнүп турар онза будумел — интерферон тыптып келген. Медиктер ооң-биле чепсегленген. Интерферон кандыгдаа грипп вирустарын остуртпес. Энир чылын грипп аарыг иептерет турда, интерферонну ажыглаарга, кижилерниң аарыгга таваржырын 2-3 катап ээлээдир аргалыг болган.

Грипп аарыгны контролдаан, ооң тыптып келирин бистиң баш бурунгаар болдурбайн аварынга өөренип алтар үевис келир деп чүве ол бүгүдеп бүзүрелдиг билдинип турар.

Грипп аарыгны контролдаан, ооң тыптып келирин бистиң баш бурунгаар болдурбайн аварынга өөренип алтар үевис келир деп чүве ол бүгүдеп бүзүрелдиг билдинип турар.

Грипке удур дириг вакциналарны ажыглаары Совет Эвилелинде сүлеттинген, ооң бээр хөй чылдар эрткен. Ол вакциналарбиле кижилерни тарырга, аарыгга таваржырлар ээзээжеп турар. Шиглыг болзада, медиктерниң чугаалап турарын ёзугаар аргаларынга, чогум эчис түңмелди бербээн. Ук аарыгниң боду кончуг хөй янзы мозулуг, ооң үжүрүнде ыңдыг болган. Ынчангаш улустуң анаа-ла грипп ээзэ аарыы шынында чүүл-бүрү вирустарның тывылдырар хөй янзы аарыгларының бир хелбээзи болуп турар. Ам билдингеп ыңдыг вирустар чүс янзы хире болган. Ооң аңгыда, грипп вирузунуң ажы-шынарлыг чылдың-ла өскерилип хуулуп турары. Чөөн ортузунга иептерет чоргза-чоргза, ол вирус организмниң аңаа удур камгаланыр кылдыр тургузуп алган аргазынга күш четтирбес апаар кылдыр бодунуң мозугун өскертип алтар. Ынчангаш боду бээрге, тарылга вакцинаазын удаа санында-ла өскертир апаар.

Демиселдиң аргазы чаңгыс ол-дээ эвес. Вирусологтар грипптиң химия аргазы-биле эмнээриниң болгаш баш бурунгаар чайладырымның аргаларын, чогум тодаргайлаарга, организге хора чедирбейн, грипп вирузун өлүрер ийикле оода-ла ону көвүдеттирбес эзнелерни тывариның аргазын бала чүткүлдүг шинчилеп турар. Бо талазы-биле баштайгы чедишкиннер бар. Чижээлээрге, организ клеткаларындан будун үнүп турар онза будумел — интерферон тыптып келген. Медиктер ооң-биле чепсегленген. Интерферон кандыгдаа грипп вирустарын остуртпес. Энир чылын грипп аарыг иептерет турда, интерферонну ажыглаарга, кижилерниң аарыгга таваржырын 2-3 катап ээлээдир аргалыг болган.

Грипп аарыгны контролдаан, ооң тыптып келирин бистиң баш бурунгаар болдурбайн аварынга өөренип алтар үевис келир деп чүве ол бүгүдеп бүзүрелдиг билдинип турар.

Тыванын делгемнеринде

С. МААДЫНЫН тырттырган фотоэтюду.

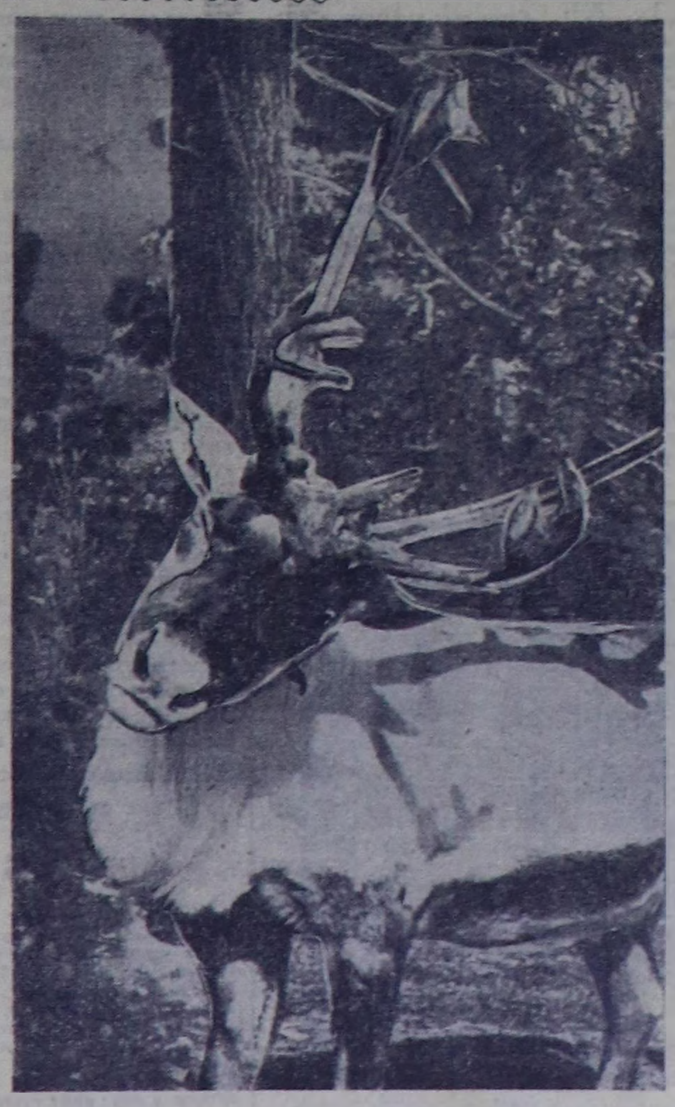

Өлүм ийи катап чайлаан

Алма-Атаның дөрт харлыг чурттакчызы Марина Шульмановичиниң бодун ам «үш катап төрүттүнгеш» деп санаар барымдазы бар. Мындыг ужурлал болган чүве-дир... Адазиезиниң чедир хайгаравайн баргаының улалыдан уругунуң холунга чимис курттары хораннаар хоран туттуна берген. Уруг ону чигир деп бодаан, чипкен. Бир шак хире болганда Марина оңчок апарган.

Уругларның он бир дугаар каттышкан клиника эмнелезиниң эмчилери чайлаш чок апарган олуубиле демисежи берген. Уругнуң бодунуң хамык донор хан-биле дөгере солуп кааптар деп чугаалажып алган. Ону Алма-Атаның эртемденнериниң тын үндүрген аргазын дузугаар кылган. Бичии кижа чурттазын дээш, бем улуг кижи ханын берген. Ынчаныкже Маринаның чүрээ удаваанда соңгастай берген. Эмчилер, кедергей улуг күжениишкинкерни үндүрүп тургаш, уругну тыңгарып алкан. Ол аразында судалы катап сокпастаан, уруг дыңмастай берген. Эмчилер чөгенмээн. Олар уругну база катап тыңгарып алган. Оларның чедишкиннег болуру ийи хонуп чорда билдинип келген.

Ам Марина ойнап, хөглеп турар апарган. Эмнелгеден үнүп келген соонда эмчилер ону шинчип көргеш акам-кадыкъ дээн.

О. ОГНЕВ
(СЭТА-ның корр).

АМЫДЫРАЛГА НӨРЭЭЛ

РАССКАЗ

Тайга шимээн чок, тайга удаан. Ол база ажылдап ан-меңнин азырап хүнээн. Ам ооң дыштанып шагы келген, ам ону кым-дээ дүвүретпес. Чүгле каранғы эзимнернин билирер-билирбес хоолаан даажы ыңналыр. Ол чаагай аялга төрээн черниң хөөмей-ыры, алгыш-йөрээли кылдыр ыңналып турду.

Чалбыш-даа чылбаш дивес кайгамчык ооҗум, шыпшын кежээ хүргеп. Одаг чыргынга долгандыр чүү-даа көзүлбес, түмбей-ле каранғы чүве.

Бежээки чем читтинген. Дыннер сойдуңган. Оон-моон чугаа-соот, часкы үер дег, сөктүп-ле эгеледи.

Чүс-чүс харлыг селбер дыттың дөзүнге бистин эң улуг өгбенивис Шымбай ирей ооргалаан чыдыпты. Ол кымның-даа чугаазынга киришпээн. Хире-хире болгаш, оттүп шонзарының шаа-биле аткаар, ишкээр сөөп каап чыдыр он.

Чугаа-соот арбын-на болду. Адак сөөлүнде Шымбай ирей ковайын келгеш, чоллак негей тонуп бөөлдээш эштин алгап, отче көрүп олур. Сыртанып чыткан куу эзеринин хозундан улчукка даа даңзазын үштүп келгеш, хайыладыр соргулаан, чаргаш хавындан сарыг дүнзезин диге берди. Тайга тазы дег, калчаң баштыг, өшкүнүү дег, ак салдыг ирей үр-ле таакпылап олур.

Ооллардың чугаазын шаанга кижи дыннап алгаш:

— Күдүрээге сырбык кедеп олур мен он—дээш, Шымбай ирей эгеледи эвеспе.

— Кажан, кырган?— деп, анчыларның аңыяа сонуургады.

— Девин чаа, хүндүс аан — дээш, кырганывыс ланзазын сорары дам-на барды.

— Шыятта-ла ыйнаан — дээш, бирээвис удуурунга чаптап, чылар черин белеткей берди. Бистер база-ла эптештир чыткылап эгелединивис.

Бирээвис оттуг чүшкүргүлээш, улуг чүдүктер немей салгылаптыг.

Одаг чадыртказынып, дүк-түмен кызыл сырыннар дээр шаар чаржып үнүп-ле турлар.

К. КУДАЖИ

Шымбай ирей чаасказан арткан чугаалаңыл олур:

— Сырбык салып чор эвеспе. Көрүп олурарымга, шидалында девидээни эзжок. Чүге ынчап дыңылады бо кылдыр бодап, ам канчаар эвес деп манагзынып олур мен. Кончуг азан хенертен дап берген, будуктары когжалып калган, кылан куу сыраны өрү удап үнер эвеспе. Ынаар үн харып, чанагаш сырага чаштынар черни бар эвес, мээн олчам болур сеңыйнаан кылдыр бодап ор мен. Сүлде бо, хенертен бир-ле чүве агаарны чара өрүпкензиг шиг дээн соонда, кайын чүве ийик, богаалыг бора хартыга, октаан даш дег, бадып олур. Чүнү-даа бодап четтикпээнимде, хартыга кээп диинин чандыр тенкеш, катап бедип, үнүттү. Сырбык күжүр, кончуг кашпагай азан, сыраның бир талазынче быдай дүшкеш, тын менги үнүү. Ыя ол аразында хартыга шүүргедээр дээш, катап ээп олур. Та канчаары ол ийик, өлүмүн тыппаан күлүгүрүп, сырбык куу сыразындан шураап, кожазында агбагар будуктарлыг шеттин дөзүнче үлүг согунналып-ла батты. Хартыга чүдүрүк дег кара апаргаң, оон соонче шимеш-ле дидя, даажы артында сингайны берди. Оон соонда ийилээ ынаар сураг бардылар. Бирээ болган-на эвеспе деп бодап ор мен...

Шымбай ирей аяар тургаш, хондүрүлбейн-даа оттуг кезектерин чүшкүргүлеп каапп, база катап таакпылай берди.

Ыят чок чыткан анчыларның бирээзи:

— Оон чүү болду, кырган — деп, далаштырды.

Өгбенивис ак салын сүйбагылап каап, тавааг олур. Оон аксындан үнген ак ыш улуг отче бүргүлүп, чалбыш-биле хөлүжүп турду.

Кырган Шымбай олура уламчылады:

— Оон чүү боор, сырбык биле хартыганың дүшкеп чевиче үлгий базыттым. Сүлде-ле бо, сырбыың, кончуг азан, суук будуктарлыг бичии пашту өрү маннаап, мерге-биле соп ап болур мыяа хөөүп олурүп алды. Сыргалары сүүрере берген, хөлдары-биле арның чунгулай-дыр.

— Хартыга канчап барган?— деп, бирээвис четтикпейн айтырды.

Шымбай ирей далажыр дөөр ужур чок, от кыпыында кара пашта шайны дазыл хувазынга кутканы, аартап олурар болбас иймекпе. Оон кырган база катап эгелеп:

— Сырбык биле хартыга дүшкеп бнеэ шеднмге келдим. Хартыган, кончуг пайлыныр, диистин дег, чидиг ыргактарлыг аспактарын алыштанып алган, бир чалгының чадыпкан. шүүр дег, кызыл карактарын кыс дагаалгылаштыр чивенделип, аксын ажып алган чыдыр. Дап бээримге-даа, харык чок, шимчевес, карактары мүңгүргай болгаш кээргенчиг кылдыр бүдененйни-дир. Топтап көрген, сүлде-ле бо, шүүргедээн уу-биле баргаң, сырый будуктарга бир чалгының сый моңнап ап-тыр. Сырбыың ындыг кажар аза бооптур. Дайынын көрүп каапп, өжегээр куу сыра бажы үнүп, өжегээр будуктарлыг шет дөзүнче согунналган кулугур чүве-дир. Утаанытбай дайынын ынчаар даалап ап-тыр ийин моонар. Бо баш көргенже ындыг чүвени мен-не бодап ыыдавас мен...

Шымбай ирей ыят чок бардың. Ам кым-даа айтырыг салбады. Чугаанын ужу ол-ла ыйнаан, ында кижи бодап чадаар чүү боор: куу будук сый сөөкпп, хартыганы ыыштыр берип каапп, диинин сыгыр-октуг-биле ток кыла тыртып аар—оон-биле төөл төнер.

— Ам чүге ыят чок бардынар, удуглай бердинер бе? — деп, Шымбай ирей бистен удур айтыра-ыр.— Удунар харын. Ыят боравайн-дыр. Даарта аки хүн болуур-дур, олча-омактыг болуур биле, өөлдер.

— Оон чүү болду, кырган? — деп, бирээвис ыыпаң-на үйгузуваан уң-биле ужур элептеп каапы.

Өгбенивис чанагаш хөрээн доңгуур үлүг ыңгаан, шөлээн үлэлчылады:

— Чазыйлаар дээш чалгының сыны алган, ол ам хартыга эвестир. Төңгүр ужуп алган күжүрну сөөкпп дужук бар бе? Ох, аңаа канчаар, ыыпча кырыыже чеже ан-араатан, алыг-кажалай олурбедим ыяр, ыячаңа-даа ол, довук ыыпкаш, аазыг сырбыкче ходдарым болгуру, боо аңнып хидиимээн болбас ийик мен бе. Шүүт-ле чаңа базыпкан мен. Таңды кежии чуртталай аан...

Шымбай ирей чугаазын доосказап, катап оргалап чыдып алды. Оон отка чуза дөгеп каапкан, тарлан-шокар оргазын бүдүү көрүп чыырымга, чагаарганже ыңгаан чөвүрөөзи дег хүреп, ирейкин мага-болу база ыңдыг, чөөн, чодур, ур-ле чуртталап. Сактырымга, төрээн черни чок болза, Шымбай ирей чемдик. Шымбай ирей чок болза, төрээн черни чемдик ыыпкан болду. Чырык ертемчейже амыдыралы оон болараан, оон тутпаан.

Тайга шимээн чок, тайга удаан. Ол база ажылдап хүнээн, ан-меңнин азырап хүнээн. Ам оон дыштанып шагы келген, ам ону кым-даа дүвүретпес. Чүгле каранғы эзимнернин билирер-билирбес хоолаан даажы ыңналыр. Ол чаагай аялга чырык ертемчейже амыдыралга төрээн черниң хөөмейры, алгыш-йөрээли кылдыр ыңналып турду.

Школачыларның дыштанылгазынга

Күрүне аяан черлериниң ажылдакчыларының профзвилел өбкомунуң хуралынга чаа чыяа школачыларның кышны дыштанылгазын эрттиреринің болгаш Чаа чыл ёлкаларын организастаар дугайында чугааламын көрген. Школачыларның кышны дыштанылгазын эң-не хөлүг болгаш организастыг эрттиреринге профзвилел месткомнары, райкомнары болгаш хөөрюмнарының идепкейлиг киржирин ол хуралдың хүлээп алган доктаалында демдеглеп турар. Утренниктерни болгаш бая-маскарадтарны бүгү-ле районнарга, клубтарга, кызыл-булуңнарга, Культура башкыларынга организастап эрттирер, уруглар кинофильмнерин көргүснүлээрин, оларның техниктиг болгаш урак-шевер талазы-биле маргылдаалары. экскурсиялары чоруткулаарын ында сүмелеп турар.

Школачыларның кышкы дыштанылгазының хүннеринде профзвилел организациялары, өске хей-нийтн организациялары-биле деминежип алгаш, беседаларны база Октябрь революциязының, күш-ажылдың болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хөөчүн киржикчилери-биле сөлүн ужураныылышкыннарны организастаар. Профзвилел хөөрюмнарынга болгаш райкомнарынга ол талазы-биле тускай комиссиялары тургузарын дагзып турар.

Чалыы салгачыларның кышкы дыштанылгазынга культура-массалыг хемчегларни ап чорударынга хереглээр кылдыр профзвилел өбкомунуң ол талазы-биле көрдүнген хөреңгизиндеп Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем профзвилел райкомнарынга 250-250 рубльдан, Барылын-Хемчик, Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем райкомнарынга болгаш Ак-Довурак профзвилел хөөрюмунга — 200-200 рубльдан, Бай-Тайга, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин болгаш Тоджу профзвилел райкомнарынга — 150-150 рубльдан тускайлап бергилээн. Кызылдың школачылары профзвилелдериниң область чөвүлелиниң тускай программазын ёзугаар дыштанып. Аңаа чоруттунар хемчегларниң аразында чаа чыл утку-урунуң эвилелдер аразының байырлалдары база уруглар-ны маңап турар.

Кышкы дыштанылгаларны хөлүг-оңаа эрттирип, чаа чылда чаа күш-биле өөреникер, уруглар!

Чаа ном

1966—67 чылдарның дургузунда тыва дыл талазы-биле чаа ажылдар бижиттинип үнгүлээн. Оларны Тываның дылчылары, төп институттарның ажылдакчылары болгаш аспирантылары бижиглээн.

Филология эртемнериниң кандидаттары Монгуш Дөруг-оол биле Сат Шулуунун бижээни «Тыва дылдың совет үеде хөгжүлдези» деп нешнуң үнгенин онзалап демдеглээрни чугула. Бо болза Улуг Октябрьның дөрт салдары-биле 1921 чылда Тывага тиилээн национал-хостагалыг революциядан бээр бо хүннерге чедир бистиң төрээн дылывыстың бүгү талазы-биле хөгжүлдезининң дугайын бир-ле дугаарында шинчилеп бижээн онзагай ажыл болур.

Бижиң болгаш шын бижилгениң айтырыгларын, тыва дылдың нормаларының тургустунганын, литературлуг дылдың нормаларының тургустунганын, ооң диалектилер-биле харылзаазын, тыва дылдың сөс курлавыры, фонетика, грамматика, стильдеринде хөгжүлдени, чугаа культуразының дугайын ук номда хамызы-биле шинчилеп бижээн.

Ном 5 эгеден тургустунган болгаш билдингир, делчу кылдыр бижиттинген. Ол болза студентилер, башкылар, дылчылар болгаш бистиң төрээн дылывысты сонуургаар бүгү-ле кижилерге кончуг ажыктыг ном болур.

Номну парлап, карттап ааны база-ла ылынарлыг даарын демдеглезе чогуур.

З. ЧАДАМБА.

Эргим номчукчу!

1966 чылда үндүрген Күрүненин 3 хуудут иштики ойнаашкынныг чээшкининиң облигацияларыбиле 40-деп 5000 чедир рубльдан ойнап ап болур силер.

Ойнаашкынның 12-ги тиражы 1967 чылдың декабрь 30-де Воронеж хоорайга болур.

Чээшкининиң он тос разрядтарының аайы-биле ойнаашкынныларның тиражыга дараазында санныг ойнаашкыннар таваржыр:

	Ойнаашкынныларның саны	Ойнаашкынныларның түңү
5.000 рубль	38	190.000
2.500 рубль	95	237.500
1.000 рубль	380	380.000
500 рубль	2071	1.035.500
100 рубль	14250	1.425.000
40 рубль	161766	6.470.640
Каттышкаш	178.600	9.738.640

Бо чээшкининиң талазы-биле дараазында тиражтар 1968 чылдың февраль 15-те Москва хоорайга, март 30-де Львов хоорайга, май 15-те Ереван хоорайга, июнь 30-де Чита хоорайга, август 15-те Вильнюс хоорайга, сентябрь 30-де Киев хоорайга, ноябрь 15-те Ленинград хоорайга, декабрь 30-де Москва хоорайга болур.

Чээшкининиң облигацияларын садып алыңар!

Ойнаашкынныларның тиражтарынга киржиңер!

АКЧАЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

ТЫВАНЫҢ ЧОГААДЫКЧЫЛАРЫ ШАҢНАТКАН

Декабрь 20-де профзвилелдер Башкынның хуралдаар залынга облпрофчөвүлелдиң даргазы Т. Ч. Норбу чогаадыкчыларның болгаш рационализаторларның Бүгү-үевилел киитилелиниң область чөвүлелиниң даргазы В. В. Потехинге ВОИР-ниң Төп чөвүлелиниң президиумунуң Хүндүлел бижиин тывыскан. Тываның чогаадыкчылары ындыг бедик шаңнал-биле Улуг Октябрьның 50 чыл байырлалынга турескаткан чогаадыкчы фонду тургузар социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседкени дээш баштайгы шаңнадып турары ол.

Республиканың чогаадыкчыларының болгаш рационализаторларының кылган ажылдары бир миллион рубльдүң келиилгезин бээр тургаш, 1 миллион 47 муң рубльдан канчалгазын берген.

— Бистиң ажылывыстың бо хире бедик үнелээни бисти чаа-чаа чогаадылгаларже кыйгырып турар-дыр. Ынчангаш Тываның рационализаторлары ам-даа кызыл ажылдавышаан, хей-хей ажыдыышкынныры кылыр — деп, эш Потехин шаңнадты үлээн ап тура чугаалаан.

О. КОДУР-ООЛ.

ШЫДЫРАА

Он бешки салыг

Республиканың эң шыырак шыдыраачызын тыварының маргылдаазының он бешки салыы Шишигинден оске киржинчилерге чидиг демиселдиг эрткен. Маргылдааның тергиндекчизи ол хүн маргылдаадан үнген киржикчи-биле салыр эзлчээнде бир санны «халас» алгаш, ам шуптуг он үш санныг боон, лидер туружун быжыглавышаан.

Хомушку бо салыгда база кызымак ойнаан. Беркович агы-биле ойнааш, эки турушту чедип алза-даа, кара тала удур атаканы кылгаш, дүжүп бээринче Берковичиниң албадаан. Кызылдың аныяк шыдыраачызы Бегзи бо салыгда чедиише чок ойнаан. Ынчалза-даа 10,5 санныг апарган.

Арткан ужураныылгаларда Ануфриев, Махоткин, Күжүгет олар Курыгев, Тамба, Савыр оларны утканнар. Дарыалжан биле Ооржактың салыы хайым боон доозулган.

Чыргал-оол биле Тюлюштүң салыы соңгаарлаан. Ында Чыргал-оолче ажыктыг кылдыр чайлып турар аян бар-даа болза, тимлелге чедип алыры төнчүнү ойнаарының бедик техниказынан хамаарыжыр апарган. Чемпионат бөгүн доостур.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

РЕДАКТОР К. К. КУДАЖИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кайнаака туттурган уруг» 9.30, 11.25, 1.10. «Дулгуур» 3, 5, 7, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Төрээн чурттундан ыракта» 9.30, 11.20. «Фантомас» (1-ги, 2-ги сериалары) 1, 4.40, 8.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Тайга чүгү ыыттавайн турганым» 10, «Бензин кудар черниң казыны» 11.50, 1.40, «Кожеге артынга өлүм» 3.30, 5.20, 7.10, 9 шактарда.

«ВОСТОК»: «Буратиноның ужуралы» 10, «Карнаваль дүшеш» 12, «Улуг бурганның оолдары» 2, 6.40, «Катап дириг» (1-ги, 2-ги сериалары) 4, 8.30 шактарда.

ДЕКАБРЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Самно» 10, 2, «Бир аныяк амыдыралдың дөрт ирээзи» 12, 4, 5.45, 7.30, 9.45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сорааннең» 2.30, «Дулгуур» 4.30, 6.30, 8.30, шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Мен, кырган-авам, Илико болгаш Илларион» 10, 2, «Үш мушкетер» (1-ги, 2-ги сериалары) 4, 7.50, «Хоккеистер» 12 шактарда.

«ВОСТОК»: «Шашлыкаң» 3, «Кожеге артынга өлүм» 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

Редакцияның адрези: Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажы № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, хаяысалгалыг секретарының 23-35, партийзи ажыдырал кылдызының 23-54, агитация болгаш пропаганда кылдызының 37-13, колхоз ажыл-агый кылдызының 21-47, үзетпүр кылдызының 22-64, чагаа ажылчыр болгаш колхоз корреспондентилер база совет тургузуг болгаш ажыдырал кылдыстеринин 21-27, иштики информация кылдызының 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга өргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—02405.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

Үндезилеттингенден 1925 чылда

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. ДЕКАБРЬ 26 ВТОРНИК № 302 (6838)

Өртээ 2 көп.

Украина, Октябрьның сылдыстарының адаанга чечектел!

Маадыр хоорайның кол кудумчузу — Крещатик байырлал шинчи кинр шиметтиннпкен турган. Хоорай Советиниң бажыңының мурнунга В. И. Ленининң, Коммунистиг партиянның болгаш Совет чазактың удуртукчуларының портреттерин аскан. Бедик сыптарга Совет Эвилелиниң болгаш Украин ССР-ниң туктарын аскан.

Индирлерге партия болгаш совет организацияларның удуртукчулары, эвилелдешкен республикаларның болгаш маадыр хоорайларның делегациялары, хөй-ниитиниң төлээлекчилери, хоочун большевиктер, бүдүрүлгенин мурнакчылары, кодээ ажыл-агыйның шпчилери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары турган.

Крещатиктн дуттаар шериглер чыскаалыпкан.

Төп индирже эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, П. Е. Шелест, В. В. Гришин, П. М. Машеров, В. П. Мжаванадзе, Ш. Р. Рашидов, В. В. Щербицкий, Украинаның Компартиялыкның Төп Комитединиң секретарылары, УССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчылары, Эвилелдешкен республикаларның делегацияларының баштынлары үнүп келген.

Киевтиң шериг округунуң шериглериниң командылакчызы генерал-полковник В. Г. Куликов парадтың командылакчызы генерал-полковник В. Ф. Чижтен рапортту хүлээп алган. Оон соонда шериглерниң командылакчызы парадтың киржикчилери подрааделеннелерге барып, Украин Совет Социалистиг Республиканың 50 чыл оюн таварыштыр байыр чедирген. Аңаа хөрыы кылдыр солдат «Ура» диңмиреп турган.

Шелду таварлыг шериг кезектери болгаш дайынчы техника марштап арткен.

Крещатикче, чыскаалганнарның баштайгы колоннапары кирип келген. Олар совет күрүненің үндезилекчизи Владимир Ильич Ленининиң туруун чураан улуг көргүзүгүү түдүп чораан. «Бүгү эрге-чагырганы Советтерге! деп лозуңнуң соон дарый, шелге Киевка баштайгы революстуг тулчуушкуннарының дугайын көргүскен, өскээр чугаалларга «Арсенал» заводтуң болгаш демир-оруктуң төп мастерскаяларының ажылчыннарының тура халыышкынын хевирлээн көргүүг болган.

Индирлерге турганнарның мурнунга совет Украинанын төөгүзүнүң арыннары кестүп турган. Кызыл гвардейжилер эртип турган. Аяттыг шериг болгаш алдарлыг танчанка челзип арттерге, хамааты дайынынын салгыны эрткен ышкаш сагындырып турган. Баштайгы беш чылдарда индустривлизация... «Ыдыктыг дайын» деп ырының аялгазы фашистиг ажелекчилер-биле демиселдиң кадыг-бөрге хүннерниң дугайын чугаалап тургаи. Солдаттар колонназынга — Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери болгаш улустуң алдарлыг өжээн негекчилеринге мүн-мүң кижилер байыр чедирген. Партизаннар колонназының мурнунга алдарлыг партизан генерал, Совет Эвилелиниң ийи дапкыр Маадыры А. Ф. Федоров кылаштап чораан.

Чысказалдың төнчүзүнде хөмүрдаштыг хол-биле казарыпдан күчүлүг комбайнга, андазындан, кадыыр болгаш маскадан күчүлүг техникага чедир хөгжээн украин улустуң чедишкиннерин көргүзеэри уламчылаан.

Ленининиң ийи орденнииң болгаш «Алдын сылдыс» деп медальдың дүргүзүн түдүп алгаш эрткеннерге киевчилер нзнг байыр чедиргеннер. Маадыр хоорай Киевтиң алдарлыг болгаш күш-ажылчы маадырлыг чоруун ол бедик шаңналдар-биле шаннаан. Украин ССР-ниң 50 чылынга тураскаткан социалистиг чарыштың тнилекчилерин алдаржыткан транспарантылар хөй эрткен. Беш чылдың даалгаларын хүүсаа бетинде күүседир, В. И. Ленининң төрүттүнгенивден бээр 100 чыл болуруңга төлептиг ужуражырының дугайында кыйгырыглар дыңналып турган.

Заводтарның болгаш түдугларның, эртем-шинчилел институттарының болгаш дээди өөредилге черлериниң, конструктор бюроларының болгаш лабораторияларның коллективтери эртип турган. Юбилейлиг чылдың даалгаларын киевчилер хүүсаа бетинде күүсеткен болгаш ам беш чылдың үшкү чылынын үлүүнде ажыллап турар.

Ийи дапкыр орденнит, В. И. Ленин аттыг «Арсенал» заводтуң колонназы төп индирге дешнежип келген. Ооң мурнунга, ук заводтуң бир корпузунга 1917 чылда аскан кызыл тук болгаш арсеналчылардың оскеда туктарын сагындырып чоруур, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң тураскаалдыг тугун түдүп чораан.

Хаанның эрге-чагыргазын дүжүрер дээш мурнуку одуруугга чоруп турган большевиктер А. Е. Куракойтун, В. И. Стригининн, В. Д. Ефимовтун, В. А. Баскановтун аттарын арсеналчылар боттарының чүректеринге ыдыктыы-биле кадагалап чоруурлар. Амгы үениң салгалы ада-өгбелериниң алдарын Төрээн чуртунга маадырлыг күш-ажылыбиле көвүдеэп турар.

Индирниң чаны-биле алдаржаан «Большевик» деп заводтуң ажылчыптары. «Ленинчи күзенчаның» судно тудуткулары, Дарницкиниң төрту комбинадының артыкчылары, «Кызыл экскаваторчуң» машина тудугжулары, эртемденнер, чогаалчылар, артистер, чуруктулар эрткен. Индирге турганнар оларга нзнг байыр чедирген.

Крещатикке революсчу маршгарның болгаш ырыларның аялгалары чалгып турда, төрээн Коммунистиг партияга, совет улуска, бистиң улуг Төрөөн чуртувустуң улустарының вайыралынга алдаржыткан кыйгырыглар уңүп турган.

Маадыр хоорайга болган байырлалды күш-культуржулар дооскан. Олар куботкарны, тураскаалдыг шаңналдарны тудуп чораннар, оларны бистиң чуртувустуң болган даштынының стадионнарынга болган спортчу маргылдааларга чаалап алган. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга алдар кылдыр салган кыйгыга харыы кылдыр үш катап «Алдар! Алдар! Алдар!» деп сөстер чаңгыланган.

Украин ССР-ниң, чартык чүс чыл юбилейинге тураскааган байырлалга ажылчы чонпарның, он-он муң толээлекчилери киргишкен. Оң чыскаал украин улустуң Ленининиң партиязынга шынчылыш, бистиң чуртувуска коммунизмнин тургузарының керээнге бодунуң бүгү күжүн, билзин харам чокка бээрнинге белеэнн хереченээн.

В. ЛУКЬЯНОВ,
В. МИХАЛЬЧЕНКО
(СЭТА-ның тускай корреспонденгилери).

Амыдырал хандырылгазының аныяк ажылдакчыларының Бүгү-эвилел слёдунуң киржикчилериниң ажыл аайы-биле эштеринге, комсомолчуларга болгаш аныяктарга

КЫИГЫРЫЫ

Эргим эштер!

Кижи дугаймында сагыш салымшкын — Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың кол соруглагы болур. Социалистиг Төрээн чуртувус 50 чыл дургузунда арткен оруунуң түңнелдерин үндүргеп чылда бистиң чуртувуста улустуң чаагай байдалынга кайы хире хөй чүүлдерни кылганы онза чайыннанчак көстүп турар.

Социалистиг тургузуушкунуңу көстүп көрбээн чедишкиннери совет кижилериңг амыдырал деңнелип улам ыңай кодуреринің, материал болгаш культура херегледерин улам четче хандырарының чаа аргаларын ажыдып берип турар.

Бо беш чылда хоорайларга болгаш суурларга он-он муң чаа чурттагга бажыңнарын, садыгның, амыдырал хандырылгазының, коммунал ажыл-агыйның бүс бүдүрүлге черлерин тудары төлевилеттингеп. Харылзаа шугумнары, троллейбус болгаш автобус маршрутгары, автомобиль оруктары, демир-оруктар, судноэар аргыжары, агаар оруктары хөй километр дурттуг черлерге шойлур.

Амыдырал хандырылгазынга бараан болур ажылдарны улам ыңай хогжүдер хемчегларин партия болгаш чазак үргүлчү боттандырын турар. Соолгу чылдарда ол адырларның ажылдакчыларының шалының улгаттырган, ажылдаар, дыштанар болгаш амыдырал-чурттагга байдалдары экижээ турар, хүндүлүг аттар тургустунган, профессия аайы-биле бистиң хөй эштеривистиң шудургу ажыла ССР Эвилелиниң орденнери-биле, медальдары-биле демдеглеткен.

Амыдырал хандырылгазының ажылдакчыларының хүрээлеңинге аныяк салгакчылар улам идепкейлиг кээп турар. Ам бешки садыгның болгаш амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге черлеринде ажылдап турар үш кижинин-не бирээзин, а транеспортта болгаш харылзаада ажылдакчыларның чартык кезии—аныяктар. Комсомолчу-аныяктар коллективтериниң саны көвүдеп турар.

Улустуң культуразының, материалдыг хандырылгазының улгаткан чергезин-биле болгаш ажылчы чонпарның ийи хүн дыштанар, беш ажыл хүнүг неделяже шилчээнинге холбаштыр бистиң ажылывыска негелде улгаткан. Совет кижилерниң алган хөтуг үе-шагының чогаадыкчы ажылга, дыштанылгага, ажы-төлдерни кижиэндеринге болгаш хөй-ниитиниң ажыл-чорудулгазынга ажыглаттынган турарынга хөй чүүлдерни кылып бээр үжуралуг бис.

Комсомолчулар болгаш аныяктар совет кижилерниң культуразын, оларга бараан болурунуң шынарын бедидеринге боттарының ак сеткилдиг ажылдаары-биле бүгү талалыг дуза чедирер, садыгның, ниитиниң чеменнилгезинин, амыдырал хандырылгазының, коммунал ажыл-агыйның, транеспорт биле харылзаанын бүдүрүлге черлеринің ажылынга дешилгелиг хевирлерни чүткүлдүг пептердир сорулгалыг.

Бистиң улузувустуң чаагай күзел, чүректиң ханындан чаагай- сеткил, хүндүлээчел чорук ышкаш кайгамчыктыг шынарлары амыдырал хандырылгазынга бараан болур ажылдакчыларның ажылынга кезээде илереэп турар ужурлуг. Кижилерниң күзел, сагындырыгларын кичээнгейлиг өөренип көөр, чамдык ажылдакчыларның тоомча чок, хажагай чаңы-биле эштеш чок демиселди чорудар, күш-ажылдың, бүдүрүлгенин сагылга-чурумун бедидер ужуралуг бис.

Амыдырал хандырылгазының бедик культуралыг болуру ажылдакчы бүргүзүнүң билиглеринден, профессионалдыг мергежилинден хамаарыжыр, шинчаигаш өөренир, мергежилиистн бедидер, мурнакчыларның дуржулгазын, чаа техниканы болгаш амгы үениң деригдерин чүткүлдүг өөренип алыр ужуралуг бис.

Тудар чурттага бажыңдарының, магазиннериниң, столоваяларның, рестораннарның, амыдырал хандырылгазының харылзаапың бүдүрүлге черлериниң, гостиницаларның, аэропорттарның болгаш вокзалдарның төлевилелдерин тургузуп турар архитекторларны, төлевилекчилерни кыйгырып тур бис. Олар чонга болгаш ажылдакчыларның ажылдаарынга таарымчалыг бүгү байдалдарлыг болган турары кончуг чугула.

Амыдырал хандырылгазынга бараан болур объектилерни тударының хүүсаалары кызырарынче болгаш оларның шынарын экижилеринче аныяк тудугжуларны кыйгырып тур бис.

Бистиң бүдүрүлге черлеринің көрүкшенчиг, амгы үеге таарышкан аян-шинчилиг, утка-шынарлыг, болгаш чайыннанчак рекламалыг болган турарынга аныяк чурукчулар, ураң чурулга институттарының, училищелериниң студентилери ажыктыг хөй чүүлдерни кылып берип шыдаар.

Бо беш чылда көдээге болгаш чурттуң чаа саймарап эгелеп турар районнарынга амыдырал хандырылгазын хогжүдеринче онза кичээнгей салдынып турар. Ынчангаш бистиң кежик-бүлүңүг черивис, Сибирниң, Ыраккы Чөөп чүктүң болгаш Соңгу чүктүң бойдус байлактары совет улуска улам ёкш бараан болзун дээш, тараажылар, геологтар, тудугжулар-биле кады ажыдырал хандырылгазының аныяк мастерлери база сорук кириишкиннинг болгаш эрес-маадыр ажылдан турзун. Ортумак школаларны доосканнарны, Совет Армиянын хүрээлеңинге албан хаан эрттирген аныяктарны бистиң бүдүрүлге, өөредилге черлеринче чалаап тур бис, боттарынарның салым-чаланың ажылынарны оон тып алыр силер деп база бүзүрелдир бис.

Улустуң амыдырал хайдырылгазын экижилериниң херээже бүгү күштеривисти, билиглеривисти, шинчативаныстыг болгаш энергиявысты бараан болдурар бис деп, СЭКП Төп Комитединге, Совет чазакка аазап тур бис. Беш чыл планының даалгаларын хүүсаа бетинде күүседири дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржир, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга төлептиг салымшыныы киирер бис. Ленинчи комсомолдуң 50 чыл оюн болгаш Владимир Ильич Ленининиң төрүттүнгеи хүнүнден бээр 100 чыл болур оюн күш-ажылга чаа-чаа чедишкиннерлиг уткуул!

Амыдырал хандырылгазында ажылдап турар аныяктар, ажыл-иш аайы-биле улус эштеривис! Кижилерни өөрүшкүдүг, чаагай сеткил-хөөнүг болдурар, оларның улам ёкш чедирер кылдыр ажылдап шыдаар, ажылдаар ужурлуг-даа бис. Коммунизм тургузукчуу — совет улус эң улуг кичээнгей, сагыш салдырарынга толептиг!

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ ХҮННЕРИ

Киевке хүлээп алыышкын

КИЕВ. (СЭТА). Украинаның Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели Украин Совет Социалистиг Республиканың 50 чылынга алдар болдургап хүлээп алыышкынны тургускан.

Хүлээп алыышкынга ажы-дүңма эвилелдешкен республикаларның болгаш маадыр хоорайларның төлээлери, Украинаның КП ТК-ның кежигүннери, УССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары, партия болгаш совет ажылдакчылары, үлетпүрүүн болгаш көдээ ажыл-агыйның сураглыг кижилери, хөй-ниитиниң төлээлекчилери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, Совет Армиянын генералдары, журналистер олурушкан.

Чыылганнар эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, П. Е. Шелест, В. В. Гришин, П. М. Машеров, В. П. Мжаванадзе, Ш. Р. Рашидов, В. В. Щербицкий оларны, Совет Украинаның Коммунистиг партиязының болгаш чазаның удуртукчуларын чылыы-биле уткаан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, Украинаның КП ТК-ның бирги секретары П. Е. Шелест валчыларга байыр чедирген.

СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Л. И. Брежнев хүлээп алыышкынга чүве чугаалаан.

Хүлээп алыышкын ажы-дүңма, чүректиң ханы байдалынга эрткен.

Украинаның найысылалы байырлап тур

КИЕВ. (СЭТА). Декабрь 24-түң кежээнде Совет Украинаның найысылалынга байырлалдың челзэптелген оду чайыннандыр хып турган. Хөгжүг ырларның аялгазы революсчу базымнарның байырлалдыг үнүндеи ылгалдыр дыңналып кээп турган. Маадыр хоорайның ажылчы чонпары бежен чыл оюн деидеглеп турар республиказын, Ленининиң партиязын йөрээп турган. Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле украин улус коммунизм тургузуушкунунга кайгамчык чедишкиннерни чедип алган.

Маркстың, Энгельстиң, Ленининиң, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүннериниң чуруктарын аскан. Уран чүүлдүң кол мастерлери концерт залдарынга, культура бажыңнарынга боттарының эң эки шилерин үндүрүп, байырлалга белеткээн солун программаларын ёзугаар көрүкчүлерге көргүскен.

Кежээ байырлал салюдунуң даштаашкыны Киевтиң агаарынга диңмиреп турган.

Республиканың «Сельхозтехника» каттыжымышкынының болгаш оон район салбырларының септелге мастерскаяларында көдээ ажыл-агый техниказының септелгези бо хүннерде изиг түүк. Каттыжымышкынның Улуг-Хем район салбырының септекчилериниң социалистиг чарыжының мурнуку одуруунда слесарьлар Н. Третиников, И. Злобин олар чоруп, хүн даалгазын түстуста 120 хуу ажыр күүседип турар.

ЧУРУКТА: Солагай талазындан Н. Третиников, И. Злобин оларның ажылдап турары.

С. ФЕОНТИСТОВТУҢ фотозу.

Шаннал хей-аът киирген

РСФСР-ни Октябрь орденн-биле шаңнаанынга холбаштыр митингилер бүгү Тывада база эртип турар. Ыидыг митинг типографияга декабрь 22-де эрткен. Бо коммунистиг күш-ажылдың бүдүрүлгээн 1967 чылдың планын декабрь 25-те күүседир сорудгалыг тургаш, ону октябрь айның төнчүзүнде-ле сан болгаш шынар талазы-биле ажыр күүсеткен.

— Чазактың бедик шаңналы бистн мурнукузундан-даа артык эки ажылдаарынче хей-аът киирген.

Эштер В. Горбунова, В. Попова, Т. Щеглова, Т. Блинова оларның чугааларының кол утказын үстүнде домак-биле доңчулап каап болур.

Квартал планы күүсеттинген

Часкы хову ажылдарынга техника белеткээр талазы-биле ажылдар «Улуг-Хая» совхозта эки чоруп, районнуң бүгү ажыл-агыйларын мурнап турар.

Совхоз дөртку кварталда 25 трактор септээр планныг турган. Ам үеде механизаторлар 25 тракторну бүрүн септээп, мастерскаядан «үдеп» үндүрген. Көдээ ажыл-агыйның эске-даа чепсек-херекселдерин септээри бо ажыл-агыйда багай эвес чорудуп турар болгаш 25 сеялканы, трактордуң 16 андазының, үш культиваторну белеп кылдыр септээп.

Техника септелгезинде кыидыг эки байдал машина-трактор мастерскаязында ажылады эки организастаанныкын, механизаторларның чүткүлдүг ажылының түңнелинде чедип алдынып турар. Септелге кылып турар механизаторлардан эштер Семен Матовкин, Анай-оол Аңгаппан олар эң эки ажылдап турар.

Малчын бригадада

Өвүр районнуң «Коммунизмче орукче колхозунуң Хам-Дытта малчыннар бригадазы 5436 баш малды хур кыштагладып турар. Малды чайгы болгаш куску үелерде эки одарладып семирткенинин ачызында оларның куш-денгези семиспышырак болуп турар.

Бригада бо кышка удур эрги кажаалерны эде кылып, септээп болгаш имектин бир чаа кажазыын тудуп алган. Ниитизи-биле 19 кышкы турлаглрда мал чемининг курлавырлары тургустунган. Бригада бо чылын сиген кезип алышкынының планын күүседип алган, мончаглаш мал чем-биле хандыртынган. Малчыннар Делгер-оол, Бичс-оол, Чаагай-оол, Делгер, Демзин-оол олар кыштаглаашкынга эки белеткелдин ужурашканнар.

ЭКОНОМИКАЖЕ ХАНЫЛААР ХЕРЕК

Декабрьның 22-де болуп эрткен конференциязынга Тес-Хем районнуң партия организацияларындан келген коммунистер СЭКП райкомунуң отчёттуг үеэнің дургузунда чорудуп келген ажылын чугаалашкан. Партия райкомунуң бирги секретары эш Ф. И. Дажи конференцияга кылган илеткелинге районнуң улус ажыл-агыйының адырларында, түстүс ажыл-агыйларда партийжи ажылдың дугайын чугаалап, чедишкиннер-биле чергелештир, чамдык адырларда, ылаңгыя мал ажылында улуг хожудаашкыннарның болуп турар чылдагаанларыга элээн апалитерни кылган.

Тес-Хем малчын район. Ажыл-агыйның кол угланышкыны хой ажылы. Бир төө район мал ажылдыг болганда, партия райкому, райкүүском болгаш көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелели бүгү күштү, арга, курлавырларны мал ажылын хогжүдеринче — оон баш саның өстүрериниче, продуктулуг чорууң белдиринче мобилизастаар хүлээлгелиг. Ыядыг турбуже, соолгу каш чылдардан бээр районнуң экономиказының кол адыры—мал ажылында дүвүренчиг байдалдың тургустунуп келгенин конференцияга санал бергеи делегаттар чидин-биле шүүмчүлээннер. Маңаа холбаштыр чамдык чижектерни көргүзүп болур. Район соолгу үш чылдарда малдың баш санын өстүрериниң күүгүне планын күүсеттнйн келген. 1967 чылда мал бажы өстүрериниң планы мыйыстыг бода мал талазы-биле 84,9 хуу, оон иштинде инектер — 71 хуу, шээр мал—82 хуу, чылгы — 95 хуу күүсеттинген болуп турар. Эрткен чылдың ол үеэи-биле деңнээрге эрткен 11 айларда мыйыстыг бода малдың саны 614 башка, оон иштинде инек — 607, хой, ошкү 5 муң ажыг башка, чылгы—175 башка эвээжээн.

Мал ажылынга механизацияны нептеретпейн, ажаалга чемгерилгенин экижитпейн база семпртилгенин мурнакчы дуржулгаларын ажыглавайн турарындан бүдүрген продукциянын бот-үнээн бедип турар. Юбилейлиг чылдың социалистиг хүлээлгелерин чугаалажып тургап, районнуң ажыл-агыйлары күрүнеге садар малдың дириг деңзинин бола малга хамаарыштыр 270 кг, шээр малга — 38—40 кг чедиргеп дужаарын хүлээпгеннер. Ынчаарга күрүнеге дужааган бола малдың дириг деңзини 251 кг, ошкүнүң 24 кг болган. Дужааган бүгү малдың түгле 15 хуузу ортумактан өрү деңгилделиг болган. Дириг деңзинин эвээжинден, деңгилдезинин куду болгапындан районнуң ажыл-агыйлары ниитиэп-биле 35 тонна ажыг эттп чедир албаап. Бир эвес ону дириг малга шилчидер болза 140 баш бода, азы 881 баш шээр мал-дыр. Моон алгаш көөрге, районнуң эът, сүт дужаар планнарының кайы хире күжениишкинин негеп тургап, күүсеттингеп дээрзин билдингир. А дүк планы күүсеттинмээн.

Бот-үне талазы-биле чамдык чижектер. Ажыл-агыйларның бүдүрүп турар продуктуларының бот-үнээи бедик болуп артпышаан, харын-даа мурнуку чылдарда турганындан өзүп турар. Бир центнер инек эъдининг бот-үнээи планда кордүнгенинден 3—4 рубль, хой эъдининг 4—5 рубль, сүттүң барык 2 катап бедик болуп турар. Ажыл-агыйның байдалы мындыг турда, партия райкомунуң талазындан тодаргай хемчегни албайн келгенин конференциядан демдеглээн болгаш экономикага хамаарыштыр айтырыгларны хаиыгыбиле өөренип көөрүн негээн.

«Тес-Хем» совхозтуң О. Шынаа салбырындан келген делегат, хойжу бригаданың бригадири эш Д. Бичеоол бодунуң саналынга, мал ажылында хожудаашкынның чылдагаанларын бнле тура-ла, ону эдип алыр дээш районнуң удуртукчу органнарындан чогуур хемчегни албайн, ажыл-агыйның айтырыгларын каш удаа чугаалажып көөрүндеи ацгыда тодаргай хемчегларнщ алдынмайн турарын шын демдеглээн.

— Хой ажылының хожудаа турарының бир кол чылдагааны болза ажылга эртем-техниканың чедишкиннери, механизация, мурнакчыларның дуржулгаазы дээн ышкаш чаа чүүлдерни ажыглавайн, арга сөзу-биле ажылдап турарывыста деп санаар мен. Хой ажылдыг Эрзин, Өвүр районнарда, харын бисте-даа мурнакчы хойжулар эвээш эвес. Оларның дуржулгазын чүге нептередип болбазыл? Хойжуларның экономиктиг конференциязын чыылдырбас апарган. Амгы үеде бистиң эң бергеден турар чүүлүвүс — сүргат. Бо айтырыгны каш чыл улаштыр чугаалажып келдивис — түңнел чок артышаан—деп чугаалаан. Тестиң эрги, чаа бугаларын ажыглап, кудуктарны казып тургап, сүргат айтырыын келир чылдан эгелеп дорт шиитпирлээрин ол саналдаан.

Эш Бичеоолдуң саналы черле шын. Мал ажылында хожудаашкынның бир кол чылдагааны болза, ниитиниң малынга эки шынарлыг кажааларны тутпаанында, чем-сууряу тургусшаанында болгап ажаалгачемгерилгенин куду деңнелде турарында. Амгы үеде районнуң бода малының 30 ажыг, а шээр малдың барык 85 хуузунуң уксаазы экижиттинген. Бедик продуктулуг бо малдың ажаалга чемгерилгезинин деңпеля мурнукузундан өөделевээн. Районнуң ажыл-агыйларында эки шынарлыг кажаалар эвээш. «Тес-Хем» совхозтуң О. Шынаа салбырында тавандагы үгек кажаалар ирээн. Район мал темининг белеткелин түгле 10,4 хуу күүсеткен, бүгү малдың түгле 18,5 хуузу сүргат-биле хавдыртынган. Байдал мындыг турда, ниитиниң малының баш санын өстүрер, оон хой продукту алыр дээри берге айтырыг.

Оон аңгыда малдың тарын бооздылгазында, отчёт үчёдунда улуг четпестерниң барын санал бергеи эштер чугаалап турганнар. Бо хүнверде семпртилгеге тургускан чангыс-даа кодан чок. Үстүнде четпестерниң түңнелинде арткен он бир айларда районда ниитиэп-биле 12 муң баш мал олгеп.

Районнуң ажылчы чоннарының, ылаңгыя малчыннарның кижилдилгезинче четпес кичээнгей салдынып турганының дугайында шыңгыы шүүмчүледдер болгулаан. Партия райкомунуң бюрозуунуң ажылының методстилдия ам-даа сайгырангайжыдарды негеттиипп турар. Ажыл-агыйның удуртукчуларын, партияорганизацияларының секретарын бачай ажылдаан дээш хемчег көргүзериндеи ацгыда, оларның ажылынга экономика болгаш кижилдилге ажылынын талазы-биле боттуг дуза, сүмени көргүзер практика чок. Чоп ортуулунга суртаал ажылы дээштиг болбайн турар. Райком аппарадында килдистер эргелекчилери, инструкторлар ыраккы кодаиларда малчыннарга барбас дээр дугайында шүүмчүледдерни делегаттар «Тес-Хем» совхозта партком секретары эш Э. Чоолу, «Чодураа» колхозтуң учётчизи эш И. Комбу болгаш оондаа оскелер кылган.

СЭКП райкому чер-черде партия организацияларының ажылын бүдүрүлгеже утландырып, материалдыг чүүлдерни тургузуп турар кижилерниң ажыл, амыдыралын хүн бүрүнүң кичээнгейнинге хлара тудуп турган болза, экономиканың көргүзүлерн эки, мурнакчыларның саны хой болгур аргалар бар. Шаг төөгүдеи мынгуурлуг мурнакчы малчыннар районда эвээш эвес-ле болгай. Юбилейлиг чылда «Чодураа» колхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазы республиканың мурнакчы фермаларындан дудак чок ажылдаап, Көдээ ажыл-агый министерствозундан, районнуң удуртур органнарындан шаңнал макталды ап келген. Малчыннар эштер М. Сувандий, И. Чамзын-оол, И. Данзуруң, С. Хайыа, С. Чикей, саанчылар эштер Ч. Баткар, М. Нүрсат, Х. Адыя, К. Оюн болгаш оон-даа оскелер чылдың-па эки көргүзүглерлиг болуп турарлар. Оларның мурнакчы дуржулгазын чүге нептередип болбазыл? Чаңгыс аай одарлалыг малчыннарның бирээзинин көргүзүү эки, оскезинин куду болуп турарының чылдагаанны чүдел деп айтырыгны малчыннарның боттары-биле сүмележип турган, тодарадырын чүге практикалаап болбазыл?

Районнуң ажыл-агыйлары удавас чаш малды хүлээп ап эгелээр. Бо чугула кампанияга белеткеп кошкак дээрзин делегаттар демдеглээн, «Чодураа» колхозтуң хойжулары эштер Самбуу, Адыяа, «Тес-Хем» совхозтуң малчыны Доржу болгаш оондаа оскелерниң дойлары оолдап эгелээп. Бо малчыннар мурнуку чылларда ышкаш хурээпларны өглерииге дорукгурар ужурга таваржып турарлар. Малчынарда одаар ыяш дүжүргүнмээн, суг чогундан хар эргизип ижип турарлар. Чаш малдың ажаалдазы мындыг болганындан малдың баш саныиың кызырып турарының база бир чылдагаанны ында дээрзин конференциядан демдеглээн. Бо чаа айтырыг эвес. Ийи чыл бурунгаар болуп эрткен конференцияга хүлээп алган доктаалдың бир пунктузунга айыткан турган. Коммунистерниң ол саналынын күүседери чедип алдынмаан.

Конференцияның киржикчилери районнуң ажыл-агыйының эске-даа адырларын чугаалажып көргеш, мал ажылын хогжүдеринче угланган хемчегларни айыткан доктаалды хүлээп алган.

Партия райкомунуң бирги секретарынга эш Ф. И. Дажи, секретарларынга эштер М. Ш. Артаев, М. О. Минчимаа соңгутканнар.

С. МААДЫ.

Чаа системаже шилчиирингe белен бис

Ажыл-агый реформазы бистин чуртувуста калбаа-биле боттанып турар. Чугле туе-туе будурулгелер эвес, а улегшуриун чамык алырлары барык бүрүнү-биле планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазынче шилчээн болгай. Чуртуң даарыныла будурулгелериниң мурнакчы улуг коллективтери ол чурум ёзугаар ажылдавышаан, улуг дүржулганы шингээлип алган.

Бистиң комбинадывыс келир чылын чаа системаже шилчиир. Белеткелиң 1965 чылдың сентябрьда болуп өткен СЭКП ТК-ның Пленумунуң соон дарый эгелээн бис. Ынчан биске билдинмес-даа чүүлдер хөй турган. Соолгуредир парлалгага үнгүлээн материалдарны өөренип, төрелдешкек адырларның дүржулгазын сонуургап эгелээн бис. Биске хамаарылгалыг болгу дег чаартылгалар дугайын специалистер, ажылчыннар-биле чугаалажып, будурулгевистиң экономиказын быжыглап эгелевивис.

Планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазынче шилчилгеге белеткел юбилейлиг чылдың эгезинден бээр күштелген. Ол ажылга улуг рольду коллективтиң Совет эрге-чагырганың бежен чылынга тураскаатказ социалистиг чарыжының чогаадыкчы кодургуушкуну ойнаан. Улуг байырлалга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерни ап, оон негелделерни эң хынамчалыы-биле корген бис.

Ол дээрге күш-ажылның будурукчулуун, комбинаттың ажылының ажыктыын бедиеринче утланган хемчегler-дир. Күш-ажылы эртемге үндезилеп организастаарының айтырыын бо чылын кажангызындан-даа артык сонуургап, бо талазы-биле алдын хемчегни алдывыс.

Юбилейге уткуштур алган хүвөлгевисти күүседип, бо чылын алдын чедимчелиг ажылдаан бис.

Чарыштың негелдезиниң бирээзи болза, будурулгениң техниктиг деннелин бедиери, кол фондунуң ажыглалын күштелдирери турган. Оон уламынаан продукциянын шынарын бедиерининг, будурулгенин орулгалыг чоруун быжыглаарының болгаш будурулге культуразының, техниктиг эстетиказының айтырыглары күн бүрүнүн кичээнгейинче кирип, ажылчыннардан, инженер-техниктиг кадрлардан чогаадыкчы идепкейни көдүрерин негеп келген.

Бо чылдың эгезинден бээр бүдүрүлгени специализастап, ону ажыг-ажыг бригадаларның ажылынга шингээткен бис. Продукциянын ассортимент санын түе-түе бригалар будурерге, оон шынары экижиирин бистиң практиказывыс балыткаан.

Технологтуг чорудугаларны механизастаары күш-ажылдың бүдүрүкчулуун бедиидер. Хеп даарыында ажылдарны механизастап, технологтыда чаартылгаларны кылгылаан бис. Мурнында чылдарда пастуу склатан цехтерже, даараан кылыгларны дедир склатче ажылчыннар чүктеп экеп, чедирип турган. Ам склад биле бүдүрүлге корпузунуң аразында демир рельстер салгаш, бичии вагонеткаларны чоруп турар кылган.

Чиик өртектиг хеп бүдүрери — кол сорулгаларывыстың бирээзи. Платье бижар цехтиң ажылын экижидер чаартылкчы саналларны будурулгеге шингээткенинден алаан хөй рубльдиң камналгазы алдынган. Чижээ, дүрүт постру хеп бижар столга айлеп кезерин механизастаан. Пос кырынга чада калган майыктарның айы-биле ону быжып турда, шимчетпес тукшуштуг база кылган. Чүгле бо ийи саналдың безин чылда 1,5 мун рубльдиң камналгазын тургузуп болур.

Күш-ажылды өртемге үндезилеп организастаарының кол хемчегелериниң бирээзинге, Москванын фабрыкаларының чижээн эдерип, нормализатогну болдувска тургусканывысты хамаарыштырып болур. Нормализатор деп чүл? Хеп бижарда түе-түе модель, фасон, дүтаар айы-биле бир кылыгга-ла ынча метр пос үнер деп планнап каан турар. Ол хемчээлин эвээжедири, постен үнер артынчы-кескиндиниң эвээжедири — сорулга бо. Ынчангаш бистиң комбинат платьелеринин чаа хевирин быжып эгелээр мурнунда дезевилеп кылдыр бир-нийиннү белеткеп турар. Ынчан майыктарны эптештир салыры, артынчы постен чүнү даарап болуру биллине бээр. Оон соонда болувска хереглээр норманы доктаалып, ону сагыырын чедип ап турар бис. Чиг-этти, материалды каминг чарыгдап, комплексилиг (майык айы-биле хары угда янзы-бүрү кылыгларны, кезектерни) быжыышкынны организастаап, комбинат бо чылын 11 айларының дүргузунда 8 мун рубльнин материалын камнаан. Ол дээрге немелде платьелер, оруларга-дыр.

Продукциянын сайгарылгазы кол көргүзүг болганда, эки шынарлыг, чонның негелдезинге таарыр хептi бүдүрери чугула. Шынар дугайында айтырыгны кан удаа чугаалаштывыс. Продукциянын ассортимент санын түе-түе бригалар бүдүр

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ

Чуртту индустриялиҗастаары, шәдә ажыл-агыйны коллективиҗастаары, хоорайның болган кәдәниҗ капиталистиг идеәттерииче бүгү фронтуза маан халдаан чорук чуртта аиты демиселии чидилендирген. Ол чорук эрги интеллигенциияның чамдык кезиниҗ туружута салдары чедирген, олар улус ажыл-агыйынче хоралаашкыныы (шахта херәә, үлетүүр партиялыын херәә) организиастаан. Ындыг байдалдарда партия болган күүрүе совет интеллигенциияның улам ынай дүргеи өстүрериниҗ шугуиун тодаткан.

Улус ажыл-агыйының хөгүүдезиниҗ хереглелдерии барымдаалаш, баштайгы беш чыл планының төөчүүнге чедир улус үлетпүүре инҗенер-техниктиг составтың бөт-дең-зиин ийи катап көвүдедирии көргеи. Ховар профессиялариҗың тускай эртемниглериҗе хереглелди хандырар толээде, алзан хөй техниктиг дээди өөредилге чөрлерии ажыдары кордүнгеи турган. Ортуиак эртемниг тускай эртемниглериҗ белетхээриче база онза кичээнгей салдынган турган.

Чаа техниканы шиҗгээдии алыры, улус ажыл-агыйынга ону долу ажыглаары техника талазы-биле бедик мергежилдиг, хөй санныг тускай эртемниглерии база негеп турган. Оон-биле кады улус өөредилгезиниҗ, медицинаның тускай эртемниглериҗе, культура ажылдакчыларынга хереглел база өөүп турган. Ынчалза-даа ынчаш. 1928—1936 чылдарның иштинде дээди өөредилге чөрлериҗиҗ саны барык беш катан өскен, а 1936 чылга чедир техникумнарның саны 2997 четкен.

Бистиҗ чуртувуска социализмниҗ тиилээни-биле материалдыг бүдүүлгениҗ бүгү талааларын хаара түдүп турар чаа социалистиг экономика тургустуган. Экономикага үнделзин өскерлиишкиннер улуг социал-политиктиг өскерлиишкиннерге чедирген. Молчукчу ангылар шуут улуттаттынган, совет интеллигенциязы ийи найыралдыг ангылардан — ажылчын ангыдан болган күш-ажылчы тараачын чондан тургустуна бергеи. Коммунистиг партиязың удуртулгазы-биле совет улустуң күженниишкиннериниҗ ачызында революциязың эң чугула сорулгаларыҗың бирээзи шиитпирлеттинген—ажылчын ангыдан болган күш-ажылчы тараачын чондан үнген, ол ангылар-биле хаҗы холбашкан чаа совет интеллигенция тургустуган. Шаандакы эрги интеллигенциязың тергиидеи турган мыдыг байдалы чидө бергеи. Коммунистиг партиязың болган Совет күргүзиниҗ кижизиткеии Совет интеллигенциязың кадрлары эртемниг, техниказың болган культураның бүгү адырларынга тааримчалыг чөрлерии зәлеп алганнар.

III.

Аиты үеде совет улустуң мурнуида коммунизмниҗ материал-техниктиг базазазыи тургузарының кавчаар-даа аажок улуг сорулгазы туруп турар. Ону шиитпирлээриде чуртуң техниктиг депшилгезиниҗе—бүдүүлгениҗ болган амыдыралдың бүгү кавыларынга электри энергиязын пеитередириҗе, бүдүүлгениҗ комплексиглиг механизациязын болган автоматизациязын, химизациязын, оон кооперастаашкының болган специализастаашкының боттандырарынга онза сагыш салып турар. Бо сорулгалар интеллигенциязың шуут киржилгези-биле боттаныр. Иитилел харылзааларын сайзырангайжыдарынга, кижилерии коммунизм бәзүүрга кижизидериҗе интеллигенциязың ролю база улуг.

Интеллигенция кадрларыи улам ынай өстүрериниҗ сорулгазы кавчаар шиитпирлеттинии турарыл? Хамыктың мурнуида оон сан состазы өөүп турар. 1937 чылда дээди өөредилге чөрлериҗе 542 муң студент-ка тургустуган. Экономикага үнделзин өскерлиишкиннер улуг социал-политиктиг өскерлиишкиннерге чедирген. Молчукчу ангылар шуут улуттаттынган, совет интеллигенциязы ийи найыралдыг ангылардан — ажылчын ангыдан болган күш-ажылчы тараачын чондан тургустуна бергеи. Коммунистиг партиязың удуртулгазы-биле совет улустуң күженниишкиннериниҗ ачызында революциязың эң чугула сорулгаларыҗың бирээзи шиитпирлеттинген—ажылчын ангыдан болган күш-ажылчы тараачын чондан үнген, ол ангылар-биле хаҗы холбашкан чаа совет интеллигенция тургустуган. Шаандакы эрги интеллигенциязың тергиидеи турган мыдыг байдалы чидө бергеи. Коммунистиг партиязың болган Совет күргүзиниҗ кижизиткеии Совет интеллигенциязың кадрлары эртемниг, техниказың болган культураның бүгү адырларынга тааримчалыг чөрлерии зәлеп алганнар.

III.

Аиты үеде совет улустуң мурнуида коммунизмниҗ материал-техниктиг базазазыи тургузарының кавчаар-даа аажок улуг сорулгазы туруп турар. Ону шиитпирлээриде чуртуң техниктиг депшилгезиниҗе—бүдүүлгениҗ болган амыдыралдыҗ бүгү кавыларынга электри энергиязын пеитередириҗе, бүдүүлгениҗ комплексиглиг механизациязын, химизациязын, оон кооперастаашкының болган специализастаашкының боттандырарынга онза сагыш салып турар. Бо сорулгалар интеллигенциязың шуут киржилгези-биле боттаныр. Иитилел харылзааларын сайзырангайжыдарынга, кижилерии коммунизм бәзүүрга кижизидериҗе интеллигенциязың ролю база улуг.

Интеллигенция кадрларыи улам ынай өстүрериниҗ сорулгазы кавчаар шиитпирлеттинии турарыл? Хамыктың мурнуида оон сан состазы өөүп турар. 1937 чылда дээди өөредилге чөрлериҗе 542 муң студен-тилер өөрениҗ турган болза, 1966—1967 өөредилге чылында оларда 4.123 муң студентилер өөрениҗ турар апарган. Үүле 1967 чылда улус ажыл-агыйы 1.2 миллион тускай эртемниглерии, оон иштиидө 470 муң дээди эртемниглерии алган. Совет интеллигенциязың сан талазы-биле өскезиниҗеи оон бүгү составында шынар талазының улуг өскерлиишкиннери болган, тускай эртемниҗ денгиүүр байдалы чаартынган.

СССР-де социализмниҗ тиилээни совет эртемниҗ хөгүүдезиниге болган эртем кадрларын кижизидериҗе онза тавармычалыг байдал тургустунган. Социализтиг иитилелде эртем идеалистиг дужамыктардан хосталган, бойдустуң боттуг дүрүмнерии болган иитилел амыдыралының дүрүмнерии билии алырын эртем болза коммунизм тургузуулукунуҗ улуг эчис сорулгаларынга бараан болурунче салган. Совет эртем будүүлкүү күштерии хөгүүдеринге, иитилел харылзааларын сайзыраңгайжыдарынга чаа-чаа аргаларны ажыктан.

Коммунизм тургузуушкунуҗ байдалдарында эртемниҗ болган техниканың чедиишкиннерии иептередириҗе үнделзээш, будүүлгени бүгү тала-биле хөгүүдери эргежок чугула чүүл апарган. Ол чорук бедик мергежилдиг кадрларга, эртем ажылдакчыларынга хереглелди улуу-биле негеп турар. Ындыг хереглелди эртемденнериҗ санын үзүктел чок өстүрүп тургаи боттандырып болур. Чижээ, 1940 чылга бистиҗ чуртувуска 98.3 муң, 1960 чылда—354.2 муң, 1966 чылда—712.4 муң эртем ажылдакчылары ажылдап турганы моны бадыткап болур.

СЭКП-ниҗ XXIII съездиниҗиҗ шиитпирлери эртемниҗ улам ынай хөгүүдер дүтайында, эртем интеллигенциязын улам өстүрер болган ооң үре-түүиелдиг ажылдаарының дүтайында онза сагыш човашкыныбиле сиҗиккеи. «Бистиҗ эртемденилер өөрениҗ турган болза, 1966—1967 өөредилге чылында оларда 4.123 муң студентилер өөрениҗ турар апарган. Үүле 1967 чылда улус ажыл-агыйы 1.2 миллион тускай эртемниглерии, оон иштиидө 470 муң дээди эртемниглерии алган. Совет интеллигенциязың сан талазы-биле өскезиниҗеи оон бүгү составында шынар талазының улуг өскерлиишкиннери болган, тускай эртемниҗ денгиүүр байдалы чаартынган.

СЭКП-ниҗ XXIII съездиниҗиҗ шиитпирлери эртемниҗ улам ынай хөгүүдер дүтайында, эртем интеллигенциязын улам өстүрер болган ооң үре-түүиелдиг ажылдаарының дүтайында онза сагыш човашкыныбиле сиҗиккеи. «Бистиҗ эртемденилер өөрениҗ турган болза, 1966—1967 өөредилге чылында оларда 4.123 муң студентилер өөрениҗ турар апарган. Үүле 1967 чылда улус ажыл-агыйы 1.2 миллион тускай эртемниглерии, оон иштиидө 470 муң дээди эртемниглерии алган. Совет интеллигенциязың сан талазы-биле өскезиниҗеи оон бүгү составында шынар талазының улуг өскерлиишкиннери болган, тускай эртемниҗ денгиүүр байдалы чаартынган.

СЭКП-ниҗ XXIII съездиниҗиҗ шиитпирлери эртемниҗ улам ынай хөгүүдер дүтайында, эртем интеллигенциязын улам өстүрер болган ооң үре-түүиелдиг ажылдаарының дүтайында онза сагыш човашкыныбиле сиҗиккеи. «Бистиҗ эртемденилериҗ ажыл-чорудулгазы аиты үеииҗ чүүлга эртем айыылгарын улам ынай шиитпирлээриче, эртемтехниктиг депшилгени бүгү хемчегбиле дүргедириче, эртем шинчилелдериниҗ түңнелдерии улуе ажылагыйынче дүргеи иептередириче, күш-ажылдың будүүргүчүүн өстүүрииҗ дүргеи темпилерии хандырарынче утланган турар ужуруге—деп съездиниҗ резолюциязында чугаалап турар.

СЭКП ТК, партиязың XXIII съездиниҗ ажыл-чорудулгазы аиты үеииҗ чүүлга эртем айыылгарын улам ынай хөгүүдер болган коммунистиг тургузуушкунга оларың роліюн бедидер хемчеглер дутайында докталалды чоокта чаа хүлээп алган. Ол докталда философия, экономика, эртеминг коммунизм, төөгү, эрге, эстетика, педагогика, психология болган өске-даа иитилел эртемнериниҗ талазында ажылдап турар эртемденнериҗ кичээнгейин эртем шинчилелдериниҗ шынарын болгаш ажыктың улам ынай бедидериииҗ эргежок чугулазынче утландырган болган оларың кичээнгейин мөөнеттинген турар ужуруг ындыг утланыштыкыны тодаратган.

Партия болган күүрүе национал кадрларны өстүрериче мурнукузу ышкаш улуг салыш салып турар. 1926 чылдан 1939 чылга чедир ССРЭде инженерлериҗ, агрономнарның болган техниктериҗ саны 18 катан өскен болза, Орта Азияга болган Казахстанга 38 катан өскен. Бүгү Эвилелдешкен республикаларда эртемнер академиялары ажылдап турар. 1939 чыл-биле деңизөргө, 1966 чылда бистиҗ чуртувуска эртем ажылдакчыларыҗың саны иитизи-биле 7 катан өзүп турда, Киргизияда 32, Казахстанда 19, Туркменияда 18, Узбекистанда 17, Таджикистанда 12 катан оскен.

Бистиҗ улузувус Коммунистиг партиязың удуртулгазы-биле эртемниҗ болган техниканың социалистиг культураны хөгүүдериниҗ нарын сорулгаларын чедиишиниҗ шиитпирлеп шыдаар аргалыг, бедик квалификастыг тускай эртемниглериҗ улуг армиязын кыска хуусаада тургускан. 1966 чылдың төөчүүнде Совет Эвилелиида 12.924 муң тускай эртемниглер санаттыҗ турган. ССРЭ-ниҗ дээди өөредилге чөрлерии доозуп турар инженерлер АКШ-та доозуп үүп турар инженерлерден 4 катан хөй.

Кайы бир чуртуң культуразының оҗүлдезиниҗ чугула көргүүр болза чонның чогуур санынга онааштыр студентилериҗ саны болуп турар. ССРЭ-де ол көргүүр делегейге эң бедик. Ам үеде дээди болган ортумак тускай өөредилге чөрлериҗе өөрениҗ турарларның саны бистиҗ чуртувуста 8 ажыг миллион чедиҗ турар, ол болза 1914 чылдагызындан 45 катан хөй. ССРЭ-ниҗ дээди өөредилге чөрлериҗе ам 4 миллион ажыг кижи эртем чедиҗ ап турар, ол болза Англияның, Францияның, ГФР-ниҗ болган Италияның катай хаара алганыидан 3.5 катан хөй. Ам бисте чонның 10 муң кижи санынга 176 студент онаажып турар. 1914 чылда олар үүле 8 турган. Социалистиг культураны хөгүүдериге бистиҗ чуртувустуң чедиҗ алган улуг челиишкиннери бо санныардан тодаргай көстүп турар.

Кыдатта Маонуң болүү, национализчи политиканы чорутпушаан, делегей культуразының тураскаалдарын үзуткап, мурнакчы интеллигенциияның кадрларын истеп сүрүп турда, Совет Эвилелиида интеллигенция партияның болган чазакчын хүн бүрүдеги сагыш салышкыны-биле бүргеттирген, ооң үре-түүиелдиг ажылдаарынга бүгү таарымчалыг байдал тургустунган. Совет Эвилели бодууң эртемденнериге, инженерлериге, культураның болган ураи чүүлдүң ажылдакчыларына чоргаарланып турар. Совет эртемденнер эртемниҗ хөй-хөй талааларынга лелегей эртемниҗ мурнакчы турушгарынче үне берген.

Бистиҗ чуртувустуң интеллигенциязы ховар машина тудуушкунуң, ушар чүүл болган ракета техниказын, плазма физиказын, радиофизиканы хөгүүдериге, ядроэнергиязыи тайбың сорулгаларга ажыглаарынга, квантылыг генераторларны тургузарынга, чартык проводниктериҗ теориязынга болган практиказынга, алзан хөй дүргедедиичилерии тударынга болган ажылгалга киирериге улуг салышкыныны киирген. Космос делгемнерии шиитпээдии алырынга болган өске-даа хөй-хөй чүүлдерге чедиҗ алдыгаи улуг челиишкиннерге совет интеллигенция бодууң салышкыныи киирип турар.

Коммунистиг иитилелдиҗ тургузуушкуиу социалистиг кады ажылдажылганың чурттарының араазында улам бижыгыи турар экономиктиг, политиктиг, эртем-техниктиг болгаш культурлуг харылзаалариҗың байдалдарында чоруттуиуп турар. Ол харылзааларны хөгүүдеринге совет интеллигенция бодууң салышкыныи киирип турар.

Эртемниҗ, техниканың болгаш культураның бүгү талааларында хөй санныг тускай эртемниглерлиг бистиҗ партиязыс болгаш күүрүевис социалистиг кады ажылдажылганың чурттарыига болгаш хөгүүп турар күүрүевлерге бүгү хемчег-биле дузалап турар. Колониалдыг дарлалдан хосталган чурттарның экономиказының болгаш культуразының хөгүүдезиниге совет интеллигенция онза улуг салышкыныны киирип турар.

Совет тускай эртемниглериҗ хүзалаҗчыны-биле ол чурттарда үлетпүүр чөрлерии электростаиниялары тудуп турар, бойдустуң байлактарын дилеп тывар болгаш шиитпээхир талазы-биле ажылдар чоруттуиуп турар, демир-оруктарны болгаш чазаглыг оруктарны ыглыже турар, культура болгаш медицина азбан чөрлерии тургузуп турар. Чүс-чүс совет эмчилер түс чөрлериҗ чонгуна медицина дузалаҗчызын коргүүп турар. Социалистиг болгаш хөгүүп турар чурттардан муң-муң аныяктар Совет Эвилелиииҗ дээди болган оргумак өөредилге чөрлериидe өөрениҗ турар.

Коммунистиг иитилелдиҗ тургузарының чорудулгазында чогаалыҗчы интеллигенциияның ролю база хемчээттиимес өзүп турар. Чогаалчылар, уран чүүлдүң болгаш культураның ажылдакчылары социалистиг реализмниҗ методуига үнделзээш, бистиҗ маадырлыг улузувуска төлептиг чогаалдарны тургузуп турар. «Социализмниҗ улуг тиилелгелериниҗ 50 чылы» деп илетиккелге Л. И. Брежнев «Делегей культуразының алдын эртинезиниче ажылчы чонның эң калбак маселаалары хандыгып турар. Ол чүл дизе, уран чүүлдүң иитилел ролю, а ыидыг болганда чогаалчыларның, композиторларның, театр, кино, чурулга уран чүүл ажылдакчыларының харыыеалгазы улам өзүп турары ол. Партия болгаш чон оларииҗ күш-ажылын бедик үнелеп турарэ деп чугаалаан.

• • •

Коммунистиг иитилелдиҗ тургузуушкуиу социалистиг кады ажылдажылганың чурттарының араазында улам бижыгыи турар экономиктиг, политиктиг, эртем-техниктиг болгаш культурлуг харылзаалариҗың байдалдарында чоруттуиуп турар. Ол харылзааларны хөгүүдеринге совет интеллигенция бодууң салышкыныи киирип турар.

Эртемниҗ, техниканың болгаш культураның бүгү талааларында хөй санныг тускай эртемниглерлиг бистиҗ партиязыс болгаш күүрүевис социалистиг кады ажылдажылганың чурттарыига болгаш хөгүүп турар күүрүевлерге бүгү хемчег-биле дузалап турар. Колониалдыг дарлалдан хосталган чурттарның экономиказының болгаш культуразының хөгүүдезиниге совет интеллигенция онза улуг салышкыныны киирип турар.

Совет тускай эртемниглериҗ хүзалаҗчыны-биле ол чурттарда үлетпүүр чөрлерии электростаиниялары тудуп турар, бойдустуң байлактарын дилеп тывар болгаш шиитпээхир талазы-биле ажылдар чоруттуиуп турар, демир-оруктарны болгаш чазаглыг оруктарны ыглыже турар, культура болгаш медицина азбан чөрлерии тургузуп турар. Чүс-чүс совет эмчилер түс чөрлериҗ чонгуна медицина дузалаҗчызын коргүүп турар. Социалистиг болгаш хөгүүп турар чурттардан муң-муң аныяктар Совет Эвилелиииҗ дээди болган оргумак өөредилге чөрлериидe өөрениҗ турар.

Коммунистиг иитилелдиҗ тургузарының чорудулгазында совет интеллигенция чугула сорулгазы шиитпирлеп турар. Бистиҗ улус ажыл-агыйыисе болгаш культураэыис, эртемниҗ болгаш техниказыс тудуи-на, совет интеллигенциязың мурнуига улам нарын сорулгалар тургустунар, ооң ролю улам өзөр.

Улуг Октябрьиың 50 чылының байырлалы-биле холбаштыр совет улуска кыйгырымга эртемниҗ болган культуразың ажылдакчылары, башкылар, эмчилер, бистиҗ бүгү совет интеллигенциязыс чонның мурнуига бодуңун хүзөлгезиҗ моолсоңгар-даа ак сеткилдиг күүсеидир, коммунистиг тургузуушкуиуң улуг херээиге бөттарының күштерии болгаш билиглерии бээр, эртемниҗ болгаш техниканы кызымаккай хөгүүдер, массажо билиглерии пеитередир, өзүп орар салгакчыны коммунизмниҗ бәзүүрга кижизидериҗе дузалаҗчы болгаш чамдык культураэының хөгүүдезиниге совет интеллигенция онза улуг салышкыныны киирип турар.

Профессор М. ПРОЦЬКО.

Амгы Шеми оглу, кызы

Аныяктар өөредилгези

Бүгү-шиитиниҗ оруумак өөредилгезиниче чоорту шиитпирлеп турар. Бо талазы-биле ажыдды Шеминиҗ өөредилге-консультациязы пунктузу багай эвес удуртқан. Эрткен өөредилге чылында 5—10 классха чедир 60 ажыг өөрениқчи киҗээдеп кыптаан. Школаның сескн классын 16 колхозчу аныяктар чедиишкиннер доосхан. Доозучулардан тудугжу О. Орлан-оол, кадарчы М. Юкпан болгаш өскелер-даа үлегерлиг өөредилгези дээш хүндүлел биҗиктер-биле шаҗнаткан.

1967—68 өөредилге чылында Шеми консультациязында 80 ажыг аныяктар өөредилгеде хаара түүгүзүгеи. Бо өөредилге чылында бистиҗ ажыдыралзыыска бир чаа чүүл—сескиҗ класстың аҗыда, 11-ги классты 20 ажыг аныяктарның доозары болур.

Бистиҗ консультациязыиг математика башкызы Тамара Куулар, дыл башкызы Александра Кара-Монгуш шыкаш, дээди эртеминиг, дүржүлгелиг башкылар-биле хандыртынган. Өөредилге-консультациязың эргелекчизи Куулар Алдын-оол онаашкан ажылынга харыысалгалыын коргүүп турар.

Өөредилге үезиниге аныяктарны ажыл-биле өскээр чартыктырбас, оларны ырак чергежеге ажыдаттырбас, өөредилге-консультациязың пунктузунуң ажылынга дуза чедирер тускай болүктүг бригадирлер, колхоз баштаар черииҗ кежигүннеринден соңгуп алган. Колхозта партия эге организациязы болгаш комсомол организациязы школаның ажылынга боттуг дузаны чедирип турар.

Колхоз төвүүден ырак фермаларда, хойжу бригадаларда өөрениҗ турар аныяктарга школаның башкыларын неделя санында барып онналгаларын бергеш кичээлдедир. Кежээки школаның өөрениқчилериҗеи Хертек Доржу, Донгак Эрес-оол болгаш өскелер-даа кичээлдерге докталамал кээп, онналгаларны күүсеидип, зачёттарны чедиишкиннииг дужаап келгеннер.

Өөредилге-биле холбашкан айтырыгдардан аңыда, кежээки школаның башкылары, садыг, контора болгаш өске-даа хөй-иитии черлериниге «Кежээки школаның үнүү» деп хана солуунну докталамал үндүрүп, кичээл үзер болгаш өөредилгеиниге кыспас аныяктарны шүгүмчүлеп келгеи. Өөрениқчи аныяктарның оргузунга агитас-назалыг ажылдарны калбаа-биле чорудуп, солуи кежээлерии, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражыгаларны организастап турар. Чоокта чаа кежээки школаның өөрениқчилери Тыва АССР-ниҗ культуразының авдарымы ажылдакчызы Константин Чүлдүмович Дамдың-биле ужурашкан. Культура албанынга хөй чылдарда ажылдап келгении ол аныяктарга сонуургаткан. Тыва хөгүүп черекеелдери-биле тыва аиглаларны ол кежээге Константин Дамдың аныяктарга ойнап берген. Ужуражылга солуи эртккеи.

К. СҮТТҮГ-ООЛ.

МЕХАНИЗАТОРЛАРГА

Бистиҗ консультациязыс

ССРЭ-ниҗ Кодээ ажыл-агый министерствозунуң күш-ажыын төлевириниҗ, нормалаарының болгаш организастаарының талазы-биле Эргелеиниҗ улуг инженери эш В. ЖИДОВ тайылбырлап тур:

— Чазактың шиитпири-биле ийи эчелиг ажыл үезиниге улуг трактурист болгаш ону солуур кижи бүрүзү эзлчеп нормазын күүсеидип турар болза, улуг трактористке ооң эзлчегде ажылдаан ажыл төлевириниҗ 10 хуузу хемчээлдиг немелде ажыл төлевирии доктаатқан. Мурнуида ындыг төлевирии төлевейн турда, дүржүлгелиг механизатор аныяк механизатор-биле эзлчежип ажылдаар хонну чок турган, чүге дээрге, ол чорук ооң ажыл төлевирии эвээжедип турган. Бо немелде төлевирии тургусканы, дүржүлгелиг механизатордуң ажылдап турар техниказының ажаалда-хайгааралы, септелгези, аныяк механизатору ажылга өөредири дээш харыысалгазын белидер.

1965 чылдан бээр аныяк тракторист-машинистерге материалдыг сонуургалдың немелде хемчегларии боттандырып келген. Совхозтар директорларынга, ажылчын комитеттери-биле дүгурушкаш,механизастаан ажылдарга ажылдаар аныяк тракторист-машинистерге онаалдаларның нормазын баштайгы үш айларда 40, а ооң соолуиде үш айларда 20 хуудан ору эвес хемчээлге эвээжедир эргени берген. 1967 чылдың май айдан эгелээш ындыг чиигелдерии «Сельхозтехника» каттыжышкынының, сут болгаш кодээ ажыл-агый будүүлгелериниҗ техника септелгезиниге ажылдап турар аныяк тракторист-машинистерге хамаарыштыр боттандырарын база докталтқан. Оларның ажылдап эгелээн баштайгы чылдарында ажылдан үнер-кирер чоруунуң чылдагааны төлевириниҗ эвээжиидe турган.

Совхозтарның дүржүлгазы бо чиигелделер ажылды эжиидер дээрии коргүүп турар. Механизастаан ажылдарга ажылдаар аныяк, дүржүлга чок тракторист-машинистиҗ хүи нормалың эвээжеткеи чорук аиаа далаш чок, ойтавында ажылдап, ажылдап турар техниказын практика кырынга аки шиҗгээдип алырынга дузалыг. Ынчалза ажылдаарга, ооң ажылының шынары аки болур болгаш хүи нормазының чиигеткеи чарыгдалын эгидер арганы бээр. Чижээ: эрги, хөй хемчээлдиг хүи нормазын ылаап-ла күүсеидир дээш аажок далажып, аныяк дүржүлга чок механизатор одуруглар аразын культивастап тургаш, сыптарының 20—30 хуузун сый бастырып каапган турган болза, чиигеткеи хүи нормазын күүсеидир дээш ол далашпас, овааырымчалыг ажылдаар болгаш сыптарның чүгле 2—3 хуузун сый бастырар болза, гектар бүргүзүге бүдүн арткан хөй сыптарның дүжүүд чиигеткеи нормаиың чарыгдалын харын-даа артыкшылдыг эгидип болур.

Материалдыг сонуургалдың бо чүгүлә хемчээн чамдык удуртукчулар болуур-чогуруу-биле үнелеп көрбейн, аныяк механизаторларга ук чиигелдеии кылбайн турары кончуг четпее чорук болур. Бо ажылды Украин ССР-де дээре тургускан. Республиканың совхозтарының хөй кезиниде аныяк механизаторнуң ат. фамилиязын, ажылдап эгелээн үезиин, хүи нормазын чиигеткенин, ооң хуусаларын долдурун биҗиир тускай документтиин «Күш-ажыл төлевириниң дугайында дүрүмге» дүүштүр тургускан. Оон-биле чергелештир ол норма-чижектерии кайы-хамаанчок кыла бээр чоруктарны болдурбазын ажыл-агыйларның удуртукчуларынга сагындырары чүгүлә. 40 хуу чедир чиигедирии септелгете болгаш механизациязы нарын ажылдарга боттандырары чоптүг. Септелге ажылдарынга бо чиигелделерии тургузары база оиззагай чүүлдерлиг, чүге дээрге бо ажылдың төлевирии норма-чижектбиле эвес, а үе-шак ёзүүлар докталыр болгай. Ынчангаш аныяк механизаторларның ажылдаар шагын ковүдедир, ажыл төлевирии, нормазын аиаа хамаарыштырар.

Ол санаҗылганы мынчаар чорудуп болур. Чижээ: совхозка тракторлуң хөделир кезээи чазарынга болгаш чыырынга аныяк механизаторга хүи нормазын 20 хуу эвээжедирии докталтқан-дыр. Ынчангаш чиигеткеи норма (чеди шак иштиидe кылган ажылы) кол норма-чижектиҗ 80 хуузу болур, а үе-шак 1,25 катаи ковүдээдир. Аныяк механизаторларга ажыл төлевирии санаарда, бо саиажылгаларны барымдаалаар. Чижээ: Т-74 тракторуиуң катоктарын болгаш дугуйларын аларынга 60 минута иштии үе негеттинер, ол ажылдың үнези 35,5 көпеек болур норма докталттынган болза, аныяк механизатор ол ажылы кылганының үнези 44,4 көпеек (35,5×1,25) болур.

1966 чылда прицепщиктериҗ ажыл төлевирии бедиткеи. Мурнуида оларның ажылын ат-хөл ажылдарының сетказының 4-кү разрядың ёзүүлар (минералдыг чемиичидилгелерии үрезинге холуп чаштырарындан ангыда) санап турган. Амгы үеде тараа, үе, мал чеми культураларның чажылазында ажылдап турар прицепщик хүи нормазын

ПРОПАГАНДИСТ БОЛГАШ ХАРЫЫСАЛГА

— Бөгүн дыннакчылар шупту чыглып келгеннер — дээш, политикиг эге школаның дыннакчызы Дүктүг-Баштыг пропагандист Мөгеге кичээлге келген, келбээннерни демеглээр журналды дамчыдып берген. Кичээл эгелээр мурнунда дыннакчыларның келген, келбээнин баш бурунгаар тодаргайлаар чорук пропагандистиң үнелиг шагын халас чарыгдаваазынга дыка дузалыг. Торгалыг сууда тургустунган бир политшколаның кичээли үргүлүү мынчаар эгелээр. Оон дүржүлгалыг пропагандизи Максим Седип-оолович Мөге бир эвес, эрткен кичээлге делегей байдалының дугайында чугаа болган болза, картазын ханага аскаш, өөренип эрткен үүлүнүн кыска каталтаашкынын кылып, дыннакчыларны айтыргылаар.

Бо удаала Хунажык Кыргыс болгаш өскелер-даа эрткен кичээлде өөренген үүлдерни болгаш амгы болуушкуннарны эки билир болганнар. Өөренген үүлдерни дыннакчылар эки шингээдип ап турар даэрзи моон иле-дир.

Максим Седип-оловичиниң башкылап турар кижилери колдуунда-ла улуг назылыглар. Оларга чогуур билигни бээр дээш дүржүлгалыг пропагандист тодаргай тайылбырны берип, коскү агитацияның материалдарын билдинг ажылап турар. Теорияны практикабиле холбаштырарынга пропагандистиң дүржүлгазы байлак болганда ол чорук дыннакчыларның сонуургалын хаара тутkан. Шида өөренип турлардан Н. Чамыян, М. Сандак, Б. Хунажык, В. Чолдак, М. Базыр олар кылымак өөренип, конспектизин кончуг шевергин кылып ап турарлар.

Ынчаарга колхоз конторазынга база ынчалыг ажылыг кичээлдерни эрттиреринг кол зоотехник эш Дакарга даасkан. Ол мынчага чедир черле орта кичээл эрттирип корбээн. Байдал мынчыг дувураазининг турда, партия организациязының (секретары эш Грецких) партбюронуң талазындан боттуг хемчеглерни албазыны канчап-даа таарыштае. Бир эвес эш Дакар Мөге ышкаш шудургу ажылдаар болза, оон дыннакчыларының билии-даа белинир, кичээлге сонуургалында кодурлур. Эш Дакар партийжи даалганы дыннангыр күүсеткен болза, оон дыннакчылары Мөгенмя дег организастыг, өөренир дээн үүлүнге сонуургалдыг, бот-идепкейлиг апарган турар яйык.

Пропагандист харыысалгалыг болур ужурлуг.

М. БИЧЕ-ООЛ.

Улуг-Хем район. «Күш-ажылдың хөстүү» колхоз.

ЧОГААДЫКЧЫ ИДИГ

ОЧЕРК

Септелге мастерскаязының контролёр-инженерининг хүлээлгези хей база янзы-бүрү, ылаңгыя кускү-кышкы септелге ажылларының үезинде оон ажылы оңза чай чок апаар. Мынчалза-даа контролёр-инженер **Юрий Кыргысович Кырлыг-Кара** ажыл чеже-даа хей болза, бодунуң бедик харыысалгазының дугайын черле утпас: хыналданы ёзу барымдаалап, хол даштыг-биле черле кыла бербес. Мынчангаш ол, бодунуң хереэн эки билир ёзулуг инженер. Бир катап оон ажылдап турары республиканың «Сельхозтехника» каттыжышкынының Тес-Хем район салбырынга автомобильлер шимчедикчилериниң септелгезинге берге байдал тургустуна берген: чыыкчы слесарьларга шимчедикчилер белеткеп бээри дыка оожум болган улуг шүүделиг ажыл апарган. «Чүге ындыг чоор?» деп айтырыгны инженер Кырлыг-Кара бодунга болган эш-оорунге салып, сүмележип, шимчедикчилер септелгезинин ажыл бүрүзүн кичээнгейлиг өөренип эгелээн. Шимчедикчиге кол септелге ажылы — цилиндрлерни улгаттыр, септелге хемчээлинге чедир хоюглаары болур. Ону кылырда, алээн каш ажылдарны чорудар: шимчедикчиниң хоюглаар станокка таарыштыр тургузар, ону чазар, цилиндрлерни хоюглаар станокка дорт, шын тургузар, а оон соонда ам оларны хоюглаар болгаш чайырлап эгелээр. Бо бүгү ажылдарны цилиндр бүрүзүнге хамаарыштыр ангылап кылыр болгай, а автомобиль шимчедикчизинде 6 цилиндр бар. Ынчангаш бо даэрге хей үе-шак болгаш күш киирер, шүүделиг ажыл-дыр.

«А бир эвес, бо ажылдың элээн кажын чангыс кылдыр каттыштырыпкаш кылыр болза, кандыг чүвел? Чижээлээрге, хоюглаар болгаш чайырлаар ажылдарны бир үеде, хоюглаар ажылды кылып тургаш, катай кылза кандыгыл?» — деп, Юрий Кыргысович боданып келгеш, техниктиг литература номнарын, бо ажылдың талазы-биле тускай номнарны болгаш журналдарны ажып көрүп, мынчаар кылып болурунуң аргаларын дилеп эгелээн. Ол хевирлиг шенелде ажылдарын мурнунда-даа кылып турганын ол билир, мынчалзаада ол шенелделер оон ажылдап турар мастерскаязынга ажык берип шыгавас болган, чүге даэрге цилиндрлерни хоюглаар болгаш чайырлаар ажылдарны хары үеде кылыр станокту тургузуп алыры ол мастерскаяга болдунмас болган. А завод мындыг станоктарны кылып үндүрбейн турар. Кандыг арга тыварыл? Хей-хей шактар иштинде бодаларлар, санажылгалар, уйгу чок дүннер хей барбаан: инженер Кырлыг-Кара цилиндрлерни хоюглаар, чайырлаар, чогуур хемчээлинге чедир чонлурар ажылдарны хары үеде кылыр универсал станок бажын чогаадып кылып алган. Мындыг тургузуну мастерская бүрүзүнге кылып ап болур. Ол ону бодунуң холдары-биле кылып алган: оон тургузуу болгун болза-даа, ажылга эптиг, үрелбес, быжыг.

Ону кылырының баштайгы шенелдези түңнел чок болган. Болап алган бодал, техниктиг чогаадылга боду чайгаар-ла бүде бербезин чаартыкчы бүрүзү билир. Ынчап барганда кол-ла чүве, дүжүп бербези, салдына бербези болур. Чаартыкчы-инженер, шынап-ла дүжүп бербээн. Ол чаа тургузуларны ол инженер дүржүлгалыг токарьлар Владимир Пяткин, Иосиф Молодых олар-биле кады шенеп, чаартып кылып, таарыштырып тургаш, кылып апканнар. Олар үгдүнмас хей ажылды кылып тургаш, тиилеп үнгеннер!

Автомобильдин үрелген шимчедикчизининг цилиндрлерин ол чаа херекселге дес-дараалай таарыштыр тургузуп, септеп тур: цилиндрлерни артык ажылдар-даа үндүрбейн, хоюглавышаан, чайырлап чорудуп турлу. Бир шак бичии-ле ажыг үе эрткенде, автомобильдин шимчедикчизининг цилиндрлери септеттинген. Цилиндрлерни септээн шимчедикчилер шуужүп-ла тур: бирээ, ийи, үш... А инженер Кырлыг-Кара бодунуң дөрт хүлээлгезин күүседип, септээн цилиндрлерниң бүгү байдалдарын тускай херекселдери-биле ылавылалдыг хынап тур. Хынапа кылыр ол тускай херекселдер цилиндрлерниң септээн шынары техниктиг негелделерге дүгжүп турарын көргүзүп тур. Ол даэрге чаартыкчы бичии коллективтиң тиилелгези, чогаадыкчы бодалдың тиилелгезинир.

Ол чаа херексел түүү бергенил? Кончуг хей ажыктыг чүүлдерни берген: токарьның ажылы ыка чиитээн, септелгениң шынары ажыкээн, оон күш-ажылының бүдүрүкчүлүү бедээн. Бир эвес эрги арга-биле автомобиль шимчедикчизининг цилиндрлерин септээринге 4—5 шак негеттинни турган болза, ам бо ажыл 1,5 шакта бүдер апарган.

Бо чаартылга техниказын салбырга септелгеге берип турар ажыл-агыйларга-даа ажыктыг болган: септелгенин бот-үнези чиик болгаш дүрген болур. Инженер Ю. К. Кырлыг-Карага баштаткан тес-хемчи чаартыкчылар ажыктыг ажылды кылганнар. Олар моон соңгаар-даа чогаадыкчы ажылын үламчылаар даэрзиниг идеген болур, чүге даэрге, инженер Ю. Кырлыг-Кара «Сельхозтехника» каттыжышкынында эртем-техниктиг ниитиледдин ажылын эки удуртуп турар. Бичии-даа болза, башгайгы бо чеднишкин чаартыкчыларга чогаадыкчы идиг болур.

П. АРТАМОНОВ.
инженер.

Самагалдай суур.

Комсомол конференциязы

Эрзин районуң комсомол конференциязы болуп эрткен. Анаа районуң болгаш ревизия комиссиязының отчёттуг илеткелерни дыннап тутаалашкан.

Аныяктарның коммунистиг кижизидилгезинин херээнге чамдык чедишкинигнер чедип алдынганын конференция демдеглээн. Ылаңгыя «Мөрен» колхозта, Эрзин ортумак школада комсомол организациялары болган «Мөрен» колхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазында комсомол бөлүү эки ажылдан келгеннер.

Маңаа холбаштыр районуң комсомол организациязының ажылында четтестерни конференция айытkан. «Коммунизмче орук», Ленин аттыг колхозтарның комсомол организациялары комсомол хураддарының кижизидикчи ролюн чедир үнелеевейн, хураддарыны чогуур үе-иванда эрттирбейн турарын конференцияга чөптүү-биле шүүлтелээн.

Садыгжыларның хүлээлгези

Кызылдың күрүне садыының ажылдакчылары бо чыдың бараан саарылгазының планын декабрь 29-ка чедир күүседир дээш социалистиг хүлээлгезин хүүсээ бетинде, декабрь 12-де, күүсеткен. Олар ам чыл төнчүзүнге чедир чурттакчы чоннга планнаан ажыр бир миллион 700 мун рубльдин бараалыг садыгдаар деп соруга-биле ажылдап турар.

№ 2 бот-оруага-чарылгалыг магазин бараан саарылгазының чыл планын декабрь 4-те күүседип, ажыр бир миллион 200 мун рубльдин бараалыг садыгдаар деп соруга-биле ажылдап турар.

Мурнакчы коллективтерниң эгелээшкинин детиишшаан, хоорайның садыг ажылдакчылары бараан саарылгазының беш чыл планын 1970 чылдың декабрь 1-ге чедир күүседир деп хүлээгеп.

СИЛЕРНИҢ ЭЛЭЭДИ УРУГЛАРЫҢАР

АДА-ИЕЛЕРГЕ

Элээди уругларның шын кижизидилгезин эки эскербейн баар чоруктар ада-иелерде болган чамдык кижизидикчи башкыларда бар. 12—16 хар үезинин уругларын элээди уруглар дээр. Кижинин өзүлдезин, чүвени угаап бодаары, бүзүредиг, ажы-чаңы ынчан тодарап келир, сагылга-чуруму, долгандыр турар чүүлдерге хамаарылгазы илереп келир. Элээди уругларның өзүлдезининг онзагай чүүлдерин билири уруглар кижизидилгезинге чугула чүүр-дузалыг.

Өөредилгези кошкак, ажы-чаңы доңгун, өжеш, хүн чуруму сагывас, акы-дүнмалары-биле маргыжар база бажыңынга ажыктыг ажыл кылбас чорук элээди уругларның чурум чогун көргүзүп турар. Кандыг-бир онзагай чүүлдерни олар кылыксаар, эрестиг чоруктарны өттүнүксээр. Чамдык таварылгада олар үлегер болбас хире чүүлдерни безин өттүне бергилээр. Уругларның ада-иезя, төрелдери ажы-төлүүнүн чүнү кылып, сонуурган, кымның-биле өңнүктежип турарын ыяк билир ужурлуг.

Элээди уругларның кижизидилгези нарын: олар чамдыкта улуг кижилер дег азы чаш уруглуг бенеин-биле бинеп кайгалыр. Ынчангаш школа болгаш өг-бүлеге бо назын үезин эскерип билири чугула. Оларны дедирлендирип, өжештирип болбас. Элээди уругларның назы-хар талазы-биле онзагай чүүлдерин өөренип корбес, олар-биле канчаар чугаалашса эки болуруун ада-иелер билбес болгулаар. Элээди уруглар боду баш миннир чорукту шын эвес билгеш, олче сундулааш, долгандыр турар кижилер-биле месиндежи бергилээр. Бо таварылгада уругларны кайы хамаанчок дорадап, кончуй бербейн, эп-биле чугаалажыр ужурлуг. Элээди уруглар улуг улустуң кичээнгейинге, эргеледиишкинининге хөнүү чок.

Бодунуң күш болгаш угаан-медерел талазы-биле быжыглып келгенин эскерип билири, бот-тускайлан чорукче чүткүл — элээди назын үезинин кол ылгавыр демдээ болур. Ынчан уруглар хей солуун болуушкуннарлыг, ужуралдарлыг номнар, киноларга сонуургаар. Кижизидилгелиг ужур-дузалыг угланыышкынны уругнуң бүгү-ле чүткүлдеринге ада-иелер бээри чугула. Бир эвес силерниң уругларыңар спортка ынак болза, оларны деткиир, дузалаар ужурлуг силер. Ырлаарынга, чуруурунга, дааранылгага болгаш өске-даа ажыктыг чүүлдерге элээди уругларның хандыкшылын ада-иезин-даа, башкылары-даа үнелеп көөр болгаш ону улам ханыладыр болза эки.

Элээн хей чылдарда школага ажылдап келгенимнин дүржүлгазындан алгап көөрге, ада-иелерниң боттарының ажы-төлүүнүн кижизидилгезинге хамаарылгазы бир дөмей эвес болур. Чамдык өг-бүлелерде уруглар ада-иезининг сөзүнден әртпес, топтуг-томаанныг, дыннангыр, өскелери — ада-иезининг сос-домаан дыннаар турлуг, оларны мырыңай тоовас, «ону-мону сат» деп хөлүн әртпир улугзуур, каастаныр-даа болгулаар. Сөөлгү чижекте көргенивис ада-иелер элээди назын үезинин кижизидилгезинге частырыгны кылган даэрзи билдингир-дир. Уругларының багай өттүнүүшкүнерин чогуур үезинде элип сургавааныңдан, олар анаа чаңчыгып калган.

Уругну шын кижизидер дизе, ону бүгү талазындан билир ужурлуг. Бодунуң ажы-төлүү билири дээрге «оон караа-биле» көрүп, «угааны-биле» угаап билири-дир. Ол чүнү сонуургаарыл, чүнүн дугайын бодап чоруурул, кым болуксаарыл, кандыг номнар номчуп турарыл, эш-оорү кымнарыл, кана чорup, хостуг шагын канчаар эрттирип турарыл даэрзин билир херек. Ада-иелер кижизидилге дугайында айтырыгны кажан-бир чурум үреэшкинин болган таварылгада ам көөп билип каашаа, чүгле ынчан боданып эгелээри шын эвес. Уругларның өзүлдезин хайгаарап, кижизидилгезинин аргаларын өскертип турарын ада-иелер чедип алыр ужурлуг. Уругнуң чурумунуң эки талазын быжыглап, багай талазын соксадып, сүме кадары, тайылбырлаары чугула.

Ада-иелер-биле уругларның аралында харылзаанның байдалыбиле кижизидилгенин онзагайы тодараттынар. Уруглар ада-иезин, а ада-иелер уругларын хүндүлеп көөр ужурлуг. Өг-бүленің кежигүннери боттарының аразында найыралдыынга уруглары бүзүрээр болза, ада-иенин авторитези улам бединир. Кижизидилгеге чугула чүүл — бедик негелде болгаш уругнуң сагылга-чурумун хайгаарап көөрү болур. Уругларывыска ынак, дыннангыр, сагыш чованғыр болур ужурлуг бис. Кол чүүл — негелде. Ада-иезининг талазындан негелде кошкак болза элээди уруглар ону ажыглаарлар.

Кижизидилгенин база бир кол негелдези уругларны күш-ажылга чанчыктырары, өөредири болур. Коммунистиг нииттеледдин түргүзүкчүзүн күш-ажылды хүндүлеп көөр, медерелдиг сагылга-чурумнуг, бедик культуралыг, эртем-биличиг кижи кылдыр кижизидеринге школаның, хөй-нииттиниң, ол ышкаш ада-иениң ролю улуг.

С. МОНГУШ-ООЛ.
Кур чер ортумак школазының башкызы.

Таңды район.

«Идегелдин эриин» деп долгем эриннер өнүүг чаа кинофильминиң кадрындан.

ШЕВЕР ХОЛДУГЛАР

Кызылдың ажыдырал таңдырызга комбинаттың эр улустуң хевин даараар ательезинде Татьяна Фувтикова башталган 16 кижилиг бригада беш чылдың ийиги чылының планныг даалгазын хүүсаа бетинде күүседир дээш бүдүрүлге оналдадын доктаамал ажырган, ноябрьның бүдүрүлге планнын 100,1 хуу күүсеткен. Шевер дапроныкчыларның даараан продукциязының шынары эки болгаш чагыкчыларның талазындан даараан кептериниң шынарын эки деп үнелеп турарындан анчыда, чаңгыс-даа үрей кылымышкын, катап эде даараашкын болбайн турар.

Даарамыкчылар декабрьның бүдүрүлге үлүүн ноябрьның үлүүнден-даа бедик көргүзүлгүг күүседип, Чаа чылга күш-ажылчы белектиг ужуражыр дээш чүткүлдүг ажылдап турар.

С. ТАМЧАЛ.

УРУГЛАРЫНЫҢ АДАЗЫ БОЛГАН

ТООЛЧУРГУ ЧУГАА

Кажан-бир шагда Мөгеп-Бүренге болган бир солуун таварылганы ол черниң хоочун чурттакчылары тоолчургу чугаа кылдыр чугаалап турар. Мында ийи хаңы утка бар: бирээде, оран-чуртунуң ай-неинин, ылаңгыя аргар деп эң чараш аңның арбынын мындыг ураң-чечен арга-биле маргыш чокка бадыткаар дээш, ийи талазында, ол болдунган таварылганың черле солуун байдалдыын ажыглаап, кижилерниң сагыш-сеткилин сергедир дээш хире.

...Мөгеп-Бүренге бир ядыы өгбүле бир кожайның хоюн малдан берип чораан дээр. Чайның башкы ай үезинде хойларны семирти одарладыры-биле тайгаже көжүп үне берген. Эртенинде хой кадарын үнген ийи ооп келгеш, кедээр тайгада аажок улут — инек хире бар хойлар көрдүвүе деп келген. Ашак оолдарынга, кадайынга аргар дугайында билир-де, дыңнаан-на чүвезин тө каап берген.

— Хараача дет улуг, хумуң (ишиш) дег чоон, кошкарымы мышкаш дыгыр ыыһыстыг кончуг чараш ан—харын черлик хойлардыр ийин. Кончуг оглаа, аажок кажар, оваарымчалыг. Чыдарда безин шупту ацгы-аңгы талаларже көрүп, кадартынып чыдар. оттап турда, бирээзи бедик черден харап, өөрүп кадарын турар. Ынчангаш аңнаары, харын-даа чоогундан көөрү безин берге ийдыр. Олар ындыг болганындан, ынчага дээр көрүп көрбээн кижи жен. Ам харын ыракган-даа көөр арга бар эвес деппе, эртен хойну мен кадарайын — деп, ашак чугаазын доозкап.

Даартазында ашак хоюн кажаадан ажыдып үндүргеш, тайгаже кадарып үнүпкен. Аалдың херээжен ээзи оолдары-биле кады аар-саар ажылын кылып, ишти-нээ, даштыгаа чорup турганнар. Хенертен-ле улут оглу алгыры үнген:

— Авай, дүүнгү чүвелериң бирээзин бир кижи артында дедир мунуп аган, дөө кедээр, кадыр ийде шаап чор, көрээ! Аң эвес, мал ышкажыл, оон башка кижиге каяа мундурарыл ол?!

Алгы хөөдүп олурган кадай, өөлүн октапкаш, бичии оглу-биле кады, үне халчып келген. Шынап-ла карарып чоруур тоннут, бөргү чок кижи кончуг улуг мыйыстыг аргарны дедир мунупкан, хөкпее берген бар чораап. «Кара кайгамчыктың аң мунуп алган чораан кижиниң көөр херек чок, кижи дыңнаваан-даа чүве-дир. каймың аңаа чүве деп бо!» деп кадай кайгай берген.

— Ой оолдарым, бо-даа аңаа кижи эвес болгай аан, оран-таңлының ээзи-дир. Мындыг кончуг чүвени көөрге — та эки, та багай болур чүве, кижи дыңнап чораан эвес — дээш, оолдарының аваазы өөнче кире халаап, хуунда сүт биле чажыг чажар тос каректыг мыжын алгаш, үнүп келген. Сүдүн демги ан аътты кижиниң ажыт киргеп үүнче, оон соонда дөрт-үүнче, даэрже улай-улай чашпышаан:

— Оо, оран-таңдым, даэр-дедгерим, оон улуг ээзи! Кем-багыыме чок, көөргенчиг амытаннар бис. Биске киленнеп ажыынайн көрүнер, аршаазын! Оран-таңдым ээзи, як оруун оруктан, ачы-хавыраң хайырлап чоруп көр! Анчыгзыгган болзунараа, ам эртен таңдытайганы дагып, ыдыктаап, коже берээзи — деп, алгап йөрээп турган иргин...

Коргун мөгүдээн ава, оолдарының ачазы кажан келир ирги деп, доктунмейн маңап турган. Ийи оглу көргеш, чүвезин магаладап, аажок хөөрешкеп органнар. Өштүг-биле домей, ол хүн ашак хоюн дыка орай киирип келген. Кадарчы өгже кел чорда-ла, кадайы, оолдары уткуй чүгүржү бергеш, корткаңы улам дендей берген: хөөкүй ашактың бир талакы чаагы шупту сымырык, оон шыканындан бир караа буде берген, а багай тонунуң бир чеки одурду бергеп, эдээ шупту малташ-балар.

— Ол-ла болгай, оран-таңды ээзи кизеңнеп каапканы ол-дур, харын-даа чажыг чашкынымдан тын менди үнген боор сен. Артында дедир мунуп алган, коргунчуг турлуу-даа хөлчок чүве чорбадыве! — деп, кадай ара-сораа тамылып эгелээн.

Ашак багайтыр хулумзурааш, ол-да черинге олуура каапкаш, чугаалаан:

— Ол көргеш чүвеңер мен-дир мен ийин. Хүгбай чүве-дир ийин. Улуг-Кожагар дөзүнде дүвүренге чоокшулай бааримге, кончуг улуг аргар кошкары дүвүрен хозунче хөрээн суккаш, чылгаан чыдыр. Боолуг эвес мен, бодап тура, кырын орта олурушеумза, меңи каймың үүн шыдаар, ынчан бижектеп-ле алгай мен дээш, дедир мунуптум. Катkан-хувураан, меңи борт-биле домей алгаш, ыңай болгаш, чүгле чер шокараңнаар, бижек-даа алыр, дүже халыырдаа чай чок, чүгле кудурук дөзүлдеп так сирбектенгеш, олурупкан бо-за. Шыдашпайн, оранчок барганда чайлырымга мынчыг болду мышкажыл — дээш, арпын сүйбаан. — Оран-таңды ээзиниче эвес, а меңче, оолдарым адазымче сүт чажыг турган-дыр сен, харын эки боон тур — деп, ашак баштактанган иргин.

УРУГЛАРЫНЫҢ АДАЗЫ БОЛГАН

ТООЛЧУРГУ ЧУГАА

Кажан-бир шагда Мөгеп-Бүренге болган бир солуун таварылганы ол черниң хоочун чурттакчылары тоолчургу чугаа кылдыр чугаалап турар. Мында ийи хаңы утка бар: бирээде, оран-чуртунуң ай-неинин, ылаңгыя аргар деп эң чараш аңның арбынын мындыг ураң-чечен арга-биле маргыш чокка бадыткаар дээш, ийи талазында, ол болдунган таварылганың черле солуун байдалдыын ажыглаап, кижилерниң сагыш-сеткилин сергедир дээш хире.

...Мөгеп-Бүренге бир ядыы өгбүле бир кожайның хоюн малдан берип чораан дээр. Чайның башкы ай үезинде хойларны семирти одарладыры-биле тайгаже көжүп үне берген. Эртенинде хой кадарын үнген ийи ооп келгеш, кедээр тайгада аажок улут — инек хире бар хойлар көрдүвүе деп келген. Ашак оолдарынга, кадайынга аргар дугайында билир-де, дыңнаан-на чүвезин тө каап берген.

— Хараача дет улуг, хумуң (ишиш) дег чоон, кошкарымы мышкаш дыгыр ыыһыстыг кончуг чараш ан—харын черлик хойлардыр ийин. Кончуг оглаа, аажок кажар, оваарымчалыг. Чыдарда безин шупту ацгы-аңгы талаларже көрүп, кадартынып чыдар. оттап турда, бирээзи бедик черден харап, өөрүп кадарын турар. Ынчангаш аңнаары, харын-даа чоогундан көөрү безин берге ийдыр. Олар ындыг болганындан, ынчага дээр көрүп көрбээн кижи жен. Ам харын ыракган-даа көөр арга бар эвес деппе, эртен хойну мен кадарайын — деп, ашак чугаазын доозкап.

Даартазында ашак хоюн кажаадан ажыдып үндүргеш, тайгаже кадарып үнүпкен. Аалдың херээжен ээзи оолдары-биле кады аар-саар ажылын кылып, ишти-нээ, даштыгаа чорup турганнар. Хенертен-ле улут оглу алгыры үнген:

— Авай, дүүнгү чүвелериң бирээзин бир кижи артында дедир мунуп аган, дөө кедээр, кадыр ийде шаап чор, көрээ! Аң эвес, мал ышкажыл, оон башка кижиге каяа мундурарыл ол?!

Алгы хөөдүп олурган кадай, өөлүн октапкаш, бичии оглу-биле кады, үне халчып келген. Шынап-ла карарып чоруур тоннут, бөргү чок кижи кончуг улуг мыйыстыг аргарны дедир мунупкан, хөкпее берген бар чораап. «Кара кайгамчыктың аң мунуп алган чораан кижиниң көөр херек чок, кижи дыңнаваан-даа чүве-дир. каймың аңаа чүве деп бо!» деп кадай кайгай берген.

— Ой оолдарым, бо-даа аңаа кижи эвес болгай аан, оран-таңлының ээзи-дир. Мындыг кончуг чүвени көөрге — та эки, та багай болур чүве, кижи дыңнап чораан эвес — дээш, оолдарының аваазы өөнче кире халаап, хуунда сүт биле чажыг чажар тос каректыг мыжын алгаш, үнүп келген. Сүдүн демги ан аътты кижиниң ажыт киргеп үүнче, оон соонда дөрт-үүнче, даэрже улай-улай чашпышаан:

— Оо, оран-таңдым, даэр-дедгерим, оон улуг ээзи! Кем-багыыме чок, көөргенчиг амытаннар бис. Биске киленнеп ажыынайн көрүнер, аршаазын! Оран-таңдым ээзи, як оруун оруктан, ачы-хавыраң хайырлап чоруп көр! Анчыгзыгган болзунараа, ам эртен таңдытайганы дагып, ыдыктаап, коже берээзи — деп, алгап йөрээп турган иргин...

Коргун мөгүдээн ава, оолдарының ачазы кажан келир ирги деп, доктунмейн маңап турган. Ийи оглу көргеш, чүвезин магаладап, аажок хөөрешкеп органнар. Өштүг-биле домей, ол хүн ашак хоюн дыка орай киирип келген. Кадарчы өгже кел чорда-ла, кадайы, оолдары уткуй чүгүржү бергеш, корткаңы улам дендей берген: хөөкүй ашактың бир талакы чаагы шупту сымырык, оон шыканындан бир караа буде берген, а багай тонунуң бир чеки одурду бергеп, эдээ шупту малташ-балар.

— Ол-ла болгай, оран-таңды ээзи кизеңнеп каапканы ол-дур, харын-даа чажыг чашкынымдан тын менди үнген боор сен. Артында дедир мунуп алган, коргунчуг турлуу-даа хөлчок чүве чорбадыве! — деп, кадай ара-сораа тамылып эгелээн.

Ашак багайтыр хулумзурааш, ол-да черинге олуура каапкаш, чугаалаан:

— Ол көргеш чүвеңер мен-дир мен ийин. Хүгбай чүве-дир ийин. Улуг-Кожагар дөзүнде дүвүренге чоокшулай бааримге, кончуг улуг аргар кошкары дүвүрен хозунче хөрээн суккаш, чылгаан чыдыр. Боолуг эвес мен, бодап тура, кырын орта олурушеумза, меңи каймың үүн шыдаар, ынчан бижектеп-ле алгай мен дээш, дедир мунуптум. Катkан-хувураан, меңи борт-биле домей алгаш, ыңай болгаш, чүгле чер шокараңнаар, бижек-даа алыр, дүже халыырдаа чай чок, чүгле кудурук дөзүлдеп так сирбектенгеш, олурупкан бо-за. Шыдашпайн, оранчок барганда чайлырымга мынчыг болду мышкажыл — дээш, арпын сүйбаан. — Оран-таңды ээзиниче эвес, а меңче, оолдарым адазымче сүт чажыг турган-дыр сен, харын эки боон тур — деп, ашак баштактанган иргин.

Кижи төрээн—өөрүп тур мен

Божуур башың бозагазын
Бөжүү, дүрген артап кирдим,
«Оолдуг сен» дээн сестрамы
Ошкап-чыттап эргелеттим.

Хилиң, тайбың оранымга
Кижи төрээн — өөрүп тур мен.
Изим базар өөлдү бөмээн
Ие эжим йөрээп тур мен.

Аза чадыыр—башыңызга
Аалчыларны чалап аар мен.

Улуг чуртка кижи төрээн —
Уруг деюн дүмүрер мен.

Төрээн чуртка, ие черге
Төлдүг кижи чоргаар чоруур.
Оңгаш, кадар чечен эвес.
Оглу, кызы чуртун эзиззер.

Өртемчейде бөдүүн кижи
Өөрүшкүмүү хуваашсын-на:
Өөрүүг, төлдүг ада-ие
Өңгүр, силиг чурттазын-на!

Саячак ТАМБА.

ТҮҢНЕЛ ҮНГЕН

Чартык ай үргүлчүзээн республика маргылдаазының түңнелин үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап-мактаарының мурнунда республиканың шыдыраа секциязының отчёт-соңгулдалыг хуралы болуп эрткен. Аңаа секцияның партазы эш Берковичиниң илеткелин дыннаан болгаш санал-оналаа солчуушкуну болгаш. Республиканың шыдыраа секциязының пленумунуң составын соңгаан болгаш чаартkан. Секцияның даргазынга спорт мастерзинге кавдидат Н. Шишигин соңгуткан.

Хурал соонда республика чемпионадының кол шинчекчизи эш Конев сөс алгаш, маргылдаанның кавчаар эрткенин түңнээн болгаш тиилекчилерни цилиндр бүрүзүнге ажыглаарлыг ангылап кылыр болгай, а автомобиль шимчедикчизинде 6 цилиндр бар. Ынчангаш бо даэрге хей үе-шак болгаш күш киирер, шүүделиг ажыл-дыр.

«А бир эвес, бо ажылдың элээн кажын чангыс кылдыр каттыштырыпкаш кылыр болза, кандыг чүвел? Чижээлээрге, хоюглаар болгаш чайырлаар ажылдарны бир үеде, хоюглаар ажылды кылып тургаш, катай кылза кандыгыл?» — деп, Юрий Кыргысович боданып келгеш, техниктиг литература номнарын, бо ажылдың талазы-биле тускай номнарны болгаш журналдарны ажып көрүп, мынчаар кылып болурунуң аргаларын дилеп эгелээн. Ол хевирлиг шенелде ажылдарын мурнунда-даа кылып турганын ол билир, мынчалзаада ол шенелделер оон ажылдап турар мастерскаязынга ажык берип шыгавас болган, чүге даэрге цилиндрлерни хоюглаар болгаш чайырлаар ажылдарны хары үеде кылыр станокту тургузуп алыры ол мастерскаяга болдунмас болган. А завод мындыг станоктарны кылып үндүрбейн турар. Кандыг арга тыварыл? Хей-хей шактар иштинде бодаларлар, санажылгалар, уйгу чок дүннер хей барбаан: инженер Кырлыг-Кара цилиндрлерни хоюглаар, чайырлаар, чогуур хемчээлинге чедир чонлурар ажылдарны хары үеде кылыр универсал станок бажын чогаадып кылып алган. Мындыг тургузуну мастерская бүрүзүнге кылып ап болур. Ол ону бодунуң холдары-биле кылып алган: оон тургузуу болгун болза-даа, ажылга эптиг, үрелбес, быжыг.

Ону кылырының баштайгы шенелдези түңнел чок болган. Болап алган бодал, техниктиг чогаадылга боду чайгаар-ла бүде бербезин чаартыкчы бүрүзү билир. Ынчап барганда кол-ла чүве, дүжүп бербези, салдына бербези болур. Чаартыкчы-инженер, шынап-ла дүжүп бербээн. Ол чаа тургузуларны ол инженер дүржүлгалыг токарьлар Владимир Пяткин, Иосиф Молодых олар-биле кады шенеп, чаартып кылып, таарыштырып тургаш, кылып апканнар. Олар үгдүнмас хей ажылды кылып тургаш, тиилеп үнгеннер!

Автомобильдин үрелген шимчедикчизининг цилиндрлерин ол чаа херекселге дес-дараалай таарыштыр тургузуп, септеп тур: цилиндрлерни артык ажылдар-даа үндүрбейн, хоюглавышаан, чайырлап чорудуп турлу. Бир шак бичии-ле ажыг үе эрткенде, автомобильдин шимчедикчизининг цилиндрлери септеттинген. Цилиндрлерни септээн шимчедикчилер шуужүп-ла тур: бирээ, ийи, үш... А инженер Кырлыг-Кара бодунуң дөрт хүлээлгезин күүседип, септээн цилиндрлерниң бүгү байдалдарын тускай херекселдери-биле ылавылалдыг хынап тур. Хынапа кылыр ол тускай херекселдер цилиндрлерниң септээн шынары техниктиг негелделерге дүгжүп турарын көргүзүп тур. Ол даэрге чаартыкчы бичии коллективтиң тиилелгези, чогаадыкчы бодалдың тиилелгезинир.

Ол чаа херексел түүү бергенил? Кончуг хей ажыктыг чүүлдерни берген: токарьның ажылы ыка чиитээн, септелгениң шынары ажыкээн, оон күш-ажылының бүдүрүкчүлүү бедээн. Бир эвес эрги арга-биле автомобиль шимчедикчизининг цилиндрлерин септээринге 4—5 шак негеттинни турган болза, ам бо ажыл 1,5 шакта бүдер апарган.

Бо чаартылга техниказын салбырга септелгеге берип турар ажыл-агыйларга-даа ажыктыг болган: септелгенин бот-үнези чиик болгаш дүрген болур. Инженер Ю. К. Кырлыг-Карага баштаткан тес-хемчи чаартыкчылар ажыктыг ажылды кылганнар. Олар моон соңгаар-даа чогаадыкчы ажылын үламчылаар даэрзиниг идеген болур, чүге даэрге, инженер Ю. Кырлыг-Кара «Сельхозтехника» каттыжышкынында эртем-техниктиг ниитиледдин ажылын эки удуртуп турар. Бичии-даа болза, башгайгы бо чеднишкин чаартыкчыларга чогаадыкчы идиг болур.

П. АРТАМОНОВ.
инженер.

Самагалдай суур.

Эргим номчукчу!

1966 чылда үндүрген Күрүненин 3 хуулуг ыштынгы ойнаашкынының чээшкиниинин облигациялары-биле 40-деп 5000 чедир рубльдин ойнаап ап болур силер.

Ойнаашкынының 12-ги тиражы 1967 чылдың декабрь 30-де Воронеж хоорайга болур.

Чээшкиниинин он тос разрядтарының аайы-биле ойнаашкыннарның тиражыга дараазында санныг ойнаашкыннар таваржыр:

	Ойнаашкыннарның саны	Ойнаашкыннарның түңү
5.000 рубль	38	190.000
2.500 рубль	95	237.500
1.000 рубль	380	380.000
500 рубль	2071	1.035.500
100 рубль	14250	1.425.000
40 рубль	161766	6.470.640
Каттышкаш	178.600	9.738.640

Бо чээшкиниинин талазы-биле дараазында тиражтар 1968 чылдың февраль 15-те Москва хоорайга, март 30-де Львов хоорайга, май 15-те Ереван хоорайга, июнь 30-де Чита хоорайга, август 15-те Вильнюс хоорайга, сентябрь 30-де Киев хоорайга, ноябрь 15-те Ленинград хоорайга, декабрь 30-де Москва хоорайга болур.

Чээшкиниинин облигацияларын садып алыңар!

Ойнаашкыннарның тиражтарынга киржиңер!

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛЕЯ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Агаар бомбуунга аян-чорук» 10, «Бензин кудар черниң калыны» 2, «Чалыы назыныңы дөрт арны» 12, 4, 5.45, 7.30, 9.45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Шак дүн ортузунда турупкан» 2.30, 4.30, «Азачыгаш» 6.30, 8.30 шактарда.

«

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чылдан үнделеттингеш

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
27
СРЕДА
№ 303 (6839).

Өртээ 2 көп.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

1967 чылда саазын бүдүрер талазы-биле план хуусаа бетинде күүсеткеттингеш. Чыл планындан ажыр 70 миллион тонна ажыг саазымны бүдүрер.

• • •

Эът болгаш сүт үлетпүрүнүң ажылдакчылары күрүшениң чиг-эт курлавырларындан үнүш үзүн бүдүрер талазы-биле чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеттингеш. Эрткен чылдың-биле деңнээрге, үнүш үзүн бүдүрерин 10 хуу ковудыр.

• • •

Хөмүр-даш үлетпүрүнүң ажылдакчылары хөмүр-даш тывыжының чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеттингеш.

• • •

Чиик үлетпүрүнүң бүдүрүлге черлериниң коллективтери улустуң хереглел барааннарынга совет киижилериниң улам үлгадың турар хереглелин четче хандырары дээш демисешпишаан, ховең-саалың, лён, дүк будуштуг болгаш торгу пес, арыглыг хеп биле хом идиктер бүдүрериниң чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеттингеш.

• • •

РСФСР-ниң Төп статистика эргелелиниң дыңнадыгын ёзугаар алыр-га, республиканың үлетпүрү үлетпүр бүдүрүлгениң ниити хемчээли-ниң болгаш кылыгларының ан чугула хевирлерин хой нуруузун бүдүрер талазы-биле чыл планын хуусаа бетинде, декабрь 26-да, күүсеткеш.

Украин ССР-ниң үлетпүрүнүң ажылдакчылары бүдүрүлгениң ниити хемчээлиниң талазы-биле чыл планын хуусаа бетинде, декабрь 22-де күүсеткеш. 1966 чылдың-биле деңнээрге, үлетпүр продукциязының бүдүрери 9.7 хуу ковудыр.

Чылдың төнчүзүнде чөвүр планнан ажыр хой санныг хөмүр-даш, нефть, газ, демир болгаш марганец, руда, электроэнергия, химия продукциязы, машина болгаш дериглер, улустуң хереглел барааннарын бүдүрүп үнүрер.

• • •

Вологда, Горький, Калинин болгаш Пенза областарның, Коми, Марий, Удмурт, Якут, АССР-лериң үлетпүр бүдүрүлгелериниң коллективтери продукцияның ан чугула хевирлерин бүдүрүп үнүрериниң, ниити хемчээлиниң чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеш.

(СЭТА).

ЭГЕЛЭЭШКИН БОЛГАШ ПАРТИИЖИ АГИТАЦИЯ

Улуг Октябрьның 50 чыл оюн байыраал эрттиргенивис соон дарый ийиги бежең чылдың нуш-ажылчы хүннеринче кирипкен бис. Бистиң улузувус ону бодунуң чогаадыкчы нүүнүнүң кайгамчык чечентелишкинининиң үезинде эгелээш. Чүрттүң мүң-мүң бүдүрүлге коллективтери, ооң иштинде көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери «БЕШ ЧЫЛДЫ—ХУУСАА БЕТИНДЕ!» деп лозуңнуң адаа-биле чарыштыг калбартканнар. Ында миллион-миллион совет киижилериниң чогаадыкчы нуш-ажылының кол соруглазының алыс утказы сиңниккен болгаш илергейлеттинген.

Партияның XXIII съездизиниң шиитпирлерин чедишкинниг күүседир дугайында ажыл-агыйны сагыш човаашкыны, патриоттуг бот-идепкейниң үлегер-чижээн, бистиң республиканга база-ла мурнунда чылдарда дег, таңдылыглар көргүскеннер. Юбилейлиг чылда чедип алган чедишкинниерин быжыглап, база ооң ыңай хөгжүтпүшаан, олар ажыл-агый тургузуушкунунга чаа бедиктерни алыр дээш, «Беш чылды—хуусаа бетинде!» деп улуг эгелээшкинни идип үндүргеннер.

Эгелекчилериниң планы дидим: күрүнеге тараа садарының беш чыл планын—келир чылын, а эът, сүт, дүк садарын 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседирин хүлээзнегеш, республиканың бүгү ажыл-ишчилеринге кыйгырыгны үндүрген. Таңдыкылар бо бүгүнү көдээ ажыл-агыйга эртеминиң болгаш техниканың чаа чедишкиннерин, мурнакчы дүржулганы нептередип, нуш-ажылдың организациязын эртемге үндезилеп чорутпаш чедип алырын планнап турар.

Эгелекчилериниң оларның адаанда, үстүнде кожалары — улуг-хемчилер, каа-хемчилер болгаш өске районнарның ажыл-агыйларының ишчилери дегиээн. Каа-хемчилер күрүнеге тараа садарының беш чыл планын үш чылда, эътиң, сүттүң, дүктүүн — дөрт чыл он ай иштинде күүседирин хүлээнип, эгелекчилер-биле социалистиг чарыштыглар. А улуг-хемчилер ол улуг эгелээшкинни изин-дилие детиээн—беш чылдың планныг онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш тодаргай хүлээлгелерни ап, ажыл-ишче шыынып кирген. Ынчаарга «Сут-Хөл» совхозтуң хоймулары Ооржак Дамы-Намчал биле Ондар Доржу оларның сөзүн бо-дур:

— Юбилей чылында чүс хойга онааштыр 123—126 хураганны алган бис. Беш чылды хуусаа бетинде күүседир дээш ол каргүзүгну улам быжыглап, ам-даа ковудедир бис. Деткип тур бис, таңдыкылар!

Бо дег хайныкаан изиг күзелдер чемеп, муң-мүң! Биргээр чугаалаарга, «Беш чылды—хуусаа бетинде!» деп бүгү чуртта калбарган бистиң хүннеривистиң бо улуг эгелээшкинни Тыва АССР-де массалыг деткимчени алган.

Мынчангаш коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузарының бир чарылбас кезии болуур беш чыл планын хуусаа бетинде күүседирингге улуг роңдуг түс-түс ажыл-ишчилерниң, бүдүн-бүдүн коллективтерниң мурнакчы дүржулгазы ойнаар апаар. Ындыг болганда бо хүннерниң улуг эгелээшкининден мурнакчы дүржүлга чарылбас, сырый холбаалыг, ооң бир кезии болган турар ужуруг.

Үенин бо чугула негелдези амыдырала канчаар боттанып турарыл? Чүс хойга онааштыр 120 хураган алгаш, эзер, чүгеннинг аът-биле шаңнатман—Таңдыда «Тиилелге» совхозтуң хоймузу Куулар Дамы-Сереннин болгаш үстүнде ады кирген хоймуларның, бо чылдың эрткен айларының дүргузунда бир инектен-не 2500-тен 3007 кг чедир сүт саап алган «Мемегей» совхозтуң саанчылары Мария Сабельникова, Лидия Серенева, Зинаида Кравченко, Матрена Хроменко оларның болгаш өскелерниң-даа дүржулгазын канчаар нептередип турар бис? Ооң чамыды чүл? Ол бүгү ниитинии болган бе? Планныг онаалгаларны боттандырарга улуг идиг бариишкинниг бо айтырыглар СЭКП райкомнарының, ажыл-агыйларда партком-нарның, чер-черде партия эге, комсомол, профэвилел организацияларының болгаш Советтерниң кичээнгейиниң төвүнге турар ужуруг. Ынчаарга республиканың саанчылар конкурузунга 104 сүт-бараан фермаларының коллективтери киришкен болгай. Бирги чер — межегейжилернии болган. Хөй сүт бүдүрер дээш ында партком, профэвилел организациязы кескү агитациядан эгелээш, саанчыларның өвредилгези, амыдырал-чуртталгазын экижидери, одар-белчиирни таарыштырары дээш дыка хөй организастыг ажылдарны кылган. Ол янзылыг эки эгелээшкиннер бүгү-ниитинии болзун дээш агитацияны партийжи принципиальдыг ёзу-биле чорударын коллектив бүрүзүнге чедип алган турары амгы үенин чугула сорулгаларының бирээзи болур. Ындыг болганда оларның дүржулгазын өврөнип, ол амыл-агыйга өске ажыл-агыйларның удуртунчулары, саанчылары чүге аалчылар болуп барып болбазын, ол черле күзенчиг.

Моон-биле кады мурнакчы дүржулганы нептередиринге идеологтуг фронтунуң чугула участогу болур районнар төптөөнде тургустунгулаан радио дамчыдылга редакцияларының ролю улуг. Бистиң шолбаннырывыстың дүржулгазын пропагандалаар херекке Каа-Хем, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик районнарының радио дамчыдылга редакциялары кескү чедишкиннерлиг. Чижээ, СЭКП-ниң Улуг-Хем райомунуң чанында радио дамчыдылга редакциязы мурнакчы дүржулганы бүгү-ниитинии болдурар дээш шудургу ажылдап, хоймуларның, саанчыларның, тараажыларның, тускай эртемниглериң чугаазын үргүлчү организастап келген. Ак-Туруг суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы К. Соднам. «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң мурнакчы саанчызы М. Балдан, «Найырал» совхозтуң партком секретары О. Кара-Донгак олар мурнакчы дүржулганы нептередир талазы-биле радио дамчыдылгазынга эң-не идепкейлиг киржип турааллар. Мурнуында бо талазы-биле ажылы хиреллг турган Тожунуң болгаш Таңдының радио дамчыдылга редакциялары соолгу үеде бурунгаар базымнарны кылган. Ынчалза-даа мурнакчы дүржулганы радио дамчыштыр пропагандалап турарывыста херектиң алыс утказын тодаргайлавайн, чүгле саннар, фактылар-биле кызыгаарланып каар чаңчылчаан четпестер ам-даа бар. Ону шиитпирлиг чайладыр дээш, СЭКП райкомнары радио дамчыдылга редакцияларының ажыл планынга негелдени күштелдирип, ооң күүселдезин хүн бүрү контрольга алыр ужуруг.

«Беш чыл планын—хуусаа бетинде!». Бүгү чуртта калбарган бо улуг эгелээшкинни амыдыралга боттандырарда бүгү курлавырларны учётка ап, ажыглаче киирер, бөгүнгү шалыпчының мурнакчы дүржулгазы даарта бүгү коллективтиг болурун хандырар шак ындыг агитацияны ажылын чорудары партия, комсомол, профэвилел организацияларындан негеттинип турар.

Бистиң РЕСПУБЛИКАДА

УЛУГ-ХЕМДЕ ЧАСКА БЕЛЕТКЕЛ

«Улуг-Хая» совхозтуң механизаторлары келир чылдың часкы хову ажылдарынга күжениишкинниг белеткенип турар. Хову-шөлдерже чемиишчидилге сөөртүр талазы-биле механизастаттынган звенону мында тургускан. Ооң составында сес механизаторлар кирип турар болгаш оларның эргезинде чүгүн боду дүжүрер тергелерлиг чеди «Беларусь», өдек чүдүрүкчүлүг бир «ДТ-54» деп трактор бар.

Кыргыс Хууракка удурткан ол звено ам үеде организлиг чемиишчидилгелерни белеткеп база ховуже сөөртүп турар. Олар он ажыг километр черже күнде беш-беш рейстерни кылып тургаш, кыска хуусаа иштинде 550 тонна принди одекти тарылга шөлүнде аппарып токкен.

• • •

Күскү хову ажылдарын дооскан соолуңде «Х Улуг хүрээл» колхозтуң механизаторлары көдээ ажыл-агый машиналарын болгаш тракторларны септээринче кирген. Септелгени дурдаа малчыннарга сиген, саван, концентрат мал чемнерин соксаал чок сөөртүп ажылдаарынга чолаачы Петр Терээ, трактористер Х. Секпитоол, Ш. Шыр-оол, М. Деге, Ч. Байырмаа болгаш чүдүрүкчүлер Мунзук Күдер-оол, Сарыбай Кэш-оол олар шылгарап турарлар.

Салбырының мал-маганы бо хүннерде хүр-менди кыштаглап турар.

Тураскаалдыг ат

Октябрьның 50 чыл оюн байырлаарының бүдүүзүнде «Совет эргечагыргының 50 чылы» деп атты чедип алыр дээш чарыш бүдүрүлге коллективтериниң, бригадаларның, фермаларның аразынга чоруп турган болгай. Ол чарышка «Тыва даг-дүгү» комбинатта тудуг эргелелинде эш Р. Губайдулиннин бригадазы болгаш Л. Черноваңын удурткан ээлчээ база киришкен.

Бедик атты адилээр дээш, тудуг эргелелиниң цехтериниң, ээлчегларининң болгаш бригадаларының аразынга калбарган чарыштың түңнелин чоокта чаа үндүрүп көөрге, Л. Черноваңың удурткан ээлчээ биле Р. Губайдулиннин бригадазы эң эки көргүзүглерлиг болгаш. Ынчангаш оларга «Совет арге-чагырганың 50 чылы» деп бедик атты тывыскан.

Организастыг сөөртүлге

«УТКА-ның 25 чылы» совхозтуң № 1 хову-трактор бригадазының механизаторлары күскү хову ажылдарын чедишкинниг дооскаш, ам көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезин чоруттуп турар. Салбырының малчыннарынга, фермаларже мал чеми, одаар ныт болгаш чамдык одарларже суглаг сөөртүп чедирерин организастыг чорудуп турар.

Фермаларга, ырак чоок одарларда малчыннарга сиген, саван, концентрат мал чемнерин соксаал чок сөөртүп ажылдаарынга чолаачы Петр Терээ, трактористер Х. Секпитоол, Ш. Шыр-оол, М. Деге, Ч. Байырмаа болгаш чүдүрүкчүлер Мунзук Күдер-оол, Сарыбай Кэш-оол олар шылгарап турарлар.

Салбырының мал-маганы бо хүннерде хүр-менди кыштаглап турар.

ЭКИ БЕЛЕК

Бир шакта 200 килограмм кургаг хеп чуур күчүлүг комбинат Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык суурда ажыттынган. Ол дээрге «Тыва-даг-дүгү» тудуг эргелелиниң тудугжуларының кызыл-мажалыкчыларга чаа чыл бүдүүзүнде тудуп берген эки белээ болган.

Планның 55 хуузун—чааскаан

Эрзиннииң анчылары бо чылын белеткел конторазынга 10000 диңнии, 20 киштиң, 200 дилгинии дужаар хүлээлгелиг. Декабрь айның соолгу декадазында медээ ёзугаар алырга 14364 диңг, 30 киш, 214 дилги дужааттынган.

Анчылардан «Мөрен» колхозтан Намдал Орус-оол тергиндээн. Ол 560 диңнии, 11 киштиң күрүнеге дужааган. 11 киш дээрге, районнуң планының 55 хуузу-дур. 73 харлыг персоналдыг пенсионер Учурал Дармажап барык 300 чыгам диңнии, элээн хей дилги болгаш өске-даа өлүктү дужааган.

БАШТАЙГЫ ХУРАГАННАР

«УТКА-ның 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырында хой оолдаашкыны эгелээн. Хойжу Күдер Монгуш баштайгы оолдаан 130 хойдан 130 хураганнарны алган.

Кара-Сугда малчын Суваң Баазан 110 бат хураганнарны база менди ажаап алган. Хой оолдаашкыны уламчылавышаан.

ВЛКСМ ТК-ның пленуму

МОСКВА. (СЭТА). Майысылалда ВЛКСМ ТК-ның пленуму ажылдап эгелээн. Ооң киржинчилери студент аныяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң талазы-биле дээди өвредилге черлериниң комсомол организацияларының ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып турар.

Студентилериң амыдыралының, өвредилгезиниң, чуртталгазының өйү келген айтырыгларының дугайында пленумга ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары С. П. Павлов иләткен ыланган.

Пленумунуң ажылында СЭКП ТК-ның, министерстволарның, эргелелдериң харыысалгалыг ажылдакчылары киржип турар.

Пленум аныяктарның болгаш студентилериң 1968 чылда чайын болуур IX Бүгү-делегей фестивалынга совет аныяктарның киржилгезиниң дугайында айтырыгны база чугаалажыр.

Вьетнам өңнүктерниң өөрүп четтиргени

ВДР-ниң ССРЭ-де херектериниң тур бүгүреттирген төлээзи Ле Чанг Тайбың камгалалының Совет комитединиң, Азия болгаш Африка чурттарының эп-сеткил каттыжырылгазының совет комитединиң, Вьетнамны деткиринииң комитединиң, совет-вьетнам найырал ниитилелиниң төлээлери-биле ужурашкан.

Ижик-кара чок болгаш билчиишкинниң байдалынга эртеңги найыралчы беседага Тайбың камгалалының Совет комитединиң президиумунуң кежигүнү, ук комитеттиң секретары, ооң төлээлериниң баштыңы профессор В. В. Коваков демисежип турар Вьетнам-биле эп-сеткил каттыжырылгазының чап-чаа доозулган неделязының түңнелдериниң дугайында дыңнадыын Ле Чанга чугаалап берген. Ук неделя Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтунуң тургустунганының 7 чыл оюнга хамаатыр Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң кыйгырыын ёзугаар эрткен.

Төлээлериң кежигүннери америк халдаашкынга удур вьетнам улустуң, ооң чоптуг демиселин деткиир кампаниязының Совет Эвилелиниг улуг калбарыышкынын, совет киижилериң ол демисел-биле чаңгыс сеткилдиниң фактыларын чугаалап берген. Пролетарлыг интернационализмниң принциптериниг шынчы совет киижилер маадырлыг вьетнам улуска болдунар-ла бүгү деткимчени моон соңгаар-даа база бээр деп бүүрелдиг сөзүн хөй-ниитиниң төлээлери вьетнам өңнүктерге бергеп.

Ле Чанг америк империалистерге болгаш оларның чалча дузалакчыларынга удур демиселге үнелеп четпее дузалаамчы, деткимчени совет улустуң берип турары дээш анаа чүректиг ханыындан өөрүп четтиргенин ВДР-ниң чаазалыг, улузунуң өнүмээзинден илергейлээн.

Ол дузалаамчы, деткимче бистиң шиитүвүска вьетнам улустуң америк халдакчыларны туюлунда чедип ажар түңнелелиниң күчүлүг идиг маадылавы болуур деп, Ле Чанг недегээн.

(СЭТА)

100.000.000 ТОННА СОВЕТ КАҢ!

ССРЭ-ниң Күрплан даргазының оралакчызы М. А. ПЕРЦЕВ-биле беседа

Кажан түс-түс чурттарның экономика хөгжүлдезин деңнештирер, кайы-бир күрүнениң материалдыг аргаларын, ооң күүү-шыдалын тодарадыр үжүр таварышканда, ынаң-ла бир дугаарында «Каңны чежени бүдүрүп турарыл?» деп айтырыг болганчок-ла тургустунуп келир. Оогун болаарга, каңны кайда-ла хөйнү бүдүрүп турар болдур, ында аар үлетпүрүнүң өске кандыг-даа адырын хөгжүдеринге чогумчалыг байдал бар кылдыр санап турары тодаргайдыр дээр дугайында СЭТА-ның корреспондентилери-биле бодунуң беседазын ССРЭ-ниң Күрплан даргазының оралакчызы М. А. Перцев 100 миллион тонна каңның үлүүнге киирилтир соолгу ээлдирилгелрни бээр деп турарының бүдүүзүнде ынчаар эгелээн.

— Чаа түңнел—100 миллион тонна каң — ол дээрге совет металлургтарның кайгамчык улуг чедишкини дээрзи маргылдаа чок. Кандыг деңнелгелер маңаа эң-не чогумчалыгыл?

— Мындыг чурагайларны адап болуур: 1920 чылдың бүгү дургузунда бистиң чуртувус 194 муң тонна каңны ээлдирген турган болза, ам 280 муң хире тонна каңны хонук саныпда ээлдирип турар. Чылда 100 миллион тонна каңны ээлдирип шыдаар деңнелге бис бо чылдың февральда четкен бис. Каң ээлдирер талазы-биле Совет Эвилелиң АКШ-тан өске бүгү чурттарны ыракта мурнап турар. Ынчаарга АКШ-ка бис мырыңай-ла ыяртыр чедип келген бис: американнар энир чылын 125 миллион тонна каңны ээлдирген.

Мындыг бир фактыны чугаалап корейн. Чылда 60 миллион тонна каңны бүдүрерин чедип алыр деп сорулга совет металлургтарның мурнунга Ада-чурттуң Улуг дайыны дооскан соон дарый салдынган турган. Ам ол деңнел барык өйп чыгам катап ажып эртингени силерге билдингир боор.

Металлургтарның тиилелгезинге совет киижилер чоргаарланыр эргелиг. Коммунистиг ниитилелдиң тургузарының херээ дээш оларның шалыпчы күш-ажылы бүдүрүкчү күштериниң, техниктиг депшилгениң бедик хөгжүлделиг темпизиин. Совет Ада-чурттуң күчүзүн улам быжыглаарын, улустуң чаагай байдалын улам ыңай өстүрериң хандырып турар.

— Амгы хүнүң техниказынга улуг дүргедээшкин, бедик температура болгаш базымшкын аажок херектиг болгай. Маңаа хамаарыштыр каңның шынар көргүзүглери канчаар өскерилип турарыл?

— Каңның шынар байдалы эртемдешпериниң болгаш машина тудукчуларының инженерлериниң салып турар негелдеэнинге дүүштүр өскерлип турар. Эң-не быжыг механиктиг шынарны арттырбышаан, бедик температурага болгаш өске-даа даштыкы салдарлыг болуушкуинарга удурланып шыдаар, каңның шак ындыг маркаларын бистиң металлургтарывыс тургускулаан. Соңгу районнарда пийкпе космоста кончуг соок температурага «ажылдаар»-даа каң турун болур. Космиктиг ужудуушкун бүрүзүнде каң ээлдирикчилериниң күш-ажылчы улуу киргенин билдингир болгай.

— Ам чуртта каңның чеже хире маркаларын бүдүрүп турарыл?

— 1600 хире марка бар. Судно тудуушкунунга, подшипниктер кылырынга, магнит бүдүрериниг, узаныл-га хереклеларинге херектиг маркалар тургулаар.

Совет Эвилелиниге ылаңгыя чоокку он чылдарның дургузунда каң бүдүрерп дүрген сайзыраар апаар деп, ССРЭ-ниң Күрплан даргазының оралакчызы демдеглээн. Каң прокадының сортаментиязын калбартыры болгаш ооң шынарын экижидери амгы беш чылдың кол сорулгазы болуп турар. Каң аргалыг-ла болза контут эвээш хорамчага үнген, ооң бүдүрген деритлериниң быжыы улгаткан, металлургтарның күш-ажылының бүдүрүкчүлүү өскен турузун дээш, машина тудукчуларынга болгаш өске-даа бүгү хереглекчилерге каңның ан чугула сорттарын бээр—сорулга ындыг. Улуг күчүлүг, бедик бүдүрүкчүдүг чаа конверторларның тудуушкунун чорудуп тургаш, моон соңгаар каң ээлдирикчилериниң көвүдедиин көрдүнгеп. Беш чылдың төнчүзүнде каңның 20 хуузу кислород-биле үрдүрер конверторларга алдынган турар.

Амгы үеде кара металлургияда чорудуп турар эртем шинчилелдериниң дугайын бесседаның түңнелинде корреспондентилер сонуургаан. Ылаңгыя үзүктел чок хөделиишкинниг агрегаттарга шуут катап тургузарының аргазы-биле каңны бүдүрериниң дугайында чугаа чорун турган.

— Амдыызында ындыг дериглер бүгү делегейниң металлургтарының чүгле эки күзели болуп артыпаан—деп, М. А. Перцев чугаалаан. Домна болгаш өске-даа чорудулгалар төптө каңны шуут-ла рудадан ээлдирип алыры—шынап-ла аажок сонуургачыг идея болуп турар. Ынчан ук каңның шынары бедик, мөзүзү доктаамал чаңгыс аай болур ийикпе металлургтарның күш-ажылының механизациязы чаа бедикче көдүрүлүр, ооң-биле чергелештир атмосферажо хоралыг газтарның (хөйлериниң) тарап үнер чоруун эвээдип бага болур. Совет Эвилелинде шак ындыг элээн каш шенелде агрегаттары ажылдап турар. Шак ындыг шенелдо ажылдарын даштыкы чурттарда база-ла күжениишкинниг чорудуп турар. Ынчалза-даа ол ажылдар дилеп тыварының чадазындан амдыызында үнмээн. Ам дээрезинде чогумчалыг технология-да, инаныштыг ажылдаар дериглер-дээ тургустуумаан.

Эш М. А. Перцевке бөлдүнгир таймылбыр бергенив дээш четтирдивис дивишаан, 1967 чылда бистиң чуртувус чеже хире каңны алганыл?— деп, ооң айтырдывыс.

— 102 миллиондан тоннадан хөй каңны алган. Делгетейде ээлдирип турар бүгү каңның бешки тонна бүрүзү-ле—Советтиң болуп турар—дидиң.

Магнитогорскиниң металлургия комбинадының 29-ку мартен суугузунуң каң ээлдирикчилери бо чылын чүс миллион тонна каңны бүдүрер дээш, чүс миллионга киирилтир соолгу ээлдиритге киржир эрге дээш Бүгү-эвилел чарыжынга идепкейлиг киришкен.

ЧУРУКТАРДА: ооң талазында чарыштың мурнакчылары А. Н. КРЕТИНИН, В. М. ПОНОМАРЕВ, В. М. МЕШКОВ. Солагай талазында — МАРТЕН ЦЕГИ.

В. ГЕОРГИЕВТИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникazы.

Эш Л. И. Брежнев Москвада чанып келген

Совет Украинаның 50 чыл оюнуң байырлалынга киришкен, СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Л. И. Брежнев Киевтен Москваже чанып келген. (СЭТА).

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге болган ужуражыышкын

Автономнуг республикаларның министрлер чөвүлелдериниң даргаларының көдээ ажыл-агый айтырыгларын башкарып турар оралакчыларының, крайкүүскомнарның, облкүүскомнарның даргаларының оралакчыларының 7 хонук семинары Москвага ажылын дооскан. Семинарны РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели организастаан.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин декабрь 25-те Кремльге ол семинарның киржикчилери-биле ужурашкан.

Эш А. Н. Косыгин бодунуң чугаазынга чоокку чылдарда чуруттуң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чугула кол айтырыгларын чыыткан.

Ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидериниң сорулгазынче болгаш ажыл-агыйның бүгү адырларынга ону шиитпирлээриниң аргаларынче, эртем-техника дешилгезиниң болгаш бүдүрүкчү күштерни чогумчалыг сайгарып тургузарының, 1971—1975 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдериңе кол хемчээлдерни шын тодаргайлаарының база чаа беш чыл планын тургузар талазы-биле кылыр ажылды организастаарының айтырыгларынче улуг кичээнгей салдынган.

Эш А. Н. Косыгин оон ыңай көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң айтырыгларын тодаргайлап чугаалаан.

Чуртка капитал тудугуң херээн үндезини-биле экижидериниң база чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн хөгжүдериниң, түүл-бүрү барааннарны чоннуң хереглеп турарын хандырарының эргежок чугулазынче ол чугаага онза кичээнгей салдынган.

Эш А. Н. Косыгин түңнел кылыр делегей байдалын тайылбырлап чугаалаан.

Ужуражыышкынга эш А. Н. Косыгин-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш Г. И. Воронов, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазының орлакчызы эш О. П. Колчина, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары эштер А. М. Школьников, К. Г. Пысин, А. Е. Бирюков, К. М. Герасимов, В. А. Демченко, В. А. Дьяков, В. И. Козьмасов, Л. П. Лыкова, Бүгү-эвилелдиң «Сельхозтехника» каттыжыышкынының даргазы эш А. А. Ежевский, РСФСР-ниң министрлери болгаш эргелелдер удуртукчулары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң аппараттарының харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

РАЙОННАРНЫҢ ОТЧЁТ-СОҢГУЛДАЛЫГ ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯЛАРЫНДАН

КОММУНИСТЕРНИҢ ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИДЕР

Каа-Хемниң Коммунистериниң партия конференциязы СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин амыдырыла боттандырар, беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш күш-ажылчы кодургулүшкүнүн байдалынга болуп эрткен. Партияның бүгү чүвени кижиге, кижиниң чаагай чорууна дээш ап чорудуп турар хемчеглериниге харыы кылдыр Каа-Хемниң коммунистери, ажыл-агыйларда партия организациялары отчёттуг уе дургузунда шудургу ажылдаан деп партия райкомунуң бирги секретары эш Н. П. Федоров илеткелиниге демдеглээн.

Районнуң партия комитеди, ооң бюрозу кодээ ажыл-агый будургулевиниң хогжүлдезиниң айтырыгларынче улуг кичээнгейни үлегдирген.

Ооң түңнелинде тараапы бүдурери ийи чыл дургузунда 99531 тонна болган ийикпе азы беш чыл планында кордугениниден 800 тонна хөй болган. Ол-ла үеде 30000 тонна тараа садар план 51854 тонна болган. Бо дээрге, күрүнеге тараа садарының 5 чыл планы ийи чылда 69,1 хуула күүседиттингени ол болур.

Чер ажылының культуразын бедиткенинден, агротехниктиг негелдерни шын боттанылырганындан, техниканы будурукчулуг ажыглавышындан районнуң чамдык ажылагыйлары күрүнеге тараа садарының беш чыл планын ийи чыл иштинде күүседткен. Чижээ, «Ленинчи оруқ» колхоз беш чылда тараа садарының планын 192 хуу күүседткен ийикпе, авы 2500 тоннаны садар турган болза, 4720 тоннаны саткан. Ынчаарга ол колхоз беш чыл дургузунда 147 мүң тонна тараапы бүдүрер планны чеден хуу—90 мүң тонна чедирген. Ол шыкаш «Бурунгаар» совхоз беш чылда тараа садарының планын 101,8 хуула күүседткен.

Район бо чылын бир гектардан 11,7 центнер дүжүт алырын планнаан турган. Херек кырында алганы— 13,3 центнер болган. Чамдык ажыл-агыйлар дүжүт талазы-биле черле өөрүнчүт көргүзүглерлиг. Чижээ, «Бурунгаар» совхоз гектардан ортумаа-биле 15,6 центнерни, «Октябрь 30 чылы» колхоз—14,3 центнерни алган.

Тараа садарының күрүне планын чедиишкинниг күүсеткени дээш районга нииитизи-биле болгаш «Ленинчи оруқ», «Октябрь 30 чылы» колхозтарга РСФСР-ниң Министрлер Чөвүзелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл туктарын, акша шаңналдарын тывыскылаан.

Чер ажылының талазы-биле бо үстүүде чедиишкиннер түгле агаарбойдустуң таварымчалыг байдалдарының, техниканы чоп ажыглаанының, үреэни ажыл-агыйын экижиттикенинiң эвес, а кижилер-биле ажылга партийжи удуртулганың дээштиг болганының, колхозчуларга болгаш ажылчыннарга материалдыг болгаш моральдыг деткимчени үргүлүү көргүзүп келгенинiң, оларның күш-ажылчы бот-идепкейин кодургенiниң ачызында чедип алдынган. Ылаңгыя «Ленинчи оруқ» колхозта партия организациязы (секретары эш Наксыл-оол) колхозтуң будурулге, онаалгаларын күүседирииге ёзулуг партийжи салдарны чедиргеп. Партия организациязы колхозчуларның күжүн ажыл-агыйның мурнуңда тургустуган сорулгаларны күүседириниче мөөнөвишаан, хөй-иннии организацияларынга даянгаш, организакчы болгаш кижизидилге ажылын бедик деңнелге тургускан. Ында коммунистер будурулгенiң ең-не шиитпирлиг участокторында хувааттынган, авангардчы рольдуг. Коммунист бүрүзү партийжи даалгалыг, ооң күүселдезиниң дугайында ээлчеглиг хуралга ыяап-ла чугаалажыр, күүсеттинмээн болза, ооң чылдагаанын тодаргайлаар, ол дээш коммунист кижиге чогуур харыысалганы хүлээдир. Ооң-биле кады колхозтуң экономиказын кедүрериге коммунистерниң, түскай эртемнигерниң, комсомол организациязының ролюнуң дугайында айтырыгларны хуралдарга чугаалашкылаан.

Бир эвес амгы үеде Каа-Хемде кошкак ажыл-агыйга санадың турар Ленин аттыг колхозтуң партия организациязы кижилер-биле ажылды «Ленинчи оруқ» колхозтуң коммунистери дег билдилиг чоруткан болза, колхоз экономика талазы-биле бергелерге таварышпас, планның онаалгаларын-даа чедиишкинниг күүседип шыдаар турган. Ынчаарга ол ажыл-агый мурнунда чылдарда мурнакчы дириш турган болза, сөөлгү ийи чылда күрүне мурнуна алган хүлээлгелерин-даа күүсетпээн. Моон чылдагаанны чүдел, ону кайыы дилээрил? Хамыктың мурнунда партийжи удуртулганың кошкаанда, кадрлар-биле ажылдың сулазында болуп турар. Ооң түңнелинде удуртур ажылда коммунистер бээлин партияның Уставының негелделарын үреп, оларга даяскан ажылдарга боттарының харыысалгазын кудулатканнар. Чижээ, ол колхозту даргалап турган эш Долгов үргүлүү арагалаар, колхоз будурулгезиниге удуртулганы сандаратканы дээш ажылыңдан дүжүттеп, партийдан база үндүттеп. А партия организациязының секретары эш Спрыгинге партия талазы-биле хемчег көргүскеш, база-ла ажылдан хостаар ужурга таварышкан.

Каа-Хемниң байдалынга гектардан 10—12 центнер дүжүт алыры дээрге чавыс көргүзүг. Ооң чылдагааны чамдык ажыл-агыйларда чер культуразы дээш ёзулуг демиселди чоруттайн, агротехниканы каржы үреп, техниканы бедик будурукчулуг ажыглавайн, чылдан чылче аңгыс аңдарылгазының планы күүсетинмеэн болза, ооң чылдагаанын тодаргайлаар, ол дээш коммунист кижиге чогуур харыысалганы хүлээдир. Ооң-биле кады колхозтуң экономиказын кедүрериниге коммунистерниң, түскай эртемнигерниң, комсомол организациязының ролюнуң дугайында айтырыгларны хуралдарга чугаалашкылаан.

Бир эвес амгы үеде Каа-Хемде кошкак ажыл-агыйга санадың турар Ленин аттыг колхозтуң партия организациязы кижилер-биле ажылды «Ленинчи оруқ» колхозтуң коммунистери дег билдилиг чоруткан болза, колхоз экономика талазы-биле бергелерге таварышпас, планның онаалгаларын-даа чедиишкинниг күүседип шыдаар турган. Ынчаарга ол ажыл-агый мурнунда чылдарда мурнакчы дириш турган болза, сөөлгү ийи чылда күрүне мурнуна алган хүлээлгелерин-даа күүсетпээн. Моон чылдагаанны чүдел, ону кайыы дилээрил? Хамыктың мурнунда партийжи удуртулганың кошкаанда, кадрлар-биле ажылдың сулазында болуп турар. Ооң түңнелинде удуртур ажылда коммунистер бээлин партияның Уставының негелделарын үреп, оларга даяскан ажылдарга боттарының харыысалганы кудулатканнар. Чижээ, ол колхозту даргалап турган эш Долгов үргүлүү арагалаар, колхоз будурулгезиниге удуртулганы сандаратканы дээш ажылыңдан дүжүттеп, партийдан база үндүттеп. А партия организациязының секретары эш Спрыгинге партия талазы-биле хемчег көргүскеш, база-ла ажылдан хостаар ужурга таварышкан.

Ам часкы хову ажылдарынга белеткелдер база-ла дүвүрээшиниг байдалда. Декабрь 20-ге чедир чажар шыларынга чедир белеткеттинген үрезин чаа-ла 25 хуу чедип турар. «Тиилелгеп», «Кызыл тук», Ленин аттыг колхозтарда кол культураның—кызыл-тастың үрезинiң чажар шыларга чедир чаңгыс килограммдаа белеткеттинмээн.

Районнуң бүгү ажыл-агыйларындан база-ла «Ленинчи оруқ» колхозтуң үрезинiң бүрүн урдунган болганы чогуур негелдеге чедир арыглаттынган. Маңаа база партия организациязы удуртукчу, организакчы ролюн көргүскеп. Үрезинiң белеткелиниң байдалын контрольга алган. Моон-биле кады часкы тарылгага ажыглаар техника септелгезиниң кошкак чоруп турарының дугайында конференцияга болган шүүмүүлелдерден чогуур түңнелдя дарыы үндүрер херек. IV кварталда септезе чогуур 72 трактордан 45-ле сеттеттингеп.

Чер ажылында бо четпестер партия райкомунуң, ооң бюрозунуң, черчерде эге организацияларның, районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң талазындан удуртулганың, организакчы аянылдың кошкаан хереглеп турар.

Район бо чылын малдың продуктулуун көвүдедириниге, күрүнениң план-чагыын күүседириниге көскү чедиишкиннерниг. Мал продуктуларын садарының планнарын хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. 1966 чылдыы-биле деңнээрге эртжен он бир айларда сүттү ооң 180 тоннаны, эттi 496 тоннаны, дүктү 8,4 тоннаны хөйнү саткан. Семиртилгени эки организастаапы-биле күрүнеге садар малдың денгизи бедик болган. Сланчылар он бир айларда бир инекке онаалтыр ортумаа-биле 1396 кг сүттү сагган ийикпе, азы ол эрткен чылдыыңдан 96 кг хөй.

Бо көргүзүг район масштабы-биле эрткен чылдыыңдан бичии өрү-даа болаа, ооң районнарыны-биле — ооң чаржын турар кожазы Таңдының болгаш Бии-Хемнин-биле деңнээрге ооң дыка чавыс. Чижээ, ол-ла үе дургузунда таңдыжылар бир инекке онаалтыр 1678 кг, Бии-хемчилер 1581 кг сүттү сагган. Ынчаарга каахемчилериниң көргүзүүнүң чавызының чылдагаанны чүдел? Саар инектериниң чемгерилгезин чогуур негелдезиниге чедир организастаапаанымда, сүт-бараан фермаларында малдың чемтererиниң хүн чурумун болгаш рационун ёзу барымдаалап тургузуп турарында. Амгы үеде концентраттыг болгаш минералдыг чемнерни бербейн турар, савацны чымчадыр хайындырар ажыыды кайда-даа чорутпастаан.

Моон-биле кады мал бажын өстүрериниде эптежип болбас четпестерниң барын делегаттар боттарының санаалдарынга чугаалаан. Чижээ, юбилей чылының мал бажы өстүрериниң планын район күүсетпээн. Чүге дизе малдың кызыраар чорузубиле демисел кошкак, тарын боозадылганы чылдан чылче багай организастап келгенинде, малдың өлүн хораар чоруунуң хөйүнде болуп турар.

Бо четпестерни чайладырының аргаларын илеткелчи болгаш саналберген делегаттар тодаргай айыткыпаан, конференцияның хүлээп алган шиитпириниде база демдеглеттингеп.

Партияның идеология ажылын канчаар тургусканыл материалдыг байлак будурулгезиниге чедиишкин оон кол хамаарыжыр. Бо талазы-биле партия райкому, ооң бюрозу, идеология ажылын харыылап турар секретарь эш Попков отчёттуг уе дургузунда чамдык ажылдарны кылып чорутса-даа, кошкак ажылдаан. Чоп ортузунга лекция, беседа номчулгазын хөй-хөйү-биле организастап турган-даа болза, ол бүгү ажыл-ишчы кижилериниң будурулгечи мергежилин, политбилиин бедидеринге, оларның угаан-бодал талазы-биле өөрүдезиниге кандыг салдарны чедиргенил деп айтырыгга тодаргай харыы илеткелден дыннадбаан.

Бир эвес Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларының бүгү партия организациялары кижилер-биле ажылды «Ленинчи оруқ» колхозта партия организациязы ишкаш шак ынчаар чогаадыкчы ёзу-биле тургусаан болза, партийжи ажылдың бүгү хевирлерин экономика-биле бииидилиг холбаштырган болза, каа-хемчилериниң күш-ажыл фронтузунга чедиишкиннерин амгыланыдан ырнакта бедик турар ийик.

Партияның хүрээлеңнiң мурнакчы ажыл-ишчилер, аныяк кижилер-биле өстүрер ажылды Каа-Хемниң партия организациязы отчёттуг уе дургузунда база кошкак чорутқан. Чижээ, ийи чыл дургузунда партияның хүрээлеңнiң түгле 14 колхозчуларны болгаш 6 ажылчыны хүлээп алган чорук кандыг өөрүдел че?! Ол-ла үеде «Кызыл тук» колхозта партия организациязы үш-ле, «Октябрь 30 чылы» колхозтуу — түгле ийи кижини кежигүнге киирип алган. Ынчаарта бо колхозтарда болгаш «Октябрь 14 чылы» колхозта партия кежигүннериниң аразында чаңгыс-даа саанчы чок, ооң-биле канчап эптежирил? Ынчангаш партияның хүрээлеңнiң өөрүдезиниң дугайында айтырыг чаа соңгуттурган составтың кичээнгейинге турар ужурлуг.

«Беш чыл планын—хуусаа бетинде!» деп улуг эгелээшкинни каа-хемчилер изин-биле деткээн болгайлар. Ынчангаш планныг онаалгаларны күүседир, сөгүлээн сөстүү ээлээр даэш коммунист бүрүзүнүң харыысалгазын бедидеря партияның район комитединиң чаа соңгуттурган составының мурнунда тургустунуп турар.

Конференция соонда бирги организастыг пленум болган. Аңаа партияның район комитединиң секретарьлары болгаш бюро кежигүннерин соңгаан, кижилер эргелекчилерин бадылаан. СЭКП-ниң Каа-Хем райкомунуң бирги секретарына эш Н. П. Федоров, ийиги секретарынга С. С. Таппа, секретарынга Д. А. Попков олар соңгуттурган.

Б. КАРАШПАЙ.

МАЛЧЫН АТТЫ БАДЫТКААР

Совет эрге-чагыргының алдарлыг бежен чылын совет улус, делегейниң бурунгаар дешилгелиг кижилери байырлап эрттиргенинден бээр бүдүн чартык ай болганда, Эрзин районнуң ийиги партия конференциязы болуп эрткен. Эрткен отчёттуг үениң иштинде Эрзиниң партия организациязы ажылчы чоннуу коммунистиг ёзуга кижизидер, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин амыдырапта боттандырар дээш партийжи-политиктиг болгаш партийжи-организастыг ажылдарның деңнелин элээп бедидип келген деп, партия райкомунуң бирги секретары эш О. Б. Биче отчёт илеткелиниге чугаалаан. Партия райкому болгаш эге организациялары районнуң мурнунда салдынган ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээринче ажылчы чоннуң күжүн мобилизастап келгенинiң түңнелинде колхозтар болгаш күрүне-албан черлери ажылга чамдык экижиттикенiң чедип алган.

Районнуң кол экономиказы мал ажылы. Колхозтарның бүгү орулгазының барык 93 хуузу мал ажылындан кирип турар. Район 1967 чылда күрүнеге эт, дүк садарының чыл планын күүсеткен. Мал ажылының продуктуларын будурери болгаш күрүнеге садары 1966 чылдың деңнелиниден элээп бедээн.

Ындыг болза-даа отчёттуг үениң иштинде ажыл-агыйның кара чаңгыс кол адыры болур мал ажылы бурунгаар хогжүвейн, харын дедир кудулап, баш саны эвээжеп, продуктулуу чавызап турарын, ооң чылдагаанnарын конференцияга шыңгыы чугаалашкан. 1967 чылда түгле теведен оске малдарның баш санын остүрериниң планы күүсеттинмээн, ооң иштинде инектериниң планы түгле 53 хуу болган. Мурнуку кайы-даа чылда бо отчёттуг үениң иштинде ышкаш малдың баш санынга мындыг улуг хорамча боон көрбээн, бо чылдың иштинде ортумаа-биле ай санында муң ажыг баш мал хорамчага таварыпп турган. Ооң-биле кады чаш малдың немежип турары кончуг эвээш. Бо чылын район торүүр чүс баш малга опаалтыр түгле 54 хураган, 61 быза алган. Чамдык колхозтарда бо көргүзүг моон-даа куду. Малдың продуктулуу чавыс — инектен ортумак саалда 777 кг. Ынчангаш район күрүнеге сүт садарының чыл планын декабрь 20-ге чедир күүсеттээн.

Мал ажылының кудулап турарының чылдагааны чүдел? Бо талазыбиле делегат Н. Найдың мынча деп чугаалаан:

— СЭКП райкому отчёттуг үениң иштинде мал ажылын эренгей удуртуп келген. Малдың чем-сууру шиитпирлеттинмээн, орап-сава-биле хандыртынмаан, эдержилгени, тарып боозадылганы багай чоруткан, ээсветеринарлыг хемчегler четпес, сүт-бараан фермаларында механизасташкын чоруттунмаан. Мал ажылында кижилериниң амыдыралчурталгазынче, оларның культурлуг пегелдеринге хандыраринче кичээнгейни кошкаткан. Хойжу бригадаларның топтеринде чунар-бажыңнар, кызыл-булуннар ажылдавайн турар, чамдыктарында олар чок. Беш түс ажыг малчыннарның түгле 30 ажыы чаагайжыды кыладыпаан бажыңнарда кирген, ооң өскелери куду шынарлыг өглерде чурттавышаан.

Мал ажылын эътkир угланышкын-биле чорудар болгаш 1968 чылда районнуң иштики хереглелдеринге ажыглаары-биле түгле 100 тонна сүттү күрүнеге садар деп планнаан.

Эрзин — шаандан бээр малчын район, ооң чоңу мал ажылынга салым-чаяанныг болгаш амгызындан каш катап хой малды ол-ла оранчуртунга ажаап остүрүп чорааннар. Ам үеде малчын чоннуң ол таңчылы хевээр артkан болгаш харын мал ажылын коллектитиг ёзу-биле, эртемнiң чедиишкиннерiниге, мурпакчы дуржулугага даянып чорудар апарган турда, малдың баш санының кудулап бадып турары кончуг шыгыы, дувуренчиг айтырыг болур. СЭКП райкому, ооң бюрозу районнуң экономиказын кедүрер дээш ацаа удуртулганы, организастыг, политиктиг хемчегlерни чорудуп, бүгү ажыл-агый болгаш хөй-иннии организацияларның ажыл-чорудузгаын олче углап келген. Ынчалзадаа ол бүгү хемчегler өөрүнге четпээн, арай кыры-биле чоруп келгенiниң түңнелинде ындыг болган.

1968 чылда малдың баш санын остүрер болгаш күрүнеге эът садар планны күүседирде, малдың хорамчазын соксадыр, чаш төлдү бүрүн камгалап алыр, колхозтарга хаван ажылын хөгжүдүп, ооң немелде ээттi алыр, чер ажылын сайзыратпайн тургаш, мал ажылын хөгжүдерiн, ооң чем-суурун тургузары берге, ынчангаш суггарылгалыг черлерни бүрүн ажыглаар, тарылга шөлүн калбартыр деп, делегаттар саналдап, конференцияга шиитпирлээн.

Партия эге организацияларының болгаш болуктерiниң ажылында чамдык экижиттикенiлер бар болзадаа, СЭКП райкому, ооң оргкилдизи оларның ажылын четпес удуртуп келгеп. Комсомол, профсоюлел болгаш оске-даа хөй-иннии организацияларның ажылында партийжи удуртулганың деңнелi ам-даа четпес. Ылаңгыя аныяктар ортузунга кижизидилгелиг ажыл дыка кошкак, комсомол райкомунуң ажылдакчылары чер-черге шоолуг барбас деп, делегаттар шүүмүүлеп турган.

Чоннуң ортузунга идеологтуг ажылды күштелдирер, партияның организакчы болгаш политиктиг ажылын беш чыл планын хуусаа бетинде күүседириниче, В. И. Ленинниң торуттунгенiниден бээр 100 чыл болур хүнүнге күш-ажылчы белеткерлиг ужуражырыынче угландырар. Бо талазы-биле ажылда улуг четпестер бар. Моон соңгаар коммунистерниң, ылаңгыя удуртукчу кадрларның марксисчи-ленинчи өөредилгезиниң шынарын бедидер, чоннуң ортузунга кижизидилгелиг ажылды күштелдирер деп конференцияга чугаалашкан.

Колхозтарның экономиказын быжыдар, орулгалыг болурунуң бүгү курлавырларын ажыглаар, тудуг ажылын, суурларның чаагайжыдылгазын экижидер. Бо талазы-биле Советтерниң ажылында четпестерни чайладыр. Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле Таңды районнуң кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилериниң кыйгырыын деткип, колхозтарда социалистиг хүлээлгелерни ажылдап кылып турар. Районнуң партия организациязының сорулгазы — социалистиг чарышты дээштиг, үре-түңнелдиг кылдыр организастап, 1968 чылда районнуң бүгү ажыл-агыйынга, культура тургузуушкунунга эки түңнелдерни чедип алыры болур. Бо талазы-биле ап чорудар хемчегlерни конференцияның хүлээп алган доктаалында айытkан.

Конференцияга организастыг айтырыгны база чугаалажып, СЭКП райкомунуң, ревизия комиссиязының кежигүннерiн болгаш областың партия конференциязынга баар төлээлерни соңгаан. Конференция соонда ооң соңгуткан СЭКП райкомунуң бирги организастыг пленуму болуп эрткен. СЭКП райкомунуң бирги секретарынга О. Б. Биче, секретарьларынга Д. О. Даргын биле К. Ш. Чамзырың соңгуткан.

М. ЛЮНДУП.

Эрзин

Хандырылгаже кичээнгей

Кок-Чыраа кодээ Совединиң күүскому партиянын болгаш чазактың үндүрүп турар доктаал, шиитпирлерин амыдырапта боттанылыр сорулга-биле чоннуң амыдырал чурталгазын ажыглаарынга хамаарышкан чугаза айтырыгларны чогуур уе-шаанда сессиялырга, күүском хуралдарынга чугаалажып келген. Советтиң ажылынга депутаттарның, активтериниң кижилгези мурнукузундан илепкейжээн. Чоннуу совхоз ажылынга калбаа-биле хаара түдар талазы-биле кодээ Совет эвээш эвес ажылдарны чорукан.

«Улуг-Хаяа» совхозтуң ажыл-ишчилери Совет эрге-чагырганың 50 чылының байырлалын багай эвес көргүзүглерлиг үткаан. Мал остүрериниң планын инекten ооскезин чугуу айны-биле ажыр күүсеткен. Күрүнеге садар эът, дүк, тараа планы база ажыр күүсеттинген. Кодээ Советке хамаарыжып турар школалар, эмнелге пунктулары, библиотекалар, клубтар, харылзаа салбырлары, магазиннер шуптузу сентеягезин ойшаанда дооскан болгаш оларр чүүлбиле бүрүн хандыртынган. Школаларның өөредилге-кижизидилгелиг ажылы мурнуку чылдардан элээп экижээнин бирги улусунун түңнели көргүскен. Школа назылыг уруг бүрүзү өөредилгеже хаара түттунган. Советтиң девискээриниге турар 5 магазин 10 айларның саарыга планын 100—126 хуу чедир күүсеткен.

Ынчалза-даа кодээ Советтиң күүскому, совхозтуң дирекциязы чери Улуг-Хем ол чарыынга турар малчыннарның аңыдырал байдалын хайгаарап корбейн турар. Эрткен чылын Эжимге турган магазинни халгаш, ооң орнунга автолавканы тургускапы чурттакчы чонга таарымча чок чорукту болдурган. Чүге дээрге автолавка доктаачал барбас, харын-даа соолгу үеде үш ай иштинде чаңгыс-ла катап баар апарган. Ында чурттап турар малчыннар шай, таакпы, калган, керосин дээш ышкаш чүгүлә барааларны Алдыы-Шынаа, Хайыракан суурларган салып ап турар. Бо талазы-биле чогуур албан организация черлери дарый хемчегни алыры эргежок чүгүлә деп бодаар мен.

Хүлээлгезиниге харыысалга чок, округтарынга ховар баар депутаттар база бар. Оюн Ян-оол, Балчый-оол Начын-оол олар соңгукчуларга сессияларның шиитпирлерин танышгырбайн, оларны күүседир талазыбиле оларның оргузунга организастыг хемчегlерни чорутпайн турар.

А. ТУГАРЖАП.

КЫШТАГЛААШКЫН, ЭДЕ ТУРГУЗУУШКУН

Республиканың эң ырак булуңнарыпын бирээзи «Тере-Хөл» колхозтуң мал ажыдыгларын ниитиниң малын кыштагладырып үлегерлиг арттирер дээш чамдык боттуг хемчегlерни алган ажыддап турарлар.

Тере-Хөл арамында девискээрде эккеп алган, малчыннар аът транспорту-биле ооң 60 кош дуспу кыштагларда чедирген, 5 тонна эки шынарлыг будук-бүрүү чемни белеткээн. Сарыг-Хол фермазының ажыддакчылары 250 бы-

Артельдиң бүгү чүгүи. барык 14 мүң чыгны малын ам үеде 65 кыштагда тургускан. Ол ышкаш 26 курлавыр кыштагны белеткээн. Сигенчилер 1830 тонна сигенни, 3210 центнер силосту, малга таарыжыр оске-даа хоолулуг чемнерни база белеткээн. Тудугжулар 300 инек кирер чаа кажаанны Сарыг-Хөл фермазында, 400 хой кирер кажаанны пемей тутkан болгаш эрги кажааларны септээн.

Кыштагладыгларга эргежок чугула 16 тонна комбикормну Балыктыг-Хемниң малчыннарында чедиргеп. Ол ышкаш 11 тонна суда, 13 тонна комбикормну Кызылдан колхоз товуңде чедирип алган. База Өөрүнүң Дус-Дагдан 25 тонна дустуу Эрзин район-биле

ты организастаапы таарымчалыг, кажаалар чыгыг, чырык. Тере-Холдуң ортулуктарынга кескен сигенни күскү үеде сөөртүүр болдунмас, ам дош турушканда ону бир трактор, шанактыг 8 аът-биле үүктел чок сөөртүп турар.

Бо ферманың кижилери ажыышке тура-соруктут, аазаанда — сөзүүге эвилг, тутканда—будунгур холдарлыг ишчилер. Олар юбилейлиг чылда күрүнеге 60 тонна сүттү будурүп, садар турган, ону байырлал будүүзүнде-ле 87 тонна кыдыр күүсеткенiнер. Ам кыштагладыгларны бүгү талабиле үлегерлиг эрттирериниге турушкулар.

«Тере-Хөл» колхозтуң мал ажылдыгларының, мал ажылының түскай эртемнигlерни «Республиканың колхоз, совхозтарынга ээткир угланышкынныг малды өстүрүп, ону ТАССР-ниң Министрлер Чөвүзелиниң бо чылдың апрель 14-те доктаалын амыдыралга боттандырар талазы-биле боттуг ажылдарны чорутkаннар. Бо талазы-биле ажылдың кандыг байдалдыг болуп турарының дугайында айтырыгларга колхозтуң кол зоотехниги Тоңмит Серээпенович Буян мынчаар харыылаан:

— ЭЪТКИР УГЛАНЫЫШКЫННЫГ МАЛДЫ ӨСТҮРЕРИНГЕ ХАМААРЫШТЫР АЛГАН ТОДАРГАЙ ХЕМЧЕГЛЕРГЕ ЧҮҮ ХАМААРЖЫРЫЛ?

— Маңаа хажык чокка күүседир ужуруг ээлээп хой хемчегler хамааржыр. Бис бо ажылды одар-белчиирни таарыштырарындан эгелээп бис. Чижээ, Балыктыг-Хемниң одарлары сарлыкты өстүрүп, ажаарында таарымчалыг чер, ынчангаш ынаар Каргыга турган 4 кодан сарлыкты бозгаш күрүнеге дужаары-биле семиртип турар 4 кодан торүүвее хойларны кожүрген, а Балыктыг-Хемге турган 6 кодан торүүр хойну Каргыда эккелген. Одар-белчиир айтырынга хамаарыштыр өскерилгелер ам-даа болур, ону түгле чайгы үеде шиитпирлээр биске, ооң ажыктыы ам бээп көстү берген.

Күрүнеге сүт садар планны күүседир дээш чай эгезинде 150 сарлыкты 11 саанчы саап турду. Сарлыктарны эътkир угланышкынче шилчидери-биле июль айдан эгелеп, оларны сагбас апарган. Сарлык бызаларын пелеribиле суда салгаш, ажаарга оларның ниити байдалы, күжү эки болзур, аарыгларга шыдамын дейпээн коскүзү-биле немежир бооруур.

— ИНЕК ФЕРМАЗЫНДА КАПДЫГ АЖЫЛДАРНЫ БОТТАНДЫРГАНЫЛ?

— Хой сүт саап алырга ыпда багай чүве чогу черле шын харын. Ынчаарга бистиң саанчыларывыстың саап ап турар сүдүнүн терии саап, «арыг» — орулга ыпырып алырын бодап турар кижилер бар деп чүвени чамдык чугаалар бадыткап турар. Ону болдурбас херек. Бир эвес ынчаар болза «балык-даа эвес, эът-дал эвес» деп чүве үпер, оскээр чугаалаарга колхоз сүт-даа чок, эът-даа чок болур, ынчангаш республиканың Министрлер Чөвүзелиниң эътkир угланышкынныг малды остүрер дугаймда докгаалын хажын чокка боттандырары—шын орук ол.

ЧУРУКТА: Фермаңың мурнакчы саанчызы Мира Хол. Сарыг-Хол фермазында сиген соөртүп келген.

А. АИР,
авторнуң фотозу.

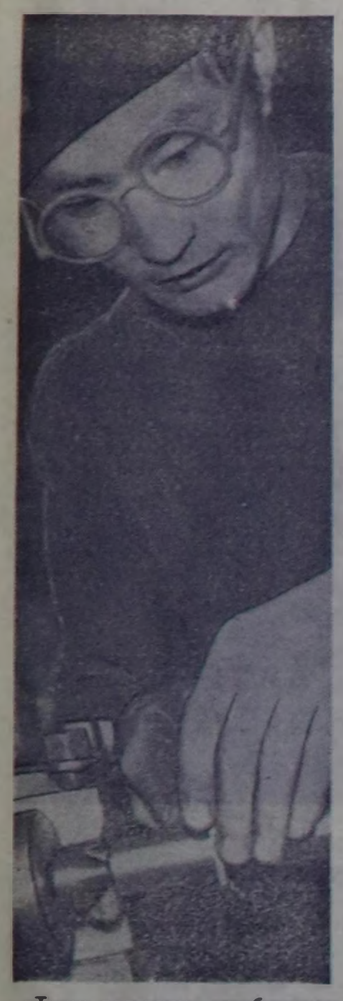

«Тыва даг-дүгү» комбинатка ажылдап эгелээрде кандыг-даа тускай мергежилии чок турган Кенден Борбай-оол ам токарь апарган. Ажылга кызымак аныяк кижи бо чылын магалыг түннелдерни чедип алган. Чоокта чаа күш-ажылга чедиишкиннери дээш ону Хүндүлел бижик-биле шаннаан.

ЧУРУКТА: Кенден Борбай-оол ажыл үезинде.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Эки белеткел түннелдиг болган

Юбилейлиг чылдың түдүг планын боттандырар дээш, Чөөн-Хемчик районнуң «Некрас» колхозунуң ажы-агый артелиниң түдүгжүлары шудургу ажылдааннар. Колхоз тургустунганыңдан бээр түдүгжү бригада доктаамал ажылдап келгени-биле түдүтта мергежилдиг колхозчулар ковудээн. Колхозчу түдүгжүлар боттарының мурнунда салдынган соруглаларны күүседир дээш түдүг материалдарының белеткелиниче кол кичээнгейни салып келген.

Беш чылдың ийиги чылында колхозтуң түдүг талазы-биле планы улуг турган. Бүдүүлгенин, чуртталганың, культура-амыдыралдың болгаш чаагайжыдылганың түдүгларын база септелге дээш, кылыр ажыл-ла хөй турган. Түдүг бригадазының түдүгжүлары түдүг материалдарын планда көрүнгенинден ажыр күүседкеш, звеноларга үстүп алган ажылдан киришкен.

Бригадада партболуктуң удуртукчузу бригадир М. Лама ажылдың чедиишкиниң партийни ажылда, организастыг чоруктa дээрзин билгеш, агитаторларны звеноларга быжыглап, социалистиг чарыштың калбарткан, күш-ажылдың организастының бедиткен. Дүрзүлгалыг агитаторлар М. Севилбаа, М. Конгар-оол, Б. Кошкар-оол болгаш өскелер-даа түдүгжүларга беселарны, номчулгаларны доктаамал кылып, кол темага «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл ойнга» СЭКП ТК-ның Тезистерин ап келгенпер. Агитас-массалыг болгаш организастыг ажылдарны эки чорутканының түннелиниде колхозчу түдүгжүлар чыл планын хүүсаа бетинде күүседкен.

Түдүгжү звеноларның ол ийи чуртталга бажыңын, мүң баш шээр малга 2 кажаанны, 370 баш инек турар 2, чайын хаван тургузар чадагай бир улуг кажаанны түдүп, ажыглалга киргеп болгаш хаван кажазында бус-биле изидер одалга системазының монтажын база кылган. Колхозтуң бүдүрүлге планында көрүнген түдүглардан аңгыда, төп шаңда бир улуг сарайны болгаш Чадаана хемни кежир чаа ковүрүүнү тудкан. Чуртталга бажыннарын болгаш бүдүрүлге түдүгларын септеп чыглыглаар план база күүсеттинген. Колхозчу ажыл-ишчилериниң культурлуг дыштанылгазынга база бир чугула чүүл ногаан театрны түдүп, ажыглалга киргени Улуг Октябрьның бежен чыл ойнга белек болган.

Хөй-ниитиниң күжү-биле бо чылын Бажың-Алаак суурда 2500 ажыг янзы-бүрү дее үнүштерни олурткан. Бо ажылга түдүгжүлар улуг-хуузун база киргеннер. Беш чүс ажыг метр херимни олар кылган.

Монгуш Севилбаа удуртқан чазаныкчылар бригадазы рамаларны, хаалгаларны болгаш еске-даа чазанылга кылыгларын бүдүрер планнарын чогуур үелериниде күүселип, түдүгларны хуусаларында ажыглалга киирер арганы түдүгжүларга берген. Колхоз тургустунганыңдан бээр Севилбаа түдүг кылып, чазанын келген, түдүгга дыка хөй колхозчуларны өөредип каан. Колхозчу түдүгжүнүң күш-ажылы Улуг Октябрьның байылалын холбаштыр Тыва АССР-нин Дээди Совединиң Хүндүлел бижин-биле демдеглеттингеп.

Колхозчу түдүгжүлардан ибилейлиг чылда социалистиг чарышка М. Доткан-оолдуң түдүгжү звеносу, М. Севилбаанның чазаныкчылар звеносу тиилекчи болган.

М. МАЖАА.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

Тайбыңның эрге-ажыктарынга

БЕРЛИН. (СЭТА). Империализмге болгаш неоколониализмге удур, тайбың болгаш дешилгө дээш, нараиль агрессиянның бүгү уржуктарын улуттаар дээш найыралчы араб чурттарның чөптүг демиселин боттарының бүрүнү-биле деткип турар дутайын варшава човулел хуралдың киржикчилери медеглээн деп, «Нойее Дойчланд» солун бижээн. Европаның социалистиг чурттарының даштыкы херектер министрлериниң Варшавага болган човулел хуралыкың түннелдерин тайылбырлавышаан, солуниуң демдеглеп турары болза, министрлер Чоокку Чөөн чүүте байдаалың шын анализин берип, оортан шын түннелдерни кылган. «Кожазы араб чурттарга удур Израильдиң империалистиг агрессиязы Чоокку Чөөн чүүте тайбыңга болгаш дүнүрээзин чок чорукка кыжанып турар. Ол чурттарже халдаашкыл америк империализмниң глобальдыг стратегиязының чардынмас езин болуре» дээрзин «Нойее Дойчланд» солуи демдеглээн.

Араб девискээрлерден эжелекчи шеригларни үндүрер дутайында Айыыл чок чорук Човуделиниң шиитширлерин Израильдиң тоол көрбейн турар чоруу делегейниң ол районунда байдалды улам чидиглендирип турарын демдеглээш, «Нойее Дойчланд» солуниуң айыткыны: агрессорларның чепсектиг чаа өнүк-чөңгээлериниң айыыны чайлаттынмаан. Америк империалистериниң болгаш оларның кол эжелекчилери — барыыны-герман милитаристериниң соруглазы болза, араб улустарының национал-хосталгалыг демиселии базары, оларга боттарының политика болгаш экономика талазы-биле тергиндээшкинии тургузары болур.

Делегейниң социалистиг системазының улустары, ооң шиитинде бистиң республика, арабтарның шинчы өөнүктери болуп келген болгаш болуп артар-даа деп, «Нойее Дойчланд» демдеглээн.

САНТЬЯГО. (СЭТА). Европаның социалистиг чурттарының даштыкы херектер министрлериниң Варшавага болган човулел хуралының, түннеидерии Чилиниң «Сигло» солуну ынчаар демдеглээн: «Човулел хурал бүрүн чаңгыс эптиң болгаш эш-хуузунуң сырый кады ажыдажыглавының байдалынга эрткен». Чоокку Чөөн чүүте дүшкүүрлүг чоруктуң бурууллугары империалистиг болуктер, хамыктың мурнунда АКШ болгаш эжелеткен араб девискээрлерден салдыкпазын ораздажып турар Израиль болур.

Ханойга митинг

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнам улус армиязының тургустунган хүнүнден бээр 23 чыл болганынга база француз колонизаторларга Удурланыышкынның бүгү-ниити дайынының эгелээн үнүнден бээр 21 чыл болганынга холбаштырган байырлыг митинг Ханойга болган. Залда ВДР-ниң политиктиг болгаш хөй-ниитичи янзы-бүрү организацияларының төлээлекчилери, Вьетнам улус армиязының дайынчылары, дипломаттыг корпустуң кежигүннери, даштыкы журналистер.

Президиумга ВДР-ниң президентизи Хо Ши Мин, ВДР-ниң премьер-министри Фам Ван Донг, ВАП ТК-ның бирги секретары Ле Зуан, Вьетнамның Демократтыг Республиказының партиязының болгаш чазаның өске-даа удуртукчулары кестүп кээрге, залда олурушканнар оларга ниит байырын чедирип турган.

ВДР-ниң ораалакчы президентизи Тон Дык Тханг митингини ажыткан. ВДР-ниң президентизи Хо Ши Мин митингиге чүве чугаалаан.

Бодунуң чугаазынга президент Хо Ши Минниң демдеглээни: 23 чыл дургузунда Вьетнам улус армиязы өскен болгаш бижыккан. Демиселдиң чылдарында хөй маадырлар костүп келген. «Бистиң улузувустуң демиселии бүгү делегей магадаан. Инчанган аңаа чоргаарланып турар бис» деп. Хо Ши Мин чугаалаан.

Вьетнамның Демократтыг Республиказының чазаның болгаш улузунуң өмүнээзинден Хо Ши Мин вьетнам улустуң чөптүг херээн детиксин дээш социалистиг чурттарның улустарына болгаш чазактарына, бүгү чурттарның улустарына болгаш чазактарына, америк улуска өөрүп четтиришкинии илергейлээн.

Митингиге Вьетнам улус армиязының Кол штабының начальныгы Ван Тьен Зунг улус армиязының дайынчы чедиишкиннериниң дутайын чугаалаан.

Митингиниң киржикчилери резолюцияны хүлээп ап, тайбың, чаңгыс аай, хамаарышпас, демократтыг болгаш чечектелген Вьетнамны тургузар дээш демиселдиң үргүлчүлээриие вьетнам улустуң шиитширлиниң ында илергейлеп турар.

Чөңгээчи аян-чорук

РИМ. (СЭТА). АКШ-тың президентизи Джонсон Мурнуу Вьетнамдан Римге чеде бергеш, аэродромдан вертолётка олурупкаш, италь республиканың президентизиниң Кастельпорцианода (Рим чоогу) резиденциязынче шуут-ла чорупкан. Аңаа Джонсон президент Дж. Сарагат, чазактың баштыңы А. Моро, Италияның даштыкы херектер министри А. Фанфани олар-биле ужуражыр ужурлуг турган Ватиканның чоогунга полицейжи машиналар дола берген турган. Дыңнадыл турары-биле алырга, полицияның бар-ла күштерии бүрүнү-биле мобилизастаан болгаш чоогунда хоорайлардан немелде күштерни келдирген.

Джонсонуң аңаа аян-чоруунга удурланыышкынның чалгыы көдүрүлүп үнген. Коммунистиг партияның болгаш демократтыг өске-даа организацияларның кыйгырыын ёзугаар мун-мун римчилер хоорайның кудумчуларынче үнген. АКШ-тың элчин чери бүзөделдиг байдалга хөрек кырында тавarышкан. Элчин черинин бажыңынче кирер эжикке болгаш ооң чоогунда кудумчуларга полицейжилерни дизе чыскаарган. Доора кудумчуларга чыыган чыскаалчылар «Джонсон, моон үнүп чор!» деп кыйгыны салып турган.

Вьетнамда америк политикага удурланыышкынның лозунгарын бижээн хуудустарны АКШ-тың элчин черинин бажыңының чанынга тараткан. Чыскаалчыларның хөй

Л. ДЖОНСОН ЧАНА БЕРГЕН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың президентизи Л. Джонсон Австралияның айымылга таварышкан өлген премьер-министри Холтуга кажыдалдың ёзулалын кылыры-биле Австралияга чораап, Вашингтонда чанып келген. Джонсон Австралиядан үнгеш, Таиландыга, Мурнуу Вьетнамга, Пакистанга болгаш Италияга база барган.

Остраваның иниити хевир-шинчизи. Чехословакияның металлургия үлеттурунуң төвү Острава бо чылын 700 харлап турар.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

Буруу шапкан

ХАНОЙ. (СЭТА). Нео Лао Хак Саттың Төп Комитединиң чиргизио секретары Фуми Вонгпитет декабрь 24-те парлап үндүргеи медеглелиниг Лаостуң хосталган районнарынче өөрүүкчү халдаашкыннары дээш америк агрессорларны буруу шапкан.

Декабрьның эгезинден бээр америк шериг ужар чүүлү Лаостуң девискээрииче халдаашкынны доктаамал кылып турар. Декабрь 1-ден 10-га чедир америк самолёттар Лаостуң чурттакчылыг районнарынче 600 ажыт удаа халдаашкынны кылган деп, медеглелде чугаалап турар. Ол самолёттар Таиландыда болгаш Мурнуу Вьетнамда шериг базаларындан ужудуп кээп турар.

Хоругдаттырганнарны хостаан

КАРАКАС. (СЭТА). Венесуэланың президентизи Рауль Леони чуртта 400 ажыг политиктиг хоругдаттырганнарны хостаар дугайында шиитширни үндүрген. Пуэрто-Кабелью болгаш Карупано хоорайларга 1962 чылда мичаардагы президент турган Ромуло Петанкураның ёзу-чурумуна удурланган тура халышкыннарның киржикчилерн ол хосталганнарның арасында база бар.

Политиктиг хоругдаттырганнарны хостаар дээш үр үеде демисемии келген демократтыг хөй-ниити президентиниң ол шиитширин түүлдүгзүнүп көрген. Политиктиг хоругдаттырганнарны, парламент кежигүнерн турган сураглыг венесуэла патриотчу алышкылар Мачадолярны доп-дораан хостаар дээш негелде Венесуэлада улам күштелип турар.

Агрессия үргүлчүлевишаан

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың чепсектиг күштериниң командылалы шагаа байырлалы-биле холбаштыр тайбыңчыдылганың 24 шагының соонда Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштеринге удур дайын чорудулгаларын эгелээр деп дужаалды Мурнуу Вьетнамда бодунуң шериглериниг берген. Ассошиайтед Пресс агентилелдин Сайгондан дыңнатканы-биле алырга, тайбыңчыдылганы үш хонукта үргүлчүлээр дугайында Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтунуң саналын американнар болгаш оларның эвилелчилерн «тоол көрбезин» шиитширлээн. Эрткен чылда шагаа-биле холбаштыр ыңдыг тайбыңчыдылга 48 шаиа үргүлчүлээн турган.

Премьерниң медеглели

КАИР. (СЭТА). Йемен республика армиязының сөөлгү неделада роялистерге удур чоруткан хемчегиниң түннелиниде роялистер 600 кижизин олуртуп когаран дээрзин Йемен Араб Республиканың премьер-министри болгаш чепсектиг күштериниң кол командылакчызы Хасан аль-Амри медеглээн. Өөрүткеннериң арасында ийи бельгичилер бар болган.

Йемен чепсектиг күштер 20 базук, 12 миномёт, 200 мина, 150 пулемёт болгаш 400 хааржак оъж-чемзекти хүлээп алган.

Хөй хелезилеиикчилер дагларда куйларга чаштынар аргалыг болган. Улусчу ополченииниң отрядтары-биле кады Йемен армиязының кезектери ол девискээрни хелезилеиикчилерден аштап ырыглаарын чорудуп турар дээрзин премьер-министр чугаалаан.

Чаа хоойлу

АММАН. (СЭТА). Иордан сенат чуртка бүгү-ниитиниң шериг хүлээлгезин чорудар дугайында чазактың киирген хоойлу төлевилелин чүүлдүг дең санаан. Каш хонук мурнунда бо төлевилелди депутаттар палатазы чүүлдүгүнгеп. Чаа хоойлуну ёзугаар 18-тен 40 хар чедир бүгү ар кижилерни шеригге келдирттир. Моон мурнунда иордан шериг хелезилеттингеп шериг болуп турган. Хоойлуну хаан бадылаан соонда күштүг болур.

ЧАА ЧАЗАК

КАИР. (СЭТА). Йемен Араб Республиканың премьер-министри Хасан аль-Амри чаа чазакты тургускан. Чаа чазактың министрлериниң хөй мурнуузу Мохсен аль-Айни баштаан мурнундагы чазактың составынга турган.

ШЕВЕР КИЖИ

Тана Байыр-ооловнаны «Мурнакчы» колхозтуң кижилери ән-не шевер мастеривис дээр. Ол черле чеп. Даараныр салбырны бо чылын апрель айда ажыткан. Ону даараныр, шевер кижи деп чон билир болганда, даараныла мастерскаязының төлээзи келгеш, даараныкчы болуп, ажылдарын сумелээрге. Тана Ойдуп дораан-на чөпшээрээн.

— Чаш уругларга аъш-чем кылып бээрн, колхозтуң уруглар салынга поварлаары база хүндүлүг ажыл. Ынчалза-даа шаандан тура-ла күзелим ынчыг болгаш, бо черге дораан-на ажылдап кирипкеи мен—деп, ол сактып чугаалаар. Кижи бодунуң сундулуг ажылынга черле ынчыг: кала, чүну-даа кылып турганш, ону утпас. Ынчангаш ол ажылынга бедик мергежилии чедип ап, эки түннели дээш, чонуиуң хүндүткелии чаалап ап, оларлан чылыг чымчак сөстерни дыннап чоруурунуң чылдагаапы-даа ында.

Ол хүн чүну кылып турарын мастерден айтырывыс. Тана Байыр-ооловна ханада азып каап турган кара тонче айытты.

— Бо тонну көрүпер даан. Өшкү-Саар тоннун алаан кескеш, ам даарап каапы ол-дур. Мырынай ам чаа оон ээзи чорду. Оон чагынын канчаар күүсеткенивисти хынап, келип-даа турду. Эки-ивр дили.

Оон соонда Тана хенлирде азып каап турган ногаан материалче көргеш:

— Бо дээрге кышкы тон-дур. Мону мен бөгүн быштым. Ам кыш үезии болгаш кышкы тоннар хөйну даарап тур бис. Оон ангыла сарыгы уругларның чагыы — платьелерни даарап доостувус — деп, ол тайылбырлады.

Шөмбүл Өшкү-Саар башкызының мактаанынга бирде чоргаарланган, бирде бижингээн-даа чүве дег, арны кыза берди. Ол өөренкчилеп кирге-ле ам үш ай ажып турар. Баштайгы хүннерде дег, пөсту кезеринден безин коргар таварылгалар ам ында чок. Ынчалза-даа канчаар даараар деп бодап турарын баштай башкызындан ол ылаыылап айтырып алыр.

Шүйла даараныр чер ажыттынганындан бээр ам барык сес ай чеде берген. Бо аразында оон эки ат-сураз Шүй суурнуң чурттакчыларында, тайгада ырак коданнарда малчыннарда-даа калбаа-биле непгерей берген.

Шүйнүн эң шевер кижизи Тана Байыр-ооловнаны ында улуг, аныяк чондан танывас кижи эвээш дизе хөөреиг эвес. Дыка хөй колхозчулар, башкылар, бичии уруглар оон даардан хевин кеткен болур.

Канчап ол мастер апарганын Тана Байыр-ооловна кезек бодаиып олура чугаалады:

— Мен бичиимден тура-ла төрээн черим Кызыл-Даага улустуң хевин даарап турган мен. 1955—1957 чылларда Өвүрнүн Хандагайтыга даараныр мастерскаяга баштай өөренкчилеиим. Даараныр талазы-биле өөренип чорбаан болгаш оон дыка-ла хөй аргаларын билбес чордум. Мастер деп атты аиаа чедип алган мен.

Шүйнүн эң шевер даараныкчызының оруу ынлыг. Хандагайтыга ол баштай даштыкы хеп даараар мастер деп атты дужаап алган. Оон соонда платьени база быжып даараар кылдыр өөренир деп күзел аиаа тыптып келген.

— Платье даараар деп өөренир болзунза өөрен харын. Ынчалза-даа катап-ла өөреникчи кижи деп санадып, эвээш акша алыр апзар сен—деп, мастерскаяның эргелекчизи оон дилээн дыңнаап, харыылаан.

Тана Байыр-ооловна боданнайиаа Өвүр райпозунуң баштаар черинин даргазынга болунуп күзелин чугаалаарга, ол оиу катап өөреникчи кылдыр хүлээп алыр дутайында бижик бижип бергеш, мастерскаязынче дедир чоруткан. Чеөле даараныларга сонуургалыг болгаш ол ийи ай иштинде платье даараарының арга-мергежилии өөренгеш, экзаменни эки дужаалган. Оон бээр-ле Тана Байыр-ооловна иштики болгаш даштыкы-даа хепти даарап, быжып билир апарган.

Бо салбыр айда 120 рубльдың орулгазын киирер тургаш, ажыттынганындан бээр чаңгыс-даа ай иштинде план күүсетпейн баар таварылга турбаан.

Даараныкчыларның ажыл-ажибиле таныжып турувуста, чагыкчылар ол бичежек өрээлче кирип кээп-ле турдулар. Чамдыктары чаа чагырларны эккелгилээр, а өскелери чагаан хептери канчап турарын ылавылап көөр. чамдыктары, олар колдуунда-ла аныяктар, шевер мастерниң ажылдап турарын аиаа-ла сонуургаар дээшдаа кээрлер.

С. ХЕРТЕК.

Бай-Тайга район.

Ажылчы чоннарның чагаалары болгаш билдириишкиннери

Ажылчы чоннарны хүлээп алыр, оларның чагааларын болгаш билдириишкиннерии саалал чокка көөр талазы-биле ажылды экижилер дугаймда Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди бо чылдың сентябрьда тускай доктаалды үндүрген. Ол доктаалда чоннуң чагааларын, билдириишкиннерии сайгарып көөрде, ленинчи принциптерии шынгыы сагыырын онзалап демдеглээн.

Хамаатыларның дилеглерии, хомудалдарын, саналдарын эң-не кичээнгейлиг өөренип көөр болгаш оларны үр чыттырбайн үзе шиитширлеп бээрн партия, совет органнарның, ажыл-агыйның удуртукчуларының хорт кичээнгейинге турар ужурлуг.

Кызыл хоорай Совединиң күүсекчи комитединге чүгле 1967 чылың 11 айларында безин ажылчы чоннардан 776 чагаа болгаш билдириишкин киргеп. Ол билдириишкиннер болгаш чагаалар шүүтү көрүүгеп. Оларның иштинде 470 билдириишкин коммунал хандырылгалыг бажыннар алыр дугайында киргеп болгаш бо айтырыг талазы-биле хоорайның күүсекчи комитединиң даргазы эш Красныйның болгаш оон ораалакчылары эштер Успенский, Попова оларның 80 санныг хүлээп алыышкынларын 2085 ажыг кижи эрткен. Иниити киргеп билдириишкиннериниң артканнары—уруглар садтарынга, ялилерге уругларны хүлээп алырының дугайы, амыдырал хандырылга комбинадының, садыг, хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң, коммунал ажыл-агый черлериниң болгаш хоорайның пассажирлер АТБ-зиниң ажылында четпестерни дарый чайлаткаш, оларның ажылын экижилер дугайы турган.

Ажылчы чоннар боттарының чагааларын, билдириишкиннерии хоорайның күүсекчи комитединге киирип тургаш, чогуур ой-шаанда боттуг дузаламчыларны алырын күзеп турар. Бо талазы-биле Кызыл хоорай Совединиң күүсекчи комитеди элээн ажылларны кылып чоруткан: ажылчы чоннардан киргеп чагаалар болгаш хомудал билдириишкиннериниң эмге-сескелиии экижидип, ажылчы чоннарга чогуур үе-шаанда харыыларын берип келгеп. Амгы үеде чүгле 29 чагаага болгаш билдириишкинге харыы бээрн арткан.

Киргеп чагаа, билдириишкиннерии аналитеп көөрге, хөй кезии-ле бажын айтырыы болуидур. Түдүг организацияларының планын күүсетпээниниң уламыидан дыка хөй ажылчыннар квартира айтырыын тургузуп, хоорайның күүсекчи комитединге хөй катап кээп турар. Чүгле 11 айларның иштинде 2000 ажыг кижи хооркүүсекомга келгеп. Чоннуң чурттаар чер талазы-биле берге байдалын барымдаалаан, хуу кижилерге бажың түзүп алыр дугайында киирген билдириишкиннерии күүсекчи комитеттин хуралынга ой-шаанда көргеш, хуу бажың түзүп участокка черии айтып берип турар бис.

Хоорайның чурттакчылары Кызылдың амыдырал хандырылга комбинадының ажылында четпестерге хамаарышкан хөй-хөй билдириишкиннерии хооркүүсекомуп адресинге бижип, ол комбинаттың ажылын дарый экижилер дугайында саналдарны киирип турар. Хоорайның амыдырал хандырылга комбинады хүлээп алыышкынны экижидип, баш таарар черлериниң, прокаттың ажылдаар шактарын эде көрзе-даа, комбинаттың чаа-чаа четкилерии ажыдар талазы-биле ажыл ам-даа кошкак. Оон түннелиниде Черби, Кара-Хаак, Каа-Хем суурларның ажылчы чону амыдырал хандырылга комбинадының ачы-дузазын амыгаал чедир көрбейн турар. Бо айтырыгларны эштер Бархатов, Поляков кончуг оожум темпи-биле сайгарып, хооркүүсекомуп үндүрген шиитширлерии багай күүседнп келген. Амыдырал хандырылга комбинады чүгле Черби, Кара-Хаак, Каа-Хем суурларның чурттакчыларын хандырбайн турар эвес, а «Кок-Тей», «Сукпак» совхозтарның малчыннарынче шуут кичээнгей салбайн турар. Чоокта чаа партияның Кызыл хооркомуның Бархатовтуң илеткелии дыннаап, чоокку хүннерде боттуг хемчегларии алырын аиаа даарап.

Коммунал ажыл-агыйның, салыгның, хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң ажылында чамдык чедиишкиннер-биле чергелештир четпестер ам-даа барын ыыттырайн барып болбас. Мырыдай чоокка чедир хоорайның чунар-бажыннары субботада, улуг-хүннерде ажылдавайн турганын өде көрген. Ам хоорай чунар-бажыннарының ажылдакчылары понедельник, вторникте дыштанган, өске хүннерде ажылдаар кылдыр докталаткан. Магазиннериниң, хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң ажылдаар шактарын ажылчы чоннуң эрге-ажыктарын барымдаалап өде турускан бис.

Сонгукчуларның чагырлары депутаттарның болгаш Советтериниң ажыл-чорудулгазының үндезини болур. Сонгукчулар боттарының чагырларын камчыштыр чоннуң санал-оналын кичээнгейлиг ыыннаарын, совет улустуң доктаамал өзүп турар материалдыг, культурлуг негелдерии хандырарын чугулага көрүп турар. Сонгукчуларның чагырларын ёзугаар бистиң республиканың найысылалы Кызыл хоорайга телевидение төвүн, амыдырал хандырылганың 3 комбинадын, химиктиг аштал чериң, № 14 школаның түдүүн дооскан болгаш ажыглалга киирген. Хоорайда эмнелгенин, уруглар садтарының, садыгның болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң четкизи ам калбарган.

1968 чылда 52 садыгжылыг универмагтың, 52 олуттуг столованың, Каа-Хемде чунар-бажыңның түдүүн доозар болгаш ажыглалга киирер. Хоорайның барыын талазынга 15 ажылчыныыг амыдырал хандырылга комбинады туттунар. 10.284 дөрбелчин метр чурттаига шелу, азы 340 аал ишти чурттаар бажыңнар ажыглалга киирер.

Хоорайның амыдырал хандырылга комбинадының продукция бүдүрелиниң хемчээли 631 мун рубльге доктаттынар болгаш бараанның продукция бүдүрери 880 мун рубль чедер. Оон иштинде даараан кылыгларны—200 мун рубльге, идиктер даарадыры болгаш септелдери 38,5 мун рубльге, химиктиг аштала болгаш хөп бүдүүру—30 мун рубльге, бажың херекселдерии бүдүрери болгаш септээри база өске-даа ажылдар 25 мун рубль түңге кордунгеп.

Коммунистиг партияның XXIII съездизиниң төөгүлүг шиитширлерии амыдырала боттандырар дээш совет улус массалыг күш-ажылчы патриоттуг чоруктy кылып, экономика болгаш культура тургузуушкунуиуп фронтуларында күженишкиннииг ажылдап турар. Ынчангаш улуг, биче айтырыгларның, санал-оналарның болгаш өске-даа хевирии медеэлериниң тыптып турары таварылга эвес. Кээп турар чагааларның чаңгыы-даа харыы чокка артпазын дээш, оларга шалыпкын байдалбиле чөптүг болгаш долу харыыны бээрн албан апаар.

Бистии иинтиелиивисте кижи дугайы, аиаа сагыш салышкын бирги черде туруп турар. Ынчангаш хамаатыларның чагаа, билдириишкиннериие кичээнгейлиг болуру, ону чогуур үезиие сайгарып көөру—бистии кол принциптеривистии негелдерии болуп дээрзин уттуп болбас бис.

А. КӨШКЕНДЕЙ,
Кызыл хооркүүсекомуп секретары.

ОДАР-БЕЛЧИИРНИ ШЫН АЖЫГЛААР

Тывада одар оъду малга кол чем болуп турар. Кыжын безин ол ылангыя хойларның, ошкүлерниң болгаш чылгы малдың чем рационунга киреп турар. Чамдык ажыл-агыйларда одар оъду рационунуң 80—85 хуузу чедип турар.

Черниң кырының байдалынга, агаар-бойдуска болгаш хөрүүн-үнүшке хамаарыштыр Тывада одар-белчиир дөрт категорияга хувааттынган. Дагларда болгаш даг эдектеринде одарлар кыжыкы одарның кол үндезини болуп турар. Хемнер үнү, шыналыг черлер, дагларда хөлдер чоогу черлерде чайгы одарлар бар. Чазын болгаш күзүн хемнерден ырак черлерге, ажаал казыкан тараа шөлдерниве болгаш өске-даа черлерге малдар турар.

Кыжыкы одарларда ылгалдыг түве чүл дээрге, хар аданга оъттуң ногаан массазы 30—32 хуу чедир калагалаттынып чыдары болур. Чамдык чылдарда база чамдык черлерге ол хуу 50-даа чеде бергидээр. Ындыг одарны эки ажыгланда, мурнакчы малчыннар ылангыя шөөр малга немелде чемни эвээштп берип турганы, малды одарга хүр кыштадып ап туварлар.

Одар-белчиир черн Эрзин, Тес-Хем, Өвүр болгаш Бай-Тайга районнарда хөй. Республикада 4 миллион гектар одарлыг черниң 2025 мун гектары ол районнарга хамаарыжыр. Бо айытыгның районнарда тарылганы калбартырының аргазы эвээш түве болган төлээде, оларга хөй ажылын, эътжир бода малды, чылгы мал болгаш дагдыг черлерге сарлык остүрерин кол кичээнгейге алыры ажыктыг.

Сигенни, силосту, саванды, концентраттыг чемнерни эвээш чарыдап турганы, сезоннуг одар-белчиирни ажыглаан турда, мал ажылы чедишкинниг хөгжүүнүн дээр болза, бар одарларны ылангыя кыжыкы үеде ыын ажыглаары түгүла айтырыг болур. Ындыг болганда, кыжыкы оъттуң продуктулуу күдү деп түвени барымдаадап көргеш, база одар-белчиириниң хемчээлин тускай саналга-биле бидип ап болур түве төлээде, чижээдээрге. 300—400 баш хойну кайы черге каш хонукта одарладып болуруп санап тып ап болур, ынчангаш мал одарладыр черлерни аңаа үндезилеп планнап алыр.

Кыштың байдалы кандыг-даа турда, кыжыкы одарның байдалын хайгаарап, ону ыын ажыглаарын организастаап деп айтырыг туруп келир. Кыжыкы одарны камналгалыг ажыглаар, түге дээрге часкы-чайгы үеде малдың чаян оъду катап үнүп келир болгай, а кыжын ол ындыг эвес дээрзин шынгыы барымдаалаар. Хойжу бригалага, коданга, өөр чылгыга тускайлап берген одар-белчиирни, чижээ-биле, 12—14 кезекке үзүп алган, үстүнген чер бүрүзүнге малды 14—15 хонукта оъткарар кылыр тазыктырыын алыр, ооң соонда малды өске бир үскен черже шилчидер.

Кыштаглаашкының эгезинде кыштагдан ырак одарларны баштай ажыглаары ажыктыг. малдын оолдаашкыны эгелээн үеде чөөкта одарларга кадарар. Одар-белчиирни малга хуваарда, аза-огу чергелиг үнүштер чок кургаг одарларны ажыглаарга үзүп бээр, а чадан үнүштерлиг, азаогу көвүдээн одарларны мыйыстыг болза малды одарладырынга ажыглаар.

Чамдык зоовет тускай эртемнигнер мону барымдаалавайн баар түүлдер бар. Ооң хараазында, чижээлээрге, Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» колхозунга бо чылын мун ажыг баш хөй аза-октуг черге кадарып тургапы-биле ооң когарааи.

1966—1967 чылдарның кыжынында Эрзин, Тес-Хем районнарга 15 мун ажыг хөй аза-огундан когарааи, тодаргайларга аза-огу хойнуң дүгүнге кадалгаш, ооң соонда хойнуң кежинче киргеш, эъдинге чеде бээр, ооң хараазында хөй арып баксыраар болгаш барза-барза—өлүр. Ынчангаш бо чылдагаалдан баксыраан хойларны аргажоктуң кырындан эътке база хужаап турар.

Колхоз азы совхоз хойларны черде ынчаш аза-октуг черлерге оътхарар ужурга таварышканда, ындыг черниң одарын аза-огунуң тензиг үрезиннеринден арыглаар херек. Ону мынчаар кылыр: илчирбени азы демир аргамчыны ийи аътгын азы ийи трактор нуп аразынга хере тыртып алгаш, шөл-биле чоруптар. Бо таварылгада аза-огунуң үрезини черге үстүп чыткылап каар, ынчангаш черде чыткан ол үрезиннер малдарга хора чедирип шыдавас, түге дээрге олар малдың дүгүнге четпестер болгай.

Кыжыкы одар-белчиирни шын ажыглаары-биле чергелештир малды суггат-биле, дүс-биле зоотехникпиг чүрүм ёзугаар бүрүн хандырары чүгүла, шуут чугаалаарга, малдың ажаалгазын бедик деңнелге тургускан турар ужурлуг. Малга кыжыкы одарның мыңдыг улуг чугулалын барымдаалап көргеш, ажыл-агый бүрүзүнге одар-белчиирниң ээлчештирилгенин тазыктырыгары улуг үжүр-дүзүлүг. Мону ынчаар боттандырарда, үстүнде айтыканывыс—малдарга одар кылыр тускай үзүп бергеи 12—14 участогуувустуң ийнзин чыдың-на мал одарлавас кылыр курлавырлай арттырып ап турар, ол ййде оларга оът көвүдей өзе бээр болгаш мал оларга ийи чыл иштинде оъттавас, ындыг болганда, бо үенин аразында малга өске участокту оътгаары-биле үзүп бээр ужурлуг. Ындыг участокгарны түгүле чангыс чыл иштинде-даа курлавыр кылыр арттырып турар болзувусса, ооң улуг ажыкты алыр бис.

Дуржулганың көргүзүп турарындан алырга, чангыс чер одары кыштың дургаар малды долузу-биле хандырып шыдавас, ооң түржүк, түгүе одардаашкын-биле хойларны азырааар болза, олар арың баксырап, чүткә таваржыр апаар. Моон ужурунда кыжыкы үеде мал чеми чогуур санныг курлавырлыг болуп ужурлуг, бо талазын ажыл-агый бүрүзүнге баш бурунгаар планнап алган турары эргежок чугула.

Ындыг турбүже, бо айтырыгны чамдык ажыл-агыйлар багай шиитпирлеп турыдлар. Саналга сайгарылгадан алгаш көөрге, кыштаглаашкының 210 хонуунуң дургузунда келир чылче шилчиир баш мал бүрүзүнге 14,5 центнер чемгерилге единицазы онаажыр болуп турар. Мында одар-белчиирниң чеми чемгерилгеге 50 хуунү эллээр кылдыр санаар болза, белеткеп алыр чемнерниң үдүүнге 7,25 центнер чемгерилге единицазы онаажыр апаар.

А херек кырында байдалдарны ап

ЧАҢГЫСТЫ-ДАА ХОРАТПАС

Бажаа-хораа, мал чемнери белеп, ажыл-агыйның удуртукчуларының талазындан сагыш салышкыны клередип, таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар болза, малды кыштан хүр ажырары, ооң чаш төлүн камгалап алыры белеп болур.

Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунда байлал чогум-на ындыг. Улуг-Хову биле Доора-Ховуда хойжуларның кыштагларын болгаш хойжу бригазының төвүн электрижиткен. Ол черлерге кулуктарны каскаш, ажыглалза киирген. Суг сөөртүр бир машинаны, мал чемнери сөөртүр ийи машинаны, тележкалыг бир трактторну быжыглаан. Малчыннарның кыштагларында мал чемининң курлавыры бар.

Колхозтуң аныяк чолаачызы Караоол № 1 хойжу бригазаже сугну үзүктелчок чедирип турар. Чамдык коданнарда хойлар оолдап эгелээн. Бо бригадала Саая Аракчаанын коданында 78 хой оолдаан, оон 79 хураган алдыиган. Ол ышкаш Хомушку Базыр 32 хураганныг болган.

Бо кыштаглаашкында малды хорапас, оон иштинде чаш малды бүрүн камгалап алыр сорулга-биле хойжулар ажылдап турар.

А. ЕВРОП.

Мен мында чаңгыс-ла кичээл дугайын чугаалаксадым. 2 «а» класста арифметика кичээлин эгелээн. Башкы Валентина Самсоновна Бонина эзилден болгаш эргелиг хүлүмзүүрүг-биле үш одуруг кылдыр саялган парталарда орган бичии уругларны эргилдир көргүзээш, мынча диди:

— Ийиден эгелээш, ооң кырынга ийи санчарны кадып, дөртенге чедир шупту ыыткыр санаңар, уруглар.

— Ийи, дөрт, алды...—дээш демниг үнмер чиртилеидир санап турган.

— Ам бештеп, үштеп санаңар...

Өөренчиилер шупту-ла чазыг чок санап, демнии-биле доостулар. Уругларның санга угаан сайзырадыр мындыг арганы апыгланы ол. Ооң соонда уруглар башкызының чугаазын ёзугаар кыдыраштарын амыда шаап алдылар. Валентина Самсоновна уругларны өөмүргаткаш, самбырага 19-тан 26-га чедир саннарны тус-тус бижигилепиеш:

— Билир силер бе, уруглар. Ам бо хүннерде хүн дурту зңе кысна болур: 7 шак 1 минута апарган-дыр—деп, тайылбырлап чугаалады.—Ынчаарга декабрь 27-ден эгелеп хүн дурту узап эгелээр.

Бичии өөренчиилер ону кайын эскерер, солун түүлду башкызындан бир-ле дугаар билип алгам.

Дүүнгү кичээлге алган онаалгаларывыл хыналдазы эртнен. Ында саннар түстүү түүнүнден ашпайн турар болгаш оларны кадып, казып, үлээри айыттынган. Саша Опелев дээр бичии ооң олудундада турбайн, бодунуң үш чизээн шын харыылады. Ооң соонда башкы: «Ным өскээр бодаанып?»—дээш, классты эргилдир көрду. Шупту ыыт чок. Өөренчиилерниң кыдыраштарын башкы хынап көрген.

Дең кезектерге үлээриниң, чаңгыс билдинмести тывариның бодаалгаларын уруглар бедаан. Баш бурунгаар белеткеп алган бодаалгаларының составын башкы самбырага бижип, өөренчиилерге бодадып эгелээн. Башкы көргүзүт материалдарын үлүг ак саазыннарга чуруп, бижип алган. Баштайгы бодаалганың сезу мындыг. «Бирги одурүгдаи Таня 16 өгүрешти чыып алган, ийиги одурүгдаи оон 7-ни эвээшти алган. Ийиги одурүгдаи наш өгүрец чыып алганың?»

Өөренчиилер бодүүн «бодалга-дыр» деп шын тодаратканнар. Ооң соонда Надя самбырага кээп бодаалганың схемазын тургускаш, харыыны шын тыпкан.

Кичээл үезинде башкы өөренчии бүрүзү-биле амыдап турган. Аиаа олурган, айтырыг харыылавазан кижи черже чон. Башкының чедишкинниниң бир чажыды—өөренчии бүрүзүнүң бот-идепкейин, сонуургалын көдүргени болур. Уруглар шупгузу бодаалганы чугаатканнар. Олар чижектерни баттарының амыдыралга көргеи, билгеи түүлдериниден алганнар.

Валентина Самсоновна Кызылдың № 5 узаткан хүн школазының база бир дуржулгалыг башкыларының бирээзи. Ол Кызылдың педагогика институдун ёө иүзүн бот-өөредилге-биле чедишкинниниг дээскан.

Узаткан хүн школазында өөренип турар уругларга бүгүне таварымчалыг байдал тургустунган. Олар дүшке чедир өөренгеш, ооң ыңай ойнап, дыштанып, бот-кичээлин школага-ла кылып алыр.

— Бистиң класста 38 өөренчии бар. Уруглар хөй болгаш амыдаазы берге-ле, ынчалза-даа ямзы-бүрү аргаларны амыглап турган, өөренчии бүрүзүнүң эки өөредилгезин чедип ап турар бис—деп, башкы чугаалады. Ол бүгүнү ам чаа эртнен арифметика кичээлинден көрдүнер.

Валентина Самсоновна уруглариың класстан дашкаар амыдынче база улуг кичээнгейин салган. Кыынын чүге сонуургалдыын аңаа тодаралып ап турар. Кандыг-бир өөренчии кайы-бир эртемге шала ишкай бээр болза, ооң-биле дераан-на немелде кичээлдя чорудар. Ийиги үлдүнда бистиң өөренчиилеривис шупту эки түүнелдиг үнер деп башкының чугаазынга быжыы-биле бүзүреп болур.

А. ОНДАР.

СОЛУН КЕЖЭЭЛЕР

Барыын-Хемчик районнуң Дөл-Терезин сес чыл школазының башкылар коллективи солун кежээлерни эрттирерп чаңчыл болу бергеи. Чоокта чаа болуп эртнеи «Айтырыг, харыы» кежээзи ооң чижээнге кииирип болур.

Зал ыржым. Шупту класстарның өөренчиилери олурупкан. Школаның башкылар коллектив шупту ында. Плав ёзугаар кежээниң программазын, ооң соругазын комсомолчу башкы Монгуш Борбак-оолович Дандар-оол кежээни ажыдып тура чугаалаан, түе-түе башкыларга сөс берген. 7 хонук бурунгаар астынган «Айтырыг, харыы» хааржаа. Ооң ийи талазында түстүе эртемнер аайы-биле 5—5 айтырыгларны парлаап аскан. А хааржактың адаанда кежээниң программазын, шак, минуталарын айыткан.

— Ямал ортулук бодунуң адынга хомудап турар деп шын харыылаан-дыр—деп биология-география башкызы Сат Чечек бир-ле дугаарында айтырыгларны хавырылап эгелээн. Салдынган 8 айтырыгларны башкы кыска, билдингнэир-биле тайылбырлаан.

— «Тарбаганнаанарывыстың» деп сөс 8 слогтуг, 22 үжүктүг, хамаарыштырарының падежинде, хөйнүң санында —деп тыпкаиы шын-дыр деп тыка дыл башкызы харылаап, немей 4 айтырыгларны харыылаан. Дараазында, төөгү, математика, химия, орус дылга салган-даа, салдынган-даа айтырыглар чогуур сонуургалдыг харынны алгылаан. Ниитизи-биле 30 ажыг билдинмес айтырыг шиитпирлеттинген, эзлери билип алган.

Кежээниң киржикчилериниң сеткил ханып, немелде билигнерни алган. Чамдык өөренчиилерниң билиг дээш ынымаан хөй айтырыгны салганын база харыылаанын демдеглеишаан, школа директору Монгуш Уван-оол чаа чыл бетинин чагыгларын 5—8 классчыларга чугаалап, эки түүлду күзеп каан.

Кежээниң үшкү кезээнде оюннар: лотерея, шашки, шыдыраа, стол теннизи, тапшылар. магнитоладан концерт эгелээн. Магнитолада 8-ки классчы Катя Ооржак Вл. Маяковскийниң «В. И. Ленин» деп шүлүглелиидеи үзүндү-биле 3-бү болуктү ажыткан. 7—8 классчың өөренчиилериниң хөйден композитор Серафим Туликовтуң «Ленинии дыңнанар!» деп ырызы онза оки күүседиттингенин демдеглээри өөрүнчүг. Кежээге ырларның, танцыларның хөгжүм үделгезин школаның музыка башкызы Ооржак Сазвар-оол Херелович тергиин эки организастаан.

Кежээниң киржикчилери 5 көпеек ортектиг лотерея-биле шугум, баллаш, үш-булуң, кыдыраштар, амданныг конфеталарны болгаи пеиеъелерни ойнап ап-ла турганнар. Өөке бир класста шашки, шыдыраа ойнаан. 7 «а» класста стол теннизи, а залдың бодунда танцы өөредилгези. Ол кежээ «Ёлка-Ленка» деп ынак танцызы 5—8 классчылар барык шупту өөренип, ойнаан. Танцы организастаарына аныяк башкылар Александра Кончук, Сат Чечек болгаш 7—8 классчың уругларының идепкейлиг киришкен.

Бистиң школага кежээлериниң солуи, ямзыбүрү темаларга эртип турары чаңчыл апаргаиы өөрүнчүг. Чоокта чаа план ёзугаар «Ким болуруп?» деп кежээ эрткен чылдан-даа солуи эрткен. Өөке школалар-биле отрядтар, классгар аразының чагаалажылгазы, мурнакчы кижилер-биле, тоолчулар-биле ужуражылга бирги класстан эгелээн эки организастаттынган.

Бо-ла бүгүнүң экижин белгенишиң чажыды чүдед? Удуртулгада. Школаның директору У. Монгуш болгаш комсомолчу башкылар М. Дандар-оол, О. Достан-оол, Сат Чечек (коммунист), А. Кончук, С. Сакчы, И. Зучев болгаш өскелериин-даа шудургу ажылжи—планның күүседиин хандырып келгенинде. Ам школа коллективи чаа чылды эртпрериие белеткеиип турар.

А. ДОПЧАА.

НАРЫНДА АВАЛАР, УГБАЛАР, ДУҢМАЛАР

«Коммунизмче орук» колхоз Эрзин районда мал ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш садар талазы-биле планныг онаалгаларын хуусаа бетинде күүседип шыдаан. Чоокта Нарын суурда херээжеккер чөвүлелиниң даргазы эш Ширшин бодунуң отчёттуг илеткелинге болгаш аңаа санал бергеннер аваларның, угбаларның болгаш дуңмаларның колхоз бүдүрүлгезинде улуг күш болуп турарын демдеглээннер.

Бистиң колхозта Севил Идам, Антонина Кылгыдай, Далын Чап, Шимит Дирчин, Бартына Сакты чижектиг мурнакчы малчыннар хөй. ■ Эрткен чайын Нарын суурда чурттап турар херээжеккерниң бир бригадазын чөвүлелдиң даргазы эш Ширшин удуртуп турган болгаш элээн көскү ажылдарны кылган. Ол ажыг чурталга бажыңнарын септээн болгаш чээрби беш орунгуг кижи эмнелгезиниң бажыңының иштики кылыгларын тударынга колдал киришкен. Нарын биле Эрзин аразының чазаглыг орууның септелгезинге ол бригада база ажылдаан.

Ооң аңгыда херээжеккерниң ийиги бригадазы база турган. Ол хөй кыргылдазының үезинде хөй ажылды кылган база 22 мүң туйбуну будүргеи.

Маадыр болгаш хөй уруглуг иелер Айыжы Самил, Танмы Дүгержап, Норжумаа Дагжы болгаш өскелердаа колхоз будүрүлгезиниң мурнакчы кижилери болурдан аңгыда, уругларын кижизидерииге болгаш өөредиринге улегерлиг иелер болуп турарлар.

Аваларның, угбаларның болгаш дуңмаларның чедиишкинниг ажылын хандырган чүве болза, чөвүлелдиң кежигүннери кижи бүрүзү хувааларлыг ажылынга күүседикчи болуп тургаиында болур.

Н. ДАКАА.

ШКОЛАЧЫЛАРНЫҢ НИИТИ ЫРЫЗЫ

Бистиң улуг делгем төрээн чуртувуста хөйнүң ырызы бүгү тала-биле хөгжүү, орта чон эң-не масаллыбыле хаара түттунган. Совет музыка культуразының хөгжүү келгенииин база бир үнделиир ол боон турар. Эстетиктиг кижизидилгеии боттандырарының чугулазынче школаларда кичээнгей салып турар.

Школаларның сорулгазы — өөренчиилериниң музыкага, уран чүүлге хандыкшылын клередип, аиаа сонуургалдыг, хандыкшылдыг кылдыр кижизидери болур. Чамдык школаларда ырны тускай эртемниг эвес башкылар өөредип турар. Оларның-биле арга-дужулга солчуп, сүмележирп күзенчиг. Ыры кичээлин эрттирери копчуг харысалгалыг. Эге класстарга ыры кичээлин эрттирип тура, музыкалыг билигнии сайгарбышаан, уругларга ээ-не чараш хуулгаазыпны дамчыдып берип турар бис. Ыры башкызының кол сорулгазы — ырны ырлап билир болгаш ону үнелээр кылдыр уругларны чаңчыктырары болур. Класска хөй болгаш доктаамал ажылдап турган, уруглардың үнүп экижидип база дыннаарының чаңчылдарын чедип ап болур.

Школа бүрүзүнде-ле клавишниг хөгжүмүң чок болганындан музыкалыг билиглерни база өөренип турары болгуи ырларны нотазы-биле ырларының мергежилии уругларга өөредирин чамдык школаларда боттанмайн турар. Түгле чаңгыс үнге ырлажып, ийи-үш дээш хөй үнүүг ырлар дыннаалбайн турары харааданчыг.

Хөйнүң ырызын хөй үнүг кылдыр ырлаарын канчаар чедип ап болурул? Класска өөренген ырларны уруглар улуг күжөнниишкин чокка бедик, өткүт, бодамчалыг, утка аайы-биле күүседири ыры кичээлиниң кол сорулгазы. Программада киргеи ырларны үениң аайы-биле чедимчелиг шилип алыры чугула. Ол шилип алган ырларның ужурутказы уруглага билдингнир болур ужурлу

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чылда үнүп эгелеттингеш.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
28
ЧЕТВЕРГ
№ 304 (6840).

Өртээ 2 көп.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 50 чыл оюн демдеглээри-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1967 чылдың декабрь 26-да үндүрген Чарлыы-биле «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 50 чылы» деп юбилей медалын тургускан.

«ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 50 чылы» деп юбилей медалы-биле 1968 чылдың февраль 23-ке таварыштыр Совет Армияның, Шериг-Далай Флодунуң, ССРЭ-ниң Хөй-ниитиниң корум-чурум камгалалының министерствозунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында күрүненiң Айыыл чок чорук комитединиң шериглериниң, органнарының надрлары болуп турар маршалдар, генералдар, офицерлер база хуусаадан ажыр албан хаап турар старшиналар, сержантылар, солдаттар биле матросчылар, шериг-өөредилге черлериниң дыңнакчылары биле курсантылары шаңнадыр.

20 болгаш оон-даа хөй чылдар дургузунда албан хаап келгеш, шеригниң чиңгине албанындан нурлавырлыг ийимпе шуут халажып үнген, хуусаадан ажыр албан хаап турар маршалдар, генералдар, адмиралдар, офицерлер, Совет Эвилелиниң Маадырлары болгаш Алдар ордениниң үш чергелери-биле шаңнаткан ниижилер ук медаль-биле база шаңнадыр.

Хуусаа бетинде

Приморье крайның, Владимир, Калуга болгаш Кемерово областарының, Мордва АССР-ниң үлетшүрүүнүң ажыл-ишчилери продукциянның эң чугула хевирлерин бүдүрүп үндүрер, ниити хемчээлиниң талазы-биле чыл планнарын хуусаа бетинде күүсеткен. (СЭТА).

КЫШТАГЛААШКЫН, СОВЕТТЕР

Малчыннарга эң-не чыышылыг үе келген. Ниитиниң малын кыштан хүр аңырар төлөзде, малдың ажаалдазын доктаамал хайгаарал иевер болгаш мал турар черлерге бүгү-ле таарымчалыг байдалды тургузар харыысалгалыг үүле малчыннарга өнаалып турар. Ынчангаш маадырлыг хереги ты кыялп турар малчыннарның амыдырал-чуртталгазынче, ниити кыштаглаашкынче аңгылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтери өнза сагыш салыышкынны угландырар хүлээлгелиг. Кайда-ла мал кыштаглаашкынын кичээнгейге ап, үк айтырыгны Советтерниң сессияларынга база иүүсиен болгаш иөрээ аңыя-агый талазы-биле доктаамал комиссияларның хуралдарынга чугаалажып турар болдур, ында кыштаглаашкын чедиишкинниг чоруп турар. Улуг-Хемниң «Найырал» болгаш «УТКА 25 чылы» совхозтарда, Барыын-Хемчиктиң «Большевик» колхозта, Тандының «Мемирей», «Россия» совхозтарда, көөрө аңыя-агыйның дүрмүлга станцизында. Каа-Хемниң Ленин аттыг болгаш «Коммунизмче орук» колхозтарда, Чөөн-Хемчиктиң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта болгаш өске-даа аңыя-агыйларда кышна белеткелди баш удур чорутнанындан кыштаглаашкын организастыг эгелээн. «УТКА 25 чыл» совхозтуң дирекциязы эрткен чазын бо талазы-биле туснай бригадаларны тургускан. Оларның иштинден 14 кижи составтыг А. Монгуштуң тудуг бригадазы ийи улуг сүт-бараан фермаларының кажааларын чаартып кылган.

Таңды районнуң колхоз, совхозтарында мал кыштаглаашкынының чоруп турар кижи байдалының дугайын район Соведининң күүскомунуң хуралынга чугаалажып иерген. «Коммунизмниң херели» колхозта чамдык мал кыштаглары четче чыыгластпанназа-ный, кыштагларже мал чеми соортуунзинии, малчыннарның чурттаар чери ынчага дээр белеи эвес боон турарын депутаттар өнза дүвүрээзин-биле демдеглээн болгаш кайда-даа мал кыштаглаашкынында бар четпестерни ыяска үениң иштинде чайладыр таласы-биле туснай шиитпирни хүлээп алган. Район болгаш көөрө Советтерниң депутаттарының кичээнгейин ук шиитпирниң амыдыралга боттанылгазын чедип алырынче угландырган.

Депутаттың аңыя-чорудулгазы Советтерде кол черни эзлеп турар. Сээлгү үеде депутаттарның бүдүрүлге болгаш хөй-ниити аңыя-чорудулгазы дыка идепкейжзин, оларның инициативазы болгаш харыысалгазы бедзин. Депутаттар колхоз, совхозтарның аңыя-агыйынга киржип, көөрөде культура тургузуушкынның янзы-бүрү айтырыгларын дидимы-биле шиитпирлеп турар апарган. Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозта Тыва АССР-ниң Дээди Соведининң депутады Монгуш Сандакович Чаш-оол бот-оруулга-чарыылгалыг хөйнү бригаданың бригадири. Малды кыштан менди аңырар соруулга бригаданың мурнунга салдынган. Депутат эш Чаш-оол ол соруулганы боттандыларынга бөдүнүң инициативазын илередип, организанчы чоруун көргүскен. Оон бригадазында совхозтуң 19 кодан малын кадарып турар 40 аңыг малчын өг-бүле бар. Олар четчир санныг мал чемин ой-шаанда белеткээн, кыштагларже соортуп чедирген. Кодан бүрүзүнде хөй болгаш чаш малдың кажааларын эки шынарныг кылдыр септеп чыыптаан. Бо чылын малчыннарга ийи чурттаага бажыңын, ийи чунар-бажыңны тудуп берген. Малчыннарның бажыңнарында электри чырыы, радио киирттинген. Бо бүгүнү амыдыралга боттандырар дээш депутат М. С. Чаш-оол эвээш эвес ажылдаан.

Ниитизи-биле республикада кыштаглаашкының багай эвес чоруп турза-даа, чамдык аңыя-агыйларда эптеиир ергааион четпестер бар. Кыштың чыыптыг үелериие ниитиниң малын азырал карантаар харыысалга өнаажып турар малчыннарны чурттаар орай-бажың-биле база оларның амыдыралчы негелделерин хандырар, мал кажааларын четчелээр, быжыг чем-суурну белеткээр, фермаларга күш-ажылды механизастаар, малдың суггарылгазын организастаар айтырыг чамдык аңыя-агыйларда мынчага дээр шиитпирлеттинмейн турар. Кыштаглаашкын эгелээ-ле ийи ай амыг үе эрткен. Ниитизи-биле республикада 172 муң баш малдың кажаазы белен эвес, Ыянгыя Барыын-Хемчиктиң «Барлык» совхозта (Аксы-Барлык көөрө Совет), Өвүрнүң «Торгалыг» совхозта (Торгалыг көөрө Совет), Тес-Хемниң «Ак-Эрик», «Чодураа» колхозтарда (Кызыл-Чыраа көөрө Совет), «Тес-Хем» совхозта (Бер-Даг көөрө Совет) мал кажааларының септеигезин четче чорутпаан. Оон үшурунда мал өлүп хораар чоруика таварыш турар. Чөөн-Хемчиктиң «Чыраа-Бажы» совхоз (Чыргакы көөрө Совет) кыштагларашкынынны организас чок эгелээн. Мал кажаалары четче септеттеттинмээн, чамдык малчыннар чурттаар бажың чок, малга чем соортулгазын, малдың суггарылгазын багай организастаан.

Малчыннарның амыдырал хандырылгазынче кичээнгейни салыры амгы үеде онза чугула. Ындыг турбуше, «Тес-Хем» совхозтуң дирекциязы, партия организациязы, Берт-Даг көөрө Совет бо чугула айтырыгны тоон көргбейн турар. Фермалар төптеринде кызыл-булуңнар амыдавас. Малчыннарга автолавкалар шоолуг барбас, ийи-чаңгыс барза-даа хереглеп баранарын: кышкы идиг-хеп, уруглар хевин, хевистер, эт-херексел аймаа азын кышкаш бараннарны эккеп сатпайн турар.

Амгы үеде ырак-узак черлерде чурттап турар малчыннарның амыдырал хандырылгазынче чер-чер Советтери онза кичээнгейни угландырза зун. Садыг, медицина, аъш-чем хандырылгазын эккимидер хемчеглерни дарый ап чорудары —хүннүң чугула айтырыы апарган. Ол кышкаш кыштаглаашкының найда, канчаар эртип турарын доктаамал комиссияларның, улусчу контроль комитединиң хыналдазынга тургузар болгаш ук айтырыгны сессияларга, иүүсиен хуралдарынга чугаалажып көргеш, ол хуралдарның шиитпирлеринге боттандырарынче депутаттарны, бүгү активти хаара тудар амыдыы чорудары — район, көөрө болгаш суур Советтериниң амгы үеде дөрт хүлээлгези болур.

ИНСТИТУТ-СТУДЕНТ-КОМСОМОЛ

Декабрь 26-да Москвага ВЛКСМ ТК-ның пленуму ажылдап эгелээн. Пленум студент аныяктарның коммунистиг кижизидилгезинин талазы-биле дээди өөредилге черлериниң комсомол организацияларының ажылының дугайында, аныяктар биле студентилериниң IX бүгү-делегей фестивалынга совет аныяктарның киржилгезининң дугайында—ийи айтырыгны чугаалажыр.

Пленумнуң ажылында СЭКП ТК-ның, министерстволарның болгаш эргелелдерниң харыысалгалыг ажылдакчылары, эвилелдешкен республикаларның ЛКСМ ТК-ларының, комсомол обкомнарының, крайкомнарының секретарлары, Совет Армияның, Шериг-Далай Флодунуң политэргелелдериниң комсомол ажылының талазы биле начальниктериниң дузалакчылары, комсомол активчилери киржип турар.

Бирги айтырыгның талазы-биле ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары С. П. Павлов илеткел кылган. Дээди школаның комсомолу — ВЛКСМ-ниң эң идепкейлиг отряды. Беш чылды соолгурелиир чуртка студентилер хүрээлеңи беш миллион кижи чедир өзер. Студент чылдар—аназ-ла өөредилге уламчылаары ол эвес, школа партазын дээди өөредилге черииниң сандайы-биле солуур эвес болгай. Улам медерелиг болгаш бир шуут утланган ажыл-чорудулгаже, кижиниң амыдырал планнарын шуут боттандырарынче шилчиири ол. Институттарның комсомол организацияларының шилип алган түскай артемин шингээдил алырынга харыысалгалыын бодаар сагыш-сеткилдиг кылдыр оолдар, кыстарны чанчыктырар, дээди өөредилге черлеринге чогаадыкчы ажыл-иштин, хандыкшыдыг болурунун байдалын тургузар, эртем шинчилелиниг сорук кирген соңгуургалдыг болур чанчылды делгередир соруулгалыг деп, С. П. Павлов онзалап демдеглээн.

Студентилериниң өөредилге программазын эвин эртир аартык болдуруп, оларның будуруге практиказын, амыдыралчыдалгазын, дыштанырын багай организастап турар чамдык дээди өөредилге черлериниң администрациязын илеткелде шүүмүүлээн. Оолдар, кыстарның мировоззрениелининң хевирлеттинери-биле ниитилел эртемнерин өөренириниң түлүш холбаалыг болган турарынын дугайында ВЛКСМ-нин чамдык комитеттери болгаш ниитилел эртемнериниң кафедралары четпес сагыш салып турар.

Улут байырлал чылы студентилерниң патриоттуг сагыш-сеткилиниң күүлүг чалгыын ходелдирип үндүрген деп, илеткелчи демдеглээн. Октябрьның 50 чылы аттыг, студентилериниң 100 муң кижилиг тудуг отряды чайын чурттуң эң чугула чаа тудугларында ажылдаан. Москва биле Ленинградтың, Минск биле Одессаның, Воронежтиң болгаш өске-даа хөй хоорайларның дээди өөредилге черлери хоочун салгалдарның революстуг, дайынчы, күш-ажылчы алдар черлеринче походтарга киришкен.

С. П. Павлов маадырлыг вьетнам улус-биле, араб чурттарның улустары-биле, Грецияның демократтары-биле, Азияда, Африкада, Латин Америкада империализмге, колониализмге, реакцияга үзүр демисежип турар бүгү кижилер-биле совет студентилериниң чангыс сеткилдиин чугаалаан.

Бистиң чуртувус бүдүн чартык миллион студент-комсомолчуларлыг. Дээди өөредилге черлериниң амыдыралының чаңгыс-даа чугула айтырыын комсомолдуң киржилгези чоктука шиитпирлээр арга чок. Институттарның комсомолиязының идеологиге болгаш организацчы ажыл деннелиин бедидерин амыдырал негеп турар. Дээди өөредилге черлериниң аныяктарының эстетика кижизидилгезининң, студентилер общежитиелериниң амыдыралының, спортту хөгжүдүнүн болгаш шериг-техниктиг белеткелдиң айтырыглары — хөй айтырыгларны пленумнуң киржикчилери чугаалажыр.

Илеткелдиң талазы-биле санал бергеннер дээди школаларның онза байдалдарынга таарыштыр эвилелдиң болгаш оон активчилериниң ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыларының сорулгаларынче кичээнгей салган.

(СЭТА).

Беш чыл планын хуусаа бетинде

Сорулга-даа улуг

Юбилейлиг чылда «чымчак алдын» дээш, Чөөн-Хемчик районнуң ажчылары эрестиг анназаннар. Белеткел черлеринде 57 муң 620 рубльдин өлүг дужаатынган. Ынчангаш район өлүк белеткээр планын 235 хүү күүсеткен.

Аңныыр тывышта ам-даа 120 ажыг шилиидек анчылар чоруп турар, олар чаа чылдың эгезинге чедир 10 муң рубльдин өлүүн тывар соруглалыг.

Арга-эзимнерде

Бо аңныыр сезонунда анчылар өөрүшкүлүг болгаш олчалыг кээп турарлар. Тожу районнуң «Совет Тыва» колхозунуң анчылары ам 17 муң ажыг диниң, 567 киш кежин белеткел черинде дужаагаи. Артель аңныыр сезонунда 40 муң рубльдин өлүүн белеткээр турган болза, ам 31 муң рубльдиин кинрген. Нагазы Кол 32 киш, 515 диниң өлүргеш, колхозтуң бүгү анчыларының бирги одуруунга үнген.

Колхозчу анчылар тывыш ажылын үргүлчүлеп, сезон планын ажыр күүседир дээш, эзим-аргаларда чоруп турарлар.

Б. ЧИГЖИТ.

Чаа чылга белээвис

Юбилейлиг чыл төнер чоокшулаан, кандыг-даа адырның коллективтерп чыл дургузунда кылган ажылын түңнеп, беш чылдың үшкү чылында алган бедиткен хүлээлелерии хуусаа бетинде күүседир дээш чүүү кылза чогуурул дээрзип дутуржуп ап турарлар.

Бистер. Шуурмакчын ыяш белеткээр комбинадының ыяш кезикчилери бо чылын багай эвес ажылдаан бис. Республиканың көдээ тудугларын ыяштан кылган материалдар-биле хандырары бистеи хамаарыжыр. Чыл дургузунда 26 муң 200 кубометр тудуг ыяжып белеткээр планныг турдувус. Ол күүсеттинериниң кырында келген. Дилдирер ыяш белеткелиниң планы ажыр күүсеттинген: 10 муң кубометриниң орнуна 10 муң 200 кубометр белеткеттинген.

Ыяш белеткелиниң эң таарымчалыг үезинде хөй ыяштың кезип, сөөртүп алыр дээш комбинаттың удуртулгазы биске эки дузаны көргүүп келген. Ыяш белеткелчилериниң немелде күштү, техниканы чоруткан. Ынчангаш чүгле декабрь айда 640 кубометр ыяш белеткээр планывысты 20 хонукта ажыр күүседип. 980 кубометрни кеститинис. Бо дээрге бистиң ажылчынарымыстың чаа чылга төлептиг белээ-дир.

Кеститинген ыяштың сөөртүлгези шалыпкын чоруп турар. Трактористер А. Кабанов, Л. Шелепов, ыяш кезикчизи М. Юрьев болгаш оолдаа өскелер хүн нормазын ыракта ажыр күүседип турарлар.

М. ЖУЛАНОВ.
участоктуң мастери.

ЧӨӨН-ХЕМЧИКТЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының кодан-кодан малы кышкы одарларны каастап, тодургага кыштап турар. Оларны чылыг кажаалар-биле, мал чеми-биле хандырган, сиген, саваң болгаш өске-даа чемнериин соортулгезинде дөрт трактордуг 12 ажылчын бижыглаттынган. Сүт-бараан фермазында, хойжу бригадаларда чаш бызаалар, анай, хураганнарның башкылыы мөңги доругуп турар.

Соокка мал суду тырттынар дээр. Ынчалза-даа «Чыраа-Бажы» совхозтуң Шык-Бажы сүт-бараан фермазының коллективи кышка белеткелдерни эки чорутканы-биле сүт саалдазы кудулаваан. Ол бир айларда саар инекке онааштыр 2216 кг сүт сагдынган.

Коммунистиг күш-ажылдың деп бөлүк атты эдилеп турар ферма 116-тонна сиген, суланың болгаш силостуң 1230 тонна курлавыры тургустунган. Саар инектерни коданнан үндүрбейн, тургузу чемгерип турар, түннел эки болбас арга чок.

Шарлап, Кара-Дыт ол ынчаар шээр малдың кыштаглары-да хөй. Ол дээрге «Искра» колхозтуң коданнарыдыр. Юбилейлиг чылда чүс хойга онааштыр 101 хураган, хойдан ортумаа-биле 2,5 кг дүк алган хойжу Монгуш Сендажы мында кыштагласан, оон малының кышкы байдалы эки. Беш чылдың үшкү чылында чүс хойга онааштыр 105 хураган, хойдан-на 2,6 кг дүк кыргын алыр социалистиг хүлээлгени ол алган.

Чөөн-Хемчиктиң чамдык малчыннарында хүннүң байдалы ындыг.

М. СЕВЕН.

Дээре ажылдыг сельпо

Кызылда Сесерлиг сельпозу (даргазы аш И. Березкин) беш чылдың ийнги чылының планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүседир, көөрөнин ажыл-ишчилерин аъш-чем, үлетүүр барааннары-биле доктаамал хандырар дээш, көөрө магазиннер база автолавкалар аразынга социалистиг чарышты калбарткан. Барык чыл дургузунда үргүлчүлеп келген социалистиг чарыш өөрүчүүр түңнелдерни берген. Республикада дээре ажылдыг сельполарның одуруунда ол киргеи.

Сесерлигжилер чүгле ноябрьның белеткел планын безин 188,2, ниитиниң чеменелгезин 160, бүгү бараан саарылгазының планын 117,5 хуу күүседкеш, мурнуку айларның деннелин ышкынмаан. Сельпонуң көдээ магазиннери, ларёктары, автолавкалары эртип турар чылдың планныг онаалгаларын чедиишкинниг күүседкилээн. Көдээ магазиннерден Хам-Сыраның магазини ноябрьның саарылга планын 137,7 хуу күүседкеш, мурнуку одуругда чоруп турар. Ол ышкаш «Совет Тыва» совхозтуң садыгжылары Л. Охотинюва, Х. Далаа Сюрюң олар база ёки ажылдап турар. «Көк-Тей» совхозтуң төвүнде болгаш сүт-бараан фермазында ларёктар ноябрьның планын ажыр күүседкеннер.

Республика төвүнүң чоогунда ажыл-агыйларның малчын коданнарын хандырып турар автолавкаларның чолаачы-садыгжылары эштер В. Лейзер, Г. Алешин, В. Ковалёв малчыннарның хүндүткелин чаалап ап, мурнакчы садыгжыларга санадып турар. Сельпонуң белеткелчилерге О. Чылбак-оол, Ажгибицев оларның үр үеде ак сетиилдиг, кызымаккай ажылдап келгенин барымдаалаш, чуруктарын сельпонуң Хүндүлел самбызында кипрген.

Сесерлиг сельпозунуң коллективи эртип турар чылдың планныг онаалгаларын чедиишкиннинг дооскаш, чаа чылда ол чедиишкиннерни быжыглаар соруглалыг.

С. ТАМЧАП.

Мал хүр

Бии-Хем районнуң «Хадыңа» колхозунуң Оргакта ийи кодан аныак инек, бир кодан, келир чылын оолдаар, чиңге нарын дуктуг хой хур кыштап турар.

Ийи кодан аныак инектерни И. Биче-оол, М. Бармаа олар, а 450 догдуну коммунист А. Дамдынсол кадарып турар. Коммунист хойжу төрүүр чүс баш хойга онааштар 95-тен кыду эвес хураганны, хой бурузундеи 3 кг дуктуг алыр хүлээлгени алган.

Бо коданнарда саваң, сиген, сула мал чемнери четчири-биле курлавырлаттынган болгаш суггат четчир. Малчыннарның кажаалары чылыг, ишти кургаг, дашты арыг. Мал чемнерин норма ёзугаар берип турар.

С. ДАДГАА.

ССРЭ-ниң Күрүне шаңналдарын тывысканы

Москва Кремлиниң Свердлов залынга декабрь 26-да литератураның, уран чүүлдүң, архитектураның ажылдакчыларынга ССРЭ-ниң күрүне шаңналдарының дипломнары биле лауреат демдектерин тыпсырының байырлыг ёзулалы болган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле ССРЭ-ниң ленинчи, күрүне шаңналдарының комитединиң даргазы Н. С. Тихонов күрүне шаңналдарының лауреаттарынга изиг байыр чедиргеш, оларга лауреаттың дипломнары биле демдектерин тывыскан.

Шаңнал тыпсырының байырлалынга киришкен москвачылар ССРЭ-ниң күрүне шаңналдарының баштайгы лауреаттарынга изиг байыр чедирген.

(СЭТА-НЫҢ КОРР).

Ленинчи даштыкы политика

Совет күрүненiң даштыкы политика талазы-биле ажыл-чорудулгазының ленинчи үндезинелеринге хамаарыштыр совет болгаш даштыкы журналистерге ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң парлалга конференциязы болган. Корреспондентилерге ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң парлалга кылдызының эргелекчизи, коллегия кежигүнү Л. М. Замятин илеткел кылган.

Совет күрүненiң 50 чыл дургузунда амыдыралы социалистиг системаның күчүзүн болгаш амыдыралы аргалыын, оон кызыгаар чок хогжүн болуур улуг аргаларлыын, социалистиг даштыкы политиканың күчүзүг күжүн бүгү делегейге көргүскен. Совет Эвилелиниң даштыкы политиказы дипломатиянның кырыйай чаа аргаларын ажылдап кылган. Улустарның хосталгазын болгаш хамаарышпас чорууны, тайбынны камгалаары, империалистиг агрессия-биле демисеел ол политиканың кол соруулгазы болуп келген, болуп турар-даа деп, бодунуң медеглелинге Л. М. Замятин онзалап демдеглээн.

Л. М. Замятин журналистерниң айтырыгларын харыылаан.

(СЭТА).

«Космос-197» ужудуушкунда

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

Совет Эвилелинге 1967 чылдың декабрь 26-да Черниң «Космос-197» дээр кылымал спутнигин эзлчег ёзугаар салып үндүрген.

Спутникте 1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлаапы программазы ёзугаар космос делгемин шинчилээрин үргүлчүлээр дээп эртем аппаратуразын тургускан.

Спутниктиң чер кырындан эң ыраары 505 километр, чер кырын эң чоок долганыры 220 километр бедиир кылдыр салып үндүрген.

Спутникте эртем аппаратуразындан аңгыда, орбита байдалын ылап хемчээр радиосистема, приборларның болгаш эртем аппаратуразының ажылдап чоруурулуң дугайында Черже медээ дамчыдар радиотелеметрия системазы бар.

Спутникте тургускап аппаратура ёй-тавында ажылдап чоруур. Башкарылда-саналга төвү келген медээлерни сайгарып ажылдап турар.

КӨКТЕЙЖИЛЕР — ЧАСКА

«Көк-Тей» совхозтуң машина-трактор мастерская з ы н д а септелге ажылы дүлүктеп чоруп турар. Часкы хову ажылдарынга техниканы септекчилер дүрген болгаш шынарлыг чорудуп, белен болганының шугумунда чыскаап тургускан тракторларның саны немежип турар. Механизаторлар кезектер аайы-биле септээр арганы ажыглап турары-биле ындыг темпини чедип ап турарлар. Ам үеде ДТ-75 болгаш «Беларусь» тракторларны септеп, оларның кезектерин адырып септээринге болгаш чыып эптээрингe беш звено тузунда аңгы-аңгы ажылдап, олар тустус кезектерни харыылап турарлар.

Трактор моторларының септелгезин Петр Насков удуртқан звено харыылап турар. Звено удуртукчузу база оон эжи Анатолий Назаров хөй чылдарда септелге ажылын чорудуп келген дуржулгалыг кижилер болур. Олар шимчедикчи бүрүзүн үш хонуктан эрттирбейн септеп турарлар.

Машинаның хөделир кезээн Петр Иванов биле Петр Крыжановский септеп турар. Олар чүгле боттарынга онаашкан хүлээлгезин эки күүседип турар эвес, оон-биле кады өскелерге база дузалажып турар.

Септелге мастерскаязында ажылдың организастаашкыны эки, а механизаторлар боттары ажыл үезиниң минута бүрүзүн үнелеп, аваангыр-тудунгур ажылдап, хүн нормазын 1,5—2 катап ажыр күүседип турарлар.

Слесарь Васильев база чедиишкинниг ажылдап турар. Ам чеди трактор септеттинген.

ЧУРУКТАРДА: П. Иванов, Э. Васильев.
В. Кондрашовтуң фотозу.

КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛДЫ ЭКИЖИДЕР

Өвүр районнуң партия конференциязы

Өвүр районнуң партия конференциязының киножикчилериниң кичээнгейиниң төвүнге партияның XXIII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның сөөлгү Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырып турарының дугайында айтырыглар коя чорна эвээн. Кодээ ажыл-агыйны эртемге даянып алгаш, шиитпирлиг көдүреринге кадрларның ролю кажангызындан-даа артык улгатқан болгаш олардан негелде өскен. Мынчангаш кадрларны шилиир, ажылга таарыштыр тургузар, олар-биле кижизидилге ажылын күштелдирер дугайында чугаа СЭКП райкомунуң отчёттуг илеткелинге болгаш саналдарга чидии-биле үнүп турган.

Райкомнуң бирги секретары эш К. Шулуунуң илеткелинге болгаш делегаттарның саналдарынга отчёттуг үениң иштинде районнуң экономиказын улам ыцай хөгжүдер дээш, райком элээн ажылдарны кылганын демдеглээн. Районнуң ажыл-ишчилери ыбилейлиг чылда багай эвес ажылдаан. Районнуң экономиказында мал ажылы колдап турар. Күрүнеге эът, сүт дужаарының планын район ажыр күүседкен. Эътти 277 центнерни, сүттү 270 центнерни ажыр сатқан. Эрткен чылга дениээрге малдың чаш төлүн 3168 баштыг хөйнү камгалап алган. Район иштинде 11 хойжу төрүүр чүс хойга онааштыр 100—114 хураганны доруктурган. Малдың чаш төлүн өстүрүп доруктурарынга «Кызыл тук» колхоздан Дамдың Мижит-Доржу, Донгак Базыр-Сат, Баян Ооржак, «Торгалыг» совхоздан Дмитрий Тюлюш, Донгак Анай-оол олар онза шылгаразаннар. Чээрби ажыг хойжулар хойдан-на 2,5—3,2 кг дүктү кыргып алган. Мурнакчы саанчылар Ооржак Кок, Сара Санаа, Доржу Көк-кыс саап турар инек бүрүзүнден 1130—1280 кг сүттү сагганнар. «Кызыл тук» колхозтуң малының саны беш чылдың ийи чылында 4104 башка өскен. Районда чаа-чаа суурлар тыптып, кудумчулар, бажыңнар аян кирип турар. Малчыннарның амыдырал-чуртталгазын экижидер талазы-биле «Кызыл тук» колхозтуң баштаар чери, партия организациязы элээн хемчеглерни алган. Чүгле сөөлгү үеде 10 чуртталга бажының, 8 хой кажаазын, бөдүүн спорт шөлүн болгаш малчыннарның бригадаларынга 40 орунnуг бригалар садын тудуп алган. Ферма бүрүзү чүнар-бажыңныг. Мал чемин тус-тус кыштагларда четчири-биле соөртүп чедирген. Малчыннар одаар ыяш-биле хандырытынган. Колхоз баштаар чери (даргазы С. Седен), партком (секретары О. Санаа) малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидери кол сорулга деп санап келген болгаш санап турар.

Ажыл-агый база культура тургузуушкунунда улуг четпестер барын конференцияга санал бергеннер илереткен. Кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрүп турары ам-даа куду. Ылангыя «Коммунизмче орук» колхоз чүс баш малга онаштыр малдың чаш төлүн дыка эвээштп алган. Бо колхозта малдың саны 2613 баш чедир кудулап баткан. Ол колхозта эдерижилгени зоотехниктиг эртемге үндезилээш чорутпайн турганын, малдың үчёдү сандаргай байдалда турарын, ажыл-ишчилерниң аразынга мал ажылының талазы-биле эге билиглерни таратпайн турарын делегат эш А. Бадыргы чугаалаан. Ол-ла колхозтуң Бора-Шай фермазындан келген делегат С. Шойдак малчыннарның амыдырал-чуртталгазынга садыг черлериниң эвээш кичээнгей салып турарын чөптүү-биле шугумчүлээн. Кышкы үеде автолавка барбастаан. Кодээ магазинде кидис идиктер чок. Колхоз төвү-биле ферма аразында орукту экижидерин хамаарышкан черлер холга алырын саналдаан. Районда малдың өлүр чоруу хөй. Беш чылдың ийи чылының планынга 9729 баш мал четпес, 180 тонна эътти. 44 тонна дүктү чедир дужаавааи. Үчёт, отчёт салдынчак байдалда. Экономиктиг ажылды чогуур негелдезинге чедир тургуспаан. Бот-үне өскен. Мал ажылын мынчага чедир механизаставаан. Бар турар техниканы чөп ажыглавайн турар. Бо талазы-биле районнуң кодээ ажыл-агый эргелели колхозтарга, совхозка багай дузалажып, олутпай ажылдап турар.

Райком партия эге организацияларының ажылын экижидер, олариың хүрээлеңиинге эң-не төлептиг эштерни шилип кирип алыр талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Мал фермаларында, бригадаларда партия эге организацияларын, партия бөлүктерин тургускан. Райком партия эге организацияларының секретарьларыбиле өөредилгени планныг чорудуп турар.

— Райкомнуң аныяк ажылдакчылары Б. Монгуш, К. Донгак олар биске кээп, дыка эки дузалап, партия эге организациязының секретарьлары, партбөлүк удуртукчулары-биле өөредилгени организастап турар апарган деп, «Кызыл тук» колхозта партком секретары эш Санаа демдеглээн. Партия райкомунуң чанында ийи чылдың школазынын партия, совет активтерден 30 кижи дооскан, ам бир чылдың школазында 27 кижи өөренип турар. Сезонныг ажылдар үезинде түр партия бөлүктерин тургузарын партия эге организациялары практикалап турар.

Партия организацияларының чоокта чаа эрткилээн отчёт-соңгулдалыг хуралдарынга коммунистерниң 99 хуузу олуржуп, 38 хуузу санал-онагга киришкен. Отчёттуг үеде партия кежигүнүнге 91, партия кежигүнүнге кандидатка 116 мурнакчы ажылишчилерни киирип алган. Коммунистер ажыл-агыйның шиитпирлиг адырларында таарыштыр тургустунган.

Конференцияның киржикчилери чамдык коммунистерниң үлегер-чижек чок, ажыл-агыйларда четпестерни оюп эртип кааптар чоруктарын илереткен. Чамдык партия организацияларында, ылангыя райпода, «Коммунизмче орук» колхозта политиктиг болгаш организакчы ажылдарның деңнели амгы үениң негелдезинге амдаа четпес. Райкомнуң секретарьлары, бюро кежигүннери, кидис эргелекчилери партия эге организацияларынга дээштиг дузаны чедирбейн турарын саналдаан берген делегаттар демдеглээн.

— Кижилер, кадрлар-биле ажыл бисте четпес, райком чангыс талалап, мал ажылынче кичээнгей салгаш, өске ажыл-агыйларны уттуп турар, райпону кадрлар-биле быжыглаар талазы-биле багай дузалажып турар — деп, райпонуң партия эге организациязындан делегат Х. Базыр-оол чугаалаан.

Ажыл-агыйларда экономиктиг ажылдың деңнелин, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам бедиреринин хемчеглерин алыры болгаш кодээ ажыл-агый продукциязының бот-үнезин чингедирип партия организацияларының кол сорулгаларының бирээзи деп районнуң партия конференциязы айыткан.

Конференция политиктиг болгаш организакчы ажылдарны улам экижидериниң, партия эге организацияларының дайынчы аргазын кодуреринин, районнуң ажылчы чонунуң бөш чыл планын чедишкинниг күүседиринин хемчеглерин айыткан доктаалды хүлээп алган.

Бирги пленумга организастыг айтырыгны чугаалашкан. Партия райкомунуң бирги секретарынга **К. Н. Шулуу**, секретарьларынга **М. Ч. Достай, В. К. Очур-оол** соңгутканнар.

А. КОЛ.

Пина Игнатьевна Губарева Кызылдың электри станциязында ам тос чылдарның иштинде кызымаккай, эрес-шудургу ажылдап турар. Улуг үебазы Марина Архиповна Ефименконуң удуртулгазы-биле ол күш-ажылчы чедишкинниглиг болуп турар. Н. Губарева — станцияның мурнакчы электри цегинде циттиң ажылдакчызы. Ол приборларның коргузуун кыдыраашка дужуруп бижип олурда, бистиң корреспондентивисе Оюн Кодур-оол чурукка тыртырган.

Депутаттарга даянгаш...

— Хову-Аксының суур Советиниң юбилейлиг чылда бодунуң ажыл-чорудулгазында чамдык эки чүүлдерни кылган — деп, ооң даргазы Семен Иванович Яковлев чугаалап турар.

Суур Советиниң кичээнгейи «Тыва кобальт» комбинаттың тудугларын бо беш чылда доозар чаагай керекке ажылчы чоннарны мобилизастаарынче, депутаттарның күжүнге даяшгаш, олардың ян-не идепкейлиг киржилгеи-биле тудугда амгы байдалды үндезинин-биле экижидеринче угланган. Суур Советиниң 42 депутадының хөй кезии үлетпүрде шуут ажыдаан, үстүнде айтырыгны амыдыралга боттандырарынга кол рольду ойнап турар.

Суур Советиниң ажылы улуг, янзы-бүрү талалыг болгаш хөй адырлыг. Кичээнгей салыр чүвеле хөй. Ону шуптузун чедишкинниг бүдүрүп алыры берге. Ынчангаш элээн хөй доктаамал комиссияларны тургузуп, депутаттар-биле хуваалдаларны кылган.

Улус ооредилгезиниң талазы-биле доктаамал комиссияны «Тыва кобальт» комбинаттың директору депутат Валентин Алексеевич Рыжов черле экп удуртуп келген. Школалариың материал-техниктиг баазазын тургузары, септелгениң чогуур ойде күүселдези, ада-иелериниң бүдүрүлге-биле харылзаазы дээн ышкаш айтырыгларны сессияга белеткеп, көскү хемчеглерни алган.

Хову-Аксы суурнуң девискээринде бүдүрүлге болгаш албан организация черлериниң ажылын удуртуп башкарар талазы-биле суур Советиниң чамдык организастыг хемчеглерни ап келген. Удуртукчуларны күүскомнуң хуралдарынга дыңнап, шиитпирлерни үндүрүп, күүселдени хынап турар. Суур Советиниң чагыртазында турар ялгыс 200 кубометр оттуглар ыяшты ада-иелерниң күжү-биле белеткеп дужүргеи. Беш ажыл хүннүг неделяже шилчээни-биле холбаштыр ялгыде уругларны хүнде 4 катап долу чемгерип эгелээн. Немелде хөреңгиниң курлавырын суур Советиэде көргеи. Депутаттар Сафронов, Курипына, Морозов олар соңгукчулар-биле быжыг харылзаалыг, эки ажылдап туралар.

Суур Советиниң ажылында четпестер чок деп болбас. Сан-хөөнүң талазы-биле уругларга планын 86 хуу күүседкен. Суур Советиниң бюджединден хоорайжыгаштың эмнелгеэн бүрүнү-биле хандыртынар. Ынчалзажок бензинниң артык чарыгдалын болдурган. Ол ышкаш четпестерни ам-даа санап болур.

Суурларның санитар байдалы четпес. Чаа тургустуунган санэпидстанция (кол эмчизи эш Кузнецова) арыг-шеверни болгаш эмнелге-профилактика ажылдарны чогуур деңнелге чедир тургуспайн турар.

К. ОЮН-ООЛ.

БАШТАЙГЫЛАРЫ

* * *

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» кодээ ажыл-агый артелиниң машиннары малдың чаш төлүн хүлээп ап эгелээн. Х. Десилдейниң эргелекчилээнии хаван фермазында дөрт хаван төрээн, 54 чаш төл алдынган. Фермаиың ажылдакчылары хаваннарның ажаалда-чемгериягезин күштелдирип, чаш төлдү онча-менди камгалап алгаш, эът бүдүрер талазы-биле алган хүлээлгезин коллектив ажыр күүседкен.

Ол-ла колхозтуң хойжузу И. Доржу беш чылдың үшкү чылында малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алырын болгаш бир хойга онааштыр ортумаа-биле 2 кг дүк кыргырын хүлээнген ажылдап турар. Хойжу О. Кавай-оол база бедиткен хүлээлгелериң. Бо кадарчыларның хойлары оолдап эгелээн, баштайгы чаш хураганнар менди доругуп турар.

М. МАЖАА.

Маадырның коданында

«Чыраа-Бажы» совхозтуң бригадалар аразында чарыжының бирги черин Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Монгуш Чоланың удуртказы хойжу бригада алган. Ук бригада бодунга алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседкен: 100 хойдан-на 93 хураган алыр дээнии 97 кылдыр күүседип алган. Ынчаарга эш Монгуш Чола боду чүс хойга онааштыр 105 хураганны алгаш, хойжуларынга хууда үлегер-чижээн көргүскен. Ооң ыцай Доңгак Дамбаадан, М. Шенгир-оол, Д. Кинин-оол олар чарышка база-ла мурнакчы болгулаан. Хойжулар кыштаглаашкынны эки арттирип турар.

Хойжулар бо хүннерде кышкы турлагларже мал чеминиң сөөртүлгезин чорудуп турар. Бригада төвүнде мал чеминиң 2 ай иштинде четчир курлавыры тургустунган.

С. ОЙДУП-ООЛ.

МУРМАНСК ОБЛАСТЬ. В. И. Ленин аттыг «Североникельэ» комбинаттың кобальт цегинге мындаа чаа кончуг улуг ёлкажың оттарды кыва бээрге, «Бо черниң чаа чыл уткуп турары эрте эвес деп бе?» дижип, хөй кижилер аайын тыпнайн барган. Бүдүрүлге черииің металл эзиадирикчилериниң ындыг байырлал оду кыпсыр бүгү барымдаазы бар болган: Октябрьның 50 чылы аттыг коммунистиг күш-ажыл коллективи чыл планын күүселкеш, шында-ла беш чылдың база бир чаа чылын уткуп турган. Кобальт эзиадирикчилери кайгамчыктыг ажылдаан. Олар продукциязын чүгле кончуг эки шынарлыг кылдыр хүлээдип берип турар. Цехтиң ажылдаарының бүдүүрүү чыл дургузунда 10 ажыг хуу улгатқан.

ЧУРУКТА: Бо чаа чыл ёлказы оттарын кыскыскан. В. И. Ленин аттыг «Североникельэ» комбинаттың кобальт цегинииң ажылчыннары чыл планын күүселкенин ынчалдыр дендеглээн. Күш-ажылчы Чаа чыл уткуурунуң байырлалы болган!

Фото С. МАЙСТЕР-МАППЫЫ. СЭТА-ның фотохрониказы.

ХҮЛЭЭНГЕНДЕ КҮҮСЕДИР

Чоокта чаа бистер Бии-Хем районнуң Ээрбек девискээринге чоруп турган, Биче-Кара-Сугда үшкү хойжу бригаданың төвүнге кежээки сылдыс четчип, ооң-биле бригада төвүнүң сайгылгааннары чаржалажып ойнап турар үеде кээп, аалдың бетин талазында бир бажыңга кирдивис. Кым-даа чок. Ийиги дугаарлызында база кижи чок. Үш дугаарынга баарывыска, бир кырган ашак кижи «Шын» солунну помчуп олур.

— Бо малчыннар бажыңнарынга киреринээскэ кым-даа чок, кандыг аай чоор? — деп кыргандан айтырдывыс.

— Оо, магалыг үевп, оолдарым, бистиң малчыннар барык хоорай улузу дег чурттап турар болбазыкпе. Кежээнии-не бригадириивс Алексей Шыыраптың бажыңынга телевизор көрүп турарлар, ооң кино, концерт дээш үүнү көрбее дээр. Республиканың иштинде бүгү-ле болуп турар үүлдерни биске таныштырып турар.

Бедик сын эдээнде малчыннар телевизор көрүп, электри чырынга солуп, сетküүл помчуп, шынап-ла чыргалдыг, чаагай чурттап турар-дыр. Ол дээрге бистиң төрээн Коммунистиг партиливстиң, Совет чазаавыстың кижи дээш сагыш салып турарының бир чайиннанчак херечиин-дир.

Ажылчы чонпарның амыдырал чуртталгазын улам ыцай экижидер хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның чоокта чаа болган Пленумунуң шиитпирлерин Ленин орденниг «Кызыл тараачын» кодээ ажылагый артелиниң баштаар чери болгаш партия, профсөвилел организациялары чедишкинниг боттандырып турар-дыр деп, бригаданың малчыннарының амыдыралын көргеш, шак ындыг чаагай бодал сагышты өөртүп келир.

Малчыннарның амыдыралын улам экижидер дугайында колхозтуң баштаар черииің талазындан шынап-ла хемчеглерни алган. Бажыңнарга кире бээрге, оларның иштин штукатуралаш, чугайлаан, шалаларын будуп каап болгулаар. Бажың бүрүзүнде радиоприёмниктер бар. Аъш-чемни автолавкалар доктаамал экке берип турарындан аңгыда, колхоз шоодай-шоодай далганны база бергилээн.

— Амыдырал дугайында хомудаар чүвевис чок — деп, малчыннар өөрүшкүлүт чугаалаарлар.

Бригаданың кежигүннерп кыштаглаашкынга база үлегерлиг белеткеннген. Кыштагларда шарыглыг сигении болгаш суланы чедирип алган. Аныяк хойларга немелде чемнерни берип эгелээн.

Ол бригаданың мурнакчы хойжуларының бирээзи Максим Пырлааның ажыл-ижи-биле танышып көрээли. Хой ажылынга ол 10 ажыг чыл дургузунда кыымак, ак сеткилдиг ажылдап келген.

Максим Пырлаа бо юбилейлиг чылда хойжуларның аразынга калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруунга кирген. Ол болза чүс хойдан 100 хураганны ап, бир хойдан-на 2,7 килограмм дүктү кыргып алыр деп хүлээлгени алган турган. Ооң сөглээн сөзү ажыл-херек-биле карышпаан. Чүс хойдан 102 хураганны, тыва уксаалыг бир баш хойдан-па 2,724 кг дүктү ол кыргып алган.

— Бо эртип турар чылда мындыг коскү чедишкиннерни кандыг аргаларны ажылап турган чедип алганынар ол, Максим Кончапайович?— деп оон айтырдым.

— Ажылга ажыгланкан чаа чүүлдер-даа менде чок ийин, шаандакызында бодаарга колхоз мал чеми белеткээринче онза кичээнгейни салып турар апарган. Хар кайы-даа хире улуг болза, мал чеминиң хойүнден малывыс бергебайдалга таварышпас апаргап. Мал оолдап турда, мал чеми кодаиларга овааланы-ла бээр болдур ийин, ону кончуг чоп ажыглап турар бис — деп, ол чугаалады.

Чаш хураганнар өстүрер талазы-биле малчыннын дуржулгазы улуг. Хураганнарны сөөлгү үш чылдарда сакманныг арга-биле өстүрүп келген, бо чылын сакманныг арганы мурнунда чылдардан улам дээре ажыглаар дээш, аңаа шыңгыы белеткенип турар. Кажаа иштинге көзенектер кылыр ыяштарны белеткеп алган.

Хураганнарны иези-биле өстүрүп доруктурар эрги көзепектериниң септелгезин базакылып эгелээн. Чаш хураганнарның турар черлерин үргүлчү кургаг тургузары чугула. Оларның адаанга төгерп-биле одекти четчир кылдыр белеткеп алган. Хураганнар ажаар талазы-биле Максим Пырлаанын дуржулгазын база сонуургадым.

— Хой оолдаштары билек-ле. эмнинин дүгүн кыргааш, чүй шаап каапкаш, эмнгде эргидс чораан сүттү саай тудуп каапкаш, хураган кылаштап турар апаарга эмзиргеш, иези-биле кады клеткага тургузар. Чаш хураган иези-биле кады клеткага 3—4 хондур турарга таарымчалыг, ооң хөй хураганнар турар клеткаже шилчидер. Баштайгы 7 хонукта хураганны иезинге хүнде 3—4 катап эмзирери таарымчалыг, хураганнар оътка кире бээрге, оларның турар черлеринге чымчак кок сигенни баглагылап бээри чогумчалыг болур. Ол ейде хураганнарның кажаазының иштинге чылыгзымаар сүтпү тургузарга хураганнар туралаанда-ла ону пижип ап турар — деп, малчын тайылбырлап чугаалаар.

Кижиниң кылган ажызы бистиң чуртта улуг үнелелдиг. Колхозтуң баштаар чери Максим Кончапайович Пырлаанын ажылын толептиг үнелээн: эрткен чайын ону Москвада улус ажыл-агый чедишкиннериниң делгелгезин көөрү-биле халас путёвкапы берген болгаш аңаа көреш, чурттуң мурнакчы ажыл-агыйларының бедик продуктулуг малдарны канчаар остүрүп турарының дуржулгазын улуг сонуургал-биле көрген болгаш аңаа көрген, дыңнаан үүлдериниң дугайында бодунуң эш-оорүнге улуг күзел-биле чугаалап берип турган.

— Бо чылдың кызында хойларымны хүр, тодуг кыдыр кыш ажырар дээш бүгү күжүмүү салыр мен, ынчангаш беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дугайында бистиң улуг Төрээн чуртувустуң мурнакчы коллективтериниң эгелээшкинин нзии-биле деткиишаан, бодумга алган хүлээлгелеримнн үгле долдур эвес, харын ажыр күүседир дээш кызымаа-биле ажылдаар мен— деп, хойжу бүзүреадыг чугаалап турар.

К. ХЕРТЕК.

Депутат отчёт кылган

Райкүүскомнуң эртип турар чылда организастап чоруткан ажылдарының база Шагаан-Арыгның № 586 тудуг колонназының эрткен үеде кылган ажылдарының түннелериниң дугайында отчёттуг колоннаның начальнигни, район Советиниң депутады эш Малышев Арыг-Бажы суурнуң чурттакчыларынга кылган.

Райкүүскомнуң эрткен он бир айларда чыыдырган 5 сессияларынга ажылчы чоннуң амыдырал хандырылгазының болгаш районнуң планныг даалгаларының күүселдезинин чугула айтырыгларын сайгарып, бар четпестерни чайладырының хемчеглерин ап келген. Ооң түннелинде район мал, чер ажылының продуктуларын күрүнеге садарының чыл планын чедишкинниг күүселкен. Херек кырында чүгле тарааны безин 2.5 норманы ажыр дужааган.

Көдээ черлериниң чурттакчыларының культура амыдырал деңнели мурнукузундан дыка экижээн. Ажылчын суурларда болгаш фермалар, хойжу бригадалар төптеринде элээн хөй чаа чуртталга бажыннары база өске-даа черлерге экономиктиг анализтерни кылган. Көрүүлелер багай эвес түннелди берген, чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның чүгле нинти саны өскен эвес, оларның кирген саналдарының экономиктиг ажыктыы улуг боол турар. Көрүүлелерге «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, Чалааның хөмүр даш разрезинин, Тыванын комплексилиг экспедиция черинин, № 1 автобүдүрүлгенин коллективтери эки көргүзүглерлиг болган.

Совет эрге-чагырганың 50 чылын таварыштыр бистин эң эки чаартыкчыларывыс болгаш чогаадыкчыларывыс № 14 механизация эргелелинин токары эш В. Пой. № 2 автотранспорт бүдүрүлгезинин гараж эргелекчизи эш С. Красноперов болгаш «Тыва кобальт» комбинаттың кол металлургуу эш Д. Бугур-оол СЭКП обкомунун болгаш Тыва АССР-нип Министрлер Чөвүлелиниң Хүндүлел бижии-биле шаннатканнар.

Кызылдың электростанциязында чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар-биле ажыл эки тургустунган. Эрткен он айларда 41 кижи чаа саналды кирген ийикпе. азы бүгү ажылчыннарның иерткүп бири ВОИР-нин эге организациязының кежигүнү болуп турар. Кирген саналдардан 20 мун рубльдин орулгазы алдынган.

Тываның аныяк бүдүрүлгези — «Тыва даг-дүгү» комбинадының ажылчыннарындан юбилейлиг чылдың чүгле 9 айларында безин 113 саналдар бүдүрүлгеге шингээттингеп, оон ниитизи-биле 60 мун рубльдин камналгазы тургустунган. Комбинаттың удуртулгазының, ында хөй-нинти организацияларының ажылчыннардан кирген саналдарны чогуур үезинде чугаалажып көрүп, авторларга боттуг дузаны көргүзер, оларның дуржулгазын нептередир дээш шалыпкын ажыллап турарын демдеглээр херек. Комбинатта ВОИР-нин чөвүлели чамдык специалистерни чогаадылга ажылынын талазы-биле Уралдын болгаш Казахстаннын бүдүрүлгелеринче каш удаа чорудуп келген. Чүгле боттарының ажылы-биле кызыгаарлаттынмайн, техниктиг депшилгенип өске черлерден келген саналдарын шингээдип турар техниктиг кабинет бүгү цехтерге тематиктиг планны тургузуп, оларның аразынга чаартыланның көрүлделерин организастап турар.

Бо ажылдарның түннелинде комбинат «Бүдүрүлге күчүлерин шингээдип алырының бүгү-эвилел көрүлдезинге» эки түннелдиг болган бүдүрүлгелериниң бирээзинге санаткан. төп септелге мастерскаязының слесары эш Кандераяев, мастер Чигир-оол, турбина цегинин мастери эш Викулова болгаш оон-даа өскелер эвилелдин эң эки чогаадыкчыларының болгаш чаартыкчыларының санынга кирген.

Беш чылдың фондузунга көдээнин чогаадыкчылары болгаш чаартыкчылары юбилейлиг чылда эвээш эвес салыышкынны киирген. Он бир айларда ниитизи-биле 252 мун рубль камналгалыг 221 санал көдээ механизатордан кирген. Эрткен чылга деннээрге бо чурагайлар 4 катап өскен.

Ынчалзажок техниктиг чогаадылга ажылының көдээ черлерде ам-даа куду деннелде турарын демдеглээр херек. Республиканың 17 совхозтарындан чүгле 8 совхозтуп ажылчыннары бо ажылга киржип турар. Республиканың «Элегес», «Найырал», «Өөк» деэн ышкаш улуг совхозтарындан бо чылын чангыс-даа санал келбээн. Ук ажыл-агыйларда чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар чок деп чугаалап болбас. Совхозтарның механизаторларын, специалистерин чыыладырып, күш-ажылды механизастаарының кол угланыышкынын саналдаар болза, көдээнин ажыл-ишчилери техниктиг чаартылганың хөй айтырыгларын шиитпирлеп болурлар.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның ажылынче кичээнгей салбас чорук өске-даа адырларда бар. Бо чылын «Тыва тудуг» трестен кирген саналдар кончуг эвээш. Бир эвес трест эрткен чылын чаартылга болгаш чогаадылгадан 201 мун рубль камналганы алган болза, бо чылын чүгле 36.4 мун рубльди алган. Коммунал ажыл-агый министерствозунуң, чоннуң Амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелеринде, «Сельхозтехника» каттыжышкынында байлал оон дора. Оларның чамдыктарындан чыл дургузунда чүгле 2—3 санал кирген, а чоннуң Амыдырал хандырылга министерствозунан шуут чок болган.

Чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар-биле ажылы экижидер төлээде, ол ажылдың тематиктиг планын улам сайзырангайжыдып, механизаторнуп, специалистин тускай билиин, сонуургалын барымдаалап тургаш, оон кылып, чогаадып болгу дег саналын баш удур саналдаар херек. Кижилер-биле ажыл, оларның саналыя хынамчалыг көөр, материалыг болгаш моральдыг деткимчени чогуур үезинде көргүзери ажылагый удуртукчуларының, ВОИР-нин эге организацияларының кол сорулгазы болур. Техниктиг чаартылганың талазы-биле тус-тус бүдүрүлгелерниин кол инженерлериниң илеткелдерин алыр, семинарлар, көрүүлелер организастаар ажылды доктаамал чорудары чугула.

Төөгүлүг беш чылдың планын хуусаа бетинде күүседир дээш республиканың чаартыкчылары болгаш чогаадыкчылары ам-даа күженишкинниг ажыллаар ужурлуг. Юбилейлиг чылда 1 миллион рубльдин чаартылга болгаш чогаадылга саналын бүдүрүлгеге шингээдир дээш хүлээлге хуусаа бетинде күүседтинген. Беш чылдың үшкү чылында моон-даа артык ажыллап, Төрээн чуртка улуг белекти сөннээр арга бисте бар. Оон магалылалы — москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелээшкини-биле калбарган социалистиг чарыштын бистин республикавыста канчаар-даа аажок өөскээни болур.

В. ПОТЕХИН,
областың ВОИР чөвүлелиниң даргазы.

ҮРЕЗИННЕР ТЕРГИИН

ХМЕЛЬНИЦКАЯ. Областың көдээ ажыл-ишчилери бүгү тарылга материалын часка белеткээрин эрткен чылдардаазындан оранчок эрте дооскаш, ооң шынарын тергиин чергелиг болурунга чедиргеп. Чедишкинниг болурун бүгү ажыл-агыйларда тургустунган, специализастаттынган звеноолар хандырган. Оларны колхоз агрономнары баштааш, дүжүттүң часкы фондузунуң дугайында сагыш салырын боттарынга хүлээнип алган. Звено кежигүннериниң ажылы эки деткимчени ап турар.

ХООЗУН ШУУГААШКЫННЫҢ УРЖУУН ЭРТПИШААН...

Чамдык удуртукчуларның качыгдаан чоруур түскай «аарыы» амгы амыдыралга база таварышкылаардыр. Бак чаянныг, ындыг удуртукчуларның «аарыы» будурулгеге, коллективке-ле кончуг даржыктыг боорлур. Чадаананың «Сельхозтехника» каттыжыышкынының моон мурнунда эргелекчизи турган Ермоленко биле кол инженери турган Губанов олар ындыг хоочулуг кижилер болган чүве-дир. Оларның качыгдаан чораан «аарыы» хоозун шуугаашкын дээр. Ол удуртукчуларның хоочуураан ол «аарыы» «Сельхозтехника» салбырынга аар уржукту арттырган.

Ол мынчаар болган. 1966 чылдың декабрь. Чылдың соолгу айы төнер чоокшулаан. Каш-ла хонгаш эрги чылды үдээр, чаа чылды уткуур чанчыл болган чаагай байырлал болур. Эрткен чылдың чедишкинин түүнээри, чаа чылда соруулгаларны айтыры база-ла чаагай чанчыл. А «Сельхозтехника» салбыры трактор септээрининг чыл планынга тое тракторну чедир септеп шыдавас апарган. «Планывыс күүсеттээн бис» деп чугаалаарынга эш Ермоленконуң дылы безин аавбес болган. «План күүсеттинген кылдыр отчётка кир» деп кол инженер Губановту дужаазаан. Парторганизация секретары эш Иванов база чөпшээреткен. Септелгеге киирери-биле чангыс эзирилин безин адырбаан 10 тракторну септеттинген кылдыр отчётка киргеш, план ажыр күүсеттинген дугайында рапортту «Сельхозтехниканың» республика каттыжыышкынынче хирт кылган.

«Чадаананың «Сельхозтехника» салбыры тракторлар септээрининг чыл планын ажыр күүсеткен» (чыл планындан бир трактор ажып турар кылдыр мегелеп алганнар болгай) деп мактап, кандыг-даа хуралдарга дингирип-ле турган. Ермоленко дээрге хуралдарга олурганда даамыкай хулумзурүүрүнге өйлежир, а мастерскаязынга барганда ажылчыннарындаа, инженер-механиктеринг-даа хөректээш туруптар. Ынчанмайн канчаар. Алдар чедип алдынган, ажыл кылдынмаан чүве болганда, бодун боду-даа кончуттунар-ла ыйнаан. Ол трактор дээрге, барык-ла бир айның септелге планы-дыр. Трактор септээри дээрге баллы сывы семнээры-биле домей эвес-ле болгай. Бир «ДТ-54»-түң капитал септелгези чеди кижиниң чеди хүн ажылдаар күш-ажылының чарыгдалын негээр. Ындыг болганда ол трактор септелгези чай аразында кылып аптар ажыл эвес-тир. Ынчангаш ол ол трактор септеттинмейн айдан айже чылып бар-ла чыткан.

Хоозун алдар чедип алыксаан Ермоленко биле Губанов олар чогуур харыысалганы хүлээгеннер: олар мурнунда ажылдап турган эрге-дужаалдарындан шагда-ла дүшкеннер. Ындыг-даа болза, оларның будурулгеге таварыштырган уржуу ам-даа чайлаттынмаан — дөртку кварталда тракторлар септээрининг планы үстүрүнүң кырында. Декабрьның үлүүнге 45 трактор онаажып турар. Байдал түвренгинг. Канчаарыл? деп айтырыг дүрүм ёзугаар тургустунуп келир.

— Чоокта чаа ол айтырыгны партия хуралынга тургускан бис, — дээш «Сельхозтехника» салбырының эргелекчизи эш Рудольф чугаалады. —Септелгеден өске ажылларда турар хоочун механизаторларны декабрьда тракторлар септээрининге киириштирер деп шиитпилээн бис. Коммунистер Мечекпен, Фирсов ышкаш дүржулгалыг механизаторлар чолаачылап турган машиналарын тургузуп каапт, трактордар септелгезинде ажылдай бергеннер. Оларның үлегерин өске механизаторлар база эдерип турар. Септелгеге ажылдаар кижилерниң санын көвүдеп тургаш, трактордар септээрининг чыл планын мыяп-ла күүсеткинин орайдажып турар бис.

Эш Рудольфтуң ол чугаазын МТМ эргелекчизи Александр Владимирович Тинников мынчаар бадыткады: — Байзалыкый тергиин бергеш. Ындыг-даа болза күш-ажылды бир янзы организастаар болдувусса планывысты күүсеткин шылаптың болгу дег бис. Моон мурнунда трактор септелгезинге 54 кижи ажылдап турган болза, ам 70 четиргинис. Немежир кижилер колтуунда дүржулгалыг хоочун механизаторлар болур. Оларны трактороор аптап үнүрериниг киириштирер бис. Мынчангаш күш-ажылдың бүдүүкчүлүү безинр, септелгенин шынары экижир. Декабрьның түн бүрүзүнде барык-ла ийи трактору септеп үнүрүп шылаар апаар бис.

Бо салбырның мастерскаязында белдирлер аразының социалистиг чарыжын материаллыг сонуургалга түүшүүр чазарты организастаан. Онаалганың ажыр күүсеттинген хуулярынга дүүштүүр немелде төлевирни бээри-биле чергелештир бирги, ийиги, үшкү чергенин акша шанналарын база доктаатказ. Салбырның администрациязы, партия, комсомол, профавиелел организациялары социалистиг чарышче улуг кичээнгейни салып турар.

Бир эвес моон мурнунда септеттинмээн тракторларны септеттинген кылдыр мегелеп отчёттаарындан ангыда, трактору септээрде үстүле холдан тайзын үнүүрерин болаар чорук коллаан турган болза, ам бирги айтырыг септеттинген тракторларның саны эвес, а оларның шынары апар чыдар. Ол түгайын тараазында саннар бадыткап турар. Эрткен чылдың бо үезинде септелгени хоолаан (багай дээш хүлээвээн) дугайында 16 актылар ажыл-агыйлардан келген турган болза, бо чылын 7 акт киргеп. Багай шынарлыг кылдыр септээр чорук бар-даа болза, мурнунда чылдан ооң аввээжин бо чижек көргүзүп турар.

«Трактерларны септеп кагдывыс, кээп хүлээп ап көрүнер» деп медээни дыпнай сал-ла, колхозтуң адыг совхозтуң инженери септеттинген тракторнуң трактористи-биле кады чедип келир. Олар бистиң инженеривис-биле кады септеттинген тракторну хынап, багай кылдынган черлер илереп келзе, чугай-биле демдектеп каар. Четпестер узуткаттынганда, ажыл-агыйның төлээлекчилери тракторну хүлээп алган соонда, ук тракторну бодувустуң машинавыска чүдүргеш, ажыл-агыйның коданынга чедирип берип турар бис, — деп салбыр эргелекчизи эш Рудольф чугаалады.

Салбырның септелге мастерскаязында кадржый берген дуржулгалыг механизатор-септекчилер эвээш эвес. Олар социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп турары таварылга эвес. Чижээ, тракторнуң одалга аппаратуралы септеп турар Михаил Сундуй МТС тургустунгандан бээр ажылдап келген, байлак дуржулгалыг кижи. Чүгле соолгу ийи чылдың дургузунда безин 6 кижиниң аппаратуралар септээрининг өөреткен. Ооң бир өөреткен кижизи Виктор Сокурин, эрткен күзүн М. Сундуй Ленин аттыг колхозка комбайн-биле тараа ажаан турда, чааскаан одалга аппаратуралаарын септеп, бодунуң башкызын чоктатпайн ажылдап күзээн. Сокуринниң мергежили чүгле ол эвес, трактордарының каректакарын болгаш соңгу өзээн септээринин мергежилдерин база чедип алган. Фокин база Сундуйнуң өөренекчизи турган, ам эки ажылдап турар. Бо соолар үзээс Совет Армияның хүрээлениинге баар. Оларның бүдүрүлгеге чедип алган мергежили шериг албаны эрттиринге база-ла дузалыг.

Михаил Белекпенович Сундуйнуң бодуу-биле чугаалаштым. Ол мынчаар чугаалады:

— Бо чылын соруктуувус-даа ажок ийин. Мурнуку даргавыс турда, ажылдан кижинин холдары анаала салдына бээр, үргүлчү кылыктанып чоруур боор чүве болгай. Кижи бүрүзү-ле дужун хараар турган чүве болгай. Ам дээрге мастерскаянын ниити ажыл-херээ дээш бот-боттарывыс сүмележип, демнежип ажылдаарывыс эки апарган. Эрги даргаларывыстын агаарга «септеп» каапкаш барган тракторлары бисти хилинчектеп тур. Ол моондакты ажып эртер дугайын чугаалажып, сүмележип-даазыр бис. Арга бар-ла хире ийин. Мен болум ажыл нормазын доктаамал 110—130 хуу күүсединиң хүлээнген ажылдап турар мен.

Моторлар септекчизи Ховалыг Лыртык-оол биле трактору ангы-ангы кезектерге чазып, чүүр черге ажылдап турар Анатолий Ховалыг база хоочун болгаш дуржулгалыг механизаторлар. Ноябрьның түннелинде олар клайлы-даа бирги чергенин шанналарын алганнар. Ховалыг Лыртык-оол салбырның хүндүлел самбызында киргеп. Соолгу ийи чылда беш кижини бодунуң мергежилинге өөрегкен. Трактор чылын эптеп турар белдирде Михаил Бокун, дарган Ховалыг Азар-оол олар база кызымак ажылчыннар.

Бо салбырда чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар болуу база багай эвес ажылдап турар. Бо чылдың июнь айлап бээр безин Тимофей Боротникке баштаткан ол болук 13 чаартыкчы саналды киирип, будурулгеге шингээткен. Ол саналдарның чылда ниити ажыктыы 1500 рубль. Трактор рамалары септеп турар Виктор Глушков, токарь Лаврентьев олар үш-үш чаартыкчы саналдарны киирген. МТМ эргелекчизи А. Тинников, инженерлер Иванов биле Солунам оларның киирген саналдары база будурулгеде ажыглаттынып турар.

Салбырның инженер-техниктиг кадрлары база багай эвес шилиттинген. Мастерская эргелекчизи Александр Владимирович Тинников назы талазы-биле-даа элээн дөгүй берген. ажылга дагыккан, дуржулгалыг механизатор. Виктор Дологин — дефектовшик, соолгуга пунктузунуң эргелекчизи — Красноярскиниң политехниктиг институдунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. Солунам Мансзала бо чылын чаа институт дооскан аныяк инженер, ынчангыр, ажылгыр. Өске-даа механиктер боттарының ажылынга кызымак.

Черле ынчаш ол коллектив болза болдунга бергинген планны күүсединп турар. Чүгле эрткен чылын септеттинген кылдыр карак чаап, мегелеп отчётка киирипкен тракторлар коллективтиң бо чылдагы планынга немешкеш, оон ажылын бергедеп турар. Декабрь 1-де бо коллектив автомашиналар болгаш автомашина моторлары септээр планнарын оранчок ажыр күүсеткен. Автопарк база багай эвес ажылдаан.

Бир эвес эрткен чылын бо салбырның удуртукчулары хоозун аллар сүре бербээн болза, бо чылын бо коллектив трактор септээр талазы-биле болунуң планын бергедээшкин чокка күүсединп шылаар турган ийик.

С. ПАВУ.

бистин корр.

Кызылдың медицина училищезинниң сургуулдары хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржип турарлар. Өөредилге черинниң кавастаза-шимелдези, уруглар ясли-садтарынга шефтежип, милицияның уруглар өргээлинге барып дузалажып келгеннер. Бот-тывыгыр ураң чүүл болуунге база идепкейлиг киржип турарлар.

Москваның медицина училищезинниң сургуулдары-биле чоокта чаа чагаалажып эгелээннер. Тываның дугайында хөй солун чүүлдерни олар билип алыксааннар. Тыва чогаалчыларының номнары, Тываның төөгүзү база бойдус байлаа кайыскаа Москваның оолдар, кыстарын сонургадып турар. Кызылчылар оларның чагыыр күүсеткен.

ЧУРУКТА: (Солагай талазындан) училищениң сургуулу Пина Спирина директор Жданова болгаш библиотекарь Вульфович-биле Москвадан чорудар посылканы белеткеп турлар.

Н. МИЛОНОВТУҢ фотозу.

Эрзинден медээлер

УЖУРАЖЫЛГА

Эрзин районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң ажыл-ишчилери юбилейлиг чылда боттарынга алган социалистиг хүзээлгелерин күүседир дээш чаа чылдың бүдүүзүнде соруктуг ажылдап турзавлар.

Колхозчулар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Иван Симчитович Данзурун-биле ушуражкан. Депутат ийи чыл бурунгаар сөңгүнчүларның кирген чагыгларын канчаар күүсеткенин, колхозчуларның чедип алган чедиишкиннери-биле хөлбап, ооң-биле чергелештир бар четпестерни айтып, делегеректей отчёттуу берген. Депутат бүрүзүнүң ажылының түңнели ооң өтчёдунга илерээр. Иван Данзурун ийи чыл иштинде элээн улуг ажыл-херектерни шиитпирлеп, ону боттандырарынга идепкейлиг киришкен. Ол дугайында санал берген сөңгүнчүлер боттарының санаалдарынга дөмдеглеп, чаа-чаа чагыгларны киирген.

ТАЙГАДА АЖЫЛ-ИШ

Чаа чылда ажыглаар тудуг материалдарын, ойаар ыяшты колхозтуң тудугчулары ийи кезек черде белеткеп эгелээнинден бээр ам чартык ай чедип турар. Чооду Балдың удурткан тудугчулар эвенозу Кежелик деп черде 600 ажыг кубометр тоңпан ыяшты белеткеп каккан. Тудугчуларның өске эвенозу ырамкы Төрелчиде. Олар база-ла 500 ажыг кубометр тоңпан ыяшты белеткээн.

АВТОЛАВКА

Сөөк ыш келген. Малчыннар бригадалар аайы-биле кыштагларында. Олар хүнүүн-не суур кирер чай чок. Оларны бараан аймаа-биле автолавка хандырып келген. Автолавка чолаачызы Дашынба бараан саарар талазы-биле чыл планын мындаа-ла күүсеткен. Ол малчыннарның хереглиин хандырып, сагыш човангыр ажылдап турар. Автолавка чолаачызы Дашынба чүүн-даа мурнунда ырак кыштагларда малчыннарны хандырып турар. Малчыннарның бичии уруглары: — Авай, автолавка кел чор! Конфетадан — аа база садып бер! — дээр. Шынап-ла хоочун чолаачы чаа чыл будүүзүнде бодунуң бичии өөнүктеринге ёлка херекселдерин садарын планнап турар.

БИЧИИ МУЗЫКАНТЫЛАР

Нарын ортумаа школазының чанында бо өөредилге чылында бичии музыкантыларның хылдыг хөгжүм оркестрин музыка, ыры башкызы Чооду Шактар организастап тургускан. Ооң составында домбрачылар, допшулуурлар кирип турар. Школа коллективи чаа 1968 чылды бичии хылдыг хөгжүмчүлериниң концерти-биле уткуурлар.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЭКИЖЭЭН

Эрзин районнуң Мерен 8 чыл школазының өөредилге эргелекчизинге башкы Танова Өнермаа ам үш дугаар чыл ажылдап турар. Ооң мурнунда Мерен 8 чыл школазынга өөредилге-кижизидилге ажылының деңнели чавыс турган. Ноябрьның төнчүзүнде чырыдыышкын министерствозунуң чөрүткан хыналдазының түңнелинде өөредилге болгаш чүрүм талазы-биле Мерен 8 чыл школазы район-да дээре түңневаш болуп илерээн.

Бирги улдунда Мерен 8 чыл школазының өөредилгези 91 хуу болган. Школаның өөредилге-кижизидилге ажылы өөредилге эргелекчизинден улуг хамаарыжыр. Башкыларның кичээлдеринге өөредилге эргелекчизи алырлуп, тодаргай анализти кылып, башкы бүрүзүнге хүн бүрүнүң дузазын көргүзүп турар болза, өөредилге-кижизидилге ажылы кескүзү-биле экижир.

Школаның өөредилге эргелекчизи, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Танова Өнермаа чогум-на бодунуң бүгү арга-мергежилин, күжүн өөредилге-кижизидилге ажылын экижидеринче үлегандырган.

Н. ДАКАА.

ЧОЛААЧЫГА ЧУГУЛА

Республиканың хоорайларында болгаш көдээ черлеринде транспорттуң ылангыя автомашиналарның саны чыл келген тудум көвүдеп турар. Оон ангыда дүрген чоруктуг дугуйлуг тракторлар колхозтарда болгаш совхозтарда база-ла көвүдээн. Ол бүгү техниканы башкарып турар кижилер боттарының тускай билиин бедидер, техниканың айыыл чок чоруунуң негелделерин сагыыр дээш болдунарла хемчеглерни алырын негей берген.

Ындыг болза-даа республиканың ном магазиннеринде автомашинанын эдилел-ажаалгазының, кудумчу шимчээшкининиң чурумунуң дугайында брошюралар тывылбастаан. Кудумчу шимчээшкининиң чурумунга соолгу чылдарда элээн өскерилгелер болган. Аргалыг-ла болза үстүнде айтырыгларга хамаарышкан брошюраларны тыва дылга парлап бээр дугайын бистер, көдээ механизаторлар улуу-биле күзеп турар бис.

Ч. МОНГУШ,
«Чыраа-Бажы» совхозтуң чолаачызы.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

Социализмниң акы-дуңма чурттарында

ЧЕХОСЛОВАКИЯ

ЧССР-де дугуй будурер талазы-биле ам улуг заводту Моравияда тудуп турар. Будурулге 1970 чылда ажыглалга кирер болгаш чылда ийи миллион дугуйну будурүп үндүрер.

Ол заводту тударының ужур-дузазы аажок улуг, чүге дээрге, 1970 чылда ЧССР-ге чиик болгаш чүк автомобильдерин база мотоциклдерни будурүп үндүрери 1963 чылдыы-биле деннээрге, ийи ажыг катап көвүдээр.

БОЛГАРИЯ

Болгарияның үлетүрүнүң болган көдээ ажыл-агыйының орудгалыы, күш-ажылдың будурукчулуу дүрген темпилер-биле өзүп турар дээрзин БКП ТК-ның бирги секретары, Болгарияның Министрлер Совуделиниң даргазы Тодор Живков медеглээн. Ала-чуртчыфронтузунуң Национал совуделиниң пленумунга ол чүве чугаалаан.

Соолгу чылдарның дургузунда үлетүүр продукциязының чыл бүрүде немелде өзүлдези ортумаа-биле 12 хуу, азы БКП-ниң IX съездизиниң директивтиг көргүзүглериндең ажып турар деп, Т. Живков ынааткан.

Даштыкы политиканың айтырыгларынга хамаарыштыр чүве чугаалап тургаш, Тодор Живков тайбынның политиказын, ниитилел болгаш политиктиг тургузуундан хамаарылга чокка бүгү күрүнелер-биле кайы-кайызынга ажыктыг экономика болгаш культурлуг кады ажыллажылганың политиказын чорударынга Болгарияның чүткүлүүн демдеглээн.

МООЛ

Улусчу Моолдуң ажылчы чоннары шахтёрнуң хүнүн демдеглеп эрттирген. 1922 чылдың декабрь 25-те МАР-ның чазаа Налайха хомүр-даш үүргайын күүне будурүлгези болдурар дугайында шиитпирни үндүрген. Ол чорук Моолга даг-руда хераанин хөгжүллезининң эгези болган. Бо үеде шахтёрлар аңгы үениң ан болбаазырангай техниказы-биле хандыртынган. Нарынгөл хомүр-даш үүргайының коллективи социалистиг чарышта мурнап турар. Шинза чыл бүрүде ажык арга-биле 1 миллион хомүр-ташты казып ап турар.

КУБА

Чурттуң мурнуу районунга болган массалыг митингиге чүве чугаалап тургаш, Кубаның премьер-министри Фидель Кастро чурттуң көдээ ажыл-агыйын хөгжүдүрининг айтырыгларынга кол кичээнгейни көрүндүргеп. «Чигир тростниги — бистиң күжениишкиннеривистиң кол сорулгазы» деп, Ф. Кастро чугаалаан. 1970 чылда 10 миллион тонна чигирни будүрерини чедип алыр дугайында салган сорулгазы сагыыдыргап, ол сорулга «кандыг-даа мооннактар турзажок, күүсеттинер» деп, ол демдеглээн. «Бо чыл улуг күжениишкиннерниң чылы болган, ынчалза-даа келир чыл улам күжениишкинниг чыл болуруң, улам улуг чёнишкиннерниң чылы болуруң айтып турар» деп, Фидель Кастро медеглээн.

(СЭТА).

Индира Гандиге удур чөңгээ

ДЕЛИ. (СЭТА). Калькуттаның чоогунда Шантиниктетанда университеттиң студентилеринге дипломнарны гыпсырыының ёзугалы болган. Анаа Индияның премьер-министри Индира Ганди база олурушкан. Индирнин чоогунга бомба чазылган. Индира Ганди качыгалга таварышпаан. Анаа олурушканнардан дөрт кижи балыгланган деп, индий солуннар ыыналып турар.

Пакистанның национал байырлалы

КАРАЧИ. (СЭТА). Пакистан чурттуң үндезилекчизи Мухаммед Али Джиннаның төрүттүнген хүнүнден бээр 91 чылын демдеглеп эрттирген. Чонга чоруткан үүгүлгазынга президент Айюб Хан Джиннаның айыткан оруу-биле баар. Пакистанның улузунуң чангыс эвин быжыглаар дээш демисежир деп кыйгырган.

Джиннаның төрүттүнген хүнүн чуртка национал байырлал кылдыр чарлаан.

Камбоджа чазааның медеглели

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Камбоджаның чазаа медеглелди кылып, Камбоджага хамаарыштыр АКШ-тың агрессчи бодалдарынга шиитпирлиг удурланыышкынны илерхейлээн.

Мурнуу Вьетнамның партизаннарын «истеп сүрер» дээр чыдаак-биле Камбоджаның девискээринче Каттыкан Штаттарның шериглерин киирер дугайында америк империалистерниң бодалынын сөкүттарын камбоджа чазак АКШ-тың чазааңга баш бу[illegible] сагыыдыр турар дээрзин медеглелде чугаалап турар.

ПЕКИН ЭРГЕ-ЧАГЫРГАЛАР ЧЕХОСЛОВАК КОРРЕСПОНДЕНТИНИ ШӨЛҮҮР ДЭЭН

ПЕКИН. (СЭТА). Декабрь 26-да КУР-нуң Даштыкы керектер министерствозунуң парлалга киллизи ЧТК агентилелдин болгаш «Руде право» солуннуң корреспондентизи Мирослав Строгалдың корреспондент шынызылгазының хуусазын уздырыңдан өйталаан болгаш 1968 чылдың январь 1-нин бетинде Кыпаттың девискээринден үнүп чоруурун анаа ханскан. Ынчаарга ДХМ-нин парлалга киллизи ону шөлүп үндүрерининге барымдаалыг кандыг-даа чылдагаанынарны айытпаан.

Хөреңгизин хавырар

КАИР. (СЭТА). Мурнуу Йеменнин Улуг Республиказында султаннар болгаш чагырыкчылар чораанарның өнчүзүн башкарар керектин талазы-биле тургускан тускай комитет өнчүзүн хавырза чогуур 123 кижиниң ат данзызын парлап үндүрген. Хавырган хөреңгини болгаш акшаны чонга хуваап бээр.

Белгияда ажыл чоктар

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Декабрь 10—16 үезинин дургузунда өртүмак сан-медээлерни ёзугаар алырга, Бельгияда 214.573 кижи ажыл чок, оларның иштинден 79.378 кижи шуут ажыл чок, 136.195 кижи чамдык үеде ажыл чок болуп турар. Эрткен неделяда турганы-биле деннээрге, шуут ажыл чоктарның саны 2.971 кижиге, чамдык үеде ажыл чоктарның саны 86.886 кижиге көвүдээн. Бо сан-медээлерни бижээн «Пепель» солуннуң ынаатканы-биле алырга, шуут ажыл чоктарның санының көвүдээни түүт, металлургия болгаш аъш-чем үлетүүрүнде будүүлге күүлериниң чедир ажыллавайн турарының түңнели болган.

ӨРТЕКТЕРНИ УЛГАТТЫРГАН

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциядa суттуң өртээн 6 хуу улгаттырар дугайын чарлаан. 1968 чылдың январь 1-ден эгелээш бүгү сүт продуктуларның — быштак, саржаг, творогтуң өртээ база аартаар.

Милитаризацияның оруу-биле

БОНН. (СЭТА). 1967 чылда Боннуң бундесверге үндүрүп берген шериг чарыгдалары 25 миллиард марка — күүне бюджединиң үштүн барык бир кезии болган. Ол дугайын барыын-герман сан министерствозунуң чыл отчёдунда чугаалап турар.

* * *

Моон-биле холбаштыр СЭТА-ның корреспондентизи И. Масловтуң бижии турары болза:

Бо эртип турар 1967 чыл Германияның Федеративтиг Республиказын милитаризетаарының оруунга улам ынайгы үе-чаза болган. Боннуң өжээнирек политиказын «тайбың чүткүлдер» дугайында хоозун шуугаазыннар-биле чажырып чагбышаан. Боон боннуң төлү — бундесверни быжыглаары-биле күштерин-даа, хөреңгилерин-даа харамнанмаан.

1967 чылда ГФР-ниң кургаг чер шериглерин барыын-герман будурулгенин «леопард» хээр 1100 танкылары-биле чепсеглээн. Барыын-герман болгаш америк шериг-үлетүүр монополиялары атомнуг болгаш химиктиг дайын байдалдарында дайын чорудулгаларын чорудуп шылаар аргалыг «М-70» дээр аар танкыны будүрген. Ол танкыны будүрерине үндүрүг төлекчилериниң 1 миллиард марканы хавырып алган.

Шериг белеткелин идепкейлин-биле үргүлчүлевишаан. Боон бундесверни чаа чепсектин өске-даа хевирлери-биле чепсеглээринге онза кичээнгейни көрүндүрүп турар. Парлалганың ыынатканы-биле алырга, барыын-герман армия чиик үгер-боолар болгаш пулемёттар-биле дерээн чаа бронетранспортёрларны, а ол ышкаш танкыга удур чаа хевирнин башкарар снарядтарын, шүүргедекчи-бомбалакчы самолёттарны болгаш транспорт самолёттарны удавас алыр деп турар. Делегейнин ийиги дайынының үезинде гитлержи вермахты ужар чүүл техниказыбиле хандырып турган «Дорнье» дээр мюнхен ужар чүүл фирмазы өөредилге-белеткелдин ийи шимчедикчилиг реактивтиг самолёдунун төлевилелин барыын-герман шериг-агаар күштеринге белеткеп берген.

Барыын-герман шериг-далай күштерин база чаартып турар. «Ягуар» дээр торпеда катерлерни «тартар» дээр америк ракеталар-биле чепсеглээн 40 чаа катерлер-биле солуур деп турар. ГФР үш эсминецти база садып алыр болап турар. Ындыг эсминецтиң бирээзин АКШ чорудары-биле сугга тургускан. Боннуң планын ёзугаар чоокку үеле барыын-герман шериг-далай күштери суг ишти-биле чоруур 30 хемелерни алыр ужурлуг.

ГФР-ниң камгалал министри Г. Шредерниң шериг политиказының айтырыгларының талазы-биле медеглели боон дайынзырактарның агрессчи планнарының дугайын база херечилеп турар. НАТО талазы-биле бодунуң эвилелчилери-биле кады ГФР ядролуг чепсекти чедирер херекселдер-биле бундесверни чепсеглээр ужурлуг деп, ол медеглелде шуут чугаалап турар. ГФР-ниң шериг политиказының чидиг хылыжы бирги ээлчегге Герман Демократтыг Республикага удур угланган дугайын Боннуң агрессчи планнары база херечилеп турар. Бонн бундесверниң хөй санныг каттыжыышкынарын ГДР-ниң кызыгаарларында моонниээн.

Барыын-герман «Индустрикурир» солуннуң демдеглээнибиле алырга, бо үеде бундесвер Вьетнамда америк шериглерниң дайынны чорудуп турарының арга-метолтарын, а ол ышкаш араб күрүнелерге удур Израильдин агрессчи дайынының «дуржулгазын» өөренип көрүп турар.

Барыын Германияның чонунга чаа бергелерни таварыштырар болгаш Европа липке дүшкүүрлүг чорукту чавыыллырарынга канчап-даа дузалавас милитарисчи угланыышкынны боттандырарынан ойталаар болал Бонида чок дээр дугайын бо бүгү фактылар чугаалап турар-дыр.

ГФР-де неонацистиг барыын-герман НДП болгаш фашиссирек өске-даа организациялар боттарының ажыл чорудулгазын күштелдирген. Гитлериниң сыекыдызы — НДП-ниң баштыны Адольф фон Тадден өжээн иетээр деп корлап турар.

(Солуннардан).

Фон Таддениин «илбизи».

(Канаданың «Торонто Дейли Стар» солуннундан алган шоодугуут чуруу).

Республика школаларының амыдыралындан

ДАЯНЫР КҮШ

Класс башкылары тус-тус ада-иелер-биле харылзаалыг болган түдүм, сларның ажылы ажыжыыр. Башкының класс коллективи-биле чедиишкинниг ажылының база бир үндезини ада-иелер-биле ажылды таарымчалыг тургусканындан хамаарыжыр.

Башкы бодунуң өөреникчизиниң түгеле эки болгаш кошкак талаларын билиринден ангыда, оон аажы-чанын, амыдырал байдалын, кадыкшылын ыяк билир ужуруг. Ада-иелер-биле ажылды чедиишкиннит чорударда янзы-бүрү аргаларны ажыглап болур. Чүнүн-даа мурнунда класстың нинти хуралын чыгташ, орта өөреникчилериң хүн чурумун чугаалашкаш, класстың төрелдер активин 3—5 кижи чедир составтыт кылдыр тургузуп ап турар мен. Ада-иелериң нинти хуралын уллуг санында чорудуп келдим. Орта бирги айтырыгга кандыг-бир лекция азы беседа шилип ап, дараазында өөредилге-кижизидилгелиг ажылче шилчиир. 3 «б» класстың ада-ие хуралынга СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң шиитпиринде — совет кижи дээш сагыш салыышкын деп темага лекция чоруттум. Ада-иелериң сонуургалы бедик, айтырыг, санаалдар хөй болган.

Нинти хуралдан аңгыда белүк ада-иелер-биле беседалажып болур. Өөредилгези багай, чуруму четпес, хөй шак үзер, кичээлден озаалдаар өөреникчилериниң ада-иелерин нинти хуралга тургузуп, сагындырыгны бээр. Класс активи башкыларның дузалакчылары болур. Олар шаа дүгаар ажылдан, кудумчу айы-биле ада-иелериң дандыжын ап, амыдырал байдалын ыяк хайгаарап турар. Чамдык ада-иелериң кадыы кошкак, ажылдавас-даа болгулаар. Ынчангаш оларның уругларынга материалдыг дуза көргүзери база чугула болу бээр. Чоокку үеде дерт өөреникчиге материалдыг дуза көргүзерин ада-иелер активи боттандырган. Класс активи нинти класстың ажылынга киржир, башкыга дузалажыр.

Ада-иелерни кичээлдерге чалап олуржуруп чедип ап турар бис. Бир ада-ие-ле 5-тен хөй кичээлге олурушкан турар болза эки. Бистиң Кур чер ортумак школазының 3 «б» класында кичээлдерге доктаамал олуржуп турар ада-иелер бар. Суурдан ыракта чурттап турар хойжу Ондар Баяндоо, саанчы Монгуш Огород, Ооржак Чамырыкпай, Валентина Амыртаа, Сарыглар Сенденмаа дээш өскелер-даа школа-биле, башкылар-биле сырый харылзаалыг.

Школачының эки өөредилгелиг, бижиг чурумнуг чоруун чедип алырынга хүн чурумун шын сагыры ужур-дузалыг.

С. МОНГУШ-ООЛ.

Танды район.

Эге базым

1967 чыл мээң амыдыралымга уттундурбас өөрүшкүнүң чылы болган. Совет күрүneвистиң чартык чүс чыл байырлалының чылында мээң күш-ажылчы башкы оруумнуң эгези салдынган. Бурятияның башкы институдун бо чылын дооскаш, төрээн Тывамның бир школазында аныяк салгалды кижизидер херекке бараан боон ажылдап тур мен. 5—8 класстарда химия биле биологияны башкылап тур мен. Янзы-бүрү дуржулгалар, практиктиг ажылдар, көргүзүт материалдары мээң башкылап турар эртемнериминиң чарылбас кезээ. Ажыл-ишчи оруктун эге базыларын кылыры берге дээрзи чугаажок. Оларны ажып эрткеш, уругларны өөредип кижизидер чаагай херекке билиг-мергежилимни бүрүү-биле бараалгадыр иэнг күзелдиг мен. Хоочун башкыларның арга-сүмези, хүн бүрү деткимчези мээң улуг дуза боон турар.

Т. ТАНЗЫН-ООЛ.

Чыргаланды сес чыл школазының башкызы.

Тес-Хем район.

Кызылдың «Тере-Хөл» колхозта оргумак школаның эге классар башкылы Чечек Чигеевна Серек — өөреникчилериң болгаш ада-иелериң хүндүткелиң чоптуу-биле чедип алган.

Аныяк башкы школага ажылдап келген чылдарында өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарга эки түңнелдерни чедип ап келген. Ам ол—ийиги класстың башкылы. Бо өөредилге чылының бирги үдүнүнде класстың өөреникчилериниң өөредилгезиниң шымары 92 хуу болган. Оон класы школада эң эки корум-чуруумнуг, арыг-шевер-лиг класстарның бирээзи. Классты дерип-шыдаан эки.

Чечек Чигеевна кичээлге бердинген теманы өөреникчилерге билдингир таймылырлап берип турер. Оон тодаргай херечизи—өөреникчилериниң кичээлге идепкейлии. Кандыг-даа айырыгга харыы бээр дээрде бүгү өөреникчилер хол көдүрерлер. Кичээл чоруп турар үеде партага шык олурар, кыдыраашты шык салыр болгаш өске-даа чүзүлә айтырыгларже өөреникчиниң кичээнгейин башкы доктаамал углайдыра бээр.

Бичии чаштарның эртемнинң үдезиннеринге өөредир хүндүлүг дээлгени 9 чыл иитиндө улаштыр эки күүседип келген башкы Чечек Чигеевна Серек школаның нинти ажылынга идепкейлиг киржип, ада-иелер-биле ажылды эжиждип турган, бедик түңнелдерни чедип ап турар.

ЧУРУКТА: Кунгуртуг школазының башкызы Ч. Серек өөреникчилер-биле.

А. АНРИҢ сөзүг болгаш фотозу.

ЭРТЕМНЕР АРАЗЫНДА ХАРЫЛЗААЛ

БАШКЫНЫҢ СҮМЕЗИ

Өөреникчилер школага аңгыангы эртемнер аайы-биле ханы билигни чедип ап турарлар. Эртемнерниң башкылаашкыныың ботботтарындан хоорук чорудар болзувусса, уругларның билии аразында харылзаа чок артып каар. Оон уламындан өөреникчилер бир эртемге ынак, оскезинге шоолуг хөөн чок болур чорукка чедире бергилээр. Кедизинде барып школа дооскаш безин олар кандыг өөредилге черинче киреринге шиитпир чок, дужа келбиже кайы-бир өөредилге черинче экзамен дужаагаш, шыдавайн баар. Оон түржүк, келир үеде профессия шилип алырынга белеткел чок болган ужурунда, аналаа олуруп каар таварылгалар хаая эвес.

Бодуң биология башкызы кижи болганымда үк эртем-биле оске эртемнерниң аразында харылзаалы канчаар тургузуп турарымны башкы эш-өөр-биле сүмележикседим. Ылангыя сес чыл школаларыңга биологияның башкылаашкыны кол эртем — орус-лыл-биле харылзаштырары чугула. Өөредилге чылының бирги үнүнден эгелээш-ле, өөреникчи бүрүзү биологияга тускай кыыраштыг болур. Ана будук-биле бижиир, кандыг-бир үнүштүң азы дириг амытанның аңгы-аңгы органнарын чуруп көргүзерде карандашбиле ажыллап, өөреникчилерниң кыыраштыг арыг-силиг эдилээрин чедип ап турар мен.

5—6 класстарга кичээл үезинде өөренген түүлден аңгыда биологтуг терминнерни демдеглеп, ону шын бижип турарын хынап көөр. Чижээ, алдыгы класстарга үнүштерниң кандыг-бир болүктерин (крест чечектиглер аймаа) өөренген соолунде өөреникчилерни самбырага чангыстап келдирткеш, биологтуг диктантыны бижидер азы ол болүкке хамаарышкан үнүштерниң адын, чаа терминнерни шын бижииринче кичээнгейин салып, оон грамматиктиг частырыгларын шупту өөреникчилериниң киржилгези-биле эдер. Быска айтырыгларлыг карточкаларны үлеп бергеш, харыыладыры база солун.

Биологияны өөредирде аңгыда эң чоок эртем — географияны биле харылзаштырарын методика негеп турар. Кичээл үезинде болган чокла кандыг-бир үнүштүң географиязы-биле (соок, изиг курлаг азы куруг ховуда) таныштырарда гербарий, таблица болгаш өске-даа көргүзүг материалдары-биле чергелештир дириг амытаннарның база үнүштерниң географтыг картазы ыяап-ла хереглеттинер. Чамдыкта кандыг-бир үнүштүң тывылган төөгүзүн тайылбырлаары база чугула. Ынчан картадан аңгыда, археологтуг казыышкыннардан тывылган эрте-бурунгу үнүштерни чижекке алыры база солун.

Башкылаашкыны практиказында бир солун түүл биолог-башкының болуунун көргөн түүлдерни өөреникчилерге чижек кылдыр тайылбырлазы уругларны сонуургалыр. Чижээ: мээң чораан чергелерим — Чукотка чартык ортулуктуң тундразында, Ыраккы Чөөн чуктун Уссурий крайында, Уралда болгаш Европа кезээнде чалап, яне болгаш калбак бүрүлүг үнүштерниң үнүп турарын бойдус зоназы-биле тайылбырлап бээр болза черле эки.

Биология-биле географияны холбаштырып тура сураглыг шинчилекчи аян-чорукчулар Н. М. Пржевальский, Н. Н. Михлухо-Маклай, П. П. Семёнов-Тянь-Шаньский, В. А. Обручев сугларның ажылдарында бойдус дугайында хүн демдеглелдериндеп солун чурумалдарны чугаалап бээри уругларның кичээнгейин хараа тудар.

Үстүнде түүлдерден аңгыда, биологияны химия-биле харылзаштырарыы бистен негеттинип турар. Ынчангаш бешки класстан эгелеп химиктиг болуушкуннарны бөдүүн арга-биле таныштырарыы чугула деп бодаар мен. Чижээ: бешки класска «Үрезиннерниң составы» деп теманы тайылбырлап турар үеде кызыл-тас үрезинин ийи аңгы чара кескеш, ол болза физиктиг болуушкун-биле холбашканын, оон соонда пробиркага суккаш өртедиптерге хүл — минералдыг бүдүмел артканы химиктиг болуушкун-дур дээрзин таныштырар апаар.

Кислород, калий, фосфор, азот деп сөстерни «Үнүштерниң хөрүнден чемненири» деп теманы өөренип тургаш, уруглар бир-ле дугаар дыннаарлар. Кислородтуң дужунга «О», калийниң дужунга «К», фосфорнуң дужунга «Р», азоттуң дужунга «N» деп ол элементилерниң химиктиг демдектерин база бижип таныштырар. Чедиги класска химияны өөренип эгелээринге чедир уругларның угаанынга ол аттар артып каар. Өске-даа эртемнер-биле биологияның харылзазы улуг. Моон түңнели өөредилге-кижизидилге ажылын экижидиринге улуг салдарлыг.

А. ДОЛБЫР-ООЛ.

Улуг-Хемниң Арыскан сес чыл школазының биология башкызы.

Бистиң кежээ ишчивис

Арыг-Бажы сес чыл школазының коллективи школада одакчылап ажылдап турар Кыргыс Дамбырыңович Сунгарапты хүндүлээр, мактаар. Оон назы-харыы улгадып, бежен тостай берзе-даа, «дак-бышкаа чиик», онаашкан ажылынга кезээде ак сеткилдиг болгаш харыысалгалыг. Ол одакчылаа-ла үш чыл ажып турар.

— Одакчылаары база харыысалгалыг ажыл. Школаны чылыг кылдыр одаваа болза, инда өөреникчилерге болгаш башкыларга ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургускааны ол болур. Ынчангаш школада өөредилгекижизидилгелиг ажылдың бедик деңнелге турары одакчыдан база хамаарыжыр — деп, Кыргыс Сунгарап ирей ажылының харыысалгалыын чугаалап олурар.

Сунгарап Дамбырыңович чайгы сентелге үезинде база ак сеткилдиг кызымаккай ажылдап келген. Ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Кыргыс Сунгарап Улуг-Хем районнуң улус өөредилге киндизиниң болгаш чыдымыыкын ажылдакчыларының профэвилединиң Хүндүлел бижин-биле шаңнаткан.

А. СЕРЕН.

ТЕАТР. КӨРУКЧУ. УНЕЛЕЛ.

Эртемденнер, чогаалчылар, музыкантылар болгаш оске-даа мергежилдиң кижилери-биле ажылчы чонналрның ужуражыышкыннары чанчыл апарган. Культура ажылдакчыларының профэвилел хоорукчу болгаш Тываның хөгжүм-шин театры артистериниң чогаалчыл[illegible] чонналрга улам ханы таныштырары-биле көрүкчүлерниң болгаш артистерниң ужуражыышкынын организастап эрттирген.

Ужуражыышкынга чыылганнарның составын ап көөрге янзы-бүрү: оларның аразында башкылар, эмчилер, студентилер, түлүгүлар, бажын залары, чоланчылар... Театрның орус болуунун артистери чыылганнарга Василий Шкваркинниң «**Вскенің толу**» деп шиилин сонуургалып көргүскен. Бо шин-комедия совет театрының сценазынаан 30 ажыг чылдың иитинде дүшпей келген шин, ынчангаш бо удаала база-ла көрүкчүлериниң сонуургалын болдурган.

Шин соонда Тываның хөгжүм-шин театрының кол режиссёры Иван Степанович Забродин юбилейлиг чылда белеткеп, көргүскен шиилерниң болгаш келир чылдың бирги чартыынга көргүзер шиилерниң дугайын таныштырган.

Театрның коллективи совет эрге-чагырганың тургустунганының, анаа таварыжып турган бергелерниң, совет патриотизминиң, ынакшыл болгаш чаагай чоруктуң дугайында шиилерни, классиктерниң болгаш совет авторларның комедия, трагедиязын чонга бараалгаткан.

Тыва болүктүң артистери «Революциянын ады-биле», «Константин Заслонов», «Ай туттурган Дүне», «Боттанган күзел», «Кызыл үер» болгаш оске-даа шиилерни тургузуп, республиканың ажыл-ишчилеринге көргүскен. Ылангыя М. Шатровтуң «Революциянын ады-биле» деп шиили улуг үнелелдиг алган. Оон дугайын театр ажылдакчыларының, критиктериниң, режиссёрларының зона аайы-биле Барнаулга арткан хуралынга чугаалашкан, а шиилде В. И. Ленининиң овур-хевирин тургускан. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи О. Т. Шамбараана Ленининиң ролүн ойнаар талазы-биле Сибирьже болгаш Ыраккы Чөөн чукте эң дээре артистериниң бирээзи деп санаан.

«Эң эки шин дээш» деп Бүгү-россия көрүлдеринге тыва болук «Революциянын ады-биле», «Боттанган күзел» деп шиилерин киирген. Көрүлдениң комсеиязы оларны көргеш, «**Революциянын ады-биле**» деп шиини ийиги чергенин, а «**Боттанган күзелди**» бирги чергенин дипломубиле шаннаары-биле киирерин саналдаан.

Орус болүктүң артистери «Чайык аразында» (В. И. Ленининиң ролүн артист Бүтелкин ойнап турар, ол артист ам Иркутск хоорайда ол-ла шиилде, ол-ла ролуу ойнап турар), «Бүрүү чокка бүрүдаттырганнар», «Чангыс дээр адаанга», «Аар бүрүдаттыр», «Орайтаан ынакшыл» болгаш оске-даа шиилерни бараалгаткан.

1968 чылдың бирги чартыында театрның артистери Гогольдуң «**Ревизор**» деп комедиязын, А. Горькийниң төрүттүнгенниинден бээр 100 чыл болурунга холбаштыр оон «**Хуннуң уругларын**» (тыва болук), «**Васса Железнова**», ады «**Егор Булычев болгаш оскелер-даа**» деп шиилерни (орус болук) белеткээр деп турар. Совет Армиязының болгаш Шериг-Далай Флотунуң 50 чылынга база ленинчи комсомолдуң 50 чылынга хамаарыштыр К. Симоновтуң «**Ындыг болур-даа**», Н. Островскийниң «**Кан канчап катианыл?**» деп шиилерин база белеткээрин көрүп турар. Ол ышкаш «**Кремльдиң нуратчылары**» деп шиини белеткээрин көрген. Анаа В. И. Ленининиң ролүн күүседири-биле Ыраккы Чөөн чуктен артист Борис Хвостовту чалаар бодап турар. Келир чылдың баштайгы чартыынга хамаарышкан бо репертуар колдуунда-ла телевидениле туруп турар, анаа оскелиниишкиннер база кирип болур апаар.

Көрүкчүлериниң санал-оналызары эгелээн. Олар көрген шиилериниле ойнакчыларның чедиишкиннерин, чамдык четпестерни, боттарының күзелдерин, бодалдарын илереп турганнар. Театрда талантылыг аныяк артистер немешкен чүве төлээе, орус болгаш тыва болүктериниң киржилгези-биле шин белеткээр, артистериниң көрүкчүлер-биле ужуражыышкынын будурулгезерге, колхоз, совхозтарга эрттирер талазы-биле үнелиг саналдар база болгаш.

А. АИР.

Алишер Навоиниң юбилейи

ССРЭ-ниң чогаалчылар авилелиниң баштаар черинин секретариады узбек улустуң улуг шүлүкчүзү, бодалчызы Алишер Навоиниң төрүттүнген үезиндеп бээр 525 чыл оон эртиреринин юбилей комитедин тургускан. Ол юбилей 1968 чылдың майда демдеглеттинер. Комитеттиң даргазы — Н. С. Тихонов.

ССРЭ-ниң чогаалчылар авилелиниң болган хуралга Узбек ССР-ниң республика комитединиң кежигүнү Х. Сулейманов республикада ол юбилейге таварыштыр калбак белеткелди чорудуп турарын чугаалап берген. Ташкентиге Алишер Навоиниң чогаалдарының он томнуг чыыдазы орус дылга парлаттынып үнер. Оон аңгыда, Навоиниң «Лирика» болгаш «Афоризминер» деп чыыдың чогаалдар ному, оон амыдыралының болгаш чогаадылга ажылының дугайында литература шинчилелдериниң ажыдары парлаттынып үнгеп турар.

(СЭТА).

АДРЕЗИ — ВЬЕТНАМ

Чоокта чаа Кызылдың № 7 школазының 5—9 класстарының өөреникчилери тулчуп турар Вьетнамның өөреникчилеринге белек кылдыр беш хааржак өөредилге херекселдерин чорутканнар. 1968 чылдың эгезинде вьетнам өөреникчилер ыраккы Тывада өөнуктеринден белектерни улуг өөрүшкү-биле алырлар.

И. МИЛОНОВ.

УДЕЛГЕ

Ыянчан колхозтуң клубунга байырланчыг-ла болган. Төрээн колхозунга каш-кап чылдарда карак кызыл ажылдап келген, оон экономиказының хогаалдезинге улуг-хуузун киргиштирген ооллардың — мурнакчы механизаторларын, тудугчуларын колхозчулар Совет Армиязының хүрээлеңнинге үдээн.

Оларга Ий кодээ Советиниң даргазы эш Хемчикпен байыр чедирип чүве чугаалаан. Төрээн чурттуң мурнунга ыдыктыг хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип эрттиргеш, анменинг, ажыл-ишчи хайынккан Тожузунга менди-чаагай эвээ изээрин күзээн.

Мурнакчы механизаторлар Хүнзүргө Биилейге, Баанга Быжымышка, Алексей Саймырга болгаш оскелерге-даа колхоз баштаар черинин, партия организациязының болгаш хөрээженнер чөпүзелиниң өөрүшкүзүнден белектерни тыыскан. Ол ышкаш солдат амыдыралга чурттап, шериг албанын эрттирип чораан хоочун дайынчылар аъттанып турарларга чагыын берген.

Оон соонда кежээниң киржикчилерин удеттирип турарлар-биле кадыы «Солдатты мана» деп ырыы ырлаашкан. Удеглегниң байырлыг кежээни солун болган.

Г. САНЧАЙ.

Тожу район.

«Май 1-ан» колхоз.

Экзамен доозулган

Кызылдың автошколазында бо чылдың сөөлгү экзаменнери доозулган. Оон түңнелинде 16 кижи чозазының шынтылгалын алган. Александр Гавриченко, Константин Филимонов, Геннадий Яровой олар школаны эки демдектерлиг доосканнар.

Бо чылдың дургузунда Кызылдың автошколазын иитизи-биле 600 хире кижи дооскан.

РЕДАКТОР К. К. КУДАЖИ.

КЫЗЫЛ ПАССАЖИРЛЕР АВТОТРАНСПОРТУНУҢ БҮДҮРҮЛГЕ ЧЕРИ ажыыче 1—2 чергенниң чоланчыларын, кондукторларны, сентелге ажылчыннарын, кодан-девисизер арыглаар ажыычыннын чалап тур. Бот кижилер чаагайыттынган нинти чурттазга черибиле хандыртынар.

Чугаазажып алыр чери: Кызыл хоорай, Найырал «кудумчузу, 55. Телефону 21—89, кадыр киличин.

ПАТБ-нин администрациязы.

Школа музейи

Төрээн черин өөренип, шинчилээри бистиң школачыларывыстың ажыктыг ажыл-ижи апарган. Төрээн черин өөренириниң музейин Чаагы сес чыл школазында 1967 чылдың ноябрь айында организастаан. Ынчангы экспонаттарны чыырынга школаның бүгү өөреникчилери идепкейлиг киришкен. Школада тыва дыл болгаш төөгү башкызы Сергей Серенович Шивит экспонаттарны чыырын организастап башкарып турган. Школа директизазы, ында профэвилел организациязы музейни дерип тургулар тускай өрээлди аңгыдап берген.

Экспонаттарны үш болүк кылдыр таварыштыр үзүп, кончуг шевергини-биле деңнээн: тыва улустуң шаандагы эт-севи, дериг-херекселдери, бурунгу болгаш амгы үениң акша-көпеектери, күш-ажылдың болгаш шеригниң эрги хевирикиң эт-херекселдери. Үш болүктүң көргүзүглери кайызы-даа солун. Ада-өзбелериниң канчаар чурттап, чүнү эдилеп чораанын богунгу оолдар, кыстар улуг сонуургал-биле таныжырлар. Алзы үениң чаагай амыдыралы-биле деңнелгени кылып, хогжулдениң базыларын уруглар малдап көрүп турар.

Докпаттынган чурум дугаар түс-түс классар музейге кээп турар. Музейниң эргелекчизи Сергей Шивит өөреникчилерге тайылбырлап бээр. Тыва улустуң эрги дериг-херекселдерин, эт-севиин чыырынга школачы бүргүзү киржирим башкы сагындырып тургаш. Үнелиг солун эдилелдер чонда хөй.

— Төрээн черим өөренириниң музейимниң түс-түс экспонаттары чонның тывызыгыр, ыран-шевер чорууң аныяк салгакчыларга магадаашы турарынаан аңгыда, кижиниң мергежили чоорту удам-на бедии, күш-ажылдың сайзырап чорун олурарын база өөредип турар коску чижек болур — деп, Сергей Серенович ада-иелерге база тайылбырлаар.

Сөөлгү үеде музейде бириз алыганнарның болгаш кыштарның түлүптарын деңгээн база бир болүк экспонаттар тылтып келген. Музейниң чамдык экспонаттарын эге классларга тускай эртемнер айлы-биле кичээлдер эрттиреринге келбаа-биле ажыглап турар. Устуку классларның чамдык төөгү, биология ышкаш кичээлдеринге экспонаттарны база-ла ажыглаары чаңчыл апарган.

К. КОНГАР-ООЛ.

Улуг-Хем район.

Редакциянын адрези: Кызыл Шетинкин—Кравченко кудумчузу бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38 таарыжылгалыг секретарының 23-35, өөртилгин аныыраа киллизинин 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизинин 37-13, кодээ ажыл-агый киллизинин 21-47, үлетүүр киллизинин 22-64, чагаа, ажылчын болгаш колгоз корреспондентилер база совет тургузуг болгаш аныыраа киллистериниң 21-27, иштики информация киллизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлаалга эрттелериниң типографиязы. (Кызыл Шетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—01409.

Солун неделяда алды катап үнер

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЯЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 тыхда үндезилеттингеш.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. декабрь 29 | ПЯТНИЦА | № 305 (6841) | Өртээ 2 көп.

ПРОПАГАНДИСТЕРЖЕ партийжи сагыш салыышкын

СЭКП-ниң XXIII съездизи партия чырыдыышкынының системазын уламдай сайзыраңгайжыдарын, коммунистерниң марксизми-ленинчи өредилгезин шыңгыысы-биле эжиндерин партия организацияларының эң чугула соруулгаларының бирээзи кылдыр онзалап демдеглээн. Оон-биле кады съезд политиктиг чырыдыышкында кол харыысалгалыг кижилер болур пропагандистерни «Партияның алдын фондузу» деп адавышаан, оларны сагыш чаңгыр кижизидип, өстүрериниң база шын ажыглаарының дугайында улуг кичээнгейни салган.

Партийжи өредилгениң системазында кичээлдерниң деңнели бирги эвчегде пропагандистерниң теоретиктиг билиинден, башкылаар мергежилинден кол хамаарыжыр. Ынчаарга амгы үеде бистиң республикада политиктиг эге школаларда, марксизм-ленинизминиң үндезинниерин өренир школаларда болгаш теоретиктиг семинарларда башкылаап турар чеди чүс ажыг пропагандистерде хөй-хөй дуржулгалыг хоочун эштер-биле кады партийжи пропаганданың нарын мергежилин чаага шыңгээдип эп эгелеп чоруур аныяк кижилер база бар. Марксисчи-ленинчи теория-биле дыңнакчыларны чепсеглээр, кичээлдерни идепкейлиг бедик деңнелге эрттирер талазы-биле пропагандист бүрүзүнден негелде бир дөмей болур. Ынчангаш оларның билиг мергежилин бедидериниң дугайында чугула айтырыг бүгү партия организацияларының кичээнгейиниң төвүнге турар ужуру-даа бо.

Маңаа дүүштүр алыр болза, эрткен-даа база бо-даа өредилге чылында СЭКП-ниң Кызыл хоорайы болгаш райкомнарның хөй иезин пропагандист кадрларның теоретиктиг билиинниң деңнелин база методиктиг мергежилин бедидер талазы-биле хөй ажылды кылган. Чижээ, партияның Кызыл хоорай комитеди бо өредилге чылының эгезинде пропагандистерниң слёдун бир-ле дугаарында эрттирип, аңаа дуржулга солуушкунун солун организастаан. Оон-биле кады хооркомнуң чанында пропагандистерниң школазы ажылдап, методиктиг мергежилди бедидер семинарлары ай-айда эрттирип турары черле тазырычалыг. Оң ышкаш СЭКП-ниң Таңды, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа райкомнары политиктиг чырыдыышкынга удуртулганы күштедирбишаан, пропагандист кадрларга практиктиг дузаны көргүзүп, оларны эң чугула айтырыглар-биле таныштырып келген. Бо черлерде партия чырыдыышкынының кабинеттери пропагандистерге методиктиг улуг дузаны көргүзүп турар.

Ындыг болза-даа СЭКП-ниң чамдык райкомнары болгаш партия организацияларында политиктиг чырыдыышкынга удуртулганы ишчадып, пропагандистерже чогуур кичээнгейни салбайн турарының эвээш эвес фактылары бар. Бо өредилге чылында партияның Каа-Хем, Өвүр райкомнары пропагандистер-биле семинар эрттирбээнин маңаа чижек биор-дур. Оон туржук Каа-Хемде партия чырыдыышкынының кабинединиң эргелекчизи амдыгаа чедир чок болуп келген. Бир-тээ эргелекчи чок чүве төлээде, пропагандистерге методиктиг болгаш политиктиг дуза дугайында кемдыг чугаа турарыл?

Бии-Хемниң «Искра», «Кызыл тараачын» колхозтарда, Бай-Тайганың «Тээли» совхозта, «Малчын» колхозта партия чырыдыышкынының кичээлдери үстүп турарының дугайында медээлер редакцияга кээп турар. Оң ышкаш чамдыкта кичээлдер эрттирер черлер таарымчалыг эвес, көргүзүг-материалдары чок болгулаар таварылгалар база тургулаар. Бир эвес бо черлерде партия организациялары политиктиг чырыдыышкынча кичээнгейни күштелдирип, пропагандистерге бөттүг дузаны көргүскен болза, ол четпестерни дүрген чайладып болур турган ийик.

Амгы үеде районнарның партия организацияларының амыдыралында эң чугула болуушкун — конференциялар эртип турар. Оларга коммунистерниң марксисчи-ленинчи өредилгезиниң, идейлиг маңналыышкынының болгаш пропагандист кадрларның ажыл-чорудулгазының дугайында айтыыг чугула черни эзлээн турар ужурлуг.

Политиктиг чырыдыышкында кичээлдерниң идейлиг деңнелин бедидери база оон дээштиг болуру, дыңнакчыларның теорияны өренириниче сонуургалын, чүткүлүн күштелдирери — пропагандистен улуу-биле хамааржыр чүве төлээде, партия организациялары хамыктың мурнунда оларның теоретиктиг билиин болгаш башкылаар мергежилин бедидер дээш доктаамал сагыш салыр, үргүлчү дузалаар хүлээлгелиг. Ынчангаш пропагандист кадрларның семинарын, дуржулга солуушкунун доктаамал чорудар ужурлуг. Оон-биле кады оларга иштики болгаш даштыкы байдалдың чугула-чугула айтырыгларын база республиканың, районнарның, хоорайларның экономиказының болгаш культуразының хөгжүлдезинин дугайында удуртур ажылдакчыларның илеткелдер, дыңнадыглар кылып бээрин калбаа-биле практиктаалаар хөрек.

Кичээлдерни утка-шынарлыг болгаш солун кылдыр чорударда, школаларның, семинарларның болгаш белүүминериң удуртукчуларын пропагандаңың янзы-бүрү пособиелери, техниктиг херекселдери-биле хандырары эргежок чугула. Маңаа улуг рольду партия чырыдыышкынының кабинеттери ойнаар хүлээлгелиглер. Оон-биле кады школаларга өренир партия төөгүзүнүң, политэкономиканың, философияның талазы-биле номнарның тыва дылга үндүрүлгезин чүс-чүс пропагандистер болгаш дыңнакчылар аажок маңап турарын Тываның ном үндүрер черииниң ажыдакчылары боттарының кичээнгейинге ап, бо талазы-биле шиитпирлиг, дүрген хөмчеглерни алыры негеттинип турар.

Пропагандистиң ажылы нарын болгаш харыысалгалыг. Кижилерни марксисчи-ленинчи теория-биле чепсеглевишаан, ол боду шудургу, чүткүлдүг өренир апаар деп чүвени база үтпас херек. Партия организациялары өске хөй даалгалар бээр, оон шак-үезин кайы хамаанчок чардыктырар чорукту болдурбас болгаш пропагандистиң чаагай ажыл-чорудулгазын төлептии-биле үнелеп, демдеглээр ужурлуг. Марксизм-ленинизминиң теориязы-биле совет кижилерни чепсеглээр, партияның политиказын массага моган-шылаг чонка дамчыдып, тайгылбырлаар чугула, партийжи даалганы пропагандист күүседип турар. Партия организацияларының талазындан аңаа хүн бүрү деткимче дузаны көргүзүп, ол боду чүткүлдүг өренип, инициативалыг ажылдаан таварылгада бо харыысалгалыг даалга чедиишкинниг күүсеттинер апаар.

ДЭЭДИ ШАҢНАЛ

ТОМСК. (СЭТА). Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга Томск областың чедип алган чедиишкиннери дээш оон шаңнаткан Ленин орденин тыпсыр ажылчы чоннарның төлээлериниң үткаан байырлыг хуралы Томскиге болган.

Орденни СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев тывыскан. СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлединиң өмүнээзинден областың ажылчы чоннарынга Б. Н. Пономарёв изиг байыр чедиргеш, коммунизм тургузарынга оларның чаа-чаа улуг чедиишкиннерлиг болурун йөрээп күзээн.

Дээди шаңнал дээш Коммунистиг партияга болгаш Совет чазакка ооруп четтиргенин областың ажылчы чоннарының өмүнээзинден СЭКП-ниң Томск обкомунуң бирги секретары Е. К. Лигачев илергейлээн.

Хуралдың киржикчилери СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге чорудар байырлыг чагаазын улуг кодурлүүшкүнүүр хүлээп алган.

ПЛЕНУМ ДООЗУЛГАН

ВЛКСМ ТК-ның пленумунга декабрь 27-де студентилериниң коммунистиг кижиидилгезиниң талазы-биле дээди өредилге черлериниң комсомол организацияларының ажылын эки-жидер дугайында айтырыгны чугаалажыры үргүлчүлээн.

ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары С. Павлов пленумга түүнел сөзүн чугаалаан.

Чугаалашкан айтырыгның талазы-биле доктаал хүлээп алдынган. Студентилерниң билиг деннелин, күш-ажылга оларның практиктиг белеткелин, идей-политиктиг дадыгышкынын бедидери дээш демисел болгаш хөй-иннинниң ажылын идепкейлиг тоорударынга студент бүгүдезин хамаатыгырери дээди өредилге черлериниң комсомол организацияларының кол соруулгазы болур деп, ол доктаалда чугаалаан.

Чаңгы тагырыгның талазы-биле ССРЭ-ниң аныяктар организацияларының комитединиң даргазы В. Яровой «Аныяктар биле студентилерниң IX бүгү-делегей фестивалынга совет аныяктарының киржилгезиниң дугайында» илеткел кылган. Илеткелдиң талазы-биле доктаал хүлээп алдынган.

Пленум организастыг айтырыгларны чугаалашкан.

(СЭТА).

Беш чылды хуусаа бетинде

«Тыва кобальт» комбинаттың тудуунда Мөңге Орутчаевич Иргиттиң комплексилиг бригадазы ында тудуг эргелелиниң ийиги участогунда мурнакчы бригадаларның одирилгинде.

Бо чурукта ол бригаданың кежигүнү Долаан Лопсанович Чулажык-тыр. 1950 чылда амгы үлетпүр комплексизи бедип үнген участокка барык-ла өрген турбаан деп болур. Аңаа эң баштай келген геологтар-биле кады Долаан Лопсанович келгеш, экспедицияга алды чыл ажылдаан соонда, Бүгү-эвилел ужур-дузалыг тудугну тутчуп кирипкен.

Бызаңчыкың болгаш дашчының мергежилин кыска хуусаада ол шиңгээдип алган. А арматурщик болгаш бетончу болуру берге. Ынчалза-даа ажылга кызымак, чүткүлдүг тудугжу ол мергежилдерни база билдилиг шиңгээдип алган. Кайда-ла нарын, шевер кылдынар даалга тургустуна берген болдур, бригадир олче Долаан Лопсановичини чорудар. Оон түңнели чаңгыс болур: эки шынарлыг кылдынган ажылды бригадир хүлээп алыр.

ЧУРУКТА: Д. Чулажык.

А. АИРНИҢ фотозу.

Септелге түлүктевишаан

Келир чылдың часкы тарылгазынга техника септелгези Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунда түлүк чоруп турар. План ёзугаар септээр 5 тракторнуң үжүн холдан үндүрген. Сеялкалар, андазыннар, илмирлер септелгези база калбарган. Бо хүннерде техника септелгезинде 10 механизаторларны быжыглаан.

Оларның аразында социалистиг чарыш халбарган болгаш механизаторлар Шериг-оол Хунажык, Сергей Сундуй, моторист-электрик Седен-оол болгаш өскелер-даа септелгеде шыгарап турарлар. А токарь Бээжин-оол эде кылыр ужурлуг кандыг-даа кезекти аппарып бээрге, оңу саадал чокка, эки шынарлыг кылдыр кылып бээр.

Четпестерни база айытса чогуур. Бөскү агитация талазы-биле механизаторлар ортузунда чүнү-даа кылбайн турар, чижээлээрге, хана солун, агитхуудус, крокодил чок. Чадаанада «Сельхозтехника» черинден совхозту артык кезектер-биле хандырар хүлээлгезин четче күүсетпейн турар, оон хараазында септелгеге саадаашкыннар бо-ла болу бээр.

Айыттынган четпестерни үзүткап тургаш, септелгени кыска хуусаада доозары механизаторларның кол соруулгазы ол.

С. ТУМАТ.

Хуусаа бетинде

Газ үлетпүрүнүң ажылдакчылары газ тывыжының болгаш бүдүрериниң чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Чүрт эрткен чылдаазындан 14 миллиард кубометр хөй газтыг болур.

* * *

Демир-орук транспортунуң ажылдакчылары нефть-биле, нефть продуктулары, руда, кара металлдар, минералдыг чемишчидилгелер, тараа чүктери-биле катай чүк саарылгазының, чүктер сөөртүрүнүң чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн үлгаттырарының, чүк сөөртүрүнүң бот-үнезин чиигедириниң талазы-биле онаалгалар күүсеттинген.

Бо чылды сеөлзүредир демир-оруктар пландан ажыр 40 миллион ажыг тонна чүктерни сөөрткен турар.

Улам көвүдээр

Баа-Хем районда «Бурунгаар» совхоз юбилейлиг чылда күрүнеге тараа садар талазы-биле эки түңнелди чедип алган ажыл-агыйларның бирээзи. Боттарының ол эки түңнелин келир чылда улам быжыглаар дээш, совхозтуң тараажылары болгаш механизаторлары часкы тарылгага белеткел ажылдарын хынамчалыг чорудуп турар.

Келир чылда бо ажылагый 500 ажыг гектар кызыл-тасты, 600 гектар кукурузаны база өске-даа культураларны тарыыр. Аңаа чажар үрезиннер — 978 тонна тараа арыглаттынган. Ынчалза-даа ол шуут чажар үрезин эвес, оларны ам сорттуг үрезинге орнаар.

Техника септелгези база эки чоруп турар. Биргн кварталда 4 трактор септээр ужурлуг турда, 8 трактор бүрүн септеттинген. Оон ангыда тракторнуң 6 андазыны, 6 сеялка белеңнернин одуруунда тургустунган. Хову-шөлдерже 500 тонна өдек сөөртүнген. Ынчангаш, 1968 чылда бир гектарга онааштыр 10,8 центнер тараа лүжүдүн алыр дээш тараажылар, механизаторлар белеткел ажылдарын үргүлчүлевишаан.

Чедиишкинни быжыглаар

Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг колхозунуң № 2 сүт-бараан фермазының аныяк саанчызы Сат Осарбаанын ажылга мергежили бедип, көргүзүү чыл бүрү өрүлеп олурар.

1966 чылда 18 иметтиң бирээзинден-не ортумаа-биле 1400 кг сүттү саап алган болза, бо чылдың он бир айларының иштинде 1500 кг сүттү сагган. Декабрьның түңнелин кадар болээ, оон-даа көвүдээр. Аңаа быжыглаан инектер шупту түс чер үксаалыг.

Колхозтуң № 1 төп сүт-бараан фермазында хоочун саанчы Төлюш Чанчымаа биле Сат Осарбаа аразында чарыштыг. Он бир айларның иштинде Т. Чанчымаанын көргүзүү 1403 кг болган. Ынчангаш аныяк саанчының көргүзүү ашкан-дыр.

1968 чылда бо чедиишкинин быжыглаар дээш С. Осарбаа ажылдап турар.

Н. СУНДУЙ-ООЛ.

ЧЫЛГЫЧЫНЫҢ ЧАА ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Эрзин районда Ленин аттыг колхозтуң мурнакчы чылгычызы Дагба Лопсан ол ажылга хөй чылдарда ажылдап келген. Бо эртен турар юбилейлиг чылда хоочун малчын төрүүр чүс бере онааштыр 85 кулунну өстүрүп алган.

Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле республиканың көдээ ажыл-ишчилериниң сопиалистиг чарыжынга киришкинин, эш Дагба Лопсаң 1968 чылда төрүүр чүс бего онааштыр 90 кулунну алырын хүлээнген.

Демиселдиң он чылы

Москваның хөй-иниитизиниң хуралы

Москваның хөй-иниитизи Азия, Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының организациязының 10 чыл оюн демдеглээн.

Эп-сеткил каттыштырылгазының совет комитединиң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Мирзо Турсун-Заде илеткел кылган.

Совет кижилер ук шиитпирлиниң тургустунган башгайы хүннериңден - эгезээш-ке, оон идепкейлиг киржикчилери болгаш чоргаарлыг демдеглеп болур. Азия, Африка чурттарының эп-сеткил каттыштырылгазының совет комитединиң улу—кижи төрелгестенниң төвүзүнде бүжар каргышты — колониализмни болгаш расизмни доп-дораак уткаары дээш, Азия-биле Африканың бүгү улустарының хоспалгазы дээш, Латин Американың улустарының национал бүрүн эргези болгаш АКШ-тың монополияларынга удур оларның демиселин деткиири дээш шиитпирлиз, дидим түржүп турар миллион-миллион совет кижилериң, бүгү совет улустуң үнү ол.

Хуралга Каттыштыкан Танзания Республиканың элчини Л. Мфинанга, Сирия Араб Республиканың элчини Салах эд-дин Тараби, Мурнуу Вьетнамны хоспаарының национал фронтузунуң доктаамал төлээлеп чериниң баштыңы Данг Куанг Минь олар чүве чугаалаан.

Чыылгааннар Азия, Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының шимчээшкинниң киржикчилериниге кыйырыын чаңгыс эп-сеткилдиг хүлээп алган. Боттарының хоспалгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш улустарның колониализмге, империализмге удур демисели национал-хоспалгазы шимчээшкинниг-биле оон уре-түңнели—Азия, Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының шимчээшкинниң чаңгыс эвин быжыглаарын, амгы үеде делегейниң революстуг күштери-биле—социалистиг системаның чурттары-биле, делегейниң демократтыг, ажылчын шимчээшкини-биле оон харыысаалаарын улам калбарттырын бүгүн кажаңгызындан-даа артык негеп турар деп, ол кыйгырыгда чугаалаан.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

«Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ болгаш суур Советтериниң ажылын эки-жидер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң докладлын Бай-Тайганың район болгаш көдээ Советтеринде канчаар күүседип турарының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга чугаалажып көрген.

Төп Комитеттиң докладчын амыдыралга боттандырар дээш район Совединиң күүсекому көдээ Советтерге удуртулганы күштелдирбишаан, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга оларның ролюн бедидер талазы-биле организастыг ажылдарны чорудуп келген. Район болгаш көдээ Советтериниң баштайгы сессияларынга черчер Советтериниң мурнунда салдынган чугула соруулгаларны болгаш СЭКП Төп Комитединиң докладчын күүседир хемчеглер дугайында айтырыгны чугаалашкан. Районнуң бүгү Советтери сессияларны чогуур үезинде чымдырып, күүсеком хуралдарын доктаамал чорудуп турар. Көдээ Советтериниң сессияларынга болгаш күүсеком хуралдарынга айзы-бүрү хевирниң 180 ажыг айтырыгларын чугаалажып көрген. Ол төрүк ажыл-агыйларның күрүне мурнунга алган эналгаларын күүседиринге эвээш эвес идигин көргеп. Декабрь 20-де алган медээ ёзугаар алырга, район күрүлеге эът садар чыл планын 100 хуу, сүтү—100,8, дуктуу—87,3 хуу күүсеткен болуп турар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүгелиниче, культура тургузуушкунуниче, улус өредилгениче болгаш аныдырал сандырылгаже Шуй, Тээли көдээ Советтер кичээнгейни салып турар. Көдээ Советтер малчыннарның аныдырал-чурттагазын эжиндеринче угланган боттуг ажылдарны чорутkан. «Тээли» совхозтуң, «Мурнакчы» колхозтуң малчыннары, кадарчылары көвүп чоруур садыг-биле, почта харылзаазы-биле хандыртынган.

Колхоз совхоз будурүгелериниң аңгыаңгы участоктарында көдээ Советтериниң 118 депутаттары хаара туттунган. Оларның хөй иезин онаашкан херээнге ак сеткилдиг чоруун коргүзүп, Советтериниң хөй-ниинин амыдыралынга идепкейлиг киржип турар. Оларның сайынга Шуй көдээ Совединиң депутаттары Хертек Базыр, Сейдажы Кара-сал, Тээли көдээ Совединиң депутаттары Сагды Караш, Ногай Бугалдыр болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Депутаттарның болгаш хөй-ниитиниң бот-башкарылгалыг организацияларының активчи киржилгези-биле Тээли, Шуй көдээ Советтер юбилейлиг чылда чурттакчылыг суурларның чаагайжыдылгазының болгаш погаанчыдылгазының база хөй-ниитиниң корум-чурумун бижыглаарының талазы-биле элээн ажылдарны чорутkан. Шуй көдээ Совединде Ховалыг Сарыг-оол удурткан эки-туранын улусчу дружиназы суурга чурум үрекчилерин ой-шаанда илередип, оларга чогуур хемчегин онаап турар.

Кызыл-Даг суурда депутаттарның болгаш херээженнер чөвүлелиниң инициативазы-биле депутаттар бөлүктери тургустунган. Үк бөлүктерге янзы-бүрү темаларга бееседаларны чорутkан.

«Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ болгаш суур Советтериниң ажылын эки-жидер дугайында» СЭКП ТК-ның докладчылып күүседип турарында дыка хөй четпестер Бай-Тайга райкүүсекомунда болгаш көдээ Советтерде ам-даа барын Президиум демдеглээн. Докладчыга дүүштүр чорудар хемчегларни ажылдап кылган-даа болза, олар колдуунда боттанмайн барган.

Ажылчы чонпуң садыг, болгаш амыдырал хандырылгазының негелделерин көдээ Советтер долузу-биле шиитпиреп шыдаавайн турар. Болганчок-да магазиннер саналгакшын азы кандыг-бир өске чылдагааннар ужун каш-каш хонуктарда улай-улай ажыттынмайн баар таварылгалар ам-даа эвээш эвес бар. Амгы үеде дыка хөй магазиннерде чонпуң чугула хереглеп бараанары: макарон, дуе, конфеталар, от, кышкы индик-хеп аймаа чок. Амыдырал хандырылганың чаа будурүгелерин ажыдар база оларның четкилерин калбартыр ажылды көдээ Советтер кичээнгейге албайн турар.

Медицина хандырылгазын ам-даа эки-жидери чугула. Кыптагазаашкын эгелээ-ле йин ай ашкан. Ынчалза-даа ол үеним дургузуида малчыннарның хөй иезинге чаңгыс-дал эмчи ажылдакчылары барбаан. Райкүүсеком болгаш райсак килдиан көдээ Советтериниң бюджединиң контролюн четпес чорудуп келгенинден чаңгыс-даа көдээ Совет чурттакчы чондан камгалал төлевириниң чылдазын күүсеттээп.

Көдээ Советтериниң организас-массалыг ажылдары кошкак тургустунган. Сессияларның белеткели четпес. Көдээ Советтерде, ылаңгыя Бай-Тал болгаш Кызыл-Даг көдээ Советтеринде доктаамал комиссияларның ажылы сула. Үк комиссиялар сессияларга айтырыглар белеткээринге киришпес, илеткелдер болгаш эдериичи илеткелдер кылбайн келген. Көдээ Советтериниң сессияларынга болгаш күүсеком хуралдарынга чугаалажып көрген айтырыгларының шиитпирлерин хүлээп ап турары тода эвес: күүседир хуусаазы билдинмес, харыысалгалыг кижилер томуйлаттынмаан.

Көдээ Советтериниң күүсекомнары депутаттарның болгаш хөй-ниитиниң бот-башкарылгалыг организацияларының ажылын кошкак удуртуп келген. Чамдык депутаттар мынчага дээр ажылды канчаар эгелээрини белии билбес, боттарының соңгукчуларын-биле ужуражылганы эрттирбейн, кылган ажылының дугайында отчёттуу бербейн турар. Шак мындыг чорук Кызыл-Даг, Бай-Тал көдээ Советтеринде эң хөй таварышт турар.

Район Совединиң күүсекому СЭКП ТК-ның докладчылында көдээ Советтериниң күүсекомнарын мергежилдиг кадрлар-биле хандырар дугайында негелдезиниге хамаарыштыр хемчегler алблаан. Соолгу соңгулдалар соонда янзы-бүрү чылдагааннар-биле чамдык көдээ Советтериниң даргалары, секретарьлары солушкан.

Советтериниң ажылынга мурнакчы дуржулганы петтердиңи чугула айтырыг. Ынчалзажок Бай-Тайгада бо ажыл барык чорбастаан. Көдээ Советтерде депутаттар хүрээлеринде эртирбейп турар, а суурларда депутаттар бөлүңнарын болгаш комнаталарын тургуспайн, үнүүшкүнүүр сессияларны кылбайн турар.

Бай-Тайганың район болгаш көдээ Советтериниң СЭКП Төп Комитединиң докладчын четпес боттандырып турарын, үк Советтериниң ажыл-чорудулгазында шиитпирлеттинмээн айтырыглар ам-даа барын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму демдеглээш, оларны чайладырынче угланган шиитпирлер хүлээп алган.

ТАРЫЛГАГА АМДАН БЕЛЕТКЕНИР

Тыванын тараачылары юбилейлиг чылда кодээ ажыл-агый культураларының чаагай дүжүдүн өстүрүп, күрүнеге тараа садар планны чедиишкинниг күүсеткен. Бо чылын га бүрүзүнден алган ортумак дүжүт республикага нинтизи-биле 13,2 центнер, азы эрткен чылдыынган 2,2 центнер хөй болган.

Республиканың тараачыларының мурнунда ам келир чылдың тарылгазынга механизатор кадрларны болгаш бүгү тарылга техниказын ой-шаанда болгаш бүрүн белеткээр эдлеглиг сорулга салдынган. Келир чылдың часкы ховуажылдарынга Тыванын совхозтары болгаш колхозтары 1760 тракторлуг, 1181 андазыны, 1368 трактор сеялказын, 305 культиваторлуг болгаш өске-даа хөй кодээ ажыл-агый техниказын белеткээр планныг. Бүгү тракторларның 40, андазыннарның 37, сеялказарның 40 хуузун бо чылдың дөрткү кварталында септээрин планнаан. Ынчаарга бо чылдың декабрь 18-те медээ-биле алырга, кварталда тракторлар септээр план 68,4, андазыннарны — 57, сеялказарны — 64,6 хуу күүсеттинген.

Бо ажылды Таңды, Каа-Хем районнарның механизаторлары эки чорудуп, квартал планын күүседир чоокшулай бергеннер. Ынчалза-даа «Тээли», «Чыраа-Бажы», СЭКП XXII съездизи, «УТКА 25 чылы», «Тес-Хем» ышкаш улуг совхозтар септелгеже дыка озалдап киргеш, бо ажылды кончуг шүштеп, организас чок чорудуп, септелгениң шынарынче кошкак кичээнгей салып келгенинең түүнелинде, кварталда тракторлар септээр план 30, а андазыннарны — 70-даа хуу чедир күүсеттинмээн.

Техника септээр ажылга республиканың бүгү ажыл-агыйларының болгаш «Сельхозтехника» каттыжышкынының септелге мастерскаялары хаара туттунган-даа болза, Таңды, Улуг-Хем районнарның чамдык ажыл-агыйлары тракторларны каттыжышкынның мастерскаларынче үзүктелиишкинниг чорудуп турар. Каттыжышкынның чамдык мастерскаларында септекчилер четчелеттинмээн, оларның ажылдаар черлери белеткеттинмээн, септээр болгаш септээн техника хүлээп алыр комиссияларны тускай эртемниглерден болгаш мурнакчы механизаторлардан тургуспаан, септелге сезонунда доктаамал ажылдап турар контролёрларны быжыглаваан. Республиканың эң тараалаң черн—Таңды механизаторларының кыйгырыын деткинир дээш социалистиг чарыштыг каттыжышкынның болгаш ооң районнарда салбырларының база хой-хой ажыл-агыйларның септекчи-механизаторларының ортузунга калбартпайн турар. Септелгенің темпизин дургедедир, шынарын экижидер, келир чылын бедик дүжүттү өстүрер соруглабиле социалистиг чарышты дээштиг калбартыры чугула.

Дуржулга станциязынга техника септелгезин белдирлер аайы-биле, белүглеп септээр арганы калбак ажыглап, шалыпкын темп, эки шынар дээш шаннал төлевирни тургускан чорук, септелгенің график-планын ой-шаанда күүседир арганы берип турар- «Россия», «Тинлелге» совхозтарда, «Революцияның чалбыжы» колхозта техника септелгезин эки организастаан. Бо ажыл-агыйларда тракторларны белдирлер аайы-биле септээр тускай бригадаларны тургускан. Шинчедиктиленің күүнү болгаш кывар-чаар материалдар чарыгдаарын тускай стендиге хынап турар. Ол ажыл-агыйлар дөрткү кварталда техника септелгезининң планын ам колдуунда доозар четкен. Үк ажыл-агыйларда техника хүлээп алыр комиссиялар ажылдап турар болгаш техниканы септелгеге хүлээп алырдада, септээш хүлээдирде-даа чогуур актыларны тургузуп келген. Ол чорук техниканың түс-түс кезектерин четчелээрин болгаш четпес кезектерни илередирин магадылаар.

Часкы хову ажылдарын чедиишкинниг чорударынга ийи эдлеглиг ажылды организастаары чугула. Бо соруглага республиканың ажыл-агыйларынга нинтизи-биле 3600 механизатор кадр херек, а амгы үеде 3153 механизатор бар, 447 кижи четпес. Механизация училищези 450 механизаторну белеткеп үндүрер арганыг, а дөрт ай хуусаалыг курстарга 50 кижини немей өөреткеш, механизатор кадрларны четчелеп болур. Ам үеде механизаторларның мергежилин бедидер өөредиляге чорун турар. Республиканың бүгү механизаторларының иштинден 142 кижи бирги, 510 кижи ийиги разрядтың механизаторлары болуп турар. Кышкы үеде ам-даа 650 кижини бирги, ийиги класстарга дужаадыры-биле белеткээр. Шинчангаш бирги болгаш ийиги классты дужаал алган, бедик мергежилдиг механизаторлар бүгү механизаторларның 35 хуузу чедер. Механизаторларның мергежилин бедидер курстар Каа-Хем, Таңды, Улуг-Хем болгаш өске-даа районнарның ажыл-агыйларында тургустунган. Кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының мурнунда туруп турар улуг соруглаларның күүселдезин чедип алырының демисели болур.

М. ХАЗБУЛАТОВ,
республиканың кодээ ажыл-агый министриниң оралакчызы.

Дүжүттү бедидериниң үндезини

ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозу Чөөн Сибирьниң мурнакчы колхоз, совхозтарында тарылга эдлештирилгезин шиңгээдип ап турарының дуржулгазын нинтизи-биле өөренип көрген.

Черни чогумчалыг ажыглаарга ажыл-агыйга кайы хире ажыктыы Красноярск крайның Илан районунуң «Красный хлебороб» колхозунуң чижээнден көзүлеген. Ында тарылга эдлештирилгелери шагда-ла шиңгээдип алдынган. Ол тарылга эдлештирилгелеринде тараа культураары тарылга шөлүнүң 60—70 хуузун эдлеп турар. Ооң 28—30 хуузунга мал чеми болур культураларны (хөй чылда үнер оттарны, кукурузаны, бобы-тараа холумактыларны, дазыл-чемиштиглерни) тараан болгаш 3-тен 10 чедир хуузун куругар кылдыр андарып турар.

Тарылга шөлүнүң тургузуу ындыг болганда, кол культура — чазын чажар кызыл-тас баштай дээре түүнелдиг болур культура тараан шөлдерге үргүлчү тарыттынар. А чаагай дүжүт, алырының үндезини ол. Сөөлгү он чылдарның дургузунда ол ажыл-агыйга ажаап алган кызыл-тас дүжүдү гектарга оналаштыр 18 центнерден ашкан.

Иркутск областың Алдыы-Удэ районунуң «Гигант» кодээ ажыл-агый артелиниң ажыл-ишчилери бедик түүнелдерни база чедип ап турар. Ында тарылга эдлештирилгелери тургустунган. Шын агротехника-биле дүүштүр оларны шиңгээдип алырга, хожуданган турганыңдан мурнакчы болур арганы Чөөн Сибирьниң хөй колхоз, совхозтарынга берген.

ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозу тарылга эдлештирилгелерин шиңгээдип алыр талазы-биле Чөөн Сибирьниң мурнакчы ажыл-агыйларының дуржулгазын калбак-биле нептередирин эргежок чугула деп санаан.

(СЭТА-ның корр).

„Сельхозтехниканың" чаа соруглагалары

Бүгү-эвиледдиң «Сельхозтехника» каттыжышкынының ажылдакчылары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнга алдар кылдыр алган, бедиткен социалистиг хүлээлгелерин күүсеткен. Улуг байырлал чылында үш мун ажыг септелге чөрлерин чаартқан, үлегер болур коргузугдуг 440 ажыг садыг баазаларын организастаан.

Колхоз, совхозтарга «Сельхозтехниканың» күжү-биле чеди мун ажыг мал фермаларын механизастаан. Чер-черде каттыжышкыннарның специализастаттынган отриттары ажыл-агыйларның шынаа шөлдерин болгаш одарларын акижиткен, эмин эрттир тулаа-шыктыг чөрлерни курлаткан, хөрзүннерин чугайландырган. Ол ажылдарның нинти хемчээ 90 миллион гектар чымчак чер андарганындан ашкан.

1968—1969 чылдарда бүгү республикаларга бедидирлер болгаш агрегаттар солчур чүе-чүе чаа пунктуларны тургузары толевилеттинген. Автомобильдерниң техниктиг ажаалдазының четкизин калбартыры коргүнген. Садыг четкизинге чүктер аргыштырарының чарыгдаалдарын улам кызырарынче угланган хемчеглер толевилеттинген.

Кезир чылын колхоз, совхозтарга материал-техниктиг хөреңгилерни төвүзээн арга-биле чедирип баэрин өранчок калбарткан турар ужурлуг. Мал фермаларын комплекстиг механизастаар ажылды калбак хемчээлерлиг чоруткан турар.

(СЭТА).

Дүжүттүң орук изекчилери

ВИЛЬНЮС. Литваның агрохимиктери республиканың тарыыр черлерин шинчилээрин дооскан. Хөрзүн картограммаларын бүгү колхозтар болгаш күүрүне ажыл-агыйлары алган. Тускай эртемниглер чемишчидилгелерни шын ажыгаар болгаш бир миллион 600 мун гектар шөлдү чугайландырар талазы-биле сүмелерни берген.

«Коммунтудуг» септелге-тудуг эргелелиниң столяр цегин Федор Харитонович Зотов хөй чылдарның дургузунда удуртуп турар. Ол чүгле эки бригадир эвес, боду дуржулгалыг столяр. Федор Харитоновичиниң бригадазы эрткен ноябрь айның планын 118 хуу күүсеткен.

ЧУРУКТА: Ф. Х. Зотов.

О. КОДУР-ООЛДУҢ фотозу.

Пассажирлер АТБ-зинде

Кызылдың пассажирлер автотранспорт будүрүлгезин беш чылдың ийиги чылының планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш чолаачыларның, септекчилерниң, слесарьларның болгаш кондукторларның аразында социалистиг чарышты бедик негелделиг организастаан. Ооң түүнелиин ай, квартал санында үргүлчү үндүрүп турарындан бо коллектив эки коргузүглерин чедип ап, мурнакчы автотранспорт организацияларының бирээзи боо берген.

Пассажирлер автотранспорт будүрүлгезин эрткен айның планныг даалгазын ажыр күүсеттинмээн, 21 мун 600 литр бензинни камнап алган. Камналга дээш демиселди бүгү бригадалар аразынга калбартып, эрткен он бир айлар дургузунда 98 мун 800 литр бензинни камнаан. Автотранспорт коллективиниң ажылышчилериниң аразында мурнакчыларның саны оскен.

Пассажирлер АТБ-зинде ай, квартал планнарын үргүлчү күүседип турарлар хөй. Чиик таксилер чолаачыларындан Н. Лосев, П. Сердюк, автобус чолаачыларындан И. Категов В. Резников, В. Никифоров, В. Ладанов оларны демегленээри чугула. Бо эштер пассажирлериниң негелдезинн ак сеткилдиг күүседип турарлар.

Ажыл-агыйның ыңай-бээр, ырак-уякка аргышкан чонну соортуп турар чиик таксилериниң болгаш автобустарның анаа туруушкун чок ажылдаарынга слесарь септекчилериниң үлүг-хуузу база улуг. Ында септекчилерин слесарьларны участоктарга ускен. Олар боттары участок аайы-биле аразында чарыштыг, ооң түүнелиин доктаамал үндүрүп турар.

Септекчилерниң чарыжынга № 3 септелге участогу (бригадири Валентин Калявин) ноябрьның планын 126 хуу күүсеткеш, септекчилерниң мурнуку одуруунда чоруп орар.

С. ТАМЧАЙ.

„Шынның" материалдарының изи-биле

КОЛЛЕКТИВТИҢ ХУРАЛЫНГА

Тыванын чамдык колхозтарының болгаш совхозтарының мал ажылында специализастаашкын чоруп турар. Чижээ, сүт будүреринге ажыы бичe фермаларны эштикир угланыышкынныг кылдыр эдэ организастап турар.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазының бөлүк ажылдакчыларының чагаазын редакция алган. «Бистиң фермавысты Борбан-Арыгже көжүрер дээнинге чөпшээрешпейн тур бис. Ферманың девискээри малдың одарынга болгаш ажылдакчыларның амыдыралынга таарымчалыг чер»—деп, ук чагаада айытkан.

Бо дугайын хынап тодаратсын дээш, ук чагааны Улуг-Хем районнуң кодээ ажыл-агый будүрүлге эргелелинче шилчиткен турган. Эргелелдиң начальныги эш С. Ирманың редакцияга харыылааны болза: Тыва АССР-ниң Министрлер Төвүлелиниң 1967 чылдың июнь 22-деги доктаалын, кодээ ажыл-агыйны специализастаар дугайын коллективтиг хуралынга таныштырган. Чаш-Талдың саанчыларын Иштии-Хем фермазынга ажылдадырын дугурушкан.

УДУРТУЛГА, ХАРЫЫСАЛГА

Советтерниң отчёттуг сессиялары

Чоокта чаа Тес-Хем район Советиниң отчёттуг сессиязы болуп эрткен. Районнуң күүсекчи комитединиң чыл иштинде чорудуп келген ажылының түүнелиниң дугайында илеткелди район Советиниң күүсекомунуң даргазының оралакчызы эш Н. В. Чындыгыр кылган.

Районнуң ажыл-ишчилери бүгү совет кижилер-биле бир домей СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш ТК-ның сөөлгү болуп эрткилээн Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюн таварыштыр чамдык чедиишкиннерни чедип алганын илеткелди демдеглээн. Районнуң колхозтары болгаш «Тес-Хем» совхоз юбилейлиг чылда кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көүдетпишаан, эът, сүт садарының күрүне планын ноябрь 1-де күүседипкен. Эрткен чыл-биле деңнээрге район 50 тонна эътти, 466 центнер сүттү күрүнеге хойнуң саткан. «Чодураа» колхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазы (эргелекчиази эш М. Ензак), № 1 хойжу бригада (бригадири ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады эш И. Данзуруп), «Ак-Эрик» колхозтуң хойжу бригадазы (бригадири эш Д. Ланаа), «Тес-Хем» совхозтуң Өртең сүт-бараан фермазы (аргелекчиази эш Б. Дирчин) бо ажыл-агый чылында эки коргузүглерин чедип ап, мурнакчы коллективтерге санадыш турар. Хойжулар Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады М. Сувандин, И. Чамзын-оол, Д. Ланаа, С. Хайын, С. Делгер-оол олар төрүүр 100 хойдан 90—101 хураганны мендi алган. Саанчылар Д. Даңдаш-Кара, К. Лойгу, С. Берет-оол, Б. Чедей, М. Нурсат, А. Хавак, Л. Ямза он бир айларның дургузунда 1200—1400 кг сүттү саап алган. Ажыл-агыйның өске-даа адырларында мурнакчыларның саны өзүп турар. Бо бүгү чедиишкиннер Советтерниң, депутаттарның чоп ортузунга чорудуп келген организакчы ажылын хереглелеп турар.

Тес-Хем — республиканың мал ажылдыг районнарының бирээзи. Ындыг болзажок районнуң колхозтарында, совхозунда малдың баш санын өстүрериниң база оон эки шынарлыг продукциязы алырының талазы-биле ажыл чылдың-на чогуур негелдеге чедир тургустунмайн келгенин сессиязга санал берген депутаттар шыңгыы шүүмүүлээн.

1966 чылдың январь 1-ден бо чылдың декабрь 1-ге чедир үениң дургузунда ажыл-агыйжы эвес, эң-нарысалга чок чоруктуң харааны-биле он бир мун ажыг мал өлүп хораан. Мал ажылынга мурнакчы арганы ажыглаар хемчеглер чоруттунмайн турар. Малдың үчёт-отчёдун шын эвес тургузуп, малга быжыг чем-суурну белеткеп албайн турар чорук четпестериниң кол чылдагааны ол. Ажыл-агыйларның удуртукчулары тускай эртемниглерден шынгыы негелдени тургуспайн келген.

Мал ажылында четпестерни чугаалап тура, районда кодээ ажыл-агый эргелелиниң бодупуң мурнунда салдынган соруглаларын күүседип шыдавайн турарын айтыр херек. Эргелелдиң аппарадында кадрлар четчир. Ынчалзажок ажыл-агыйларга практиктиг дуза чедирбейн турар. Эргелелдиң начальныги эш М. Сарыглар, улуг зоотехниги эш Х. Чымба олар тускай эртемниглерден негелде чок, анаа-ла ала чайгаарлаашкын-биле ажылдап, мал ажылынга удуртулганы кошкаткан.

Районда мал тарып боозадырының станциязы ажылдап турар, ол транспорт-биле четче хандыртынган. Ында ажылды эки организастап болурунуң бүгү аргалары бар. Ындыг болзажок бо чылын албан черн малды тарып боозадырының планын күүсеттпээн. Зоотехниктер эштер В. Сарыбай, Л. Аракчаа, эргелелдиң кол зоотехниги Х. Чымба олар тарып боозадырганың мурнакчы аргадуржулгазын нептеретпейн турар. Тарып боозадыр пунктуларны чогуур ой-шаанда белеткевес, ону шынар чок чорудар таварылгалар бар. Ажыл-агыйларда будүрүкчүлер чедиишпес. Амгы үеде бар будүрүкчүлерниң хөй кезиининң эдергилээ ажыглаар назы-хары артпен.

Малдың азыралында, ажаалдазында болгаш чемгерилгезинде зоотехниктиг чаа чүүлдер кылдыымайн турар. Ажыл-агыйларда мүжү кошкак арган болгаш чаш малдарны немелде чемгерилгеге тургузуп азыраарының талазы-биле зоотехниктиг бөдүүн негелделерни безин четпес боттандырып келген. Хураганнарын сакманныг арга-биле, бызаалары чагыштырып, кылымал сүт-биле азыраарының чаа аргаларын четпес ажыглап турар.

Ажыл-агыйларның чыл бүрүде малга белеткеп ап турар бөдүүн, шыктыг болгаш концентраттыг чемнерн бир малга чемгерилге единицазын ёзугаар санаарга чүгле 18—20 хуу болуп турар. Бо чылын районнуң чамдык ажыл-агыйлары малга чем белеткээринің планын күүсеттпээн. «Чодураа» колхоз (даргазы эш Ким, кодээ Совет даргазы эш Лахов) сыген белеткээр планын чүгле 51 хуу күүсеткен. «Тес-Хем» совхоз (директору эш Балчыр-оол, кодээ Совет даргазы эш Доржу) совхозтуң бүгү малының хереглелининг чүгле 7,8 хуузун белеткээн. «Тес-Хем» совхоз силос салырының планын 31-ле хуу күүсеткен. Белеткеттинген мал чемининг, ылангыя саваннын, мал чеминиг кескен ногаан тарааларының надагалалы кончуг багай, мал үрегден, чип турар. Бо чылын «Чодураа» колхозтуң Сайгын ховузунда, Тес-Хем совхозтуң Теректиг-Хеминиң артыы чарында. Шуурмакта белеткээн савааның барык хөй кезиинде мал чип каан. Шак ындыг ажыл-агыйжы эвес, харысалга чок чоруктан малга четчир санныг чем бердинмейин турар.

Сессиязга санал берген депутаттар эштер Шалык Стал, Борис Сырат, Кочага Сат болгаш өскелер-даа райкүүскомунуң организастыг ажылында четпестерни шүүмчүлээн. Районда мал ажылынга удуртулганы болгаш малчыннарның амыдырал байдалын экижидерниче, мурнакчы арга-дуржулганы нептередиринче утланган тодаргай шиитпирни сессия хүлээп алган.

С. ТАНОВ,
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

КОНТРОЛЬДУҢ КҮЖҮ

Үжен беш хөй-нинтичи активчилер Туранның амыдырал хандырылга комбинадында улусчу контрольга дузалаар болүктүң ажылынга идепкейлиг киржип турар. Болүктүң удуртукчузу — мебель цехиниң начальныги, коммунист эш Ахмадулин. Ол четпестер-биле эптеш чок, шыңгыы негелделиг кижи. Болүктүң ажылын будүрүлгеге болгулай бээр шаптыктаашкыннарны баш удур болдурбазынче угландырган. Кандыг-бир четпес чүве илереп келир болза, ону узамдыктыра бербейн дораан-на шиитпирлээр.

Чыл эгезинден бээр улусчу контрольдуң болүү будүрүлге талазы-биле сес рейд үнүшкүннерни кылып, хыналданы чоруткан. 1967 чылдың март айда туубу цегин ажыглалга киирер талазы-биле белеткел ажылдарын, дериглегерни тургусканын хынаану ажыктыг болган. Контролёрларның негелдезинн ёзугаар туубу хевирлей бастырар пресстиң шнектерин солаан болгаш мундштуктарны эриин долгандыр демирлеп кылырын күүсеткен.

Улусчу контролёрларның болүү будүрүп үндүрүп турар продукциязының шынарынче кичээнгейни салган. Ылангыя шак ындыг хыналданың рейдизин чазаныр болгаш даараныр цехтерге, а ол ышкаш, ыяш дилдирер черге чоруткан. Оон түүнелинде будүрүп үндүрүп турар продукциязының шынары экижээн, хереглекчилерниң-даа, тудугжуларының-даа талазынан хомудал үндүре бээр чорук болбастаан.

Комбинатта материалдарны канчаар ажаап кадагалап турарының талазы-биле үш удаадың хыналдазын кылган. Мооң мурнунда комбинаттың хериминиң иштинге металлдар болгаш металлдан кылган кылыглар, өске-даа түүлдер кайы хамаанчок, ажык черге, харчаъска, өл-шыкка дадара бергеи чыткылаар турган. Улусчу контролёрлар металл болгаш кылыгларны шыгжап, кадагалаар тускай складты түүттурарын база боттандырган.

Комбинаттың цех будүрүүнде — ыяш дилер пилорамада, чазанылга черинде, мебель цегинде, даараныр цехте, ыяш участогунда болгаш туубу цегинде түс черниң улусчу контролёрлар болүү черле шудургу ажылдыг. Дора-Аскырның ыяш участогунда мастер эш Бортников баштаан болүк база эки ажылдап турар. Мооң мурнунда хереглекчилер дилдирген материалдарның шынарының багайынга хомудап турган. Оон ынай ыяш участогунда чудуктарны кайы хамаанчок кезер түүлдер тургулаан. Контролёрларның болүү шак ол четпестерни чайладырын чедип алган. Ам ук участоктуң ажылчыннары ыяш белеткээр планны ай санында ажыр күүседир апарган.

Ол ышкаш даараныр цехтиң улусчу контролёрлар болүүнүң ажылы көскү. Ында болүктү хоочун ажылчын Антонина Андреевна Смирнова баштап турар. Чагыг киирикчилери даараныкчыларның будүрген продукциязының чамдык шынарынга хомудаар турганнар. Ылангыя өөктерни шын эвес илгенинге, тиглерни шын эвес даараанынга дээш оон-даа өске. Дуржулгалыг быжыкчы Антонина Андреевна будүрүп үндүрер продукциязының шынарын бедидер дээш элээн ажылдарны чоруткан. Ам бо цехтиң адрезинге хомудал кирбестээн.

Улусчу контролёрларның ажылынга болүктүң кежигүнери идепкейлиг киришпишаан, кандыг даалга алыр болдур, ыяап-ла күүседирлер. Оон чижээнге мебель цегинин чазаныкчызы эш Никифоровтуң ажылын киирип болур. Бир-ле катап беш чүс ажыг сандайларны үрей кылганын эскерген.

Улусчу контрольдуң үжен кижи составтыг бо дайынчы болүү комбинаттың чедиишкинниг ажылдаарынга боттуг дуза чедирип турары өөрүнчүг.

Е. ДАРТАН-ООЛ.

МАЛЧЫН ХҮЛЭЭНГЕН

Чоокта чаа Улуг-Хем районнуң Ак-Тал суурунга малчыннарның хуралы болуп эрткен. Аңаа олар кыштагаашкынның эртип турар байдалының дугайында чугаалашканнар. Хуралдың киржикчилери бо чылгы кыш эрткен чылдынга көөрде, чедимчелиг болуп турарын демдеглээннер.

Ак-Талдың малчыннары 1968 чылдың социалистиг чарыжының хүлээлгелерин бадылаанар. Хураган кадарчызы Комбу Оюу хураган бүрүзүнден 3 кг дүктү кыргын алыр болгаш ооң деңзизин 48 кг-дан күдулатпас деп хүлээлгени бодунга алган.

Салбырның хойжулары нинтизи-биле хөй бүрүзүнден 2700 грамм дүктү кыргын алыр соруглаы болгаш, ол-ла «Улуг-Хая» совхозтуң Хайыраканда Максим Чаш-оолга удуртқан хойжу бригаданы кыйгырган.

Көдээ ажыл-агый будүрүлге эргелелдериниң начальниктериниң, кол зоотехниктериниң хуралындан

КОЛ КИЧЭЭНГЕЙНИ МАЛДЫ ӨСТҮРЕРИНЧЕ

Бистиң республиканың ажыл-агыйлары кодээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга холбаштыр алган хүлээлгелерин долузу-биле күүсеткен. Бо чылдың 11 айларының дургузунда күрүнеге сүт садарының планы 104,7, эътти—105,1 болгаш дүктүү—104,5 хуу күүсеттинген. Мал ажылында мурнакчылар көвүдеп турар: бо чылын 150 ажыг хойжулар түс башка онааштыр 90-дан 126 чедир хураганны камгалап алган, 50 ажыг саанчылар бо чылдың он айларының дургузунда инек бүрүзүнге онааштыр сүт саалдазын 20-дең 60 хуу чедир көвүдеткен.

Төвүлел хуралга бо бүгү болгаш өскедаа чедиишкиннерни түүнээш, малдың сан санын көвүдедир талазы-биле планның чедир күүсеттинмейн баргашын айыткан. Ынчаарга харын-даа малдың баш санын өстүрериниң болгаш оон шынарын экижидериниң мал ажылының продукциязының көвүдээри, ажыл-агыйларның экономика талазы-биле коргузүглери, чонуң чаагай байдалының улам экижиири кол хамаарлыг болгай.

Бо чылдың он бир айларының түүнелдерин сайгарып көөрге, ажыл-агыйларның удуртукчулары тускай эртемниглерни бо талазы-биле кошкак ажылдап турарын ол коргузүп турар. Мында кол четпес чүве—малдың эдергилегин болгаш тарып боозадылгазын четче организаставаайн турары. Бо чылдың декабрь 1-ге чедир мал эдергилегин болгаш тарып боозадылганы чорударының планы республикада нинтизи-биле 85 хуу күүсеттинген, ооң иштинде Барыын-Хемчик районнуу 76,6, Тес-Хеминиң —74,4, Бай-Тайганыы —74,7 болгаш Тожуныу —62,7 хуу болуп турар. Ол болгаш өске-даа черлерде будүрүкчү бугалар ам-даа инектер аразында хевээр, оларны чогууру-биле чемгербейн турар. Бугаларны ынчаар ажыглаарга, олар ажыглалдан алекке үне бээр, а ол чорук малдың кызыраар чоруун көвүдедиринге чедирер. Чамдык ажыл-агыйларда будүрүкчү бир бугага онаажыр инектиң саны хөй болуп турар, чижээлээрге, Улуг-Хем районда бир бугага 86, Бии-Хемде — 81, а бүгү республикада — 74 инек онаажыр турар. Эдергилге үезинде Бай-Тайга, Эрзин, Тес-Хем, Өвүр районнарга кошкарлар чедиишпес тургулаан.

Ындыг турбуже, ажыл-агыйларның, районнарның хөй нуруузу ол-бо чылдагаан-биле депшилгелиг арга—тарып боозадылганы чорутпайн турар. Тарып боозадылга талазы-биле республикада 3 станция бар-даа бол, оларда мөөнээш будүрүкчү бугаларның чүгле 50 хуузу ажыглаттынып турар. Районнарда байдал кандыгыл? Тарып боозадылга талазы-биле планның Барыын-Хемчик район мыйыстыг бода мал талазы-биле чүгле 31 хуу. Тес-Хем—56, Чөөн-Хемчик—67 хуу күүсеткен, өске-даа ындыг чижектерни коргүзүп болур. Хойларны тарып боозадырында байдал база-ла ындыг. А Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның ажыл-агыйларының тарып боозадылга чорударындан шуут ойталаап.

Кыс кезыраларны эдергилегге киирерринче эвээш кичээнгей салдынып турар. Тожу районга оларның чүгле 52, Эрзинге—56, Бай-Тайгага—63, Таңдыга — 75 хуузу эдергилегге киргеп. Бо бүгү чүү чүвеге чедиргенил дээрге, декабрьның 1-ге чедир инектерниң болгаш кезыраларның 29,5 хуузу кызыр болган, а хойнуң 17 хуузу кызыраан азы 72,3 мун хураган чедир алдынмаан.

Төрүүр малдарның чарыгдалын шын эвес чорудуп турар чүүлдер ажыл-агыйларда хөй. Чижээлээрге, бо чылдың 9 айларының дургузунда республиканың колхозтары болгаш совхозтары 7760 инектиг эътке дужаапкан, ол болза төрүүр инектерниң 21 хуузу-дур. Ол хуу Эрзинде 55, Өвүрдө—35, Улуг-Хем, Таңды, Каа-Хем районнарда — 23 хуу чедип турар.

Малдың өлүп хораарынга удур демисел ам-даа кошкак. Мындыг саннарны көрээли: бо чылдың 11 айларының дургузунда 68,5 мун бот мал өлген, ол дээрге бо чылын 3,4 миллион рубльдың чедир алдынмайн барганы ол-дур.

Малдың бот санын өстүрериниг бир кол чүүл—төрүүр чүс башка онааштыр малдың чаш төлүн болдунар-ла хөйүг-биле камгалап алыры болур. Ындыг турбуже, бо талазы-биле байдал республикада дыка четпес.

Бо чылдың кыштаглаашкынын алырга, чамдык ажыл-агыйлар эрткен чылдарның ышкындырыгларын катаптап турар. Мал чеминиң талазы-биле байдал бо чылын бичe дээре-даа бол, кыштаглаашкыннын эгезинден бээр колхозтарда болгаш совхозтарда 7700 ажыг баш янзы-бүрү мал өлген. Кыштаглаашкынның эрткен ийи айының дургузунда Тес-Хем районда мун ажыг, Улуг-Хемде база ол хире болгаш Бай-Тайгада—870 ажыг баш мал өлген.

Сөөлгү үеге чедир-ле Бии-Хем, Өвүр, Эрзин, Бай-Тайга, Тес-Хем районнарда саар инектерни кадарбышаан, оларны бызаалаарынга белетиевейн турар, чамдыкта олар даштыгаа хонгулаар. Ындыг чорук-тун түүнелиинде инектериниң төрээн бызаалары кошкак болгулаар оортан малдың чаш толдеринии өлүп хораары нөвүдээр.

Мал кажааларының тудуу багай чорун-турар. План ёзугаар бо чылын 41 муң хой турар 82 кажаны тудар турда, ылдыныганы чүгле 53 кажаа болган. 3374 бызаа турар бызаа кажааларындан чүгле 600 башка тутkан, а инектерге хамаарыштыр 4060 башка кажаа тудар турган болза, чүгле 510 инекке тутkан.

Мал ажылында зоотехниктиг учёт Бии-Хем районда бичe чоруттунуп турар дээрден башка, өске районнарда ону барык чорутпайн турар. Ажыл-агыйларның тускай эртемниглери зоотехниктиг ажылды эъдинге кинр кылбас, харын-даа ажыл-агый айтырыынче шымныш турар таварылга хөй. Моон хараазында малдың уксажыдылга шынарын бедидер талазы-биле ажыл кайда-даа кошкак.

Төвүлел хурал бо четпестерни айыткаш, ону узуткаар, мал ажылынга ылангыя малдың баш санын остүрер планнарны чугаажокка күүседир талазы-биле кандыг хемчеглерни алза чогуурун тодаргай айтып, шиитпирни үндүрген. Бо хүннерде кол кичээнгей салыр чүве—малдың чаш төлдерин бүрүн камгалап алыр дээш демисежирн болур. Бо талазы-биле ферма, бригада, коданнар бүрүзүнде байдалдың кандыг туруп турарын сайгарып көөр, зоотехниктиг учёттү эки чорудуп тургаш, мал ооллдаашкынының, тарып боозадылганың, сүт саалдазының талазы-биле байдалды ай, харын-даа декада санында билип ап тургаш, чедир кылдынмаан түүлдерни аңаа үндезинлээн эдер хемчеглерни доктаамал ап турарын чедип алыр ужурлуг. Чоокку хүннерде малчыннар ортузунга бо айыттынган түүлдерге холбаштыр семинарларны чорудар.

Келир чылдың январь 1-ге чедир эът угланыышкынныг малдарның фермаларын, бригадаларын, коданнарын тускайлап үзер ажылды доозар, маңаа кадарчылар талазынче онаа кичээнгейни салыр.

Чер-черде партия, совет организацияларының удуртулгазы-биле республиканың кодээ ажыл-агый органнары боттарының мурнунда салдынган соруглаарын күүседип шыдаар дээрээ төвүлел хуралдың киржикчилерн бадыткап турганнар.

(БИСТИҢ КОРР).

Совет көдээниң кижилери

ХҮН-САЙЫРДА АК ӨГ

— Эрзинде эң тергиин малчын кымыл?—деп, районнуң кедээ ажыл-агый эргелелиниң кол зоотехниги Сади Попуудан айтырган мен.

— Хураган аныр талазы-биле тергиидээнилер база бар. Дүн талазы-биле шылгараанналры база адап болур. Ленин колхозунуң малчыны Дамдың Сүрүңүүң найыдаа норгузуу шыырак болгай. Адырам, ылавылаптайн — деп, дарга чугаалаш, демделгелээ дептерин ажа берди:—Кердүкер бе. Районда бирги чер ында ышкамыл, 100 хойдан 101 хураган, бир хойдан 2 килограмм 500 грамм дүн кыргаан-дыр—деп, немеп нагды.

Эрзинниң эң тергиин малчыны деп адаалып турар эш-биле ужуражыр, ажыл-херектери-биле танышкар дээш, Нарын хемиңе унуп оруу халган бис.

Шаа-даа четпээн. Хүн-Сайырның чаагай оът-сигенниг унунда ак ег кестүп келген. Сураглыг малчын аалында болган. Назы-хары дегүй берген, ынчалзажок ег-дөн үне-кире каалып, от салып, дузалакчыларынга ажыл дагзып чоруп турда, чингги аажок. Ындыгла шүштеп олутпай кижи болза, бо хире норгузүгнү кайын чедип аяыр. Белен эвес ашак-тыр ийин деп бодап, ханаларда аскылаан чуруктарны, хүндүлеп бижиктерни, аптараалар кырында номнарны корып, ооң хосталырын манап ор бис.

— Мал ажылынга дыка-ла үр апарган боор силер аа?—деп, баштайгы айтырылвыс ыындыг.

— Адырам. Бо чылды санаарга таптыг-ла 14 чыл болуп чоруур кижи-дир мен. Назы-хар дегүзеддаа, нам, чазаамга ам-даа бараан болур соруктуг мен—деп, Дамдын Сүрүң чугаалаш, он дөрт чылда бодунуң амыдыралынга болган кол-кол болуушкуннарны бирден бирээ чокка хевереп, сагыш-бодаалывысты эртиген үеже ээй тырткаш углаптаан. Бистер чүгле дыңнаарынга ойлешип ор бис. Малчын хире-хире тура халааш, хоорзазы хевээйнеп дагжап турган изиг-демиринче доорап каан чырааларны ишир октагылап каааш, уламчылап-ла тур.

Чурттаалганы таптыг чурттап эртерин шоол кежерп-биле дениээр аргажок. Бергелерге терүлбайн бурукгаарлап, бүгү-ле чүвени угаап-бодап, деңзилей корүп, амыдыралдан хынамчалыг өөренип чораан кижи дээрзин чугаадан түүнеп ор мен. Бирээзиндеи бирээзи бичө 9 уруглуг ашаптың бичии-чаштары өскүс калганын, ынчаарда кайы хире берге тургаын, ооң соонда колхоштуң малын хүлээп алганын, хары улуг, сеок ыыштарда кара чаасказан, мал малдап, уругларын ажаап ергенин чугаалап орда, ол үеде хевүүйге дыргак каразы дег дузадан-даа катнан болза аар дээн бодалдар төрүттүнер.

— Нам, чазаам, колхозум, чонум ачызында төөвээн мен, ооладарым. Бичии уругларым кижилер болган. Өөренири өөренип, ажылдаары — ажылдап, чүк-быдарап чораан. Ашак мен ажылымны уламчылавышаан. Кадыым эки, ам-даа элээн каш чыл ажылдап, күрүнемге бараан болзумза деп бодап чоруур мен—деп чугаалайдыр.

Шынап-ла, уям сеткилдиг, сөрүн чон кижи болза салдыка бээр хире бергелер ооң мурнунга турган. Ынчалзажок келир үеже, чурттаалганың шын өруунче чиге көрүп алган Дамдын Сүрүңге бүгү бергелер дьынмайн барган.

— Мээң мергежилим чыл келген тудум-на бодып, мал ажылының чажыттарын тып турар апарган мен. Чеокка чедир-ле бир чүс башка өнааштыр 70—80 хураганны ап турдум. 1965 чылдан бээр 100 ажырып турар апардым—деп, ол чугаалап ор. Мал ажылы бергедаа, харыысалгалыг-даа: белеселен кижи орта шыдашпас. Хей кадарарда, аңаа чем каап бээрде, чүү боор деп чамдык кижилер чугаалаар. Ол ындыг эвес. Чамдык кижилер бо чугула ажылды ынчаар чиик бодаваш, норгузуу куду болур.

— Силер канчангаш мындыг эки норгузүлүг болдуңар?—деп айтырывыс.

— Коданымда 340 төрүүр хей бар. Оларны кадарып, чемгерил, суггарып, ажаап турарымны чугаалаарымга, силерге биледиме бээр. Мен бодаарымга, эң-не кол чүүлдерниң бирээзи малдың деңгели-дир. Семис-шыырак хойнуң хураганы чаагай, сеокка шыдамык, дүрген доругуучаа болур. Ынчангаш чылдың дөрт үезинде хөюмну семиртириниче онза кичээнгейни салыр кижи мен. Чай дүмер, Нарын хеминиң унун дургаар одар солуп көмүп, дус-кужурну сөөртүп тургаш, малымны кышка белеткеп эгелээр мен. Күзүн база-ла эки өдөрлүг Моңгүн-Тей аразында арыг иштинге хонуп алгаш, хөюмну семиртир. Ол үеде сиген белеткелинге база кирлир. Дузалакчым Сумдуй Намбынчат-биле зэлчежип мал кадарып, сигенге барып чайлаар улус бис. Ооң кадында кыштаамга барып, оът-сигенниң канчаар үнүп турарын көрүп, кажаа-хераанны септеп алыр кижи мен. Хар чаар мурнунда база баргаш, кажан, кала одарладырын планнап ажыр мен. Кыш дургузунда четчир санныг сиген, савак болгаш өскө-даа чеминер бар. Бо мынчалдыр хар чуга, сеок шөөлүг эвес. Малымның деңгели күсүү хевээр. Кыштың соогуудан, харның улуудан кортпас мен.

—1968 чылда плановтар дугайын сөөлүүргээ көрүүр.

— Бо чылын 100 хойдан 101 хураган алган мен. Дүн планы база-ла ажыр күүсеттинген. Кижи бүрүзү чыл келген тудум эки ажылдал, чедимишиниг болуруун планнаар болгай. Чаа чылда 100 хойдан 105 хураганны алырын бодап чор мен. Ол хүнээлгени күүседир дээш кызыл ажылдаары артнан. Бо-ла—деп, түүнөй-дир.

Дамдың Сүрүң кырааң казынында мактадыг, шаңналдыг, аттурева алган чоруур кижилериниң бирээзи.

— Эртиен чылын орден-биле шаңнаттым. Хүндүлүг бижиктерим база хей. Өртектиг белектерим чеше катап алганымны безин уттупкан мен. Күш-ажылымны бо хире үнелеп, детпип турда, уваам күжениишиниг ажылдаавас болза хөрмен. Пландың улуг. Мындыг чаагай, магалыг үеже чурттаарым. ажылдаарым аас-кежиин-тир, ооладарым — деп, эш Дамдың чугаалап орду.

Малчынның аалынга хүннээш, район төвүнге чедип келгенивисте, райледа «Москвич-408» деп чаа чиик машина келген дижип чугаалаашып турган. Ону районнуң бир мурнакчы малчынының чагыын бүүгээр эзнелеген болган.

— Силерниң чераш келген малчыныңар Дамдың Сүрүң машина садып алыр дугайында чагыг киирер дээн кижи. Дараазында ооң чагыы келир боор — деп, районнуң банк салбырының эргелекчизи Кыргыс Маяаа чугаалады.

Дамдың Сүрүң ол хире эки ажылдап турар болганда, төлевири-даа бедип, мурнакчы малчынның ол чагыы бирги эзлечгэ күүсетинер, планы беттамыр дээрзинге чигзинмес мен.

А. ЧАРАШ-ООЛ.

Хову-Аксыдан медээлер

БРИГАДИР ООРЖАК

Ол кежээ тудугчу Михаил Ооржактың үлүүнге кайгамчыктыг аас-кежиин онзашкан. Тудугчу эштери, коммунистер ону СЭКП-ниң хүрээлеңинге кирип болур, төлептиг кижи деп үнелээннер. Ол хүн тудугчулар ыыгыг-чапсар чок ажылдап хүнээннер. Мурнунда хүн материал чедимишээниинден норма күүсеттинмээн. Ол хүн, шыыбай, материалга үзүктелимишкин болбаан. Ынчангаш дашчы саны үлүүн ыяакта ажыр күүседип, каш дапкыр күжениишкиниг ажылдаан. Ооржак база өөрүнден дудан чок хана салып хүнээзш, кежээ партия хуралынче чорупкан. Хурал соонда бажыңынче чанар өруун өөгээр узадып, тудушкан бажыңнарын эргий базып, тудуг үезинде белгүлээн таварыглаларны сактып чораан.

Шеригден халажып келгенде тудугчу мергежилиг-даа чок, чүгле ажылды өөренип алыр изиг күзелдиг чораан. Ынчаарда тудугга ажылачыннар чедишпес, ынчангаш ажыл айтырып келген кижи санының дииээ бүдүп турган.

Михаил Ооржакты тудугчу Кешкар-оолдуң бригадазынга быжыглаан. Оон эгелээш Михаил мергежилиг бедидер, чонугга ажыктыг кижи болур дээш кызымак ажылдап чоруур. Чанып ора электри станциязының, хлеб заводунуң, чурттаалга бажыңнарының чанынга доктаап, бодунуң салган ханаларын төптап көрүп чораан. Үе-не эртиен билек ол мергежилп, ажылдың эвин үлам тып келген. Ону беду бодап-даа чораан.

Кедээ тудугчунуң салымы ындыг. Черден-черже кежер, өөнге безин шоолуг доктаавас. Михаил база кежүп чоруур механизастаттынган колонназының зайы-биле Чадаанадан Хөндергейже, Хандагайтыже кежүп, ол черлерде улуг-улуг тудуглярны кылышкан.

Беду ажылгыр, томаанныг эштн тудугчулар хүндүлеп, аныяк-даа болза, ооң сүмезин, сөзүн дыңнаар апарган. «Кежээниң мурнунда хүндүтнел» деп тывалар чугаалаар болгай. Михаил Ооржакты беш чыл ажылдаан соонда бригадирге депшиткен.

Улуг Октябрьның 50 чыл юбилейге турааскааткан байырлалга эш Ооржактың бригадазының эки ажылдаанын демдеглээн. Ол коллектив Чадаанада уруглар садының болгаш котёльнаанның тудуунга шудургу чоруун норгузүп, даалганы доктаамал ажыр күүседип келген. Ам бо хүннерде тудугчулар хоорайның № 1 школазынга спорт залды кылып турар. Ону келир чылдың февральда тудуп доозарын бригада хүлээнген...

Ажыл шагы доостурга Михаил чанып келир. Бажың ажылынга дузалажырынган ажгыда солуң, сетküүддерни номчуп, агитаторлап турар хүлээлгезин күүседири, партияның политчыгыдыышкын четкизинде өөренип турар чүүлүн катаптап, кичээлге белеткенири база бар. Кыяза чогуур чүүлдү Михаил кажан-даа даартагы хүнче атнаарладыр хөюну чок. Ынчангаш орайга дээр бажыңында чырык хып, бригадирниң ажылын дооспаанын херечилеп турар.

М. КУНГААЖАП.

Бо чуруктуң солагай талазында турар кижи болза Тываның аар үлетпүргүүнүң баштайгыларының« бирээзи—коммунизм тудуу—Хову-Аксында «Тыва кобальт» комбинаттың хоочун тудугжуларының бирээзи, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Шожут Адыяевич Иргит-тир. 17 чыл бурунгаар мал малдаарындан өске мергежил чок турган ол срат ам—хоочун тудугжу апарган.

Шожут Адыяевич чаа чылда 60 харлаар. Хар-назыны улгатса-даа ооң ажылгыры аныяктардан дорадавас, харын кылган ажылының шынары, шевергеки онзагай ылгалыр. «Коммунизм тудуун тутчуп, дужаары —аас-кежиидир» деп ол чугаалап турар. Ол шын, ынчангаш хоочун тудугжу өскелерден чыдып калбайн, үлегер-чижектиг ажылдап турар.

— Совет тудугжунуң кандыг мергежилдерин бо хуусаада чедип алган силер?—деп, оон айтырарга, чаңчыл болган хүлүмзүрүүн эгелевишаан, салааларын базып санаар:

— Бызаңчы, арматурщик, дашчы, бетончу...

Ооң-биле чаңгыс бригадада ажылдап турар, Хакасия чурттуг Петр Чевакчинов (оң талазында) база ындыг: ээлдек, эштериниң херээ дээш чүнү-даа бүдүреринге киржи бээр. Оларның бригадазы юбилейлиг чылдың даалгазын күүседилпкен. Хоочун тудугжуларның кайызы-даа хууда даалгаларын база ажырган. Олар ээлчеглиг онаалданы алгаш, ажылдаар деп турда, бистиң тускай корреспондентивис А. АИР чурукка тырттырган.

Чүгле даңзылап каан

Эрзинниң Нарын суур республикада эң кыдыг черлериниң бирээзи. Ындыг турбуже районнуң садыг салбыры болгаш райпо аъш-чем, үлетпүр барааннарының талазы-биле чоннуң өзүп орар негелделерин четпес хандырып турар. Юбилейлиг чылдың бүүгүзүнде суурнуң садыгжылары хереглекчилерниң дилээ ёзугаар эргежок чүгүлә барааннарның түс ажыг чагыг-даңзызын кылган. Эрзин райпозунче шилчиткен. Уе эртип-ле турган. Чагыкчылар садыгжыларның кулаан амыратпастаан. А садыгжылар?... Олар база-ла райпонуң аалдашкыларынарынга бүзүреп, чагытkан барааннарны бүдүн чылды оттүр маналп, түннелинде чүгле беш ковёр, ар улус кедер беш нейлон хөйлең магазинге алганнар. Оон өскелери күүсеттинмээн.

Сөөлгү үеде, улустуң чагытkан барааннары хамаанчок, магазин куруглавас ужурлуг барааннар безин ховар кээр апарган. Ылангыы уругларнын-даа, улугларның-даа чылыг хептери, костюмнер кирбестээн.

Райпонуң-даа, респотребсоюзтуңдаа баштаар черлери ыраккы нарынчыларже кичээнгей салыр ей келбээн бе?

Б. ОЮН.

Делегей бо хүннерде

ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң төлөөлекчизиниң медеглели

ХАНОЙ. (СЭТА). ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң төлөөлекчизи медеглел кылып, рождество-биле холбаштыр чарлаан тайбыңчыдылгавың үезинде Вьетнамның Демократтыг Республиказының девискээринче америк ужар күүлдүң халдаашкынын ында шиитпирлиг бруу шаап турар.

ВИА агентгелелдиң дамчыткан ол медеглелде чугаалап турары болза, декабрь 25-те америк самолёттар ВДР-ниң агаар делгеминче шургуп киргеш, Нгиен, Хатинь, Тханьхоа можуларда болгаш демилитаризастаан зонаның районунда чурттакчылыг алаэн суурларны бомбалаан.

Рождество-биле холбаштыр тайбыңчыдылга үезинде бомбалаашкынны соксадыр дугайында америк башкарыкчы бөлүктериниң бүзүредиглериниң авыастыг шынарын АКШ-тың бо кеминг үүлгедиишкиннери сойгалап. Вьетнамда дайынны калбартырын үргүлчүлээрин америк империализминиң бодап турарын база катап көргүскен деп, медеглелде айтып турар.

Камбоджаның Даштыкы херектер министерствозунуң нотазы

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Декабрь 4-те АКШ-тың чазаанның нотазынга харыы кылдыр Камбоджаның Даштыкы херектер министерствозунуң нотазын тус черниң солуннарынга парлап үндүргеп.

Камбоджа биле АКШ-тың аразында харылзаалардың дорайтааны дээш харыысалганы Камбоджаның чазаа АКШ-тың чазаанга онаап турар дээрзин нотада чугаалап турар. АКШ-тың чазаа камбоджа девискээрге удур бодунуң агрессчи үүлгедишкиннерин үргүлчүлеп. Камбоджаның хамаарышпас чоруун болгаш нейтралитедин дорамчылаан пропагандисчи кампанияны күткүп турар.

ВДР-ниң болгаш Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтузунуң чепсектиг иштери камбоджа нейтралитетти үрээп дээр дугайында америк империалистерниң талазындан буруудадышкынны Камбоджаның чазаа барымдаа чок деп санап, ол буруудадышкынны Камбоджаның тускай догунаашкынынче халдаашкын кылдыр көрүп турар дээрзин нотада айтып турар.

Камбоджаның девискээрин дамчыштыр даштыкы шериг кезектериниң, а ол ышкаш шериг техниказының эртер азы олче киреринниң кандыгдаа аргазы чок деп чүвени Камбоджаның чазаа моон-биле холбаштыр база катап бадыткап турар.

Камбоджа девискээрже америк империалистерниң бүгү халдаашкынныларынга ойтур шавышкынны бээрине бодунуң шиитпирлиниң дугайын камбоджа чазак медеглел турар деп нотада демделээн.

Вьетнам улус-биле эп-сеткил каттыштырылгазы

ПАРИЖ. «Вьетнамга кораблыге» акша-хөреңги чыылдазы Францияда үргүлчүлеп турар. «Юманите» солуннуң дыңнатканы-биле алырга, Ла-Сен судно тудуунуң заводунда 13 600 франкты чыгган. Клермон-Ферранда тайбың дээш демиселчилер чүгле үш шактың дургузунда 12.700 франкты чыгган.

Хөй адырларның болгаш бүдүрүлгелериниң ажылчыннары кораблыге чүдүрер чүктү садып алыры-биле акша-хөреңгиниң чыылдазын чорудуп турар. Почта ажылчыннары бир тонна хептн болгаш чоорганны, электриктер майгыннарны, шахтёрлар эм айманан Вьетнамче чорударын шиитпирлээн.

Вьетнамга дузаалаары-биле акша-хөреңгиниң чыылдазын чоруткушаан. Францияның ажылчын аңгызы болгаш тайбыңга ынакшылдыг күштери маадырлыг вьетнам улус-биле идепкейлиг эп-сеткил каттыштырылгазын база катап илергейлеп турар деп, «Юманите» солун бижээн.

НЬЮ-ЙОРК. Ном үндүрер черлериниң болгаш библиотекаларның чүс-чүс ажылдакчылары Вьетнамда агрессчи дайынны соксадырынче президент Джонсонну кыйтырган. «Нью-Йорк таймс» солунга парлап үндүрген ажык чагаазынга олар Вьетнамның улузуң өлүрүп кырып турар чорукту болгаш ВДР-ниң девискээрин бомбалаарын, Вьетнамче америк шеригларын чорударын соксадырын негеп турарлар.

БОНН. АКШ-тың Вьетнамда агрессиязынче удур чыскаалды немец студенттилер эвилели Ганноверге организастаан. Чыскаалдың үезинде эвилелдиң кежигүннери мурнуу-вьетнам патриоттарга дузалаары-биле акша чыылдазын чорукткан. Полиция чыскаалчыларны тарадыр сывырган.

(СЭТА).

Йеменде байдал

ХОДЕЙЖА. (СЭТА). Йемен Араб Республикада байдал дүшүүрүг болуп артпышаан. Республика күштери биле монархистер шеригларының отрядтарының арасында дайын чорудулгалары үргүлчүлеп турар. Монархистер АКШ-ка деткиткен сауд аравияның талазындан деткимчени соксаал чокка ап турар. Йеменниң девискээринде ташткы болук хелезиленикчилер ходелип, республиканчыларның контролюнда турар чурттуң янзы-бүрү районнарынче халдаашкын кылып, хоралакчы ажылды үүлгедип турар дээрзин парлалга моон мурнунда-ла дыңнаткан болгай. Тудчуушкуннар ЙАР-ның найысылалы Сананың районунда чорун турар. Чоогунда даглярда эзелеп алган туруштарын ажыглавышаан, монархистер хоорайны үргүлчү боолап турар. Ынчал чок чорукту хандырарынга таарымчалыг байдалдар чок болган ужурунда даштыкы алчып черинниң ажылдакчыларын Санадан көжүрүп үндүрген. Совет алчын черинниң ажылдакчылары ЙАР-ның найысылалындан база түр чорукан.

МЕКСИКА ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ ИНИЦИАТИВАЗЫ

МЕХИКО. (СЭТА). Мексика конгрезиниң депутаттар палатазы 1968 чылды тайбыңчыл чылы кылдыр чарлаар дугайында шиитпирни хүлээп алган болгаш бо үлегер-чижекти алыр деп эве-даа чурттарның парламент кежигүннерин кыйыргаан.

Бүгү делегейде дайын чорудулгаларын соксадыр соруганы салган бо тайбың инициативаны Удусчу-социалистиг партияның Мексика парламентизинде фракциязының удуртукчузу Карлос Санчес Карденас саналдап киргеп болгаш өске-даа партияларның төлөөлекчилери чаңгыс үнбиле деткээн.

Депутаттар палатазының шиитпирин сенатка бадылдыры-биле киирген.

Куба Республиканың национал байырлалы—Хосталга хүнүниге (1959 чылда) таварыштыр.

Чуруктта: он талада — чигир тростнигин механизастыг ажаап ап турары. Солагай талада—Гавана можуда «Борис Луис Санта Колома» заводка чигир тростнигин чүдүрген автомашиналарның шуужуп кээп турары.

СЭТА-ның фотозу.

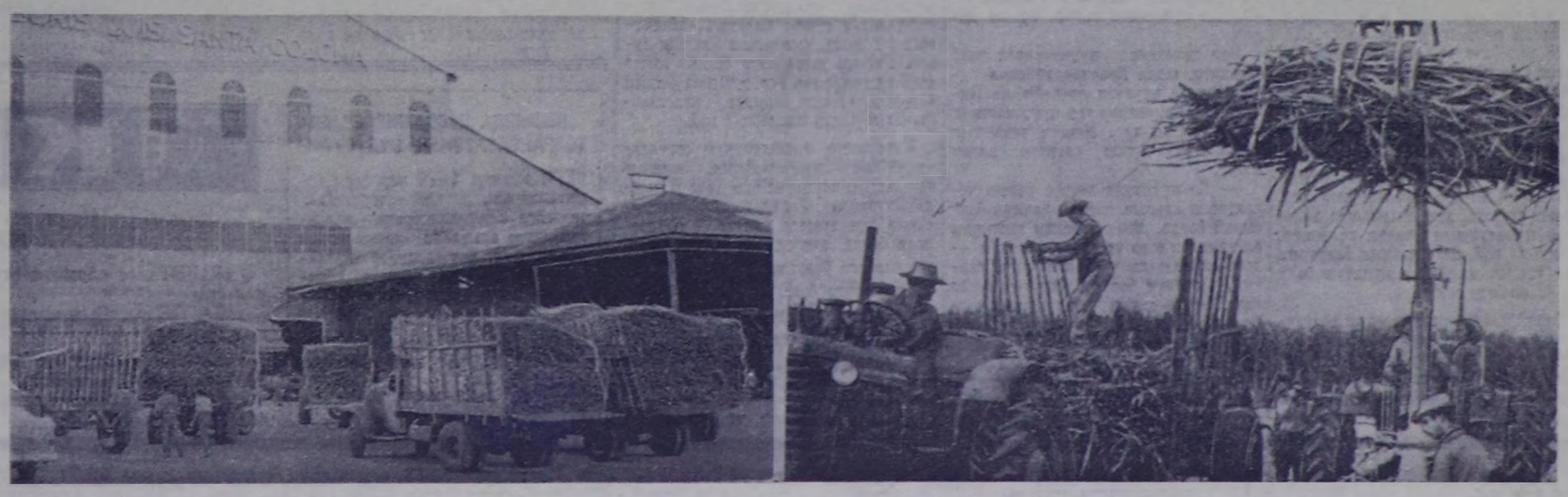

Нигерий радиозунуң медеглели

ЛАГОС. (СЭТА). Калабардан Нигерияның соңгу талазынче болгаш Огоджадан мурнуу талазынче шаап халдаашкынны чорудуп турар федералдыг шеригларниң Камерун Республика-биле кыыгаарлыг районунга Икома хоорайның районунга каттышкан. Ол дугайын Лагостун радиозу дыңнадып турар.

Федералдыг шеригларниң ийи болүүнүн каттышканы чөөн-нигерий удуртукчу Одумегву Оджукувуның күштерин даштыкы делегейден бүрүнү-биле үзе киргеп болгаш Нигерияның Мурнуу-Чөөн штадын бүрүн хостаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган дээрзин дыңнадыгда чугаалап турар.

Ирактың эрге-ажыктарынга

БАГДАД. (СЭТА). Нефтилиг черлерни шинчилээр, ооң тывыкы болгаш сайгарылгазының талазы-биле кады ажылдажылга дугайында Совет Эвилели биле Ирактың аразынга ат салган дугуржулгаже удуг кичээнгейни ирак парлалга көрүндүрүп турар. Ол дугуржулга Ирактың национал нефть үлетпүрүн хөгжүдеринге дузаалаар дээрзин багдад солуннары демделээн. Нефть талазы-биле Ирактың иинти политиказынга ол дугуржулгавың дүгжүп турарын демделээн Ирактың Министрлер човуланнының медеглелин парлап үндүрген.

Даштыкы болгаш ирак журналистериниң парлалга конференциязынга Ирак национал компаннияның баштаар черниниң даргазы Джадирнин медеглээнин: совет төлөөлер-биле чугаалажылышкынвар бүрүн ден эргенин болгаш кайы-кайызынга ажыктыг болур чорукту принциптеринге үндезилеттинген.

АРААТАНЗЫГ ХАЛДААШКЫН

БРАЗЗАВИЛЬ (СЭТА). Ангозаның девискээринде турумчаан португали шериг самолёттары Конгонуң (Киншаса) үш кызыгаар сууларынче араатанзыг халдаашкынны кылып, оларны бомбалаан. Ол дугайын Конгонуң парлалга агентгелели декабрь 27-де дыңнаткан. Сва. Мбомба болгаш Масасала сууларның тайбың чурттакчыларындан өлүрткеннер болгаш балыглаттырганнар бар болган.

Чаа чыл интервьюзу

Чаа чылга таварыштыр бистиң номчукчуларывыска изиг байыр чедирген бо чагааны РСФСР-ниң улустуң артизи, Күрүне шаннал-дарының лауреады, композитор **Вано Ильич МУРАДЕЛИДЕН** алган бис. Бо чылын чогаадыкчы ажыл-ишке бодунуң чеднишкиннерин болгаш келир чылда планнарын чугаалап бээрин бистиң корреспондентилеривис оон дилээн.

«Эргим чуртташтарым-өөнүктер!

Келир Чаа чылга таварыштыр силерге чүректиң эң ханызындан изиг байыр чедирерин болгаш амыдыралга аас-кежиктиг, эң өөрүшкүлүг болуруңарны күзээрин чепшээрел көрүнөр! 1968 чыл тайбың тургузукчу болгаш чаагай үүле бүдүрериниң чылы болзун!

Чаа чылды шуптувус иүш-амыйчы болгаш чогаадыкчы белектериг үткүп турар болгай бис. Мээң москвачы-эштерим композиторлар Үлүг октябрьның 50 чыл өөнүга бараалгатканы, чогаадыкчы ажыл-ишининг дөртинү көрүлдезинге ам база белеткенип турар. Россия Федерациязының композиторлар эвилелиниң ийиги съездизининг ажыттынарынга бараалгатнан ол көрүлдениң концерттери Москвага болгаш Москва кавызынга келир чылдың январьда, февральда, мартта болур.

Совет Эвилели биле Францияның улустарының аразында найыралдың дугайында темага хамаарыштыр драматургтар Виктор Винников, Владимир Крахт олар-биле кады мээң бижээн сөөлгү чогаалдарымның бирээзи— «Москва—Париж—Москва» деп операттаны Совет күрүнениң алдарлыг байырлал өөнүга турасказаткан бис. Ону баштай-ла келир чылын Совет Армия биле Шериг-Даалай Флодунуң юбилей хүннеринде чөнгө көргүскен турар деп идегелдиг мен».

Фото В. Мастюков биле А. Коньковтуу. СЭТА-ның фотохроникази.

ТӨӨГҮНҮҢ ТУРАСКААЛДАРЫ

Азия дыштың төп ортузунда турар Тываның девискээри төөгүүнүң хөй санныг янзы-бүрү тураскаалдары-биле көнчүг байлак.

Кижи төрелтеттенниң төөгүзүнүң барык бүгү үе-чадаларынга хамаарыжып турар бо тураскаалдарга эрте-бурунгу үелериниң турлаг-суурлары, хорум-базырыктары, бугарыктары, хаяларда, көжөлерде чурумалдар болгаш бижиктер, хоорайжыгаш-шивээлер, хүлер век үезиниден эгелээш ортаа вектерге чедир казымал байлактарны тып ап турган черлер болгаш чес, хола, демир эвилдирип турган печказының артынчылары дээш еске-даа түүлдер хамаарыжыр.

Тыва улустуң болгаш оларның бурунгу өгбелериниң эртикен бай төөгүзүн хереченилеп турар чамдык тураскаалдар чүгле бистиң чуртта эвес дашкыда оңза сурагжаан. Төп Азияның ортаакы вектер үезиниң культурazының бир дээди чедишкини болур хаяларда база көжөлерде бурунгу түрк бижик кижи шинтилелиниң үнелиг тураскаалдарының санынга кирер. Ол бижиктерни чүгле бистиң чуртувуста эвес, а ол ышкаш өске-даа хөй-хөй чурттарда эртемденнер шинчилеп, өөренип турар. Бистиң республиканың девискээринден казып шинчилеттингеи чамдык чаа эрага чедир 5—3 вектериниң базырыктарындан тывылгылаан уран кылымал алдын хереселдер болгаш каастаглар Ленинградта Эрмитаж деп бүгү делегейде аадар-сураглыг улуг музейниң алдын эт-хереселдер шыгжаар тускай залында делгеттингеи. Бижиктиг көжөлер болгаш өске-даа чамдык эртикен үелериниң эт-хереселдеря Минусинскиниң, Красноярскиниң, Томскиниң дээш чурттуң өске-даа музейлеринде бар. Тываның ортаакы вектерде чурттап чораан чамдык аймактарының сууржуң амыдыралын бир-ле дугаарында бадыткап көргүзүп турар, өртетпейн кадырган тууйбудан болгаш дойдан тутка хаяларлыг, улустарының «Малгаш-Бажың» деп адап турар хоорайжыгаштары база бир үнелиг тураскаалдарның бирээзи. Оон ыңай бо чылын Канадага болуп эрткен бүгү-делегей делгелгезинге бистиң чуртувустан аппарып делгеп турган археологтуг тураскаалдарның аразында Тывадан казып тыпкан материалдарның бар болганы база-ла сонуургавчыг.

Бо бүгү, үстүнде санап айтыкланывыс даш век үезиндеи эгелээш, чоокка чедир үелерге хамааржыр хөй санныг аңгы-аңгы тураскаалдарны тып шинчилээри — XX векке чедир үжүк-бижик чок чораан тыва улустуң эртикен төөгүзүн өөрениринге канчаар-даа аажок үнелиг материалдар болур. Тыва төөгүзүнүң бирги томуун колдуунда-ла археологтуг материалдарга үндезилеп бижээн чорук ол тураскаалдарның кампгмчык үнелиин хереченилеп турар. Бистиң республиканың девискээринде турар тураскаалдарны шинчилеп өөренири мурнуу Сибирьниң, Ортаа болгаш Төп Азияның өске-даа чамдык улустарының төөгүзүн улам ханы билириниге база ажыктыг болуп турар. Ол билдингир, чүге дээрге Тываның чону шаг-үеден бээр кожа-хелбээ болгаш чоок кавыынга чурттап чораан улустар-биле ханы харылзаалыг чораан. Оон девискээри—Төп Азияга тургустунуп турган янзы-бүрү көшкүн аймактар каттыжыышкынналрының болгаш баштайгы феодалдыг күрүнелериниң составынга кирип турган.

Тыва төөгүзүнүң орус, тыва дылдарда парлаттынып үнүп келгени номчукчуларга канчаар-даа аажок улуг өөрүнчүг белек. Ындыг-даа болза ол баштайгы номда, ылаңгыя бирги томда, долузу-биле шинтипирлеттинмээн айтырыглар ам-даа бар.

Бо айтырыгларны тодаргайлап шинтипирлээрде ажыглаар чугула материалдарның бирээзи база-ла археологтуг тураскаалдар болур. Ылаңгыя тыва төөгүзүнүң эртеги болгаш ортаакы вектер үелериниде ындыг айтырыглар ам-даа хөй. Оларны чедир өөренимээн шаанда, тывааларның канчаар тыптып келгенин долузу-биле шинтипирлээри берге. Амгы үеде бо бүгү айтырыгларны шинчилээр төлээде, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Археология институдунуң эртем ажылдакчызы, төөгү эртемнериниң кандидады А. Д. Грачыга баштаткан экспедиция биле Тываның эртем-шинчилел институдунуң археологтуг экспедициязы бистиң республиканың девискээринде археологтуг казылгыларны чорудуп турар. Бо экспедициялар. Ылаңгыя Саян-Шушенскиниң туттуруп турар электростанциязының суг шыгжамыры туруп, суг шыва алыр зоназында ажылдап турар А. Д. Грачының удуртказын элээн каш отрядтарлыг улуг экспедициязы, хөй-хөй тураскаалдарны казып шинчилеп, Тыва төөгүзүнүң үстүнде айтыкан үелериниң чамдык билдинмес арынарын чырыдып турар чаа материалдарны хөңү-биле тып турар.

Бистиң Төрээн чуртувустуң алдарлыг эртикен үезин үнелеп, оон хөй националдыг акыдуңма улустарының төөгүзүн биле өөренири совет кижи бүрүзүнүң патриотчу херээ болур болгай. Ол — бистиң Төрээн чуртувуска ханы ынакшылывысты болгаш улуг чоргааралывысты хайындырып, совет патриотизмге база кижизидип турар. Бо дугайында М. И. Калинин кончуг тодаргайы-биле мынчаар бижээн: «Төрээн чуртуң төөгүзүн билип алган тудум-на, ол кижиге эң-не чоок болгаш ынак болур апаар». Мынчангаш бистиң республикавыс бүгү ажылчы чоннары төөгүнүң тураскаалдарының ужур-дузазын ажа билип, оларны эртемге ажыглаары-биле кампан кадагалаарының херээжеге идепкейлиг киржири хүндүлүг хүлээлге дээрзин үттнас ужурлуг.

Бистиң чуртувуста төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдары бүгү чонуң өөрүүг болур болгаш күрүненнің кампгалалында турар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээнниң сооиза каш-па айлар эрткенде, 1918 чылдың апрель 14-те Улус Комиссарларының Чөвүлели В. И. Ленинниң ат салганы «Республиканың тураскаалдарының дугайында» деп тускай декретти үндүргеи. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүненің үндезинлекчизи, улуг баштыңчывыс В. И. Ленин төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын кампгалап кадагалаарының херээжеге база шак мындыг улуг сагыш човаашкының салып чораан-дыр.

Совет чазак төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын кампап, кадагалаарының талазы-биле оон дараазында-даа чылдарда элээн каш чарлыктарны болгаш доктаалдарны база үндүргүлээн. Ылаңгыя ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1948 чылдың октябрь 14-де үндүргеиі, бөгүнге чедир боттаныр турар доктаалында төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын кампап, кадагалаарының хемчегленнерин ап чорударыа республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, крайлар, областар болгаш кодээ суурлар Советтериниң күүсекчи комитеттеринге дааскан.

Ол-ла доктаал-биле культураның тураскаалдарын кампгалаарының дугайында дүрүмнү бадылаан. Ол дүрүмүнүң «Археологтуг тураскаалдарны кампгалаары» деп бөлүүнде: «археологтуг тураскаалдарның турар черлерин тарыырын, ажылчы чоннарны тураскаалдарының ужур-дузазын ажа билип, оларны эртемге ажыглаары-биле кампап кадагалаарының херээжеге идепкейлиг киржирин хүндүлүг хүлээлге дээрзин үттнас ужурлуг.

Бистиң чуртувуста

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЯЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үнделеттингеш

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
30
СУББОТА
№ 306 (6842).

Өртээ 2 көп.

ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң дыңнадыы

Өскүүт металлургияның ажылдакчылары чес, коргушчун, цинк, титан, магний, олово бүдүрелиниң болгаш оон өске-даа хөй ханы продукция бүдүрелиниң чыл планын хүүсаа бетинде күүсеткен.

Химия, нефть болбаазырадыр болгаш нефть-химия үлеттүрүүнүң коллективтери синтезтээн химия бүдүмелдерин, кальцийниг соданы, автомобиль дугуйларын бүдүрелиниң чыл планын хүүсаа бетинде күүсеткен.

Синтезтеп бүдүрген аммиак эрткен чылдаазындан 18 хүү, минералдыг чемиштиглелер—11 хүү, үжүш камталаарының химия бүдүмелдери, кальцийниг сода болгаш автомобиль дугуйлары—7 хүү ковудээн.

1967 чылда 40 миллион тонна минералдыг чемиштиглелерни бүдүрген турар.

МОСКВА. Кызыл шөл. СЭТА-ның фотохрониказы.

БӨГҮН—ССР ЭВИЛЕЛИН ТУРГУЗАР ДУГАЙЫНДА ДЕКЛАРАЦИЯНЫҢ БОЛГАШ КЕРЭЭНИҢ 45 ЧЫЛЫ

ССРЭ-ни тургузар дугайында ДЕКЛАРАЦИЯДАН

«...Бодун долгандыр чонның хөй нуруузун каттыштырган чүгле пролетариат диктатуразының байдалында национал дарлалды дазылындан узуткап, улустарның бот-боттарынга бүзүрежир байдалды тургузар болгаш ажы-дүңма кады ажылдажылгазынга үндезинни салыр аргалыг болган.

Чүгле бо байдалдың ачызы-биле совет республикалар бүгү делегейниң иштиниң болгаш даштыкы империалистерниң халдаашкынын ойтур шаап шыдаан, чүгле бо байдалдың ачызы-биле совет республикалар хамаатыг дайынны чедиишкинниг доозуп, боттарының туруп турарын хандырып база тайбың ажыл-агыйг тургузуушкунунче кирип шыдаан. Ынчалза-даа дайынның чылдары ис чок эртпээн. Дайынның уржуунда хоозураан хөвүлер, ажылдавайн туруткан заводтар, үрелген бүдүрүкчү күштер болгаш харыксыраан ажыл-агыйг нурлавыры ажыл-агыйг тургузуушкунунуң талазы-биле тус-тус республикаларның аңгы-аңгы күмененишкиннерин ажыл-агыйг тургузуушкунунга күш чедишпес бөлдүрүпкен. Республикалар аңгы-аңгы туруп турда улус ажыл-агыйын катап тургузары болдунмас апарган.

Өске талазында, делегей байдалының доктаамал эвээи болгаш чаа халдаашкынарның айыылы болза капиталистиг бүзээлээшкининиң мурнунга совет республикаларның чаңгыс фронтузун тургузарын чайлаш чок болдуруп турар.

Адак соолунде, аңгы талазы-биле интернационалчы мөзү-шынарлыг Совет эрге-чагырганың бодунуң тургузуу совет республикаларның ажылчы массаларын чаңгыс социалистиг өг-бүлеге каттыжарының оруунче идип турар.

Даштыкыдан айыыл чон чорукту-даа, иштини ажыл-агый чедиишкиннерин-даа, улустарның хостуг национал хөгжүлдезин-даа хандырар аргалыг чаңгыс эвилелчи нуруңете совет республикаларының каттыжарын бо бүгү байдалдар чайгаар-ла негеп турар.

Чоокта чаа боттарының Советтериниң съездилериниге чыылгаш, «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелин» тургузар дугайында шиитпирлерни чаңгыс үн-биле хүлээп алган совет республикаларның улустарының нүзел-соруу болур эвилелчи дең эргелиг улустарның эки-тура каттыжыышкыны болур дээрзинге, ам туруп турар-даа, келир үеде тургустунуп келир-даа бүгү социалистиг совет республикаларның бо Эвилеяге кирери ажык дээрзинге, чаа эвилелчи күрүне улустарның тайбың кады чурттаарының болгаш ажы-дүңма кады ажылдажылгазының 1917 чылдың октябрьда-ла салдынган үндезиннериниң төлептиг боттаныышкыны болур дээрзинге, бо күрүне делегей империализминге удур шынчы төлемгиниш болгаш делегейниң социалистиг Совет Республиказынга бүгү чурттарның ажылчы чоннарының каттыжарының оруу-биле чаа шиитпирлиг базым болур дээрзинге идегелди магадылал болур.

Бо бүгүнү бүгү делегейниң мурнунга медеглээш, база бисти төлээлеткен социалистиг совет республикаларның конституцияларында илереттинген Совет эрге-чагырганың ескерлиш чок үндезиннерин байырлалдыы-биле чарлааш, ол республикаларның делегаттары бистер, биске тывыскан бүрүн эргелерге үндезилээш, «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелин» тургузар дугайында мөрзөге хол үмүү салырын доктааттывыс».

(«Советский архив» журналдың 1967 чылда 5 номеринден).

ШКОЛАЧЫЛАРНЫҢ ДЫШТАНЫЛГАЗЫ

Школачыларның кышкы дыштанылгазы бөгүн эгелээн. Республиканың школаларының 48 муң ажыг школачылары 1967—68 өөредилге чылының бирги чартыын доскаш, хөлүг, солун дыштанылгаже кирипкен. Хемнер кыяан дош-биле шыптынып, хову-шөл, арга-арыг моңгүннелчек ак харбиле шугланыпкан кышкы үеде дыштаныры уругларга солун. Уругларның дыштанылгазы эрги чылды үдеп, чаа чылды уткуп турар үеде эгелээри-биле онзагай. Арганың сеглегер ногаан шетчигежи 10 ажыг хонукта бүгү уругларның хөглээшкининиң төвү болуру бисте эки чаңчыл апарган.

Уруглар дугайында, аларның садыкшылы, дадыгыышкыны болгаш кижизидилгези дээш партия болгаш Совет күрүне хүн бүрү сагыш салып турар. Школачыларның кышкы дыштанылгазы организастыг эртсин дээш культура албан черлери, комсомол, профэвилел организацииялары болгаш партия, совет органнар чыл бүрү сагыш салып келген. Чаа чыл ёлказының оттары хоорай, суур бүрүзүнге чырыыр. Клубтар, театрлар, Пионерлер баштыңнары, уруглар библиотекалары дыштанылга үезинде уругларның харлазынының аайы-биле солун хемчегларни ап чорудар ужуруглуг. Көдээ клубтар, культура башкыларының база кинотеатрлар уругларга таарышкан кижө программазын шилип алыры чугула. Бистиң чамдык көдээ клубтарывыс дыштанылга үезинде безин уруглар киноларын көргүспес болгулаар. Колхоз, совхоз төптеринде культура албан черлери уругларның дыштанылгазын организастаарда школа коллективи-биле кады бир деминг болур ужуруглуг. Ынчан бистиң көдээ школачыларывыс чүгле ёлка эрттирери-биле кызыгаарланмас иймек.

Кызыл, Туран дээш өске-даа хоорай, суурларның төп шелдеринде эң улуг ёлкаларны бо хүннерде тургузупкан. Оларның чанында чүгулаар чер, арганың улуг-биче «аң-меңи», тоолдарның маадырлары уругларны магададыр. Школачыларның үрде маңаан аалчызы — Соок ирей чаа чылдың бүдүүзүнде чедип келгеш, белектерин уругларга сөңнээр. Кым эң эки өөренген болгаш ажыл-ишке ынак болдур, Соок ирейге ол мактадыр.

Кызылдың школачыларының дыштанылга планын хоорайның улус өөредилге килдизи, ВЛКСМ Кызыл хооркомунуң школа килдизи, Пионерлер башыңы, кинотеатрлар, хөгжүм-шии театры болгаш профэвилел обкомнарры кады тургускан. «Найырал» кинотеатрга тускай программа ёзугаар уруглар киноларын, уран чүүл училищезининиң, музыка школазының, хоорайның № 1, 3, 6, 7, 10, 11 школаларының концерттери, беседа, ужураашылга база болур. Хөгжүм-шии театрынга январьның 2-ден 10-га чедир хоорайның бүгү школачыларының ёлкаларын адырлар аайы-биле профэвилелдер обкомнары организастап арттырер. Пионерлер башыңы, уруглар библиотеказы болгаш тус-тус школаларның эң бичиилерге болгаш үстүнү классчыларга солун кежээлерни, ужураашылгаларны планнаан.

Коньюкилээри, хаактаары, дагдан чүүгулаары уругларның кадыкшылын, организмин дадыктырарынга чүдэн артык чугула. Агаар-бойдустуң таарыычалыг байдалдарын шилип ап тургаш, спортчу маргылдаалар, турисчи кысна походтар эрттирери амыктыг. Спорттуң өске-даа хевирлеринге маргылдаалар эрттирип болур. Кол-ла чүүл дыштанылганың хүн бүрүзү кадыкшылдын, дадыгыышкынның хүну болган турары чугула.

Бичии, элээди болгаш үстүнү классчы уругларга дыштанылга үезинде ап чорудар хемчегler чалгаарынчыг эвес болзун дээш, школа коллективтери, культура албан черлери сагыш салыр ужуруглуг. Өң-баазын ойнаарактар-биле каастап каан ёлканы дескиндир ырлап, танцылап хөглээри уругларга солун. Ынчалза-даа ёлка хемчегleри бот-боттарынга демейлешпес болза эки. Эң эки костюмнер карнавалы, литературага болгаш төөгүге викториналар, оюн-баштак хөй болган тудум, элээди-даа, үстүнү-даа классчыларга кончуг хөглүг болур. Шериг-патриоттуг кижизидилгеже угланган шериг-спортчу оюннарны эрттирер болза солун. Кызыл исчилерниң отрядтары, интернационалчы клубтарның кежигүннери оңнуктери-биле белектер солчуп, байыр чедиржирлер. Уругларның сонуургалынга таарышкан тывыгыр чүүлдерни чер болганга эрттирер болза, кышкы дыштанылга организастыг болур.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Ниити билигниң ортумак школазының ажылын улам эжиндер хемчегler дугайында» бир чыл мурнунда хүлээп алган доктаалынга уруглар-биле бүгү-ле кижизидилге ажылының төөгү школа болган турарын онзалап айытkан. Уругларның хостуг үезин чеп ажытладыр болгаш оларның кижизидилгези дээш башкыларның харыысалгазы дыштанылга хүннеринде улам бедик болган турары чугула.

Школачыларның кышкы дыштанылгазын организастыг эрттирери хөй-ниити ужур-дузалыг чугула айтырыг. Партия, совет, профэвилел болгаш комсомол организацииялары, башкылар коллективтери, ада-иелер комитеттери ук ажылды эгезинден төнчүүрге чедир удуртуп, башкарар хүлээлгелиг.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЧЫЛДЫ ДООСПУШААН...

ТАНДЫЖЫЛАРНЫ ДЕТКЭЭН

Совет күрүнеиниң үндезилекчизи В. И. Ленининиң төрүттүнгеп хүнүнден бээр 100 чыл болур хүнүн төлептиг уткуур, беш чыл планын хүүсаа бетинде күүседир талазы-биле тандыжыларның эгелээшкининиң «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыл-ишчилерин бир үн-биле деткээн. Юбилейлиг чылдың социалистиг чарыжынга идепкейлиг киришкеш, мал, чер ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле чамдык эки түңнелдерин чедип алган. Шык-Бажы сүт-бараан фермазының коллективи республиканың мурнакчы фермаларының аразында киргеп.

Совхозтуң малчыннары бо чылын мал кыштагдадыышкының эки эгелээн. Нииттиниң малын суггат-биле хандырарынга суг сордурар чаа моторлар тургускулаан 4 кудукту кышкы одарларда кылган. Олар ажылдап турар, а сүтдан ырак коданнарга суг сөөртүп чедиреринге 3 автомашинаны бижыглаан. Мал чемнерин кыштагларже үзүктел чок сөөртүп турар.

Ажыл-агыйга мал ажылын күжениишкининг хөгжүдериниң хемчегlерин ап эгелей берген. Шын-Бажы биле Хову-Аксы сүт-бараан фермалары сүткүр, а Дөң-Терек фермазын түгле аътхыр инек фермазы кылдыр хөгжүдериниң хемчегlерин ап эгелээн. Мажалык сүт-бараан фермазында чаа, улуг бызаа кажаазын ажылгалда киргеп. Совхозтуң өске фермаларындан чаш бызааларны бо фермаже чыып, оларны чагыштырып өстүрериниң хемчегlерин чорудуп, аътхыр инектерни чемгереринiң рационун чүрүмүдарын көрүп турар.

Чыраа-бажыылар күрүнеге тараа, сүт, дүк, эт садар талазы-биле планнарын 1970 чылдың ноябрь 7-де хүүседир хүлээлгелерин алган. Оларның күүседезин чедип алыр дээш 1968 чылда төрүүр үш баш малга оваштыр 90 хураганны, 80 бызааны, суггарылга чок черниң га бүрүзүнден 10,5, а суггарылгалыг черниң га бүрүзүнден 16 центнер дужуттуг алыр соруэга салдынган. Чурттала, бүдүрүүге тудугларын база калбартыр. Часкы тарылга техниказының сеткеглеэни 1968 чылдың февраль 23-те бүрүн доозар. Сеткеглеге-биле чергелештир механизаторларның мергежилин бедидер курстарны организастаар.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыннары боттарының ниити хуралынга «Найырал» совхозтуң малчыннарын социалистиг чарышка кыйгырган.

С. ОПДУП-ООЛ.

Чаа чылда чонга белектер

«Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелиниң тудутжулары Кызыл-Мажалыктың болгаш Ак-Довурак хоорайның ажылчы чоннарынга Чаа чылдың бүдүүзүнде эки белектерни сөңнеп турарын солуннар, радио дыңнаткан болгай.

Чүгле декабрь сөөлүүреди безин хары угда 20 кижи чүвар черлиг, шакта 200 килограмм кургаг хеп чуур күүлүг чүвар-бажың хеп чуур комбинатты Кызыл-Мажалыкта, оон дараазында, декабрь 28-те, комплексиниг эмнелге тудуунуң улуг базының Ак-Довурак хоорайда ажыглалга киргилээн.

Ак-Довуракта ам база бир чаа, улуг тудуг ажыглалда киргеп. Ол дээрге «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чанында профессионал-техниктиг училищенің өөредилге корпузу-дур. Бо болза 150 өөреникчи олуттуг, эртем кабинеттерлиг, ийи кат бажың. Тыва индустрияның баштайгызы — комбинатка болгаш республиканың өске-даа будүрүлгелериниге мергежилдиг кадрлар белеткээринге ол боттуг идип болур.

Тожунуң аңчыларында

Республиканың аң-өлүк тывыжының 50 ажыг хүүзүн Тожунуң аңчылары белеткээр. Районнуң эрешүдүргү аңчылары сезон планын күүседиптер хире апарган. Декабрьның 25-ке чедир аңчылар 194 муң рубльдиң өлүүн дужааган болгаш сезон планының барык 90 хүүзүн күүседип апкан.

Өлүк тывыжының Хам-Сыра участогунуң аңчылары 21 муң рубльдиң өлүүн дужаарын 28 рубль түңге күүсеткен.

АДЫН БАДЫТКААН

Улуг-Хемде «Күш-ажылдың хостуг» колхоз күрүнеге мал ажылының продуктуларын дужаар талазы-биле өске ажыл-агыйларның мурнунда чоруп турар.

Артель күрүнеге 650 тонна сүт садар деэш хүлээлгезин 1967 чылдың декабрьның сөөлгү хүннеринде 655 тонна кылдыр ажыр күүсеткен. Колхозтуң Торгалыг болгаш Кожай фермаларының мурнакчы саанчылары Тичик Натпит-оол, Көк-кыс Санчы, Кара-кыс Санчай-оол, Мария Балдан олар бо гектарже удур удуур киргеннер.

Күрүнеге эът, дүк садарының планын колхоз шагда-ла ажыр күүсеткен, а сүттүүн база күүсеткени ол. Бо дээрге колхозчуларның талазындан бедик кедурүшкүнүүр ажылдаанының, Октябрьның 50 чылында эртелеге тывыскан, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң мөңгеде кадагалаар Кызыл төгүн эдилээринге колхозтуң төлептиишкиң бадыткалы болган.

Литератураның, уран чүүлдүң болгаш архитектураның шылгараңгай чогаалдары дээш 1967 чылда РСФСР-ниң Күрүне шаңналдарын тыпсыр дугайында

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаадыры болза:

1. Литератураның, уран чүүлдүң болгаш архитектураның шылгараңгай чогаалдары дээш 1967 чылда РСФСР-ниң Күрүне шаңналдарын тыпсыр дугайында РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссиянның саналдарын хүлээп алыр:

ЛИТЕРАТУРА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ — М. ГОРЬКИЙ АТТЫГ ШАҢНАЛДЫ ТЫПСЫР КИЖИЛЕР:

Сергей Андреевич Крутилинге — «Липяги» деп роман дээш.

Борис Александрович Ручьёвка — «Любава» деп шүлүглел болгаш «Кызыл хүчүтеш» база «Валентинаны үдээни» деп шүлүктер дому дээш.

Давид Никитич Кугультиновка — «Сээң үе-черген мен» деп шүлүктер дому дээш.

ЧУРУЛГА УРАП ЧҮҮЛҮНҮҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ — И. РЕПИН АТТЫГ ШАҢНАЛДЫ ТЫПСЫР КИЖИЛЕР:

Ольга Ивановна Коноваловага, Зоя Васильевна Пешкинага, Екатерина Иосифовна Косс-Деньшинага, Евдокия Захаровна Кошкинага — орус улусчу чогаадылга ажылының чаагай чаңчылдарын хөгжүдүп турар Дымковск ойнаарактарының үлегерлерин тургусканы дээш.

Андрей Петрович Файдышка — космос маадырларынга тураскаатkан оорлеш ажылларда К. Э. Циолковский биле С. П. Королёвтуң скульптура портреттери дээш (моңгэн соонда).

Дмитрий Константинович Мочальскийге—«Кур чер кижилери» деп оорлеш ажылдарда «Чаа сууржаанвар», «Кур черге огленген аныяктар», «Кызыл-булун», «Заочниктер» деп чуруктар дээш.

ХӨГЖҮМ УРАН ЧҮҮЛҮНҮҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ—М. ГЛИНКА АТТЫГ ШАҢНАЛДЫ ТЫПСЫР КИЖИЛЕР:

Валерий Александрович Гаврилинге—«Орус кыдыраазы» деп оорлеш ырлар дээш.

Александр Васильевич Свешниковка—ССР Эвилелиниң күрүнеиниң үлегерзи орус ыраажылар болүүнүң концерт программалары (1964 — 1965 болгаш 1965—1966 чылдардагы) дээш.

Константин Александрович Вертковка, Георгий Иванович Благодатовка, Эльза Эдуардовна Язовицкаягамузыка шинчилелиниге хамаарышкан «ССРЭ-ниң улустарының хөгжүм херекселдериниң атласы» деп ажыл дээш.

ТЕАТР УРАН ЧҮҮЛҮНҮҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ — К. СТАНИСЛАВСКИЙ АТТЫГ ШАҢНАЛДЫ ТЫПСЫР КИЖИЛЕР:

Мустафа Сафич Каримовка (Мустай Карим), Шаура Мусовна Муртазинага, Зайтуна Исламовна Бикбулатовага, Галия Шакировна Имашевага—Күрүнеиниң башкир үлегержи шин театрынга үндүрген «Ай туттургап дүне» деп шин дээш.

Сергей Владимирович Образцовка—Күрүнеиниң төп ойнаарактар театрынга уруглар болгаш улуг кижилер көөр кылдыр үндүрген шиилерни тургусканы дээш.

Борис Иванович Равенскихке — Москвадың А. С. Пушкин аттыг шин театрынга үндүрген «Андарган күр чер» деп шинни тургусканы дээш.

КИНО УРАН ЧҮҮЛҮНҮҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ—ВАСИЛЬЕВ АЛЫШКЫЛАР АТТЫГ ШАҢНАЛДЫ ТЫПСЫР КИЖИЛЕР:

Ефим Юльевич Учительге, Илья Михайлович Котенкога, Николай Алексеевич Блажковка, Вячеслав Иванович Гулиниге, Николай Иванович Випоградскийге — «Орус чаң», «Россияның уруглары», «Аалың тайбың турзун», «Россияның ырлары» деп документалдыг киноларга дээш.

Марпя Макаровна Климашина, Даниил Семёнович Даниниге, Николай Иванович Жинкиниге, Евгений Эмильевич Мандельштамга, Борис Вениаминович Лебедевеге—«Амыдыраның ханызында» деп эртем-тайылбырлыг кино дээш.

Василий Макарович Шукшиниге, Валерий Аркадьевич Гинзбургка, Всеволод Васильевич Санаевеге—«Оглунар биле дуңмалар» деп уран кино дээш.

АРХИТЕКТУРА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ—РСФСР-НИҢ КҮРҮНЕ ШАҢНАЛДАРЫН ТЫПСЫР КИЖИЛЕР:

Михаил Аронович Белыйга, Александр Сергеевич Михайловка, Иосиф Брониславович Орловка, Татьяна Николаевна Сафоновага, Юрий Сергеевич Ушаковка—ССРЭ-ниң эртемнер академиязының Сибирь салбырының эртем хоорайжыгажының (Новосибирск хоорайда) архитектура-планнаашкынын шиитпирлээни дээш.

Виктор Сергеевич Егеревке, Юрий Иванович Ионовка, Владимир Степанович Кубасовка, Феликс Аронович Новиковка, Борис Владимирович Палуйга, Игорь Александрович Покровскийге, Михаил Николаевич Хажакынга—Москваның пионерлер орду-дузунуң архитектуразы дээш.

2. Эштер М. А. Белыйга, З. И. Бикбулатовага, Г. И. Благодатовка, Н. А. Блажковка, К. А. Вертковка, Н. И. Випоградскийге, В. А. Гаврилинге, В. А. Гинзбургка, В. И. Гулиниге, Д. С. Даниниге, В. С. Егеревке, Н. И. Жинкиниге, Г. Ш. Имашевага, Ю. Н. Ионовка, М. С. Каримовка, М. М. Климашина, О. И. Коноваловага, Е. И. Косс-Деньшинага, И. М. Котенкога, Е. З. Кошкинага, С. А. Крутилинге, В. С. Кубасовка, Д. Н. Кугультиновка, Б. В. Лебедевке, Е. Э. Мандельштамга, А. С. Михайловка, Д. К. Мочальскийге, Ш. М. Муртазинага, Ф. А. Новиковка, С. В. Образцовка, И. Б. Орловка, Б. В. Палуйга, З. В. Пенкинага, И. А. Покровскийге, Б. И. Равенскихке, Б. А. Ручьёвка, В. В. Санаевке, Т. Н. Сафоновага, А. В. Свешниковка, Е. Ю. Учительге, Ю. С. Ушаковка, А. П. Файдышка, М. Н. Хажакынга, В. М. Шукшиниге, Э. Э. Язовицкага «РСФСР-ниң күрүне шаңналының лауреады» деп атты тыпсыр.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. ВОРОНОВ.
РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Херек эргелекчиниң оралакчызы В. МОКРУШИН.

МОСКВА, 1967 чылдың декабрь 26.

БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫН ХҮҮСАА БЕТИНДЕ

ЧАА ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Төнүп турар 1967 чыл ном садыының ажылдакчыларынга бүгү совет улус-биле бир демей күш-ажылчы улуг чедиишкиннериниң чылы болган.

Совет күрүнеиниң 50 чылынга тураскаараан бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киришпишаан, ном садыгларының ажылдакчылары юбилейлиг чылдың планын декабрь 25-те күүседир дээн сөзүнге ээ болуп, ону декабрь 15-те-ле 113,3 хүү күүсеткен. Эрткен чылга дең-зээрге, бо чылын 22 муң рубльдиң номнарын хөйнү сатнан.

Төөгүлүг 1967 чылды күш-ажылчы чедиишкиннер-биле үдеп, чаа чылдың үлүүнде амыдыран турар кижилер хөй. Кызылда «Өңнүң» деп ном магазининиң политиктиг литература садыглаар салбыры (эргелекчизи эш Глухенко), бүкиинистиг салбыр (эргелекчизи эш Прилукова), «Номну—почта-биле» деп салбыр (эргелекчизи эш Нефетьева), ол ышкаш ном садыглаар киоскилериниң эргелекчилери Климанова, Власова болгаш өскелер-даа 1967 чылдың планын чартык ай бурунгаар күүсеткеш, мурнакчылар болганнар.

А. НАМЗЫН.

Кубаның хосталга хүну

Куба революциянның тиилелгезиниң тос чыл оң—«Хосталга хүнүң» Москваның хөй-ниитизиниң төлээлери уткуп, Эртемденнер бажыңынга хуралдаан.

Президиумга СЭКП ТК-ның секретары М. С. Соломенцев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы В. Э. Дымшиц, күрүнеиниң болгаш хөй-ниитиниң оон өске-даа ажылдакчылары, партия, совет организацияларының төлээлери, Куба Республиканың ССРЭ-де элчизин Рауль Гарсиа Пелаес, элчин черинин дипломаттыг ажылдакчылары олурган.

Хуралды СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң секретары А. П. Шапошникова ажыткан. Совет-куба найырал ниитилелиниң оралакчы президентизи, Москва Совединиң күүсекомунуң даргазының оралакчызы Б. А. Шелков иletкел кылган.

(СЭТА).

Бистиң чүргүүскә чылда 100 миллион тонна металл эвилдирери дээш металлургтар чарыжынга Караганданың Темир-Тауда металлургия заводунга Аргеп Жунусовтуң бригадазы эң эки түңнелдиг болган. 100 миллион тонна металл эвилдирерин дооскар эвилдиришкин кылыр эргени ол бригадага тыыскан.

ЧУРУКТАРДА: солагай талада—кан эвилдирикчизи АРГЕП ЖУНУСОВ. Оң талада—мартенче металл кудуп турары.

СӨТА-ның фотохрониказы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1967 чылдың декабрь 27-де Чарлыы-биле Тыва АССР-ниң девискээринге ажылчы чоннар депутаттарының дараазында кодээ Советтерин тургузарын докпаатқан.

Таңды районунуң Элегес кодээ Соведин чаргаш, төвүн Кочетово суур кылдыр Кочетовонуң кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Кочетово, Шанган, Могай суурларны Элегес кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Оң-ла районнуң Бай-Хаак кодээ Соведин чаргаш, төвүн Сосновка суур кылдыр Дүргеннің кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Сосновка, Дүрген, Хадың-Аксы, Кара-Суг суурларны Бай-Хаак кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Тее-Хем районнуң Кызыл-Чыраа кодээ Соведин чаргаш, төвүн Белдир-Арыг суур кылдыр Чыргалаңдының кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Белдир-Арыг суурну Кызыл-Чыраа кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Улуг-Хем районнуң Чаа-Хөл кодээ Соведин чаргаш, төвүн Булуң-Терек суур кылдыр Кызыл-Дагның кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Булуң-Терек суурну Ак-Дуруг кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Оң-ла районнуң Торгалыг кодээ Соведин чаргаш, төвүн Чодураа суур кылдыр Чалгының кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Чодураа болган Ийи-Тал суурларны Торгалыг кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Чоон-Хемчик районнуң Ийме кодээ Соведин чаргаш, төвүн Баян-Тала суур кылдыр Баян-Таланың кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Баян-Тала суурну Ийме кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Эрзин районунуң Мөрен кодээ Соведин чаргаш, төвүн Булуң-Бажы суур кылдыр Сарыг-Булуң кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Булуң-Бажы суурну Мөрен кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Эдлечелиг соңгудаларга чедир Элегес, Бай-Хаак, Кызыл-Чыраа, Ак-Дуруг, Торгалыг, Ийме болган Мөрен кодээ Советтериниң депутаттарын чаа тургустуунган кодээ Советтериниң соңгудада өскүртарындан соңгуткан кылдыр депутаттарының эрге-хүзээлгелерин Кочетово, Дүрген, Чыргалаңды, Кызыл-Даг, Чааты, Баян-Тала болган Сарыг-Булуң кодээ Советтерге хамаарыштыр хевээр арттырар.

Партия амыдыралы

Партийжи салдарны малчын бүрүзүнге

«Торгалыг» совхоз тургустунганынган бээр үр болбаан. Чаа совхозтуң экономиказын хогжүдер болган быжыглаар талазы-биле чаңдык ажылдарны совхозтуң директизязы, анда партком ап чорутқан. Оон түңнелинде бо ишлелиг чылда совхозтуң ажыл-ишчилери күрүнеге эът, сүт, дүк салдарын ажыр күүсеткеш, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң хүндүлел бижин болган СӨКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл туг-биле шаңнаткан.

Партийжи ажылдың аргаларын болган стилин сайзырангайдыр, парткомнуң удурүлгазында эге организацияларга боттуг дуза чедирерин соолгу үеде элээн күштелдирген. Амгы үеде парткомнуң удурүлгазында 4 партия эге организациялары, 7 партболуктер хамаарыжып турар. Партком коммунистерниң өөрүн совхоз бүдүрүлгезиниң бүгү ажыраарынга таарыштыр тургускан. Ынчангаш партийжи салдар бригада ферма, коданнарынга четкен.

Социалистиг чарыштың хүзээлгелерин чедиишкинниг күүсединиң турар мурнакчыларның саны көвүдеп турар. 1966 чылда чүс баш малга онааштыр 90 хураганнардан оруг камгалап алган малчыннарның саны 6 кижи турган болза, 1967 чылда мындыг кижилер 25 четкен. А хойжулар Байыр-оол Бичe-оол, Тумат Осур-оол, Н. Натпит-оол, Кыргыс Доржу, Донгак Анай-оол, Кыргыс Чигден-оол, Кыргыс Херел, Тюлюш Натпит-оол 100 хойга онааштыр 101—119 чедир хураганнарны камгалап алганнар.

Совхоз күрүнеге 88 тонна дүктүг дужаар турган. Ол дээрге чиик эвес онаалга. Совхозтуң хойжулары хой бүрүзүнден 2,4 кг дүктүг кыргын алган. Сарыг-Хөл сүт-бараан фермазы эки көргүзүлерни чедип алган районда дээре фермаларның бирээзи болган. Ол фермаңың саанчылары Донгак Куртай 1500 кг, Сара Санаа 1280 кг сүттүг бир инекке онааштыр сааганнар. Кадыг-Бажы хойжу бригадада мал кыштагларашкынының байдалы эки. Совхозта агиткультбригада 15 удаа үөүүшкүнү кылып, малчыннарга солуң концерттерни көргүскен. Агитаторлар малчыннарның коданнарынга барып, лекция, беседа, солуң номчулгаларын кылып турар. Агитаторлар Д. Тумат, О. Кызыл-оол, Н. Белчинир, Б. Амырбит малчыннарның күзенчиг ажылчылары. Солуң чедирилгезин эки-ижиг хемчегларни партком, директизя база ажылчын комитедин ажылдап кылгаш, ону амыдыралга боттанзырып эгелей берген.

В. БУРБУ,
совхозта партком секретары.
Өвүр район.

ЧАА НОМ

«Октябрьның ачызында» деп номну Тываның ном үндүрер чери парлап үндүргей.

Ол номну Октябрьның социалистиг улуг революциязының 50 чыл ойнга түрескээваган. 1967 чылдың май айның 16—17 хүннеринде Кызыл хоорайга болуп эртиген Тываның эртем-теоретиктиг конференциязының материалдарын анда хаара түдүп турар.

Чаа номда Улуг Октябрьның ачызында Тывага болган политиктиг, социал-экономиктиг болган культурлуг амыдыралдың үндезини чаартылгаарын боттуг чижек-фантылар-биле айтып турар болган келир үеде перспективаларны эртем ёзузу-биле ханы аналитен турар элээн хой материалдар киргеп.

Анда киргеп материалдарның арказында тоолгу эртемнериниң кандидады Ю. Аранчынның «Улуг Октябрь болган Тывада социалистиг чаартылгалар», ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының тоолгу, филология болган философия институдунуң эртем ажылдакчылары, юридиктиг эртемнериниң кандидады Б. Борисовтуң болган Г. Довучаев, Э. Зорина оларның «Бежеп чыл дургузунда Сибирьниң ажылчын аңгызының составының өскерилгени», педагогика эртемнериниң кандидады Н. Сердобовтуң «Социалистиг Тыва нацияның хевирлеттингени», тоолгу эртемнериниң кандидады В. Дубровскийниң «Большевиктер — Тывага революстуг шинчээшкинниң удуртукчулары», тоолгу эртемнериниң кандидады О. Толгар-оолдуң «Тываның капиталистиг эвес орукта хогжүдүлгези дээш Тываның Араттың Революстуг партыязының демдеглээ», экономика эртемнериниң кандидады А. Ковалевтуң «Тываның үлетиүрү болган оон хогжүдүлгезиниң перспективаларын» деп материалдары база партия, совет, эртем, уран чүүл ажыдакчыларының түүлдери бар.

«Дежегей—эгээртикмее делгем. Силер бодударның карааңар-биле оон чогенчиг кезиин көрүп болур силер. Ынчангаш фактыларны вомдан дилеңер» деп совет улуг эртемден-географ В. А. Обручев чугаалаан. Ол ынчуг шын. Бис делгем делегейни караавыс-биле эргий көрүп четпее бис. А номдан Октаргайның карак четпее булуңдарында кандыг-даа чүрттүң политиктиг, экономиктиг, культурлуг амыдыралының байдалын адыжыкыс иштинде чүве дег көрүп, билип алыр бис. «Октябрьның ачызында» деп ном маңаа биче-даа бол, көскү чижек болур.

Бистиң номчукчуларывыс бо номдан социалистиг Бүрятияның, Даг-Алтайның, Хакасстаның эртем ажыдакчыларының бижээн материалдары-биле таныжар, анда бистиң кожа-хөлбээ акы-дүүмаа улустарывыстың амыдырал-чүрттелгазы, экономиказы болган культуразы көскү чыруттырган.

А. НАМЗЫН.

Пенсия фондузунга немей 400 миллион

Россия Федерациязының бир миллион ажыл кодээ ишчилери чаа чылдан эгелээш пенсия алыр. Январь 1-дек эгелеп колхозчуларга пенсия тыпсырда барыңдаалавар назы-төр ажылчын, албан-хаакчыларны-биле бир домей кылдыр доктаатынган. Ол эргени оларга СӨКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң доктаалын болган ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының шиитпирин ёзугаар тывыскан.

Ол чаа чүүлү база «Пенсия хандырылгазын улам ынай эки-жидер дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын амыдыралга боттандырарының эске-дээ талаларын таймырдап бээрин РСФСР-ниң социал хандырылга министриниң оралакчызы В. А. БАБКИНДЕП СӨТА-ның корреспондентизе дилээн.

Кыштың баштайгы айларының бисте ыңдыг үзүүр болганы хөвөр чораан деп, В. А. Бабкин чугаалаан. Министерстволуң ажылдакчылары чер-черге практиктиг дуза чедирер дээш 30 областарже, крайларга болгаш автономнуг республикаларга барган. Ажыл-агый, район, область болгаш республика бүгүдезинде колхозтарның социал хандырылгазының чөвүлелдери хөй-иннитчи бот-иделеен ёзугаар ажылдап турар. Оларның шуптузу чогуур сүмелерни алган, чок оргузунга таймылыр ажылын чорутқан. Курск, Рязань, Москва областтарның, Ставрополь крайның социал хандырылга чөвүлелдериниң эки ажылдап турары демдеглеексенчиг.

Дайын инвалидтериниң бирги болгаш ийиги бөлүктеринге хамаарышканнарның пенсияларын эдө самаары доозулаар, Январь 1-деп эгелээш оларга тыпсыр пособиелерниң хемчээ 15 рубль үлегдәр. Колхоз кежигүннери инвалидтериң пенсияларын эдө самаарының бүгү материалдары база белеткеттинген. Чаа чылда оларның шуптузу ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле аңгылаан киирер.

Ол-ла районнуң Торгалыг кодээ Соведин чаргаш, төвүн Чодураа суур кылдыр Чалгының кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Чодураа болган Ийи-Тал суурларны Торгалыг кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Чоон-Хемчик районнуң Ийме кодээ Соведин чаргаш, төвүн Баян-Тала суур кылдыр Баян-Таланың кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Баян-Тала суурну Ийме кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Эрзин районунуң Мөрен кодээ Соведин чаргаш, төвүн Булуң-Бажы суур кылдыр Сарыг-Булуңның кодээ Соведин тургузар. Оон составынга Булуң-Бажы суурну Мөрен кодээ Совединден ажыглаан киирер.

Эдлечелиг соңгудаларга чедир Элегес, Бай-Хаак, Кызыл-Чыраа, Ак-Дуруг, Торгалыг, Ийме болган Мөрен кодээ Советтериниң депутаттарын чаа тургустуунган кодээ Советтериниң соңгудада өскүртарындан соңгуткан кылдыр депутаттарының эрге-хүзээлгелерин Кочетово, Дүрген, Чыргалаңды, Кызыл-Даг, Чааты, Баян-Тала болган Сарыг-Булуң кодээ Советтерге хамаарыштыр хевээр арттырар.

Тывада инвалидтерниң бирги болгаш ийиги бөлүктеринге хамаарышканнарның пенсияларын эдө самаары доозулаар, Январь 1-деп эгелээш оларга тыпсыр пособиелерниң хемчээ 15 рубль үлегдәр. Колхоз кежигүннери инвалидтерниң пенсияларын эдө самаарының бүгү материалдары база белеткеттинген. Чаа чылда оларның шуптузу ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле тургустунган хемчээлдерни ёзугаар улаттырган пенсиялар алыр. А дайын инвалидтериниң үшкү бөлүүнге хамаарышкыннарның пенсиязының бегзиги чижек хемчээлдерин 1968 чылдың майда үеттирер бис.

Кыдыкы Соңгу чүкке болгаш аңаа дээрге кордунган девискээрлерге үр үе дургузукта ажылдаавнар Чаа чылда бем чыл эрте пенсия ап эгелээр.

Чажыдан тура бирги болгаш ийиги бөлүктүң инвалидтери чоруам, 16 хар четкенниң кайда-даа—доорайда ийиже кодээде чурттаң турарындан хамаарыла чокка оларга ай санында алыр пособиелер төлеп эгелээр бис. Ол пособиелерни тыпсыры-биле хозабашкан бүгү айтырыгларны шын болгаш ой-шаанны шиитпирлээр дээш, социал хандырылга органнарының ажыладакчылары кадык келгелалының, чырыдышкынның ажыладакчылары-биле, чурттаалга бажыңнарын ажыглаарының комиссиялары, водоз Советтер-биле кады зөзүк эвес ажылды кылган.

50 харлыында пенсиялап үнер, пос-таавы арнычыын херээжелеринг бүгү документилери база белеткеттинген. Чиик болгаш постаавы үлептүрүнүң ажыладакчыларының профзавиледелериниң обкомнары, бүдүрүлге, албан черлериниң фабрика-завод местокомитеттериниң чанында пенсия айтырыгларының комиссиялары биске бо талазы-биле кончуг дузалаан. Пенсиялап үнеп, ажылдаарын күүсээр херээжен ишчилер январь бирдең эгелээш, малынындан ауысында, оларга тыыскан пенсиязың 50 хуузун алыр.

1968 чылда үнүле пенсиялар төлээлеринге бөгүн 400 МИЛЛИОН хире рубльди РСФСР-де пенсей үндүрүп берген, а республиканың шинги социал хандырылга бюджединге ЧЕДИ МИЛЛИАРД ажыг рубль болур.

Хүн айтырыы отчёт

Ажылчы чоннар депутаттарының Тожу район Соведининиң VI сессиязы чоокта чаа болуп эртиген. Анда райкүүскомнуң 1967 чылда ажылының дугайында илеткелди күүскөм даргазы эш Тамдын-оол, 1967 чылда районнуң улус ажыл-агыйының хөгжүдүрүнүң планының күүселдези болган 1968 чылда планының дугайында илеткелди райлзан даргазы эш Татаринова, 1967 чылда районнуң бюджединиң күүселдезиниң болгаш 1968 чылда бюджединиң дугайында илеткелди райсаң кылдызының эргелекчизи эш Алдын-кыс олар кылгылаан.

Илеткеддерниң талазы-биле санал берген депутаттар чедиишкиннер-биле чергелештир, ажылда четпестерни база илеткен.

Н. ОЮН.

Чарыштың түңнели

Улуг-Хем районнуң киномеханиктери чонга кино көргүзериниң планын чедиишкиннг күүседип турар. Оларның аразында калбарган социалистиг чарыштың он бир айларда түңнелин чоокта чаа үндүрген.

Кино уран чүүлдү чонга эң эки көргүзери дээш чарыштың районда бирги черин «Х Улуг хураа» колхозта турум кинооустановканың механиги Вера Никитична чаалап алган. Эрткен үеним дургузунда Баян-Кол суурнуң чурттакчыларына уран-чечен фильмнериниң 400 сеансыларын, көдээ ажыл-агыйның болгаш эртем тайылбырлыг 28 фильмнериниң сеансыларын ол көргүскен. Аңаа нигиза-биле 35 мун көрүкчүлер келген. Акша чылдазының планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Ак-Дуруг суурнуң чурттакчылары — ажылчыннар, малчыннар болгаш интеллигентилер—ында киномеханик Назын-оол Санчының ажылын мактап турар. Ол сеансыларны үргүлчү чогуур үезинде эгелээр. Фильм экранга тода кестүр. Комсомолчу-механик он бир айлар дургузунда 4334 киносеансыны 33 мун көрүкчүлерге бараалгаткан.

В. БЕРЕГОВОЙ.

БАШТАЙГЫ СОВЕТ ЧАА ЧЫЛ

Революсчу 1917 чыл бодунуң хосталгалыг походун Россияның кар шыкаа оруктарынга чорудуп турган. Советтерниң бешен дөрт хонган аныяк республиказы Чаа чылче киришкен.

Бистиң чүргүүс баштайгы совет Чаа чылды канчаар уткаанын? Ол хүннериниң солуннарын көрөөли.

Брест-Литовскиге чугаалажышкыннарда герман төлээлер «немец үштекчи империализминиң араатанзыг аспаан илереткен негелдерлерин саналдаан. Петроградта улустуң чыскаалдары хайныккан. Мун-мун ажылчыннар болгаш солдаттар кудумчуларже үнген. Тайбың дугайында негелделерни транспарантыларда бижээн... деп, «Правда» солун дыңнаткан.

Соок-даа недергей. Фронтуга чорудар чылыг хеп аймаан хавырар талазы-биле революстуг комиссиялар ажылдан эгелээн.

1917 чылдың декабрь 31-де Ленин социалистиг партиялар-биле харылаа тудар төлээлерин дашткы чурттарже чорудар дугайында чагааны Свердловка бижээн... Декретке ат салган: «1886 чылдың электри чырыткы инитилелиниң» эт-хөреңгизин Россия республиканың өнүүзү кылдыр чарлаан...

Петроградтың ажылчыннар болгаш солдаттар депутаттарының Выборг райсоведи, партияның райкому болгаш Кызыл гвардияның штавы баштайгы совет Чаа чылды районнуң ажылчы чоннарының кады үткүүрүн шиитпирлээн. Олар Михайловск артиллерия училишеезинге (ам ында артиллерия академиязы бар) залынга баштайгы совет Чаа чыл балыңга келген. Кижи бүрүзү платьеанга болгаш костюмун кызыл кожаа-биле хаважылап алган. Үрер хогжум ойпаан. Далашбиле хиртиң шяштардан кылган сценага заводтардан келген бот-тывынгыр артистер таныпкан база ырлажып турган. Ынчап турда хепертен оорушкүүт үн дыңналып келген:

— Эштер! Владимир Ильич биле Надежда Константиновна биске ааладап келген-дир!

Залга оорушкүүт «Ура!» чаңгыланып үнген. Ленин сценага үнүп келгеш, эгелеп турар Чаа чыл-биле холбаштыр эштериге байыр чедирип, чуртта байдаадың дугайын долчуза-биле чугаалап, выборгчуларның революсчу энтузиазмин демдеглээн.

Ленин биле Крупскаяны столче чалаан. Стол кырында чатқан кызыл шывыгда сухарей, борбак чигирлер, шайлыг стаканнар—чаа чылдың бодүүн шайлаглазы ол. А концерт үргүлчүленишаан, хогжум дииңиреп-ле турган, аныяктар таныпкаан...

Чаа чылдың баштайгы хүнүнде «Правда» солуннуң дыңнатканы болза, «нацияларның ботшиитпирлеттинериниң принципгери-биле бүрүн чешизэрежилгени ёзугаар» Улус Комиссарлар Чөвүлели «Финляид Республиканың күрүне талазы-биле хамаарышпас чорууң хүзээл көөр» дугайында саналды Төп Күүсекчи Комитетке киирген.

Уругларның эртенги байырладдарын эртиреринге чарыгдаар акша чазакта чок болган, ынчалза-даа уруглар дугайында сагыш салыышкын-биле ол хүнүг база демдеглээн. Чамдык башкылар чаа школарга удурланып турааскан, уругларның өөредилгезин эмгелеп эгелээн. Путилов заводунуң дарганнаар мастерскаязының ажылчыннары мындыг революцияны чаңгыс үнбиле хүлээп алган:

«...Удурланыкчыларның аъш-чем карточкаларын алыр эргезин казырынга чедир оларга хамаарыштыр эң шыңгыы хемчегларни алырын чырыдышкын комиссариядан негеп тур бис».

Январь 1-и — Улус Комиссарлар Чөвүлелиниң даргазының чай чок ажыл хүнү болган. Ленин хүн бүрүде кызыг ажыл-херектерниден ажыда, капиталистиг чурттарның Петроградта дипломаттыг төлээлекчилерин хүлээп алган, фронтуже чоруур кызыл эки-турачыларны үдээп митингиге чүве чугаалаан.

Митингиниң соонда каш минута болганда, кажан Ленин Смольныйже чорупкан үезинде, аңаа халдаашкын болган. Ол машина шилип өде берген. Ленинни үдеп чораан швейцар интернационалчы Фрид Платтен болуушуп хорээ-биле баштынчыны шугланнаан, ынчангаш чиигбиле балыгланган...

1918 чылдың баштайгы хүнүнде дыңналган ааратанзыг адыышкын апаяк Совет республиканың шыңгыы болгаш берге чылы, демиселивнин болгаш тиилелгелериниң чылы болуруун баш бурунгаар айтып турган.

В. ЧАНТУРИЯ,
СӨТА-ның корреспондентизе.

«Хөй национальдыг совет улустуң чаңгыс эви алмаз дег быжыг. Алматтың хөй янзы өңү ышкаш, бистиң чонувустуң чаңгыс эви өөң нациязының хөй янзы түүлдери-биле хереледенип турар, ынчаарга өварның нация бүрүзү байлак, өөрүшкүлүг, хостуг болгаш хөгжөмнитиг амыдырал-биле чурттап турар».

(1967 чылдың ноябрь 3-те юбилейлиг байырлыг хуралга Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ илеткелиндеп).

ДЕҢ ЭРГЕЛИГЛЕРНИҢ ЭВИЛЕЛИ

ССРЭ-ниң улустарының чаңгыс эви болган найырлы, оларның хостуг болгаш дең эргелиг хогжүдези, кандыг-даа национальдың күш-ажыл-дың кижизинге хүндүлели — бо бүгү бүлиишкиннер совет кижилерниң угаан-бодалынга быжыг-биле сиңниккен. Шаанда шагда бүгү чүве оон сыр өске турган дээрзин Советтер чуртунуң аныяк салгалынга болап сактыры-даа берге.

Чартык чүс чыл бурунгаар Россия империязының кыдыг кызыгаар черлеринге, ылаңгыя Ортаа Азиага — шаандагы Туркестанның чурттакчыларының дыпыл-самдар өгленнге, бурунгу Бухарага, Самаркандыга болган өске-даа будуннарга эрге-шөлээ чок чорук, национальдар аразынга оң-өжээн деңнээн болган бүдүн-бүдүн нациялар кырып төнериниң кырынга келген турган.

Ынчаарга большевиктер партиязы, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгезиниң соонда, национал дараалды узуткаан, улустарның дең эргелиин болган хамаарышпас чорууң, оларның тускай күрүне болуп ангыланырынга чедир бот-башкартывар эргелиин чарлаан. Кадыг ажылдажылганың болгаш экитура ёзугунга үндезилээш, Россияның улустарының быжыг каттыжышкынны чүгле капиталдың эргечагыргазын дужур онталаының соолгуже боттанып аргалыг болган.

Эң чугула айтырыг болур национал айтырыны шиитпирлээни — социалистиг революциянын кайгамчык чаалап алышкыннарының бирээзи. Совет чазактың баштайгы дүрүмхоойлуларында-ла улустарның дең эргелиин, биче национал улустуң болган этнографтыг болуктерниң хостуг хогжүдезин чарлаан, бүгү национал болган национал-шажынчы онза эргелерни болгаш кызыгаардаашкынларны күш чок болдурган. 1917 чылдың ноябрь 3(16)-да Совет чазак «Россияның улустарының эргелериниң Декларациязын» чонга чарлап үнүргеп. Ынчаарга 1917 чылдың ноябрь 22-де (декабрь 5) «Правда» солунга национал политика талазы-биле Совет эрге-чагыргазының ийиги тоогулут документизин — «Россияның болган Чоон чуктуң мусульман чүдүлелиг ажылчы чоннарынга Кыйгырыын» парлаан. Ол документиге революстуг Россия улустарының найырлыының болган кады ажылдажылганың принципиин быжыг турушту-биле боттандырар хөөрзин бүгү делегейге чарлаан.

Совет күрүне улустарының боттажыктынар эргелин делегейже бирде дугаар чүгле чарлаан эвес, а харын магадыраан. Большевиктер партиязы националдарның бот-башкартынар эргелиин 1903 чылда-ла чарлаан. Биче национал улустарны харлаарының политиказын чорудуп турар хаан чазадан В. И. Ленин сойгалап турган. 1910 чылда ол мынчаар бижээн: «Финляидияның хосталгазы дээш, Россияга демократтыг республика дээш Россияның пролетариадының кодулгуп үнер үези келир». Орус революциязының башкынчызының чугаазы боттанган. 1917 чылдың декабрь 18(31)-де Совет чазактың баштыны Финляид республиканың күрүне талазы-биле тускай хамаарышпас чорууң хүзээл көөр дугайында декретке ат салган. Улуг Октябрь күрүне талазы-биле тускай хамаарышпас чорукту Польшага база берген.

Хаанныг империяның шаандагы хамаарыштыг болган харлаың чораан улустарынга бүгү бот-башкартынар эргени тывыспышаан, күрүненнің кезек-кезек болуп үүрмектелип быдарай бээрикиден Совет чазак корпаан. Харын национал хосталганы болгаш деп эргени алган улустарның улуг ыруузу Советтиг Россиядан ангыланырын эвес, оон-биле каттыжарын күзээрлер дээрзинге Совет чазак бүзүреллиг турган. Ону 1922 чылдың декабрь 30-де «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелин тургузарының дугайында Декларациязы» бадылаан ССР Эвилелиниң Советтериниң 1 съездизи бадыткаан. Ол дээрге, ленинчи национал политиканың чайынналчак тиилелгези болган.

Улустарның херек кырында ёзулуг деп эргелиг чорууң гургузарының чорудулгазы, национал күрүнени, экономиканы болгаш культураны тургузары ыңдыг-да чиик эвес. Ону боттанырарга чүс-чүс чылларда национал-ларның арказынга турүп келген бот-боттарынга бүзүрешпее чорукту ажып эртер, улуг күрүнезирек шовинизмни болгаш түс чернин национализмни дазылыңнан тура согар ужуглуг турган. Түс-түс черлерниң кадрларын шалыпкын белеткээри эгелээн, ол чорук национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг культураның кодулгуушкуну болгаш чечектелиишкинин хандырган. Улустарның болгаш нацияларның херек кырында деп эвес чорууң үлетказарының чорудулгазында Россияның төп областарындан оон кыдыг кызыгаарларынче болгаш эвилелиишкен республикаларже мергежидиг ажылчын кадрларны, мастерлерни, тускай эртемнигерни чорутқулаан. Олар чер-черге национал үлетпүрүү хогжүдерниг дузалаалаар. Ол черлерниң бүдүрүлгелеринге дериг-херекселерни чорууп турган болгаш чамдык таварылгаларда будун-будун заводтарны болгаш фабрикаларны кожуруп-даа тургулаан.

Бот-боттарынга акы-дүүмаа дузалажылгага чаагай түңнелди берген. Шаанда аграрлыг (чер ажылы колдаан) турган Белоруссия ам совет трактор бүрүзүнүл-не бежин, металл чоңдурар станок бүрүзүнүн-не сезин бүлүрүп үнүрүп турар. Совет Армения ам бир хүнде-ле революция мурнунда бир чыл дургузунда ажылаан кылын турганындан хөй үлетпүр продукциязын бүлүрүп үнүрүп турар. Эстония он алды хүнде пайын мурнунгы 1940 чылдың бүгү дургузунда бүдүрүп үндүрүп турганынга деп үлетпүр продукциязын ажылдап кылып турар. Совет Азербайжан электроэнергиняны чылдын-на 1913 чылда Россияның бүгү электростанциязының бүлүрүп үндүрүп турганындан бештен хөй катаптыг ажылдап кылып турар. Совет Узбекстан делегейнин чеден бир чуртгарынче болгунун бараанын экспорттап турар.

Хаанныг Россияның шаандагы национал кыдыг кызыгаар болуннары танытынмас кылдыр чаартынган. Амгы үеним индустриязы, улуг будүрүлге черлери, электростанциялар, суггарылга системалары тыптып келгилээн. Шаанда кандыг-даа перспективада чок деп турган Тугайның ховузу Казахстаның болгаш Уралның кара металлургиязының улуг базазы болуп хуузган. Каракумнарда В. И. Ленин аттыг суггарылга каналын тутқан. Байрам-Алиның кургаг ховузунуң төвүнден Бизмеңиге чедир газ дамчыдылгазының шугуму шейлуп чоруткан дээш оон-даа ынай.

Хаанныг ёзу-чурумнуң үезинде болуунун бижин безин чок чораал улустар ам атомну аңгы-аңгы кезектерге чарыштар кылдыр өөредип алганнар, амгы үеним артемнинин бүгү углаңышкынныгарының талазы-биле олар тускай эртемнигерлиг болгаш эртемденнерлиг. Чаңгыс мындыг чижекти алыпыл: Шаанда бүгү Закавказьеге чаңгыс-ла дээди өөредилге чери турган, а Белоруссияга, Молдавияга, Ортаа Азияга чаңгыс-даа турбаан. Ам ол республикаларның девискээринде болгаш Казахстанныы-биле катай алырга 173 дээди өөредилге черлери бар.

Эвилелдешкен республикаларның экономиказының болгаш культуразының чечектелиишкини — боттарының инити эрге-ажыктарын коммунистиг инитилелдиг тургузары дээш чаңгыс улуг ораалдажышкын кылдыр каттыштырып турар ССРЭ-ниң улустарының аңы-дүүмаашкы кады ажылдажылганының түңнели болур.

Күш-ажылың социалистиг хуваалажынга үлезилээш, бүдүрүлгени специализастаары болгаш кооперастаары чурттуң республикаларының аразынга хогжүп турар. Оларның экономиказының комплексилиг хогжүлези дүрген боттанышкында. Чижээ, Россия Федерациязы, Азербайжан, Украина, Казахстан болгаш Туркмения чурттуң нефтиге хереглелеринге хандырып турар. Украина, РСФСР болгаш Казахстан кан, хомур-даш будүреринин болгаш тараанын инити чыылазының талазы-биле бүгү эвилел онаалгазын күүсединп турарлар. Ортаа Азия болгаш Закавказье республикалары хөвен будүрүп турар. Эстония сланец тывыскызы. Ынчаарга Бухараның бойдус газы индустриалдыг Уралның шөй болгаш кан эзилдирер печкаларында хып турар.

Улус ажыл-агыйының хогжүдезиниң планныг чоруу күш-ажылчы курлавырларны чогумчалыг ажыглаарын, ажылчын кадрларны болгаш тускай эртемнигерни бир республикадан өскезинче солуштурып таарыштырарын негеп турар. Россияның Кыдыкы Соңгу чүгүн шиитпиниң алыр дээш ынаар украиннер, белорустар, армиянар,... чоруп турар. Ортаа Азия—Төп деп газ дамчыдылгазының шугуму чурттуң үжеш национальдарының төлээлекчилерин кылып турар, а Сибирьниң электростанцияларының тудугларындан Кавказтың болгаш Прибалтиканың төлээлекчилерин көрүп болур. Совет республикалар хөй национальдарлыг РСФСР-де өруе эвес национальдарлыг чазрын ажыг миллион хамаатылар чурттап турар. Черле ынчаш чурттуң бүгү-ле республикаларында совет улустарының дыка хөй национальдыг төлээлекчилерин чаңгыс найырлыг өг-бүле болуп чурттап болгаш ажылдап турарлар.

ССРЭ-де кижилер янзы-бүрү ыллардың кырынга чугаалажып турар болгаш янзы-янзы национальдарга хамаарыжырлар. Оон-биле кады оларны чаңгыс акы-дүүмаа өг-бүле кылдыр сымый каттыжкан турар нияти чүүл чүл дизе, олар шуптуг Советтер чуртунуң хамаатылары, совет улустуң төлээлекчилери болуп турарында. Кажан чаптыжкыга ССРЭ-ниң улустарының дугайында чугаа чоруп турда оларны орустар, украиннер, грузиннер, якуттар азы мавийлер деп ангылавастар, а совет кижи дизилер. Совет улус—эчиге сөөлгө — коммунистиг нитилелдиг тургузары дээш ораалдажып турар социалистиг нацияларның кайгамчыктыг күжү-дүр.

Тамара МАТВЕЕВА,
Философия эртемнериниң кандидады.

ДЕПУТАТТАР СОҢГУКЧУЛАРЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, Тес-Хемде «Чодураа» колхозтуң хойжу бригадазының бригадири эш Лаңтурүн Эрзин суурнуң чурттакчылары-биле ужурашкан.

Иван Семчитович Лаңтурүн ССРЭ-ниң Дээди Совединиң эрткен сессияларынга улус ажыл-агыйының кыг айтырыгларын чугаалашкан, ол мшкаш сессияларның ажынының чорудулгазын база партиянық болгаш чазактың совет кижиларының дугайын сонгукчуларынга дугайында сагыш салышкыныңың дугайын сонгукчуларынга чугаалаан. Октябрьның 50 чылынга тураскаатқан Дээди Советтиң ээлиг сессиязынга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүзелиниң Дарга депутат эш Менг-думениң берген саналының дугайында, юбилей сессияга бодунуң чорааның, даштыкы чурттарның төлээлериниң чыза киржилгезин сонгургаткан.

Ол мшкаш депутат Тес-Хем биле Эрзин районнарыг чарыжының түңнелдеринге болгаш «Чодураа» колхозунуң социалистиг ажылчылары боттарының алган хүлээлгелерин канчаар күүседип турарыңа доктаваан. Ужуражылга хуралга сос ап чүве чугаа-депутаттың информастыг дыңнадывына өөрүп четтиргенин эштер илереткиишаан, аңаа боттарының чагыгларын берген. Районнуң колхозчузин эш Калдар-оол, райпо баштаар черинiң даргазы эш Ширин, майгын күүскен даргазы эш Монгуш олар ажылчы чонналрының мурнуу-зин боттарының чагын бергеннер.

Районнуң ажыл-агый культура тургузуушкунунда чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны боттандырарынга бүгү талабиле дузалаар күзелин депутат илереткен.

О. ЧАВЫР-ООЛ.

• • •

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады эш А. М. Арланмай Бай-Тайгада Моген-Бүреннiң № 32 сонгулда округунуң сонгукчулары-биле ужурашкаш, оларга отчёдун берген. Андрей Монгеевич Арланмай Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң соведу болуп эрткен сессиязының чугаалашкан айтырыгларны дончузу-биле таныштырбышаан, сонгукчуларның хомудаларынга болгаш негелделеринге тодаргай, билдингир харыны берген.

Эштер С. Хертек, Н. Салчак болгаш өскелер-даа чугула саналдарын берип, аныяк колхоз «Моген-Бүреннiң» экономиказында чедишкиннерни болгаш хожудаашкыннарны айытканнар. Бердинген чагыгларның күүселдезин хандырып бээрин сонгукчулар боттарының депутадынган дилээннер. Чоптуг, чугула негелделерни колдуун турарын демдеглевишаан, ону күүседиринiң бүгү хемчеглерин алырын депутат бодунуң талазындан хүлээнген.

Ч. СҮРЮН.

Делегей бо хүннерде

Ак-дуңма чурттарда

ЧЕХОСЛОВАКИЯ

ПРАГА. Чехословакияның тараачын кооператорлары болгаш күрүне ажыл-агыйларының ажылчыкшылары эртип турар чылдың түңнелдерин үндүрүп, келир часка боттарының ажыл-херектерин планнап турар. Бо чылын тараамылар гектар бүрүзүндем кызыл-тастың ортумаа-биле 27 центнер ажыг дүмүдүн алган. Ам оларның мурнунда улам улуг сорулга салдынган: тарылга шөлдерин улуу-биле калбартпайн тургаш, ырак эвес келир үеде тараа бүдүрериң көвүдедир болгаш гектар бүрүзүндем алыр ортумак дүмүдүн 34 центнерге чедирер. Чехословак тараамылар бо соруланы кызыл-тастың «Мироновская», «Безостая», «Белвцерковская» деп кайгамчык совет сорттарны чажып тарыырының күселиби-ле нолдуунда шиитпирлээр бодап турар. 1968—1969 чылдарда бо сорттарны чурттуң бүгү тарылга шөлдериниң чартык кезиминдем ажыынга чамыт тарыыр. Келир чылдарда минералдыг чемишчидиягелерни ажыглаарынга улуг кичээнгейни угландырган.

ПОЛЬША

ВАРШАВА. Чаа чылдың бүдүүзүндө бүдүрүлгениң чыл планнарын хуусаа батында күүсеткен дугайында медээлер чурттуң бүгү булуңнарындан кээп турар. Химиктериң 250 муң кижиниг отряды чылдың төнүзүнге чедир 1,5 миллиард злотыхтың продукциязын немей бүдүрүп үндүрериң рапорттап турар. Польшаның аар үлетпүрүнүң пландан ажыр бүдүрген продукциязының үнези 3,1 миллиард ажыг злотых болган. Энергетиктер аажок улуг чедишкиннерни чедип алган. Чурттуң төөгүзүнде эң-не баштай чыл дургузунда 50 миллиард киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүрген.

Гдынь, Гданьск, Щецин болгаш Колобжегтиң докерлери чылды чедишкиннiг дооэуп турар. 26 миллион тонна бараанны шагда-ла ажыр чүдүрүп чоруткан.

МООЛ

УЛАН-БАТОР. Бо хүннерде Мооллуң транспорт организациялары чыл дургузунда боттарының ажылының түңнелдерин үндүрүп турар. Чаа беш чылдың нйиги чылында автотранспорт организациялары нүшажылачы улуг чедишкиннерни чедип алган. Чурттуң чүүк соөртүлгезиниң 80 ажыг хуузу транспорт организацияларының үлүүге ажаажып турар. Моол транспортчулар чүүк соөртүлгезиниң чыл планын 106 хуу күүсеткен.

РУМЫНИЯ

БУХАРЕСТ. Румыниянық Социалистиг Реслубликазының Национал улуг хуралы «Улус ажыл-агыйын планнаар болгаш удуртуруп сайзырагайгыдар талазы-биле хемчегленiң дугайында» хөйлүүну хүлээп алган. Румын парламент 1968 чылда улус ажыл-агыйын хемчүүлериниң күрүне планын бадылаар дугайында хөйлүүну база хүлээп алган болгаш Румыниянық күрүне бюджедин бадылаан. Бюджеттиң орулгазын 140 миллиард лейге, чарылгазын 139 миллиард лейге доктаатқан.

Сессия республиканы чарлаан хүнүнден бээр 20 чыл болганы-биле хөлбаштыр келдерея дугайында хөйлүүну база хүлээп алган.

(СЭТА).

Чарыштыг бригадалар

Бистиң колхозувустуң № 1 болган № 2 хойжу бригадалары боттарының аразында социалистиг чарыштыг ажылдап турар. Бодум № 1 хойжу бригаданың кадарчызы кижи мен. Бистиң бригадавыс юбилейлиг чылдың эгезинден бээр социалистиг чарышка тиилекчи болуп, колхоз баштаар черинiң болгаш партия организациязының хойжу бригадалар аразынга шилчиир кызыл тугун быжы-биле тудуп келген. Келир чылын оң тукту салбас дээш, кижи бүрүзү кызымак ажылдап турар.

Бистиң бригадавыс Улуг Октябрьның чартык түс чыл оонга алдар болдурган социалистиг чарышка алган хүлээлгелерин чедишкиннiг күүсеткен. Кышка утказутур белеткел социалистиг хүлээлгелерниң база бир кол негелдези турган. Мал чеми белеткээр план күүсеттинген, эки шынарлыг сигенни, будук-бүрүнү, савацны белеткээш, хой кезиин кыштагларда чедирип алган бис. Хойжу бүрүзү сигенни кезиин белеткээш, кажааларының септелгезин кылгаш, кыштаглаашкынче кирген, малдың кышкы байдалы эки.

Социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткен, төрүүр түс хойдан-на 106 хураган, хойдан-на ортумаа-биле 2,9 кг дүк алган. Вера Сендажы мынаан бедик көргүзүглүг хойжулар бригадада хой.

Чамдык хойжуларның малдың ажаалда-тежээлгезинче чогуур кичээнгей салбаны, мурнакчыларның дуржулгазынга, мал ажылының түскай эртемниглеринiң сүмезинге дажаалаты, социалистиг хүлээлгелерин ыракта-ла чедир күүсетпээни хомудаичыг болган. Дүк кыргылдазын чугаалаваска безин, хойжулар Х. Сараат, С. Маадыр-оол, М. Эртине, О. Шаравии, М. Кошкар-оол олар төрүүр түс хойдан-на 56-дан 80 чедир хураган алганнар.

Бистиң бригадавыста чедир кылдынмаан ажылдар болгаш четпестер чүвээ, мал чеми белеткеп албаан ажулар кыш өгезинден-не бригада ынын фондузунче көрүп олурукчы. Чамдык кижилер кажаазының а- саар септелгезин ойшаанда кы албайн, кыжын бергедээшкинге аваржып турарлар. Бригада дээрге ралектив-тир, ниитi фонд дээрге авыр-дыр, а кижи бүрүзү хүлээ ажылынга харысалгалыг болур ап чүвени олар кичээнгейге албайн ген.

Чаржып турарывыс № 2 хойжу бригаданың (бригадири Өөур-оол) малчыннары юбилейлиг база чедишкиннiг ажылдаанар социалистиг чарыштың он бир ай-ның түңнелин үндүрүп, кынти хуралывыска чугаалажып көөрүвүске, бистиң бригадавыс (бригадир И. Лагаа) тиилээн болган. Бар четпестерни хуралга илереткеш, эдер хемчеглерин ажылдап кылгаш, беш чылдың үшкү чылында чорудар ажылывысты дугуржуп, социалистиг хүлээлгелерни алган бис.Мурнакчы хойжулар түс баш хойдан түстен өрү хураганнарны камгалап албышаан, бир хойдан 2 кг-дан күдү эвес дүктү кыргыырын хүлээнгеннер. В. Сендажы түс баш төрүүр хойга оналаштыр 106 хураганны, хойдан-на ортумаа-биле 3 кг дүктү кыргын алырын хүлээнген. Бистиң хойжуларывыс № 2 хойжу бригада-биле социалистиг чарыштың ол бир ай-ның түңнелин үндүрүп, кынти хуралывыска чугаалажып көөрүвүске, бистиң бригадавыс (бригадир И. Лагаа) тиилээн болган. Бар четпестерни хуралга илереткеш, эдер хемчеглерин ажылдап кылгаш, беш чылдың үшкү чылында чорудар ажылывысты дугуржуп, социалистиг хүлээлгелерни алган бис.Мурнакчы хойжулар түс баш хойдан түстен өрү хураганнарны камгалап албышаан, бир хойдан 2 кг-дан күдү эвес дүктү кыргыырын хүлээнгеннер. В. Сендажы түс баш төрүүр хойга оналаштыр 106 хураганны, хойдан-на ортумаа-биле 3 кг дүктү кыргын алырын хүлээнген. Бистиң хойжуларывыс № 2 хойжу бригада-биле социалистиг чарыштың он бир ай-ның түңнелин үндүрүп, кынти хуралывыска чугаалажып көөрүвүске, бистиң бригадавыс (бригадир И. Лагаа) тиилээн болган. Бар четпестерни хуралга илереткеш, эдер хемчеглерин ажылдап кылгаш, беш чылдың үшкү чылында чорудар ажылывысты дугуржуп, социалистиг хүлээлгелерни алган бис.Мурнакчы хойжулар түс баш хойдан түстен өрү хураганнарны камгалап албышаан, бир хойдан 2 кг-дан күдү эвес дүктү кыргыырын хүлээнгеннер. В. Сендажы түс баш төрүүр хойга оналаштыр 106 хураганны, хойдан-на ортумаа-биле 3 кг дүктү кыргын алырын хүлээнген. Бистиң хойжуларывыс № 2 хойжу бригада-биле социалистиг чарышты уламчылаар.

М. МАЖАА.

Чөөн-Хемчик район, «Искра» колхоз.

ЭКИ БЕЛЕКТЕНГЕН

Юбилейлиг чылды күш-ажылчы чедишкиннер-биле үдээш, 1968 чылда малдың баш санын өстүрер, ооң продуктулуун улам-на бедидер, беш чылдың үшкү чылында боттарының мурнунда салдынган соруулгаларны амыдыралга боттандырар дээш, Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң Хам-Дыт бригадазының хойжулары кыштаглаашкынга эки белеткенген.

Бригаданың 5436 баш малы он тос коданда кыштаглаан. Шөвр малдың эр, кызын, улуг, бичезин үскеш, түс-түс коданнарда тургускан. Кажаалар четчир, мал чеминиң курлавыры бар. Амгы үеде кадарчылар малдың одарлаашкынын таарыштырып, одар-белчиирни план ёзугаар ажыглап, малын ырак одарларга чедирип турар.

Хам-Дыттың ажыл-ишчилериниң кышка О. Делгер-оол, М. Чаагай, К. Биче-оол олар кажааларны боттарыны септеп чылыглап, сигенни кезип белеткээш, кыштагларында чедирип алганнар. Бригаданың кадарчыларының күй нуруузу кажаа ишкинге төгер одарын болуп, мал чемин курлавырлап ган. Шагның таарымчалыг үезин ге бээрин ожаарбайн баар хойжулар ың кышка белеткели хиреллиг болган. Саагай, О. Мадырлай, Д. Иван-оол О. Саадакай олар кезип алган сигенни ой-шаанда болуп ажаап албайн ириде малга чидиртип каан, кажааларын септеп чылыглаваан, өдек болуп бан. Оларга нинти мал чеминден ак чарыгдал үндүрер, кыштагларга аарсаар септелгени нинти күш-биле кылыр ужурга бригада таварышкан.

Нинтиниң малын кыштан хүр ажырар, чаш төлүн бүрүн камга алыр, малдан алыр продукциязын күүдедир талазы-биле бригаданың малчыннары социалистиг хүлээлгелерни алган. Партия, комсомол организациялары политмассалыг болгаш культура-массалыг ажылдарны күштедирер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, агитаторларны бригадада быжыглаан.

К. САГААН.

КОМАНДИР, ООҢ ӨӨРҮ

«Алло, алло! Шагдаа черi херек» дээн дүвүренчиг үнүү дыңнаан, телефонист шагдаа киллизинiң дежурныйын уланкан.

«Дежурный, сержант Ховалыг дыңнап тур!»

«Сельхозтехникадан» дыңналып тур бис. Улус эрттирер черде (проходнаядa) эзирик ийи кижи келгеш, девискээрже эрттирiнiер» деп, бо черiнiң таңнылынга шорлуп туруп бердилер. Дружинниктер соксадырга, чөрчүп хөлчоктар. Силерниң дузанар херек, дүргедевес болза хоржок» дээн кижиниң үнүн танып каазы, сержант:

«Сергей Амыгаевич, билдим, маңаар, бистиң эштер удавас чеде бээр» дээн. Машина мегелеп мунуп алгаш, оске черден барып арага садып алыр сорулга-биле оралдажышкын кылып турган демги ийи хулиганны элээп болганда шагдаа киллизинге экжелген...

Шыпшын удаан ажылчын суурга орай дүне хөлзээзин үндүрүп, хөделип турган хулиганнарга хамаарыштыр чогуур хемчегни Самагалдайның орук-септелге участогунуң начальниги, коммунист эш Нурсат баштаан дружинниктер шак ынчаар алган. Ындыг таварыгларны чаңгыс эвести чугаалап болур. Сергей Амыгаевич анаа дружина командирлеп эгелээнiнiң мурнунда Тес-Хемниң Самагалдай суурга хөй-нитининiң корум-чурум үрээшкиннери, массалыг арагалаашкыннар эвээш эвес боон тургулааның чурттакчылар билир.

Ажыл шагы төнген соонда, кижи бүрүзү хостуг, бодунга ажыктыг кылдыр дыштанырын күүзээр. Улустуң ол амыр-дыжынга шаптык кадар, социалистиг нинти чурттанганың дүрүмүнүң негелделерни сагывас, бодун ап билбес ийи-чаңгыс кижилерниң оруу мунгаш, ындыгларны чон көөр хөөн чок, олар-биле демисел шынгы. Ынчангаш улусчу дружинаның командири хүлээлгени даангаш, эш Нурсат ооң ажыл-чорудулгазын бодунуң холунга алган. Дружина кежигүннериниң ээ-не толептиглерни хаара тудуп, дружинниктиң хүлээлгези кандыг болурун оларга айтып бербишаан, нинтiниң корум-чурум камгаланың темазынга лекцияларны, беседаларны чон ортузунга чорудуп келген.

1959 чылдан бээр башкарып келген улусчу дружиназының ажылынга Сергей Амыгаевичиниң кирген салыышкыны биче эвес дээрзин ооң хүн бүрү амыдыралындан көрүп болур. Ажыл-даа, аңаа-даа хүннерде хөй-нинти черлериңе «аскы чыттыг» келген, чок болза эзирик кудумчуга аътыг шаап, бөлүглежип турган кижилерни командир бо-ла эскерип каар, оларга эттиг-чөптүг сүмени берген турар. Хөй-нинти даалгавын ак сеткилдиг күүседип келгенiнiң үнелелин командир 1966 чылда көрген. Ынчан Милиция хүнүн таварыштыр СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң Хүндүлел бижин-биле база өртектиг бараанар-биле шаңнаткан.

Самагалдайның улусчу дружинниктери чаа Хөөйлүнүң негелделерин удуртулга болдуруп ажылдавышаан, тус черниң чурттакчыларының хүндүткелин чаалап алган. Олар чүгле байырлал хүннеринде дежурныйга үнери-биле кызыгаарлаттынмайн, тускай график ёзугаар неделяда үштен эвээш эвес удаа үнүп турар. Сергей Амыгаевичиниң дружинниктериниң хөй кезии коммунистер, комсомолчулар. Оларның демкүштүү, организастыы өскелерге үлегер болган. Ынчангаш районда эң идепкейлиг коллектив боон санадып турар.

1943 чылдан бээр партия кежигүнү эш Нурсат дружинниктер командирi хүлээлгезинден аңгыда бодунуң кол херээ— орук септелге участогунуң начальниги ажылынга база эки түңнелдерни чедип ап келген. Участоктуң коллективи төнүп турар чыдың планныг онаалгаларын 10 айларда күүседипкеш, үшкү квартадда республиканың орук-тудуг эргелелиниң Хүндүлел бижин-биле шаңнаткан. Районнуң чурттакчылыг черлериңче оруктарны экижитпишаан, Теректиг-Хемни кежилдир 20 метр дурттуг чаа көвүрүнү кылган, участоктуң 8 машина кирер гаражының тудуун дооскаш, ажыглалда кирнген.

Хоочун коммуниске ооң чаңгыс чер чурттуглары улуг идегелди көргүзүп келген. Ол ам командир, эге политшколаның пропагандизи, райкомнуң ревизия комиссязының кежигүнү, улусчу контроль комитединiң штаттан дашкаар оргкилдизиниң эргелекчизи.

Көдээ черiнiң чурумунуң быжыг тудукчузу Сергей Амыгаевич Нурсатты Самагалдайның улуг, биче кижилери хүндүлээр, аңаала «Бистиң Амыгаевичивис» дижирлер. Бодунга-даа, өскелергедаа шынгыы негелделиг кижи.

В. МОЛЬБИ.
Фото авторнуу.

Патриоттарның согуушкуну

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң Шокчанг болган Бакъеу можуларда дайылдажып чорун турар дайынчылары ноябрь 24-тен декабрь 10-га чедир үенiң дургузунда дайынның 2000 ажыг солдаттарын сандан үндүрген, ооң иштинде 400 ажыг америк солдаттар болгаш офицерлер бар болган деп, ВИА агентилел Хосталга агентилелдин дыңнадыын барымдаалаш, дамчыдып турар.

Кадыг-дошкун тулчуушкуннар чорун турда мурнуу-вьетнам патриоттар 15 самолёттуг болгаш 6 бронетранспортёрну чок кылган, 3 ковүргүну буза девискен болгаш дайынның хөй санныг шериг техниказын, деришкиннiң хунаан алган. Ол-ла үенiң дургузунда ийи можуларның девискээринде 30 «стратегтиг суурларны» чок кылган.

Агрессорларга немелде күш

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). 500 хире австрали солдаттар болгаш офицерлер Вьетнам улуска удур АКШ-тың агрессчи дайынынга киржири-биле Мунуу Вьетнамда чедип келген.

Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң корреспондентизиниң Сайгондан дыңнаттыны-биле алырга, австрали шеритлерiн бо немелде күжүн австрали авиносец-биле чедирип келген.

Казармазынга келбээн

ТОКИО. (СЭТА). Японияда америк чепсектиг күштериниң шериг жандармерилизиниң эргелеги 01967 чылдың декабрь 15-те АКШ-тың Дзама балазада турар ийи шериг албаннылары казармадан чөпшээрел чок оруткан болгаш ээп келбээнге дең, ол полицейжи эргелелге дыңнаткан.

Ол мрбап дескеннериң бирээзи— Элик Б. Фримэн АКШ-тың Вьетнамда дайылдажып турар шеринiң бирги бригадазының дугаалал кезекчерiлге албап эрттирип турган. Ийизизи — Гарсэй Мандл АКШ-тың шериг транспорт армиязының 502-ги отрядынга турган. Чоокта чаа олар кыска хуусаалыг шөлбө алган, Японияга чедип келген.

Бо болза вьетнам фронтуже катап баарынга күзел чок америк шериг албанныгларның Японияга келгеш мрбап дезериниң база бир хараачызы-дыр.

Чаржынчыг түңнел

ПАРИЖ. (СЭТА). Бо эртип турар 1967 чыл Францияга ажыл чоктарының санының улам ынай көвүдээнiнiң чылы болган. Бо чылдың дургузунда ажыл чоктарның саны 50 хуу көвүдээн болгаш 450 муң кижиге четкен. Ажылдан массалыы-биле үндүрериниң чыдагаалыы болза, үлетпүрге моонизашкынны күштелдиргени болгаш экономиканың элээп адырларында хөөзүрээда деп ында айтыр турар.

Демисел калбарбышаан

ВАШИНГТОН. АКШ-тың чес азылдирер үлетпүрүнүң ажылчыннар профэвилелиниң 60 муң кежигүннери ажыл төлевирин бедидерин болгаш күш-ажылдың байдалдарын экижидерин негевишаан, ажыл соксадышкынның беш чартык айларда үргүлчүлеп турар. Улуг бергелер турзажок, ажыл соксатканнар бо чылда эң-не үр үеде үргүлчүлээн ажыл соксадышкының уламчылаарынга болгаш боттарының негелделерин хандырарын чедип алырынга бүрүн шиитпирлиг.

Бо чылын америк ажылчы чонналрының ажыл соксадышкынның демисели эң бедик чалага четкен. Күш-ажыл министерстводунуң баштайгы медээлери-биле алырга, бо чылын АКШ-ка 4005 ажыл соксадышкыны болган, аңаа 2.610.000 кижи киришкен. 140.000 демир-орукчуларының бүгү-нинти ажыл соксадышкыны болгаш «Форд» заводтуң 160.000 автомобиль тудугжуларының чедишкиннiг доозулган ажыл соксадышкыны онза күштүг болган.

Албанның иледе авээкеткен медээлери-биле алырга, бо чылын АКШ-та өртектер үш хуу аартаан. Келир чылда амыдыран чурттаарының үнези 3.5—5.5 хуу аартаар деп, экономистер баш бурунгаар айтып турар.

Соолгу чылдарның дургузунда үндүрүглериниң улгадыры база үргүлчүлеп келген. Чижээ, 1959 чылдан 1966 чылга чедир «ортумак америк өг-бүле» дээр бир өг-бүдениң чыл бүрүде төлеп келген үндүрүүнүң нинти түңү 711 доллардан 1092 долларга чедир ковдээн.

«Юнайтед стейтс ньюс энд уорлд рипорт» журнал келир чылда перспективаларны айытпышаан. АКШ-ка ажыл соксадышкынның шимчээшкиннiң улам кодурлурүн баш бурунгаар демдеглээн.

(СЭТА).

Румыниянық Социалистиг Республиказының найысылалы Бухаресте Пажур деп чаа чуртталга району.

Аджерпресс — СЭТА-ның фотозу.

ЧУРУКТА: С. А. Нурсат.

МОГАГ ЧОК ДЕМИСЕЛДИҢ 49 ЧЫЛЫ

Августуң бир каранғы дүнезинде аңаа эвес он хире ракеталар дээрже аттыгып үнген. Барыын-герман Вольфсбург хоорайда «Фольксваген» дээр автомобиль заводунуң аажок улуг херимнiнiң иштинге ийи эзлчегнiң аразында долдур чыылган ажылчыннар ракеталарның ужудуушкунун кичээнгейлиг хайгаарап турган. Дээрге даажы шоолуг эвес чазылдырышкыннар болган. ГКП-ни ажык болдурар дээш демиселче кыйгырган хуудустар заводтуң херимнiнiң иштинге чаашкын ышкаш куттулуп эгелээн. «ГКП-ге хосталга» деп транспарантыларлыг кызыл парашютчугаштар ооң биле кады черге дүшкен. Аңаа далаш-биле чедип келген полицейжилер ол бүгүнүң организакчыларын дилеп, истеп сүрүп эгелээн. Ынчалза-даа түңнел чок.

Бонн күрүненiң стадионнарынга, заводтарынга болгаш фабрикаларынга хуудустар, кызыл туктар болгаш солуннар бо-ла кестүп келгилээр. Барыын Германиянық коммунистери завод болгаш профэвилел хуралдарынга, ажык митингилерге чүве чугаалап, атомнуг чепсекке удур. тайбыцны камгалаар дээш чурттуң чонунуң демиселинге киржип турар. Олар ажыл соксадышкынналрың удуртуп, ажылчы чонналрның амыдырал деценелiн акжидерин чедип алыр дээш демисежип турар. Ынчалза-даа ГКП-ниң кежигүннери бо бүгүнү чажыт чоруктуң болгаш полицейжи кадыг-дошкун истеп сүрүүшкүнүн аар-берге байдалдарында кылып турар.

ГКП-ниң оруу берге болгаш шорулгактыг. Ооң базым бүрүзү— күш-ажылчы улуска дээре амыдырал дээш, милитаризмге болгаш дайынга удур демисел-дир.

Германиянық Коммунистиг партиязын тургузар дугайында шиитпирни 1918 чылдың декабрь 30-де болгаш 1919 чылдың январь 1-де Берлинге болган партийжи съездиге хүлээп алган. Коммунистиг партияның үндезилеттингеп Германиянық пролетариадының туружун алаан быжыглаан. Үжен чылдарда коммунистер нацистерниң алыс соруулгазын эрес-маадырлыг болгаш чайгылыш чогу-биле сойгалап турган. Чогум-на харын ооң ужурунда гитлержилер боттарының кижи көөр хөөн чок идеяларын боттандыраарынга шаптыктап турар кол дайзыпын ГКП-деп көрүп турганнар. Чогум-на харын ооң ужурунда дайын мурнундагы чылдарда, кажан эрге-чагыргага фашистер олурган үезинде, Коммунистиг партияның хүрээленiнге санаттынып турган 300 муң кежигүннерден 145 муң кижини гитлержилер кара-бажыңче болгаш албадал лагерличе кирер октаан, азы даштыкыже дезип чоруур ужурга таварыштырган. Партияның 30 муң ажыг активчилери алдыткен, оларның аразында рейхстаттың 27 депутаттары база бар. 1944 чылдың августа Бухенвальд албадал лагеринге фашистер Германияның Коммунистиг партиязының даргазы Эрнест Тельманны араатанзыг ёзу-биле олургеп. Ынчалза-даа коммунистер дүжүп бербээн. Нацисчи башкарылганың эң-не халаптыг чылдарында бээнiң демисел үргүлчүлеп турган. Өлүртүп каанларының орнунга чаа-чаа демиселчилер кээп, демиселди үргүлчүлеп турган.

Гитлержи рейхтиң бууран дүшкениниң соонда ГКП нацизмни бүрүнү-биле узуткаар дээш, Германияны демократчыдар дээш демиселди чорудуп турган. Коммунистиг партия ажылчын аңгының иштинде чарылдырышкынны ажыл эртериниң айтырыынга кол кичээнгейин көрүндүргеп. Бо соруулга Герман Демократтыг Республиканы тургузарының мурнунда Германиянық Социалистиг чаңгыс аай партиязының составынга ГКП биле ГСДП-ниң каттышкан түңнелинде чедип алдынган. Немец улустуң эң эки оолдарының ол дээш демисежип чоруан идеялары ГСЧП-ниң удуртулгазы-биле Герман Демократтыг Республикада амыдыралга боттанган.

Англи-америк ажелел эрге-чагырганарының маржы политиказы, а ол ышкаш ГСДП-ниң барыын үзелдиг удуртукчуларының удур хөделиишкини Барыын Германияга ажылчын аңгының чаңгыс аай партиязын тургузарын ускен. ГФР-ниң тургустунун келген баштайгы хүнүндеи эгелээп, барыын-герман коммунистер чурттуң катап чепсегээрiнге удур шиитпирлиг демисежип турган. Рейн эриинде сан-хөө хартаачыларының болгаш политикчилерниң чоңге удур политиканы чорударынга Коммунистиг партияның ажыл-чорудулгазы шаптыктап турган. Ооң ужурунда Бонида башкарыкчылар кол согуушкунун коммунистерге удур угландырганы таварылга эвес.

1951 чылда-ла Барыын Германияның чазаа ГКП-ни конституциягa удур партия кылдыр чарлаар дугайында негелдени конституция судунга киирген. 1954 чылдың ноябрьда «ГКП-ниң херээниң» талазы-биле бужар-чүдек судчугаш Карлсруэге эгелээн. 1956 чылдың август 17-де ГФР-ниң конституция суду ямзы-бүрү хоозун чылдактарның дузазы-биле ГКП-ни хорлуур дугайында башкарыкчы ажыларга ажыктыг шиитпирiн хүлээп алган. Бүгү делегейниң депшилгелиг күштери ол медээни килецпээшкин биле дыңнаан.

ГКП-ни хорааны Потсдам дугуржулгаларын база каржызы-биле үрээни болган. «Бүгү Германияга бүгү-ле демократыг политиктиг партияларны чөпшээрээр болгаш деткиирiнiң» ол дугуржулгалар доктаадып турар.

Хой чылдарда истеп сүрүүшкүн тураажок. ГКП чурттаа, мандып турар. Ооң нүүдүү чоп-биле харылзаада. Коммунистиг партияның кежигүннериниң коргуш чок демисели барыын-герман эрге-чагыргаларны девилеп турар. ГДР-ниң эргелерiн камгалаар талазы-биле комитеттиң парлап үндүрген чыындызында чугаалап турары болза, чүгле бо чылдың дургузунда безин чурттуң 4 муң ажыг демократтары ГФР-ниң юстиция органнарының дерээи шаажылалдарынга таварышкан.

ГКП-ниң заводта ажык эвес бир солуунуң бижээни болза: «Политиктиг шпионнарның, полицейжилерниң будуң арнизының болгаш политиктиг бүзүредиглери дээш ам-на ажыг кижини судче шилчиткен юстициянық дыңнаттыр апарадының ГКП-ни чылча шаап шыдаваанының ужуру чүдел? Чүге дээрге, бистер, коммунистер, эң мурнакчы идеяның—кижи торелгетенiн бурунгаарладып бар чорудар социализм идеязының эдилекчилери бис, чүге дээрге, бистиң кижи бүрүзүнге амыдыралчы идеалдар болза кижи төрелгетенiнiң дешилгеан, демократия болгаш социализм болуп турар. Ооң ужурунда бис күштүг болгаш тиилеттирбес бис».

ГКП-ниң дылдым, эрес-маадырлыг демиселиниң чурттуң ажылчы чонналры улам-на деткип турар. Коммунистиг партияны хорааның күш чок болдурарын негеп турар үнүер ГФР-ниң хөй-нитининiң болүктеринде улам чидип-биле дыңналып турар. Чоокку үе иштинде тургускан ГКП-ни ажык болдурар дээш инициативтиг комитет ГФР-ниң чазаанга. Бундестагтың президиумунга болгаш Бундестагта төлээлеткен партияларга чагаа чоруткан. ГКП-ни ажык болдурары «хоолун аазаашкыннар-биле кызыгаарлаттынмас, харын дүшкүүрүүг чорукту чавырылдырарынче болгаш тайбынче ылап чүткүп турар политиканың эргежок чугулазы» болур деп, ол чагаада демдеглеп турар.

Александр УРБАН.

ИВАН-ФРАНКО ОБЛАСТЬ. Косовонуң каастарга ураң чүүлүнүң училищезинге беш муң хире чурукчулар Совет эрге-чагырга чылдарының дургузунда өредилге доозкан. Ол өредилге черим доозканнар чурттуң бүгү бүлүңнарында ажылдап турар.

Косовода ажылдай берген аныя чурукчулар база эвээш эвес. Олар дүрмүлгалыг гуцул мастерлериң удуртулгазы-биле керамика, ыяш кылыгларының оңза чараш хевирлерин чогаадып, хевистер кылып турар.

ЧУРУКТА: училищени доозкан Александра ЛЕЩИНСКАЯНЫҢ кылыгларын Косовонуң ураң чурулга мастерскаязының керамиги Надежда ВЕРБИВСКАЯНЫҢ көрүп турары.

Фото В. Миговичинин.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СОЛДАТТЫ МАНА

Бир таалага хамаарыштыр

«Шериг албанын эрттирип турар Декабрь Дамчыттың чагаазынга хамаарыштыр «Солдатты чүге манавадың?» деп чүүл «Шынга» парлаттынган болгай. Аңаа хамаарыштыр хууда бодалдарымны чугаалаксадым.

Коммунизмни тургузуп турар совет улустуң тайбың күш-ажылын камгалап турар совет солдаттың кадайы, аныяк кыс бодунуң дайынчы ажынге чоргаараныр, аңаа, ынаанга шынчы болур болгаш совет солдаттың кадайы деп ат-алдарын арыг эдилээри — кыстың чоргааралы болур. Бодунуң шак мыдыг иүүрүнге төлептиг кыстар бисте санап четпес хөй-ле болгай. Чаңгыс-ла чижектен киирип көрейн. Бистиң Чодураа суурдан ийи чыл бурунгаар Торайоол Наңзат-оол шериг албанынче хапкан. Ынак эжи, аныяк кыс Барыңмаа Дунгар-оол ону эки үдеп каан. Ынчаарда Барыңмаа валынга бичии оолдуг артып калган. Олар боттарының араазынга чагаа-харызааны черле үспээн.

Барыңмаа бичии оглун ада-шынын хайгааралынга арттырып Тыва Кызылдың медицина училищезинниг медсестра салбырын чедирүүрүнде доозуп алган, ам төрээн дүдургу эки ажылдап, аас-кежикке ажыглап, күш-ажылы-биле улам наңзат-оолдайынчы эжи Торай-оолдуң ынчаныя га быжыг ынакшылыг аас-кежиктиг. көргүзүп турар. Оларга дээрэн бээки-чаагай келир жыг бүзүрелдиг.

Солдат эжин. Декабрь Дамчыты манап сеткил талазы-биле ышкаш сагыш-бакшылга чайгылчак туруш чок, ийи-чаңгыс бар болуп кыстарның ажык оскенге хамаан чок, турары муска чаржывыг, дыңулуг-даа эвес болур чүве-ле-дир. Анаке

Аспин кожа суурувус Торгалыга Сыгыртаа Намчыл-оол дээр аныяк кыс өөнүң ээзин үш чыл бурунгаар шеригже үдеп каан. Ол ынчан бичии уруу-биле арткан. Ашаа шериг албанын бир чыл хире эрттирип турда, Сыгыртаа халажып келген солдат оол Седиваа Кызыл-оол-биле холбажы берген, оон бо чылың бичии уруглуг-даа апарган.

Бо чылын оон баштайгы ашаа Эрес-оол шеригден халажып чанып келген. Сыгыртаа ам ийи оолдуң кайызынды-даа эвес — «сенде-даа чок, менде-даа чок» арткан. Ол, бичии уруун сөөлүг душтуу Кызыл-оолдуң аразында ашпарып берген. Сыгыртаа бодунуң арын-нүүрүн бодавааны ол-дур.

Мен маңаа Зоя Ылыңны, Сыгыртаа Намчыл-оолду бурууматпаан, Бодаган Кара-оол, Седиваа Кызыл-оол оларда бо ады кирген ийи уруглардан дудак чок буруу бар деп чүвени

Улуг-Хем районнуң Чодура суурундан Кыргыс Конгар-ы бо-дур. дакшынга чоруткан чагырыпга бол-Декабрь Дамчыттың чаңавадың?» гаш «Солдатты чүге өлээн хөй деп чүүлге хамаарыштырлээн, ол чагаалар редакциязы Зоя Ылыңчагааларның автору олдуң совет кижиң, Бодаган Кажына канчап-даа жининг мөзүг-шыдыгын кылганын таарышпас үбүруу шаап бижишыңгызын-биле Аксы школазының гилээн. Хороданың чагаазында башкызы «Социалистиг өг-бүлеэн мынча дээш Зоя Ылыңны шыңгыы бусканбоон, үүлгедиглери аныяк чемелиг кижининг ат-алдарынга карзагдаган артырганынга хорадаргага. Бодаган Кара-оолдуң ажыдыктинин кайгаар-дыр мен. Шөлүде эжиниң өг-бүлезинче чүге чаа чүткүп кире бердиң? Чүвениң алыс кединин бодавас, эр кижи хирендө кыдыра бодап чоруур кончуудуу-даа. Ийи-Талдың хоочун коммунистериниң бирээзи чонунга хүндеткелдиг эш Бодаган оглунуң бо үүлгединн тайбың көрүп эрткени элдептиг чорук-тур. Эш Бодаган ам оглу-биле ижин-кара чокка шыңгыы хөөрежип, төлептиг аданың ачылыг сүмезин берип, Кара-оолду эде кижиндин кирииптер боор деп идегеп олур мен».

Улут-Хем районнуң Алдыы-Шынаа суурда О. Допушка мынчаар бижээн: «Декабрь Дамчыттың чагаазын номчаап, оон хуу амыдырал-чурттал газынга чиик эвес бергенин таварлашканы сеткил-сагыжымны дүвүредип, хөлзетти. Уруунуң адазын, солдат эжин Зоя Ылыңны манап, не ат-алдарын хүндүлеп, өөнүң ээзин карак-кызыл күш-ажылы-биле өөртүп, хей-аът кирип дузалаарының улуу, бодунуң ынакшылын камнап, үнелеп көрбейн, халымал болгаш ойлук чок чоруу-биле чазыг кылып, амыдыралдың делгем оруундан аайы, думчуу «дыртыйыш» чоруй барганы — сугже батнан хеме дег «салдаашы» бир-ле ортулукка мызыртынып чыдып калганыг чорук-тур. Ол кымның-даа эвес, бодунуң болгаш уруу Зинаның келир үезинин салым-чолун «бокталдырып», өөнүң ээзининң чаагай сеткил-сагыжын хомудадып, балаттынмас «сорбуну» болгаш аккыртынмес «балытны» арттырып каан-дыр.

Баштай ынакшыыр, оон соонда ынакшыл күштүг, шынчы болур. Баштай чурттаар, оон соонда чурттазга каас, чараш, солуун болур. Ынакшыл болгаш чурттазга кижи бүрүзүнүң сеткил-сагыжын, оңу кижи бүрүзү шыдаар шаа-биле камнап, чурттап эртерин күзээр. Хайыран өг-бүлеин үреп каан Кара-оол үүсоглекседим. «Аңаңаадан ады камшаар херек».

Улуг-Хем районнуң Чодура суурундан Кыргыс Конгар-ы бо-дур. дакшынга чоруткан чагырыпга бол-Декабрь Дамчыттың чаңавадың?» гаш «Солдатты чүге өлээн хөй деп чүүлге хамаарыштырлээн, ол чагаалар редакциязы Зоя Ылыңчагааларның автору олдуң совет кижиң, Бодаган Кажына канчап-даа жининг мөзүг-шыдыгын кылганын таарышпас үбүруу шаап бижишыңгызын-биле Аксы школазының гилээн. Хороданың чагаазында башкызы «Социалистиг өг-бүлеэн мынча дээш Зоя Ылыңны шыңгыы бусканбоон, үүлгедиглери аныяк чемелиг кижининг ат-алдарынга карзагдаган артырганынга хорадаргага. Бодаган Кара-оолдуң ажыдыктинин кайгаар-дыр мен. Шөлүде эжиниң өг-бүлезинче чүге чаа чүткүп кире бердиң? Чүвениң алыс кединин бодавас, эр кижи хирендө кыдыра бодап чоруур кончуудуу-даа. Ийи-Талдың хоочун коммунистериниң бирээзи чонунга хүндеткелдиг эш Бодаган оглунуң бо үүлгединн тайбың көрүп эрткени элдептиг чорук-тур. Эш Бодаган ам оглу-биле ижин-кара чокка шыңгыы хөөрежип, төлептиг аданың ачылыг сүмезин берип, Кара-оолду эде кижиндин кирииптер боор деп идегеп олур мен».

Улут-Хем районнуң Алдыы-Шынаа суурда О. Допушка мынчаар бижээн: «Декабрь Дамчыттың чагаазын номчаап, оон хуу амыдырал-чурттал газынга чиик эвес бергенин таварлашканы сеткил-сагыжымны дүвүредип, хөлзетти. Уруунуң адазын, солдат эжин Зоя Ылыңны манап, не ат-алдарын хүндүлеп, өөнүң ээзин карак-кызыл күш-ажылы-биле өөртүп, хей-аът кирип дузалаарының улуу, бодунуң ынакшылын камнап, үнелеп көрбейн, халымал болгаш ойлук чок чоруу-биле чазыг кылып, амыдыралдың делгем оруундан аайы, думчуу «дыртыйыш» чоруй барганы — сугже батнан хеме дег «салдаашы» бир-ле ортулукка мызыртынып чыдып калганыг чорук-тур. Ол кымның-даа эвес, бодунуң болгаш уруу Зинаның келир үезинин салым-чолун «бокталдырып», өөнүң ээзининң чаагай сеткил-сагыжын хомудадып, балаттынмас «сорбуну» болгаш аккыртынмес «балытны» арттырып каан-дыр.

Баштай ынакшыыр, оон соонда ынакшыл күштүг, шынчы болур. Баштай чурттаар, оон соонда чурттазга каас, чараш, солуун болур. Ынакшыл болгаш чурттазга кижи бүрүзүнүң сеткил-сагыжын, оңу кижи бүрүзү шыдаар шаа-биле камнап, чурттап эртерин күзээр. Хайыран өг-бүлеин үреп каан Кара-оол үүсоглекседим. «Аңаңаадан ады камшаар херек».

Улут

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чыхха үндезилеттингеи

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
ДЕКАБРЬ
31
ВОСКРЕСЕНЬЕ
№ 307 (6843).

Өртээ 2 көп.

Кышкы черге туман чадып,
Хыраа-биле чечек сырып,
Авыралдыг шагаа чылы
Амыр-чоргаар моорлап кел чор.
Чаа чыл-биле, эргим эш-өөр!
Чаагай кежик хүннеп келзин!
Улуг чуртум базымнары
Улам дыңзыг, оккур болзун!
Мээң чуртум келир чылын
Бедиктерниң бедиин чедер.

Мээң чонум келир чылын
Беш чыл артын харап келир.
Экер-эрес херектерже,
Чаагай чолче кыйгырбышаан,
Эрги чылды эки үдеп,
Чаа чыл —
Шагаа моорлап кел чор.

В. ВОЛЧЕНКОНУҢ плакады.

ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң болгаш даштыкының совет дипломаттыг төлээлекчи черлериниң ажылдакчыларынга

Эргим эштер!

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели совет дипломатиязының бежен чылы-биле хөлбаштыр ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң ажылдакчыларынга болгаш даштыкыда совет дипломаттыг төлээлекчи черлериниң бүгү ажылдакчыларынга изиг байырлын чедирип тур.

Коммунистиг партияның болгаш ооң баштыңчызы В. И. Ленинниң шуут удуртулгазы-биле 50 чылдың мурнунда социалистиг дипломатияның төөгүде мырыңай чаа үндезини салдынган болгаш Совет күрүнениң даштыкы политиктиг аппарады — Даштыкы херектер талазы-биле Улус комиссариады болгаш даштыкыга дипломаттыг төлээлекчи черлери тургустунган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязындан төрүттүнген Совет күрүнениң даштыкы политиказы, Коммунистиг партияның кижизиткен болгаш ооң удуртулгазы-биле ажылдап турар совет дипломаттар совет улуска, бистиң социалистиг Төрээн чуртувуска шыычы баразын болуп турарлар. Совет даштыкы политика интернационализминиң болгаш ылаптыг демократизминиң өзүзүн сиңирген, ооң үндезинде тайбың болгаш делегейниң айыыл чок чоруу дээш демиселдиң лениичи принципи, бүгү улустарның хосталгазының болгаш дең эрге-шөлээзиниң, улуг-даа, бичии-даа бүгү нацияларның аразында найыралдың болгаш кады ажылдажыганың принциптери салдынган. Империализминиң агрессчи күштеринге удур демиселди шиитпирлиг чорудуп, янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың догуннаашкынының ленинчи угланыышкынын чайгыыш чокка чорутпушаан, совет даштыкы политика болгаш дипломатия бистиң чуртувустуң делегей туруштарын улам ыңай быжыглаарынга дузалап, тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруун камгалаарынга, хостанга, тайбың болгаш социал депшилге дээш ажылчы чон массаларның демиселиниң херээнге улуг салыышкынны киирип турар.

Совет даштыкы политиказың чедишкинниг боттанныышкыны бистиң дипломаттыг кадрларывыстың марксизм-ленинизминиң теориязын практиканга чогаадыкчы ажыглап билириниң, социалистиг дипломатияның уран оргазының байлак дүрзүлгезин шинчээдип алырындан, делегей байдалын чидыр аналитеп база шын түңнелдерни кылып билириниң хөйүнде хамаарышып турар.

Бөгүн совет дипломатияның ең чугула соруглазы болза, ССРЭ-де коммунизм тургузуушкунунга таарымчалыг байдалдарны тургузары, социалистиг бирүнелериң улуг дем маттыштырылгазының сырый маттыжыышкының жаалгаш күчүзүн улам ыңай быжыглаарынга дузалаары, колониалдыг дарны ға болгаш неоколониализмге удур демиселип турар улустарны деткикад аныяк национал күрүнелер-биле Совет Эвилелиниң кады ажылдажылдының хевшүдери, янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң аразында тайбың догуннаашкының принцивин быжыглаар болгаш майынайызынга амыктыг харылзааларны калбартыры болур. Бо харылсалгалыг соруглаларны күүседири совет дипломаттарның бүгү ажылының деңнелин улам ыңай бедидерин олардан шыңгыы негеп турар.

Совет күрүнениң чаагай чоруунга болгаш бүгү-ниити тайбыкны камгалаар талазы-биле силерниң ажылыңарга чаа-чаа чедишкиннерни күзеп тур, эргим эштер.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ
ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ
ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ.

Совет дипломаттыг албан черииң бежен чылы

МОСКВА. (СЭТА). Декабрь 29-та Кремльде Съездилер ордузунга Москваның ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң болгаш ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң ажылдакчыларының совет дипломаттыг албан черииң бежен чыл оюнга тураскаатказын байырлыг хуралы болган.

Президиумга эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, В. В. Гришин, И. В. Капитонов, Ф. Д. Кулаков, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларның удуртукчулары, ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң коллегия кежигүннери, авилелдешкен республикаларның даштыкы херектер министрлери, СЭКП-ниң Москва хооркомунуң секретарылары, СЭКП ТК-ниң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, Москва Совединиң харылсалгалыг ажылдакчылары көстүп кээрге, олурушканнар оларны динмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Социалистиг чурттарның ССРЭ-де дипломаттыг төлээлекчи черлериниң баштыннары залда база бар болган.

СЭКП ТК-ниң Политбюрозунуң кежигүнүнге кандидат, СЭКП Москва хооркомунуң бирги секретары В. В. Гришин хуралды ажыткан.

СЭКП ТК-ниң секретары Б. Н. Пономарев ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң болгаш даштыкыда дипломаттыг төлээлекчи черлериниң ажылдакчыларынга СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң байырлыг чагаазын номчаан.

Байырлыг хуралга ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министри А. А. Громыко илеткел кылган.

Байырлыг хуралдың киржикчилери СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң азрезинге байырлыг чагааны хүлээп алган болгаш коммунизминиң, тайбынның база демократияның улуг идеаларынга боттарының моон-соңгаар-даа шынчы болурун ынза медеглеп турарлар.

БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫН ХУУСАА БЕТИНДЕ

ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң дыңнадыы

I.

НЕФТЬ ТЫВЫШ ҮЛЕТИҮРҮНҮҢ ажылдакчылары нефть тывыжыкыны чыл планын хуусаа бетинде күүседкен.

Эрткен чылдыы-биле деңнээрге, нефть тывыжы 23 миллион тоннага көвүдээр.

II.

ДАЛАЙ ТРАСПОРТУНУҢ ажылдакчылары яштыкы болгаш даштыкыже түүк соөртүзгезиниң чыл планын хуусаа бетинде күүседкен.

Чылдың төнчүзүнге чедир пландап ажыр 1 миллион тонна чыгам чүүктү соөртүр.

Хүндүлел самбыразында

Чодураа суур улус эвес-даа болза. Галина Топыйның ажылы-ла хөй. Келгем почтаны—чагааларны, посылкаларны, телеграммаларны, акша шилчидилгезин, солун, сеткүүдерни эзлеринге дарый чедирери чугула. Чонга бараалгап турар кижи ооң үнүнге дыңнанзыр, харылсалгалыг болур ужурлуг. Шынчаагаш Галина Хованыговна ажылы дээш сеткилди дүвүреп, чаңгыс чер чурттугларының чагыг-сөзүн тргүлчү сактып, ону күүседир дээш кызымак ажылдап чоруур. Чодураның чону ону хүндүлеп, ооң кежээзин мактап чугаалажырлар.

Шагаан-Арыгның харылзаа белдири социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген, мурнакчы почтачылар Галина Топыйның, Мария Шадриманың, Баян-Колдан Вера Кыргыстың, Шагаан-Арыгда харылзаа белдиринің телефонизи Светлана Носковаңың, оператор Валентина Проскуряковаңың аттарын хүндүлел самбыразынга киирген.

В. БЕРЕГОВОЙ.

Уени мурнавышаан

Кызыдың алгы заводу юбилейлиг чылдың планның даалгазын октябрь эгезинде-ле күүседилкенин билир болгай бис. Коллектив чыл төнчүзүнге чедир 200 муң ажыг рубльдиг кылыгларын немей белеткээн. Алгы заводу ам чаа чылдың апрель айның үлүүнде ажылдап турар.

Үдеп турарывыс чылда Кызыдың бо будүрүлгезин иштики нурлавыларыны ажыглаарынче хөй кичээнгей салып, чарыгдалды эвээжеткен. 1968 чылда коллектив орулгалыг ажыл-агый болур. Ынчангаш кижи бүрүзүнден улам күмениишкиниг ажылдаары — заводтуң кол соруглазы.

Ак-Довурактың даг-дүгү болбаазырадыр фабриказы ажыглалга кирген баштайгы чылында айда ортумаа-биле 568,5 тонна соорттуг даг-дүгү арыгдап турган. 1966 чылда ол сан 1387 тонна четкен. Юбилейлиг чылда ажылдың темпизи улам бедээн. Фабрика айда 1755 тонна соорттуг даг-дүгүн чуртка берген. «Тыва даг-дүгү» комбинат иелир чылын планнаашкының болгаш экономиктиг идиг бериишкиниң чаа системазынче шилчиир.

Менди алдынган

Улуг-Хем районда Жданов аттыг колхозтуң Кара-Булунда 20 кодан төрүүр хөй бар. Ол коданнарда хөй декабрь 15-тен эгелеп массалыы-биле төрүп эгелээн.

Баштай төрүттүнген 130 хураган менди камгалап алдынган. Ооң иштинде хойжулар Ондар Ажы 50, Насюрүң — 40 хураганны бүрүңү-биле камгалап алган. Мында хүн бүрүделе 20-ден 30 чедир хөй төрүп турар.

Ол ышкаш «Улуг-Хая» совхозунуң Хайыракан салбырында шаар мал төрүп эгелээн. Сенекте хойжулардан Николай Макпал 53, Ховалыг Дадар-оол — 50, Донгак Балчый-оол — 30 хураганны баштай төрээн хойларындан чидириг чокка камгалап алгылаан.

Шынарлыг септелге, кур күш

Бажың-Алаак суурнуң сонгу-барыын талазында делгем херим иштинде машина-техника мастерскаязында септелгеден үнген чаа кожуг техникалары белеңнин шугумда тургустунган. Ол Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң септекчи механизаторларының найыралдыг, шулугуг ажылының үре-түнелги. 20 апрезын, 13 сеялка, 120 ажыг илиир, 3 культиватор олар шупгузу эки шынарлыг септеттинген.

— Кожуг машиналарының септелгезин 1968 чылдың январь 1-де доозар тургаш, ону хуусаа бетинде күүсеттивис. 13 трактор Чадаананың «Сельхозтехника» салбырының мастерскязында база септеттинип үнген. Оон артканнарын механизаторлар колхоз мастерскязында септеп турар. Колхозчу механизаторларның аразында социалистиг чарыш калбарган, олар ону күүседиринге чаңчыккан улус. Септекчилерде ажылга шудургу Сат Севек-Доржу, Ховалыг Хүрен-оол, Карасал Маадыр-оол, токарь Куулар Күнчүн, дарган Ооржак Сечи болгаш оон-даа өскелер бисте хөй. Оларның ажыл-херээ улуг үнелелди ап турар — деп, колхозтуң кол инженери Ховалыг Ангыр-оол чугаалады.

Чамдык септекчилер комбайннарның коровка-дамчыдылгаларын септеп, 13-ту бүрүн септеп үндүрген. Оон өске трактористер 9 тракторлуг колхозтуң малчыннарында мал чеми сөөртүп, тудуг ыяжының белеткелинде ажыллап турарлар.

М. СЕВЕН.

Ажылын чөвүлешкен

Кышкы үеде механизаторларның ажылы хөй. Келир тарылгага бүгү белеткел ажылдары кышкы болгаш эрте часкы үелерде чоруттунар. Улуг-Хем районнуң «Х Улуг хурал» колхозунуң механизаторлары кылыр ажылын чоокта болган хуралынга чугаалашканнар.

Тракторларның болгаш көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезиниң темпизин дүргедедир, шынарын бедидер, үрезин арыглаашкының доозар хемчеглерни чугаалажып, ажылды канчаар организастаарын дугуржуп алганнар. Ооң-биле кады кышкы үеде ажылдап турар тракторларны болгаш автомашиналарны камныг эдилээрин механизатор, чоланчы бүрүзү кичээнгейге алыр. Часкы ажылдаар үезинде катап септелгеге киирер чорукту болдурбас.

Кышкы үеде шөлдерже өдек сөөртүлгезин эки организастаан.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

Комсомолчу Вера Саян «Ак-Довуракның даг-дүгү» комбинадының даг-дүгү фабриказында ажылдап турар. Ооң түскай мергежилги даг-дүгүн савалаары болур.

Хып дээн чалыы комсомолчу кыс будүрүлге онаалдазын үргүлчү ажыр күүседип, чаа чылды будүрүлгете чедишкиннери-биле үтүүп, моон-даа соңгаар улам эки ажылдаар чүткүлдүг.

ЧУРУКТА: Вера Саян.
С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

ӨӨРҮНЧҮГ ДЫҢНАДЫГЛАР

Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» колхозунуң Эйлиг-Хемде малчыннары ында хлеб быжырар черниң эргелекчизи Стакай Долуманы үгбай деп хүндүлеп алаарында ужурла бар: кылыр ишке могаг чок ол колхозчу херээжен анаа баштайгы колхоз тургустунары билек малчыннап эгелээш, ук ажылынга 23 чыл болган, а совлгу ийи чылда хлеб быжырыкчылай берген. Ооң быжырган хлевиниң чемгир шынарын малчыннар мактап турар.

М. САДЫЫ.

• • •

Бии-Хем районнуң «Хадын» колхозунуң төп сүт-баазан фермазының 26 саанчызы бир кижи-ле чылда инек бүрүзүнден 1300 кг сүттүг саап алыр хүлээлгени алгаш, ол хүлээлгезин шүүтү ажыр күүсеткен, ынчангаш ферманың, күрүнеге сүт садар чыл планы 132 хуу күүсеттингеи. Ферма районнуң мурнакчы фермаларының одуруунда киргеи.

Инек бүрүзүнден 2000 ажыг кг сүт саап алган дүржүлгалыг саанчылар А. Дангаа, М. Өпежик олар-биле чергелештир бир инектен-не 1600-тен 1900 кг чедир сүттүг саап алган Т. Начын-оол, Т. Мыныы-оол, Е. Кол, С. Сумбакай, Ө. Барымаа, В. Кара-кыс олар ышкаш аныяк саанчылар бар апарган.

Ферманың коллективи тандыжыларның эгелээшкинин изиг деткип, келир чылын күрүнеге сүт садар чыл планын ноябрь 7-ге чедир күүседир хүлээлгени алган ажылдап турар.

Г. КАРА-КЫС.

ХОЙ АЖЫЛЫНДА «ЧАА ДҮЖҮТ»

Шом-Шум болгаш Шеледен эгелээн Алдыы Ишкининиң бүгү унарында ыяшыстыг бода, ешкү, хой, чылгы, сарлык мал 59 коданнарга организастыг кыштаглаан. Малчын ег-бүле бүрүзү чылыг бажыңнарлыг, өглерлиг. Шыналарда болгаш машина, трактор чеде маңнай бээр коданнарда мал чемнериниң курлавыры тургустунган. Орук харылзаазы берге одарларда турлагларга мал чемнерин ийи кезек чердө — Шелеге бажында болгаш Ишкининиң Чаңгыс-Шивиде моөнней чедирип эгелээн. Оон ыңай мал чемнерин аътка чүдүрүп чедирер звенолар тургустунган.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкин салбырында малчыннарже болгаш мал ажылынче кичээнгей мынчаар салдынган. Бо чылын бода малга бир, шээр малга алды чаа кыштаг немөшкен. Механизастаттынган бир кудук ажылдап турар. Суг чок оларларже сут чедирилгезинде ийи автомашина ажылдап турар. Дөрт коданнарда ниитизи-биле 330 ажыг баш молдургаларны тургузу азыралче шилчиткен. Монгуш Чамбалоолдуң удурткан звенозу Ишкин аксында шээр мал турар немелде чаа кыштагны тудуп эгелээн.

Хойнуң хураганнаашкыны чамдык коданнарда эгелээни-биле холбаштыр малчыннар хураган доруктурар кыштагларже көжүп турар. Ылангыя Шеледе хойжу бригадада Тюлюш Сандай-оолдуң, Василий Даваанын, Ондар Тенек-оолдуң коданнарында хойдан «чаа дүжүт» алдынып, хүн бүрү немежип турар.

М. СЕВЕН.

Чөөн-Хемчик район.

• • •

«Шөкпээр» совхозтуң Бичө-Тей салбырының шээр малы оолдап эгелээн. 1967 чылдың декабрының 25-же чедир 307 хой төрөөн, ооң 320 хураган алдынган. Хойжуларның баштайгы олчаазы арбын болуп, төрөөн хой санындан 13 хураган артык болган.

Тус-тус хойжу коданнарга сакмавщиктерин быжыглаан.

М. ЧУЛЬДУМ.

Механизаторлар немежир

Чер ажылынга механизатор кол кижи. Мону барымдаалаш, Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» көдээ ажыл-агый артелиниң баштаар черн III класстың трактористер курузун организастаан. Инда 19 кижи өөренип турар.

Курстуң өөредилгези неделяда үш түн болуп турар. Күре таарымчалыг оран-бажын болгаш өөредилгенин көргүзүг материалдары-биле эки хандыртынган. Ук курсту колхозтуң дүржүлгалыг механизатору Сат Шооча билдилиг удуртуп турар.

Дыннакчылар 1968 чылдың март айда экзамен дүжаар, ооң түңнелинде артелдиң механизаторларынга чаа кижилер немежири чугаа-жок.

ЧАА ЧЫЛГА КОНЦЕРТ

Өвүр районнуң «Торгалыг» колхозунуң көдээ клубунуң бот-тывынгыр артистери Кара-Сал Дамдың, Монгуш Анайбан оларның удуртулгазы-биле уран түүл коллективи чаа чыл бүдүүзүнде боттарының чаңгыс чер чурттугларынга көргүзери-биле солун концертти белеткеп алганнар. Концерттиң программазында «Келин» деп чаңгыс көжегелиг шинии база кирген.

Чаа чыл байырлалынга тураскаатказын ол солун концерттиг фермаларга болгаш хойжу бригадаларга база көргүзер.

К. МААДЫ.

Соок-Ирей ургларда

Школа бүрүзүнде ёлка байырлалдары бо хүннерде эртип турар. Эрги чылды үдеп, чаа чылды уткуп тура, өөредилге чылының бирги чартыын уруглар өөренип доосканын түңнээр. Кызылдың № 2 школазының башкылар коллективи, ада-иелер комитеди болгаш өске-даа хөй-ниити организациялар деминг ажылдаан. Школаның эге классчылары ийнги улдунда коскү чедишкиннерлиг болган.

1 «а» класс (башкызы Монгуш Серен) 100 хуу өөредилгени чедип алган. Класста 24 өөренижкчи бар. Оларның хөй нуруузу 4—5 деңдектиг, үдарник өөренген. Чаа чылдың ёлказынга бирги классчылар шак мынчаар чедишкиннинг ужуражып, Соок-Ирейге мактатканнар. Бо класстан ийи өөренижкчи кончуг эки, 10 өөренижкчи үдарник өөренген. Ол ышкаш 2 «б» класс (удуртукчу башкызы Татьяна Намчылак) бирги чартык чылды чедишкиннинг дооскан. Класстың 9 өөренижкчиден 4—5 деңдектиг өөренген. Ийнги улдунга чедишкиннинг дооскан өске-даа класстар бар.

Эге классчыларның ёлказынга Соок-Ирей биле Харжыгаш аалдан келген. Чаа чылдың солун белээ — конфета, шоколад, яблокону уругларга үлеп бээрге олары шиинии долгандыр танцылап, ырлашкан.

С. ТАМЧАП.

Баштайгызын балыктыгжыларга

«Тере-Хөл» колхозтуң төвү Куңгуртуг суурнуң чурттакчылары ийнлейлиг чылда тудугжулардан эки белекти алган — 2000 олуттуг Культура бажыңы ажыглалга кирген.

Ажыл шагындан хостуг үелерде суурнуң чурттакчылары культураның чаа одаанга кээп, кино, концерттерни көрүп, Культура бажыңының төвүлелиниң план ёзугаар эртирип турар ажылдарынга киржип турарлар.

Культура бажыңының чанында агиткультбригада (удуртукчузу Сенги Болат) чүгле суурнуң чурттакчыларынга эвес, харын ыракы одарларда малчыннарга, фермаларга барып, концерттерни көргүзе бээрлер. Олар ооң-биле кызыгаарлаттынмастар: малчыннарга эмчи дузазын чедирбишаан, лекциа, беседаларны доктаамал эрттирип турар. Кандыг-бир малчыннып кажаазының көрженги кылын болза, олар дораан-на шефтеп кириптер.

Агиткультбригаданың программазында партия, Ленин, Төрээн чурт дугайында ыр, шүлүктерден аңгыда, кожамыктар, шоодуглар бар. Кымнарыл олар? Оларның аттары бо: колхозта эмнелге пунктузунуң улуг эмчизи Сая Оттук-оол, техниктиг ажылдакчы Саяна Сагаачы, ясли-сад ажылдакчылары Лиза Ламзажап, Баяна Хаазыт, тудугжулар Светлана Шыырап, Зинаида Чүлдүм-оол, анчы кыс Шура Чурук, анчы оол Ндам Дарма, балыкчы Эрексен Боранак.

Бот-тывынгыр артистер чоокта чаа Сарыг-Хөл фермазынга болгаш Каргының малчыннарынга 3 удаа концерт көргүскен. Ам чаа чылдың балмаскарадының байырлалын база чаа клубунга эрттирер.

Москва Чаа чылдың бүдүүзүнде.
СЭТА-ның фотомедээзи.

ЭЪТКИР МАЛ АЖЫЛЫН ХӨГЖҮДЕР

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин болгаш ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планын күүседиринге чуртка эът бүдүрерин ковудедири база чугула черни эелээр. Ону чедип алырда, экономика талазы-биле ажыктыг, специализастаттынган эъткир малды өстүрер түскай ажыл-агыйларны организастаап, одарладышкынга болгаш азыралга дүрген семиринчел, эъткир уксаалыг мыйыстыг бода малдан эки шынарлыг хой эътти бүдүрери чугула.

Бистиң республиканың колхозтарынга база совхозтарынга эъткир мал ажылын чорударының бүгү аргалары бар. 1966 чылда республикага эътти бүдүргенииң балансызын ап көөрге, кол черде хой биле инек эъди болуп, 76,3 хууну эелээн, а беш чылдың төнчүзүнде ол нииги эттиң 85 хуузун эелээн турар.

Бистиң республикада дөрт миллион гектар сезонныг одарлар бар. Оон иштинде чазагларда, күзеглерде 1 млн. 158 муң, чайлагларда 1 млн. 54 муң, кыштаг черлерде 1 млн. 806 муң гектар одарлар санаттынып турар.

1967 чылдың апрель 14-те Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели республиканың колхозтарынга, совхозтарынга эъткир уксаалыг малдарны моон соңгаар өстүрер дугайында доктаалды хүлээп алган. Бо талазы-биле специализастаттынган совхозтарның салбырларынга болгаш фермаларынга эъткир уксаалыг торуур инектерниң санын ам 15746 башка, а 1970 чылдың төнчүзүнде ону 27370 баш чедирер. Ам үеде республикада үш ажыл-агыйны: Каа-Хемде «Бурунгаар», Тандыда «Россия», Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтарны бо талазы-биле специализастап турар. «Межегей», «Тинделге» совхозтардан 700 баш шарыжыктарны «Россия» совхозка, «Өөк» биле «Кок-Тей» совхозтардан 232 баш шарыжыктарны алгаш, «Бурунгаар» совхозка чедиштир өстүрери-биле шилчидип бээр. Специализастаан совхозтарга эъткир угланыышкынның малларны хар-назын аайы-биле ангылап тургускан. Оя ышкаш 31 колхозта болгаш 11 совхозтуң салбырларында эъткир мал өстүрениинң түскай фермалары бар. Оларда ниитизи-биле 344 кодан малды үзүп тургускан.

Министрлер Чөвүлелиниң эъткир малды ангылап үзер талазы-биле берген планын декабрьның 1-ге чедир кончуг оожум күүседип турар районнар болгаш ажыл-агыйлар бар. Чижээ, Эрзин, Өвүр, Чөөн-Хемчик районнар эъткир мал үзер планының дең кезиин бээп күүсетпээннер, а Тожу район чүгле 15 хуу күүсеткен.

Эъткир угланыышкынның фермаларын, коданнарны организастаарда, эге-бажында түс чернии тыва инектерин, азы оон алдынган хайналтарны база сүткүр угланыышкынның инектерге немешпес, продуктуулуу куду уксаалыг хунажыннарны эъткир уксаалыг бугалар-биле эдериштиргеш, дүргеи өзүүчел, эъткир хайнак бызаалары оон алыр-Ыныг малдарны моон соңгаар Эрзин, Тес-Хем, Өвүр, Бай-Тайга, Тожу районнарының ажыл-агыйларынга колдап өстүрер. 1968 чылдан эгелээш бо районнарның күүнеге сүт садар планын чиигедин кааскаш, ажыл-агыйларның иштинге хереглээр сүттү саап алыры-биле 200 баш чедир сүттүг инектерлиг фермаларны түргузуп алырын сумелээн. Эъткир угланыышкынның фермаларга инектерни саарын хорудгаар.

Эъткир уксаалыг малдарны өстүрерде, оон технологиязын эки өөренип көөрү, эки шынарлыг будүрүкчүлерин шын шилип алыры чугула.

Бистиң республиканың колхозтары, совхозтары 1957 чылдан бөөр эъткир угланыышкынның Калмык болгаш Казахтың ак-баштыг бугаларын чүртүүк инектери-биле эдериштиргени чорудуп эгелээн. Бо ажылды улуг үнелевейн, ала-чайгаарлаашкынбиле чорутканындан оон кандыг-даа түңнел үнмээн. Ам 1967 чылдан эгелээш, калмык болгаш казах бугаларны Тываның кодээ ажыл-агый дүржүлга станциязында, Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозта ажыглап, ук ажылды организастап турар. Бо будүрүкчүлер Тываның агаар-бойдузунга таажып болур. Ыныг-даа болза, оларны чүге оларладыр эвес, немелде чемни берип тургаш, бистиң байдалывыска чоорту чанчыктырып алыры чугула.

Эъткир малларны өстүрерде кол түүлдер болза: малдың чем-суурун экижидери; ажыл-агыйга хөй болгаш чангыс чыда үнүштерни тарыры; суггаттыг одарларны чөп ажыглаары; Хөрзүнү экижидери болур.

Республикада эъткир угланыышкынның малды өстүрер ийи эона бар. Бирги эона — малдың чем-суурун кошкак Эрзин, Тес-Хем, Өвүр болгаш Бай-Тайга районнарның ажыл-агыйлары. Боларга эъткир малды 2—5 харга чедир семирткеш, дириг деңзизин 320—350 кг турда күүнеге дужаар. Ийиги эона — анаа Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Тожу, Барыын-Хемчик районнар хамаарыр. Оларга эъткир малды 18—20 айлар иштинде дүрген семирткеш, ортумак дириг деңзизин 350—400 кг турда күүнеге дужаар.

Эъткир уксаалыг инектерни, хунажыннарны болгаш өскеда семиртиге малдарын ажаап, азырап турар фермаларның соруглазы чиик ортектиг, эки шынарлыг эътти бүдүрери болдур. Ыныг фермаларга 400—500 баш торуур инектерни болгаш оон өске-даа янзы-бүрү назылыг малдарны коданнар кылдыр үзүп тургузар. Бир инекке ийиден хөй эвес бызааларны 7—8 ай назыга чедир эмзирип, азы чагыттырып доруктурар, а кадарчыларга ажыл төлевирин дириг деңзии немелдезин барымдаалап төлээр. Тарып бөөзадыганы болгаш түдүп эдериштирер арганы чорудар. Төрүүр үезин март, апрель кылдыр планнап алыры ажыктыг. Үүге дизе, ол үелерде бызааларга чылыг кажаалар хереглеттиннее, часкы көк оътка эки семирнчел, дириг деңзизин дүргеи немежир. Кажан иезинден чөлүп турар үеде 7—8 ай назылыг бызаанын дириг деңзии 180—220 кг чедер. Ынчангаш тарып бөөзадыганы болгаш түдүп эдериштирилгени майның ортандан июньның ортанга чедир чорудары чугула.

1968 чылдан эгелээш республиканың ажыл-агыйларынга эъткир уксаалырның будүрүкчү бугаларын болгаш хунажыннарын өскээртен киирерин план ёзугаар чорудар.

Эът будүрериниче үланган ажыл-агыйлардан, фермалардан артканнарынга үүле сүт будүрер аналр. Оларга эң сүткүр инектерни шилип тургускан, ажаалда, чемгерилгезин экижидип тургаш, хөй сүттү будүрүп алыр.

Тарын бөөзадыганы болгаш уксаалыг малдарны өстүрер ажылды харыылап турар күүне станциялары эът угланыышкынның мал ажылын организастаарынга улуг ролдуг болурлар. Оларның түскай эртемниглери болза малдың продуктуулуун, угланыышкынын барымдаалап учёттуг болгаш отчёттуг шын тургузуп, бо салыынган соруганы чедип алыр талазы-биле ажыл-агыйларга боттуг дузаны чедирер хүлээлгелиглер.

Т. ЛААСОЛ,
республиканың кодээ ажыл-агый министриниң бирги орлакчызы.

СОВЕТ КӨДЭЭНИҢ КИЖИЛЕРИ

Бедик атка төлептиг

Оя, хуралдың президиумунга олургаш, аар, күштүг, ажылга дадыкпан холдарын салыр чер тыппаан үүве дег бирде дискентеринге салып, бирде хоюнга салып, сандайның артынче ойталадыр олуруп, бирде дөрт олуруп ап турарын көөрге, эпчоксунганы оон арнында илдең болду, а бир эвес ол ховуга чораан болза, шелээнне ийик.

Эки ажылдааны дээш ону шаңнаар дүтайында директорвуң дужаалын хуралга номчаан. Артаа кайгай-ла берген, оон арнм ишки диген. Ону, улуг кижини, мактаарга анаа эпчок мынкап сагындырган. А шынап-ла, херек кырында ол ындыг онза чүвү кылышкамы? Кызып ажылдап-ла турган. Ажылдавайн анаа канчап олурар боор, мынчаш?..

Оон күш-ажыл дептериниде мактаалдар хөй-ле бижиттинген, а чаңгыс-даа доңгулда чок. Оон бичии чораан чылдары. хөй-хөй ядыы араттарның ажы-төлү мынкап, өөрүшкү чок чораан, мынчангаш ол кара чажындан тура ада-иезинииң ажылынга дузалажып, байларга хөлечиктеп өзүп келген: ажылгыр ёол чурттаага дээш кызып-ла чораан...

Моңгуш Артаа делгем ховуларга, оларның дүдүскентээн кыдыгларын-биле ынчырбелеиин чоруткуулаан даглаага, мыжым кежээлерге, эрте хаанның моңгүнелчек бойдус-чурумалынга чажындан тура мнаашып, төрээн черинің бойдуе чурумалының магалынга чоргавралып өзүп келген.

Артаа бодунуң хар-назыны кижи ортузу чедип чораап, совхозунуң чер ажылдарынга ажылдап, кыпкы үеде малчыннарның кыштагларынче мал чемн сөөртүп чоруп тургаш, делгем одарларда таран оттаан совхоз сүрүүнүң чаражын магадап, хойжу болзумза кандыг ирги инек, ниитиниң малын эки малдан шыдаар ирги мен бе деп бодангылаар апарган.

Оя бир-ле катап салбыр конторазының чаны-биле эртип чыдырда, эргелекчи ону кыйгырып алгаш, хойжу болуп ажылдарын аңаа сүмелээн.

— Харын дөртеи ажып, ажылга арай шүшпергей апарган кижиле болгай мен, шыдаар ирги мен бе?—деп, ол чугаалаап, иезек боданып ора, уламчылаан.— А бир эвес силер ажырбае боор деп бодап турар болзундза, кызып көргей-ле мен.

Шүүделиг-ле ажыл деп эргелекчиниң сагындырып органы черле аңаа эвес-тир деп Артаа билген: оон хүлээп алган малының күжү арган, хөй дүк, чаш тол алыры бергезимээр кодан болган.

Моңгуш Хөлчүкеевич дүржүлгалыг хойжулар-биле сүмележип, хөй-хөй хүннерни бадыр кызып ажылдап, коданның ажаалдадежээлин канчаар экижидериниң дугайында узун бодалдарын хөйле дүннерни өттүр боданып келген. Хойларын кадарып чораап, эки одарларны дилеп хап, даргалардан мал чемн чөпшээредин алгаш, ону сөөртүрүп, черле кандыг ажыл кылбас дээр.

— Бичии-даа када болза оожургап, дыштанып ап көрем—деп, кидайы ону чемээлээр-даа турган.

— Меңээ идеген түрде, мал чудадын каар болзунза, хоржок-ла болгай—деп, Моңгуш Хөлчүкеевич аңаа чугаалаар.

Баштайгы чыл хойжуга күзенчиг түңнелдерни бербөөн.

Чылдар эртип-ле турган. Артаанын хөй ажылынга дуржулгазы баяан. Хөй оолдаашкынынга таарымчалыг үе январь, февраль, март айлар болурун ол дуржулгазындан билир. Оон бадыткалы 1967 чылда коргузүтлери болур: төрүүр 410 хөөнүнүн 410 хурагаанын, хөй бүргүзүнден 2 кг ажыг дүктү алган.

...1963 чылдың күзүүн бир-ле хүнү аңаа кажан-даа уттундурбас: Ынчаарда ол Совет Эвилелиниң Коммунистиг партииэынын кежигүнүне кирген. Партия райкомунуң бюро кежигүннери оон-биле үр-ле чугаалашкан.

Партия кежигүнүне киреринин мурнунда хөй ажылынга эрткен үш чылдарның дургузунда ол база эки ажылдап, совхозтуң малчыннарының социалистиг чарыжының тиилекчилериниң арызынга чоруп орган. Партия райкомунуң секретары партиига мурнунда чүге кирип албайн чораанын ол деп оон айтыырга, бодунга болгаш эш-өөрүнге негелделиг хойжу индыг улуг ат-алдарга, хүзээлгеге бодуину белеп эвес деп санап турган мен деп ол харыылаан.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң мурнакчы хойжуларының бирээзи М. Х. Артаа коммунистиң бедик адын төлептиг эдилеп чоруур.

В. АНКУДИНОВ.

ТУДУҢГУР КИЖИ

ДТ-54 тракторнуң башкарымкызы, күдер, чазык-чаагай аныяк ирни Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунга бо-ла көрүү болур. Ажылга шалыпкын, эш-өөрүнүң араазына хогуут, оюн баштак ажыы-чаңдыг болурга, өөрү ону «киттырар» деп шолалаарлар. Дулуун Анай-оол бодунуң онаашкан ажылынга ак сеткилдиг, шыдамыкай, аңаа бижыглаан техниканга каныыр. Бо чылдың хову ажылдарының үезинде ол эки ажылдаап, колхозтуң механизаторларының социалистиг чарыжының тиилекчизи болган.

Анай-оол бодунуң ажылынын, механизатор бедик харыысалгазының дугайын ынчаар чугаалап турар:

— Чер аңдарылгазынга ажылдап турар тракторист кижи черниң ханызын 20 сантиметрден кыдыралаттыкке, дүне-даа, хүндүс-даа ажыл үезинде черни ооргалаваас, чалдаас болза ёки, түге дээрге агротехниканың негелделерин сагынас чорук, дүжүттү кудуладыр болган артык чарыгдалдар үндүрер болгай.

Оон хажык чокка сагып чоруур негелдези ындыг. Ол бо чылдың часкы, чайгы, күзеку чер аңдарылгаларының үезинде ниитизибиле 885 га черни аңдарган.

Ажылынга кыынмак трактористиң чуруун колхозтуң Хүндүлеп самбыразында аскан. Бо чылын ол бистиң республиканың болүк мурнакчылары-биле кады Москва—Ленинград баар «Найырал» поездизинге турисчи аян-чорук кылып чораап келген.

Ам Д. Анай-оол колхозтуң техника септелгезинде эки ажылдап турар.

Х. АРАКЧАА.

Бистиң харыывыс

КҮРҮНЕНИҢ СОЦИАЛ ХАНДЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ПОСОБИЕЛЕРИН ТЫПСЫРЫНЫҢ БОЛГАШ ТӨЛЕП БЭЭРИНИҢ ДҮРҮМҮНҮҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КИИРГЕН ӨСКЕРИЛГЕЛЕР ДУГАЙЫНДА АЙТЫРЫГЛАР ЧЕР-ЧЕРНИҢ ПРОФЭВИЛЕЛ МЕСТКОМНАРЫНДАН КЭЭП ТУРАР. АҢАА ПРОФЭВИЛЕЛДЕРНИҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ СОЦИАЛ ХАНДЫРЫЛГА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ УЛУГ ИНСТРУКТОРУ Н. И. САЛОМАТОВАНЫҢ ХАРЫЫЗЫН ПАРЛАДЫВЫС.

1955 чылдың февраль 5-те ВЦСПС-тиң Президиумунуң бадылааны күрүненин социал хандырылгазының посибиелерни тыисырының болгаш төлеп бээрииниң Дүрүмүнге ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ёзугаар 1968 чылдың январь 1-ден эгелеп пенсиялар арга чок апарганда, үезтел чок ажыл стажының дараазында чылдарын барымдаалавайн ажыл төлевирнинин 100 хуузун төлеп бээр.

Профавилел кежигүнү эвестерге түр ажылдаар арга чок апарганда үеттүнде нормаларның чартыын төлеп бээр.

1968 чылдың январь 1-ден эгелеп ниити аарыгларның үржуундан түр ажылдаар арга чок апарганда, бертингенде. өг-бүлезиннн иштинде аараан кижини ажаарынга. карантинге. протез кылдыртырынга болгаш санатор-курортка эмнедип чорааны дээш пособие 10 рублейге кызыгарлаттынмас, а херек кырында ажыл төлевирин ёзугаар төлеп бээр.

Ада-чурттуң дайынының инвалиттеринге үзүктел чок ажыл стажын барымдаалавайн ажыл төлевирнинин 100 хуузун төлеп бээр.

5-тен 8 чылга чедир—ажыл төлевирнинин 80 хуузун.

8-тен өрү чылдарда — ажыл төлевирнинин 100 хуузун төлеп бээр.

Анна Воронько «Сельхозтехниканың» Таңды район каттыжышкынында учётчактеп ажылдап турар. Учётту шын, тодаргай кылып турары дээш коллективтиң кежигүннери ону мактап келген.

ЧУРУКТА: А. Воронько электри моторунуң долгандырымын кылып турары.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

ЭРТКЕН УРЖУКТАРНЫ КАТТАПТАВАС

«Тес-Хем» совхозгуи Үстүү-Шынаа салбырының кыштагларашкынга белетеелин болгаш ону организастап чорударының планын экономиктиг үезүлелге, коммунистерниң болгаш малчыннарның хуралдарынга чугаалажып, улуг четчестерни илереткен турган. Оон соонда элээн хемчегларни ап чоруткан.

Ийи черде чедир кылынмаан кажаалларны хооскап, ажыглалга киирген. Бир черге чаа кыштагны кылып хооскан.

Кыштаглаашкынны белеткедир уткаан болгаш ам үеде шырак ажылдап турар малчыннар бистс бар. Ындыгларга Хуурай-оол, Кечил-оол, Агар-оол олар хамаарыр. Иланган Чоолу Хуурай-оол болза хереглелиниге четчир сигенни белеткээш, кол кыштаанда чедирип алган. Ам үеде артык кыштаанда хойларын ажаап турар болгаш кажан хой соолаашкыны эгелей бээрге, демги кол кыштаанга келир деп планнап алган.

Салбырның ажыл-агыйы эътким мал угланыышкынның. Ийи иеи ажыг ыйыстыг бода мал Тес-Хемнин делген ыпнаазын дургаар кыштаглап турар. Эрткен кыштаглаашкынга малдын чаа төлүнге болгаш улуг-даа малга хорамча хоб болган. Ам ону катаптавас дээш болур-чогуур хемчегларни ап турар бис. Бистс кажаалар четчир болгаш чылыглаттынмаан кажаа чок. Машина четпейн баар даглярда болгаш орук багай черлерде кыштагларже мал чемнерни чедирген. Чаш чал азыраар эки шынарлыг сигенни гускайлап белеткээн.

Оон-биле кады малчыннарга таарымчалыг байдалларны тургузаар айтырыг бистс чедир шинтпирлеттинмээн. Малчыннарның кол нурузу оглерде чурттавышаан.

Салбырның малчыннары бо кыштыг эрткен чылларда ышкаш карактыг эрттирбес, чаш малды бүрүн камгалап алыр сорулганы салып, кыпнамчалыг ажылдап турарлар.

Х. БОРБАЙ-ООЛ,
салбыр эргелекчизи.
Тес-Хем район.

ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ДЕҢНЕЛИ

«Бисте чаагай амыдыралдың өзүлдезини, биразда, амыдчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевирин, колхозчуларның аңша болгаш натура орулгаларын бедидерииң, үүрмүнтеп садар өртектерни чиигедириниң, үндүрүүлерни кызырарының болгаш дужүреринең аргазыбиле; ийнде, чонның хереглелдерин халас хандырарының ниитилел фондуларын калбартырының азы эртемни чедип алырынга, медицина хандырылгазынга, социал хандырылгага болгаш дыштанылгага чиигелделерни тыпсырының кусели-биле хандырып турара»—деп, СЭКП ТК-ның «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылы» дээш Тезистеринде чугаалап турар.

Бисте материалдыг чаагай байдалдың кодурлүүшкүнүнүң быжыг баазазы социалистиг будүрүлгенин ыяш деп чүвени билбес, соксаал чок өзүлдезинин ачызында тургустунган.

Ажылчы чоннарның эрге-ажыктарынга ажыглап турар национал орулга бедик темпилер-биле өзүп турар. Ол 1966 чылда 1913 чылдыы-биле деннээрге 34-тен ажыг катап өскен болгаш амгы үеде делегейде эң-не улуг хемчээлдиг национал орулгаларның бирээзи болур. Чижээ, 1965 чылда бистиң чурттуң национал орулгазы барык-ла 193 миллиард рубль болган. Оон дөрттүң барык-ла үш кезии, тодаргайларга, 141 миллиард рубль түнну чурттакчы чоннуң хереглелдерин хандырарынга ажыглаан. Материалдыг чаагай байдалдың хуваалдазының ындыг чөптүг принциви чүгле социализм үезинде болдунар. А капиталистиг ниитилелде национал орулганың улуг нурузуун капиталистерниң болгаш помещиктерниң ангызы бодунга хоглаарлап ап турар.

Совет үеде ажылчы чоннарның боттуг орулгалары дыка өскен. 1966 чылда үлетүрүнүн болгаш тудут ажылчыннарының 1913 чылдыы-биле деннээрге 6,6 катап, а тараачынарның ажылдап турар кижи санынга онаштыр санаарга 8,5 катап хөй болган.

Ажылчыннар болгаш албан-хаакчыларның боттуг орулгалары—оларның материалдыг чаагай байдалының өзүлдезин тодаргайлап турар чугула көргүзүт. Ол орулгаларга боттуг ажыл төлевирииден ангыда янзы-бүрү төлевирлер болгаш чиигелделер (пособиелер, пенсиялар, стипендиялар, төлевирлиг шөлээлер, халас өөредиилге болгаш медицина хандырылгазы) хамаарыр. Оон-биле кады Совет Эвилелиниде ажыл чок чорук чок болгаш ажыл хүнүн кызырыгаан деп чүвени база барымдаалап көөр апаар.

Революция мурнунда ажылчы чоннарның ажыл төлевириидеи өске чүнү алыр турганыл че? Үлетүр ажылчыннарынга төлевирлиг шөлээлерни бербес турган. Чер дээш янзыбүрү үндүрүүлер, чылылазы, арентилер болгаш өске-даа албадалыг төлевирлер тараачыннарны тамыже книр базып турган. Ол бүгү хуу ажылдыг көдээ ажыл-агыйның берип турар бар-ла турган орулгаларының барык-ла 20 хуузу чедип турган. Ам колхозчулардан тыртып турар үндүрүүлерниң болгаш өске-даа чылылаларның ниити түнү оларның көдээ ажыл-агыйдан алыр орулгаларының чүгле үш хуузу болуп турар.

Бисте ажылчы чоннарның орулгаларының кол үндезини ажылдааны дээш төлевир болур. Ниитилел байдаанын өзүлдезинин хемчээли-биле ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның боттуг ажыл төлевири, колхозчуларның акша орулгазы улам-на бедиир. Улус ажыл-агыйында ажылдап турар ажылчы чоннарның айда ортумак ажыл төлевирин экша-биле алырга 1940 чылдан 1966 чылга чедир безин үш катап улгатқан болуп турар.

Эрткен чылын бистиң чуртка ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чылда ортумак ажыл төлевири ниитилел фондуларындан ап турар янзы-бүрү төлевирлер болгаш чиигелделер-биле кады 134 рубль, а үлетпур ажылчыннарының — 144 рубль болган. Бо дээрге, чангыс кижиниц ажыл төлевириниц хемчээлидир.

Агитаторларга, политинформаторларга д у з а

Ынчаарга Төп Статистика эргелелиниин кыяан санаашкыннарын өзүгаар алырга, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның өг-бүлелеринде ортумаа-биле 1,6 кижи ажылдап турар деп чүве билдингир. Минчангаш чангыс өг-бүлеге хамаарыштыр айда ортумак ажыл төлевирин янзы-бүрү төлевирлер болгаш чиигелделер-биле кады 214 рубль болуп турар.

Бо беш чылда чурттакчы чоннуң кижи санынга онаштыр орулга 1,3 катап өзер.

Улустарның эрге-ажыктарынга дээш, бистиң чуртта ажыл неделязының үргулчүлелии кызырган, тодаргайлаарга, беш ажыл хүнүт, ийи дыштанып хүнүт неделяже шилчиткен. Ам неделяда 41 шак ажылдаар, ол дээрге, 1943 чылдыы-биле деннээрге оон 18 шак эвээш.

Ниитилелдин хереглел фондулары Совет Эвилелиниде чылдан чылче өзүп турар. Ажылчы чоннарның хереглелдерин хандырарынга күүнениң чылдын-на чарыгдап турар хогенгизинин түгү 1966 чылда 45 миллиард рубль четкен, азы бир өг-бүлеге онаштыр санаарга 700 рубль хире.

Шалын төлевиринге немештир күүнениң кусели-биле коргузүп турар чиигелделер ам айда ортумак ажыл төлевириниц үштүң бир кезиниге деннежир, ынчаарга ең сайзырнгай капиталистиг күүне АКШ-та ол түгле 12 хууга дең.

Ажылчы чоннарнын социал страховэниези болгаш пенсия хандырылгазы бистиң чуртувуста күүне хореңгизинин кусели-биле боттанып турар. Ам ССРЭ-де 34 миллион кижи пенсия ап турар. Ол сан келир чаа чылда оон-даа көвүдээр. Бистиң күүне аараан таварылгала ажылчы чоннарга пособие кылыр. ургуларны ажаап кадагалаарынга, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларнын дыштаныылгазын организастаарынга хөй хереглгинии үндүрүп турар.

Совет күүне чурталга фондузун тударынын болгаш ону эдилээринин талазы-биле чарыгдалларының улуг нурузуун база болунга ап турар. Ынчангаш бистин чуртувуста чурталга шөлүнүн төлевири делегейде эң-не чавыс төлевир болуп турар-даа. Бүгү-ле таарымчалыг байдалларны турускан анны өрээлдин бир ярбелчин метри дээш айда ортумак төлевир бистс—16 копеек, а АКШ-та — 95 копеек.

Бистин чуртувуста чылдың-на 10—11 миллион кижи чаа бажынарже көжүп кирип турарлар. Эрткен он чылдар дургузунда чурттуң бүгү чурттакчыларының барык-ла чартык хуузу чаа квартиралар болгаш бажынарже көжүп киргилээн ийикпе, азы боттарының чурттаар шөлүнүн байдалын экижиткеннер.

ССРЭ-де болгаш АКШ-та дээди өөредиге чедип алырының байдалларының ылгалдыының дугайында база маңаа тодаргай көрүп болур бис:

Бистиң чуртувуска билиг чедип алыры халас болгаш кижи бүрүзүнүң чүгле чүткүлдүүнден хамаарымыр. Чурттакчы чоннуң үштүң бир кезии, азы 73 миллион кижи өөредилгениң янзы-бүрү хевирлери-биле хаара туттунган. Дээди өөредилге черлеринде 4 миллион аныг, техникумнарда—4 миллион кижи өөренип турар. Оларның хөй нуруузу стипендия ап турар, а ажылдавышаан өөренип турарлар немелде шөлээлерни ап турар. Совет студентилөр өөредилге номнарын ажыглааны, лабораториялары, спорт дериг-херекселдерин ажыглааны дээш халези төлээвес.

Ынчаарга АКШ болгаш өскекапиталистиг чурттарда дээди өөредилге черлериниң хөй нуруузу аңаа өөренгени дээш төлевирлиг. Чижээ, Колумбия, Чикаго, Гарвард университеттериниң янзы-бүрү факультеттеринде өөредилге төлевириниң хемчээли чылда 1000-дан 1700 доллар, Массачусетскинин технологиялнституттуңда—1600 доллар чедип турар. Өөредилге дээш төлевирдеи ангыда студентилөр лабораторияларны, библиотекаларны, спорт залдарын ажыглааны дээш база төлези төлээр.

Америк парламентиниң дыннадып турары-биле алырга, колледж дооскан аныяк кижи дээди эртем чедип алырынга 13 муң долларны бодунуң карманындан чарыгдаар апаар.

Өске чиик: Бистиң чуртувуста медицина хандырылгазы халас—ол дээрге, Совет эрге-чагырганын, социализмниң найгамчыктыг чаалап алыышкынынарының бирээзи болур. А капиталистиг чурттарда байдал оон сыр өске.

ССРЭ-де медицина дузалаачызы бедик деңнелде, ону бүгү чурттакчы чон халас ап турар. Бир эвес революция мурнунда Россияга 10 муң чурттакчы бүрүзүнге-ле ийиден хөй эвес эмчи онаажыр турган болза, а ам 10 муң кижи бүрүзүнге 25 эмчи онаамзыр апарганы улуг бурунгаарлаашкын болур. Ам ССРЭ-де 578 муң эмчилер болгаш ортумак эртемниг бир миллион 778 муң медицина ажылдакчылары бар. Олар халас дузаны чедирбишаан, чоннуң кадыкшылыының камгалалында эрестиг ажылдап турар.

А АКШ-та бо талазы-биле байдал кандыгыл? Аарыг кижилерни ажаап кадагалаарының талазы-биле чарыгдалларның 80 хуузун чон төлеп турар. Ол дээш төлевир соолгу үеде улам-на өзүп турарын маңаа демделээрни чугула. АКШ-тын президентизи Джонсон бо чылдың февральда конгресске чоруткан бижинниге эмнелгеге чангыс хүн эмнедиринин ортаа 1950 чылдынынга деннээрге оон үш катап өскен болгаш хүнде 45 доллар чедип турар деп демделээн. (Бир доллар 90 копеекке дең). Эрткен чылдан бээр эмнелге ортаа мынчаар кодурүлген: хоорайда уруглар эмнелгезинге чангыс орун дээш ам хонукта мурнундаазы дег 32 эвес, а 47 доллар төлээр апарган. «Вашингтон санитариум» деп эмнелгенин аарыг кижилер чыдар ораалдарининн иштики дериг-херекселинин шынарындан хамаарыштыр хонукта чангыс оруннун хелезизи дээш 35-тен 42 доллар чедир. «Святый крест» госпиталга эрткен чылын хонукта чангыс орунну хелезизи дээш 32 долларны ап турган болза, бо чылын—42 доллар апларган.

Бо үстүнде кылган деннелгелериннс бистиң чуртувустуң ажылчы чоннарының амыдырал деннелиниин хүнбүрүде соксаал чок өзүп турарын, Совет эрге-чагырганың, социализмниң капитализмден артык күштүүн толаргай хереченлеп турар. Ынчаарга агитаторлар, политинформаторлар мындыг янзылыг деннелгелерни бистиң хүн-бүрүзүгеи амыдыралывыстың иштинден боттары тып, боттарының ажыл-чорудулгазынга ажыглаар ужуруг.

ҮЛЕГЕР БОЛГАШ „БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ“

Тес-Хем районда «Чодураа» колхозтун коммунистериниң хөй нуруузу политиктиг өөредилгениң кайы бир хевириңде хаара туттунган. Шида политшколаларның ажылынга партия организациязы (секретары эш Ч. Дажываа) удуртулганы чаз өөредилге чылында күштелликтирген. Кичээлдериниң канчаар эртип турарын доктаамал хайгаарап, бо талазы-биле айтырыгларны бюро хуралынга чугаалажып келген.

Коммунистериниң болгаш партия кежигүнү эвес активчилерниң марксизм-ленинчи өөредилгезин, иланыгы коммунистиг күш-ажылдың Хараал-Тей сүт-бараан фермазында дээре тургускан. Ферма коллективинде политиктиг эге школаның пропагандизи коммунист И. Комбу кичээл бурузунге боду хынамчалыг белеткеңип, дыннакчыларга чедиңгир тайылбырны берип турар.

Дүржүлгалыг пропагандистиң удуртқан политиктиг эге школазының дыннакчылары эрткен өөредилге чылында Коммунистиг партияның, Совет күрүнениң үндезилекчизи болган улуг баштыңчызы Владимир Ильич Ленининиң биографиязын (намдарын) сонуургалдыг өөренип доозкан. Олар партия чырыышкыныының системазында чаа 1967—1968 өөредилге чылында СЭКП Төп Комитединиң Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга Тезистерин болгаш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ТК-зының, ССРЭ-нин болгаш РСФСР-нин Дээди Советтериниң бо чылдың ноябрь 3-те болган каттышкан байырлыг хуралынга СЭКП ТК-ның Чингине секретары Л. И. Брежневтиң «Социализмнин улуг тиилелгелериниң 50 чылы» деп илеткелин база-ла хандыр өөренгеннер.

Хөөчүн пропагандист эш Комбу кичээлдерни арттыреринге, дыннакчыларга тайылбырны бээрде коргузуг материалдарын, районнуң, колхозтуң, ферманың амыралыңдан чижектерни ажыглап, политиктиг өөредилгени түс черниң сорулгалары-биле сырый колбаштырып турар. Чаа тема бурузун дыннакчыларга тайылбырлаар, дараазында кичээлге катапташкынны чорудар арганы ол шилип алган. Кичээлдер эгелээр мурнуу чарыында 10—15 минута иштинде дыннакчыларга политинформацияны ол доктаамал кылып, бистиң чуртувустуң политиктиг, экономиктиг, культурлуг амыралының болгаш делегейниң амгы байдалының дугайында тайылбырлаар. Политинформацияны кылырынга дүржүлгалыг пропагандист делегейниң политиктиг картазын, чаа солуннарны, журналдарны болгаш радио дамчыдылгазының соолгу медээлерин мергежилиг ажыглап келген.

Хараал-Тей сүт-бараан фермазының саанчыларының, кадарчыларының болгаш бызаа ажаакчыларының политиктиг өөредилгезин шак ынчаар дээре организастаан чорук коллективтиң амыралынга таарымчалыг салларны чедирип турар дээрзин демделээри чугула.

Алдарлыг байырлалдың чылында районнуң ажыл-агыйларының фермалар араазынга калбарткан социалистиг чарыжынга хараал-тейжилер бирги черни алганын барымзалаап, СЭКП райкомунуң бюрозу болгаш райкууском фермага шилчиир Кызыл тукту тывыскан. Ол ышкаш сүттү бүдүрер база күрүнеге садар, малдың чаш төлүн мейли дорукгүрар талазыбиле чедип алган бедик коргузуглери дээш Хараал-Тей сүт-бараан фермазының коллективин Тыва АССР-нин кодаа ажыл-агый Министерствозу үшкү чергенин диплому-биле бо чылын шаңнаан. Амгы үеде фермаңын коллективи сүт саалдазын кудулаттайн, малдың кышкы ажаалдазын үлегерлиг чорудуп турар.

«Чодураа» колхозтуң малчыннары, оон иштинде Хараал-Тей фермазының саанчыларының ыбилейлиг чылда дээре түнелдерни чедип ап, чаа 1968 чылды күш-ажылчы белектиг уткуп турар. 1967 чылда күрүнеге этт садарының планын колхоз хуусаа бетинде—ноябрь 1-ге чедир 100,4 хуу, сүттү—103,8 хуу кылдыр күүсеткен. Коммунистиниң болгаш партия кежигүнү эвес активчилериниң марксизм-ленинчи өөредилгезин дээре организастаан чорук үстүнде күш-ажылчы эки түнелдерни чедип алырынга таарымчалыг салларлыг болганы чугаажок. Бо чижектиг өске политшколаларның ажылынга үлегер болган турар ужурлуг.

Моон-биле чергелештир, «Чодураа» колхозта партия өөредилгезинде бар четпестерни демделевейн барып болбас. Чижээ, политшколаларның дыннакчылары кичээл бурузунге бүрүн чыглырын партия организациязы болгаш чамдык пропагандистер амдаа чедип албаан. Кичээл болур хүннерде дыннакчыларның иштинден кым-даа ырак черлерже командировкалап болбас ужурлуг турда-ла, чамдык дыннакчыларны өөредилге хүнүнде ырак черлерже чорудар, оон уламынган ийи-чангыс кижилер кичээлерни онза чыллагаан чокка үзер фактылар бар. Ол ышкаш өөренип турар эртемнериниң аайы-биле дыннакчы бүрүзү конспектилерни тургузарын негевейн турар.

Малдың кышкы ырак олдарында, иланыгы хөй ажылында коммунистериниң политиктиг өөредилгезин барык организаставаан деп санаан болур. Чижээ, Иван Данзурунуң удуртқан хөйжу бригадазында 10 коммунистер бар. Олар политиктиг өөредилгениң канды хевирин шилип алганыл база амгы үеде канчаар өөренип турарын деп айтыраргa, партия организациязының секретары эш Дажывза мынчаар харылаар: «Политиктиг эге школаның программазын ёзугаар бот өөредилге-биле кичээлдеп турар».

Хөйжу коммунистериниң ол «бот-өөредилгезин» херек - кырында хынап көөрге—саазын кырында болган. Хөй ажылынга коммунистерге политиктиг эге школаның өөредилге программазын болгаш планын, коргузуг материалдарын база өөредилге номарын мынчага чедир тып бербээн, олларга консультантыларны быжыглаваан. Моон ужурунда колхозтуң хөйжу коммунистери мынчага чедир партия өөредилгезиниң системазынга ёзулуг киргээн болгаш өөренирлиг турар.

Партия өөредилгезинде бо четпестерни чайлаар талазы-биле дүрген хемчегин алыры парторганизациязын, оон секретары эш Дажывааны негеттинер. Бирги эдилгеге — бот-өөредилгениң хевирин шилип алган хөйжу коммунистерге өөредилге программазын, коргузуг материалдарын болгаш өөредилгениң номарын (В. И. Ленининиң биографиязы болгаш политиктиг билиглерниң үндезинээри деп номнар тыва дылда четчир хемчээлдиг кылдыр парлаттынган болгай) тып бергеш, оларга консультантыларны быжыглазары аргежок чугула. Быжыглаттынган консультантылар айда бир удаа бот-өөредилгелиглерге консультациялыг тайылбырларны кылып, оларга методиктиг дузалы чедирер хүлээлгелиг. Мынчангаш партия чырыышкынының системазында чаз өөредилге чылының төнүзүнде, тодаргайларга келип чыдып июнь 1-ге чедир бот-өөредилгелиг коммунистер программада айтыкан темаларны канчаар шинээдип алганын хынап, катапташкынның түнел кичээлдерни чер-черге организастап эрттирери чугула.

А. ДУГЕРЖАА.

Аспатыда

Моңгүн-Тайгада арга-ыяш хөвар, «Мөген-Бүрен» кодээ ажылагый артели тудугга-даа, оттуларда ыяшты ырак черлерден белеткеп, сөөрүп ап турер. 1968 чылда оттулар ыяшты белеткээрин Донгак Оолак удурткан, чээрби ажыг аныяктар Аспаты хемде белеткеп эгелээн. Бригаданың кежигүннери оваи-хөлүг ажылдап, хүнде ыяза чогуур нормазын оранчок ажыр күүседи турар.

Ынчаш эрелээнден бээр үр болбаан, ам 400 кубометр төнпак кактынган, хөй иезин Кызыл-Хая суурда школа, эмнелге, клуб чанында дүмүрттиген. Сөөртүлгеде ажылдап турар чолаачы Салчак Дастан-оол хүнде үш-дөрт рейсти кылып, мактадып турар. Комсомолчу ныстар Л. Херлин, И. Игирмаа, И. Дадар-оол олар ажыл нормазын үргүлчү ижыр күүседи.

Комсомол организациязының бригадада агитаторлары социалистиг чарыштың организастап, түңнелин үндүрүп, «Крокодил Аспатыда чоруп тур» деп хана солунга чырыдып, мурнакчыларны мактап, олуттайларны шоодуп турар. Хана парлаалгазын неделя санында үндүрүп келгени күш-ажылды шын организастаарынга, социалистиг чарыштың үре-түнелдиг болурунга салдарлыг болган. Неделяның маадырлары, ажылга шүштең кижилер, кылдынган ажылдың түнелни «Крокодилге» кестү бээр. Бригаданың кежигүнери планны хуусаа бетинде күүседир дээш күжениишкининиг ажылдап турар.

Ч. СҮРҮҢ.

Алаактан медээ

Таңды районуң «Межегей» совхозунуң 6000 ажыг шээр малы улуг, биче Шоолдарда болгаш Кудукта он бир коданда кыштаглаан. Мал кажаалары четчир бар, чаа кажааларны тудуп ажыглынга кирген, эрги кажааларны септи чыглыглаан. Алды чүе баш аныяк-бода малды Баккта болгаш Хадында кыштагларда тургускан. Кыштанарда мал чемининг болгаш оттуло түүлдүң курлавыры бар. Малдың денгилдези күскү хевээр.

Малчыннарның хандырылгазынче кичээнгей салдынган, автолавка доктаамал барып турар, почта чедирилгези эки. Парком кодан бүрүзүнде агитаторлары быжыглаан, олар лекция, беседны кылып турарлар. Кыштагларда малчыннар кино-белеткелчилер ортузунда социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда.

Комсомол организациязының бригадада агитаторлары социалистиг чарыштың организастап, түңнелин үндүрүп, «Крокодил Аспатыда чоруп тур» деп хана солунга чырыдып, мурнакчыларны мактап, олуттайларны шоодуп турар. Хана парлаалгазын неделя санында үндүрүп келгени күш-ажылды шын организастаарынга, социалистиг чарыштың үре-түнелдиг болурунга салдарлыг болган. Неделяның маадырлары, ажылга шүштең кижилер, кылдынган ажылдың түнелни «Крокодилге» кестү бээр. Бригаданың кежигүнери планны хуусаа бетинде күүседир дээш күжениишкининиг ажылдап турар.

Ч. СҮРҮҢ.

Белеткелди кажан эгелээрил?

Өвүр районнуң «Кызыл тук» колхозта тарылгага белткел бээин эгелевээн. Тараа шөлдерниче чангыс киллограмм-даа чемишчилге сөөртүнмээн, техника сепелгези чорбайн турар.

Ажыл-агыйда бар илчирбелиг 4 тракторнуң амгы үеде чүгле чангызы шинчеп турар, 7 арткан 3 трактор үреликтүрбушан. Ынаыг четпес байдалды колхозтунмеханиги О. Сыкыжык-даа, колхозтың удуртукчуларыл-даа эскерт чок болуп орар.

Колхозтуң ажыл-агыйының кол алыры мал ажылы болганда, бо алырның бүдүрер продукциязын көвүдедиринге чер ажылын чорудары, малдың чем-суурун тургузары улуг ужур-дузалыг болгай.

Тарылга техниказын септээр, келир чылын бедик дүжүт алырынга магадылал болур шөлдерже чемишчилгелер сөөртүр ажылдарны бистин колхозувуска кажан эгелээрил?

О. ТОЙЛУ,
колхозчу.

Аалдарлыг ою

Январь 1-де суан улус хамаарышпас чоруктуң чолаан хүнүнден бээр 12 чыл оюн дейделээр.

Суан улус даштыкы дарлакчыларга удур үр үеде юрудуп келген эрес-маадырлыг демселиниң түңнелинде хосталганы болгаш хамаарышпас чоруктуң чолаан.

XIX үүс чылдың төнчүүнде Суданга быжыгланың алган англи империализм ол чуртту бодунуң постаавы үлетүрүнге ажыктыг кожундаа болгаш белеткелродукциязын сайгарар рынок болдуруп алырын оралдажып келгеи.

Ынчалза-даа Суданулустуң шинтпирлиг удурланыышкынының түңнелинде Англия Суданың тускайлаң хогжүүр эргезин хүлээп коор үжүрта аргажоктаң таварышкан. 1956 чылдың январь 1де хамаарышпас чаа күрүнениң кол-сарыг-ногаан тугун Хартумга байрлалдыг байдал-биле киискидип үндүрген.

Судан улус даштыкы колонизаторларга удур демселиниг совет улустуң болгаш делегейниң депшилгелиг бүгү күштериниң эп-сеткил катыштырылгазын болгаш деткимчезин оскерилге чокка ажыглап келген.

Совет Эвилели Суданны хүлээп корген баштайгыларның база бирээзи болуп, оон-биле дипломаттыг харылзааларны тургускан. Суданның хамаарышпас хогжүлдезиниң чылларының дургузунда ийи чурттарның аразында экономиктиг харылзаалар быжыглы база хогжүп келген, техника-экономиктиг кады ажылдажылга дутайында дугуржулганы ёзугаар Совет Эвилели элээн хөй үлетүүр объектилерин тудар талазы-биле дузаламчыны Суданга көргүзүп турар.

Хамаарышпас догуннаашкынның чылдарының дургузунда Судан бодунуң күрүнезин быжыглаарынга болгаш национал экономиказын хогжүдеринге улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Судан бодунуң даштыкы политиказын нейтралитеттиң, тайбың догуннаашкынның, шериг блоктарынга каттышпастың, өске-даа чурттарбиле найыралчы харылзааларны тударының принциптеринге үндезинээш чорудуп турар.

Судан Республиканың хамаарышпас чоруун чарлаан чыл оюнда совет улус судан улуска байырын чедирип, аңаа эң эки күзээшкиннерни күзеп турар.

Ф. ОБОЛЕНЦЕВ,
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

База бир „улуг шураашкын“

Синьхуа агентилел планны хуусаа бетинде күүсеткен дугайында дыңнадыгны парлап үндүрген. Чылдың төнчүзүнде түнелдерни үндүрери ниитиге хүлээл алыныган. Ынчаарга КУР-дун улус ажыл-агыйының кандыг адырларында чедиишкиннер чедип алдынгаыл? Синьхуаның дыңнадында чугаа өске чүвенин дугайында болуп турары харааланчыг...

«Бо чылын бистиң чуртувус Мао Цзэ-дунвуң шилиндек чогаалдарының 80 миллион комплектиин үндүрериниң планын чайыннанчак болгаш хуусаа бетинде күүсеткен» деп, Синьхуа дыңнадып турар. КУР-нун полиграфия үлетүүр Мао Цзэ-дунның чогаалдарының парлап үндүрериниң мобилизастаанны билдингир болгай.

«Культура революциязының» эгелээриниң мурнунда бүгү чурттуң чеди можуларында болгаш хоорайларында чүгле 13 типографиялар Мао Цзэ-дунвуң шилиндек чогаалдарын парлап турган болза, 1967 чылда 28 можуларда болгаш хоорайларда 181 типографияларны, иланыларга чурттуң барык бүгү полиграфия аргаларын ол сорулгага ажыглаан деп. Синьхуаның дыңнадында чугаалап турар.

Кан болгаш цементиин бүдүрериниң, хөмүр-даш болгаш нефть тывыының планнарын ажыр күүсеткен дугайында, улус чырыдышкынның, кадыг камгалалының болгаш өскедаа түүлдериниң талазы-биле чедиишкиннериниң дугайында сан-медээлерни чаа чылдың бүдүүүнде чуртка парлап үндүрүп турганың КУР-нун ажылчы чоннары эки билирлер. Ол дыңнадыглар Кыдаттың бүгү өңнүктерин өөртүп турган. Ынчалза-даа «Мао Цзэ-дунвуң онза угланышкынын» болгаш «культура революциязын» чорудуп эгелээн үеден бээр кыдат солуннар болгаш Синьхуа агентилел 1965 чылда чарлаан үшкү беш чыл планының дугайын безин сагындырбас болгаш оон күүселдезининң дугайында кандыгдаа тодаргай сан-медээлерни парлаваас апарган

(СЭТА).

ЧЕХОСЛОВАК ТУРБИНА ТУДУУШКУНУ

ПРАГА. ЧССР-де турбина тудуушкуну—ада-чурт машина тудуушкунунуң чанчыл болган эңне сайдарының дургузунда Судан бодунуң күрүнезин быжыглаарынга болгаш национал экономиказын хогжүдеринге улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Сөөлгү чылдарның дургузунда «Шкоданыңе заводтарынга 770 турбина агрегаттарын бүдүрүп үндүрген. Чехословак ажылчыннарның болгаш техниктериниң кылган турбина агрегаттарын социалистиг дыка хөй чурттарның, а ол ышкаш КАР-ның, Индияның, Бразилияның, Аргентинаның электростанцияларында тургускан.

УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫН ДҮРГЕН ХӨГЖҮТКЕНИНИҢ ЧЫЛЫ

БУДАПЕШТ. Венгрияның ажылчы чоннары сеткил-сагыжыларын ханылышкыны-биле 1967 чылды үдеп турарлар. Ол болза улус ажыл-агыйын дүрген хогжүткенинин чылы болган. Чурт улам бай ыдыктыг болган дугайын баштайгы сан-медээлер маргыш чокка хереченип турар.

Национал орулга 3, 5—4 хуу өзер кылдыр планнаанының орнунга 5—6 хуу көвүдээр. Эрткен чылдың-биле деңнээрге, үлетүүр продукциязы 8—9 хуу өскен. Чуртта чаа фабрикаларны болгаш заводтарны тутқан, бар бүдүүлгелерин чаартқан.

ГДР-НИҢ САДЫГ ХАРЫЛЗААЛАРЫНЫҢ КАЛБАРГАНЫ

БЕРЛИН. Бо эртип турар чылда Герман Демократтыг Республиканың делегейге ат-алдарының бедээзинин чугула фактору болза, немец ажылчы чоннарның баштайгы күрүнезининг социалистиг чурттар-биле садыг харылзааларының улам ынай калбарганы, хогжүп орар чурттар-биле чаа садыг харылзаалары, капиталистиг элээн чурттар-биле садыг талазы-биле харылзааларны улам ынай калбарткаңы болган.

Ылаңгыя Совет Эвилели-биле болгаш Европаның социалистиг өске-даа чурттары-биле ГДР-ниң садыг кады ажылдажылгазы онза үре-түнелдиг хогжүп турар. ГДР биле ССРЭ-нин аразынга узун хуусаалыг садыг дүтүржүлгазының хемчээлин ёзугаар 1968 чылда барзаанвар солужар дугайында протоколга 1967 чеди ноябрьда ат салган.

Узун хуусаалыг садыг дүтүржүлгаларынга үндезилээш, бир талазында ГДР, өске талазында Чехословакияның, Польшаның, Венгрияның болуп Болгарияның аразынга 1968 чылда садыгны калбартыр дугайында протоколдарга база ат салган. ол чурттарбиле ГДР-ниң садыг харылзааларының характерлиг шынары болза, кады ажылдажылганың демири болуп турар.

1967 чылда ГДР, АУДР, КАР, Мали-биле эртем-техниктиг кады ажылдажылга дугайында дүтүржүлгага ат салган. ПАР болгаш Колумбия-биле садыг дүтүржүлгаларын чарган.

ГДР делегейниң 60 ажыг чурттары-биле садыг чорудуп турар.

ЕНИСЕЙДЕ, МАЙНА ЫНДЫНДА

Мында, Майнада— ГЭС-тиң директизы биле түдүг эргелели турар. Ынаар бар чораан, үруглар садының бичии ээлериниге дужа бердим. Оларны агаарладып чораан. Кымнарның үруглары боор, кайын келчиктер ирги солун дур, билип алыр-дыр деп бодап чорудум.

МАЙНАНЫҢ уруг-дарыы бистиң электрилиг географиябыстың оттары-биле дөмей болдур ийин. Намдары база ыңдыг. А оларның адалары кандыгы? Олар база ыңдыг.

Чижек бо-дур: Саян ГЭС-тиң түдүүнүң начальныгы Олег Крат, оон оралакчызы Василий Качусов, станциянын директору Юрий Потемкин олар шуптузу—мүң тос үче үзээрби тос чылда төрүттүнген, мырынай аныяк кижилер-ле болгай. Кандыгдаа үеде, кандыг-даа чуртка оларны магалыг-ла улуг ажылче депшээн кижилер-дир! дээр ийик. А олар боттарын ынчаар санавас улус. Чүге дээрге оларны чурт ынчаар депшиңип каан. Костүп корбээн техниктиг сорулгаларны шиитпирээринге чурт өөренген. Красноярск ГЭС-тиң начальныгы Бочкинни, Вилюй ГЭС-тиң начальныгы —Батенчукту билир мен. Олар хөйну көрүп кажараан, чер одунуң «бурганнары»—буурул башты кижилер-ле болгай. Майнада аныяк кижилерге ажыллаары чиик болбайн канчаар: оларда демги хоочун кижилерниң дуржулгазы бар. Ынчалыыже делегейде эң улуг ГЭСтиң түдүүн чулчургайы безин бууражаан кижилер удуртуп турар деп чүвени ыңнаары өөрүнчүг-дүр...

Юрий Потемкин мынча дидир.

— Красноярск ГЭС-тиң ажы-төлүүр бис ийин, харын чассыгбайлары денер даан. Улуг ажыл-үүлени олар бүдүрген...

Ынча дээш, тайылбырлай-дыр: бис түдүгну, ам ажражоктаң таварыжыр романтика чокка, чер, түр бажыңчыгаштар чокка, «кол» түдүгларны эдербейн кылып болур бис. Бажыңнар, квартиралар бар, олар ванналарлыг телевидение ретранслятозу безин бар. Бажың түлар комбинат белеп. Енисейни кежиллир кылып турар көвүрүг барык доостур четкен. Чүс ажыг эртем-шинчилел институттары болгаш организациялары ГЭСтан түдүштүр кылып турар кызыл көвүргүнүң анты-анты кезектери, телевилел чүрүкта дег, шевергин костур, келир үедеги заводтарның, албан черлериниң дожектери болгаш ханалары боттары-ла улуг түдүглар апарган. Амдызында доозуланган түдүглар чүгле «Динчигеш» дээр столовая биле «Хөөрүк» дээр гастроном.

Хемнин дожунуң кыры-биле, сүүр хаялар адаа-биле үжен километр черни эрттивис. Куржаңгы костүп келди. Шыпшын ээн чер. Хем кыры булуттуг. Качусов бедик дагже айыткан:

— Дуу ол түкту көрүнерем—дейдир.

— Плотинаның сиртн аңаа турар.

Он болгаш солагай талада ийи кызыл тук-биле Енисейни дүй боор черни демдектеп каан. Ону бодап келгеш, дагларда куржаңгы, ыяш болганын-на, суг кырында костүр хөлеге болганын-на кижиниң сактып аликсаазы келир...

Черемушкилерде участок начальныгы Виктор Усачёв — саргылдыр кара баштыг, ак-кызыл свитер хөйленнинг база-ла аныяк кижи, түүлүп орган шыйларын хажызынче салып каап, кофеден ижип көрүнер дээш, чугаалай-дыр:

— «Артыышкын чокка» эстип каллыр кофе бо ижижир. Бисте бо-ла ховаР-дыр. Оон өске хомудаар-даа чүвелиг чок ийин. Белген кижилер чамдыкта плотина кайда чоор анар? — деп элдепсинер болдурлар ийин. Плотина бүдер. Удавас бүдер.

Орукка чоруп орувуста Качусов мынча дей-дир:

— Түүгүлә дөрт муң ажыллчын бар. Бүгү хандырылга бүрүн белеп болган. Хемни дугаларынче кирер ой келген. Ажылдаар кижилер келзин деп солунга бижип көрүнер. Дөрт чүс кижини хүлээп алыр бис.

Майнага Юрий Потемкин мынча дидир:

— Ийи чыл бичии-ле ашкан турда, Ленининиң төрүттүнген хүнүнүң чүс чылында, Енисейни дүй боор бодап тур бис.

ПАРЛАЛГАГА ГЭС-ти Шушенское, Саян — Шушенское ГЭС деп адап, харын-даа аңаа Ильичиниң адын берип келген. Ол ыңдыг болу бээр боор: Ильичиниң ырак шөлүлге эртирип турган сууру оон ырак эвес. Ынчаарга ам оон алы—Саян ГЭС. Биске ыңдыг чүве турбаан болгай. Саян дээн сөс бир-ле чүвени боландырып көөр-дир. Бирээде, далай. Ол дээрге далай-даа эвес, дерен суглуг канал, суг долган кашпал-дыр. Саналгалар ажыктыг болу берзе, плотинаның куржаңгызынга арга-ыяшты, шөлдерни, чер иштинии байлактарын суг албас черге шилип алыры ажыктыг эвес бе? Чер-ле ынчаш оргу черлерге суг аксырынга бодаарга, ГЭС-ти даргга туткаш, электроламчыдылганың ырак шугумнарын тудары ажыктыг эвес бе? Ийикте, балык, Енисейниң, черле даг хемнериниң, үстүү талазында океан-биле аргыяшты турар балыктар ховар. Океан-биле хем аразында осетра, стерлядь, таймень (бел) деп балыктар бар. Балык специалистериниң бодап турары-биле плотинаның үстүү талазынга ол-даа балыктарны, кадыргыларны-даа өстүрер, олар оон соңгаар бичии хемчегештерге өзүп тараар апаар. Суг шыгжамырынга чангыс черге турумчуур хол балыктарын өстүрер. Үште, станцияның күчүзү. Оргу чер хеминден алды чартык миллиард киловатт электроэнергияны алыр дизе, биче күрүне девискээри чыгыы черни сугга хоме алзыр апаар. А маңаа сугнун костүп корбээн базышкының күжүн бедик плотина тургузуптар. Ажок бедик черден «шураан» хем турбиналарны шимчедиптер.

Станцияны 1975 чылда ажыглалга киирер херек. Ынчанмас болза, ол үеде Сибирьге электроэнергия чедишпестей бээр. Он-он өске чылыг болгаш суг күжү-биле ажыллаар станциялар-биле кады бо станция чуртуун чөөн талазының энергетика дээрбээнге кол черни эвлээр.

А. МУРЗИН,
(«Правданың» түскай корреспонденциязы).

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

Социализм чурттарында

1968 чылдың февральда он дүзээр кышкы олимпиа оюннары Гренобльга болуп эртер. Ол дээрге француз Альпылардың чараш чурумалдыг даглыг черинде турар хоорай-дыр.

ДУРУКТА: Гренобль болгаш оон чоок-кавылы.

СЭТА-ның фотомедээзи.

ЛЕНИН БИЛЕ ГОРЬКИЙ

«Ленин болган Горький» деп тема хой-хой чүүдерге, шинчилелдерге, документалдыг чыындыларга тоттунмес ханы тема болур. Бис чүгле пролетарийн улуг чогаалчызының хүүда библиотеказында Ленинге турасказаткан чүүлдерни чугаалаар бис, ол дугайын баш удур сөглеп кагбас арга чок.

Горький Төрээн чуртунга Италиядан ээп келген дораан-на бодунуң Москва библиотеказынга Ленинниң ажыыларын чыып эгелээн. Ол белеэ 1931—1934 чылдар үезин турган. Горькийниң чыып алган номнарының аразында Ленинниң 30 томнуг чыылазының ийиги үндүрүлгези. Ленинчи чыындылар, «6 томнуг шилиндек чогаалдар», «2 томнуг шилиндек чогаалдар», «Философия кыыраактары», а база ол ышкаш Ленинниң түс-түс чогаалдарын парлаан түс ажыг ном бар. «Ленин» деп бижимелдиг папкада бичe хемчээлдиг кылдыр үндүрген «Ленинчи библиотекажыгаштың» 14 үндүрүлгелери кадагалаттынган. Ол дээрге чүгле кол-кол номнар-дыр.

Революцияның баштайгы чылдарында үндүрген номнардан Горькийниң библиотеказынга чүгле «Социалистиг демократтыг аграр программазының тоогузүйдең» (1901—1906 чылдарның үезинде бижээн чүүлдер) болган «Коммунизмге ургуларының «чөөнзээр» аарыы» деп номнар бар турган.

1920 чылдың июнь 18-те Ильич бодунун «Коммунизмге ургуларының «чөөнзээр» аарыы» деп номун Алексей Максимовичиге болган ооң оглу Максимге берген. Ол белекке ыңдыг бижимелди кылган:

«Эргим Алексей Максимович Горькийге. 18—VI. Автордан».

Ленинниң белээн чогаалчы онза үнелеп чораан. 1934 чылда ол бодунуң библиотеказынга ук ажылдың парлалгадан чап-чаа үнген номун немеп алган.

1930 чылдар үезинде Ленин дугайында бижимелдериниң бирээзинге Горький ыынча деп бижээн: «Бижилер номнарны номчуп, чүвеге өөренип ап турган, а мен дээрге оске янзы интеллигенциянын—ажылчын ангыдан хая көрүнүп алган, буржуазияга бараан болуп кирген кижилерниң чогаалдарының болган публицистиг чүүлдериниң доозунунга болган богунга 1907 чылдан бээр шудургу касканнаның келген мен. Ол —вар ажыл. ынчалза-даа мен ону кылып турган: пролетариаттың революстуг эргемелериниң озулдезин хораннап ара доктаалып болгу дег чүүлдерни болдунар-ла долузу-биле билип алыр ужурлуг турдум. Чеже хире бужар болган челегей чүүлдерни номчувадым дээр! Мээн дугайымда изинбиле сагыш салып келген Ильичиннің, оннуңмуң, башкыминың эң үгланныг чүүлдери ооң ужурунда номчуттунмайн артып калган-дыр».

Горькийнин черле ыңдыг биче сеткилдии-биле бижээнинде эрай-ла холун эрттирипкен болбайн аан. Херек кырында ооң публицистиг чүүлдери болган чечен чогаалдары аңаа шуут-ла удурланышкак хереч болур ийик. Ленинниң сөзү Горькийге кончуг-ла улуг уткалыг болуп келген. Ленинниң бодалдарын болган идеяларын чогаалчы кончуг эки билир турган.

Чижээ, 1909 чылдың майдз чогаалчы Капрге турган, ол үеде «Звено» ном үндүрер черге чап-чаа үнген «Материализм болган эмпириокритицизм» деп номну чорудуп баарын И. П. Ладыжниковтан дилээн.

Горький «В. И. Ленин» деп очеригинге Ильичиннің ээ-не дириг болган сагыштан ырааас портреттериниң бирээзин бижээн.

Ленин дугайында сактыышкыннарын Алексей Максимович элээн каш янзы хевир-биле бижээн. Ленинниң чүүлдерин болган номнарын номчуп турган, бижип алган чүүлдерин хөй катап эде кылып, немеп турган. Ук очерк 1920 чылдан 1930 чылга чедир бижиттинген.

Чогаалчы бодунуң ээ удуг романы — «Клим Самгининниң аныыралы» деп эпопеязынга Ленинниң овур-хевирин дагын-дагын көрүп, ленинчи идеяларны таймыбырлап, ленинчи бодалдарны киирип турган. 1925—26 чылдарда бижиттинген баштайгы томунга Дмитрий Самгининниң чурттап турган өрээлининиң иштин бижип көргүскен. Стол кырынга «Штрафтар дугайында» деп чажыт номчуган чыткан. Ленинниң 1895 чылга үндүргени калбак аллар-сураглыг «Ажылчыннардан алыр штрафтар дугайында хоойлунуң тайылбыры» деп номун чогаалчы ынчаар кыскаладыр алаан. 1927—1928 чылдарда парлаттынган ийиги томга студентилер чыскаалын тарадыр сывырып турар черге Ленинниң «183 студентиниң шеригге бергени» деп чүүлүнден ыңдыг үзүндүну киирген: «Өөренип турар аныктарга удуур чазак черн шериг чорудуп турда, сагыш дыш көрүп олурып клар ажылчын кижи социалист деп адынга төлептиг эвес».

Ленинниң овур-хевирин дортку томга оңза тода көргүскен.

Ленинниң ажылдарын чогаалчы оске-даа номнарынга. чүүлдеринге ажыглап чораан. 1935 чылдың сентябрь 21-де «Комсомольская правда» солунга Үш-Тей пос-тазвы будурер черинд ажылчыны Е. И. Семеновнаның Горькийге чагаазын парлаан. Анаа «Ава» деп романны номчаанының дугайын тодаргай бижээн. Алексей Максимовичиниң харыызын «Правдага» парлаан. Чогаалчы ол харыызынга комсомолдуң үшкү съездизинге Ленинниң чугаазындан үзүндүү кирген.

Ленинниң чамдык номнарынга Горький бодунуң демдеглелдерин кылгылаан. Ол демдеглелдерни кызыл болган кок карандаштар-биле кылган. «Материализм болган эмпириокритицизм», «Большевиктер күрүне эрге-чагыргазын тудуп ап шыдаар бе», «Күрүне болган революция» деп ажылдарда демдеглелдер онза солун. Ылангыя «Материализм болган эмпириокритицизм» деп ажылы каш дапкар номчуп турган, соолуредир чогаалчы бодунуң аллагдалыг философиялыг туружун эде көрген. Горькийнин библиотеказында «Күрүне болган революция» деп номнуң 1931 чылдагы үндүрүлгези бар, ынчалза-даа Алексей Максимовичиниң публицистиг чүүлдерин сайгарып көөрге, ук ажылды ол оон ырак мурнунда билир турганы илдең. 1928 чылдың майза үнген «Курскинин кызыл шеригдеринге чагаазынга» Горький устунде номнуң бирги эгезинде бодалды илереткен: «Хуунуң өнчүзү турун турар үеле ангылыг күрүне база турар ужурлуг, ыңдыг болганда кижини кижи мөлчүүр чорук, өжээн болган оске-даа янзы-бүрү үүлгедиглер чайлап чок турар апаар.

Ол бодалды эң-не тодазы-биле, эң-не күштүү-биле В. И. Ленин илереткен дээрге билдингир болгай».

Алексей Максимович хөй-хөй чылларның дургузунда Ленинниң олуг чок гениалдыг чогаалдарын өөренип келген деп бодал оон библиотеказы-биле танылгага-да илдең.

Георгий МЕНДЕЛЕВИЧ.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының делегей литературазын шинчилээр А. М. Горький аттыг институдунуң эртем ажылдакчызы.

Өөрүшкүге өөрүшкү

Бистиң ураң чүүл учылищезинниң ажыдырлыышка эртеен чылдың чаа болуушкуннар хөй болган. Музыка учылищезин ураң чүүл учылищези кылдыр эде организастаан, чаа салбырны—чурулга салбырын ажыттнан. Чурулга талазы-биле ортумак эртемниг кадрларны бистиң республика каш-ла чыл эртеге алыр артелзы болганы ол.

Музыка талазы-биле гускай эртемни чедип алыры ыңдыг-ла белеп эвес. Хаңы, быжыг билиглиг кадр болур дээш бокталаал ынчаалдеп, музыка культуразының чажыттарын тып ал, улаа хаңылаа кирер аларр. Клуб талазы-биле гускай эртемниг ажылдакчы болур телээде, бодуун оюн-тогламбан эгелээш, мр. танцы дээш чүүү өөреммес дээр.

Юбилейиг чыл бистиң студент ажыдырлыышка солун болуушкуннарлыг эртеен. «Чечено ансамбльдиң ыраажылары болгаш танцычылары Новосибирск хоорайга болган воналар аразының бот-тывынгыр ураң чүүл корудезинге эки киришкиивис. Ол ансамбльде бистиң болук сургуулдарывыс кирип турар.

Т. МӨЧЕК,
Ураң чүүл учылищезинниң сургуулу.

Байырлыг, Үжүглел!

Барыын-Хемчик районнуң Аксы-Барлык ортумак школазының делгем коридору декабрьның соолгу хүнниринің бирээзинде байырлал шинчи киргеп. Чараштыр кептинген бир үеним солдар. уруглары болук-болук боол алган, аяар ырлашкан, танцы теп ойнаан, холчок-ла хоюээн турлар.

Парталарны ийи олурук кылдыр чыскаай салган. Үжүглелди, арыг саазында ангы-ангы сестерни, домактарны бижээш, парталарда салгылап каан. Чалаттыып келген ада-иелерге тускай өрээлде ада-иелер будуну организастаттынган. Ында «Ада-иелерге сүме», «Найыралдыг ог-бүле эки ореелиглиниң үндезини», «Бистиң чоргаарларывыс» деп темалыг булуннарны кижи бүрүзү сонуургап, бот-боттарындан айтыржып магадааннар.

Бирги класстың башкылары чыглып келген ада-иелерни, башкыларны, бирги классчыларны классче чалапкан.

— Эргим уруглар, бижикке өөренирининиң эң сөөлгү кичээлин бөгүн чорудуп турар-дыр бис. Номчуп, бижип билир апарган силер. Үжүглелиңер силерни-ынчаар өөредип каан. Бөгүн бис эргим Үжүглелиивисбиле байырлашкаш, Төрээн чугаа-биле таныжар бис — деп, бирги классчын башкызы Биче-кыс Болакаевна Күжүгет Үжүглел байырлалын ажыткан.

Бирги класстарда 42 кижи өөренип турар. Бо ийи класс бирги чартык чылда 100 хуу өөредилгелиг болган. Бо класстарда ниитизи-биле 14 уруглар эки болган кончуг эки ореелиглиг. 1 «а» класстың башкызы Буянчүн Дойнуровна Хемер-оол 18 чыл дургузунда аныяк салгакчыларны кижизиндп келген, дуржулгалыг башкыларның бирээзи. Оон эртпеп чылын доостурган 4-ку класты өөредилге чылын 100 хуу доозуп, бо хүннерде 5-ки класста базда эки өөренип турар. 1 «б» класстың башкызы Бичекые Бодакаевна 6 чыл иштинде эге класстарда эки ажылдап турар комсомолчу башкыларның бирээзи ол.

Класс ажиин соктаан соонда маска кеткен. Үжүглелиң мурнуна кончуг чараштыр чураам, астып алган оол кирип кээп, уруглар-биле мендилешкеш, шулуктеди:

Бичии чаштар бистерни
Бижип, номчуп өөретпем,
Үүле-херээн бүдүрген,
Үжүглелиңе, байырлыг!

Байырлыг, менди-чаагай, эргим Үжүглел! — деп уруглар бир үн-биле деткип кагдылар. Шак ынчан Төрээн чугаа ажыктыр ажытташ, бо кирип келген.

Чартык чыл иштинде үжүглелден өөренип алган чүүлдерин уруглар Төрээн чугаага сонуургадып, шулуктерни номчуп, ырлажып, тывызыктар ыткылаан. Шулук, тывызыктан ангыда, саазында бижээн салып каан сестерни, домактарны башкынын удуртулгазы-биле ыыткыр номчуп, самбырага домактарны-даа бижигилээнер. Класстың эң эки өөреникчилери Монгуш «Эртем чокта хүнгүе-даа дүне-ле», Люба Сая— «Эртемнерни номдан тывар, эртинени черден казар» деп үлегер домактарны ыыткыр, аянныг номчаап, самбырага бижигилээнпер.

Бирги классчылар башкыларының удуртулгазы-биле белеткээн концертии ада-иелериниге бараалгатканнар.

Үжүглел байырлалы-биле холбаштыр бирги классчыларга байыр чедирген дужаалды адане комитединиң даргазы Хертек Дажы-Сегбе номчаан. Эки өөренген 14 өөреникчиге школа директору Күжүгет Успун мактал бижиктерни тывыскаш. эки өөренирин күзээн.

О. АНААЖЫК.

ЧАА ЧЫЛДЫҢ ОЮН-БАШТАА

Удаазы бистиң Төрээн чуртувустуң янзы-бүрү булуннарынга чаа чылдың ёлкаларының ондаазын оттары чайыннаып, Чаа чылдың өөрүнүүт баймралы эгелээр. Делегейниң аңгы-аңгы чурттарында бо баймралды канчаар үткүп, канчаар ойнап-хөглеп, баштактанчып турар үүлэл? Ол дугайын бо бичии медээлерде дыңнаткымзаан.

Чонуңуң сеткилиниң байы. Чонуңуң аас чогаалының эң-не сүүлүнгирии ырлаш, шулуктеп, чугаалап байыр тудар чанчыл Украинада шагшаандан бээр иептереп келгеп: бөлүк аныяктар музыкантыларга үдедип алгаш, аалдар кезип ырлажып, шулуктеп, тоолдар номчуп, чаа чылда бай-шыдалдыг чурттаврын чонга йөрээр.

«Чаа чылдың ошкаашкыннарының үш минуталары» Болгарияга чурттакчылар чаа чылды үткүп, байыраап турда, ол минуталарының иштинде бүгү бажыңларта чырыкты өөүрүптерге болур.

А болгар уруглар чаа чыл дүнезинниң бүдүүзүнде дээ сывы шыпшыыштар белеткеп алырлар. Январьның 1-де олар улуг улус-биле кады Чаа чылды үткүп байыраап турган, аделерин, доргуа-төрээдерин ол шыкпышыптар-биле дыңдыг эвес кагар. Бичии уруглуң холунда дээ сывы — Чаа чылдың суудези.

Чаа чылда тодуг-дога болуруп йөрээри индий тараачыннарының чанчылы, ынчангаш олар чаа чылдың бир чаазында эртеп эрте туруп, чунуп алгаш, эрги чылды эргий сактып, чаа чылда түүү кылырын бодап алырлар. Олар бот-бодунга сагыш-сеткилин ооржургадып, кадык-чаагай болуруп күүзүлер. Индийлер чаа чылдың бүгү хүннери ооң бирги чаазы ышкаш ыңдыг болуруңга бүзүрээрлер, ынчангаш ол хүн оюн-тогласа дендии хөглүг болур.

Японнар Чаа чыл бүдүүзүнде бүгү-ле өреэлвилерин төлеп берип терин оралдажырлар. Бажыңнарының ажиин бамбуктуң болган хадының иогаан будуктары кластаар. Байырлал чеминиң столуунга морковь биле редьканы хүндүлүг черге салырының ужуру японнар ак болган кызыл өңдүү ыңыыттыг деп санаарында болур.

Таптыг-ла дүн ортузунда дугаанның коңгазы чүс сес катап кагар. Япон чаңчыл ёзугаар ол минуталарда кижи аескежининиң эргинии артай базар деп санаар. Японнар дың хаазында бажыңнарындан маңнажып үнүп келгеш, хүнүү чаа-ла үнүп олурда үткүүр болган ботбодуунга чүгле ынчан байыр чедирер.

Шөйлөр суур бүрүзүнге Чаа чыл дүнезинде эң чараш кысты шилип, аңаа лаалар хып турар оваадайны кедиргеш, ол кысты суурның эң чараш кызыына соңгуур болган чаа чыл чаазының оюн-тогласын ол кыс баштаар.

Шотландиянга Чаа чылдың бүдүүзүнде бүгү чурттакчыларының бажыңнарының ажиин ажык турар болган бажыңга келген кижи бүрүзүн хүндүлүг малчы кылдыр көрүп, олбуктөжек кырынга олуруп, аъш-чем салгаш, бир дапка шире ижиртип хүндүлээр.

Шотландылар хүндүге бажыңында байырлар, а Чаа чыл дүнезинде ол бир шак үезе минута турда, байырлалдыг шиметтинген кудумчуларже төгере үүп келир, а тик-ле ол ийи шак чедир бээрге, чонуңуң шулуктүү Роберт Бёрнстың созүүге элгезин бажээн национал ырны шүүтү ырлажыр.

Моолга Чаа чылдың оюн-тогласын малчыннар эгелээр. Соок-Ирей малчын хептиг, холунда кымчы, оттук, хөөрге тутпан коступ келир, ол дээрге чааскавырылады, черниң ырак-чоогун билбес кешкүн араттың шаазындагы үезин көргүскен хеви-дир.

(«Чер ажылы» деп журналдан).

500-КҮ КУДА

РЕПОРТАЖ

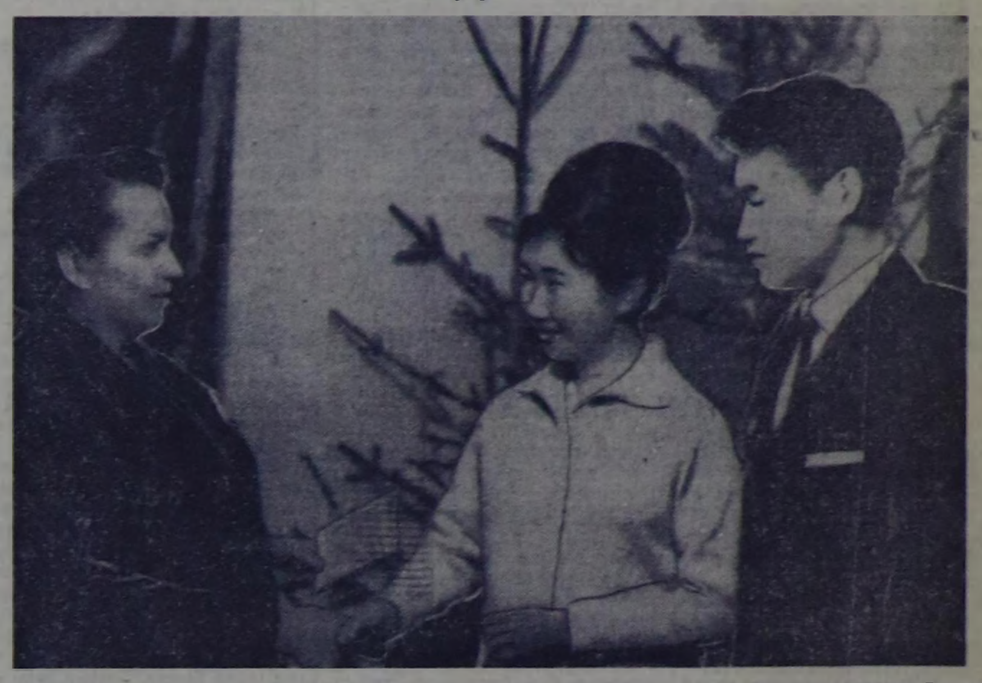

— Бот-бодуңарга ынак силер бе?

— Йөе.

— Силерниң ог-бүле тудуп турарыңарның дугайында ада-иелер, дорегя-төрелиңер билир бе?

— Йөе.

Борис Таштандинов биле Ачыгаева Вера олардың арыннарында оорушкунуң хулумзуруу чаймай барды.

Хажаагы байдалының акт бижидилгезинниң Кызыл хоорай бюродунуң эргелекчизи Антонина Степановна Тихонов чогуур документилерни долдурун олурда:

— Алдын кудаларыңы Улуг Октябрьның 100 чылында эрттирер ышкажыл силер?—деп сонуургадым.

— Йөе.

Удаазы чаа чыл. Ыыңдыг үеде бо хире аас-кежиктиг болуп турар ажыыл кижилер «йилелеп-ле турбайн канчаар деп иштинде бодадым.

Ам бо шагаалгелеп Таштандинова апаар Вера Иевловна Кызылдың медицина училищезиниң башкызы. 25 хөлыг. Борис аэропортта техниктеп турар. 28 хөлыг. Бирээзи дээди, бирээзи түүлай ортунак эртемниг.

Чүү дээр оны, быжыг өг-бүле туударының кидзи өйү-дүр.

Өлгенсенниң үүгайында хереглелди оолга бүзээ оон душтуунга тудуспуваан, ХБАБ-ның эргелекчизи:

— Бо болза үбилейиг чылда Кызылга болгаш 500-ку бадыжыыкын-дыр-диди.

Аныяктар онаажы бердилер. Найыралдыг ө-бүле тургустуганының бадыткалы ол.

Ю. КОДУР-ООЛ.

ЧАА ЧЫЛДА ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

ЧАА ЧЫЛДЫҢ БАЛ-МАСКАРАДЫ декабрь 31, январь 1-ниң хүнүнге чедир хөөрайның оң талазы эргинде Культура бажыңында, декабрь 31, январь 1 хүнинеминде Тывааның хөгжүм-шин театрында, декабрь 31-де «Энергетик» депКультура бажыңыңга болур.

ЭҢ БИЧИИЛЕРГЕ «ЁЛКА-БАЙЫРЛАЛ» декабрь 31-де Пионер бажыңында болур. Эгизээри эртенгинниң 10 шакта.

«ХҮРЕШ» СТАДИОНГА ХООРАЙНЫҢ КАТОГУН АЖЫДАРЫ декабрь 31-ден январь -ниң хүнүнге чедир болур. Каток 1 шактан 17 шакка чедир ажыыдаар.

ДАРААЗЫНДА ХААК БААЗАЛАРЫ АЖЫЛДААР: Культура парыгымда— 10 шактан 18 шакка чедир. «Спартак» эки-тура ниитилелиниң базазы—11 шаган 17 шакка чедир. Хербис даакыбаза—10 шактан 16 шакка чедир.

РЕДАКТОР К. К. КУДАЖИ.

Кино

ДЕКАБРЬ 31-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Браслет-2» 10, 12, 2, 4, 5.45, 7.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Эрее-дыр сен, Аннта» 10.30, «Чадагтерелер чагырыкчылары» 12.30, «Хаберниң фотозу» 2.30, 4.30, «Адыарының черн» 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Колумб» дээр хемедем келген эр» 9, «Сут дувунде авалаигилер» 12, «Чалыы пазының дөрт арыы» 3.50, 5.40, 7.30, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ат пириги», «Адыг пириги» 9.30, «Горькийниң чаш черан чылдары» 11, «Ыыңгыы оюн» 1.15, «Дуңгүр» 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 50 чылынга

Александр БУРТЫНСКИЙ.

"НЕМЕЦ ДЫК"

(ЧЕЧЕН ЧУГАА)

Чөөн Пруссиянның оруктары-биле шаап халдап бар чораан гвардейжи адыгжы полк хенертен дайзынның шынгыы удурланышкынынга таварлы берген.

Чартык чер бажыңга полктуң командылал черн турган. Ооң аазында бир өрээлин полктуң разведка взводу эвлеп алган.

Сонга өттүр февральдың вогаалымаар имиртинн дүжүп келген. Чер бажында мрякының ында-хаая чамыгаан снарядтарның даажы үреп турган. «Мен—Лена-дыр мен. Мен—Лена-дыр мен. Дендектерни айтып берип көрүнер» дээн үнү-биле радист оол ында улустуң кулаан ноңгалаан-ла олурган. Ооң кадындан ефрейтор Павлик Березкин гитарага ойнавышаан, дүштежок мрлаан, ыыңдыг.

Адыгды ыяш орун кырында полктуң разведка взводунуң командири лейтенант Ушанкин Березкиннин ырын хөөнүк ыыңнап, «дыл» түдүп чоруурунуң дугайын бодап орган. Кым-биле чоруурул? Взводта 2—3-ле кижи арткан. Ужу дайынчы даалгадан чаа келгеш, дыштанып турган. Арткан кижилер-ле ол—лейтенант Ушанкин болду, ефрейтор Павлик Березкин база старшина Алмазов.

Ынчан шуугай эжик шыгырт дээн соонда, полк командирининг политораалакчызы Седоуетуун ординаржызы киприп келгеп:

— Беш минута болгаш, лейтенант Ушанкин политораалакчыга барзын—дээш, дазырадыр базып чорүй барган.

Ол чугааны ефрейтор Березкин херекке-даа албаан, харын химиреши мрлавышаан орган: «Мени алырлар эвес, чаш оол деп бодаарлар болгай. Ам база картошка картап олурар мен ыйнаан».

Лейтенант Ушанкин чоруптарга, Березкин ооң соонче ыңай болган. Лейтенант ээп көрге, меним разведкага ап көрүнер деп, Березкин ооң дилээр бодаан.

Политораалакчыже кирер эжиктн чугле кылын пее-биле ножегелеп каан, ооп чугаа дыңналып турган.

— Ким-биле чоруур бодап алдың?— деп, политораалакчы Седоуе айтырган.

— Березкин-биле баар мен—деп, лейтенант дорт харыылаан.

Ыңдыг чугаа дыңнаап каан, Павлик Березкин дедирлеп берген. Ооң чүрээ шапкылаптып турган.

Березкин разведчиктер өрээлинге кара маң-биле келгеш, Алмазовтуң чанында сандайны уг-биле чуур шапкылаптып турган.

— Чоруур болдувус!—деп, Березкин алгырган.

— Ким-биле?

— Лейтенант-биле ийилээ.

Березкин автомат октарлыг дискаларны чооргап кырынче тө октапкан. Чоруурунга белеп.

Ыя аразында Ушанкин кирип келгеш:

— Оң ийи шакка чедир удуур!— деп, Павликке дужаатан.

— Удаан херээ чүл, эш лейтенант?

— Дужаалды сайгарып чугааласпас, эш ефрейтор.

Березкин хевин ужулгаш, чооргап иштинче хирт кылынган.

— Ак халат кеткен ийи кижиниң бараанды дүнеки карандыда мрап бар чораан. Удатаанда ында-ында миналар чазылгылаан. Немецтер эскерип каан ышкаш.

Хүндүе эрээн харының бөзүргей доштары хөөеңнг чүвүрелериниң дискетерин ара тыртып чораан. Ушанкинниң соондан Павлик үлеп бар чыткан. Хенинг-ле даап талыя бээр ышкаш сагындырар. Чоога кежиир кара арыг коргунчуг көзүлген. Ынаар, өзен иштинде, пулемёт бар, ооң адыгжызы чанында, чаңгыс эвес чадавас.

Ушанкин хенертен доктаай берген. Хажыызында үрей аттырган танк кararган.

Танкыга ажыттадыр Ушанкин олуруп алган. Павлик база хөндүрлүп келгеш, лейтенантының сертежок үнүп дыңнаан:

— Дайзынның пулемёду солагай талавыста болдур ийин. Дедирлеприивисте база болаш чоруур бис. Айыыл чок чер.

Павлик карадыда лейтенантыны тоштап көргеш, коргар чүрек чок кижи-дир мооңар деп бодаан.

База катап шимчеп чоруткаанар. Лейтенантының кичээнгейинниң дыңзаанындан Березкин чүвенин ужуруп билип каан: сорулганы күүседир кырында келген-дир бис.

Полктуң артиллериязы дайзынны аландыырып боолагылаан. Чанында пулемёт тарбыдай бергенин Павлик билип каап, черже мгыйып кире берген. Ийи-ле базым хире черде бичии оңгудан боо уну кararган. Оон. дыл ышкаш, кызыл чалбыып кызаңнаан. Шак ол өйде Ушанкинниң дунук уну дыңналган:

— Эки көр! Кантала!

Ушанкин дуп-тура халаап, оңгуже шимеш дээн. Пулемёттуң даажы чиде берген. Павлик ол-ла дораан лейтенантының соонче халый берген. Карадгы оңгу иштинде ийи кижи ыймакташкан чыткан. Березкин ооң кижиниң сеңбер бажын белеххаара куспакташкан, а Ушанкин немец солдаттың аскыныче пее дыгыпкап, хеңдир-биле хүүй шаапкан. Лейтенант ол аразында пулемётка халып баргаш, ооң дизии каан октарын сывыра соккаш, ийиниче шывадашкан.

Демир-дестнң, частыыпшкыннарның даажындан агаар чарлып чаштай берген ышкаш болган. Павлик Березкин бодун хенгийнге, камгалал чок аныятан кылдыр сагынган.

— Паша, дүрген!

Ушанкин туттурган немецти соорткеш чоруптан. Фашистер оларның дедир аткаарлаар орууп дозбоолап эгелээннер.

Лейтенант Ушанкин баштай «дыл» үредип ханыга чедирип алыр.

Ушанкин караан арай бооргa ыңгыртыр ашкан:

— Дүрген чор...

— Эш лейтенант! Иван Иваныч...

— Орденнериң... кадайымга чагаам... Чаңгыс уруумга, кадайымга дузалап көрүнер — дээш, лейтенант ээ соолгу күжүн чыгташ, каржы хөректээн.—Даалаш! Сени маңаа турарлар...

Павлик ...

...ан чыгаар ...

...ргеш, ...

...ын келген.

...ус-Аус ...

...ортказ ...

Березкин ооң соонче мңай болган. Лейтенант ээп көрге, меним разведкага ап көрүнер деп, Березкин ооң дилээр бодаан.

Политораалакчыже кирер эжиктн чугле кылын пее-биле ножегелеп каан, ооп чугаа дыңналып турган.

— Ким-биле чоруур бодап алдың?— деп, политораалакчы Седоуе айтырган.

— Березкин-биле баар мен—деп, лейтенант дорт харыылаан.

Ыңдыг чугаа дыңнаап каан, Павлик Березкин дедирлеп берген. Ооң чүрээ шапкылаптып турган.

Березкин разведчиктер өрээлинге кара маң-биле келгеш, Алмазовтуң чанында сандайны уг-биле чуур шапкылаптып турган.

— Чоруур болдувус!—деп, Березкин алгырган.

— Ким-биле?

— Лейтенант-биле ийилээ.

Березкин автомат октарлыг дискаларны чооргап кырынче тө октапкан. Чоруурунга белеп.

Ыя аразында Ушанкин кирип келгеш:

— Оң ийи шакка чедир удуур!— деп, Павликке дужаатан.

— Удаан херээ чүл, эш лейтенант?

— Дужаалды сайгарып чугааласпас, эш ефрейтор.

Березкин хевин ужулгаш, чооргап иштинче хирт кылынган.

— Ак халат кеткен ийи кижиниң бараанды дүнеки карандыда мрап бар чораан. Удатаанда ында-ында миналар чазылгылаан. Немецтер эскерип каан ышкаш.

Хүндүе эрээн харының бөзүргей доштары хөөеңнг чүвүрелериниң дискетерин ара тыртып чораан. Ушанкинниң соондан Павлик үлеп бар

Демир-дестнң, частыыпшкыннарның даажындан агаар чарлып чаштай берген ышкаш болган. Павлик Березкин бодун хенгийнге, камгалал чок аныятан кылдыр сагынган.

— Паша, дүрген!

Ушанкин туттурган немецти соорткеш чоруптан. Фашистер оларның дедир аткаарлаар орууп дозбоолап эгелээннер.

Лейтенант Ушанкин баштай «дыл» үредип ханыга чедирип алыр.

Ушанкин караан арай бооргa ыңгыртыр ашкан:

— Дүрген чор...

— Эш лейтенант! Иван Иваныч...

— Орденнериң... кадайымга чагаам... Чаңгыс уруумга, кадайымга дузалап көрүнер — дээш, лейтенант ээ соолгу күжүн чыгташ, каржы хөректээн.—Даалаш! Сени маңаа турарлар...

Павлик ...

...ан чыгаар ...

...ргеш, ...

...ын келген.

...ус-Аус ...

...ортказ ...

Республиканская Библиотека Тувинской АССР

...келдирээн.— Рус... Гитлер капут, өлгеп! Мен — комрад, эш... Мен — ача, менде уруглар хөй...

— Ада кижи мен деп, адаң бажын соктава. Фашист, тур! Ш-шнель!— деп, Павлик хөректээн. Ынчалза-даа, немец бүрүзү-ле фашист эвес болгай деп иштинде боданган.

Павлик Березкин моңгудээн немецти оңгардан үндүр идишкен. Чаъе октар чашкынын-на. Кезек манап чыткаш, немецти сөөрткеш, үнүп чорушкан. Эң сөөлгү күштү үндүрүп турган, «дылды» ыяап-ла чедирер— Березкиниң бодалы-ла ол.

Дайзынның боолаары шуут кедерээн. Чаъе октар изиңейндир ужуп эртип турган. Карак чивеш дээр аразында бир-ле чүве Павликтин балдырыныче өрүмнешкеп дег болган соонда, ооң солагай сапыныңың иштн чылыы кончуг апаргаи. Березкин боданып четтикпээнде, база бир взвт кымчы оон оң талакы эвтин чула уладапкан. Оортан салаалары чайгаар-ла адырлы берген. Ефрейторнуң караанга эдепейлиг сарыг-шокар тырыкылар коступ келгилээн.

Павлик бүгү-ле чүвени уттушкан. Ужуп эртип турган октар-даа варышкылыг эвес ышкаш болган.

Павлик хенертен миниин келгеш, теңек варыг чүве дег, кышкырган:

— Чор, фашист! Сени сөөртүп шыдавас-тыр мен! Чор, фашист, аравтан, өлүрүкчү! Мени өлүрүп кат!

Павлик утаанын ышкыныпкан.

• • •

Павлик Березкин миниин келгеш, чогум чүү болганын орта-ла билип чадап чыткан. Буттарын шимчедир дээрге, солагайын аар даң-биле базырып каан ышкаш болган. Оң холун база ораап туруп шарып каан.

Чүүүн-даа мурнунда Павлик орун баарында орган ординаржыны көрүп каан.

— Ага! —дээш, ординаржы дирилде берген.— Угаанын ышкынмаанна болзумза, эш Березкин миниин келген ышкажы?

Павлик кадык холу-биле чоргаанын этквлээш, оон тудуп экелп чораан «дылы» канчаар барганын айтыраар бодаан. Ол аразында старшина Алмазов кирип келген. Старшина орун-дожекти ажыл-агыйжы ёзуубиле көргүзөөш, хүлумзуроон:

— Чааанныг-ла узуг чоруур чүведир ам. Аныяк-чалыы, ыр-шоорлуг. Орденчигени база алыр боор сен.

— Чаа медерел киргеп кижи-дир, хоззетпейн көрүнер, эш старшина— деп, ординаржы дилээн.

Павлик чугаанын ужуруи билип чадаан. Оон эжик ажыттынган соонда политораалакчы подполковник Седоуе бо кирип орган.

— Павлик канчадды?— деп, подполковник айтыргаш, ординаржыдан чүүлдүг харыы алташ, бажыңында чүве дег, холчок-ла шуугап каттырган.

Ефрейтор Березкин тура халаап, бүгү чүвени подполковникке илеткээр бодаан.

— Эр-хей, ефрейтор Березкин — дээш, Седоуе чаза-ла хөөраан.— «Дыл» чүктеп экизер дээш чоруткаш, «дылга» чүктедин алгаш кээр ол чүүү?

Березкин чүү-даа дээр аайын тыппаан.

— Сен балыгланы бээриңге, тудуп алган немецни сени чүктеп алгаш келдн. Ол фашист эвес, ажылчын кижи болган-дыр. Биске бүгү чүвени чугаалап берди, ам бир шак болгаш, халдап кирер бис. Эр-хей, Павлик! Сени орден-биле шаңналга киирдиивис—деп, Седоуе чугаалаап, ефрейторнуң холун тутхан.

— Мен ажырбас, «дылды» лейтенант Ушанкин тудуп алган болгай. Ону шаңнаар херек.

— Лейтенант Ушанкинниң Төрээн чурт утпас!—дээш, подполковник дажы берген.— Экирип ал, соолгуже хөөрежир бис. Шаап киреривиеке чедир чаңгыс шак арты.

Подполковник чорушкан. Ол чугаанын соонда ефрейтор Павел Березкиниңиң бүгү балыы экирий берген ышкаш сагындырган.

Редакциянын адреси: 329449

Кызыл, Щетинкин—Бравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизинин 23-54, агитация болгаш пропаганда килдизинин 37-13, коозэ ажыл-агый килдизинин 21-47, үлетпүр килдизинин 22-64, чагаа, ажылчын болгаш коза» корреспондентилер база совет тургузут болгаш амыдырал килдистериниң 21-27, иштики информация килдизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларын 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Совуделиниң чанында парлалга эргелелиниң типографизы. (Кызыл Щетинкин—Бравченко кудумчузу, 1).

ТС—01414.

Солун неделяда алды катап үнер